

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI OSZTÁLYÁNAK

KÖZLEMÉNYEI

XII. KÖTET, 1—4. SZÁM

*EZ A KÖTET TARTALMAZZA
A NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI OSZTÁLY 1957. ÉVI NAGYGYŰLÉSI
ELŐADÁSAIT*

1958

I. OSZT. KÖZL.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI OSZTÁLYÁNAK
KÖZLEMÉNYEI

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI
BÓKA LÁSZLÓ, LAKÓ GYÖRGY, SZABOLCSI BENCE

A SZERKESZTÉSÉRT FELEL

BÓKA LÁSZLÓ
OSZTÁLYTITKÁR

SEGÉDSZERKESZTŐ
VARGA JÓZSEF

Szerkesztőség: Budapest V. Széchenyi rakpart 3., I. 145.

Kiadóhivatal: Budapest V. Alkotmány utca 21.

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálya
a következő idegen nyelvű folyóiratokat adja ki:

Acta Linguistica

Acta Litteraria

Acta Orientalia

A Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának, valamint a Társadalmi-Törté-
neti Tudományok Osztályának közös folyóirata:

Acta Antiqua

Az Actákban orosz, német, angol, francia nyelven (az Acta Antiquában latinul
is) jelennek meg a nemzetközi tudományosságot is érdeklő cikkek a nyelv-, irodalom-,
művészet- és zenetudomány, orientalisztika és klasszika-filológia köréből. A közlés
nyelvét a szerző és a szerkesztőség együttesen állapítja meg. Kéziratok magyar
nyelven vagy a fenti nyelvek egyikén az illető Acta szerkesztőségének küldendők
be. Az Acta Linguistica szerkesztősége: Budapest V. Szalay u. 10., az Acta Litteraria
szerkesztősége: Budapest, V. Pesti Barnabás-u. 1., az Acta Orientalia és az Acta
Antiqua szerkesztősége: Budapest V. Alkotmány u. 21.

A Közleményekben megjelent munkák tiszteletdíja nyomtatott ívenként 400
Ft, valamint 100 különlenyomat. Közlésre el nem fogadott kéziratokat a szerkesztőség
lehetőleg visszajuttat a szerzőhöz, de a kéziratok megőrzéséért felelősséget nem vállal.

A Közlemények előfizetési ára kötetenként (egy kötet négy füzetből áll) bel-
földi címre 40 Ft, külföldi címre 60 Ft. Belföldi megrendelések az Akadémiai Kiadó
(Budapest V. Alkotmány u. 21. Magyar Nemzeti Bank egyszámlaszám 05-915-111-44),
külföldi megrendelések a „KULTURA” Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat
Budapest VI. Népköztársaság útja 21. Magyar Nemzeti Bank egyszámlaszám:
43-790-057-181) útján eszközölhetők.

Zala György Arany-szobra

A kivitelezésre nem került, majd megsemmisült gipszmodellnek a nagykőrösi Arany János Emlékmuzeumban őrzött fényképe nyomán

BÓKA LÁSZLÓ

A NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI OSZTÁLY
MUNKÁJA 1956—1957-BEN

Tisztelt Osztály!
Tisztelt hallgatóság!

Szokatlan időben, rendkívüli események után ült össze nagygyűlésre Akadémiánk ez idén. Más szemmel nézünk vissza a legutóbbi nagygyűlés óta eltelt időszakra, mert közben fel kellett állnunk munkánk asztalától, hogy a halállal nézzünk szembe. Más súllyal esnek latba szavaink, mert azóta gyakorlati oktatást kaptunk abból, hogyan él tovább a kimondott szó, hogy lehet belőle élet vagy halál. S mert nemcsak távoli szemlélői voltunk az eseményeknek, hanem átéltük azokat, más jellegű kell, hogy legyen beszámolóink is: tudományos lelkiösmeretünkkel is el kell számolnunk. Fel kell vetnünk felelősségünk kérdését, de egyúttal mérlegre kell tennünk azt is, hogyan s merre indultunk el a vihar után megéledt hazában.

A *felelősség* szót nem annak adminisztratív használata értelmében értem, hanem legmélyebb etikai jelentésében használom. Osztályunknak nincs olyan tagja, akit akár Akadémiánk fegyelmi bizottsága, akár más hatóság fegyelmi felelősségre vont volna 1956. október 23-a óta tanúsított magatartásáért. De vajon van-e köztünk valaki is, aki nyugodt lelkiösmerettel állíthatná, hogy nem volt része abban, hogy népünk sorsa ilyen veszélyes fordulatot vett? Vagy — hogy ne ily általánosságban szóljak, hanem tárgyszerű példát mondjak — : az ellenforradalmi restaurációs irányzatok hangulatkeltő követelményei közé tartozott a régi Akadémia visszaállítása, a tudományos fokozatok eltörlése, az aspirantúra intézményének azonnali megszüntetése. Ha ezek a követelések nem is hagyták teljesen érintetlenül osztályunkat, de nyugodtan állíthatom, hogy itt senki sem kívánta vissza a Berzeviczy Alberték, Habsburg Józsefék akadémiaját, senki sem becsülte le azokat az eredményeket, melyeket a tudományos minősítések rendszere eredményezett s melyek között nem egyet a Kossuth-díj országos elismerése koszorúzott és senki sem követelte az aspirantúra intézményének eltörlését, jóllehet, annak nem egy valóban meglevő hibájára a múltban többen rámutattak s keresték megjobbítása útját. De vajon elmondhatnók nyugodt lélekkel, hogy nem vagyunk

felelősek azért, hogy ilyen hangulatkeltés egyáltalán teret nyerhetett? Nem követtünk-e el hibákat az aspiránsok kiválasztásától egészen addig, hogy aspiránsaink között lámpával sem lelünk olyat, aki hajlandó lenne egy vidéki egyetemi állást elfogadni, annak jeléül, hogy sem a legcsekélyebb áldozatvállalásra, sem képzésük művelődéspolitikai fontosságára nem tudtuk ránevelni, ráébreszteni őket? Vajon a tudományos fokozatok odaítélésénél mindig olyan felelősséggel hoztuk meg döntéseinket, hogy azok emelték az új tudományos fokozatok tekintélyét? S vajon egyfelől olyan arcát mutattuk meg-újhodott Akadémiánknak, akadémikus kötelességeink teljesítésével, hogy az kifelé is megmutatta a valóságos eredményeket s másfelől úgy bíráltuk-e mindig Akadémiánkat, hogy bírálatunk arányában azt is elmondtuk, ami jót ez az új-konstrukciójú Akadémia adott a tudományos életnek, a kutató-intézeti hálózat kiépítésétől a publikációs lehetőségekig? A formális felmentvényt könnyű lenne megadni magunknak, de a tudományhoz való viszonyunk kizárja annak lehetőségét, hogy formális megoldásokkal beérjük.

Nem kétséges, hogy a régi típusú akadémia visszaállítására irányuló restaurációs törekvések egyik formája volt általában az akadémiai tagság revíziója, a régi akadémikusok s a tudományos minősítésből kirekesztettek rehabilitációja s az új akadémikusok kirekesztése Akadémiánkból. Mi ebben a kérdésben nyugton elkülöníthetjük magunkat ettől az elmúlt esztendő őszén felkorbácsolt hullámveréstől. Bizonyos szektás hibák jóvátételének eszméje bennünk a Szovjetunió Kommunista Pártja XX. Kongresszusa után merült fel s annak szellemében igyekeztünk foglalkozni a kérdéssel 1956 tavasza óta. A tudományos minősítések korrekciójára tett javaslatainkat a Tudományos Minősítő Bizottság jórészt elfogadta s azok helyessége ellen maiglan nemhogy nem emelt senki jogos kifogást, de néhány esetben azok munkásságát, akiket tudományos fokozat odaítélésére javaslatba hoztunk, a kormányzat megtisztelő ki nevezésekkel honorálta 1957-ben. A volt akadémikusok rehabilitációjára tett javaslataink sem irányultak feltétlen, teljes rehabilitációra s olyanokat nem hoztunk javaslatba, akik akár a Horthy-korszak politikájának voltak exponensei, akár a felszabadulás után méltatlannak bizonyultak népi demokratikus államunk bizalmára. A javaslatba hozottak közül akadt viszont olyan, akit kormányunk ez évben magas állami kitüntetésben részesített tudományos munkásságáért. Ha nem is állítom azt, hogy minden javaslatunk feltétlenül helyes volt, de azt igen, hogy e javaslatokat nem a régi akadémia visszaállításának aspirációja diktálta. A mi hibánk mélyebben keresendő. Mi ott érezzük a felelősség súlyát, hogy ugyanakkor, amikor kihallottuk a Szovjetunió Kommunista Pártja XX. Kongresszusának gazdag anyagából azokat az intenciókat, melyek régi hibák jóvátételére irányultak, sokkal kisebb fogékonysággal fordultunk azok felé a tézisek felé, melyekből az ideológiai munka megjobbításának, Akadémiánk szocialista jellege megerősítésének, a polgári ideológiai nézetek elleni harcnak

kötelezettsége sugárzott felénk, holott *enélkül* Akadémiánk számbeli gyarapítása veszélyeztette volna annak szocialista jellegét, elvtelen felhígulásra vezetett volna. — Megnyugtatónkra szolgálhat, hogy olyan törekvés osztályunkon, mely az új akadémikusok eltávolítását célozta volna, nemhogy nem volt, de az ilyen, kívülről elhangzó követelésekkel szemben éppen nagytekintélyű, régi akadémikusaink emelték fel szavukat.

Aktív ellenforradalmi törekvés hatókörünkben egyedül az Irodalomtörténeti Intézetben kapott hangot, az Intézet 1956. november 2-án tartott ülésén, ahol az a követelés hangzott el, hogy az Intézet vezetéséből el kell távolítani a „sztálinista” professzorokat s kifogásolták, hogy az Intézet kutatói között olyan is akad, aki pártirányítás alatt álló folyóirat munkatársa volt, sőt olyan is, aki — uram bocsá! — a pártközpont dolgozója volt. Vigasztaló, hogy ezen a forró hangulatú ülésen sem sodort el minket az eszmei zavar árja. Még vigasztalóbb, hogy az ülés hangos szereplői közül többen olyan időben fordultak szembe helytelen állásfoglalásukkal, amikor még nem volt nyilvánvaló, hogy politikai életünk milyen definitív fordulatot vesz. A mi felelősségünket azonban ezek a vigasztaló jelenségek nem enyhítik. Mi, az osztályvezetőség tagjai s éppen azok, akik az Intézet tudományos tanácsában a marxizmust voltunk hivatva képviselni, mi vagyunk felelősek azért, hogy az Intézetben — ha ideig-óráig is — ellenforradalmi hangulat lehetett úrrá. Az Intézet tagjainak zöme tehetséges, jószándékú fiatal kutató. Jórészüket a mi neveltünk is, de szinte mind közvetlen munkatársunk. A mi irányító munkánk ideológiai elégtelenségén, a közelmúltban fundált Intézet első lépteinek elégtelen építő bírálatán, nevelő munkánk hiányosságán múlt, hogy az Intézeten zavar lett úrrá s hogy ebben a zavarban ellenséges törekvések is felüthették fejüket. A mi szervező munkánk hibája volt az, hogy — bizonyos nyomásnak engedve — hozzájárultunk ahhoz, hogy olyan munkatársak is kerüljenek az Intézetbe, akik ott az antimarxista hangulatkeltés bázisaivá váltak s ha már nem álltunk ellen odahelyezésüknek, nem tettünk semmit az Intézet egészséges többségének megerősítése érdekében s nem figyeltünk fel az Intézet ideológiai megtorpanására jóval 1956 októbere előtt. Azóta sok minden történt — mint erre a későbbiekben visszatérek —, de hiba lett volna, az Intézet kedvező perspektívája fényében elhallgatni, hogy ilyen jelenség is volt s hogy ezért érezzük a felelősség súlyát.

Az sem szabad, hogy megtévesszen minket, hogy aránylag kis területre korlátozódtak a felügyeletünk alá tartozó területen az ilyen jelenségek. Ez nem okvetlenül kedvezően értelmezhető, hanem bizonyos területek teljes politikai érdektelenségére, jellegtelenségére, illetve elhalására mutatnak.

De amikor szembenézünk felelősségünk kérdésével, azt sem hallgathatjuk el, hogy a mi munkaterületünkön valóban igen csekély mértékben érvényesültek a felszabadulás előtti idők visszaállítására törő, szocialista fejlődésünkkel szembeszegülő, az 1945-től 1956-ig eltelt időszak hatalmas

eredményeit megtagadó aspirációk — más, Akadémiákon belüli és kívüli területekhez képest egyaránt. Ennek bizonyossága többek közt az is, hogy soraink rendezése, a munka megindulása aránylag korábban és akadálytalanabban indult meg, mint sok más értelmiségi területen. Ennek több oka van. Az első nyilvánvalóan az, hogy ha fűlt is az osztály tagjaiban indulat, az csak a szektás dogmatizmus hibái ellen s nem szocialista fejlődésünk egésze ellen lobogott s mikor az események zűrzavarából félreismerhetetlenül kihallott a múlt farkasainak hangja, felismerték a restauráció népellenes veszélyét. Külön is hangsúlyoznom kell másodjára azt a segítséget, melyet néhány úgynevezett régi akadémiкусunk jelenléte jelentett osztályunknak. Ezek a kitűnő tudósok, akik mélyebb tapasztalatok alapján tudták összehasonlítani a magyar nép és a magyar tudomány helyzetét a felszabadulás előtt és után s a szocialista fejlődés hibái, sőt személyes sérelmeik élménye sem fedezte el előttük azokat a hatalmas eredményeket, melyeket — a feudális bilincsek feloldásától a tudományos munka intézményes, tervszerűen fokozódó támogatásáig — népi demokráciánk teremtett. Hadd mondjam el, hogy amikor 1956. november 3-án, teljes tájékozatlanságban a hazai események felől, hazatértem megszakított szovjetunióbeli utamról, ezen a vészterhes alkonyon éppen osztályunk egyik seniora hívta fel figyelmemet annak a főpapi szózatnak helytelenségére, mely oly sok hazánkfiát tévesztett meg —, nem éppen kegyetlen szavakkal. S végül hadd mondjam el azt, hogy azokon a munka megindítását célzó tanácskozásokon, melyek során hozzáláttunk a munka megindításához, milyen pozitív hatást tett az osztály néhány kommunista tagjának az eszmék tisztázódását, a munka megindítását munkáló magatartása, mely nem ellenséget keresett, hanem munkatársakat ahhoz, hogy ne csak meginduljon, de jobb élet induljon meg a mi munkaterünkön.

A z o s z t á l y m u n k á j a egyébként, a kényszerű megszakítástól eltekintve — s ezen igazán csak néhány hetet kell értenünk —, ha nem is zavartalanul, de eredményesen folyt. F e l o l v a s ó ü l é s e i n k rendszeresen folytak. Az osztálynak, a folyóiratoktól eltekintve, közel huszonöt önálló k i a d v á n y a jelent meg, bebizonyítva kiadványsorozataink életképességét (a Nyelvtudományi Értekezéseknek hat, az Irodalomtörténeti Füzeteknek hat kötete jelent meg, Mikszáth Kálmán Összes Művei-ből öt kötet látott napvilágot 1956 májusától napjainkig), s olyan jelentős munkákkal gazdagítva tudományos életünket, mint nyelvtudományunk nesztorának, Melich Jánosnak „Dolgozatok” címen megindult tanulmány-sorozatának első kötete, mint irodalomtörténetírásunk örökifjú mesterének, Horváth Jánosnak „Tanulmányok” című, számos kiadatlan tanulmányát is magában foglaló kötete s olyan tanulmány-gyűjtemények, mint a Kardos Tibor szerkesztette „Renaissance tanulmányok” vagy a „Zenetudományi Tanulmányok” Mozart-émlékkötete. S ez a vázlatos áttekintés is csonka, még vázlat-mivoltában is, ha nem teszünk említést arról, hogy munkaterületünk életét nem csak osztályunk

kiadványai, de más kiadóknál megjelent művek is tükrözik. (Sak arra utalok, hogy a Szépirodalmi Könyvkiadónál jelent meg Waldapfel József „Irodalmi tanulmányok” és Sőtér István „Világtájak” című testes és magvas kötete, hogy a Bibliotheca a minap adta ki egyik irodalomtörténész kandidátusunknak, József Farkasnak „Rohanunk a forradalomba” című munkáját, hogy a napokban jelent meg a Tankönyvkiadó kiadásában Benkő Loránd „Magyar nyelvjárástörténet”-e. S hol marad még az a munka, mely előkészületben levő kiadványaink körül folyik s mely volumenében aligha marad el a már publikált művek megett, hol marad még a szótári kiadványok tömkelege. A bőség zavara kiált megálljt s — megvallom — nem szívesen engedek neki. Mert osztályunk tagjainak, intézeteink, bizottságaink, munkacsoportjaink munkatársaink helytállását, hovatartozandóságát korántsem a deklaratív nyilatkozatok minősítik elsősorban, hanem azok a pozitív nyilatkozatok, melyeket műveknek hívunk mindközönségesen. Lehet jóhiszeműen tévedni és lehet önkritikával túllépni a tévedésen, de hogy a tévedés jóhiszemű volt-e, hogy az önkritikát valóban a tévedések felszámolása követi-e, azt végsősoron nem újabb és újabb deklaratív megnyilatkozások hitelesítik, hanem az alkotómunka eredményei. S ahogy a politikai élet konszolidálását elsősorban az ipari és mezőgazdasági termelés eredményeinek emelkedésén mértük, úgy hivatkozunk most arra, hogy az 1956 májusa óta lefolyt húsz körüli d o k t o r i és k a n d i d á t u s i v i t a közül tíz 1957-ben esett meg s a viták hősei közt ott fénylik Vörösmarty Mihály, Romain Rolland, Nagy Lajos neve s a vitázók olyan nemzetközi érdekű témákról vitáztak, mint a manysi nyelv orosz jövevényszavainak, vagy a múlt század második felében kibontakozó haladó román irodalmi irányzatok kérdése. De az 1956-os vitáink tematikája sem mutat mást azokon a területeken, ahol a tematika elsődlegesen ideológiai jellegű: Vajda János, Politikai bírálat és társadalmi szatíra az olasz irodalomban, Román betyárballadák, A szovjet irodalom Magyarországon a felszabadulás előtt, A magyar tanácsköztársaság irodalmi előzményei, Földtulajdonviszonyok a Csou-kori Kínában. Hadd tegyek éppen itt említést arról a vitáról, mely nemcsak hazai orientalistikánk nemzetközi tekintélyének, de szélesülő s mélyülő nemzetközi kapcsolatainknak is bizonyossága: éppen 1956 októberében védte meg nálunk a mongol kulturális élet egyik vezető egyénisége, B. Rincsen „A mongol nyelv grammatikája” című doktori értekezését.

Ezeknek az eredményeknek létrejöttében különösen két tényezőnek van döntő szerepe: munkánk táguló perspektívájának és erősödő műhelyeinek. A perspektíva szót nem jelképes, hanem nagyon is valóságos értelmében használom: 1956-ban és 1957-ben az osztály tagjai, intézeteink dolgozói, bizottságaink tagjai és aspiránsaink közel kilencven külföldi utat tettek s ennek nagyobb része a folyó évben történt. Maga a számszerű eredmény is lelkesítő, de ezúttal nagyobb eredményekről is szólhatunk. A röpke, csak madártávlati perspektívát nyújtó egy-két hetes kiutazások sorában

egyre szaporodnak az érdemi kutatómunkát is lehetővé tevő 4—6—8—12 hetes kiküldetések. Hadd említsem meg, hogy a múlt nagygyűlés óta eltelt időszakban három területen is sikerült kimozdítanunk osztályunk helyzetét a stagnálásból. Már-már szégyenletesnek volt mondható az a helyzet, hogy — a baráti országok között szinte egyetlenül — osztályunk képviselői nem juthattak el a szektás bizalmatlanság nagyobb diesőségére a legfontosabb nemzetközi találkozókra, egy-egy kivételes véletlentől eltekintve. Ez a helyzet megváltozott. Zenészeink jelen lehettek a bécsi Mozart-ünnepségeken, orientalistáink ott voltak mind az istanbuli török történeti, majd a török nyelvészeti kongresszuson, a müncheni nemzetközi orientalisztikai kongresszuson, nyelvészeink részt vettek az oslói nemzetközi nyelvész kongresszuson. A jég megtört s reméljük a jövőben nem esik meg velünk az, hogy dodonai válaszokat kell adnunk a faggató levelekre, melyek a meghívottak elmaradásának okáról faggatóznak s nem fogják távollevő képviselőinket, kárpótlásul, kongresszusi, bizottságokba választani. Érthetetlen és elfogadhatatlan volt az a helyzet is, hogy néhány nyelvészünk kivételével esztendőig senki sem juthatott el a Szovjetunióba, ha csak nem turistaként. Az elmúlt időszakban ez a kérdés is megoldódott, nemcsak azt tudtuk elérni, hogy irodalomtörténészek és zenekutatók is kijuthattak, de sikerült ez idén egy hathetes kutatóutat is biztosítanunk egy irodalomtörténész számára. Mint nagygyűlésünk programja igéri, ez a túlzottnak nem mondható kutatóút mindjárt eredményre is vezetett, Waldapfel József értékes dokumentumokat hozott Madách szovjetunióbeli hatásáról. Végül olyan területeken is megnyílt a tervszerű és rendszeres munka lehetősége, ahol hajdan — Ligeti Lajos a megmondhatója — csak a nélkülözéstől vissza nem rettenő áldozatkészség szerzetesi fogadalmát letevők fordulhattak meg. Tehetséges fiatal sinologusunk, Csongor Barna közel öt hónapot tölthetett Kínában s lehetővé tudtuk tenni, hogy egy háromtagú mongolista expedíció elfogadhassa azt a meghívást, mellyel a mongol tudományosság nagylelkűsége lehetőséget nyitott egy többhónapos kutató munkára. Nem mondhatjuk azt, hogy utazhatnánk ezek az eredmények kielégítették, de azt igenis el kell ismernünk, hogy a megnyílt és egyre táguló lehetőségek lassan éreztetik hatásukat tudományos életünkben máris: kimozdulunk lassan provincializmusba süllyesztő zártságunkból, eleven kapcsolatokat találunk a nemzetközi tudományos élettel, bekapcsolódhatunk munkatársaként olyan nemzetközi kollektív munkába és munkaközösségekbe, hol nem csupán gyarapodhatunk, hanem bebizonyíthatjuk, hogy a felszabadulás óta folyó tudományos életünk eredményei hozzájárulhatnak a világ tudományosságának nagy építményeihez. Ha arra a szerepre gondolunk, melyet tudósaink máris játszanak a készülő finnugor, szlavista, orientalista, klasszika-filológus, vallástörténeti nemzetközi kongresszusok előkészítésében, illetve kiadványsorozatok előkészítésében, akkor csak derűlátó szemmel nézhetünk tudományosságunk horizontjára. Hogy ez a derűlátás nem délibábot néz

tündérvárnak. azt nem csak az bizonyítja, hogy hány külföldi vendégünk tart számot arra, hogy Akadémiánkon osztályunk felolvasó-asztalánál tartsa előadást, hanem az a visszhang is, mely tudományos munkásságunkat külföldön kíséri. Elég ha orientalistáink, klasszika-filológusaink, zenetudósaink munkásságának tudományos sajtó-visszhangjára utalok s ahol ez még nem vezetett ilyen kiemelendő eredményekre, ott magunkra, a vitézi próbatétellel, vagy istenítélettel felérő könyv- és folyóiratterjesztésünkre kell vetnünk. Kuriózumként, de jellemző kuriózumként megemlítem, hogy egy-egy tudósunk nemzetközi tekintélyével szinte már vissza is élnek: a minap láttam egy olyan zenetudományi konferencia meghívóját, melyen Szabolcsi Bence több előadással szerepel, jöllehet nem ígérte meg részvételét, sőt jelenlétét sem.

A tudományos munka műhelyei, az egyetemi tanszékek mellett, egyre inkább tudományos intézeteink, kutató-csoportjaink. Sok irányú s egyre gazdagodó munkásságuknak pusztán beható ismertetése is szétfeszíti hovatovább az ilyen — egy évben egyszer eső — beszámolók keretét. Eleve lemondva a teljességről, elsőként *Nyelvtudományi Intézetünk* néhány sarkalatos problémáját s néhány öröndetes eredményét teszem szóvá. Az egyik a mi ceterum censeo-nk, a Nagyszótár ügye. Ez a szótár, mely anyanyelvünk szókincsét 1770-től napjainkig van hivatva felölelni, nemcsak a nyelvtudománynak és a vele rokon tudományoknak nagy ügye, de bizvást mondhatjuk, az egész magyar tudományosságnak. A szaktudományok története, a filozófiatörténettől a technikai tudományok történetéig, aligha nélkülözheti, hiszen új eszmék jelentkezését a közgondolkodásban elsősorban a szókincs változásain mérhetjük objektív biztossággal, általános elterjedésüket szintűgy. Ha elkészülne, nemcsak anyanyelvünknek, de népünk eszmévilágának is legteljesebb, leghívebb tükre lenne. De, jöllehet több mint egy fél évszázada készül s 1944-ben a XVIII—XIX. századi anyaga már mintegy három és fél millió cédulára nőtt fel, egyre beláthatatlanabb távolságra tolódik befejezése. Hogy a két világháború közötti Akadémia nem tekintette szívügyének a Nagyszótárt, az érthető: anyagi erejét lekötötte József főherceg hadinaplóinak kiadása . . . De nincs mentség arra, hogy a felszabadulás óta nem tudtuk országos ügyé tenni, noha az Enciklopédia étvágya bebizonyította, hogy van számlálatlan pénzünk is kulturális kiadásokra. Az a betekintés, melyet kormányzatunk előkészületben levő művelődésügyi programjába nyertünk, az a bizalomteli megértés, mely a párt és a kormány részéről Akadémiánk iránt mutatkozik, arra kötelez minket, hogy nyíltan kimondjuk: az az évi alig százezer-forintnyi hitelkeret, melyet erre a célra nyítnak, nem teszi lehetővé a szótár belátható időn belül való befejezését s csak annak jelképe, hogy nem mondtunk le végképp arról, hogy valaha elkészüljön anyanyelvünk Nagyszótára. De ha a Nagyszótár tovább is csak ilyen tengő életre kárhozódik, ezek az összegek nagyon drágává válnak a népgazdaság számára is, mert ezt folyamatosan biztosítani kell beláthatatlan ideig, hogy

az eddig végzett munka ne menjen veszendőbe, de semmivel sem hozzák közelebb a Nagyszótárt befejezéséhez. Most kellene néhány esztendeig, a XX. századi anyaggyűjtés meggyorsítására, a régi gyűjtés kiegészítésére s az anyag rendezésére lényegesen nagyobb összeget biztosítani s akkor belátható időn belül felszabadulnának ezek az évről évre, sőt lassan évtizedről évtizedre áthúzódó, eredményt nem ígérő százezrek. A nemzeti nyelvek nagyszótárának készítése mind a Szovjetunióban, mind a nyugati államokban nemzeti ügy, melynek munkálataira hatalmas összegeket fordítanak világszerte: tudományosságunk egészének minősítéséhez, tudománypolitikánk nemzetközi tekintélyéhez tartozik az is, hogyan támogatjuk anyanyelvünk thesaurusát. A másik sarkalatos problémája az Intézetnek az, hogy az Intézet korlátozott anyagi erejének és személyi keretének koncentrációja érdekében kénytelen volt néhány munkálatot lelassítani s néhányat egyelőre leállítani. Csak helyes-selhetjük ezt az ésszerű és szükséges intézkedést. Ám tudomásul kell vennünk, s nyilvánosságra kell hoznunk, hogy ezeknek a szünetelő munkálatoknak fontossága nem csekély (elég ha megemlítem, hogy az Új Magyar Nyelvtörténeti Szótárról, a Szlovák Nyelvtörténeti Szótárról s egyik legfejlettebb tudományágunk eredményeit méltómód feltáró munkáról, a Történeti Személy-név Szótárról van szó), hogy létfontosságú munkaeszközökről mondunk le s hogy egy bizonyos idő elteltével ezeket a munkálatokat nem lehet már folytatni, hanem újra kell kezdeni, ami nem ugyanaz. Arra kell törekednünk tehát, hogy a munkálatok szükségszerű szüneteltetése minél rövidebb ideig tartson: tekintse ezt a kérdést az Intézet harci kérdésnek, — mi annak tekintjük. Öröndetes eredménynek könyvelhetjük el a magyar nyelv leíró nyelvtanának jó ütemű előhaladását, az Értelmező Szótár munkálatainak közelgő befejezését, a Magyar Szókészlet Finnugor Elemei című munka anyaggyűjtésének befejezését, a Magyar Nyelvjárások Atlasza hazai gyűjtésének közelgő befejezését, valamint azt a sokoldalú és közhasznú munkát, melyet Intézetünk a nyelvtudomány népszerűsítése érdekében végez. Engedjék meg mégis, hogy ezúttal ne ezeknél az eredményeknél időzzem, hanem két elvi jelentőségű eredményt emeljek ki. Az egyik az, hogy az Intézet vezetése jelentős lépéssel vitte előbbre azt a kérdést, hogy a nagy kollektív munkák sérelme nélkül a kutatók több egyéni kutatáson alapuló önálló tudományos munkát végezhesse. Ezt a kötött munkaidő feloldásával és az ellenőrzés alaposabbá, rendszeresebbé tételével érték el. Ezt két okból tartjuk elvi jelentőségűnek. Véleményünk szerint a nagy kollektív munkák színvonalát csak emelheti az, ha munkatársaik az egyéni kutatás szenvedélyes lendületében gyűjtött kincseikkel gazdagabban vesznek részt a kollektív munkában. A tudományos munka nem úgy épül, mint a piramisok épültek, nem elég néhány tervező s számtalan téglahordó elkészültükhöz (hogy a hajcsárokról ezúttal ne szóljak...). A tudományos munkában nincs abszolút irányítás, mert nincs vak végrehajtás sem: az irányítók és a végrehajtók közt nem lehet

túláságos színvonalkülömbőség. viszonyuk munkatársi kell, hogy legyen. Ehhez az szükséges, hogy az egyéni munka ne legyen kiváltság, hanem mindenki számára nyitva álló, kíváncsatos lehetőség. A másik elvi jelentőségű eredmény az a rugalmasság, mely az Intézet szakmai-ideológiai továbbképzését jellemzi. Ha a magyar tudományosság érdeklődésének homlokterébe kerülnek a sokat vitatott kibernetikai kutatások, az Intézet általános nyelvészeti csoportja előadást szervez a kibernetika nyelvészeti vonatkozásairól, ha az oslói nyelvészeti konferencia résztvevői jelzik, milyen elvi kérdésekkel foglalkoznak világszerte a nyelvtudomány munkásai, az Intézet nyomban magasszínvonalú előadás-sorozatot szervez e kérdések ismertetésére, megvitatására. Ha a szakmai-ideológiai képzéssel lépést tud tartani az Intézet politikai-ideológiai tájékozódása is, akkor még nagyobb bizalommal nézhetünk e megbecsült Intézetünk további sikeres munkája elé.

Az Irodalomtörténeti Intézet munkássága merőben más problémák felvetését követeli meg beszámolónktól. Irodalomtörténeti Intézetünk fiatal intézet s nem a legkedvezőbb auspiciumokkal kezdte meg munkáját. Hosszú esztendőök sokszor már kilátástalannak látszó harcainak után hárultak el azok az elvi akadályok, melyek az Intézet megalakulását hátráltatták. Ám 1956. január 1-én csak úgy kezdhettem meg működését, hogy külön költségvetési és létszámkeretet nem kaphatott, hanem az Intézetbe olvadó Irodalomtörténeti Dokumentációs Központ s az irodalomtörténeti célokra már korábban biztosított álláshelyek és összegek egyesítésével gazdálkodhatott. Az Intézethez kapcsolódott az Eötvös Könyvtár is. Az Intézet vezetésének tehát nem volt módja sem arra, hogy egy céljaihoz tervezett költségvetéssel operáljon, sem arra, hogy a feladatokhoz maga szervezzen kutatógárdát. De magával az Intézet vezetésével is baj volt. Az egyszemélyi felelős vezetéssel nem lehetett biztosítani, mivel az Intézet vezetésére kiszemelt Sötér István levelező tag igazgatói kinevezéséhez az oktatásügyi miniszter Sötér magas állami funkciói miatt nem járult hozzá, csupán azt tette lehetővé, hogy Sötér az Intézethez szervezett Tudományos Tanács elnöki tisztjét töltsen be. Az Intézet élére tehát egy olyan tudományos tanácskozószerv került, melynek tagjai, sőt maga a tanács elnöke sem működött az Intézetben. Ezt a helyzetet még külön is megnehezítette az Osztályvezetőségnek egy eleve sokak helytelenítésével találkozózó, balsikerű, helytelen intézkedése: megszüntette az osztály Irodalomtörténeti Bizottságát és annak funkcióit az Intézet Tudományos Tanácsára bízta, mely természetesen kisebb létszámú volt, mint a megszünt Irodalomtörténeti Bizottság. Ennek az a gyakorlati következménye volt, hogy a magyar irodalomtudomány teljes területe egy intézeti tanácskozótestület hatáskörébe került, ami már magában is képtelenség, a tudományos tanács — amennyiben működött — általános elvi kérdésektől az Intézet aprólékos belső ügyeiig mindennel foglalkozni kényszerülve, mint ahogy az történni szokott, végül sem ezzel, sem azzal

nem foglalkozott behatóan s végül pedig megszűnt annak lehetősége, hogy az Intézet munkáját egy magasabb szakmai testület támogassa és ellenőrizze. Nem csoda, hogy ilyen körülmények között az Intézetet összetevő elemi részek nem tudtak egykönnyen harmonikus munkaközösséggé egyesülni s az Intézet munkatársai növekvő bizonytalansággal és elégedetlenséggel nézték az Intézet életétől és problémáitól függetlenül s egyre ritkábban működő Tudományos Tanács munkáját. S mivel az Intézet megalakulása arra a válságokkal vemhes időszakra esett, mely előkészítette a párt és az állami vezetés erőszakos felbomlását, az volt a csoda, hogy az Intézetben mégis megindult a munka, hogy életképes és produktív osztályok alakultak, az akkor még osztatlan magyar osztály és a világirodalmi osztály. Ez elsősorban az Intézet igazgatóhelyettesének, Klaniczay Tibornak, akire fél-hatáskörrel a teljes felelősség hárult és a magyar osztály munkáját megszervező Szauder Józsefnek volt köszönhető, másrészt annak, hogy az Intézet munkatársainak zöme tehetséges, hivatásszerető fiatal kutatókból állt, akik minden erejükkel támogatták azokat, akik e nehéz körülmények között is az érdemi munka megszervezésén és megindításán fáradoztak. E nem éppen szerencsés körülmények között, de mégiscsak megindult munkát robbantotta szét 1956 őszén történelmünk tragikus fordulata, melyben — mint beszámolóim elején már elmondtam — megmutatkoztak az Intézet szerves hibái is. Már-már az Intézet megszűnésével kellett számolnunk, hiszen Sötér István az őt ért 1956 novemberi méltatlan támadások miatt lemondott a Tanács elnökségéről is s maga a Tanács teljes létszámában nem volt életrehívható ; az ez irányú kísérleteink csődöt mondtak. Ebből a válságból azért nem lett csőd, mert az Intézet ideiglenes vezetésével megbízott Eckhardt Sándor a legválságosabb időszakban helyreállította az Intézet megbomlott munkafegyelmét, biztosította azoknak a már régebben elhatározott, de kivitelezésre nem került szervezeti változásoknak keresztülvitelét, melyek a magyar osztály áttekinthetetlenül nagy munkakörét három osztály között osztották fel. Tudományos tekintélye, határozott egyénisége, megértő tapintata kedvező hatást gyakorolt a kibontakozásra s a rendszeres munka gyógyító hatására vágyó intézeti dolgozókra. Eckhardt Sándor az Intézet vezetését csak ideiglenesen, a válságos helyzetet átlátva, vállalta s az Intézet érdemi belső újjáalakításába nem kívánt beavatkozni, nem akarván elébe vágni az Intézet végleges vezetőségére váró feladatoknak. Ezért még mindig maradt az Intézet életében valami bizonytalan, ideiglenes jelleg, mely a teljes egyensúly-helyzet kialakulását hátráltatta. Ezen segített az Intézet pártszervezetének megalakulása, az a vizsgálat, melyet az intézet pártszervezetének részvételével az osztályvezetőség által kiküldött bizottság végzett, felmérve az Intézet helyzetét, megjelölve a kibontakozás útját. Ekkor ért meg a helyzet arra, hogy az Intézet vezetése végleges formát öltön s csak ekkor, ez év nyarán nevezték ki az Intézet vezetőjévé Sötér Istvánt. Legkorábban tehát ez idén ősszel kerülhetett

arra sor, hogy elkészüljön az Intézet perspektivikus programja és munkaterve s csak a minap készülhetett el a munkaterv osztályonkénti felbontása.

Mindezt azért volt szükséges teljes epikus szélességében elmondanom, mert ezek az így első ízben feltárt körülmények nemcsak az Intézet hibáit magyarázzák némiképp, de még megbecsülendőbbé teszik azt a munkát, melyet az Intézet ilyen kedvezőtlen körülmények között végzett. De azért is szükséges volt mindennek elmondása, hogy nyilvánvalóvá váljék, miért nem ezeknek az eredményeknek taglalásával foglalkozunk. Nem lennénk igazságosak, ha a munka megindulása pillanatában annak alapján értékelnők az Intézet munkáját, amit jelenlegi programja előtt, más körülmények között végzett. Ehelyütt inkább néhány olyan kérdést kívánok felvetni, mely az Intézet perspektíváját érinti.

Az Intézetnek van két súlyos egyensúly-problémája. Az egyik munkája jellegét érinti. Egyik feladata az, hogy a magyar irodalomtudomány elvi (értékelő, rendszerező) kérdéseit megoldja, a másik az, hogy az irodalomtörténeti kutatás tudományos feltételeit (a források feltárása, kritikai kiadások elkészítése, biográfiák és bibliográfiák megteremtése) megteremtse. Ezt a kettős feladatot csak úgy tudja elvégezni, ha az elvi feladatoktól nem húzódik vissza azzal a prakticista érveléssel, hogy előbb a másik feladatkört kell ellátnia s ha a másik feladattól nem hagyja elriasztani magát azzal, hogy előbb az elvi fontosságú kérdéseket kell tisztázni. Mert ahogy az első feladatkör elhanyagolása elvtelen prakticismus lenne, a másik feladatkör elhanyagolása sematizmusra és dogmatizmusra vezetne, mint minden olyan ideológiai munka, mely az elveket nem szembesíti szakadatlanul a minél árnyaltabban feltárt tények tanúságtételével. A másik a munka területét érinti. Az Intézet szakmai feladata az, hogy a magyar irodalom történetének egészével foglalkozzék, de művelődési forradalmunk, élő irodalmunk helyzete, kritikai közállapotaink, egyszóval az élet követelő parancsa azt kívánja, hogy nagy súllyal foglalkozzék a közelmúlt és a jelen, a XIX. és XX. század irodalmával. Hogy ez a kutatások bizonyos fokú sorrendi és nagyságrendi szabályozására kell, hogy vezessen, az nyilvánvaló. De nem szabad minőségi különbségre vezetnie a különböző kutatási területek között. A nem formális, hanem valóságos egyensúlyt ezen a téren három eszközzel lehet elérni. Az egyik az erők egyszékes elosztását követeli meg, azaz azt, hogy a régi irodalom kutatására éppen úgy a legjobb erőket kell koncentrálni, mint a sürgetőbb feladatok megoldására. A másik az, hogy a munkaterületek természetes differenciálódását nem szabad elkülönüléssé fokozni, hanem elvi egységet kell köztük teremteni, tudatosítva a régi irodalom kutatóiban, hogy az ő kutatásaik célja is a jelen teljesértékű megértését célozza, tudatosítva az újabbkori irodalom kutatóiban azt a lenini tanítást, hogy a múlt jelen van s a jelenkori irodalom teljes átértése és értékelése nem lehetséges a múlt mélyreható ismerete nélkül. Végül mielőbb meg kell teremteni azt az első, egész irodalmunkat

átfogó marxista-leninista magyar irodalomtörténetet, mely nemcsak a felső-oktatás szükséglete, de amely a további kutatások ösztönzője lehet azáltal, hogy a közös elvi, módszertani problémákat már munkaközben feltárja s a korok közötti összefüggések megteremtésének hiányzó feltételeit is nyilvánvalóvá teszi, mint az első térképek a fehér foltokat.

Az Intézet ezeket a feladatokat akkor fogja jól ellátni, ha a helyesen kitűzött célok, a jól szervezett munka kedvező légkörében megteremti az Intézet dolgozóinak nemcsak munkatársi, hanem ideológiai egységét. Nem valamiféle tisztogatásra, hanem tisztulásra, minél több vitára, a munkálatok elvi tartalmát és módszerét minél behatóbban értékelő belső számvetésekre, a perspektivikus célok és az élet napi követelményeinek állandó felelős egybevetésére gondolok. Ennek a feltételei soha nem voltak kedvezőbbek, mint éppen most. S ehhez innen ígérhetem az osztály aktív segítségét. Ennek első lépéseként azt, hogy a formálisan már létrehozott Irodalomtörténeti Bizottságot életre-galvanizáljuk valóságosan is, hogy az Intézet az osztályvezetőség adminisztratív segítségén kívül elsősorban egy működő szakmai fórum munkájára s bírálatára támaszkodhassék.

Egyetlen szervezetszerűen működő kutató-munkaközösségünk intézeteink mellett a **N é p z e n e k u t a t ó C s o p o r t**. Kevés szó esik erről a csoportról, jóllehet rendkívül jelentős munkát végeznek. A Magyar Népzene Tára első köteteinek jelentőségét már világszerte felismerték s ahol zene-tudománnyal, folklorral, az irodalom és a zene kapcsolatával, a műköltészet és a népköltészet viszonyával foglalkoznak, ott nélkülözhetetlenek ezek a kötetek, melyek Bartók Béla és Kodály Zoltán s munkatársaik áldozatos munkáját gyümöcsöztetik a tudomány, de a magyar alkotószellem megbecsülése érdekében is. A teljesen elfogyott I. kötet új kiadása mellett, a IV—V—VI. kötet kiadásának előkészítése mellett a fő feladat a gyűjtőmunka folytatása volt. Ha csak ez év augusztusáig végzett munkájukat vesszük is számba, az is tiszteletet parancsol: 227 községben 4500 dallamot jegyeztek fel, több, mint kétezer dallamot magnetofonra is felvettek s ezeket 210 hang-lemezoldalra is áttették. Ezt a hatalmas munkát csak úgy tudják végezni, hogy a kislétszámú csoport húsz külső munkatársat mozgósított munkájához. Munkájuk jelentőségéhez mérten nem tudunk nekik egyelőre megfelelő munkalehetőségeket teremteni. Élemedett magnetofonjaik, ezek az örökös toldásra-foldásra szoruló muzeális tárgyak még valahogy elkísérik őket oda, ahol villanyáram van, de a pásztorkodó magyarok nótaszavát nem tudják utólni velük, legelőkön, szőlőhegyek nótatermő lankáin ezek a hálózati készülékek nem használhatók. Így is jó munkát végeznek, a megfelelő munkaeszközök hiányát pótolja őszinte lelkesedésük, az a tudat, hogy Bartók Béla nyomában járnak s az a megtisztelő kiváltság, hogy Kodály Zoltán irányítja munkájukat. Szerény munkaközösségükben egy majdani Népzenekutató Intézet magvát látjuk s reméljük, hogy lépésről lépésre sikerül közelebb

jutnunk végleges szervezeti keretük megteremtéséhez. Ennek lenne első lépése technikai felszerelésük megifjítása és egy népzene-szakkönyvtár fejlesztése. Ennek útját egyengetni, módját megadni lesz egyik feladata osztályunknak.

Az osztálytitkári beszámolók központi helyét általában a magyar nyelvtudomány és a magyar irodalomtudomány kérdései uralták a múltban. Annak hangsúlyozásával, hogy jól volt ez így s hogy munkásságunk homlokterében — minden más tudomány érdekében is — a nemzeti nyelv és nemzeti irodalom ügyének kell állni, engedtessek meg nekem, hogy ezúttal néhány más kérdésnek adjak hangsúlyt.

I. A k l a s s z i k a - f i l o l ó g i a i kutatások eredményeivel méltán büszkélkedhetünk. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy nem nekünk kell ezeket minősíteni. Minősíti klasszika-filológusaink munkáját eléggé az a nemzetközi elismerés, melyben részük van. Csak a minap kezdtünk tárgyalni, lengyel kezdeményezésre, egy olyan kiadvány-sorozatról, mely a lengyel és magyar humanizmus-kutatás eredményeit ismertetné. Jelentős szerep vár ránk egy csehszlovák klasszika-filológiai konferencián tervbe vett nemzetközi klasszika-filológiai állandó bizottságban, melynek célja a résztvevő országok klasszika-filológiai kutatásait koordinálná, a görög-latin nyelv-oktatást támogatná s a felállítandó ókortudományi társaságok munkáját segítené. A Német Tudományos Akadémia kiadásában megjelenő Corpus Inscriptionum Latinarum harmadik kötetének elkészítésébe — régészeinkkel karöltve — részt vesznek klasszika-filológusaink is. A Nemzetközi Vallástörténeti Társaság tagjai közé választott egy Marót Károly vezetésével működő magyar csoportot. Az Union Academique Internationale keretében készül nagy nemzetközi középlatin szótár, az új Du Cange szerkesztésébe bekapcsolták a Magyarországi Latinság Szótárának munkálóit. A varsói Cicero-konferencián Akadémiánk képviselőit, Trencsényi-Waldapfel Imrét és Maróti Egon kandidátust általános tetszés és elismerés jutalmazta előadásaiért. A berlini akadémiai kiadónál már szedik Moravcsik Gyula „Byzantinoturcica”-ját, készül Marót Károly Homeros-könyvének német fordítása. Kedvező fogadtatásban részesül Kubinyi Mária „Libri manuscripti Graeci in bibliothecis Budapestinensibus asservati” című munkája, mely egyébként akadémiai kiadónk első latin nyelvű kiadványa. Trencsényi-Waldapfel Imre „Homeros és Hésiodos” című műve nemrég jelent meg oroszul s a Vesznyik Drevnyej Isztoriji legújabb száma máris nagy elismeréssel méltatja. A nagy tekintélyű „Recherches internationales à la lumière du marxisme” című sorozat ez évi második füzetében, mely az „Etat et classes dans l'antiquité esclavagiste” gyűjtő-címen jelent meg, látott napvilágot Harmatta János „La société des Huns à l'époque d'Attila” című, a kötet előszavában elismeréssel kiemelt tanulmánya. Nem folytatom a példákat. Mégis azt kell mondanom, hogy klasszika-filológiánk eredményei ellenére, klasszika-filológiánk helyzete koránt-

sem ilyen megnyugtató, jóllehet e gyűjtőnévvel egybefogott tudományok, általános humanista jelentőségükön túl népünk története, nyelve, irodalma szempontjából is különös jelentőséggel bírnak. A latin nyelvoktatás korlátozásával s a görög nyelvoktatás teljes elsovasztásával az egyetemi latin-görög oktatás is igen szűk keretekben folyhat s így az a természetes utánpótlási bázis, melyet minden szaktudomány számára a középiskolai tanárság jelent, végzetesen leszűkült. Ezen a helyzeten a szűken-mért aspiráns helyek sem sokat segítettek, jóllehet éppen néhány aspiránsunk tudományos fejlődése mutatja, milyen lehetőségekre számíthatnánk e téren. Klasszika-filológiai Kutatóintézetünk nincs, de még függetlenített kutatóink sincsenek. Egy olyan méretű vállalkozás, mint a Magyarországi Latinság Szótára, félmillió cédulaanyagával, a levéltárakban rejlő hatalmas anyag feldolgozása küszöbén, a szerkesztőn, Horváth Jánoson kívül, egyetlen állandó munkatárssal rendelkezik, holott e szótár elkészülte egy olyan országban, melynek hivatalos nyelve a XIX. század derekáig latin volt, hol latin nyelvű irodalom a XIX. század elejéig virágzott s a tudomány nyelve a XVIII–XIX. század fordulójáig szinte kizárólag latin volt, égető szükségletet elégitene ki. Az *Acta Antiqua* és az *Antik Tanulmányok* ívterjedelme oly korlátozott, hogy a publikációs lehetőségek olyan türelmi időhöz vannak kötve, mely azoknak is kedvét szegi, akik e tudományok hivatott művelői. A klasszika-filológia helyzetének ez áldatlan volta nemcsak e tudomány áldozatos művelőit, nem csupán a közvetlenül rájuk utalt tudományokat érinti. Elég ha arra utalok, hova vezet ez az állapot az antik filozófia, a világirodalom hazai művelése, a nemzetközi tudományos terminológia elsajátítása, az indogermán nyelvek tanulmányozása terén, hogy három különféle kérdést érintsek. Azért merjük most ilyen hangsúllyal kimondani, hogy ezt a helyzetet veszélyesnek és eltérhetetlennek tartjuk, mert az utóbbi időben mind a kormányzat, mind Akadémiánk részéről történtek olyan lépések, melyek azt ígérk, hogy most megértőbb fülek számára adhatunk jelzést, mint a múltban. Nem ábrándozunk valamiféle azonnali és hathatós segítségről. De első lépésként javasoljuk az *Acta Antiqua* és az *Antik Tanulmányok* ívterjedelmének fokozatos felemelését. Javasoljuk, hogy mód nyíljk Akadémiánk Nyelvtudományi-, Irodalomtörténeti- és Történettudományi Intézeteiben arra, hogy az ókor problémáival foglalkozó kutatókat is alkalmazzanak, akár azzal a perspektívával, hogy belőlük az említett intézetekben néhány év múltán ókori osztályok szerveződhesse nek, akár azzal, hogy valaha egy klasszika-filológiai kutatóintézetbe tömörülhesse nek. Mi a magunk területén készséggel támogatnánk egy olyan Ókortudományi Társaság szervezését, melynek alapja a Klasszika-filológiai Bizottság és az egyetemi tanszékék körül kialakult munkacsoportok tagjaiban eleve adva van.

II. Amint a klasszika-filológia helyzetéről mondtunk, az többé-kevésbé alkalmazható a modern filológiák helyzetére is. Inkább többé, mint

kevésbé . . . pedig itt a kérdéseknek éles politikai profiljuk van s a megoldás lényegesen nagyobb nehézségekbe ütközik. Ennek a kérdésnek az Akadémián belül nincs gazdája. A konstrukciója okán eleve meddőségre ítélt Világirodalmi Bizottságot megszüntettük s így a modern filológiák ügyének egy része (hiszen a filológia nem csak irodalomtudomány!) részben az Irodalomtörténeti Bizottsághoz, részben az Irodalomtörténeti Intézet világirodalmi osztályához, részben az Orientalisztikai Bizottsághoz és a Finnugor Bizottsághoz, valamint több egyetemi tanszékhez tartozik. Ennél a szervezési lehetetlenülésnél azonban sokkal súlyosabb akadálya a modern filológiák egészséges fejlődésének az, hogy itt a káder utánpótlás nem történhet belterjes tenyésztés útján. Elég gond az is, hogy fiatal klasszika-filológusainkat nem küldhetjük el az antik Róma vagy Athén beszédes romjaihoz, de a modern filológusnak lakott városok élő köveit, eleven társadalmakat, az élő nyelvet, az irodalmi és művészi életet is meg kellene ismerni, ezt pedig még a legkitűnőbb vendégprofesszorok jelenléte sem tudná pótolni. Ma még az a nemzedék ül az egyetemi tanszékeken, mely ismereteit az elevenen buzgó forrásoknál szerezte, jóllehet már köztük is egyre kevesebb azoknak száma, akiknek aktív ismeretei nem a tegnaphoz fűződnek: a második világháború után kialakult világ helyzet következtében nemcsak az utazás, de a könyv- és folyóiratbeszerzés is — bizonyos szűk kereteken túl — lehetetlenné vált. De hogyan nevelnek modern filológusaink utódokat és munkatársakat olyanokból, kiknek Páris, London, vagy Helsinki épp úgy tankönyv-élmény, mint ahogy a francia-, angol- s a finn-nyelv is holt nyelv, melynek zenéjét eleven áradásában sohasem hallották, e nyelvek beszélőinek s alkotóinak életét nem személyes élményeik alapján ismerik? S ez a helyzet a szocializmust építő országok viszonylatában is csak egy árnyalattal jobb egyelőre, jóllehet a jövő útja állandó javulást ígér. Az aspirantúra e téren még szűkösebben mérte a lehetőségeket, mint a klasszika-filológia terén. De ha bővebb lehetőségeket nyitott volna is, akkor sem sokat javult volna a helyzet. Vidéki egyetemeinken — hosszú esztendőök paúzája után — most szervezik újjá a modern filológiai oktatást. A működő budapesti tanszékeken pedig vagy az irodalom-oktatás, vagy a nyelvtudományi oktatás szorul második helyre, aszerint, hogy milyen szakérdeklődésű oktatók vezetik a tanszékeket. — Ezen a helyzeten már csak azért is segíteni kell, mert ennek nemcsak bizonyos tudományszakok lassú elhalása lesz a következménye, de politikai konzekvenciái is vannak. Az internacionalizmus jelszava frázissá züllik ajkunkon, ha konokul megmaradunk egynyelvű, minden más nép életét és kultúráját csak közvetve ismerő népek. A köröttünk élő, velünk egy úton járó népekkel való barátságunk őszintesége és elmélyülése nemcsak elvi elhatározás kérdése, hanem gyakorlati lépéseket kíván: a közvetlen, személyes ismereten alapuló megbecsülés lehetőségének megteremtését. Általános politikai fejlődésünket szolgáló művelődési politikánk is kárát vallja annak, ha ezen a helyzeten nem tudunk hathatósan segíteni, — tudo-

mányosságunkat máris sok területen a provinciális elmaradottság veszélye fenyegeti. A Horthy-rezsim és a Tisza-uralom sovíniszta politikája megengedhetetlen önhiútságra nevelte népünket, megrontotta arányérzékünket, káros igénytelenség forrásává vált: ignoti nulla cupido. Az ábrándok egében pörgő magyar globusról csak nagy történeti katasztrófák megrázkódtatásainak tragikus pillanataiban zuhanunk a valóságos földre: itt az ideje, hogy megvessük végképp rajta lábunkat. S a modern filológiák helyes fejlesztésétől nem csak várni valónk van. Ha Kertbeny Károly Mária nem ülhet Heine asztalához s a zsebéből előhúzott Petőfi-kötetből nem kezdi dadogó-nyereséggel fordítani Petőfit, Heine aligha ismeri meg nagy magyar rokonát. A modern filológiák kifejlődése előfeltétele annak, hogy be tudjunk mutatkozni a nagyvilágnak, ne csak a mathematica, a természettudományok, a gépek és a football nyelvén. — Ezen a helyzeten a magunk hatáskörében csak igen mérsékeltén változtathatunk, az érdemi feladat az államigazgatás körébe tartozik s olyan politikai és gazdasági tényezőktől függ, melyeket nem ismerünk. Ezért elsősorban azt javaslom, hogy a kérdés teljes feltárása érdekében hívjunk össze egy olyan konferenciát, mely adatszerű tárgyilagos-sággal tárja a modern filológia helyzetét a Tudományos Tanács és a Művelődésügyi Minisztérium elé. Másodjára javaslom, hogy hívjuk fel mind Akadémiánk elnökségének, mind a Tudományos Minősítő Bizottságnak figyelmét arra, hogy a kulturális egyezmények megkötésénél és az aspiránsképzés terén tegyen meg mindent annak érdekében, hogy minél több fiatal kutatónk juthasson külföldre, illetve minél több modern filológiai aspiráns helyet biztosíthassunk a káder-utánpótlás érdekében. Harmadszor azt javaslom, hogy alakuljanak olyan szervezeti formák, az Orientalisztikai- és a Finnugor-Bizottság mintájára, melyek egy-egy szorosabban összetartozó nyelvcsoporthoz filológiai munkáját szervezzék és irányítsák (egy szlavista, egy romanista és egy germán-angol albizottság alakításának lehetőségét látom), melyek évente legalább egyszer egy konferenciára gyűljenek össze a közös problémák megbeszélésére. Végül javaslom egy Filológiai Társaság létesítését, mely egybefogná az akadémiai és az akadémia hatókörén kívül működő modern filológusokat.

III. A z e n e t u d o m á n y helyzete, ha a Magyar Népzene Tára, a Zenetudományi Tanulmányok testes kötetei, zenetudósaink külföldi sikeres szereplése felől nézzük, rendkívül kedvezőnek látszik. Közelebbről véve szemügyre a helyzetet, az korántsem olyan rózsás. Ezek a kiadványok s zenetudósaink külföldi sikerei csak néhány zenetudósunk áldozatkész munkáját s kedvező lehetőségeinket jellemzik, de nem a valóságos helyzetet. Legfontosabb zenetörténeti forrásaink kiadatlanok és feldolgozatlanok s az az eredményesnek ígérkező munka, mely a Nemzetközi Zenei Forrásrepertórium magyarországi anyagának összegyűjtése terén megindult, ez évben, dotáció híján, elakadt. A magyar zenetörténet legnagyobb alakjainak élet-

művéről, egy Liszt Ferenc, egy Bartók Béla munkásságáról mind ez ideig nem jelent meg összefoglaló, értékelő monográfia. Abban a világméretű zenetudományi irodalomban, mely Bartók munkásságával foglalkozik, szinte a legszerényebb, a leghalkabb szó éppen a mienk. Zeneelméleti, zeneesztétikai szakirodalmunk — néhány magános kutató heroikus erőfeszítését nem tekintve — gyerekeipőben jár. Sem magyar, sem idegen nyelvű zenetudományi szakfolyóiratunk nincs. Nincs egy olyan egyetemi zenetudományi tanszék egyetlen egyetemünkön sem, mely körül kialakulhatna egy zenetudományi munkaközösség s amely szélesebb körben sugározhatná ki a zenetudomány jelentőségét a vezető értelmiség körében.

Mindezekén túl van három terület, ahol zenetudományunk dolgozóira rendkívül sürgős feladatok várnak. Az egyik a zenei műveltség szervezett (iskolai) oktatásának területe. Mindenki előtt ismeretes az a csodálatos munka, melyet e téren szeretett és tisztelt mesterünk, Kodály Zoltán végez évtizedek óta. Ez a munka nem csupán az ő páratlan tehetsége okán olyan csodálatot érdemlő, hanem azért is, mert legnagyobbbrészt magárahagyatva végzi. De végzi, annak tudatában, hogy nálunk ez a magyar zeneművészet felvirágzásának létkérdése. Munkája nyomán a zeneoktatás pedagógiájának egy páratlan rendszere bontakozik ki, másrészt egy olyan zeneoktatási didaktika született meg, mely egyelőre az ő útmutatását követő pedagógusok gyakorlatában él csupán. Vajon nem lenne egyik feladata zenetudományunknak az, hogy megalkossa a zeneoktatás modern magyar kódexét, egy olyan zenei pedagógiát és didaktikát, mely egy hősi kor emlékjele s minden zeneoktató számára ösztönző példa lehetne világszerte. Kodály ezt a munkát szerénységében elhárítaná magától s így is aggódva nézzük, mennyi alkotó energiát sűrít ebbe az apostoli munkába, eltemetve nagy opusokat. S vajon a magyar zeneelméleti és zeneesztétikai irodalomnak lehetne-e méltóbb kiindulása, mint ez a munka?

A másik terület a zenei életünk egészét irányító tevékenység. Ha zenekritikánk helyzetét vesszük szemügyre, ha a zenei népszerűsítéssel foglalkozó munkákat forgatjuk, ha azt a magyar zenétől idegen és silány zenei pótanyagot hallgatjuk, mely előnti hazánk légterét, ha azokat a bárgyú és költőietlen szövegeket olvassuk, melyek olykor még a szép zenétől is elundorítják az embert, ha a zenéhez tapadnak, mint virághoz a hernyó, ha . . . de nem folytatom. A zenetudomány munkásai természetesen nem vállalhatják e feladatok jobb elvégzését (ámbar Bartha Dénes bebizonyította, hogy magas tudományos színvonalon, frázis-halmozó szószaporítás nélkül is lehet népszerűsíteni klasszikus remekműveket s Szabolcsi Bence megörvendezettte már zenei életünket egy szép szövegkönyvvel is . . .), de vajon nem az ő feladatuk lenne-e egy-egy nagyobb időszak zenei életének olyan mélyreható és iránymutató bírálata, mely kisugározna a zenei élet területére is s felhívna az itt mutatkozó aggasztó visszasságokra a zenei életet irányító hatóságokat. Az a

kedvezően alakuló viszony, mely Zenetudományi Bizottságunk és a Művelődésügyi Minisztérium zenei főosztálya között az utóbbi időben kialakult, megkönnyítene ezt a feladatot.

Végül: zenei életünkben bizonyos eklekticizmus egyfelől, bizonyos — a fegyverszünetekhez hasonló — frontális megmerevedés akadályozza a kibontakozást. A kibontakozást ebből a helyzetből rendkívül nehézzé tették azok az adminisztratív jellegű irányítási kísérletek, melyekkel a zenei élet dogmatikus irányítói kísérleteztek a múltban s ezek emléke ma még túlságosan elevenen él. De ha egy zenetudományi fórum, melynek tárgyilagossága nem vonható kétségbe s melynek adminisztratív jellegű intézkedési lehetőségei nincsenek, ha egy ilyen akadémiai fórum indítana magasszintű, szűkkörű elvi vitákat zenei irányzatok és stílusok problémáiról, talán feloldható lenne zenei életünk merevgörce, a megvitatlanul mérgező kérdések elevesedésük előtt. Ennek sikerét persze csak az biztosíthatná, ha ezeknek a vitáknak nemcsak szakmai, de esztétikai-ideológiai szintjét is biztosítani lehetne.

Javaslatokat ezen a téren — illetéktelenségem tudatában — nem teszek, de felelősségérzetem és a mélységes szeretet, mely nagymúltú és hitem szerint ragyogó jövőjű zeneművészetünk iránt él bennem, arra kényszerít, hogy szerény megjegyzéseimet megtegyem.

IV. A K ö n y v t á r t u d o m á n y i B i z o t t s á g számos jelentős munkát kezdeményezett, illetve támogatott az elmúlt időszakban. Előkészítette egy Külföldi Folyóirat-bibliográfia megindítását, támogatta egy kezdő kutatók számára készülő alap-bibliográfia megjelenését, elvi és szabályzati kérdésekben segítette az Országos Széchényi Könyvtárban készülő Nemzeti Bibliográfia munkálatait, előkészítette a Szabó—Hellebrant-féle Régi Magyar Könyvtár új kiadásának megindulását, folytatta az ősnymtatvány katalógus munkálatait s megvan a remény arra, hogy a jövő esztendő végén egy olyan incunabulum-katalógusunk kerülhet nyomdába, mely a possessor, provenientia és a szövegkísérő bejegyzéseket is ismertetni fogja s így jelentős nyelv-, irodalom- és művelődéstörténeti adattár is lesz. A Magyar Könyvszemlében továbbfolyt a levéltári adatközlés.

Nyilvánvaló, hogy a Könyvtártudományi Bizottság feladata, a folyó munkálatok továbbvitele mellett, a könyvtörténeti kutatások minél szélesebbkörű előmozdítása s a könyvtárügy életének elvi támogatása. Van azonban egy olyan feladatkör, mely ezek mellett a munkálatok mellett egyik központi munkakörévé kell, hogy váljon. Ez a tudományos könyvtárak ügyének támogatása. Ez csak látszólag gyakorlati feladat csupán, valójában egész tudománypolitikánk egyensúlyhelyzetének válhat legérzékenyebb jelző-apparátusává. Könyvtártudományi Bizottságunk ez év őszén a Művelődésügyi Minisztérium támogatásával egy kibővített ülésen legjobb könyvtárosaink elé tárta a tudományos könyvtárak problémáit azzal a céllal, hogy tudományos

könyvtáraink ügyét a Tudományos Tanácson keresztül a kormányzat elé tárja. Ezen az ülésen már kibontakozott a résztvevők előtt valami abból, hogy a látszólag csupán adminisztratív és gazdasági problémák mélyén nagyobb kérdések bontakoznak ki. Nyilvánvalóvá vált, hogy tudományos könyvtáraink jelenlegi ellátottságuk mellett a tudományos produkció dokumentálásának és a tudományos kutatás ellátásának kettős feladatát nem tudják megoldani s ha nem jutnak megfelelő, korszerű eszközökhöz, vagy a tudományos érdekű könyvanyag megőrzéséről, vagy a kutatás elősegítéséről kényszerülnek lemondani. Kiderült, hogy azok a hatalmas összegek, melyeket dolgozó népünk bocsát a tudományos könyvbeszerzés rendelkezésére, a jelenlegi nem egységes elosztási rendszer következtében egy válságos helyzet látszatát keltik, megnehezítik a tudományos könyvellátás munkáját, jóllehet egy jobb szervezeti megoldás segítségével lényegesen előbbrevihetnék könyvtárügyünket. Kiderült végül, hogy a tudományos könyvtárak, mint a földrengésjelző a tektonikus mozgásokat úgy jelzik azokat a veszélyeket, melyek egy-egy tudományág elsorvadására, a kulturális élet aránytalanságaira vezethetők vissza. Azt mondtam : jelzik. Helyesebben : igen kis erőfeszítéssel jelezhetnénk, ha feladatukká tennék, ha lenne egy szerv, mely ezt a művelődéspolitikai teljes horizontjára tekintve, továbbítaná. A tudományos könyvtárak helyzetének s problematikájának feltárása, az intézkedésre hivatott szervek számára helyes javaslatok készítése, a tudományos könyvtárak e magasrendű jelzőszolgálatának megszervezése, a tudományos könyvtáros-képzés előmozdítása méltó és sürgős feladata lehetne a könyvtártudomány munkásainak s ezt abban a kedvező helyzetben tehetnék, melyet a Művelődésügyi Minisztériummal s nagy tudományos könyvtáraink vezetőivel való együttműködés zavartalansága lehetővé tesz.

Jelentésem számos kérdést nem, vagy csak éppenhogy érintett s mégis túlságosan hosszúra nyúlik. Mégis vállalnom kellett ezt az eszmemenetet, régi tartozásaink lerovása érdekében, olyan kérdések felvetése céljából, melyekről tovább hallgatni helytelen lett volna. Bízom abban, hogy aki megajándékozott türelmes figyelmével, így is látja, milyen problémákkal birkózott s birkózik osztályvezetőségünk.

S ahogy áttekintem magam is az eddig-mondottakat, azt magam is megállapíthatom, hogy minden felvetett kérdést bizonyos kettősség jellemez. Az elméleti és gyakorlati kérdések kettőssége, az elvi-ideológiai és az adatgyűjtő, tényfeltáró, dokumentáló, illetve szervező munka kettőssége. Azt hiszem, hogy jól van ez így, amennyiben valóságos helyzetünket tükrözi s amennyiben munkánk intenciójának tekinthető. S ha a gyakorlati kérdések olykor túlsúlyba kerültek, az sincs rosszul : a helyes elvi alapon folyó munka vet fel ilyen bőségben gyakorlati kérdéseket. S ez a kettősség még élesebbé vált azáltal, hogy a felvetett kérdések megoldása felé tapogatva minduntalan úgy vetődnek fel a problémák, hogy mi bennük a mi, saját munkakörünkben

megoldható feladat s hol vagyunk ráutalva a párt, a kormány, közelebbről a művelődésügyi kormányzat segítségére. Ez ugyanis két dolgot tesz világossá: egyrészt azt, hogy munkánk egyre kevésbé áll távol az általános fejlődést érintő művelődéspolitikai kérdésektől, másrészt azt, hogy érdemesnek, reményteljesnek tartjuk a kérdések ilyenén való felvetését, mert az a bizalom éledt meg bennünk, hogy ezek az elsődlegesen tudományos kérdések nemcsak érdeklődéssel, hanem őszinte segítőkészséggel találkozhatnak. Ezt a benyomást nem deklaratív megnyilatkozásokból nyertük — noha persze örvendeztünk azon, hogy ilyenek is történtek, a párt és a kormány néhány vezetőjének az elnökségnél tett látogatása, nagygyűlésünk megnyitása alkalmával —, hanem ügyeink intézése és a nervus rerumot érintő költségvetési tárgyalások során, gyakorlati tapasztalatokból vontuk el azokat. S ha valaki azt kérdené, hogy mi a mi új programunk, azt felelhetnők: nekünk nincs új programunk. Mert ahogy a felszabadulás utáni fejlődés egészével — súlyos hibák és zökkenők ellenére — egyetértünk s továbbra is a szocializmus útját akarjuk járni, úgy Akadémiánk s ezen belül osztályunk sem kíván más programot maga elé tűzni, mint amit eddig vállalt, hogy népünk szocialista fejlődését segítő, a marxizmus-leninizmus principiális igazára fundált tudományt művel. Ha van új vonás programunkban, akkor az annyi: elmélet és gyakorlat elmélyültebb, őszintébb egységével, a tudományos fórumok és a hivatalos fórumok gyümölcsözőbb együttműködése útján, a munka jobb megszervezésével, a theoria és a praxis teljes egységében kívánja munkáját folytatni. Ez nemcsak bizonyos készséget kíván tőlünk, hanem bizonyos keménységet is. Mert ennek érdekében, éppen ennek érdekében, szívósan ellenállunk minden olyan követelésnek és sürgetésnek, mely kívülről az elvi ideológiai és a gyakorlati munka természetes egységét kívánná megbontani, aminthogy küzdeni fogunk az ellen a belső tendencia ellen, mely arra fordítaná-ferdítene egyenes útunkat, hogy egyelőre helyezzük előtérbe a gyakorlati feladatok megoldását és hagyjuk békében az elvi-ideológiai kérdéseket. Mert ennek érdekében, éppen ennek a célnak érdekében, nem fogunk belenyugodni soha abba, hogy az elgondolás és a kivitelezés valaha is távolodhassék egymástól, hanem szívósan küzdeni fogunk azért, hogy helyesnek és szükségesnek felismert céljaink számára megteremtjük a megvalósítás leggyakorlatibb lehetőségeit. Akadémiánkon belül és Akadémiánkon kívül egyaránt. (Hogy mindjárt gyakorlati példával szolgáljak: nem nyugszunk bele abba, hogy az I. és a II. osztály közötti együttműködés kérdése csak addig a határig terjedjen, hogy elvileg deklaráljuk időről időre az együttműködés szükségességét, hogy néhány — egyébként örömdetes — munkának közös elkészítésében alkalmilag együttműködjünk, de mihelyt arra az elemi segítségre fordul a szó, melyet a II. osztály azzal adhatna meg nekünk, hogy az osztályunk munkateréről nélkülözhetetlenül hiányzó néprajzszakot átengedje nekünk, akkor az elé hol elvi, hol gyakorlati nehézségek tornyosulnak. A folklór és az irodalomtudomány szerves összetartozása nem is vitatható s

ha vannak a tárgyi néprajznak és a történettudománynak közös problémái, legalább annyi van a nyelvtudománynak és a tárgyi néprajznak, azzal a különbséggel, hogy ez utóbbiak gyakorlatilag is gyümölcsözőbben tudnának együttműködni, például a tájnyelvi gyűjtőmunka keretében. . .)

Jelentésünk csonka maradna, ha a legfontosabb kérdésről, a tudományos utánpótlás kérdéséről nem szólnánk. Osztályunk huszonöt rendes és hét levelező aspiránst tart számon, de számos olyan volt aspiránsról is vezetünk kimutatást, akik befejezték aspiráns-képzésük idejét, de mind ez ideig nem készítették el kandidátusi értekezésüket, illetve megszakították — rendszerint gyakorlati feladatok kényszerében — aspiráns-munkájukat. Ha ezekhez hozzávesszük azokat a fiatal kutatókat, akik egyetemi tanszékeken és a művelődésügy különböző posztjain dolgoznak, elégedetten állapíthatjuk meg, hogy boldog nemzedék vagyunk, mert az ifjúság egész dandárja hág sarkunkra azon az úton, melyen haladunk. De ez az általában kedvező kép részleteiben nem mindig ilyen kedvező. Ha arányaiban nézzük a tudományos utánpótlás kérdését, azt kell látnunk, hogy bizonyos tudományterületek vagy teljesen ellátatlanok, vagy elégtelenül vannak ellátva. Ha számot vetünk aspiránsaink elhelyezésének problémáival, azt kell látnunk, hogy valósággal házalunk kell olyan munkahelyekért, melyeken tudományos továbbfejlődésük nincs biztosítva, illetve elhelyezésük problémája minduntalan feszültséget teremt a tanszéki, intézeti dolgozók és a végző aspiránsok között. Ha számbavesszük azokat a tudományos munkára alkalmas fiatalokat, akikben az erre való készség is megvolt s megnézzük, hol, milyen körülmények közt dolgoznak jelenleg, aggodalom szállja meg szívünket. S ezek csupán olyan problémák, melyeket jobb elosztással, átgondoltabb szervezéssel meg lehetne oldanunk, meg is kell oldanunk s bízom benne, hogy — ha nem is könnyen — de meg is fogjuk oldani. De ennél is súlyosabb a helyzet, ha magára a képzésre és fiatal tudományos munkatársaink helyzetére gondolunk. Aki közelebbről ismeri ezt a fiatal tudós sorványt, az tudja, hogy nyugtalanság és belső bizonytalanság gyengíti soraikat. Nem érzik a vezetés folytonos biztonságát, szilárdságát, de a felesleges és terhes vizsgakövetelmények és a nehéz publikációs viszonyok megakadályozzák őket abban, hogy a maguk lábára álljanak. Munkahelyeik szétszórtsága nem teszi azt sem lehetővé, hogy közös problémáikat közösen megvizsgálva, egységesen tárhassák fel helyzetüket. Ennek a helyzetnek az az egyetlen következménye, hogy a Tudományos Minősítő Bizottság, mint valami rejtelmes hatalom, bűnbakjává válik a kérdéseknek s időnként, az apály és a dagály váltakozásával a tudományos kádernevelés reform-tervei söprik végig tudományos életünket. Nézetem szerint ezt a kérdést, a végző aspiránsok elhelyezésének kérdésétől eltekintve, ki kell emelnünk a szervezeti problémák köréből és mentesítenünk kell a TMB-ot a rázúduló, hangos és néma panaszok hullámverésének ostromától. A tudományos kádernevelés kérdése, fiatal kutatóink méltó munkába állításának kérdése : erkölcsi felelős-

ségünk kérdése, elvi kérdés, melynek megoldására a törvényes rendelkezések a maximális szabadkezet biztosítják számukra. Szabad a kezünk, hogy jobb munkát végezzünk, szabadságunkban áll aspiránsainkkal, tanszéki munkatársainkkal, intézeteink fiatal dolgozóival minél behatóbban, odaadóbban, határozottabb irányítást adva, foglalkoznunk. Mójában áll egy-egy tudomány-szak aspiránsképzőinek, tanszékvezetőinek, intézeti igazgatóinak összehívni a szakon működő aspiránsokat közös problémáik megbeszélésére, illetve összeülniük egymás közt egy lehetőség szerint egységes didaktikai terv kidolgozására, tapasztalatcserére. Tekintsük ezt a kérdést ezúttal erről a nem szervezeti oldaláról, felelősségünk felől. A jelzés itt van és letagadhatatlan: az a körülmény, hogy a disszertáció-témák szakadatlanul módosításra szorulnak, hogy a disszertációk úgy készülnek, mint a lucaszéke, hogy a tanszéki és intézeti dolgozók közül aránylag olyan kevesen szerezték meg a tudományos fokozatot, önmagáért beszél. S hogy erre a kérdésre fokozott figyelmet kell szentelnünk, az azt hiszem nem vitás senki előtt, aki tudja: a jövődőről van szó. Mindaz, amiről ma szóltunk, mindaz, amit eddig tettünk és tenni fogunk, semmibe ívelő híd, légvárát ködtéglából rakó építkezés e kérdések megoldása nélkül. Hadd legyen ez az utolsó szavam: legyen első gondunk az ifjúság.

HOZZÁSZÓLÁSOK

BÁRCZI GÉZA

Tisztelt Akadémia! Az osztálytitkári beszámoló magas színvonala, rendkívül gazdag tematikája és főleg a tárgyat felülről néző jellege miatt szinte természetesnek látszik, hogy egyes, nem is lényegtelen közösségi munkák esetleg nem kaptak említést, mások pedig nem súlyuknak és fontosságuknak megfelelő kiemelésben részesültek, mégis azt hiszem, hogy ez a hatalmas kép, amelyet a beszámolóban kaptunk, végeredményben részleteken épül és ezért a részletekről is érdemes megemlékezni. Talán meg sem említettem volna, ha nem vált volna lassanként hagyományossá, hogy az évi titkári beszámoló-ból hiányzik az új magyar tájszótár munkálatainak megemlézése, ami pedig egyáltalán nem lényegtelen, hatalmas erőfeszítés, és már eddig is jelentékeny eredményekkel kérkedhetik.

A magyar nyelvátlasz a titkári beszámolóban oly módon szerepelt, mint amely a gyűjtés utolsó fázisába került. Ez igaz is, de ezen a téren meg kell emlékeznünk olyan problémákról, amelyekben szükségünk van az Akadémia elnökségének közbenjárására, így meg kell emlékeznünk elsősorban a nyelvátlasz gyűjtő területének kiszélesítéséről. Az az ütem, amelyben eddig a romániai gyűjtés folyik, rendkívül el fogja húzni a nyelvátlasz gyűjtő munkájának idejét, és azonkívül van még hátra terület, amelynek begyűjtése a nyelvátlasz teljessége érdekében kívánatos volna. Hogy ezeket a területeket bekapcsolhassuk a nyelvátlasz munkájába, ahhoz feltétlenül szükséges volna, hogy az Akadémia elnöksége kézbe vegye ezt az ügyet. Meg kell említenem azt is, régi fájdalom a nyelvátlaszásoknak, hogy nincs megfelelő munkaeszközük — értem itt az autót, amely nélkül kiváló tudományos káderek idejüket és munkaenergiájukat pocsékolva kénytelenek úgyszólván megegyeszer annyi időt eltölteni a gyűjtéssel, mint amennyire szükség volna egy ilyen egyszerű megoldással. a nyelvátlaszások számára egy autó rendelkezésre bocsátásával.

Futólagos megemlést nyert a titkári beszámolóban a szótárak kérdése. A kétnyelvű szótárak az alkalmazott nyelvtudomány kiváló eredményei. Ez az a terület, ahol a nyelvtudomány és az élet kapcsolata a legszembe-tűnőbb, a legjellegzetesebb. Hogy szótáraink minősége kiváló, az elsősorban a szótárak készítőinek, a szerkesztőknek és a melléjük csoportosuló munka-közösségnek az érdeme, de maga az a tény, hogy az utóbbi 5–6 évben negyven-nél több kétnyelvű szótár készült el, az alkalmazott magyar nyelvtudomány igen jelentős munkateljesítménye. Ezek a szótárak minőségileg is kiválók, tehát megérdemelték volna bizonyos megemlést, hiszen szótárainkkal Európa-szerte, sőt az egész világon elismerést arattunk, aminek külső jelei is mutatkoznak. Egyik szótárunkat például egyik világszerte ismert nagy kiadó teljes egészében átvette és kiadta — természetesen megegyezés alapján — saját cégére alatt. Vagy említhetek egy másik esetet is: egy hollandi cég Magyarországon akar megcsináltatni egy angol-orosz műszaki szótárt, úgy látva, hogy Magyarországon jelenleg igen magas színvonalú a kétnyelvű szótárak készítése.

Ezzel kapcsolatban azt hiszem, hogy az Akadémiai Kiadó is megérdemelt volna egy elismerő megjegyzést, nemcsak a szótárak készíttetésében tanúsított

nagy buzgalmaért, hanem egyébként is azért a támogatásért, amelyben az I. osztály kiadványait általában véve részesíti. Azt is meg kell említenem, hogy nincs minden teljesen rendben a nyelvtudomány területén sem. A legégetőbb kérdésre, a Nagyszótárra, nyomatékosan rámutatott a beszámoló; ezzel tökéletesen egyetértek. Azonban számos egyéb hiány van, amely szinte intézményes beavatkozást sürget. Így a nyelvemlékek fakszimile kiadása olyan fontos programpont, amelynek megvalósításával egyrészt az eredeti emlékeket óvjuk meg a pusztulástól, másrészt pedig könnyen használható és mindenki számára könnyen hozzáférhető munkaeszközt teremtünk.

Nem akarom említeni az etimológiai szótár kérdését, amely jelenleg már — úgy látszik — a megoldás útjára kerül.

A nyelvészeti monográfiák kérdése szintén megemlítést érdemel, bár újabban mind nagyobb számban és kiváló minőségben jelentkezik. Sok olyan monográfia van, amely egyelőre vívódik azokkal a nehézségekkel, amelyek a megjelenést meg szokták előzni.

Égető kérdést érintett a beszámoló a néprajz és nyelvészet együttműködése terén is. Természetesen a beszámoló hatalmas anyagában ez a kérdés talán csak egy futó megjegyzést kaphatott. A dolog azonban sokkal élesebb és fontosabb a mi szempontunkból és a néprajzosok szempontjából is, úgyhogy ezzel a kérdéssel osztályunknak tüzetesebben kell foglalkoznia, sőt azt hiszem, egyetemi síkon is fel kell vetni az együttműködés kérdését, s olyan szakembereket kell nevelni, akik egyaránt jártasak a néprajzi kutatásban és a nyelvészetben.*

TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF

A titkári beszámolóval lényegében egyetértek. De nem érthetek egyet azzal, hogy teljes hallgatással mellőzi a modern filológiai disciplinákat, köztük elsősorban a germanisztikát. Minden külföldi kongresszust megemlít, de nem vesz tudomást arról, hogy munkatársaimmal együtt két kongresszuson is részt vettünk s hogy a weimari Heine konferencián két előadást tartottam. A titkári jelentés nem vesz tudomást a Filológiai Közölnyről, Heine- és Schiller kutatásainkról, a magyar anglistika és romanisztika újabb eredményeiről, az új magyar Shakespeare-ről, Petőfi világirodalmi kapcsolatainak felderítéséről hogy csak a legfontosabbakat említsem. Hiúságon innen, hiúságon túl tartoztam mindezt elmondani, annál is inkább, mivel a modern filológia diszciplinák mellőzésében bizonyos következetességet látok.

HARMATTA JÁNOS

Az osztálytitkári beszámolót hallgatva, a klasszika-filológia képviselőinek akarva-akaratlan is tudományszakuk fejlődésének és helyzetének az utóbbi években megfigyelhető alakulása juthatott eszébe. Arra a sajátságos ellentmondásra kellett gondolniok, amely a magyar klasszika-filológia külföldi megbecsülése és itthoni helyzete között még néhány évvel ezelőtt is fennállott.

* Gyorsírásból áttett szöveg

Kétségtelen, hogy sajtósági problémakörénél, anyagánál és módszereinél fogva a klasszika-filológia egyike azoknak a társadalomtudományoknak, amelyekben a kulturális fejlődés nemzetközi versenye a legteljesebben megnyilvánul. Az ókor története, az ókori nyelvek és irodalmak a világ csaknem minden nemzete számára rendkívüli fontosságú kulturális értéket jelentenek: részint a társadalom történetének egyik alapvető szakaszát, részint pedig az emberiség kultúrája fejlődésének alapját és kiindulópontját. Éppen ezért nem véletlen, hogy elsősorban a baráti államokban, de a világon egybeült is a második világháború után bámulatos fejlődést figyelhetünk meg a tudomány szak területén. Új tudományos intézetek létesültek s új folyóiratok tucatjai jelentek meg a nagyszámú régi mellett, s óriási új tudományos forrásanyag, új írásrendszerek és új nyelvek kerültek napvilágra.

Ebben a nemes kulturális versenyben, ha tárgyilagosa akarunk lenni, meg kell állapítanunk, hogy a magyar klasszika-filológia sok tekintetben lemaradt. Ennek okát azonban aligha kereshetjük a magyar klasszikus-filológusok egyéni teljesítményeiben. Sőt azt mondhatjuk, hogy e tudomány szak itthoni képviselői nemzetközi viszonylatban is igazán kiemelkedő eredményeket értek el. Erről tanúskodik az, hogy a magyar klasszikus-filológusok közt van olyan, aki több külföldi akadémia tagja, többeket neves külföldi folyóiratok szerkesztőbizottsági tagságával tisztelt meg s munkájukat szovjet, francia, német, olasz kiadók adták ki. Több jelentős magyar tudományos eredmény körül külföldön egész irodalom alakult ki, s a nemzetközi tudományos megbecsülés eredményeképpen az ókorral foglalkozó kutatóink több száz külföldi tudóssal állnak kapcsolatban.

Mégis mindezek ellenére kétségtelen, hogy a klasszika-filológia területén komoly hiányosságokat is láthattunk, annak ellenére, hogy a Magyar Tudományos Akadémia részéről új folyóirataink kiadásával, különösen a nemzetközi kapcsolatainkat és nemzetközi hírnevünket biztosító *Acta Antiqua* létrehozásával és a kétnyelvű klasszikusok sorozatának újboli megindításával tudomány szakunk már eddig is komoly támogatásban részesült.

A Magyar Tudományos Akadémia I. osztályának vezetősége elsősorban tudomány szakunk sajátos nemzeti feladatainak terén látta meg a munka nem kielégítő voltát. Mi magunk jól tudjuk, hogy a hiányosságok nem szorítkoznak csupán erre a területre, hanem még sokkal súlyosabbak tudomány szakunk általános feladatai terén.

Miben kereshetjük ennek okát? Kétségtelenül abban, hogy a magyar klasszika-filológia itthoni helyzete nem felelt meg annak a nagy nemzetközi megbecsülésnek, amelyben eredményeinknek külföldön része volt. Nyomasztóan éreztette hatását elsősorban a tudományos káderhiány. Klasszika-filológiánk területén egyes nagy tudomány szakoknak, mint pl. a bizantinológiának egyetlen képviselője van csupán, más területek pedig teljesen művelő nélkül maradtak. Súlyos következményekkel járt azután, hogy kapcsolataink a külföldi tudományos kutatással egyáltalán nem fejlődtek megfelelő mértékben. Az elmúlt tíz év során a nemzetközi klasszika-filológiai kongresszusokról elmaradtunk, itthon pedig 1930 óta nem került sor tudomány szakunk területén kongresszus rendezésére. Sem idősebb, sem fiatalabb kutatóinknak nem vagy csak igen kis mértékben volt lehetőségük külföldi tanulmányutakra és külföldön kutatások végzésére. Végül tudomány szakunk társadalmi alapjait rázta meg az, hogy tíz éve nem rendelkezünk társasággal, amely eredményeinket a szélesebb körök számára is hozzáférhetővé tette volna.

Tudományszakunk e helyzetét az elhangzott osztálytitkári beszámoló világosan felismerte. Azokat az elgondolásokat, amelyekkel ezen a helyzeten javítani kíván, csak örömmel üdvözölhetjük. A tudományos káderhiányon a javasolt kutató csoportok, osztályok szervezése néhány év alatt komoly mértékben segíthet. A klasszika-filológiai kongresszus megszervezése 1958-ban kétségkívül hatalmas mértékben elő fogja segíteni tudományszakunk külföldi kapcsolatainak fejlesztését. Az Ókortudományi Társaság létrehozása az Akadémia segítségével pedig lényegesen elő fogja mozdítani ismeretterjesztő munkánk megjavítását.

Tudományszakunk fejlődésének ezt a biztató perspektíváját természetesen csak a Magyar Tudományos Akadémia I. osztályának segítségével és támogatásával tudjuk valóságra váltani. Az osztálytitkári beszámoló teljes bizalommal tölt el bennünket abban a tekintetben, hogy a támogatást meg is fogjuk kapni. Reméljük, hogy tudományszakunk erőinek jobb megszervezésével és megfelelőbb felhasználásával, a Magyar Tudományos Akadémia I. osztályának ilyen támogatását élvezve a magyar klasszika-filológia növekvő lendülettel haladhat tovább a nemzeti tudományok szempontjából is amnyira kívánt fejlődése útján.

BÓKA LÁSZLÓ válasza

Tisztelt Osztály, Tisztelt Hallgatóság! A beszámolóhoz kapcsolódott hozzászólások kis száma azt mutatja, hogy az osztálytitkári beszámolóval valami baj lehet, mert sem lelkes helyesléseket nem váltott ki, sem — ami sokkal nagyobb baj — hevesebb ellentmondásokat nem kavart fel, márpedig tudjuk, hogy az a jó osztálytitkári beszámoló, amely ellen sokan tiltakoznak.

Meg kell mondanom, hogy az én személyes hibámtól eltekintve, ez nyilvánvalóan az osztálytitkári beszámoló sajátos szerkezetéből adódik, abból, hogy ezúttal elsősorban olyan területekre vetettünk fényt, amelyekről eddig az osztálytitkári beszámolók — nemcsak másokéi, hanem az enyéim is — meglehetősen keveset szóltak. Ezért noha bizonyos mértékig csüggeszt is a visszhangtalanság, ugyanakkor az a remény tölt el, hogy az irodalomtörténeten és a nyelvtudományon kívül eső területek, mint vitatémák a legközelebbi osztálytitkári beszámolóban már bővebben jelentkezhetnek, s így előre elkészülve többen fogják véleményüket nyilvánítani.

Az osztálytitkári beszámolóhoz elmondott hozzászólásokkal kapcsolatban elsősorban B á r c z i Gézának azt kell válaszolnom, hogy dehogy feledkeztünk meg azokról a kérdésekről, amelyeket ő itt felemlített! Nyelvatlanszunkkal kapcsolatban én csak a hazai gyűjtő munka befejezéséről beszéltem és az általános kiutazási kérdésbe beleértettem azt is, hogy a gyűjtés területének kiterjesztése milyen égető problémánk. Egyetérttek Bárczi Gézával a gépkocsi ügyében is. — Súlyos hibának tartja, hogy nem emlékeztem meg az Akadémiai Kiadóhoz való viszonyunkról. Ez egyben szolgáljon az Akadémiai Kiadó számára azzal a vigasztaló tudattal, hogy azért nem emlékeztem meg róla, mert ezen a téren eddig főként panaszaink voltak és most eszembe sem jutott, hogy e téren panaszkodni lehessen. Az Akadémiai Kiadóval való viszonylatunkban a helyzet az, hogy az osztály néhány kitűnő tagjának és a

Kiadó vezetőségének mind sűrűbb személyi érintkezése következtében olyan viszony alakult ki, amely úgyszólván minden félreértést tisztázott és harmonikus együttműködést biztosított az osztály és a Kiadó között. Igen sokszor már nem az okoz nekünk problémát, hogyan adjuk ki azokat a munkákat, amelyek elkészültek, hanem igen sokszor az, hogy mit adjunk gyorsan az Akadémiai Kiadónak, amikor az sürgetés nélkül készségét jelenti be, hogy az osztály munkáját elősegíti.

Természetesen ugyanilyen fontos kérdésnek tartom a nyelvemlékek fakszimilés kiadásának kérdését. Ez a kérdés egyébként beletartozik abba a súlyos és nagy kérdéskomplexusba is, amely a tudományos könyvtárak tekintetében felmerül. Nagyon jól tudjuk, hogy az a kettősség, amely a tudományos könyvtárak feladatkörét jelenti, hogy ti. bizonyos emlékeket meg kell őrizniök és ugyanakkor a tudomány számára hozzáférhetőkké kell tenniök, a régi módszerrel egyszerűen nem oldható meg. Hogy a kódexekről előreugorjak egy egészen más jellegű kiadási formára. itt nemcsak kódexeink vannak érintve azáltal, hogy nincsenek kitűnő fakszimile-kiadásaink, nincsenek róluk vetíthető mikrofilmjeink, de itt van például a hírlapanyag is. A múlt század végi hírlapokat, azután az első világháború alatt rossz papírra nyomtatott hírlapokat már egyenesen életveszélyes a kutatók kezébe adni, mert a papír szárad és törik. Ez a rossz tárolástól kezdve a háborús szükség miatt előállított rossz papírig, természetesen különböző okok folytán egyre fokozódó veszély lassanként arra kényszerít, hogy vissza kell fognunk kutatóinkat: ne tanulmányozzák a hírlapok nélkülözhetetlen forrásanyagát mindaddig, amíg ezeket valamilyen más formában hozzáférhetővé nem tudjuk tenni, mert féltő hogy elpusztulnak.

Ilyen kérdés rendkívül sok van, mert jól tudjuk, hogy semmiféle szövegkiadás nem ér fel a fakszimile segítségével, legalábbis amikor egy szöveghű kiadás mellett fakszimile is rendelkezésére áll a kutatónak. Ahol kétségek vannak, ott az eredeti szöveggel való szembesítés segít. Bizonyos technikai elégtelenségek miatt itt is vannak problémák, mert néha a tinta színe vagy a papír gyűrődései a fakszimile kiadásában így is arra kényszerítenek, hogy az eredeti kéziratot is elővegyem.

Itt két megjegyzést kívánok tenni. Az egyik egy nagyon fájdalmas kérdése a magyar nyelvtudománynak. Megindult egy olyan vállalkozás, amely a megindulása pillanatában a nemzetközi tudomány hasonló jellegű vállalkozásaihoz képest is példamutató, kitűnő, egyetlen volt. Ez a vállalkozás, a Magyar Etimológiai Szótár, sajnálatos módon elakadt, s ha Bárczi Géza meg nem teszi azt a szívességet, hogy szófejtő szótárral ajándékozza meg a nyelvtudományunkat, akkor nagyon nehezen léptünk volna tovább ezen a téren. Bizonyos mértékben ma még nem látjuk világosan, hogy ezen hogyan tudunk sürgősen segíteni. Ugyanakkor nem akartam elébevágni annak az ügynek, amelyre nézve az etimológiai szótár mindnyájunk örömeire élő kitűnő szerkesztője, Melich János tett javaslatot az Akadémiának, az etimológiai szótárnak bizonyos értelemben tető alá hozására. Ez azonban csak tegnap jutott kezemhez s így egyelőre nem tudtam vele tovább foglalkozni.

Sok kérdés volt, amit nem említettem meg a beszámolóban, amiről pedig szólanom kellett volna. Turóczi-Trostler barátomnak a következőt kell mondanom. Mindnyájunk öröme az, hogy az Acta Litteraria, amely régi követelése a magyar irodalomtudománynak, de azt hiszem, a modern

filológiánknak is általában, végre létrejött. Sajnos, én még nem láttam, ezért nem tudok róla beszélni, mert nagyon sok kiadványt említettünk már-már kész állapotban, amit azután a valóságban mégsem tudtunk kezünkbe venni. Remélem, hogy a megindulás öröme túl az értékelés öröme ugyanakkora lesz. — Hogy a modern filológiának minden ágáról nem beszéltem, azt meg kell mondanom, nem pusztán azért tettem, mert ma mindenről úgysem beszélhettem volna, hiszen így is elég hosszúra nyúlt a beszámoló. Nagyon jól tudjuk, hogy nemcsak a hazai germanisztika terén vannak eredmények, de a hazai anglicisztika is dicsekedhetik eredménnyel s a romanisztika terén is vannak jelentős és említést érdemlő eredmények. De nehogy azt gondolják, hogy bármiféle célzatosság lehetett abban, hogy egy hatalmas munkaterületről nem tettem említést. Ezt két dologgal is indokolom. A beszámoló jellegén azt láthatták, hogy olyan kérdésekről beszéltem, ahol azt gondoltam, hogy valami baj van s másrészt olyan kérdésekről, ahol valami sürgősen megoldandó probléma van. Én az ő munkaterületén sem bajt, sem valami olyan e pereben megoldandó kérdést nem látok, és nem is gondolnám, hogy bárki éppen az ő munkaterületén bajt látna, mert köztudomású, hogy ott eleven tudományos élet folyik. Hiszen tudjuk, hogy egy másik igen tisztelt és szeretett barátommal, Benedek Marcellel együtt versenyeznek az „allwissend” jelző viseléséért, és nagyon jól tudjuk, hogy nemcsak a szűk szakmai területen dolgozik, hanem munkássága kisugárzik más területekre is.

H a r m a t t a János hozzászólásával teljesen egyetérték, és csak azt mondhatom, hogy mindazokat a kérdéseket, amelyeket felvetett, szívügyemnek tartom. Van azonban mégis egypár olyan kérdés, amelyet csak azért említek meg, nehogy számonkérjék tőlem, hogy ezekről nem esett szó.

Ilyen mulasztás például az, hogy nem emlékeztem meg egy kitűnő munkatársunknak és barátunknak, Laziczius Gyulának haláláról, akit éppen abban a pillanatban szólított el közölünk a halál, amikor a tudományos életünkbe való visszakapcsolódásának reménye élhetett bennünk. Nem kell mondanom, hogy ha az osztálytitkári beszámoló nem is emlékezett meg róla, de a szívünk emlékezett rá s emlékét kegyelettel őrizzük.

Nem volt helyes, hogy nem emlékeztem meg olyan hibáról, mint amit az ez évi Arany János, Ady és József Attila évforduló tárt elénk. A jelen pillanatban az a helyzet, hogy az Arany János összes költői műveinek vásárlására vállalkozó lehetetlenre vállalkozik. Arany János évében, amikor születésének, halálának s jelentős művei megjelenésének évfordulója van, egy-egy alkalmi képeskönyvön vagy az Arany-balladák nem könnyen megfizethető kiadásán kívül nem lehet Arany János kötetéhez hozzájutni. Sajnos, ez a mi felelősségünk, s az is, hogy Arany János esztendejében nem tudtuk megoldani Arany János műveinek érthetetlenül elhúzódo újabb kiadását.

Az Ady kritikai kiadás sem jutott el ebben az esztendőben odáig, hogy újabb prózai kötetet tehattunk volna le az érdeklődés asztalára, bár azt kell mondanom, hogy mélyen impresszionálnak minket azok a kritikák, amelyekkel az első köteteket illették a bírálók, s ezek bizonyos mértékben lassú, de biztos haladásra ösztönözték a kiadás előkészítőit. — Ugyanígy nem sikerült elérni azt, hogy a József Attila kritikai kiadás következő kötete ebben az esztendőben napvilágot lásson. Én azt hiszem, hogy ezek nem adminisztratív kérdések, hanem azt jelentik, hogy ha rajta is van a szemünk bizonyos országos kérdéseken, de a mi felelősségünket mégsem csökkenti az, hogy ilyen jelentős kérdésekről megfeledeztünk.

Nem történt említés egy olyan kezdeményről sem, amely pedig az Irodalomtörténeti Intézet munkájának jelentős része lesz. Arra az irodalomtörténeti dokumentum gyűjteményre gondolok, amely éppen hogy megindult, s amely azt a súlyos hiányt van hivatva pótolni, hogy az irodalomtörténészek eddig a közelmúlt dokumentálásával, az élő irodalom dokumentálásával, a kortársak emlékezéseinek összegyűjtésével és felhasználásával nem foglalkoztak megfelelő módon.

Erről azért is említést kellett volna tennünk, hogy mindjárt bizonyos óvást is emeljünk, mert — amint ezt az első megjelent kötet bizonyos mértékben indokoltta teszi — félő, hogy nem tudunk majd mértéket tartani a publikálásra érdemes és méltó emlékek, és az erre nem mindenben és nem teljes terjedelmükben méltó emlékek között. Itt nemcsak erre a vállalkozásra gondolok. Az utóbbi időben egyre-másra jelennek meg olyan emlékező kiadványok, amelyeknek az olvasásából nyert haszon nem mindig ér fel azzal a bosszúsággal, amelyet elolvasásuk okoz. Nem Hegedűs Nándor kiadványára gondolok, bár annak is vannak olyan részei, amelyeknél meggondolandó, nem kellett volna-e szorosabbra fogni a gyeplőt, de legalábbis kritikánkkal ezt az egész területet kissé át kellene tekintenünk és helyes irányba kellene terelnünk, mert félő, hogy az emlékezések roppant tömegében nem fogjuk megtalálni a feljegyzésre és megőrzésre méltó adalékokat sem.

Nem beszéltünk olyan jelentős dolgokról, mint amilyenek a mi nyelvészeti folyóirataink és nem beszéltünk arról, hogy nyelvészeti folyóiratainkból lassanként egy olyan fiatal nyelvész-nemzedék munkája bontakozik ki, amely a legteljesebb bizalommal tölthet el nyelvtudományunk jövőjét illetően. Itt most megjelent, készülő és tervezett munkák szerzőire egyaránt gondolunk, és egyre nagyobb örömmel látjuk, hogy fiatal nyelvész-nemzedékünk bizonyos modern, a mai világunkban felvetődő kérdések iránti nagy fogékonysága mellett is meg tudta őrizni azt a szolid filológiai pontosságot és lelkiismeretességet is, amely — hogy megint csak hazafelé és kissé önmagamra is sújtsak — éppen a fiatal irodalomtörténész nemzedéknél nem mindenütt van meg. Van itt valamilyen megoszlás. Az irodalomtörténészek között is van egy olyan gárdánk, amelyben az elvi és új kérdések iránti fogékonyság filológiai lelkiismeretességgel párosul, és van egy olyan rész, amely jobban szeret szintetizálni, mint a konkrét kutatás pontos végrehajtásában elmerülni.

Nem beszéltünk olyan nagy jelentőségű opus megjelenéséről, mint amilyen például Gáldi László munkája. Meg kell mondanom, ennek az az oka, hogy jelentésem utolsó negyedét írva kaptam azt kézhez és a jelentésem alapjául szolgáló anyagrész eltemette úgy, hogy mikor ezeket már összekapartam, alóluk tűnt ki ez a mű. Ezt a munkát egyébként azért kellett volna megemlíteni, mert bizonyos módszertani tanulságai vannak. Ennek a műnek ugyanis címe után ítélve egy konkrét történeti kérdés historikus feltárása lenne a feladata, aki azonban a könyvet kezébe veszi és megnézi teljes anyagát, aki látja, hogy a történeti feltárás során hogyan bontakozik ki a magyar művelődés története, hogyan futnak össze a szálak az irodalomtörténet felé, a modern filológia felé, a nemzetközi érintkezések felé, a magyar szókincs történetének kérdései felé, annak azt a meggyőződést kell merítenie, hogy a szerény cím sokkal többet rejt magában, s ezek az értékes művek, ahol a cím szerény és a tartalom gazdag, nem pedig azok, ahol a cím sokatígérő és a tartalom sovány.

De más szempontból is ki kellett volna emelnem ezt a művet, mert egy égető kérdésünkre világít rá. A kötet befejezése ugyanis a könyv körül elhangzott opponensi vélemények és a nyilvános vita közlése. Nagyon sokszor töprengünk azon, vajon helyes-e, hogy veszendőbe mennek azok a kitűnő operátumok, amelyeket egy ilyen jelentőségű műhöz fűznek olyan jelentőségű tudósok, mint amilyenek Gáldi könyvének bírálói, Pais Dezső és Bárczi Géza voltak. Viszont nyilvánvaló előttünk az is, hogy ha az Osztályközleményekben ezeket mind le akarnánk közölni, akkor az Osztályközlemények végeredményben átalakulna a disszertációs viták közlönyévé és semmi másra nem maradna hely. Valamilyen megoldást kell keresnünk — és reméljük, hogy találunk is — arra, hogy ezek ne menjenek veszendőbe, mert ez két veszéllyel jár. Vagy hiába dolgoztatunk hónapokon keresztül kitűnő szakembereket és azok gazdag értékű munkát végeznek, amely elhangzik és elszáll a széllel, vagy pedig kitűnő tudósaink húzódozni fognak attól, hogy hónapok alapos munkáját fektessék egy-egy mű bírálatába anélkül, hogy kutatásaiknak gazdag eredményei valaha is napvilágot lássanak, vagy pedig egy újabb formában még egyszer meg kellene írniok.

És így sorolhatnám még tovább mindazokat a kérdéseket, amelyekről szólnom kellett volna és amelyekről nem szóltam, az eredményeket, amelyeket meg kellett volna említenem. De hadd emeljek ki még egy olyan kérdést, amelyről volt ugyan egy futó szó a jelentésben, de amely — azt hiszem — hatókörénél és jelentőségénél fogva mégis csak több szót érdemelne.

A Nyelvtudományi Intézet munkájával kapcsolatban beszéltem arról, hogy milyen öröndetes eredményeket ért el a nyelvtudomány népszerűsítésének munkája. De legyen szabad azt mondanom, hogy ez a kurta szó nagyon kevés annak megvilágítására, ami itt történt. Ha valaki ismeri azt, hogy mit jelent a Nyelvőr munkája, ha valaki tudja, hogyan hallgatják a rádióban csütörtökön és vasárnap reggel országsszerte azt a néhány percet, amely a magyar nyelv művelés kérdéseiről szól, ha valaki tudja, hogy csak az I. osztálynak mennyi gondot és bosszúságot okoz az, hogy az Intézet közönségszolgálatát először rajtuk keresik — sőt meg kell mondanom, hogy időnként az Akadémia elnökének titkári hivatala is borzongva utasítja el azokat, akik megkérdezik tőle, hogy ezt vagy azt hogyan kell írni vagy mondani és hogy ennek a szónak mi az eredete — akkor annak egyet kell értenie velünk abban, hogy a megindult munka olyan visszhangot keltett, mely felülmúlta várakozásainkat. Ez olyan pont — és ebbe beletartozik a Nyelvőr munkája, beletartozik az az ismeretterjesztő munka, amelyet nyelvészeink a TIT-*n* keresztül folytatnak — amely azt mutatja, hogy valamiképpen meg lehet fognunk azt a feladatot, hogy alapvető tudományos problémáink számára egy nagy, egész társadalmunkat átható kisugárzó területet teremtsünk.

Kérdés, mennyiben van ez a tudomány hasznára. Azok között a naiv és könnyen megválaszolható kérdések között, amelyeket felvetnek, nem egy olyat lelünk, amelyen világosan látjuk konzekvenciáiban, mit jelent az, hogy ily sok oldalról világítják meg naiv kérdezők azt a munkát, amelyet nekünk el kell végeznünk.

Én nem gondolom, hogy ez minden tudományra kötelező s alig hiszem, hogy lesz olyan közönségszolgálatunk, amely bizonyos kínai nyelvjárás egy-egy szavának ejtése iránt fog felvilágosítást adni. De igenis azt hiszem, hogy a magyar nyelvtudomány s az irodalomtudomány terén ezt a gyümölcsöző együttműködést az ismeretterjesztő szervekkel, ezt a — azt mondhatom —

szent szolgálatot, amelyet nyelvészeink végeznek nyelvi kultúránk emelése érdekében, mutatis mutandis abban a sugárkörben, amelyben itt mutatkozik, el kell végezni minden tudományágban.

Ezekén kívül egyéb mondanivalóm nincs. Megköszönöm szíves türelmüket s ezzel befejezem a hozzászólásokra adott válaszomat.

PAIS DEZSŐ

Csak néhány szót kívánok mondani. — A beszámolóhoz nem azért nem szoltam hozzá, mintha az abban előadottak ellen bármi kifogásom volna. Nagyon is egyetértettem, sőt teljes egészben egyetértettem velük, de ezt nem akartam megmondani, mert nem szoktam az udvariasságot különösen gyakorolni.

Egyet hiányoltam. Azt azonban anélkül, hogy összebeszéltünk volna, Bárczi barátom megmondta a kiadóval kapcsolatban. Nem akarom tovább fejtegetni, hogy a kiadónak milyen érdemei vannak a mi osztályunkba tartozó tudományok terjesztésével kapcsolatban. Az osztálytitkár úr is nagyon nyomatékosan és szabatosan rámutatott arra, hogy mi a kiadó érdeme. Ámde hangot kíván az is, hogy ebben az irányban a nyomda munkájával az utóbbi időben egyre jobban meg lehetünk elégedve.

Az utóbeszámolóban érintettek közül igen fontos a paleográfikus kiadások ügye. Reméljük, hogy ezen a téren további eredményeket tudunk elérni azon szünet után, amely sajnálatosan hátráltatta a munkánkat. Azonban fontosnak tartanám, ha nemcsak a nyelvészek, hanem az irodalomtörténet művelői is megtennék a kötelességüket.

Egyébként még egyszer azt mondom, hogy általában egy véleményen voltam a beszámolóval, abban is, hogy mindenféle részletre nem tért ki. Valóban azokat a kérdéseket vette elő itt elsősorban, amelyekben kifogások lehetnek, s amelyek valóban nagyon sürgősek.

SÓTÉR ISTVÁN
ARANY JÁNOS

Háromnegyed évszázada, ennek az épületnek egyik ablaka mögött, néhány lépésnyire e helytől, ahol most együtt vagyunk, lehunyta szemét Arany János, Akadémiánk főtitkára, korának *poeta laureatusa*, a század egyik legnagyobb költői életművének létrehozója, 1848—49 tanúja és részese. Nemcsak ez az épület maradt árván az ő halálával, — ez a székház, melynek termeiben annyiszor kell az ő jelenlétére emlékeznünk, — nemcsak szobájának ablakán hirdette egy feleslegessé vált, fehér zászlócska az ő aggályos lelkületét, mely a természet és a lelkiismeret viharaira egyaránt érzékeny volt. Még árvábban hagyott hátra egy népet, mely múltja, vállalkozásai, harcai emlékéből vele is eltemetett egy darabot. És az ő ravatala körül is teremtményei, hősidilljeinek, balladáinak alakjai állhatták a legméltóbb őrséget. Alakok, aminők ma a Múzeum-kerti szobrot őrzik: bronzba öntött eszmények, Toldi és Piroska, akik még a talapzaton is elérhetetlenül távol maradnak egymástól.

Ez a Toldi valamikor méltóbb önarcképnek ígérkezett a magasban trónoló szobornál. A fiatal Arany — Toldinak álmodta magát, s mily ritkán adatik meg költőnek, hogy tulajdon álmát egy nemzet is a magáénak érezze. Toldi föltörésében, győzelmében egy nemzet ismert a maga törekvéseinek kifejezésére, — de Toldi kudarcaiban is egy nemzet kudarca jutott jelképes szóhoz. Arany Jánossal egy nagy álom, egy nagy ábránd végső foszlányaira is ráborult a koporsófedél. De ez az álom nemcsak Toldi föltörését, vagy bukását tartalmazta, hanem egyéb, bonyolultabb, fájdalmasabb, talányosabb mozzanatok is.

Az Arany-művek egy sajátos, eszményi és soha nem létezett világot tárnak elénk, — világot, mely népi is, nemzeti is, — világot, melyben összhang és demokrácia uralkodik, a nép szabad és fegyverforgató, a fejedelem pedig a nép atyja és gyermeke egyszersmind. Ebben a patriarkális világban az urak csak afféle idősebb testvérek, s szolgák nincsenek is. Ebben a világban szabadság és méltányosság honol, s Lajos király csilagos bicskával szel kenyeret. Népmesék és történelmi mondák lehellelte járja át ezt a világot, — a nemesurak úgy élnek itt, mint holmi módosabb gazdák, a királyi tanács lehetne a falu

véneinek gyülekezete is, a fejedelem bűnéért pedig úgy lakol a nép, mintha egy családtag tetteiért vállalná a felelősséget. Ebben a világban nincsenek osztálykorlátok, s a pórsuhanc kivívhatja magának a lovagi sort, erényével, vitézségével.

Ennek az ábrándnak, ennek az utópiának számbavétele nélkül nem érthetjük meg Arany művét, — mert ez az ábránd igényt is kifejezett, cselekvési szándékot, — és ez az ábránd a gyermekkor élményeiből táplálkozott, s Arany politikai, emberi magatartására hatott ki elhatározón. Arany elképzelése egy nemzeti és népi, archaikus és demokratikus társadalomról, éppúgy érvényre jut 48 előtti, mint Bach-korszakbeli, és 67 utáni magatartásában.

Aranynak ezekről a magatartásairól hosszú ideje folynak a viták, és sokan hajlanak arra, hogy a szabadságharc utáni Arany művében Petőfi eszméinek elárulását, megtagadását lássák. De ugyanezek a nézetek Petőfi és Arany világnézetének csaknem teljes összhangját is hirdetik a 48-at előkészítő időben, s a szabadságharc idején. Ezek után jogosult a kérdés: ki is volt hát a férfi, akinek ravatalát a dualizmus Magyarországa nem a legjobb lelkiismerettel állhatta körül? A forradalom egyik költője volt-e Arany, vagy talán — a kiegyezésé?

Nem lehet vitás, hogy költészetének kibontakozását, költői pályájának merész és hirtelen fölfelé ívelését Arany Petőfinek köszönhette. Nem kétséges, hogy Petőfi a maga táborához tartozónak érezte Aranyt, s ez utóbbi úgy vette ki részét a forradalomból, s a szabadságharcból, ahogyan az ehhez a barátsághoz csak méltó lehetett. Az is bizonyos, hogy Aranyt egész életén át végigkísérte Petőfi emléke: válságaiban, nehéz próbáinál szinte ösztönösen folyamodott a halott barát példájához, s döbbenve ismerte föl rajzain „szellemujjának” vonásait. És Aranyt ama plebejusi, illetve értelmiségi csoport tagjának is tekinthetjük, mely Petőfi körül a forradalmat készíti elő. Ezek a fiatalok egy időre találkozni tudnak a forradalmi demokratságban, de programjuk egyes pontjain mást-mást ért némelyikük. Ezért van az, hogy csoportjuk felbomlik, s Világos után is pályáik oly meglepő fordulatokat tárnak elénk, mint Jókaié vagy Vajdácé. A kiegyezést a Petőfi csoportjától távol álló Tompa, vagy éppen Madách indulatosabban, aggódóbban ellenzi, mint az egykori radikálisok némelyike.

A Fialat Magyarország körében a legtisztább, a legkövetkezetesebb politikai programja Petőfinek van. Az övéhez képest Aranynak inkább csak igényei, nosztalgiai vannak. De ezek az igények bizonyos időpontban összehatalálnak a forradalmi demokrácia igényeivel is. Ez a találkozás azonban csak ideiglenes, — Arany a maga útján halad tovább, s költői útja még kevésbé hasonlít a Petőfiére, mint a politikai. Amikor Arany programot alakít ki magának, ez elsősorban költői, esztétikai színezetű. Tagadhatatlan, hogy az ő népiesség-elmélete kevesebb politikumot tartalmaz, mint a Petőfié.

Mégis, nem lehet akármiféle elmélet, akármiféle nosztalgia és igény,

mely Petőfi programjával találkozni tud. Arany utópiáinak nemzeti és népi, archaikus és demokratikus színezetére már utaltam. Legtöbbit ez utópiákról, — az eredetük tud mondani.

Minden nagy költő létrehoz, megteremt egy világot, melyben igényei és elképzelései, hajlamai és eszményei testet öltenek. Ilyen világ az Aranyé is: a mindhárom Toldi, a Buda halála, a balladák világa. Életszemléletét, filozófiáját, erkölcsi elveit, sőt, akár politikai felfogását is biztosabban érhetjük tetten e magateremtette világban, mint bármiféle nyilatkozatban vagy állásfoglalásban. Ha a költőt igazán ismerni akarjuk, tekintsünk körül legbensőbb, legsajátosabb birtokán.

Arany a maga társadalom- és nemzet-eszményét a régi magyar korokba, a népvándorlás, illetve az Anjouk korába olvassa bele. A szabadságot, a demokráciát, az emberhez méltó sorsot ott látja ő megvalósultan Lajos király vagy Etele környezetében. Petőfi a forradalom tanulságait látja meg a történelemben, — Arany egy nemzeti-népi demokrácia ígéretét. Ez a különbség még akkor is sokat jelent, amikor ők ketten jó ideig egymás oldalán haladnak.

Arany honvágya egy ilyen eszményien nemzeti és demokratikus világ után, szülőföldjének, Szalontának emlékeiből, sugallataiból fakad. A „Zárt sisakon s pajzson kézbe' kivont kardu *Nagyfalusi* Arany, *szalontai* hajdú” számára a vitézi sors és a szabadság eszménye mondákban és hagyományokban még élő volt, s vele együtt maradt élő a nemzeti érzés, a függetlenség vágya is. Az elmúlt esztendőök Arany-kutatásának egyik legfontosabb észrevétele épp erre a hajdú-hagyományra utal, melyből Arany ugyan témát keveset, de ember- s társadalom-eszményt annál többet merített, s helyes a megállapítás, mely szerint még Toldi bizonyos elemei, a hős egyéniségének bizonyos vonásai is a török hareok hajdú-hagyományaira nyúlnak vissza. Ezekkel a hagyományokkal hangzik egybe Etele vagy Lajos király korának *régies, és népi, demokratikus és nemzeti* jellege is.

Ezzel a hagyománnyal, — valamint a belőle fejlesztett nemzet-, és társadalom-eszménnyel — szorosan összefügg Arany népiesség-elmélete is. Ez az elmélet — mint ismeretes — a népies irodalmat lépcsőfoknak tekinti a nemzetihez, a nemzeti irodalmat pedig tovább táplálja a világirodalom ősi, klasszikus költészet-forrásaiból, Homerosból és Shakespeare-ből stb. Arany — és Gyulai is — a népköltészetet a magasabb irodalom ifjító, frissítő forrásának tekintették. Fontos körülmény azonban, hogy nemcsak a népköltészetet tekintették ilyennek, hanem a *régi* magyar költészetet is. Ez utóbbi már Vörösmarty-nak is buzdító, nagy ösztönzést adott, s a romantika, a régi magyar irodalom szövegeinek, műveinek fölfedezésével, ápolásával a népiesség számára már példát is mutatott. Valójában a népköltészet, s a régi magyar költészet is, a magyar irodalom nemzetivé válásához járultak hozzá.

Az Arany és Gyulai hirdette nemzeti irodalom-eszmény tehát nemcsak a népköltészetet fogadta el alapjául, hanem általában, a régi magyar költészetet

is. Arany utópisztikus elképzelése egy archaikus és népi társadalomról programszerű kifejezést csak — esztétikájában kapott, mely a *réginek* és *népinek* összhangba hozását hirdette. Az Arany földidézte történelem éppoly meghitt és bensőséges, mint a *Családi kör* hangulata, ezé a csodálatos életképé, melyben jelen van mindaz az emberség, mindaz a nyugalom és biztonság, melyet Arany a nép legfőbb erejének, jövője biztosítékának érzett. De a Bach-korszak éjszakájából ebbe a nyáresti idillbe is betoppan a történelem, a „béna harefi” képében, aki a szabadság véres napjairól mesél. A nagy elbeszélő költemények történelme viszont ellenkezőleg, a Családi kör hangulatával, színeivel egészül ki.

Toldi költőjének legfőbb vágya és törekvése a nép nemzetté emelése volt. Azok a kutatók, akik Toldi győzelmében a nemzetté emelkedő nép jelképét látják, helyes nyomon járnak. Milyennek képzelte Arany a nemzetet, mely a népből frissül föl, akárcsak az irodalom? Bizonyára olyannak, mint az eposzai bemutatta világot. És ebben az elképzelésben több hely juthatott a váagnak, a nosztalgiának, mint a kézzelfogható programszerűségnek.

Arany szerint továbbra is élnek a nép körében Toldi Miklósok, akiknek ereje parlagon marad, mivel nem juthat nekik nemzeti küzdőtér. És a népben tisztán, épen él a régi magyar idők hagyománya és valósága, — azoké az időké, amikor nem volt szolgaság, és nem voltak elidegenült vezetőosztályok. Ilyennek kívánta Arany az új Magyarországot, de hogy az miként válhatik ilyen néppé, arról csak homályos sejtései voltak. Egyvalamit azonban világosan látott, a maga paraszti-értelmiségi kritikájával és józanságával: a nemesség, legyen bár maradi vagy liberális, az új, a népből születő nemzetet megteremteni és vezetni nem tudja. Ebben a felismerésben Arany messze megelőzte Mikszáthot és az úri Magyarország bírálóit. Erről a felismerésről szól első, és dadogásai ellenére oly élettél zsúfolt, oly eredeti műve, az *Elveszett alkotmány*. Ez a mű még nem népies, hanem inkább folklóre-jellegű, — a Szalonta környéki fordulatok, szokások, a paraszti élet mindennapjait idéző utalások, miniatűr anekdoták, ötletek tarkaságában. A nép nemzetté emelése ekkor még nagymértékben szociális problémát is jelent Arany számára, — s erről a Szegény jobbágy életképe, valamint Szőke Panni balladái története egyaránt tanúskodnak.

Ez a régies-népies nemzet-eszmény jócskán szolgáltatott alapot Aranynek arra, hogy Petőfi mozgalmához csatlakozzék. S legalább ennyire elősegítette egyetértésüket a népiesség esztétikai programja, illetve az a költői forradalom, melyet Petőfi műve fejezett ki, s melyből Arany nagyobb részt is vállalt, mint a politikaiból.

Arany forradalmi és szabadságharcos költeményeinek súlyát, jelentőségét nem csökkentjük azzal, ha megérezzük mögöttük az „álom-való” tépelődő kettősségét, s tekintetbe vesszük Arany kiindulási helyét, nézőpontját, melyet a már jellemzett nemzet-ábrándban találhatunk meg. Mert Arany

szenvedélyesen utasítja el magától a régi Magyarországot, s általában mindent, ami nemzetietlen, elidegenült és népellenes. Mindezt megteheti a maga nézőpontjából is, mely a Petőfiéből sokmindennel gazdagodik ugyan, de alapjában mégiscsak sajátosan *személyes* marad. A szabadságharcot annál könnyebben érezheti a magáénak, mivel az a vitézi örökség támad föl benne, melyet az ő hajdúnépe is őrzött, s melynek ő is emléket állított már, Toldijában. Arany *otthon* van 48–49 mozgalmában, s magáénak érzi, — mert a forradalom azt a Magyarországot rombolja le, mely elfalazta előle eszményeit is. Ugyanakkor azonban, forradalmi költeményei kapcsán nem egészen alaptalanul jegyzi meg később, hogy ezeknél „merészebbek tapsokkal jutalmaztattak volna”.

Arany tehát nem Petőfi forradalmi programjának talaján áll 1848–49-ben, hanem a maga sajátos nemzet-eszményét követi, s ennek jegyében, valamint esztétikai programjuk indítására talál Petőfiével közös utat. Ezt azért fontos leszögeznünk, mivel ily módon érthetőbbé válik Arany 49 utáni magatartása, melyben nem kell tehát árulást, palinódiát, Petőfitől való eltávolodást látnunk. Mindez ugyanis kettejük 48–49-es egységét szorosabbnak tételezné föl, mint aminő az valójában volt. Arany elképzelései, aspirációi nem rendeződnek ugyan olyasféle pregnáns világnézetté, aminő a Petőfié, — de nagyonis elégségesek ahhoz, hogy a Bach-korszakban irányítsák magatartását, melynek lényege: a nemzeti érzés ébrentartása, a létében fenyegetett nemzet bátorítása, öntudatának serkentése. A nemzeti érzés, a történelem sugallta eszmények ápolása különösen fontos abban a Bach-korszaki légkörben, mely egy füledt, léha, élvhajász és hitetlen életstílust alakít ki, az önkényuralommal oly gyakran párosuló hedonizmus lelkületét, mely miatt a kortársak az Augustus-korhoz érzik hasonlatosnak az 50-es éveket. Arany, és a kor írói nemcsak történelmi, de erkölcsi eszményeket is őriznek, s az eszményített reformpolitikuskok, a Szentirmay Rudolfok, a Kárpáthy Zoltánok mellett a kor irodalma felmutatja a réalpolitika Kemény Zsigmondi ideáltípusait, valamint a nemzeti-népi eszmény olyas képviselőit, mint Etele.

Az Arany őrizte nemzeti-népi eszmény — melyet ne tekintsünk azonosnak az irodalmi Deák-párt nép-nemzetiségével — ihlette a balladákat, melyeknek történelmi képei is egy hősi-patriarkális Magyarországot idéznek föl, — tanulságaikkal, célzatukkal pedig a Bach-korszakhoz szólnak. Ez az eszmény ihlette a Buda halálát, majd később, a Toldi szerelmét is. Aranynak a Bach-korszakban betöltött szerepe mintegy a Petőfi-örökség folytatását is jelenti; olyan folytatás ez, melyben Arany Petőfihez is nagymértékben hű marad, s ugyanakkor — teljes mértékben — önmagához is.

Arany eszmény-világa tartalmaz utópiákat, illúziókat is, — de mellettük már jókorán megjelenik a fölismerés, hogy az idill tünékeny, az eszmény esendő, s az összhang eleve fölbomlásra ítélt. Arany hajlik az illúziók kultuszára, s mi sincs távolabb tőle, mint Jókai lelkes, bizakodó, kétségekre oly kevésé hajlamos lelkülete. Valami benső szigor és felelős önvizsgálat Aranyt egyenest

szembefordítja a délibábossággal, a légvárakat építő rajongással. A nagyidai cigányok, — melyben oly tévesen látták sokan a szabadságharc „profánálását” — valójában az illúziók, a felelőtlen álmódzások, — vagyis: a nemzeti hibák kritikája, — nemzeti hibáké, melyek miatt a szabadságharc elveszett. Ez a mű is beletartozik az önvizsgálatnak, az önismeretnek abba az áramlatába, mely jórészt Széchenyi sugallatára bontakozik ki az ötvenes években.

A szabadságharc bukása utáni helyzetben a valamikori, tisztán *politikai* problémák immár burkolt, közvetett formában, — mégpedig legtöbbször *morális* kérdések formájában tudnak csak jelentkezni. A szabadságharc bukását ez a kor *morális* okokra is visszavezeti, nemzeti hibák, sőt bűnök kihatásait nyomozza, s a jellem megigazulását, megjavulását igyekszik elérni. Arany ugyancsak osztozik ebben a szemléletben, — s azt is mondhatnók: az ő nemzeti utópiái épp ezzel a szemlélettel egészülnek ki a szabadságharc után. Mostantól fogva nyer oly fontos helyet gondolkodásában, költői szemléletében az *eljátszás* mozzanata, — vagyis a boldogság, a nagyság, a dicsőség, a már kezünkben tartott történelmi vagy emberi lehetőségek felelőtlen, könnyelmű eltékozlásáé. A cigányság sorsát *játssza el* Csóri vajda, — a maga s a Piroska boldogságát *játssza el* Toldi Miklós. Mindketten ugyanannak a morális kérdésnek két arcát jelenítik meg. Mindketten egyazon nemzeti hiba részesei, de olyan hibáé, melyet le lehet, s kell is levetkezni.

Valamikor oly sokat emlegették Aranyról a fátum, a finitizmus fontosságát. E tetszetősen, sőt, költőien hangzó elméletnek azonban vajmi kevés a tényleges alapja. Aranyról bizonyos a protestáns neveltetés is közrehat abban, hogy a bűnhődést tényleges bűnök, botlások, könnyelműségek következményének lássa. A fátum tehát nem névtelen, arcnélküli, irracionális erő Aranyról, — hanem világosan kimutatható, kézzelfogható cselekedetek, illetve okok szüleménye. Ha az okokat kiküszöbölnők, — megszűnnének következményeik is. Ha Csóri vajda szilárdan megragadná a sikert, — ha Toldi nem venné félvállról a lovagi tornát, s hetyke-könnyelműn fegyverzetet nem cserélne Tar Lőrincce: egyiküket sem sújtaná a végzet. Mert ez a végzet Aranyról nem a semmiből hull alá, nem megtörhetetlen törvény, s nem a lét immanens tartozéka.

Ugyanakkor azonban a gyermekkorától magával hozott eszmény és nosztalgia megvalósulhatlanságának érzete, megsejtése — különösen 49 után, de már korábban is, a Toldi Estéjének tanúsága szerint — Arany eszményi hősidilljére, szabad és régies, népi és vitéz világára a múlandóság, illetve az eljátsztatás árnyait borítja.

Ezért van az, hogy az Arany-epika alapján mélabús, fájdalmas, sőt tragikus sorsok képét tárja elénk. Az öreg Toldi hiába győzi le az olasz lovagot, hiába reménykedik abban, hogy utolsó esztendeit Lajos király udvarában, a magyar lovagvilág fénykörében töltheti. Hasztalan röppen föl a „vén sas” a félig megásott sírgödörből: ugyanoda kell visszatérnie. Ebben az Arany-

alkotta világban a dicsőség a szégyennel, az idill a fájdalommal váltakozik, és a jószándék végül is hajótörést szenved. Mennyi jószándékkal és reménykedéssel készülnek találkozásukra Toldi is, Lajos király is, — de az előszobában egy új világ várakozik, olyan világ, melynek köszübén Toldinak el kell buknia. Buda és Etele is jót akarnak, — békét, egyességet, a hatalom ésszerű megosztását s végül, baljós jelkép, testvérgyilkosság vére festi meg a majdani főváros falait. A férfi Toldi mily zavartalanul élvezhetné a vitézi, lovagi sort, melyet magának kivívott, — de önmagát *rekeszti* ki belőle. Arany valójában azt mutatja meg, hogy az álmodta, képzelte világ miként vész el, az idill miként keseredik meg, miként fordul ki visszájára.

Mindez fontos kérdést állít elénk : Arany tragikum-értelmezésének, az Arany-féle tragikum tartalmának problémáját. A „tragikus Aranyról” szóló nézeteket ugyanoly óvatossággal kell fogadnunk, mint az „amor fati” Aranyáról szólókat. A kor két tragikum-elméletet ismer : az egyik a Gyulai-Kemény-féle, melynek lényege az, hogy a tragikus hős „fellázad a létező világrend, a törvény, a társadalom ellen”, s ezért bűnhődnie kell. Bűnhődését „az erkölcsi vagy társadalmi élet tekintetéből szükségesnek is tartjuk”. A másik tragikum-elmélet Madáché, akinél a tragikus hős valamely nagy eszme szolgálatában bizonyul elégtelennek, olyan gyarlóság miatt, mely „az emberi természet legbensőbb lényegében rejlik, melyet levetni nem bír”, — de ennek ellenére, „az eszme folyton fejlődik, s győz, nemesedik”. Gyulai a maga tragikum-elméletét nagyrészt a Bánk-bán tragikum-példáira építi, — viszont feltűnő, hogy Bánk-bán-tanulmányaiban Arany mennyire mellékesen foglalkozik csak a tragikum-problémával, illetve, amikor foglalkozik is, csak a Gyulai-féle felfogást vallja, vagyis a hős „jogos bűnhődéséről” szólót, a „létező világrend, a törvény, a társadalom” elleni lázadás miatt. Széptani jegyzeteiben is a „világrend, a dolgok természetes folyása” ellen „nagyszerűen” küzdő hősről szól, ki „nem akasztatván meg az idő kerekét, utoljára elbukik”, s míg „bukásában szánjuk, nagyságában gyönyörködünk”. Helyes az a hangoztatott megállapítás, hogy Arany tragikum-elméletének lényege : az elv diadala — és a küzdelem igénylése. Ennyiben Arany tragikum-felfogása rokon Madáchéval, s talán ez is megérteti velünk Arany örömét, lelkesedését, mellyel Az ember tragédiáját fogadta.

Az Arany-balladákban azonban mégsem a Bánk-bán-típusú, vagy az Ádám-típusú tragikummal találkozunk elsősorban ; a hős lázadása itt nem annyira „nagyszerű” vagy fenséges (gondoljunk Ágnes asszonyra vagy a paraszti balladákra általában), mint inkább megrendítő és emberi. A történelmi balladák elbukó és mégis diadalmas hőseinek sorsában pedig a tragikumnál sokkalta fontosabb a heroizmus ; nem Brutusok ők, akik „a régi köztársaságot nem állíthatják többé vissza, mert a római nép többé nem az, aki régen volt”, — Arany történelmi ballada-hősei inkább egy harcos, vitézi sors hordozói, márpedig a vitézi sorsot, a vitézi halált elsősorban nem tragikus-

nak, hanem heroikusnak érezzük. Ilyen vitézi sors az osztályrésze Szondi két apródjának, a walesi bárdoknak, Török Bálintnak stb. Ezek azok a balladák, melyeket *románcosoknak* tekint Arany, — s az a fajta tragikum, melyet Petőfi Apostola vagy Madách Ádámja képvisel, e balladáktól éppoly idegen, mint a Tengeri hántástól vagy a Vörös Rébéktől, az Ágnes asszonytól vagy A varró leányoktól is.

Ugyanakkor azonban Toldi estéje, Buda halála, a tragikum fenséges válfajából is felmutat valamit. Az apródok közt szétűtő Toldi, a népe egységét testvérgyilkossággal megfertőző Etele mögött nagy konfliktusok bontakoznak ki, történelmi erők összeütközései, egymást váltó korok ellentétei mutatkoznak meg. Az ősz Toldi bukása mögött ott van a középkor és a reneszánsz találkozása, — még ha ez utóbbi, az apródokban, inkább csak elfajult és felemás, elégtelen és alacsonyrendű módon mutatkozik is meg. Mégis, az *új világ* gúnyolja ki Toldit, habár legméltatlanabb, legnyeglébb képviselői által. És Toldi halálos ágyánál mindkét félnek igaza van: a haldoklónak is, aki az „idegentől” félti a régi erkölcsöt, — s a királynak is, aki az újat, a korszerűt pártolja. *Végzetszerű* helyzet ez, s a Széptani jegyzetek az eposz egyik kellékének tekintik a végzetszerűséget.

Toldi ugyan nem tudna dacolni végzetével, de igenis tudna Etele, akiben, akárcsak Budában, szintén nemzeti bűnök öltenek testet: a viszálykodás, a testvérgyűlölet bűnei. A bűnök monumentális bűnhődést vonnak maguk után: a hun birodalom szétbomlását, — s e bűnhődésből megváltást majd csak Árpád népe fog hozni. De amiként Nagyidával nemzeti hibákat ostorozott Arany — úgy Etele sorsával is a nemzeti jellem káros hajlamaira, végzetes vonásaira figyelmeztet. Mindezt azonban bármiféle pesszimista meggyőződés nélkül teszi: a testvérgyilkosságnak éppúgy következménye a bűnhődés, — amiként tanulsága is a figyelmeztetés, hogy viszálykodással, erőink megbontásával jövőnket el ne játsszuk.

Amikor végzettel, tragikummal találkozunk Aranyánál, az mindig csak a vágyaiban, igényeiben élő világ elérhetetlenségének fölismerésével kapcsolatos. Ez a fölismerés szólal meg költői módon Toldi estéjében, az ősz Toldi konfliktusában, — illetve végzetszerű tragikumában is. Ugyanakkor azonban a Buda halála háttérben egy merőben morális jellegű szemlélet áll, egy szigorú és következetes, érzékeny és felelős erkölcs szemlélete, — olyan erkölcsé, melynek igazát a költő bebizonyítani, parancsát pedig érvényesíteni kívánja.

Ennek az erkölcsnek hatalma és érvénye méginkább kiviláglik Toldi szerelméből. A tragédia itt éppen nem végzetszerű, — tehát ugyancsak másféle, mint Toldi estéjében volt. A bűnhődés itt is — morális okok miatt következik be. De aki hisz az erkölcsben, az nem hihet a fátumban, az emberi sorsok eleve elrendeltségében, végzetes megszabottságában. Mert az erkölcsi világban csak a bűnhődés végzetszerű, — a bűnt azonban el lehet kerülni. És Arany hiszi is, hogy a bűnökből, még a nemzeti bűnökből is, a megiga-

zulás útján föl lehet emelkedni. Toldi könnyelműen eljätssza szerelmi boldogságát, de tragikus bünt, végzetszerű tettet csak egy hosszú drámai szenvedélyviharzás után követ el. S még ebből a bűnből is vissza tud emelkedni a lovagok sorába.

Miként a végzet, úgy a tragikum sem immanens része tehát Arany világnak, szemléletének, — hanem mindkettő egy sajátos, morális felfogás velejárója. RIEDL FRIGYES megállapítását, aki *bűn és bűnhődés* drámáira figyelmeztet Arany műveiben : klasszikusnak, feltétlen érvényűnek kell tehát éreznünk. De ezt a *bűn és bűnhődés*-fogalmat bele kell illesztenünk Arany erkölcsi szemléletébe, — ez a szemlélet viszont annak a nemzet-eszménynek szoros tartozéka, mely politikai magatartását és nagy műveit is ihlette. Az Arany áhította nemzeti-népi világban nemcsak a szabadság és a vitézség, de egy felelős és szigorú erkölcs törvényei is uralkodnak.

Mármost, a szabadságharc után, az említett nemzet-eszménynek főként az erkölcsi oldala az, mely érvényre juthat. De Arany ezt az erkölcsöt abban a hitben hirdeti, hogy az a nemzeti lét, sőt a szabadság, a fölemelkedés biztosítékait is rejtí magában. Nem tagadható, hogy Arany morális szemlélete kiszorítja azokat a szociális célzatokat, melyek 48 előtt fontos szerepet nyertek műveiben. De ebben nem kell föltétlenül hátrálást vagy éppen menekülést látnunk. A tényleges korviszonyok között, a *morális ráhatás*, az erkölcsi megjavítás, a kötelességek és felelősségek tudatosítása, a könnyelműség, a déli-bábosság, a tunyaság bírálata, a mindinkább növekvő léhaság és cinizmus ostromozása, az egész nép *erkölcsi tartásának* óvása, a népet, a nemzetet egyenként fenyegető züllés, hitetlenség, demoralizálódás távoltartása : mindez nem csekély, nem megvetendő eszmeiséget képez, s ami legalább emyire fontos : a gyakorlatilag megvalósítható, sőt sürgető feladatok közé is tartozik a Bach-korszakban, és a kiegyezés után is.

Bánk-bán-tanulmányaiban Arany alig fordít figyelmet a tragikum kérdésére, de annál nagyobb gondossággal kíséri Bánk tettének kialakulását : indulatainak folyamatát, a gyilkosság gondolatának „megizmosodását”, s mindazokat a motívumokat, melyek a végzetes tethez, majd a katasztrófához vezetnek. Az is közkeletű vélemény már, hogy Arany eposzai mind több regényszerű elemet olvasztanak magukba. Ő maga ugyan az eposz és a dráma rokonságát fejtegeti, — de amiért a drámához fordul, ugyanaz vonzza a regényben is, vagyis : a *lélektan*. Régóta emlegetik már az Arany-balladák lélektani igazságát, a téboly, a hagymázos látomás hitelességét, kórtani pontosságát, Arany bizonyos műveiben. Mindezt ő persze, elsősorban — Shakespeare-től tanulja, s hőseinek vízióiban egykönnyen fedezhetjük föl Hamlet lelkiállapotainak elemeit. De mély értelme és jelentése van annak, hogy a lélektan, a látomás drámája épp egy parasztsballadában, az Ágnes asszonyban jelentkezik, — a képzelet hallucinációiba pedig ugyancsak egy parasztsballadának, a Tengerihántásnak cselekménye torkollik.

Ha Toldi szerelmének középponti drámáját, Miklós és Piroska szerelmének történetét elemezzük, ugyancsak a motívumok, a cselekedeteket megszabó és előkészítő mozzanatok, a lélektani folyamatok fokozatos tetéződésére bukkanunk. A könnyelmű eljátszás epizódjától kezdve, a föltámadó szerelem, a mélyülő vágy és kétségbeesés, a rögeszmévé ivódó sóvárgás, a mind iszonyúbbá váló szenvedély micsoda fokozatain keresztül jutunk el a voltaképpeni tragikus tettehez, Tar Lőrinc megöléséhez, melyet még a jelképes véletlenek ugyanoly láncolata súlyosbít, mint a Romeo és Juliában.

Mi szüli ezt a lélektani érdeklődést, mi irányítja Arany figyelmét a szív drámái, a lélek megrendülései és hasadásai, a szenvedélyek, az indulatok megfogamzásai és pusztító kitörései felé? S főként, miért, mi módon kapcsolódhatnak össze ez a fajta lélektaniség a népiességgel, mely János vitézt és Toldit adta már a magyar költészetnek?

E jelenség magyarázatát, s vele együtt Arany művészetének fejlődési irányait csak akkor érthetjük meg, ha az irodalmi népiesség történeti helyét és funkcióját fölmérjük. Petőfi és Arany népiessége ugyanis mintegy az utolsó, talán a legfontosabb fokozat a magyar irodalom modernné, korszerűvé válásának útján. A modern, a polgárosult Magyarország irodalmának kialakulása három nagy hullámban történik meg. Az első még nem tekinthető egy kialakult alapépítmény teljesértékű kifejezésének, ez még csak az elmaradottság nyugtalanságait ébreszti föl, s a köztudatot a haladás türelmetlen vágyával oltja be. A felvilágosodás hulláma ez, s ez a hullám a korszerű, a fejlett irodalmak számos műfaját, kifejezési eszközét is magával hozza, magyar földre. E műfajok még nem tudnak meghonosodni eléggé, s az új irodalom kissé idegenszerűen hat, a patriarkális-népi színezetű, a meglehetősen provinciális, barokk-hagyományú régi irodalom mellett. A második hullám, a romantikáé, még merészebben halad előre a korszerű irodalom megteremtése felé, s a korszerűség ekkor már nem utolsó sorban a nemzeti jelleg kialakítását is jelenti. A nagykőrösi irodalomtörténeti jegyzeteket diktáló Arany azonban nem ok nélkül figyel föl valamelyes idegenszerűségre, még Vörösmarty művében is. Az új irodalom valóban nemzetivé fejlesztését csak a harmadik hullám, a népiesség tudta elérni. A népiesség ugyanis nagy összhangot, szintézist hozott létre a felvilágosodás és romantika teremtette magasabb irodalom, — s az alsóbb, patriarkális-népies, nemzeti színezetű, de elmaradott-provinciális irodalom között. A népiesség valóban nemzeti irodalmat hozott létre, mégpedig legelőször is a lírában, főként a dal-műfajban, Petőfi révén, majd a költői elbeszélés terén is, János vitézzel és Toldival. Féligmeddig elintézetlen maradt azonban a dráma, és főként a regény nemzetivé fejlesztése. Ezt a feladatot Eötvös epizódszerű realizmusa, kritikaisága még nem tudta ellátni. A magyar regény nemzeti formái részben Jókainál, részben Keménynél kezdtek kialakulni, de végső állapotukat csak Mikszáth nyomán, a XX. század regényében, főként Móricznál találták meg. Az a törekvés azonban,

mellyel Jókai az anekdotához, sőt a népmeseiséghez, Kemény pedig az Arany-epikával annyira közös történelmi valósághoz folyamodik: a magyar regény nemzeti formáinak, tartalmainak kialakítására irányul.

A népiességen alapuló nemzeti irodalom kialakul tehát Petőfi költészetében, és a fiatal Arany epikájában is. Petőfi költői forradalma teremtette meg ezt az irodalmat, az ő költészete valóban széleskörűen nemzeti, s még szerelmi népdalai is a szabadságharcot megelőző korszak valóságát tartalmazzák. Ezeket a dalokat a parasztlegény és a nemesúrfi egyaránt a maga érzésállapotainak kifejezőjeként tekinthette, mivel a forma is, az érzésmód is széleskörűen jellemző volt a forradalommal terhes évek Magyarországra. Arany, aki Petőfi forradalmi politikájának programjával csak részben, s csak a maga sajátos nézőpontjának fenntartásával tudott egyesülni, sokkalta nagyobb mértékben osztozik Petőfi költői forradalmában. Az ódonan parasztitól, a folklóre-szerűtől nem egykönnyen szabadul meg, hogy a Petőfi módján általánosat és nemzetit teremtsen. Ez a tájhoz kötött, sajátyszerű folklóre még uralkodik az Elveszett alkotmányban, általánosan nemzetivé minősül Toldiban, majd a Rózsa és ibolya, — melyet Arany, igen jellemzően, Toldinál is többre tart egyideig — ismét visszatérést jelent a kizárólagosan parasztihoz, sőt, még a hetvenes évek Aristophanes-fordításai is a folklóre színeiben pompáznak.

De Arany nemcsak a népköltészetet tekintette forrásnak, hanem Homeroszt és Dantet, Shakespeare-t és Goethét is. És az 50-es években épűgy, mint később, érezte, hogy a népiesből kifejlődött nemzeti irodalomnak nemcsak dalszerűen egyöntésű, népiesen idilli vagy hősi mondanivalókat kell kifejeznie. Arany érezte, hogy egy mind bonyolultabbá váló kor, mind összetettebb emberének valóságát kell megszólaltatnia, — minél szélesebb körű és teljesebb valóságot, az egyértelmű érzésállapotok mellett az indulatok, a szenvedélyek bonyolultabb, kuszább folyamatait, fokozatait is — a dal vagy az életkép kifejezte sorsokon kívül az élet drámáinak nagyobb változatosságát. A kifejlődő kapitalizmus láttán Arany előtt a korszerűség újabb kíváncsalmi, feladatai jelentkeztek: egyrészt egy hanyatló, silányodó közízlés ellen kellett védekeznie, — még a népiesség fattyúhajtásai alkalmán is. Másrészt a nemzetivé magasodott népiességet változatosabbá, gazdagabbá, egy új kor valóságának kifejezésére alkalmasabbá kellett fejlesztenie. Azt mondhatnók, Arany céljainak, törekvéseinek mértékét és irányát Shakespeare jelölte: amit Shakespeare művészete a maga népi és nemzeti mivoltában elérhetett, azt akarta elérni Arany is. Íme, Arany Shakespeare-fordításainak valódi indoka.

Aranynál a lélektani mondanivaló előtérbenyomulásának ez tehát az egyik indító oka, — vagyis az a törekvés, hogy magasrendű, széleskörű valóságot, minél gazdagabb életet és emberséget bemutató művészetté fejlessze a népiességből kinőtt nemzeti irodalmat. A másik indító ok a már említett erkölcsi szemlélet volt. Ez a szemlélet vezette el bűn és bűnhődés folyamatai-

nak vizsgálatához és bemutatásához, s ez vezette el a tragikum elvéhez is, anélkül, hogy emez egyeduralkodóvá vált volna művében és szemléletében.

A korszerűség kívánalma, melyet Arany annyira magáévá tett, — tehát elsősorban a realizmus kívánalmát jelentette. Arany művében ez a realizmus a nemzeti-népi nézőpont állandó érvényesülésében mutatkozott meg; Arany elbeszélő költeményei egy olyan eszményi egyéniség hangnemét hallatják szüntelen, akinek nyugalma, komoly nyájassága, bölcsessége, megfigyelő tisztasága, emberiesége — mintha a költő elképzelte, eszményi világnak, a régít és népit, a szabadot és nemzetit egységbe rendező, összhangba hozó világnak lenne szüleménye. Mintha ebből az áhított és egyre elérhetetlenebbnek érzett világból érkezett volna valaki, hogy Toldi vagy Etele történetét elmesélje. És ez a valaki ennek a világnak erkölcsiségét, szabadságvágyát, vitézi szellemét csakúgy elhozta magával, mint józanságát, valóságérzékét, elmélyülésre való hajlamát is. Arany elbeszélő művei mögött erre a költői magatartásra, erre a bensőséges nézőpontra kell *mindig ügyelnünk*.

Az epika hangnemét, színezetét mindig is az elbeszélő kialakított, tudatosan megteremtett vagy ösztönösen érvényesített tartása, nézőpontja szabja meg. Ez a nézőpont, ez az írói-költői alap-magatartás még a stílusnál is fontosabb, hisz egy-egy mű színezete, hőfoka, légköre és akusztikája múlik rajta. Gondoljunk Flaubert szenvtelenségére, Tolsztoj klasszikus nyugalma, Dosztojevszkij felcsigázottságára, Thomas Mann iróniájára, Gorkij pártosságára s világossá válik számunkra a nézőpont, az alap-magatartás fontossága. Jókai humora és kedélye, Kemény zordsága, mosolyt nem ismerő súlyossága, Eötvös értekező-elmélkedő emelkedettsége mellett világlik csak ki igazában Arany költői magatartásának újszerűsége, eredetisége. Ezt a magatartást szokták naivnak nevezni, holott az valójában nem egyéb, mint Arany népies és archaikus szemléletének együttes érvényesülése. Bonyolult, összetett, gyengéden árnyalt magatartás ez, és változatai közt azt a *nedélyességet* is megtaláljuk, mely a Bolond Istók torzójára mosoly és ború váltakozó fényjátékait veti.

Arany magatartásában a realizmus biztosítékai is benne rejlenek: ez a higgadtság a megfigyelést, ez a szemlélődő mélység a részleteket, a folyamatok iránti érzéket is magábazárja. Az irodalomtörténet már rámutatott Petőfi költészetének „családias közvetlenségére”. Ehhez hozzátehetnők azt is, hogy Petőfinél e vonás elsősorban plebejusi magatartásából ered. Arany szemérmesebb, kevésbé impulzív, de ha nem is mondhatjuk forradalmárnak, a Petőfi módján, az ő világát is el kell különítenünk a kortársi világtól: *egy eszményi nemzet fiaként szólal meg elbeszélőként és lírikusként is*. De éppen, mivel ezt az eszményi nemzetet csak a múlt mondáiból tudja fölépíteni, mivel egész magatartása egy elképzelt és megálmodott történelemből fakad: az ő realizmusának leggazdagabb talaja a történelem lesz. Népinek látja ezt a történelmet, s ezzel avatja hitelessé, reálissá. A magyar lovagkornak az Aranyénál hitelesebb képét történelmi regény még nem nyújtotta. A múltnak ez a

népi átszínezése hiányzik épp a kortársi regényíróknál, akik többnyire a maguk jelenének mindennapjaiból ültetnek át részleteket, elemeket a múltba, s néha kínosan modernizálják a történelmet. Az Aranyéhoz hasonló eljárásához csak Móricz Zsigmond tudott folyamodni, akinek XVII. százada vagy 1848-a szintén egy népi szemlélet fürdőjében válik hitelessé, reálissá.

A radikális Vajda János a 60-as évek elején kelt Széptani leveleiben Petőfit és Vörösmartyt Attiláknak mondja, „akik tízszer annyit hódítottak”, mint Arany; emennek „országá kisebb. de már ebben megmaradunk, s az utódok feladata lesz többet hódítani hozzá”. Költői Catonak vagy Diogenesnek mondja Aranyt Vajda „szemben a költő Caesarok és Nagy Sándorokkal”. Majd így foglalja össze jellemzését: „Szerénység, de mély önértzet; könnyelműség helyett határozottság; cifraság, fényűzés helyett márvány keménység; szoborszerű méltóság és idomarány.” Ennek a felfogásnak és ítéletnek eltűzésaként keletkezett a konzervatív Aranyról szóló irodalomtörténeti legenda. Igaz, a hódító Petőfihez képest Arany inkább a megőrző. De mit őriz meg? Petőfi költői forradalmának örökségét, — méghozzá egy politikailag ellenforradalmi időszakban. Ez a helyzet új és váratlan irányokba tereli költészetét is, a forradalmi örökségen épülőt. És mindinkább eltávolítja tőle az álmot, az eszményt, melyet gyermekkorától magában hordoz, s melyet a forradalom előszele segített igazi kibontakozáshoz. Az 50-es évektől kezdve, de különösképp a 60-as években egyre elérhetetlenebbé válik az ő nemzet-eszménye. És ami még súlyosabb, az ilyen eszményektől maga a kor, maga a közönség fordul el leginkább. — az a közönség, melynek visszhangja, sugalló visszahatása nélkül, Arany nem tud alkotni. Hányszor panaszkodik is arról, hogy a közönség már nem az, ami 48 előtt volt! Ezért hallgat el, — és az Őszikéket valójában a hallgatás korszakába foglalhatjuk: nem közönségnek, hanem képeses könyvének születtek már ezek. A Toldi szerelmét pedig a régi, az eltűnt, a 48 előtti közönség iránti adósság fejezteti be vele, az utolsó énekek ostromképeinek kényszeredett fenségében. De még így is, az Őszikékben, mintegy a szerepét immár betöltött népiesség romjain, valami megdöbbenően modern költészet bontakozik ki, — a nagyvárosi élet körforgásának látomása, és egy babonás, fojtott paraszti világ ballada-képe. A Tengerihántás és a Vörös Rébék mintha már Ady „eltévedt lovasának” bozótjából hangzanának föl, talányosan, nyugtalanítóan, keletkezésük korától oly fájdalmasan idegenül!

Arany életművének javarésze — *epilógus*, Petőfi költői forradalmához, és 1848 forradalmához is. Bizonyos, hogy Petőfi költői forradalma messzebb hatolhatott volna, mint Aranyé, — ha győz a szabadságharc, ha győz az a köztársasági gondolat, mely Petőfi költészetét áthatotta. Arany azonban nem tehetett többet, mint őrizte annak a költői forradalomnak örökségét, mely már létét is a politikai forradalomnak köszönhetette. És őrizte, vele együtt, a maga nemzet- és társadalom-eszményét, melytől a kor mindinkább elfordult, s melynek őrzésében ő maga is a kortól mindinkább távolodott.

A 48 utáni Arany-epika „ár ellen úszásában” van valami szívszorítóan fájdalmas és aggasztó. Egy elkésett, nagy vállalkozás bontakozik ki előttünk ebben az epikában, egy olyan művészet, mely akkor érik teljessé és pompázatossá, amikor az idő már kezd el is haladni felette, hogy a kor uralkodó műfajává a regényt avassa.

Mindaz, aminek igényét és áhítását Arany magában hordozta, már első műveitől kezdve: eszménnyé magasodott, — de eszményekre a 60-as évektől kezdve a magyar társadalomnak nem volt szüksége többé. Ellenkezőleg, mind terhesebbekké, mind vádolóbbakká váltak számára a 48-ból visszamaradt eszmények. Ez a társadalom mindinkább az illúziókat óhajtotta, vagy ellenkezőleg, átadta magát a teljes kiábrándulásnak. Az illúzióknak valamikor, az 50-es években, a létért folytatott küzdelemben, még szintoly gyógyító jelentőségük volt, mint a komor önismeret törekvéseinek. Az illúziók egy ideig maguk is eszményeket fejeztek ki, s csak később veszítették el ezt a tartalmukat. Aranynak azonban nem voltak illúziói, — az ő eszményei valójában reálisak voltak, csak épp haszontalanok, s majdnem időszerűtlenek.

Amikor ma végigtekintünk Arany költői tartományain, ezeken a nehezen megszerzett s annyi kinnal megtartott vidékeken, nyomát sem leljük ott annak a tündérvilágnak, melyet Vörösmarty vagy Jókai romantikája telepített magyar földre, — ehelyett egy valóságos fényekben fürdő hősidillt pillantunk meg, — mely fölött azonban ott borong már az elmúlás sejtelme, a felbomlás, a letűnés, az eljátszatás üzenete is. Toldi első és utolsó része fejezi ki legtisztábban ennek a világnak kettős hangulatát, — és e hangulat mélyén 1848 reményeit, s e remények eltűntét, szertefoszlását találhatjuk meg. Az az eszményi hon azonban, melynek üzeneteként Arany művei mindmáig szívünkbe találnak, az egész magyar nép vágyai közt foglal immár helyet, Toldi megjelenése óta. Aranyt az igazi forradalmár költészettől az különbözteti meg, hogy ez utóbbi az utat is kereste, és törte is e hon felé. De abban, hogy a 48 felébresztette honvágy nem sorvadt el, abban, hogy annyszor föléledt, s Petőfi valódi utódainál oly szenvedélyes követelésként jelentkezett, valamint abban, hogy a forradalom ígérte új, igazibb, emberibb világ mindinkább valósággá is válik: az Arany őrizte eszményeknek is nagy részük van. A mi világunk, a mi korunk nagy eszményeket hordoz, — ezért tekint szeretettel, tisztelettel a költőre, aki oly tisztán és hűségesen hordozta eszményeit, s ha magányosan is, de rendületlenül!

Az előadást követő ünnepi műsoron közreműködött Arató Pál, Ascher Oszkár, Horváth Ferenc, Palotai Erzsé és Török Erzsé előadó-művész.

MORAVCSIK GYULA

elnöki megnyitója Marót Károly előadása előtt

Éppen hat éve annak, hogy a Magyar Tudományos Akadémia nagygyűlése keretében 1951. december 13-án az antik tanulmányok hazai munkásai szélesebb körök előtt megvitatták tudományszakuk aktuális kérdéseit, amikor is alkalmam volt bevezető előadásomban „A klasszika-filológia helyzete és feladatai” felől tájékoztatást adni, melyet több szaktársunk értékes hozzászólása egészített ki. A Magyar Tudományos Akadémia Klasszika-filológiai Főbizottsága, mely hivatva van arra, hogy a hazai antik kutatásokat irányítsa és ellenőrizze, 1950-ben alakult újjá s így az említett vitaülésen még sokkal inkább csak terveinkről és szempontjainkról, mintsem eredményekről lehetett szó. Minthogy meggyőződésem szerint minden tudományszaknak szüksége van időnként önvizsgálatra, legyen szabad a mai ünnepélyes alkalmat, amidőn hosszú idő után újból együtt látjuk itt az antik tanulmányok sok hazai művelőjét és az antikvitas iránt érdeklődők szép számát, felhasználni arra hogy legalább futólagos szemlét tartsunk afölött, hogy az 1951 óta eltelt évek folyamán hogyan fejlődtek hazánkban az antik tanulmányok, és Főbizottságunk hat év előtt felvetett terveiből mi valósult meg.

Minden tudományág eredményes művelésének alapfeltétele, hogy megteremtse azokat a munkaeszközöket, amelyekkel dolgoznia kell és egyben biztosítsa a tudományos közlés orgánumait, a szakfolyóiratokat. Ami az elsőt illeti, elsősorban arról a bibliográfiai munkáról kell megemlékeznem, amelyet BORZSÁK István még 1952-ben tett közzé, s amely mint az 1926-tól 1950-ig eltelt negyedszázad magyar klasszika-filológiai termésnek mintaszerű feldolgozása munkánk naponként használt, nélkülözhetetlen segédeszköze lett. Kíváncsinos lenne ennek mielőbbi folytatása. Szaktudományunk régi tartozását róttá le KUBINYI Mária, amidőn Akadémiánk céltámogatásával hosszú évek fáradságos munkájának eredményeként közzétette a budapesti könyvtárakban levő görög kéziratok latin nyelvű katalógusát s ezzel az addig rejtett anyagot a hazai és külföldi kutatás számára hozzáférhetővé tette. Bár a rendelkezésünkre álló pénzügyi keretek szűkös volta erősen korlátozta a munkalehetőségeket, tovább folyt a „Magyarországi Latinság Szótára” anyagának gyűjtése. Az Akadémia kilátásba helyezett hathatósabb támogatása és a régi, külön e célt szolgáló bizottság felújítása azt a reményt kelti, hogy e nemzetközi szempontból is olyan jelentős munka a jövőben gyorsabb lépésekkel fog haladni a megvalósulás felé. 1952-ben indultak meg a „Görög-magyar Szótár” munkálatai s SZABÓ Miklós hat éves önfeláldozó munkájának eredményeként immár a kézirat háromnegyed része elkészült s remény van rá, hogy hamarosan birtokába jutunk e régóta hiányzó műnek. Ami az ugyancsak régóta

nélkülözött klasszika-filológiai kézikönyvet illeti, mindaddig, amíg magyar szerzőktől származó kötetei elkészülnek és megjelenhetnek — amire most már biztató kilátásaink vannak — szovjet munkákat fordítottunk magyarra. A már korábban megjelent kötetekhez járultak az elmúlt hat év folyamán a Tankönyvkiadó sorozatában megjelent „Az antik irodalom története” és „Az ókori világ története” című tankönyvek. Ugyancsak a Tankönyvkiadó tette közzé a magyar szerzőktől és műfordítóktól származó „Világirodalmi Antológia” I., ókori kötetét.

Örömmel kell említenünk, hogy — ami 1951 végén még csak távoli óhajítás volt — immár két speciális folyóiratunk közli a magyar klasszika-filológiai kutatás eredményeit. Az 1951-ben megindult „Acta Antiqua”-nak, amely idegen nyelvű publikációkat tartalmaz, eddig 4 kötete jelent meg s ugyancsak a 4. kötetnél tart az 1954-ben megindított magyar nyelvű „Antik Tanulmányok”. E két folyóirat gazdag tartalmában képviselve vannak mindazok a területek, melyek Főbizottságunk munkakörébe tartoznak, az ókori Kelet, az antik görög és római világ, Bizánc, a középkor és újkori latinság és az antikvitásnak az utókorra gyakorolt hatása, ami arról tanúskodik, hogy e két folyóirat köré csoportosuló munkatársak nem kis tábora sok irányban széleskörű kutatásokat végez.

A folyóiratokban megjelent tanulmányokhoz sorakozik még a hat év folyamán az Akadémiai Kiadó kiadásában megjelent hat nagyobb monográfia: SZABÓ Árpád „Homéros”-a, amely már két kiadást ért meg, MORAVCSIK Gyula „Bizánc és a magyarság” c. könyve, SZILÁGYI János György „Görög művészet”-e, HORVÁTH János „Árpád-kori latin nyelvű irodalmunk stílusproblémái” című, Kossuth-díjjal kitüntetett munkája, BORZSÁK István „Budai Ézsaiás és klasszika-filológiánk kezdetei” és MARÓT Károly „A görög irodalom kezdetei” c. műve. Ezekhez járul még három szovjet munka magyar fordítása, RANOVICSTÓL „A hellénizmus és történeti szerepe” és „A római birodalom keleti provinciái” és MASKINTÓL „Augustus principátusa, kialakulása és társadalmi lényege.”

Főbizottságunk egyik fontos feladatának tekintette, hogy az antikvitás irodalmi forrásait magyar fordítások kíséretében közzétegye. E célból indítottuk meg a „Görög és latin írók — Scriptorum Graeci et Latini” című bilinguis sorozatunkat, melyben eddig három kötet jelent meg: OVIDIUS Fastija GAÁL László fordításában, BORZSÁK István bevezetésével, az aristotelesi és pseudo-xenophoni „Athenaion Politeia” RITOÓK Zsigmond gondozásában és fordításában, SARKADY János bevezetésével és magyarázataival, továbbá HESIODOS „Erga kai Hémerai”-a TRENCSENYI—WALDAFFEL Imre fordításával, bevezetésével és kísérő tanulmányaival. Nyomdára készen van FÖRSTER Aurél fordításában Aristoteles „Fiziká”-ja. Meg kell emlékeznünk a tragikus módon, fiatalon elhunyt egykori kedves tanítványunk, RÓNAFALVI ÖDÖN hagyatékáról, — aki nappal mentőszolgálatot, éjjel pedig tudományos munkát végzett, — Aristoteles „Organon”-jának csonkán maradt fordításáról, melynek befejezése és kiadása még a jövő feladata.

E rövid áttekintésben elsősorban azokra a publikációkra óhajtottunk rámutatni, amelyek Főbizottságunk terveiben szerepeltek és amelyek az Akadémiai Kiadónál jelentek meg. Nem térhetünk ki ezúttal azoknak a munkáknak a teljes felsorolására, melyek a hazai klasszika-filológia munkásaitól más kiadónál jelentek meg, de ki kell emelnünk, hogy az antikvitás iránt megnyilvánuló széleskörű érdeklődés bizonyítéka az a tény, hogy régebbi

művek egymás után látnak napvilágot új kiadásban. Hogy csak a legfontosabbakat említsem, új átdolgozásban jelent meg DEVECSERI Gábor „Ilias”-a és „Odysseia”-ja; RÉVAY József „Apuleius”-a immár a 4., „Josephus Flavius”-a a 2. kiadásban, TRENCSENYI—WALDAFFEL Imre „Mitológia”-ja pedig a 3. lényegesen átdolgozott és bővített kiadásban forog közköze. Hogy egyébként a görög nyelv iránt milyen érdeklődés nyilvánul meg, annak fényes bizonyítéka az, hogy a GYÖRKÖSY—KERÉNYINÉ-féle „Görög nyelvkönyv” első kiadásának 500 példánya egy év leforgása alatt elfogyott s új, 1000 példányos kiadása jelent meg.

Nem lehet feladatomban, hogy ez alkalommal részletesebb jellemzést adjak az elmúlt hat év magyar klasszika-filológiai terméséről s hogy e szemlélt az értékelés szempontjaival is kiegészítsem, hiszen a kritikai értékelés a könyv-vitákon és folyóirataink hasábjain állandóan folyik. Hangsúlyoznom kell azonban, hogy a megjelent művek mennyisége már önmagában véve is arról tanúskodik, hogy népi demokráciánkban az antik tanulmányok, melyek jelentőségét a szocialista kultúra kialakításában a marxizmus klasszikusai oly sokszor és olyan erősen kiemelték, új lendületet vettek. Azt is megállapíthatjuk, hogy a hazai antik tanulmányokban és kutatásokban új szempontok és időszzerű szemléleti módok és módszerek érvényesülnek, melyek a mindenkori vizsgálati anyag feltárásával párhuzamosan új igazságok felismeréséhez vezetnek.

Minden tudományág érdeke, hogy a provincializmus veszélyét kikerülje, de a klasszika-filológiának, mint egyik legnemzetközibb tudománynak eredményes művelése egyenesen elképzelhetetlen a külföldi szaktudománnyal való szoros kapcsolat nélkül. Főbizottságunk éppen ezért súlyt vetett arra, hogy a magyar kutatás eredményei a külföld számára ismertté váljanak. Nemcsak az Acta Antiqua-ban jelentek meg idegen nyelvű közleményeink, hanem külföldi folyóiratok hasábjain is egyre gyakrabban tűnnek fel magyar szerzők tanulmányai, sőt magyar művek külföldön is megjelennek, mint pl. legutóbb TRENCSENYI—WALDAFFEL Imre Гомер и Гесиод (Homéros és Hésiodos) című könyve Moszkvában. A korábbi elzártsággal ellentétben az utóbbi években lehetővé lett közvetlen kapcsolatba lépni a külföldi szakkörökkel. Ismertebb nevű kutatóinknak alkalmuk volt több külföldi konferencián és nemzetközi kongresszuson részt venni, s a külföldi kollégák közül is többen felkerestek bennünket. Sajnálattal kell azonban megjegyeznem, hogy fiatalabb kutatóink közül sokan még egyáltalán nem lépték át hazánk határait. Ez annál sajnálatosabb, mert a közös munkából fiatalabb kutatóink is derekasan kiveszik a részüket. Az aristotelesi és pseudo-xenophoni „Athenaion Politeia” említett kiadása két fiatal tudósunk számottevő s a külföldi szakkörökben is méltányolt teljesítménye s nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy ez idő szerint a görög és római irodalom és ókori történet tárgyköréből hat kandidátusi értekezés áll befejezés előtt. Nem ilyen kedvező a kép, ha az egyetem padjaitól a legutóbbi években kikerült s onnan várható utánpótlásra gondolunk. Ez azonban nem az ifjú nemzedék rovására írandó. Az elmúlt évtized kötött egyetemi tanrendje s a hallgatók kötelező órákkal való túlterhelése a tudományos képzés elé súlyos akadályokat gördített. De reméljük, hogy az új egyetemi tanmenet e téren is kedvező hatással lesz.

Az antik tanulmányok e szép lendülete ellenére, amelyről a főbb mozzanatokat kiragadva csak nagyon vázlatos képet adhattam, hiányát érezzük annak, hogy eddig nem tudtuk a hazai szakemberek és az antikvitas iránt

érdeklődők nem kis számát egységbe tömöríteni. Az Akadémia Klasszika-filológiai Főbizottsága mint irányító szerv ehhez nem elég s nem töltheti be a feladatot az a munkaközösség sem, amely a Főbizottság égisze alatt 1952 óta több mint 40 összejövetelt rendezett, amelyek programján tudományos előadások, könyvviták, kiállítások, s ásatások megtekintése szerepelt. Mint tragikusan elhunyt kartársunk, GYÓNI Mátyás már az 1951. évi vitaülésen nyomatékosan hangsúlyozta, szükség van egy olyan társaságra, amely a megszűnt Budapesti Philológiai Társaság és Parthenon-Egyesület örökébe lépve egyesítené az antik világ kutatóit és híveit.

A tudomány a maga körébe bezárkózva még nem teljesíti igazi hivatását : a feltárt ismereteknek és igazságoknak át kell menniök a művelődés vérkeringésébe, közkinccsé kell válniok. S ez kiváltképpen áll az antik tanulmányokra. Hiszen az antikok hagyatéka nemcsak a múlté, nemcsak hatással volt és megtermékenyítette a későbbi korok kultúráját, hanem ma is eleven forrás, amelyhez „újra meg újra” kénytelenek vagyunk visszatérni, hogy belőle merítsünk.

Ez a célja mai összejöveteleünknek is, amelyet Ovidius születése 2000. évfordulója emlékének szentelünk.

Amidőn üdvözlöm a szép számban megjelent hallgatóságot, ünnepi ülésünket megnyitom.

OVIDIUS, A MINDENKI KÖLTŐJE*

Az utazót, aki a római közműveken megszokta a SPQR betűket és értelmüket megtanulta, a Rómától nem egészen 100 mérföldnyire fekvő, régi paelignus város utcáin mindenütt másik négy rejtélyes betű: SMPE lepi meg. Ezt a monogramot itt, Sulmonában, már a XIII. századtól ki lehet mutatni¹ s kiírva a négy szó annyit jelent, hogy: „Sulmo mihi patria est”. A szavak — Sulmona büszkesége — Ovidius szavai. Önéletrajzában (Tristia IV, 10. 3.) ezzel a valóban lapidárius mondattal tette halhatatlanná szülőföldét, amely most viszont, élén járva az egész művelt világ megemlékezésének, egyéves ünnepléssel (1957. október 1-től 1958. szeptember 30-ig) igyekszik háláját halhatatlan fia iránt leróni.

Ovidius 2000 év előtt, a mutinai csata esztendejében, 43. március 20-án született ebben a tőle többször is szeretettel dicsőített városkában, ahol máig legendás híre él. S éppen az idézett dísztelen kijelentő mondatnak 2000 éves túlélése is (ezért indultunk ki ebből) különös jelentőséggel bír számunkra, akik ebben a rövid előadásban főleg egy szempontra: az Ovidius-tól „jól kimondott” szavak örökkévalóságának a bizonyítására, s ennek különösképp magyar tényekkel való bizonyítására kívánunk szorítkozni.

Ami ti. költőnk élete adatait, műveinek jellegét és jelentőségét s az ezzel kapcsolatos kérdéseket illeti, részben ismertekként tehetjük fel hozzáértő közönségünk előtt; részben most tárgyaltuk azokat „A kétezres éves Ovidius” című emlékkiadvány bevezetésének első és második fejezetében; részben — végül — módunk van azok számára is, akik mélyebben kívánnak a problémákban elmélyedni, mint az Ovidius szemlélet legmagasabb szinten álló tükrözéseit, három igen alapos összefoglalást ajánlani. Legnépszerűbb és legolvashatóbb közülök mindenesetre L. P. WILKINSON, „Ovid recalled” c. 1955-ben megjelent, kitűnően megírt, közel 500 oldalas monográfiája. A leszűrt tudo-

* Az MTA 1957. évi nagygyűlése keretében a Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály Ovidius emlékülésén „Ovidius és Magyarország” cím alatt 1957. dec. 17-én bemutatott előadás.

¹ L. PANSÁ, Ovidio nel medio evo 1924, 11. l. után L. T. WILKINSON, Ovid. recalled 1955, 2. l.

mány teljességét keresőknek hasznosabb lehet WALTER KRAUS alapos, könyvszámba menő cikke a RE 1942, XXXVI. félkötetében (1910—1986 hasáb). Végül azok figyelmét, akik szeretnének a legújabban felvetődött, mélyebb Ovidius-problémákba is bepillantást nyerni, habozás nélkül hívnám fel H. FRAENKEL, „Ovid, a poet between two worlds” (Sather Lectures 18. köt.) című korszakalkotó könyvére, amelynek első kiadása 1946-ban (az akkori viszonyok miatt Kraus munkájának ismerete nélkül), második lenyomata 1956-ban jelent meg.

FRAENKEL könyve ti. először foglalt állást a XIX. század őt közvetlenül megelőző, szűkkörű és szűkkeblű Ovidius szemlélete *ellen* és ugyanakkor a középkor és a reneszánsz megítélésének relatív helyessége, vagyis annak az útnak követése *mellett*, amelyet századunk első negyedében WILAMOWITZ és WEINREICH könyvei nyitottak meg. Még ha talán FRAENKEL modernsége egyes Ovidius-helyek értelmezése közben itt-ott túloztan hangsúlyozta is annak a lélektani jelentőségét, ami költőnk szövegéből szigorúan véve kiolvasható.

De mindezt itt, csak legáltalánosabb tájékoztatásul, mellékesen említettük meg. Előadásunkkal azt a már célzott tételt kívánjuk illusztrálni, hogy valamely költő értéke és jelentősége felmérésének egyik, talán legfőbb mércéje a túlélése; az a visszhang, amelyet szavai minél nagyobb rétegekben minél intenzívebben tudtak az idők folyamán kelteni. Ahogy ezt legtömörebben Pindaros híres kijelentése (I., III/IV, 67/40. sor) fogalmazta meg: *τοῦτο γὰρ ἀθάνατον φωνᾶεν ἔρπει εἰ τις εἰς Φείπῃ τι*, és ahogy magunk részéről „Th. Mann és a klasszikusok” c. tanulmányunkban² „prózában” próbáltuk kifejteni, hogy az egyszer jól megtalált szó, fordulat stb. időtlen időkig, a nyelvi határokon túl is, s még akkor is eleven maradhat, ha nem a legpontosabban illik bele az összefüggésbe. Ezt a jelenséget mi akkor a jól megtalált szó praevaenciájának neveztük, majd később³ azt a fajta költészetet, amely, illetve amennyiben *ilyen* „szavakat” tud alkotni: „közköltészetnek”.

Ha most Ovidiust állítjuk ez alá a mérce alá, könnyű lesz mint halhatatlanságának hiteles és megbízható igazolását megállapítanunk: először azt, hogy ő valóban mindmáig szinte minden korban megtalálta a maga közönységét és visszhangot tudott minél nagyobb közösségekben kelteni. Azután (ami már kevésbé ismert) azt is módunk van igazolni, hogy nevezetesen nálunk Magyarországon, hosszú századokon át, egész a legendatámasztásig menő megbecsülésben volt része, sőt sokban a közköltő rangfokozatáig is felemelkedett.

Ami tehát először Ovidius *általános* recepciójának a kérdését illeti: kezdve kortársain egész az újkorig, hatalmas igazoló anyaga van együtt a

² EPhK 1916, 237. kk.

³ Először talán: Napkelet (Kolozsvár) 1920. 222. kk.

következő munkákban : GIOV. PANSA, Ovidio nel medio evo 1924 ; MANI-TIUS, Geschichte d. lat. Litteratur d. Mittelalters III, 1931 ; EDGAR MARTINI, Einleitung zu Ovid (Schriften der philosophischen Fakultät der Deutschen Universitát in Prag XII. Brünn) 1933, 81—98. 11. ; SCHANZ-HOSIUS nagy római irodalomtörténeti kézikönyvében (GRL) II. 4, 260 kk. s most WIL-KINSONNL, 366 kk. De a teljesség eleve lehetetlen és — többek közt — nevezetesen a magyar anyag foghjassga szembeszökő, amit éppen itt szeretnénk valahogyan pótolni.

Különben ez az általános hatás az korral kezdődik és távolról sem már l ki a költőtől magának megengedett kznssgsiker tényével (in toto plurimus orbe legor : Tr. IV., 10, 128). Már maga Ovidius (Amores II., 27. kk.) említi egy bizonyos Sabinus nev kltbartjt (ex P. IV, 16, 13. k.), aki szellemesen válaszeveleket készített a Heroides megjelent női leveleire. Sőt, számunkra éppen a Sabinus neve alatt, először 1486-ban egy velencei Ovidius-kiadásban ránkmaradt három válaszevl (Ulixes-Penelophez ; Demophon-Phyllishez ; Paris-Oenonhez), amely alighanem egy tudós epigon műve, ugyancsak azt bizonyítja, hogy Ovidius iskolát csinált és legalább is ez, a tőle megteremtett forma mindjárt halhatatlan lett.^{3a} Mintahogy kzklti népszerűségének sok további, feltűnő tanúsítása maradt ránk főleg a közelebbiről ismert kzepkorbl és a reneszánsz idejéből.

Már a XII. századtól nagy számmal hallunk Ovidius nevére hamisított költeményekről,⁴ s érthetően. E korok történeti alapjainak nemcsak Vergilius jámbor fensége, de kitűnően megfelelt Ovidius fölényes elméssége, elbeszélő vénájának természetes folyása és könnyű élvezhetsge is : csupa olyan erény, aminek, a hozzáférhető világi irodalmat amúgyis erősen hiányoló és szomjazó kzepkorban, különös értéket klcsonzhetett az alexandriai erotika pikáns mellékíze. Például a XII. század lovagi szelleme számára mltn lehettek visszhangosak éppen az Ars Amandi tanításai. De egyes passzusoknak a lehető legszélesebb körök által való recepcióját az sem befolyásolhatta — gyltszik — észrevehetőbben, hogy ez a mi kltnk nyilvánvalóan hjval van minden mélyebb vallásos és erkölcsi érzésnek, amiknek ápolását általában hajlandók vagyunk e kor uralkodó vonásának tekinteni. A jámbor keresztények ti. időnként „in usum Delphini”, st Ecclesiae, célirányosan megcenzurztk t, legfőképpen azonban t-tmoralizltk : elősorban azzal, hogy mítoszait a korzlsnek megfelelően keresztény vallásos

^{3/a} Külön monográfiát tenne ki, ha ennek a műfajnak későbbi, általános népszerűségét nyomon követnék. Feltűnő — mindenestre — a magyar közkedveltsége, aminek igazolását először 1570-ben a „Lévai Névtelen” három ovidiusi heroida forrsulhasznlsval ; majd a XVIII. sz. kezdetl az Ovidius mintául-vételével készült „deák” és dekbl fordított magyar heroidk feltnn szapora szabad művelése (v. WALD-APFEL IMRE, Barti Szabó Dávid Heroidi. Irodalomtörténeti Közlemények 1934, 298—303. M.) ; végül a viszonylag korán (1873) megjelent Pongrátz Gellért féle „teljes magyartts” szolgltathatjk.

⁴ Pseudoovidiana I. SCHANZ-HOSIUS, GRL² 254 kk.

igazságok szimbólumaiként értelmezték. Ahogyan ezt később más költőkkel, többek közt Homeros-szal is szokás volt tenni. Ezt azonban nyilván aligha tehették volna meg, ha ebben a pogány mitologizálásban is nem éreztek volna rá a legáltalánosabban visszhangkeltő igaz emberségnek rejtőzködő hangjaira. Mindenesetre: Ovidiusnak ez a pozitív értékelése lényegileg változatlanul így tartott a reneszánsz egész korszakában is. Legfeljebb, hogy ez a korszak még annnyival jobban megbecsülte ennek a mindenki szívéből beszélő költőnek a világiasságát, amennyiben benne a középkori vallásosság és szenteskedés ellentétét is élvezte. Boccaccio, Ariosto, Chaucer, majd később Shakespeare (Venus és Adonis, Pyramus és Thisbe stb.) különösen sok indítást kaptak az Amores és a Metamorphoses egyes részleteitől, nagyszerűen lucidus és invenciózus előadásmódjától.

És, ami eddig szinte megszakítás nélkül folytatódott: ugrásszerűen szökött fel Ovidius megbecsültetése a XVII. század beköszöntével. Ezt a századot ti. Dryden mellésezgődése és főleg Nicolaus Heinsius (1620—1681), a „Sospitator Poetarum Latinorum”-nak Ovidius-kiadása megtanították rá, hogy költőnket még mélyebben tudja a magáénak érezni. Úgyis, mint a kedély és urbanitás, úgyis mint az alexandrinizmus és retorikusi előadóművészet egyformán utólérhetetlen képviselőjét, amely tulajdonságoknak együttese akkor az ember-ideál megtestesítését jelentette. Valóban, Ovidius lágy és hajlékony stílusa, verselésének édes, sokszor huncut-bájos kezelése, amely egy modern kutatónak egyenesen a XVIII. század rokokó kertjeit juttatta eszébe, továbbra is, ennek a korszaknak emberére is, ellenállhatatlanul megejtő hatást tudott gyakorolni. A kiváló matematikus Gaspar Bachet, sieur de Méziriac, 1626-ban az összes görög és latin költők között — népszerűségére jellemzően — Ovidiust nevezte a legkellemesebbnek és legszellemesebbnek (le plus gentil et le plus ingénieux). De különösen e kor elbeszélő költőit (köztük nyilván a mi Zrínyinket is) talán az is csak erősebben vonzotta ehhez, az előző századoknak talán legtöbbet olvasott és legnagyobbra becsült költőjéhez, hogy Ovidius hexameterében és distichonjaiban az akkor már erősen dívó epikus tizenkettes (alexandrinus) versmértékének a rokonára véltek ismerni.

Egyébként Ovidiusnak ez az elvitathatatlan közkedveltsége folytatólag, az egész XVIII. századon át is, töretlen maradt. Csak a „romantikus” XIX-es századkezdet próbált — a primitív eredetiség, a szenvedélyes új-keresés jel-szavaival — hadat üzeni ennek az általános népszerűségnek, vagyis az Ovidiustól képviselt kedélyes és városias, hagyományos és formális stílus-együttesnek. Ez sem járt azonban teljes sikerrel, mert, hogy — mást ne mondjunk — a byronizmus vagy Puskin szép Ovidius-ódája bizonyíthatják, hogy az új irányzat romboló tendenciája mélyebbre hatóan inkább csak a tudomány terén érvényesült. A költő, mint költő, aránylag jól kibírta, hogy az iskola benne a „poetae novi” utolsó képviselőjét, vagyis az alexandriai és késő-hellenisztikus görög költők utánzóját lássa, aki ezeken legfeljebb, ha

stílusának retorikus irányvevésével látszott túlmenni, hátrányára persze, amint mondták. Még jó volt, ha itt-ott, vállveregetően, legalább vénájának könnyű folyását, technikájának bravurosságát és ehhez hasonló erőnyeit elismerték. Különben még a jobbindulatú tudományosság is, általában vagy csak azért foglalkozott Ovidiusszal, hogy belőle alexandriai mintáit próbálja restaurálni, vagy — mint a mi NÉMETHYnk is — a viszonylagos függetlenségét, azaz a római elégia önállóságát igyekezett általa is bizonyítani. Viszont az ellenségesebb tudományosság, majd alábecslő, majd megbocsátó hangnemben inkább rétori velleitásai, toposainak értékelése körül ügyesbajoskodott, ami persze elfelé vezetett a költő pozitív és termékeny értékelésétől. E kor nagy összefoglalása: SCHANZ-HOSIUS kézikönyve (GRL,² 206 kk.) — mint jellemző tünetet jegyezték meg! — Ovidius minden művén talált (sokszor mást sem talált, mint) gáncsolhivalót: a Költőt ez a periódus nem tudta és nem is kívánta megpillantani.

Szerencsére ez a hitetlenség csak rövid átmenetet képezett Ovidius daldalmas túlélésében. Hamarosan, már századunk húszas éveitől kezdve, korszerű visszakanyarodás mutatkozik a XVII/XVIII. század neoklasszikai értékeléséhez, vagyis Ovidius erőnyeinek, a kedélynek és urbanitásnak újra-megbecsüléséhez. Mutatkozik ez a fordulat *egyfelől* a szaktudományban WILAMOWITZ-nak az alexandriaiak művészetét és eredetiségét rehabilitáló „Hellenistische Dichtung”-ja és O. WEINREICH emlékezetes epigramma-könyve („Die Distichen des Catull”, 1926.) megjelenése tényével. *Másfelől* a szépirodalomban körülbelül Eliot és R. M. Rilke virágkorszakával. Azóta mindmáig — főleg FRAENKEL könyve óta — a maga teljességében kibontakozva, Ovidius újra és véglegesen a hozzá méltó megvilágításban áll előttünk, mint reálishan gondolkozó, összetett és igazi költő, aki ugyan művészi magát kifejezésében nem hatolt le, de céljai szerint nem is igyekezett a „lacrimae rerum”-ig lehatolni. Ebben rejlik épp művészi nagysága. Újra és véglegesen teljes jelentőségében látjuk őt, mint a római gyakorlatiagnak és a hellenisztikus szentimentalizmusnak a természetes keverékét, aki zavartalan közvetlenséggel szól a mi korunk emberéhez is. Ma is, számunkra is, Ovidius megint a lehető legszelesebb körök költőjévé: közköltővé lett.

Rátérhetünk ezek után annak a bizonyítására (már amennyire ilyen bizonyítás egy nem szakmabelitől telik), hogy ennek a vázlatos, de a művelt világra kiterjedően általános érvényűként tekinthető szemlélneknek a helytállását az a kép is teljes mértékben erősíti és támogatja, amelyet különösen a magyar irodalom vizsgálata nyújt.

Itt mindenekelőtt feltűnik, hogy nálunk az Ovidius költészetét — viszonyainkhoz képest — aránylag korán (bizonyíthatóan 1570-től) ismerték. Már a „Lévai Névtelen” a maga „Trójai históriájában” nemcsak felhasználja, hanem forrásául meg is nevezi Ovidius három, trójai vonatkozású

Heroidáját és alig valamivel később (1577) Bogáthi Fazekas Miklós, tordai unitárius pap, a „Tökéletes asszony-állatokról” 1575-ben írt s két év múlva kiadott versében Lucretia történetét a Fasti II., 721—852 alapján beszéli el. Csáktornyai Mátyás „Jeles Szép História”-ja „Két görög hercegről, erős Ajaxról és bölcs Ulysses-ről”, amely a Metamorphoses „Armorum Iudicium”-ának (XIII, 1. kk.) fordítása, 1592-ben jelent meg Kolozsvárt. Ezt a sort folytatta Balassi Bálint is (1564—1594), aki tele van Ovidius-reminiscenciával⁵, nemkülönben barátja és lelkes híve, az őt túlélő Rimay János, aki a XVII. század elején igazi közköltészeti szellemben kitűnően dolgozta át Ovidiust.⁶ Egyébként irodalomtörténeteink ezt a századot, főleg Gyöngyösi István munkásságával (meghalt 1704-ben) kapcsolatban, — aki legalaposabban használta, sőt fordította is (pl. néhány Heroidáját), s akit Bod Péter „magyar Ovidiusnak” nevezett — joggal szokták a régi magyar Ovidius-kultusz csúcspontjának tekinteni. Ahogy ez a kultusz valamivel előbb Nyugaton is a zenitjén állt. RUPP KORNÉLTÓL (EPhK 1891) BADICS FERENCEN, MAURER MIHÁLYON és FÜLEP IMRÉN át, WALDAFFEL IMRÉIG (Gyöngyösi-dolgozatok, 1932, és Gyöngyösi István, A Magyarságtudomány Tanulmányai II). számos könyv és tanulmány vizsgálta át Gyöngyösi Ovidiushoz viszonyulásának problémáit, aki „ifjúkorától fogva olvasgatta Ovidiust és később verses elbeszéléseibe nemcsak részleteket (pl. A Csalárd Cupidoba Tereus és Procne történetét) sző be egyes műveiből, hanem átveszi képeit, hasonlatait, leírásait s általában Ovidiust tekinti költői mesterének. A Gyöngyösinek tulajdonított 'Proserpina elragadtatása' is felhasználta”⁷. Nem lehet tehát kétséges, hogy Ovidius a magyar XVI. és XVII. század legolvasottabb és legjobban ható római remekírói közé tartozott.

Mégis: amilyen bőkezűen foglalkoztak irodalomtörténészeink a mérsekelt tehetségű Gyöngyösinek mindenestre kézzelfoghatóbb Ovidiust-követésével, annyira elhanyagolták azoknak a — sokkal mélyebben keresendő — hatásoknak a kutatását, amelyeket Ovidiusnak e kor hasonlíthatatlanul legnagyobb magyar szellemére: Zrínyi Miklóstra kellett gyakorolnia. Nem hiába volt a latin klasszikus műveiből — Zrínyi sajátkezű könyvtárkatalógusa szerint — hét különféle kiadás is költőnk birtokában.⁸ Tény mindenestre, hogy a Szigeti Veszedelem, ez a grandiózus hősköltemény — Ovidiusszal kezdődik. Az I. ének első sorai:

*”Én, aki azelőtt ifju elmével
Játszottam szerelemnek édes versével”*

⁵ L. most akár Eckhardt Sándor, B. B. Összes Művei I. köt. 1951 (Akadémiai Kiadó) indexét.

⁶ L. Összes Művei, összeállította Eckhardt Sándor, Akad. Kiadó 1955, 17. és 18. sz., 57 k. és 189. k. l.

⁷ L. DÉZSI LAJOS, Világirodalmi Lexikon III., 1341. l.

⁸ L. most KLANICZAY TIBOR, Zrínyi Miklós, Akad. Kiadó 1954, 49. l.

félreérthetetlen idézése az ún. Önéletrajz (Tr. IV., 10.) híres első sorának :

„Ille ego qui fuerim tenerorum lusor amorum”^{8/a}

És tény, hogy Ovidiusszal is — végződik. A nagyszerű „Berekesztés” az eposz végén :

*”Véghez vittem immár nagyhírű munkámat,
Melyet irigy idő, sem tűz el nem bonthat,
Sem az ég haragja, sem vas el nem ronthat,
Sem a nagy ellenség, irigység, nem árthat.
És mikor az a nap eljön, mely testemen
csak uralkodhatik, fogyjon el éltemen
Hatalma: magamnak ugyan nagyobb részem
Hordoztatik széllel a magas egeken.
S honnan Seythiából kijött magyar vitéz,
Merre vitézségét látta világ, nagy rész,
Azokról helyekről minden szem reám néz,
Hirrel, becsülettel, valamíg világ lesz.”*

az akkori idők gyakorlata szerint szinte pontos fordítása a Metamorphoses híres epilógusának :

„Jamque opus exegi, quod nec Jovis ira nec ignis,
Nec poterit ferrum nec edax abolere vetustas.
Cum volet, illa dies, quae nil nisi corporis huius
Jus habet, incerti spatium mihi finiat aevi :
Parte tamen meliore mei super alta perennis
Astra ferar, nomenque erit indelebile nostrum.
Quaque patet domitis Romana potentia terris
Ore legar populi, perque omnia saecula fama,
Si quid habent veri vatum praesagia, vivam!”⁹

^{8/a} TRENCSENI WALDAFFEL IMRE beszélgetés folyamán felvetette, hogy Zrínyinek ezt a propositiót nem Ovidius, hanem a maga Aeneis-kiadása sugallhatta, ahol még bentfoglaltatott az apokrif megfejtés :

Ille ego qui quondam gracili modulatus avena
Carmin et cgressus silvis vicina coegi, .
Ut, quamvis avido pararent arva colono
(gratum opus agricolis, at nunc horrentia Martis
(Arma virumque, stb.)

amelyet különben nemesak a mai kiadások mellőznek, mint végleg nem vergiliusit, de már Tasso sem vett figyelembe. Arany János, Zrínyi és Tasso (I. r. 1. elején) tévedett, amikor ezeket a hamisított sorokat ő is Vergiliustól származóknak gondolta. Ellenkezőleg, csak az lehet valószínű (1), hogy már a Vergilius-interpolator is a népszerű Ovidius „jól megtalált” szavait használta fel, mert ezek helyébe bele tudta illeszteni a maga költője „priusát” (pascua, rura, duces) is és (2), hogy Zrínyi, aki fölényesen ismerte Ovidiust, de egyben nagy költő is volt, a maga munkásságának jellemzésére *nem* az ettől idegen Aeneisfoldást, hanem az Ovidius és a maga fejlődése valóságának (tenerorum lusor amorum) egyedül és pedig kitűnően megfelelő Tristia-helyet idézte.

⁹ A könnyebb összehasonlítás végett álljon itt a latin epilógus Devecseri Gábor magyar nyelvű fordításában is: „Már befejeztem a művet, mit Jupiter dühödése, | vas,

Ahogy talán még az sem véletlen, hanem tudatos, hogy míg a homerosi eposzokat 24 énekre osztották, Vergilius 12 éneken írta az Aeneist, Tasso 20 éneken a La Gerusalemme Liberátát, addig az Obsidio éppen 15 énekre terveződött, úgy, ahogy a Metamorphoses. Ha tehát itt nem is éreznők feladatunknak, hogy a Zrínyiászban az így megadott keretek között az Ovidius szelleműjjától vont, kétségtelenül nagyszámú egyes vonásokat részletekbenemenően felkutassuk és kimutassuk, egyelőre talán emnyi is eleget mond: Zrínyi annak megfelelően használta fel Ovidiust, ahogy a Metamorphosest, nyilván ő is úgy, ahogy Ovidius szerette volna¹⁰, eposznak tekintette. Csak éppen hogy a magyar kutatás Vergilius és Tasso, Homeros és Istváni feltűnőbb mintáinak előtérbeállítása közben, nem gondolt a diszkrétebben ható Ovidiusra. És ezért használok fel itt az alkalmat, hogy erre a tudomásom szerint még eléggé elhanyagolt kutatási mezőnyre nemcsak azoknak a tudósainknak figyelmét hívjam fel, akiket akár Ovidius, akár Zrínyi, akár mindkettő érdekel, hanem azokat is, akiket netalán a XVII. század eposzelképzelése vagy a Metamorphoses eposzként való felfogásának a problémája, ez a római irodalomtörténészekről máig erősen tárgyalt probléma, foglalkoztat. Ezek ti. egymással szervesen összetartozó kérdések és bizonyára csak az ezzel összefüggő nehézségek okozták, hogy irodalomtörténészeink eddig alig nyúltak ehhez a komplexushoz.¹¹ Pedig aki keres, talál itt.

Egyébként — hogy folytassuk történeti áttekintésünket — nálunk a XVIII. századdal kezdődően, a XIX. század filológiai tudományosságának aggályaitól sem zavartatva, főleg fordításokban kimutathatóan: egyenes és töretlen vonalban emelkedik Ovidius kultusza és népszerűsége. Ennek az irodalmát, amely említett Bevezetésem végén, legalábbis a teljes munkákra kiterjedően feltalálható, felesleges volna itt megismételnem. Még kevésbé térnék ki az Ovidiusnak már gazdátlanul, a nyelvkönyvekben is propagált szentenciái kérdésére (mint pl. a Principiis obsta, sero medicina paratur stb. félek) vagy az olyan — nyilván már tőle is átvett — mesemeneteknek az ő fogalmazásában való továbbviteleire, mint pl. a Pygmalion történetéé, amely Bernard Shaw-ig vagy a Philemon és Baucis-é, amely Homoródy József mai rádiójátékáig hatott stb.

Ennél tanulságosabbnak, sőt kitűzött szempontunk igazolására egyenesen elengedhetetlennek látjuk valamivel részletesebben foglalkozni a leg-

tűz és a falánk elmúlás meg nem emészthet. | S majd az a nap, melynek joga máséhoz nincs, csak a testhez, | hogyha bevégzi előre nem ismert pályafutásom, | én jobb részemmel mégis magasabbra jutok fel | égi jeleknél is ; kitörölni nevem sose tudják. | S merre csak elhat hódolt földön Róma hatalma, | Olvas a nép és zeng : híremmel minden időkben, | Hogyha igaz, mit hirdet a költő jósszáva, — élek.” (Az utolsó sorokhoz vö. Ön-életrajz, 128 kk. is.)

¹⁰ Újabban vö. főleg HANS HERTER, Ovids Kunstprinzip in den „Metamorphosen“, AJPh, 1948, 129–148 ll. főleg 134₁₄ és 145₁₉ is.

¹¹ Vö. mégis SZÉCHY KÁROLY, Beöthy – Badics, Magyar Irodalomtörténet I, 1899², 393. l. és KLANICZAY, i. h. 244. l. 81. jegyzet.

utóbb az Antik Tanulmányok lapjain STOLL BÉLA tollából megjelent : „Ovidius egyik helye a magyar népköltészetben” c., magvas tanulmány tanúságtételével,¹² amely, mint nyilván *egy* példa a sokból, minden eddigi adatunknál kézzelfoghatóbban és frappánsabbul igazolja, hogy Ovidiusnak hány és hány gondolata, szava, szentenciája, fordulata stb. mutatkozott alkalmasnak arra, hogy őt közköltővé, sőt éppen minálunk is a Mindenki költőjévé avassa.

STOLL cikke ti. megcáfolhatatlanul, sorról-sorra mutatja ki, hogy „a XVII. századi névtelen költés egyik átlagos termékében”, az 1670-es években összeírt Mátray-Kódexnek egy közölt énekében a 7—8. versszak a Metamorphoses IX. könyvéből való Byblis-történetnek (455—665 sor) ama részére alludál, ahol ez a fivére utáni örült szerelmében hegy-völgyön át rohanva, végre a tőle nevét kapó forrásnál leroskad és (655/6)

”*Muta iacet viridesque suis tenet unguibus herbas
Byblis, et umectat lacrimarum gramina rivus,*”

(miközben, 664/5 :

*Vertitur in fontem...
nigraque sub ilice manat).*

Az említett magyar énekrészlet így hangzik :

7. *Vajha...
Jupiter kedviből reám tekintene,
Engemet mint Bellist (= Byblast) folyó vizzé tenne.*

8. *Bizony jobb is volna nekem eltávoznom,
Kis virágok között csendesen nyugodnom stb.,*

ami itt még egyszerűen egy tudós Ovidius-reminiscencia és nem több. STOLL azonban nem érte be ennek a megállapításával. Nyomon követte e kölcsönzött sorok útját a Kelecsényi énekeskönyv, a Bocskor-kódex, a „Világi énekek és versek”, az Osvát énekeskönyv, a Jankovich-féle világi énekek gyűjteménye, az Országos Széchényi Könyvtár egy, a XVIII. század végéről való kézírata, továbbvivő változatain át. Úgy, hogy adataiból megállapíthatjuk : a 8-ik vsz. 2. sorából már a XVII. század végén (Kelecsényi ék. 6. vsz.) :

„*Híves völgyek között csép csendesen folyom*”

lett, míg a „Világi énekek és versek” verziója (a XVIII. század első fele) az elváltozás óhajához a

„*Hogy sem mint holtomig ilyen buban élnem*”

¹² IV/1957, 124—126.

sikeres vonását fűzte. Ezekből kerekedett azután az „Árvaságrul való versek” névtelen szerzőjének valóban közköltészetivé görgetett egyszerű sora:

„Ha folyó viz volnék, bánkódni se tudnék”,

és ez az a sor, amely végül egy, a moldvai csángók népköltészetében máig élő dalból így üt vissza megint csak Ovidiusra:

*”Ha folyóvíz vónék, bánatot nem tudnék,
Hegyek-völgyek között szép csendesen folynék,
Mariot mosogatnék, füvet ujtatnék.”¹³*

Visszaüt úgy, hogy ebben a változatban már végképp kimosódott a Byblis alakja és az átváltozás vonása; viszont — per tot discrimina — megmaradt a Pindaros értelmében halhatatlanként „jól kimondott” szóból a „bánat” és „a folyóvíz”, a „manat” és az „umectat gramina” mozzanata, főleg pedig az egész hely hangulata. Úgy — egyszerűen — ahogy ez szabályszerűen megfelel a közköltészeti legömbölyítés törvényeinek.¹⁴

¹³ L. KODÁLY, A magyar népzene 1952, és a Moldvai csángó népdalok és népballadák, 193. l.

¹⁴ Felfogásunk szempontjából talán még instruktívabb a hasonló úton az ókortól (ha nem is éppen Ovidiustól) a legtudatosabb humanista költészetben — Balassi Bálinton — át, a ma is élő népköltészetig nyomon követhető: „búsán bűgő bús gerlice” jóval ismeretebb motívuma (l. ECKHARDT SÁNDOR, Középkori természetszemlélet a magyar költészetben: EPhK 1929., főleg 93 kk. és TOLNAI VILMOS, Árva gerlice, uo. 236–240), „egyike a legrégibb és legszívósabb költői indítékoknak, melynek korát, első feltűnését alig lehetett meghatározni” (TOLNAI, 236. l.). TOLNAI Aristotelesnél Hist. Anim. IX, 7. tudja legrégibb előfordulását kimutatni, ECKHARDT a Physiologusokban keresi a magyarságra tett hatás közvetlen indítékát. Nálunk legismertebb és legkitergetettebb formájában kidolgozva, a motívum Gyöngyösi István „Kemény János”-ának nagy jelenetében tűnik élénk (l. WALDAPFEL IMRE, Gyöngyösi István, A Magyarságtudomány Tanulmányai II., 17. k. is). Részemről persze nem hajlanék éppen ahhoz az erősen NAUMANN-t idéző, tölem többször visszautasított felfogáshoz, amely szerint az ismert nagyszerű népballadában a nép „talán szerényebb eszközökkel, de praetenció nélkül a maga bájos, naív modorában” dolgozná fel „az uraktól kapott tanítást” (ECKHARDT, 98. l.), amit talán nem is kapott, mert nem volt rá szüksége. Sokkal inkább hajlanék — legalább addig mindenesetre, amíg költői mintát (mint Ovidiusnál) nem tudunk kimutatni — annak a függőben-tartása felé, hogy vajon eredetileg népköltési mozzanatról, vagy műköltői leleményről van-e itten szó, amely függőben-tartást lényegileg már TOLNAI is (240. l.) hirdette, amikor utalt a világszerte elterjedt kép (vándorelem) valóságalapjaira. Eszerint éppúgy nincs kizárva, hogy e kedves madár egy népi megfigyelője akár közvetlen szemléletből szerencsésen újra és újra megtalálta ennek legjellegzetesebb vonásait s találon tudta összefoglalni, mint ahogy az a másik lehetőség sem, hogy a maga már hajlamossá ért elébemenésének a közvetlen elindítója egy máig ismeretlen valakitől „jól megtalált” szó volt, amely máig felderítetlen csatornák útján jutott valahogyan a nép ajkára. Mind a két út járhatóan visz egy közköltészeti alkotás születéséhez. Úgy valahogy, ahogy Arany János próbálkozott a kérdés megfajtásával: „Első és legnagyobb inverter a nép, a sokaság. Mint egy parton heverő síma kavicsról senki sem mondhatja meg, hol azon szirt, melynek egykor része volt, melyik hullám repeszté le, sodrá tova zömök kőcockáját, melyik és hány rendbeli mosogatta éleit gömbölyűre, époly kevéssé nyomozhatnók ki azon mesék, kalandok, hosszabb rövidebb elbeszélések kútfejét, további alakulásuk lépéseit, melyek az ember természetéből fakadnak elő.” (Zrínyi és Tasso, Bevezetés).

És ha a kutatás máig nem is mutathatja fel Ovidius továbbélésének sok, ennyire fontos példáját, azt, hogy nálunk kétségtől mélyebb gyökerei voltak Ovidius a XVII. századtól most „tettenért” olvasottságának és recepciójának, erősen támogatják azok a ma még nem világos eredetű adatok is, amelyek szerint hazánk földje már a XVI. századtól igazolhatóan azok közé a területek közé¹⁵ tartozott, ahol valahogyan, legalább bizonyos körökben, akárcsak egy Ovidius-legenda formájában is, *élt* a költő emlékezete.

Sabaria-Szombathely ti. — mily alapon, homályos — azzal látszott dicsekedni, hogy a nagy száműzött ott talált végső nyugvóhelyére.¹⁶ Ahhoz persze, hogy eldönthessük, mi és mennyi igaz az erre vonatkozó híradásokból, véleményünk szerint végső soron az összes hasonló típusú (sulmonai, kievi, sárvári, szávamenti stb.) hagyományozások és legendák belső mechanizmusának az alaposabb ismeretére volna szükségünk, amitől ma még messze vagyunk. Egyelőre tehát be kell érünk azokkal az aligha megbízhatóan „történetieknek” feltüntetett, a XV. századig vagy a XVI. század legelső éveig visszanyomozható adatokkal, amelyekre nem rég RÉVAY JÓZSEF professzor hívta fel a figyelmet¹⁷, de már MARTINI is célzott, és amelyeknek kérdéseivel — 1880—1890. körül — BALOGH GYULA egy cikke és SZAMOTA ISTVÁN könyve is foglalkozott. Ezek közül az előbbi (valószínűleg azonos Beödi Balogh Gyula volt Vas megyei főlevéltárnokkal, íróval, költővel és szerkesztővel) a Vasárnapi Ujság 1880-iki évfolyamában az 535. l. „Publis Ovidius Naso sírja Szombathelyen” című cikkében azt állítja, hogy Ovidius már „némely régi író (?) szerint” Sabáriában halt meg Tiberius uralkodása 4-ik évében, míg (szerinte) újabb írók mint Lázi Farkas és Brusch Gáspár, egyenesen arról tudnak, hogy ott „sírja és sírirta is megtaláltatott”. Éppen csak hogy a két említett szerző eltérő módon adja elő a részleteket. Lazius Farkas (1514—1565), I. Ferdinánd udvari orvosa és császári historiographusa, 1536-ban mint tábori orvos járt Magyarországon és hazánk archeológiájával, Pannonia chorographiájával stb. foglalkozó műveket is írt. Ő „egy hitelt érdemlő öregtől” hallott egy III. Frigyes uralkodása alatt, tehát a XV. században feltárt sír kőlapjairól, amelyeken „P. Ovidii Nasonis nomina adscripta fuissent” s amelyeket a győri püspök vitt volna magával. Ezzel szemben Bruschius,

¹⁵ Ezekről J. MARTINI, *Einleitung in fine*; G. PANSÁ, 87 k.; BURSIA, Jhb. 226. 1920. 140. k.

¹⁶ Bár még a XIX. század elejéig kimutathatóan elevenen élt az a nemzeti hiúságtól erősen melengetett feltevés (vö. WALDAPFEL JÓZSEF, Ovidius Amoresének magyar fordítása 1819-ből, EPhK 1929, 146. l.), hogy Ovidius halála és eltemetése hazánk egykori területén Temesvár és Karánsebes környékén történt volna, — ma már aligha kell komolyan venni azt az ügylátszik Caelius Calaguniusra (Celio Calcagnini 1479—1541.), a Magyarországon kétszer is járt humanista költőre visszamenő, régen megcáfolt tudós kitalálást, amely kizárólag a Tomis és Temesvár (< Tomiswar, Moesia inferior Constantia és Mangalia közt fekvő város) nevének véletlen összecsengésére volt játékosan alapozva.

¹⁷ Séták a római Magyarországon 1943, 39. és 384. ll., valamint személyi közléseivel.

morva-osztrák költő (akiről e pillanatban nem tudok sok közelebbit), azt állítja, hogy a sírt csak 1508-ban találták meg, benne mint mellékletekkel két — egy réz és egy arany — táblával, amelyek versekkel voltak teleírva, és amelyeket Kelemen, a szalónaki vár parancsnoka váltott volna magához. Fájdalom azonban: az a bécsi hitszónok, aki állítólag látta és elolvasta, nem másolta le a versek szövegét (?). Mindenesetre — a jelek szerint — magát az emléket és a sírverset valójában sem Lazius, sem Bruschius nem láthatta.

Konkrétabban hangzik (bár csak növeli az ellenmondások számát) a másik célzott munkának, SZAMOTA ISTVÁN „Régi utazások Magyarországon és a Balkán félszigeten” c. könyvének (1891) 311. l. olvasható híradása, Edward Brown angol orvos tanúsításával, aki 1669–70-ben errefelé utazván, állítólag látott egy Ovidius síremléket, amelyen a költő magakészítette felírása volt volna olvasható:

„*Hic situs est vates, quem divi Caesaris ira
Augusti, patria cedere iussit humo.
Saepe miser voluit patriis occumbere terris,
Sed frustra: hunc illi fata dedere locum.*”¹⁸

Azt illetőleg persze, hogy e sírfelirat valójában *nem* Ovidiustól ered, már a prozódia sem hagy kétséget. HUSZTI JÓZSEF, akinek „Az Ovidius-legenda magyarországi vonatkozásai” c. posthumus kéziratába az Antik Tanulmányok szerkesztősége jóvoltából belenézhettem, úgy látom: a lengyelek nálunk keresi a sírvers eredetét, akik állítólag 1581-ben Ovidius sírját Kijev mellett a Dnyeper partján „találták meg”. Huszti elfogadja a lengyel PRZYCHOCKI kutatásainak eredményét, amely szerint Woinowsky, egy lengyel humanista nemesúr volt volna a sírvers szerzője, valamint az egész „fel-fedezés” megszervezője. Állítása szerint ti. az epigramma később utat talált német földre, s ott kombinálódott volna a sabáriai sírről szóló legendával (?). Magam persze ezen a ponton nem érezhetem magamat döntésre illetékesnek, csak azt tudnám nehezen elhinni, hogy az egész sír- és felirattörténetnek ne lett volna magában Sabáriában is valamiféle konkrétabb alapja s a hagyomány csak idegenektől idegenből ráfogott irodalmi misztifikáció lenne. Mindenesetre: TÓTH BÉLA és bizonyos módosításokkal RÉVAY JÓZSEF is olyan feltevések felé látszanak hajolni, miszerint itt egy kegyeletből (nem a halott fölé) állított jelszerű síremlék (kenotaphium) összezavart hagyományával állnánk szemben. Úgy, ahogy ezt még Schönvisner (*Antiquitatum et historiae*

¹⁸ Balogh Gyula fordítása szerint: „Itt pihen a költő, kit az isteni Caesar Augustus | Bosszúja honjából messzire számkivetett: | Hogy vágyott a szegény édes honi földbe pihenni, | Hasztalan! Itt rendelt néki a sors temetőt” — L. TÓTH BÉLA, *Szájról szájra*, 1895, 280. l. is. (Huszt szerint a sírversről először a XVII. sz. legelején Ortelius „Ungarische Chronologie [1395–1607]” tesz említést.)

Sabariensis ab origine usque ad praesens tempus libri, Pest, 1791) kritikus szelleme is megengedhetőnek látta. RÉVAY szerint ezt az emléket talán egy, a száműzött költőt tisztelő és sorsát itt északon mélyen átérző római katona emeltette és csak utólag tekintették igazi síremléknek. Lehet. Noha tekintettel a ránk maradt vers kifejezetten sírvers voltára, ezt a feltevést inkább olyan formában módosítva tartanám elfogadhatónak, hogy a Brown által a XVII. században állítólag látott emlék már megújított formája volt egy, eredetileg más szövegű, az „Ovidius” nevet viselő emlékkőnek, amelyet valaki a sabáriai temetősoron később (de 1669 előtt) állíttathatott e régi helyére. Éspedig akár a Lazius és Bruschiuss említette leletek híre nyomán, akár egy máig még lappangó irodalmi legendán indulva. Ha ti. pillanatnyilag nem is tudunk olyan régi írónak e hagyományt megerősítő híradásáról, amely szerint Ovidiust Tomisból hazatérőben Sabariában érte volna a halál —, egyáltalán nem lehetetlen, hogy ilyen híradás még lappangjon. Részemről legalább nagyon el tudnám képzelni, hogy Tiberius korában vagy utána egy a császári kegyetlenséget enyhítő mende-monda Ovidius hazahívásáról elterjedt, sőt esetleg félhivatalosan terjesztetett is, és ez valahol írásban is lecsapódhatott.¹⁹

Így még csak arról néhány szót, hogy Ovidius magyarországi népszerűségéhez képest soha, természetesen, a vele való tudományos foglalkozás sem hiányozhatott. Ellenkezőleg. Nem tekintve itt sem régebbi humanista tudományunkat, sem az általános irodalomtörténeteket és tankönyveket, századunk elején, éppen akkor, amikor még a romantikakorszak filológiájának ellenszenve legjobban tombolt az Ovidius-fronton: NÉMETHY GÉZA, bizonyos fókig haladó szellemű elégia-munkáival, valamint Ovidiusról szóló akadémiai értekezéseivel, az Amores meg a Remedia szövegkiadásával és főleg az Amores, Tristia, Epistulae ex Ponto-hoz stb. írt latin nyelvű kommentársaival messze hazánk határain túl, ismert nevet szerzett magának, még ha a tudományos világ utólag sok részletben nem is tehetné magáévá az ő sokszor szubjektív állításait. NÉMETHY — egyidejűleg FELIX JACOBYval, de tőle függetlenül — tanította, hogy a szerelmi elégia római talajon termett meg és az alexandriaiak elégiái, csakúgy, mint Antimachos Lydéje, Hermesianax Leontionja és a többi hasonló, inkább szerelmes elbeszélések füzerei voltak, nem szerelmi érzelmek szubjektív nyilvánításai. Maradandóbb érdeme NÉMETHYnek, hogy Catullusnak (76, 68) és a különben túlbecsült Gallusnak, valamint az erotikus epigrammának a római elégiával való összefüggését már WEINREICH és HEZEL előtt hangsúlyozta. (A NÉMETHYtől inspirált kisebb magyar tanulmányokat, disszertációkat stb. bátran mellőzhetjük.) Újabb lökést a magyar tudományos

¹⁹ E helyen különböző okokból feleslegesnek látom HUSZTINAK akár a belgrádi esodálatos Ovidiustollat, akár a további magyarországi vonatkozásokat (nevezetesen a XVIII. századbeli losonci iskoladramát) illető, különben sem befejezett s összefüggésünket nem érintő vizsgálataira kitérni. Cikke közben amúgyis megjelent: Antik Tanulmányok IV. kötet, 289—300. 1957. II.

kutatás már a filológiai Ovidius-depresszió időszakának túlján, egyfelől SZILÁGYI JÁNOS GYÖRGYnek, a Karinthy Gábor „Ovidius Szerelmei” c. Officina-kötetében megjelent előszavától (1943), másfelől a GAÁL LÁSZLÓ-féle Fasti fordításnak, illetőleg BORZSÁK ISTVÁN ehhez írt bevezetésének megjelenté nyomán, a közelmúlt években kapott. Ekkor jelent meg — elsősorban az Antik Tanulmányok évfolyamaiban — a magam „Duo crimina : carmen et error” c. dolgozata²⁰ és SZILÁGYI JÁNOS GYÖRGY már fejlettebb bírálata Ovidius Fasti-jának műfordításához.²¹

Befejezésül talán azt is megemlíthetem, hogy a mélyen gyökerező magyar Ovidius-kultusznak és e költő nálunk máig különösen erős visszhangosságának²², legújabbban is — a bimillenárium alkalmából és annak járulékaként — vannak máris örvendetes megnyilatkozásai, illetve ígéretei. Így nem is említve egyes Ovidius-darabok mind sűrűbben megjelenő fordításait és az alkalmi megemlékezéseket, máig is már rámutathatunk : HEGEDŰS GÉZÁnak a jubileumra készült „A szerelem és honvágy költője” c. tanulmányára (Nagyvilág 1957/4, 562—9. 11.); a Gondolat Kiadó „A kétezer éves Ovidius” című most megjelenő emlékkönyvére ; és Franyó Zoltán kész, állítólag kiadásra váró teljes Tristia-fordítására.

Összefoglalva megemlékezéstünk eredményét : mint a magyar közönség ítéletét is, bátran ismételhetjük meg Ovidius felé a Puskin-óda emlékezetes szavait :

„Vigasztalódjál csak, *híred nem hervad el.*”²³

²⁰ I. /1954, 94—100. l. Később olaszul is : L'esilio di Ovidio, Acta Ant. III/1955, 223—232. ll.

²¹ Uo. I/1954, 310—315. l.

²² Ennek egyik jellemző tünete (amire itt csak célozhatunk), hogy a költő alakja — a XV/XVI. századi, helyi legendaképződmények folytatásaként — mint novella-hősé, legmodernebb magyar szépirodalmunkban, éppúgy, mint a régi Moesia területén is, máig meg-megelevenedik (vö. pl. Laczkó Géza, Napszállat a szittyá tenger partján, 1923 = Mártír és rabszolga 1957, 96—102. ll.; Szira Béla, Tavasz szél, Új Idők. 1938. II. 651. l.; L. Voita (Bukarest) : Egy kétezer éves justizmord története, Tükör 1957. nov. 27. 33. ll. stb.); de eljutott ifjúsági irodalmunkba is (Devecseriné G. Erzsébet „Midász király és más mesék” c. kiadványával, 1957).

²³ L. Puskin Válogatott Művei, Szikra (Kapunvári Béla ford.). — Kéziratom lezárása után a Népakarát 1958. I. 8-i számában olvasom, hogy a bimillenárium alkalmából a bukaresti Nemzeti Színház Alexandri „Ovidius” c. klasszikus drámáját és a fiatal Ialceanu hasonló című színművét mutatja be.

TÁJÉKOZTATÓ AZ ÓKORTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGALAKÍTÁSÁNAK ELŐKÉSZÍTÉSÉRŐL

A magyar klasszika-filológia az utóbbi évtizedben jelentős fejlődésen ment keresztül. Jól tükrözik ezt új folyóirataink, az *Acta Antiqua* és az *Antik Tanulmányok* és többi kiadványaink, amelyekben számos értékes tudományos eredmény vált ismertté itthon és külföldön egyaránt. Azonban ezek az eredmények egyúttal élesebbé is tették szemünket, hogy munkánk fogyatékoságait és hiányosságait is jobban észrevehessük. Így néhány éve világosan látjuk már, hogy tudományszakunk tömegbázisa az elért eredmények ellenére túlságosan szűk maradt. A középiskolai tanárság, amely néhány évtizeddel ezelőtt még klasszika-filológiánk kutatógárdájának zömét és utánpótlását jelentette, szinte teljes egészében elszakadt tudományos kutatásunktól, sem saját munkájával nem gazdagítja kiadványaink tartalmát, sem tudományos eredményeink nem jutnak el hozzá. Hasonlóképpen távol maradtunk sok tekintetben az ókor kulturális értékei iránt érdeklődők nagy tömegeitől. Nem mulasztottunk el ugyan komoly erőfeszítéseket tenni tudományszakunk eredményeinek népszerűsítése terén sem: több értékes népszerűsítő kiadványunk jelent meg különböző kiadóknál, nyilvános rendezvényeken ünnepeltük meg az antik irodalom több kiemelkedő alakjának kétezereves évfordulóját, számos előadást tartottunk a Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat előadássorozataiban. Azonban e munkánk jórészt több különböző társadalmi szervezet keretei között oszlott meg s így nem is járhatott teljes eredménnyel.

Régebb óta látjuk már, hogy munkánk e hiányosságainak alapvető oka az, hogy az ókortudomány nem rendelkezik olyan önálló társadalmi szervezettel, amely mind e tudományszak művelőinek sorait, mind pedig az ókor kulturális értékei iránt érdeklődőket egységes táborra fogná össze. Ennek a felismerésében szerveztük meg évekkal ezelőtt a MTA Klasszika-filológiai Főbizottsága mellett működő munkaközösséget, amely szép eredményeket is mutathat fel. Azonban ennek a szűk keretek között működő szervezet nélküli szervezetnek a munkája nem oldhatta meg azokat a problémákat, amelyek tudományszakunk tömegbázisának kiszélesítésével és tudományos eredményeink népszerűsítésével kapcsolatban felmerültek. Ezért ókortudományi kutatásunk további fejlődése szempontjából kényszerítő szükségletté vált, hogy létrehozzuk megfelelő társadalmi szervezetünket: megszervezzük az Ókortudományi Társaságot.

Elgondolásunk szerint az Ókortudományi Társaság célkitűzése felölelné az ókor egészének tudományos tanulmányozását és kulturális értékeinek ápolását és népszerűsítését. Foglalkoznánk az Ókori Kelet: Egyiptom, Mezo-

potámia, Kis-Ázsia, Perzsia és India társadalmainak történetével, anyagi kultúrájukkal, nyelveikkel, irodalmukkal és vallásukkal. Munkánkban középponti helyet foglalna el az antik görög és római társadalomnak a különféle szaktudományok: a történet, irodalomtörténet, régészet, nyelvészet, vallás- és művészettörténet módszerével és szempontjából történő tanulmányozása. Ehhez szervesen kapcsolódnék az antikvitás továbbélésének vizsgálata a középkorban, különösen a bizánci görögségben és a magyarországi latinságban. Fontos feladatnak tartanánk hazánk régi népei történetének, az antik világgal fennállott kapcsolatainak és az ókor történetében játszott szerepüknek tanulmányozását. Nagy súlyt helyeznénk végül arra, hogy az ókor kiemelkedő irodalmi alkotásait értékes műfordításokban megismertessük az érdeklődők széles köreivel.

Az a tervünk, hogy az Ókortudományi Társaság programját és alapszabályait még január folyamán kidolgozzuk és felterjesztjük felsőbb szerveinknek jóváhagyás céljából. Szeretnénk azonban a Társaság előzetes szervezési munkálatait már most megindítani, hogy alapszabályaink jóváhagyása után alakuló közgyűlésünket azonnal megtarthassuk. Ebben a munkában feltétlenül számítunk tudományszakunk minden művelőjének áldozatos segítségére. Mert nem kis feladatról van szó. Fel kell kutatnunk mindazokat a tanárokat és érdeklődőket, akik társaságunk tagjaiként számbajöhetnek, meg kell ismertetnünk velük programunkat és elgondolásainkat. Szeretnénk, ha mindazok, akik most egybegyűltek Ovidius kétezeréves emlékének megünneplésére, segítségünkre lennének ebben a szervezőmunkában, s létrehozandó társaságunknak mintegy a törzsgárdáját alkotnák. Az az elgondolásunk, hogy a szervezési munka megkönnyítése céljából a nagyobb vidéki városokban is szervezési központokat alakítanánk, amelyek később esetleg a Társaság filiáléjaiként működhetnének tovább. Kérünk ezért mindenkit, hogy legyen szíves elsősorban saját nevét és pontos címét, másodsorban pedig, mindazoknak a kollégáinak a címét és nevét, akiket az Ókortudományi Társaság tagjainak ajánlana, Ritoók Zsigmond egyetemi tanársegéddel, munkaközösségünk névsorának nyilvántartójával (Budapest, Pesti Barnabás u. 1.) közölni. Reméljük, hogy jelenlevő kollégáink segítségével sikerülni fog társaságunkat mielőbb létrehoznunk, s ezáltal a magyar ókortudomány további fejlődését lényegesen elősegítenünk.

SZLAVISZTIKAI NAPOK

(1957. DECEMBER 18 – 19.)

BÓKA LÁSZLÓ

elnöki megnyitója Kniezsa István előadása előtt

Tisztelt Osztály!

Kedves Barátaim!

A magyar-szláv kapcsolatok tudományos feldolgozásának vannak jelentős állomásai. 1833-ban jelenik meg Pozsonyban Dankowsky „Magyaricae linguae lexicon critico-etymologicum”-ja, a kezdet naiv kezdete. 1871-ben lát napvilágot Franz Miklosich „Die slavischen Elemente im Magyarischen”, az első jelentős lépés a kérdés tudományos tisztázására, e munka minden — már megjelenése idején is nyilvánvaló — tévedése ellenére. Az ő munkája ösztönözte a kérdés tisztázására Asbóth Oszkárt s az ő nézeteinek ellentmondást kihívó mivolta izgatta ellentmondásra s az egész kérdés átfogó tisztázására Melich Jánost. 1903-ban jelent meg Melich Jánosnak, legnagyobb nyelvtudósunknak „Szláv jövevényszavaink” című addigi kutatásait összefogó alapvető munkája, az első — mind anyagában, mind módszerében — példamutató feldolgozása e nagy jelentőségű kérdésnek, minden további ez irányú kutatás fundamentuma. Tiszteletünk és szeretetünk innen is köszöntse az ősz Mestert, kinek mai munkássága is példa és ösztönzés mindnyájunk számára.

A magyar-szláv kapcsolatok történetének tudományos feldolgozása új fejezetéhez érkezett. A felszabadulás után hazánk helyzete lényegesen megváltozott. A magyar-szláv kapcsolatok tudományos feldolgozását a múltban mindig elfelhőzte az a politika, mely határainkon belül és kívül egyaránt a sovinszta izgatás körébe vonta ezt a kérdést. Megváltozott viszonyunk a köröttünk élő népekhez, baráti kapcsolatunk a Szovjetunióval más, a tudományos kutatásra kedvező légkört teremtett e kérdés számára is. De más kutatási és kiadási lehetőségeket teremtett hazánkon belül is. Ma egy jelentős létszámú szlavista és egy orosz filológiai tanszék működik egyetemünkön s szlavistáink munkásságát a nemrég megindult Studia Slavica a nemzetközi tudományos fórumok számára is hozzáférhetővé teszi, szótárak, monográfiák egész sora jelenik meg. Ebben a kedvezőbb légkörben láthatott napvilágot a magyar-szláv kapcsolatok legújabb nagy jelentőségű opusa. Kniezsa István „A magyar nyelv szláv jövevényszavai” című munkájának első, szótári része, 1955-ben. Ez a szótár valójában az enciklopediák körébe tartozik: eszmétár, melynek címszó-cikkeiből a magyar nép történetére, állami életünk kialakulására, nemzeti nyelvünk s irodalmunk történetére, de a nyelvtudományi kutatás módszerére, a rokontudományok érintkezésének helyes módjára egyaránt fény sugárzik. E sugárvető munka fényében vált nyilvánvalóvá előt-

tünk, hogy itt az ideje szlavisztikánk seregszemléjének s egy olyan számvetésnek, mely a nagy jelentőségű előzményekre és a reményteljes jövőre egyaránt fényt derít, s egy olyan előadás-sorozat megrendezésére, mely tematikájával, de eredményeivel máris gyümölcsözteti a múlt termését s ígéri az újat. Különleges jelentőséget ad ennek a seregszemlének az, hogy a rokontudományok, a történettudomány, az irodalomtörténet, a folklór tematikája is szót kap, annak jeléül, milyen tágassággal szabták meg szlavistáink feladatuk körét.

Munkájukat azzal köszöntöm, hogy első seregszemléjük méltán és méltón illeszkedik Akadémiánk nagygyűlésébe, mert e munka egyként fordul az élet és a tudomány horizontja felé.

A MAGYAR SZLAVISZTIKA PROBLÉMÁI ÉS FELADATAI

A szlavisztika egyetemi oktatása Magyarországon már 1849-ben kezdődött. Első tanára, Ferenc József, 1878-ban bekövetkezett haláláig látta el a tanszék teendőit. Kezdetben ugyan még nem is lehetett tanszéknek nevezni, hanem csak valami rendkívüli tárgy lehetett, mert Ferenc József a Kar többszöri felterjesztése ellenére az egész abszolutizmuson keresztül megmaradt helyettes tanárnak, és csak 1866-ban nevezték ki rendkívülinek, ami haláláig meg is maradt. Lehet, hogy a szlavisztikának ez a nyilvánvaló elhanyagolása a tanár személyének szólt. Ferenc József ugyanis majdnem harminc évi egyetemi működése ellenére semmiféle tudományos munkát nem hagyott hátra, illetőleg semmi nyoma annak, hogy valaha is ilyennel foglalkozott volna. Az egyetemi előadásai azonban rendkívül változatosak voltak és kiterjedtek a szlavisztika majdnem minden ágára. Így pl. az egyetemes hasonlító nyelvészet, a kis- és nagyorosz nyelv, a „valódi” horvát és szerb nyelv, a cseh és tót nyelv stb. közti különbségeken kívül előadott a szláv irodalmak őskoráról, a szláv mitológia alapvonatairól, a kis- és nagyorosz költészet középkori történetéről, az új orosz irodalomról, Puskin Anyegin-jéről, a szerb és horvát irodalom fénykoráról, a szerb és horvát középkori törvénykönyvekről stb., stb. Tematikájának változatosságát azóta sem múlta felül egyetlen egy utóda sem. Ha ehhez még hozzávesszük, hogy az 1875/6. tanévtől kezdve az indogermanisztika tanára, Mayr Aurél is tartott szlavisztikai előadásokat (ószláv nyelvtan, orosz nyelvtan, szerb nyelvtan, tót nyelvtan), így messziről, a tanrendek alapján azt kell mondanunk, hogy a szlavisztika ebben az időben a pesti egyetemen teljesen korszerűen volt ellátva. Azonban a valóság nyilván az volt, hogy Ferenc József előadásai aligha lehettek egyszerű kompendiumoknál különbek (néha az előadás címében is jelzi, hogy pl. Miklosich vagy Šafařík valamely műve alapján halad), amelyek nemigen lehettek alkalmasak a tudományos érdeklődés felkeltésére. Tudományos alapon állóaknak csupán Mayr Aurél előadásai látszanak. Lehet, hogy Mayr ezeket az előadásokat valamely szlavisztikával foglalkozó tanítványa kedvéért, talán éppen Asbóth kedvéért tartotta.

Ferenc Józsefnek 1878-ban való elhalálozása után a tanszék teendőit néhány évig Mayr Aurél látta el, mint helyettes, 1881/2. tanévtől kezdve azonban már Asbóth (vagy ahogyan akkor még írta magát: Ásbóth) Oszkár áll a tanszék élén. Asbóth Oszkár egyetemi tanulmányainak elvégzése és oroszországi tanulmányútja után 1880-ban habilitált a szláv nyelvek és irodalmak tárgykörből, de kitűnő indogermanista is volt. Mayr Aurél nyugdíjazása után pl. több évig ő helyettesítette ezt a tanszéket és többek között szanszkrit nyelvet is adott elő. Asbóth Oszkár személyében tehát a szlavisztikai tanszékre egy nagy tudású, kora színvonalán álló kitűnő tudós került. Előadásai azonban nem voltak változatosak. Állandó kollégiuma volt az orosz nyelvtan és olvasmányok valamely klasszikus orosz író munkájából (pl. Puskin, Turgenev, Krylov, Gribojedov, Kolcov munkáiból). Már mint magántanár is orosz nyelvtant adott elő. Oroszul különben kitűnően tudott. Németül írt kis orosz nyelvtana a legjobb e nemű munkák közé tartozik. Az orosz mellett még a leggyakrabban az ógyházi szlávot (vagy ahogy ő idők folyamán a korabeli szlavisztika álláspontjának megfelelően nevezte: ószlávot, majd ószlovént, majd óbolgárt) adta elő olvasmányokkal. Más témakörből csak a legritkábban hirdetett előadásokat: így pl. egy-egy félévben cseh nyelvtant, szlovák (az ő akkori szóhasználatában természetesen tót) alaktant, bolgár nyelvtant, a török nyelv hatását a szerbre stb. Látszik, hogy ezek a kérdések őt csak kevésbé érdekelték és valószínűleg valami alkalom volt az indítékuk, talán valamely tanítványa kedvéért hirdette meg őket.

Asbóth Oszkár egyetemi pályafutása súlyos katasztrófával végződött. A proletárdiktatúra alatti magatartása miatt (ugyanis ő vállalta a dékánaságot a proletárdiktatúra alatt) az ellenforradalmi kormány állásából elbocsátotta, mire ő egészségre összeroppant és 1920-ban az utcán összeesve meghalt.

Asbóth Oszkár utóda a szláv nyelvek és irodalmak tanszékén Melich János lett. Melich az egyetemen nem tanult szlavisztikát, mert a kolozsvári egyetemen, ahol tanulmányait végezte, szlavisztikai tanszék nem volt. Hazulról hozott szlovák nyelvi tudása alapján azonban már egyetemi hallgató korában felismerte néhány szavunk szláv eredetét (mint pl. az *íromba*, *karapol* szavakét), és ez a siker a tanárai biztatására is a szlavisztika felé irányította érdeklődését. Oroszországi és bécsi tanulmányútjai után mint Asbóthtal egyenrangú szlavista tért haza. Melichet a kinevezés igen tekintélyes szlavisztikai tudományos múlt után érte. Tudományos munkásságáról majd alább részletesebben is megemlékezem, itt az egyetemi előadásainak tematikáját óhajtom vázolni. Melich előadásainak három állandó jellegű kollégiuma volt: ógyházi szláv nyelvtan, szláv népek és nyelvek, valamint a szlovák (az ő nyelvhasználatában „tót”) irodalomtörténet. Néha, nagyrítkán hirdetett valami más kollégiumot is, pl. az 1923/24. tanév I. felében a honfoglalás kori Magyarországról. Az előadásainak, legalábbis azoknak, amelyeket én hallgattam, tulajdonképpen nem volt szilárd szerkezetük, hanem csak keretek

voltak a legkülönbözőbb problémák felvetésére. Az óegyházi szláv nyelvtan különböző kérdéseivel kapcsolatban pl. állandóan ki-kitért a magyar nyelv szláv jövevényszavainak különböző problémáira, a magyarság és szlávtság viszonyára stb. Kezdőnek, aki a problémák összefüggését nem ismerte, előadásainak követése rendkívül fárasztó lehetett, aki azonban a kezdeteken túl volt (mint pl. én is, aki előzőleg kézikönyvek alapján tájékozódtam a kérdésekben), igen sokat tanulhatott tőle. Főleg a tudományos kutatás módszerét lehetett tőle kitűnően elsajátítani. Ezzel szemben az anyagot olyan hosszasan adta le, hogy talán egyik hallgatója sem hallgathatta le soha a kollégiumok egész anyagát. Én pl. négy év alatt az óegyházi szláv nyelvnek csak a hangtanát és a névragozását hallottam, a szláv népekből és nyelvekből csak az ősszláv korszakot és a déli szláv népeket, a szlovák irodalomból csak Sládkovičot és korát. Aki tehát az anyagot tudni is akarta, ami akkor vált szükségessé, ha az ember pl. szigorlatozott belőle, okvetlenül más forráshoz, kézikönyvhöz, tanulmányokhoz kellett nyúlnia. Ez a magyarázata talán annak, hogy Melichnek, bár kitűnő tanár volt, olyan kevés tanítványa volt.

Melich János — saját kérelmére — 1940. december 31-én ment nyugdíjba. Utódjául engem 1941 szeptemberében neveztek ki. Mivel az én kinevezésem a szlavisztikának a régítől lényegesen eltérő funkciójú korszakában történt, amikor ugyanis a szláv nyelvtudomány és irodalomtörténet tanítása már nemcsak tudományos szempontból történt, hanem gyakorlati célokat is szolgált, azaz a különböző szláv nyelvű középiskolák számára középiskolai tanárokat is képzett, ennek a korszaknak tárgyalása előtt még egy-két pillantást kell vetnünk a többi szlavisztikai tanszék működésére is. Az általános szlavisztikai tanszék mellé ugyanis a kormány kezdeményezésére, tehát nyilván politikai okokból, talán azért, hogy a horvátok viszont Zágrábban magyar tanszéket állítsanak fel, 1894-ben egy horvát nyelvi és irodalmi tanszéket állítottak fel, amelyet pályázat útján Margalits Ede-vel töltöttek be. Margalits Ede nevét a magyar tudomány történetében szerb és horvát történeti repertóriumai, valamint ma is becses magyar közmondásgyűjteménye tartotta fenn. Szlavisztikával azonban keveset foglalkozott. Legalábbis nevéhez a szlavisztika területéről komoly tudományos munka nem fűződik. Egyetemi előadásaiiban azonban, amennyire az ilyesmit a hirdetett kollégiumok címei egyáltalában szemléltetni képesek, elég áttekintő képet adhatott a horvát és a szerb irodalomról. Mert bár a tanszék címe mindig csak horvát nyelv és irodalom volt, Margalits mindig tekintetbe vette a szerbet is. Azaz többé-kevésbé elfogadta a szerb-horvát nyelv egységének tényét; ez az egység ugyanis a nyelvre nézve nem lehet vitás, az irodalmakra vonatkozólag, főleg a régi korokban, annál problematikusabb. Margalits a szerb-horvát nyelvtanon kívül, amelyet ő is, utódai is mindig fordított sorrendben horvát-szerb-nek neveztek, heti két órában régi, heti kettőben pedig új horvát-szerb irodalmat adott elő.

Margalits Ede 1915 augusztusában ment nyugdíjba. Utóda Szegedy Rezső lett, aki az 1915/6. tanév II. felétől 1921/22. I. feléig adott elő horvát-szerb nyelvtant és irodalmat. Azonban az irodalmi előadások címe után ítélve (a déli szláv népi epika, a glagolitizmus története, horvát irodalom a XVI—XVII. században, horvát irodalom a XVII—XVIII. században, illyrizmus), úgy látszik, hogy Szegedy Rezső, elődjétől eltérően komolyan vette a tanszéke címét és legalábbis az irodalomtörténet területén, szorosan csak a horvátokra korlátozódott.

Szegedy Rezső egyébként tehetséges kutató volt. Főleg a Zágráb-vidéki terület népének, a kaj-horvátoknak régi irodalmával foglalkozott. Tanulmányai, mint pl. az adalékok a horvát kaj-nyelvjárás hungarizmusainak történetéhez, arra vallanak, hogy a tanszéken nem méltatlan ember ült, és csak sajnálni lehet, hogy fiatalon elhunyt, mielőtt még igazán kifejlődhetett volna.

Szegedy Rezső rövid működése után a tanszékre 1923 májusában Bajza József került. Bajza elsősorban is elhagyta a szerb-horvát nyelv tanítását, ami nyilván azért történt, mert ugyanakkor, vele egy időben kezdte meg működését Popović Iván szerb-horvát lektor. A kötelező horvát és itt-ott szerb irodalmi előadásokon kívül minden félévben tartott történetpolitikai jellegű kollégiumot is: pl. a délszláv kérdés, a montenegrói kérdés, a bosnyák kérdés, a dalmát kérdés, az ipeki patriarchátus stb. Bajza József ezekben a többé-kevésbé publicisztikai kérdésekben volt aránylag a legeredetibb.

Bajza József 1931-ben bekövetkezett halálával a tanszék majdnem egy évtizedig szünetelt. Bajza halála után ugyanis nem töltötték be, illetőleg megszüntették és terhére az általános nyelvészeti tanszéket létesítették, amelyre Laziczius Gyulát nevezték ki. Csak 1955-ben állította vissza a népi demokrácia kormánya, amikor a szláv tanszék mellé a szerb-horvát nyelv és irodalom tanárává Hadrovics Lászlót kinevezte.

A harmadik szlavisztikai tanszéket a Károlyi-kormány létesítette, rutén nyelv és irodalom címmel és arra 1919 márciusában Bonkáló Sándort nevezte ki. Bonkáló Sándor Asbóth tanítványa volt. Nála szigorlatozott a rahói kisorosz nyelvjárás hangtana című doktori disszertációjával. 1917-ben pedig, ugyancsak Asbóthnál, habilitált az orosz nyelv és irodalomból. Magántanári előadásait az 1917/18. tanév második felétől 1919/20. tanév I. félévéig is az orosz irodalom területéről tartotta. Sőt mint rendes tanár is, bár tanszékének címe rutén nyelv és irodalom volt, 1924-ben történt nyugdíjazásáig minden szemeszterben tartott előadásokat az orosz irodalom területéről is.

A szlavisztikának egyik komoly nehézsége, hogy tudományos szinten való művelése sok nyelv ismeretét követeli meg. A nyugati nyelveken kívül ugyanis múlhatatlanul megkívánja legalább négy szláv nyelv ismeretét, de tulajdonképpen minden szláv nyelvet legalább passzívra kellene ismerni. Enélkül szláv filológiát (és nyugodtan állíthatjuk, történeti és néprajzi kutatásokat) sem lehet érdemben folytatni. A külföldi egyetemeken, legalábbis

azokon, ahol a szlavisztikát régóta művelik, mint pl. Bécs, Lipcse, a szláv országokban: Prága, Krakkó, Szentpétervár, Moszkva stb. a nyelvtanulás megkönnyítése érdekében már régóta ismerik a lektori intézményt. Az általános szlavisztikai tanszék mellett minden jelentősebb szláv nyelvnek volt gyakorlati oktatója, magántanítója, ahogy magyarul régen mondták, lektora, ahogy ma mi is mondjuk. Nos, nálunk ez az intézmény aránylag nagyon lassan és nagyon későn honosodott meg. Ennek az a következménye, hogy a professzorok maguk kénytelenek a szláv nyelvek gyakorlati oktatását is elvállalni. Sőt, ahogy a tanrendekből látni lehet, ezzel telt el tanítási idejük legnagyobb része. Hogy Ferenc József a szláv nyelvek oktatását gyakorlati céllal végezte-e, vagy ebbe tudományos szempontok is keveredtek-e, a tantervek alapján nehéz megállapítani. A kisorosz nyelvtan, a nagyorosz nyelvtan című kollégiumok inkább gyakorlati célúaknak látszanak, míg a nála nagyon gyakori „összehasonlító” jellegű előadások, mint pl. a kis- és nagyorosz nyelv közti különbség, a „valódi” horvát és szerb nyelv közti különbség, a cseh és a tót nyelv közti különbség, tudományos célokat látszanak takarni. Asbóth Oszkár azonban előadásai legnagyobb részét az orosz nyelvtanról leíró alapon tartotta, és úgy látszik, elsősorban gyakorlati jelleggel. Erre mutat az is, hogy Asbóth-nak kevés érzéke volt a nyelvtörténet iránt, s így aligha kevert előadásaiba történeti szempontokat, a nyelv tudományos leíró vizsgálatától pedig, amely főleg a két világháború között bontakozott ki, Asbóth kora még igen messze volt. Nyilván gyakorlati jellegű volt Asbóth-nak a cseh nyelvről tartott előadása is az 1885/6. tanév I. félévében, amelyet a második félévben cseh olvasmányok c. kollégium követett.

De kétségtelenül gyakorlati jellegűek voltak Margalits Edének és Szegedy Rezsőnek az előadásai is a szerb-horvát nyelvről. Mindkét professzor ezeket az előadásokat horvát-szerb nyelvtan címen tartja, ami nem lehet más, mint leíró nyelvtan. Gyakorlati jellegüket mutatja, hogy Szegedy Rezső ezeket a nyelvtani kollégiumokat külön tartja a kezdők és külön a haladók számára.

A szláv tanszékek mellett az első gyakorlati nyelvtanító, lektor, az 1907/8. tanév I. felében Deiches Jakab magántanító személyében bukkan fel. A lengyel nyelv tanítója, tehát olyan nyelv, amelynek eddig a pesti egyetemen egyáltalában nem volt képvisellete. Az 1913/4. tanév I. felétől Deiches Jakab helyett ugyanabban a funkcióban egy Delmár Jakabot találunk, aki nyilván nem valami új személy, hanem az előbbi név magyarosított alakja. Utóljára az 1923/4. tanév I. felében találkozunk vele, és ezzel a harmincas évek végéig meg is szűnik nálunk a lengyel nyelv tanítása. Az orosz nyelv tanításának Asbóth Oszkár elbocsátása után 1920/21. tanévtől kezdve Szudilovszky Sándor lektor személyében akad folytatója, mégpedig szokatlanul magas óraszámban, mert heti 5 órában! Ez azonban az 1923/24. tanév végén megszűnik, és utána egészen 1945-ig egyetemünkön nincs orosz nyelvoktatás! A szerb-horvát nyelvnek első, és máig is utolsó lektora Popović Iván volt, aki ezt a nem túl-

ságosan dotált megbízatást haláláig hűségesen és példás kitartással vállalta. Hosszú éveken keresztül, egészen a harmincas évek végéig ő volt az egyetlen lektor a szláv tánszékek mellett. Csak a harmincas évek végén szaporodott meg a számuk, de annak különleges okai voltak.

A lektorok ugyanis mindvégig az egyetemi oktatás páriái voltak. Nem volt rendszeresített állásuk, tehát fizetésük sem volt. Félévenként különböző alapokból, rendszeren az egyetem tandíjjutalékából, néhány protekciós esetben a minisztérium segélyéből kaptak bizonyos szerénynek is alig nevezhető tiszteletdíjat. Így a lektori állás tulajdonképpen tiszteletbeli volt: bizonyos feladatokkal és úgy szólván ellenszolgáltatás nélkül. Lektornak tehát csak olyan ember jelentkezett, akinek a megélhetése más téren biztosítva volt, de ambicionálta a lektori címet, vagy az egyetemmel való kapcsolatot. Bizonyára volt olyan, aki az oktatómunkát szerette. Mindig akadnak ilyen emberek is! Pl. Popović Iván volt ilyen. Mindebből tehát érthető, hogy az egyetem lektorokban nem bővelkedhetett, bármennyire is kíváncsatos lett volna nagyobb számban való megbízatásuk. A helyzet csak ott volt megnyugtató, mint pl. a francia, az olasz és a német szakon, ahol az illető államokból küldött, az illető államok által fizetett lektorok működtek, néha nem is egy, hanem több személlyel is képviselve.

E korszak szlavisztikai oktatásának jellemzésére hadd szóljak még néhány szót a szemináriumi munkáról. Ismeretes, hogy ma az egyetemi oktatásnak egyik legfontosabb pillérét a gyakorlati szemináriumokban látjuk. Még a tanárjelöltektől is megkívánjuk, hogy minden félévben valami gyakorlati kollégiumot vegyenek fel és azon megfelelő dolgozattal tegyenek bizonyosságot a forrásoknak, szakirodalomnak megfelelő ismeretéről. Kivételesen esetben, azoktól, akik tudományos kutatói pályára törekszenek, emellett még önálló eredményeket is elvárunk. Nos ez csak úgy lehetséges, hogy egyrészt a tanszék gondoskodik megfelelő gyakorlati jellegű kollégiumokról, másrészt a hallgatók számára a szükséges szakirodalom könnyen hozzáférhető. Ez ma körülbelül minden szakon megvalósult. De nézzük meg, hogy állunk ezen a téren a szlavisztikában, a most tárgyalt korszakban? Nos, azt lehet mondani, hogy nagyon rosszul. Mindenek előtt a szláv szakon, az úgynevezett nyelvtani gyakorlatokat, irodalmi szövegek olvasását kivéve gyakorlati óráknak sehol semmi nyoma. Sem Ferenc József, sem Asbóth Oszkár soha gyakorlati szemináriumot nem tart. Melich János is csak egyetlen egyszer, az 1922/23. tanév I. félében hirdetett ilyent Szemináriumi gyakorlatok címmel, de ezt soha többé nem ismételte meg. Az a nevelő hatás tehát, amit egy szemináriumi szereplés a hallgatóság számára, és nemcsak az éppen szereplőre, hanem a többi résztvevőre is jelent, itt teljesen elesik. És mit jelent ilyen feladat a szereplő hallgatóra nézve, amikor úgy szólván az első kísérletet teszi egy tudományos dolgozat felépítésére, azt én szlavisztikából csak külföldi szereplésem alapján tudom, itthon erre semmiféle módomban nem volt.

De az intenzívebb szakoktatás útjában a szemináriumi könyvtár teljes hiánya is állt. A Bölcsészeti Kar ugyan már 1852-ben kérte a bécsi kormányt, ahová az egyetem ügyei a Bach-korszakban tartoztak, hogy bécsi mintára a szakoktatás elmélyítése érdekében állítson fel egy filozófiai, egy filológiai és egy történeti szemináriumot, de a miniszter ilyeneknek a felállítását „a jelen viszonyok között” Pesten nem tartotta megvalósíthatónak. Másodszor a kérdésre a kiegyezés után került a sor, de különböző huza-vonák után, csak 1887-ben oldották meg. A Bölcsészkaron tíz három szemináriumi könyvtár alapítását engedélyezték: a klasszika-filológiáét, a történettudományét, és a modern filológiáét. Az utóbbit azonban két részre osztották: a magyarra és a németre, amelybe a többi modern nyelv is tartozott. Csakhogy minden várakozásunk ellenére a szláv nyelvek sem akkor, sem később soha nem voltak benne képviselve. A tanrendek ugyanis feltüntetik a szeminárium vezető tanárait, akik tulajdonképpen a szemináriumi könyvtár gyűjtő körébe tartozó szakok képviselői. Azonban a vezető tanárok között hiába keressük akár Asbóth Oszkár, akár Margalits Ede vagy Szegedy Rezső nevét, jeléül, hogy a szláv szak nem tartozott a Modern filológiai Szeminárium érdekkörébe. Pedig az indogermanista Schmidt József is benne van a vezető tanárok között. Ez azzal magyarázandó, hogy a Szemináriumban őrizték az úgynevezett Indogermán Gyűjtemény könyveit, amely Mayr Aurél professzor hagyatékából származott. Ez a kis könyvtár annyiban is nevezetes, hogy az indogermanisztikai tanszék szünetelése idején Petz Gedeon és Melich János kezelte. Az utóbbi pedig néhány szlavisztikai kézikönyvet is beszerzett számára. Igaz, hogy a Gyűjtemény a nyilvánosság teljes kizárásával, az én időmben Petz Gedeon szobájában, mindenki számára hozzáférhetetlenül volt elzárva. Én csak jóval egyetemi tanulmányaim elvégzése után értesültem létezéséről, de könyvhöz onnan azután sem juthattam soha.

Nos tehát egy korabeli szlavistának, ha tudományosan akart dolgozni, komolyan meg kellett küzdenie a forrásokért, szakmunkákért. Mert hiszen azért a tanszék még sem volt teljesen híjával a tudományos segéd-eszközöknek. Hiszen ott volt az Egyetemi Könyvtár, amelynek könyvigénylésébe minden tanszék beleszólhatott és bele is szólott. Természetes tehát, hogy a szlavisztika is képviselve van benne. De elég komoly anyaggal rendelkezik a Széchényi Könyvtár is. Részben adományokból, részben azonban vásárlásokból. És nem utolsó sorban azért, mert Melich János tiszttviselője, sőt igazgatója volt évtizedeken keresztül. És itt van az Akadémiai Könyvtár is, amelynek főleg a külföldi akadémiai anyaga megbecsülhetetlen. Azonban komoly egyetemi munka még sem képzelhető el könnyen hozzáférhető kézikönyvtár nélkül, amelyben a kézikönyvek, szótárak, folyóiratok stb. könnyen elérhetőek. A szláv tanszéknek ilyenben egészen 1939-ig nem volt részük. A Szláv Filológiai Intézetet ugyan már 1937-ben alapították, komoly könyvtárrá azonban akkor vált, amikor 1939-ben a kormány megvásárolta Asbóth

Oszkár könyvtárát a tanszék számára. Ma is ez a legértékesebb része az azóta kitereljesedett Intézeti Könyvtárnak.

Visszapillantva e korszak szlavisztikai oktatására, megállapíthatjuk, hogy a professzorok kiválósága ellenére is ez sok tekintetben elavult volt. Legsúlyosabb fogyatékoságai közé tartozik, hogy egy-egy egyéniségre volt felépítve és hiányzott minden szervezet, amely szélesebb alapokra segítette volna kifejlődni. Ma azt mondanók, hogy hiányzott minden középkáder, amely pedig egy tudomány szerves működéséhez múlhatatlanul szükséges. De ebben része van annak a körülménynek is, hogy a feltörekvő új generáció előtt a szlavisztika terén semmiféle lehetőség nem lebegett. Erről azonban még alább szólok. Itt csak azt említem meg, hogy a régi rendszerben egy tudomány virágzását általában a magántanári habilitációk száma is szokta jelezni. Nos, a szlavisztikából mindössze a következők lettek magántanárok: 1880-ban Asbóth Oszkár (az indogermanista Mayr Aurél tanítványa), 1917-ben Bonkáló Sándor (Asbóth tanítványa), 1934-ben Kniezsa István és 1940-ben Hadrovics László (Melich tanítványai). Száz év alatt négy magántanár!

A múlt rendszer legsúlyosabb fogyatékoságának azonban, az utánpótlás és egy elevenebb tudományos élet kialakulása szempontjából az ifjabb generáció elhelyezkedése lehetőségének tökéletes kilátástalanságát tartom. Az egyetemen a szellemtudományi tanszékek mellett nem volt sehol egy állás sem. A tanszékek úgy igyekeztek magukon segíteni, hogy középiskolai tanárokat osztattak be magukhoz, hogy legalább a könyvtár kezelése lehessen biztosítva. Ez azonban ritkaság számba ment, hiszen a középiskolai ügyosztály nem szívesen mondott le a legkiválóbb tanárokról. A beosztott középiskolai tanárokért tehát évenként nehéz harcot kellett folytatni. De a beosztott tanárok száma is igen csekély volt a tanszékek szükségletéhez képest. Hogy legalább a könyvtárakat ne legyen kénytelen maga a tanszékvezető kezelni és a legfontosabb adminisztrációs munkát elvégezni, szokásba jött harmad-, negyedéves hallgatókat megbízni ilyen teendőikkel.

Nos a szlavisztika területén ez a helyzet még nehezebb volt. Mivel az egyetemen szláv szak, mint tanári szak egészen 1938-ig egyáltalában nem volt, egy szlavista csak akkor szerezhette tanári oklevelet, ha a szláv szak mellett még két másik tárgyból a kötelező vizsgákat letette és mindkét tárgyból a szakdolgozatokat beadta. Egy szlavistának tehát, ha tanári pályán akart elhelyezkedni, vagy tanári oklevéllel mint beosztott tanár az egyetemre kerülni, három szakot kellett elvégeznie. Ez természetesen vagy emberfeletti munkával járt, vagy felületességre kényszerített. Akik a tanári pályát nem vállalták, azok számára csak a könyvtárakban való elhelyezkedés vált lehetőséggé. De a könyvtárakban egy szlavistának csak annyiban van helye, amennyiben a szükséges szláv nyelvismeretekkel rendelkezik.

Lényeges változáson ment keresztül a szláv tanszék funkciója a második világháború előtt. Eddig ugyanis a szlavisztika, mint valami érdeklődési

körünktől messze eső és ködbevesző, távoli nép nyelvét kutató tudomány volt, amelynek nálunk csak azért volt tanszéke, mert véletlenül éppen meg kellett valahogy jutalmazni egy ilyen érdeklődésű tudósunkat, hiszen a kormány megbocsáthatatlanul bűnös politikája folytán nem volt szláv nyelvű középiskola, amelynek számára tanárképzés folyhatott volna. Most egyik napról a másikra hirtelen, legalább három szakon kellett gondoskodni megfelelő tanárképzésről. A szomszéd államok megfelelő követelményeinek figyelembe vételével meg kellett állapítani a vizsgakövetelményeket, ennek megfelelően gondoskodni kellett a tananyag előadásáról, nagyszámú hallgatóság foglalkoztatásáról (ekkor a szlavisztikának több mint 120 hallgatója is volt). Az eddigi előadások már közel sem voltak elegendők, legfeljebb az alapot szolgáltathatták. Sürgősen kellett tehát gondoskodni a három legfontosabb szak: az orosz, szerb-horvát és szlovák oktatásának ellátásáról. Itt jegyzem meg, hogy bár az akkori kormányzat tulajdonképpen valami „kárpátalji rutén” szakot írt elő, a budapesti egyetemen a tanárképzés mindig orosz irányban és orosz nyelven történt. Tanszékek, illetőleg adjunktusok hiányában — erre a kormányzatnak, úgy látszik, nem volt pénze — a szakok ellátását tehát megbízott előadókkal kellett ellátni. Így lett az orosz szak előadója Trócsányi Zoltán, a szerb-horvát szaké Hadrovics László, akkor még csak a szláv tanszék mellé osztott középiskolai tanár, díjtalan tanársegéd (1940-ben lett magántanár). A szlovák szak ellátását velem együtt Melich János vállalta. Én még a lengyel hallgatók számára tartottam különböző előadásokat. Akkor vált szükségessé a lektori intézmény kibővítése, illetőleg kiépítése. A már meglevő szerb-horvát lektoron kívül akkor került a tanszék mellé Boiklev Dima, a bolgár nyelv, Korsak Rajmund a lengyel nyelv és Úrhegyi Emilia, a szlovák nyelv lektora. Úrhegyi Emilia egy-két év múlva, 1941-ben a szlovák irodalom előadójává lett. A lengyel és a bolgár kormánnyal kötött kultúregyezmények értelmében az illető kormányok egy-egy intézetet alapítottak Budapesten és egy-egy szakembert állítottak az élükre. Ezek az igazgatók az egyezmény szerint az egyetemen is előadhattak. Így került a tanszék mellé a már meglevő lengyel és bolgár lektor mellé még egy-egy lektor Zaleski Zbygniew és Mijatev Péter személyében. Ezekhez járult még Harcsár Miklós, a rutén lektor. A legfeltűnőbb azonban, hogy — bár az orosz szak előadásai mindig orosz nyelven folytak, orosz lektor még sem volt. De ennek magyarázata abban rejlik, hogy a lektorok számára megállapított tiszteletdíj fejében nem akadt senki, aki az orosz nyelv oktatását elvállalta volna.

A vidéki egyetemekkel itt nem kell külön foglalkozni. A debreceni Egyetemen a nagyszámú ukrán és szlovák hallgató kedvéért szintén bevezették a szlovák és az orosz szak oktatását, de ők még nehezebben tudták ezt a szükségletet kielégíteni. Néhány helyi előadón kívül több mint két éven keresztül Sziklay László Kassáról, magam pedig Budapestről, sőt egy félévig Kolozsvárról, jártam le előadni, vizsgáztatni. A kolozsvári egyetemen, amelyen

összesen egy félévig adtam elő szlavisztikát, összesen egy hallgatóm volt, aki később Debrecenben végzett.

A szlavisztika egyetemi oktatásának rövid áttekintése után felmerülhet a kérdés, hogy milyen szerepet játszott a Magyar Tudományos Akadémia a szlavisztikai stúdiumok fejlesztésében. Nem jelentőset. De hogy ezt kellően tudjuk értékelni, vessünk néhány pillantást az egyes szlavisztikai tudományágak fejlődésére Magyarországon a legrégebb időktől a felszabadulásig. E rövid áttekintés során az Akadémia szerepe is kellően ki fog tűnni.

A magyar szlavisztikai tanszék betöltői Asbóth Oszkár óta — akit nyugodtan a szlavisztika első magyar tudományos művelőjének tekinthetünk, — mindnyájan nyelvészek voltak, illetőleg ma is azok. Természetes tehát, hogy a magyarországi szlavisztika elsősorban a nyelvtudomány terén ért el eredményeket. Mi is a nyelvészettel kezdjük rövid áttekintésünket.

A magyar tudományos világnak már évszázadok óta központi problémája a magyarság eredetének, vándorlásának, különböző népekkel való kapcsolatainak kérdése. Amikor a nemzet a felvilágosodás korában pedig ráeszmélt a nyelv szerepére a nemzeti jelleg kifejezésében, egyúttal az iránt is mind élelkebb érdeklődés irányult, mi a magyar szókincs összetétele. A magyar nyelv finnugor, török stb. elemei mellett már igen korán észrevették, hogy aránylag sok szava cseng össze a megfelelő szláv szavakkal. Erre a ma közismert tényre először Varanicsich Faustus csanádi püspök lett figyelmes 1595-ben megjelent szótárában. A XVIII. században és a XIX. század elején sokszor egymástól függetlenül is, sokan mutattak rá erre a rétegre. GÁLDI LÁSZLÓ szakavatott tollal írta meg a magyar szlavisztikának ezt a dilettáns, bár természetesen sok esetben maradandó eredményeket is felmutató korszakát. Ezt a korszakot MIKLOSICHnak, a bécsi egyetem szlavista professzorának klasszikus tanulmánya zárta le: *Die slavischen Elemente im Magyarischen*. 1871. MIKLOSICH e tanulmányában összefoglalta a régi kutatók eredményeit és alapot nyújtott a további kutatások számára. Legnagyobb jelentősége az, hogy ő volt az első, aki ezt a kérdést a szlavisztika szemszögéből vizsgálta. A korszakalkotó munkának azonban súlyos fogyatékoságai is vannak. Nem szólva az olyan botlásokról, amelyek a finnugor nyelvészeti kutatásoknak akkori kezdeti állapotából magyarázhatók, hogy ti. kétségtelen finnugor eredetű szavakat is a szlávból magyarázott (mint pl. az *ólom* szót), legnagyobb hibája a szótörténet teljes elhanyagolása. De ebben a hibában még a mai szláv etimológiai szótárak is eléggé szenvednek. A magyar szótörténet elhanyagolása azonban azért veszedelmes, mert éppen akkor mentünk keresztül a nyelvújításon, amely igen sok új szót termelt. Nos, MIKLOSICH többször esik bele abba a hibába, hogy a nyelvújítás korában csinált szót is a szlávból magyarázott. Mindezek miatt a helyzet az, hogy MIKLOSICH anyagának körülbeül egy ötöd része nem szláv eredetű. Ezzel szemben viszont a magyar nyelvtudományban éppen akkor javában folyó népnyelvkutatás eredményeként felbukkant szókincset már nem tudta munkájába felvenni. A magyar nyelvtudomány előtt tehát itt állt a feladat. MIKLOSICH anyagát felülvizsgálni az új anyaggal kiegészíteni és egy új összefoglalásban feldolgozni. Az utolsó nyolc évized folyamán ez a kérdés vált a magyar szlavisztika legfőbb feladatává.

Mikor ASBÓTH OSZKÁR 1880-ban szlavisztikából habilitált, illetőleg, amikor 1881-ben a szlavisztikai tanszéket elfoglalta, azonnal hozzáfogott a szláv jövevényszavak feldolgozásához. És egész életén keresztül ez maradt

úgy szólván egyetlen tematikája, amellyel tudományosan foglalkozott. Mégsem fejezte be feladatát, sőt még csak a kereteit sem vázolta fel eléggé. Pedig ASBÓTH erre kiválóan alkalmas lett volna. A szláv jövevényszavak feldolgozásához a kérdés akkori állapotában egy erős kritikájú rendszerezőre volt szükség, aki biztos kézzel választja el a helyeset a selejttől, amiben éppen a szómagyarázatok terén mindig bővelkedtünk. És ASBÓTH éppen ezeknek a követelményeknek felelt meg kiválóan. Nagy tudású, széles látókörű, rendkívül éles kritikai érzékkel rendelkező tudós volt, szinte predesztinálva volt erre a feladatra. Még a fogyatékossága is csak haszon lett volna. Asbóthnak ugyanis kissé kevesebb fantáziája volt, mint amennyi új problémák felvetésénél szükséges. De jelen esetben még ez is csak előnyére szolgált volna, mert megkímélte volna az ilyen összefoglaló munkáknál egyáltalában nem kívánatos túlkövetkeztetésektől, nem eléggé megalapozott ötletek felvetésétől. Hogy ezt a feladatot miért nem tudta elvégezni, azt így, utólag legfeljebb sejteni lehet. Legvalószínűbbnek látszik, hogy nem volt benne elég önfeláldozás ahhoz, hogy a munkához szükséges lélektelen és fárasztó adatgyűjtés elvégzésére határozta volna el magát.

Mikor a 900-as évek során nyilvánvalóvá vált, hogy ezt a feladatot Asbóth Oszkár már nem fogja elvégezni, fogott hozzá a fiatal MELICH JÁNOS a kérdés feldolgozásához. Hatalmas arányú nagy munkája, a Szláv jövevényszavaink, amelyet 1901-ben kezdett megjelentetni, már teljes mértékben mutatja a fiatal szlavista képességeit. A munka azonban csak I. kötetnek volt szánva, ezt két másik kötetnek kellett volna követnie, az egyik a teljes szójegyzéket, a másik pedig a hangtant tartalmazta volna. MELICH azonban ezt a két kötetet sohasem írta meg. Még igen sokszor szólt hozzá a szláv jövevényszavak kérdéséhez, de a megígért két kötetes összefoglalás még sem jelent meg. Ebben nyilván megakadályozta egyrészt a helynévkutatásba való belemélyedése (legfontosabb munkája, a Honfoglaláskori Magyarország, szlavisztikai szempontból is egyike legnevezetesebb munkájának), másrészt az Etymológiai Szótár. Hiszen az etimológiai szótárban részben, bár nagyobb összefüggésben, a szláv jövevényszavakat is feldolgozta volna. Mégis kár, hogy MELICH a maga páratlan ötletgazdagságával, kitűnő anyagismeretével nem dolgozta fel ezt a kérdést. Reméljük, hogy a Etymológiai Szótárban, amelynek munkálatai, mint halljuk, a vége felé közelednek, a szláv jövevényszavakra vonatkozólag is mihamarább megismerjük felfogását. MELICH JÁNOS ti. már ifjú kora óta adós annak az állandóan hangoztatott véleményének a kifejtésével, hogy a magyar nyelv szláv jövevényszavainak ún. bolgár rétege az e g y h á z i s z l á v ból való. Ezt az álláspontot pl. nemcsak az Etymológiai Szótár megjelent részeiben képviseli, hanem a most írt részekben is.

Így vettem át én két elődöm hagyatékát. Munkám első kötete ugyan csak 1955-ben jelent meg, ez azonban hosszú évek munkájának eredménye.

A magyar szlavisztika másik fő témája is hungaro-centrikus. Ez a szláv eredetű hely- és személynévanyag a magyarban. A névkutatás nálunk ugyan már a múlt század végén elkezdődött, tudományos szintre azonban csak MELICH JÁNOS emelte. Ebben is követtem példamutatását és munkásságom nem csekély hányadát éppen a szláv-magyar vonatkozású helynévanyag kutatása képezi.

Ezen a két fő területen kívül a régibb magyar szlavisták csak ritkán kalandoztak valami sajátos, magyar vonatkozás nélküli kérdéshez. Asbóth két ismert tanítványa nyelvjáráskutatással kezdte pályáját. BONKÁLO SÁNDOR

Rahó nyelvjárásának hangtanát, PÁVEL ÁGOST pedig a vashidegkúti vend nyelvjárását. Az utóbbit az Akadémia adta ki Magyarországi szláv nyelvjárások című sorozat első számaként. Sajnos, ez volt az egyetlen is. BONKÁLÓ később sohasem tért vissza eredeti tárgyához. Részben a kárpátukránok magyar elemeivel, részben orosz irodalomtörténettel foglalkozott. PÁVEL ÁGOST pedig, bármennyire is értékes munkát végzett Szombathelyen múzeumi munkájával és folyóiratkiadási tevékenységével, a szlavisztika számára elvezett. Még a nyelvjárása alaktanát sem csinálta meg, pedig állítólag dolgozott rajta. MELICH JÁNOS írt néhány tanulmányt a szlovák nyelv hangtörténeti kérdéseiről, én is hozzászóltam egy-két esetben tisztán szláv nyelvészeti kérdésekhez. Talán a legtöbb ilyen jellegű munkája még Hadrovics Lászlónak van (pl. a szlavyon irodalom helyesírásáról, a nyugatmagyarországi horvát nyelvjárás néhány sajátosságáról, stb.), bár ő szintén általában hungarocentrikus témakörben mozog (a szerb-horvát nyelv magyar elemei, magyar-horvát kapcsolatok stb.).

Az irodalomtörténet e korszak mostoha gyermeke. Források nélkül, megfelelő könyvanyag nélkül, folyóiratok nélkül nagyon nehéz problémákhoz érdemben hozzászólni. Nos, nálunk — szemináriumi könyvtár hiányában — a kutató kizárólag a közkönyvtárakra volt utalva, ott pedig az akkori Magyarország területén kívül megjelenő irodalmi vonatkozású munka legfeljebb ha véletlenül található. Mikor a világháború alatt, és a felszabadulás után közvetlenül, szükségem volt lengyel írók és költők kiadásaira, a legnagyobb írókéra sem bukkantunk egyikben sem. Teljes, vagy megközelítőleg teljes anyagot csak a szlovák irodalomra vonatkozólag találunk, a szerb-horvatra legfeljebb töredékeket, a többi szláv nyelv irodalma, és természetesen a rá vonatkozó szakirodalom, könyvtárainkból úgyszólván teljesen hiányzott. Ilyen körülmények között tehát nem csoda, hogy nálunk az első világháborúig komolyabb munka a szláv irodalmak területéről egyáltalában nem jelent meg. Ez persze nem azt jelenti, hogy egy-egy tanulmány, elsősorban magyar vonatkozásban, nem foglalkozott egy-egy részletkérdéssel, pl. a szerb, horvát irodalom területéről. Így pl. ilyen a már említett MARGALITS EDE tanulmánya: Karnarutics éneke és a magyar Zrínyiász (1903). HORVÁTH MÁRTONÉ: Karnarutits és a Zrínyiász (1903). SZEGEDY REZSŐ: A Vitéz Franciskó délszláv rokonai (1912). A Szilágyi és Hagymási monda délszláv rokonai (1915), PÁVEL ÁGOSTON: A Bankó leányáról szóló széphistória délszláv forrásai stb. Hasonló jellegű összehasonlító tanulmány még néhány jelent meg az első háború előtt. Ide lehet még venni azt a néhány tanulmányt is, amelyet a Klasszikus Regénytár sorozatban megjelenő orosz szerzők művei elé bevezetőül írtak. Ezek között vannak komoly nivójú cikkek is. De az első háború előtti gondolkodásra jellemző, hogy azon az egy területen, amelyen magyar kutatók is a szlovákokkal, csehekkel egyenlő esélyekkel dolgozhattak volna, ti. a szlovák irodalom területén, magyar kutató nem jelentkezett.

Hogy mennyire hiányzott a magyar szakember a szláv irodalmak történetére, legjobban szemlélteti az a körülmény, hogy az Egyetemes irodalomtörténet című négy kötetes kiadvány szláv részét, amelyet Asbóth Oszkár szerkesztett, csupa idegen szakember írta. A szlovákot Škultéty József, a lengyelt A. Brückner stb.

Az első világháború után a helyzet némileg megváltozott. A trianoni lecke, legalábbis a fiatalok számára, megmutatta, hogy a magyarság nem élhet elzárkózva a szláv népek tengerében. Különösen a csehszlovákiai és jugosz-

láviai magyar ifjúság érezte szükségét a szomszéd népek irodalma megismerésének és a magyarság felé való közvetítésének, de a magyarországi ifjúságban is volt ilyen szándék. Azonkívül ki kell emelnünk azt is, hogy Asbóthtól eltérően Melich mindig adott elő irodalomtörténetet, s így nem véletlen, hogy a szlovák irodalom mai két legkiválóbb magyar kutatója, URHEGYI EMILIA és SZIKLAY LÁSZLÓ, Melich tanítványa volt. Kár, hogy egy másik tanítványa, a szlovák irodalomtörténet tehetséges fiatal művelője, Szabó Zoltán, olyan korán elhalálozott. Éhen halt! A szlovák irodalom kutatója, KOVÁCS ENDRE, már komoly tudományos múlttal dicsekedhetett, amikor Csehszlovákiából hozzánk átkerült. Doktori disszertációja, az új szlovák regény, értékes gazdagodása az e tárgyra vonatkozó szakirodalomnak. Azóta azonban inkább a lengyel és az orosz irodalommal foglalkozik. A szerb-horvát irodalom néhány kérdésével foglalkozott HADROVICS LÁSZLÓ. Bár érdeklődési köre elsősorban a nyelvtudomány, szívesen fordul a régi szerb-horvát irodalmi kérdések felé is. Az orosz irodalom iránti érdeklődés ugyan a két háború között nem volt olyan élénk, mint korábban, az orosz irodalomnak színvonalas összefoglalását mégis ebben az időszakban kaptuk meg. Mégpedig két szerzőtől is: egyet BONKÁLÓ SÁNDORTól, aki, mint említettük éveken keresztül adott elő orosz irodalmat egyetemünkön, egyet pedig SZÉMÁN ISTVÁNTól. Bár felfogás dolgában mindkettő sok kívánni valót hagy hátra, a legfontosabb kérdésekben mégis elég megbízhatóan tájékoztatnak. Itt említem meg még SÁRKÁNY OSZKÁR nevét, aki néhány tanulmányával tanújelét adta, hogy jól ismeri a XVIII. század végének, XIX. század elejének cseh irodalmát. A háborúban pusztult el.

A két világháború közti időszakban tehát már jelentkezik egy nemzedék, amely feladatánál tűzi ki a környező szláv irodalmi problémák behatóbb vizsgálatát. Hogy ez nem tudott nagyobb eredményeket elérni, azt elsősorban a szervezés teljes hiányának lehet köszönni. De ez időszaknak így is komoly jelentősége van: lehetővé tette, hogy a munka e téren erőteljesebben meginduljon.

A történettudomány terén a kutatást szintén a hungaro-centrizmus jellemzi. Itt az aránylag igen gazdag forrásanyag és szakirodalom tulajdonképpen nem is áll másból, mint magyar jellegű anyagból. Mivel a magyar állam ezer éven át magában foglalt különböző szláv népeket is, a területükkel foglalkozó szakirodalom (és forrásanyag) természetesen szlavisztikának is felfogható. E területek politikai, gazdasági, társadalmi, településtörténeti feldolgozásai is ide sorolhatók. Igen gazdag a horvát-magyar kapcsolatok kérdését tárgyaló szakirodalom is. Külön ki kell emelni a Boszniával és Szerbiával foglalkozó magyar irodalmat. Egy időben, a XIX. század végén, XX. század elején e kérdések kutatását THALLÓCZY LAJOS vezetése alatt tervszerűen végezték. Ezek a munkák mind az Akadémia kiadásában jelentek meg. A lengyel-magyar történeti kapcsolatok elsősorban DIVÉKY ADORJÁN munkásságának köszönhető. A középkori orosz-magyar kapcsolatok vizsgálata HODINKA ANTAL nevéhez fűződik. Hodinka Antal, ez a kiváló kutató, akinek érdemeit még nem emelték ki eléggé, az elsők között volt, akik a magyar és a szláv népek közti kapcsolatokkal foglalkoztak. Magántanári előadásai

is a budapesti egyetemen 1913/4. tanévben Magyarország és Halics összeköttetéseiről, valamint Magyarország és Szerbia összeköttetéseiről szóltak. Kitűnő munkája, a munkácsi gör. kath. püspökség története, máig a legalaposabb feldolgozása a kárpátalji ukránok újkori történetének.

A magyar történészek már az első világháború előtt érezték egy tanszék felállításának szükségét, amely elsősorban a szláv népek történetével foglalkoznék. Már 1910-ben felállították a balkáni népek története című tanszékét, arra Thallóczy Lajost meg is hívták, de elfoglaltsága miatt évekig nem foglalkozhatott vele, majd a háború alatt törölték. A háború után újra kísérleteztek vele, meg is hívták rá Šufflay Milánt, de ez sem sikerült. Végre 1929-ben létesítették a Kelet-Európa története c. tanszékét, és azt LUKINICH IMRÉVEL töltötték be. Lukinich rendszeresen adott elő orosz történelmet, lengyel történelmet stb. Súlyos fogyatkozása volt, hogy az illető népek nyelvét nem ismerte, s így a szakirodalmat sem tudta közvetlen forrásból használni. Mégis nagy érdeme, hogy értékes utánpótlást nevelt, és lehetővé tette, hogy ma komoly tudományos gárda áll e kérdések kutatói között.

Bár a néprajz kutatásának nálunk nagy múltja van, egyetemi oktatása igen későn kezdődik. Az első néprajzi tanszékét nem is a budapesti, hanem a szegedi egyetemen állították fel, első professzora pedig SOLYMOSSY SÁNDOR folklorista lett. A budapesti egyetem néprajzi tanszéke pedig 1934-ben keletkezett és első professzorává a kiváló GYÖRFFY ISTVÁNT nevezték ki. Egyik sem foglalkozott a környező szlávokkal. Györffy egyik tanítványa, GUNDA BÉLA debreceni egyetemi tanár azonban kezdő kutató kora óta mindig figyelemmel kíséri a szláv népeknek a magyarokéhoz hasonló kultúráját. Bár a kérdésben nem tartom magam elég illetékesnek, úgy látom, hogy népi kultúránk vizsgálatánál a múltban ugyan nem hanyagoltuk el egészen a környező népek hasonló jelenségeivel való összehasonlítást (gondoljunk csak a népi építkezésről, ruházkodásról, táplálkozásról, földművelésről stb. szóló tanulmányokra, amelyekben sokszor történik utalás a megfelelő szláv jelenségekre), sőt vannak még komoly monográfiák is, mint pl. a Szabó Oreszt által szerkesztett Nemzetiségi Könyvtár kötetei, amelyekben az egyes magyarországi szláv népek életét elég megbízhatóan tárgyalják, mégis közelről sem tettük ezt annyira, amennyire ez a m a g y a r nép kultúrájának megismerése szempontjából kívánatos volna. A magyarságnak a szláv népek kultúrájához való viszonya, úgy látom, hála BARTÓK BÉLA úttörő kezdeményezésének, csupán a népzene terén van kielégítő módon tisztázva. Bár meg vagyok győződve, hogy itt is sok volna még a teendő. De pl. a folklóre területén még igen sok probléma vár megoldásra. Pl. magam is jól ismerem a magyar és a szlovák népdalkincset, és már igen régen feltűnt bennük a sokszor a legkisebb részletekig való hasonlóság, de nem tudok róla, hogy valaki e kérdést részletesebb vizsgálat alá vette volna. Hasonlóan nem tudok arról, hogy valaki pl. a szlovák és a magyar népköltészet egyezéseinek problémáját

kutatta volna. Amennyire én tudom, komolyabb figyelemre csak a déli szláv népek költészetét méltattuk, persze azért, mert benne kerestük a XVI—XVII. századi magyar széphistóriák és történeti énekek mintáit. Ritkábban azért, mert a déli szláv epika tele van magyar hősökkel.

A néprajzi kutatás terén is, úgy látom, a két világháború közötti időben az érdeklődés a szláv szomszédok iránt állandóan növekedett, azonban itt sem programszerűen, intézményesen, hanem tisztán személyi okokból, azért, mert akadt ember, aki szláv nyelveket is tudott és így a szláv népek irodalmával is megismerkedhetett.

A felszabadulás, amely egész társadalmunk gyökeres átalakítását eredményezte, a tudomány terén is alapvető változásokat idézett elő. Mindenkelelőtt lényegesen megváltozott az egyetemek szerepe. Míg a régi rendszerben a tudományok tulajdonképpeni tűzhelyei, a tudományos utánpótlás egyedüli forrásai voltak, az új egyetemi reform során ezt a funkciójukat, sajnos, teljesen elvesztették, és egyszerű szakiskolákká süllyedtek. Ennek tulajdonítható, hogy bár a szláv tanszék is, az újonnan felállított orosz tanszék is az évtizedek óta hiába kívánt tanszemélyezettel soha nem remélt mértékben van ellátva, és mindkét tanszéken valóban rendkívül sokoldalú oktatás folyt, az egész idő alatt nagyon kevés ember akadt, aki a tudomány iránti érdeklődésének komolyabb jelét adta volna. Szerencsére ennek a visszás helyzetnek tarthatatlanságát az illetékesek is belátták, és ma már az egyetem megint kezdi visszanyerni a szerepét a tudományos utánpótlásban.

Az egyetemek visszaszorulásával párhuzamosan viszont rendkívül megnövekedett az Akadémia szerepe a tudományok művelésében. Míg a régi Akadémia lényegében könyvkiadó vállalat volt, de még ez a funkciója is sokszor, így éppen a két világháború között is, egészen jelentéktelenné törpült, az új Akadémia az egész magyar tudomány megszervezője és irányítója lett. Működése nyomán valamennyi tudományág hallatlan virágzásnak indult. Így a szlavisztika is olyan fejlődésnek indult, mint soha eddig az egész elmúlt korszakban. A meglevő káderek számbavétele után tervbe foglalta a feladatokat, amelyek a magyarországi szlavisztikára háramlanak. Amellett tervszerűen gondoskodott az utánpótlásról, és végül a különböző tudományos intézetekben biztosította a fiatal kutatók munkalehetőségét és megélhetését. Ezek olyan mélyreható változások az előző korszakhoz képest, amelyeket csak az tud kellően értékelni, aki maga is átélte a régi rendszer kétségbeeső kilátástalan nyomorúságát.

A magyar szlavisztika nyelvészeti munkásságát a felszabadulás óta Király Péter vázolta a *Studia Slavica* 1. számában. Itt csak röviden foglalom össze.

Ami a tervet illeti, az a nyelvtudomány területén három részből áll: 1. a magyarországi szlávok nyelvatlasza, 2. magyarországi szláv nyelvm emlékek gyűjtése, és 3. a szlovák nyelvtörténeti szótár. Az első tulajdonképpen nem

is egy, hanem két feladat. Mivel a magyarországi szláv lakosság két néphez tartozik, a szlovákokhoz és a szerb-horvátokhoz, a nyelvatlasz is tulajdonképpen két külön munka: egy szlovák és egy szerb-horvát. A magyarországi szláv nyelvm emlékek gyűjtése tulajdonképpen óriási, több generáció számára való feladat, azért múlhatatlanul szükséges a munkamenet közelebbi kijelölése. Ezen a téren különösen KIRÁLY PÉTER végez elismerésre méltó, külföldön is komoly visszhangot keltett munkát. A szlovák nyelvtörténeti szótár munkálatainak feladata, hogy minél teljesebben gyűjtse össze a magyarországi szlovák nyelvű anyagban található régi szlovák szókincset.

E tervek megállapításával a magyar szlavisztika igen nagy feladatok elvégzését vállalta. A két nyelvatlasz munkálata kb. 200 község nyelvének a feldolgozását jelenti. A munkamenet az, hogy különböző statisztikai források alapján tájékozódunk, hol laknak ma (akár törpe kisebbségben is) szlávok, egy kis, a legfontosabb jelenségekre korlátozódó kérdőív segítségével megállapítjuk, hogy a helység szlovákjai, illetőleg szerb-horvátjai milyen nyelvjáráásban beszélnek, ezeknek a kérdőíveknek feldolgozása alapján kijelöljük a kutató pontokat és azokat a részletes kérdőívek alapján feldolgozzuk. Mivel a magyarországi szláv települések szigetszerűek, az egyes helységek lakosságának nyelve sokszor élesen különbözik egymástól, a kutató pontok kijelölése nagy nehézségekkel fog járni. Bár eddig még csak a feladat első részét végeztük el (a szerb-horvát résznél hiányzik is még vagy 20 község feldolgozása), már most is látni, hogy nekünk a kutatópontokat sokkal sűrűbben kell megállapítanunk, mint az pl. összefüggő település esetén szükséges.

A szlovák nyelvtörténeti szótár munkálatai a kezdeti nagy lendület után rendkívül ellanyhultak. Ennek kettős oka is van. Egyrészt az utóbbi években csökkenteni kellett a költségvetést, és ezt elsősorban a terv kezdő munkálatai sínylették meg. Másrészt az a munkatársam, akit a munka gondozásával, felügyeletével megbíztam, meglepetésszerűen cserbenhagyott. Gregor Ferenc személyében most új munkaerőről kellett gondoskodnom, pedig így is túl van terhelve.

Az új korszakban eddig négy nagy monográfia jelent meg a szlavisztika területéről. Az első a magyarországi szláv nyelvm emlékek sorozatában kiadtuk az Országos Levéltár legrégibb cseh nyelvű okleveleit. Nyelvtudományi célokra, betűhíven, de rendkívül bő történeti magyarázatokkal. Mindkét munka BOTLÓ BÉLÁTÓL és FÜGEDI ERIKTŐL való. A nyelvészeti jegyzeteket KIRÁLY PÉTER és én készítettük. A munka mindenütt komoly visszhangot keltett, mégha, így elsősorban az én elméletemmel szemben, határozottan szembe is helyezkedtek. A másik KIRÁLY PÉTER feldolgozása a legrégibb keleti-szlovák református liturgikus könyveknek. Nagy kár, hogy ennek a szlavisztikai szempontból nagyon fontos kérdésnek feldolgozása magyarul jelent meg. A harmadik a magyar nyelv szláv jövevényszavainak I. kötete tőlem, a negyedik pedig a legrégibb szlovák nyelvű világi emlék nyelvészeti

feldolgozása DÉCSY GYULÁTÓL. Előkészületben van SIPOS ISTVÁN munkája a bükki huták szlovák telepeseinek történetéről és nyelvéről, BALETZKY EMIL monográfiája a komlóskai ukrán nyelvjárásról, és mások, amelyek részben készen vannak, de a nyomdai tervbe még nem kerültek be, részben pedig hamarosan elkészülnek.

A tudományos utánpótlásról az elmúlt tíz esztendőben kizárólag az aspirantúra intézménye útján a Tudományos Minősítő Bizottság gondoskodott. Bár az utóbbi időben mindenünnen komoly kritikák hangzottak el az aspirantúra intézménye ellen, meg kell vallanom, hogy én — legalábbis, ami a szlavisztikát illeti — teljes mértékben meg vagyok vele elégedve. Azaz én úgy látom, hogy az aspirantúra igenis betöltötte azt a szerepet, amit megszervezői szántak neki. A szlavisztikai aspiránsok elsősorban is többségükben már komoly szlavisztikai képzés után kezdték meg munkájukat, s így nem voltak kénytelenek a legelemibb kezdetekkel elfecsérelni az időt a számukra rendelkezésre álló három esztendőből. Ezt az időt teljesen a magasabb fokú képzésre és a disszertáció munkálataira fordíthatták. És bár egyikük-másikuk még nem is tett eleget kötelességének, és még nem védte meg disszertációját, ez csak bizonyos bátortalansággal, és nem a képzettség hiányával magyarázandó. Mindenesetre ma, alig 8 évvel az aspirantúra bevezetése után a szláv nyelvtudomány már egy gárdára való kitűnő szakemberrel rendelkezik. Természetesen ide tartoznak azok a fiatalok is, akik, bár aspirantúrát nem végeztek, de az egyetemeken vagy az Akadémia Nyelvtudományi Intézetében elhelyezkedve, tudományos munkát végeznek.

És ha végigtekintünk ennek a fiatal generációnak a tematikáján, rögtön kiderül, hogy alig van közülük a régibb generációk tematikájához. Míg a régebbi generációk (Asbóth, Melich, én) egész életükön keresztül magyar vonatkozású témákkal foglalkoztak, mint a magyar nyelv szláv elemei, a szláv nyelvek magyar elemei, szláv eredetű magyar hely- és személynevek stb., addig az ifjúság jóformán teljesen szláv szempontú kérdésekkel foglalkozik. A már fent felsorolt munkákon kívül ilyen pl. FODOR ISTVÁN munkája a szláv nyelvtani nemről, DEZSŐ LÁSZLÓÉ a kárpátalji urbáriumok ukrán nyelvéről, KOVÁCS FERENCÉ a gondolkodás szókincséről az orosz nyelvben, MOLNÁR NÁNDORÉ az ógyházi szláv nyelv görög eredetű tükörszavairól, KISS LAJOSÉ az orosz nyelv képző nélkül alkotott deverbális főneveiről, PAPP FERENCÉ az orosz nyelv jelzős szerkezeteiről, FOGARASI MIKLÓSÉ az orosz nyelv latin eredetű kultúrszavairól, URHEGYI EMILIÁÉ Nádaska jogkönyvének nyelvéről. stb. Sorolhatnám még tovább, de már ebből is látszik az a horizont-tágulás, amely az új generáció munkáit a régitől megkülönbözteti. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy nekünk a múltban nem lett volna érzékünk a sajátos szláv problémák iránt, hiszen pl. már a felszabadulás előtt készültek nálam olyan disszertációk, mint BALETZKY EMILnek Szabó Eumén orosz nyelvtanának feldolgozása, BÖDEY JÓZSEFnek munkája a Széchenyi-Könyvtárban

őrzött közép-bolgár nyelvemlék nyelvéről (ennek a szedése sajnos a Franklin Társulat nyomdájában pusztult el, de különben is ezeknek a témáknak jelentős része tőlem származik. Hanem egyszerűen azt, hogy a múltban a szlavisztika magányos egyéniségekből állott, mondhatni maga a professzor képviselte az egész szlavisztikát, a feladat pedig megvolt, amit mégis csak a magyar szlavisztikának illik megoldania. Ma már, ilyen jelentős gárda mellett természetesen ráérünk speciális szláv témákkal is foglalkozni.

A fiatalság tisztán szláv tematikájának láttán felmerülhet az a gondolat, hogy vajon nem mentünk-e kissé messzire akkor, amikor a magyar szlavisztika hagyományos útjáról, a magyar vonatkozású szlavisztikáról, úgyszólván mindenkit eltérítettünk. Hiszen mindig el lehet készülni rá, hogy az ember a terveit nem valósíthatja meg, nem ártana, ha pl. rajtam kívül volna egy fiatal is, aki az én munkám tematikájába beledolgozná magát. Ez igaz. De erre különleges nevelésre nincs szükség. Ahogy én az elődeim munkáin nevelődtem a feladatomra, ugyanúgy szükség esetén bárki bele-nevelődhetik az örökségembe, csak természetesen végig kell rágnia magát az egész anyagon és irodalmon. Másként úgy sem lehet. De a helyzet e téren nem is olyan reménytelen. Ma is vannak többen, akik, talán nem utolsó sorban éppen az én munkám hatása alatt, a szláv jövevényszavakkal eredményesen foglalkoznak, mint pl. HADROVICS LÁSZLÓ, URHEGYI EMILIA, és legújabban KISS LAJOS, hogy csak a szlavistákat említsem. De ilyen jellegű munkát készít SULÁN BÉLA is, bár ő a cseh nyelv magyar elemeivel foglalkozik. És remélem, hogy az ilyen irányú kutatás a jövőben csak fokozódni fog. A szláv nyelvek magyar elemeinek feldolgozása mégis elsősorban a magyar szlavisztika feladata, mert aligha lehet remélni, hogy külföldön hamarosan olyan szakemberek nevelődjenek ki, akik a téma feldolgozásához szükséges magyar nyelvészeti kérdésekben teljesen jártasak volnának.

A Magyar Tudományos Akadémia szláv irodalomtörténeti terveit nem ismerem eléggé ahhoz, hogy itt beszámollhassak róluk. Ez a hozzászóló irodalomtörténészek feladata lesz. Az irodalomtörténeti helyzete a nyelvészettel szemben azonban rendkívül hátrányos. Az Akadémia Nyelvtudományi Intézete, amelynek keretében a nyelvtudományi munkálatok folynak, már 1946-ban megalakult, míg az Irodalomtörténeti Intézet csak 1956-ban! Tíz súlyos esztendő a különbség! Éppen erre a tíz évre esik, mint láttuk, a nyelvtudomány hatalmas felvirágzása. Hogy az Intézet dolgozik, azt a különböző kiadványokból világosan látni, de nyilvánvaló, hogy jelentősebb eredményeket ilyen rövid idő alatt elérni nem lehet. Az irodalomtörténet utolsó tíz esztendejének áttekintéséből (amelyet Bor Kálmán készített a *Studia Slavica* I. kötete számára) az tűnik ki, hogy a korábbi korszakhoz képest igen megnövekedett az orosz és szovjet irodalom iránti érdeklődés, míg a többi nem sokat fejlődött. Ezt mutatja különben az utánpótlás is. Szovjet ösztöndíjak, tanulmányutak révén ma már jelentős fiatal kutatói gárda

nevelődött fel az orosz irodalomtörténet területén, amelytől hamarosan komoly, maradandó munkát lehet remélni. Sajnos, a többi szláv irodalom vonalán a helyzet nem ilyen biztató. Mindenesetre meg kell állapítani, hogy itt az utánpótlás terén az utóbbi évtizedben a helyzet alig változott.

Az Akadémia Történettudományi Intézete talán valamennyi más intézeténél régibb. Alapítása ugyanis 1942-re esik, bár a régi rendszerben nem az Akadémia keretébe tartozott. Mindenesetre kétségtelen, hogy a megújhódott Akadémia már készen vette át, és ha az új feladatok számára lényegesen át is alakította, mégis az Intézet szervezete és munkatársainak legnagyobb része a régi maradt. Ez azt jelentette, hogy az Intézetnek nem kellett indulási zavarokkal és bizonytalankodással küszködnie, teljes erejét azonnal a kitűzött célokra fordíthatta. Az Intézet szláv vonatkozású programját nem ismerem, azt a felkért hozzászólók fogják behatóbban ismertetni. Itt csak megemlítem, hogy az Intézet a legszorosabb kapcsolatban állva működött együtt a budapesti egyetem Bölcsészeti Karán felállított népi demokratikus államok története tanszékével. Ez a tanszék egyébként a kelet-európai tanszék egyenes utóda. Az utolsó tíz esztendő idevágó irodalmából, amelyet Niederhauser Emil állított össze a *Studia Slavica* II. kötetében, látni, hogy történészeinket szláv vonatkozásban két nagy témakör foglalkoztatta: a régi Magyarország nemzetiségi politikája, és az orosz-magyar kapcsolatok története. Mindkét témakörből aránylag sok tanulmány jelent meg. Különösen ki kell itt emelni az Magyar-orosz történelmi kapcsolatok című gyűjteményes munkát, amely KOVÁCS ENDRE szerkesztésében 1956-ban jelent meg. A többi témakör már szegényebb, de azért itt is vannak jelentős kiadványok. Így pl. meg kell említenünk a Magyarország és Keleteurópa, A magyarság kapcsolatai a szomszéd népekkel című gyűjteményes munkát, amely 1947-ben GÁL ISTVÁN szerkesztésében jelent meg, amely részletesen foglalkozik a magyarságnak a szlávokhoz való viszonyával. Jelentős KOVÁCS ENDRE munkája is a cseh-magyar történeti kapcsolatokról. Öröndetes, hogy forráskiadvány is akad (Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában. I—II. kötet, 1952—1956.), csak sajnálatos, hogy ilyen kevés, mert egy kérdés akkor kezd igazán általános érdekűvé válni, ha a forrásanyaga, legalább a legfontosabb, mindenki számára hozzáférhető. Az elmúlt esztendő történettudományi munkásságának pedig éppen az a legnagyobb fogyatékossága, hogy a forráspublikációkat eléggé elhanyagolta. Csak a legutolsó években látható némi javulás, és éppen ez időszakban jelent meg a fenti kiadvány is.

A szláv történeti kutatásoknak ma egyik kiemelkedő problémája az őstörténet. Ennek pedig a régészet az egyik legfontosabb segédtudománya. Magyarország e kérdésben igen nagy mértékben van érdekelve, hiszen e terület a szlávok átvonulási helye volt Északról Délre. Az is régóta vitatott kérdés, mikor jelennek meg a szlávok a Kárpát-medencében, a Nagyalföldön, Dunántúlon.

A magyar régészetnek tehát okvetlenül ki kell vennie a maga részét ebben a munkában. De magyar történeti szempontból sem közömbös tudni, milyen területeken milyen mértékben laktak szlávok Magyarországon a honfoglalás korában, és utána. Tudtommal ezzel a kérdéssel FEHÉR GÉZA és munkatársai foglalkoztak. Ide vonatkozó tanulmányait éppen a *Studia Slavica* publikálta és publikálja. Nagyon kíváncsós volna, hogy ez a feladat Fehér Géza váratlan halála után megfelelő kutatóra találja. Bele kell vonni e munkába az anthropológusokat is.

Nem ismerem, hogy a néprajz terén van-e külön szláv vonatkozású terve az Akadémiának. Ezt a felkért néprajzos hozzászóló fogja ismertetni.

Mindezeknek a szláv vonatkozású stúdiumoknak művelése valami orgánus nélkül nem kielégítő. Egy tudomány csak akkor fejlődik egészségesen, nagyobb tanulmányok publikálási lehetőségén kívül, ha van folyóirata, amelyben az idősebb és fiatalabb kutatók munkáik eredményeit közzétehetik. Ezt a célt szolgálta már az 1948-ban megindított *Études slaves et roumaines*, amelyet az akkori Tudományos Tanács támogatásával a budapesti Tudományegyetem Szláv és Román Filológiai Intézetei adtak ki. Sajnos, a folyóirat kitűnő külföldi fogadtatása ellenére is 1949-ben a II. évfolyam 1. számával megszűnt. A mindinkább sürgető szükséglet kielégítésére 1955-ben a Magyar Tudományos Akadémia I. osztálya indította meg a *Studia Slavica*-t. Az évi 30 íves folyóirat a szlavisztikának fent vázolt valamennyi területéről közöl tanulmányokat. Jelenleg a harmadik kötet van megjelenés alatt, és a negyediket most szerkesztjük.

A magyar szlavisztika múltjának és jelenének rövid vázlata után szólnunk kell még a jövőjéről is. Mindenekelőtt arról, hogy mi a további teendőnk, mit kell az eddigi tervekből elfogadnunk, mit esetleg módosítanunk, milyen feladatokra kell munkánkat összpontosítanunk stb.

A nyelvészeti tervmunkák eddigi menete nem kielégítő. A nyelvátlaszmunkálatok részben munkaerő, részben költséghiány miatt nagyon lassan haladnak előre. A szlovák nyelvátlasz munkálataiban elérkeztünk a kutatópontok kijelöléséhez. Ehhez azonban még egy munkatársra volna szükség, mert Király Péter, más irányú kutatásai miatt is, ezt a munkát egyedül nem győzi. Gregor Ferenc pedig erre a munkára egészségi állapota miatt nem állítható be. A szerb-horvát nyelvátlasz munkálatai személyi okokból teljesen megakadtak. Sürgősen folytatni kellene, ahhoz azonban új munkaerő kinevelése szükséges. A magyarországi szláv nyelvemlékek gyűjtését is valamivel élénkebben kellene folytatni. Nagyon helyes, hogy Király Péter sorba kutatja valamennyi könyvtárunkat régi szláv nyelvemlékek után — és kívánunk neki továbbra is olyan szerencsét, mint eddig volt —, de az újabb emlékek kutatását is tovább kell folytatnunk. Nagyon kíváncsós volna, ha a Szláv nyelvemlékek sorozata mielőbb újabb kötetekkel bővülne. A szlovák nyelv-történeti szótár munkálatai is szenvedtek bizonyos zökkenéseket, igyekezni fogunk ezeket minél jobban kiküszöbölni.

Mindezeknek a kutatásoknak lassúbbá válását — bizonyos személyi okokon kívül — azonban az okozta, hogy az elmúlt évek folyamán igen jelentősen csökkent a Nyelvtudományi Intézet tudományos költségvetése. És érthető okokból, a megtakarítás elsősorban a nem magyar témákat sújtotta. Annál is inkább, mert a magyar témák — a nyelvatlasz, a leíró nyelvtan, az értelmező szótár, a nagyszótár stb. — már sokkal előrehaladottabb stádiumban vannak, mint a mieink, kívánatos tehát, hogy minél előbb befejeződjenek. Legyen szabad azonban ezzel szemben rámutatnom arra, hogy a mi témáink nemzetközi, amelyeknek feldolgozását már egy nagy nemzetközi tudományos közösség kíséri figyelemmel. Erre való tekintettel nem kellene velünk kapcsolatban annyira takarékoskodni, és legalább azt az összeget visszaadni számunkra, amellyel a munkáinkat eredetileg megindítottuk.

Az irodalomtudomány terén, úgy látom, legfontosabb volna az utánpótlásról való gondoskodás. Amíg ezen a téren is nem rendelkezünk legalább öt-hat kutatóval, és pedig lehetőleg valamennyi szláv irodalom területén, (természetesen egy-egy kutató két irodalomban is lehet szakember), addig nem tudunk kellően tájékozódni ezen a területen. Legfőbb feladatnak érzem, az orosz és szovjet irodalom megismerésén kívül a lengyel, cseh és szerb-horvát irodalomba való belemélyedést. De természetesen kívánatos volna egy bolgár szakértőt is kinevelni. A szlovákokban állunk aránylag a legjobban. Ha ezek a keretek megvannak, meg lehetne végre próbálni egy közép-európai összehasonlító irodalomtörténet megírását. Ismereteim szerint bizonyos korszakok az egyes irodalmakban kísértetiesen hasonlítanak egymásra.

A történettudomány, régészet és néprajz területén javaslatokkal nem hozakodom elő. A hozzászólók, akik saját tudományterületüket összehasonlíthatatlanul jobban ismerik, mint én, bizonyára fognak ilyeneket felvetni. Azonban ehelyett azt javasolnám, hogy az itt érdekelt valamennyi tudomány-szak képviselői az együttműködés rendszerezése érdekében hozzanak létre valami testületet, amelyben a szlavisztika valamennyi kérdését meg lehetne beszélni és az egy-egy kérdésben az esetleg szükségessé váló együttműködést biztosítani. Hogy ezt a testületet hogyan neveznék, albizottságnak-e vagy a *Studia Slavica* munkatársi körének, azt itt nem szeretném eldönteni, mert nem lényeges. Ha ez meglesz, akkor a mostan olyan gyakran követelt komplex módszerek is könnyebben lesznek alkalmazhatók.

A másik javaslatom az utánpótlásra vonatkozik. Mint már említettem, én az aspirantúra intézményét nagyon üdvösnek és célirányosnak tartom, de csak akkor, ha az aspiránsok kiválasztásába az illetékes szakembereknek beleszólási joguk van. Ez különben az utóbbi időben — a kezdeti időktől eltérően — már érvényesült. Lehetőleg ne legyen felvehető olyan jelölt, aki az alapokat sem ismeri, aki tehát az egyetemen már nem sajátította el a tudomány alapelemeit.

A harmadik javaslatom az, hogy a szlavisták számára feltétlenül biztosítani kell a külföldi kiküldetéseket. De ne két-három hetekre, ahogy ez most kezd szokásba jönni, mert annak semmi értelme. Külföldre azért kell kimenni, hogy lássa a kezdő kutató, mit és hogyan dolgoznak a külföldi szakemberek. Hogy igyekezzék maga is részt venni ezekben a munkákban. Mert semmi sem tágtítja annyira a fiatal kutatók látókörét, mint az ilyen tanulmányutak. De ahhoz legalábbis több h ó n a p r a van szükség, sőt néha az egy év sem árt. De két hét? Mit lehet ezzel kezdeni? Legfeljebb a városokkal ismerkedik meg, meg néhány tudóssal. Teljesen hibásnak tartom kultúrpolitikánknak azt a gyakorlatát is, hogy egyeseket már középiskolákban kiválasztanak és küldik ki különböző népi demokratikus országokba szlavisztikát tanulni. Tapasztalatom szerint ezek a legritkább esetben válnak be. Azok a Csehszlovákiában és Lengyelországban végzett hallgatók, akikről én tudok, tudományos érdeklődésüknek eddig a legcsekélyebb tanújelét sem adták. Nem volna célszerűbb, ha először itthon végeznék el azt, ami nálunk elvégezhető, és csak ha valóban rátermetteknek bizonyulnak, további egy-két évre külföldre küldeni? Utóvégre a költségek szempontját sem lehet figyelmen kívül hagyni!

Végül még egy kérést szeretnék itt előterjeszteni. Van egy folyóiratunk, amely külföldi szakemberek véleménye szerint is, komoly nemzetközi hívnót képvisel. Aki ismeri, nagy elismeréssel nyilatkozik róla. A baj csak az, hogy a l i g i s m e r i v a l a k i!! Az utóbbi év folyamán többször volt alkalmam találkozni s legkülönbözőbb államok legkiválóbb szlavistáival, de ha véletlenül én magam nem mutattam, vagy adtam nekik egy példányt, s e n k i nem ismerte! És pedig egy-két évvel az első szám megjelenése után. A magyarázat az, hogy a *Studia Slavica* csereképpen szétmegy húsz-harminc külföldi könyvtárba, ahol a naponta érkező óriási anyag között egyszerűen eltűnik. A szakemberekhez mindenesetre nem jut el. A kérésem az volna, hogy legalább az első három-négy évben lényegesen bőkezűbben kellene a cserepéldányok, sőt külföldre szóló tiszteletpéldányok küldésével eljárunk. Ha összehasonlítom magunkat bármelyik népi demokráciával, hogy milyen bőkezűen bánnak a tiszteletpéldányokkal, a magunk eljárását már értelmetlen fukarságnak találom. Hiszen az ilyen kiadványok szinte propaganda jellegűek. És ha nem sajnáljuk azt a több száz ezret kitevő összeget, amibe a munka kiadása kerül, az a néhány ezer forint már igazán nem számíthat, amibe pl. kb. 100 csere- vagy tiszteletpéldány szétküldése kerül. Hiszen más téren propagandára is ehhez képest óriási összegeket költünk. Az volna tehát a kérésem, hogy az I. osztály vezetősége járjon közbe az illetékes szerveknél, hogy legalább néhány évig, a *Studia Slavica* köteteit ne csupán 25 példányban, hanem legalább 100 példányban bocsássák rendelkezésünkre csere- és tiszteletpéldányok szétküldése érdekében. Mert különben úgy érezzük, hogy munkánk a pusztában kiáltó szóhoz hasonlít. . . .

HOZZÁSZÓLÁSOK

BALEČZKY EMIL

A MAGYARORSZÁGI RUSZISZTIKA

Kniezsa István előadása rendkívül érdekes és különösen a szlavisztika egyetemi oktatásának tekintetében (legalább is 1945-ig) kimerítő volt. (Néha túl részletes is volt, gondolok itt a lektoroknak szentelt részre.) Bár igen nagy és eléggé tarka anyagot kellett feldolgoznia, elég világos képet nyújtott a magyarországi szlavisztikáról. Megjegyezhetem, hogy egy-egy szláv nyelvnek a műveléséről (Magyarországon) eddig nemigen jelent meg összefoglaló tanulmány. Magam részéről megkíséreltem megírni a magyarországi ruszisztika történetét, jelenlegi helyzetét és feladatait. (L. *Studia Slavica* 1: 457—467.) Most is a magyarországi ruszisztikáról szeretnék szólni néhány szót és éppen ezért elkerülhetetlen az annakidején elmondottaknak megismétlése.

Ruszisztikán vagy orosz nyelvtudományon értem, egyrészt nemcsak az orosz, hanem mindhárom (orosz, ukrán, bjelorusz) keletiszláv nyelvvel és nyelvjárásokkal foglalkozó tudományos munkát. másrészt az ilyen értelemben vett ruszisztika azon területeit is, amelyekbe, mint BÁRCZI Géza mondja, „a nyelvtudomány eredményei intézményesen avatkoznak be” (Bevezetés a nyelvtudományba, 99.), tehát a lexikográfiát, a fordítást és a tankönyvírást is.

Kniezsa István helyesen állapította meg, hogy magyarországi szlavisztikáról ASBÓTH Oszkár óta lehet beszélni. Ez vonatkozik a magyarországi szlavisztika szűkebb területére is: a ruszisztikára. FERENCZ József ugyan 1849 óta adta elő a budapesti egyetemen többek között az orosz és ukrán nyelvet, mégsem mondhatjuk, hogy Magyarországon már 1849 óta volt ruszisztika, mert Ferencz József nem volt hivatásos szlavista vagy ruszista, ő a miniszterelnökség tisztviselője, pontosabban a fordító osztály vezetője volt. Bár tizenhét nyelvet beszélt, többek között oroszul (tőle tanult Bérczy Károly oroszul), a nyelvtudomány terén, amint ezt Kniezsa István is megállapította, semmit sem alkotott. ASBÓTH Oszkár, a magyarországi szlavisztika és ezen belül a ruszisztika megalapítója is, két ízben volt tanulmányúton Oroszországban (1883 és 1889), az Orosz Tudományos Akadémia levelező tagja volt és két tanulmánya oroszul is megjelent. Ezekben az években igen élénk kulturális kapcsolatok alakultak ki a két ország nyelvészei és írói között. (Erről részletesebben beszéltem a már említett tanulmányomban.) De itt nemcsak az államilag is szentesített kapcsolatokról volt szó. Ebben az időben a forradalmi mozgalmak súlypontja Oroszországba helyeződött át, ami érezhető a századvégi orosz irodalomban, művészetben és tudományban is. Ebben az időben ROMAIN Rolland az orosz írók és mindenekelőtt Lev TOLSZTOJ műveiben keresi a pozitív esztétikai eszméket, nem csoda, hogy több magyar író is rajongója lesz az orosz irodalomnak, annál is inkább, mert már a magyar munkások is olvasgatják Lev Tolsztoj műveit. De egyre jobban terjednek Magyarországon Maxim GORKIJ művei is. (Erről bővebben I. tanulmányomat *Études Slaves et Roumaines* 1: 215—224.) A nyolcvanas években jelent meg Magyarországon Mitrák Sándor Orosz-magyar szótára, Szabó Endre, Asbóth Oszkár és Munkácsy

Mihály nyelvkönyvei, valamint több tanulmány az orosz irodalomról és A. Rambaud „Oroszország története eredetétől kezdve 1884-ig” c. műve magyar fordításban. Asbóth Oszkár felismerte azt, amit később V. JAGÓ is hangsúlyozott, hogy tudniillik a szláv nyelvek tanulmányozása igen fontos a magyar nyelvészet szempontjából, hogy szláv filológiai tanszék nélkül a magyar filológia nem tudna boldogulni. (L.: Enciklopedija slavjanskoj filologii 1 : 888.)

A szűkebb értelemben vett orosz nyelvészet szerves része volt a magyarországi szlavisztikának, amellyel annyira összefonódott, hogy nemigen lehet tőle elválasztani. Asbóth Oszkár több szlavisztikai munkájában érintett keletiszláv (orosz és ukrán) nyelvészeti kérdéseket, így pl. a szerkesztésében megjelent „Nyelvtudomány” (1907—1919) c. folyóiratban. Asbóth Oszkár volt az első magyar szlavista, nem csoda tehát, ha azóta néhány megállapítása ma már helyesbítésre szorul, mint pl. az, hogy a magyar nyelv orosz jövevényszavai nem kerülhettek át a magyar nyelvbe honfoglalás előtt. (Vö. A magyar nyelvbe került szláv szók átvételének helye és kora, NYK 30 : 74.) Ezzel már akkor nem értett egyet MUNKÁCSY Bernát, újabban KNIEZSA István kutatásai cáfolták meg ezt a nézetet (L. MNy 43 : 241—243), legújabban pedig PERÉNYI József is MUNKÁCSY Bernát véleményét osztja. (L. Studia Slavica 2 : 1—29). Ez azonban nem csökkentheti Asbóth Oszkár érdemeit a magyarországi szlavisztika, ill. ruszisztika terén. Asbóth Oszkár több ízben írt megjegyzéseket a „Nyelvtudomány”-ban Bonkáló Sándor keletiszláv tárgyú nyelvészeti cikkeihez. BONKÁLO Sándor a Kniezsa István által említett munkákon kívül részletes tanulmányt írt az orosz és ukrán közötti különbségekről (Nyelvtudomány 5 : 81—110), továbbá „Tagadó mondat a magyar kisorozban” (uo. 4 : 219—221), „Beiträge zur ukrainischen Wortforschung” (AfsIph 36 : 464—475), majd az első világháború után is jelentetett meg néhány ukrán vonatkozású tanulmányt. A századvégi magyarországi ruszisták közül meg kell még említenünk CSOPEY Lászlót, aki ugyan nem volt nyelvész, (természettudománysszakos budapesti középiskolai tanár volt) azonban két munkájával : „Magyar szók a rutén nyelvben” (NYK 16 : 270—294) és a „Rutén-magyar szótár”-ral (Budapest 1883), amelyet a Magyar Tudományos Akadémia Fekesházy-díjjal jutalmazott, beírta nevét a magyarországi ruszisztika történetébe. Csopey László „Magyar szók a rutén nyelvben” című munkájában a kárpátaljai ukrán nyelvjárások magyar elemeivel foglalkozott. Összesen 453 magyar szóról tett említést, ezeket tárgykörök szerint csoportosította és végül a magyar szavaknak az ukrán nyelvjárások hangtanához való alkalmazkodásáról tett megállapításokat.

A két világháború között kevés orosz nyelvészeti vonatkozású munka jelent meg. Itt legfeljebb BONKÁLO Sándor „Die ungarländischen Ruthenen” (Ungarische Jahrbücher 1 : 215—232, 313—341), valamint „Magyar elemek a rutén irodalomban” (Balassa Emlékkönyv. Bp., 1934, 42—45), azonkívül pedig MELICH János, KNIEZSA István, SZTRIPSKY Hiador, LAZICZUS Gyula egy-egy cikkét, illetve nagyobb szláv-magyar vonatkozású tanulmány egy-egy részletét említhetjük meg. Ilyenek pl. MELICH János cikkei, aki már az első világháború előtt is foglalkozott néhány tanulmányában keletiszláv vonatkozású kérdésekkel („Über den Ursprung des Namens Ungar”, AfsIph 38 : 244—249 ; „Über den ungarischen Volksnamen *lengyel* 'Polonus, der Pole'” AfsIph 40 : 278—284 ; stb.), KNIEZSA István cikkei („Szomoga” MNy 31 : 231—237, „Harisnya” uo. 36 : 106—111, „Sisak” uo. 38 : 337—344 stb.), SZTRIPSKY

Hiador cikkei („Oszvaj” MNy 39 : 386—389 ; „Borzsova” uo. 40 : 348—354 stb.). Itt meg kell említenünk még MELICH János „Honfoglaláskori Magyarország” (Bp. 1925—1929) c. munkáját, amelyben a magyarországi keletiszláv településeket is tárgyalja (154—166). Magyarországi keletiszláv településekkel ebben az időben KNEZSA István is foglalkozott néhány munkájában. Egyes nyelvészeti munkákban néha említés történt orosz nyelvészekről is, így mindenekelőtt LAZICZIUS Gyula „Bevezetés a fonológiába” (Bp. 1932, 5—14) c. munkájában foglalkozott BAUDOUIN DE COURTENAY, N. V. KRUSJEVSKIJ, V. A. BOGORODICKIJ, L. V. ŠČERBA és más orosz és szovjet nyelvészek kiváló eredményeivel a fonológia terén. [LAZICZIUS Gyulával kapcsolatban kell megemlítenünk, bár nem kívánunk az irodalomtörténettel foglalkozó részhez hozzászólni, hogy több orosz irodalomtörténeti vonatkozású cikke jelent meg a „Nyugat”-ban, doktori értekezésének címe pedig : „Belinszkij és Hegel” (Pécs, 1929). A két világháború közt jelent meg TRÓCSÁNYI Zoltán több orosz irodalomtörténeti vonatkozású munkája. És még egy lényeges tény : a húszas években Maxim Gorkij és a „Nyugat” szerkesztősége között élénk kapcsolat volt. Ami tehát a két világháború közti korszakot illeti, nem kockáztatnánk meg azt az állítást, hogy ebben az időben Magyarországon az orosz irodalom iránt kisebb volt az érdeklődés. Ez a megállapítás, legalábbis véleményünk szerint inkább az orosz nyelv iránti érdeklődésre vonatkozik.]

Az orosz nyelvészet művelésére tág lehetőség nyílt a felszabadulás után. Azonban ebben az időben a főfeladat nem az elméleti orosz nyelvészet művelése, hanem az orosz nyelv elsajátítása, illetve orosz szakos tanárok képzése volt. (Csak később, amikor megindult a „Magyar Nyelvőr”, az „Études Slaves et Roumaines”, valamint a „Nyelvtudományi Közlemények”, kezdtek megjelenni részben orosz nyelvészeti kérdéseket érintő cikkek is. Később megindult az „Acta Linguistica”. Sajnos, az utóbbi folyóirat szerkesztősége nemigen törekedett arra, hogy helyet biztosítson a magyarországi orosz nyelvészetnek, de még a szlavisztikának sem. (Talán két-három szlavisztikai, helyesebben szlovák vonatkozású cikk jelent meg e folyóiratban.) A publikációs lehetőségeket a ruszisták számára csak a Magyar Tudományos Akadémia I. Osztálya által létrehozott „Studia Slavica” c. szlavisztikai folyóirat oldotta meg.

A felszabadulás után több szerző közölt cikket a magyar szókinés egy vagy több orosz jövevényszaváról. Itt mindenekelőtt a „Magyar Nyelvőr”-ben megjelent cikkeket kell megemlítenünk. Ezek közül a legterjedelmesebb ERDŐDI József „Az orosz nyelv hatása a magyarra 1945 óta” (MNy 77, 78) c. munkája. Bár a tanulmány terjedelme nem áll arányban az eredményekkel és nem lehet módszerével sem egyetérteni, mégis el kell ismernünk, hogy ez a munka további kutatások alapjául szolgálhat e téren. 1955-ben jelent meg KNEZSA István „A magyar nyelv szláv jövevényszavai” c. nagy jelentőségű, részletes munkája, melyben a magyar nyelv keletiszláv jövevényszavaival is foglalkozik. E munka alapján megállapítható, hogy a magyar nyelvbe az első világháborúig mintegy 80 ó-orosz, orosz és ukrán szó került át. Bár a szerző a magyar nyelvjárásokban előforduló szláv jövevényszavakat is felveszi munkájában, nem tesz említést néhány olyan keletiszláv szóról, amely a hajdú községekben fordul elő, mint pl. *csulka*, *pravagy*, *paklanya*, *sutka*, *riza*, *kadar-nica*, *prévik* stb.

A magyar elemek felkutatása az orosz nyelven azonban még csak gyermekcipőben jár. Azon a néhány szón kívül, amelyről ugys köztudomású, hogy magyar eredetű, mint pl. *guljaš*, *gusar*, *gajduk*, *pallaš*, *dovbiš*, *doloman*, *men-*

tik, chutor stb., nem sikerült újakat felfedezni. (A *chutor*-t M. VASMER újabban nem a magyar *határ*-ból származtatja; vö. Russisches Etymologisches Wörterbuch 3: 280.) Az ukrán nyelv magyar jövevényszavai feldolgozása terén már többet tettünk. Annak idején CSOPEY László és BONKÁLÓ Sándor foglalkozott ezzel a kérdéssel, újabban pedig DEZSŐ László feldolgozta a XVI–XVIII. századbeli kárpátaljai ukrán nyelvemlékek magyar jövevényszavait. Ezen a területen magam is végzek kutatómunkát. (L. pl. *Studia Slavica* 3: 223–235. A komlóskai ukrán nyelvjárás magyar jövevényszavairól részletes tanulmányt készítettem.)

A magyarországi orosz nyelvészetben belül újabban meg kell említenünk azokat a kutatásokat, amelyek az orosz szókincs egyes idegen elemeinek felderítésére irányulnak, mint pl.: GÁLDI László „Francia-orosz nyelvi kapcsolatok a XVIII. században” (NyK 52: 31–39), KÁLMÁN Béla „Obi-ugor elemek az orosz nyelvben” (NyK 53: 153–171). GÁLDI László „Neoromán elemek az orosz nyelvben” c. munkája külön könyvalakban fog megjelenni a Szovjet Tudományos Akadémia kiadásában.

Mint látjuk, a magyarországi orosz nyelvészet főleg a magyar nyelv keletiszláv, ill. a keletiszláv nyelvek magyar elemeinek tanulmányozására szorítkozott. Mindkét vonalon vannak bizonyos eredmények, azonban több régi megállapítást felül kellene vizsgálni.

Az utóbbi két-három évben kibontakozásban van a magyarországi ruszisztikának egy önálló hajtása, amely már részben függetlenül a magyartól is, foglalkozik az orosz nyelv jelenségeivel. A Kniesza István által említett munkákon kívül, megemlíthetjük FODOR István „Sintakszicheskiye javlenija Zadonščiny” (*Studia Slavica* 1: 137–178), „Subjektlose Sätze im modernen Russischen” (uo. 3: 149–206), PÉTER Mihály „Melodika voprositeljnogo predloženiya v russkom jazyke” (uo. 1: 245–261), „K teorii moskovskoj fonologičeskoj školy” (uo. 3: 327–348), FOGARASI Miklós „Materialy k istorii suffiksov *-izm* i *-ist* v russkom jazyke”. (uo. 2: 331–344). JUHÁSZ József „Atributivnyje konstrukcii s prostoj formoj sravn. stepeni prilagatelnyh v roli opredelenija v sovremennom russkom literaturnom jazyke” (uo. 3: 299–326), Kovács Ferenc „The Verb *ponjat* (*ponimat*) 'begreifen, verstehen' and Some of its „Synonyms” in Russian (uo. 3: 207–221), PAPP Ferenc „K voprosu ob opredelenii častej reči. Na materiale russkogo jazyka.” Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Orosz nyelv- és irodalomtudományi Intézetének közleményei. 1.) stb.

Megkezdjük a magyarországi keletiszláv és keletiszláv szerkesztésű egyháziszláv nyelvemlékek feldolgozását is. Ezen a téren is megjelent már néhány tanulmány. (L. *Studia Slavica* 2: 373–381; 3: 235–260.) Néhány ilyen nyelvemlék most van feldolgozás alatt, pl. az egri főegyházi könyvtárban talált ukrán szerkesztésű egyháziszláv irmologion.

Az orosz-magyar és magyar-orosz lexikográfia történetében az első tudományos igényű szótár MISTRÁK Sándor Orosz-magyar szótára (Ungvár, 1881) volt. Ezt a szótárt nem sokan ismerhették Magyarországon, bár Pintér Ákos, amikor Maxim Gorkijnál látogatást tett, ezt a szótárt ajánlotta a magyar nyelv és irodalom iránt élénken érdeklődő Gorkijnak. A szótár magyar-orosz része már a szerző halála után jelent meg (uo. 1922). Azóta egészen a felszabadulásig, helyesebben 1950-ig nem jelent meg hasonló méretű és fajsúlyú orosz-magyar vagy magyar-orosz szótár. Ami pedig az ún. kisszótárakat illeti, itt legfeljebb CSOPEY László már említett ukrán-magyar szótára jöhet

figyelembe. Az „Orosz-magyar szótár” (Bp. 1951) szerzői joggal állapították meg, hogy „a rendelkezésre álló kis szótárak már nem tudták kielégíteni a rohamosan megnövekedett szükségleteket”. Komoly változás következett be az orosz-magyar, magyar-orosz és általában a magyar lexikográfiában 1950 után. HADROVICS—GÁLDI „Orosz-magyar szótár”-a volt az első Magyarországon megjelent szótár, amely a korszerű lexikográfia gazdag tapasztalataira támaszkodott. A szótárról több elismerő recenzió jelent meg nemcsak Magyarországon, hanem külföldön is. (L. pl. Voprosy Jazykoznanija 1952, 3 : 130.) Nem kívánunk itt részletesen foglalkozni az orosz-magyar szótárral, de megállapíthatjuk, hogy kisebb hibáitól eltekintve a legújabb idegen nyelvű — magyar szótárak megjelenéséig ez volt néhány évig a legjobb idegennyelvű-magyar szótárunk. Nagyjából ez vonatkozik a „Magyar-orosz szótár”-ra (Bp. 1952) is, bár ez a szótár gyengébb az orosz-magyarnál. Főhibája az, hogy lényegében ún. visszafordító módszerrel készült, több olyan új szó és kifejezés maradt ki belőle, amely új társadalmi rendszerünket tükrözi, kevés magyar idiomatikus kifejezést tartalmaz. (Ismertetésünket l. *Studia Slavica* 1 : 445—450.) Az ún. általános magyar-orosz és orosz-magyar szótárak mellett megjelent egy sereg orosz-magyar és magyar-orosz szakszótár is. (Jelenleg már készül az orosz-magyar szótár második kiadása is.) Még mindig hiányzik azonban az orosz-magyar frazeológiai szótár. RÁKOS FERENC ugyan elkészített egy 1000 orosz közmondásból álló gyűjteményt („Nemzedékről nemzedékre”. Bp. 1955), amely azonban nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket.

Bár a fordítástán nem kimondottan nyelvészeti diszciplína, azonban mint I. V. Fjodorov mondja, „a fordításelmélet, mint a filológiai tudományok sajátos ága, mindenekelőtt nyelvészeti diszciplína”. (Vvedenije v teoriju perevoda. Moszkva 1953, 14.) A fordítás, mint tudjuk sokszor olyan komoly kutatómunkát igényel, amely felér egy-egy nyelvészeti értekezés megírásához szükséges munkával is. Erről tanúskodik pl. KÉRES Géza Igor-énekről készült fordítása. („Ének Igor hadáról”. Bp. 1956.) Bár a múlt század közepétől kezdve mindig több és több szépirodalmi mű jelenik meg magyarul, az orosz-magyar fordítás problémáival úgyszólván egyáltalában nem foglalkoztak. Igaz, hogy eleinte nem is foglalkozhattak, hisz a fordítók kezdetben nem orosz eredetiből, hanem már valamely nyugati, főleg német nyelvre átültetett szövegek alapján készítették a magyar fordításokat. Később azonban Bérczy Károly, Reviczky Gyula Szabó Endre és mások már oroszból fordítják a műveket, az orosz-magyar fordítás kérdéseivel mégsem foglalkoznak. Az orosz-magyar fordítás kérdéseivel csak a felszabadulás után kezdenek komolyabban foglalkozni. Az oroszul tudó írók, kritikusok, filológusok egyre jobban megbírálják a fordításokat, azonban az orosz-magyar fordítás kérdéseivel foglalkozó szakirodalmunk még mindig szegényes. A napisajtóban és folyóiratokban megjelent kritikákon kívül csak a következő a fordítással foglalkozó munkákat említhetjük meg: SZÖLLŐSY KLÁRA „A fordítás állandó kérdései” (Bp. 1951) és MAKAI IMRE „Fordításelméleti kérdések” (Bp. 1952). Mindkét munka egyetemi jegyzetként jelent meg. Kézirat gyanánt jelent meg még „Nyelvi segédkönyv szerkesztők számára” (Bp. 1954) c. munka, melynek második része (49—58) az oroszból való fordítás leggyakoribb problémáit tárgyalja. Valamennyi oroszból fordító szakember érzi egy olyan orosz-magyar fordítástechnikai kézikönyvnek a hiányát, mint amilyen A. N. SOBOLJEV „Posobije po perevodu s russkogo jazyka na francuzskij” (Moszkva, 1952).

Tekintettel arra, hogy mindenekelőtt fordítóinknak van legtöbb dolga az orosz szavak és tulajdonnevek átírásával, erre a kérdésre itt térünk ki egész röviden.

Az orosz szavak és nevek átírása lényegében a magyar helyesírás kérdése, azonban ennek a kérdésnek a megoldása nem valósítható meg ruszisztikával foglalkozó nyelvészeink nélkül és mint a gyakorlat is mutatja, ezzel a kérdéssel főleg ruszistáink foglalkoztak, illetve egy-két olyan magyarszakos nyelvész, aki az orosz nyelvhez is ért. Jól tudjuk, hogy a múlt században, amikor első ízben megjelentek a németből fordított orosz klasszikusok magyar nyelven, az orosz szavak és nevek átírása meglehetősen tarka volt. Az orosz nevek átírását Magyarországon első ízben ASBÓTH OSZKÁR vetette fel és adott némi eligazítást benne. (L. „Az orosz tulajdonnevek átírása” c. cikket, a már említett Rambaud „Oroszország története eredetétől kezdve 1884-ig” c. munkában, továbbá „Bevezetés”-t a HEINRICH Gusztáv „Egyetemes irodalomtörténet” IV. c. munka második részéhez.) 1939-ben jelent meg KNYEZA ISTVÁN „(Íriltetűs szláv szövegek nemzetközi tudományos átírása” (Bp.). Ez a füzet azonban csak a könyvtárosok és nyelvészek számára készült. Az ott javasolt átírás nem alkalmazható az oroszból magyarra fordított művekben. 1945 után, amikor az orosz nevek és szavak átírásának rendezését fejlődésünk már parancsolólag megkövetelte, a Magyar Nyelvőr-ben többen is foglalkoztak e kérdéssel. Legrészletesebben ERDŐDI JÓZSEF „Az orosz szavak (nevek) átírása” (73 : 320—331). c. tanulmányában foglalkozott ezzel a kérdéssel. 1950-ben a Magyar Tudományos Akadémia határozatot hozott az orosz nevek és szavak átírása ügyében (Nyr 74). Ez a határozat tükröződik a Magyar Tudományos Akadémia „A magyar helyesírás szabályai”-ban is. (Bp. 1954). Véleményünk szerint az itt javasolt átírás sem tekinthető még véglegesnek. Ami a magyar szavak és nevek orosz átírását illeti, ezzel még alig foglalkoztak.

Néhány szó a magyarországi orosz tankönyvekről. Az első Magyarországon és magyarul megjelent orosz nyelvtan RAKOVSKY JÁNOS „Orosz nyelvtan”-a (Buda 1867) volt. A könyv megjelenésének idejéhez képest ez a nyelvtan elég bő és kimerítő. A szerző Vosztokov, Grecs és Schmidt orosz nyelvészeti munkáit is felhasználta. Ennek ellenére a nyelvtanban hibák is akadnak. Ezt maga a szerző is érezte, hisz az előszóban többek között a következőket mondja: „Szolgáljon mentségül az, hogy e munka a magyar irodalomban, nyelvtudományi szakban első kísérletkép jelenik meg.” Rakovszky János orosz nyelvtanának, ahogyan ezt TRÓCSÁNYI ZOLTÁN helyesen állapította meg, „különösen érdeme az, hogy elég részletes mondattant ad, ami a későbbi orosz nyelvtanokból majdnem teljesen hiányzik.” (Nyr 74: 110). Húsz évvel az első magyarországi orosz nyelvtan után jelent meg SZABÓ ENDRE „Zsebbevaló orosz nyelvtan”-a (Bp. 1888). Ugyanakkor jelent meg ASBÓTH OSZKÁR „Rövid gyakorlati orosz nyelvtan”-a, amely később németül és finnül is megjelent. ASBÓTH OSZKÁR ezenkívül egy orosz olvasókönyvet is összeállított „Russische Chrestomatie für Anfänger” (Leipzig 1890) címmel, amely MELICH JÁNOS szerint is „kitűnő vezető kezdők számára” (MNy 16 : 155). Kár, hogy orosz nyelvtankönyviróink alig ismerik és alig használták fel ezeket a tankönyveket. Asbóth Oszkár orosz nyelvtana óta Magyarországon több orosz nyelvtan jelent meg, pl. MUNKÁCSY MIHÁLY, NAGY IVÁN, WOLKOV IVÁN, BOGHEN GYÖRGY és HONTI REZSŐ orosz nyelvkönyvei, azonban az Asbóthéval egyenértékű nyelvtan a felszabadulásig nem jelent meg. Közvetlenül a felszabadulás után megjelent orosz nyelvkönyveink főhiányossága az volt, hogy

szerzői, bár hangsúlyozták, hogy tudomásuk szerint az ő művük az első ilyen kimerítő, korszerű stb. nyelvkönyv, mégsem volt bennük sok korszerűség, mert vagy valamelyik régebbi nyelvkönyvet vették alapul, vagy az orosz anyanyelvűek számára készült tankönyvekből vettek át mechanikusan egész részeket, márpedig az ilyen mechanikus átvételben nincs korszerűség, hisz éppen a fejlett szovjet módszertan alapelve az, hogy az idegen nyelvoktatás csak akkor lehet eredményes, ha az anyanyelvre támaszkodik. 1950 után lényeges változás következett be mind az orosz nyelvkönyvek szerkesztése, mind pedig iskolai és egyetemi orosz nyelvoktatásunk terén. Orosz tankönyveink javulását nagymértékben elősegítette az is, hogy oktatóink 7—8 év óta már behatóan foglalkoznak az orosz nyelvoktatás módszertanával. Úgy az orosz nyelvoktatás, mint az orosz tankönyvszerkesztés terén igen komoly segítséget nyújtottak azok a szovjet vendégelőadók, akik 1950-től 1956-ig működtek Magyarországon. A nyomtatásban megjelent tankönyvek mellett egyetemi oktatóink több jegyzetet adtak ki az orosz szakos hallgatók számára. Ezeknek átdolgozása, ill. új jegyzetek megírása jelenleg folyamatban van.

Összefoglalóul megállapíthatjuk, hogy a magyarországi orosz nyelvészet, különösen az utóbbi években a lehetőségekhez képest elért bizonyos eredményeket. Ahhoz azonban, hogy egészen pontosan felmérjük az eddigi eredményeket, szükséges egy olyan bibliográfia összeállítása, amely felölelné a Magyarországon eddig megjelent keletiszláv vonatkozású összes nyelvészeti műveket, beleértve a tankönyveket is. Ezt természetesen csak úgy lehetne megoldani, ha elkészítenénk a magyarországi szlavisztika teljes bibliográfiáját. Megjegyezhetjük, hogy ez a munka már meg is kezdődött. Jelen hozzászólásomat is részben azoknak az adatoknak alapján készítettem, amelyeket abban a reményben gyűjtöttünk össze, hogy egyszer kiadásra kerül „A magyarországi szlavisztika bibliográfiája”.

A magyarországi orosz nyelvészet főfeladatait a következőkben foglalhatnánk össze:

1. Kniezsa István „A magyar nyelv szláv jövevényszavai” c. művének megjelenése után nagyjából tisztázódott a magyar nyelv keletiszláv jövevényszavainak kérdése. Ezen a területen főleg egyes részletkérdéseket kell majd tanulmányozni. Össze kell gyűjteni és fel kell dolgozni az északkeleti magyar nyelvjárásokban előforduló keletiszláv szavakat, valamint az első világháború alatt és után, különösen pedig a felszabadulás után átvett orosz szavakat. Másrészt folytatni kell a magyar elemek kutatását a keletiszláv nyelvekben, elsősorban pedig az ukrán nyelvben. Emellett folytatni kell a magyarországi orosz és ukrán, valamint keletiszláv szerkesztésű egyháziszláv nyelvemlékek (kéziratok, széljegyzetek, bejegyzések és ősnymtatványok) feldolgozását.

2. Az orosz-magyar lexikográfiának véleményünk szerint három főfeladata van:

- a) Minél alaposabban előkészíteni az orosz-magyar szótár II. kiadását;
- b) megkezdeni az anyaggyűjtést egy magyar-orosz frazeológiai szótár összeállításához;
- c) megindítani az anyaggyűjtő munkát egy orosz-magyar filológiai, ill. nyelvészeti szakszótár számára.

3. Az orosz-magyar fordítások színvonalának emelése érdekében a már említett orosz-magyar frazeológiai és orosz-magyar filológiai szakszótár mellett össze kellene állítani egy orosz-magyar fordítástechnikai kézikönyvet, amely

az orosz szavak és nevek átírásának módját is tartalmazná. Javaslatot kellene kidolgozni a magyar szavak és nevek orosz átírására vonatkozóan is.

4. Az oroszszakos tanárképzés színvonalának emelése érdekében a jelenleg használatban levő jegyzetek helyett az Egyetemi Magyar Nyelvészeti Füzetekhez hasonlóan ki kellene adni a legszükségesebb orosz, ill. szlavisztikai filológiai füzeteket.

SZIKLAY LÁSZLÓ

Az egyes szláv irodalmak magyarországi kutatásának nincsenek vagy legalábbis igen gyérek a hagyományai. De hagyomány és tényleges múlt két különböző dolog; mint igen sok esetben, itt is az a helyzet, hogy a történelemnek sok ténye nem ment vagy csak igen kevésé ment át tudományos életünk köztudatába. A magyar irodalomtörténetírásnak, helyesebben a magyar irodalomnak és kritikának volt olyan korszaka, amikor más idegen irodalmakhoz képest eléggé élénk érdeklődést tanúsított az egyes szláv irodalmak iránt is. Az első pillanatban meglepőnek látszik, hogy ez még a pesti egyetemen folyó szláv oktatás megkezdése előtt, a reformkorban volt így, pontosan akkor, amikor a magyar nemzeti irodalomtörténetírás alapjait rakták le s egyik legfőbb kezdeményezőjük maga TOLDY FERENC volt, akinek a magyar szlavisztika e kezdeti stádiumában több szláv (főleg cseh) íróval voltak közvetlen kapcsolatai. A Tudományos Gyűjteményben és a Tudománytárban a híres Hanka-féle kéziratoktól kezdve az oroszon át egészen a lengyel irodalomig több szláv irodalmi problémáról emlékezett meg s a szlávokkal való foglalkozásra másokat is biztatott, így például azt a KAZINCZY GÁBORT, akinek „A Felföld” c., az Athenaeumban 1839-ben megjelent cikke nemcsak az író korát meghazudtoló türelmes nemzetiségpolitikai álláspontjának, hanem szláv irodalmi érdeklődésének is érdekes dokumentuma. Persze, ekkor még korai volna a szláv irodalmak iránt érdeklődőktől módszeres kutatómunkát megkívánnunk, a mások alapján történő ismertetés és a műfordítás még keveredik az ismeretlen és a szerző által felfedezett tények közlésével és magyarázatával. De a reformkorban már volt egy ifjú gárda, amely a nemzeti és polgári Magyarországot felépíteni akaró nagy lendület közben már észrevette a vegyesnemzetiségű országban a hirtelen fellángolt nemzeti harcnak a veszélyét s ezért a szláv-magyar közeledésnek vagy legalábbis a kérdések ilyen vagy amolyan megoldásának a szükségességét. Persze, irodalmi munkássága megfelel a más nemzetek irodalmával foglalkozó irodalomtörténet, illetőleg kritika és szép-irodalmi munkásság e kezdeti fokának. Végeredményképpen az, hogy FERENC JÓZSEF a pesti egyetemen az irodalmat kompendiumszerűen, esetleg mások elméleteit, egész gondolatmenetét lemásolva adta elő, éppúgy nem hanyható első szlavista professzorunk szemére, mint ahogy nem kifogásolhatjuk, pl. az Eperjesen a harmincas években szervezkedő fiatalok közül HAAN LAJOS esetében sem azt, hogy a cseh és a szlovák irodalmat ismertető tevékenységében Kollár Jánosról szóló életrajzi megemlékezés éppúgy van, mint Sabina, a cseh forradalmár író egyik korai novellájának fordítása, vagy a Tranoscius c. egyházi énekeskönyvnek s szerzőjének a bemutatása. Tény, hogy már a reformkor s a közvetlen utána következő időszak nem egy magyar írója érdeklődött a szláv irodalmak iránt s tény az is, hogy FERENC JÓZSEF már 1858—59-ben szólt Turgenyevről és Tolsztojról a pesti egyetemen, közvetlenül a

kiegyezés előtt. 1864—65-ben pedig Madáchnak korai és mai kutatóink előtt ismeretlen orosz és szerb-horvát fordításait méltatja. Éppen most van a száz éves fordulója annak, hogy RIEDL SZENDE oly jelentős, a cseh és a magyar irodalom közeledését elősegítő munkáját végezte Prágában. SCHWARZ GYULA pedig a Dora d'Istria Emlékalumban 1864-ben felvetette a kelet-európai összehasonlító irodalomtörténet követelményét. Olyan kezdetek voltak ezek, amelyeknek a XIX. század második felében, a módszeres és modern magyar irodalomtörténeti kutatás kialakulása idején meg lehetett volna a komoly folytatásuk.

Miért nem lett meg? Hosszú lenne ez a felszólalás, ha erre a kérdésre alapos választ akarnánk adni. Az alapok eléggé közismert: a magyar politika akkori vezetőinek egyáltalában nem állott érdekében, hogy kulturális életünkben szláv orientáció érvényesüljön. A kiegészítés után beállott s szinte a második világháború befejezéséig uralkodó hangulat, a „kultúrfölénynek” éppen nem a magyar nép érdekeit szolgáló illúzióizmusa könnyelműen elfordította mind a magyar tudomány, mind pedig az egész magyar szellemi élet tekintetét nemcsak a szláv népek irodalmáról, hanem egyáltalában magukról a szláv népekről is. Abban a hivatalos magyar politikai vezetés megteremtette közhangulatban, amely „pánszláv”-nak minősítette az ország területén élő szláv népeknek még az iskolákra szóló igényét is, nem lehetett szó a szláv irodalmak — és elsősorban a szomszédos vagy a magyar nemzettel akkor egy állam keretei között élő szláv népek irodalmának — a rendszeres, alapos, módszeres tanulmányozásáról vagy éppen kutatásáról. S ha a jelzett két korszakban a szláv nyelvészet kutatói és professzorai magánosok és szervezetlenül művelték tudományágukat, még fokozottabb mértékben voltak magánosok azok, akik valamelyik szláv irodalom kutatásához vagy éppen csak ismertetéséhez fogtak hozzá. Ennek a következménye, hogy pl. világirodalmi kutatásaink legnagyobb múltú folyóiratában, az Egyetemes Philológiai Közlönyben 66 év alatt mindössze 31 szláv irodalmakkal kapcsolatos közlemény jelent meg, tehát átlag minden második évfolyamban egy! Nemcsak a magyar tudománytörténetnek, hanem egyáltalán a magyar kultúra történetének olyan szomorú adata ez, amely mellett nem mehetünk el szó nélkül. Aki a „slavica non leguntur” szomorú időszakában valamely szláv irodalom kutatásához és ismertetéséhez fogott, annak nem hivatalos támogatásban, hanem ellenkezőleg: a gáncsnak, még nem értésnek akkora mértékében volt része, hogy az még a legapostolibb lelkületű kutatókat is elkedvetlenítette.

Kniezsa akadémikus rendkívül érdekes, a magyar szlavisztika múltjának és jelenének szinte teljes problematikáját felölelő és ezért tudománytörténetünk fontos állomását jelentő előadása szépen kidomborítja: ez a rettenetes közöny akkor kezdett valamelyest engedni, amikor — idézem — „a trianoni lecke, legalább a fiatalok számára, megmutatta, hogy a magyarság nem élhet elzárkózva a szláv népek tengerében.” Azok a fiatalok, akik a harmincas években kezdték el szláv irodalomtörténeti stúdiumaikat, itthon két példát tartottak a szemük előtt. BARTÓK BÉLA azzal, hogy rámutatott a magyar népzene és a szomszéd népek zenéjének az összefüggéseire, ez összefüggéseknek az irodalomban s a szellemi élet egyéb területein való felkutatására is biztatta a magyar önismeretben elmélyülni akarókat. Ehhez járult ECKHARDT SÁNDORNAK a maga nemében alapvető tanulmánya: „Az összehasonlító irodalomtörténet Középeurópában” — a Minerva 1934. évfolyamában —, ahol a magyar filológia e kiváló művelője elsőnek vetette föl az egymás mellett élő irodalmak

rokonságának s a rokonság kutatásának a lehetőségét. Ha fellapozzuk a harmincas éveknek s a negyvenes évek elejének magyar irodalomtörténeti vagy szépirodalmi és kultúrpolitikai folyóiratait, számos olyan cikket, tanulmányt és recenziót találunk bennük, amelyek elsősorban a szomszédos szláv irodalmak taglalását tartalmazzák. — E folyóiratok között első helyen az „Apollo” áll. — Ennek az érdeklődésnek a gyümölcsei már a második világháború befejezése előtt, vagy közvetlenül utána kezdtek beérni. KOVÁCS ENDRÉNEK a Kniezsa professzor által is említett s a modern szlovák regényről szóló tanulmányán kívül egyéb könyvkiadványok elég hosszú sora is tanúskodik erről. Itt csak a Dunatáj c. publikációt említjük meg, mely 1947-ben foglalta össze a nemzedék eredményeit. Mi jellemzi a magyar irodalomtörténetírásnak a második világháborút közvetlenül megelőző szláv vonatkozású műveit? Az, amivel keletkezésüket Kniezsa professzor is magyarázta: az elsősorban politikus beállítottság, a szláv irodalmakban fellelhető jelenségeknek a magyar sorskérdésekkel való párhuzamba hozása. Ezt az alapjában véve nem helytelen értékelő szándékot viszont nem előzte meg, mert nem előzhette meg az a műhelymunka, amely az adatok alapos feltárását, a művek és írók megfelelő színvonalú elemzését tette volna lehetővé. Nem volt tanszék vagy egyéb tudományos fórum, amely ezt kezdeményezte vagy irányította volna s a legtöbb esetben a könyv- vagy levéltári kutatások lehetőségei is hiányoztak. A második világháborút megelőző korszak szláv tárgyú magyar irodalomtörténeti műveit tehát a nacionalista szempontok mellett bizonyos felületesség jellemzi. Jelentőségüket mégsem szabad teljes mértékben lekicsinyelni, nem egy szempontjuk ma is figyelemre méltó.

1945 után — legalábbis elvileg — megváltozott a helyzet. Arról, hogy az orosz, illetőleg a szovjet irodalom iránti érdeklődés új irányt kapott s természetesen megnőtt, itt most nem térünk ki, tudásunk szerint ez egy másik felszólalás feladata. Viszont abban is igaza van Kniezsa professzornak, hogy ha az orosz irodalmat kivesszük az elmúlt tizenkét esztendő szlavisztikai tárgyú magyar irodalomtörténeti munkásságából, akkor a kérdés jelentőségéhez képest ismét csak eléggé sovány eredményt kapunk. Mi ennek az oka? Az érdeklődés hiánya? Vagy talán olyasmi, aminek a kiküszöbölése éppen a mi feladatunk?

Hogy a múlt hiányosságai miatt nincsen elég munkaerőnk, hogy az adott helyzetben még mindég nem történik elég és kellő intézkedés az utánpótlásra, hogy a megoldandó feladat sok s a munkás kevés, arról már volt szó Kniezsa professzor előadásában s itt most csak azért hoztuk elő, hogy rámutassunk: Magyarországon a szláv irodalmak kutatása csak akkor fog kellő eréllyel megindulni, ha gondoskodunk a fiatal nemzedéknek, az utánpótlásnak az eddiginél intenzívebb, magasabb színvonalú neveléséről a szláv irodalmak területén is. Felsőoktatásunkban meg kell erősítenünk és el kell mélyítenünk a szláv irodalmakról szóló előadásokat és az aspiránsképzést a nyelvészet mellett meg kell indítanunk a szláv irodalmakból is. Tökéletesen igaza van Kniezsa professzornak: ne az egészen kezdő fiatalokat küldjük ki külföldre, hanem azokat, akik tanulmányaikban már eljutottak egy bizonyos fokra s így remény van arra, hogy külföldi útjuk sikerrel járhat.

Az utánpótlás nevelése azonban önmagában véve még nem oldja meg a problémát. Vannak olyan szempontok, amelyeket a kivitelezésnél föltétlenül tekintetbe kell venni. Az első és a legfontosabb az, hogy nincs általános szláv irodalomtörténet. Ha a szláv nyelvésznek legalább passzív ismernie kell

minden szláv nyelvet, akkor az irodalomtörténész ahhoz, hogy minden szláv irodalommal foglalkozni tudjon, lehetetlen nehézségek elé van állítva. Világos ugyanis, hogy ez nemcsak a nyelvtudásnak a kérdése. Minden nyelvi hasonlóság mellett az egyes szláv népeknek oly különböző gazdasági-társadalmi-politikai fejlődése az egyes szláv irodalmak között is lényeges eltéréseket szült. Ne kísérletezzünk egy-egy kutatónál még két szláv irodalom kutatásának a megkövetelésétől sem, illetőleg csak akkor kísérletezzünk vele, ha az összehasonlítást, az összefüggéseket, a párhuzamok kutatását tűzzük ki a számára célul. Ahány szláv irodalom, annyi kutatóra van szükség, hogy a magyar irodalomtörténetírás szlavisztikai része idő előtt ne jusson kátyúba. Persze, ez nem zárja ki majd a fejlődésnek egy fejlettebb fokán a tágabb horizontú szintézisnek a lehetőségét. Ha a magyar tudomány jól meg tudja szervezni a kutató- és elemzőmunkát a szomszédos szláv irodalmak területén, idővel részben ennek az eredményeiből alakulhatnak ki — a románnal együtt — az egyetemes keletközépe-urópai összehasonlító irodalomtörténet körvonalai. De ezt a szintézist még hosszú évek kutató- és elemzőmunkájának kell megelőznie!

Szlavista nyelvészeink, íme, már ott tartanak, hogy a hungarocentrikus problémák kitűzésén túl öncélúbb szláv kérdések megoldására is vállalkozhatnak. Az irodalomtörténészek boldogok lennének, ha tisztán láthatnák magukat a problémákat, amelyeket pl. a magyar és az egyes szomszédos szláv népek viszonylatában egyáltalában fel lehet vetni. A múlt hivatatos irodalompolitikája nemcsak hogy elhanyagolta a szláv irodalmak kutatását, hanem elhallgatta azokat a tényeket is, amelyek irodalmaink párhuzamos fejlődését bizonyítják. A legszorosabb értelemben vett levél- és hírlaptári kutatómunka *megkezdésének* hatalmas feladatai állanak előttünk. Csak egy-két példával szeretném ezt igazolni: évek óta hangoztatom, hogy ki kellene kutatni, fel kellene dolgozni Kollár János 30 éves pesti lelkészkedésének történetét, de hogy ez a munka esetleg a *Národnie spievanky* (Kollár népköltési gyűjteménye) magyar forrásainak a megtalálásához is hozzásegíthet, ennek a sejtése csak most vált bizonyossággá, amikor a prágai strahovi levéltárban Kollár levelezésében rábukkantam szoros ismerettségére, illetőleg barátságára Majláth Jánossal és Jankovics Miklóssal. Hogy Petényi Salamon, a magyar ornitológia szlovák származású úttörője közvetítő szerepet játszott a szláv kölcsönösségi eszme megalapítója és a magyar kulturális élet bizonyos tényezői között, annak a békéscsabai Megyei Könyvtárban fellelhető Haan Lajos-féle levelezésben találtam meg a nyomát. MIKULÁŠ BAKOŠ szlovák kutatónak a Slovenská Literatúra legutóbbi számában közzétett cikke a szlovák felvilágosodás prozódiai harcait mutatja be: rendkívül hasonlít az ebben a korban nálunk is lezajlott hasonló harcokhoz. De új és új problémák merülnek föl a kutatások során azokban a témákban is, amelyek éppen a magyar kapcsolatok szempontjából már eddig is eléggé ismertek voltak; Hviezdoslav Ország Pálnak ez év őszén Alsókubinban és Túrócszentmártonban megtalált további magyar zsengei a kérdés *verstani* vonatkozásaira hívják fel a figyelmet és it. Persze, mint minden forráskutatásnak, ennek is lesznek az első pillanatban kisszerűnek látszó, szinte semmitmondó eredményei. De ezeket is közzé kell tenni, ha kapcsolatokra — és pedig pozitív kapcsolatokra — mutatnak rá; *sokszor éppen a kis adatok vezetnek rá később jelentős összefüggésekre.*

A források kutatásával párhuzamosan viszont követnünk és elemeznünk kell magát az illető irodalmat és irodalomtörténetírást is, részben, hogy ellen-

őrizni tudjuk eddig elért eredményeinket, részben pedig, hogy bele tudjuk őket illeszteni az illető szláv irodalom fejlődésébe. A magyar kapcsolatok sohasem állhatnak meg önmagukban, hanem azok kutatásával minden egyes esetben az illető irodalom alapos ismeretének kell együttjárnia. Ezt az összetett feladatot — persze — a legjobb munkaközösségben elvégezni. Sajnos, az a munkaközösség, amelyet a szláv irodalmak kutatói számára eddig időnként összehívtak, azért nem vált be, mert különböző irodalmak kutatóit terelték össze, akik — a munkának e kezdeti stádiumában — nehezen találták meg a közös alapot és témát. Egyelőre sokkal jobban válik be az egy-egy szláv irodalommal foglalkozók szűkebb körű, de elmélyültebb munkaközössége.

Források kutatása, a kérdéses szláv irodalomban való elmélyülés s annak a magyar nyelven való ismertetése: e hármas feladatot a mai magyar irodalomtudománynak egyszerre kellene megoldania. Világos, hogy ez emberfeletti s a dolgok mai állása mellett egyszerre szinte megoldhatatlan feladat.

Viszont maguk a magyar irodalomtörténészek is kezdenek rájönni, hogy a szomszéd népek — és így a szomszéd szláv népek — irodalmának ismerete nélkül magának a magyar irodalomnak az ismerete is szegényebb, nemzeti irodalmunk egyes korszakai még plasztikusabban állanak előttünk, ha tudomásunk lenne a párhuzamos orosz, lengyel, cseh, szlovák, délszláv, bolgár stb. jelenségekről. Annak, aki ma Magyarországon a szláv irodalmak valamelyikével foglalkozik, erre is gondolnia kell.

Az elmondottak alapján az Irodalomtudományi Intézetben — a meglevő szerény adottságok mellett, de minden lehetőséget kihasználni igyekezve — a következő problémák megoldására törekszünk:

1. Folyóiratunkban, az Irodalmi Figyelőben az évenként rendszeresen közzétett könyv- és folyóiratcikk-bibliográfia mellett kritikai összefoglalások és ismertetések útján is tájékoztatjuk a magyar irodalomtörténészeket az egyes szláv irodalmakról;

2. Ennek a tájékoztató munkának egyik sajátos feladata volna annak a számontartása: mit mond és mit mondott eddig a szláv népek kritikája és irodalomtudománya rólunk? Közismert pl. — hogy a most aktuális jubileummal kapcsolatban legalább itt megemlékezhessünk róla — hogy Ady Endre milyen jelentős szerepet játszott szomszédaink irodalmi fejlődésében. Elég ha a román Octavian Gogán kívül Štefan Kréméryre, Emil Boleslav Lukácsra vagy Miroslav Krležára, illetőleg idevágó jelentős tanulmányaikra utalok. Az Irodalmi Figyelőben erre a célra ez évben rendszeresített rovaton kívül ezeknek a kérdéseknek figyelmet szentelhetne a Studia Slavica is.

3. A hazai könyv- és levéltárakban fellelhető források felkutatásával és feldolgozásával kapcsolataink minél nagyobb számát igyekszünk felderíteni és feldolgozni. Az Irodalomtörténeti Intézet Világirodalmi Osztályának munkatervében olyan könyvsorozat is szerepel, amelyben eredeti nyelven közzétesszük az idegen irodalmak Magyarországon található értékeit. E sorozatban szláv nyelvű kiadványok is fognak szerepelni. — Ez év szeptemberében és októberében lezajlott, egyhónapos csehszlovákiai tanulmányútam viszont azt is bizonyítja, hogy magyar részről a kutatómunkának a külföldi könyv- és levéltárakra is ki kell terjednie.

4. Érettebb munkások esetében oda kell hatnunk, hogy — főleg a szomszédos szláv irodalmak egyes kiemelkedő íróiról — magyar nyelvű monográfiák szülessenek meg. Ez nemcsak a magyar kutatás előrelendülését segítené elő, hanem az illető szláv irodalom munkásainak is segítségére lenne. Szlovák

viszonylatban örömmel számolhatok be pl. arról, hogy nem egy szlovák kutató közölte velem: amikor elemeztem Hviezdoslav magyar nyelvű zsenéit, amikor bemutattam Ján Chalupka magyar nyelvű vígjátékának és Bendegucz c. szatirikus regényének magyar forrásait stb., akkor őket is elősegítettem saját irodalmuk ismeretében, mert ők eddig — a múlt nacionalizmusának káros maradványaként — kevésbé törődtek ezekkel s az ezekhez hasonló problémákkal.

5. Munkaközösségben fel akarjuk dolgozni a magyar múlt fontosabb folyóiratait (pl.: Tudományos Gyűjtemény, Vasárnapi Újság, Fővárosi Lapok, Budapesti Szemle, Irodalomtörténet, Huszadik Század stb.) a szláv irodalmi anyag szempontjából.

6. Kézíkönyv-sorozat szerkesztését vettük tervbe, amelyben a kérdés legkiválóbb hazai szakemberei mutatnák be az egyes szomszédos népek irodalmi fejlődését, bő bibliográfiával, hogy azt a részletkérdések szakemberei is használni tudják.

7. Szoros kapcsolatot igyekszünk létesíteni a szláv államok irodalomtudósaival. Eddig ez már több ízben is sikerült: Intézetünkben eddig cseh és lengyel tudós tartott előadást, délszláv tudós ankétot, programunk több pontját vitattuk meg a Szlovák Tudományos Akadémia vezetőmunkatársaival, legutóbb pedig egy szlovák kutató jelenlétében beszéltük meg a régi szlovák irodalom periodizációjára tett hivatalos szlovák javaslatot.

8. Végül — de nem utolsósorban — célunkul tűztük ki azt is, hogy a magyar irodalom nagy elvi kérdéseinek és korszakainak szintetikus megítélésénél (pl.: barokk, romantika, realizmus, modern izmusok stb.) a magyar kutatóknak a hasonló szláv irodalmi irányzatok ismertetésével is a segítségére legyünk.

GUNDA BÉLA

A SZLÁVSÁG NÉPRAJZÁNAK MAGYARORSZÁGI KUTATÁSA

Kniezsa István előadásával kapcsolatban — a néprajz részéről — mindenekelőtt arra szeretnék rámutatni, hogy a szláv népi műveltsége iránt az érdeklődés hazánkban igen régi. A XVIII. század második, a XIX. század első felének encyklopédikus, geográfus szemléletű kutatói, a magyar demográfiai irodalom úttörői rendkívül értékes anyagot közöltek a szlovákok, ruszinok, szlovének, horvátok és részben a szerbek népi gazdálkodásáról, viseletéről, építkezéséről, szokásairól s gyakran a népköltészetre utaló fozslányok is előfordulnak munkáikban. Gondolok itt Bél M., Csaplovics J., Scswabtnér M., Magda P., Fényes E. és mások munkáira. Külön ki szeretném emelni Csaplovics J. etnográfiai munkásságát, aki — többek között — megpróbálkozott azzal a nehéz kérdéssel is, hogy a néprajzi anyag segítségével jellemezze az akkori Magyarország szláv népeit. Munkáik időtálló, nélkülözhetetlen források. Nem véletlen, hogy Csaplovics J. munkásságának már szlovák feldolgozója is akadt. (Természetesen könnyűszerrel lehetne korábbi forrásértékű munkákra is utalni, amelyek a szláv népek életmódját, szokásait stb. írják le. Idetartozik pl. Szepsi Csombor Márton útleírása, a Magyar Simplicissimus megfigyelése.)

Amikor a Kisfaludy Társaság és a Magyar Tudományos Akadémia a múlt század közepén a népköltészet gyűjtése felé irányítja a figyelmet, egyes érdeklődők a szláv népköltészeti anyag gyűjtését, fordítását tűzik ki célul. Külön vizsgálatot érdemelne ezen a téren Vitkovics M. szerepe és tevékenysége. A Magyar Tudományos Akadémia, a Kisfaludy Társaság ösztönző, irányító tevékenységének köszönhetőek pl. Székács J. szerb népköltészeti fordításai vagy Fincicky M. és Lehoczky T. ruszin népköltési gyűjteménye. Fincicky M. munkáinak jó része — pl. népmesegyűjteménye — ma is kéziratban van. Általában a XIX. sz. folyóiratirodalma bővelkedik értékes szláv népköltési és egyéb anyagban. Ezek a közlemények természetesen nem szakemberek tollából kerültek a nyilvánosság elé, de ettől függetlenül kitűnően használható anyagot tartalmaznak, akár a Tudományos Gyűjteményről, akár a Vasárnapi Újságról van szó. Nem egy — ma már a szakemberek láthatárán is kívüleső — könyv jelent meg a múlt században, amelyek a XIX. századi Magyarország szlávság iránti érdeklődését tükrözik. Csak egy példát említek: 1890-ben Vrabely Mihálytól Ungváron Az orosz csalogány címen ruszin népdalgyűjtemény látott napvilágot, amely a népköltészet kutatóinak figyelmét teljesen elkerülte.

Amikor a Magyar Néprajzi Társaság 1889-ben megalakult, célul tűzte ki az akkori Magyarország nemzetiségeinek vizsgálatát is. Az Ethnographiában majd a Néprajzi Múzeum Értesítőjében szinte állandóan jelentek meg értékes néprajzi leírások és összehasonlító tanulmányok. Elég ha itt emlékeztetül utalok Bellosics B. szerb-horvát, Lehoczky T. és Sztripszky H. ruszin, Szegedy R. horvát, Pável Á. szlovén közléseire. A Magyar Néprajzi Társaság köré csoportosult kutatók a századforduló táján több, a kor színvonalán álló monográfiát is elkészítettek. Gönczi F. megírta a muraközi horvátok és a nyugat-magyarországi vendek néprajzát, Nagy J. az árvai szlovákokról írt alapos munkát, Baner B. a nyitrai Ság község néprajzát dolgozta fel, Strausz A. kora színvonalán álló monográfiákban foglalkozott a bolgár néphittel. Ezek a munkák jórészt ma már könyvtészi ritkaságok, de fontos források. A szlávság néprajzának elengedhetetlen ismeretanyagát nyújtja a Szabó O.-féle Nemzetiségi Ismertető Könyvtár néhány kötete.

A szláv népi kultúra megismerése és feldolgozása terén talán a legmélyebbre Jankó J. hatolt. Jankó J. a magyar halászat eredetéről szóló munkájánál terjedelmes orosz anyagot is felhasznált s a munkában utat tört a magyar szláv néprajzi kérdések tanulmányozásához. Jankó J. különben számtalan tanulmányában foglalkozott szláv néprajzi kérdésekkel, pl. a bácskai sokácok néprajzával.

Kniezsa István érintette azt a kérdést, hogy a Magyar Tudományos Akadémia és a Széchényi Könyvtár milyen értékes szláv könyvanyagot őriz. Ehhez kapcsolódva legyen szabad megemlítenem, hogy a budapesti Néprajzi Múzeum felállítása óta rendszeresen gyűjt szláv anyagot is. Sztripszky H. ruszin gyűjtése egyedülálló a maga nemében s csak a Lwów-i múzeumé vetekedik vele.

Bartók Béla munkásságáról szolt Kniezsa István. Néhány szóval szeretnénk rámutatni az első világháború s a húszas-harmincas évek tevékenységére. Becses néprajzi megfigyeléseket végzett Délukrajnában Lambrecht K., Nopcsa F. Albániáról szóló monográfiája és több kisebb (szerb nyelven is megjelent) tanulmánya a balkáni szlávság néprajzának is szempontokban, eredményekben gazdag tárháza. A Balkán félsziget műveltségi területeinek

és rétegeinek első körvonalait NOPCSA F. rajzolta meg, amelyre azután Obrebski J., Vakarelski Chr., Gavazzi M., Bratanić Br. és mások szilárdan építhettek. Ne feledkezzünk meg egy botanikusnak, Degen Á.-nak néprajzi vonatkozású munkásságáról. Flora Velebitica-jának terjedelmes bevezetése tulajdonképpen a horvát karsztvidék gazdasági néprajza. Ez a munka különben a horvát népi növénynevek kimeríthetetlen kincsestára. Degen Á.-nak kitűnő érzéke volt a néprajzi megfigyelésekhez.

Távolról sem lehet azt állítani, hogy a húszas és harmincas években bármilyen szervezett, a szlávokra vonatkozó kutatómunka folyt volna Magyarországon. Kapcsolataink azonban voltak a szlávssággal. Így Vakarelski Chr. bolgár ethnográfus hosszabb ideig dolgozott hazánkban és több tanulmányát nálunk publikálta. A Néprajzi Múzeum termékeny kapcsolatokat tartott fenn a szovjetorosz kutatókkal. Ennek bizonyítéka a Néprajzi Múzeum könyvtárának gazdag szovjet anyaga, a Néprajzi Múzeum Értesítőjében megjelent szovjet könyvismertetések. Tudtommal a két világháború között a Néprajzi Múzeum Értesítője volt az egyike azoknak a nagyon kevés számú tudományos folyóiratoknak, amelyekben szovjet szerző is publikált. Gönyey S.-nak, Vajkai A.-nak, Manga J.-nak és másoknak több olyan tanulmánya jelent meg, amelyek szláv (főleg szlovák) anyagot is tartalmaznak vagy teljesen szláv vonatkozásúak. E sorok írója több szlovák, horvát nyelven megjelent tanulmányában foglalkozott a szláv-magyar kapcsolatokkal vagy kimondottan szláv néprajzi kérdésekkel. Róheim G. a Magyar néphit és népszokások c. munkájában széleskörű szláv anyag segítségével próbálja megoldani a magyar hitvilág egyes kérdéseit. A Magyarországi Néprajzában (és egyéb tanulmányaiban) Bátty Zs. vet fel a szlávok anyagi kultúráját érintő kérdéseket s különösen az izba-pec kultúrkörrel kapcsolatban mélyen belelát Közép- és Kelet-Európa műveltségi mozgalmába. És álljunk meg egy pillanatra a volt Magyarországi Tudományi Intézetnél. Ez az intézet adta ki a nyíregyházi tírpákok monográfiáját Márkus M.-tól.

Kniezsa István foglalkozott röviden azzal a kérdéssel, hogy a fiatalabb irodalomtörténész nemzedéknél a harmincas évek végén mindinkább kidoroborodik a szláv irodalom iránti érdeklődés. Szép példája ennek akár Sziklay László, Kovács Endre vagy Sárkány Oszkár munkássága. Talán idekapcsolódva lehet elmondani azt, hogy a szláv népek irodalma, néprajza és általában egész kultúrája iránti érdeklődést jelentős mértékben elősegítették a különböző haladó ifjúsági mozgalmak. Így Csehszlovákiában a Sarlós mozgalom (1. pl. Vetés c. röpiratukat, A sarlós jegyében c. kiadványukat) s Magyarországon a Bartha Miklós Társaság, amelynek keretei között egy időben József Attila is hirdette a szláv népek felé való kulturális közeledést. Kolozsvárott a Korunk c. folyóirat törte az utat a magyarság és szlávosság között.

Szeretnék még néhány szót szólni a felszabadulás utáni szláv vonatkozású néprajzi munkáról. (A részletesebb, bibliográfiai adatokkal teljes beszámolóért 1. Gunda B., Slavische ethnographische Forschungen in Ungarn zwischen 1945—1955. Studia Slavica, I. 1955. 467—470. l.) Ezek közül a legjelentősebb a Néprajzi Múzeum keretében, de a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával folyó tótkomlói munka. Magyar és szlovák kutatók közösen dolgoznak Tótkomlós monográfiáján s ugyanekkor Csehszlovákiában egy magyar falu (Rudna) feldolgozása folyik. A munka ugyan kissé megtorpant, de részleteiben már most is vannak monográfiászerű, nyomdakész eredményei (pl. Vajkai A.-tól Tótkomlós építésze). Ki szeretném emelni Szolnoky L. bulgáriai tanul-

mányútját. Szolnoky L. jelentékeny tárgyi anyagot gyűjtött Bulgáriában a Néprajzi Múzeum részére s részletekbe menő tanulmánya jelent meg a rodophei ház életéről. Cseh kutatókkal dolgoztak együtt az Eötvös L. Tudományegyetem Néprajzi Intézetének munkatársai s kétnyelvű folklóre szövegeket vizsgáltak. Jelentősek Manga J.-nak, Korompay B.-nak, Tábori Gy.-nek és másoknak szláv tárgyú tanulmányai. A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Intézetében kiterjedten foglalkozunk szlovák és ruszin néprajzi kérdésekkel. Így dolgozunk az ún. regéci Háromhuta néprajzi monográfiáján Podolák J. pozsonyi kollégánk bevonásával. Az elmúlt években öt hónapot töltöttem a terepen Csehszlovákiában a gorálok, morva-vlachok és szlovákok között s tanulmányozhattam a dobrudzsai lipovánokat is. Terepmunkám eredménye több részlettanulmányon kívül egy széppességi falu (Žakarovce) népi teherhordásának monográfiászerű feldolgozása.

Mindezek részletek a magyar néprajzi kutatók szláv vonatkozású munkájából. A különböző törekvéseket, eredményeket, a példákat tovább lehetne folytatni. Áttekintve a magyar néprajz problémáim azt kell látnunk, hogy népi műveltségünk számtalan alapvető kérdése nem oldható meg önmagában, hanem tekintetbe kell venni a szlávság néprajzát is, — akár pozitív, akár negatív eredménnyel végződik az ilyen irányú vizsgálat. De a szláv néprajz sem mellőzheti a magyar eredményeket. A kárpáti pásztorkodás, a keletközépeurópai ún. Wohnkammerhaus és Kochofenkultur problémája, a vlach településformák, a kárpáti és alföldi részek mezőgazdasági szerszámanyagának formavilága, az égetőgazdálkodás s olyan folklóre jelenségek, mint pl. a kiszéjárás, az erdei mithologikus alakok kutatása csak az eredmények kölcsönös figyelembevételével lehetségesek.

A munkát azonban tervszerűen kell folytatni. Kíváncsnak tartanám, hogy a Knieszsa István javasolta „szlavisztikai kör” munkájában a néprajz művelői is részt vehessenek s további programunkat a nyelvészekkel együtt kellene kidolgozni. A programmal kapcsolatban csak néhány rövid javaslatot teszek, mivel ezek részletes megvitatása itt most ugysem lehetséges:

1. A szlavisztikai kutatások néprajzi téren nem mellőzhetik az orosz és a finnugor népek közötti viszony minél részletesebb felderítését.

2. Moszyński K.-nak, esetleg Fischer A.-nak a szlávásgról, ill. a különböző szláv népekről írt monográfiáit ki kellene magyar nyelven adni. A magyar nyelven való megjelentetése elősegítené a szlávság néprajzának megfelelő értékelését.

3. Megvizsgálandó, hogy melyek azok a falvak, falucsoportok Magyarországon, ahol különböző szempontú néprajzi kutatást kellene végezni. Érdemnyes lenne, ha a nyelvészek és ethnográfusok együtt dolgoznának. Fontos lenne szerintem a vend és a Dráva-menti horvát falvak vizsgálata, valamint északkeleti Magyarország szlovák településeinek kutatása. Ez utóbbi területen tanulságos akkulturációs problémák, valamint a régi szlovák kultúra konzerválódásának kérdései merülnek fel.

4. Magyar szempontból is behatóan kellene foglalkoznia szlovákiai illetve morvaországi vlach települések néprajzával. A magyar és csehszlovák történészek ezen a téren már sikeres előtanulmányokat végeztek, amelyekre nagymértékben építeni lehetne.

5. Nem hagyható figyelmen kívül a szláv néprajz szempontjából a románok kultúrája. Északi román területeken számtalan régi szláv műveltségi

jelenség maradt fenn (pl. a népi építkezés köréből), akkor, amikor azok a keleti szlávoknál már erősen megváltoztak.

6. Végül felvetem azt a gondolatot, hogy nem lehetne-e egy közös nyelvész etnográfus kutatótutat szervezni. (esetleg más szakemberek bevonásával), pl. Bulgáriába.

JUHÁSZ JÓZSEF

Kedves Kartársak! Rövid hozzászólásomban BALECZKY EMIL szavaihoz szeretnék kapcsolódni. Tulajdonképpen a russzisztika, vagyis az orosz nyelvészeti kutatások egyik-másik problémájával foglalkoznék. Tekintettel arra, hogy BALECZKY EMIL erről meglehetősen részletesen szólt, nekem igen kevés maradt ebből a témakörből, de így legalább rövid lehetek.

Egy problémát ragadnék ki abból, amit BALECZKY EMIL már elmondott, s erről szólnék néhány szót. Nevezetesen arról, hogy az utóbbi tíz év óta Magyarországon — elsősorban az orosz nyelvoktatás főiskolai, egyetemi kiszélesítése következtében — az orosz nyelv kutatói örömdetesen megsaporodtak. Más kérdés — s nem is foglalkozom itt vele, mert nem tartozik szorosan ide — hogy vajon a magyar szlavisztikában a szakemberek megoszlásának aránya megfelelő-e vagy sem, hiszen nyilvánvaló, hogy itt vannak problémák, elég utalni arra, hogy a délszláv nyelvek kutatói igen kis számban vannak nálunk képviselve. De ezt a kérdést most nem érintem. Mindenesetre az a helyzet, és ez tény, amivel számolni kell, hogy az orosz nyelv kutatói, művelői igen nagy számban vannak ma képviselve a magyar szlavisztikában. Ha pedig ez tény és adottság, az ebből az adottságból adódó lehetőségeket fel kell használni. Itt bizonyos szervezeti, szervezési problémák is adódnak, s ezeket jobb előbb felvetni, mint később.

Arról van szó, hogy néhány év óta szorosan az orosz nyelvészet területén már több kandidátusunk is van és egyre többen vannak, illetve vagyunk olyanok, akik a kandidátusi fokhoz közel állunk és hosszabb-rövidebb időn belül megszerezük a kandidátusi címet. De nemcsak a kandidátusi fokozat szempontjából, hanem általában a tudományos érdeklődés fokozása szempontjából feltétlenül fontos, hogy az orosz nyelvészettel foglalkozó kutatásainkat valamilyen módon koordináljuk, helyesebben mindenekelőtt megvizsgáljuk, hogy ezek a kutatások helyes úton haladnak-e, s megnézzük, melyek a legfontosabb problémák, hogy ezeknek a feladatoknak tisztázásával a további munkát helyes irányba tereljük. A problémák egy része ezen a területen is tulajdonképpen az eddigiekből adódik: a szomszéd szláv népek nyelvének közös elemeivel kapcsolatos problémák, a jövevényszó-kutatás problémái, amely nálunk is megindult a keleti szláv nyelvekkel kapcsolatban, s amely szervesen kapcsolódik a délszláv és egyéb jövevényszó-kutatás eddigi munkájához és eredményeihez.

Van azonban a russzisztikának egy olyan ága, amely legalábbis eddig a levegőben lógott: az orosz nyelvtan, elsősorban az orosz leíró nyelvtan vizsgálata, az ezzel összefüggő problémák kutatása. Ha a mi szlavisztikánk foglalkozott is specifikusan szláv problémákkal, tehát magyar kérdésekkel nem érintkező problémákkal, akkor is elsősorban — legalábbis úgy tapasztalom — nyelvtörténeti kérdések vetődtek fel, s csak kis mértékben a leíró nyelvtani problémák. Most azonban a helyzet sajátossága folytán russzisztikánk nagyobb része elsősorban a leíró nyelvtan kérdéseivel foglalkozik. Természetesen a

főiskolai oktatás, az egyetemi oktatás teszi ezt elsősorban szükségessé. Meggyőződésem, hogy színvonalas egyetemi oktatást bármilyen idegen nyelven csak akkor valósíthatunk meg, ha azon túl, hogy ismerjük a külföldi eredményeket, mi magunk is igyekszünk ezt a területet művelni. Ez olyan momentum, amit semmiképpen nem szabad figyelmen kívül hagyni. Másrészt vannak az orosz oktatásnak, mint ahogy bármilyen más idegen nyelv főiskolai oktatásának, olyan problémái, amelyek bizonyos módszertani kérdéseket is felvetnek, de azokon túlmenően szemléleti problémákat is. Magyar hallgatók számára oktatni egy idegen nyelvet nem ugyanaz, mint anyanyelvűek számára oktatni. Eppen ezért nem tartom véletlennek, hogy eddigi russzisztikánkon belül sok olyan dolgozat is készült már, illetve van készülöben, amelyet valami ilyen szükséglet hozott létre. Például utalok az Egerben működő BÍHARI JÓZSEFnek arra a dolgozatára, amely az orosz и és ъ hang szembenállásával foglalkozik, illetve azzal, hogy az utóbbi az előbbi variánsa-e, vagy pedig önálló fonéma. Nálunk a nyelvoktatásban igen fontos kérdés ez, s ezzel kapcsolatban kell valamilyen álláspontra helyezkedni. Hasonló jellegű problémák adódtak kandidátusi disszertációkban is, s nyilvánvalóan adódni fognak, akaratlanul, véletlenül is felvetődnek majd a továbbiak során is. Részben ilyen problémával foglalkozik PAPP FERENCnek az orosz jelzős szerkezetek egy típusáról szóló dolgozata is, melyben egy sajátos egybevető fejezet is van, ahol a vizsgált orosz anyagot a megfelelő magyar anyaggal veti egybe a szerző. Hasonló kérdések vannak például DOMBROVSZKY JÓZSEF készülő dolgozatában is, aki a számunkra annyira fontos orosz igeaspektus-problémákat dolgozza fel. Én magam is egy hasonló kérdés feldolgozásához fogtam s bár eredetileg nem metodikai célkitűzéssel indultam, de egészen bizonyos, hogy tudat alatt hasonló igények vetődtek fel bennem is. Ebben az esetben a névszói determinálódás kifejezés formáiról van szó. Ez a magyar hallgatóság számára szintén igen fontos probléma az orosz nyelvoktatásban. Mindezek tulajdonképpen csak az utóbbi időben kezdenek tisztázódni közöttünk. Az első időkben jónéhány évvel ezelőtt — magánbeszélgetésekből emlékszem — tulajdonképpen mindenki csak tapogatózott, sötétben botorkált, s nem tudta, hogy mivel kellene foglalkozni, hogyan foglalkozzék azzal, amit esetleg meg akar ragadni, hiszen amint ismeretes, megfelelő szakirodalom nem áll rendelkezésünkre kellő mértékben, sőt a tudományos irányításnak is híjával vagyunk, tekintve, hogy nincsen akárcsak doktori fokon álló russzistánk sem pillanatnyilag, nem is beszélve arról, hogy akadémikusaink legyenek.

Eppen ezért problémák itt bőven vannak. Miután azonban ezeket meg kell oldanunk, ezektől nem tekinthetünk el, keresnünk kell a megoldási formákat, a megoldási módokat.

Knieza akadémikus arról beszélt, hogy szükséges és célravezető lenne egy olyan szlavisztikai bizottság, testület vagy szervezet megalakítása, amely a szlavisztikai kutatásokat összefogná és koordinálná. Ezen belül, vagy egyéb formában — ezt itt nem akarom eldönteni — véleményem szerint szükség lenne a russzisztikai vizsgálatok koordinálására is, ezeknek a munkálatoknak a szervezésére és — amennyire tőlünk telik — bizonyos fokú irányítására is.

Ehhez annyit szeretnék még hozzáfűzni, hogy mindez nem egyszerűen csak a nyelvoktatás tudományos igényének fokozását szolgálná, hanem a magyar nyelvtudomány szempontjából sem lenne teljesen közömbös. Meggyőző-

désem ugyanis, hogy először is — bár mi nem vagyunk orosz anyanyelvűek — éppen a magyar nyelvészet szilárd bázisára támaszkodva mégis eredményesen vizsgálhatunk egy idegen nyelvet. Amint én a Nyelvtudományi Intézetben szerzett tapasztalataim alapján látom, a magyar nyelvészet ehhez meglehetősen szilárd bázist ad. bár nálunk — mondjuk — a leíró nyelvkutatások nem különösebben fejlettek, de mégis fellendülőben vannak.

De szeretném hozzáfűzni azt is, hogy ha ilyen módon és ilyen igényekkel vizsgálunk orosz nyelvészeti vagy akármilyen idegen nyelvészeti problémákat, ennek közvetve vagy esetleg néha közvetlenül is megvan a maga haszna a magyar nyelvtudomány számára is. Egy idegen nyelvészet eredményeit ugyanis elsősorban nem úgy lehet propagálni vagy ismertetni, hogy egyes cikkeket lefordítunk, hanem úgy, hogy szemléletet tanulunk és ezt a szemléletet munkánkban igyekszünk érvényesíteni, s ezen keresztül a magyar nyelvészekkel, a magyar nyelv kutatóival való együttműködés során ennek adunk kifejezést, ezt juttatjuk érvényre. Ha van valami értékes — márpedig nyilván van — abban, amit a régi orosz, később a szovjet-orosz nyelvtanírás és általában nyelvészet adott, ennek ilyen úton való közvetítése — azt hiszem — hasznosabb, mint egyedül dokumentációs vagy pedig rövidített vagy egyéb fordítások útján való ismertetése.

Éppen ezért megismétlem azt, amit az előbb már mondtam: mindezek értelmében hasznosnak, sőt nélkülözhetetlennek tartanám, ha mostani szervezeti rendeződésünk során e kérdés is külön figyelmet kapna és lehetőségünk támadna nekünk, ruszisztáknak arra, hogy problémáinkat megbeszéljük, erőinket egyesítsük és — amennyire lehet — irányítást is szervezzünk. Én itt csak a leíró nyelvtannal kapcsolatos kérdésekről beszéltem, de nem csupán ezek jöhetnek számításba. Én csak ezt ragadtam ki saját munkaterületemnek megfelelően. Azt hiszem, ennek a munkának a haszna előbb-utóbb feltétlenül megtérül, s ennek a magyar nyelvtudomány is hasznát látja.

PÓTH ISTVÁN

Kniezsa István akadémikus előadásában alaposan és részletesen ismertette a magyar szlavisztika múltját. Részletesen beszélt a szláv nyelvészettel foglalkozó kutatók munkásságáról és ismertette e kutatási terület terveit és feladatait is.

A szláv irodalomtörténeti kutatás terveit és feladatait nem részletezte, hanem ezt a hozzászólókra bízta, bár — mint hallottuk — e területen is igen komoly és megszívlelendő mondánivalója van.

A magam részéről röviden szeretném ismertetni, hogy mi lenne — véleményem szerint — a szerb és horvát irodalomtörténettel foglalkozók feladata nálunk.

1. Fel kell kutatnunk és ismertetnünk kell a könyvtárainkban és levéltárainkban levő eddig ismeretlen szerb, illetve horvát irodalmi értékű kéziratokat. Csak néhány példát szeretnék említeni. Jovan Pačić-nak, a XIX. sz. első fele jelentős szerb költőjének, van az Egyetemi Könyvtárban egy terjedelmes kézírata, melyről a jugoszláv irodalomtudomány nem tud. Tudomásom szerint Bor Kálmán most dolgozik ezen a kéziraton. — A Széchényi Könyvtár őriz egy 1756-ból való kéziratot, amely Metastasio három vallásos tárgyú drámájának horvát fordítását tartalmazza. Tudomásunk szerint ez a legkorábbi

szláv Metastasio fordítás. Ennek a kéziratnak a feldolgozása a múlt években egy szakdolgozat feladata lett volna, ez azonban, sajnos nem ütötte meg azt a mértéket, hogy közzé lehetett volna tenni.

2. Fel kell kutatnunk és publikálnunk kell a nálunk megtalálható adatokat nevesebb horvát és szerb írók és költőkre vonatkozólag. Köztudomású, hogy — elsősorban a múlt században — sok délszláv ifjú tanult fővárosunkban és vidéki városainkban, és hogy ezek közül több idővel neves író lett. A tanulmányaikkal kapcsolatos adatok feltárása nem haszontalan és néha érdekes eredményekkel jár. — Ismét néhány példát említek. A horvát irodalomtörténészek eddig úgy tudták, hogy Ljudevit Gaj, az illír mozgalom vezére a pesti egyetemen elvégezte a jogot. Krešimir Georgijević belgrádi egyetemi professzor felkérésére utánanéztem ennek és megállapíthattam, hogy Gaj valóban folytatott jogi tanulmányokat Pesten, csak nem fejezte be. — 1953-ban Ujvidéken adták ki Jakov Ignjatović, az első szerb realista elbeszélő emlékiratait, melyeket különböző lapokból kellett összeszedni. Živojin Boškov a kötet szerkesztője kénytelen volt a könyvet hiányosan megjelentetni, mert egyes lappéldányok Jugoszláviában nem álltak rendelkezésére. Most már Magyarországról megkapta a hiányzó részeket és ezeket egy folyóiratban utólag közzétette. — 1956-ban ünnepelték Jugoszláviában Jovan Sterija Popović „a szerb színház atyja” születésének 150. és halálának 100. évfordulóját. Ezzel kapcsolatban ismertettem az író pesti tanulmányaira vonatkozó adatokat. Megállapíthattam, hogy Eötvös József és Jovan Sterija Popović évfolyamtársak voltak a filozófiai osztályokban. — Az ilyen kutatás elsősorban a szerb és horvát irodalomtörténészek munkáját volna hivatva segíteni és kiegészíteni. Ilyen esetekben a helyzeti előnyünk bizonyos kötelességeket ró ránk.

3. A múltban a szerb vagy horvát irodalomtörténeti kutatás nálunk elsősorban a magyar-délszláv irodalmi kapcsolatokkal foglalkozott. Véleményem szerint ez még ma sem érdektelen terület, csak nem szabad a múlt hibájába esnünk és mindenáron hatásokat kimutatnunk, még ott is, ahol ennek semmi alapja sincsen. E kutatási területen — elsősorban a középkori irodalom területén — Hadrovics Lászlónak vannak nagy érdemei.

A XIX. sz.-ban talán még több kapcsolatot találhatunk a magyar és jugoszláv irodalmak — elsősorban a magyar és szerb irodalom — között. Ismeretes, hogy Petőfi és Jókai nagy népszerűségnek örvendtek a szerbeknél. A magyar irodalomtörténeti kutatást is bizonyára érdekli, hogy klasszikusainkat hogyan fogadták déli szomszédaink (Petőfi szerb fordításaira vonatkozólag vagy 300 adatom van, bár nem foglalkoztam rendszeresen ezzel a kérdéssel). Elsősorban színházi vonatkozásokkal foglalkozom. JOVAN SKERLIĆ neves szerb irodalomtörténész beszél egyik művében a magyar színdarabok népszerűségéről, sőt hatásáról is a szerbeknél. Ennek alapján végeztem kutató munkát, s írtam Szigligeti darabjainak és Obernyik-Egressy „Brankovics György” című tragédiájának szerb fogadtatásáról.

Az sem érdektelen, hogy a szerb és horvát irodalomból mi jelent meg magyar nyelven és hogy ezek a fordítások milyen sikereket értek el nálunk. Ismeretes, hogy Bajza József foglalkozott ezzel a kérdéssel. Vujicsics D. Sztojan az Irodalomtörténeti Intézet fiatal kutatója — tudomásom szerint — készít erről egy cikket. De ő, mint Bajza is, csak a könyvalakban megjelent fordításokról ír. Érdemes volna folyóiratainkat, sőt egyes napilapjainkat is átböngészni ebből a szempontból.

4. Az is kívánatos volna, hogy egy-egy horvát vagy szerb irodalmi korszakkal behatóbban foglalkozzanak nálunk. Ez elsősorban a közép-európai összehasonlító irodalomtörténet megírása szempontjából volna fontos. Az is nagyon hasznos lenne, ha egyes kiemelkedő írói egyéniségeket monográfiákban tudnánk a magyar olvasó közönségnek bemutatni. S ha az ilyen munka fordítottját jugoszláv részről is szorgalmaznák, idővel el lehetne érni, hogy egymás irodalmát kölcsönösen alaposabban megismernénk.

Egy-egy szerb vagy horvát irodalmi korszakkal való alapos foglalkozás, vagy egyes írók monografikus feldolgozása nálunk Magyarországon nem lehetséges. Ilyen munkát és a magyar klasszikusok szerb vagy horvát fogadtatását csak hosszabb jugoszláviai kiküldetés esetén lehet elvégezni. Ilyen témát általában csak a helyszínen lehet kielégítő módon feldolgozni.

Már a vázoltak alapján is láthatjuk, hogy sok a tennivaló és hogy Knieza István akadémikusnak nagyon is igaza van abban, hogy az elsődleges feladat a megfelelő kutató gárda felnevelése.

NIEDERHAUSER EMIL

Tisztelt közönség !

Knieza István professzor úr előadásával kapcsolatban csak néhány gondolatot szeretnék röviden felvázolni. A magyar polgári történetírás a szláv népek történetének kutatásában eddig nagyjából két területen foglalkozott. Egyrészt vizsgálta a szélesebb értelemben is Magyarországhoz tartozott szláv népek történetét, a dualizmus korában elsősorban a különböző délszláv népek fejlődését, a két világháború közti szakaszban a szűkebb értelemben vett Magyarországon élt szláv népek történetének kutatását tartotta feladatának, a magyarországi nemzetiségi kérdés keretén belül. Mindkét esetben ennek a kutatásnak aktuális politikai célzata és jellege is volt, a dualizmus korában a balkáni terjeszkedési törekvések tudományos megalapozása, a Horthy-korszakban a revizionizmus szolgálata. A másik terület a külföldi szláv népekkel való történeti kapcsolatok vizsgálata. Politikai és érzelmi okok egyaránt azt eredményezték, hogy elsősorban a lengyel – magyar kapcsolatok álltak az érdeklődés előterében. Ez a kétirányú kutatás kétségtelenül sok tényanyagot bányászott ki a múlt homályából, sok adalékot szolgáltatott, amelyeket mai történettudományunk is felhasználhat.

A marxista magyar történettudománynak ezen a két területen továbbra is megvannak a maga feladatai, és már az eddigi évek során el is könyvelhetők bizonyos, nem éppen csekély eredmények. A magyar történészek egyik feladata továbbra is a Magyarországon élt szláv nemzetiségek történetének a kutatása. Összefoglaló szintetikus munkák számára az adatok teljes összegyűjtése, kritikai megrostálása még nem történt meg minden népre és minden korszakra vonatkozólag. Éppen ezért az egyes szláv népek történetének alapos és mélyreható monografikus feldolgozása a feladat. Az ehhez szükséges levéltári és egyéb forrásanyag jelentős mértékben helyben is rendelkezésre áll a magyar történészeknek. Minthogy a polgári történetírás az újabb korszakok kutatását még nem tekintette feladatának, ezen a téren van a legtöbb megoldatlan probléma és ezért nagyon helyes, hogy pl. a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének egyes munkatársai a magyarországi

szláv népek új- és legújabbkori történetét vizsgálják most, hogy monografikus feldolgozásokban adják közzé eredményeiket. Ezeknek a kutatásoknak a kiterjesztése korábbi korszakokra, különösen a középkor első századaira lehetővé teszi majd összefoglaló munkák megalkotását is.

A második feladat a szláv népekkel való kapcsolatok további kutatása. Ezen a téren már ugyancsak vannak eredményei az új magyar történetírásnak, elég itt KOVÁCS ENDRÉNEK a cseh—magyar történeti kapcsolatokról szóló nagy könyvére utalnunk. Az ilyen jellegű kutatások szükségesek a többi szláv nép vonatkozásában is, hiszen ezek a vizsgálódások is hozzásegíthetik a magyar történészeket a magyar történetírás egyik alapvető hibájának, hungarocentrikus szemléletének kiküszöböléséhez. Ezen a téren egyrészt a részletek monografikus feldolgozása kívánatos, erre nézve is folynak munkálatok a Történettudományi Intézetben pl. lengyel vonatkozásban, de szükség van összefoglalásokra is, amelyek a szakemberek szűkebb körén túl az érdeklődő közönség számára megvilágítják nemzeti múltunknak ezeket az éppen nem elhanyagolható mozzanatait és így hozzásegítenek ahhoz, hogy népünk tudatában a magyar múlt helyesebb és realisabb szemléletét alakíthassuk ki.

Ha viszont az új magyar történettudomány megelégednék ezzel a kettős kutatási feladattal, akkor nem menne túl a polgári történetírás témaválasztásán, és ha módszerében és felfogásában ezen a két téren kétségtelenül újat tud is hozni, még mindig leszűkítené a magyar történettudomány kutatási körét a polgári történetírás hagyományos keretei közé. Történettudományunknak azonban szét kell törnie ezeket a hagyományos kereteket és új feladatokat kell vállaltatnia más kutatási területeken.

Az első önként adódó lehetőség az volna, hogy a magyar történettudomány foglalkozzék a távolabb élő szláv népek történetének egyes kérdéseivel, ahogy a szlavisztika pl. a Magyarországon kívüli szláv népek nyelvének egyes problémáit kutatja. Ez a feladat azonban véleményünk szerint meghaladja a magyar történettudomány lehetőségeit, hiszen az ilyen részletkutatásokhoz szükséges, elsősorban levéltári forrásanyag nem áll a magyar kutatók rendelkezésére. Külföldi kutatási lehetőségek segíthetnek ugyan ezen a hiányosságon és lehetővé teszik egyes kérdések részletes feldolgozását, de az ilyen kutatási lehetőségek korlátozott száma miatt az ilyen jellegű feladatok mindig csak másodlagosak maradhatnak. Az egyes szláv népek hazai történetének kutatása az illető nép tudósainak feladata.

Egy lehetőség viszont adódik ezen a téren is a magyar történettudomány számára, és ezt a lehetőséget meg kell ragadnunk, különös tekintettel arra, hogy ma a tudomány nem lehet öncélú, hanem eredményeit minél szélesebb körökben is el kell terjesztenie. Arra gondolunk itt, hogy az egyes szláv népek történetének összefoglaló, népszerűsítő bemutatása nem lehet történettudományunk elhanyagolható feladata. A hiányosságok megdöbbentőek ezen a téren, jóformán egyetlen szláv nép történetéről sem rendelkezünk modern, marxista szemlélettel megírt és a szélesebb közönség számára is elfogadható terjedelmű összefoglaló munkákkal. Fordítások vajmi keveset segítenek ezen a téren, hiszen az eredeti munkák más céllal és jelleggel íródtak, nem is vehetők figyelembe a magyar közönség igényeit. Olyan összefoglaló munkákra gondolunk, amelyek a legújabb eredmények felhasználásával egységes képet adnának a magyar közönség számára az egyes szláv népek történetéről, egyúttal kellő súlyukban és megfelelő méretekben bemutatva az illető nép kapcsolatait a magyarokkal, történeti szerepét és jelentőségét többek között a

magyar fejlődésben is. Talán mondanunk sem kell, hogy az egyetemi oktatás vagy a középiskolai tanárok széles gárdája mennyire hasznát venné az ilyen munkáknak, különös tekintettel arra, hogy magyar nyelvű egyetemes történeti irodalmunk — évtizedes rossz hagyományok következtében — szinte szegyenletesen csekély.

A legnagyobb, legkomolyabb és tudományos szempontból is legméltóbb feladatot azonban Kelet-Európa történetének kutatásában látjuk. Talán nem kell hosszasan bizonyíthatnunk, hogy Kelet-Európa lakosságának legnagyobb része szláv, és azok a népek is, amelyek nem szláv eredetűek, társadalmi fejlődésükben és egész struktúrájukban milyen erős szláv hatások alatt fejlődtek. Elegendő itt a magyar vagy a román nép példájára utalni.

A Kelet-Európával foglalkozó kutatás központjában a kelet-európai fejlődés sajátosságainak a vizsgálata kell, hogy álljon. Nem kétséges, hogy az európai népek fejlődése alapvetően azonos történeti törvényszerűségek szerint haladt. De nem kevésbé kétséges az sem, hogy az alapvetően azonos történeti fejlődés a kelet-európai térségben az összes itt élő népek történetében sajátos közös vonásokat mutat fel. Ezeket a közös vonásokat itt-ott már régebben is felismerték, de rendszeres kutatásuk még a jövő feladata.

Már említettük, hogy a magyar történetírás egyik alapvető hibája hungarocentrikus szemlélete volt, a magyar történészek a magyarság történetét az egyetemes történeti fejlődéstől többé-kevésbé függetlenül kutatták, nem volt megfelelő perspektívájuk, az egyetemes történettel való összefüggéseket csak esetleges külső hatások vizsgálatára korlátozták. A kelet-európai közös fejlődési ismérvek részletes megvizsgálása és megfelelő ábrázolása nagymértékben hozzájárulhat ennek a hiányosságnak a felszámolásához. És éppen tekintettel Kelet-Európa erősen szláv jellegére, ez a kutatás a szláv népekkel foglalkozó, azok nyelvét értő magyar történészek feladata és kötelessége.

Ezzel kapcsolatban egy félreértést kell eleve eloszlatni. A két világháború között a magyar történetírásnak és a magyar publicisztikának kétségtelenül volt olyan irányzata, amely a kelet-közép-európai kis népek történetét vizsgálta és azt tanította, hogy ezeknek a kis népeknek a szocialista Szovjetunió és a kapitalista Nyugat között egészen sajátos helyük és rendeltetésük van, ezeknek a paraszti társadalmú kis népeknek a két szembenálló rendszer között valamiféle harmadik utat kell választaniuk jövődjő fejlődésük érdekében. Ennek az irányzatnak megvolt a maga világos aktuális politikai célzata. Az előbbieken vázolt kelet-európai koncepció azonban egészen más, mint ez az irányzat. Ez a koncepció a Szovjetunió népeinek fejlődését és a többi kelet-európai nép fejlődését sajátosságaikban egységesnek tekinti és éppen ezzel nagymértékben megmagyarázza, illetve megmagyarázhatja azt, hogyan kerülhetett sor 1945 után más kelet-európai népeknél is a szocialista átalakulás megindulására. Egészen világos, hogy ennek a kelet-európai koncepciónak ugyancsak megvan az előbb említett irányzat helytelen és káros tendenciájával szemben a helyes, építő politikai célzata és jelentősége, tehát éppen aktuális politikai szempontokból szintén fontos és felelősségteljes feladata a magyar történészeknek ezeknek a kérdéseknek a tisztázása.

De a kelet-európai fejlődés kutatása mellett szól igen erőteljesen az a tudományos érv is, hogy a történettudomány feladata elsősorban a történeti fejlődés törvényszerűségeinek bemutatása. Márpedig éppen a kelet-európai fejlődés sajátosságainak a vizsgálata szolgáltathat újabb elgondolkodtató adalékokat a fejlődés egyetemes törvényszerűségeinek megértéséhez.

Felszólalásunknak lehet olyan látszata, hogy Kelet-Európa történetének a kutatása nem függ össze szorosan a szlavisztika itt tárgyalt problematikájával. Az előbbieken azt igyekeztünk bebizonyítani, hogy a kelet-európai kutatások igenis szoros kapcsolatban állnak a hazai szlavisztika feadataival. Gyakorlati nyelvi okok mellett Kelet-Európa, a kelet-európai társadalmi fejlődés szláv jellege véleményünk szerint elegendő bizonyíték felfogásunk mellett. A kutatásnak persze csak a legkezdetén állunk, a probléma világos, megoldásának konkrét útjait és módszereit most kell kidolgoznunk. A feladat azonban méltó és sürgető is egyúttal, a magyar történészeknek egyéb feladataik között ebből a munkából is ki kell venniük részüket.

GÁLDI LÁSZLÓ

Egészen röviden csak két-három szót szeretnék mondani, de azt hiszem, a felvetendő problémák nem egészen közömbösek. Mindenekelőtt a szláv nyelvatlaszok kérdésével kapcsolatban szeretnék két megjegyzést tenni.

Az első az, hogy a szláv nyelvatlasz-kutatóknak feltétlenül messzemenően figyelembe kell venniük azokat a módszertani és elvi megállapításokat, amelyek a magyar nyelvatlasz problémaköréből szűrődtek le immár több tanulmányban is. Figyelembe veendő az is, hogy szláv nyelvatlaszaink végeredményben regionális atlaszoknak tekinthetők, tehát jó volna megnyugtató feleletet kapni abban az irányban, hogy akik nálunk szláv nyelvatlaszt készítenek, európai vonatkozásban, tehát nemcsak a szláv, hanem a román és a germán nyelvekre vonatkozólag is, ismerik-e valóban korszerű színvonalon a regionális atlaszok kérdését. Ez az első probléma.

A második pedig a következő. Dimitrie Gusti román etnográfus, akinek nevét Gunda barátom nagyon jól ismeri, de mindenesetre ismerik mások is, a két világháború között, idegen példákban kiindulva, nagymértékben előmozdította a komplex etnográfiai kutatásokat. Emlékeztetek arra, hogy amikor Tamás Lajos Kolozsvárt volt, Észak-Erdély egyes részeiben — nyilván Kniezsa akadémikus is tud erről — folytak hasonló kutatások. Már most felteszem a kérdést: mivel például az Alföldön számos község van, ahol ugyanabban a községben — konkrétan Battonyára gondolok — egy nagyon érdekes román nyelvjárást beszélnek és beszélnek egy szerb nyelvjárást is, s ezért az ottani román nyelvjárásba számos szláv nyelvjárási elemet találunk sajátos helyi kiejtéssel, nem lehetne-e megkísérelni a nyelvatlással párhuzamosan egy ilyen bi- vagy trilingvis község nyelvi állapotának nemcsak egyetlen adatközlő, tehát parole-tények alapján, hanem langue- tények alapján, sőt etnográfusokkal összefogva készülő leírását? Nagyon nagy veszéllyel jár ugyanis az, ha például készül egy kis nyelvjárási monográfia — teszem azt Battonyának a nyelvjárásáról — és az ebben a monográfiában szereplő szerb elemeket kizárólag az irodalmi szerbbel, illetve egyes távoleső nyelvjárási tényekkel tudjuk összevetni, nem pedig azokkal a tényekkel, amelyek ott, abban a községben figyelhetők meg.

Emlékeztetek arra, hogy hajdanában maga MELICH JÁNOS a szarvasi szlovák nyelvjárás magyar jövevényszavaival foglalkozott egyik első munkájában, és itt jóformán csupa olyan magyar elem szerepel, amely a magyarországi román nyelvjárásokban is megvan. E tény kultúrtörténeti szempontból nyilván nem közömbös.

A harmadik kérdés, amelyet szeretnék felvetni, szorosan kapcsolódik a zenetörténeti vonalon megnyilatkozó magyar—szláv kapcsolatokhoz. Az a benyomásom, hogy a jövőben a magyar—szláv verstani kérdéseket is mind a népköltészet, mind pedig a műköltészet síkján valóban összehasonlító irodalomtörténeti szempontból igen nagy elmélyültséggel kellene tanulmányozni. A napokban kaptam meg egy kiváló cseh verskutató egyik legújabb tanulmányát. Fájdalmasan látom, hogy a magyar verstani kutatások teljes mellőzését tapasztaljuk még ebben az 1956-ban megjelent munkában is. Meglepő az is, hogy bizonyos népies hangvételű orosz költőknél, például Iszakovszkijnál nem egy versforma, hanem a versformák egész sora — amit maguk az oroszok is népiesnek érznek — tökéletesen hasonlít a mi népies versformáinkhoz. E tényről néhány éve írtam a Filológiai Közönybe; nem hiszem, hogy mindez csupa véletlen egyezés volna.

Befejezésül utalok még arra, hogy egy német professzor, HENRIK BECKER nemrég egy Magyarországon alig ismert kis művében arról is szólt, hogy a nyugat-európai versformáknak a cseh irodalomba történt XVIII. századi bevezetése tökéletesen hasonló módon ment végbe, mint nálunk.

Végül még csak annyit, hogy Balezky Emil megemlékezését Rambaud orosz történetének fordításáról bizonyos személyes érzékenységgel hallottam. Az orosz filológiai studiumokhoz ugyanis ez a mű engem szubjektíve azért fűz, mert Rambaud első magyar fordítója az én nagyapám, Laukó Albert volt.

ANGYAL ENDRE

A XIX. századvégi magyar szlavisztika történetében okvetlenül meg kell említeni GÉRESI KÁLMÁN és ASBÓTH JÁNOS nevét. GÉRESI KÁLMÁN nevét ma már kevésbé ismerik. A debreceni kollégiumban volt a magyar nyelv, irodalom és történelem professzora. Univerzális műveltségű ember volt, aki a 70-es években több mint fél évet töltött Oroszországban Pétervárott és Moszkvában, s kapcsolatai voltak a szlavisztika olyan kiváló művelőivel, mint Buszlajevvel Moszkvában és Vlagyimir Lamanszkijjal Pétervárott. Rengeteg anyagot is gyűjtött Géresi, főleg a magyar—orosz kulturális, nyelvi és történeti kapcsolatokról, ennek az anyagnak egy részét tudomásom szerint a Magyar Tudományos Akadémiához juttatta el akkor, egy része kéziratban még Debrecenben van, sajnos, nyomtatásban egy-két kisebb cikkén kívül nem sokat publikált. Mégis, tudománytörténeti szempontból érdekes Géresi alakja, s meg kell emlékezni róla. Ugyancsak meg kell emlékezni ASBÓTH JÁNOSRÓL. Asbóth Oszkár unokatestvéréről, aki mint Kállay Béni famulusa, vele együtt járt Bosznia-Hercegovinában, s igen érdekes könyvben, melyet először magyarul, majd németül és angolul is kiadtak, írta le tapasztalatait. Természetesen ez a könyv inkább belletrisztikai jellegű, útleírászerű munka, mégis vannak benne olyan fejezetek, amelyek érdeklik a szláv nyelvészt és irodalomtörténészt, sőt az etnográfust is. Hadd jegyezzem még meg, hogy Asbóth Jánosnak Jagić-csal és Miklosich-csal is voltak kapcsolatai.

PÁVEL ÁGOSTONnal kapcsolatban is szeretnék kiegészítő adatokkal szolgálni és kissé részletesebben profilírozni Pável alakját, mert az az érzésem, hogy az a méltatás, amit róla hallottunk, kissé rövid volt. Nekem volt alkalmam áttekinteni Pável életművét és véleményem szerint nem állítható az, hogy Pável 1914 vagy 1918 után elveszett volna a szlavisztika számára. Ha

figyelmesen átlapozzuk a Vasi Szemle köteteit, nagyon sok érdekes adalékot találunk Pável tollából, főleg a délszláv irodalomtörténet, sőt művészettörténet köréből is. Sokszor csak rövid megjegyzések ezek, azonban mégis figyelemre méltóak. Tudjuk, hogy Jagić sem átalította próbált glosszákkal figyelemmel kísérni a szláv kultúra életjelenségeit. Hasonló módszerrel dolgozott Pável is és sok apró, de becses adalékot találhatunk a Vasi Szemlében. Utalhatok ezután Pável egyéb cikkeire is, amelyek a Nyugatban, a Literaturában, vagy a Katolikus Szemlében jelentek meg. Persze mondhatná valaki, ezek nem szakfolyóiratok, valóban nem azok, de azok a cikkei, amelyekben Cankáról, Elin Pelinről és Miroslav Krležáról írt, akinek tudtommal ő volt egyik első magyar méltatója, mégis megérdemlik a szlavisztika figyelmét. Meg kell jegyezni azt is, hogy Pável egyetemi magántanár is volt, 1941-ben habilitált Szegeden. (Közbeszólás: Néprajzból.) Nem néprajzból, hanem tudomásom szerint a délszláv filológia magántanára volt a szegedi egyetemen. Ezzel kapcsolatban hadd utaljak arra is, hogy a pécsi egyetemen is volt szlavisztika, bár csak lektori síkon, Oppermann Balduin például éveken keresztül rendszerezen előadott szerb-horvát nyelvet.

A két háború közötti magyar szlavisztika történetéhez még hozzákapcsolnám a népi írókat is, elsősorban NÉMETH LÁSZLÓT, aki ugyan nem szaktudós, de a kelet-európai, és Dunatáj-kutatás terén igen hasznos ösztönzést adott, és igen nagy nyomatékkal hívta fel az akkori magyar értelmiséget a Dunatáj és Kelet-Európa kutatására. GÁL ISTVÁN neve elhangzott itt, el kellett volna hangzani az Apolló nevének is, annak a folyóiratnak a nevének, amelyben igen figyelemre méltó kelet-európai, dunatáji kutatások jelentek meg. Megjegyzem azt is, hogy Gál István volt a szerkesztője annak a Magyarország és Kelet-Európa c. kötetnek, melynek első változata már a háború alatt, 1943-ban jelent meg Ungarn und die Nachbarvölker címmel, s amelyben a magyar és szláv népek kapcsolatairól több cikk jelent meg Sziklay László, Pável Ágoston, Hadrovics László, Csuka Zoltán és mások tollából. Ennek kibővített változata jelent meg azután 1947-ben magyar nyelven is. Általában hangsúlyozni kell a népi írók mozgalmának és az Apolló Körnek fontosságát, a Dunatáj-kutatás és a Kelet-Európa kutatás sokat köszönhet nekik. GÁLDI LÁSZLÓ két figyelemre méltó dolgozata, amely ugyancsak 1947-ben jelent meg a Dunatáj nyelvi alkatáról és irodalmáról, végső fokon szintén ebben a talajban gyökerezett, ebből a talajból nőtt ki, akárcsak Ferdinandy Mihály és Gogolák Lajos kis könyvecskéje is, a Magyarok és délszlávok, mely a nagy Jugoszláv Enciklopédia első kötetében forrásmunkaként szerepel a szerb barokkról szóló cikkben.

Az 1945 utáni időkkal kapcsolatban csak röviden szeretnék néhány kiegészítő említést tenni. Utalni szeretnék arra, hogy nemcsak a történeti, nyelvi, irodalmi, hanem a művészettörténeti kutatások terén is volt és van bizonyos szlavisztikai érdeklődés. Itt vannak Deresényi Dezső kutatásai és főleg Zalavárra vonatkozó tanulmányai és itt van Garas Klára kétkötetes műve Magyarország barokk festészetéről, amelyben igen sok és érdekes szláv anyagot találunk.

Hozzá kell tennem azt is, hogy a világirodalmi oktatás és a világirodalmi kutatások keretében is folyt szlavisztikai munka. Legyen szabad itt például megemlítenem, hogy a debreceni Tudományegyetemen 1952 óta rendszeresen előadásra került a III. évek világirodalmi kurzusának keretében a XIX. század nyugati és délszláv irodalma Mickiewiczről és Njegoštól kezdve Vazovig és Jirasekig. Erről egyetemi jegyzet is jelent meg. Igen sajnálatos dolog, hogy sem

szlavisztikai, sem világirodalmi köreink nem igen vettek tudomást erről a munkáról. Idekapcsolhatom az orosz vonatkozásban folyó romantika-kutatást is, KARANCZY LÁSZLÓnak Lermontov és a romantika kérdéséről írt tanulmányát. Most tudtommal nagyobb munkát készít az orosz romantikáról, illetve a romantika és realizmus összefüggéséről. Hadd jegyezzem meg azt is, hogy különböző egyetemi Actákban, sőt a Pedagógiai Főiskolák évkönyveiben is érdekes szlavisztikai anyag található, erről is meg kellett volna emlékezni. Meg kellene emlékezni a pedagógiai főiskolák szlavisztikai munkájáról, nemcsak Pécsről és Szegedről, ahol szerb-horvát, illetve szlovák oktatás folyik, hanem Egerről is, ahol ugyan csak orosz tanszék van, ahol azonban Bihari József és Bakos József nyugati és délszláv kutatásokat végez. Bihari József a szerb filológia terén dolgozik, Bakos pedig Komenskýról készít dolgozatot.

Végül pedig legyen szabad tisztelettel egy javaslatot tennem az Akadémiának. Elhhez a javaslathoz azok az újságcikkek adták meg az ötletet, amelyek a Haydn-szoborról és a martonvásári Beethoven Múzeumról szóltak. A szlavisztikának is van egy nagy alakja, aki méltó Haydnhoz és Beethovenhez: Dobrovský, aki Magyarországon született a Győr megyei, jelenleg Veszprém megyéhez tartozó Gyarmat községben.

Nem tudom, foglalkozhatna-e az Akadémia azzal a tervvel, hogy Dobrovský-emlékművet állítsanak fel, talán dombormű formájában, vagy talán még inkább mellszobor vagy szobor formájában, akár Gyarmat községben, akár Győrött, akár Veszprémben. Mindenesetre tisztelettel felvetem az ötletet, hogy valamilyen formában állítsunk emléket a magyarországi születésű nagy szlavistának Magyarországon.

KNIEZSA ISTVÁN válasza

Tisztelt Hallgatóság! Az elhangzott hozzászólásokkal lényegében egyetértek. Már ab ovo tudatában voltam annak, amikor előadásomat egyáltalán megterveztem és még inkább, amikor teljesen kidolgoztam, hogy nem dolgozom fel, nem foglalom össze a magyarországi szlavisztika öt vagy hat különböző területének még csak minden jelentősebb tényét, jelentősebb megmozdulását sem, hiszen legtöbbször a hozzászólókra bízom, hogy mondják el, az egyes területeken mely problémák merültek már fel, melyek merülhetnek még fel és melyek azok az eredmények, amelyeket már elértek, illetve amelyek a közeljövőben várhatók. Úgy gondolom tehát, hogy azokat a kifogásokat, amelyek előadásommal szemben burkoltan vagy nem burkoltan elhangzottak, most nem tárgyalom, illetve ezeket a kifogásokat elfogadom annak megjegyzésével, hogy ugyis tudatában voltam annak, hogy ilyenek el fognak hangzani. Megjegyzéseim mégis a következő pontokon vannak.

BALECZKY EMIL hozzászólásához lényegileg nincs megjegyzésem, azt teljes egészében elfogadom.

GUNDA BÉLÁVAL teljes mértékben egyetértek abban, hogy meg kell értenünk egymást a néprajzosok és nyelvészek valamilyen együttműködésére vonatkozóan. Kell találunk olyan területeket, olyan munkákat is, hozzá kell fognunk olyan munkálatokhoz is, amelybe a tárgyi néprajzosokat is feltétlenül be kell vonnunk, mert a legtöbb, vagy legalábbis sok esetben a nyelvész a tárgy ismerete nélkül a problémákat esetleg egymagában nem tudja eldönteni. Az a javaslatom, amelyet előadásom végén tettem,

hogy ti. hozzunk létre valami ilyen közös munkabizottságot a szlavisztika összes területeinek egyesítésére, természetesen a jelen esetben. részletekre is vonatkozik

Kitűnő volt SZIKLAY LÁSZLÓ hozzászólása, amelyben konkrétan elmondta, milyen problémák állnak előttünk az irodalomtörténeti kutatás terén. Amint látom, a helyzet az, hogy lényegében azt a munkát kell most még megindítani, illetve elmélyíteni, amelyet a magyar szlavisták többé-kevésbé már elvégeztek: a feladat magyar vonatkozású, vagyis hungarocentrikus jellegű irodalomtörténeti kutatás megindítása vagy — mondjuk — erősebb mértékben, sokkal szervezettebb formákban való művelése, mint ahogy az eddig történt. Teljes mértékben egyetértek vele.

Bizonyos mértékben ugyanaz vonatkozik JUHÁSZ JÓZSEF hozzászólására, amit Gunda Béla felszólalásával kapcsolatban jegyeztem meg. Nevezetesen az, hogy a russzistáknak ez a speciális programja, összefogása természetesen ezen az albizottságon vagy munkabizottságon belül is történhetik. Mindenesetre kétségtelen, hogy kell ezen a téren valamilyen irányításnak lennie, hogy a most már meglehetősen nagyszámú munkatársak munkássága ne kallódjék el vagy túlságosan szét ne forgácsolódjék.

PÓTH ISTVÁN és NIEDERHAUSER EMIL felszólalásához nincs mit hozzátennem. Konkrét szükségleteket soroltak fel, teljes mértékben egyetértek velük.

GÁLDI LÁSZLÓ két kérdést vetett fel. Az egyik az, hogy a szláv nyelvatlasz munkásainak meg kell ismerkedniük a magyar nyelvatlasz módszerével, munkálataival. Ez természetesen jogos kívánság, és világos, hogy mivel a szláv nyelvatlaszok irányítása is és a magyar nyelvatlasz munkálatai is a Nyelvtudományi Intézetben történnek, tulajdonképpen könnyű a közös platform megtalálása. Itt semmi nehézség nincs. Ezen a téren inkább az a legnagyobb és legsúlyosabb baj, amit előadásomban talán nem hangsúlyoztam ki eléggé, hogy jelenleg személyileg vagyunk bajban. Az a gárda ugyanis, amely elkezdte a nyelvatlasz munkálatait — kb. hárman-négyen voltak — az idők folyamán nemhogy erősödött volna, hanem ellenkezőleg jóformán széthullott. Egyetlen egy ember maradt meg belőle, Király Péter, aki azonban közben más munkaterületre ment át, és most nehéz oman megint visszavezetni a nyelvatlaszhoz. A nyelvatlasszal kapcsolatban most az a helyzet, hogy új kutatócsoportot, vagy legalábbis majdnem új kutatócsoportot kell kinevelni. A szerb-horvát nyelvatlaszra vonatkozólag hangsúlyoztam, hogy ott két ember, aki ebben a munkában dolgozott, egyszerűen otthagya a munkát és más területre ment át. Nagyon helyes, nagyon természetes — és én teljes mértékben egyetértek azzal is — hogy a nyugati nyelvatlaszok módszerét is meg kell ismerni. Ez magától értetődő, ennek tudatában vagyunk. Ismétlem, ezen a téren jelenleg a személyi kérdés a probléma.

Ami egy-egy bilingvis vagy pláne trilingvis falu nyelvjárási és egyéb jelenségeit illeti, abban Gáldi Lászlónak igaza van, csak hogy ennek bizonyos személyi, tárgyi és egyéb nehézségei vannak. Nemcsak Battonya ilyen, sok ilyen helység van, de akkor ugyanez vonatkozik például a Baranya megyei sváb községekre is. Tehát nekünk germanistát is kellene kivinnünk és hol van most egy germanista, aki népnyelvvvel foglalkozik?

Ami a versformáknak vizsgálatát illeti, szintén teljesen egyetértek vele. Én, ahogy előadásomban, a magyar—szlovák népdalkutatással kapcsolatban említettem is már régóta éreztem azt a hiányt, hogy sem szlovák részről, sem

magyar részről a népdallal foglalkozók nem törődnek a hasonló jelenségekkel a szomszédos területen. Tehát például a szlovák népdallal foglalkozók egyszerűen meg sem említik, hogy ezek a szlovák népdalok a magyar népdalok versformáival, mondjuk jó (hatvan) százalékban, teljesen azonosak. A magyarok természetesen szintén nem foglalkoznak ezzel, úgyhogy az a helyzet, hogy ezek a kutatások párhuzamosan futnak mindkét oldalon és egyik sem tud arról, hogy ilyen munka folyik a másik oldalon is. Természetesen ezt nemcsak szlovák – magyar vonatkozásban kellene megcsinálni, hanem az összes szláv népekre vonatkozóan.

Ami ANGYAL ENDRE felszólalását illeti, legyen szabad elsősorban Pável Ágostonnal kapcsolatban némi kiegészítést tennem. Amikor én Pável Ágostonról szóltam, tudatában voltam Cankarról írt cikkének és etnográfiai munkásságának, aminthogy azt is tudtam, hogy Szegeden habilitált. Ennek ti. az az előzménye, hogy nálam is jelentkezett, s én azt mondtam neki, rendben van, de nálam csak nyelvészetből vagy irodalomból habilitálhat, én néprajzból nem habilitáltathatom. Mindenesetre azonban írjon egy tanulmányt. Erre ő azt mondta, hogy már van is tanulmánya a vashidegkúti nyelvjárásról. Rendben van – mondtam, – nyújtsa be, ki is fogjuk adni. Megegyeztünk, mire ő elment Szegedre és ott habilitált szlavisztikából, pedig ott nem is volt szlavisztikai tanszék. Én tehát nem tekinthetem őt szlavisztikai magántanárnak. Szegeden nem szlavista professzor előtt habilitált és az itteni szlavistákat meg sem kérdezték. Pedig gyakran még külföldről is kérnek véleményt ilyen magántanári képesítéssel kapcsolatban. Ellenben Szegeden az történt, hogy egyszerűen nem kérték ki senkinek a véleményét és teljesen saját maguk adták meg neki a magántanárságot. Ezt én nem kifogásolom, csak azt akarom ezzel mondani, hogy ő nem volt szlavisztikai magántanár.

Ami az Apollót illeti, tényleg hiba volt meg nem említeni ezeket a fiatal embereket, akik a két világháború között a magyar – szláv kapcsolatokkal foglalkoztak, de amikor én erről az egész irányzatról beszéltem, erre a társaságra gondoltam. Egyébként a Bartha Miklós Társaságot is említhettem volna, melynek magam is tagja voltam. Egy szóval jól ismerem működését, de azt hiszem, mindenki tudja azt, hogy ez a másfél órás beszámoló, amelyet felolvastam, így is elég hosszú volt és ha el akartam volna mindent mondani, ami ezen a téren felmerült, akkor talán még mostanra sem tudtam volna befejezni.

Ami a debreceni egyetemi oktatás keretén belül történik, s az ott elhangzott különböző előadásokat illeti, arról én nem tudhatok, amíg az illető nem publikálja. Én azért nem foglalkoztam most bővebben a felszabadulás utáni egyetemi oktatás részletesebb megrajzolásával úgy, ahogy azt a korábbi időszakra vonatkozólag tettem, mert ma már túl vagyunk azon, hogy az egyetemi oktatás képezze jóformán a szlavisztikai munka egyedüli megnyilvánulását. Ma már ez természetes dolog. Van egy tanszék a debreceni egyetemen, s természetesen, hogy e tanszék keretében különböző előadások folynak. Van tanszék Szegeden is, vannak tanszékek a pedagógiai főiskolákon is. Rendben van, de ezek inkább gyakorlati jelentőségű dolgok, ezeket mai előadásomba nem is vehettem be. Egyik-másik főiskolának, vagy akár egyetemnek is akkor kezdődik számunkra a jelentősége, ha ebből a centrumból – mondjuk a debreceni egyetemről, a szegedi egyetemről, vagy a pedagógiai főiskolákról – komoly szakember kerül ki és az a komoly szakember valami komoly tanulmányt vagy munkát publikál.

Ami a javaslatot illeti, Dobrovský természetesen feltétlenül megérdemli az emlékművet. Kétségtelen, hogy ő volt az egész szlavisztika atyja, a szlavisztikai kutatások megindítója, valóban Győr megyében született, voltak bizonyos kapcsolatai Magyarországgal később is, állandóan foglalkozott magyar kérdésekkel, annyi biztos, hogy Gyarmatit ő irányította a finn-ugor nyelvészettel való foglalkozás felé. Dobrovský ugyanis már korábban észrevette a magyar nyelvnek a finn-ugor nyelvekkel való rokonságát, mint Gyarmati és az utóbbit a kettőjük közötti érintkezés vezette rá a belátásra, hogy korábbi véleményétől eltérően a magyar nyelv a finn-ugor nyelvekhez tartozik. Ezeket tehát még jó volna valahogy hangsúlyozni, de erre természetesen nem vagyok illetékes. Ezt a megfelelő szerveknek kell előadni.

Még egyszer hálásan köszönöm a hozzászólóknak rendkívül sokoldalú és nagyon hasznos megjegyzéseiket, kiegészítéseiket.

BÓKA LÁSZLÓ elnöki zárószava

Kedves Barátaim ! A Szlavisztikai Napok mai megnyitó ülése beigazolta azt a várákozást, amelynek jegyében létrehoztuk. A megnyitó referátum tág perspektívájú képe igazolta várákozásunkat, és engedjék meg, hogy ebből örömdetesen külön kiemeljem azt, hogy olyan nagy kiterjedésben tárgyalta az egyetemi oktatás kérdését. Igaz, hogy a szlavisztikai munka ma már nemcsak az egyetemi oktatáson belül folyik, de azért azt hiszem, a kérdésnek ilyen súllyal való felvetése egyben figyelmeztetés is az egyetemi tanszékek számára a tekintetben, bizony szükség van arra, hogy az egyetemek továbbra is kiindulópontjai legyenek a szlavisztikai kutatásoknak.

Nagy örömünkre szolgált, hogy felemlítődtek olyan méltatlanul feledett nevek, mint Hodinka Antal és Sárkány Oszkár neve. Néhányunk szívét ezek az emlékeztető szavak bizony felmelegítik.

Ami a szlavisztikai kutatások költségeit illeti, engedjék meg, hogy egy percre gonoszul forduljak az előadó felé, azt mondván, elég nagy nehézségünkbe telik a céltámogatások biztosítása, de ezeknek a pénzeknek az elköltése nem történik meg kellő mértékben. Ha kevés is a pénz, ha már van, jó lenne felhasználni.

Ami az összehasonlító irodalomtörténet kérdését illeti, amelyet elég nagy súllyal vetett fel — és nagyon örülök, hogy ezzel kapcsolatban elhangzott Eckhardt Sándor neve, mert az ő alapvető tanulmánya, amely az első nemzetközi irodalomtörténeti kongresszuson hangzott el, sokunk számára nyitott perspektívát — azt hiszem, kiindulásnak mégis csak egy realisabb útra kellene térnünk, nyilván az egyes nemzeti irodalmak történetével keresve kapcsolatokat, de elsősorban a nagy érintkezési pontokat kellene felkutatnunk. Nem hiszem, hogy egyszerre abban a stádiumban lennénk, hogy egy nagy közép-európai összehasonlító irodalomtörténetet vagy egy szlavisztikai összehasonlító irodalomtörténetet tudnánk alkotni.

Ami a külföldi propagandánkat illeti, az kétségbeesztő helyzetben van. Mi ezért harcoltunk, harcolunk és reméljük, hogy végül is győzni fogunk, egyelőre azonban még csak a legvéresebb harcok állapotában vagyunk. Itt tehát messzemenő ígéretet nem tudok tenni.

Miként a referátumnak, ugyanúgy a hozzászólásoknak a színvonala is messzemenően igazolta a Szlavisztikai Napokhoz fűzött várákozásunkat.

Nagyon ritkán vettem részt olyan vitaüléseken, ahol csak az idő sürgetett arra, hogy rövidebbre fogjuk a hozzászólásokat, nem pedig azok mondanivalója és tartalma. Az itt elhangzott hozzászólások mind valóságos problémákat vetettek fel. Engedjék meg, hogy külön is megköszönjem Gunda Bélának, Niederhauser Emilnek és Sziklay Lászlónak hozzászólásukat, akik igyekeztek ezt a kört kitűnő hozzászólásaikkal nagyobb, tágasabb, levegősebb perspektívához juttatni.

Fájdalmasan érintett, hogy ezt a nagy jelentőségű referátumot és a hozzászólásokat a rokontudományok képviselői közül aránylag olyan kevesen hallgatták, hogy irodalomtörténészeink közül olyan kevesen voltak jelen, hogy etnográfusaink közül olyan kevesen voltak jelen és hogy az Irodalomtörténeti Intézet nem volt alaposabban képviselve. Azt kell mondanom: magukra vessenek, ők a vesztesek, nem elsősorban szlavistáink.

Végül pedig engedjék meg, hogy a Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya nevében további munkájukhoz sok ilyen eredményes ülést kívánjak. A legnagyobb örömmel és várakozással nézünk a Szlavisztikai Napok további lefolyása elé.

ÍRÁSBELI HOZZÁSZÓLÁSOK

DEZSŐ LÁSZLÓ

Kniezsa István beszélt arról, hogy a magyar szlavisták által művelt kutatási terület örvendetesen kiszélesedett. Én szeretnék rámutatni olyan kutatási területekre, amelyeket eddig kevésbé műveltünk, pedig erre vannak lehetőségeink.

Így a magyar szlavisztika feladatai közé tartozik az ógyeházi szláv nyelv terén végzendő kutatómunka is. Ógyeházi szláv nyelvet már igen régóta tanítanak a budapesti egyetemen. A szlavista nemzedékek egész sora nőtt fel Melich János és Kniezsa István ógyeházi szláv előadásain. Ma az ógyeházi szláv nyelv oktatása még szélesebbkörű, mint a múltban. Azonban az ógyeházi szláv nyelv terén végzett kutatómunka eddig a magyar szlavisztika kevésbé művelt területei közé tartozott. Bár az utóbbi időben ezen a téren is folyik a munka, és vannak eredményeink is, pl. Király Péternek a budapesti glagolita töredékekről írt mintaszerű tanulmánya, azonkívül Molnár Nándor foglalkozik az ógyeházi szláv görög tükörszavaival.

Másik terület, amelyre fel szeretném hívni a figyelmet, a szláv nyelvek és a többi indoeurópai nyelvek közötti kapcsolatok kutatása, elsősorban a szláv és balti kapcsolatokra gondolok. Ez mindmáig a legelhanyagoltabb területe volt a hazai szlavisztikának és indogermanisztikának. Még az egyetemeken sincsenek hasonló studiumok. Pedig világos, hogy ilyen előadások emelnek a legjobb szlavista egyetemi hallgatók nyelvészeti fölkészültségét.

NYIRŐ LAJOS

A MAGYAR SZLAVISZTIKA OROSZ IRODALMI VONATKOZÁSAI

A magyar szlavisztika története, Kniezsa akadémikus érdekes részletekbe-menő elemzése is bő magyarázatot nyújt ahhoz, hogy miért terjedt el nálunk a szlavisztika fogalmának egyoldalú értelmezése. Ti. nálunk e fogalmat inkább a szláv nyelvek ápolása, tudományos feldolgozása fedte. A beszámoló ékesen bizonyítja, hogy ennek abban rejlik alapja, hogy a szláv népek irodalmának és történelmének oktatására, tanulmányozására lényegében csak a felszabadulás után került sor. Örömmel fogadjuk Kniezsa akadémikustól a szlavisztika fogalmának tágabb értelmezését, s azt a felfogását, hogy a rokon szakmák — a nyelv, az irodalom, a történelem stb. — együttes fáradozását gyümölcsöző tudományos módszerek tekintii. Tudományterületünkől, az irodalom-történetből kiindulva, meg vagyunk győződve arról, hogy igaz, valóságghú, marxista irodalomtörténet csak a rokon tudományágak harmonikus együttműködéséből fakadhat. A szlavista irodalomtörténészek örülni fognak, ha sikerül olyan szlavisztikai fórumot létrehozni, ahol problémáikat meg tudják beszélni.

Hozzászólásomban csak az orosz és szovjet irodalom oktatásának, beható tudományos tanulmányozásának legáltalánosabb kérdéseire óhajtok kitérni. Kniezsa akadémikus előadásában megemlíti, hogy 1924-től a felszabadulásig az orosz nyelv és irodalom oktatása az egyetemen szünetelt. E tény, e különös jelenség megállapításán túl Kniezsa akadémikus nem tér ki ennek magyarázatára. Vajon csupán arról volt-e szó, hogy az orosz és szovjet irodalomnak nem akadt magyar apostola? Nem valószínű. Azt hisszük, hogy inkább a Horthy-rendszer szándékos szovjetellenes politikai célkitűzéseiben kereshetjük annak okát, hogy a magyar tudományban az orosz nyelv- és irodalomoktatás fehér foltként szerepel. Tudvalevő, hogy az irodalom, irodalomtörténet egy adott társadalom ideológiai életének egyik sajátos, aktív kifejezője. A Horthy-rendszer kulturális kiszolgálói az orosz, de különösen a szovjetirodalom szocialista eszméitől rettegtek. De megfigyelhetjük azt is, hogy amikor nem lehetett kitérni valamelyik orosz vagy szovjet irodalom világnagyságának megjelentetése elől, akkor minden igyekezetüket latba vetették azok műveinek reakciós vonásainak kiemelésére és dicsőítésére. Pl. Dosztojevszkij, Tolsztoj művészi alkotásaiból a vallásos, misztikus elemeknek mértéktelen hangsúlyozására törekedtek, Gorkijt a züllött meztlábások énekesévé avatták. Solohovot pedig közönségesen meghamisították. Ez nem jelenti azt, hogy a két világháború között az orosz, ill. szovjet irodalom nem kapott volna semmilyen pozitív értékelést. De ez igen elenyésző volt.

A felszabadulás gyökerében megváltoztatta ezt a helyzetet. Az orosz nyelv oktatása megfelelő rangra emelkedett, az orosz, szovjet irodalom alkotásai egyenjogú, szabad vetélkedésre kelhettek az alkonyodó polgári művészet alkotásaival. Egészséges légáramlat tódult be irodalmi életünkbe.

Sajnos ez a sokat ígérő folyamat nagy törést szenvedett. Körülbelül 1949-ben történt a gátszakadás, amikor is a szovjet könyv termékének óriási mennyisége tódult az országba. De nem ez volt a hiba. A baj ott volt, hogy minden igényes válogatás nélkül történt ez a könyvárasztás. A szovjet irodalom fordított irányú lejáratása vette kezdetét, amikor az orosz és szovjet irodalom legsilányabb termékeit is egekig magasztalták, nem tűrve a legkisebb marasz-

taló véleményt sem. Ez a politika, amely kb. 1953-ig tartott, károsan hatott az orosz és szovjet irodalomban meglevő értékek feltárására. E képből láthatjuk, milyen feladatok állanak azok előtt, akiknek minden igyekezetük arra irányul, hogy az orosz és szovjet irodalom életadó eszméit, esztétikai értékeit újra magyar kincské tegyék. Az orosz irodalmat művelő irodalomtörténészek helyzetét vizsgálva egyetérthetünk Kniezsa professzorral, hogy lehetnek reményeink. De ugyanakkor felvetődik az a kérdés, vajon mi annak az oka, hogy a felszabadulás óta eltelt 12 év alatt nem termett még olyan orosz irodalomtörténész gárda, amelynek szava teljes súlyával termékenyítően hatna hazai irodalomtudományunkra. Az Orosz, majd a Lenin Intézet, amely arra volt hivatva, hogy ilyen szakembereket neveljen, nem állt a helyzet magaslatán. A nyelvi, irodalmi oktatás leginkább középiskolai színvonalon folyt, és sokszor még azt a mértéket sem ütötte meg. Ez nem a szovjet professzorok és tanáraink áldozatos munkáján, hanem a helytelen, erőszakos iskoláztatáson múlt. Ilyen körülmények között természetesen a Lenin Intézetben tudományos képzésről szó sem eshetett. Az Intézet tanulói szívükbe zárták az őket oktató szovjet professzorokat és különösen Kljujev professzort, aki tanszemélyzetét erősen ösztönözte tudományos alkotásokra. A Lenin Intézet orosz- szovjet irodalmi oktatásának még egyik fő fogyatékosága az volt, hogy a magyar- és a világirodalom-történettől teljesen elszakadt. Mivel az orosz és szovjet irodalom magyar oktatásának, kutatásának nem voltak hagyományai, nem volt tekintélyes, tudományos vezető egyéniség, aki irányítani tudta volna a magyar-orosz irodalomtörténészek tudományos próbálkozásait. Szóvá kell tennünk még azt is, hogy sok ösztöndíjas, aspiráns járt a Szovjetunióban. Sokan vannak köztük olyanok, akik rátermettek az irodalmi kutatásra, de ezeket a fiatal tudósjelölteket az államapparátusba és különböző társadalmi szervezeteknél helyezték el, s így elvesztek az orosz irodalomkutatás számára.

Ennélfogva hazánkban az orosz, illetve szovjet irodalomtörténet tudományos feldolgozására lényegében még nem került sor. Azonban hamis képet festenénk, ha azt mondanánk, hogy még semmilyen magyar tudományos orosz irodalomtörténeti eredmény nem látott napvilágot. Csak emlékeznünk kell Lukács György Csernisevskijről, Tolsztojról, Gorkijról és másokról szóló örökbecsű tanulmányaira és Trócsányi munkásságára. Komoly feltáró munkát végzett Lengyel Béla, „A szovjet irodalom Magyarországon a két világháború közt” c. kandidátusi disszertációjában. Forgács László igyekezett Belinszkijt és Bajzát összevetni. Kámán Erzsébet: Solohov Magyarországon, Botka Ferenc: Majakovszkij Magyarországon, Rejtő István: Dosztojevszkij Magyarországon s még többen hasonló témákon dolgoznak. Ezekből a témákból is láthatjuk, hogy nemcsak a szlavista nyelvészet, hanem az irodalomtörténet is hungaro-centrizmust mutat. Megítélésem szerint ezekkel a problémákkal lehet és kell foglalkozni. De ugyanakkor speciálisan orosz, szovjet témákat is ki kell tűznünk tudományos terveinkben.

Az orosz—szovjet irodalom magyar kutatása ma még gyerekcipőben jár, de bátran mondhatjuk, hogy van potenciális erő, amely e tudományágat is méltó helyre képes emelni. A munka eredményessége érdekében az Egyetemi Orosz tanszék és az Irodalomtörténeti Intézet körül tömöríteni kell mindazokat a kutatókat, akik orosz, ill. szovjet irodalommal foglalkoznak. De e két góc között meg kell teremteni a most még hiányzó összhangot. Semmi okunk panaszra, csüggedésre. A hiányok ellenére nyugodtan mondhatjuk, hogy az

orosz irodalomkutatás hazánkban még sosem volt olyan előnyös helyzetben, mint ma. Ha a fiatal magyar—orosz irodalomtörténészeink ezekkel az előnyökkel élni tudnak, és biztosan élni tudnak velük, akkor egy rövid idő távlatban eredményeik is jelentkeznek majd, s ezek hasznára lesznek egész irodalomtörténetírásunknak.

A Szlavisztikai Napok keretében hangzott el W a l d a p f e l J ó z s e f: „Gorkij és Madách” c. előadása. A tanulmány külön kiadványként jelenik meg.

GÁLDI LÁSZLÓ

A SZLAVISZTIKAI JÖVEVÉNYSZÓKUTATÁS NÉHÁNY PROBLÉMÁJA

1. Ha körütekintünk a magyar jövevényszó kutatás múltjában s jelenében, sajátos kettősségnek vagyunk tanúi. Egyrészt sajnálatos tény, hogy 100—150 év aránylag igen szorgos szófejtő kutatásai ellenére sincs még a magyar szókincs mindegyik rétegéről olyan korszerű szintézisünk, mint immár 2 éve szláv jövevényszavainkról, s még kevésbé van képünk egy másik, az előbbivel szorosan összefüggő problémáról: a magyar nyelv gyakran emlegetett, de mindmáig csak töredékesen feltárt történelmi sugárzóerejéről. Másrészt azonban, s éppen ez a reményt keltő mozzanat, nagyjában és egészében tisztában vagyunk a megoldandó feladatokkal, s meg is kíséreljük mindazon előmunkálatok elvégzését, amelyek idővel nyelvünk új etimológiai szótárához fognak vezetni.

Joggal állapíthatjuk meg tehát, hogy nyelvészeti közvéleményünkben, amelyet elsősorban a még megiratlan történetű „budapesti iskola” képvisel — természetesen vidéki munkatársaival egyetemben — máris kialakult, illetve — a fejlődés rendje szerint — kialakulóban, tökéletesedőben van a jövevényszó kutatásnak egy olyan módszertana, amelyet helyesnek tartunk, s amelynek alkalmazását más nyelvekre, más nyelvcsaládokra is kívánatosnak véljük. Megkísérelhetjük tehát, hogy a szláv nyelvek jövevényszavainak kutatására is alkalmazzuk azokat a legfontosabb módszertani elveket, amelyeket — a különböző nyelvészeti irányoktól átvett szempontok összeválogatása és továbbfejlesztése révén, konkrét feladatunk elvégzése céljából — magyar nyelvészek alakítottak ki.

Persze éppen azért, mivel ezeket a szempontokat napi munkánkban állandóan alkalmazzuk, az itt kifejtendő elvekben nincs és nem is lehet sok újság; szinte „secret de Polichinelle” valamennyi. De ha arra gondolunk, hogy a jövevényszó kutatás módszertana külföldön is meglehetősen kidolgozatlan — amint arról többek közt EINAR HAUGEN-nek 1950-ben a *Language* c. amerikai folyóiratban megjelent cikke tanúskodik (*The Analysis of Linguistic Borrowing*) — s hogy szempontjaink következetes alkalmazását illetően a szláv nyelvtudomány gyakorlata távolról sem egyöntetű, akkor e beszámolónak talán mégis lesz némi haszna. Szeretném ugyanis bebizonyítani,

hogy a jövevényszó kutatás egyes mozzanataihoz fűződő szempontjaink együttesen oly rendszert alkotnak, amely alkalmas arra, hogy többek közt a szlavisztikai jövevényszó kutatást is mintegy új útra terelje s a különböző problémakörök harmonikusan összehangolt tanulmányozásának módszertani alapja legyen. E problémakörök közül példáimban ezúttal elsősorban azokat szeretném érinteni, amelyek a szláv nyelvek újabb — főleg nyugati — idegen és kölcsönszavaira vonatkoznak.

2. Bevezetésképpen hadd említsek egy erősen gyakorlati vonatkozású problémát: azt ugyanis, hogy a szlavisztikai lexikológia eddigi gyakorlatában sajnálatosan kevés az egyes szóknak vagy szócsoporthozak szentelt monografikus cikk, tehát a részletproblémák minden ágát-bogát megvilágító, tanulmányoszerű feldolgozás. Különösen elmondható ez a szókészlet újabb elemeivel kapcsolatban; a régi átvételekről, így például a szláv nyelvek régi germán elemeiről bőséges, ha nem is minden tekintetben megbízható irodalom áll rendelkezésünkre, viszont párjukat ritkítják az olyan szómonográfiák, aminőben például L. TESNIÈRE foglalkozott néhány éve az or. *бокзал* szóval (Revue des Études Slaves [= RÉ.S.] 27 : 255—66).

Előttem a RÉ.S. találmra kiragadott 12. kötete 1932-ből: egyetlen jövevényszóról sincs benne említés, s mint szótörténeti adalékot sem találunk benne mást, mint A. VAILLANT cikkét *gereblye* szavunk szláv megfelelőiről (234—5; vö. KНИЕZSA : SzlJsz. 190). Később talán e folyóiratnál is változott a helyzet; mindazonáltal, ha például az 1946-ban megjelent 23. kötetet lapozzuk át, ebben is legfeljebb 2—3 szótörténeti cikket találunk, köztük ismét A. VAILLANT kis közleményét a mi *karvaly* szavunk szláv megfelelőiről (23 : 155, vö. KНИЕZSA : SzlJsz. 851). Sajnos ebben az egyetlen jövevényszó kutatási közleményben nyoma sincs annak, vajon VAILLANT tudomást szerzett-e NÉMETH GYULÁNAK néhány évvel korábban megjelent idevágó cikkéről (MNY. 39 : 101), amely a kérdéses szláv szavak turkológiai hátterét világította meg. KНИЕZSA ISTVÁN könyve *karvaly* cikkének kellett jönnie, hogy a *kraguj* típusú szláv szavakra vonatkozó szlavisztikai kutatást végre összekapcsolja a *karvaly* szóval kapcsolatos turkológiai eredményekkel (SzlJsz. 850—1). Ez az egyetlen példa már a dokumentáció hiányaira is figyelmeztet; egyelőre maradjunk azonban a szómonográfiák problémájánál. Tekintsük például M. VASMERNAK a szerb és horvát nyelv görög elemeiről írt tanulmányát (Die griechischen Lehnwörter im Serbo-Kroatischen. Berlin, 1944), vagy éppen VASMER orosz etimológiai szótárát: mindkét esetben meglep a monografikus előmunkálatok hézagossága, még akkor is, ha ezeket az egyébként kiváló tanulmányokat nem például W. v. WARTBURG monumentális francia etimológiai szótárának bibliográfiájához, hanem csupán a BÁRCZI GÉZA Magyar szófejtő szótárában közölt irodalmi utalásokhoz hasonlítjuk. Nem nyújt vígasztalóbb képet az új lengyel etimológiai szótárnak még említendő filológiai apparátusa sem (FRANCISZEK

SLAWSKI: Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków 1952 —). E szótár esetében egyébként különösen az sajnálatos, hogy egészen az F betűig teljességgel mellőzte a lengyel nyelv újabb jövevényszavait, köztük olyanokat is, mint *atlas* vagy *barchan*, amelyekre pedig — az új lengyel nyelvtörténeti szótár tanúsága szerint (Słownik staropolski. Warszawa 1953 —) — a 14., illetve a 15. század óta vannak adataink (vö. KNIEZSA: SzlJsz. 14).

Örvendetes tény azonban, hogy a szómonográfiák hiányát immár egyre jobban érzik maguk a szlavisták is; bár egy-egy új szlavisztikai folyóirat, mint a *Die Welt der Slaven* és a római *Ricerche Slavistiche* hagyományos módon szinte ignorálja a szótörténetet, biztató kezdeményezés e téren többek közt I. Sz. HAUSZTOVÁNAK 1956-ban megjelent tanulmánya a *ведомости* néven ismert régi orosz újságok szókészletéről (Из истории лексики рускописных „ведомостей” конца VII. века. Очерки по лексикологии, фразеологии и стилистике. Ученые записки № 198. Изд. Ленингр. Унив. 1956. 51—95). Az ilyenféle, nem szavakból, hanem egyes történelmi forráscsoportokból kiinduló tanulmányok persze nem feltétlenül nem igazi szómonográfiák; az efféle publikációk jellegüknél fogva nem mélyítik el minden vonatkozásban a vizsgált szavak történetét, viszont igaz az is, hogy cserébe nagyon tanulságos képet adhatnak egy-egy emlék vagy emlékcsoport jellegzetes szókészletéről, tehát többek közt a jövevényszavaknak bizonyos korra megállapítható elterjedéséről és használati értékéről. Efféle vizsgálatokra nyilván szükség lesz a jövőben is. Buzdításul legyen szabad megemlítenem, hogy hasonló kísérleteket — más területen — magam is tettem: 1943-ban a román nemzeti művelődés egyik jeles úttörőjének, az erdélyi Gh. Șincainak gazdasági tanácsadóját vizsgáltam meg a benne található magyar elemek szempontjából (MNY. 39 : 363—9), később pedig egy másik román „felvilágosítónak”, Gh. Lazárnak szókészletével foglalkoztam, különös tekintettel az általa használt magyar és újjörög elemekre (Études Slaves et Roumaines. 1 : 111—8). A forrásokból kiinduló vizsgálódásokat tehát igen hasznosnak mondhatjuk, de hangsúlyoznunk kell, hogy a nyelvészeti szempontú kutatás rendszeres eljárásaként mégis mást kíván: egyes szavak vagy szócsoporthoz történeti feldolgozását, tehát igazi szómonográfiákat, amelyek idővel egy-egy jövevényszórét teljes feldolgozásává kerekedhetnek (kitűnő példaként hadd utaljunk KIRÁLY PÉTER *paraszt* szavunkról írt monográfiájára is: Acta Ling. 3 : 63—123). Az ideális eset az, ha a szómonográfiák írójának már kisebb cikkei kidolgozásakor megvan — legalább cédulákon — nemcsak az általa éppen vizsgált szóra, hanem az egész jövevényszórétre vagy annak egy nagyobb összefüggő részére vonatkozó adatgyűjtése; az összefüggések megállapítása, az analógiák egybevetése stb. így sokkal szilárdabb alapokon nyugszik. Ha TAMÁS LAJOSNAK egy-egy, a román nyelvbe átkerült magyar szóra, MOLLY KÁROLYNAK egy-egy német vagy KAKUK ZSUZSÁNAK egy-egy újabb török jövevényszavunkra vonatkozó fejtegetéseit olvassuk, állandóan

az a benyomásunk, hogy nem kiragadott példákról, alkalmi vizsgálódásról van szó, hanem egy készülő nagyobb mű egyik részletéről, illetve olyan tények előadásáról, amelyek a később megírandó teljes monográfiában talán már nem is kerülnek ilyen részletes tárgyalásra. *Örvendetes lenne tehát, ha a szlavisztikai folyóiratokban, „infra et extra muros”, végre kiterjedélyesednék a szómonográfiák közlésének szokása: nemcsak az alapszókészlet tökéletesebb megismerését, hanem a jövevényszó kutatást is döntő módon ez vinné előbbre.*

3. Következő kérdésünk, helyesebben következő módszertani követelményünk szinte szükségszerűen adódik az előbbiből: feltétlenül kívánatos, hogy ha jövevényszavakkal s történetesen egy szláv nyelv jövevényszavaival foglalkozunk, a korábbi kutatásokat a lehető legteljesebb módon vegyük figyelembe. Bár a teljesség — éppen a napjainkban oly súlyos dokumentációs nehézségek miatt — nyilván csupán eszményi követelmény, kiindulópontunk mégis az legyen, hogy minden jövevényszó bibliográfiai apparátusát legalább három irányban kell nyomoznunk: mindenekelőtt tisztában kell lennünk a kérdéses szóval, annak eredetével, földrajzi és történeti elterjedtségével, jelentéskörével, hangulatával stb. az átadó nyelv szempontjából, továbbá vizsgálunk kell az esetleges közvetítő nyelvekre vonatkozó irodalmat, végül pedig vizsgálunk kell a szó irodalmát az átvévo nyelv szempontjából is. Mindez a jövevényszó-kutató részéről rendkívül széleskörű tájékozottságot s biztos kritikai érzéket követel: lépten-nyomon tájékozódnia kell ugyanis olyan területeken, amelyek nem feltétlenül tartoznak szorosan az ő kutatási területéhez, sőt még itt is el kell tudnia választani a jót a rossztól, máskülönben ki van szolgáltatva a felhasznált forrásmunkák minden gyöngeségének. Hogy e téren az ideális követelményektől nagyon messze vagyunk, arra már korábban utaltam *karvaly* szavunk irodalmával kapcsolatban; most csak annyit, hogy a széleskörű tájékozódás megkövetelése napjainkban aktuálisabb kérdés, mint valaha. Nemrég indultak meg a népi demokratikus országokban olyan jeles vállalkozások, mint például a már említett új lengyel etimológiai szótár, s bizony fájdalommal kell megállapítanunk, hogy ennek szerkesztői a magyar szófejtő kutatásokat teljesen ignorálják, nem véve tudomást sem GOMBÓCZ—MELICH. sem pedig BÁRCZI etimológiai szótáráról! Hogy ennek következtében a szerkesztők a várhatónál jóval többször tévednek, az egészen természetes. Régies *fora* szavunkról az EtSz. 2:375 már 1938-ban megállapította, hogy az nem a közolasz *fuori*, hanem a szintén kissé régies és egyben nyelvjárási olasz *fuora*, *fora* átvétele; ennek ellenére a SLAWSKY-féle Słownik etymologiczny, amelyet aligha nézett át romanista, habozás nélkül hirdeti 1955-ben is, hogy a lengyel *fora*! 'precz' (adatok a 17. sz. óta) az olasz *fuori* átvétele (1:234). Ugyaninnen még egy példa: a szótár szerkesztője említi ugyan a szintén neolatin eredetű *fortuna* szónak egyes szláv nyelvekben is felbukkanó 'vihar' jelentését (1:235), de arról

már nem vesznek tudomást, hogy e sajátos jelentésváltozásnak igen nagy irodalma van. S az sem vigasztalhat különösebben, hogy e lengyel szótár a magyarhoz hasonlóan ignorálja például a román nyelvű nyelvészeti szakirodalmat is: ezért pl. a lengyel *fujarku* 'furulya' szó tárgyalásánál semmi utalás ezen érdekes balkáni szó eddigi vizsgálatára. Nem lenne-e hasznosabb és helyesebb a szakirodalomnak sokkal teljesebb áttekintése s a vélekedések, nézetek termékenyebb kicserélése, még az újabb jövevényszavakkal kapcsolatban is? Persze aránylag kisterjedelmű szófejtő szótárak, illetve értelmező szótárak etimológiai függelékei mindig csak a legszükségesebbre szorítkozhatnak, viszont joggal várhatjuk el a nagyobb bibliográfiai apparátust a szakmonográfiáktól, tehát egy-egy jövevényszóróteget átfogó feldolgozásától, valamint egy-egy jövevényszó monografikus tárgyalásától.

A lengyel etimológiai szótár példájából az a tanulság is levonható, hogy az említett hármasságon kívül — átadó és átvevő nyelv, valamint esetleg közvetítő nyelvek — tanulságos áttanulmányozni mindazon nyelvek etimológiai szakirodalmát, ahol a kérdéses jövevényszó, illetve jövevényszóróteget szintén megtalálható. Ha például valaki a bolgár nyelv újjörög jövevényszavaival foglalkozik, hasznos figyelembe vennie nemcsak M. VASMERnek a szerb nyelv görög elemeire vonatkozó munkáját, hanem többek közt a román nyelv újabb görög elemeit is, amelyek a bolgár nyelvben megnyilatkozó görög hatással sok hasonlatosságot mutatnak. Amikor 1939-ben a román nyelv 18. századi újjörög szavaival foglalkoztam (vö. *Les mots d'origine néo-grecque en roumain à l'époque des Phanariotes*, Bp. 1939. Magyar—Görög Tanulmányok. XVII.), rendszeresen idéztem — az akkor rendelkezésemre álló források alapján — nemcsak a megfelelő bolgár szavakat, hanem többek közt az albán átvételeket is; ez a módszer kétségtelenül célravezetőbb volt, mint később M. P. ANDRIOTIS eljárása, aki a bolgár nyelv újjörög elemeit vizsgálva (*Τὰ ἑλληνικὰ στοιχεῖα τῆς βουλγαρικῆς γλώσσης. Αρχεῖον τοῦ θρακικοῦ λαογραφικοῦ καὶ γλωσσικοῦ θησαυροῦ. Περ. Β', Τόμ. Ζ'. Ἀθήναι*, 1952) a román vonatkozásokról teljesen megfeledkezett (persze hiba volt az is, hogy e hézagra később a munka bírálója, MOLNÁR N. sem figyelmeztette, vö. *StudSl.* 1: 289—297). Egymással szomszédos nyelvekkel és kultúrákkal kapcsolatban minden efféle jelenség a jövőben legjobb tudásunk szerint kerülendő, s az sem szolgálhat mentségül, hogy a szerb-horvát nyelv görög elemeiről szólva sajnos VASMER is mellőzte a román nyelv régebbi görög elemeire vonatkozó kutatásokat, tehát pl. G. MURNU közismert művét (*Studiu asupra elementului grec ante-fanariotic în limba română*. Bucuresti, 1894).

Olykor természetesen kronológiai mozzanatok is hozzájárulhatnak ahhoz, hogy még nagy szintézisek dokumentációja is a várhatónál jóval hézagosabb marad. Tudománytörténeti szempontból sajnálatos például, hogy a Szovjet Akadémia új irodalmi szótára (*Словарь современного русского литературного языка*, a továbbiakban ССРЛЯ.) és VASMER etimológiai

szótára (Russisches Etymologisches Wörterbuch) egyidőben, egymással párhuzamosan jelentek meg: így sem VASMER nem vehette figyelembe az új akadémiai szótár szócikkeinek végén függelékben közölt nyelvtörténeti adatokat, sem pedig a mai orosz irodalmi nyelv szótára nem igen meríthetett kellőképpen VASMERnek általában igen alapos, körütekintő szófejtéseiből. Mivel azonban az akadémiai szótár még csak az M betűnél tart, VASMER szótárának megjelenése viszont szerencsésen befejeződött, joggal remélhető, hogy az akadémiai szótár következő köteteiben s általában a szovjet etimológiai irodalomban ezentúl több nyomát találjuk a vasmeri szófejtések felhasználásának.

Nem zárhatjuk le a lehető legteljesebb tudományos dokumentáció kívánalmát anélkül, hogy még egy körülményre ne hívjuk fel a figyelmet. A nemzetközi dokumentáció kiegészítése valóban sok nehézségbe ütközik, arról viszont a legtöbb kutató gondoskodhat, hogy saját hazájában a tudománytörténeti előzményeket a legnagyobb gonddal vegye figyelembe. Téves lenne tehát például a magyar nyelv szláv jövevényszavaival kapcsolatban a Miklosich előtti irodalmat teljesen mellőzni, s az sem engedhető meg, hogy a korábbi szófejtő kísérletek közül valaki, mondjuk, csupán Gyarmathi Vocabulariumát tartsa számon. Szláv vonatkozású etimológiáink kialakulása és fejlődése rendkívül érdekes tudománytörténeti folyamat, s bőségesen szolgáltat olyan adatokat, amelyekre ma is érdemes figyelni. Ha például *nádor*-ispán szavunkat vizsgáljuk, a megfejtési kísérleteket legalább a 18. század utolsó negyedéig lehet nyomon követni; megemlítendő tehát például, hogy a *na dvor župan* etimológiai kísérletet nem csupán SÁNDOR ISTVÁN javasolta (vö. Sokféle 12: 91), hanem már előtte SCHWARTNER M. is (Introductio in artem diplomaticam. Pesthini, 1790. 243), valamint számon tartandó SÁNDOR ISTVÁN vélekedése 1808-ból, amely szerint „eleink ezen Főtisztzteknek 's Főtisztztartóknak a' neveit... a szomszéd tót Udvaroktól vették” (Sokféle 10: 169). S közömbös lehet-e a mai kutató számára az a tény, hogy *oszlop* szavunkat a keleti szlovák *slup*-pal nem csupán KASSAI JÓZSEF vetette össze 1816-ban, hanem jóval hamarabb, 1746-ban már a besztercebányai születésű J. G. OERTEL is (minderről StudSl. 2: 289—90, 301)? Az efféle tudománytörténeti mozzanatok jóformán mindegyik szláv területen még szorgos felkutatásra várnak; tekintettel azonban arra, hogy legalább a 19. századi orosz nyelvészet monumentális arányú bibliográfiája most van megjelenőben (Библиографический указатель литературы по русскому языкознанию с 1825 по 1880 год. Москва, 1954—), joggal remélhetjük, hogy a jövevényszó kutatást az egyes etimológiák története is további munkára fogja sarkallni.

4. E néhány bevezető megjegyzés után lássuk most rendre mindazon követelményeket, amelyeket a jövevényszókat tárgyaló tanulmányok és szótári cikkek egyes részeivel kapcsolatban jelezni kívánunk. Mint már emlí-

tettük, a két pólus, mely közt mozgunk, természetesen az átadó és az átvevő nyelv; ezek közé esetleg egy vagy több közvetítő nyelv lépesője ékelődik. Megjegyzendő az is, hogy minden jövevényszót tárgyalhatunk aszcendens és deszcendens módon: deszcendens, tehát az átadó nyelvből kiinduló tárgyalásmód azonban legfeljebb egyes etimológiai szótárakban fordul elő, mint például WALDE-POKORNY indoeurópai és WARTBURG francia etimológiai szótárában. Ennél sokkal szokottabb az átvevő nyelvből kiinduló aszcendens tárgyalásmód; a továbbiakban mi is ezt alkalmazzuk.

5. Ha mindenekelőtt a jövevényszót az átvevő nyelvben elfoglalt helye szempontjából vizsgáljuk, a mai kutatónak is föltehetjük mindazon kérdéseket, amelyeket egykor KRESZNERICS FERENC, a reformkor egyik legélesebb szemű lexikográfusa, szegezett szótáríró kortársai mellének. Szerinte minden szóval kapcsolatban szorgosan megvizsgálandó, „élő-e azon föl hozott szó? és mennyire? van-e mindenütt keletben? nem simultt-e ki a' köz-életből? hol tartózkodik még? és mely részén a'... hazának? vagy leg alább volt-e valaha szokásban? ki jegyette föl? kinél, hol, és micsoda értelemmel fordul elő? (Magyar Szótár. bev. 1:41). E kérdésekbe foglalt utasításból ma is egész sor módszertani elvet olvashatunk ki, s ezek közül a legfontosabb: az átvevő nyelvnek minél tökéletesebb ismerete nemcsak filológiai, hanem lehetőleg gyakorlatilag is, továbbá nem csupán az átvevő nyelv szótári adatainak, hanem irodalmi használatának minél behatóbb tanulmányozása. Írott emlékek, és amennyiben szükséges, illetve lehetséges, irodalmi emlékek kellő búvárlása nélkül nincs és nem is lehet korszerű jövevényszó-kutatás; a szövegek élő valóságát semmiféle szótári apparátus nem pótolhatja! Nem helyeselhetjük egy-egy tanulmányozott szónak a szövegösszefüggésből való kiszakítását sem; ha például B. UNBEGAUN a szerb irodalmi nyelv kezdeteiről írva idézte Obradović néhány russzicizmusát (vö. *Les débuts de la langue littéraire chez les Serbes*. Paris, 1935. 67), példáihoz mindjárt hozzá kellett volna tennie, hogy az idézett russzicizmusok értékező prózában fordulnak elő, s nem, mondjuk, Obradović meséiben! S hiába említi UNBEGAUN az efféle kölcsönzésekkel kapcsolatban az átvétel „primitív technikáját”, amelyet később legalább részleges „elszerbesítés” váltott fel (korábbi *вкyc* helyett *укyc*, *просвещение* helyett *просвета* stb.), mindez kevés megfelelő történeti dokumentáció s főleg történeti kronológia nélkül! Azoknak, akik sokáig csak hangtörvények szerinti megfelelést nyomoztak, végre észre kell venniök, hogy a jövevényszavaknak nemcsak hang- és alaktanuk, valamint szintaxisuk és szemantikájuk van, hanem — főleg újabb átvételek esetében — bizony van stilisztikájuk is. Ha például valaki az orosz nyelv 18. és 19. századi újabb nyugati elemeivel foglalkozik, nem lehet számára közömbös, mely írók, mely művekben, milyen körülmények közt alkalmazták a kérdéses idegen szót; maguknak tulajdonították-e,

vagyis az író s a j á t nyelvhasználatának, vagy pedig szereplőik szájába adták. Sajnos, például az orosz ангажировать igével kapcsolatban az új akadémiai szótár sem nyújt teljesen megnyugtató képet; a 'táncra felkér' jelentéshez, mely a hajdani szalonélet jellemző eleme, csupán Piszemszkijből idéz (I : 136), de megfélekedzik többek közt Lermontovnak egyik idevágó igen szép példamondatáról (egy félművelt vidéki katonatiszt mondja Lermontovnál Mary hercegnőnek : „Я таки опять имею честь вас ангажировать pour mazure”. Герой нашего времени II. 22го мая). E szócsaláddal kapcsolatban egyébként érdemes emlékeztetni arra, hogy a ССРЛЯ.-ban még rosszabbul járt az ангажемент főnév, amelyre itt csupán 1869-től találunk adatokat (I : 136); ez a datálás azért meglepő, mivel már H. A. SZMIRNOV idézte e főnevet a 18. század elejéről. Kurakin herceg irataiból (Западное влияние на русский язык в Петровскую эпоху. СБОРЯС. LXXXVIII. 2. 38.).

Irodalmi szövegeknek a jövevényszó-kutatás szempontjából való átbúvárítása azért is nagyon ajánlatos, mert — bármily meglepő —, például az orosz nyelv esetében, az orosz lexikográfia nagy hagyományai ellenére, még mindig lehet szótározatlan idegen szavakat olyan közismert regényben is találni, aminő Dosztojevszkij Bűn és bűnhődése. A mai orosz nyelvben már teljesen ismeretlen a francia társalgási nyelvben igen gyakori *avenant* mn. átvétele, az orosz kicsinyítő képzővel ellátott és szintén társalgási nyelvi авенантенький mn., melyet Dosztojevszkij, nyilván kora nyelvszokásából kiindulva, személyekre alkalmazott. Razumichin ugyanis egyik nőismerősükről szólva ezt mondja Raszkoljnikovnak : „Я брат, никак и не ожидал, чтобы она была такая авенантенькая” (II. rész, 3. fejezet). Persze efféle, a teljes szótározatlanság homályába merült jövevényszavakra aránylag ritkán bukkanunk, de hogy akadnak, talán minden korban s mindegyik szláv nyelvben, az kétségtelen.

Itt, a szövegemlékek jelentőségének hangsúlyozásával kapcsolatban kell emlékeztetnünk HADROVICS LÁSZLÓnak „Szláv jövevényszavaink kérdéséhez” címen közzétett kiváló adalékaira (I. OK. 10 : 133—168). Amit eddig néhány újabb kölcsönszóról elmondtunk, az voltaképpen azoknak a tanácsoknak, figyelemztetéseknek továbbfejlesztése, alkalmazása, amelyeket HADROVICS LÁSZLÓ középkori okleveles emlékek szórványait illetően fejtett ki; mindenestre mivel a szláv nyelvtörténeti szótárak — például orosz vonatkozásban — még mindig nem tárták fel az egész elérhető dokumentációt a maga teljes gazdagságában, a közvetlen szöveg ismeretét természetesen szintén a helyes etimológizálás sine qua non-jának tartjuk.

Persze azért nem szabad mellőznünk a szótári dokumentációt sem : a kellő történeti perspektívát mindig a lexikográfiai hagyománynak és a szövegemlékekből nyert adatoknak egymásra vonatkoztatása adja meg. Immár több szláv nyelv területén, így az oroszban és a lengyelben, eléggé megbízható adataink vannak egy-egy szó felbukkanásának korára vonat-

kozóan; helyes tehát, hogy dokumentációnk segítségével esetleg a tisztán szótári adatokra támaszkodó kronológián is igazítsunk egyet-mást. Az авантаж-ный mn.-et, amely nyilván orosz képzés az авантаж (< fr. *avantage*) fn.-ből, de a francia *avantageux* mn. mintájára, az új orosz akadémiai szótár csupán Nordstet 1780-ban megjelent szótáráig követi nyomon (ССРЛЯ. 1: 27), pedig egyetlen történelmi szöveggyűjtemény elég ahhoz, hogy Tatisceevnek egyik Tredjakovszkijhoz intézett levele segítségével 1736-ig nyúljunk vissza (Обнорский-Бархударов: Хрестоматия по истории русского языка. 1949. 2/2: 90), s ha felhasználjuk SZMIRNOV kutatásait (i. m. 28), megállapíthatjuk, hogy a főnév és a melléknév körülbelül egyidőben, 1710 táján jelent meg az orosz nyelvben.

Szöveg és szótári adat közt bizonyos mértékben átmenetet jelentenek a hajdani írói szójegyzékek, glosszáriumok, melyek a nyelvújítás fontos mérföldkövei; az oroszoknál már a 18. század első felében találunk ilyeneket (vö. В. В. Виноградов: Очерки по истории русского литературного языка XVII—XIX. Москва, 1938, 48—9, 54), a cseh írói glosszáriumokat pedig, melyek ugyancsak a 18. századból származnak, újabban H. BECKER joggal vetette össze pl. Kazinczy szójegyzékeivel (vö. Zwei Sprachanschlüsse. É. n. [1948] Humboldt-Bücherei. Sprachwissenschaften. 2. sz. 19). Hogy e glosszáriumokon kívül a kifejezett neologizmus-szótárak szintén igen fontosak, azt mondanunk sem kell; e tekintetben egyes szláv nyelvek aránylag kedvező helyzetben vannak, hiszen pl. a legrégibb orosz neologizmus-gyűjteményt, az 1704 körül írt Лексикон по вокабулам новым с. művet Nagy Péter sajátkezűleg javította át, mintegy irányt szabva az orosz nyelvújításnak. De hol vagyunk még attól, hogy valami n y i efajta emlék megtalálja méltó helyét egyrészt a lexikográfiai gyakorlatban, másrészt pedig a jövevényszó-kutatásban?

Az átvevő nyelv szempontjából egészen más dokumentációs kérdéseket vetnek fel azok a szók, amelyek nem a hivatalos és nem is a szépirodalmi nyelvbe kerültek át, hanem a népnyelvben, illetve — legalább alkalmilag — erősen népies jellegű szövegekben találhatók. Ezeknél az átvett szó hangalakját különös figyelemmel kell vizsgálni s fel is kell jegyezni, hiszen még nagyon messzire vagyunk attól, hogy legalább megközelítő képünk legyen pl. az orosz nyelvben meghonosodott jövevényszók nyelvjárási vagy általában népies alakváltozásairól! Ezen alakok számbavételére VASMER tett ugyan olykor kísérletet, de persze az ő dialektológiai forrásai is rendkívül szerények a népies alakváltozatok reális gazdagságához képest. Pedig kétségtelen, hogy a népiessé vált jövevényszók alakváltozatai sok esetben nem csupán hang- és alaktani, hanem elsősorban n y e l v s z o c i o l ó g i a i problémákat vetnek fel. E tény bizonyítására elég néhány közismert magyar nyelvtörténeti adatra hivatkoznom. Ismeretes, hogy latin eredetű *familia* szavunknak régóta van egy hangátvetéses *falumia* változata, amelyet feljegyzett többek közt GYAR-

MATHI is (Voc. 17). De vajon hol, milyen társadalmi rétegben keletkezett a legalább 18. századi *falamia* változat? Véleményem szerint olyan környezetben, amely már periferikus helyzetű volt a latinul jól tudóknak az összlakossághoz mérten aránylag vékony rétegéhez képest, s ahol így a latin-magyar kétnyelvűségnek, az átadó nyelv tudatosságának *f é k e z ő h a t á s a* már kevésbé érvényesült. Éppen ezért nálunk a népnyelvet nagy becsben tartó Gyarmathinak kellett jönnie, hogy ezt az addig csupán beszélt nyelvi alakváltozatot a mi lexikográfiai hagyományunkba bevezesse. Persze efféle népies alakváltozatok főleg többé-kevésbé bonyolult fonetikájú jövevényszók közé burjánzanak (ilyen *familia* szavunk is), s ismétlem, olyan környezetben, ahol átadó és átvevő nyelv kettőssége már nem feltétlenül jelent bilingvizmust. Hasonló példa a francia *robe ronde* orosz átvétele az irodalmi nyelvben *роброн* alakban (VASMER szerint 1764 óta, vö. 2 : 525), viszont már 1740 körül megtaláljuk a népiesebb *лаброн* alakban (Обн.—Барх.: i. m. 2/2 : 110). Ugyanitt a 'hálókabát' neve *полшлафор*, a 'hálóköntös' pedig *шлафор*, de ennek a Daljnál is meglevő *шлафор* alaknak keletkezését csak akkor értjük meg, ha feltesszük, hogy a németből átvett *шлафрок alakban a német összetételt fel nem ismerők a végződést orosz *k i c s i n y í t ő* képzőnek fogták fel s ennek az -ок végződésnek lefejtése után analógiásan következtették ki a nem-létező *шлафор* alapszót.

Nem véletlen, hogy e két alakot, a *лаброн* és *шлафор* alakváltozatokat népies szövegben, mégpedig 1740 körüli *лубочные картинки* rigmusaiban találtuk meg; ha a 18. század első felének hivatalosabb jellegű szövegeit vizsgáljuk, ott efféle változások jóval ritkábbak, illetve ha vannak, akkor mélyebb történelmi tanulságok levonására jogosítanak. НАУРТОВА például helyesen állapítja meg (i. m. 66), hogy az orosz *гарнизон* szó Nagy Péter korában honosodott meg (az új akadémiai szótár csak 1731-ig nyomoz vissza, vö. ССРЛЯ. 2 : 41—2), s fontos, hogy közli az 1704 körüli *гварнизон* változatot is, mely először a cár személyes közreműködésével készült Лексикон-ban fordul elő. De vajjon hogyan keletkezett a *gv*-kezdetű, régies változat? Mivel a fr. *garnison* ennek magyarázatára nem elégséges, nyilván SZMIRNOVnak lesz igaza (i. m. 82), aki a fr. *garnison* mellé odaállította az ol. *guarnigione* alakot is. Tehát vagy a francia és az olasz szó keveredésével van dolgunk, vagy pedig — s ez talán történetileg is igazolható — egy északolasz *guarnison átvételével, tehát egy olyan alakkal, melyben a szókezdő *g*-hangcsoport intervokalikus zöngés spiranssal (esetleg zöngés affrikátával) társult.

De ezzel még nincs kész az orosz *гарнизон* alakváltozatainak regénye! Sokkal bonyolultabb kérdést vet fel a Gogolnál is 'helyőrségi katonaság' jelentésben, tehát gyűjtőnévként előforduló *гарнуза* (vö. ССРЛЯ. 3 : 41), amely nézetünk szerint talán orosz földön keletkezett régi „diákszó” (az orosz terminológia szerint *семунапузм*). Görögös műveltségű diákok, papok, akik jól tudták, hogy pl. *λεξιόν* többes alakja a görögben *λεξιμά*, erre a

mintára alkották meg a neolatin eredetű, „álgörög” *запузон* szó többesét *запузú* alakban, sőt idővel érvényesült itt a *поломнó ~ поломна* típusú hangsúlyeltolódás is, s kialakult a másodéles *запуза* változat, amelyre a ЦСРЛЯ. szintén közöl adatokat (i. h.).

Ezen egy-két példa, azt hiszem, élénk világot vet nemcsak az első előfordulások, hanem az alakváltozatok idézésének feltétlen szükségére. Lehet, hogy a változatok összekeresése sok vesződséggel jár, de nem fontos-e tudnunk, hogy pl. a lengyel *farmazon*nak ismeretes régebbi s nyilván eredetibb *franmazon* változata (SLAWSKY: i. m. 1:220), s hogy a fr. *falbala* a lengyelben többek közt a kicsinyítő képzővel ellátott *falbaka* alakban is ismeretes (i. m. 218)? Persze ha efféle változatokat idézünk, mindegyikhez szükséges lenne kellő nyelvészociológiai minősítést is csatolnunk vagy legalább az idézett alak forrását megjelölnünk.

6. Mindeddig az átvett szó hangtestének, vagyis a szóegyed külső alakjának lehető legteljesebb megismerését jelöltük ki elvégzendő feladatként, most azonban — mivel a szó „kétarcú entitás”, hangtest és jelentés együttese —, hangsúlyoznunk kell azt is, hogy egyszersmind nagy figyelmet kell fordítanunk az átvett szó jelentéstartalmára is: legyen tehát gondunk mind az átvett szóval, mind pedig a figyelembe vett egyéb lexikális elemekkel kapcsolatban nemcsak egy-egy szó főbb jelentéseire, hanem lehetőleg a finomabb jelentésárnyalatokra is. E kérdés jelentőségét HADROVICS LÁSZLÓ idézett tanulmánya már kidomborította; elég ezúttal például a *násfa* szó kapcsán adott beható szemantikai elemzésére utalnunk (I. OK. 10: 154—6). Sajnos, efféle gondosságnak nem mindig vagyunk tanúi, nincs mindig szilárd híd kifeszítve az átvevő és az átadó nyelv közt. Az orosz *клоака* szót például az új akadémiai szótár közvetlenül a latin *cloaca*-ból származtatja (ЦСРЛЯ. 5: 1039), és — a szótár etimológiai részének szükségszerűen vázlatos jellege miatt — nem veszi, sőt ily természetű műben nem is veheti figyelembe, hogy a latin szó szemantikai tartalma jóval szűkebb körű volt, mint aminő jelentéskörhöz e szó a modern orosz nyelvhasználatban jutott. Ahhoz tehát, hogy megmagyarázzuk egyrészt a szónak állattani vonatkozású használatát, másrészt pedig az orosz irodalmi nyelvből ismert néhány átvitt jelentését (így 1. 'piszkos odú', 2. 'erkölcstelen környezet'), feltétlenül más modern európai nyelvekhez kell folyamodnunk, többek közt a franciához, ahol *cloaque* helyiségről, személyről egyaránt mondható: *sa maison est un cloaque, cette femme est un cloaque* — írta MOZIN jeles francia-német szótárában, a 19. század első felében (mi az 1842-ben megjelent 3. kiadást használtuk, vö. még Littré 1: 645). Érdekes azt is megjegyeznünk, hogy MOZIN szótára német értelmezésében a *Kloake* szót csupán helyiséggel kapcsolatban merte használni, de emberrel kapcsolatban már nem! Ez azért fontos, mert így az orosz szó jelentéstartalmát inkább a franciából, mintsem a németből származtathatjuk.

S hadd idézzünk egy magyar vonatkozású példát is. A m. *kard* szó szláv megfelelőivel kapcsolatban SULÁN BÉLA említi Hvozdzik adatát, amely szerint a szlovákban *kord* a m. 'vívótőr' (MNY. 53 : 160). Noha tudjuk, hogy *kard* szavunk megfelelői más nyelvekben igen gyakran valóban 'tőr' jelentésűek (az orosz *копюк* egyenesen 'gyíkleső', mint tengerészek és repülők szabványos fegyvere), Hvozdzik adatával talán érdemes lenne alkalmilag közelebbről foglalkozni, hiszen — feltéve, hogy értelmezése pontos és élőnyelvi példával is igazolható, — esetleg a 'kard' → 'tőr' jelentésfejlődés egyik érdekes példájával van dolgunk. A kérdés persze nem igen oldható meg így, elszigetelten, hanem általában a szlovák vívási terminológia közelebbi tanulmányozását igényelné, s azt is tisztázni kellene, hogyan viszonylik az idevonható szlovák és cseh szavak jelentésköre az idetartozó egyéb szláv megfelelések jelentésköréhez. — Mivel nyilván igen bonyolult történetű szóról van szó, a szemantikai tartalom tisztázása esetleg nyújt majd némi útbaigazítást a szó vándorlásának egyes részleteire vonatkozóan is. A cseh szót egyébként a magyarból származtatta már a HOLUB—KOPEČNÝ-féle etimológiai szótár is. Kissé problematikus viszont a cseh *kordik* 'kis dísztőr' magyar eredete; ez ugyanis nagyon emlékeztet az orosz *копюк*-ra, tehát még ha a cseh alapszó magyar eredetű is, egy-egy származékának jelentésfejlődésébe már belejátszhattak más szláv nyelvi megfelelések is. Még csak annyit, hogy az orosz *копѣ* szó szintén közelebbről megvizsgálandó; N. A. BASZKAKOV szovjet turkológustól nyert felvilágosítás szerint az oroszban ma *копѣ* egyáltalában nem ismeretes, sőt nem igen lehetett az a múlt században sem, hiszen pl. Dalj a *kortik* kicsinyítő alakot — persze tévesen — még a *копомкуи* cikkben említette! Vö. azonban óor. *копѣ* stb., VASMER 1 : 624; *копюк* i. m. 1 : 635.

7. A szlavisztikai jövevényszó kutatásnak mindmáig meglehetősen gyöngye pontja az átvett szavak tanulmányozása az á t a d ó nyelvek lexikális rendszerének s a rá vonatkozó irodalomnak kellő figyelembevételével. E kérdéssel érdemes lenne részletesen foglalkozni; ezúttal csupán néhány különösen fontos igényre szeretnék utalni.

a) A szlavisztikai munkákban eléggé sok tévedés származik az átadó nyelvek szóképzési lehetőségeinek, valamint a múltban valóban használt származékoknak nem eléggé körültekintő számbavételéből. Amikor például VASMERnek magyaráznia kellett az or. романист 'regényíró' szó eredetét, a „kikövetkeztetett” fr. *romaniste elé csillagot tett (2 : 534), egyszerűen azért, mert nem ütötte fel például Littré szótárát, melyből kideríthette volna, hogy ez a szó, mely helyett a mai franciában romancier használatos, egyenesen Pierre Bayle, a jeles filozófus alkotása, s a 18. század első fele óta mutatható ki (4 : 1750). E szóval kapcsolatban egyébként érdemes megemlítenünk, hogy az -ista, -ismus képző európai történetét a szlavisták sajnos elég gyakran nem veszik figyelembe, s hajlandók belső fejlődéssel, önálló képzéssel magyarázni olyan származékokat is, amelyek egyszerűen kölcsönszavak (vö. FOGARASI

M., StudSl. 2 : 336—44). E tévedéstől nem mentek a legújabb munkák sem ; nem mindegyik újabb szláv etimológiai vonatkozású munka követi pl. HOLUB—KOPEČNÝ cseh etimológiai szótárának eljárását, amely szerint a *communisme* szót 1840 körül E. Cabet francia szocialista alkotta. S hogy még egy példát idézzünk e szócsaládból, természetesen nem tarthatjuk belső orosz képzésnek a csak USAKOVVAL dokumentálható, tehát meglehetősen modern or. коммуникативный мн.-et sem pl. a коммуникативная функция языка szerkezetben (vö. ССРЛЯ. 5 : 1246) ; e kifejezés ugyanis nem más, mint a fr. *la fonction communicative du langage* kifejezés teljesen hű átírása.

b) További fontos követelmény, amint az *-ista*, *-ismus* képzővel kapcsolatos egyes esetekből is kiviláglik, a közvetítő nyelveknek mindenemű munkában az eddiginél sokkal pontosabb regisztrálása. A 18. század eleje óta kimutatható orosz коммуникация szót már SZMIRNOV a lengyel *komunikacja* közvetítésével kapcsolta a latin *communicatio*hoz (i. m. 149); sajnos legutóbb az új akadémiai szótárból (ССРЛЯ. 1 : 1246) — bizonyára a rövidsége való törekvés következtében — a lengyel közvetítés gondolata mégis elmaradt, s az orosz szó közvetlenül a latinból átvett kölcsönszóként szerepel! Nem lett volna felesleges azt is megmagyarázni, vajon minő közvetítés, illetve nyelvi adaptáció révén lett a latin *commercium* az oroszban nőnemű fn. (коммерция). Itt említem meg azt a tényt, hogy a коммерция szóval alkotott forradalom előtti hivatalos címek egyike-másika, így коммерции советник (ССРЛЯ. i. h.) természetesen nem közvetlenül a latin *commercium*hoz kapcsolandó, hanem sokkal inkább a n. *Kommerzrath*hoz! Persze efféle részletek közlésének lehetősége mindig a szótár szövegtől részének általános jellegétől, módszerétől függ ; ha egy-egy értelmező szótár etimológiai vonatkozásban csupán a legszükségesebbet adhatja meg, minden részletezés nélkül, ajánlatosabb az *ilyen* típusú szótárból az egész szövegtől részt elhagyni. Készülő nagy magyar szótáraink (Értelmező Szótár, Akadémiai Nagyszótár) is így cselekszenek.

Sajnos nemcsak latin, hanem görög szavakkal kapcsolatban is igen gyakori a közvetítési lehetőségeknek rendkívül sommás, vázlatos jelzése, illetve — talán még gyakrabban — teljes mellőzése. Ime néhány — semmi esetre sem követendő! — példa az új bolgár akadémiai szótárból (Речник на современния български книжовен език 1955), amelynek etimológiai utalásai általában nagyon vitathatók. Криза a. például csupán a szó görög ősforrására történik utalás, pedig nyilvánvaló, hogy a szó alakja, a szerb-horvát криза-val együtt, inkább a n. *Krise* s a fr. *crise* rokona, s pl. кабинетна криза (oroszul kissé másképp : правительственный кризис) a n. *Kabinettskrise*, illetve a fr. *crise du cabinet* pusztán átírása. Egyáltalában nem helyeselhető egyes tudományos összetételeknek közvetlenül a görögből való származtatása sem ; mivel pl. a *crystallographie* műszót 1772-ben javasolta Romé de Lisle (Dauzat), az „algörög” jellegű bolgár кристаллография összetételt nem aján-

latos egyenesen a görögből származtatni (1 : 658 ; hasonlóképpen ССРЛЯ. 5 : 1663). Nem közvetlenül a görögből történt átvétel természetesen a bolgár критика szó sem ; egyes frazeológiai kapcsolatai orosz megfelelőikkel együtt közismert európai vándorkifejezések (vö. n. *die Kritik nicht aushalten*; *unter aller Kritik* ~ or. не издерживать критики, ниже всякой критики ~ b. не издържа критика, стои под всякаква критика stb.). Itt jegyezzük meg, hogy a bolgár akadémiai szótár — feltűnő módon — éppen az orosz nyelv közvetítő szerepével bánik meglehetősen mostohán ; pedig nyilvánvaló, hogy ha кувепта 'hajófedélzet' és кувептюпа 'ágyterítő' lehet akár közvetlenül is a fr. *couverte*, illetve *couverture* átvétele, azért pl. кувепт 'teríték' jelentésben mégis inkább az azonos hangzású or. кувепт átvétele, mintsem közvetlenül a francia szóé, s кубически метр is inkább az oroszból való, mintsem közvetlenül a gör. κύβος-ból (l. кyб a. 1 : 666), stb. Sajnos a bolgár akadémiai szótár azt sem jelzi, hogy pl. кубамыра nem görög, hanem latin képzésre mutat, s hogy кубизъм nyilván francia eredetű (vö. *cubisme*, 1910 kör., Dauzat).

Bár ezek után egyéb példák idézésétől nyugodtan eltekinthetnénk, talán nem felesleges e szempontból, ti. a közvetítő alakok elégtelen említése kapcsán még egyszer néhány szóval kitérni a SŁAWSKI-féle új lengyel etimológiai szótárra is. Sajnos, az átvételek behatolásának útját-módját ez is sokszor a hagyományos szűkszavúsággal intézi el. A 18. század óta ismeretes lengyel *gabinet* szót helyesen csatolja ugyan az ol. *gabinetto*hoz, de azt már hibásan veszi át a HOLUB—КОРЕЧNY-féle szótárból, hogy a cseh *kabinet* k i z á r ó l a g a fr. *cabinet* folytatója (1 : 243—4)! A n. *Kabinett* közvetítő szerepéről semmi esetre sem szabad megfeledkezni. Valószínűleg a *g*-kezdetű „olaszos” alakok mintájára van meg a lengyelben a fr. *corset* is *gorset* alakban ; a cseh *korset* viszont nyilván német közvetítéssel került át a franciából. A német közvetítésről a cseh és lengyel szótárak általában gyakran hallgatnak ; HOLUB—КОРЕЧNY egyszerűen latin (!) eredetűnek mondja a cseh *fiala*, *fialka*, lengyel *fiolka* szókat, a lengyel *fiotkowy*, *fiioletowy* mellékeveket közvetlenül a fr. *violet*-ből származtatja, mintha a németben *Viole*, *violet* soha nem is létezett volna (az orosz megfelelősekről helyesen, a kfn. közvetítés figyelembevételével, VASMER 3 : 206—7, valamint SŁAWSKI 1 : 229).

c) De menjünk tovább! Aggodalomra adhat okot az a tény is, hogy a szláv nyelvek újabb jövevényszavainak kutatói aránylag nagyon ritkán vetnek számot egy-egy szó teljes jelentéskörével az á t a d ó nyelvben ; mivel az átvett szó eredeti jelentéskörét nem tisztázták behatóan, természetesen könnyen homályban marad az átvett szó további jelentésfejlődése is. Erről a problémáról az átvevő nyelvek szempontjából már mondtam egyet-mást (l. az or. клоака szóra vonatkozó megjegyzéseim : 135), s ezért csak utalok arra, hogy pl. a cseh *palanka* szóval kapcsolatban SULÁN BÉLA nemrég beható jelentéstani elemzéssel örvendeztetett meg (MNY. 53 : 163—4).

d) Nagy lépéssel vinné előre a szlavisztikai jövevényszó kutatást az is, ha végre átmenne a köztudatba A. GRAUR román akadémikusnak ama megállapítása, amely szerint egyazon szó valamely nyelvben többféle közvetítéssel is átkerülhetett (vö. *Etimologie multiplă. Studii de lingvistică generală*. București, 1955. 26–35). E kérdést legutóbb a cseh *lar* szóval kapcsolatban érintette SULÁN B., hiszen annak ellenére, hogy a cseh szót 'kiabálás, dörgés, zaj' jelentésben a m. *lárma*-val vetette egybe, hozzátette, hogy a cseh *lar* 'katonai riadó' közvetlenül a német katonai nyelvből származik (MNY. 53 : 161–2). Kérdés azonban, vajon a cseh *lámpaš* nem származhat-e szintén nemcsak a szlovákon át a m.-ból, hanem közvetlenül a latinból is. Olyanféle eset volna ez, mint a r. *lampe* szóé, amely — GRAUR szerint — az or. лампа, a fr. *lampe*, a n. *Lampe* s a m. *lámpa* átvétele egyaránt lehet (a népies és régies színezetű r. *lambă* viszont az újjörögéből származik).

8. Mindeme megjegyzések elmondása talán azért sem volt felesleges, mert napjainkban minden közép- és keleteurópai országban sűrű egymásutánban jelennek meg különböző jellegű szótárak, köztük olyanok is, amelyek etimonokat tartalmaznak. s mégis : az itt óhajtott szempontok alkalmazása terén még nem teljes a következetesség. Nemrég vettük kézhez az új orosz értelmező szótár 1957-ben megjelent s adatközlő részében rendkívül gondosan kidolgozott Словарь русского языка (a továbbiakban : СРЯ.) 1. kötetét. s bár természetesen ennek sem a szövejtés a főfeladata, itt is találunk olyan szócikkeket, amelyek ellentétbe kerülnek nemcsak az általunk vázolt szempontok egyikével-másikával, hanem az orosz irodalmi nyelv szótárának eddigi köteteivel is. Ime néhány példa mutatóba :

Абитуриент Usakov (1 : 3) szerint a l. *abitus* szóval van kapcsolatban ; a ССРЛЯ. 1 : 14 egy „új-latin” („нов. лат.”) *abiturienti*-re utal, a СРЯ. 1 : 3 pedig már — minden megszorítás nélkül — a latin *abiturienti* alakra. Nem lett volna helyesebb arra az eredményre jutni, hogy a csak 1861-ben felbukkanó or. абитуриент —, a hasonló lengyel, szerb stb. szóval együtt — egyszerűen a n. *Abiturient* átvétele?

Абонировать : Usakov 1 : 3 szerint a fr. *abonner*-ből származik, a ССРЛЯ. 1 : 15 szerint — s nyilván ez a helyes! — a közvetlen forrás a n. *abonnieren*; a СРЯ. viszont s e m m i f é l e etimont nem ad, tehát a gyanútlan olvasóban azt a benyomást keltheti, hogy az or. абонемент a fr. *abonnement* átvétele ugyan, de абонироваться belső orosz képzés — valami módon — az абонемент főnévből.

Абортивный : Usakov 1 : 3 a latin *abortivus*-ból eredezteti, a ССРЛЯ. 1 : 16 — helyesen! — a fr. *abortif*-ből, a СРЯ. 1 : 4 viszont semmiféle etimonnal nem szolgál. Nem lett volna-e jobb is, egyszerűbb is az új akadémiai szótárból a helyes etimonokat gondosan átvenni?

Абразивы a. a СРЯ. 1 : 4 elismeri, hogy a fr. *abrasif* átvétele, viszont az абразивный cikkben semmiféle származtatást nem találunk.

Az or. абрикос fn.-vel kapcsolatban Usakov 1 : 4 és a СРЯ. 1 : 4 csupán a fr. *abricot*-val operál, bár ez az alak az orosz szóvégi mássalhangzót nem magyarázza ; a ССРЛЯ. 1 : 17 utal a holl. *abrikoos* és a n. *Aprikose* alakra, de erről a СРЯ. mégsem vesz tudomást. VASMER szerint (1 : 2) a szó h o l - l a n d közvetítéssel került az oroszba, s valóban legjobban ez magyarázza mind az orosz intervokalikus *-br-* hangkapcsolatot, mind pedig az említett végmássalhangzót.

Абсолютизм a. Usakov 1 : 5 csak a latin *absolutus*-t közli etimonként, a ССРЛЯ. 1 : 20 utal azonban a fr. *absolutisme*-ra (erre adatok 1830 óta, vö. Dauzat). A СРЯ. абсолютизм, -ист a. mellőz mindennemű etimológiai utalást. Meglepő az is, hogy a ССРЛЯ.-ban az or. абсолют egész szócsaládja mindössze a l. *absolutus*-szal van kapcsolatba hozva, s így az olvasó akár a абсолютный чемпион jelzős szerkezetet is (1 : 5) — latin eredetűnek vélheti.

Azt hiszem, e néhány kiragadott példa eléggé igazolja, mennyire szükséges volna, még nem par excellence etimológiai szótárakban is, nemcsak a tőszóknak, hanem a származékoknak pontosabb elemzése. Ha nem így jár el a szótáríró, a nyelv- és művelődéstörténet fontos tényei maradnak homályban. Nehezebb lenne frazeológiai kapcsolatok etimológiai magyarázata ; e téren a kutatás, sajnos, még Európa-szerte szinte gyermekcipőben jár. E feladat elvégzését csakis részletes szómonográfiáktól, illetve egy-egy jövevény-szórőteg részletes bemutatásától kívánhatjuk.

9. De keressünk feleletet még egy kérdésre! Vajon mi a teendő a szláv nyelvek életében oly döntő fontosságú tükörszavakkal és tükörkifejezésekkel kapcsolatban? Nyilvánvaló, hogy amennyiben nem csupán szavak, hanem nyelvek és kultúrák, sőt kultúrkörök egymásrahatását vizsgáljuk, a szókölcsonzést lehetetlen teljes merevséggel elválasztanunk a tükörkifejezések történetétől. Szláv vonatkozásban a calque-ok eloszlásának néhány alapkérdését pontosan egy negyedszázaddal ezelőtt villantotta fel B. UNBEGAUN (Le calque dans les langues slaves littéraires. RÉS. 12 : 19—48) ; mélyen sajnálatos tény azonban, hogy sem útmutatását nem igen követte termékeny kutatómunka, sem pedig néhány tévedését, tudomásom szerint, eddig nem igazították ki. Hogy csak egy példát említsek. UNBEGAUN az orosz nyelvben meghonosodott tükörszók javarészt a 18. század végéről, Karamzin korából származtatja, holott könnyű bebizonyítani, hogy számos tükörszó jóval korábbi. А выслушание szó például 'kihallgatás' jelentésben nem csupán 1780 óta ismeretes (ССРЛЯ. 2 : 1225), hanem megtalálható már az 1704 körül szerkesztett Лексикон-ban mint a lat. *audientia* (innen az oroszban is : аудиенция) szinonimája (idézi ЈЕФИМОВ : История русского литературного языка. 1953. 145). Hasonlóképpen az *inspector* (oroszul szintén инспектор, szótározza 1894. óta, vö. ССРЛЯ. 5 : 372) egyenértékese is igen régóta, legalább bizonyos jelentéskörben надзиратель (ЈЕФИМОВ : i. h.) ; e szó nyilván

éppen olyan alakulat a német *Aufseher* nyomán, mint a m. *felügyelő* (erre adatok 1831 óta). E párhuzamok természetesen nem véletlen egybecsengések, hanem széleskörű történelmi előzmények nyelvi tükröződései. Éppen ezért hadd merítsünk ismét a magyar nyelvtudomány történetéből ösztönzést a szláv nyelvek története számára: rendkívül kíváncsatos lenne nemcsak m i n d - e g y i k s z l á v n y e l v ú j í t á s t ö r t é n e t é t megírni olyan kézikönyvben, aminő nálunk TOLNAI VILMOSNAK — rövidsége, vázlatossága ellenére — úttörő munkája immár 30 éve (*A nyelvújítás*. Bp. 1926), hanem arra is kellene törekedni, hogy mindegyik szláv irodalmi nyelvnek legyen olyan, sőt. jóval korszerűbb n y e l v ú j í t á s i s z ó t á r a, aminő nálunk a Szily Kálmáné több, mint egy félszázada! E nyelvújítási szótárakban a tükörszókat, amelyek eddig szükségszerűen kiszorultak az etimológiai szótárak javarészből is, végre pontos forrásmegadással, sőt, az inspiráló külföldi minták gondos jelzésével kellene tárgyalni. E kívánságunk, szerencsére, már nem is egészen utópia: 1956-ban jelent meg Bécsben GERTA HÜTTL-WORTH könyve a 18. század orosz tükörszavairól (*Die Bereicherung des russischen Wortschatzes im XVIII. Jh.* Verlag A. Holzhausens; ismertette R. PICCHIO: *Ricerche Slavistiche* IV, 229—32); e mű részletes ismertetése és bírálata bizonyára tanulságos lesz mindnyájunk számára. Idővel, ha több efféle „ex fontibus” szerkesztett nyelvújítási szótár állna rendelkezésünkre, bonyolult, de döntő jelentőségű időrendi kérdések tisztázására is sor kerülhetne; a bolgár nyelv tükörszó-készletét például semmi esetre sem szabad kritika nélkül kapcsolatba hozni a klasszikus nyelvek hatásával, illetve nyugati mintákkal, hanem mindig meg kell vizsgálnunk, nem korábbi-e a megfelelő orosz tükörszó, s nem csupán ennek — esetleg kölcsönszószerű — átvétele az a bolgár lexikális elem, amelyet első látásra közvetlen tükörfordításnak vélhetnénk.

Persze némely esetben a tükörszók és tükörkifejezések felismerése nem éppen könnyű feladat. Hadd idézzek erre egy személyes élményen alapuló példát. Nemrég láttam Csajkovszkij Anyeginjét egy szovjet vendégművész-nővel. Amikor a nagy báli jelenetben Tatjana távozni kíván s Gremin már karját nyújtja, Tatjana felindultan, de hűvös előkelőséggel ezt mondja: „Мой друг, устала я”. Amikor ezt a zenei frázist hallottam, azonnal felvillant bennem az a gondolat, hogy a férjjel szemben használt мой друг megszólítás nyilván nem más, mint a hasonló helyzetben régebben használatos francia *mon ami* tükörkifejezése. Sejtésem azóta bebizonyosodott: francia forrásból nyert értesülés szerint a múlt században valóban divat volt, hogy előkelő francia hölgyek férjüket választékosan nem nevükön, hanem egyszerűen „barátom”-nak szólították. Tatjánának ezen egyetlen szava tehát egy egész letűnt kor etikettjét idézi s ezért kitűnő példa arra, miben is állhat a nyelvi érintkezések tanulmányozásának stilisztikája, amely, ismételjük, a kutatótól nagyon alapos, a szótári adatokon messze túlmenő nyelvismeretet követel.

Mindenesetre reméljük, hogy idővel életszerűbb, a fejlődés menetét hívebben követő tényföltárás léphet majd UNBEGAUN megállapításai helyére, melyek kissé sematikusán osztályozták a szláv nyelveket *inkább* tükörszóval, illetve *inkább* kölcsönszóval élő nyelvekre. A modern irodalmi nyelvek történeti kutatásában efféle általánosítással nem igen érhetjük be; a jövevényszók és tükörszók arányának hajlékonyabb, pontosabb s egyben dinamikusabb megállapítására van szükség, hiszen a történelmi körülmények lexikális hatását csakis efféle alaposabb áttekintés alapján követhetjük nyomon.

10. Befejezésül még egy gondolatot. A jövevényszó-kutatónak sohasem szabad felednie, hogy a szókészlet fejlődése tükrözi legközvetlenebbül nyelv és társadalom viszonyát, s hogy e lexikális fejlődés keretében a jövevényszavak vándorlása nemcsak nyelvészeti, hanem elsősorban *művelődéstörténeti* tény. A fejlődés menete tehát — akár régi, a mai nemzeti nyelvek írásbelisége előtti kölcsönzésekről van szó, akár pedig újabb átvételekről — minden esetben nemcsak *nyelvtörténeti*, hanem mélyreható *történeti* megvilágítást kíván. A hangmegfelelésen alapuló s általában alaki egyeztetést nyomon kell követniök történelmi meggondolásoknak. Erre a követelményre azért kell nyomatékosan figyelmeztetnünk, mert szinte napjainkig kísértenek, a legjobb szerzők munkáiban is, olyan ötletek, amelyek csakis a történelmi tények sutbavetésével bukkanhattak fel. KIPARSKY például pusztán azért, hogy *acél* szavunk szláv megfelelőinek *c* hangját megmagyarázza, a germán és a szláv nyelvek közt *rétoromán* közvetítésre gondolt; persze összevetését már KNEZSA visszautasította (SzlJsz. 60). A *z efféle kísérletezések kora lejárt*; szavak és fogalmak, s különösen *tárgyak és tárgyszók* viszonyának vizsgálatában inkább azokhoz az elvekhez ragaszkodjunk, amelyekre a történetíró JOHANN CHRISTIAN ENGEL egyik levele nyomán GYARMATHI SÁMUEL, a Wörter und Sachen-módszer e korai előfutára, immár másfélszáz éve figyelmeztetett (Voc. XI—XIX). Ha így járunk el, a magyar szófejtő kutatás *legjobb hagyatékára* támaszkodunk, s egyben magunk is hozzájárulunk a nemzetközi etimológiai irodalom továbbépítéséhez. Végeredményben ugyanis a szlavisztikai jövevényszó-kutatásnak is magasabb egységbe, szélesebb témakörbe kell olvadnia, s e témakört talán így jelölhetnők meg: a szlávság helye Európa, sőt — helyesebben Eurázsia — lexikális fejlődésében. S közömbös lehet-e ez a témakör nekünk, magyaroknak, akiknek története és nyelve több mint ezer éve annyi szál révén fonódott össze a szlávság történetével és a szláv nyelvekkel?

HOZZÁSZÓLÁSOK

TAMÁS LAJOS

Tisztelt Hallgatóság ! Nekem tulajdonképpen már nem is lenne szabad itt lennem más elfoglaltságom miatt, tehát csak egy egészen rövid, néhányperces felszólalásra kérnék időt. Kezdem azzal, hogy ezek a módszertani elvek, amelyek a jövevényszó-kutatással függnek össze, és amelyeket Gáldi László említett fel, természetesen olyanok, hogy azokból elvenni nemigen lehet, inkább hozzá lehetne tenni.

Nekem például nagyon megnehezíti a munkámat — de örömöm telik benne —, hogy a román nyelvbe átvett magyar szavakat nem úgy vizsgálom, hogy megállapítom a szóról : ez magyar eredetű — és kész, hanem megnézem, milyen származékai vannak a román nyelvben és lehetőleg azt is, hogy azok mióta élnek. Ennek ugyanis kettős jelentősége van. Először is mélyen belevilágít a szó életébe a román nyelven belül és megmutatja, hogy lett-e belőle szócsalád, vagy pedig terméketlen és elszigetelődött maradt-e. Megvizsgálom, előfordul-e közmondásban — ami igen fontos — vagy a népköltészetben, illetve az irodalomban. Ez tehát nagyon mélyen belevilágít a szavak életébe, de alapos adatgyűjtő munkát követel meg. Másodszor pedig helyükre kerülnek a szavak. Például a román *ferestrău* szót úgy magyarázták, hogy a „fűrész”-ből keletkezett. „Fűrész” azonban nincs, „fűrész” viszont van. Hiába próbálok bárhol keresni „fűrész”-t, nincs. Mi történt itt? Az, hogy a románba átment a magyar „fűrész” ige, abból lett a „ferestrău” s ennek román származéka a „ferestrău” ez tehát nem címszó, hanem mint származék kerül majd a maga helyére a szótárban. Általában nagyon sok szerszámnév van, amelyet a románok igéből képeznek -ău képzővel.

Befejezésül felvetném azt, hogy szerintem nagyon helyes lenne esetleg Budapesten — később valahol másutt is — megszervezni egy etimológiai kongresszust, mert így lehetne a legcélszerűbben kiküszöbölni azokat a dokumentációs hiányokat, amelyeket Gáldi László olyan sok példával világított meg, rámutatva, hogy a lengyelek nem ismerik ezt, mi nem ismerjük azt stb. Ez sokkal közelebb hozhatná egymáshoz az embereket, és én azt hiszem, hogyha például javasolnánk, hogy Budapesten legyen a kongresszus, amelyen részt vennének a csehek, a szlovákok, a románok, a bulgárok, a jugoszlávok és természetesen az oroszok, a szovjet etimológusok, hogy így meglássuk, milyen nyelvi kapcsolataink vannak és megismerjük egymás munkásságát. Ennek nagyon nagy jelentősége volna. Talán nem volna rossz az elsőt Budapesten megszervezni, hiszen a magyar etimológiai kutatásnak nincs mit szégyenkeznie, és vannak bizonyos hagyományaink, amelyekre visszatekintve, talán kérdések nélkül mondhatjuk, hogy nem szerénységség részünkről egy ilyen kongresszus megszervezése Budapesten.

FOGARASI MIKLÓS

Gáldi László értékes és nagyon tanulságos előadása bátorított fel arra, hogy hozzászóljak az orosz jövevényszó-kutatás kérdéséhez. Hozzászólásom alapja egy orosz oklevélgyűjtemény, melynek európai jövevényszó-anyagával ebben az évben foglalkoztam.

Az orosz nyelv történetének egyik fontos és nyelvészeti igen kevésbé feldolgozott emléke az az oklevélgyűjtemény, amelyet 1851 és 1871 között adtak ki Szentpétervárott, s amely tíz kötetben magában foglalja az orosz állam és az európai államok diplomáciai, kereskedelmi, katonai kapcsolataira vonatkozó oklevél-anyagot 1488-tól 1699-ig (Памятники дипломатических сношений древней России с державами иностранными. Ч. I, Сношения с Государствами Европейскими I—X тт. СПб. 1851—1871). Ez az anyag jelentős dokumentuma az orosz kancelláriai nyelv diplomáciai válfájának s eredeti orosz nyelvű okleveleket, valamint latin és más nyugati nyelvű oklevelek korabeli orosz fordításait tartalmazza.

Mint történeti forrást, e gyűjteményt orosz és más országbeli, köztük magyar történészek is felhasználták.

Mint az orosz nyelv nyelvelmékével azonban nyelvészeti szempontból igen kevesen foglalkoztak vele, pedig ez a gyűjtemény gazdag tárháza az orosz nyelv történetére vonatkozó adatoknak. Tudomásom szerint eddig a legalapossabban BORIS UNBEGAUN használta fel „La langue russe au XVIe siècle” című kitűnő munkájában elsősorban a 16. század első felére és részben a második felére vonatkozó orosz morfológia-történeti kutatásaiban. Ezenkívül még egy utalást találtam a gyűjteményre I. S. Chaustova szovjet nyelvész dolgozatában (И. С. ХАУСТОВА, Из истории лексики рукописных „Ведомостей” конца XVII в. — Зап. Ленинградского Университета № 198, 1956 Серия филол. наук, вып. 24, стр. 68. 95). Ezek a tények azt bizonyítják, hogy a szlavisták még korántsem merítették ki azokat a nagy lehetőségeket, amelyeket ez a terjedelmes. kb. 14—15 000 nyomtatott oldalnyi nyelvelmékgyűjtemény nyújt az orosz nyelv története fontos korszakának részletes tanulmányozására.

Az oklevél-gyűjtemény olvasása közben egyre-másra olyan adatokra bukkantam, amelyek időben megelőzik az eddigi legkorábbiként nyilvántartottakat. Ezekben az orosz nyelv eddig megjelent két etimológiai szótárának adatait értem: A. G. Preobraženskij (А. Г. ПРЕОБРАЖЕНСКИЙ, Этимологический словарь русского языка, М., 1910—1914. 1949 — a Columbia University Press, 1951 újrakiadásában) és főként Max Vasmer szótárát (MAX VASMER, Russisches etymologisches Wörterbuch, Heidelberg 1953—.). Ezenkívül a tőlem talált adatok helyenként kisebb vagy nagyobb mértékben módosítják az eddig szinte hagyományossá vált származtatásokat, amelyek az orosz nyelv két- vagy többnyelvű, értelmező és etimológiai, vagy az idegen szavakat tartalmazó szótáraiban szerepelnek. E származtatások többnyire csak a szó legelső forrását, főként a görög vagy latin, majd német, francia, olasz, lengyel stb. nyelveket jelölik meg, de — az etimológiai szótárak kivételével — nem utalnak arra, hogy a kiindulópont és az orosz nyelv között a szó milyen utat tett meg, milyen közvetítő nyelven vagy nyelveken keresztül jutott el az orosz nyelvig, nem is szólva az átvétel, előfordulás egyéb körülményeiről. Ez alól az általános gyakorlat alól lényeges módon tudtommal eddig csak M. VASMER etimológiai szótára vonta ki magát. Az európai jövevényszavak egy részét illetően azonban ő is inkább csak a hagyományos anyagra, Smirnov és Christiani munkáira (Н. А. Смирнов, Западное влияние на русский язык в Петровскую эпоху. СБА 88. — W. A. CHRISTIANI, Über das Eindringen von Fremdwörtern in die russische Schriftsprache des 17. und 18. Jahrhunderts, Diss. Berlin. 1906.) támaszkodik. Ezek azonban gondos szövegkutatás alapján lényeges revízióra szorulnak, s bár az orosz nyelv európai

jövevénytisztaiknak kérdésében alapvető kezdeményezések maradnak, most már tovább kell lépünk.

A moszkvai kancelláriai nyelvnek ebből a válfajából, amit a szóban forgó oklevélgyűjtemény jelent, a kölcsönszók szempontjából ki kell emelnem egyrészt a „protokoll” (az uralkodók levélváltására, az orosz követek útnak indítására, vagy külföldi követek fogadására stb. vonatkozó okmányok, ezeknek hagyományos formulái) – másrészt az orosz követek külföldi útjáról szóló beszámolókat, az ún. *статейные списки* közti igen nagy különbséget. Az előbbieket, mint UNBEGAUN mondja, kétségteljesen egyhangúak, míg az utóbbiak, néhány visszatérő formulától és a külföldi hatalom képviselőivel folytatott megbeszélésekről szóló beszámolóktól eltekintve igen változatosak, színesek, élményszerűek, s a 16–17. század irodalmi nyelvének sajátos válfajába, az útleírások körébe tartoznak. A kölcsönszók szempontjából az utóbbiak azért is lényegesek, mert elsősorban éppen ezek tartalmazzák azt az újat, amit az orosz követek külföldi útjaik során megismertek, s azokat az új szavakat is, amelyeket rendszerint annak az országnak nyelvéből kölcsönöztek, amelyben az élet számukra új tényeit megismerték. Ebben a műfajban, a diplomáciai oklevelekben ezek az utak és leírásaik voltak egyik fő forrása a jövevénytisztaiknak, pontosabban az ún. idegen szavak átvételének, s az átvételkor igen fontos körülménynek tartom a környezetet, amelyben az új fogalmat megismerik s elnevezését átvesszik. A másik főforrás, amelynek jelentőségét UNBEGAUN is hangsúlyozza, a fordítások voltak. Az európai uralkodók és követeik a saját nyelvükön vagy latinul érintkeztek az oroszokkal, az oroszoknak pedig saját fordítói- és tolmácsokkal kellett rendelkezniök, hogy a Moszkvai állam XV. században meginduló és egyre terebélyesedő diplomáciai kapcsolatait az európai államokkal le tudják bonyolítani. Kotošichin tanúsága szerint egyidőben a *Посольский Приказ*-ban 50 fordító és 70 tolmács dolgozott éjjel-nappali ügyelettel (ДС I. Bevezetés VIII. lap).

Az okmányok stílusa nagyon heterogén. Bizonyos polarizáció azonban észlelhető, éppen a fentemlített protokollstílus és a követi jelentések stílusa körül. Ezeken belül szerzőnként vannak bizonyos eltérések, amelyek pl. a polonizmusok meglétében vagy hiányában, néha ukrainizmusokban, vagy az ósláv elemek túltengésében nyilvánulnak meg. Ami pedig az európai jövevénytisztaiknak illeti, ezeknek az átvétele is változhat szerzők szerint. Vannak konzervatív stílusú követek, akik szándékosan kerülnek az új átvételét, mások viszont merészen vesznek át számos új kifejezést. Feltételezem, hogy a követi jelentésekben előforduló jövevénytisztaik alakjának sorsa gyakran a követ mellé beosztott irnoktól (tolmáctól), annak nyelvtudásától, műveltségétől is függött; megfelelő áttétellel ugyanez áll a fordítók és fordításaik viszonyára is. Sajnos, nincs módomban a fordításokat eredetijükkel összevetni. Az egész gyűjteményben alig néhány német nyelvű dokumentum szerepel eredetiben, s mindössze egy olasz és egy lengyel nyelvű, amelyeket a párhuzamos orosz fordítással egybe lehet vetni.

Igen jellemző és a jövevénytisztaik sorsára nézve fontos momentum az újonnan átvett jövevénytisztaik orosz értelmezése, amely a jövevénytisztaik átvételének sokasodásával különösen Péter cár trónralépésétől kezdve szaporodik meg. Ez, úgy gondolom, nyilvánvalóan előkészíti a Nagy Péter kezdeményezésére megszerkesztett első idegen szavak szótárának (*Лексиконъ вокабуламы новымы по алфавиту*) összeállítását.

Nem elhanyagolandó mozzanat, éppen nagyon gyakori volta miatt,

az idegen tulajdonnevek transliterációja. Ez, úgy vélem, bizonyos formai készséget alakíthatott ki azokban az emberekben, akik ezekkel a nevekkel mindennapos érintkezésben találkoztak. Mivel többnyire éppen ezek az emberek voltak az egyes jövevényszók átvevői és első alkalmazói az orosz nyelvben, az említett formai készség (idegen hangkapcsolatok, egyforma kicsengésű szavégek stb. spontán elsajátítása) segíthette őket a szó átvételében, felhasználásában, terjesztésében. E téren igen jelentős lehetett a Moszkva periferiáján létesített нѣмецкая слобода, az idegenek telepe lakóinak az orosz életben való részvétele; nem egyszer közülük kerültek ki a nyugati államokba küldött követek, vagy a Посольский Приказ tisztviselői és tolmácsszemélyzete is. Nem lehet elhanyagolni azt a tényt sem, hogy a Moszkvai állam a nyugati országokkal való kapcsolatainak megindulásától kezdve egyre fokozódó mértékben szerződtetett külföldi szakembereket.

Természetesen a jövevényszók nem minden esetben jelentették új fogalmak új elnevezését. Anyagunkban is nyomon lehet követni, hogyan helyettesítették idővel pl. a воинскихъ людей, ратныхъ людей stb. kifejezéseket a солдатъ elnevezéssel, a цесарь... велѣлъ послу [быти] на дворѣ у себя típusú formulát az аудиенція szóval stb., vagyis az orosz államban is meglevő fogalmakat a nemzetközi érintkezés folytán elterjedő és többé-kevésbé nemzetközivé váló kifejezésekkel.

Az idegen szók átvételében lényegében két fázist lehet megkülönböztetni. Az első előfordulást rendszerint egy-egy orosz követ külföldi beszámolója tartalmazza, s az illető ország viszonyainak leírására korlátozódik (esetleg meg is marad ebben a körben, mert sajátos voltánál fogva helyhez kötött, az orosz életben nem alkalmazható, mint pl. a зондола). A második fázisban pedig a fogalom átkerül az orosz életbe, s jelölőjét, a jövevényszót orosz vonatkozásban is használni kezdik.

Részben azoknak a módszertani elveknek illusztrálására, melyeket Gáldi László kifejtett s amelyeket én is teljes mértékben osztok, részben pedig saját elképzeléseim alátámasztására engedjék meg, hogy egy szóval részletesebben foglalkozzam.

Anyagunk néhány szárazföldi közlekedésre vonatkozó jövevényszava magyar szempontból is érdeklődésre tarthat számot. Ebből a szempontból tulajdonképpen csak egy szó reflexei érdekesek, a magyar *kocsi* szó megfelelésének átmeneti felbukkanásai az orosz nyelvben. A többi közlekedési vonatkozású jövevényszó az, amely majd a *kocsi* orosz megfelelésének helyébe lép. Tudjuk, hogy a magyar *kocsi* szó a szláv nyelvek közül a délszláv és nyugati szláv nyelvekbe, a keleti szlávok közül az ukránba és a kárpátukránba került át. (Vö. KNEZSA ISTVÁN, A magyar nyelv szláv jövevényszavai. 1955. I. köt. 2. r. 859—860.) Az orosz nyelvből a szó megfelelésére eddig nem ismertünk adatot. Anyagunkban azonban átmeneti, körülbelül egy évtizednyi időre mint német jövevényszó jelentkezik, majd később egy német szóösszetétel átvételeként újra megjelenik néhány évtizedre. Először 1613-ban bukkan fel az egyik orosz követség német területen folytatott utazásáról írt követi jelentésben a következő alakokban: на любскихъ *коцахъ*; до города Лимбургка на своихъ *коцахъ*; (передъ) *кочами*; три *кочи*; на Амбургскихъ *коцахъ* везли ихъ до Любокъ; а изъ Лимбургка поѣхали... на наемныхъ *коцахъ*; выпали сѣбѣ великіе и *кочъ* добыть было немочно; а *кочи* наняли болшою цѣною; наимуя *кочи*; горою *кочами* ѣхати... до города Линца не мочно; около *кочи* (II. 1034—1052). 1614-ben egy másik követség ugyancsak német

területen folytatott útjáról: нанявъ Иванъ въ Любкѣ городѣ *коцю* до Лебныхъ города; нанявъ Иванъ въ Дрездинѣ городѣ *коцю* (II. 1147—1150, 1183). — 1616-ban ismét másik követség útjáról: три *кочи*; подшоль немного къ... *кочѣ*; Лукьянъ изъ своей *кочи* вышелъ; до *кочи* (II. 1255. 1308).

S végül 1621-ben a negyedik követség útjáról: Отъ Риги до Королевца дано найму отъ *коци* 15 рублевъ; Отъ Королевца до Данска дано найму, отъ *коци* 4 рубли; дано отъ *кочи* 3 рубля; отъ *кочи*, до Лейчиха [Leipzig] дано 6 рублевъ; нанму отъ *кочи* дано... (II. 1376—1377). Ezzel le is zárul a *kocsi* első szereplése az adott nyelvemlékben. Megjegyzendő, hogy mind a négy követségnek más-más személyi összetétele volt.

Az esetek legnagyobb többségében országúti közlekedést szolgáló bérelt jármű jelentésben használták a szót. Erre utálnak a на наемныхъ кочахъ; на своихъ кочахъ típusú kifejezések, amelyekben a *своихъ* is azt jelenti, hogy a kocsit a *saját* költségükre bérelték. Akkoriban ugyanis a fogadó állam nyugaton még nem látta el rendszeresen a külföldi követeket úti alkalmatossággal. Német területen a sok hercegség miatt a helyzet még bonyolultabb volt, amíg az uralkodó hercegekkel a cár nem került közvetlenebb kapcsolatba. Az országúti bérkocsikat magánvállalkozóktól bérelték, de egyes hercegségeknek volt állami bérkocsi-szolgálata is, pl. изъ Лимбургка поѣхали... на наемныхъ кочахъ Лимбургскаго князя (II. 1039). A kocsinak azonban volt díszesebb fajtája is, amelyet az egyes városi tanácsok, vagy egyes uralkodó hercegek bocsátottak a követek rendelkezésére a város határában s ezen vonultak be katonai díszkísérettel a városba. Az ünnepélyes, díszes fogadtatásra használt kocsit azonban a követek *возкоѣ*-nak nevezik. Ezt küldte a császár mint saját kocsiját a követekért, szemben a *коча*-val, amelyet a követség személyzete, kisebb rangú beosztottjai számára küldött, pl. 1613: Цесарь... прислалъ подъ вась свои возки съ своей цесарской коюшнии, а подъ людей вашихъ *кочи* (II. 1043; valamint 1614: II. 1183; 1616: II. 1296—1310).

A 'kocsihajtó, kocsis' elnevezése a *коча* szóval párhuzamosan két változatban jelentkezik. 1613: платили кочникомъ сто драццать ефимковъ (II. 1041); 1621: Харцъ издержано межъ Риги и Королевца въ девять день съ кочеромъ 6 рублевъ (II. 1376) | за прокормъ отъ двухъ кочеревъ (II. 1376) | харчено межъ Страсбурга и Париса съ кочеромъ на 14 день 18 рублевъ (II. 1377).

Az előforduló adatok alapján, mivel csak casus obliquus esetek állnak rendelkezésre, a *коча, *кочя; *кочникъ, *кочеръ*, *кочеръ* alakokat lehet kikövetkeztetni. Honnan erednek ezek az alakok? Maga a környezet is minden kétséget kizáróan német eredetet bizonyít, még a legutolsó példában is, bár ott Strassburg—Párizs útról van szó, de a követek német területről mentek Párizsba s előzőleg 'kocsis' jelentésben mindig a *кочеръ*, *кочеръ* szót használták. Az idővel nemzetközivé vált magyar *kocsi* (-*szekér*) szó a németben 1543-ból van kimutatva először *Gutschenwagen* alakban, majd a 16. század második felétől *Gutsche* alakban, a *Gutscher* 'kocsis' pedig először 1585—89-ből van kimutatva. (Vö. TRÜBNER'S DtWb. IV. Bd. 320—321; KLUGE—GÖTZE, EtWb¹⁸.) Ami a *коча*-t illeti, ennek hangalakját a fenti alakok nem indokolják. Annál inkább 1575: *Kotschen*, 1582: *Kotsche*. A mindössze kétszer előforduló (отъ) *коци* változatot illetően pedig forrásul szerepelhetnek az olyan német alakváltozatok, mint 1578: *Gotzi*, 1593: *Kutze* stb. Nem lehet azonban kizárni az észak-nyugat orosz „cokanje” érvényesülését sem. Vö. pl. ugyanabban a szövegrészben a *харцъ* alakot, *харчъ* helyett. A szóvégi ném. -e >

or. -a változás általános a németből származó *e-* végű névszóknaál, amelyek az orosz -a- típusba illeszkednek bele (vö. *Schiene* > *шина*; *Maschine* > *машина* stb.).

Az összetett orosz -*ник* képző segítségével képzett *кочникъ* szó a 'tőben megjelölt dologgal foglalkozó személy' jelentésben világos (vö. *зубник*, *глазник* stb.). Annál érdekesebb azonban, hogy ezt az oroszosabbá tett alakot nyolc évvel később (1621) kiszorítja a német képzésű *кочеръ* (*кочеръ*) alak átvétele, s majd ez válik véglegessé *кучер* alakban. nyilván a németben is megszilárdult *Kutsche*, *Kutscher* alakváltozatok újabb hatására (vö. RussEW *кучер*. Év nélk.). Megjegyzem, hogy egy viszonylag korai *коча* szó kimutatásával, amellyel párhuzamosan jelentkeznek *кочникъ*, *кочеръ* (*кочеръ*) származékai is, érthetőbbé válik a *кучер* megszilárdulása, bár a tőszó viszonylag rövid élet után kihalt mellőle. A *коча* fentebb kifejtett kettős értelmezését ('országúti közlekedést szolgáló bérelt jármű : Postwagen' — illetve 'hivatalos, vagy magánszemélyek, intézmények díszes személyszállító járműve ; Staatswagen der Vornehmen') igazolja Trübners DtWb idézett címszavának értelmezése is.

A *коча*-t 1621 után a *копе(ѣ)ма* váltja fel kizárólag 'hintó ; Staatswagen der Vornehmen' jelentésben. Első előfordulása anyagunkban 1654 : прислалъ... кореты; съѣли въ корету; съ кореты; изъ кореть (III. 191, 193, 205); majd 1656 : коретою; комета (III. 605, 635). A szó eleinte csak német nyelvterületen tett utazásokról szóló beszámolóokban fordul elő, illetve olyan területekről, ahol a vezető körök német származásúak voltak (Riga); a *копема*-t ugyanis, mint díszes kocsit, majdnem mindenütt a hatóságok bocsátották az orosz követek rendelkezésére. Viszonylag rövid időn belül azonban számolni kell olasz környezetben az olasz *carretta* párhuzamos, közvetlen átvételével is, amely erősíthette az előbbi átvételeket : 1659 (Livorno) : корѣтахъ (X. 539), vagy később 1687 (a Velencei állam területén) : корѣты нанялъ онъ пристава фурманскіе, а не прямые санаторскіе (X. 1423). Ez a példa azt is bizonyítja, hogy ezt a díszesebb fajtájú kocsit bérelni is lehetett s ebben a vonatkozásban a фурманскіе jelzővel együtt 'Postwagen' értelemben szerepelt, szemben a санаторскіе jelzővel kapcsolt *копема*-val, amely a 'hintó ; Staatswagen der Vornehmen' jelentést hordozta. Egyébként az olasz *carretta* 'piccolo carro a due ruote per trasporto di robe' mai jelentése mellett régebbi jelentések is vannak : 'cocchio (< magy. *kocsi*) = carrozza signorile' és 'carrozza = veicolo signorile a quattro ruote, tirato da due o più cavalli'. (N. ZINGARELLI, VocabIt. 198, 246.)

A fentebb illusztrált helyzetadta jelentéseken kívül tehát az olasz *carretta* szó és értelmezései is bizonyítják, hogy a *копема* az oroszban főként a *коча* jelentéskörét vette át. A *копема* szó további előfordulásai 1660 : у кореты, комета, съ кореты (III. 966, 968, 1038). Az egy 1687-es velencei kivételével ezek az adatok előzik meg a M. VASMERTől elsőként kimutatott adatokat (RussEW : 1661 ; 1666—1667 ; 1672—1673. „*копема* 'Kutsche, Wagen', älter *копема* Über poln. *kareta* oder nhd. *Karrete*... aus ital. *carretta*...").

A *копема* o-val való írása a hagyományos helyesírás és az „akanje” viszonyát tükrözi, a német (olasz) geminátát pedig az orosz nyelv többnyire egy hangzóval adja vissza. — A fentebb kifejtett körülmények és adatok indokolják azt a nézetemet, hogy a szót először a németből vette át az orosz, s majdnem párhuzamosan az olaszból is. Ez az utóbbi, valamint a VASMERTől vagylagosan jelzett lengyel átvétel csak erősítették az elsőt, s a szó végül is

részint a lengyel átvétel, részint az írásbeliség (német, illetve olasz) hatására a *карета* alakban honosodott meg.

A *коча* szó azonban néhány évtizedre megint felbukkan az oroszban, ezúttal ismét egy német szóösszetétel átvételeként. 1668: *ѣхать въ дорожныхъ ланкучахъ*; *ѣзживали въ ланкучахъ*; отъ Праги до Вѣны коретъ не было же, а были отъ Праги даны имъ нанятые фурманскіе телѣги крытые, а по нѣмецкому ланкучи а въ техъ де ланкучахъ ѣхали они до встрѣчного мѣста; а до того места [Bécs előtt] прежніе посланники все ѣзживали въ ланкучахъ дорожныхъ, развѣ де они тѣ ланкучи писали коретами [ez nyilvánvaló szemrehányás, mert nem biztosítottak számukra nagyobb kényelmet az úton] (IV. 596, 597) | 1697: фурманы, а по нѣмецки ланкучи (X. 1620.).

A *ланкуча* szó a német *Landkutschē* átvétele 'Postwagen'; diligence' jelentésben, illetve az ennél jóval egyszerűbb '(ponyvával) fedett úti szekér' jelentésben. Erre az utóbbira enged következtetni ugyanis az idézett *фурманы*, а по нѣмецки ланкучи, valamint а нанятые фурманскіе телѣги крытые, по нѣмецкому ланкучи, értelmezések. Az előbbit illetően vö. 1737: „...werden aus dem Französischen Carossen, die aber so vor Reisende dienen, Kutschen oder Land-Kutschen genennt.” (TRÜBNER, i. m., 321.) Bár Trübner a *Land-Kutsche* összetett szót csak 1737-ből mutatja ki, az orosz átvétel tanúsítja, hogy az a németben már jóval előbb megvolt. Az első értelmezésre vonatkozóan l. még J. Pawlowsky értelmezését is: „*Landkutsche* f. = *дилижансъ* (J. PAWLOWSKY. Deutsch—Russisches Wb. 1911⁴ 772).

A *ланкуча* (*лянкуча*) hangalakja szóbeli átvételről tanúskodik. Az eredeti *но́к > нѣк* hangcsoportot az orosz néhány régi jövevényszóban ma is a közbeeső alveoláris zárhang kihagyásával ejti. Pl. *голландка* — *галѣнка* (vö. P. И. Аванесов и С. И. Ожегов, Русское литературное ударение и произношение, М, 1955, 566). Ez az írásban is tükröződik. Vö. *голанка* (RussEW *Голландия* címszó alatt). Egyébként a *ланд*-dal való összetett jövevényszókban a betű írása megmarad, vö. *ландкратъ*, *ландшафт*, ami az írásbeliség hatásától tanúskodik.

A fenti adatokat mint a *коча* szó orosz nyelvbeli első előfordulásait említettem. Az említett anyag áttanulmányozása után azonban egy másik, hasonló jellegű szöveggyűjteményben (Путешествия русских послов XVI—XVII вв. Статейные списки. „Литературные Памятники.” АН СССР, Л.—М., 1954. A további hivatkozásokban csak a lapszámot jelölöm. A szöveget a kiadás helyesírásával idézem) a fentieket megelőző s angol környezetből származó adatokat találtam a *кочи* orosz megfelelőiseire. G. I. Mikulin orosz követ 1600-ban járt Angliában Erzsébet királynőnél: „Елисавет королевна, жалуюя вас, прислала под вас кочи свои, в чем ехати...” (161); s ezen kívül az egész követség angliai tartózkodása folyamán számos alkalommal szerepel még: в кочи, в коче, в кочех, перед кочами (161); кочи свои, в коче, до кочи, в кочю, в кочах, ис кочь stb. (164—165; 175, 183 l. stb.). A **коча* szót (itt is csak casus obliquus alakokban szerepel) néhányszor felváltja a *колымага*, s hogy ugyanolyan jelentésben van meg, azt bizonyítja, hogy a *коча* és a *колымага* párhuzamosan, egy mondaton belül is fellépnek (175. l.).

Nem kétséges, hogy itt a szónak az angol nyelvből való átvételével kell számolnunk. Vö. ang. *coach* 1556-tól. sőt a 16. századból van *coachee* alak is (OxfEngDiet II. 544—5).

Ez nem mond ellent a fent kifejtett német átvételnek, s csak alátámasztja azt a véleményemet, hogy egy-egy jövevényszó átvétele többször és különböző nyelvekből is történhetett, s az egyes átvételek között később kiegyenlítődéssé állott be.

A szóban forgó oklevél-gyűjteményből mindössze 31 szót dolgoztam fel több-kevesebb részletességgel. Ezeken kívül egy közlésre váró dolgozatomban közzéteszek egy 210 szóból álló jegyzéket, amely szavak vagy időben megelőzik a Vasmertől kimutatott adatokat, vagy Vasmernél nem szerepelnek. További, körülbelül 350–400 szót tartalmazó cédulaanyagomat egyelőre nem közlöm. Ezek Péter-korabeli adatok, s bár a szóban forgó gyűjtemény anyagában gyakran évtizedekkel előbb jelentkeznek, mint a Smirnovtól és Christiantól és nyomukban Vasmertől kimutatott adatok, azért nem közlöm őket, mert egybevetésük és időrendi elsőbbségük tisztázása egyelőre idő hiányában nincs módomban: ezek összefüggenek a Smirnov- és Christiani-féle adatok általános, alapos revíziójának szükségességével.

A közlendő anyag egyik tanulsága az, hogy az orosz nyelv nyugati jövevényszó-állománya már Nagy Péter korát megelőzően is jelentős volt. Ezt még az olyan sajátos jellegű szövegyűjtemény, mint a diplomáciai érintkezés okleveleinek gyűjteménye is tükrözi, sőt ez talán minden más műfajnál közvetlenebb módon válhatott a nyugati társadalmi és államberendezés, hadi és jogi élet, kereskedelem, kultúra, vallás, szárazföldi és vízi utazás, társadalmi (diplomáciai) érintkezés tükrözőjévé és közvetítőjévé. A nyugattal való diplomáciai, kereskedelmi kapcsolatok különösen Fedor Ivanovič, Boris Godunov, majd Aleksej Michajlovič uralkodása idején lendülnek fel s ez a nyugati jövevényszavak adataiban is megnyilvánul. A jövevényszavak túlnyomó többsége személyt, tárgyat, elvont fogalmat jelöl. Tulajdonságot, hovatartozást, cselekvő személyt stb. jelentő származékszavaik pedig többnyire már belső orosz továbbképzés útján jönnek létre. A cselekvést jelentő jövevényszavak majd a 18. század végétől főként az ipar fejlődésével kapcsolatban kerülnek át az orosz nyelvbe. A Péter korát megelőző nyugati jövevényszavak legnagyobbbrészt olyan kultúrszavak, amelyek szélesebbkörű elterjedésre hosszabb ideig nem számíthattak, már csak azért sem, mert a szövegek, amelyekben előfordultak, anyagunk oklevelei, viszonylag szűk vezetőrétegbizalmas ismeretanyagát képezték. Kivételek voltak ez alól elsősorban a katonai élettel, fegyverzettel, hadi szervezettel kapcsolatos szavak, mert ezeknek alkalmazása nagy tömegeket érintett.

A másik tanulság az, amit Gáldi László is kifejtett, hogy hasonló jellegű kutatásoknál sokkal nagyobb figyelmet kell szentelni az átvétel körülményeinek, a környezetnek, a szövegösszefüggéseknek, a párhuzamos átvételek egymást erősítő tényeinek és lehetőségeinek. Ezeknek segítségével, elsősorban széleskörű szövegtudomány alapján, revízió alá kell venni bizonyos, szótárról szótárra öröklődő, hagyományossá vált egysíkú és egyértelmű származtatásokat, mert a valóság képe ennél sokkal bonyolultabb, de egyben sokkal tanulságosabb is.

GUNDA BÉLA

Gáldi László rendkívül tartalmas és sokrétű előadásához a tárgykutatás szempontjából szeretnék hozzászólni. Már a kiváló indogermánista, MERINGER R. hangsúlyozta, hogy a tárgyi és nyelvi kutatások mennyire szoros kapcsolat-

ban vannak egymással. Ezt dokumentálta az általa alapított Wörter und Sachen c. folyóirat is, amely címével is jelezte Meringer R. elgondolásait.

A kölcsönszavak kérdését tárgyi szempontból is nézve rendkívül bonyolult problémák merülnek fel. Szláv-magyar szempontból is azt látjuk, hogy a szó történetének és a tárgy történetének külön útjai lehetnek. A közös eredetű, ősi soron egymást 'fedő' tárgynak, intézménynek s az azt jelölő szónak eltérő lehet az *alakulástörténete*. Másképpen megfogalmazva a kérdést: a szó és tárgy alakulása, fejlődése, funkciója más-más mederben hömpölyög. Számtalanszor előfordul, hogy az a tárgy, jelenség vagy intézmény, amelyet a szlávoktól átvettünk, ma már egyáltalán nem él, kulturális jelentősége megszűnt, de a szó tovább funkcionál. Ilyen pl. *kemence* szavunk. A déli szláv vagy szlovák eredetű *kolbász* szavunk (vö. Kniezsa, Szláv. jöv. szavaink, 272) jelentése nálunk is 'Wurst', de a magyar kolbász készítménye, füstölése, íze különbözik a szláv kolbásztól. A *kolbász* nyelvileg szláv hatást tükröz, de tárgyilag a fejlett magyar konyhaművességről beszél. Hasonló az eset a *káposzta* szóval is. Feltűnő, hogy a szó terjedésének dinamizmusa nem azonos a tárgy terjedésének dinamizmusával. Ilyen pl. 'Ofengabel' jelentésű *kuruglya* szavunk. A *kuruglya* szó a Dunántúlon ismeretes, kuruglyát azonban — más néven — a Tiszántúlon is használnak. Mi ennek a sajátos szó- és tárgyföldrajzi jelenségnek a magyarázata? Nem feladatunk itt a részletes analízis. Mindenesetre azonban felvethetjük azt, hogy a szó esetleg megvolt a Dunától keletre is, de kiveszett, a tárgy azonban tovább él és funkcionál. Lehetséges az is, hogy a szó terjedése valamilyen ok miatt a Dunánál megállt, rögződött, de a tárgy tovább terjedt.

Rá szeretnék mutatni arra is, hogy egyes kultúrszavak átvételénél, ill. átadásánál nagy jelentősége van a különböző vándorfoglalkozásoknak. A századforduló tájáig, de részben még napjainkban is Közép- és Kelet-Európában számtalan vándorló ablakos, gyolcsos, miskaroló, könyvkötő, drótos, viaszkereskedő, olajárus, aratómunkás stb. élt. Ezek legnagyobb része szlovák volt, de akadtak közöttük románok, szlovének, ruszinok, szerbek is. A vándorok is elősegíthették egyes szavak terjedését.

Tanulságos a mitológiai vonatkozású szavak átadásának módja is. A mitológiai neveket egyik nép a másiktól rendszerint kölött szövegekben, pl. mesékben és a mesékkel együtt veszi át. Mivel az elnevezések közelebbi jelentésével nincsen tisztában, azokat lefordítani nem tudja. — ezek először kötött szövegekben funkcionálnak s onnan kerülnek át a mindennapi szóhasználatba vagy át se kerülnek oda, csak a kötött szövegekben élnek. Ilyen magyar mitológiai elnevezéseket találunk a galíciai kisoroszok meséiben (*bosurkan*, *šarkaň*, vö. Polívka, Slovanské pohádky, I. 241). Tanulságos, hogy a mesében előforduló *šarkaň* közelebb áll a magyar *sárkány*-hoz, mint az egyébként szótározott *шаркань*. Lehetséges, hogy Csopey is kötött szövegekből veszi a *šarkān*-t (NyK XV 287). A Lápos völgyében (Szolnokdoboka) az ottani magyarság különböző történeteket tud egy *vadleánynak* nevezett mitológiai alakról. Ha kötött szövegekben beszélnek róla, *vadleány* helyett igen gyakran román néven említik (*fata pădurii*).

A tárgyföldrajzi jelenségek nagymértékben hozzásegítenek bennünket a szó történetének, a szó eredetének megvilágításához. Ebből a szempontból áttanulmányoztam Kniezsa I.-nak a szláv jövevényszavainkról írt nagy jelentőségű munkáját és úgy látom, hogy a szavak és tárgyak életének, dinamizmusának sok tanulságos részletét lehet felemlíteni. Csak egy példát!

KNIEZSA 'Büffel' jelentésű *bivaly* szavunkról azt írja, hogy a szlávból átvett alak "a bivol, amelyből részben a *bival* > *bivaly*, másrészt a *biol* > *bial* fejlődött". KNIEZSA, amikor azt mondja, hogy az „átvett alak nyilván a *bivol*” — kétségkívül a délszlávra gondol (blg *bivol*, kaj-h *bivol*, szlov *bivol*). — A délszláv átvételt támasztják alá a néprajzi adatok is. A *bivaly* magyar népterületen a Dunántúlon és Erdélyben terjedt el. Az előbbi területen Somogyban, Zalában tenyésztik, ahol igásállat. Tenyésztésének fő területe azonban Erdély, ahol vonójószág és tejelőállat. A *bivaly* tenyésztésének sajátosságos dunántúli és erdélyi elterjedése a délszláv átvétel mellett szól, az állat a Balkán felől terjedt el hozzánk. Európában a *bivaly* tenyésztésének a Balkán a hazája. MOSZYŃSKI azt írja, hogy szláv területen főleg Bulgáriában találkozunk *bivaly*okkal (KLSI. I. 126). Régebben azonban Lengyelországban is előfordult, legalábbis néhány XVI. és XVIII. sz.-i feljegyzésből erre lehet következtetni. Valószínűnek látszik, hogy a lengyelekhez Podolia felől jutott el a *bivaly*.

PAIS DEZSÓ

Igen alaposnak, körültekintőnek és általában szerfelett épületesnek minősíthetem — és azt hiszem, általában annak minősíthetjük — Gáldi kolléga előadását, a benne foglalt szempontokat és irányelveket. Szerencsésnek tartom, hogy ezeket ő igazi filológusként nem mint módszertani dogmatikát terjesztette elő, és nem imperativuszos fensőséggel írta elő mindenható panacea-ként. A felvetett szempontokat sokoldalúságuk, rugékonyságuk és hajlékonyságuk miatt tartom éppen jóknak, azonkívül pedig azért, mivel mindaz, amit ő kifejtett, az élet és a nyelv szoros kapcsolatának számbavételéből ered. Ennyit akarok az előadással kapcsolatban megjegyezni.

Felszólalásom további része két hozzászólásra vonatkozik. Mindkét hozzászólás szerzője Gunda kollégánk. Délelőtti hozzászólása volt az egyik, a mostani a másik, amelyekkel kapcsolatban némi megjegyezni valóm van. — Délelőtti hozzászólásában rendkívül kíváncsnak jelezte azt, hogy összeműködés fejlődjék ki a néprajztudósok és a nyelvészek között. Ezt valóban rendkívül fontosnak tartom, de nemcsak én, hanem mások is. Ő ebben a mostani hozzászólásában valóban konkrét példákon bizonyította be, mennyire fontos az, hogy mi együtt dolgozzunk.

Éppen ezzel kapcsolatban óhajtok javaslatot tenni. Ez a javaslat pedig arra vonatkozik, hogy az együttműködésünk minél konkrétabb és szervezettebb alapon történhessék. Ezért tehát a mi mostani együttesünk terjessze az osztályvezetőség elé, illetőleg ismétlje meg azt a javaslatot, hogy a néprajz művelői, mégpedig a folkloristák és a tárgyi néprajzosok egyaránt kerüljenek át a II. osztályból hozzánk. Ezt a javaslatot annál is inkább felvethetem ez alkalommal is, mivel indokoltságát Gunda barátom most demonstrálta. Az osztályvezetőség a javaslatot — ami egyébként tudomásom szerint saját véleménye is — tovább fogja terjesztetni azokhoz a tényezőkhöz, amelyek illetékesek arra nézve, hogy az előző negatív állásfoglalás pozitívrá változzon.

Egyébként kérem Gunda barátomat, a maga részéről is legyen azon, hogy az együttműködés a továbbiakban ilyen formában is minél sikeresebb lehessen.

DEZSŐ LÁSZLÓ

Gáldi László igen érdekes előadásában vázolta a „budapesti iskola” nyelvészeinél eddig kialakult módszereknek azt a rendszerét, amelynek segítségével alapos munkával a szláv jövevényszó kutatás ügye jobban és biztosabban haladhat előre.

Hozzászólásomban szóvá akarom tenni a kárpátaljai magyar jövevényszó kutatás néhány problémáját, amelyek lényegében a Gáldi László által fölvetett kérdésekhez kapcsolódnak, csak a konkrét példák megvizsgálása folyamán az eddigieket újabb, a szókészlet történelmi fejlődése által felvetett momentumokkal bővítik ki. Azért is szükségesnek tartom a kárpátaljai nyelvjárások magyar elemeivel kapcsolatos problémák felvetését, mert úgy gondolom, hogy a többi szomszédos szláv nyelv magyar jövevényszavainak vizsgálatánál is hasonló problémák merülhetnek fel.

Gáldi László rámutatott arra, hogy milyen nagy körültekintéssel kell megvizsgálnunk a jövevényszót az átvevő nyelvben is. Közismert, hogy egyes jövevényszavak az átvevő nyelvben vagy nyelvjárásban már évszázadok óta a mindennapi életben gyakorta használt szókincshez tartoznak, pl. a XVI–XVIII. században a kárpátaljai ukrán *gazda*, ’telkes paraszt’, *marha* ’szarvasmarha’ magyar jövevényszavak, mások viszont csak egy bizonyos időben és vidéken bukkannak fel, majd utána újra eltűnnek: így pl. a kárpátaljai ukrán *insurekcija* ’nemesi felkelés’ szó csak a napoleoni időkben Máramarosban fordul elő, és akkor is kérdéses, hogy a kisnemességen kívül használta-e a parasztság is. Ezenkívül akadnak olyan szavak a nyelvelmékekben, amelyek csak a szerző tudálékos, idegen nyelvi tudását fitogtató stílusának sajátjai, és a nép valószínűleg nem is használta őket, mint például Oroszvégesi Mihály, kárpátaljai ukrán hitvitázónál (Oroszvégesi műveit A. Petrov, Duchovnopolemičeskije sočinenija iereja Michaila Oroszvigovskogo Andrejly protiv katoličestva i unii. Teksty. Praha, 1932. kiadása alapján idézem) található számos magyar szó és kifejezés, pl.: *mindketten* 122. o. és *legfukipen* 143. o. Ezért ez utóbbiak nem is számíthatók a jövevényszavak közé, mivel csak alkalmoszerűen bukkannak fel. A példák számát tovább lehetne növelni, mert a jövevényszavak a történelem folyamán a nyelvterület különböző részein, különféle stílusrétegekben változó jelentéssel és jelentés árnyalatokkal lehettek fel.

Hogy az egyes jövevényszavak az átvevő nyelvben milyen helyet foglalnak el, annak megállapításához szükséges tudnunk, mi a viszonya az illető szónak a rokonértelmű szavakhoz, s köztük az átvevő nyelvben már régebben meglevő vagy később megjelenő hasonló vagy azonos jelentésű szóhoz. Például a kárpátaljai ukrán *čikōš* magyar jövevényszó átkerült az ukránba (Csöpey László, Magyar szók a rutén nyelvben NyK 16 : 275), bár az ukránban volt egy azonos jelentésű szó: *koňuchārj* (Csöpey, i. m. 275. o.). Így a két azonos jelentésű szó meglelte lehetővé tette, hogy bizonyos rangbeli árnyalatokat lehessen ily módon kifejezni: ugyanis a *čikōš* Csöpey szerint egy magasabb, a *koňuchārj* egy alacsonyabb állású csikóst jelentett. Lehet azért, mert az előbbi állás betöltésére inkább magyarokat alkalmaztak.

A jövevényszavak helyének megállapítása végett tisztáznunk kell a szó viszonyát az azonos fogalomkörbe tartozó szavakhoz is. Például a kárpátaljai ukrán nyelvelmékekben ’paraszt’ jelentésben az eredeti szláv *kmāt* szó a kizárólagosan használatos. Kezdetben, amikor még mindenkinek bőven

jutott föld Kárpátalján, nem is merült fel a szüksége további megkülönböztetésnek, azonban a lakosság szaporodásával, a művelhető földtartalékok kimerülésével megjelentek a föld nélküli parasztok is: *željar* (m. *zsellér*), ezeket megkülönböztették a földdel rendelkező paraszttól, akiknek a neve: *gazda* (m. *gazda*) lett. Mindkét esetben magyar jövevényszó szolgál az új fogalmak jelölésére. Ennek oka abban keresendő, hogy a kárpátaljai parasztság, intenzív kapcsolatban lévén a délebbi magyar területekkel, ahol ezek a viszonyok már előbb kialakultak, átvette a magyarok között akkor már általánosan elterjedt szavakat.

Mint a fentebbi példából is látható, a jövevényszavaknak az egy fogalomkörbe tartozó eredeti szavakkal való összevetése bizonyos történelmi folyamatok lefolyására is fényt vet. Hasonlóképpen a kárpátaljai ukránok mezőgazdasági növénytermesztésének fejlődésére vonatkozó adatot nyerünk abban az esetben, ha összevetjük a legfontosabb növénykultúrák elnevezéseit. Az emlékekben a 'rozs' megnevezésére csak a *žito*, a 'zab'-ra az *oves*, a 'búzá'-ra a *pšenica* eredeti ukrán szavak fordulnak elő. Csak a 'kukorica' megnevezésére találjuk a kárpátaljai ukr. *kukuricja* (m. nyvj. *kukorica*) és a *tengericja* (m. *tengeri* szóból a *kukuricja* analógiájára) jövevényszavakat. Hasonló példák további bemutatásával a kárpátaljai ukrán szókincs gyarapodására, valamint a kor történeti viszonyaira egyaránt némi fényt lehetne deríteni.

Azonban, amennyire szükséges a jövevényszavaknak a szókincs többi részéhez viszonyított vizsgálata, annyira téves elképzelésünk alakulhat ki a két nyelv egymásra hatásáról ennek elhanyagolása révén, ami helytelen gazdasági vagy kultúrtörténeti következtetéseket vonhat maga után. Ezzel kapcsolatban megjegyzem, hogy én a XVI–XVIII. századi kárpátaljai ukrán nyelvemlékekben kb. 500 magyar jövevényszót találtam. Ezek száma valószínűleg még nőni fog egyéb, részemre nem hozzáférhető emlékek feldolgozásával. De még a vizsgált kor végén sem használt egy átlagos ukrán emnyi jövevényszót. A jövevényszókincs ugyanis a történelem folyamán változott, s bár lényegében gyarapodást mutatott, de állandóan estek is ki bizonyos szavak. Ugyanakkor, bár a szavak jórésze az általánosan használt szókincshez tartozott, egy része csak bizonyos rétegek (pl. papság, értelmiség) használatában élt. Ezzel kapcsolatban rá kell mutatnunk arra, hogy a szókincs egyes elemeinek használati gyakorisága koronként, vidékenként, néprétegenként változott. Pl. a kárpátaljai ukr. *tabla* 'táblabíróság' szót ismerte a felsőbb papság, nemesség, de nem ismerték, vagy ha igen, nagyon ritkán használták a parasztok. A kárpátaljai ukr. *hetelovati* 'egy hétig robotolni' (m. *hetel*) szót csak Bereg megyei úrbéi feljegyzésekben találtam, máramarosiakban nem. Ott valószínűleg nem ismerték. S ami a szó használatának gyakoriságát illeti, a beregi parasztok ezt gyakrabban használták, mint pl. a felsőbb papság. Ha a jövevényszavaknak a szókincsben elfoglalt helyét és használatuk gyakoriságát vizsgáljuk, felmerül az a kérdés, mely úton kerültek át a jövevényszavak az adott nyelvbe. Ugyanis, ha a jövevényszavak ritkán használatosak és csak bizonyos rétegekben, nem pedig a lakosság széles tömegénél, lehet, hogy csak egy bizonyos, pl. felsőbb réteget (nemességet, papságot) érintő hatással állunk szemben.

A XVI–XVIII. századi kárpátaljai nyelvemlékek magyar jövevényszavainak és a mai népnyelv szókincsének a vizsgálata arra mutat, hogy ebben az esetben nem erről van szó.

A kárpátaljai ukrán nyelvjárások korai jövevényszavai közé tartozó szókölcsönzésénél (pl. *chosen*, *chutar*, *biruv*) nem kell okvetlenül a két nép

tömegeinek állandó intenzív kapcsolatával számolnunk, bár ez a XIII. század végétől egyre inkább megvolt. Azonban a szókincs későbbi gyarapodásának alapvető módja egyre inkább a magyar és ukrán parasztság fokozódó állandó kapcsolatában keresendő. Természetesen a magyar állami élet, a feudális gazdaságok stb. szókincsének átvételében fontos szerepet játszott az a tény, hogy a kárpátaljai ukránok a magyar állam kereteiben, zömmel magyar földesurak birtokain robotoltak évszázadokon át (pl. kárpátaljai ukr. *varmedja*, *fjuješpan*, *dominija* stb. szavak esetében). Azonban a jövevényszavak jórésze és köztük éppen azok, amelyek a történelem változásait átérték és mindennap használatosak (kárpátaljai ukr. *gazda*, *legin'* stb.) nem felső kényszer vagy valamely felsőbb réteg hatása alatt honosodtak meg, hanem a magyar és ukrán nép sok évszázados együttes munkájának, harcának az eredménye. Annak, hogy együtt dolgoztak a földesúr földjén, a szomszéd vagy egy faluban lakók együtt vigadtak és bántódtak. Thököly és Rákóczi ezredeiben együtt harcoltak a szabadságukért. Úgy gondolom, hogy a velünk szomszédos szláv nyelvekben levő magyar elemek elterjedésének is ez volt az alapvető módja, nem zárva ki természetesen a kölcsönzés sok más módját sem. Itt egyrészt figyelembe kell venni azt, hogy a magyarság közvetítette a kárpátaljai ukránok felé pl. egyes növények: kukorica, dohány (vö. kárpátaljai ukr. *dohan*) termesztését. Azonkívül, ha két nép évszázadokon egymás mellett él, átveszi a másiktól nemcsak bizonyos tárgyak használatát (pl. 'köpönyeg' kárpátaljai ukr. *kepenjak*, 'csobolyó' kárpátaljai ukr. *čoboljuv*) stb., hanem megismerkedvén egymás nyelvvel, kiegészítik saját szókincsüket a másik nyelvből vett olyan nem realitákat jelentő szavakkal is, amelyekre nekik, bár lehet, hogy van megfelelő szavuk, de a másik nyelv szava kifejezőbbnek tetszik. Ilyen okokkal magyarázandó a kárpátaljai ukrán nyelvjárások több szava. pl. *čalovati* 'csal', *legin'* 'legény', *sam* 'szám' stb. Mindazonáltal az idegen szavak kölcsönzése az átvevő nyelv gazdagodását szolgálja, kielégítve a társadalom fejlődése során felmerülő nyelvi szükségleteket.

Amikor a kárpátaljai nyelvjárások magyar jövevényszavainak az egész szókincshez való kapcsolatát vizsgáljuk, figyelembe kell venni más nyelvek hatását is. Lehetséges, hogy magyar jövevényszavak más nyelv közvetítésével kerültek át a kárpátaljai ukránba. Ezt az elvi lehetőséget azonban gyakorlatilag csak akkor kell figyelembe venni, ha a szó hangalakja vagy jelentése közvetlenül a magyarból nem magyarázható (pl. ukr. *njameš* 'nemes' a régi román *němeš* átvételétől származik). Nincs szükség közvetítés feltételezésére akkor, amikor az adott szó nélkül is megmagyarázható. Ezért helytelennek tartjuk azt, hogy V. POGORELOV Lucskay nyelvtenáról írt munkájában az ukr. *gazda*, *gazdynja* szavakat a szlovák és cseh jövevényszavak közt sorolja fel, bár esetleges magyar kölcsönzést is feltételez (Valerij POGORELOV, Karpatorusskije etjudy. I. Literaturnaja dejatel'nost' Michaila Lučkaja, karpatorusszkogo pisatelja nač. XIX veka. Bratislava, 1939. 48. o.). Helyesebb lett volna a magyarból magyarázni e szavakat és megemlíteni mint esetleges kölcsönzési lehetőséget a szlovákot; ugyanígy a kárpátaljai ukr. *kurtyj* esetében (V. POGORELOV, i. m. 49. o.). Egyáltalán nem érthetünk egyet viszont FRANTIŠEK TICHÝ-vel, aki a kárpátaljai ukr. *haměšnyj* 'hamis' melléknév magyarból kölcsönzését meg sem engedi. (František TICHÝ, Vývoj současného spisovného jazyka na Podkarpatské Rusi. Praha, 1938. 19. o.)

Amíg a magyar jövevényszavak jól elválaszthatók az ukrán szókincs többi részétől, és csak a más nyelvek általi közvetítés képezheti vita tárgyát,

addig komoly nehézségekkel állnak szemben a kutatók a nyugati szláv jövevényszavak vizsgálatánál.

Igy František TICHÝ a kárpátaljai postillák szókincsét elemezve bohemizmusnak tart olyan szavakat, amelyek pedig a lengyelből éppen úgy megmagyarázhatók, pl. *čuželožstvo* (F. TICHÝ, i. m. II. o.) olyannyira, hogy ugyan-
ezt a szót V. POGORELOV, aki pedig szintén szereti a szlovákból és csehből magyarázni a kárpátukrán szavakat, — lengyel eredetűnek is tartja (V. POGORELOV, i. m. 53. o.). F. TICHÝ idézett művében sorra igyekszik bebizonyítani a JU. A. JAVORSZKIJTól polonizmusokként feltüntetett szavakról, hogy azok bohemizmusok (F. TICHÝ, i. m. 19. o.). Sajnos bizonyításai nélkülözik a megfelelő alapot és azt a körültekintést, amellyel hasonló kérdések eldöntéséhez hozzá kellene látni. Ehhez nyilvánvalóan kevés a szó meglelte az illető nyelvben és a kutatónak az a szándéka, hogy ebből a másik nyelv szavát magyarázza. Ezzel kapcsolatban ugyanis el kell végezni az egész kárpátaljai ukrán népi és irodalmi nyelvi szókincs történelmi fejlődésének, történelmi rétegeinek vizsgálatát, ami viszont az egész ukrán szókincs hasonló elenmezésére épülhet csak. Tudnunk kellene többek között, mi az a szókincs, amelyet az óoroszról megörözt, meghatározni a szétválás utáni ukrán szókincs réteget, a nyugati szláv jövevényszavakat és főleg a kárpátaljai ukránságra nézve azt, mely szavakat vehetett csak a lengyelből, mi az amit mindkét nyelvből vehetett és azon szavakat, amelyek csak a szlovákból eredhetnek. A kérdés megoldását semmiféle egyszerűsítés nem viszi előre. Így V. POGORELOV az egész ukránban elterjedt olyan szavakat mint: *škoda, strava, priklád, uživati* stb. szintén a szlovákból magyarázza (V. POGORELOV, i. m. 51–52. o.), pedig ezek az egész ukrán nyelvterületen ismeretesek.

Hogy e kérdés leegyszerűsítéséből milyen eredmények születnek, arra jó példát ad V. POGORELOV idézett művében. Őszerinte például a *pročto, proto* kifejezések is a csehből, szlovákból magyarázandók (V. POGORELOV, i. m. 51. o.), pedig a *pro* előjáró hasonló használata már az óoroszban is előfordul (vö. I. I. SREZNEVSKIJ, *Materialy dlja slovarja drevne-russkogo jazyka po pišmennym pamjatnikam*. S-Pb. II. 1902. *pro*. 3.) és a kárpátaljai XVI. századi Nyagovai Postillában is igen gyakori, ami arról tanúskodik, hogy a *pro* hasonló használata eredeti keletiszláv sajátossága a kárpátaljai nyelvjárásoknak. Hasonlóképpen a *čas* szó is megvan 'idő' jelentésben már az óoroszban (I. I. SREZNEVSKIJ, i. m. III. 1912.), és szó sem lehet kölcsönzésről, ahogy ezt V. POGORELOV állítja (V. POGORELOV, i. m. 52. o.). Ha ily nagy igyekezet-
hez a körültekintés ekkora hiánya járul, akkor rövidesen nem marad a kárpátaljai ukránban más, csak jövevényszó.

KNIEZSA ISTVÁN

Amit Gáldi László a jövevényszavak kutatásával kapcsolatban kifejtett, az természetesen helyes és elfogadható, legfeljebb az kifogásolható, hogy maximalista. Ilyen követelményeket egy emberrel szemben nem szabad támasztani, mert ilyen sokoldalú munkát egy ember elvégezni nem tud. Az eredmény ugyanis csak az lehet, hogy vagy torzóban marad a munka, vagy pedig esetleg — a rendkívül sok nehézségtől megriadva — a munkát el sem kezdik. Az ilyen maximalista követelményeket legfeljebb egy kollektív munkaközösségtől lehet elvárni. Így pl. az a követelmény, hogy minden szláv eredetű szavunk esetében évszázadokra visszamenőleg kell feldolgozni az egész korábbi szakirodalmat,

azt jelenti, hogy nekem éveken keresztül kellett volna a Miklosich előtti, végeredményben mégis csak diletáns szakirodalmat gyűjtenem, míg végre hozzáfoghattam volna az én tulajdonképpeni munkámhoz, a komoly szakirodalom kritikai megrostálásához. Ha ilyen követelményeket szegeztek volna nekem, mielőtt a munkámnak neki láttam, biztos, hogy sohasem kezdtem volna hozzá. Így is tízszer annyi gyűjtő munka fekszik benne, mint eredetileg terveztem. És a második kötetem, most, az első kötet tanulmányai után, csak úgy készülhet el, ha a rendkívüli fárasztó adatgyűjtési munkákra valami segítséget kapok.

A közbeeső nyelvek kérdésében is egyetértek Gáldival, de nyilván ő is tisztában van azokkal a súlyos nehézségekkel, amelyek itt mindenütt a kutatás útjában állanak. A közvetítő nyelvet néha ugyan, legtöbbször hangtani alapon, meg lehet állapítani (pl. latin *fīrmare* > ófelnémet *firmon* > szlovén *bīrmatī* > magyar *bérmál*), azonban a helyzet az, hogy legalább ugyanannyi esetben ez nem dönthető el. Ilyenkor kénytelenek vagyunk megelégedni a „kétes” megjelöléssel. Munkám második csoportja majdnem mind ilyen jellegű. Természetesen, a jövő kutatása során soknak az eredete tisztázódik, de majdnem bizonyos, hogy sok esetben tovább is kénytelenek leszünk a „kétes” jelzőt megtartani.

Gáldi László a szláv szókinés vizsgálatnak két gyengéjét említi. Az egyik a jövevényszó-kutatás kezdeti stádiuma. A másik pedig a szótörténeti kutatásoknak majdnem teljes hiánya. Mindkettőben feltétlenül igaza van, bár éppen most mintha kezdene a helyzet javulni. A szláv nyelvek germán elemei megnyugtató módon vannak tisztázva, de az utóbbi időben hozzáfogtak már az egyes szláv nyelvek német elemeinek feldolgozásához is. Egyebekben azonban sok még a tennivaló. Hiányzik pl. az összsláv nyelv latin elemeinek szakavatott vizsgálata. Ami van, az egy régi rendszerű doktori disszertáció nivóját nem éri el. Hiányzik a szláv nyelvek neo-latin és török eredetű szókinésének feldolgozása is. Súlyos hiba, hogy a mai napig nem akadt olyan kutató, aki a szláv és török nyelvészet területének tökéletes ismeretében szólt volna a szláv nyelvek török elemeinek kérdéséhez.

A másik, talán még súlyosabb hiba, a nyelvtörténet teljes elhanyagolása. Ez azt eredményezi, hogy alig száz éves szavakat vetítenek vissza az összsláv korba. Én pl. a magyar nyelv szláv jövevényszavairól írt munkám során számtalanszor talákoztam a csehben olyan szavakkal, amelyek látszólag ősiiek, hiszen hangtanilag is, jelentés tanilag is teljesen ősi szavak benyomását keltik. Mégis, a rendelkezésemre álló nyelvtörténeti források tanúsága szerint nem régebbiek a XVIII. század végénél, és vagy valamely szláv nyelvből vannak átvéve, vagy pedig mesterséges alkotások. Tehát mindenképpen a cseh nyelvújítás korából valók. Ilyen szavak minden szláv nyelvben vannak, de hogy melyek azok, az egyes szláv nyelvek területéről külön-külön összeállítandó nyelvújítási szótárak előtt ez csak rendkívül fáradságos munkával állapítható meg. Ide tartozik különben a tükörszavak kérdése is. Unbegaunak biztosan igaza van hogy az oroszban a tükörszavak száma más szláv nyelvhez viszonyítva lényegesen kevesebb, hiszen tudvalevő, hogy az összes szláv nyelvek közül az orosz a legkevésbé purista.

Nagyon élesen bírálja Gáldi a bolgár értelmező szótár szócikkeinek végén található etimológiákat. Én ezt kissé túlzásnak tartom, mert a hasonló jellegű munkákban mindenütt körülbelül ugyanolyan nivójú szómagyarázatokat találunk. Az értelmező szótáraknak végeredményben nem feladatuk az etimo-

lógiai tájékoztatás. De majdnem valamennyi ad valami rövid tájékoztatást. Pl. hogy eredeti szó, ilyen vagy olyan nyelvből való átvétel, stb. Igen ám, de mint már fentebb is érintettük, a helyzet nem mindig ilyen egyszerű, hanem sokszor a szó csak sok nyelv közvetítésével került át, esetleg, ami a legtöbb esetben így is van, a közvetlen átvétel nyelv nem is állapítható meg. Hogy pl. milyen eredetű a magyarban a *balzsam*, azt talán mégsem kell az értelmező szótár szerkesztőjének külön kikutatnia, különösen akkor, amikor a kérdés, mint pl. a bolgár nyelv jövevényszavait illetően, még jóformán sehogyan sincs tisztázva. Tehát szerintem jobb, ha ilyen esetben az értelmező szótár egyszerűen lemond az etimológiákról.

Gáldi László igen érdekes előadásához ezeket akartam hozzáfűzni. Úgy gondolom, hogy a hozzászólásomban felvetettem néhány olyan kérdést is, amely más szláv nyelvek magyar jövevényszavainak vizsgálatánál is felmerül, és így megvitatás hasznos a szláv nyelvek jövevényszavainak kutatása szempontjából.

GÁLDI LÁSZLÓ válasza

Időnk nagyon előrehaladt s ezért csak távirati stílusban válaszolok azokra megjegyzésekre, melyek elhangzottak. Hálásan köszönöm PAIS DEZSŐ és KNEZSA ISTVÁN akadémikusok szíves hozzászólását. Mindkét hozzászólás arra bátorít, hogy továbbra is foglalkozzam ezekkel a kérdésekkel. Ami KNEZSA akadémikus hozzászólását illeti, legyen szabad megjegyezni a következőket. Kétségtelen, hogy abban a programban, amelyet én vázoltam, valóban voltak — hogy úgy mondjam — ideális követelmények. Viszont azért kell a mércét kissé magasabbra állítani, hogy ezekből a követelményekből mindegyik munkában, a lehetőségeknek megfelelően, annyi valósuljon meg, amennyit egy embernek, vagy egy munkaközösségnek teljesítőképessége elbírt. Ha ezeknek a követelményeknek csak egy-egy részletében komoly haladás történik, már ez is fontos lépés lesz a tények pontosabb regisztrálása felé.

Kezdeném talán KNEZSA akadémikus utolsó megjegyzésével. Nekem az a véleményem, hogy pl. egy bolgár kutató, ha nem is tud a részletekbe belemenni, azért annyit megjegyezhetne, hogy a szó végső forrása a görög *ροίσις* szó ugyan, de szóvégi *s*-nélküli alak használatos a legtöbb európai nyelvben. És itt felsorolna néhány megfelelő alakot. Ebben az esetben már sokkal szélesebb lenne a perspektíva és főleg nem vezetné félre a szótár használóját.

Ami TAMÁS LAJOS levelező tag ötletét illeti, valóban meg kellene beszélni etimológiai téren a legsürgősebb teendőket. Én ezt közép- és kelet-európai vonatkozásban az egyik legfontosabb tudományos feladatnak tartom és nagyon helyes volna, ha az Akadémia I. osztálya, a szlavisztikai napok befejeztével ebben az irányban is konkrét módon állást foglalna. Benyomásom az, hogyha pl. jövőre meg lehetne szervezni külföldi vendégek jelenlétével egy ilyen összejövetelt az etimológiai kutatásokkal kapcsolatban, már ez is bizonyos mértékben elősegítené további lépéseinket.

FOGARASI MIKLÓS felszólalásával s az általa említett konkrét példával kapcsolatban csak arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy a *kocsi* szónak európai történetét az bonyolítja, hogy a franciában volt egy korábbi *la coche* szó is, amely a *claudica* latin szóból származik és ami igen jelentős mértékben befolyásolta a magyar *kocsi* szónak esetleges átvételét. (Közbeszólás: Külföldi kutatók nem mindenütt ismerték el.) Külföldi tudósok

éppen ezért kételkednek is, de azt hiszem, hogy a kérdést éppen a Gunda Béla által említett tárgyi szempontok közelebbi vizsgálata döntené el véglegesen. Tehát ismétlem, hogy a vokalizmussal kapcsolatban a francia *coche*-nak esetleges befolyását is figyelembe kell venni. — Valamiről még nem beszéltem, de legyen szabad éppen Fogarasi hozzászólásához kapcsolódva ezt is megemlítenem. Amikor az oroszban megjelenik nyugati kölcsönzőként pl. az, hogy армия, akkor a jövevényszó-kutatónak szerintem azt is meg kell vizsgálnia, vajon az армия szó megjelenésének korában milyen szinoním szavakkal kerül összeütközésbe, melyek azok a szinoním szavak, amelyeket kiszorít és a hagyományos войско-val szemben mi volt az a plusz pl. szervezetben, európai jellegben stb., amit az армия jelent. És amikor ugyanez az orosz армия megjelenik a román nyelvben, akkor ismét megvizsgálandó, hogy vajon ez milyen haladást jelent. S ha különféle követi jelentéseket és egyebeket használunk, mindig figyelembe kell venni azt is, vajon a használt idegen, vagy jövevény szó már orosz fogalmakra, orosz tárgyra vonatkozik-e vagy külföldiekre. Tehát nem elég a szavak pusztá idézése, hanem a legtömörebb formában meg kell mondani, hogy ha például a генералиссимус szóra van adatom a XVII. századból, akkor ez orosz méltóság volt-e vagy külföldi. Gyanakszom, hogy ez akkor még külföldi volt, annál is inkább, mert tudjuk, hogy a történelem első généralissime-je maga Richelieu bíboros volt.

GUNDA BÉLA igen értékes hozzászólásával kapcsolatban szeretnék még valamire figyelmeztetni. A parole-tényeket, tehát az egyes emberekhez fűződő szóátvételt — s most a turóci „jurtá”-ra gondolok — meg kell különböztetni a kollektív nyelvtudatba behatoló átvételektől. Tehát a „fata pădurii” nem érdekes addig, amíg csak egy magyarul beszélő személy használja, viszont mihelyt egy közösség használja, már rögtön érdekessé válik. Nagyon fontos dolog az is, hogy amikor egy nép új fogalmakkal ismerkedik meg, mennyiben alkalmazza ezekre a maga hagyományos szavait. Legyen szabad egyetlen példát idéznem. A magyarban a *toll* szó az 'írótoll' jelentésben a toll tökéletesedésének összes fázisait végigélte. Viszont kb. egy hete megdöbbenéssel értesültem arról, hogy a zürjén nyelvben, ahol szintén van szó a tollra, mint madártollra, ez a szó csupán madártollat jelent és az írótoll már csak az orosz eredetű *pjero*-val nevezhető meg. Következésképpen ott e szónak a fejlődése nem olyan volt, mint a magyarban; a madártollat jelző szó már képtelen volt felvenni az írótoll jelzését is (Közbeszólás: Nem írtak madártollal), tehát ismétlem, nyilvánvaló, hogy mindegyik esetben a társadalmi körülmények és a történeti feltételek gondos mérlegelése kívánatos.

Befejezésül bevallok még valamit. Sok egyéb tudományos tervem között egyszer — ha hozzájutnék — és főleg ha megfelelő kutatási lehetőségekre is mód nyílna, nagyon szeretnék megírni egy monográfiát az orosz nyelv francia jövevényszavairól. Tehát azok a követelmények, amelyeket itt felállítottam, bizonyos mértékben a saját magam számára állított követelmények, különösen akkor, ha egy viszonylag modern kultúrhatásról van szó, melynek tárgyi feltételeit is jól ismerjük. Bízom abban, hogy egyszer még eljön az idő, amikor ezt a tervemet is megvalósíthatom.

*

A Szlavisztikai Napok keretében hangzott el HADROVICS LÁSZLÓ: „A délszláv típusú Nagy Sándor regény keletkezése” — c. előadása, amelyet folyóiratunk egyik későbbi kötetében közlünk.

A CSEH IRODALOMTÖRTÉNET KORSZAKOLÁSA

Az irodalomtörténeti kutatás irányai soha nem függetlenek az élő irodalom fejlődési áramaitól. Az irodalmi múlt feldolgozása, a jelenségek csoportosítása és a korszakok határainak kijelölése függvényszerűen illeszkedik a nemzeti közösség egész múltjáról, sőt jelenéről is vallott nézetek rendszeréhez. HORVÁTH JÁNOS az „Irodalomismeret” című tanulmányában határozottan, bár más célzattal figyelmeztet rá, hogy mindenik szerző „a maga korának irodalmi felfogásával nézi a múltat, a jelen szempontjából ír történetet”.¹ A mindenkori és mindenütt érvényes alapkérdés tehát nyilvánvalóan az, hogy ki és mikor írja az irodalom történetét, illetve ki és miért veszi szemügyre az irodalmi múlt egész fejlődését vagy valamely részjelenségét.

E nagyon általános tétel igazolására a legismertebb példára hivatkozunk: a homéroszi eposzokra, melyeket másképpen értelmeztek azok, kik — koruk felfogása szerint — egy primitív társadalom népköltészeti feldolgozását látták bennük, s másképpen, lényegi eltéréssel mutatták be azok az újabb magyarázók és fordítók, kik Homéroszban egy fejlett civilizáció tanúját csodálják.²

Ha már — ilyen módon — az egyes jelenségek vizsgálata kapcsán is, szinte önkéntelenül érvényesül a múlt és a jelen összefüggésének bonyolult láncolata, mennyivel indokoltabban nyomulnak előtérbe a leglényegesebb irodalomtörténeti kérdések egy-egy irodalom egész fejlődésének korszakolása során, az értékelési szempontok kidolgozásában és alkalmazásában. Ezért nem sikerült egységes periodizációs elveket kidolgoznia és elfogadtatnia az Irodalomtörténeti Nemzetközi Bizottság (Commission internationale d'histoire littéraire) második — amszterdami — kongresszusának, 1935-ben, amikor pedig még csak a pozitivizmus, a komparatizmus és a szellemtörténet képviselői próbálták meghatározni a korszakok „jellegét”.³ Azóta tovább mélyültek, sőt újabbakkal súlyosbodtak ez ellentétek s ma — a világ politikai

¹ HORVÁTH JÁNOS: Tanulmányok. Bp., 1956. — 8. l.

² Vö. FERNAND ROBERT: L'humanisme. Párizs. 1946. — 75. l.

³ Ld. HANKISS JÁNOS: Beszámoló a II. (amszterdami) irodalomtörténeti kongresszusról. *Egyetemes Philológiai Közlöny*, 1955. (LIX.) évf., 397. l.

megosztottságának többé-kevésbé megfelelően — egyidejűleg érvényesülnek alapvetően különböző irodalomelméleti felfogások s következésképpen irodalomtörténeti elvek és módszerek is. Ezt a külön tanulmányra igényt tartó fontos kérdést itt nem fejthetjük ki részletesen, csupán — a saját témánk pontosabb megvilágítása végett — néhány kiemelkedő jelenségre utalhatunk.

A francia és az angol, illetve amerikai irodalom és irodalomelmélet terében számos közös vonást mutatnak a vezető irányok: mindenekelőtt a Gaston Bachelard egyetemi tanár nagy tudományos tekintélyét fedezékül választó és a pszichoanalízis irodalomkritikai lehetőségeit továbbfejlesztő francia esztétikai perszonalizmus, továbbá az immár három évtizede több-kevesebb ingadozással uralkodó angol-amerikai „új kritikai” iskola, mely főleg Jung tanaira támaszkodik. Ezek a törekvések abban egyeznek egymással, miként egyébként a német Ernst Bertram és Friedrich Gundolf korábbi, ám napjainkig szinte ellenállás nélkül ható s Wolfgang Kayser, Walter Muschg és mások irodalomelméleti műveiben továbbélő irányzatával, hogy tagadják a hisztórizmust, az irodalom tudományos-történelmi rendszerezésének lehetőségét. Abból a szemléletből indulnak ki, hogy — miként az egyik legjobb francia szószólójuk, ALBERT BÉGUIN megállapítja — „az irodalom kifejezési és megismerési eszközei már meghatározásuknál fogva is kívül esnek a tudomány keretén; épp sajátos jellegüktől fosztja meg az, ki bizonyos fajta kutatás tárgyává teszi. Az objektivitás, a számszerű felmérés és a módszeres elemzés követelményei, melyek nélkülözhetetlen velejárói a tudománynak, nem egyeztethetők össze a művészetek természetes menetével, különösen a nyelvre épülő művészetekével.”⁴ Ebből az a kívánság következik, hogy az irodalomtörténeti vizsgálódás mellőzze a szociológiai távlatokat, mondjon le az összefüggések feltárásáról s fordítson minden kutató erőfeszítést csak arra, hogy egy-egy alkotó egyéniség lelki titkát felfedje, vagyis — ahogy BACHELARD mondja Lautréamont-monográfiájának bevezetésében — lélektani magyarázatot kíséreljen meg.

Hasonló eljárást követnek az angol és — főleg — amerikai „új kritikusok”, akik T. S. Eliot esztétikai nézeteit alkalmazva és általánosítva „a tiszta művészet nevében elutasítottak minden pozitív eszményt és tagadták, hogy a költészetnek önmagán kívül bármi más célja is lehetne. Ennek a jelszónak a nevében meghirdették a költészettörténet újjáértékelését, nagyrészt elutasítva az angol költészet múltjának legpozitívabb alakjait, pl. Miltont és a nagy romantikusokat.”⁵

Az említett és csak a legnagyobb vonásaiban jellemzett irányzatokat azért kell fontosnak tartanunk, mert ugyanazt a szellemi képletet fejezik ki

⁴ ALBERT BÉGUIN: Note conjointe sur M. Goldmann et la méthode „globale”. *Esprit*, 1956. (XV.) évf., 875. l.

⁵ LUTTER TIBOR: A polgári angol irodalomtörténetírás mai útjai. *Filológiai Közöny*, 1955. (I.) évf., 47. l.

az irodalomelmélet síkján, mely a költészetben és különösen a regényírásban hódít egyre tágabb terepet. Kétségkívül súlyos és szélsőséges válságtünetek ezek: sajnálatosan messzire sodorják az európai irodalomtörténetírást attól a módszertani felfogástól, melyet Gustave Lanson foglalt elméleti rendszerbe, 1910-ben. Hosszú az út Lansontól mondjuk Bachelard-ig, s elfogulatlanul alig állapíthatunk meg mást, mint hogy e tekervényes úton gazdagodott ugyan a szellem, érzékenyebbé csiszolódott az irodalmi teremtmény munka lélektani elemzése, ám feltétlenül veszített maga az irodalomtörténet, mert gyengült a szintézis-alkotás lehetősége.

Az irodalomelméleti vizsgálódást termékenyítőn előmozdító jelenkori eszmeáramlatok közül kétség nélkül a marxizmus látszik legalkalmasabbnak a fejlődési folyamat egészének felmérésére, az irodalom szerves beillesztésére a közösségi élet egyéb megnyilvánulásai közé, az esztétikai, a pszichológiai és a szociológiai szempontok összhangba hozására, más szóval arra, hogy egységes és teljes rendszerezés irányító elve legyen.

Ezt a megállapításunkat bizonyítják — egyebek közt — a korszerű cseh irodalomtörténeti összefoglalás újabban kidolgozott és nemrégiben közzétett „tézisei”,⁶ valamint az ezeket előkészítő s a hozzájuk csatlakozó nagyszámú részlettanulmány is. Minthogy dolgozatunk inkább informatív, mint bíráló jellegű, nem kívánjuk vitatni vagy módosítani az alapelveket, inkább indokolásukhoz szeretnénk néhány szempontot előadni. Így szó nélkül hagyjuk a félreértéshez vezethető fogalmazási pontatlanságait, pl. azt, hogy a leggyakrabban előforduló kifejezések a „tükröződés”, a „visszaverődés” mindenféle változatai, olyan szövegösszefüggésben, mintha a szerzők felfogása szerint az irodalmi mű mindig közvetlenül tükrözné a társadalmi valóságot; a részletes fejtegetésből azonban legtöbbször kitűnik, hogy ezek inkább csak esztétikai közhelyek, mert valójában a cseh irodalomtörténészek is úgy vélekednek, hogy a valóság az alkotó egyéniségen át verődik vissza a műben. Az irodalom az élet teljességét emeli magasabb síkra, a nyelvi művészet eszközeivel. Megmutathatja azt is, ami egy korban előre vívó, s azt is, ami a haladást akadályozza; művészi kifejezést adhat annak is, ami ésszerű, de annak is, ami ésszerűtlen, abszurd. E sokrétű anyag rendszerezése, egy-egy jelenség helyének és szerepének megállapítása csak következetesen alkalmazott szintetizáló elv vonalán lehetséges.

*

A régebbi korszakolási kísérletek általában a politikai, sőt dinasztikus történelem kiemelkedő eseményeivel kapcsolták össze az irodalom fejlődését; így gyakran alkalmazott határjelző fordulópont volt az 1526. év, a Habsburgok

⁶ These k dějinám české literatury (Tézisek a cseh irodalom történetéhez), *Česká literatura*, 1957. (V.) évf., 1. és 3. sz.

uralomra jutása, vagy az 1620. év, a fehérhegyi csata, amiknek pedig csak vajmi laza összefüggésük volt az irodalmi fejlődés tényleges alakulásával. Ilyen és hasonló, irodalmon kívüli események erőszakolt társítása az irodalommal aligha volt jelentősebb és semmiként sem volt tudományosabb, mint némely irodalomtörténet rendszerezésében — (pl. a franciáéban) — még ma is divatos századokra és félszázadokra tagolás; inkább csak kisegítők ezek a keretjelző adatok s céljuk alig több, mint a „kényelmesebb áttekinthetőség” megkönnyítése, — ahogy PAVEL JOSEF ŠAFAŘÍK írta a maga periodizációs fogódzóiról 1826-ban, a Budán közzétett *„Geschichte der slavischen Sprache und Literatur”* című munkájában. Šafařík műve, kortársának, JOSEF JUNG-MANN-nak az 1825-ben megjelent *„Historie literatury české”* (A cseh irodalom története) című rendszerezéséhez hasonlóan lényegileg és részleteiben is módosítatlanul a Dobrovský által kidolgozott periodizációs felosztást vette át és indokolta újabb adatokkal és szempontokkal.

JOSEF DOBROVSKÝ az 1792-ben írt német nyelvű cseh nyelv- és irodalomtörténetében (*Geschichte der böhmischen Sprache und Literatur*). hat korszakra tagolta a fejlődést, részint a nyelvtörténet határkövei, részint a politikai-dinasztikus történelem kiemelkedő eseményei szerint. Az így kijelölt első korszak a csehek letelepedésétől a kereszténység felvételéig terjed (550-től 845-ig); a második a Luxemburg-család trónra jutásáig, 1310-ig; a harmadik a huszita mozgalom kezdetéig, 1410-ig; a negyedik korszak vége a Habsburg-ház uralomra kerülése, 1526; a fehérhegyi csatáig (1620-ig) tartó ötödik korszakot Dobrovský a cseh nyelv és irodalom „aranykorának” nevezi; a következő — hatodik — korszak a nyelv és az irodalom hanyatlásának ideje, mely Dobrovský nemzedékének felléptéig, illetve az említett mű kiadásáig tart.

DOBROVSKÝ korszakolási rendszere (és módszere) nagyjában-egészében érvényes maradt egészen a két vezető pozitivistá irodalomtörténész — Jaroslav Vlček és Jan Jakubec — rendszerezési kísérletéig, sőt részben tovább is. A pozitivisták, tudományos felfogásukhoz híven, arra törekedtek, hogy magában a tényszerű fejlődési folyamatban ismerjék fel a tagolódás, az artikuláció irányelveit, s hogy korszak-elhatárolásaiknak ne csak pusztán technikai értéke, hanem tudományos, tárgyi jelentősége is legyen.

Jaroslav Vlček kétkötetes irodalomtörténetének (*Dějiny české literatury*, 1898) mottójaként Hettner német Feuerbach-tanítvány meghatározását idézte: „Die Literaturgeschichte ist nicht Geschichte der Bücher, sondern die Geschichte der Ideen und ihrer wissenschaftlichen und künstlerischen Formen.” Ennek megfelelően, Vlček is, majd J a k u b e c is az eszméknek irodalommal alakulása szerint, vagy — JAKUBEC szavát idézve — „nemzetünk jelkének legfőbb tartalma” és e tartalom változásai szerint⁷ korszakolták a

⁷ JAN JAKUBEC: *Dějiny literatury české* (A cseh irodalom története). Prága, 1929². I. köt. I. 1.

cseh irodalom történetét. A fejlődést két nagy egységre bontották: az elsőt, melynek felső határa a XVIII. század vége (Jakubec szerint 1773: a jezsuita rend feloszlatása), a vallási eszme hatja át s ez az irányító principium; a másik fejlődési egység a rendszerezők koráig, vagyis a századforduló éveig terjed, s a nemzeti gondolat elsőbbsége, tehát túlnyomóan politikai beállítottság jellemzi. E két nagy egységen belül természetesen kisebb fejlődési szakaszokat is megkülönböztetnek, így a vallási jellegű első korban az ócseh irodalomét, mely Vlček szerint a XVI. század közepén, az ellenreformáció kezdetekor zárult, Jakubec szerint pedig korábban, a Dobrovskýtól is határkőnek kijelölt huszita kor kezdetén, 1410 körül. A középcseh korszak végét mindketten a felvilágosodás, illetve a nemzeti ébredés megindulásában látták. Az újabb, a XIX. századi irodalom tárgyalása során általában kevesebb gondot fordítottak a pontos korszakolásra.

Az irodalmi fejlődés önelvűségét valló szellemtörténeti irányzat főként ARNE NOVÁK rendszerezési törekvéseiben érvényesült, különösen az 1932-ben németül közölt „*Die tschechische Literatur*” című kézikönyvben, de a szerző egyéb szintetizáló műveiben is. Novák a cseh irodalmi fejlődés állandó vonásának a hazai hagyomány és az európai (keleti, illetve nyugati) orientáció közti küzdelmet tekintette s az egyetemes szellemi és szociális áramlatok szerint tagolta a cseh irodalmat, miközben főként formai, stílusbeli szempontokat domborított ki. A huszitizmust és a reá következő visszahatást a „reformáció, renaissance és barokk” cím alatt tárgyalja; a nemzeti ébredés korában pedig ilyen irányokat lát: „rokoko, klasszicizmus, régi és új romantika.”

A mai cseh irodalomtudomány általában szembehelyezkedik Arne Novák kísérletével, s inkább támaszkodik a pozitivistákra, főleg Vlčekre, aki — Palacký történetiszemléletében élve — leginkább érezte meg és alkalmazta a ma vezető szerepre emelkedett rendszerezési elvet. Ez az elv a népiesség, a népi jelleg fokozatos érvényesülésének nyomon követése. Az új cseh irodalomtörténeti rendszerezés irányvonalát kidolgozó és a korszakolás határjelzőit megállapító tudós-csoport — a Csehszlovák Tudományos Akadémia irodalomtörténeti intézetének munkaközössége — lényegileg ZDENĚK NEJEDLÝ történelmi és irodalomtörténeti munkáiból, így főleg az irányadónak tekinthető „*Cseh műveltség korszakolása*” című vázlatból⁸ vonták ki ezt az elvet és tették meg az új szintézis vezérmotivumává.

NEJEDLÝ e munkájában is, miként egész monumentális életművében következetesen érvényesíti azt a gondolatot, hogy a cseh történelmi fejlődés két nagy állomása, periodizációs pillére: a huszita korszak és a nemzeti ébredés kora; mindkettőnek meghatározó vonása a népi jelleg vezető szerepe,

⁸ ZDENĚK NEJEDLÝ: *Periodisace české kultury* (1949); in: *O literatuře* (Az irodalomról). Prága, 1953. 963–975. l.

minek folytán egyik is, másik is (bár korántsem azonos módon s lényegileg mégis egy értelemben) a haladás vonalán mozgott, mert az egész nemzet jobblétét kívánta megalapozni. NEJEDLÝ szerint e két korszak öröksége a legsajátabb cseh nemzeti hagyomány, mely az irodalmi (és egyéb művészeti) fejlődés minden későbbi periódusában jelen van és erjesztőn hat.

E gondolatra építi fel JAN MUKAŘOVSKÝ akadémikus, a vizsgálódásunk középpontjában levő tézisek kidolgozásának irányítója, a „*Népiesség mint az irodalmi fejlődés fő tényezője*” című értekezését, mely az új cseh irodalomtörténeti rendszerezés elméleti alapvetésének tekinthető.⁹ MUKAŘOVSKÝ e tanulmányában programszerűen hivatkozik NEJEDLÝRE, akinek nézetei modern — marxista — változata a Palacký—Vlček-féle történet szemléletnek „Irodalomtudományunk — írja MUKAŘOVSKÝ — Nejedlý tudományos művéből meríti a vezető elveket.” (199. l.) A legfőbb ilyen vezető elv a népiesség, amely azonban — az eddig előadottakból is nyilvánvalóan — nem azonosítható a magyar irodalomtörténet hasonló fogalmával. Mukařovský fokozatosan erősödő folyamatnak tekinti, melynek révén végül is „az osztálytársadalom irodalma átfejlődik szocialista irodalommá”. (193. l.) Az így értelmezett népiességre nem az jellemző, hogy a népről és a néphez szól-e a mű, hanem az, hogy „segíti-e a népet az igazságért vívott folytonos harcában”. Hiszen — figyelmeztet Mukařovský — az ellenreformáció idején is számos mű, egész irányzat igyekezett „népies” lenni, de nem a haladás vonalán. „S mint-hogy a nép harca az igazságért a legkülönbözőbb történelmi formák közt is mindig az egész társadalom jövőjét szolgálta, a valódi népiesség az irodalomban nem valamiféle részletügy, hanem az irodalomnak az adott pillanatban elérhető legmagasabb művészi és eszmei színvonaláért folytatott küzdelem ügye.” (205. l.)

E nézetekből több fontos korszakolási következtetés, sőt kötelezettség származik. Így mindjárt alapvetően megváltozik, más távlatba kerül az egész régi irodalom, tehát nyolcszáz évnyi fejlődés felmérése, valamint szakaszhatárainak a kijelölése is. Bár e fejezetek kidolgozója, JOSEF HRABÁK, egy lényeglátó elméleti művében¹⁰ helyesen figyelmeztet, hogy a régi irodalomban a népiesség mást jelent és másképpen értelmezendő, mint az újban s hogy ott inkább azt kell szem előtt tartani, milyen volt az irodalom viszonya a néphez. Ez a viszony gyakran negatíven jelentkezett, kezdetben a társadalmi szemlélet folyamányaként, később — főként a huszita korban — tudatosan is, „álnépiesség” formájában. Mégis, e viszony alakulásának vizsgálata, érthetően, teljesebb megvilágításba helyezi már az ósláv-cseh irodalom emlékeit is, majd még inkább az ócseh irodalom maradványait, mint pl. az

⁹ JAN MUKAŘOVSKÝ: Lidovost jako základní činitel literárního vývoje. *Česká literatura*, 1954. (II.) évf., 193–213. l.

¹⁰ JOSEF HRABÁK: O lidovosti starší české literatury (A régi cseh irodalom népiességéről). *Česká literatura*, 1954. (II.) évf., 219–251. l.

„*Alexandreist*” vagy főleg a „*Dalimil*”-krónikát (jóllehet ez utóbbi értékelése során — nézetünk szerint — fokozottabban kellene figyelembe venni, hogy nagyrészt az újítások elől elzárkózó nemzeti maradiság indulatából fakadt).

Általában ekkor is — a régi irodalomban — és később is, módosul a korszakok hierarchiája ; pl. megnövekszik az ósláv-cseh emlékek jelentősége, minthogy „segítették egy fejlettebb társadalmi szervezet megszilárdulását”.¹¹ A feudális kultúra csehországi virágkorának, a XIV. századi irodalomnak a taglalása során a *Tézisek* szerzői kiemelik az irodalom demokratizálására irányuló törekvéseket. Josef Hrabák a már idézett munkájában (238. l.) épp az irodalom és a nép viszonyát vizsgálva rámutat, hogy a középkori műveltség és a következő korszak huszita irodalma közt nem olyan mély a szakadék, mint amilyennek eddig látszott.

A népiesség elvének e teljes következetességű érvényesítése eredményezi, hogy a népköltészeti alkotásokat minden korban az irodalom szerves részének tekintik a *Tézisek* kidolgozói. Ennek különösen az ellenreformációs korszak tanulmányozása során van elsődleges jelentősége, amikor a cseh szellem és a cseh irodalom úgyszólván csak a népköltészetben, meg félig-irodalmi alkotásokban élt tovább s így tiltakozott a maga módján az elnyomás és a zsarnokság ellen. E szempontot egyébként már a korábbi kutatók is hangsúlyozták, s tartozunk az igazságnak annak megállapításával, hogy Arne Novák is kidomborította a népköltészet jelentőségét ebben a korban. Megint csak Zdeněk Nejedlý kutatásai s — némileg későbbi időszakra vonatkozóan — az idő előtt elhunyt (németektől kivégzett) Bedřich V á c l a v e k munkái hívták fel a figyelmet a kántor-versek, a népköltészeti gyűjtemények, a népkönyvek, a ponyván árult kiadványok irodalomtörténeti értékére. Václavek meggyőző eredményei, a szerző korai halála miatt, inkább csak körvonalazzák a kutatási területet : a népköltészet és a műköltészet fejlődési határterületét, amelynek módszeres feltárása mindmáig eléggé bizonytalan, amint ezt FELIX VODIČKA és KAREL DVOŘÁK alapvető módszertani munkája megállapítja.¹² Vodička és Dvořák tanulmányának elkészítése óta folyt le — 1955-ben — e kérdés nagyjelentőségű vitája a Szovjetunióban, melynek eredményei egyértelműen megállapítják, hogy a népköltészet szerves része az irodalomnak, noha természetesen — Leninnek az ugyanazon osztálytársadalmon belüli két kultúráról szóló tételére hivatkozva — a népiességet nem minősítik időtlenül változatlan kritériumnak. Leszegezük, hogy a népi jelleg fogalmának tartalma függ a történelmi viszonyok dialektikájától.¹³ Az új cseh irodalomtörténeti

¹¹ These... *Česká literatura*, 1957. (V.) évf. 5. l.

¹² KAREL DVOŘÁK a FELIX VODIČKA: Věleňování folkloru do obrozenské literatury (A folklór beillesztése az újjáéledés korának irodalmába), *Česká literatura*, 1955. (III.) évf. 293–350. l.

¹³ Ld. B. ЧИЧЕРОВ: Вопросы изучения народного творчества (к итогам дискуссии). *Советская Этнография*, 1955. évf. 111–126. l. — Továbbá: FRANK WOLLMAN: Sovětská věda o lidové slovesnosti na nových cestách (A szovjet népköltészeti tudomány új útjai), *Slavia*, 1955 (XXIV.) évf., 402–443. l.

rendszerzés irányelveinek kidolgozói felhasználták e szovjetunióbeli folklórvita eredményeit is.

A népiesség elvének érvényesülését ilyen értelemben szemlélve, az új szintézis öt korszakra tagolja a felvilágosodás, illetve a nemzeti ébredés koráig terjedő régi cseh irodalom fejlődését. Az első az ószláv és a latin nyelvű írásbeliség kora (a IX. század második felétől a XIII. század közepéig); a második a csehül szerzett irodalom keletkezése és fejlődése a XV. század elejéig; a harmadik az irodalom népivé válása a huszita korban (a XV. század elejétől ugyanezen század hatvanas éveig); a negyedik rész a polgárság művelődési fölényének a kialakulását vázolja és azt a törekvését elemzi, hogy az irodalmat szorosabb kapcsolatba hozza az élet gyakorlati szükségleteivel (a XVII. század elejéig); az ötödik rész a cseh irodalmi műveltség megoszlását mutatja be: egyfelől a huszita hagyomány továbbélését az emigrációban, sőt csúcspontra emelkedését Komenský hatalmas életművében, másfelől pedig a polgárság kultúrájának a hanyatlását, valamint — az ellenreformáció meg az elnemzetlenítés térhódításának arányában — a népköltészet jelentőségének növekedését (a XVIII. század hetvenes éveig).

E vázlat egyes pontjainak érthetőbbé tétele végett megemlíjtük, bár ez szinte természetes is, hogy a szerzők a korszakok jellegét az adott történelmi helyzet alapján határozzák meg s mindig tekintettel vannak az egész fejlődést mozgató gazdasági és társadalmi körülményekre. Nézetünk szerint is helyesen nem annyira a belső (irodalmi) fejlődésből vezetik le az új jelenségek keletkezésének törvényszerűségeit, mint inkább a kor, az alkotó szellem és az irodalmi áramlat érintkezésének mikéntjéből. Helyesen hangsúlyozza MUKAŘOVSKÝ a már idézett tanulmányában, hogy „az új, élő irodalmi forma nem a régi, elhalt formából születik; új, művészi forma keletkezése végett szükséges, hogy a művészet érintkezzék a valóság mozgásával” (213. l.).

Viszont joggal hiányolható — talán nem is annyira a régi irodalommal foglalkozó fejezetekben, mint inkább a következő korszakok taglalása során — a külföldi kapcsolatok és hatások, illetve kölcsönhatások tüzetesebb vizsgálata. Mintha valamiféle szűkre méretezett benső szemlélet azt sugallná a szerzőknek, hogy a gazdasági, társadalmi és politikai viszonyok önmagukban is kellőképpen megmagyarázzák az irodalmi jelenségek keletkezését; másrészt mintha a méltán hatástalannak bizonyult „hatástán” emlékei, valamint az összehasonlító irodalomtörténet gyakorta téves útjai riasztanák vissza a szerzőket attól, hogy a cseh fejlődés jelenségeit beágyazzák a szélesebb, európai összefüggésekbe. Pedig nyilvánvaló, hogy nemcsak átvétel van, hanem átadás is; és nemcsak befogadás, hanem kisugárzás is. Kell-e említeni, hogy Hus vagy Komenský, Neruda vagy Vrehlický, Čapek vagy Wolker kapott is, de adott is egyet-mást, s ez a kölcsönösség néhány kivételes alkotó egyéniségen túl az irodalom egészére érvényes. Ezenkívül pedig feltételezhetjük,

illetve meg is állapíthatjuk, hogy azonos viszonyok közt azonos jelenségek keletkezhetnek, gyakran bármiféle hatás vagy kölcsönhatás nélkül. Ámde még a legkétségtelenebb hatás is csak úgy érvényesül, hogy megfelelő befogadási áramlatba ütközik. A cseh romantika, melynek kialakulási körülményeivel és jellegének meghatározásával nálunk már ECKHARDT SÁNDOR is foglalkozott¹⁴, elég szemléletesen példázhatja állításunkat. Mintegy négy évtizeddel a német romantika kibontakozása után honosodott meg, nyilván nem függetlenül a külföldi, főleg német befolyástól, de biztosan az alkalmas hazai „courant d'accueil” kialakulása idején.

E vázlatosan érintett szempontok mellőzése különösen szembeötlő a XIX. és a XX. századi irodalom fejlődésének rendszerezése folyamán. A nemzeti ébredés korát a XVIII. század hetvenes éveitől a XIX. század közepéig terjesztik ki, vagyis beleiktatják a klasszicizmus meghonosítóit és a romantikusokat, sőt az első realisták fellépését is. NEJEDLÝ a „*Cseh újjáéledés korszakai*” című tanulmányában¹⁵ még feljebb, egészen a század végéig emeli a nemzeti ébredés záró határát, miközben több fejlődési szakaszt különböztet meg, a nemzedékek egymást váltása, valamint a társadalmi és politikai viszonyok alakulása szerint. Meg kell mondanunk, hogy NEJEDLÝ periodizálásában több indokolttságot látunk, mint a *Tézisek*ében, mivel lényegileg azt a közismert tényt foglalja rendszerbe, hogy a cseh irodalmi törekvések fő mozgatója a XIX. század egész folyamán vagy legalábbis a hetvenes évek végéig a nemzeti lét fenntartása, a nemzeti nyelv ápolása és a nemzeti öntudat mélyítése volt. Oly erővel tényezett a cseh irodalomban ez a legnagyobbakat is átható népnevelő hevület, hogy Vítězslav Nezval a most megjelenő önéletrajzában erre hivatkozva indokolja nemzedéke lázadását (századunk huszas éveiben); „a cseh irodalomnak — írja — Kollár szonettjeitől Stanislav K. Neumann robbanó verseiig túlságosan tanítói magja volt, mi pedig úgy kívántunk úszni, mint Rimbaud részeg hajója, mely nem tudja, mily csodás szigetet fedez majd fel”.¹⁶ Nezval, maga is tanító fia, képletesen utal itt arra, hogy a cseh nemzeti mozgalom hordozója — egyébként a magyartól eltérően — a gazdasági pozícióit fokról-fokra erősítő kispolgárság, melyben a „tanítói mag” különösen erős volt.

A tanulmányozott korszak elején megváltozott az egyén helyzete a természetben és a társadalomban, módosult viszonya a közösséghez. E változások figyelembevételével az új szintézis négy fejlődési fokra tagolja a cseh irodalom történetét a XVIII. század végén és a XIX. század első felében. A fejlődésrajzot a nemzeti mozgalom kialakulása kezdi, az abszolutisztikus

¹⁴ ECKHARDT SÁNDOR: Az összehasonlító irodalomtörténet Közép-Európában. *Minerva*, 1934. évf., 94. l.

¹⁵ ZDENĚK NEJEDLÝ: Periody českého obrození; in: O literatuře (Az irodalomról). Prága, 1953. — 85–90. l.

¹⁶ Vítězslav Nezval: Z mého života (Életemből). *Kultura*, 1957. (I.) évf. 25. sz.

reformok időszakában (a XVIII. század hetvenes éveitől a XIX. század elejéig ; főképviseelője Dobrovský). A második szakaszt a napóleoni háborúk és a reakciós abszolutizmus ellentétes hatására kibontakozó áramlat jelzi, más szóval a nemzeti újjászületés ideológiájának behatolása az irodalomba (a XIX. század elejétől 1830-ig ; Jungmann, Kollár, Čelakovský, Palacký és Šafařík). A harmadik fejlődési fokozat a forradalmi erők jelentkezése és a nemzeti ébredés irodalmának összefonódása az étellel (a harmincas és negyvenes években ; Tyl, Mácha). A negyedik pedig az 1848-i forradalom eszmei előkészítése, illetve küzdelem e forradalom vívmányainak visszaszorítási kísérletei ellen (az ötvenes években ; Havlíček-Borovský, Erben, Němcová).

Ezeket a főként társadalmilag és politikailag körülhatárolt fejlődési szakaszokon belül elemzi a tervezet az egyes stílustörekvéseket, a kiemelkedő alkotó egyéniségeket, nyelvi és esztétikai eredményeiket, viszonyukat koruk egyéb nagy vállalkozásaihoz ; (bár itt megint hiányolni lehet a többi művészet párhuzamos vagy másütemű fejlődésének részletesebb taglalását). Kollár szerepének és jelentőségének megállapítása lehetőséget ad a már egyébként korábban is érintett cseh-szlovák irodalmi viszony részleges tisztázására. Eszerint Kollár révén az a cseh irodalmi hagyomány szólalt meg korszerű formákban, mely a szlovákok közt tisztábban megőrződött, mint Csehországban. „A szlovák írók a cseh nyelvű irodalomba számos elemet hoznak, melyek pozitívan gazdagítják a cseh irodalmat, kiforratlanságának e korában. A szlovák kulturális hagyomány ugyanis nem volt úgy megtépdesve, mint a cseh tradíció. A szlovák evangélikusság lehetővé tette, hogy jobban megőrződjék a kapcsolat a régi, huszita és reformációs irodalommal, mint Csehországban. Az érintkezés a német protestáns központokkal tágabb kitekintést engedett a világra, mint amilyen nálunk volt. Ilyen körülmények közt a szlovákok a cseh nemzeti mozgalom szerény kezdeteit a szélesebb eszmei koncepciók iránti érzéssel telítették, ami túlnőtt e mozgalom indulásának nyelvi jellegén.”¹⁷ Az e korbéli, csehül író szlovákok jelentőségét a szlovák irodalomtörténet is úgy méltatja, hogy helyzetük és szerepük más volt a cseh irodalomban, mint a szlovák művelődés történetében.¹⁸ E megállapítást ismételni azért nem fölösleges, mivel gyakran találkozhatunk nézetekkel, melyek az irodalmat azonosítják a nyelvvel, melyen kifejeződik, s így a szlovák irodalmat 1843-tól keletkeztetik. (Pl. a legújabban megjelent világirodalmi összefoglalás : a Pléiade-Enciklopédia.)

A XIX. század első felének irodalmát elemző fejezetekben szerfölött gyakran, a többi részekenél is sűrűbben találkozunk az irodalmi áramlatok, alkotó egyéniségek és kiemelkedő művek társadalmi-politikai funkciójának

¹⁷ These... Uo., 46. l.

¹⁸ Ld. ANDREJ MRÁZ : Dejiny slovenskej literatury (A szlovák irodalom története). Bratislava, 1948. — 9. l.

hangsúlyozásával. Ez azonban nem történik a művészi érték vagy a formai megoldások figyelembe vevése nélkül, esetleg azok rovására. E helyütt, legalábbis látszólag, bizonyos nézőponti különbözés mutatkozik NEJEDLÝnek inkább szociológiai, MUKAŘOVSKÝnak pedig fokozottabban esztétikai szemlélete közt. NEJEDLÝ ugyanis azt tartja elsődlegesen fontosnak, hogy a nemzeti élet egyes mozzanataiban milyen szerepet töltenek be művek, írók, áramlatok. Így pl. hosszan és — túlzás nélkül mondhatjuk — meghatóan méltatja egy, a múlt század harmincas éveiben működött (igaz, hogy az egyik legfontosabb vidéki gócpontban, Litomyšlben élt) vidéki hazafias nő, Magdalena Dobromila Rettigová tevékenységét, aki a nők buzdítása végett cseh nyelvű szakácskönyvet állított össze, s ennek akkor nagy társadalmi és művelődési jelentősége volt.¹⁹ Ezzel szemben MUKAŘOVSKÝ s úgy látszik, a *Tézi-seket* összeállító munkaközösség is azt a nézetet vallja, hogy „amikor az irodalom egészében és kiemelkedő képviselői révén is közelebb jut a néphez, megnövekszik művészi értéke is, nem pedig csak részvétele a nemzeti életben, a haladás oldalán...”²⁰ MUKAŘOVSKÝ és munkatársai igyekeznek tehát összhangba hozni a népiesség és a művészi igényesség kritériumát.

Az áramlatok, szerzők és művek funkciójának vizsgálata az így értelmezett népiesség szempontjából érthetően, sőt szükségszerűen fontos olyan irodalomban, mely annyira elsődlegesen nemzetnevelő célzatú, mint amilyen ekkor volt a cseh irodalom, s olyan időszakban, amikor épp elsősorban szerveződik meg az irodalmi élet, folyóiratokkal, egyesületekkel, tudóstársaságokkal és egyéb csoportosulásokkal. Ily körülmények közt eléggé meglepő, hogy az új rendszerezés összeállítói rendkívül szükséztávan intézik el a romantikus kézirat-hamisítások fölöttébb tanulságos történetét, jóllehet köztudomású, hogy nemzetformáló hatásuk közzétételük idején és a következő évtizedekben legalább oly nagy volt, mint majd a leleplezésüké és e nagy tudományos-kritikai felismerés elfogadtatásáé, a nyolcvanas években. Gondoljunk csak rá, milyen lelkesülten tért haza Prágából Toldy Ferenc, 1829-ben, s ne tekintsük véletlennek, hogy az első terjedelmes cseh irodalmi mű, mely magyarul megjelent, a „királyudvari”^{20a} kézirat” volt, Riedl Szende átköltésében, 1856-ban. Egyébként is, az ossziani példa eléggé bizonyíthatja, hogy épp az irodalmi és társadalmi funkció szempontjából, mely oly elsődlegesen érdekli a cseh irodalomtörténészeket, szinte közömbös, hogy hamisítvány-e egy mű, avagy eredeti alkotás. HORVÁTH JÁNossal szólva, a „hamisítványok is, ha egyszer hiteles szövegekként fogadta és olvasta a közönség, beletartoznak azon kor irodalomtörténetébe, melyben hiteles szövegekként voltak forgalomban, bele, még ha hamis voltak kiderült is később”.²¹

¹⁹ ZDENĚK NEJEDLÝ: Magdalena Dobromila Rettigová. Id. m., 223–229. l.

²⁰ MUKAŘOVSKÝ: Id. m., 208. l.

^{20a} Helyesen: királynőudvari.

²¹ HORVÁTH JÁNOS: Id. m., 18. l.

A XIX. század második felében befejeződik az újkori cseh társadalom formálódási folyamata ; a gazdasági hatalomban szilárdan berendezkedő és a politikai hatalom kapuin egyre erősebben dörömbölő polgárság lépésről lépésre távolodik el azoktól a magasztos emberi és nemzeti eszményektől, melyek egykor hevítették s az egész nép élére állították. A fináncapitalizmus kialakulása és az imperializmus behatolása új helyzetet teremt, melyben az irodalom szerepe is megváltozik. Az egész társadalom nagy átalakulási folyamatában, illetve vele párhuzamosan, az irodalom is fokozatosan önállósul, majd — a kilencvenes években —, legjobb képviselői révén, szembe is kerül az uralkodó osztállyal ; (természetesen korántsem azonos módon, sőt, pl. Bezruč, Březina, Jirásek, Neumann).

Az irodalom fejlődésének az a három szakasza, melyet e korra vonatkozóan az új rendszerezés megállapít, valójában ennek a szellemi függetlenségi harcnak a fokozatait jelöli. Az első szakaszban a költészetet még az addiginál is teljesebben áthatja az egész nép sorsának vállalása, a nemzeti élet szebbítésének vágya. A politikai függetlenségétől megfosztott, de gazdaságilag erősödő, mert kiegyensúlyozott, szorgalmas nemzetben az irodalom élén jár a megújult felszabadulási küzdelemnek. A nemzet és az irodalom találkozásának e fennkölt pátoszat fejezi ki a lírai költészet, mely e kortól válik a cseh irodalomnak is elsődleges műfajává. Korábban főképp tudósok, ideológusok (Dobrovský, Jungmann) szervezték az irodalmat, most lírai költők (Neruda, Hálek). Megjelenik az igény a kritika fokozottabb elmélyítésére, a világ-irodalom nagy alkotásainak tüzetes megismerésére.

Ennek ellenére e korszak — irodalmának fő tendenciáját tekintve — nézetünk szerint, szervesebben függ össze az előző nemzedék nemzetébresztő törekvéseivel, mint a hetvenes évek folyamán (a kapitalizmus szerkezeti változásának idején) a *Lumír* folyóirat körül kristályosuló következő szakasz jellegével. Majd pedig — még inkább — a kilencvenes évek válságában fogant harmadik periódus lényegi vonásaival. A második és a harmadik szakasz közé ékelődik fontos tényezőként az 1882-ben újjászervezett prágai cseh egyetem, amelynek tanárai vezető szerepet játszottak az alig tíz-húsz évvel azelőtt még dúsan burjánzott romantikus illúziók kiirtásában.

Noha nyilvánvaló, hogy egyöntetű korszakok nincsenek, főleg az újabb irodalomban, melynek fejlődésüteme jelentősen meggyorsult s így irányok, törekvések, alkotó egyéniségek lépnek át egyik korból a másikba, — mégis azt hisszük, közelebb vagyunk az irodalom mozgató erőinek működési törvényeihez, ha a korválasztót nem az ötvenes években látjuk, mint a *Tézisek*, hanem 1877 körül, a Lumír-nemzedék tömörülése idején, mely egyébként is összeesik a nemzeti mozgalom időleges kudarcával, reményeinek szétfoszlásával, kiábrándultsággal, fásultsággal. Vrchlickýék lázas igyekevése az ún. elmaradottság leküzdésére, óriási fordító-tevékenységük, szinte hivalkodó sodródásuk az időszerű áramokkal, megannyi figyelmeztető tünete a korszak-

váltásnak. Erre utal NEJEDLÝnek a több ízben, szinte tételszerűen kifejtett megállapítása is: „Polgárságunk, mihelyt hatalomra jutott, nagyon gyorsan, úgyszólván egyik napról a másikra megváltoztatta nézeteit.” 1860 táján még a legnagyobb hévvel lobog, mivel épp ez volt a kor, melyben a hatalmat kézbe vette, 1870 után pedig már egészen más az eszménye . . .”²²

A periodizáció körvonalait tehát úgy látjuk, hogy a nemzeti ébredés kora a hetvenes évek közepéig terjed, onnan egész 1918-ig (és részben tovább is) a kapitalizmus új, válságos korszakának ellentmondásos világa tükröződik az írók tudatában és műveiben, majd újabb irodalmi kor következik, 1918 és 1945 között, mely — bár többféle benső kiegyensúlyozatlansággal küszködött — kétség nélkül egyik legdúsabb és legváltozatosabb fejlődési szakasza volt a cseh irodalom történetének. A haladó tendenciájú népiesség áthatja e kor legjobb íróinak (Olbrachtnek, Vančurának, Wolkernak, Majerovának, sőt — bizonyos határig — Čapeknek is) az életművét, s MUKAŘOVSKÝ szerint ez alkot hidat a polgári társadalom irodalma és a szocialista irodalom között. E fejlődési és benső átalakulási folyamat voltaképpen ma is tart még, s csak amikor befejeződik majd, akkor lesz benne elválasztható a lényeges a mellékestől, a termékeny újítás a meddő továbbéléstől.

Összefoglalón értékelve a cseh irodalom történetének új rendszerezését, megállapíthatjuk, hogy a középvonalba helyezett elv, a népiesség kritériuma, aligha lenne általánosítható és mindenütt egyaránt alkalmazható, a cseh irodalom fejlődésének mozzanatait azonban — el kell ismernünk — pontosan szemlélteti, tagolódásának törvényeit kiemeli.

A marxista módszer érvényesítése azt eredményezi, hogy a szerzők egy-egy korszak minden tényezőjének teljes és sokrétű összefüggésében vizsgálják az irodalmi jelenségeket: az írókat, az irányokat és a műveket visszahelyezik abba a természetes környezetbe, mely körülvette őket, mely hatott rájuk s melyre ők is hatottak. Ennek folytán megváltozik az irodalmi értékek kialakult skálája és az egyes korok fontossági rendje. Előtérbe kerül és az egész szemléletet módosítja a két kiemelt kor: a régi irodalomban a huszitizmusé, amikor az irodalom a népi tömegek védelmezője és harcainak irányítója volt, az újkoriban pedig a nemzeti ébredésé, amelyben az irodalom magasztos tettekre mozgósította az egész cseh társadalmat.

Ugyanakkor, a marxizmus-leninizmus ideológiai hatására, az új rendszerezés kidolgozói megtévesztőnek minősítik a mindent mentő objektivitást; következetesen elvetik a kiváltképpen 1930 táján divatozott tant, mely a többféle nemzeti hagyomány párhuzamosságát hirdette és főként ŠALDÁnak a cseh irodalomtörténet értelméről írt tanulmányában kapott széles távlatú

²² ZDEŠEK NEJEDLÝ: *Ctyři studie o Al. Jiráskovi* (Négy tanulmány Alois Jirásek-ről). Prága, Melantrich-kiadás, 1949. — 21. l.

indokolást.²³ Egy másik neves kritikus és irodalomtörténész, František Götze, Šaldánál is határozottabban két alaprétét különbözteti meg a cseh műveltségnek: a huszita réteget és a barokk réteget. Az egyik oldalon Hust látja s mellette Chelčickýt a kemény parasztot és Komenskýt az érzékeny összehangolót, — a másik oldalon pedig a cseh barokkot, melynek nyomai, szerinte, a romantikán át a legújabb korig követhetők a cseh alkotó szellem különféle megnyilvánulásaiban.²⁴

Ezt a szemléletet teljesen felülvizsgálta és elvetette a modern cseh irodalomtudomány. Nem elégszik meg azzal, hogy csak ismertessen, állást is foglal, nemcsak magyaráz, hanem változtatni is kíván.

²³ F. X. ŠALDA: O smyslu literárních dějin' českých (A cseh irodalomtörténet értelméről), 1936. In: Studie literárně historické a kritické (Irodalomtörténeti és kritikai tanulmányok). Prága, 1937. — 123—163. l.

²⁴ FRANTIŠEK GÖTZE: Básnický dnešek (A költészeti jelenkor). Prága, 1931. — 32. l.

HOZZÁSZÓLÁSOK

BÓKA LÁSZLÓ

Hozzászólásomban először is köszönetet akarok mondani Dobossy Lászlónak, aki ezt a kérdést számunkra, akik hasonló problémákkal küszködünk, összefoglalta. Rosszallásunkat kell azonban kifejezni a tekintetben, hogy azok, akik a mai magyar irodalomtörténetírás rendszerezői, akik tehát ezekkel a problémákkal küszködnek, nem ragadták meg az alkalmat, hogy ezen az ülésen részt vegyenek és itt újabb adalékot kapjanak, mégpedig ilyen kitűnő és a mi helyzetünk szempontjából sokban rokon, sokban pedig, éppen az eltérései által tanulságos, párhuzamos példának a taglalásából. Nagyon örültem annak is, és azt is nagyon tanulságosnak tartom, hogy Dobossy, bár szerintem túlságosan szerényen, a kérdés általános európai perspektíváját mégiscsak felvetette. Mert hiszen az ő szavaiból egy olyan egészséges felfogásnak a principiumai bontakoztak ki, hogy ő ebben a kérdésben nem a végtelen, elválasztó kérdéseket tartja elsősorban fontosnak. Világosan látja, hogy vannak irodalomtörténeti elméletek, amelyek látszólag teljesen elvetik a történetiség és a történeti rendszerezés elvét. Persze azért mondom, hogy látszólag, mert hiszen ha a fejük tetejére is állnak, akkor sem tudják ezt végrehajtani, mert végrehajthatatlan. Ha semmi egyebet nem csinálnak, csak kimondják Shakespeare nevét és utána Voltaire nevét, majd pedig Petőfi nevét, máris figyelembe vették a történeti kategóriákat akarva, akaratlanul is és ezektől nem tudnak szabadulni. Dobossy rámutatott itt arra, hogy még ennek a szélsőséges irányzatnak is van egy olyan haszna, amit nekünk nem lenne haszon nélkül való mélyebben figyelemmel kísérni. Ez a haszon tudniillik az, hogy a mi erősen társadalomtörténeti jellegűvé vált irodalomtörténetírásunk ennek a kétségtelenül fontos és hasznos és mindvégig alapelveként elfogadandó társadalomtörténeti szempontnak az érdekében az utóbbi időben nemcsak elvetette az irodalom lélektani magyarázatát, ami szerintem a helyes és igaz társadalomtörténeti magyarázatot is lehetetlenné teszi és megbénítja, mert hiszen enélkül nem kapunk feleletet arra, hogy ugyanabban a korban, ugyanolyan társadalmi körülmények között, még az egy táboron belül állók között is, miért vannak olyan lényeges különbségek. Enélkül ugyanis vagy szimplifikálva, sematizálva egységesíteni kell az egyes korok íróit, vagy pedig le kell mondani, hogy egyáltalán valamiféle rendszerre jussunk, nem lexikális rendszer, hanem valóságos rendezési elv alapján. Maguknak a műveknek, tehát az irodalmi produktumoknak esztétikai értékeléséhez pedig csak akkor juthatunk el, ha elfogadjuk azt, hogy ezeknek a műveknek van sajátos, egyedülálló esztétikai jelentésük is. Hogy ezt az esztétikai jelentést honnan magyarázzuk, az lehet a két tábor között rendkívül éles vita tárgya, de az, hogy elejtsük ezt az esztétikai értékelést, megint végzetes lépésnek tekinthető, mert ez egyszerűen azt jelenti, hogy az irodalomról mint irodalomról, bármilyen művészetről mint művészetről lemondunk és akkor kezünkben lesz egy olyan rendszer, hogy a rendszert elolvasva azt mondhatjuk: „Mi hasznát veszitek, hiszen az irodalom maga kimaradt a rendszerezésből.” Irodalomtörténetírásunknak egyik végzetes hibája az, hogy úgy készülnek a rendszerek és úgy folynak le a viták, hogy a vitapartnerek leggyőzésének legegyszerűbb módszeréhez folyamodunk, vagyis nem vesszük tudomásul létezésüket.

És azt mondhatom, hogy a mai irodalomelmélet jelenleg élő legnagyobb alakjainak a neve is szinte sosem fordul elő az elvi vagy gyakorlati megbeszéléseken, s tudjuk, hogy ennek eredménye csak az lehet, hogy valaki egyszer véletlenül felfedez egy ilyen elhallgatott nagyságot és akkor bálványként tiszteli, mert csodálatos jelenséggel találkozik, aki valahonnan a semmiből bukkant fel és éppen ezért teljes egészében enged neki ott is, ahol nem lenne rá szükség.

A másik dolog pedig, ami szerintem a magyar irodalomtörténetírás szempontjából olyan fontossá teszi ezt az előadást, az nem is csak az egyezéseknek a kérdése, hanem éppen a különbségeknek a kérdése. Nem olyan egyszerű a kérdés, ahogy mi el szoktuk intézni, hogy a cseheknél ilyen meg olyan történeti körülmények folytán a polgárosodás egészen más feltételek mellett haladt, tehát érthető módon az irodalmak fejlődése között is ilyen különbségek vannak. Éppen ezek a különbségek teszik rendkívül bonyolulttá azt a kérdést, hogy ennek ellenére olyan halálosan pontos egyezések vannak. Mert ezek a különbségek — mondjuk — más oldalról a magyar és a lengyel, vagy — hogy ne csak egy szláv irodalmat vegyék — a magyar és a román irodalomnál mindenütt elég lényegesek, ellenben a döntő pontokon, a humanizmus korszakában, a reformáció és ellenreformáció határvidékén, a XIX. század derekán ennek ellenére az egyezések, eddig még meg nem magyarázottan, mégis csak megvannak. És úgy látszik, megint csak kellene itt egy mélyebb társadalmi analízisre törnünk, mert a sematikus társadalmi analízis ezekre nem ad választ.

A harmadik, ami szerintem rendkívül meggondolandó, a következő. Én megközelítőleg sem ismerem annyira a cseh irodalmat, mint Dobossy. Csak amolyan magán-tudomásaim vannak a cseh irodalomról és egy-egy szeretnivaló mester kedvéért tájékozódok benne. Tehát egy-egy ilyen mester kedvéért többet tudok a cseh irodalomról, mint szokás és illenék. Én tehát azt az ötletet, hogy a fordulatot a XIX. században nem az ötvenes évekre teszi, hanem a hetvenes évek tájára, rendkívül meggondolandónak tartom a magyar irodalomtörténetírás szempontjából is. Most már második éve tartok az egyetemen egy speciális kollégiumot, amelynek az a címe, hogy „A líra válsága és megújódása”. Ennek keretében nemcsak a magyar irodalommal foglalkozom. Az anyagot kb. 1849-nél kezdtem el, tehát az európai forradalmak ilyen vagy olyan kimenetelű befejezésénél. Ez a vizsgálat egyre inkább meggyőz engem arról, hogy ha mutatkozik is valami törés az ötvenes évek kezdetén, ez még mindig inkább ahhoz tartozik, ami 1848 körül történt, mint ahhoz, ami az 1870-es években, tehát a kapitalizálódás — vagy nevezzük meg az irodalom szempontjából közelebb eső kifejezéssel — a városiasodás, a másszövésű társadalmi élet, a technikai fejlődés meglendülése stb. körül kialakult. Én tehát azt hiszem, hogy ezt a periodizációs módosítást nekünk is legalább meg kell fontolnunk, és én nagyon hálásan köszönöm, hogy ebben legalább engem megerősített, ha már többeket nem volt módja megerősíteni.

HADROVICS LÁSZLÓ

Én is a most említett részlethez szeretnék kapcsolódni. A cseh irodalomban a hetvenes években kezdődik egy új korszak és ez az irodalmi korszak tulajdonképpen összeesik Masaryk fellépésének talán kezdeti éveivel, hiszen

nem véletlen az, hogy például Masaryk Gebauerrel, a nagy nyelvészrel együtt bírálja ezeket a kéziratokat, és Gebauer nyelvészeti, ő pedig társadalomtudományi alapon bizonyítja be, hogy ezek hamisítványok. — Mármost, amennyire ismerem a cseh viszonyokat és amennyire elég messziről ismerem Masaryk életművét, úgy látom, hogy a következő évtizedekben Masaryk egész működése döntő hatással volt a cseh társadalmi tudat átformálására. Ha összehasonlítjuk például az egykorú magyar társadalmi valósággal, azt látjuk, hogy egy olyan szabású gondolkodó, aki gyakorlati politikus is, elméletileg is felkészült, azonkívül alkotó filozófus: ilyen szabású államférfi és filozófus egy személyben a magyar viszonyok között nem képzelhető el. Én olyan Apponyi Albert-féle típusokra gondolok, akik semmiképpen sem állíthatók vele egy szintre.

Kérdésem tehát azzal kapcsolatos, hogy ez a periodizáció Masaryk egész egyéniségét, életművét és a cseh társadalmi tudat kialakításában játszott szerepét nem értékeli? Feltűnt ugyanis nekem, hogy neve ebben az előadásban nem hangzott el.

DOBOSSY LÁSZLÓ válasza

A felszólalásokra csak röviden válaszolok, hiszen inkább csak kiegészítették előadásom tartalmát.

Azzal kapcsolatban, amit B ó k a L á s z l ó mondott, hogy ti. — ha szerényen is — felvázoltam bizonyos európai, világirodalmi távlatokat, meg kell mondanom, hogy ez valójában szükségmegoldás volt. Mindig jobb lenne ilyenkor, ha ezt a munkát a világirodalom magyar kutatói már elvégezték volna és csak hivatkozni lehetne rá. Nem egy cseh irodalomtörténeti dolgozat feladata, hogy az európai irodalomelmélet fejlődéséről vagy jelenlegi helyzetéről számot adjon, vagy azt értékelje. Azért voltam kénytelen ezt mégis megtenni, mert ez sajnálatos módon teljesen hiányzik, s valamiképpen jelezni kellett, hogy tudományszakunkban más is van, mint csupán az, amit mi végünk és ahogyan mi dolgozunk.

Ugyancsak B ó k a L á s z l ó említette, hogy a közép-európai irodalmak fejlődésében az egyezések mellett különbözőségek is vannak. Tegnap előadásában Kniezsa István akadémikus már felhívta a figyelmet ezekre a közép-európai irodalmi egyezésekre, ma pedig Hadrovics László figyelmeztetett rá, milyen érdekes lenne egy közép-európai symposion, vagy valami hasonló, s hogy ennek milyen gazdagító hatása lenne. Én úgy gondolom, hogy ezek a párhuzamba állítások természetesen nagyon termékenyítő munkák lennének, de éppen az ilyen közelebbi vizsgálódások, pontosabb párhuzamba állítások mutatnák meg a különbségeket, az egyediségeket is. Amint, az irodalom folyamatában az alkotó egyénisége rányomja bélyegét a műre, hasonlóan minden nemzet irodalmának is megvan a maga jellege, és ez kifejeződik a művekben. Ennek a jellegnek természetesen megvannak a maga okai, amelyeket tüzetesen kell megvizsgálni.

H a d r o v i c s L á s z l ó fontos és kényes kérdést vetett fel, amelyre egyelőre kénytelen vagyok negatív választ adni. E negatív válasz nem az én egyéni véleményem, csupán technikai közlés, ti. arra vonatkozólag, hogy a cseh marxista történetírás még nem tisztázta véglegesen és minden részletében a Masaryk-kérdést. — Ez azonban egy pillanatig sem jelenti azt,

hogy Hadrovics László megjegyzései objektíve ne lennének teljes mértékben indokoltak, mert kétségtelen, hogy a vita tárgyává tett kritikus korban Masaryk működése elsődlegesen fontos volt. Eppen Zdeněk Nejedlý szentelte eddig a legnagyobb méretű tudományos művet Masaryk működésének és az ő sajátos módszerével Masarykot úgy mutatta be, mint a XIX. század második fele cseh fejlődésének reprezentatív egyéniségét, aki köré tulajdonképpen mintegy kristályszerűen csoportosul minden. Objektíve tehát ez, azt hiszem, helytálló.

KNIEZSA ISTVÁN elnök javaslata

Szeretném bejelenteni, hogy Pais Dezső kollégánk javaslatára — amely-lyel természetesen mindnyájan egyetértünk — a magyar Szlavisztikai Napok alkalmából üdvözölni fogjuk a magyarországi szlavisztika nesztorát, a 85 éves Melich Jánost.

Üdvözlő táviratunk szövege a következő: „A Magyar Tudományos Akadémia Nagygyűlésének keretében rendezett Szlavisztikai Napok részvevői szeretettel köszöntik mesterüket, a magyar szlavisztika nesztorát.”

Ha nem is közvetlenül, de közvetve bizonyos fokig mindenesetre ő a szellemi atyja az összes ma is működő magyar szlavistáknak. Ha nem is közvetlenül, hiszen sokan már nem ismerték vagy nem nála végeztek, de tanulmányain keresztül, valamint Hadrovics Lászlón, Urhegyi Emilián, Sziklay Lászlón és rajtam keresztül minden ma élő szlavista valamiképpen kapcsolatban áll Melich János személyével, működésével, tudományával, tudományos érdeklődésével, és tudományos irányával. Magunkat tiszteljük meg tehát, ha erről a helyről köszöntjük őt 85. életévének betöltése alkalmából. Melich János ugyanis ennek az évnak a szeptemberében volt 85 éves.

A KÁRPÁTALJI UKRÁNOK EGYHÁZI UNIÓJÁNAK KEZDETE A XVII. SZÁZAD KÖZEPÉN

A XX. század embere csodálkozással vegyes megütközéssel olvassa a kegyetlen vallási üldözésekről, tömeges erőszakos áttérítésekről, vallásháborúkról beszélő, megfakult középkori írásokat. Pedig ezek akkoriban, a feudális társadalmi rendben szinte mindennapi, természetes jelenségek voltak. Az egyház és a földesurak állama e téren a legteljesebb együttműködést fejtette ki, akár a római irányítás alatt álló katolikus, akár a konstantinápolyi patriarcha főségét elismerő keleti egyházakról vagy keleti nemzeti egyházakról van szó. Az egyház, az ország rendszerint legnagyobb földesura, adja a feudális rendszer ideológiai megalapozását. Az egyház az „egy állam egy vallás” ideális követelményből indul ki, s hogy ennek az alapelvnek a gyakorlati megvalósítása nem mindenütt sikerül, annak oka a más irányba mutató történeti erők hatásában keresendő.

Nagyon hasonlít e tekintetben a helyzet egy későbbi, és éppen azért hozzánk közelebb álló, jobban érthető jelenségre. A polgári korszak nemzetállamára gondolok, amikor azt *soknemzetiségű* államokban akarják létrehozni. Az uralkodóosztály itt is mindent megkísérel az „egy állam egy nemzet” elv gyakorlati megvalósítására. Ilyenkor a másnemzetiségű kisebbségek elnyomásának összes lehető eszközeit igénybe veszik, s a dolog egyes szélsőséges esetekben a nemzetiségek vagyonától való megfosztásig, sőt a fizikai kiirtásig fajulhat.

A hasonlat azonban csak Kelet-Európa egy részére talál, ahol a vallási különbség a reformáció előtt nemzeti különbséget is jelzett. Így például Magyar- és Lengyelországban akkor a vallási elnyomás egyúttal „nemzeti” elnyomást is jelentett, de ez a „nemzeti” elnyomás csak vallási, egyházi vonalon érvényesült. A kettő ebben az esetben csak véletlenül esett egybe, és a „nemzeti” elnyomás másodrangú, járulékos tényező volt. Éppen ezért erősen meg kell ezt különböztetnünk a bomló feudalizmus és a fejlődő kapitalizmus korában jelentkező igazi nemzeti elnyomástól.

Az előbbi esetben a cél nem a denacionalizálás, hanem a vallási egység megteremtése. Ha ez sikerül, a dolog már be is fejeződött, az egyesültek anyanyelvét, egyházi nyelvét, nemzetiségét nem bántják. Ezért az unió esetében

engedélyezik a külön egyházi nyelv és szertartások megtartását is. A katolikus egyház ilyenkor hajlandó a latin nyelv univerzalizálásáról lemondani. Egészen más a helyzet a XIX. századi nemzeti elnyomásnál és denacionalizáló törekvéseknél. Bár sok esetben a támadások ekkor is ugyanazon nép ellen irányulnak, amely ellen valaha az egyház vezette a harcot, de a végső cél most az anyanyelv és a nemzeti kultúra megsemmisítése, a teljes elnemzetlenítés.

A hasonlatot azért hoztam fel már a bevezetésben, mert a polgári történetírás, elsősorban a támadásoknak kitett népek történészei is állandóan alkalmazták. A vallási elnyomást és az uniós törekvéseket a későbbi nemzetiségi elnyomás és denacionalizáló törekvések egyenes elődjének, középkori formájának tartják és így is tárgyalják. Előadásuk szerint az egyházi egyesítő törekvések célja akkor is az elnemzetlenítés, a többségi népbe való beolvasztás volt.

Sajnos, e nézetek maradványai még a marxista tudományba is bekerültek, és ezért tartottam szükségesnek e kérdéssel itt bővebben foglalkozni. Cáfolatára csak egy példát hozok fel: a magyarországi szlovákok a reformáció előtt sohasem tapasztaltak sem vallási, sem nemzeti elnyomást, és utána, az ellenreformáció támadása épp oly erős volt a nemkatolikus magyarok ellen, mint a lutheránus szlovákok ellen, úgyhogy még az ellenreformáció tevékenysége sem minősíthető nemzeti támadásnak. Az uniós törekvések tehát nem a nemzeti elnyomásnak vallási köntösbe bujtatott középkori formáját jelentik. A nemzeti elnyomás általában véve egy sokkal későbbi korszak, a kapitalizmus korának jelensége, s kivétel ez alól csak egy feudális állam gyarmatain fordulhat elő, amikor a hódító és a meghódítottak között erős faji és kulturális különbségek állnak fenn.

A kora-középkorban, a pogányság felszámolásától kezdve ilyen jelenségek Nyugat-Európában hosszú ideig nincsenek. Itt a katolikus vallás egyeduralmat élvez, és a mindenható egyház számára a gyenge eretnek mozgalmak elnyomása nem okoz nagyobb gondokat. De nem így Kelet-Európában, ahol katolikusok és görögkeletiek (pravoszlávok) élnek egy állam keretei között. E két egyház és vallás viszonya az idők folyamán változott. Általában azonban mindkettő az igaz, egyedül üdvözítő vallásnak tartja magát és skizmatikusnak, tehát megsemmisítendő ellenségnek tekinti a másikat. Rendszerint a katolikus egyház az agresszívebb, mert a vegyes vallású országokban — Magyarországra és Lengyelországra gondolok elsősorban — ő volt uralmon. Üldözési és térítési periódusok váltják egymást. A sikertelenség miatt érzett elkeseredés helyére többször nagy remények lépnek. Bizánc ugyanis szorongatott helyzetében, nyugati fegyveres segítség reményében, többször kilátásba helyezte az egyházi uniót. Mikor azonban kiderült, hogy ebből semmi sem lehet, újult erővel indultak meg az erőszakos térítési kísérletek, újra kezdődött a görögkeletiek üldözése. Ezek azonban az összes rendelkezésükre álló eszközökkel ellenálltak. Egy olyan országban pl. mint Magyarország, ahol a XV.

század második feléig a pravoszlávoknak még rendes egyházszerkezete sem lehet, ahol titokban működő vándor püspökök, vagy külföldi püspökök szentelik fel a papokat, ahol a keleti egyháznak nem lehetnek birtokai, ahol nincs tized és más jövedelmi forrás, — a katolikus egyház még itt sem ér el számottevő sikereket. Minden igyekezete megtörik az eddig kielégítőleg meg nem magyarázott passzív, néha aktív ellenálláson, amit a pravoszláv hívek folytatnak falusi papjaik vezetésével.¹

A XVI. század elején azonban minden megváltozik. Megindul és győzelmet győzelemre halmoz a katolikus egyházi visszaéléseket ostromozó reformáció. A katolikus egyház egyes országokban elveszti befolyását és híveit. A reformációs mozgalom Németországból hihetetlen gyorsasággal áttérjed Kelet-Európa katolikus államvallású országaira is. Lengyel- és Magyarországon a katolikus egyház átmenetileg szinte szétesik, új vallások és alakuló egyházak kerülnek túlsúlyba. E diadalmenetet egyéb okok mellett az egyházi birtokokra áhító nemesesség tömeges áttérése okozza. Gyorsan elterjed az új elv, a *cuius regio eius religio*, és a földesúri hatalom alatt álló jobbágyság szinte észre sem veszi, máris új valláson van, új egyháznak adózik.

A történelmi kényszer éppen ebben az időben szül egy új államot, Erdélyt. Az erdélyi uralkodóosztály zöme az új vallást követi, de csak azért, hogy gyorsan helyet adjon a gombaként szaporodó újabb vallásoknak és egyházaknak. A lutheranizmust a kálvinizmus, ezt az unitárius vallás követi, sőt megjelennek más, egészen radikális társadalmi programmal rendelkező szekták is, de ezek hívei nem az uralkodóosztályból kerülnek ki. Vallási kérdésekben a fejedelem és a nagybirtokosok a hangadók, az ő állásfoglalásuk dönti el sokszor még a legfinomabb dogmatikai kérdéseket is.

És itt, e miniatűr fejedelemségben, ahol a társadalmi erők egyensúlya következtében európai kivételként több vallás marad fenn egy időben, egy érdekes jelenséget figyelhetünk meg. Az új vallások csak az ország lakosságának mintegy felét kitevő magyarok és szászok körében találunk hívőkre. Az egyszerű szerkezetű székely társadalom megmarad katolikusnak, a nagytömegű, szinte homogén román jobbágytársadalom pedig görögkeletinek. A vezető lutheránus, majd kálvinista egyház tehát találkozik a régi problémával, — a görögkeleti (pravoszláv) vallás és egyház kérdésével. A magyarok és szászok között erőszakkal terjeszkedni egyik vallás sem tud, mert itt mindig az egységes uralkodóosztály egy része, tehát a nagy- és középbirtokos nemesesség, szász viszonylatban pedig egy relative erős, privilegizált polgárság az ellenfél. A vallási erőszak alkalmazása így Erdélyben belháborút vonna maga

¹ IMRE RÉVÉSZ, *La réforme et les roumains de Transylvanie. Etudes sur l'Europe Centre-Orientale*. No. 14. Budapest 1937, 1–3. l. felsorolja a nyugati és keleti egyház közötti különbségek és eltérések egy részét, de nem magyarázza meg okait, melyeket kétségtelenül a szóban forgó egyházakat létrehozó és alakító társadalmak speciális fejlődésében kell keresnünk. A témát tudomásunk szerint mindmáig senki sem tárgyalta ebből a szempontból.

után és ez, az adott kényes politikai helyzetben, a német és török közti lavírozás körülményei között, végzetes lehetett volna a fiatal államra. Az uralkodóosztály tudatában volt ennek. Ez az uralkodóosztály vallásilag megoszlott, ezért kisebb-nagyobb vallási viták folytak is körében; de a közös érdekek végül is győzedelmeskedtek. Ez magyarázza, hogy Erdélyben viszonylagos vallásbéke honolt abban a korban, amikor az európai országok többségében évtizedekig tartó irtó háborút folytattak egymás ellen a régi és az új vallás hívei.

A vallásbéke azonban csak viszonylagos. Ott volt ugyanis a nagyszámú görög keleti románság, melynek nem volt számottevő nagybirtokos osztálya, azaz vallása nem volt képviselve az uralkodóosztályban. A katolikus egyház régebben, még egyeduralkodó idején többször is megkísérelte a románok közt a térítést, s mikor az nem sikerült, a legszélsőségesebb eszközök alkalmazásától sem riadt vissza. De még az erőszak sem használt! Sem az üldözés, sem a térítés nem tudta elérni, hogy a görögkeleti románok vallásukat megváltoztassák. Csak a román társadalomból kiemelkedő és az uralkodóosztályba bekerülő egyes elemek hagyták el őseik vallását.

A reformáció utáni új helyzetben felmerült ismét a kérdés, hogy vajon új eszközökkel, új stratégiával és taktikával nem lehetne-e újra megkísérelni a térítést. Jobbágypokról és néhány kismemesről lévén szó, nagyobb társadalmi és politikai megrázkódtatástól nem kellett félni. Így előbb a lutheránus, majd a kálvinista fejedelmek is megkezdik a „nagy művet”: a görögkeleti románság áttérítését, saját egyházukkal való unióra kényszerítését.

Az új eszközök az új vallásokhoz méltók. A katolikus egyház nyers erőszakát aránylag ritkán vetik be. A megnyerés, a felvilágosítás, a prédikáció és az írás finom módszereit alkalmazzák. De mindezt a görögkeleti vallás elemeit a régi pogány hagyományokkal keverő, írástudatlan paraszti tömegek és alig valamivel magasabban álló papjaik megnyerése érdekében. A cél és az eszközök talán menthetők az adott viszonyok között, hiszen az önzetlen meggyőződés és a kulturális színvonal emelésének vágya is ott szerepelt az indítókok között, de menthetetlen a naiv, szinte gyermekes bizakodás a sikerben. A több évtizedes kísérletezésnek csak egy konkrét eredménye maradt: az erdélyi román egyházban a magyar fejedelmek honosították meg a román nyelvet, amely a későbbiek folyamán lassanként kiszorította az ott használatos egyházi szlávot.²

Mindez azonban csak bevezetés tulajdonképpeni tárgyunkhoz, a magyarországi ukránok uniójának kérdéséhez. Az ő lakóhelyük nagy részét, a hét megyét Bethlen Gábor erdélyi fejedelem élethossziglan megkapta a Habsburgoktól, de jó részük felett rendelkezett még I. Rákóczi György is, hiszen

² L. I. Révész, id. m. és Juhász István, A reformáció az erdélyi románok között Kolozsvár 1940, az előző magyar és román irodalommal.

itt terült el családi birtokai zöme. 1645-ben pedig ő is megkapta a hét megyét. Így érthető, hogy bizonyos gyenge nyomai az erdélyi kálvinista térítésnek kimutathatók a ruszinok között is. A reformáció visszhangja megtalálható az egykorú ukrán egyházi munkákban,³ de a máramarosi ruszin kismesek egy részének áttérésén,⁴ illetőleg unióján kívül e mozgalmas idők szinte észrevétlenül múltak el a magyarországi ukrán pravoszláv egyház feje felett.

Az unió itt inkább Bécs felől fenyegetett. A XVII. század fordulóján ugyanis a Habsburgok által irányított ellenreformáció egyre nagyobb tért nyert a királyi Magyarország területén. A XVI. században reformált magyar főnemesség szinte egyik napról a másikra visszatért a katolikus vallásra, s magával vitte jobbágyait is. Ugyanekkor, sőt már valamivel előbb, győzött az ellenreformáció a szomszédos Lengyelországban is. És a megújódott lengyel katolikus egyház új eszközök alkalmazásával, mint oly sokszor a múltban, hozzálátott az ország területén nagyszámban élő ukránok unióra kényszerítéséhez. A taktika egyszerű és ez esetben éppen ezért hatásos volt. A pravoszláv püspököknek és papságnak felkínálták a katolikus papság privilégiumait, és ez olyan csalétek volt, hogy egy kis erőszak alkalmazásával az unió elég simán létrejött. A vagyoniért, a nemesi kiváltságokért, és a biztosított jövedelmekért, az előző üldözés megszüntetéséért, mindössze a pápa egyházfőségét kellett elismerni. Az egy-két dogmatikai tétel feladását bőven kompenzálta a régi külsőségek, az egyházi szláv nyelv és rítus megtartása. Az 1596. évi bresti unió a lengyelországi pravoszláv papság nagy részének gyors, s a pravoszláv tömegek fokozatos áttérésének kezdetét jelentette. Haszna belőle azonban inkább csak a papoknak és az ukrán nemességnek lett, mert kisebb korlátozásokkal megkapták a katolikus papság előjogait, valamint a lengyel—litván nemesi jogokat. A tömegeknek viszont az unió viszonylagosan nagyobb iskolázási lehetőségeken, csekély kulturális emelkedésen kívül csak az egyházi terhek növekedését jelentette, mert az unitus egyház igényei erősen megnövekedtek, és ezt állami és földesúri segítséggel csak a jobbágyok terhére tudták kielégíteni.⁵

A lengyel példa nem maradt hatás nélkül Magyarországon. Azok a

³ А. ПЕТРОВ, Отзвук реформации в русском Закарпатьи XVI. в. Няговские поучения на евангелие. Прага 1923.

⁴ CZIPLE SÁNDOR, A máramarosi püspökség kérdése. II. és é. n. [Budapest 1912] 52 s. k. Ez a XVIII. század elején bekövetkező kálvinista unió sem annyira az erdélyi kálvinista egyház sikere, hanem — bármily különösen hangzik is — a Habsburg állam által erőszakolt katolikus uniós törekvésekkel való szembeszegülés eredménye.

⁵ A lengyelországi unióra I. E. LIKOWSKI, Historia unii kościoła ruskiego z kościołem rzymskim. Poznań 1875; J. PELESZ, Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom. I—II. k. Würzburg—Wien 1878; K. LEWICKI, Geneza idei unii brzeskiej. „Prace historyków ku uczczeniu 50-lecia Akademickiego Kola Historyków UJK we Lwowie”. Lwów 1929; K. CHODYŃICKI, Kościół prawosławny a Rzeczpospolita Polska. Warszawa 1934; a kérdés marxista értékelését I. Очерки истории СССР. Конец XV в. — начало XVII в. Москва 1955, 723—724 és Historia Polski (máskor) I. k. II. r. Warszawa 1955, 418 skk.

szoros kapcsolatok, amelyek a ruszin vidék birtokosait a határon túli lengyel urakhoz fűzték, lehetővé tették számukra a lengyel unió hasznának felismerését. Az erdélyi kálvinista egyesítő kísérletek szintén ebbe az irányba mutattak. A Bécsből irányított ellenreformáció magyar egyházi vezetői is azonnal észrevették, hogy itt az ideje visszatérítési akciójuk megkoronázásának egy olyan területen, ahol a régi katolikus egyház sohasem tudott sikert elérni. Így az ukrán egyesítési kísérletek két forrásból indultak ki. Az első: egyes földbirtokosok próbálkozásai a saját uradalmaikban élő pravoszlávok áttérítésére, a másik pedig: a rekatalizáló bécsi hatóságok egyesítő kísérletei az említett földesurak támogatásával.

Az első, elszigetelt földesúri kísérletek nem sikerültek, a központilag irányított és az egész katolikus egyház, valamint az állam segítségével végbenő nagy akció viszont nehezen, de elérte célját.

A kárpátukrán egyházi uniónak természetesen igen nagy irodalma van. A kérdést először azok a memorandumok, kérvények, beadványok tárgyalják, amelyeket a címzetes munkácsi görög katolikus (unitus) püspökök és papjaik szerkesztettek a XVIII. században, azoknak a harcoknak az idején, amelyeket a munkácsi *püspökség* szabályszerű felállításáért és pápai elismeréséért az ezt akadályozó egri püspök ellen vívtak. A küzdelem végül is sikerrel járt, mert 1771-ben felállították a munkácsi püspökséget.

Ezt az anyagot használták fel azután forrásként a XIX. század elején író ruszin történétírók. BAZILOVICS JÁNOS⁶ nyitja meg azoknak az ukrán papoknak a sorát, akik népük és egyházuk történetét kívánják megírni. Társadalmi helyzetük és állásuk miatt azonban ez rendszerint csak egyháztörténet maradt, és ebben az unió mindig előkelő helyet foglalt el. Így van ez LUCSKAI MIHÁLYNÁL,⁷ DULSKOVICS MIHÁLYNÁL⁸ és a többieknél, s hatásuk alatt még a nem papi szerzőknél is az egyháztörténet kerül első helyre. Lassanként elterjed az az alapjában hamis nézet, hogy a kárpátalji ukránoknak nincs is története, csak egyháztörténete. A XIX. század második felében azonban kiderült, hogy még az egyháztörténet megírásához sem áll elég forrásanyag rendelkezésre, sőt még az unió körülményei sincsenek tisztázva. Ezért egymás után jönnek a forráspublikációk. Legelőször JOSEPH FIEDLER közöl egy sor új okmányt,⁹ akit N. NILLES követ.¹⁰ A század végén pedig egy

⁶ J. BASILOVITS, Brevis notitia foundationis Theodori Koriathovics... exhibens seriem episcoporum graeco-catholicorum Munkaciensium. I—V. r. Cassoviae 1799—1805.

⁷ A XIX. sz. harmincas éveiben írt kéziratban maradt munkája: Historia Carpatho-Ruthenorum sacra et civilis.

⁸ Исторические черты Угро-Русских. I—III. k. Ungvár 1874—77. E munkája jobbára Lucskai művének és más munkáknak a kivonata.

⁹ Beiträge zur Geschichte der Union der Ruthenen in Nord-Ungern und der Immunität des Clerus derselben. „Sitzungsberichte der phil.-hist. Classe der kaiserlichen Akademie der Wiss.” Wien 1862, XXXIX. k. 481—524. l.

¹⁰ Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesiae Orientalis in terris coronae S. Stephani. I—II. k. Oeniponte 1885.

orosz tudós lép sorompóba, aki, bár őt már a *kárpátalji ukrán nép* sorsa érdekli elsősorban, nem mehet el szótlánul az egyháztörténet mellett sem. A. PETROV viszonylag nagy forrássorozatában többször is visszatér az unióra,¹¹ és szaporítja az érdekes források számát. A forráskiadás terén azonban a legnagyobb teljesítményt HODINKA ANTAL végezte, aki a már előzőleg is ismert források mellett szorgos munkával a bécsi, római és más levéltárakból hatalmas mennyiségű új anyagot gyűjtött össze.¹² Bár forrásgyűjtő elődei is kiaknázták az általuk ismert anyagot, igazán tudományosan és alaposan csak neki sikerült megvilágítania a munkácsi püspökség történetét egy hatalmas, pozitivista felfogásban és pozitivistá módszerekkel megírt munkában.¹³ Többek között ő rajzolta meg itt az unió első hiteles, kritikai történetét, megtisztítva azt a hozzátapadt legendáktól. Utána e kérdésben sok újat a polgári történészek már nem tudtak mondani.¹⁴ A két világháború között megjelent kisebb-nagyobb cikkek és tanulmányok alig hoztak néhány új adatot, felfogásban pedig hatalmas visszaesés következett be. Nem gyarapították e téren sokkal tudásunkat azok a nem régen megjelent római kiadványok sem, melyek kiadói pedig nyilván találhattak volna bőségesen ismeretlen forrásanyagot.¹⁵

A marxista történettudomány, sajnos, egyháztörténeti kérdésekkel alig-alig foglalkozik, és így tudomásom szerint ez a tanulmány az első kísérlet a kárpátalji ukránok uniójának a dialektikus materializmus segítségével való megközelítésére.^{15a} Ennek a rendkívül érdekes felépítmenyi folyamatnak (ami azonban végeredményben nem más, mint egy társadalmi rétegnek a jobbágyságból való kiemelkedése) a megvilágításához azonban sikerült néhány igen fontos okmányt is felkutatnunk egy, az eddigi kutatók által nem használt levéltári állagból,¹⁶ melyek sok tekintetben új fényt vetnek az első uniós kísérletekre.

Lássuk most közelebbről ezeket a kísérleteket. Tanulmányom megszabott

¹¹ Старая вера и униа в XVII—XVIII вв. I—II. Szentpétervár 1905—1906 a „Материалы для истории Угорской Руси” sorozatban (I—II. sz.); Újabb adatokat hoz a már idézett Отзвук... c. művében. Az unió kérdését említi Древнейшие грамоты по истории карпато-русской церкви и епархии. 1391—1498. Praha 1930 c. munkájában is.

¹² A munkácsi görög szertartású püspökség okmánytára. I. k. 1458—1715. Ungvár 1911. A további kötetek sajnos nem jelentek meg.

¹³ A munkácsi görög-katholikus püspökség története. Bp. 1910.

¹⁴ Е. Ю. Перфецкий, Религиозное движение в XVI-м и начале XVII-го ст. в Угорской Руси. «Известия отделения русского языка и словесности имп. Акад. Наук.» 1915, XX. k. I. kv. 24—77. I. c. munka pl. nem ismeri Hodinka művét és a magyar történet hiányos ismerete miatt a szerző rengeteg ténykérdésben is téved.

¹⁵ Acta S. C. Propaganda Fide Ecclesiarum Catholicarum Ucrainae et Bielarussiae spectantia. I. k. 1622—1667. Róma 1953; Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia. I—II. k. 1075—1953. Róma 1953—54.

^{15a} Korrektúra közben kaptam meg a szerzőtől И. Г. КОЛОМЬЕВ, Очерки по истории Закарпатья. „Труды Томского гос. университета” 121 k. 1953 c. munkát. Értékelése bizonyos mértékig eltér az én eredményeimtől, minek okát forráskritikai módszereink különbözőségében és az előző eredmények értékelési különbségeiben látom. КОЛОМЬЕВ nem használja fel Hodinka munkáit, illetőleg előnyben részesíti vele szemben a múlt századi ruszin amatőr paptörténészeket.

¹⁶ Országos Levéltár (OL), Rákóczi—Aspremont levéltár.

keretei nem engedik meg, hogy az uniós folyamat teljes egészét ismerthessem, hiszen ez több mint száz évig tartott. Így csak a kezdetekkel foglalkozhatom, melynek eredménye az ungi és beregi ruszin papok unióra lépése volt. Hangsúlyozni kívánom azonban, hogy a papok és a nép áttérését meg kell egymástól különböztetni. Az ukrán parasztok sokáig nem is tudták, hogy vallást és egyházat változtattak. Az a körülmény, hogy a szláv egyházi nyelv és a szertartások megmaradtak, lehetővé tette a papság uniójának gyors, feltűnés nélküli, viszonylag sima lebonyolítását. A dogmák megváltoztatása semmit sem jelentett a nép számára, hiszen még papjaik sem mindig értették e finomságokat. A pravoszláv vallás a parasztok számára csak bizonyos szokásokat, külsőségeket jelentett. Szépen bizonyítja ezt, hogy amikor sok-sok évtizeddel később egy katolikus pap a valóban nehezen érthető szentháromságról prédikált a ruszin parasztoknak, egyikük közbe kiáltott: „azelőtt sem hallottunk a szentháromságról, mégis ettek kenyeret az emberek”.¹⁷ Nem sokkal jobban állhattak e téren a falusi pópák sem. A jezsuita rend évkönyvében így írnak erről még 1713-ban is: „Műveletlen emberek, akiket amikor a szentháromság egy istenben való hitre tanítottunk, azt állították, hogy két vagy három isten van; az istenek között említették szent Pétert, Pált, Jánost és más apostolokat, és a jelenlevő orosz pópa ez ellen nem emelt kifogást.”¹⁸

Mielőtt azonban az egyesülési kísérletekre rátérnék, néhány szót kell ejtenem a ruszin egyházi szervezetről, a pravoszláv ukrán papság helyzetéről.

A pravoszláv vallás Magyarországon csak túrt vallás volt. Szervezkedése elé a katolikus egyház és az állam hatalmas akadályokat gördített. A XV. század vége előtt nem volt állandó pravoszláv püspökség az országban. Az első munkácsi püspök I. Mátyás uralkodása vége felé jelenik meg az okmányokban és akkor is az itteni csernekhegyi kolostor főnökeként. A XVI. század végéig többször hallunk még munkácsi püspökökről, de az okmányokból az is kiderül, hogy csak nehezen tudták fennhatóságukat a falusi ruszin papokra kiterjeszteni, máramarosai joghatóságuk pedig még ekkor is vitás a körtvélyesi stauropig, tehát a konstantinápolyi pátriarcha által különleges jogokkal felruházott monostor igumenje (apátja) miatt, aki a máramarosi ukránok felett is bizonyos püspöki jogokat gyakorolt, és ezek fejében mérsékelt jövedelmet élvezett. A munkácsi püspöki kolostor különben a mindenkori várúr patronátusa alatt állván, a püspökség betöltése tőle függött. A betöltési és eltávolítási joggal a munkácsi uradalom gazdái állandóan éltek is, és kényük-kedvük szerint bántak a „ladikával”, ahogy az egykorú okmányok a püspököt nevezik.

¹⁷ „Oj, ne bulo slihati o Svatej Troici, a prece lude hliba jili.” SZIRMAI A., Szathmár vármegye. Buda 1810, II. k. 333. l. nyomán közli A. ПЕТРОВ, ОТЗВУК... 21. l.

¹⁸ „Instituti rudes etiam adultiores de Deo uno et trino credendo et confitendo, quorum aliqui duos, alii tres deos esse dicebant, uno Ss. Petrum, Paulum, Johannem aliosque apostolos inter deos numerabant, praesente nec abnuente sacerdote eorum Rutheno”. Annuae litterae Societatis Jesu, 1713, idézve A. ПЕТРОВ, Старая вера... 11–12. l. és ОТЗВУК... 21. l.

Ő azonban még jóval kedvezőbb helyzetben volt mint papjai, akiket közönséges jobbágyként kezeltek, adóztattak, robotoltattak, mert anyagilag a munkácsi kolostor homályos eredetű adományok révén biztosítva volt.¹⁹

A mi időnkben, tehát a XVII. század elején Kárpátalján két nagy földesúri család dominált: a Homonnaiak és a Rákócziak. Ungvár az előbbiek, Munkács az utóbbiak területén feküdt. Az ő állásfoglalásuk nagy jelentőségű volt minden helyi ügyben, így az egyházi kérdésben is. Szavuk döntő volt Sáros, Zemplén, Ung és Bereg megyékben, a többi kisebb birtokosok általában őket követték. Más a helyzet Máramarosban, amely Erdélyhez tartozott, s ahol a román eredetű, de elukránosodott kisnemeseknek nagy beleszólásuk volt a megyei ügyekbe. Az unió itt később és másként ment végbe, mint a nyugati területeken, s így ebben a tanulmányban Máramarossal nem foglalkozom.

Az unió tárgyalásánál tehát figyelemmel kell kísérnünk a két nagy földesúr állásfoglalását, kívánságát és óhaját egy részről, másrészt pedig a munkácsi pravoszláv püspök és papjai jogfosztott helyzetét, egyházuk nehéz anyagai és alacsony kulturális viszonyait. Az ukrán nép csak kezdetben, az első ügyetlen kísérletnél, majd jóval a papok sikeres uniója után szól bele a dologba, mikor már érezni kezdi az egyesülés terheit, amikor papjai a katolikus papok mintájára hatósági támogatással, különféle adókkal és robottal terhelik.

A legelső unió kísérlettel Homonnai-Drugeth György, a nemrég rekato-lizált főúr próbálkozott 1614-ben. Hosszú ideig a birtokaival határos Lengyelországban tartózkodott, ahol rokonai, barátai éltek. Ismerte a lengyelországi unió körülményeit, s talán saját elhatározásából, talán az egyesült przemysli püspök rábeszélésére, elhatározta birtokai ukrán lakosságának unióra való kényszerítését. Ez a gondolat a teljes erővel folyó országos rekatolizációs mozgalom körülményei között szinte természetes. Az unió lebonyolítása céljából birtokára érkezett A. Krupeckij przemysli egyesült püspök, akinek már gyakorlata volt az ilyesmiben. Néhány pap és szerzetes megnyerése a katolikus papok kiváltságainak megígéréseivel, nem lehetett nehéz feladat. De úgy látszik, hogy taktikai hibát követhettek el, mert a nép is tudomást szerzett a dologról, s a régi hitük mellett kiálló fegyveres parasztok megtámadták Krupeckijt, kinek életét csak Homonnai és fegyveres kíséretének közbelépése mentette meg.²⁰ Az első egyesítési kísérletnek ezzel, tudomásunk szerint, vége is szakadt. Felmerül itt azonban még egy kérdés. Ha az unió a Homonnai-

¹⁹ A magyarországi görögkeleti (pravoszláv) vallási és egyházi viszonyoknak hatalmas irodalma van. Számunkra azonban elegendő HODINKA, A munkácsi... püspökség története és Петров, Древнейшие грамоты... c. művei megfelelő részeinek ismerete.

²⁰ Ezt az epizódot, melynek körülményeit különben forráshiány miatt mély homály fedi, minden unióval foglalkozó szerző röviden tárgyalja. Nekünk sem sikerült eddig új adatokat találni, melyek jobban megvilágítanák a dolgot és főleg azt a problémát, hogy a Homonnaiak nem folytatták-e ezt az akciót a przemysli püspök segítségével egészen Parthennek a megjelenéséig. Alig hihető, hogy e sikertelen kísérlet elvette volna a földesúr kedvét a további próbálkozásoktól.

jóságokon sikerült volna, vajon tovább terjedhetett volna-e a protestáns Rákócziak birtokain. Hogy a dolog nem ment volna simán, azt a negyed századdal későbbi, igen bonyolult egyesítési kísérlet mutatja.

A kezdeményezés ezúttal Taraszovics Vazul munkácsi pravoszláv püspök kezében volt, akit a várúr, I. Rákóczi György erdélyi fejedelem 1633-ban erősített meg állásában. Elődei szomorú sorsán tanulva — a várurak ti. egyszerűen elkergették őket, ha nekik nem tetsző dolgokat csináltak — biztosítani kívánta helyzetét. Az egykorú okmányok szerint lengyelországi papokkal vette magát körül, jövedelme egy részét is oda küldöztette. Csak sejthetjük, hogy ezek a papok, vagy legalább is egy részük már görögkatolikus volt. Ők világosíthatták fel az új püspököt, hogy mit kell tennie. Titkos tárgyalásokat kezdett Lippai egri érsekkel és királyi kancellárral, s ennek eredményeképpen elhatározta, hogy 1640 decemberében Jászóra utazik az unitus hitvallás letételére. Szándékáról azonban környezete tudomást szerzett és elárulták. Balling várkapitány, Rákóczi munkácsi teljhatalmú megbízottja tudomást szerezvén a dologról, fegyveres katonákkal betört a püspöki kolostorba, a miséző Taraszovicsot elhurcoltatta az oltártól, és börtönbe csukatta. Tulajdonképpen nem történt semmi különös, hiszen az előző püspököket szintén gyakran bebörtönözték. A patrónus megbízottja útján a hosszú gyakorlatból származó jogait érvényesítette.²¹

Ez alkalommal azonban bonyodalmak keletkeztek. Az unióra váró katolikus egyház azonnal megmozdult, és mozgósította az egész ellenreformációs apparátust, élén a királlyal. Taraszovics ügye így az adott viszonyok között „nemzetközi ügy” lett, részben hozzájárult a királyi Magyarország és Erdély közötti amúgy is feszült viszony kiélezéséhez. Császár, pápa, nuncius, prímás levelezik, a congregatio de propaganda fide ülésezik és határozatokat hoz. A munkácsi püspök, akit egy ideig, nem tudni mi okból, rutén patriarchának neveznek, híres és népszerű emberré válik. Rövidesen kiderül ugyan, hogy ilyen patriarcha nincsen és nem is volt, kiderül, hogy Munkácson kánonjogilag elismert püspökség sem létezik, ezért Róma lelkesedése lelohadt, de nem a magyar egyházfőké. Sok huzavona után Rákóczi kénytelen volt Taraszovicsot fél év után szabadon engedni. Míg börtönben volt, hivatalos vizsgálatot folytattak le ellene. Az egyesülés vádja azonban, érdekes módon, nem szerepel a vádpontok között. Csak azt bizonygatják, hogy Taraszovics papjaitól minden püspöki ténykedésért a szokottnál magasabb összeget szedett, tizedet követelt ott, ahol nem járt neki, az ukrán jobbágyok között divatos, gyakori válást megnehezítette. E vádak valószínűleg igazak voltak: Taraszovics már az unió előtt megkezdte az egyház drágítását. Szabadulása előtt egy kötelezvényt kellett aláírnia, ami alaposan megnehezítette volna további működését.

²¹ A Taraszovics-féle uniós kísérlet tárgyalásánál a HODINKA által nyújtott előadásra és okmánytárára támaszkodom, az új adatokat külön feltüntetem.

Elfogatásának igazi okai azonban nem ezek voltak, hanem áttérési szándéka, mire jó bizonyíték a munkácsi pravoszláv papok egy 1659. évi, Bereg megyei tiszttviselők előtt tett nyilatkozata. Ebben ez áll: „Esett ugyan fogságban az ladika, de nem az Méltóságos Feiedelem Asszony ő nagisága (Lórántffi Zsuzsanna) fogatta megh, hanem ők magok (ti. a munkácsi papok) atták kézben akkory munkacsi kapitannak, Ballingh Janosnak, mivel illien dologh hallatott felőlle, hofi miniajoknak akaratiok ellen és hirek nélkül csak magától, titkon, arra obligálta magát az ladika, hofi őket miniajokat, kik görögh vallason volnanak, catholica religiora convertálná, kit maga titkon megh is cselekedett. Annak utánna errőll erős hyttel megh esküdt, hofi illien igiekezeti nem volt, s ugi lött szabadulása. Egieb aránt ők soha megh nem engedhették volna neki.”²² Ez a magyarázat lényegében elfogadható, csak részleteit kell óvatosan felhasználnunk, mert a vallomást a papok Lórántffi Zsuzsanna nyomására tették, mint azt még látni fogjuk.

Taraszovics azonban keményfejű ember lévén, nem adta fel terveit. Bécsbe menekült, itteni segítséggel akarta szándékait megvalósítani. Az akkori politikai helyzet azonban nem kedvezett neki. Bécs hosszú kezei nem értek el a protestáns erdélyi fejedelem birtokaira. A harminc éves háború korában vagyunk, Erdély a hatalmas protestáns blokk szövetségese. Rákóczi a bécsi követelésekre azzal érvelt, hogy Munkács várát és uradalmát királyi adományként bírja összes jogaival. Így a pravoszláv püspöki kolostor patronátusa is őt illeti. Ebből következőleg az ukrán püspököt, Balling szavaival élve, „az ki őtet beállatta, ugyanaz is priválhatja”.²³ A király viszont főkegyúri jogait emlegette, melyeket bizonyos régi oklevelek tanúsága szerint elődei a munkácsi püspökséggel kapcsolatban is gyakoroltak.²⁴ Az ilyen jogi vitákat a tényleges erőviszonyok szokták eldönteni, és ezek ezúttal Rákóczinak kedveztek, amit szépen bizonyít az 1645. évi linzi béke. Kénytelen volt ezt belátni Taraszovics is, aki hosszú hányódás és kegyelemkenyér után kibékült Rákóczival, és külsőleg pravoszlávként halt meg Munkácson 1648-ban. Valójában azonban már unitusnak érezte magát, mert püspöki utódául Parthen Pétert jelölte, aki ekkor már megtette az első sikeres lépéseket az unióra Ungvárott, a katolikus Homonnai-jószágok központjában.

Taraszovics e lépésének a megértéséhez a következőket kell tudni. Munkácsra való visszatérése legfeljebb csak az ő uniós reményeinek feladását jelentette, ha ugyan itt nem valamilyen összjátékot kell látnunk. Az egri püspöki levéltár most először hozzáférhető anyaga fogja a feleletet megadni. A katolikus hierarchia ugyanis a közben primássá előlépett Lippai vezetésével tovább működött az unió érdekében. A szálakat Jakusich egri érsek bonyolí-

²² OL. Rákóczi—Aspremont lvt. Caps. 73. fasc. 3. 1659. nov. 19.

²³ Ballingh 1641. jan. 18-i Drugeth János országbíróhoz intézett levele. HODINKA, A munkácsi... püspökség okmánytára. 79. l.

²⁴ III. Ferdinánd 1642. ápr. 5-i levele az erdélyi fejedelemehez. Uo. 133. l.

totta, Homonnai-Drugeth János özvegye, Jakusich Anna segítségével. Munkács helyére így Ungvár lépett. A Homonnai birtokokon e korban különben is több pravoszláv ukrán élt, mint a Rákóczi uradalmakban. Taraszovics Munkácsra való visszatérése után itt a munkácsi kolostor Parthen Péter nevű igumenje, valószínűleg egy lengyelországi származású bazilita szerzetes került előtérbe, kit egy Kossovich Gábor nevű másik, jezsuitáknál nevelkedett unitus pap támogatott.²⁵ Működésük eredménye meglepő: 1646 tavaszán 63 ukrán pap az ungvári vártemplomban letette az uniós hitvallást, azaz megtörtént a ruszin papság első csoportjának a katolikus egyházzal való egyesülése. Az ok világos és egyszerű. Még a régi polgári történetírás is elismerte, hogy e lépésnél kizárólag anyagi okok játszottak közre.²⁶ Előzőleg ugyanis minden illetékes fórum kötelezte magát, hogy az áttérő papoknak megadják a katolikus egyházi kiváltságokat, azaz a papi telket, a jobbágyi robot alóli mentességet, biztosított bevételeket, és a kollektív nemesi jogokat.²⁷ Mindezekért nem kellett nagyáldozatokhozniok. Megtarthatták szertartásaikat, a szláv egyházi nyelvet és a püspökválasztás jogát.²⁸ A pravoszláv pap így egyszerű jobbágyból, szűkös körülmények között élő robotoló parasztból, jogtalan páriából privilegizált úr lehetett, egy-két amúgy sem világos dogma feladása és a pápa főségének elismerése árán.²⁹

²⁵ Kossovich valószínűleg Lengyelországból került ide Ungvárra. Ott ugyanis a bazilita rendet már átszervezték, fiatal tagjai egy része a jezsuitáknál tanult. Említi ezt az unitus metropolita, J. Velamin Rutszkij egyik beszédében: „...pro studiis locum obtentum est apud PP. Jesuitas...” M. M. WOJNAR, *De regimine Basilianorum Ruthenorum*. Róma 1949. „Analecta OSBM” Series II, sectio II, vol. I. 63. l.

²⁶ „...a püspökség és a rutén hívek vallási viszonyaiban beállott eme nagy változás (unió) előbbi vallási állapotuk és súlyos helyzetök épp annyira tarthatatlan, mint tűrhetetlen voltából szükségképpen következett be.” HODINKA, A munkácsi... püspökség története. 320. l. és más helyeken.

²⁷ Lippai esztergomi érsek 1648. május 14-i levelében így ír az áttért papokhoz: „...quicumque sub ditione s. coronae regni Hungariae ex antelato ritu graeco Rutheno in sacerdotium legitime assumpti in unionem catholicae ecclesiae Romanae sese vel recepissent hucusque vel reciperent dein, universos et singulos in nostram paternam curam et singularem protectionem non modo suscepimus in domino, verum etiam omnibus privilegiis, libertatibus, immunitatibus et exemptionibus quibus aliis sacerdotibus et ecclesiasticis in hoc regno fruuntur, juxta pastoralis officii nostri plenitudinem participes efficiamus iisdemque eosdem uti, frui ac gaudere posse declaramus...” és e jogok élvezetében mindenki ellen megvédi őket. HODINKA, A munkácsi... püspökség okmánytára. 155. l.

²⁸ Bizonyítja ezt többek között az az 1652. évi levél, amit az unióhoz csatlakozó ukrán papság második csoportja intézett a pápához. Kijelentik csatlakozási készségüket: „...his tamen adjectis conditionibus: 1. ut ritus graecae Ecclesiae nobis servari liceat; 2. episcopum a nobis electum et ab apostolica sede confirmatum habere; 3. immunitatibus ecclesiasticis libere frui, quibus reverendissimus praesul facillime annuit...” HODINKA, uo. 164. l.

²⁹ Az érdekelt földbirtokosok azonnal megkezdtek az egyesült papság helyzetének szabályzását. Így pl. Homonnai-Drugeth György a primás közbenjárására 1655. márc. 31-én kiadott oklevelében a következőket rendeli: 1. a felszentelt ukrán papokat „igazi és törvényes” papoknak ismeri el, és gazdatisztjeivel is elismerteti; 2. eltöltja tisztjeinek a vétkes papok elfogását, bebörtönzését és megbüntetését. A jurisdictiót ezután a munkácsi püspök gyakorolja felettük. Még birtokügyekben is a püspök és az uradalmi tisztekből alakított vegyesbíróság ítél felettük, de ilyenkor a bírság a földesurat illeti; 3. a jobbágytelken ülő parochusokat felmenti a robottól, telkükért mindössze évi

A katolikus egyház új taktikája tehát hatásosnak mutatkozott. 1648-ban a nagyszombati egyházmegyei zsinaton megjelenő Parthen már a Zemplén és Ung megyei pravoszláv papok túlnyomó többségének unióját jelentette.

Taraszovics halála után Parthen azonnal megkapta jutalmát. Az egyesült papok megválasztották püspöknek, s Parthen — a neofita — sietett felszenteltetni magát a gyulafehérvári *pravoszláv* román püspökkel, hogy megelőzze az esetleg Munkácson megválasztandó új püspököt. SRóma, a szent ügy érdekében, rövidesen megadta Parthennek elkövetett bűnéért a felmentést.

Az unió első sikeres szakasza ezzel lezárult. A következő feladat a munkácsi püspöki kolostor megszerzése, más szavakkal a Rákócziak kezében levő püspöki székhelyre való bevonulás és a Rákóczi-javak papjainak az egyesülésre való rábírása volt.

Ez azonban már első pillantásra is nehezebb feladatnak látszik az eddiginél. S hogy mégis sikerült, egy kis szerepe volt benne a véletlennek és nagy szerepe a jezsuitáknak.

I. Rákóczi György az unió ügyében végig merev, elutasító magatartást tanúsított, és álláspontját a királlyal szemben is meg tudta védeni. 1648-ban bekövetkező halála azonban némileg megváltoztatta a helyzetet. Bereg megyét a linzi béke értelmében azonnal visszacsatolták a királyi Magyarországhoz. II. Rákóczi György a munkácsi uradalmat így már nem erdélyi fejedelemként, hanem magyarországi birtokosként bírta, és e minőségében bizonyos mértékig alá volt rendelve Bécsnek. A Rákóczi család magyarországi birtokait azonban férje halála után az öreg fejedelem felesége, Lórántffi Zsuzsanna kezelte, aki az unió kérdésében talán még keményebb vonalat követett, mint elhunyt férje, és ezt a megváltozott helyzet ellenére is érvényesíteni tudta. Az ő életében Parthennek semmi reménye sem lehetett a munkácsi székeskolostor megszerzésére. Lórántffi Zsuzsanna nemhogy a katolikus uniót nem tűrte, hanem fogarasi birtokain már előzőleg alkalmazott módszereivel egyenesen *kálvinista uniót* szándékozott létrehozni. Néhány adatból következtetve úgy néz ki a dolog, hogy Taraszovics halála után kálvinista papok ellenőrzése alá helyezte birtokai pravoszláv papjait, és kálvinista felügyelet mellett választatott új püspököt. Hogy itt tudatos kálvinista egyesítő törekvésről vagy csak bizalmatlanságról volt-e szó, jelenleg nem tudjuk véglegesen eldönteni. A bizalmatlanságra elég oka volt, mert Taraszovics halála után, ennek meghagyása értelmében, a munkácsi papok is az Ungváron élő egyesült Parthent választották meg püspökükké. Lórántffi Zsuzsannának tehát kényszeríteni kellett őket egy újabb választásra, ami azután református udvari papjai felügyelete mellett

6 forintot fizetnek ; 4. a munkácsi püspök Ungváron egy teljes adómentes házat építhet iskolai célokra. Ezenkívül a földesúr birtokain a teljes püspöki joghatóságot gyakorolhatja papjai felett (HODINKA, id. m. 176—177. l.). Hasonló okleveleket állítottak ki rövidesen a Rákócziak és más birtokosok is, de nem minden birtokos, ami az unió ügyét erősen hátráltatta.

folyt le. Az új pravoszláv püspök Miszticzei Zékány János, egy beregi kisnemes lett.³⁰

Lórántffi Zsuzsanna életében így Parthennek nem sikerült a székeskolostor megszerzése. Ezért további működése inkább labilis helyzetének más oldalról történő megerősítésére irányult. Lippai primás segítségével püspökké választásának pápai megerősítését és királyi kinevezését szorgalmazta. De még ez sem ment simán. Róma túl sokat kíváncsiskodott. Elsősorban a munkácsi püspökség eredete érdekelte. A kánonjog szerint ugyanis egy régi püspökség felújításánál bizonyítani kell az apostoli leszármazást, új püspökség felállításánál pedig igazolni kell egy meghatározott nagyságú, tetemes évi biztosított jövedelmet. Az ellentmondó és hiányos információk miatt a római egyházi hatóságok nem látták bizonyítottnak a püspökség apostoli leszármazását, és ezért elismerésével kapcsolatban igen sok nehézséget támasztottak. Az egyszerűbb megoldáshoz, új püspökség alapításához viszont nem volt meg a szükséges biztosított jövedelem. Így Róma közvetítő megoldáshoz folyamodott. A pápa Parthen püspökké választását megerősítette, de a munkácsi püspökség kérdésében nem döntött. Az egyesült papság tehát kapott egy püspököt, de nem volt püspökségük, ami később még sok nehézséget okozott. Nem ment egyszerűen a királyi kinevezés sem, mert Parthen azt csak 1659-ben vehette kézhez. Róma döntését még Lippai primás-kancellár legmelegebb támogatása sem tudta befolyásolni.

Kinevezése után Parthen a hatóságok legteljesebb támogatásával igyekezett munkácsi székhelyét elfoglalni és a többi pravoszláv papokat az unióra rávenni.

Kinevezése után panaszt tett a királynál és az országgyűlésen Lórántffi Zsuzsanna ellen. Erről értesít bennünket az az 1659-i Bereg megyei tisztviselők előtt tett bevallás, melyből már idéztünk: „...eset volna értékre (ti. az orosz papoknak, de inkább Lórántffi Zsuzsannának), hogj ladikaioknak és magoknak is mindnyaioknak nevek alatt és képekben ...publica querelat töttenek volna koronás Királji és Czaszar Urunk ő Felseghe és az nemes országh előtt mostani posoni gyűlésben arról...”, hogy a munkácsi püspökséget katolikusok alapították, a régi királyok falvakkal és tizedekkel megajándékozták, de Lórántffi Zsuzsanna e javadalmat elvette, Taraszovicsot áttérése miatt bebörtönöztette, kálvinista prédikátorokkal választatott új püspököt stb. Ebből kiderül, hogy Parthen országos ügyet akart a munkácsi püspökség dolgából csinálni, reménykedvén a katolikus egyház, a király és a katolikus többségű országgyűlés segítségével. Lórántffi Zsuzsannának kellemetlen lehetett a dolog, ezért vette rá a munkácsi papokat a megyei bevallás meg-

³⁰ Lippai primás írja 1654. júl. 2-i, a congregatio de propaganda fidehez intézett levelében Lórántffi Zsuzsannáról: „Illa sine dubio, ut et est zelantissima haeretica, non admittet in Munkács Parthenium catholicum, cum jam alterum curaverit, ut dictum est, per calvinistas eligi...” HODINKA, id. m. 173. l.

tételére, melyben a kihallgatott ukrán papok a diétához beadott panaszra elmondják a fejedelemsasszony jogászai által előre kidolgozott védekezést, melynek lényege, hogy a vádak többsége nem igaz, ami pedig igaz, azt a várúr, patronusi joga lévén, jogosan cselekedte.

Hogy mi lett a dologból, sajnos nem tudjuk, de nagy sikere a Parthen-féle akciónak aligha lehetett. S az ügyben mégis döntő fordulat állt be, mert közbeszólt a véletlen.

Lórántffi Zsuzsanna meghalt, helyét Báthory Zsófia, II. Rákóczi György felesége foglalta el. Ő pedig eredetileg buzgó katolikus volt, csak férje kívánságára tért át férjhezmenetelekor a kálvinista vallásra. Parthen első kísérleteit, amikor férje a szerencsétlen lengyelországi kalandba bonyolódott, majd trónjáért küzdött, még ő is visszaverte. Férje halála után azonban fiával együtt azonnal visszatért a katolikus vallásra, s így a helyzet gyökeresen megváltozott. A katolikus uniót a katolikus földesúr tovább nem gátolhatta.

Lippai primás egyik első dolga a fejedelemsasszony áttérése után mindjárt Parthen és az unió ügyének diadalrajuttatása volt. Utasította Báthory Zsófia jezsuita gyóntatóját, hogy vegye rá őt Parthennek Munkácsra való beengedésére és az uniónak birtokain való végrehajtására.³¹ A fejedelemsasszonyban azonban feléledt a földesúr, a kérdésben egyelőre nem enged. Az uniót ugyan helyesli, az anyósa által annak idején megválasztatott pravoszláv püspököt egyszerűen kiebrudaltatja a székeskolostorból, de a munkácsi kolostor patrónájának tartva magát, nem akarja elfogadni a ráerőszakolt püspököt, ki közben túl nagy úr lett ahhoz, hogy a régi munkácsi püspök alázatos és engedelmes szerepét szó nélkül játssza. Báthory Zsófia ezért a lengyelországi chełmi unitus püspökhöz fordul, és tőle kér megfelelő embert a püspökségre. Ezt a törekvését Lippai kívánsága ellenére, Báthory Zsófia jezsuita gyóntatója, Milley István is támogatta, aki különféle, nem egészen világos okok miatt nem tartotta alkalmasnak Parthent a püspökségre. Így ő maga bonyolítja le egy lengyelországi rendtársa segítségével a szükséges levelezést.³²

A dolog azonban elhúzódott, Lengyelországban sem volt könnyű alkalmas embert találni, idehaza pedig a primás nyomása erősödött. Végül is Parthen a katolikus egyház érdekeire és öreg korára hivatkozva, elnyeri a fejedelemsasszony beleegyezését, miután az elpusztult munkácsi püspöki kolostor helyén új kőtemplomot építtető pravoszláv moldvai vajda is őt ajánlja e tisztségre. Parthen így élete utolsó napjait mégiscsak ott élhette le, ahonnan

³¹ „Az Fejedelem Asszony fíjával, az iffiú Fejedelemmel való megtéréseknek nem kicsiny giümölese lehet a többi között, hogy ha eő kegielmek az mostany Munkácsy orosz püspök Parthénus Péterhez való azon munkácsy tractusban és teőb ő kegielmek jországiban levő orosz papok subjectiójában fáradoznak... Kegielmed ezért laborálljon az jránt és munkálkodjék az Fejedelem asszony s mind penigh az iffiú Fejedelem előtt, legjenek segítségel az püspökhöz mind az meghjrt orosz papok subjectiojában, mind penigh annak az orosz munkácsy calastromban lévő (lakó?) püspöknek (Miszticzei János pravoszláv püspök) amotiójában...” Lippai Milley Istvánhoz írt 1661. júl. 24-i levele. OL. Rákóczi-Aspremont lvt. Caps. 73. fasc. 10.

³² A levelek uo.

fiatal házfőnökként úgy távozott, hogy végrehajtja azt az uniót, amibe elődje és tanítója, Taraszovics belebukott. A munkácsi földesúr patrónusi jogait azonban el kellett ismernie. A fejedelemsasszony és fia által 1664. március 18-án kiadott, eddig ismeretlen megerősítő oklevél nem hagy kétséget e kérdésben. Még jobban megvilágítja a helyzetet Parthen három nappal később kiállított oklevele, melyet itt kihagyásokkal szó szerint adok: „Én, Parthenius Péter, az egész Dunán innét lévő Magyar országghi geörög rituson és rendtartáson valóknak ordinárius püspöke, adom tudására mindennek, az kiknek illik, ez levelemnek rendiben, hogy az Méltóságos Báthory Sophia Asszony (és fia) stb. stb. kívánván jószágokbeli alattok valóinak lelki javokat, az munkácsi clastromot mostani hozzá birott jövedelmével és pertinentiáival egyetemben ingyen való kegyelmességekből, mint Munkáts várának örökös urai és az megnevezett clastromnak absolutus patronussi atták és bocsátották kezemben a véghre, hogy az régy geörög Szentth Attyáknak bévett hite és rend tartássj szerinth való püspökségem beli tisztemnek alkalmatossan megfelelhessenek. Én is azon clastromot nevezet jövedelmével és pertinentiáival nem egyebűn, hanem az eő Nagyságok patronussi collatiojábul vészem, kötelezvén arra magamot, hogy tehetségem szerint semmit hátra nem hagyok az Szent Canonok szerint való hivatalomnak megfeleléseben. Ellenben penig soha ollyat nem követek, melly eő Nagyságoknak, mint keresztény Méltóságos patronusimnak bántódására vagi praeiudiciumára lehetne, és ez mostan conferált clastromnak mostani jövedelmével és pertinentiáival (az mellyekkel immediate Miszticzevszky Joanniky kezében volt és mostan én is eő Nagyságok kegyelmessége által ugyan azokkal az mint kezemhez vészem) megelégedvén, többet nem praetendálok és semmi uton módon többet nem is keresek, hanem csak egyedül ajánlom magamot és az szegény clastromot az eő Nagyságok istenes kegyelmességében...”³³

Íme egy ilyen levelet kellett kiállítani egy buzgó katolikus földesúr számára az első magyarországi görögkatolikus püspöknek, akit a pápa megerősített, a király kinevezett. Elképzelhetjük ezek után, hogy milyen helyzetben lehettek pravoszláv elődei, és még inkább a földesúri önkénynek teljesen kiszolgáltatott falusi pópák. Aligha csodálkozhatunk azon, hogy mind a püspök, mind pedig papjai az adott viszonyok között az unióban látták a nehéz helyzetükből kivezető utat.^{33a}

³³ Mindkét levél *uo.*

^{33a} KOLOMIEC ezt a „megértő” álláspontot a polgári történetírók tudatos és célzatos hamisításának tartja, és azzal érvel, hogy a pravoszláv papok előzőleg „privilegizált” helyzetben voltak. Kétségtelen, hogy a legtöbb helyen valóban a közönséges jobbágyoknál kevesebb földesúri adót fizettek. Ez azonban nem „privilegium”! Adatok százai mutatják, hogy az uradalmi tisztek a „privilegizált” papokat éppúgy robotra hajtották, mint a többi jobbágyokat, még akkor is, ha történetesen éppen isteniszteleket végeztek. Én a papok menekülési kísérletét — merthogy számos egykorú hiteles forrás is az uniót ennek tartja — az egyesülés egyik fő okának gondolom. Nem lehet őket olyan erős népi öntudattal rendelkező rétegnek tartani, amely a kísértésnek ellenállva nem kap a kínálkozó alkalmon. A feudális társadalomban mindenki úr

Parthen azonban nem sokáig élvezhette püspöki tisztét, mert a székeskolostorba való bevonulása után rövidesen meghalt.

A következő események szinte teljesen ismeretlenek az eddigi irodalomban, új és még ki nem merített levéltári adatok alapján kísérlem meg tehát a történetek rövid vázolását.

Parthen halálos ágyán az előző szokás szerint kijelölte utódát, Volosinovszki József, egy lengyelországi nemes származású bazilita szerzetes személyében, aki régebben járt nála, és a szerepet vállalta. A Homonnai birtokok és a makovikai jószág papjai elhalt püspökük kívánsága szerint azonnal be is hívták Volosinovszkit Magyarországra.³⁴ A Rákóczi jószágok papjai és elsősorban a székeskolostor szerzetesei azonban megint csak külön politikát folytattak, úgy látszik, pravoszlávok akartak maradni. Ezért titokban Rácz Ferenc igument választották meg püspöknek, aki a Homonnai jószág papjait is vissza akarta csalogatni a régi vallásra. Mindez oly titokban folyt, hogy még Báthory Zsófiának a pravoszláv papokat szemmel tartó jezsuita gyóntatója, Milley István sem tudott róla. Az ungvári unitus pap révén derült ki a dolog. Ő azoknak a régebbi unitus papoknak a körébe tartozott, akik kitarítottak az új hit mellett, mert mint mondotta, „ha elállnának az uniótól, paraszti munkát kellene végezniök, mint ahogyan az unió előtt robotra kényszerítették őket”.³⁵

Volosinovszki rövidesen megérkezett, és a munkácsi pravoszláv szervezkedés leleplezése után rögtön nyert ügye lett. 1666 tavaszán a Parthenéhoz hasonló kötelezettségvállalás után elnyeri Báthory Zsófia támogatását. Így elkésett a Szelepcsényi primás által püspöknek oda küldött Korditz Simon, egy ismeretlen egyén, aki fennmaradt levelében a primás capellánusának nevezi magát. Hiába fog össze a székeskolostor barátainak egy részével, Volosinovszkival szemben nem tudja a püspökséget megszerezni, mert még Rácz Ferenc és társai is az utóbbi mellé állnak és végül elismerik püspöküknek.³⁶

Ismeretlen okok következtében Volosinovszki dolgai sem mentek simán. Négy pontban foglalt új kötelezvényt kellett aláírnia. Ebben tudomásul veszi, hogy a püspökségből kivetik, ha a pravoszlávokkal cimborál, ha házasságokat felbont, ha özvegy papot nősülni enged, s végül, ha a kolostor vagyonát

szeretett volna lenni, s ha valaki ennek ellenállt, megérdemli elismerésünket. Ezt azonban nem lehet mindenki számára követendő normaként felállítani, ez anakronizmus lenne.

³⁴ „My orosz papok Humennaj jóságban es Makoviczaj jóságban lakozók, edgy akarattal léven mindnjaian, gyűlésünknek idein egyben gyűlvén Berezna nevű faluban, egész gyűlésünknek akarattyából irtunk be Lengyel országban az tiszteletes Wolosinowskij Joseph archidiakonus becsültetes urunkhoz, ilyen szükséges dolgokban kérvén ő kegielmét, hogy Istennek rendelyséből lenne ő kegyelme minekünk lelky vézetők s pasztorunk s venne fel ő kegyelme az püspökséget...” 1666. febr. 16-i levél ukránból való magyar fordítása. OL. Rákóczi-Aspremont lvt. Caps. 73. fasc. 10.

³⁵ „...nam si resisterent ab unione, deberent rusticari, sicut ante unionem cogebantur ad robottas.” Bornemissza András ungvári katolikus pap 1666. márc. 20-i levele Milley Istvánhoz. Uo. Caps. 73. fasc. 10. Rácz Ferencnek az ungvári ukrán paphoz intézett levelének magyar fordítása uo.

³⁶ A vonatkozó anyag OL. Rákóczi-Aspremont lvt. Caps. 73. fasc. 10.

tékozolná, vagy püspökhöz méltatlan cselekedetet követne el. Később még egy másik kötelezvényt is ki kellett állítania, melyben a patrónus jogainak tiszteletben tartását és pravoszláv püspök által való felszentelésének a primás előtt való tisztázását igéri.³⁷

E követelményeknek a püspök eleinte meg is felelhetett. Pozsonyban letette az egyesültek hitvallását, az uniós esküt, és nyilván megnyerte az udvari körök tetszését, mert a király már 1667-ben kinevezte püspökké, holott a pravoszláv püspök által történt felszentelése miatti pápai felmentést és választott püspöki megerősítést csak 1669-ben nyerte el.³⁸

Volosinovszkinak nem volt könnyű dolga. Báthory Zsófia, csakúgy, mint Szelepcsényi primás, az unió befejezését várták tőle. Ez azonban nehéz feladatnak bizonyult. A pravoszláv ellenzék feje Miszticzei János, az a püspök volt, akit még Taraszovics halála után Lórántffi Zsuzsanna választatott meg az egyesült Parthen ellenfeleként. Báthory Zsófia katolizálása után ugyan elkergette őt Munkácsról, ahová végül is Parthen vonult be az unióval, de Miszticzei János bevette magát az Apaffy uralma alatt álló Erdélyhez tartozó Máramarosba és onnan agitált az egyesülés ellen. A megyei pravoszláv és kálvinista nemesség támogatta, de pártfogókra talált még a beregi és ungi, itt-ott megmaradt protestáns urakban is, akik saját birtokaikon megakadályozták ukrán papjaik unióját. Tették ezt néha a katolikus befolyás ellensúlyozása végett, de gyakran anyagi érdekből. Kizárólag ilyen indokok alapján, egyes kisebb katolikus birtokosok is negatív álláspontot foglaltak el az unióval szemben. Ennek megértéséhez azonban tudnunk kell, hogy mit jelentett az unió az urak szempontjából.

Forrásaink alapján többször hangsúlyoztuk már, hogy a pravoszláv papság unióját elsősorban anyagi előnyök magyarázzák. A primás és a katolikus nagyurak többször biztosították szóban és írásban a pópákat, hogy egyesülés esetén elismerik katolikus papi jogállásukat, azaz felmentik őket a robot és a földesúri adók alól, kis pénzbeli szolgáltatásokkal terhelt telket hasítanak ki számukra, és — talán megígérhették azt is, hogy a katolikus papok mintájára megadóztathatják híveiket. Ez utóbbira azonban pillanatnyilag nincs adatunk, csak a későbbi gyakorlatból következtethetünk rá.

Könnyen megígérhette ezt a primás, hiszen a dolog őt közvetlenül nem érintette, megígérhették a nagybirtokosok, akiknek az ukrán papok felszabadítása csak néhány forintjukba és néhány robotnapba került, amit bőven kompenzált az ideológiai hatás, amit az egyesült papság segítségével gyakorolhattak jobbagyaikra. De nem így látták a dolgot a kisebb birtokosok, akiknél még néhány forint és robotnap is számított. Ilyenek ugyan nem voltak sokan az ukránok által lakott területeken, de a nagybirtokok közé beékelve mégis sikeres ellenállást tudtak kifejtetni az unióval szemben. Szinte minden

³⁷ Uo.

³⁸ Az okmányok HODINKA, A munkácsi... püspökség okmánytára c. művében.

kisbirtokos falujának pópája a pravoszlávia bástyájává vált. Volosinovszki, hiába támogatták a primás és a nagybirtokosok, az unió nálunk nem lévén közjogi, országgyűlés által jóváhagyott aktus, nemesekkel szemben nem élvezhette a közhatalom hatályos segítségét.

Így azután hiába panaszkodik Volosinovszki 1669-ben az ország befolyásos nagyurai előtt a beregi alispánra és társaira, hathatós segítséget nem kap, azok továbbra is akadályozzák az uniót.³⁹ De voltak olyan, csupán vallási indítékok alapján ellenálló pópák is, akik, annak ellenére, hogy terheiket éppen az egyesülés következtében megkönnyítették, mégis — talán éppen híveik nyomására — szembeszálltak az unióval és főképviselőjével, a munkácsi püspökkel. Az uniót kívánó földesurak azonban ilyenkor a rendelkezésükre álló hatalom egész szigorával léptek fel. Ennek bemutatására közlök itt egy részletet bizonyos Mihály pap 1669-i kötelezvényéből. Ebben tudtára adja mindenkinek, akiket illet: „... hogy én az elmúlt napokban aminemő ezgágát az magam püspöke és papjai között szerzettem és indítottam volt, azon cselekedetemért Méltóságos Bátori Zsófia fejedelemasszony eő nagysága incaptiváltatván, érdemem szerint mag is büntetett és az alól fel is szabadított már eő nagysága, de hogyha ennek utánna afélét követnék el, és tovább is ezgága és észvesztő lennék, tehát valamint eő nagysága akarja, úgy büntet-hessen”. A börtön ezúttal segített egy hitkérdést megoldani.⁴⁰

Ha mindehhez hozzávesszük az akkori zavaros állapotokat, a Wesszlényi-féle összeesküvés leleplezése utáni helyzetet, és a kezdődő kuruc háborút, akkor nem csodálkozhatunk azon, hogy az uniót még sokáig nem lehetett végleges diadalra juttatni.

Vajon, ilyen nehéz körülmények között mi történt a külföldi származású Volosinovszki püspökkel? 1670-ben már arról értesülünk, hogy I. Rákóczi Ferenc megvonta tőle a munkácsi kolostor javait és támogatását. A munkácsi kolostor szerzetesei kétségbesett anyagi helyzetükre hivatkozva segílyt kérnek a primástól, és levelükben értesítenek bennünket a történetekről. Belekeveredett talán a püspök a politikába, és a császár pártját fogta, vagy megszegte valamelyik írásba foglalt kötelezettségét? Biztosat mondani nem tudunk. A püspökségből mindenesetre kivetették, mert a jezsuiták 1671-ben már új püspököt keresnek Lengyelországban. Ez meg is érkezik, beköltözik a székeskolostorba. De hiába régi lengyel nemes (Malakovszki), hiába ajánlja Báthory Zsófia, hiába a lengyel király és más befolyásos személyek, a magyar király nem hajlandó kinevezni munkácsi püspökké és így szégyenszemre, a király költségén kénytelen visszatérni hazájába. Volosinovszki ügyében éppen ez a körülmény

³⁹ HODINKA, id. m. 234–236. l.

⁴⁰ OL. Rákóczi-Aspremont lvt. Caps. 73. fasc. 10. Mint erre előadásom után tartott felszólalásában DEZSŐ LÁSZLÓ rámutatott, e Mihály pap nem lehet más, mint a későbbi vallási vitákban oly nagy szerepet játszó és a pravoszlávia mellett írásban is kiálló Oroszvégecssy Mihály (Michail Rozvigovszkij, alias Andrella vagy Michail Feodul), kinek e levél tartalmazza első életrajzi adatát, és már ez is következtetni enged későbbi szereplésére.

enged politikai okokra következtetni, amit megerősít az is, hogy 1674-ben már ismét ő fungál püspöki minőségben, és állását meg is tartja haláláig.⁴¹ Esete azt bizonyítja, hogy a király most már érvényesíteni tudja álláspontját a munkácsi püspökség kérdésében, és kívánságát az itteni várúrral szemben is keresztül tudja erőszakolni. Ez amennyit jelent, hogy az ukránok uniójának ügye a földbirtokosok kezéből lassan átesúszott az állami hatóságok és a katolikus egyház hatáskörébe és az egyesítést már ők fejezik be a XVIII. század közepén, amikor az utolsó pravoszláv pap is eltűnik Máramaros megyéből.

Az unió sikere azonban hosszú és elkeseredett harc következménye. E harcokba most már beleszól az ukrán parasztság is, amely vállán kezdi érezni az egyesülés súlyát, mikor papjai az egyházi szolgáltatások árát fel-emelik, mikor rendszeres egyházi adót vetnek ki rá, és amikor a papi telek megművelésére kényszerítik. Az egyház megdrágult, és ezt a dogmák iránt közömbös ukrán parasztnak is észre kell vennie. Ekkor fedezi fel ősi egyháza iránti mély ragaszkodását, harcba is száll az unió ellen, de már késő. Ez azonban a következő évtizedek problémája és tárgyalását máskorra kell halasztanunk.

Befejezésül röviden összegezzük az eredményeket.

A XVII. század első felében, az ellenreformáció nagy sikerei idején egyes kárpátalji nagybirtokosok előtt lengyel és erdélyi példa hatására fel-merül az ukrán pravoszlávok unióra való kényszerítésének gondolata. Az első egyesítési kísérlet nem sikerült. Ekkor azonban a földesurak segítségére siet a katolikus egyház, és kihasználva a pravoszláv papok földesúri elnyomás alól való szabadulási vágyát, az ukrán terület nyugati megyéiben ráveszi őket az egyesülésre. Hosszú küzdelem után sikerül az uniót a Rákóczi birtokokra is kiterjeszteni. Ezután pedig megindul a támadás a Máramarosba szoruló és elkeseredetten védekező pravoszláv maradványok ellen. Előadásunkban az egyesülési folyamatnak csak az első két szakaszát tárgyaltuk. Az unió tulajdonképpen már ekkor győzött, mert a döntő szerepet játszó latifundiumokon az áttért papok nagy részét felszabadították előző földesúri terheiktől, és így privilegizált rétegként kiemelkedtek az ukrán parasztság szinte homogén jobbágytömegéből. Ezzel azonban el is szakadtak népüktől, megkezdik önálló rétegéletüket valahol a magyarországi kiváltságos osztály legalsóbb kategóriájában. Az unió teljes győzelmének kérdése így már csak idő kérdése, az ellenállást az újonnan megszervezett görögkatolikus egyház az államhatalom és a katolikus egyház segítségével legyőzi. Hogy ez mégis lassan ment, ebben talán nem is az ellenállás erőssége, hanem inkább az unióra kedvezőtlen politikai viszonyok, a kuruc háborúk, a Rákóczi-felkelés stb. a ludasok.

⁴¹ A munkácsi kolostorból Bécsbe küldött Torczynski Gedeon szerzetes 1671. évi felségfolyamodványában több utalás van arra, hogy Rákóczi emberei szemmel tartják őket. Pl. „...quia sunt servi illustrissimi principis Rákoczy, sciunt nos esse fideles servos”. Nyilvánvaló, hogy ez a kolostorban székelő püspökre is áll. HODINKA, A munkácsi... püspökség okmánytára. 237. l. A Malakovszkira vonatkozó okmányok a sokszor idézett levéltári állagban vannak.

HOZZÁSZÓLÁSOK

DEZSŐ LÁSZLÓ

Perényi József előadásában érdekes és igen reális képet fest a kárpátalji ukránok úniójáról. Rövid hozzászólásomban ezt a képet csak néhány ecsetvonással szeretném kiegészíteni.

Pár szóval akarom érinteni azt a kérdést, hogyan tükröződik az egyházi únió a korabeli kárpátalji irodalmi emlékekben.

A kárpátalji ukrán irodalom első önálló alkotása a Nyagovai Postilla, amely a XVI. század végén keletkezett. Keletkezésének pontos dátumát nem tudjuk, de feltételezhetően a breszti únió előtt íródott. Ugyanis ismeretlen szerzője, egy pravoszláv pap, aki bizonyos tekintetben ugyan a protestantizmus hatása alatt állt, de minden lényeges kérdésben a keleti egyház álláspontját vallotta, — nem beszél semmit a lengyelországi únióról. Pedig ha tudott volna róla, nem ment volna el szótlánul mellette, mert katolikus ellenes beállítottságú volt. Elég olyan kijelentéseire hivatkoznom, hogy a „pápa antikrisztus” (A. PETROV, *Ötzuk reformacii v russkom Zakarpatji XVI. v. Njagovskije Poučeniija na Jevangelije*. Praga, 1923. 30. old.). Azonban ilyenirányú megnyilvánulásaiban még csak a pravoszláv egyházban évszázadok óta tudatos felsőbbbségérzet, a katolicizmus ellen általában és egyes katolikus intézmények, például a pápaság, iránti különös idegenkedés, megvetés tükröződik. (Ezt természetesen a katolikusok a keleti egyház iránt érzett hasonló érzelmeikkel és véleményükkel viszonyították.) A reformációról sem pro, sem contra nem nyilatkozik, holott néhány kevésbé fontos kérdésben érezhető nála a protestantizmus hatása. (vö. A. PETROV i. m. 101. old.). Egy dolog, amelyben a protestantizmus álláspontját teljesen magáévá teszi, az a követelés, hogy az irodalmi nyelv a nép nyelve legyen.

Ebben a korban Magyarországon a katolicizmus és a protestantizmus között folyt a harc, és a szerző, mivel a pravoszláv egyház még nem állt harcban más egyházakkal, nem vesz részt benne. Bár panaszkodik az „esztelen, és kegyetlen urak miatt”, akik „el akarnak bennünket téríteni az igazságtól” (A. PETROV i. m. 49. old.), ami arra utalhat, hogy egyes földesurak nyomást gyakoroltak jobbagyaikra vallási kérdésekben.

Lényegesen más képet látunk azonban a XVII. század közepén és második felében keletkezett munkákban.

Ebben a korban írta meg munkáit Oroszvégesi Mihály. Minden bizonyosan ugyanaz a Mihály pap, akinek eddig ismeretlen nyilatkozatát Perényi József előadásában felolvasta. A nyilatkozat 1669-ből datálódik, és Oroszvégesi maga említi, hogy ebben az évben hagyta el az úniót, és ekkor be is börtönözték. (vö. *Igaz ember védelme* 176. old., Oroszvégesi műveit A. PETROV, *Duchovno-polemičeskije sočimenija iereja Michaila Oroszvigovskogo Andrejly protiv katoličestva i unii*. Teksty. Praha. 1932. kiadása alapján idézem.)

Első műve a „Logosz” 1679-ből, a másik az „Igaz ember védelme” 1701-ből származik. A többi munkái sajnos elvesztek a munkácsi kolostor kéziratgyűjteményéből.

Oroszvégesi Mihály életrajzát részletesen nem ismertethetem, csak annyit jegyzek meg róla, hogy tanulmányait Bécsben, Pozsonyban, Nagy-

szombaton folytatta. (Oroszvégesi életrajzi adatai I. PAŇKEVIČ, Michail Orosveguvszkiĵ ěi Michail Theodul c. cikkében található. Naukovuj Zbornik tovaristva „Prosvĕta” v Užhorodĕ. IV. 1925. 5–16. old.) A művelt unitus papok közé tartozott, akinek nyilvánvalóan azt a szerepet szánták, hogy az uniót végleges győzelemre vigye. Valószínűleg jelentős karriert is csinálhatott volna, ha 1669-ben nem tagadja meg az egyházi úniót, így azonban csak börtön, üldöztetés, bujkálás lett az osztályrésze.

Oroszvégesi Mihály műveiből már a XVII. század forró vitákkal, harcokkal teli levegője árad. Mindkét műve szenvedélyes, elkeseredett hangú vitairat a katolicizmus és az unió ellen. Ezekben már nem a Nyagovai Postilla szerzőjének fölényes, a maga igazában biztos, nyugodt megjegyzéseit találjuk, hanem egy üldözött, a keleti egyház ügyéért mindhalálig kitartó ember védi a maga igazát.

Műveinek célja az, hogy az unióhoz átállt alsóbb papságot visszatértítse, a keleti egyházhoz húmaradt alsóbb papságot hitében megerősítse. Mivel a papság jórésze az elvont teológiai kérdésekben úgyis bajosan igazodott el, Oroszvégesi Mihály műveiben elsősorban nem a keleti és nyugati egyházat elválasztó elvont dogmatikus kérdéseket boncolgatja, hanem inkább az érzelmekre akar hatni és evégett minden ékesszólását latba veti. Műveiben egyik állandó téma a keleti egyház elsőbbsége, nagysága. Ezzel bátorították híveiket Magyarországon és Ukrajnában egyaránt az üldözött pravoszláv papok és hitvitázók. A keleti egyháztól elpártolt unitusoknak kilátásba helyezi az elkárhozást (164–5. old.), sőt megemlít eseteket, amikor az unitus papok életükkel lakoltak hitetlenségükért, és elvitte őket az ördög (280. old.). Ugyanakkor a pravoszlávoknak az örökélet jut osztályrészül. De megemlít a külsőségeket érintő, ezért az egyszerű emberek számára hozzáférhető kérdéseket is, mint a jobb- vagy balkézre való keresztvetés (266. old.).

Szenvedélyesen ostromozza ellenfeleit, gúnyosan igyekszik őket kipellengeezni, nem riadva vissza az átkoktól és szidalmaktól sem. Ellenfelei között ott találjuk korának magyarországi unitus püspökeit: Parthén Pétert, „az ördög edényé”-t, akivel „in Hungaria az ördög konkolját elhintette” (280. old.), Volosinovszki Józsefet, de Kamelis Jánost, „a római sátánt”, „a lélektelent” (10. old.).

Gyakran vitatkozik Zsámbár Mátyás. Három idvösséges kérdés. c. munkájával (Nagyszombat, 1661, 1690, Kassa 1672.) (vö. 98., 192., 213. old.), amely elsősorban a protestánsok ellen irányul, de a szerző szavai szerint: „az isten fiai, a keresztények ellen is elég sok szitkot összehord” (98. old.). Stílusának jellemzése végett idézem, hogy Zsámbárról mit ír: „Hadd brekegjen, mint egy béka. Zsámbár Mátyás, ez a rómaicska” (98. old.).

A protestánsokkal általában nem vitatkozik, bár szemben áll velük és egyáltalán nincs jó véleménye róluk: „A rothadt fának rossz gyümölcsei” (21. old.).

Egész művében kifejezésre jut, hogy a főveszélyt a keleti egyház számára a katolicizmus jelenti, de a protestantizmus is idegen számára, tőlük is óvja híveit, de ellenük kevesebbet harcol. Ami érthető is, mivel a jezsuita és unitus papok elől a protestáns nemesek falvaiban kellett menedéket keresnie.

Oroszvégesi Mihálynak és barátainak nemcsak ellenfelei, hanem szövetségeseik is vannak, van kire támaszkodniok. Perényi József előadásában beszélt azokról, akik az unióellenes mozgalmat Magyarországon támogatják,

én arról akarok röviden megemlékezni, honnan nyert eszmei támogatást Oroszvégesi.

Nem ismerjük azokat az okokat, amelyek a jezsuita iskolában nevelkedett fiatal papot arra bírta, hogy elforduljon az uniótól, de valószínűleg az ukrán pravoszláv hitvitázó irodalom egyike volt azoknak a tényezőknél, amelyek Oroszvégesiben ezt a fordulatot kiváltották.

Műveiben többször hivatkozik a forrásaira. Ezek közt főleg a keleti egyház teológiai művei és ukrán pravoszláv unióellenes hitvitázó munkák szerepelnek, így pl. Ivan Zlatoust, Margarit-jának 1595—6. évi ukrainai kiadása, Vitalij igumen, Dioptra c. műve, 1612-ből, Petr Mohila. Litoš vagy Kamien c. munkája, 1644-ből és Pamva Berenda, Lexikon sloveno russkij imen tolkovanije, 1627-ből (vö. I. PAŇKEVIČ i. m. 16. old.). Igen jellemző, hogy Oroszvégesi Mihály a Theodul írói nevet vette fel, amelyet Ivan Vyšenskij a nagy ukrán hitvitázó is használt. Ebben a névválasztásban világosan kifejezésre jut, hogy kit tart példaképének (vö. I. PAŇKEVIČ i. m. 13. old.). És valóban, Vyšenskij hatása tükröződik is szenvedélyes stílusában, nyelvi eszközeiben (pl. az archaizálásban) és abban, hogy a vallási és társadalmi kérdéseket együtt veti fel.

Oroszvégesi Mihály műveinek igen lényeges sajátossága, hogy az egyházi unió elleni harc össze van kapcsolva a népi elégedetlenség megnyilatkozásaival. Mindkét munkájában többször szót emel az ellen, hogy „A szegény embereket nagy adókkal, porciókkal, kínozzák”. (122. old.). Másutt ezt írja: „Add azt az átkozott nagy adót!” majd a Bibliából vett szabad idézettel folytatja: „A földön élőket nagy adók sújtják”. „Minden pusztává lesz, még a kövek is feljajdulnak, az emberek erre, arra tántorognak” (65. old.).

Az adó és az unió együtt járnak, az uniót követi a nagy adó: „Amikor a Lélek (ti. a Szentlélek) elmegy, az a tisztátalan római megjön „és gonosz dolgokkal nyomorgat”. Lehet még nem nyilvánvaló, hogy nyomorgat és nem látod: nem jó hozzád ő, nem sajnál: adjakok, ha nincs is. adjakok adót mindnyájan akár pap, akár úr és mások is, még a koldusok és árvák is, mindenki (142. old.). A „sátáni adó” a németek találmanya: „higyetek az Isten prófétájának, aki így ír a porcióról, arról az átkozott német adóról:” (144. old.). Így a szerző az unió ellenségéből, a népi elégedetlenség szószólójá, a Habsburg ellenség hirdetőjévé is válik. Ezek az eszmék vezetnek aztán a XVII. század további folyamán a kuruc háborúhoz, amelyből az ukrán parasztság s kivette a részét.

BIHARI JÓZSEF*

Az előadó értékes és új adatokon nyugvó előadásában nagyon jól utalt a hazai uniós törekvések társadalmi-politikai történetére. Nem emlékezett meg azonban arról, hogy nemcsak az erdélyi és ukrán pravoszláv (kárpátaljaiak) üldözése folyt a régi Magyarországon, hanem kegyetlen üldözésben volt részük a hazánk földjén letelepedett rácoknak, illetve szerbeknek is. Az egri rácokat is üldözte az ottani róm. kat. püspökség. Börtönbe vetik őket, ki-rekesztik a céhekből, megtiltják vallásuk gyakorlását, szinte állandóan „súlyos és tűrhetetlen prés alatt” vannak, amint azt az egykorú — Mária Theresiához írt — kérvényben olvashatjuk.

* Írásbeli hozzászólás.

Egy másik feliratukban ezt írják :

Felséged előtt alázatossággal vallhatjuk, hogy a' Püspök Urat nem a' Religiónak Buzgósága, hanem egyedül az eő rossz természete, és szívében levő mind az úr Isten, mind az Országnak élő Törvénye ellen való indulatya, bízván egyedül Bátya Ura, Országos Cancellárius tehetségében, egyedül bennünket károsít, ront és veszendőben hosz''.

A királyhoz intézett feliratok, kérvények egész tömkelegét lehetne még idézni arra vonatkozólag, hogy az egri püspökök milyen embertelenül nyomták el azokat az egri rácokat, akik nem akartak uniálni. Csak egy évtizedig tartó harc után engedik meg nekik, hogy a XVIII. sz. végén újjáépítsék romladozó templomukat. Minden erővel igyekeztek meggátolni, hogy gyermekeik szerbül (és az ugyancsak gör. keleti görögök gyerekei görögül) tanulhassanak. Megfosztják őket a királyok adta privilégiumaiktól, pedig hasznos kereskedelmi és ipari tevékenységükkel kedvezően járultak hozzá Heves megye gazdasági fejlődéséhez a XVIII. században.

Az előadó említette, hogy a munkácsi püspök az üldözésben élenjárt. Érdekes ehhez megemlíteni, hogy gr. Eszterházy Károly egri püspöknek arra a kérdésére, hogy hogyan lehetne az egri rácokat az unióra bírni; Bradacs, munkácsi püspök így válaszolt :

„Excellenciád nem kérdezett meg engem akkor, amikor az *erőszakos térítés* útjára lépett. Méltóztassék hát továbbra is megkérdezésem nélkül folytatni munkáját. Egyébként, véleményem szerint az unió nem arra való, hogy a *börtönök megteljenek miatta.*”

Úgy látszik tehát, hogy Bradacs — mai nyelven szólva — inkább a meggyőzés híve volt, és nem azonosította magát az egri püspök drasztikus tevékenységével, aki ti. vasraveretett nem egy szerb kereskedőt, hogy anyagi romlásukat idézze elő.

A klérus vallási terrorja mértéktelenül sújtotta az egri szerbeket, akiket nem jó szemmel nézett, és minden alkalmat megragadott ahhoz, hogy leigázza őket. Ennek persze gazdasági és politikai oka is volt. Rájuk is szeretnék volna kiterjeszteni a katolikus vallási ideológiát, hogy szorosabb kapcsolatokkal fűzzék őket a Habsburg állam keretébe.

SIPOS ISTVÁN

NÉPDALOK

A MAGYARORSZÁGI SZLOVÁK NYELVJÁRÁSKUTATÁSBAN

A bükki Huták és Hámorok mai nyelvjárása a három szlovák — a keleti morva, a keleti sziléziai — lach nyelvjárások, lengyel és cseh elemek, tehát a nyugati szláv rokon nyelvek keveredéséről, valamint a magyar nyelvvel történő kereszteződésről tanúskodnak.

E keveredés — kereszteződés lehetőségét, sőt tényét, száraz történeti adatok is bizonyítják. Ilyenek az egykori állami összeírások névanyaga, de méginkább a házassági anyakönyvek származást jelölő bejegyzései. A kutató azonban szeretné e keveredést — kereszteződést lépésről-lépésre nyomon követni. Erre alkalmas, írásban rögzített anyag azonban nem áll rendelkezésünkre.

Ezért fordultam a nép iratlan kincséhez, a népdalokhoz. A nyelvjárás-kutatókkal együtt én is bizalmatlan vagyok a folklorisztikai termékek iránt migrációs tulajdonságuk miatt. A nyelvjárás mai állapotának feldolgozásánál figyelmen kívül is hagytam őket.

Jelen alkalommal a múlt, keletkezési helyiük és elterjedésük szempontjából vizsgáltam őket. Az érdekelt, mely terület lakóinak kultúrkincsét képezték vagy képezik még ma is? Mit őriztek meg keletkezési területük nyelvjárásából? Mennyire idomultak az új környezet nyelvjárásához?

A megvizsgált dalokat fenti szempontok alapján a következő csoportokba osztottam:

I. CSOPORT

Egy óhutai dal-motívum tartozik ide, amelyet sem kiadott, sem kiadatlan gyűjteményben nem találtam meg.

*/: A ja rada ribi jem,
Čo si sama zabijem :/
/: Ešče račej čerešnje,
Čo mi mili doňeše.:/*

E dalocska középszlovák eredetű lehet (čo, si, račej, ešče), a doňeše igealak később válhatott keleti szlovák hangzásúvá, Óhuta ilyen irányú fejlődésével.

II. CSOPORT

A Bükkön kívül még egy nyelvjárás-területen ismert a dal.

a) B ü k k é s s z l o v á k n y e l v j á r á s o k :

Itt két dal van a gömöri típusú keleti szlovák Ómassáról és egy a középnyugati típusú Újhutáról. Az ómassai dalok egyike kis szerelmi dal, amely Kollárnál is előfordul (J. KOLLÁR: *Národnie spievanky* Bratislava 1953 I. 574—5). A könnyebb összevetés végett egymás mellett közlöm a dalokat.

Ómassa :

1. Ši povedal, že me vezneš:
Ked na huri žito dožneš.
2. Uš ši zožal, aj pooral, aj pošal:
Ešči ši mne za ženičku ňevžal.

Kollár :

1. Povedau si, že ma vezmeš,
Keď na poli žitko dožneš.
2. Už si sožau i poviazau,
Ešte si ma predsa nevzau.

Kár, hogy Kollárnál általában s így itt is hiányzik a lokalizáció. A lejegyzés közelebbi helye ismeretlen. Tény viszont, hogy az ómassai keleti szlovák, a Kolláré középszlovák hangzású. Feltehető, hogy e kis dal mind közép-, mind keleti szlovák területen ismert volt. A mi esetünkben középszlovák eredetről árulkodnak az *e* előtti lágy *ň*-ek (dožneš, mne, ňevžal) az egyébként kemény ejtésű ómassai nyelvjárásban.

Egyébként szövegszerűen csaknem azonos a két változat. Az ómassai *na huri* (hegyen, 2. sor) a középszlovák *poli* (mezőn) helyett a földrajzi felszínnel magyarázható. Itt a hegyoldalon volt művelhető föld. A *huri* szó *-u*-ja a szabályos közép- és irodalmi szlovák *-o-* (hori) helyett északkeleti szlovák vagy keleti- esetleg középszlovák lengyel településre mutat. (F. BUFFA: *Nárečie Dlhej Lúky* Bratislava 157). A magyarországi szlovákoknál a *huri* változat Bánhidán is előfordul (J. ŠTOLC: *Nárečie troch slovenských ostrovov v Maďarsku* Bratislava 47).

A másik ómassai dal — katonadal, amely az egykori verbuválást és a bevonuló búcsúzását örökíti meg. Ez is Kollárnál fordul még elő (L. C. I. 663).

Ómassa :

1. Hlapec som ja, hlapec,
Hej, vihoval me ocec,
Ocec me vihoval
A ja se zverboval.
2. Ňezverboval ja se,
na šilu me vžali,
cenku košeľčku
na mne poterhali.

Kollár :

1. Chlapec som ja, chlapec,
vychoval ma otec,
keď ma vychovali,
na vojnu ma dali.
2. Všetci sa ženíte,
vojny sa bojíte,
a ja, neboráčik,
musím byť vojáčik.

3. Cenka košeľčka,
ej, šila ju frajerečka,
šila ju pres tidzen,
plakala každi dzen.
4. Ľeplač mila, ľeplač,
ej, ľehup sebe oči,
šag me ľepovedzu
dalej od Levoči.
5. A ked me povedzu
dalej od Budzina,
tedi budze plakac
i cala rodzina.
6. Rodzinečka moja,
ej, prijacele moja,
jag mozece patric
na boganče moja.
7. Na boganče moja
ej, na talpi funtovo,
dze ju muša nošic
ej, bjele noški moja.

A Kollár-féle kétversszakos változat középszlovák hangzású, az ómassai hétversszakos keleti szlovákkal szemben. Két versszakából csak az első egyezik az ómassaival. Ez utóbbi terjedelme keleti szlovák eredet mellett szólna, de közelebbi lexikális vizsgálat után itt is közép-, vagy nyugati esetleg morva szlovák alapra bukkanunk. Így ilyenek a *košeľčka*, *rodzina* — *rodzinečka*, *prijacele* és a *bjele* szavak a megfelelő keleti szlovák *košula* — *košuločka*, *famelija*, *kamarat* — *cimbora*, és a *bili* helyett. Hangtanilag a hiper-keleti szlovakizmusok is erre engednek következtetni: *poterhali* a középszlovák *potrhaliból* a keleti szlovák *potarhali* helyett, a *povedzu* a *povedu* helyett, a *Budzin* a középszlovák *Budinból* a keleti és magyar *Buda* helyett.

Fentiek szerint e dal eredetileg közép-, nyugati- vagy morva szlovák hangzású volt, Ómassa első települői nyelvének megfelelően. A későbbi rátelepülés következtében hasonult az új telepesek nyelvéhez.

Ide tartozik még az Újhután lejegyzett tréfás házasságellenes dal:

1. *Ja parobek s Kapušan,*
ľemam ženu, ľen som sam,
hej, načo je mi mlada,
veľ šag ja mam
sam ze sebu
dost trapeňa.

2. *Žeňe treba to i to
sito, brdo, korito,
žeňe treba hombušu,
do hombuši bobušu.
Načo je mi mlada
....*
3. *Žeňe treba fertušek
na jej okruhlí brušek
a na noški štrimflički
a ja lubim krčmički.
Načo je mi mlada,
....*
4. *Žeňe treba čižmički
a ja lubim krčmički
a detuškom hleba dať
a ja ňemam jim skade vzaf.
Načo je mi mlada,
....*

E dal egész Szlovákiában ismert, minden nyelvjárás területén. Az óhutai változat is közép- és nyugati szlovák, mint Óhuta nyelvjárása.

b) B ü k k é s m o r v a t e r ü l e t

Egy ómassai katonadalnak van egy keleti morva megfelelője, amelyet huszár verbunkosként tart nyilván a brünni Cseh Népdal Intézet (Kostice községben jegyezték le 1954-ben a 81 éves J. Darmovzal-tól).

Ómassa :

1. Za lesami, za horami
tam vojaci lagruju,
a vojaci pekne hlapci
už borňuvi pakuju.
2. Už moj borňu spakovani,
už mi leží na stole,
hibaj, mila, mila moja,
viňež mi ho pred dzvere.
3. Ona vžala a viňesla,
prehorečne plakala,
bogdaj som ce falešňiku,
ňigdaj ňebula znala.

Morva :

1. Za horama, za dolama
tam vojaci lógrujú,
naší páni kapitáni
kumpany je spisujú.
2. Patrontaš mam spakovany,
tam ňe leží na stole,
vynes mě ho, moja milná,
vynes mě ho před dveře.
3. Ty si moja najmilejší,
ty si temu přičina,
tys mňa dycky vouávala,
do stodolky, do sena.
4. Tys mňa dycky vouávala
do stodolky, do vašej,
dávauas mně pohár vína,
s tfojej ruky do mojěj.

Tartalmilag a két változat első két versszaka egyezik. Az ómassai utolsó, a morva két utolsó versszaka ugyanarról a motívumról szól, de míg az ómassaiban a lány, a morvában a fiú okolja a leányt a bevonulásért. A morvai dal e két utolsó versszaka egy másik bükki dal befejező részeként fog még előfordulni.

E dalok szövege olyan, hogy nyelvileg nem sokat bizonyítanak. A szavak olyanok, amelyeken nem tűnhet ki a nyelvjáráshoz tartozás. Az eltérések hungarizmusok (borňu) az ómassaiban és germanizmusok (patrontaš) a morvában.

Két répáshutai szerelmi dal is keleti morva területen ismert még.

Répáshuta :

1. Lučka, lučka,
lučka zelena,
pase mamila
na ňej jeleňa.
2. Nebul to jeleň,
bula to srna,
počkaj, mamila,
roček lebo dva.
3. Ja bi počkala,
ja bi prečkala,
ti bi si umrel,
ja bi zostala.
4. Kebi ja to znal,
kedi ja zemrem,
dal bi si spravit
truhlu ze sriblen.
5. Truhlu ze sriblen
a kriš s krištalem,
žebi vedeli,
že ja rihtarem.
6. A na tu truhlu
zeleni veňec,
abi vedeli,
(že ja mladeňec)
7. A na ten veňec
zlate literi,
žebi vedeli,
že do tu leži.

Morva :

1. Luka zelená,
neosečená,
|: pase tam na ní :|
má milá jeleňa.
2. Jeleň sa pase,
až sa tak třase,
že mu má milá,
moja rozmilá,
voděnečku nese.

8. Leži tu felo,
leža aj kosti
ňe od roboti,
lem od lubošti.

9. Lubošť, lubošť,
lubošť velika,
za štvrt hodini
zmarňi človeka.

A morva dalt FR. BARTOŠ (Národní písně moravské Praha 1899 I. 145) közli Morva-Valašsko-ból (Jasenka u Vsetína).

A kétszakaszos morva dalnak csak az első szakasza egyező a répás-hutaival. A kilencszakaszos répáshutai — terjedelme ellenére — nem látszik több dalból összeragasztottnak.

A répáshutai dal néhány jellegzetes nyelvi jelenségével valóban keleti morva területre lokalizálható. Ilyenek: *ma* az 1. személyű birtokos névmás összevont sg. nőnemű alanyesete a *m o j a* teljes alak helyett. A *ze* előljárószo és igekötő: *ze* striblem, zemrem. Az *-em* eszköz- és társhatározó képző: striblem, krištalem, rihtarem. A megkeményedett *l*: *zeleni*, *leži*, *lubošť*, *velika* stb. (E. PAULINY: Vývin skupin ě, ě, ň, ě + e, i v slovenčine, Jazykovedný sborník Bratislava 1951 141.)

A másik répáshutai dalnak is morva változata van.

Répáshuta :

1. : Koň vodu pije, z nohami bije :
: Nehoť tamaď, moja mila,
bo te zabije. :
2. : Keď me zabije, ňebudem želeť :
: A ti budeš, falečniku,
v žalare sedieť. :
3. : Ja budem sedieť roček lebo dva :
: A ti budeš v hrobe ležet
do sudneho dňa. :

Morva :

1. : Kuň vodu pije, nožkama bije, :
: Nechoď k němu, milá, holubinko,
siva,
on fa zabije! :
2. : Keď ňa zabije, ja budem ležat, :
: a ty budeš, milý, holubečku sivý,
v áreště sedat. :|
3. : Áreštem sedat roček lebo dva :
: A ja budem v hrobě — nepodob-
ná sobje—
do súdneho dňa. :|

E morva dalt Velká nad Veličkou községben (Moravské Slovačko) jegyezték le 1954-ben a brünni Cseh Népdal Intézet kutatói. A két dal csaknem szóról szóra egyezik. Érdekes, hogy a répáshutait bizonyos fejlődés vagy esetleg archaikusság jellemzi a nem rég lejegyzett morva-szlovák dallal szemben. Így: a személynévmás 1. és 2. személyének sg. tárgyesete: *me*, *te*, — *a ňa*, *ta* alakokkal szemben s az *-eť* az *-at* képzővel szemben a *želeť* és *ležat* szóban. Végül a *žalar* szó is az *árešt*-tel szemben.

A cseh přehlas nem érvényesült teljesen a keleti morva területen, de az is lehet, hogy később visszafejlődött s ez már nem következett be a répás-hutai dalban. E jelenség Répáshután esetleg keleti szlovák hatással is magyarázható.

III. CSOPORT

Olyan dalok, amelyek a Bükkön kívül még két nyelvjárás területen fordulnak elő. Az előfordulási helyek szerint itt négy alcsoport lesz.

a) B ü k k + s z l o v á k é s m o r v a t e r ü l e t

Itt egy óhutai, két ómassai és három répás-hutai dalról lesz szó.

Óhuta:

Szlovák:

1. Haňičko, dušičko, gde si bula, Gde si si čížmečki porošila? Bula som v hajičku, žala som travičku, duša moja!	1. Anička malička, kde si bola, že si sa tak všeecka urosila? Bola som v hájičku, žala som trávičku, duša moja!
2. A ja som pod horu oves košil, ja som si čížmečki nezarosil, zrana rosa bujna, veter ju rozduva, duša moja!	2. A ja som po tri dni trávu kosil, ešte som si čižmy neurosil. A ja som hrabala, teba som čakala, duša moja!

Morva:

1. |: Anička milučká, kde si bola,
keď si ty čižmičky zarosila? :|
|: Bola sem v hájičku,
žala sem trávičku,
duša moja! :|
2. A ja sem u Váhu lučku kosil,
já sem si čižmičky nezarosil,
větříček ovějá,
slunéčko ohrjévá,
duša moja!

A szlovák változat Kollárnál található (Narodnie spievanky Bratislava 1953 I. 557), a morva Sušil-nál (Moravské písně národní Praha, 1941, 458–9). A szlovák változat lejegyzési helye ismeretlen, a morvát Nivnice-ben jegyezték le.

A három dal nagyon kevés eltérést mutat. A szlovák dal a második versszakban tér el az óhutaitól és morvától. Az óhutai és keleti morva második versszaka nemcsak motívumaiban hasonlít, hanem egyes soraik teljesen meg-

egyeznek (ja som si čížmečki nezarosil — já sem si čížmički nezarosil; veter ju rozduva — větríček ovějá).

Hangtanilag érdekes negatív bizonyítékot tartalmaz az óhutai dal. Az *s* helyén a keleti szlovák *š* feltűnése a cseh és nyugati, középszlovák *s* helyén (porošila, košil), de nem minden esetben (si). A régi norma itt felbomlott, de az új még nem lett általánossá. A morva *sem*-mel szemben a szlovák *som* van meg. De a morva, szlovák bola helyett már a keleti szlovák *bula* alakot találjuk itt.

A következő egy ómassai katonadal. Ennek két szlovák változata ismeretes. A keleti szlovák változatot a gömöri Kokaván jegyezték le (FR. POLOCZEK: Slovenské ľudové piesne Bratislava 1952. II. 255). Ebben a Duna helyett a Rima szlovák neve szerepel. A középszlovák változat (J. KOLLÁR: Národné Spievanky Bratislava 1953. I. 687) lejegyzési helye ismeretlen.

A morva változat lejegyzési helye Pavlovice (FR. SUŠIL: Moravské národní písně Praha 1941. 530).

Ómassa :

1. Na Dunaju šati peru,
a vojaci maširuju.
Vidzela mila mileho,
davala sto zlati za něho.
2. Čekaj mili dohoňim ce,
mam sto zlati vimeňim ce.
Ňedaju ci me, Ňedaju,
bo me za vojaka šikuju.

Morva :

1. U Dunaja šaty peru,
vojáci tam maširuju;
poznala milá milého,
zavolala si na něho.
2. Počkej, synku, vyplatím tě,
Za sto zlatých, dajú — li tě.
Za sto zlatých mě nedajú,
kyrisarů málo mají.

Keleti szlovák :

1. Na Rimave šati prala,
milího si vizerala.
Hej, videla ho na koňi, na koňi,
hej, maširovať do vojni, do vojni.
2. Poškaj, milí, dohoňím ťa,
mám sto zlatích, vimeňím ťa!
Hej, milá, moja, Ňedajú, Ňedajú,
hej, tristo zlatích pítajú, pítajú.

Közép szlovák :

1. Na Dunaji šaty prala,
• milého si vyzerala.
Ej, uzrela ho na koňi,
ej, maširoval s husáry.
2. Počkaj, milý, dohoňím ťa,
za sto zlatých vymeňím ťa.
Ej, dajú, dajú, Ňedajú,
ej, v tábore mňa čakajú.

A morva és szlovák változatok egy-két versszakkal hosszabbak az ómassainál. Minthogy az összehasonlítás szempontjából érdektelenek, ezért elhagytam őket.

Az ómassai dal első versszakának első három sora egy szó kivételével teljesen egyezik a morva dallal. A második versszak első két sora viszont

szóról-szóra egyezik a második szlovák változattal. Az utolsó két sor értelem-szerűen egyezik mind a négy változatban. E keresztegyezések világosan mutatják, hogy Ómassa alapítói mind a morva, mind a szlovák dalt magukkal hozták egykor s a két illetve három változathoz állt össze itt a negyedik.

Nyelvi szempontból azt említhetnénk meg, hogy Ómassán a keleti szlovák formák eluralkodását elősegítették a morva formák. Ilyenek: *ce — tě me — mě* a közép szlovák *ta, ma* formákkal szemben.

A következő ómassai dalnak első három sora közismert, szlovák és morva területen egyaránt. A befejező nagyobbik része azonban teljesen ismeretlen. Az ismert változatokban a lány az eső és a rossz nyelvek miatt nem várja már kedvesét. Az ómassai változatban ezzel szemben a lány mindent előkészít kedvese számára, ha mégis megérkezne.

Ómassa:

Od Čombara čarna hmara,
dliždž idze.
Už moj frajer ňeška večar
ňepridze.

...
A ket pridze :
ma na stolku lavor vodi
umi(c)se ;
a na peci hušacina
naje(c)se ;
A pot stolom koršovina,
napi(c)se ;
a na dzveroh bili ručnik
utri(c)se ;
a f komore bila loža,
vis(t)lana,
pri ňej stoji bila dzefka,
pribrata.

Szlovák:

Od Oravy dážd ide,
Už moj milý neprijde,
prišel by on, jaj Bože,
pre zlé cesty nemože.

(J. KOLLÁR: Zpěvanky Praha 1952.
96.)

Morva:

|: Aj, z hory doly dešč idě,
už můj milý nepřijde,
hej nam, hej, už můj milý nepřijde. :|
(FR. SUŠIL: Moravské národní písně
Praha, 1941. 189.)

Morva:

: Od Holešova mračna dó :|,
: Už naši chlapei :| nepřidó.
(FR. BARTOŠ: Národní písně moravské Praha, 1899. I. 13—14.)

A szlovák és az egyik morva (Sušil) változatban az esőről van szó, mint a nem jövetel okáról. A másik morva dalban (Bartoš) és az ómassaiban a fellegekről. Azaz, hogy az ómassaiban a fellegekről és az esőről is. Ez az ómassai dal is, minden valószínűség szerint az idézett változatok, sőt még egy ismeretlen változat összekapcsolásából keletkezett. Ez az új dalkombináció nyelvileg ma keleti szlovák.

Három répáshutai dal tartozik még ide. Az első:

Répáshuta:

1. |: Kera matka sina mate,
Do vojni ho posilajte. :
Sinu, sinu idz do vojni,
: o rok, o dva prideš z vojni. :
2. Prfše rano opatřila,
bijeli obloček videla,
ah, Bože moj, premileni,
: šag už moj sin na koňovi. :
3. Druhe rano opatřila,
červeni oblok videla,
ah, Bože moj, premileni,
: šag už moj sin skrvaveni. :
4. Treće rano opatřila,
černi obloček videla.
Ah, Bože moj, premileni,
: šag už moj sin f černej zemi. :
5. Oficire, svojske paňi,
: gđe sće mi sina podeli? :
6. Aňi zme ho ňevideli,
aňi zme ho ňehirali,
aňi zme ho ňeprepili.
7. Tam on leži pot tu horku
s černu zemu je prikřiti.
Koňik stoji, hrabe z nošku,
žaluje ho.

Morva (Bartoš):

1. |: Hory, hory, černé hory :|
šak nad vami mračnó stójí.
2. |: Sestra bratru hlavu myje, :
do vojny ho vypravuje.
3. |: Můj bratřičku premilený, :|
kedy mi ty půjdeš z vojny? :

Szlovák:

1. Hory, hory, čierne hory,
však nad vami smutno stojí.
Sestra bratu hlávku myje,
do vojny ho vypravuje.
2. Ach, môj braček premilený,
kedy že mi prídeš z vojny?
Sestra moja premilená,
vyjdiže von po tri rána.
3. Prvé ráno von vyzrela,
biele zore uvidela.
Ach, Bože môj, premilený,
už je môj brat oblečený.
4. Druhé ráno von vyzrela,
červené zore videla.
Ach, môj Bože premilený,
už je môj brat v prudkom ohni.
5. Tretie ráno von vyzrela,
čierne zore videla.
Ach, môj Bože, premilený,
už je môj brat posekaný.
6. Všetci páni z vojny idú,
môjho brata koňa vedú.
Páni, páni, radní páni,
kde ste môjho brata dali?
7. Veď sme ti ho neprepili,
ani v kartách neprehrali,
tam ti leží pri Dunaji,
v čiernej zemi zakopaný.

Morva (Sušil) 6 változattal

1. |: Jedna matka syna měla, :|
do vojny ho sprovázela.
2. Jeď, synečku, s Pánem Bohem.
se svým pěkným vraným koněm.
3. Starší sestra koňa sedlá,
osedlaja ven vyvedla.

4. :Ja, sestričko moja milá, : výjdi venkaj po tri rána.	4. Ach, můj synu přemilený, dy ta budu čekat z vojny?
5. :Jedno ráno ven vyzrela, : bílé zore uvidela.	5. Má mamičko přemilená, vyhlédajte po tri rána.
6. :Ja, Bože muj přemilený, : už je můj brat odvedený.	6. První ráno vyhlédala, červeného uhlédala.
7. :Druhé ráno ven vyzrela, : červené zore videla.	7. Ach, můj Bože přemilený, už je můj syn zkrvavený.
8. :Ja, Bože muj přemilený, : už je můj brat porúbaný.	8. Druhé ráno vyhlédala, bílého ho uhlédala.
9. :Třetí ráno ven vyzrela, : modré zore uvidela.	9. Ach, muj Bože přemilený, už je můj syn oblečený.
10. :Ja, Bože muj přemilený, : už je můj brat pochovaný.	10. Třetí ráno vyhlédala, černého ho uhlédala.
11. :Všeci páni z vojny jedú, : mého bratra koňa vedú.	11. Ach, muj Bože přemilený, už je můj syn v černej zemi.
12. :Páni, páni, radní páni, : kde ste mého bratra dělí?	12. Radní páni domu jedú, mého syna koňa vedú.
13. :On tam leží pri Dunaji, : v čérnej zemi zakopaný.	13. Dy sem já měl svého pána, mívával sem obrok z rána.
14. :V čérnej zemi neoraněj, : sedum roku nehýbaněj.	14. A věil nemám vody, slámy, roznesú mia straky, vrany.

Az idézett szlovák változat középszlovák hangzású. K. A. MEDVECKÝ balladagyűjteményében (Sto slovenských ľudových balád Bratislava, 1923, 140.) található.

A Bartoš-féle morva változat Stráně keleti morva községből való (1. c. I. 67.)

A másik morva dálnak Sušil 6 változatát jegyezte le (1. c. 161, 162, 163). Én itt a leghasonlóbbat közlöm.

E dálnak él még egy szlovák változata az alföldi szlovákoknál, Ópazán (Slovenské ľudové balady, Rožňava, 1948, 117—8.). Ez szintén középszlovák hangzású.

A két középszlovák és a Bartoš-féle morva változat az utolsó versszak kivételével teljesen azonosak. A répáshutai viszont a Sušil-féle morva változathoz hasonlít a szöveg nagy részében. Mindkettőben az anya küldi fiát a háborúba. A Sušil-félében azonban a nővér is segítkezik. (Az előbbieken csak a nővér szerepel.)

Befejező részében a répáshutai dal viszont a szlovák változatokkal egyezik.

Ezekben, a két csoportra oszló, egyezéseken kívül mind a négy balladában teljesen egyező ismétlődő sorok találhatók (Ah, Bože moj premileni).

Kiejtés szempontjából nagyon jellegzetes az idézett mondat *premileni* szavának ejtése. A répáshutaiban és a Sušil-féle morvában: *premileni* — *přemilený*, azaz közép *l*, a középszlovák és Bartoš-féle morvában: *premilény* — *premiléný*, tehát lágy *l* van (E. PAULINY, I. c. 150, 151). Ilyenek még a *leži*, *podeři* — a *leží*, *podeři* ejtéssel szemben. A morva—szlovák nyelvjárásnak ugyanerre a területére jellemző a bijeli forma a középszlovák *biely*, *cseh* bílý-vel szemben.

Lexikális szempontból az elhomályosult jelentésű vagy az új környezetben már szokatlanúvá vált szavakat keleti szlovák elemek váltották fel: *vyzrela*, *vyhlédala* helyett *opatrila*, *zore* (hajnal) helyett *oblok*, *obloček* (ablak vagy felhő), *nehirali* (hírét sem hallani).

Hasonló a helyzet az alaktani formáknál. Így tűnik fel itt a *prfše* — a sz. *prvé* s a cs. *první* helyett, valamint a *s černu zemu*, *z nošku* eszközhatározó eset a cs. és sz. *černou*, *nožkou* helyett. Ez utóbbi esetekben nem kell feltétlenül vagy csupán keleti szlovák jelenségre gondolnunk, mivel ez kvantitását vesztett nyugati rag is lehet. Viszont nem mondhatjuk ezt el az *oficire svojske paňi* szavaknál az *-e* pl. alanyeset ragokról.

A második répáshutai dal.

Répáshuta

1. Prelefel ftak milej popod oblok,
či spiš mila, či me opěkuješ?
či me už aňi ñepoznaš?
2. Ěspim ftačku, dobre ja te čujem,
lemže ja ti dverka ñeotvorim,
bo mileho ñemam doma.
3. Jak se oňi spolu zhovarali,
tak se oňi po reči poznali,
teško-horko zaplakali.
4. Vitaj, mili, z dalekej krajiny,
požaluj mi te tvoje novini.
5. Kebi ja ti to heel požalovať
do roka bi som musel spisovať,
ešče bi som to ñespisal.

Keleti szlovák

- Prilecel ptašok na milej oblačok,
či špiš milá, či ti dobre čuješ,
čomuže ti mñe ñeotvoriš?
- Ej, ñespim, ñespim, šag ja dobre čujem,
ale ja ci otvoric ñemožem,
bo na vojñe frajira mam.
- Jak voni še teľo dohvariali,
ta voni še po slovoch poznali.
- a ti mili z dalekej krajini
povec ti mñe dajakej novini,
jak ci še na vojñe vedlo?
- Ej vedlo še mñe, ale ñebars dobre,
porubali moje šerco u mñe,
porubali, pošekali.

6. Ie ti Hanko do tej apatiki,   Ie ti milá do tej apafieki,
doňes tamad fšelijake leki.   priňeš ti mňe všelijaké liki,
všelijake medecini.
7. Kim Haňička z apatiki prišla,   Zakľe mila z patiki prišla,
dotel z Janka draha duša vinšla,   už z Jaňička jeho duša višla,
posekana, porubana.   už ší Janči dovojoval.

Középszlovák

1. Preľeľeu vták ponad šetke vrške,
streľiu streľec, ostreľiu mu nuoške,
poraňiu mu biele felo.
2. Ňebou to vták, ale bola milá,
sedem ruočkov za milím choďila,
a preci ho najšť ňemohla.
3. A na uosmi tajšla pod okienko,
či spíš, moje, či spíš srdulienko,
či mňa verňe miluješ?
4. Ňespím, ňespím, lem o tebe myslím,
ale ti ja otvoriti ňesmiem,
pred mojím milím na vojňe.
5. Tak sa oňi spolu zhovárali,
tak sa oňi po rečach poznali,
oba horce zaplakali.
6. Vitaj, mili, z ďalekej krajini,
rozprávaj mi šeliake novini,
ako sa ti v sveťe viedlo?
7. Tak sa mňe v tom šírom sveťe
viedlo,
dorubali moje biele felo,
dorubali, dostrieľali.

A keleti szlovák változat Karvinából (Észak-Zemplén) való (Slovenské ľudové balady, Rožňava, 1948, 121.).

A középszlovák változatot Lešť községben (Nógrád, Kékkői járás) jegyezték le (FR. POLOCZEK: Slovenské ľudové piesne, Bratislava, 1952, 296.).

A répáshutai változat a keleti szlovákkal látszik azonosnak. A keleti szlovák változat 3–4. versszaka egy sor kihagyásával összevonódott. Az 5. versszak csak értelmileg egyezik, a szöveg többi része is egész soros szóegyezéseket mutat.

A középszlovák első két versszaka eltérő. A 3. versszak második sorától kezdve már ez is hasonlít az előbbi kettőhöz, sőt egész közel áll hozzájuk.

Nyelvileg a répáshutai változat ismét morva, nyugati szlovák színezetű az egyetlen közép *l*-vel : preletel, milej, lemže, poznaŕi. Egyéb hang- és alaktani jelenségei — amelyek megmaradását a keleti szlovák is előmozdíthatta — is erre mutatnak : me, se, fe, teško, te.

Morva változatot nem sikerült találnom. Bükki dalunk egy-két szava azonban ennek meglétéről is tanúskodik. Így az 1. versszak második sorának *opčekuješ* igéje. Az *opčekuješ-opčekovat* ige a cs. očekávat, sz. očakávať sziléziai-morva változata : občakuješ-občakovat (KOTT : Česko-německý slovník VII, 3., KÁLAL : Slovenský slovník 389). Az občakávať nem ismeretlen ugyan szlovák területen sem, de ritka (DOBŠINSKÝ : Slovenské povesti I. 466.). A másik szó : *leki*, keleti szlovák változatban : liki. Répáshután a sz. biely, cs. bílý szó *bieli*, *bieli* hangzású a keleti szlovák bili-vel szemben. A sz. lieky, cs. léky viszont Répáshután : *leki*, míg a keleti szlovákban : liki. A *leki* — a cseh és morva léky kvantitás nélküli alakja. Hasonlóak még : *černi* a sz. černý, cs. černý (morva černý, ld. előbbi dal : v černěj zemi) ; *trete* — a sz. tretie, cs. třetí helyett.

Morva-szlovák, nyugati szlovák területre mutathatna még a *dalekej* szó kemény *d*-je és közép *l*-je is.

A harmadik répáshutai dal.

Répáshuta

1. : Keť som išol pres ten les :
pres ten les zelení,
pres ten kalinovi.
2. : Stupil mi koň na kameň, :
kameň mramorovi. ! :
3. : A spot teho kameňa :
zimna voda feče. :
4. : Napi se z ňej mamila, :
keť si spravodliva. :
5. : Ja bi se z ňej napila, :
krasu bi strasila. :

Keleti szlovák

1. : Kedz som išol pres ten les, :
pres les kalinovi. :
2. : Stupil som tam na kameň, :
kameň marvaňovi. :
3. : Popod toho kameňa :
vodzička vivera. :
4. : Napi še s ňej ma mila, :
kedz ši spravodliva. :
5. : Ja bi še s ňej napila, :
krasu bich strasila. :
Még két versszak.

Középszlovák

1. Ked son išou cez ten háj,
cez hájik zelení,
stupu mi kon na kameň,
na kameň studení.

Morva

1. Ked som išol cez ten les, :
cez les javorový, :
Stúpyl sem tam na kamen,
kamen mramorový. :

2. A zpod toho kámeňa : A že pod tym kamenom :
 vodička viviera, : studna murovaná, :
 napiže sa mamilá, : Napý sa jej, má milá,
 ač si spravedlivá. : či si spravedlivá. :
3. Prví raz sa napila, : A jak sa jej napyła, :
 moja milá, premilá, : farbu premenýla. :
 farbu premeňela.
 Még 3 versszak. Még 5 versszak.

A keleti szlovák változatot Poprócsen (FR. POLOCZEK : Slovenské ľudové piesne, Bratislava, 1952, 212.) jegyezték le.

A középszlovák változatot Losonc szomszédságában Gács (Stará Halič) községben ismerik (Slovenské ľudové balady, Rožňava, 1948, 37, 38.).

A morva változat Morva Valašsko-ból van (FR. BARTOŠ : Národní písně moravské, Praha, 1899, I. 119.).

A répáshutai dal mindegyik változatnál rövidebb. Viszont mind a három dallal van benne valami közös. A középszlovákkal közös benne, hogy a ló lábanyomán fakad víz a kőből. A szépség elvesztésének motívuma viszont a keleti szlovákkal közös.

Nyelvileg a morva, nyugati és keleti szlovák jelenségek : *pres, se, išol*, középszlovákokkal váltakoznak : *som, spravodliví*. A közép l itt is jellegzetesség : *zelení, kalínoví, spravodliví*.

b) B ü k k + s z l o v á k é s e s e h t e r ü l e t

Ómassa

: Ket som pasol volki, koňe
 na želenim hajičku, :
 Prišlo ku mňa čarne dzefče,
 čo ti robiš Janičku?
 Čo bi robel, volki pašem.

Ňikto o mňa ňidž ňevje
 lem ta moja frajerečka,
 čo ňikomu ňepovje.

A ket povje, ta naj povje,
 sama si je pričína.
 Sama si me zavolala
 |: do stodolki, do komorki, do šena. :|

Középszlovák

Ked som pásou koné, woly
 v tom zelenom hágjčku.
 Prišlo ko mňa šwárno diewča
 čo tu robjš Janjčku?

Ga som šuhag sprawedliwý,
 do mně nikdo nič newj.
 Lem tá moga fragerečka,
 čo nikomu nepowj.

A középszlovák dal Kollár gyűjteményében (Národnie zpiewanky, Budin, 1834, 325.) található lokalizáció nélkül. A dal két részből áll : a legel-tetés és a lánnyal való kapcsolat motívumából.

Az ómassai változat egy harmadik részt is tartalmaz, amely a kapcsolatért a lányt okolja. Az ómassai dal e három motívummal logikus, zárt egységet képez. Lehet, hogy ez volt a dal egykori eredeti formája. Ezt látszik alátámasztani a közép-szlovák változat is.

Az is lehet azonban, hogy az ómassai dal mai formájában két önálló dalból forrott össze. Erre mutat egy cseh és keleti szlovák dal, amelyek az ómassai dalnak csupán második részéből állnak.

Cseh

1. Já chlapík svobodný,
žádný na mně nic neví;
jestli sem co zlého dělal,
když sem svou holku miloval,
ta to na mne nepoví.

2. Proč by povídala,
Sama milovala,
Až k maštálce chodívala,
na okénka klepávala,
vyjdi ven, sem sama.

Keleti szlovák

1. A ja chlopec spravedlivýj,
niehto na ňa nič neznať;
[: chyba tota frajirečka,
ale ona ne povíšť. :]

2. Choc by ona povidala,
ale ona nemože.
Sama mene zaklŕnala,
Choc Janiku, nebože.
A 3. verszak eltérő.

A cseh dal folyóiratban jelent meg (Slavia, sv. 3., 1874, 36.).

A keleti szlovák változat Bártfa környékéről (KRPELEC: Bardejov a jeho okolie dávno a dnes, Bardejov, 1935, 274.) származik s erősen ukrán színezetű.

E két önálló dal s az ómassai befejező része más dalok egy-egy motívumaként is előfordul. Így egy cseh és egy nyugati szlovák dalban.

Cseh

a dal utolsó szakasza:
Já jsem synek zachovalý,
žádný na mne nic neví,
jenom moje nejmilejší,
a ta na mne nepoví.

Nyugati szlovák

a dal utolsó szakasza:
Já sem fa on neprivédu,
príčina si ty sama;
Chyciuas mja za pravú ručičku,
volauas mňa do sena.

A cseh dal régi lejegyzés (České národní písně Praha 1825, 20.)

A nyugati szlovák dal a morva határról való (J. BLAHO: Záhorácké pjesničky Bratislava, 98.).

Egy más előzményű morva dal befejező részeként is előfordul ómassai dalunk második része. E dalt fentiek során egyszer már tárgyaltuk Huszár verbunkos címen. Ide vágó része így hangzik:

*Ty si moja nejmilejší,
ty si temu příčina,
tys mňa dycky vouávala,
do stodolky, do sena.*

*Tys mňa dycky vouávala
do stodolky, do vašej,
dávauas mně pohár vína,
s tvojej ruky do mojěj.*

Tulajdonképp e morva dalrészlet hasonlít leginkább az ómassai befejező részéhez. Az első rész ugyanakkor a közép szlovákkal azonos.

Nyelvileg az ómassai dal ma keleti szlovák középszlovák formákkal: *ňevje, povje, si.*

c) B ü k k + m o r v a é s c s e h t e r ü l e t

Ómassa:

Do lesa me pošelaju,
ej, vera, ja ňeidzem,
bo tam v leše hajduk štreže,
šekerečku mi vežne.

Šekerečka za sto zlati,
hej, poriščatko za tolar,
hej, staru babu mi davaju,
žebi som ju miloval.

Stara baba jako žaba,
jako trava želena.

Starej babi hrable treba,
žebi šeno hrabala,
a dzefčatku muža treba,
žebi še milovala.

Cseh:

Syn:

1. Já do lesa nepojedu,
já do lesa nepůdu:
Kdydy na mě hajnej přišel,
on by mně vzal sekýru.

2. Sekyřička za dva zlatý
a topůrko za tolar:
Kdyby na mě hajnej přišel,
on by mi to všecko vzal.

Otec:

3. Ty do lesa přec pojedeš,
ty do lesa přec pudeš:
Jestli na tě hajnej přijde,
nic se ho bát nebudeš.

4. Naši obci patří ten les:
což jsem já v ní ňákej pes?
Jestli krůvek ty odneseš,
hajnej na sta stěn odvez.

A cseh dalt egy régi (K. J. ERBEN: Prostonárodní české písně a říkadla Praha 1864, 388.) és egy új lejegyzésben (Národ v písni Praha 1940, 292.) ismerjük.

Az ómassai dalnak csak első részét tartalmazza a jóval hosszabb cseh dal, amely párbeszédes formájában a paraszti öntudat különösen szép kifejezője. A parasztság és uraság harcát örökíti meg az úrbéri erdőért. Így jegyezte ezt le Erben Hradec vidékén. A következőkben látni fogjuk, hogy csak addig és ott énekelték ezt így, amíg és ahol e harcok emléke a köztudatban élt. Mihelyt e harcok emléke elmosódott, a dal második részét egy szerelmi motívummal helyettesítették. Ezt a változatot is Erben jegyezte le Beroun vidékén.

*Než bych já to dal hajnýmu,
dám to radši myslivci:
Myslivec má hezkou dcéru
a hajnej má opici.*

Az ómassai dal még ennél is tovább megy és egy vénasszony rákényszerített szerelme ellen tiltakozik. A dal alaptónusa megmarad: az urasági erdő elleni tiltakozás szerelmi tiltakozásba csap át. Ez tette lehetővé, hogy egy egykor önálló szerelmi dal befejező részévé váljék egy hasonló beállítású, de más tartalmú, szintén önálló dalknak.

Ezt a feltevésünket támasztja alá a szerelmi dal morva-sziléziai területen (dr. L. Bena cseh lektor közlése 1956) önálló dalként ismert változata.

1. *Stara baba jako žaba,
ve dne, v noci studena
a ta mlada jak peřina,
ve dne, v noci zahřiva.*
2. *Starej babe dane hrable,
aby ona hrabala
a tej mladej dame synka,
aby se milovala*

E morva-sziléziai dal lehet az eredetije a más dalhoz kapcsolódott ómassai változatnak.

Az ómassai dal világosan mutatja, hogy a hutabeliek különböző nyelvjáróterületről különböző népdalkincessel érkeztek. Midőn kapcsolatuk, egy idő múltán, megszakadt kiinduló területükkel, népdalaik homályosodni kezdtek tudatukban s ekkor keletkeztek azok a dalaik, amelyek két-három dalból kovácsolódtak össze. Az ilyen dalkombinációt különböző tények mozgathatták elő: azonos szótagszám, hasonló melódia, víg, szomorú, dacos hangnem stb.

d) B ü k k + m o r v a és l e n g y e l t e r ü l e t

Répáshuta :

1. Pod našim obločkem
kvitňe lelija.
Povedz mi, ma mila,
gdo k vam hořiva?
2. K nam ňigdo ňehoďi,
mňe se každy boji,
že som hudobna.
3. Pod našim obločkem
prhňe z ruži kvet,
povedz mi, ma mila,
preč te mrzi svet?
4. Mňe svet ňemrzi,
bo mňe lem hlafka boli,
mňe lem hlafka boli,
umrela bi hňef.

Morva :

1. Pod našimi okny,
roste oliva, ;
Povedz mi, má milá :
gdo k vám chodiěvá?
  2. Pod našimi okny
rostě z ruže květ,
povedz mi, má milá,
proč ta mrzí svět?
- Mňa hlavěnka bofi,
plakala bych hned.

Lengyel : (Istebna)

1. Za naszymi okny
stoi leluja.
Powiǳ mi dziyweczko,
gdo tam chodzywa?
2. Tam żodyn nie chodzi,
bo szie kaźdy boi,
że jo chudobna.
3. Za naszymi okny
rosznie róža kwiat.
Powiǳ mi dziyweczko,
co czie mierzi świat?
4. Mie świat nie nie mierzi,
ale mie serce boli,
płakałabych chnet.

Lengyel (Łyźbice) :

1. Pod naszym okienkiem
spada z róży kwiat.
Powiedz mi, ma miła,
co cie mierzi świat?
2. Mnie świat nie nie mierzi,
; mnie serdeczko boli ;
płakałabym hnet.

A morva dalt Brezová-n, keleti morva területen jegyezte le Bartoš (L. C. I. 331).

Az egyik lengyel változatot (Istebna) a cieszyń-i járásból, lengyel Sziléziából ismerjük. (Pieśni ludowe z polskiego Śląska Kraków 1934, I. 138.)

A másik lengyel változat (Łyźbice) szintén Sziléziából, a jablónkow-i járásból ismeretes (Pieśni ludowe polskiego Śląska Kraków 1934, II. 117.).

A morva és a második lengyel (Łyźbice) dal csonka. A morvából hiányzik dalunk teljes második versszaka és a negyedik versszak első sora. A lengyel бүккi dalunknak csak második részét tartalmazza.

A répáshutai dal az első lengyel dallal egyezik versszak- és sorszámban. Különböen is csak néhány szóban térnek el. (*ma miła* — *dziyweczko*, *prhñe* — *rosznie*, *preč* -co, *hlafka* — *serce*). A morva dal a hiányzó részekén kívül csak egy szóban tér el a répáshutaitól : *roste* — *prhñe*. A rövidebb lengyel változat szintén csak egy szóban *hlafka* — *serdeczko* mutat eltérést.

Ezt a dalt is több telepés csoport hozhatta egykor magával. Vagy egyszerre, vagy az egymást követő települési hullámok során. Ma a répáshutai nyelvi normáknak megfelelően hangzik. Egyik-másik szava azonban ma is felismerhetően mutatja azt a nyelvjárást, amelyből a telepések jöttek. Így : 1. *prhñe* es. *prehnouti* — *prehne*, nyugati, közép- és irodalmi szlovák *prchnuť* — *prchne* ; 2. *preč* — középszlovák *prečo* a morva — *eseh proč*-hoz rövidítve ; 3. *hođiva* — Bartoš : *chodiéva*, Istebna : *chodzywa*, es. *chodivá*, sz. *chodieva*. Egyéb írásos emlékek híján e dal változatok egymás mellett szereplő : *chodiéva* — *chodzywa* — *hođiva* formák fedik fel előttünk, hogy miért és hogyan lett a *chodiéva*-ból Répáshután *hođiva*, azaz az *ie*-ből *i* a hasonló igealakokban a *bjeľi* — *bijeľi* hangzású melléknevek mellett.

IV. CSOPORT

Bükk + szlovák, morva és cseh terület

Hámor :

Vilecela holubička zo skali,
zobudzela čarne očka, čo spali,
zobudzela čarne očka mileho,
čo nespali od večera sameho.

Szlovák :

Vilecela holubička ze skalia,
: ze ska, ze ska, ze skalia :
zobudila moju milu ze spaňa,
: ze spa, ze spa, ze spaňa. :

Ľebola to holubička, bol to ftak,
: bol to, bol to, bol to ftak :
zamiloval švarne dieťa, ňechal tak,
: ňechal, ňechal, ňechal tak. :

Morva :

1. Vyletela holuběnka : : ze skaly :
: probudila modrá očka ze spaní :
2. To nebyla holuběnka : : to byl pták :
: nechceš -li mě má panenko, neché
tak :
3. Dyby byly modré oči : : nespaly :
: byly by tu holuběнку dostaly :

Cseh :

1. Vyletela holubička : : ze skály :
probudila modré oči : : ze spaní :
2. Kdyby byly černé oči nespaly,
byly by tu holubičku dostaly.
3. Nebyla to holubička, byl to pták :
Když mne nechceš, můj holečku,
nechej tak.
4. Když mne nechceš, milovati,
nechtěj si :
bude si mne namlouvati hodnější.

A szlovák dal észak-közép nyelvjárási területen ismert. (FR. POLOCZEK : Slovenské ľudové piesne Bratislava 1952, II. 296.). A morva dalt keleti-morva területen jegyezte le Bartoš (L. C. II. 837.).

A cseh dal Tábor vidékén ismeretes (Národ v písni Praha 1940, 167.).

A hámori dalocska — amint látjuk — összezsugorodott, Hámor szlovák nyelvjárássával együtt. Még így is a morva és cseh változathoz hasonlít inkább.

V. CSOPORT

A végére maradt egy óhutai (Bükkszentlászló) legenda Szűz Mária keserves utazásáról, azaz Szűz Mária születéséről és egy kovács csonkakezü lányáról. E legendának van egy középszlovák változata a Nógrád megyei Galgagutáról, egy cseh változata Erbennél (Prostonárodní české písně a říkadla Praha 1864 501—502.), egy morva változata Sušilnál (Moravské národní písně 1941, 39.), egy lengyel változata (G. MORCINEK : Ondraszek II, 1921), egy ruszin változata (dr. Balczyk Emil közlése Činadijevo kárpát-ukrán községből) és egy magyar változata.

Óhutai változat

1. *Na kračun hočila
Marija po svete,
nosila sinačka
ve svojím živote.*
2. *Išla ona, išla
gu jednemu kovaču :
„Kovaču, kovaču,
dajže mi nočligu”.*
3. *„Ja ti nočlig ňedam,
bo ja ho sam nemam”.*
4. *„Kovaču, kovaču,
co telo kujete?
Jag ve dŕne, tag v noci
pokoja ňemate.”*
5. *„Ach kujem ja, kujem
tri zelezné klíny,
co budu pribíjať
Krista Pana s ňimi.”*
6. *A išla ona, išla
do jednej maštalki,
pres prax prekročila,
sina porodila.*
7. *A išlo tam, išlo
kovačovo đefče :
„Đefčatko, đefčatko,
podaj mi diťatko.”*
8. *„Đite ti ňepodam,
bo ja rukoy nemam.”*
9. *Jag đecku dotnulo,
tag ruki dostalo.*
10. *Beželo ono ocovi, materi :
„Apočko, mamičko !”*
11. *Pambog mŕne ruki dal
i pana Marija,
i pana Marija,
co tu fčera bula.*
12. *„Kebi ja bul veđel,
že to ona bula,
bul bi jej nočlig dal
ve zlatim, ve streble*
13. *a sam bi bul išol
z hlavu na kameŕe,
z nohami na terŕe,*
14. *že bi buli znaťi,
že to na znaemeŕe.*

Galyaguta (Nógrád megye, Balassagyarmati járás, Singely Istvánné szül. Spitzer Margit közlése — Felsőpetény Nógrád megye).

1. *Chodila Mária,
chodila po svete,
nosila sináčka
svem svatem živote.*
2. *Prišla ona, prišla
k jednému kováču :
Kováču, kováču !
dajže mi nodzlahu.*
3. *Ako vám nodzlah dám.
moc továřišov mám :
vo dne v noci kujú,
nikdy neprestanú.*
7. *Išlo stáde išlo,
kováčovo đjovča :
D’jovčatko, đjovčatko !
podaj mi diťatko.*
8. *Ako vám ho podám,
keď ručičke nemám.
Na očká nevidím,
na ušká nesliším.*
9. *Kam se dolu zohlo,
hneď ručičke malo,
na očká videlo,
na ušká slišelo.*

4. *Kováču, kováču !
čože telko kujú ?
kováču, kováču !
čože telko kujú ?*
5. *Kujeme, kujeme
tri zeleznje klíny,
čo budu pribíjat
pána Krista s nimi.*
6. *Ona nemeškala,
do maštál bežala
cez prach prekročila,
sina porodila.*
10. *Bežalo, volalo :
Apko moj, mamička,
day mi Boh ručičke,
aj Pana Mária.*
11. *Aj pana Mária,
čo čera tu bola,
čo čera tu bola,
nodzlah si pítala.*
12. *Kebi ja bou vedeu,
že je to Mária,
bou bi jej postel day
zo zlata, zo srjebľa.*
13. *A ja bi bou ležau
hlavou na kemeni,
hlavou na kemeni,
nohami na trňach.*

Cseh változat. K. J. ERBEN : Prostonárodní české písně a říkadla Praha 1869, 501—2.

Nocleh Marie Panny

1. *Chodila Maria
po širokém světě
nosila synáčka
v svém svatém životě.*
2. *Přišla ona, přišla
k kováři jednómu :
„Kováři, kováři !
popřej mi noclehu.”*
3. *„Jak pak ti nocleh dám ?
moc tovaryšů mám :
ve dne, v noci kují,
ohně nezhašují.”*
4. *„Kováři, kováři !
co vy to kujete,
co vy to kujete,
že nezhašujete ?”*
5. *„Kujeme, kujeme
tři železné hřeby,
co Kristu na kříži
jich bude potřeba.”*
7. *Přišla ona, přišla
do pusté maštalky,
jen za práh kročila,
syna porodila.*
8. *Přišlo do maštalky
kovářovo dítko :
„Zakolíbej ty mně
moje nemluvnátko !”*
9. *„Jak pak zakolíbám
když ručiček nemám ?
ani těch ručiček,
ani těch očiček !”*
10. *„Dotkni se plínčiček,
budeš mít ručičky,
dotkni se jesliček,
budeš mít očičky.”*
11. *Přišlo dítě domu,
přišlo k otci svému,
ručkama hrající,
očma mrkající.*

6. *Jak panna Maria
to slovo slyšela,
celá polekaná
odtud pospichala.*
13. *„Dala mi je, dala
panenka Maria,
co včera na večír
noclehu prosila.”*
14. *Kdybych já byl věděl,
že je to Maria,
byl bych ji uložil
do zlata, do stříbra.*
15. *A sám byl bych lehnul
hlavou na kamení,
hlavou na kamení,
nohama do trní!”*
12. *Otec jeho se ptal :
„Kdes ty ručičky vzal ?
ty bílé ručičky
a modré očičky ?*
16. *Když panna Maria
po světě chodila,
všem věrným ctitelům
ku pomoci byla.*
17. *Přišla sem, přišla tam
k jednomu kováři :
„Kováři můj milý,
dej ty mne noclehu.”*
18. *Jak pak ti nocleh dám,
když já ho sám nemám,
milý mocný Bože !
když já ho sám nemám ?
Přišla sem, přišla tam
do pusté maštale atd.*

E dalt régen betlehemmel járó fiúk énekelték karácsonykor ; ma már talán csak egy-egy öregember ismeri.

Morva változat. FR. SUŠIL : Moravské národní písně 1941. 3. kiad. 39 old.

Porod Panny Marie

1. *Panenka Maria po světě chodila,
Božího synáčka v životě nosila.*
2. *Přišla ona, přišla do jednoho mesta,
do jednoho mesta, kam ju vedla cesta.*
3. *Vešla tě tam, vešla k jednomu šenkýři :
Šenkyřečku milý, prenocuj mne tady.*
4. *Nemožu, matičko, vás tu nocovati,
ožralci tu pijú a kartáři hrajú,
ve dne v noci pijú světla nezhazujú.*
5. *Přišla tě tam, přišla do jedné uličky,
do jedné uličky mezi kovářičky.*
6. *Vešla ona, vešla k jednomu kováři :
Kovářičku milý, přenocuj mne tady.*
7. *Nemožu, matičko, vás tu nocovati,
musíme, matičko, celú noc kovati.*

8. *Můj milý kováři, co to tak kujete,
co to tak kujete a nenocujete?*
9. *A kujeme my to tři kolní hřebíky
to na Krista Pána, má se narodit.
Kujú oni, kujú tři železné klíny,
aby měli přibít Krista Pána nimi.*
10. *Ona se ulekla, hned odtud utekla,
do jednoho chlíva, kde dobytek bývá.*
11. *Přes prah překročila, syna porodila,
syna Jezu Krista, sama panna čistá.*
12. *Porodila tě ho na té prosté slámě,
do plen ovinula, v jesle položila.*
13. *Kovářova dcera na ráno běžela,
na ráno běžela, do chléva pohledla.*
14. *Kovářova dcero, podej mně dítěte,
podej mně dítěte, mého pacholete.*
15. *Jak já vám ho podám, dy já rukú nemám,
jenom ty gramličky (brlečky), co držím knížečky.*
16. *Dotkni se hůlečky, dá ti Pán Bůh ručky.
Maličko se sešla, obě ruce měla.*
17. *A domu běžela, rukama košala (tleskala) :
Má dcerko rozmílá, kdes ručičky vzala ?*
18. *Ach, tato, tatíčku, už se ten narodil,
už se ten narodil, co mé ruce stvořil.*
19. *Dala mne jich, dala ta ženička mladá,
ta ženička mladá, co noclehu ptala !*
20. *Dybych já byl věděl, že to matka Boží,
byl bych jí dal ležet v novém bílém loži.*
21. *Byl bych ji uhostil v té pěkné komnatě,
v té pěkné komnatě, na stříbře, na zlatě.*
22. *A sám byl bych lehl hlavou na kamení,
hlavou na kamení, nohama do trní.*
23. *To bych byl udělal lidům na znamení,
aby matce Boží dali přelebení.*
24. *Včil já nejsem hoden po té zemi chodit
ale sem já hoden do ohně mne hodit.*

Lenngyel változat. G. MORCINEK : Ondraszek II. 192 old.

1. *Panienka Maryja po świecie chodziła,
swojego syneka w żywocie nosiła.*
2. *Przyszła ona do jednego domku :
„Mój chłopecku, kowolicku,
Przenocuj mnie w swym domecku !”*
3. *„Noclega ci nie dom,
bo ja som spokoju nie mom !”*
4. *„Kowolu, kowolu, co tak twardo kujes,
ze ty nie dośpis ani nie nocujes ?”*
5. *„Kuję ci ja, kuję trzy okrutne klince,
co bydom przybijać Panu Bogu ręce !”*
6. *Panienka Maryja cicho zapłakała :
„Synu mój, synu, jeszcze cie nie ma
na świecie,
A już ten ciężki krzyż ryktuję
na ciebie.*

Ruszin változat. (Dr. Balezky Emil egy. docens közlése Činadijevo községből).

1. Koly žvizda jasna z neba zasvityla, : Tudy diva přečystaja Po svitu xodyla. :	2. Zaišla ona, zaišla Do jynoho sela ; : Stala se pytaty Na nüč do kovaľa. :
3. „Kovaľu, kovaľu, Pryjmy mene na nüč.” : Ne pryjmu, ne pryjmu, Velo diťat mavu.” :	4. Una s’a ũt toho ũdrekla, Do mašťalňi ũtekla. : Diťa porodyla, ũ jasli položyla. :
5. Zaišlo tuda, zaišlo Kavaľovo diũčča. : „Diũččatko, diũččatko. Podaj my diťatko.” :	6. „Jak ja ty ho podam, Kit ja ručok nemam?,, : Jak s’a dotyc’nulo, Ručky dostanulo. :
7. „Apočku, apočku, Dať my pan boh ručku, : Taj tota žünočka, Što ũ nas snočy byla.” :	8. Kiby byũ ja ũto znať, Što ũto boža maty, Ja by byũ ji prũspaj u sriblũm u zlati.

Az idézett változatokból a két magyarországi (Óhuta, Galgaguta) csaknem azonos szerkezetben, motívumokban és versszakaszában. A galgagutai teljesebb, zártabb ; az óhutai legendából itt-ott hiányzik egy-egy motívum,

ezért 4 versszaka (harmadik, nyolcadik, kilencedik és tizedik) csak kétsoros. Az óhutai legendában a kovács lányának csak a keze hiányzik, míg a galgagutaiban vak is, süket is. Ezek a tulajdonságok hiányoznak az óhutai legenda említett rövidebb versszakaiból.

Mindkét magyarországi változat nyilvánvaló alapja az Erben által 1864-ben közölt cseh legenda. Erben két formában közli a legendát. Ezek a formák csak abban térnek el a magyarországi változatoktól, hogy bennük Mária a csecsemő ringatására és a pelenka megérintésére szólítja fel a kovács lányát. A galgagutaiban a hallás visszanyeréséről is szó van. Egyébként ez a három változat terjedelemben is csaknem azonos. A galgagutai közelebb áll a csehhez, de az óhutai is csak kis eltérést mutat. Mindhárom szabatos, mint a népdalok, felesleges részletezések és bőbeszédűség nélkül. Ezzel is magyarázhatjuk, hogy nagyobb változások nélkül maradt meg a magyarországi izolált telepeken, annak ellenére, hogy csak karácsonykor énekeltek.

Nagyobb terjedelemben, több motívummal közli e dalt Sušil morva gyűjteménye is. Lényegében ez a morva változat is hasonló a csehhez, de szétfolyó és gazdagabb motívumokban. Ebben Mária egy csaplárostól kér előbb éjjeli szállást, az istállóban állatok vannak, alattuk szalma s az újszülöttet pólyába helyezik stb.

A cseh változat dalszerű, könnyedebb, a morva nehézkes, epikai folyású. A morva változat utolsó szakaszának motívumával végződik az óhutai legenda is. Ez a mozzanat hiányzik a galgagutai és a cseh változatból.

Nagyon rövidített formában található meg e legenda lengyel változata egy történeti regényben, amely egy XVIII. század eleji betyártörténetet dolgoz fel. A szerző Podhale-i (Lengyel Tátra) szentimentális énekként idézi. Ez a már említett variánsok első öt szakaszát tartalmazza s egy új hatodikkal fejeződik be, amelyben Mária előre siratja fiát, hogy még meg sem született, máris ily nehéz keresztet készítenek számára.

A lengyel töredék hiányos harmadik szakasza megegyezik az óhutai legenda lerövidült kétsoros szakaszával. Mindkét helyen azzal utasítja vissza a kovács az éjjeli szállást, hogy saját magának sincs. Nem indokolja sem azzal, hogy részegek garázdálkodnak és kártyáznak ott (morva változat), sem azzal, hogy sok segéde van, akik egész éjjel kovácsolnak (cseh, morva és galgagutai változat), sem pedig azzal, hogy sok gyereke van (ruszin változat). Ez a lerövidítés elég zavaróan hat és fékezi a költemény folyását. E rész idegen interpoláció voltát az is mutatja, hogy Mária a következő szakaszban megkérdi a kovácsot, mit kovácsolnak, hogy sem éjjel, sem nappal nem pihennek. Az óhutai legenda negyedik versszaka utolsó sorának „*pokoja nimate*„ (nem pihentek) kifejezése a lengyelben a harmadik versszakban fordul elő „*jo som spokoju nie mom*„ (én magam sem pihenek).

A ruszin változat rövidebb mint az óhutai, de szerkezetében, fordulataiban hasonlít az előbbiekhöz.

A magyar változat ugyanazt a motívumot dolgozza föl, de nem oly egyszerű és népi, mint a szlávok. Mesterkélt és nehézkes. A népi és műelem keveredik benne. Szorosabban kapcsolódik a bibliai eseményhez. Ismerjük a szerzőjét vagy átköltőjét is. Albók Gyula Nyíregyháza környéki históriás énekgyűjteményében fordul elő. Vallomása szerint ő a költemény szerzője s a nyomtatványon jelzett Márkus Simon csak lemásolta, mivel ő vak volt. Valószínű azonban, hogy csak egy ismertebb dal variálásáról van szó. (TAKÁCS LAJOS folklorista közlése).

Nézzük meg közelebbről, miről tanúskodnak az óhutai legenda egyes szavai, szókapcsolatai (a számok a versszakokat jelzik):

1. A *sinačka* (sinaček) szót ma a Hutákon nem használják. A *syn* deminutívumaként előfordul: cs. *synáček*, -čka, sz. *synáčik*, -a, -čka (nyelvjárásokban *synáček*, -čka is), lengy. *synalek*, -lka (nyelvjárásban *synecek*, -cka). A cseh szövegben mindenütt *synáčka* van, a lengyel szövegben is a hasonló hangzású *synecka* szerepel. Az óhutai legenda *sinačka* szava minden valószínűség szerint a cseh mintát őrzi.

2., 3. A *noclig*, -u szó a cs. *nocleh*, -u, sz. *noclah*, -u, lengy. *nocleg*, -u kifejezéseknek felel meg. Az óhutai dal a cseh *nocleh* mellett a lengyel *nocleg*-re emlékeztet.

5. A *zelezne* szó — cs. sz. *železně*, lengy. *żelazne* (a mazuráló területen *zelazne*). A Bükk hegység mindhárom Hutájában a *zelezo*, *zelezní* hangzás használatos a köznyelvben. Az idézett lengyel szövegben ez a szó nem fordul elő. Nem vitás, hogy ott volt az *okrutne* szó helyén. A *zelezo*, *zelezní* formák szlovák területen is előfordulnak a lengyel eredetű községek nyelvében. Ezzel magyarázhatjuk a galgagutai dal *zeleznje* hangzását is a cseh és morva szöveg *železně* kifejtésével szemben.

7—8. A *díte*, *dítatko* szavak ma a Hutákon ismeretlenek, helyettük a *decko* (l. 9. versszak) használatos. A cs. *dítě*, deminutivuma *dítko*, *dětátko*, sz. *dieta*, dem. *dietatko*, lengy. *dziecie*, dem. *dzieciatko* szavakról van itt szó. Erben szövegében *nemluvnátko*, a morva szövegben *dítě dítěte* van. Az óhutai legenda *díte* szavának eredete a cseh *dítě*, morva, nyugati szlovák *díťa* szóban van; a *dítatko* szó viszont a cs. *dětátko* sz. *dietatko* és a cs. *dítě*, morva, nyugati szlovák *díťa* alapszó kontaminációja. A cs. *dětátko*, sz. *dietatko* szavakból itt szabályosan *dětatko* kellene hogy legyen (l. a 7. szakaszban *defče*, *defčatko*). Nyugati, cseh és morva eredetre mutatnak a ruszin szöveg *díťa*, *dítatko* alakjai is a köznyelvi *dityna*, *dity* helyett.

9. A *dot(k)nulo*, *dostalo* szavak is cseh forrásra mutatnak. Bár az idézett cseh szövegben csak az első szó fordul elő, az is felszólító módban: *dotkni*. A *dostalo* szó helyett a *budeš mít* — *měla* kifejezéseket találjuk. A galgagutai variáns a *dotnulo* szót *dolu zohlo* kifejezéssel helyettesíti s a *dostalo* helyett a *malo* szót alkalmazza. Mindkét szót megtaláljuk a ruszin szövegben: *dotynulo*, *dostanulo* az általában használt *dotylylo* és *düstalo* helyett.

10. A cseh és szlovák szövegekben az : *otec, tato, tatíčku* szavakat találjuk. A szlovák és a ruszin változat magyar eredetű szavakat használ : *apko, apočko, apočku*. Mindkét szlovák szövegben előfordul a *mama* szó is, a galgagutai változatban a ma általános *matka, mamička* alakban, az óhutai variánsban azonban a *mamičko* alak mellett a régies és nyelvjárási *maferi* is előfordul.

12. Az óhutai legendában előfordul a *vedel* szó. E szó helyett a Hutákon ma a *znať — znala* használatos. A ruszin szövegben is ez utóbbi szó szerepel.

A *bul, bula* alakok keleti szlovák variánsai a cs. *byl, byla, sz. bol, bola* alakoknak.

Az óhutai szöveg feltételes módjának összetett múltidejű alakjai : *bul bih dal, sam biy bul išol* szintén cseh és morva eredetre mutatnak. (*kdybych ja byl věděl, byl bych ji uložil*) stb. A szlovák alakok : *bol by som dal, ja by bol dal*-ként hangzanának.

Az óhutai szöveg tehát szorosan kapcsolódik a cseh szöveghez szerkezetben és ritmusban. A 14. versszak a morva változathból, a 3. a lengyelből való. A kiemelt szavak és kifejezések zömmel szintén a cseh változathból valók.

Összegezve :

A бүккі szlovák népdalok vizsgálata is alátámasztja az egyéb források és a mai nyelvjárás alapján megfogalmazott alábbi feltevéseinket :

1. A Huták és a Hámorok benépesítése nem egyszerre s nem egy helyről történt.

2. Nyugatról-keletre, a cseh nyelvjárásterülettől a keleti szlovákig minden hutáról kerülhettek és kerültek ide.

3. A dalok zömének keleti morva elterjedtsége azt is bizonyítja, hogy az első telepesek a XVIII. sz. első felében az egykori monarchiának erről az iparilag fejlettebb területéről indultak el. Tehát ez a nyelvjárás volt a бүккі Huták és Hámorok nyelvjárása.

4. Az iparosodás kibontakozásával és a mai Szlovákia területére terjedésével később a különböző szlovák nyelvjárásterületekről toborzódott a telepesek többsége.

Fentiek alapján a népdalok és egyéb folklór-termékek az eredeti nyelvjárás és szellemi kincs alapvető részeként plántálódtak át ismerőikkel együtt az új magyarországi környezetbe s így vizsgálatuk — a komplex módszer részeként, — közelebb visz bennünket a nyelvjárások történeti feldolgozásához. Sőt e nyelvjárások izolált volta miatt egykori származási helyük nyelvjárásának történeti megvilágításához is hozzájárulhatnak.

Vizsgálatuk természetesen nagy óvatosságot kíván. Nem elég hozzá a mai irodalmi nyelvek ismerete. Az egyes nyelvjárások, alnyelvjárások alapos ismeretét igényli, lehetőleg nemcsak könyvből, hanem helyszíni tapasztalatok alapján.

Annyit jegyeznek meg, hogy a népdalok a nyelvjáráskutatásban, különösen az ilyen településtörténet-jellegű kutatásoknál természetesen felhasználhatók, s a jelen esetben Sipos kandidátus elég világosan bebizonyította, hogy a népdalokat valóban eredményesen lehet felhasználni a bükki huták lakosságának eredetével kapcsolatban. Ez azonban csakis egy ilyen izolált helyzetben levő településnél lehetséges. Hiszen ne feledjük el, hogy a népdalok egyébként mindig vándorolnak.

A jelen esetben azonban, tehát a bükki hutáknál, ezen a teljesen izolált nyelvterületen, ahol a lakosságnak semmiféle kapcsolata nem volt a szlováksággal, ez valóban bizonyító erejű. Ha tehát Ómassán morva jellegű dalt énekelnek, akkor ezt a morva jellegű dalt valószínűleg magukkal hozták.

Mindig van azonban egy lehetőség — de nem tudom, hogy itt lehet-e ezzel számolni — hogy ti. pl. a katonaságnál különböző emberekkel ismerkedhettek meg, esetleg olyan ezredben szolgálhattak, amelyben máshonnan származó emberekkel kerülhettek össze és esetleg azoktól tanulták meg azt a népdalt. Ezt a helyzetet, mint lehetőséget, mindig szem előtt kell valahogy tartani, mindig gondolni kell arra, hogy módjuk lehetett az ilyen dalokat esetleg később, máshonnan megtanulni, tehát nem egészen biztos, hogy már eredetileg magukkal hozták. Meg kellene tehát néznünk például azt, hogy ezeknek a vidékeknek a lakossága katonáskodása idején milyen ezredекbe került.

*

Most pedig engedjék meg, hogy a Tudományos Akadémia idei nagygyűlése keretében rendezett szlavisztikai napok előadás-sorozatának végén néhány szót szóljak a lezajlott előadásokról. Ezt kissé nem szívesen teszem, mert voltaképpen másoknak kellene bennünket megkritizálni, véleményt mondani rólunk, mi volt az eredmény, sikerültek-e előadásaink, milyen nívósak voltak, milyen kép tárult egy a vitában részt nem vett ember számára a mi előadásainkból és felszólalásainkból. Nekem kell néhány szót mondanom most erről, nekem, aki magam is részt vettem ezekben az előadásokban és felszólalásokban. Dehát azért azt hiszem, hogy nyugodtan, minden különösebb kérdés nélkül elmondhatjuk, hogy az első szlavisztikai seregszemle, amióta a szlavisztikával egyáltalán foglalkoznak Magyarországon, nem sikerült rosszul. Legalábbis úgy érzem, hogy ezt nyugodtan, minden különösebb hivatkozás nélkül megállapíthatom. Tulajdonképpen minden előadás igen magas színvonalú tudományos munka volt és a hozzászólások is igen magas

színvonalon mozogtak. Ez a magas színvonal, amelyet ezekben az előadásokban fel tudunk mutatni, az általános színvonalról tanúskodik, szóval a mostani előadások, hozzászólások alapján is megerősödik a hitünk bizonyos fokig abban, hogy eddig végzett munkánk nem volt eredménytelen, hogy igenis mi a nemzetközi szlavisztikában is komoly színvonalat képviselünk, olyan színvonalat, amely méltán beleilleszkedik és bekapcsolódik a külföldi szlavisztika munkájába.

Azt, hogy éppen ezek az előadások hangozzanak el, előzőleg mi határoztuk el, mi választottuk ki ezeket az előadásokat, voltak más jelentkezések is, mi döntöttük el, milyen előadások kerüljenek be a két nap programjába, nem arról volt tehát szó, hogy nincs más, hogy ezek voltak a legkiválóbbak és legértékesebbek, hanem a rendezőbizottság egyszerűen úgy látta, hogy ma, ebben a pillanatban, ezek az előadások lesznek talán a legérdekesebbek és a legrepresentatívabbak. De ez egyáltalán nem jelenti azt, mintha minket más témakör nem érdekelt volna ugyanilyen mértékben és más témakörből nem tudtunk volna hasonló kiváló előadásokat tartani.

Még egyszer megköszönöm minden előadónak azt a nagy fáradságot, amely az előadás megszerkesztésével együtt járt és köszönetet mondok a hozzászólóknak is, ugyancsak rendkívül nagy fáradsággal, természetesen tudással stb. megszerkesztett hozzászólásaikért s köszönetet mondok nem utolsósorban, hanem talán főleg a szlavisztikai napok hűség és tántoríthatatlan hallgatóságának.

NÉMETH GYULA

EGY JÁSZ SZÓJEGYZÉK AZ ORSZÁGOS LEVÉLTÁRBAN

Előadás a Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály 1957 jún. 24.-i felolvasó ülésén.

Melich Jánosnak ajánlom

I.

A JÁSZOK MAGYARORSZÁGON

A régi alánoknak, ennek a nagy iráni népnek egyes ágai — alán, ász és jász néven — még a második évezred első felében is szerepet játszanak a történelemben. Legjelentősebb részük, az oszét nép, a Kaukázusban lakott, mint ma, de számottevő töredékeik laktak Derbendtől a Volga torkolatáig, a kipsak síkságon, az ettől nyugatra eső területen, a Balkán-félszigeten. Laktak alánok Magyarországon is.

Hogy az alánok, akiket magyarul *jász*, a magyarországi latinságban *Jazones*, *Jazyges* vagy *Philistaei* névvel neveztek, mikor és hogyan kerültek hazánkba, nem tudjuk pontosan. A következőket mondhatjuk.

1. A jászok Magyarországon még a XIX. században is szoros közigazgatási egységben élnek a kunokkal. A két népet rendszeren a közös *jász-kun* néven emlegetik. Ez csak egy ősi közösség következménye lehet. A kunok — ezt tudjuk — 1239 körül jöttek Magyarországra, a mongolok elől menekülve, s feltehetjük, hogy a jászok főleg a kun törzs-szövetséggel együtt jöttek Magyarországra. Ezt bizonyítja a kunok és alánok (jászok) együttélése a kipsak síkságon és környékén.

A jászok és kunok történetére vonatkozólag még mindig GYÁRFÁS ISTVÁN műve, „A jász-kunok története” (1870–1885) a legfontosabb munka. Sok anyagot és gazdag bibliográfiát ad FODOR FERENCNEK „A jázság életrajza” (1942) c. terjedelmes monográfiája is. A jászok és kunok kipsaki együttéléséről l. MILLER. OsEtj. III, 66 skk., hol össze vannak gyűjtve az Orosz Évkönyveknek a jászokra (Ясы) vonatkozó gyér adatai 965-től 1278-ig. Többek közt ez van itt: „В томже лѣтѣ Ярополкъ ходи на Половичскую землю, к рѣцѣ зовомѣй Донъ, и ту . . . 3 города взя Половичскыѣ: Галинь, Че(в)ш(л)юевъ и Сугровъ, и приведе с собою Ясы, и жену полони собѣ, Ясыню” [ugyanabban az évben Jaropolk hadba vonult Kunország ellen, a Don folyóhoz, és ott elfoglalt három kun várost, Galint, Če(v)š(l)juevet és Sugrovot és jászokat hozott magával, és fogollyá tett a maga számára egy asszonyt, Jasinját] (1116; Letop. po Lavr. sp.). MILLER a *Sugrov* helynevet az oszét *surzgüu* (vörös falu) kifejezésből magyarázza, de más, tetszetős

magyarázat is van, vö. KUDRJAŠOV, Poloveckaja stepj, Moskva, 1948, 119–121. l. (KOSSÁNYI BÉLA közlése.) — MELICH JÁNOS: MNy VIII, 1912, 197., 262. l. — B. D. GREKOV—A. J. JAKUBOVSKIJ, Zolotaja Orda³, 1950, lásd a szöveget. — Grúziai tartózkodásuk alatt (1120 körül) a kunok az oszétok szomszédai voltak. Vö. D. A. RASOVSKIJ: Annales de l'Institut Kondakov XI, 1939, 99. l. — Vö. még J. KULAKOVSKIJ, Alanī po svedenijam klassičeskich i visantijskich pisatelej, Kiev, 1899 (Оттиск из XIII-й книги «Чтений в Историч. Общ. Нест. — лет.»), 56. l. — E. BRETSCHNEIDER, Med. Res. (1888) II, 84. — W. TOMASCHEK, Alani, a Pauly — Wissowa Reálenciklopédiában. — BARTHOLD, Enzsl. *Allān* és *Sughdāh* címszó alatt. — MELICH JÁNOS úgy gondolja, hogy a kunok és jászok együtt vándoroltak be Moldvából (MNy VIII, 262). — GOMBÓCZ ZOLTÁNNAL olvasom (Összegy. M. I, 92, j): „Mgr JÁNOS KARÁCSONYI (Magyar Kisebbség, Lugos, II, 1923, 611) indique pour date de l'immigration iazyge — sans faire ses preuves — l'an 1285.”

2. A jászoknak más települési helyei is ismeretesek Magyarországon közeli (Moldvában: *Iași*, magyarul *Jász-vásár*, továbbá a bizánci határvidékeken). 1365-ben I. Lajos király Kont Miklósnak, Magyarország palatinusának vidini jászokat ajándékozott, akiket a palatinus ejtett fogságba, — családjukkal és javaikkal együtt, azzal az engedéllyel, hogy Magyarországon letelepítse őket. Feltehetjük tehát, hogy a jászok egyes részei a kunoktól függetlenül jöttek Magyarországra.¹

3. A jászokról Magyarországon egy 1318-ból származó oklevél tesz először említést (Országos Levéltár DL. 29 421): „ancille sue empticie nacione Jazonice Elysabeth nominate”.² 1323-ból való Károly Róbert ismert oklevele, „a jászok (Jazones) kiváltságlevele”, amely több jász személynevet tartalmaz.³

4. Magyarországon hat *Eszlár*, *Oszlár* < *Aszlár* nevű helység van. Feltehető, hogy ezekben a helynevekben a jászok neve rejlik:⁴ *as* ugyanis az alánok török neve, a *-lar* pedig a török többesjel; a név valószínűleg kun eredetű. Elgondolkoztató azonban, hogy az *Eszlár* név Somogy megyében már 1229-ben, tehát a kunok betelepítése előtt, *Azalar* alakban, előfordul.⁵

Hol telepedtek le a jászok Magyarországon?

A magyarországi kunoknak és jászoknak meghatározott települési területük, helyesebben közigazgatási körzetük volt: a *Jászság* és a *Kunság*. Később megkülönböztették a Nagy-Kunságot, azaz a kunok eredeti települési helyét Karcaggal és más helységekkel, és a Kis-Kunságot a Duna—Tisza között Kis-kun-halassal. Régen a kunoknak 7 „szék”-ük volt, amelyek közül

¹ GYÁRFÁS, i. m. III, 500; GYÖRFFY GYÖRGY, A kunok feudalizációja. (Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a XIV. században. Szerk. SZÉKELY GYÖRGY, 1953) 249. l.

² GYÖRFFY GYÖRGY, i. h.

³ Facsimilével együtt kiadta GYÁRFÁS: III, 463–65. Új átírásban: JAKUBOVICH—PAIS, Ó-magyar Olvasókönyv, 142–45.

⁴ L. GOMBÓCZ—MELICH, EtSz. *Eszlár* címszó alatt.

⁵ GYÖRFFY Gy. i. m. 250. l.

négy a Dura—Tisza között, kettő a Tizántúlon, egy pedig a Dunántúlon, Fejér megyében (ezt jól jegyezzük meg) volt. GYÖRFFY GYÖRGY szerint ez a kunok 7 nemzetségére vezethető vissza (i. m. 272. l.). GYÖRFFY ISTVÁN szerint a kunok mozgóhelye a Nagyvárad, Temesvár, Szeged, Kis-kunhalas, Lacháza. Árokszállás. Karcag által határolt terület volt. A XVII. században ez a terület Debrecenig terjedt.¹ A jászok települési centruma, a Jászság, a Nagy-Kunságtól, sőt a Tizsától is nyugatra terül el, Jászberény várossal (Berény-szék, GYÖRFFY Gy. i. m. 273. f.) és több olyan helységgel, amelynek nevében a *Jász*-előtag szerepel.

De mindenhol, ahol kun települések vannak, esetleg jász települések is feltehetőek.

Az *Eszlár* 'Jászok' helynév a következő helyeken fordul elő: 1. Szabolcs megyében a Tisza mellett (kb. 10 km-re Tokajtól délre), tehát a mai Észak-Magyarországon; 2. Borsod megyében, délnyugati irányban kb. 50 km-re az előbbi helységtől; 3. Pest megyében Mende és Süly helységek között; 4. és 5. Somogy megyében a Balatontól délre; 6. a régi Dél-Magyarországon, kb. 3 km-re Temesvártól délre.

Jász-falu nevű helységet kettőt ismerünk: 1. Komárom megyében, kb. 18 km-re Érsekújvártól keletre; 2. Pilis megyében, kb. 20 km-re Budapesttől, észak-nyugati irányban. Jász lakosságú helység volt Udol (*Wdol* 1347/1364) Bars megyében, nem messze Zseliztől.²

Magyarországon van még egy-két helynév, amely a *jász* szóval összetéve szerepel,³ de ezek problémája hosszabb kritikai boncolgatást igényel, s ezek a nevek számunkra jelenleg meglehetősen jelentéktelenek.

II.

A MAGYARORSZÁGI JÁSZOK NYELVÉNEK KÉRDÉSE

A kunok és a jászok különböző eredetűek. A kun egy nagy török nép, amely — mint említettük — 1239 körül jött Magyarországra és jelentős szerepet játszott a régi magyar történelemben. A kunok nyelvi szempontból a törökség kipesak ágához tartoznak.⁴

Ezzel szemben a jászok iráni eredetűek, az alánok egy ágát alkotják, szoros rokonságban vannak az oszétokkal.

Georgius Wernherus (Werner) „De admirandis Hungariae aquis hypomnematum” című munkájában írja a XVI. század közepe táján: „Porro extat nunc quoque Jazygum natio inter Hungaros, quos ipsi voce decurtata *Iáz*

¹ GYÖRFFY ISTVÁN, Magyar nép, magyar föld. Budapest, 1942, 28. l.

² Zichy-Okmt. III. 227. (GYÖRFFY GYÖRGY közlése.)

³ FODOR. i. m. 152. l.

⁴ L. „Die Inschriften des Schatzes von Nagy-Szent-Miklós” (Bibliotheca Orientalis Hungarica II. 1932) című munkámat, 51. l.

vocant, ac retinent iidem etiamnum linguam suam avitam et peculiarem, Hungaricae dissimillimam.”¹

Ugyanebből az időből egy másik hasonló tudósításunk is van a jászok nyelvéről, mégpedig Oláh Miklós esztergomi érsektől: „Totius huius Hungariae regnum continet in se nostro hoc tempore diversas nationes, Hungaros, Alemanos, Bohemos, Sclavos, Croacos, Saxones, Siculos [a székelyek azonban magyarul beszéltek], Valachos, Rascianos, Cumanos, Jaziges, Ruthenos et iam postremo Turcas, quae omnes differenti inter se utuntur lingua.”²

A török hódoltság alatt, amikor hatalmas etnikai változások mentek végbe, a jászok elvesztették eredeti nyelvüket. GOMBOCZ alaptalanul vonja kétségbe Werner szavahihetőségét és alaptalanul állítja, hogy a jászok már korábban elvesztették nyelvüket (Streitberg-Emlék 107). GOMBOCZ azt hangsúlyozza, hogy a magyarban egyetlen jász jövevényszó sincs.

Visszont semmi okunk sincs kételkedni abban, amit Otrókocsi Főris Ferenc „Origines Hungaricae” című, 1692-ből származó munkájában állít (I, 18), hogy ti. a jászok magyarul beszélnek.

A XIX. század első felében, amikor a nyelvészeti kutatások Magyarországon is megindultak, már nem volt többé semmi anyag a jász nyelv megismeréséhez. Ezért azt gondolták, hogy a jászok — mint „törzs-testvéreik”, a kunok — mindig magyarul beszéltek.

A XIX. század második felében sokat írtak a jászok és kunok eredeti nyelvéről. Történetírójuk, GYÁRFÁS szerint mindkét nép magyar eredetű, s a jászok és kunok mindig magyarul beszéltek. Ilyen alapon adott ki GYÁRFÁS két nagy értekezést a Magyar Tudományos Akadémiánál (1882). Mások támadták nézeteit. Nem tartozik ide, hogy bemutassam e küzdelem részleteit,³ amely sok véleményt hozott napvilágra, de alapjában véve következmények nélkül maradt.

A *jász* szót — annak a felfogásnak megfelelően, hogy a jászság a magyarságnak egy ága — a XVIII. század végén a magyar *ij* 'Bogen' szóból származtatták. FODOR szerint (i. m. 112—13. l.) KAPRINAY ISTVÁN (Hungaria Diplomatica, 1771) a *jász* szót, latinul *Jazyx*, *Jassones*, a magyar *íjas* 'sagittarius' szóval hozza összefüggésbe. DUGONICS ANDRÁS a *jász* szót a magyar *íjász* 'Bogenshütze' szóból vezeti le (lásd SIMAI ÖDÖN: MNy I, 465). Ezt az etimológiát — amely hosszú ideig külföldön is el volt terjedve — mind hangtani, mind jelentéstani okok miatt el kell vetnünk.

V. J. LAMANSZKIJ pétervári professzor állította fel először a magyarországi jászok eredetének helyes elnevetését, s ezzel összefüggésben a *jász* szó helyes etimológiáját, 1899-ben. Ebben az évben előadást tartott Lamanszkij

¹ Scriptores Rerum Hungaricarum (SCHWANDTNER) 2°, I, 847.

² Nicolaus Olahus, Hungaria—Athila. Ed. EPERJESSY—JUHÁSZ (Budapest, 1938): Hungaria, cap. XIX (13), 33. l.

³ Az irodalmat lásd FODOR említett munkájában a 111. és következő lapokon.

a tizenegyedik, kijevei archeológiai kongresszuson (lásd JANKÓ JÁNOS részletes tudósítását az Archaeológiai Értesítőben, XX, 1900, 141. l.), amelyben megállapította, hogy azok a jászok, akiket Magyarországon a kunok társaságában látunk, azonosak azokkal az alán eredetű jászokkal, akik más helyeken a kunokkal kapcsolatban szerepelnek. A magyar *jász* szó pedig nem lehet egyéb, mint az alánok jól ismert orosz, illetőleg szláv neve : *ясы* 'jászok', amely az alánok régi nevéből, az *as*-ból származik (i. h. 142. l.). LAMANSZKIJ azt is megkísérelte, hogy a jászok kiváltságlevelének jász személyneveit az iránból magyarázza.

LAMANSZKIJ teóriája kétségkívül helyes. 1912-ben azután MELICH JÁNOS a MNy-ben módszeresen is megmagyarázta a *jász* nevet az arab — perzsa — török *as*¹ névből. Szerinte a szókezdő *j*- a szlávban keletkezett és a név déli szláv közvetítéssel került a magyarba (ugyanígy a SzófSz.). Ezeknek az eredményeknek az alapján írta azután GOMBOCZ ZOLTÁN „Osseten-Spuren in Ungarn” című értekezését.² Újabban KNIEZSA ISTVÁN határozottan — és azt hiszem joggal —, azt hiszi, hogy a *jász* név orosz eredetű (A magyar nyelv szláv jövevényszavai, Budapest, 1955).

A jász népnév eredetének és a jászok etnikai hovatartozásának kérdése tehát lényegében megoldottnak tekinthető. De a magyarországi latin nyelvű oklevelek jász személynevein kívül, amelyeket LAMANSZKIJ és GOMBOCZ az anyag szórványos volta miatt — mint látni fogjuk — kevés eredménnyel próbált magyarázni, mindmáig semmi anyag nem állt rendelkezésünkre a jász nyelv megismeréséhez.

*

1957 március elején barátom, FEKETE NAGY ANTAL, az Országos Levéltár tudományos munkatársa azt a hírt közölte velem, hogy egy 1422-ből származó oklevél hátlapján egy szójegyzéket talált, amelyben török szavak láthatók. Az oklevélben egy olyan birtokról van szó, amely nem messze fekszik besenyő településektől s így valószínűnek látszott, hogy besenyő nyelvemlékkel állunk szemben. Vagy tíz nap múlva elküldött nekem két jó fényképet a szójegyzékről, amelyben valóban kimutatható volt néhány török szó, azonban a szójegyzék kétségtelenül nem volt török. Ilyen adatok mellett, mint *tabak scutela*, *caz auca* feltűnt nekem, hogy a jól olvasható latin *aqua* szó mellett korántsem a török *su*, *suw* található, hanem a kétségtelenül indoiráni *dan* szó. Márc. 25-én FEKETE NAGY ANTALTól két átírást kaptam a szójegyzékről, amely számomra nehezen, több esetben pedig egyáltalán nem volt olvasható. Az egyik átírás tőle származik, a másik pedig KUMOROVITZ LAJOS paleográfusunktól. Az ő átírásuk alapján márc. 26-án egy óra

¹ Vö. BARTHOLD, Enz Isl. *Allān* címszó alatt.

² Streitberg-Festgabe (105–110. l.), Leipzig, 1924. — Franciául „Ossetes et Iazyges” címen a Revue des Etudes Hongroises III. kötetében (1925). A két cikk nem teljesen azonos. Mindkettőt kiadta ZSIRAI MIKLÓS „G. Z. Összegy. Művei” I. kötetében.

alatt megállapítottam, hogy jász szójegyzék van előttem, amely több török kölcsönszót is tartalmaz.

A szójegyzék egy kis „nyelvkalauz”, amely egy köszönési formulát, étel- és italneveket, a főzéshez és evéshez szükséges tárgyak neveit és olyan állatok nevét tartalmazza, amelyeknek húsa ehető.

Az oklevél jelzete: O. L. DL. 103.489, és Körmendről, a Batthyány család levéltárából származik. Dátuma: Buda, 1422. jan. 13 után. Tartalma: Csapi Andrásné, korábban Batthyány György özvegye — pert indított Csévi Sáfár István fiának, Miklósnak fiai János és István ellen — a Fehér megyében levő Diód (Diós) kastélya és javai, az ott levő Szent Szabina plébániatemplom és Szent Bertalan templom, Fétel és Kevel birtokok ügyében; Gara Miklós nádor a panaszos javára döntötte el az ügyet, és meghagyta a fehértvári káptalannak, hogy a panasztevőt a nevezett javakba iktassa be.

Az oklevél megsérült, csak a bal része maradt fenn. Hátlapján a XVIII. századból származó írással ez olvasható: „Ez csak Copia, nulus jam usus vel valoris.” Ez tévedés, az oklevél kétségtelenül eredeti. (Mindezeket a felvilágosításokat FEKETE NAGY ANTALnak köszönöm).

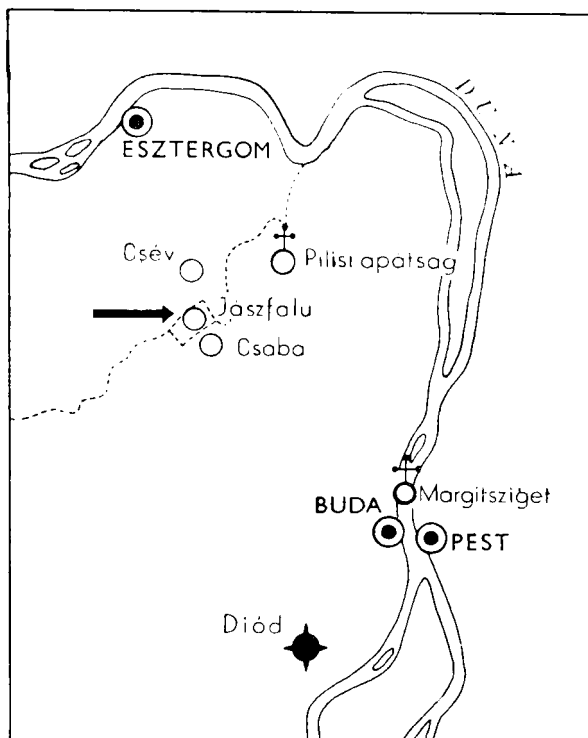
Az oklevélben dunántúli birtokokról van szó, amelyek fekvése, illetőleg az oklevélben szereplő egyes helynevek megtalálhatók GYÖRFFY GYÖRGY mellékelt térképén (239. l.). Láthatjuk Csév falut és délen Diód-ot, Csév közelében pedig a Jászfalu nevű praediumot.

További felvilágosításokat nyújtanak a GYÖRFFY GYÖRGY által rendelkezésemre bocsátott következő adatok. 1422-ben a csévi Sáfár család birtokrészt adott el Csapi Andrásnak, mint feleségének a birtokrészét (CSÁNKI, I, 19). 1464-ben a Battyáni családot is a csévi birtokosok közt találjuk (i. m. 16). Csév falu határos Jászfaluval, amely a török időkben elpusztult. — Jászfalu jászairól 1325-ben találjuk az első említést, amikor is az esztergomi kereszteslovagok konventje törvény elé idézte a Csaba környékén lakó jászokat („Jazones”), a margitszigeti apácák, Csaba birtokosaival szemben: „Georgium et Nicolaum fratrem eiusdem, item Chatharch, Zudak, Byk et famulum eiusdem nomine Karachinum [MELICH J. szerint: MNY II, 56—57 szláv név] eidem statuerit commitendo, ac Chywach Jazones circa Chabam commorantes...” (GYÁRFÁS, III, 466—67). — 1333-ban a Csévvél szomszédos Kesztole szántóföld összeírásában találunk újabb említést a jászokról, akik két helyen szántották a földet: „... venit ad unam metam terream, que per Jazones arata fuisset... ad tres metas terreas, quas similiter per Jazones aratas fuisse affirmassent...” (Mon. Eccl. Strig. III, 229). — Jászfalu (*Jazfalu*, *Jazfalv*, *Jazfalu*) meg van említve a XV. században (1414, 1455, 1477) BÁRTFAI SZABÓ LÁSZLÓNál: Pest megye történetének okleveles emlékei, 1938. 135., 209. l. és BÉKEFI REMIGNél: A pilisi apátság története, I, 439.

A szójegyzék létrejöttét — erősen egyéni felfogással — a következőképpen képzelem el. A székesfehérvári káptalan megbízta egyik tagját, hogy

a beiktatást a homo regius-szal és megfelelő kísérettel véghez vigye. A küldöttségnek bizonyos időt egy jász helységben — valószínűleg az említett Jászfaluban — kellett eltöltenie. Az pedig tudott dolog volt, hogy az illető jász faluban jászul beszélnek, és célszerűnek látszott egy kis jász szójegyzék összeállítása, hogy gondoskodni tudjanak élelemről és itatról a maguk és lovaik számára. Erre a célra előkerítettek a káptalanban egy jász szerzetest,

A Csév melletti Jászfalu fekvése (GYÖRFFY GYÖRGY térképe)

s az leírta magának az oklevélnek a hátára a kívánt, szerény „nyelvkalauzt”. Természetesen az is elképzelhető, hogy egészen más módon jött létre a szójegyzék.

A szójegyzék készítője egyáltalán nem volt az írás mestere. Gyakorlatlan kezének írása az e korból származó magyarországi iratok közepes nívója alatt áll. Ismeretei is hiányosak. Néha nem ismeri a mindennapi dolgok latin megfelelőjét, s ilyenkor a megfelelő magyar szó helyettesítésével segít magán.¹

Magyarul jól tudott, de a magyar hangjelölés már nehézséget okozott neki. Jászul viszont kitűnően tudott, s ez számunkra a legfontosabb. A jász-

¹ Az viszont feltűnő, hogy a hat magyar értelmezés közül négy a 7. és 8. sorban található. Ebben a két sorban egyetlen egy latin értelmezés van.

ban csak jelentéktelen hibákat követ el; talányokat ad fel nekünk — ez azonban az anyag természetéből következik. Szójegyzéke a jász nyelv megbízható nyelvelméke.

Írástörténeti megfontolások alapján felmerült az az elgondolás, hogy a szójegyzék és az oklevél nem egyidejű, hogy a szójegyzék a XV. század végén, vagy a XVI. század elején készült. Ez természetesen nincs kizárva, de nem valószínű. Itt két különböző, de azonos korú írással van dolgunk. Az oklevél ideje a szójegyzék idejét is meghatározza. Hogy a szójegyzék nem az oklevél írójától származik, az egészen természetes. Mintát az oklevélből is adok (II. tábla).

Az ilyenféle szójegyzékek nagyon el voltak terjedve az akkori idők kolostoraiban. Néhány közülük napjainkig fennmaradt, több régi latin—magyar szójegyzékünk van. Ha a jász szójegyzéket közéjük állítjuk, jobban meg tudjuk érteni művelődéstörténeti szempontból. A szójegyzék egyes adatainak a magyarázata során rendszeresen hivatkozni fogok ezekre a forrásokra, hogy magyarázataimat biztosabb alapokra helyezzem. Természetesen néhány későbbi időből származó szótárt is idézek.¹ Mint látni fogjuk, a jász szójegyzék adatai néhány esetben feltűnő egyezést mutatnak az egykorú magyar szójegyzékek adataival (SchlSzj., BesztSzj.).

III.

A JÁSZ SZÓJEGYZÉK

FEKETE NAGY ANTAL és KUMOROVITZ LAJOS átírása alapján a nyelvelméket a következőképpen olvasom² (vö. a mellékelt fényképmásolatot [I. tábla], amely majdnem kétszeres nagyítása az eredetinek):

1. *daban horz nahechsa Soje?z??*
2. *panis carnis brodiu(m)*
3. *khevef fit baza fana wi(n)um [winu(m)?]*
4. *Jaŋca (c?u?m?) oua kapcen [?] píŋeo?/s?*

¹ L. SZABÓ DÉNES, A magyar nyelvelmékek. Budapest, 1952, 42. l.

² Amikor a szöveg filológiai feldolgozásával teljesen készen voltam, a kétséges helyeket még egyszer megbeszéltem a szakértőkkel, FEKETE NAGY ANTALLAL és KUMOROVITZ LAJOSSAL, valamint a középlatin írás és nyelv ismerőivel, HORVÁTH JÁNossal és MEZEI LÁSZLÓval. — Iránistáink, GAÁL LÁSZLÓ, HARMATTA JÁNOS és TELEGDÍ ZSIGMOND kéziratban olvasták munkámat. Mindnyájuknak hálás köszönetet mondok, nagyon sokat köszönhetek nekik.

Talán nem lesz felesleges megjegyezni a következőket. Az oszét nyelvnek két fő nyelvjárása van, az iron (keleti) és digor (nyugati) nyelvjárás. Az előbbi az alapja az irodalmi nyelvnek. — Különleges jelek: *ə* = mint a FUF átírásában; *ɰ* = bilabiális spirans, jelzik *o*-vel, *w*-vel, *ŋ*-val is. Egyéb esetekben utalok MILLER (Grdr.) megfelelő szakaszaira. — Az idegen nyelvű szavakat és idézeteket inkább lefordítottam, de nem tartottam tanácsosnak mindenütt lefordítani. Az orosz nevek és szavak átírásában nem tarthattam meg mindenütt az Akadémia átírási rendszerét.

5. *dan aqua manauona furme(n)tum*
6. *Zabar auena huraz fenu(m)*
7. *karchach arpa hurar ko²[e²]v²u²tes*
8. *cafa (fo²[e²]te) cocta Oras boza tabak*
9. *scutela Chugan olla odok col?ar*
10. *Gift fomagi(n)um (E) Charif*
11. *caj (C) karak pullus*
12. *Caz auca kuraynu molen??? (+ abbr.)*
13. *lapi(d²e²)s Bah ecus acha fuv*
14. *Gal (Bof) Bos fus oves*
15. *Ere fo²[a²]ca(u²) khunge ad e²[v²]f fuporc(us)*
16. *faca capar vas bidellu(m)*
17. *dicega vacca Gu?za doctill²u²[i²]s*
18. *Bucha pacta*

Most vizsgáljuk meg az anyagot, ahogy a szójegyzékben adva van. Egy fordítás nélküli jász köszönő formula, nagyrészt latin, itt-ott magyar értelmezésű jász szavak, összesen mintegy 40 jász szó van előttünk.

1. sor. A *daban horz* ismert oszét köszöntés. Vö. MF. 1575. 1.: *dä bon xorz* 'guten Tag, »dein Tag (sei) gut«, MUNKÁCSMÁL, BLOssV. 12: *dä~bö'n xorz* 'dein Tag sei gut!', Tzetzes alá feljegyzéseiben: *ταπαρχας*.¹ A köszöntés egyes szavai (MF.) a következők: *dä* 'dein' (iron és dig.); *bon* 'Tag, Vermögen, Wetter, Kraft' (iron és dig.); iron *xorz* ~ dig. *χuarz* 'brav, wohl, Wohl, Heil'.

A sor folytatása: *na*, amelynek megfelel az oszét *nä* 'нам, наш; uns, unser' és *hechsa* — olv. *hēca* —, amely az oszét, illetve iron *χicay* ~ dig. *χecay* 'Herr, Oberhaupt, Hausherr, Schwiegervater' szóval függ össze. Az *s* betű felett jobbra egy vonás látható, amely eltér az *s* betű szokásos jobboldali folytatásának a formájától. Alul egy furcsa kis *a* betű áll, egy *x* formájú jel, éppen olyan, mint a *daban* szó második szótagjában.

A következő szó rejtélyes. HORVÁTH JÁNOS szerint talán nem is tartozik a szöveghez, hanem valami felírás. A szó első betűjét a paleográfusok egybehangzó véleménye szerint *s*-nek kell olvasnunk. Utána ez van: *ofe*. A folytatása olvasható *re*-nek (FÉKETE NAGY ANTAL), *rk*-nak (HORVÁTH JÁNOS) és *z*-nek (MEZEI LÁSZLÓ).

Az első sor tehát így volna fordítható: 'Jó napot gazdánk, —?'.

¹ Vö. MUNKÁCSI: KCsA Kieg. köt. 269; GAÁL L.: KCsA II, 433; J. MORAVCSIK: Byz.-Ngr. Jbb. VII. 1930, 352.; D. GERHARDT, Alanen und Osseten. ZDMG XCIII, 1939, 33–53; V. I. ABAEV, Izv. Ak. N. SSSR, Otd. Obšč. Nauk 7. N° 9, 1935, 881–894; H. HUNGER, Zum Epilog des Johannes Tzetzes. Byz. Ztschr. XLVI, 1953, 302–307; C. WENDEL, Das unbekannte Schlussstück der Theogonie des Tzetzes. Byz. Ztschr. XL, 1940, 23–26. l.; V. I. ABAEV, OsJaz. I, 254–259 (MORAVCSIK GYULA közlései). *bön* 'Glück', MUNKÁCSI, BLOssV. 17.

2. és 3. sor. A második sorban elkezdí a szerző a szójegyzéket, kezdetben, mint korának legtöbb szójegyzékében, felül van a latin szó, alatta az idegen, a jász szó. Három latin szót látunk: *panis carnis brodiu(m)*, azaz 'kenyér', 'hús-' 'leves', és a harmadik sor elején olvashatjuk e három szó jász megfelelőjét: *khevef fit baza*.

A *khevef* szót forrásaimban nem találom. Ennek ellenére azt hiszem, hogy a szó magyarázható. Az oszétban van egy szó: *kābār* 'Stück Brot' (iron és dig.), kaukázusi szó, kaukázusi *k* hanggal (MF.); a kabard *зabaxep* 'Korn, Getreide' (lásd ŠOGENCUKOV, Russko-kabardinsko-čerkeksskij sl., M. 1955; lásd még *zabə*) megfelelője? Azt hiszem, feltehetünk egy *kāvār* alakot. MILLERNÉL olvassuk (Grdr. 34. l., fent): „Zwischen Tönenden wechselte gelegentlich *b* mit *w*, z. B. *rūbas* und *rūwas* 'Fuchs' [több példát felsorol] . . . w. oss. *bāyānbad* und *bāyānwad* 'barfuss' . . .". Nem sokat változtat a helyzeten, hogy a jász *karbac* 'árpa' ~ oszét *kārvādz* esetében az ellenkező megfelelés van előttünk (vö. 243. l.). Egy fejlődési tendenciával állunk itt szemben, amely a különféle esetekben különböző módon nyilvánul meg. Az *f* betű a *khevef* szóban könnyen érthető íráshiba: a következő szó *f* betűvel kezdődik. Én tehát egy jász *kāvār* 'darab kenyér' szót rekonstruálok. (HARMATTA JÁNOSNAK erős kétségei vannak e rekonstrukcióval szemben).

A *fit* szó azonos a 'hús' jelentésű ismert oszét szóval, vö. MF. dig. *fid* ~ iron *fəd*, (ABAEV *фид*).

A XV. századi magyar hangjelölés szabályainak megfelelően a *baza*-nak írt adatot *basa*-nak lehet olvasnunk; az oszét *bas* 'Suppe', dig. *basä* (vö. ABAEV: *бульон*: *tänäg bas* [*tänäg* 'dünn usw.']) szó rejlik benne. Vö. MUNKÁCSI, BLOSSV. 22, 1. magyarázat.

Itt, a harmadik sor utolsó szavánál megváltoztatja a szerző a lejegyzés módját. Innentől kezdve végig a jász szó áll elől, és utána következik a latin vagy magyar értelmezés. Így a jelentés több esetben a következő sor elejére kerül.

A harmadik sor végén ez van: *jana wi(n)um* (a nehezen olvasható *vinum* szót FEKETE NAGY ANTAL olvasta el először). A *jana* megfelelője: iron *sän* 'Wein' ~ dig. *sänä*.

4. sor. A negyedik sor első szava világos; *oua* a latin *ovum* 'tojás' többese, és a *Jaŋca* megfelel az iron *aik* ~ dig. *aikā* 'Ei' (MF.) szónak, szókezdő *j*-hanggal. — Az *oua* szó előtt egy áthúzott *e*?, *æ*?, *m*?, betű van; ha *m*, lehetséges, hogy a magyar *mony* 'tojás' szó első betűje (HORVÁTH JÁNOS).

A negyedik sor többi része: *kapcen* [?] *piŋeo*? nem világos. A jász szó *kapcen*-nek olvasható, a latin szó pedig talán a *piscium* vagy *piscea*, *piscaria* valamilyen hibás alakja (azaz *ova piscaria*; egy szónak az előtte állóra való vonatkozása másutt is előfordul). Ebben az esetben a *kapcen* szót az oszét *qapdžən* (KASAEV: *χappdžən*) 'mit vielen Kernen, — Samen' szóval azono-

síthatjuk, ami esetleg kaviárt jelenthet. (Vö. középlatin *polygranum* = *oua piscium* = *hal ikra* Szikszai Fabricius szójegyzékében, 46a.) A *piŕeo* szót aligha lehet összefüggésbe hozni a latin *pisum* 'borsó' szóval. Mit jelent az *o* betű fölött levő különös kis vonás?

5. sor. Az első szó *dan aqua*, vö. MF. iron *don* ~ dig. *don* 'Wasser, Fluss'.

Ugyanezen sor második szava: *manauona furme(n)tum*: iron *mānāu* 'Weizen', ABAEV, OsJaz. I. 59: *manāu* (~ dig. *mānāuā*) + *on* szuffixum, amely főnevekből képez melléknevet a magyar *-féle* szónak megfelelően (MILLER: Grdr. 92 l. 19. pont; ABAEV, 594. l.) + az ismert *-a* végződés. Vagyis a jelentés: 'búzaféleség'. A *furmentum* adat (MEZEI LÁSZLÓ olvasata) természetesen elírás a latin *frumentum* helyett. (HARMATTA JÁNOS a *manauona* szóról kifejtett magyarázatomat valószínűtlennek tartja. Vö. 257-8. l., 5. pont.)

6. sor. A hatodik sorban elől áll a zab-neve: *Zabar auena*. de az itt mutatózó jász *zabar* szó megfelelőjét az oszétban nem találtam. Vö. magyar *zab* (de nem *zabar*); BesztSzj.: *zab* 'pabulum'.

A sor másik fele a 'széna' nevét tartalmazza: *huraz fenu(m)*. A *huraz* adatot *huŕas*-nak kell olvasnunk, s ez összevethető az osz. (MF.) *χos* (iron) ~ *χuasā* (dig.) 'Heu, Heilkraut, Mittel' szóval.

7. sor. A hetedik sor elején ezt találjuk: *karbach arpa*. Az értelmező szó a magyar *árpa*. Az *árpa* szó a magyarban török jövevényszó és a szójegyzékben önmagában véve török szó is lehetne. Ez azonban teljesen valószínűtlen, mivel a jegyzékben több magyar értelmezés van, míg török értelmezés egy sincs. Ami pedig a *karbach* szót illeti, ez azonos az osz. (MF.) *kārvādz* 'vierzeilige Gerste', 'sechszellige Gerste' szóval. A szó jász alakjának végső más-salhangzója alighanem zöngétlen.

Ugyanezen sorban a második jász szó a *hurar*, amit egy nem egészen szabályosan írt szó magyaráz. Világos, hogy ebben az alakban a magyar *köles* 'Hirse' (régí alakjai: *cules*-, *kules*-, *kewles*, *keles*, *kwles*, *köles*, *keöles*) szó rejlik, s a megfelelő jász szó: *hurar* az osz. *χor*, *χuar* 'Hirse, Korn' (MILLER: Grdr. 38. l.); MF. iron *χor* ~ dig. *χuar* 'Getreide, Korn'. (ABAEV: poco: *jāu*, dig. *fagū*). A magyar szót MEZEI L. *kavules*-nek olvassa.

8. és 9. sor. 8. sor: *caŕa (foʀ/leʀ/ŕe) cocta*. A latin *cocta* jelentése 'főtt', és ez a jelentés az előtte álló 'köles' szóra vonatkozik. Tehát főtt kölesről van szó, és a *caŕa* szónak megfelel az oszét, illetőleg iron *kas* ~ dig. *kasā* 'Grütze, Grützbrei' (MF.) szó.

Az áthúzott *foʀ/leʀ/ŕe* betűcsoportot MEZEI LÁSZLÓ a következőképp magyarázza: a *c* betű a *cocta* szó kezdő betűje; az utóbbi szót a lejegyző újból leírta s a fölöslegessé vált *c* betűt a *foʀ/leʀ/ŕe* betűkkel együtt áthúzta. A *foʀ/leʀ/ŕe* szó pedig (MEZEI szerint *ŕe*) nem más, mint a magyar *főt(t)* ~ *fēt* ~

fét 'gekocht' szó. (Vö. EtSz.) A lejegyzőnek ugyanis a jász *kasa* szó leírása után nem jutott eszébe a megfelelő latin szó, ezért leírta a magyar *fött* szót, akkor azonban eszébe jutott a latin szó, s a *fo?fe?ft* után el kezdte írni a latin *cocta* szót. De csak a *c* betűt írta le; nem tetszett neki a dolog és a *c* betűt a magyar szóval együtt áthúzta. — Ami a *fet* olvasatot illeti, én itt nem látok *e* betűt, hanem egy *o* betűt, amely az *f* betű középső vonala felett áll (hasonló középső vonal látható a *furme(n)tum* szó *f*-jében), noha a régi magyarban — mint fentebb említettem — a *föt* valamint a *fēt* ~ *fét* alak egyformán előfordul. A MNySz-ban (I, 966) *fölt köles* található.

Más magyarázatot javasol HORVÁTH JÁNOS. Ő az áthúzott szóban a latin *far* 'dara, gríz' szót véli, s *far(r)a*-nak olvassa, s az egész *farra cocta* 'fött kása' volna (vö. magyar *darakása*). Ezt a magyarázatot nem kell feltétlenül elvetnünk, de én úgy hiszem, hogy a második betű inkább *o* mint *a*, az alsó része — mint említettem — az *f*-hez tartozik, az *a* betű jobb oldalán levő vonás (!) rendesen másképp van írva; a harmadik betű nem *r*, hanem *t*, és a negyedik nem *a*, hanem *c*.

A *cocta* önmagában nem jelent kását. Nem volna helyénvaló a francia *bouillie* 'kása' szóra hivatkozni, mint jelentéstani párhuzamra.

Oras boza: a *boza* szó a rendesen árpából készült, jól ismert ital török és magyar neve. Egy történeti forrás szerint a bozát különösen kedvelték a kunok, és bizonyosan testvérnépük, a magyarországi jászok is. Ez a forrás Oláh Miklósnak a fent említett „Hungaria” című-munkája. A XVIII. (5) fejezetben, a 30. lapon olvassuk: „In campis Cumanicis praeter vina advectitia, usum habent Cumani cuiusdam liquoris ex milio et aqua suo more expressi, quam *bozam* vocant.” És ami a megfelelő *oras* jász kifejezést illeti, megvan az oszétban (MF.) ebben az adatban: dig. *uāras* 'Dünnbier'.

A nyolcadik sor végén és a kilencedik elején ez a szó áll: *tabak feutela*. A latin *scutella* jelentése 'tál', s a *tabak* megfelel az iron *tābāy* 'tányér' (vö. dig. *tefseg*) szónak, amely török (vagy perzsa — HARMATTA J.) jövevényszó. (BesztSzj. *scutela thal* azaz 'tál'.)

A 9. sorban következik: *Chugan olla*. A latin *olla* jelentése 'fazék' (BesztSzj. 1296), és a jász *chugan*, olv. *cugan*, összefügg az oszét (dig.) *ciyan* 'Gusseisen. Kessel', (iron) *cūainag*, — *cigon* 'Gusseisen, gusseisernes Geschirr' szóval, mely MF. szerint orosz eredetű (orosz чыры). A fenti oszét szavakat HARMATTA JÁNOS szerint a következőképpen kell magyarázni: itt két különböző szóval van dolgunk, 1. iron és dig. *cigon* < *cugan (vö. a jász alakkal), 2. dig. *ciyan* = iron *cūainag* < *ciyan* + *ia*.

odok colpar. Sokáig nem tudtam megmagyarázni, s magyarázatom jelenleg sem mentes bizonyos kérdőjelektől, de semmi kétség abban, hogy az oszét, illetőleg iron *uīdag* ~ dig. *uēdag*, *jedug* és a latin *coclear*, *cochlear* 'kanál' (BesztSzj., SchlSzj.) megfelelőivel van dolgunk. SJÖGREN, Oss. Sprachlehre (Löffel címszó alatt): ВѢДУК (TELEGDI Zs.).

10. és 11. sor: *Gist fomagi(n)um*. A *fomagi(n)um* nyilván azonos a latin *formagium*-mal, tehát egy sajt-félét jelöl. — utána következik a 'vaj' jelentésű szó. Az oszétban azonban a sajt neve *cəxt* (~ dig. *cəyd*). Talán nem a szokásos 'sajt' jelentésről van szó. A magyarországi latinságban a sajt latin megfelelője *caseus* (BesztSzj., SchlSzj.). A *formagium* pedig a m. *túró* 'Topfen' szónak a megfelelője. Szikszai Fabriciusnál (199): *caseus* — *sajt*, *formella* — *turo*. A jász *gist* tehát túró-t jelent. Az iron *qəst* dig. *yist* jelentése azonban nem 'sajt' és 'túró', hanem 'Frost, frostig' (MF.).

A szójegyzék írója a latin szóban az *r* rövidítése helyett az *n*-ét használta és pedig rossz helyen (MEZEI LÁSZLÓ).

Charif raġj: a *raġj* a magyar *vaj* 'Butter' szóval azonos. *Charif* olv. *carif* megfelel az osz. MF. (iron és dig.) *carv* 'Butter' szónak (MILLER: Grdr. 28. l. 28. §. 1). A *Charif* alak az *r* betű alakja szerint *carf*-nak olvasható, azonban az *r* záróvonala fölött egy pont áll, amilyen a *brodium* (2), *pifeo*² (4) és *lapi-(d'e²)s* (13) szóban is áll az *i* fölött. Az adatot KUMOROVITZ LAJOS is *Chari*²*f*-nak olvassa.

C'karak pullus: latin *pullus* 'csirke' (BesztSzj.: *pullus* 'tyk fiu', SchlSzj. 1806 *pullus* — 'tik') és osz. MF. (iron és dig.) *kark* 'Henne' (MILLER: Grdr. 27. l.). A *karak* előtt álló nagy *c* befejezetlen (MEZEI LÁSZLÓ), — és felesleges. A lejegyző határozatlanságára következtethetünk belőle. A szót először nagy *C*-vel akarta kezdeni, de a betűt nem fejezte be, és utána *karak* alakban írta le a szót. De aztán feleslegesnek tartotta (vagy elfelejtette) a *C*-t törölni.

12. és 13. sor. *Caz auca*: latin *auca* 'lúd', osz. MF. (iron és dig.) *qaz* 'Gans'. (BesztSzj.: *auca* 'lud'). A szó török eredetű, vö. MILLER: Grdr. a 8. lapon alul és a 26. lapon felül.

A 12. és 13. sorban azután ez van: *kuraynu molen*??? (+abbr.) *lapi(d'e²)s*. A *lapides* olvasat HORVÁTH JÁNOSÉ. Az első latin szót MEZEI LÁSZLÓ *molendini*-nek vagy *molendinarius*-nak magyarázza. HORVÁTH JÁNOS a *molendinari* *lapides* kifejezésre gondol. HARMATTA JÁNOS a második szót *lapi(s)s*-nak olvassa. Szikszai Fabricius a *lapis molaris* kifejezést ismeri. Mindenesetre malomkőről, malomkövekről, talán malomról van szó. Vö. oszét (MF.): iron *kuəroi*, *kroi*, dig. *kuroinä*; ABAEV, OsJaz. I, 60: *kuəroi* — *kurojnä*, KASAEV: *кырои* 'malom'. (A 'malomkö' pedig: iron *fəd* ~ dig. *fid* MF. Vö. MUNKÁCSI. BLOssV. 14. III. 9 és e hely kommentárját a 16. lapon.). — Ahogy HORVÁTH JÁNOS helyesen megjegyzi, feltűnő, hogy a latin interpretáció első szavának a végét is, a másodiknak a közepét is javítja a szerző. A *kuraynu* alak szövégi *-u*-ja HARMATTA JÁNOS szerint teljességgel érthetetlen.

Bah ecus: lat. *ecus* = *equus* 'ló'. osz. (MF., iron és dig.) *bäx* 'ló'.

Acha fur: a *fú* magyar szó, mely a régiségben elég gyakori s a népnyelvben is előfordul még; rendes jelentése 'vadkacsa' (anas silvestris vel lacustris, anaticula lacustris, eine Art Wasserhuhn; anas querquedula, l. EtSz.).

A jász szót *acca*-nak kell olvasni, vö. osz. (АБАЕВ, s. v. утка) *acc* 'дикая утка (vadkacsa)'. MF.-nál a szót nem találom. — A Beszt. és a SchlSzj.-ben: *fiw* 'ana[s]', l. EtSz. s. v. *fű*.

14. sor. *Gal Bos*: lat. *bos* 'ökör' (BesztSzj.), osz. (MF., iron és dig.) *gal* 'Ochse, Stier'. A szerző a *bos* szót először hosszú *f*-szel vagy talán *Bef*-nek írta s azután ezt a hibás alakot törölte.

fus oves: lat. *ovis* 'juh', osz. MF.: iron *fəs* ~ dig. *fus* 'Schaf'.

15. sor. A 15. sor így kezdődik: *Ere fo(a')ca(n?)*. Az előző szó, mint láttuk, a juh neve volt, — és *üär*, *üäriḡkā* (dig. MF.; iron *üäräḡk*) azt jelenti, hogy 'bárány' (a *üär* — mondja HARMATTA JÁNOS — megvan az ironban is). De nagy nehézségek vannak: a jászban elmaradhat a *u*-, de *or* alakot várnánk (szintén HARMATTA JÁNOS megjegyzése); sajátságos, ha nem éppen lehetetlen is, az *e* jelölés *a* helyett (l. 248. l.); azután a digor alaknak MF. szerint nincs szóvégi *ä*-je (l. 255. l.). A *fo(a')ca(n?)*; az *a* felett van egy kis vízszintes vonás) szót a latinban 'bárány' értelemben nem lelem.

Ugyanebben a sorban a *khṛnge ad efr'lf suporc* szavak nem világosak előtttem. *Suporcus* alighanem a disznó nevével függ össze és a disznó neve oszétul: iron *χṛə* ~ dig. *χṛ*, *χṛi*. Vajon a disznó neve a *khṛnge*? És ennek a szónak a végzete azonos azzal az *-ängä* képzővel, melyet MILLER a Grdr. 90. lapján (5. pont) tárgyal? („Az *-äg* képző [de a mi esetünkben nincs iron *-äg*] = nyugati oszét *-ängä* csak néhány főnévben fordul elő: *kadäḡ*, ny. osz. *kadängä* 'Lobgesang' a *kad* 'tisztelet' szóból; *vasäg*, *vasängä* 'kakas' < *vasən* 'kukorékolni, énekelni'; *äḡsinäg*, *äḡsinängä* 'hím galamb', vö. av. *aḡšaēna*-. A képző ny. osz. alakja mintha arra mutatna, hogy a keleti oszétban az *-äg* — *-ägg*, *-äng* alakra megy vissza.”) Az iron *qūḡ* ~ dig. *ḡog* 'tehén' szóra aligha lehet gondolni. A következő szó, az *ad*, vajon egyeztethető az oszét *äd* '-val, valamivel ellátott' prefixummal, mely az oszétban a magyar -s képző szerepét tölti be? (MILLER: Grdr. 95. l., 97. § 3. pont; *äd-bāḡ* 'lovas', *äd-gärstä* 'fegyveres' stb.) Az *ef* szót paleográfusaink *ef*-nek olvassák (HORVÁTH JÁNOS: határozottan *ef*); talán *vf*-nek is lehetne olvasni, de akárhogy olvasom, nem tudom megmagyarázni. Vagy egy szó az *adef*? Másképpen kell tagolni a sort? Ezekre a kérdésekre sem tudok felelni.

A latin *suporcus* is nehézségeket okoz. Először is sajátságos a *su*—*sus* helyett. S mit jelent *suporcus*? *Sus* a klasszikus latinban a. m. 'disznó', *porcus* pedig 'disznó, malac', de nem így a magyarországi latinban. Itt a következő adatokat találjuk: BesztSzj.: *sus* 'vaddisznó; a vaddisznó nőténye', *porcus* 'disznó', *porculus* 'süldő', *suellus* 'malac', *scrophä* 'eme disznó', *aper* 'kandisznó; vaddisznó'; SchlSzj.: *sus* 'vaddisznó', *porcus* 'disznó', *porciculus* 'süldő', *suellus* 'malac', *scrophä* 'eme disznó', *nefrendus* 'kan', *aper* 'vadkan'; Murmellius: 490 *sus* 'disznó', 491 *porcus* 'disznó'; Calepinus: *sus* 'disznó', *sucula* 'malac, disznócska', *porcus* 'disznó', *porculus* 'disznócska'; Szikszai Fabricius: *Sus*, *Porcus* 'disznó', *porcellus* 'malac'. A *suporcus* jelentése lehet tehát

'disznó' is, de 'disznó és malac' aligha. MEZEI LÁSZLÓ a *suporcus*-t esetleg *subporcus*-szal tartja azonosnak.

16. sor. *faca capar*: *capar* ugyanaz, mint a latin *capra* (vagy *caper*?) 'kecske'; *faca*, olv. *saka* jász szó, vö. osz. MF.: iron *säy* ~ dig. *säyä* 'kecske'. (MILLER: Grdr. 31. l. 3. pont; ABAEV, OsJaz. I, 49.)

ras bidellu(m). A latin *bidellu(m)* a. m. *vitulus* 'borjú', *vas* (*uass*?) pedig ugyanaz, mint az osz. (dig.) *uäs* 'Kalb', MILLER: Grdr. *uäss*, *uäs* ('w. oss.', 37. l.), ABAEV: *теленок*: *uäss* (dig.). A BesztSzej.-ben és más régi magyar forrásokban a magyar *borjú* latinul *vitulus*, de a SchlSzej.-ben szójegyzékünk *bidellus* (1410) alakja is előkerül (1413: *vitulus*). Szerzőnkre jellemző, hogy az *m* rövidítésjelét használja az *s*-é helyett, ami ismét hiányos írástudásával függ össze.

17. sor. *dicega* [KUMOROVITZ LAJOS olvasata, a fénykép a kezdőbetűket nem mutatja] *vacca*. A lat. *vacca* a. m. 'tehén', a *dicega*-val pedig vö. osz. (iron) *dūcgä* (*qūg*) 'дойная корова; Milchkuh, fejőstehén' (MF., s. v. *dūcän* 'fejni' ~ dig. *docun*; ABAEV [203]: *дойная корова*: *ducgä qug*).

Guza doctillu [i]s. Itt alkalmasint, mint az előbbi adatokban, valamely ehető állat nevével van dolgunk. Az oszétban (MF.) van is egy szó: iron *qäyaz*, *quazn*, *quaz* 'nőstényszarvas, szarvastehén' ~ dig. *qäyanz*, MILLER: Grdr. 36. l. lent: „w.-oss... *qäyanz* 'Hirschkuh' = o. oss. *quazn*” —, amellyel a mi *guz*-szavunk talán egybevetethető. Kiemelem a *quaz* alakot (ABAEV, OsJaz I, 49: „самка оленя... *quaz* ~ *qäyanz*”), a hangfejlődést illetőleg pedig a *Hurz* nevet (l. 251. l.). A latin *doctillu(i)s*-t mint állatnevet, sajnos, semmiféle forrásból sem tudom kimutatni.

18. sor. Hasonló nehézségekre bukkanunk az utolsó sorban, ahol jól kivehetően *Bucha pacta* van írva. Ezzel — ismét csak talán — az osz. MF.: iron *bodz* 'козел, вожатый в стаде; der Bock' ~ dig. *bodzo* vethető egybe. Ha gyanításom helyesnek bizonyulna, akkor a jász szó olvasata alkalmasint *buca* volna (vö. *say* ~ jász *saka*). A latin értelmezés homályos előttem.

A 17—18. sorok fenti értelmezését HARMATTA JÁNOS vitathatónak tartja. Szerinte a *dicega* alakot igazolni kellene, a *guza* esetében pedig feltűnő, hogy az archaikus digor *qäyanz* alakkal a jászban egy modern alak áll szemben, a szó *a*-ja is érthetetlen, a *boca* alak tö- és véghangzója magyarázatlan, — s míg a „*faca*”, „*doctillus*” és „*pacta*” értelmezések nem világosak, nem igen juthatunk előbbre.

IV.

AZ EMLÉK HANGJELÖLÉSE

A jász hangok jelölésére a szerző a következő jeleket használja: az egyszerű magánhangzók jelei *a, e, i, o, u* (*v?*); a kettőshangzók jelei

au, ay, aŷ; a mássalhangzók jelei *b, c, ch, chs, d, f, g, h, j, k, kh, l, m, n, p, r, s, f, t, v, (y, ŷ), z*.

Ez az átírás a jász hangokat természetesen csak durván tükrözi, emiatt a nyelvnek bizonyos, talán lényeges hangtani sajátosságai ismeretlenek maradnak, s az is lehetséges, hogy a jászban olyan hangok is voltak, amelyek kis emlékünkből nem is kerülnek elő.

A hangjelölés — amint látom — semmi különöset nem mutat. Ezt mondhatjuk a szöveg hat magyar szaváról is: *arpa* = *árpa* (7), *ko²[e²]v²u²les* = *köles* (7), *fot* = *fótt* (8), *boza* (8), *vaŷ* = *vaj* (11), *fuv* = *fú* 'vadkaeca' (13). Annak, hogy a rövid *ö* jelölése egyszer *o²[e²]v²u²*, máskor pedig *o*, nincs semmi jelentősége.

A jász szavak hangjainak jelölésében a szerző meglehetősen biztonságot, talán gyakorlatot is árul el. Aligha ez volt az első eset, hogy jász szavakat latin írással jegyzett le. Alapja a korabeli magyar (és latin) hangjelölés volt.

A *b, d, f, g, i, j, l, m, n, p, r, s, t, u, v, y, z* értékéről nincs mit mondanom. A magánhangzók esetleges hosszúsága természetesen jelöletlen. Két mássalhangzójelet látunk a latin *olla, pullus, bidellus, doctillus* (?) és *vacca* szavakban, egy *l*-et a *scutela* szóban. Jelöletlen a kettős mássalhangzó a jász *acca* (13) szóban.

Az *a* azt a hangot jelöli, amelyet az oszétben részben az *a*, részben pedig az *ā* (helyesebben *á*) hang képvisel. Hogy azonban *e* betűjelnek az oszét hangértékeknek megfelelően két hangértéke lehet-e, tehát *a* és *ā*, azt nem tudom.

Az *e* betűnél nehéz kérdések vetődnek fel. — Ha a *heca* 'házigazda' (1) szó *e* hangját ezzel a betűvel írták, aligha vonhatjuk kétségbe, hogy itt az *e* — mint a magyarban gyakran — (zárt, hosszú) *ē*-nek olvasandó, vö. MF. iron *χīcau* ~ dig. *χecaŷ* [*χēcaŷ*]. A magyarban azonban az *e* a nyílt hosszú és a nyílt vagy zárt rövid *e*-hangot is jelöli. Bizonyosan rövidnek olvasandó az *e* a *dicega* 'fejőstehén' (17) szóban és alkalmasint nyílt (rövid) *e*-nek a *kēver* 'darab kenyér' (?) ; 3) és *ere* 'bárány' (?) ; 15) szóban. De *e* kétes esetek nem alkalmasak arra, hogy hangtani következtetéseket vonjunk le belőlük. Még kétségesebbek az olyan esetek, mint *Sofez*? (1), *kapren* (4), *ad e[r²]f* (15). Figyelmet érdemel, hogy *e* jel elég gyakran és merőben problematikus esetekben fordul elő. Újból hangsúlyozni akarom, hogy az *e* az akkori magyar nyelvben mind a (nyílt) *e, é*, mind pedig a (zárt) *ē, ē* hangokat jelöli. Az *e* jel kérdése tehát szójegyzékünkben megoldatlan. (Vö. még *khruge* 15.)

Az *o* az *o* hang quantitása és képzésmódja felől semmi közelebbi tájékoztatást nem nyújt. (A magyarban : *o* és *ō*.)

A *c* két hangot jelöl, mégpedig *c (ts)*-t és *k*-t. Az előbbi hangértékben szerepel a *ce* szótagban, két szóban, a problematikus *kapren* 'halikra' (4) és a *dicega* 'tehen' (17) szókban. A *k* hangot jelöli a *Jaŷca* 'tojás' (4), *cafa* 'kása' (8), *Caz* 'liba' (12), *jaca* 'kecske' (16) szavakban.

A *ch* — mint sok régi magyar nyelvemlékben — a *c* (*ts*), esetleg a *dz* hangot jelöli, emléünkben szó végén és *a*, *u* magánhangzó előtt fordul elő: *karbach* = *karbac* 'árpa' (7), *chugan* = *cugan* 'fazék' (9), *charif* = *carif* 'vaj' (10), *acha* = *acca* 'vadkacsa' (13), *bucha* = *buca* 'kecskebak' (?; 18).

A *chs* a *c* jelölésére csak egyszer, az emlék első sorában, a *hechsa* = *hēca* 'házigazda' szóban fordul elő.

A *h* a Jász Szójegyzékben az oszét *χ*-nak megfelelő hangot jelöli. „Das oss. *χ* ist der hintere gutturale Spirant, den wir im Grus. und Arm. finden, also nicht der deutsche *ach*-Laut” (MILLER: Grdr. 13. l.). Föltételezhetjük, hogy *h* a jász szójegyzékben ezt a *χ*-hangot jelöli. A *χ* palatális spiráns 1422 táján a magyarban már nem volt meg. (L. BÁRCZI GÉZA, Magyar Hangtörténet, 81–82.)

V.

JÁSZ SZEMÉLYNEVEK

A jász nyelv ismeretére van Magyarországon más forrásunk is, nevezetesen a jász eredetű tulajdonnevek — mostanáig csak latin oklevelekben előforduló jász személynevek, mivel jász nemzetségnevekről és helynevekről eddig nem beszéltünk. A Jász Szójegyzék bizonyos hangtani alapot nyújt számunkra a jász tulajdonnevek magyarázatára, és a kutatás ezen a területen a jövőben előbbre fog lendülni. Most részben az eddigi credményeket akarom összefoglalni, részben néhány új adalékot óhajtok nyújtani, hogy bemutassam, hogyan viszonyulnak a magyarországi jász szavak hangtani szempontból a Jász Szójegyzék adataihoz.

Itt azonban egyet-mást előre kell bocsátanom az alán—oszét személynevek jelentésánáról.¹ A magyar oklevelekben előforduló jász személynevek magyarázatával a múltban ismételten próbálkoztak, de még senki sem vállalkozott az alán—oszét személynevek jelentéstani rendszerének az összeállítására, ami ezeknek a vizsgálatoknak az alapja lehetne, noha ennek a feladatnak a legfontosabb részét, az oszét személynevek gyűjtését és jelentéstani rendszerezését különösebb nehézség nélkül el lehetne végezni. Az oszét földön, valamint nyomtatott kiadványokban, a nevek ezrei állnak rendelkezésre. Már MILLER—FREIMAN sok tulajdonnevet tartalmazó szótárának a feldolgozása is nagy haszonnal járna. (L. még CHRISTENSEN kis összeállítását az oszét személy- és családnevekről a *Textes ossètes*-ben 103–104. Vö. GAÁL LÁSZLÓ: KCsA I, 431.) Nagy számban akadnak — legalábbis az utóbbi évszázadra vonatkozó — kiadatlan névlajstromok a Szovjetunió levéltáraiban. Bizonyára

¹ A névadásról: MILLER, OsEtj. II, 289.

van azonban a régebbi évszázadokra vonatkozólag is némi anyag. És itt vannak a feliratok is.

Felvetődik itt természetesen a kérdés történeti oldala is. Milyen kor-szakokat különböztethetünk meg az alán—oszét nevek fejlődésében, és mely népek hatottak az alán—oszét névadási szokásokra? Bizonyára van kaukázusi, kipszak-török és orosz hatás.

Az alán—oszét személynévek szemantikájáról némi képet alkothatunk magunknak azoknak az „óoszét” neveknek az alapján, amelyeket MILLER idéz (Grdr. 6). Vannak ebben rokonságnevek: 'apa', 'fiú', 'öcs'. — Olyan nevek, amelyek hősiességet, hatalmat, gazdagságot stb. fejeznek ki: 'híres', 'hatalom',¹ 'előljáró', 'sok lovú'. Vö. MF.-nál ezt az oszét nevet: *Gävz* 'szegény', amelynek épp ellenkező a jelentése. — Eudaimonisztikus nevek: 'kedves, barát', 'sok. nagyon', 'béke, szerencse', 'tisztá'. MF. ezt a férfinévet említi: *Uac* ('istenség, szent, szent hír, prédikáció, tudósítás'). — Színnevek: 'piros', 'fekete', 'sárga'. — Testi és szellemi tulajdonságok: 'nagy', 'jól halló', 'jó szemű', 'sok mindenhez értő'. — Különféle tulajdonságok: 'szürke lovú', 'helybeli, helyi', 'városi' (l. lent 252. l.), 'új', 'régí'.

Mint említettük, már LAMANSZKIJ megkísérelte a magyarországi jász és az alán nevek egyeztetését (i. h. 144. l.). A jász neveket a jászoknak abból a már említett (234. l.) kiváltságleveléből merítette, amely a következő passzust tartalmazza: „...*Larzan* filius *Zokan*, *Jwachan* filius *Furduh*, *Jacobus* filius *Keskene*, *Chareth* filius *Ambultan*. *Demetrius* filius *Gubul*, *Stephanus* filius *Beegzan*, *Paulus* filius *Mokzun*, *Andreas* filius *Chakan*, *Zakaran* et *Georgius* filius eiusdem, *Demetrius* filius *Keĵan*, *Stephanus* filius *Kurman*, *Hurz*, *Arpan*, *Andreas* filius *Zuagan*, *Zaduk* filius *Kalhen*, *Georgius* filius *Magar* et *Petrus* filius *Chamaz* Jazones fideles nostri...”

Az ebben a felsorolásban előforduló jász neveket, amelyeket LAMANSZKIJ csupán az oklevél egy régi, hibás kiadásából ismert, JUSTI *Iranisches Namenbuch*-jában előforduló iráni nevekkal egyeztette, mégpedig a következőképpen: *Keskene* vö. *Kesken* — *Kiskēn*; *Larzan* talán *Ardazanes*, *Lanzan* vö. *Manoyonan*; *Furduh* vö. *furt* φούρτας; *Charet* vö. *Harectaspa*, *Hartasp*; *Chakan* vö. *Xāki*, *Xakpai*, *Xaksar* és *Sahan*; *Kurman*: *Kur*, *Kuru*, *Kuruhan*; *Arpan*: *Arpas*, *Arpates*, *Harpates*; *Chmoz*: *Xamus*; *Hurz*: *Xordad*, *Xurdat*, *Xurdek* vagy *Xurōs*, *Xurōsi*, *Xurōzān*, *Xūrs*; *Beegzan*: *Wehactan*, *Wehdan*; *Mokzun*: *Muškan*, *Mökkas*, *Mökkos*, *Mokkous*, *Mākajos*, *Mākān*; *Zackaraz*: *Sakar* vagy *Sahrzad*—*Satruvaraz*; *Zvagan*: *Sawah*, *Sabakes*; *Zaduch*: *Sagducht*, *Sahakduxt*; *Kohlen*: *Kalahun*, *Kalager*; *Zokan*: *Sahan*, *Tahen*, *Sahin*; *Zwakan*: *Jakanah*, *Jakand*.

¹ MILLER: Ξαράβας, vö. av. *χšadra*- 'hatalom, uralom', oszét *äxsart* 'hatalom, hőstett' és MF. szótárában: *Äxsärtäg*, tulajdonnév a nárt mondákban.

Eltekintve a jász nevek hibás alakjától, nyilvánvaló, hogy LAMANSZKIJ ezeknek a neveknek a megfejtési kísérletében pusztán homályos sejtelmeknek adott hangot.

Két egyeztetése mégis némi figyelmet érdemel.

Az egyik ez: „*Furduh*, vö. *furt*, *φούρτας*.” Erről a névről ezt írja GOMBOCZ (Streitberg—Festg. 109): „*Furduh*... = osset. *Furt-ug oder *Furt-yg; oss. *furt* 'Sohn' ... kommt als skythischer Personennamen vor in einer Inschrift von Tanais: *Φούρτας* Sohn des Agathos, Justi, Namenb. 106 aus Latyschew II, 275; vgl. noch *Ραδαμόφουρτος, Vorstand einer Bruderschaft in Tanais, Justi 257 aus Latyschew II, 264 (= 'Sohn des Fürsten' [HARMATTA J.: Ha ez a név az óiráni *Fratama-puθra-ra megy vissza, akkor vagy 'Radam fia' vagy — és ez valószínűbb — 'első fiú' a jelentése]). Suffix *-yg* = westoss. *-ug*, *-ig* — „totes Sekundärsuffix ohne besondere Bedeutung aus altossetischer Zeit”, wie z. B. *nām-ug* 'Korn', *mās-ug* 'Turm', s. Miller, Die Osseten 90. Die Verbindung schon bei Lamanskij.” — Az egyeztetés nem feltétlenül helytálló. Ebben az oszét szóban: iron *fərt* ~ dig. *furt* 'fia valakinek' (MF.) és a vele összefüggő, GOMBOCZtól említett nevekben *t* van,¹ a jász névben ellenben *d*, és az iron szóvégi *g*-nek a jászban *-k* felel meg (l. 258—9. l.). A jászban tehát nem *Furduh*, hanem *Furtuk alakot várnánk. (A magyar nyelv régi, 700—800 körül átvett alán jövevényszavaiban az oszét *-g*-nek *-g* felel meg: m. *gazdag* ~ osz. MF.: iron *qāzdaḡ* ~ dig. *γāzduḡ*; m. *méreg* ~ osz. MF. *marg*; m. *üveg* ~ *éveg* 'Glas, Flasche' ~ oszét *avḡ* stb.)

LAMANSZKIJnak az a másik egyeztetése, amelyet GOMBOCZ nem vetett el, ez: jász *Keskene* ~ iráni (JUSTI) *Kiškēn*. *Kešken*. A jász nevet természetesen *s*-szel, nem pedig *š*-sel kell olvasni. Magyarországon, a jászok között a XVII. században előfordul egy *Keskeny* családnév. GOMBOCZ ennek a jász névnek a fejlődésében a m. *keskeny* 'schmal' szóra támaszkodó népetimológiát lát.

Jász személyneveink problémáját GOMBOCZ a Streitberg-Emlékben (1924) „Osseten-Spuren in Ungarn” címen új, kritikai vizsgálatnak vetette alá. Nem szorítkozott csupán a fenti lajstromban foglalt nevekre, hanem tekintetbe vette azokat is, amelyek a GYÁRFÁSTól közzétett oklevelekben találhatók. Először bizonyos elvi kérdéseket tisztáz (108), szóvá teszi a keresztyén nevek kérdését, kirekeszti a magyar és török neveket (*Chamaz*, *Chakan*, *Iwachan*, *Keverge* [ez utóbbi a kiváltságlevélnek egy tőlem nem idézett helyéről való]), és új, módszeres névmagyarázatokot ad.

Ezek közül a kiváltságlevél fentebb idézett részletében előforduló *Hurz* név magyarázata a legfontosabb, vö. osz. MF.: iron *χorz* ~ dig. *χuarz* 'gut, brav, wohl; Wohl, Heil', a mi jász szójegyzékünkben: *horz* (1).

¹ A fontos zelencsuki felirathban (XI—XII. sz.): *Παθαθαρ Παθαθαη φουρτ*, *Ανπαλ Απαπαλανη φουρτ* 'Bakathar, Bakathai fia, Anbal Anabalan fia' (MILLER: Grdr. 5. l.).

Tetszetős magyarázatát adja GOMBOCZ a *Zudak* névnek, amely egy 1325-ből való oklevélben fordul elő, l. GYÁRFÁS III. 467. (A kiváltságlevélben egy *Zaduk* név szerepel.) Az »oss. *suydäk* 'heilig'« szóval egyezteteti. Az oszét alakok (MF.) helyesen: *səydäg* (iron) és *suydäg* (dig.), (jelentésük: 'tisztá, szent'), a szabályos jáász alak: *suydak. A jáász *γ* (ez MILLER: Grdr. 13. l. szerint az oszétban sokkal érdekesebb és keményebb, mint a német *g* a *Tage*, *Bogen*, *frug* szavakban) kiesése éppen nem magától értetődő. Talán kun közvetítést tehetünk fel. Ebben az esetben egy oszét *-uγ-* > kun *-uγ-* > *-ü-* fejlődés lehetséges — és a *Zudak* *Sūdak*-nak olvasható.

GOMBOCZ elfogadható egyeztetései közé sorolom a *Zakaran* név magyarázatát is: „vielleicht zu oss. *saγar-on, oss. *saγar* 'Stadt' (aus dem Np.). Zur Bildung vgl. oss. *käu* [*qäx*] 'Dorf' — *kävon* 'dem Dorfe gehörig' MILLER 92." Az oszét *-χ*-nak kun *-q*-val, illetőleg m. *-k*-val való helyettesítése aligha lehetetlen. Az alán szuffixumot a jáászban *-on-* képviseli (*manauona* [5]); magyar *o* > *a* fejlődéssel van itt dolgunk? (Vö. 257-8. l. 5. pont).

GOMBOCZ többi egyeztetése (i. h.) kevésbé meggyőző. Ezek a következők.

Zuagan. GOMBOCZ *Znagan*-nak olvassa, ez azonban nem engedhető meg, mivel az oklevél gondosan megkülönbözteti az *u*-t és az *n*-et, és itt *u* van, nem pedig *n*. *Zuagan*-nak olvassa GYÁRFÁS is, valamint PAIS—JAKUBOVICH. Magyarázatul az osz. MF. *znag* ~ *äznag* 'ellenség' szóra hivatkozik GOMBOCZ, „mit dem Suffix *-on* = np. *än*". Ez is aligha lehetséges. A jáász alak *aznak volna (vö. MILLER: Grdr. 15 l. alul).

Ambultan, az oklevélnek egy 1669-ből való, megújított példányán: *Ambustan*. GOMBOCZ ez utóbbi alakot tekinti eredetinek, amely szerintem pusztán íráshiba eredménye, és ezzel egyezteteti: szkita „*Αμβουστος* Justi 14 aus Latyschew II 264"; hozzáteszi még: „Nach Miller ŽMNP 1886, Okt. 249 ein Part. Praet. von oss. *ämbuzun* 'wachsen' s. Vasmer, Die Iranier in Südrussland 31." Ennek a névnek a magyarázatára még visszatérek.

Mokzun: vö. „talán” osz. MF. *mayz* 'Mark, Hirn'.

Larzan (110. l.): újperzsa *larzān* 'tremens, tremebundus'. Nem lehetetlen.

A *Magar* névvel kapcsolatban ezt jegyzi meg GOMBOCZ (110. l.): „kaum mit *magyar*, damals noch *mogyer*, identisch." Ezzel nem érthetnek egyet. A *magyar* alak már a XIII. században is előfordul (l. A honfoglaló magyarság kialakulása c. munkámban, 335. l. és Zsirai: NyK LIII, 69).

A továbbiakban megemlít még néhány jáász nevet. 1325: *Chatharχ*, *Byk*, *Chywach*; 1370: *Bondogaz*; 1409: *Bandagaz*.

Végül megkísérek még néhány magyarázatot adni, előbb azonban egy általános jellegű kérdést szeretnék felvetni.

Feltűnő, hogy a kiváltságlevél jáász neveinek több mint fele *-an* végződésű. Ez a végződés a különféle neveken különböző eredetű. A *Larzan* névben — ha helytálló GOMBOCZ magyarázata — újperzsa, a *Chakan* (< tör.

čagan) névben török participium-végződés, a *Kurman*-ban egy eredetileg arab szó végződése. GOMBOCZ több ízben az alán *-on* suffixumra gondol. Ehhez azt kell megjegyezni, hogy ebben az esetben az *-on* *-o*-jának rövidnek és nyíltnak kell lennie,¹ és hogy az *o > a* fejlődés ebben az időben nem magától értetődő a magyarban, továbbá, hogy az *-on* gyakori volt ugyan az alánban, de használata jelentéstanilag korlátozott volt. Bizonyos esetekben gondolhatunk a jász *-a* (l. 255. l.) + m. *-n*, *-ny* kicsinyítő képzőre is, vagy ennek az *-n*, *-ny* képzőnek a teljesebb *-án*, *-ány* alakjára (l. BÁRCZI, A tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék 153). Nem világos azonban, hogy mennyiben jogosult ezeknek a neveknek az alakulásában magyar (és kun) hatást felténnünk. Erősen meggondolandó, amit a 257-8. lapon az 5. pontban mondok.

A következő nevek magyarázatával kívánok foglalkozni.

Ambultan. Fentebb már láttuk GOMBOCZ kísérletét e név magyarázatára vonatkozólag. Évtizedekkel ezelőtt iranista barátom, GAÁL LÁSZLÓ is foglalkozott e név magyarázatával, és a GOMBOCZ-féle tanulmány azon különlenyomatának a szélére, amelyet én adtam neki kölcsön, az *Ambultan* névhez ezt a megjegyzést írta: *āmbaldton* 'nyertem'. Vannak ilyen típusú személynevek az oszétoknál? Mindenesetre azt hiszem, hogy GAÁL LÁSZLÓ megtalálta a magyarázat lényegét. Az *āmbūlən* 'gewinnen, verlieren lassen' ~ dig. *āmbolun* ige származékáról van tehát szó (vö. iron *mulən* ~ dig. *molun* ua. MILLER: Grdr. 34. l. 37. §. MF.-nál van *āmbūlən* < *ā* + *āmbūlən* is, vö. MILLER: Grdr. 84. l. 16. pont). A magyarázatban talán az oszét *āmbald* '(meg)nyert' participium-alakból kell kiindulni. Az oszét *-d*-t a jászban *-t* képviseli, és a végződés a magyar *-án(y)* lehet. A másodlagos magánhangzó — l. 258. l. — hiányzik.

Chareth — filius *Ambultan* — *Caret*-nek olvasandó, és az osz. MF. *card* 'gelebt, verlebtes; Leben' szóval (a *cārən* 'élni, lakni' igéből, MILLER: Grdr. 57) vethető össze. A második szótag *e*-je a jász másodlagos magánhangzó, a szóvégi *-t* ~ oszét *-d* ugyanazt a hangtani sajátosságot mutatja, amelyet a szójegyzék jász *fit* 'hús' (3) ~ dig. *fid* ~ iron *fəd* szavában látunk. HARMATTA JÁNOS a *caret* (Opt., egyes 3. sz.) 'éljen' alakra gondol. Lehet, hogy igaza van.

Gubul. Ez a név — ha jász eredetű — csak *Gubul*-nak olvasható, és az oszét *Gābala* személynévvel (l. MF.-nál) vethető össze. Mint nomen appellativumnak a *gābala* szónak jelentése 'kutyakölyök, kölyökkutya' (a gyermeknyelvben); *gābala* iron alak ~ dig. *gābula*. A szónak *gābəš*, *gābəč* alakja is van, s ezek is személynévként használatosak. Csupán ezen adatok alapján nem vetném össze a szót a *Gubul* névvel: a vokalizmus nem egyezik. De már a fentebb idézett oszét adatok alapján is világos, hogy itt egy becéző szóval, ill. becéző névvel van dolgunk, amelynek hangzásbeli változatai természetesek

¹ MILLER: Grdr. i2. l. 2. §. 4. és 9. pont; Munkácsi, BLOssV. 6. l.

és valóban léteznek. A fenti adatok is ilyeneknek tekinthetők, de van iron *qəbəl* 'fiatal állat, malac, kutya' ~ dig. *qibil*, iron *qäbül*, *qäbul* 'das Junge' ~ dig. *qäbola*. És mindez bizonyára a dig. *qumbul* ~ iron *quəmbəl* (MF.: *qumbul*) 'golyócska, gömböcske, bojt, rojt' szóval függ össze. Nem habozom tehát a *Gubul* nevet ezekkel a szavakkal összevetni.

Kurman. Ezt a nevet GOMBOCZ (i. h. 108. l.) mint kun eredetűt a jáász nevektől elkülöníti. A tör. *qir* 'szürke' szóból és a tör. *-man* denom. szuffixumból magyarázza, — tehát nem tud egy török *Kurman* nevet idézni (bár ilyen név lehetséges a törökben), és a szabálytalan tör. *i* > jáász *u* megfelelést sem veszi figyelembe. A név nem török, hanem jáász, az oszétban a *Qurman* (MF.) nevet találjuk. Mint nomen appellativumnak 'күрбан'; muselm. Fasten' a jelentése. A szó arab, ill. török eredetű. Az arab és perzsa alak *qurbān*, a török *kurban*. A kipcsak nyelvekben (kazak, karacsáj, balkár, l. KSz X, XV): *qurman* 'áldozat'. PRÖHLE, a karacsáj szójegyzék (KSz X) szerzője a *q'urman*-nál megjegyzi: „A *Q'urman Ali* nevet szívesen adják olyan fiúgyermeknek, akik az áldozati ünnep (*q'urman-bajram*) idején születtek.”¹ Van-e jogunk feltenni mohamedán nevet a jáászoknál? Úgy hiszem, igen. A mohamedán hatás ebben az időben meglehetősen erős volt a kunoknál és az oszétoknál.² Magyarországon már a tizedik században megtaláljuk a *Szoltán* < *Sulṭān* nevet, l. MELICH JÁNOS, A honfoglaláskori Magyarország, 1925, 42 kk.

Szólhatnék még néhány jáász név eredetére vonatkozó vélekedésemről, de az alán—oszét tulajdonnevek jelentésének ismerete hiányában erről inkább nem beszélek.

VI.

A JÁÁSZ NYELV HANGTANI VISZONYA AZ OSZÉTHOZ

A fenti adatokból kitűnik, hogy a jáász nyelv igen közel áll az oszéthoz, hogy voltaképpen két nem különösen eltérő nyelvjárásról van szó.

A jáász nyelv grammatikai eltéréseiről a szójegyzék nem ad semmi felvilágosítást, arról azonban, hogy hangtani és szótani tekintetben miként viszonylik a jáász az oszéthoz, van sejtelmünk. Azt is teljes bizonyossággal kimondhatjuk, hogy a jáász az oszét nyelv dialektusai közül a digorhoz csatlakozik. Különösen feltűnő a jáász és a digor egyezése a szóvégi *-a* (l. 255. l.) eseteiben, az iron *i* ~ dig. *ē* esetében a jáászban *ē* van (l. 257. l.), az iron *a* ~ dig. *u* hangot a jáászban *u*, az iron *a* ~ dig. *i* hangot pedig *i* (?) képviseli; a régi

¹ Vö. még R[ÁSONYI] NAGY LÁSZLÓ: NyK XLVI, 1923, 136. l.; Ua. Contributions à l'histoire des premières cristallisations d'état des roumains. Ostrnitteleurop. Bibl. III, 1936, 8–9. l. Kny. az Archivum Europae Centro-Orientalis I. kötetéből, 1935.

² Az oszétok vallásáról l. MILLER, OsEtj. II, 237 kk.

oszét χ^u képviseletében a jász inkább a digorral egyezik (l. 258. l.). A jászban és a digorban közös a szóvégi *-t* és *-k* megőrzésének tendenciája (l. 258-9. l.). Bizonyos esetekben (pl. *horz*, l. 258. l., *u-?*, l. 258. l.) a jász az ironnal egyezik. Egyébként a jász — mint látni fogjuk — gyakran a maga útját követi.

Kevésbé valószínű, hogy a jászok az alánnak egy régi, a Pontus északi részén ősidők óta élt nyelvjárását beszélték. Nyelvi tekintetben a kaukázusi alánokhoz, vagyis az oszétekhez tartoztak. Itt figyelembe kell venni a jásznak az oszéttel való feltűnő egyezéseit, mint a szóvégi *-ä* (l. itt, lent) esetét stb.

A jász nyelvi maradványoknak azonban az alán nyelv történetének szempontjából jelentőségük van. A szójegyzék a XV. század első felében kelt, de a jászok, akik a szójegyzék nyelvét beszélték, évszázadokkal előbb elváltak népük törzsétől, és valószínűleg már régóta az alánnak egy sajátos nyelvjárását beszélték.

A következőkben a jász nyelv hangtani vonásait akarom összehasonlítani az oszét nyelvével. történeti szempontok nélkül. Magyar nyelvészek, s általában olyan nyelvészek számára, akik nem oszét specialisták, s akik az oszét nyelvi anyag segítségével jász eredetűnek látszó magyarországi neveket igyekeznek megfejteni, hasznos lesz ez az összeállítás, és talán az iranisták számára sem minden gyakorlati haszon nélküli. HÜBSCHMANN, MILLER, ABAEV stb. műveinek segítségével megkísérelhettem volna, hogy az anyagot történetileg tárgyaljam, ilyen munkához azonban nem rendelkezem az iráni hangtörténet részleteinek ismeretével és kritikájával.

1. Először a szóvégi *-ä* (jász *-a*) kérdéséről akarok szólni, amelyet MILLER (Grdr. 3. §, 6. pont, 15. l.) „Nyugatoszét szóvégi *-ä*” címen tárgyal. A jász szójegyzékben ezt a végződést ugyanazokban a szavakban találjuk meg, mint a digor nyelvjárásban és fordítva. Az egyezés igen feltűnő, és csak kevés kivétel van alóla. A szóvégi *-ä* tehát régi alán jelenség. Hogy a kérdés iranisztikai szempontból miként ítélandó meg, arra nem vagyok illetékes. ANDREAS véleményéhez, aki szerint a szóvégi *-ä* későbbi, másodlagos jelenség, mindenestre csak cum grano salis járulhatunk hozzá (GAÁL LÁSZLÓ: MNy XXII, 58).

Tekintsük át először azokat az eseteket, amelyekben megvan a szóvégi *-ä*:

jász	digor	iron
<i>basa</i> 'leves' (3)	<i>basä</i>	<i>bas</i>
<i>sana</i> 'bor' (3)	<i>sänä</i>	<i>sän</i>
<i>jajka</i> 'tojás' (4)	<i>aikä</i>	<i>aik</i>
<i>manayona</i> 'gabona' (5)	<i>*mänäy-on</i>	<i>*mänäy-on</i>
<i>kasa</i> 'dara, kása' (8)	<i>kasä</i>	<i>kas</i>
<i>acca</i> 'vadkacsa' (13)	—	<i>acc</i>
<i>saka</i> 'kecske' (16)	<i>säyä</i>	<i>säy</i>

A szóvégi *-ä* hiányzik :

jász	digor	iron
<i>ban</i> 'nap, Tag' (1)	<i>bon</i>	<i>bon</i>
<i>horz</i> 'jó' (1)	<i>χuarz</i>	<i>χorz</i>
<i>fit</i> 'hús' (3)	<i>fid</i>	<i>fəd</i>
<i>dan</i> 'víz' (5)	<i>don</i>	<i>don</i>
<i>huvas</i> 'széna' (6)	<i>χuasä</i>	<i>χos</i>
<i>karbac</i> 'árpa' (7)	—	<i>kärvädz</i>
<i>huvar</i> 'köles' (7)	<i>χuar</i>	<i>χor</i>
<i>oras</i> 'gyenge sör' (8)	<i>üäras</i>	—
<i>tabak</i> 'tányér' (8)	—	<i>tübäγ</i>
<i>cugan</i> 'fazék' (9)	<i>cigon</i>	<i>cigon</i>
<i>odok</i> 'kanál' (9)	<i>üedug</i>	<i>üidäg</i>
<i>carif</i> 'vaj' (10)	<i>carv</i>	<i>carv</i>
<i>karak</i> 'csirke' (11)	<i>kark</i>	<i>kark</i>
<i>kaz</i> 'liba' (12)	<i>qaz</i>	<i>qaz</i>
<i>bah</i> 'ló' (13)	<i>bäχ</i>	<i>bäχ</i>
<i>gal</i> 'ökör' (14)	<i>gal</i>	<i>gal</i>
<i>fus</i> 'juh' (14)	<i>fus</i>	<i>fəs</i>
<i>uas</i> 'borjú' (16)	<i>üäs</i>	—

Az adatok szerint tehát két rendkívüli eset mutatkozik : jász *manayona* 'gabona', *manayon* helyett (kétséges?) és *huvas* 'széna', vö. dig. *χuasä*.

2. Az oszét *a*-nak az első szótagban a jászban *a* felel meg :

oszét	jász
<i>basä</i> 'leves'	<i>basa</i> (3)
<i>aikä</i> 'tojás'	<i>jajka</i> (4)
<i>kasä</i> 'kása'	<i>kasa</i> (8)
<i>carv</i> 'vaj'	<i>carif</i> (10)
<i>kark</i> 'tyúk'	<i>karak</i> (11)
<i>qaz</i> 'liba'	<i>kaz</i> (12)
<i>acc</i> 'vadkacsa'	<i>acca</i> (13)

Ugyanígy a második szótagban, illetőleg *χu-* után :

oszét	jász
<i>χecau</i> (dig.) 'úr'	<i>heca</i> (1)
<i>χuasä</i> (dig.) 'széna'	<i>huvas</i> (6)
<i>χuar</i> (dig.) 'gabona'	<i>huvar</i> 'köles' (7)
<i>üäras</i> (dig.) 'gyenge sör'	<i>oras</i> (8)

3. Az oszét *ä*-nek (helyesebben *ä*-nak) az első szótagban a jászban *a* felel meg (l. MILLER : Grdr. 12. l. fent) :

oszét	jász
<i>dä</i> 'a te...', <i>nä</i> 'a mi...'	<i>da</i> (1), <i>na</i> (1)
<i>sänä</i> (dig.) 'bor'	<i>sana</i> (3)
<i>mänäy</i> 'búza'	<i>manay</i> - (5)
<i>kärvädz</i> 'árpa'	<i>karbac</i> (7)
<i>täbäy</i> 'tányér'	<i>tabak</i> (8)
<i>bäx</i> 'ló'	<i>bah</i> (13)
<i>säyä</i> (dig.) 'kecske'	<i>saka</i> (16)
<i>uas</i> (dig.) 'borjú'	<i>uas</i> (16)

Ugyanígy a második szótagban :

oszét	jász
<i>basä</i> (dig.) 'leves'	<i>basa</i> (3)
<i>sänä</i> (dig.) 'bor'	<i>sana</i> (3)
<i>aikä</i> (dig.) 'tojás'	<i>jajka</i> (4)
<i>mänäy</i> 'búza'	<i>manay</i> - (5)
<i>kärvädz</i> 'árpa'	<i>karbac</i> (7)
<i>kasä</i> (dig.) 'kása'	<i>kasa</i> (8)
<i>täbäy</i> 'tányér'	<i>tabak</i> (8)
<i>säyä</i> (dig.) 'kecske'	<i>saka</i> (16)
<i>dücgä</i> 'fejős tehén'	<i>dicega</i> (17)

Vö. még azt, amit a hangjelölés kérdéseinek tárgyalásánál az *e* jelről mondtam. Vajon a jászban bizonyos szókban *ä* (*ä*) > *ä* (= magy. *e*) fejlődés történt? Vagy nálunk a jász *ä* hangot *e* betűvel is jelezték?

4. A digor *ē* ~ iron *ī* megfelelés esetében (MILLER : Grdr. 20. l., 9. § : dig. *χēd* ~ iron *χīd* > m. *héd*, *hīd* — régi alán jövevényszó) a jászban *ē* hang van : *hēca* 'gazda' (1 ; l. fent, 248. l.) ; az iron *uīdag* ~ dig. *uēdug*, *jēdug* 'kanál' szónak a jászban *odok* (9) felel meg. (MILLER : Grdr. 24. l. lent.)

5. Arra nincs példánk, hogy az oszét (zárt) *o*-nak a tőszótagban jász *o* felelne meg, de több példánk van arra, hogy az oszét *o*-nak jász *a* felel meg, akár első szótagban (mindkét példában *-n* előtt, vö. MILLER : Grdr. 20. l., 10. §), akár második szótagban :

oszét	jász
(iron és dig.) <i>bon</i> 'nap'	<i>ban</i> (1)
(iron és dig.) <i>don</i> 'víz'	<i>dan</i> (5)
(iron és dig.) <i>cigon</i> 'öntött vas'	<i>cugan</i> 'fazék' (9)
(iron) <i>kuroi</i> , <i>kroi</i> 'malom'	<i>kurajnu</i> (12)
vö. dig. <i>kuroinä</i>	

Az *-on* képző *o*-ját a jászban is *o*- képviseli (?): *manay-on-a* 'gabona' (5).

6. Az iron *ə* ~ digor *u* megfelelés esetében (MILLER: Grdr. 19. l. 7. §, 2) szójegyzékünkben *u*-t látunk, mégpedig a *fus* 'juh' szóban (14): iron *fəs* ~ dig. *fus* MF. Ugyanezt a megfelelést látjuk az oszétben a második szótagban az iron *uidag* ~ dig. *uedug* 'kanál' szó esetében, de a jászban *odok* alak van (9). A jász *kurajnu* 'malom (?)' (12) mellett a digorban *kuroinā*, az ironban *kroi* (MF.), кyрой (*kəroi*; АБАЕВ, s. v. мельница) alak van.

7. Iron *ə* ~ dig. *i* megfelelést látunk az osz. (MF.) *fəd* ~ *fid* 'hús' szóban, melynek a jászban *fit* (3) felel meg. (MILLER: Grdr. 18. l. 5. §.)

8. Az oszét szókezdő *u*-t nem látjuk a Jász Szójegyzékben a következő példákban: *oras* 'boza' (8): digor *uāras*; *odok* 'kanál' (9): iron *uidag* ~ dig. *uedug*, *jedug* (MILLER: Grdr. 24. l. lent); *ere* 'bárány' (?; 15), vö. dig. *uār* 'bárány'. Megvan a szókezdő *u* a jász *uas(s?)* 'borjú' (16) ~ dig. *uās* szóban.

9. Van példánk a szóvégi *u* eltűnésére is: iron *χīcau* ~ dig. *χecaυ* 'úr' (MF.) ~ jász *heca* (1; vö. MILLER: Grdr. 21. l., 12. §, 6. pont, 2. j.).

10. Jász szókezdő *j*- jelentkezik az oszét *a*- szókezddel szemben a *jaŋka* 'tojás' szóban (4): iron *aik* ~ dig. *aikā*. (MILLER: Grdr. 23. l. lent.)

11. A régi oszét *χu*- a Jász Szójegyzékben a következő példákkal, illetőleg a következő módon van képviselve (MILLER: Grdr. 24. l.): iron *χorz* ~ dig. *χuarz* (MF.) ~ jász *horz* 'jó' (1); iron *χor* ~ dig. *χuar* (MF.) ~ jász *huuār* 'köles' (7); iron *χos* ~ dig. *χuasū* (MF.) jász *huuās* 'széna' (6).

12. A jász *karbac* 'árpa' (7) ~ oszét (MF.) *kārvādz* és a jász *kāvār* 'darab kenyér' (?; 3) ~ oszét (MF.) *kābār* szókban *b* ~ *v* váltakozást látunk (MILLER: Grdr. 34. l. fent).

13. Ha a jászban a szóban vagy a szó végén két mássalhangzó együtt van, a kettő közé bizonyos esetekben másodlagos magánhangzó fejlődik. Nincs másodlagos magánhangzó a *horz* 'jó' (1) *gist* '?' (10) szóban a szó végén, nincs a szó belsejében a *karbac* 'árpa' (7), *khunge* 'disznó' (?; 15) szóban. De jelentkezik szó végén a *karak* 'tyúk' < *kark* (11; MILLER: Grdr. 14. l., 3. §, 2.), *carif* 'vaj' (10) < *carf*, *Caret* 'Élet' < *cart(d)* (sznév, l. 253. l.) szókban.¹ Szó belsejében látjuk a jász másodlagos magánhangzót a *dicega* 'tehen' (17) szóban.

14. Az oszét szóvégi *-d*, *-g*, *-γ* (< *-t*, *-k*) hangokat a jászban *-t* és *-k* képviseli (vö. MILLER: Grdr. 27. l., 25. § 2; 27. l. 26. § 1; 30. l., 32. § 2; SJÖGREN,

¹ Az ember itt a *méreg* (de *e* mellett van *mérg-*) ~ oszét *marg*, m. *üveg* ~ *éveg* (e mellett nincs *üvg-*, *évg-*) ~ oszét *avg* (többsé *avgtä*) 'Glas, Flasche', m. *verem* (~ *verm-*) ~ oszét *uārm* szavak második szótagbeli magánhangzójára gondol. Vö. MILLER: Grdr. 23. l. 20. §, GAÁL LÁSZLÓ: MNy XXII, 58. GAÁL LÁSZLÓ felhívja a figyelmet az oszét. *aŋg* ('bouteille') alakra, mely CHRISTENSENNÉL — Textes ossètes, 106 — található.

Oss. Sprachlehre, 41. l.; EUGÉNIE J. A. HENDERSON, A Phonetic Study of Western Ossetic. BSOAS XIII, 1949, 58—59. l. HARMATTA JÁNOS és TELEGGI ZSIGMOND közlései.) Példák :

jász	oszét
<i>fit</i> 'hús' (3)	<i>fid</i>
<i>Caret</i> 'Élet' szn.	<i>card</i> , l. 253. l.
<i>tabak</i> 'tányér' (8)	<i>tábäy</i>
<i>odok</i> 'kanál' (9)	<i>üedug</i>
<i>saka</i> 'kecske' (16)	<i>säy-ä</i>

15. Az oszét nyelv különféle *k*- hangjait a Jász Szójegyzék nem tükrözi. Feltűnő a kaukázusi *k̆*-nak (MILLER : Grdr. 13. l. 11. és 15. pont : „*k* gégezárall”) *kh*-val való jelzése a *k̆ävär* 'darab kenyér' (?; 3 : *kheref*) szóban.

*

A jász nyelv fent tárgyalt hangtani sajátosságai lényegesek és jász nyelvi kérdések tárgyalásánál figyelembe veendők, de az anyag csekély terjedelme nem mindig engedi meg, hogy az említett hangtörténeti tendenciák erőssége tekintetében messzebb menő következtetéseket vonjunk le.

VII.

RÖVIDÍTÉSEK

- АБАЕВ, Осјаз. I = В. И. Абаев, Осетинский язык и фольклор. I. АН СССР, 1949.
 АБАЕВ = В. И. Абаев, Русско-осетинский словарь. С приложением грамматического очерка осетинского языка. Москва, 1950.
 КАСАЕВ = А. М. Касаев, Осетинско-русский словарь. Москва, 1952.
 MF. = В. Ф. Миллер—А. А. Фрейман, Осетинско-русско-немецкий словарь. Ossetisch-russisch-deutsches Wörterbuch. Ленинград (АН СССР). I, 1927; II, 1929; III, 1934.
 MILLER, OsEtj. = Всеволод Миллер, Осетинские этюды. Москва. I, 1881; II, 1882; III, 1887.
 MILLER : Grdr. = GEIGER — KUHN : Grundriss der iranischen Philologie. Anhang zum ersten Band : WSEWOLOD MILLER, Die Sprache der Osseten. Strassburg, 1903.
 MUNKÁCSI, BiOssV. = BERNHARD MUNKÁCSI, Blüten der ossetischen Volksdichtung. Kny. a KSz XX. és XXI. kötetéből.

PAIS DEZSŐ

Á TÁLTOS MEG AZ ORVOS

I.

A TÖRÖK TAL SZÓCSALÁD

1. Egy török szócsoportot állítunk itt össze. — [A] Türk *tal* 'schwach werden, ohnmächtig werden' (? jellel A. v. GABAIN, Alttürk. Gramm. 337) ~ teleut, altaji, sór, szagáj, kojbal, kacsin, kirgiz, kazáni, kumand, krími *tal* 1. 'ermüden, ermatten, schlaff werden'; 2. 'so matt, schwach werden, dass man wie todt daliegt, in Ohnmacht fallen, die Besinnung verlieren' (RADLOFF, Wb. III, 876—7) ~ karaim *tal* 'erlahmen' (KOWALSKI, Karaimische Texte im Dialekt von Troki 258) | uigur Kāšyari *talyan an* 'Epilepsie (eszméletlenség)' (BROCKELMANN, Mitteltürkischer Wortschatz): *-gan* ~ *-yan* deverbális névszóképzővel; ez ritkán a türkbén, pl. *bazyān* 'drückend, packend' <: *bas* (GABAIN 71) | tel., sór *talȳāq* 'Fallsucht, Epilepsie [nyavalyatörés, eszméletlenség]' (RADL. III, 891): *-gaq* ~ *-yaq* deverbális névszóképzővel (RAMSTEDT: JSFOU. XXVIII, 3, 16 és ZAJĄCZKOWSKI, Sufiksy imienne i czasownikowe w języku zachodniokaraimskim 83; vö. PAIS, Az uráli és altaji *tap* 'fogni' szócsalád: NyK. XLIX, 301) | alt., tel., szag., kojb., kacs., kirg., kaz. *tałdyr* 1. 'machen dass Jemand die Besinnung verliert, eine Ohnmacht verursachen'; 2. 'müde machen, ermüden, matt machen' (RADL. III, 894) ~ Kāšy. *taltur* 'schlagen bis zur Ohnmacht': *-tīr* ~ *-tur*: *-dīr* ~ *-dur* műveltető képzővel (J. DENY, Grammaire de la langue turque 368, 371—2; GABAIN 83) | szag. *tałdra sapty* 'er schlug ihn, bis er die Besinnung verliert' (RADL. III, 894): szag., kojb. *sap* 'schlagen' (RADL. IV, 402) | kirg. *tałdyrmaš* 'schwach, kraftlos' (RADL. III, 894): vö. Kāšy. *sarmaš* 'Verwicklung' ~ oszm. *sarmaš* 'verwickelt, umwunden' (RADL. IV, 343) <: oszm., krími *sar* 'einwickeln; aufwickeln' (314); a *-maš* a *-myš* ~ *-muš* stb. deverbális névszóképző: szenvedő igenévképző (DENY 1113) változata (vö. GABAIN, Alttürk. Gramm. 114). — [B] Kkirg. *tały* 'in Ohnmacht fallen' (RADL. III, 886): *-y* denominális igeképzővel (vö. DENY 537) | *tałyq* kaz. 'müde werden'; 2. kirg. 'dürstig sein [elbágyadni a szomjúságtól]' (RADL. III, 886) ~ csag. *tałiq* 'müde sein, müde werden, krank sein' (887): *-yq* ~ *-ik* denominális igeképzővel (DENY

533—4) | kaz. *taťyqtyr* 'matt machen, müden, schwächen' (RADL. III, 886—7) : a *talıq* ige *-tır* ~ *-dır*: *-dur* ~ *-dür* műveltető képzővel (DENY 368, 371—2; GABAIN 83) | csag. *talqa* 'ermüden, sich abmühen, sich anstrengen' (889) : ? **talıq* névszó + *-a* denominális ige képző : **talıqa* > *talqa* ige. — [C] | Kirg. *taťyqsy* 'müde werden, Ermattung fühlen' (887) | kaz. *täťčyq* 'ermüden, ermatten' (RADL. III, 895) ~ *talčik* 'kissé elfáradni; ein wenig ermüden' (BÁLINT, Kazáni-tatár szótár 109) : nb. *-čiq* ~ *-čik* stb. kicsinyítő képző (DENY 320—3, 634—5) | kaz. *taťčyqtyr* 'müde machen' (RADL. III, 895).

Az [A] jelzésű alcsoport a 'kábultnak, ájultnak, eszméletlennek, fáradtnak lenni' értelmű *tal* igét, továbbá névszói és igei származékait foglalja magában. A [B] alcsoportban egy névszói jellegű **tal* alapszónak igei származékai vannak. A [C] alcsoport tagjai esetében sem az alapszó, sem a képző jellege egyelőre nem világos.

Jelentés tekintetében az [A] alcsoportbeli Kášyari-féle ujgur *taltur* műveltető meg a szagáj *taltra sapty* kifejezés kíván különös figyelmet azzal, hogy mind a két esetben 'üt, ver' mozzanat járul az 'ájultság, eszméletlenség' értelemhez.

2. Sór *taťyq* 1. 'Keil'; 2. 'Instrument zum Gerben des Leders' (RADL. III, 886) ~ csuv. *tiľ* 'Hanfbrecher' (PAASONEN, Csuv. szój.): *tal* ~ *tiľ* alapszóból *-iq* ~ *-ik*: *-iy* ~ *-iy* deverbális névszóképzővel (DENY 560—2; GABAIN 70) csuv. *tiľla* 'Hanf brechen' (PAAS.): *-la* denominális ige képzővel (DENY 528—9) | baskir *talky* (KATARINSKIJ után GOMBOCZ, BTLw. 130) ~ kaz., kirg. *taťyq* 'Instrument zum Gerben des Leders'; 2. 'das Gerben' (RADL. III, 890) ~ kaz. *talki* 'tiló, Hanfbrecher' (BÁLINT 109) | tel. *talku* 'tiló' (VERBICKIJ-től BTLw. 130) ~ szag. *taľy* ~ baraba *taľy* 'Instrument zum Weichmachen des Leders' (RADL. III, 892) : *tal* alapszóból *-qi*, *-qu*, *-yy*, *-yu* stb. deverbális névszóképzővel (DENY 573—5) | kaz. *talki* 'tilol; Hanf brechen' (BÁLINT 109) ~ sór, kaz., alt., tel. *taľy* 1. 'Hanf brechen'; 2. 'das Leder weich reiben, gerben' (RADL. III, 890) : *taľyq* alapszóból *-i* denominális ige képzővel (DENY 537) | *talkis* 'pozdorja; Schäbe, Acheln' (BÁLINT 109) ~ bask. *talkış* 'pozdorja' (PRÖHLE: KSz. V, 265) : *taťiq* alapszóból *-ış* deverbális névszóképzővel (DENY 459—60, 854—5). — GOMBOCZ (BTLw. 130) a mi *tiló* szavunk török megfelelőiül, illetőleg rokonaiul hivatkozik a tőlünk összeállított nyelvelemek legtöbbszörére.¹ A magyar *tiló* előzményéül (BTLw. 130) ócsuvas **tyľy* formát vesz fel.

A török jövevénynek bizonyuló magyar *tiló* szó szempontjából sem érdektelen a török megfelelőnek és rokonságának etimológiai megvilágítása. — Arra már rámutattunk, hogy a *talıq* *-iq* képzős, a *talqi* stb. pedig *-qi* képzős deverbális névszói alakulat. De nem mondtuk meg, hogy miből. Egy *tal* igéből. Ez rendben is volna, ha idézni tudnánk egy megfelelő *tal* igét. Az kellene,

¹ A BTLw. 130 kazáni *taľy* adatai hibák *taľy* helyett.

hogy az igének 'üt, ver' jelentése legyen. Egy ilyen ige a mostani törökségben — a tölem ismert adatanyag szerint — nincsen. Azonban a régiségre nézve feltehető, sőt kikövetkeztethető. Ez a *tal ige pedig szerintem nemcsak homonimja a 'kábultnak, ájultnak, eszméletlennek lenni' értelmű — fentebb tárgyalt — *tal* igével, hanem etimológiailag is összefügg vele. De erről csak akkor óhajtok bővebben beszélni, miután a *tal 'üt, ver' ige — remélem elfogadható — családosításában tovább jutottam.

Csag. *talya* 'scheiden, trennen' (RADL. III, 891): lehet -*a* denominális igeképzős származék *talyy-a s ebből *talya*. Egy *tal* névszót feltéve (erről alább) számolhatunk azzal is, hogy -*qa* ~ -*ya* denominális igeképzős alakulattal (GABAIN 68) van dolgunk.

A tel. *talqala* 'fein zerstossen' (RADL. III, 890) -*la* denominális igeképzővel (DENY 528—9) alakult egy a *tal 'üt, ver' igéből való *talqa névszóhoz;² a *talq*-kal és *talqy*-val rokonértelmű *talqa elem -*qa* képzős származék lehet (erre nézve vö.: DENY 575. 925—6; NÉMETH GYULA kéziratoss össze-foglalása a török szóképzésről; PAIS. A *karcha* bíró: KCsA. II, 359—60). Lehetséges az is, hogy a *talqala* olyan alakulat, mint a kaz. *tapqala* 'manchmal, öfters finden' (RADL. III, 952): -*q* deverbális igeképző és -*ala* gyakorító képző kapcsolatából (vö.: DENY 380, 567; PAIS, Az uráli és altaji *tap* 'fogni' szócsalád: NyK. XLIX, 300).

Türk *talqan* '(Gersten-)mehl' (GABAIN i. m. Glossar 337) ~ Kāšy. *talqan* 'gestossene und geröstete Gerste' ~ tel., alt., kirg., szoj., kaz. *talqan* 1. 'geröstete kleine, gestossene Gerste'; 2. tel. 'geröstetes Gerstenmehl, Gerstenmehl'; 3. 'ein Gericht aus geröstetem Gerstenmehl und Butter' ~ kaz. *talkan* 'pirított rozs- vagy zabliszt (eledel)' (BÁLINT 109) ~ kirg. *talqan* 'zerstossen, zertrümmert, fein zerteilt' (RADL. III, 889 *talqan* 4. jel.). Hozzájuk még ez: tarancsi *tayī talqan itti* 'er zertrümmerte vollständig den Berg' (RADL. III, 889), amelyben az *itti* a Kāšy. II. *it* 'stossen' ~ alt., tel., sór, leb., szag., azerb., krími, csag. *it* 'fortstossen, schieben' (RADL. I, 1500) ige³ tartozéka. — Az idézett adatokban jelentkező *talqan* alakulat alapszavául egy 'üt, ver, tör' jelentésű *tal* ige vehető fel. A -*qan* (-*yan*) képzős formák elég változatos funkcióban szerepelnek (vö.: DENY 454, 470, 483, 567—9; PAIS: KCsA. II, 364). A *talqan* eredetibb jelentése, amit a kirgizből idéztünk: 'zerstossen, zertrümmert, fein zerteilt'. Ez az értelem ahhoz áll közel, amelyet DENY (454) az alakulat melléknévi használatait közt „participe quasi-passif” megjelöléssel illet. A kirgizben a participium világosan szenvedő jelentésű. Ebből az árpának étellé készítésével kapcsolatban természetesen fejlődhetnek az idézett főnévi jelen-

² Az ilyen alakulásmód lehetőségére vonatkozólag vö. a kar. T. *tabalat* 'erraten' igével kapcsolatban PAIS (Az uráli és altaji *tap* 'fogni' szócsalád: NyK. XLIX, 302).

³ Szerintem számba jöhet, mint a mi R. *it* ~ *üt* igénk török eredetije, ahogy már 1934-ben szóba hoztam (MNY. XXX, 127). A SzófSz.-ban nincs utalás rá. A török igt a középkorban nálunk előforduló olv. *Itemir* ~ *Itemer* személynevek etimológiájával kapcsolatban idézi GOMBÓCZ (MNY. XI, 150).

tések. A tarancsi adatban az *itti* mellett a *talqan* gerundiumként állhat (vö.: DENY 454; NÉMETH, TürkGramm. 91: oszm. *iken*).

A csag. *talqa* 'am Feuer rösten' (RADL. III, 889) elemre nézve azt tehetjük fel, amit az ugyancsak csag. *talqa* esetében: vagy *-a* denominális igeképzős származék *talīq* névszóból, vagy pedig **tal* névszóból való *-qa* denominális igeképzős forma. Jelentéstani tekintetben úgy magyarázható, hogy az árpa darává vagy lisztté törésének mozzanata elmaradt, és csak a pirítás mozzanata értődött az igéhez.

A csag. *talqan* 'anzünden, in Flammen setzen' (RADL. III, 889): olyanféle *-n* képzős visszaható vagy mediális alakot kereshetünk benne, amilyenek *ut-an-maq* 'avoir honte', *gūgen-mek* 's'offenser', *qisqan-maq* 'être jaloux' (DENY 365; GABAIN 81 is), gyakran az egyszerű igéhez hasonló jelentéssel (GABAIN). A Kāšyarīnál és más törökségnél (RADL. II, 801–3) meglevő *qys* 'zusammendrücken, zu kurz machen' igéhez a *qysan* ~ Kāšy. *qysyn* 'geizig sein' mellett ilyen alakulat is tartozik: Kāšy. *qysyan* 'geizig sein' ~ *qysqan* oszm. 'sich verkürzen' — oszm., krími 'beneiden, eifersüchtig sein [megrövidítve érzi magát]' — alt. 'bedauern, geizen, geizig sein' (RADL. II, 808–9; id. DENY is, l. fentebb). Így a képző nemcsak *-n*, illetőleg *-an* lehet, hanem *-qan* ~ *-yan* is, a csag. *talqan* esetében is, ahol a képző *q* eleme deverbális „intensivum” képző (GABAIN 82). A *talqan* 'meggyújt' jelentése valószínűleg 'tüzet üt, tüzet csíhol' jelentésnek⁴ a folytatása.

Kirg. *talqanda* 'in kleine Stücke zerschlagen, zerstossen, fein zerteilen' (RADL. III, 890): az imént tárgyalt *talqan* 'törmelék' alapszóból *-la* > *-da* denominális igeképzővel (vö. DENY 531, 840. § Remarque 2.).

Kāšy. *talqyl* 'fortgestossen werden': *-q* deverbális „intensivum” jelentésű igeképző (GABAIN 82) után *-yl* szenvedő igeképző (DENY 575–6; GABAIN 80).

Kāšy. *talyay* 'Schneesturm': *-qay* ~ *-gaq* ~ *-yaq* ~ *-yay* deverbális névszóképzővel (GABAIN 71). Jelentés tekintetében elég természetes a **tal* 'üt, ver, csap' igének ilyen jelenségre való alkalmazása, mert hiszen a havas szélvész, a hóvihár valóban *ver* és *csap*. Kāšyarī szerint a hóviharral meg a szívvel (rosszulléttel) kapcsolatban előfordul *talyyr* ~ *talyur* ige is. A *-qir*, illetőleg itt *-yir* ~ *-yur* képző hangutánzókhöz szokott járulni (DENY 544–5; GABAIN 68).

Kāšy. *talyuq* 'Pflock [faék, faszeg], mit dem ein Hammer oder eine Axt am Griff befestigt wird' ~ uig. *talyuq* 'Nagel' (Uigurica III, 47, 9; id. BROCKELMANN): *-quq* ~ *-guq* ~ *-yuq* deverbális névszóképzővel (GABAIN 71; példái között *qazyuq* 'Pflock': *qaz* 'graben'). A *talyuq* bizonyos mértékig alakulás és jelentés szempontjából összevethető a fentebb megbeszéltek 'ék' és

⁴ Kāšy. *čaq* 'Feuer schlagen' és *čaqmaq* 'Feuerstein'. PP.: „Procudere ignem: Tüzel ütni, tsinálni.”

'verőeszköz, tiló' értelmű *talıq* és *talqı* szókkal. Amikor ezt megjegyezzük, utalunk arra, hogy a *tiló*-nak is van é k formájú része. — Kāşy. *talıu* 'Holz, das man zwischen Last und Strick einschiebt, und um das man den Stück wickelt, damit die Last sich nicht verschiebt': -*qı* ~ -*qı* ~ -*gu* ~ -*ıu* deverbális névszóképzővel (DENY 579); a származék többnyire eszköznév (GABAIN 71), ez esetben is. Vö. a magyarban *csapató* ~ *csapatu* ~ *csapatıu* 'szorító pózna vagy rúd (nád-födél nádjának vagy szekérre rakott fának leszorítására)' Csíkból, a Balaton mellékéről, Hetésből (MTsz., én Zalaegerszegről). — Kāşy. *talıyt* 'eine Last befestigen lassen': -*q* deverbális „intensivum” jelentésű igeképző (GABAIN 82) + -*ıt* műveltető képző (DENY 371; GABAIN 83).

Kirg. *taşyq* 1. 'Brocken, Stückchen'; 2. 'kleine Fleischstückchen, mit denen man den Habicht füttert' (RADL. III, 895): (-*ča*) -*ı* ~ kirg. -*şı* képzős kicsinyítő (DENY 634—5; GABAIN 60).

3. Türk *tal* 'Zweig' (GABAIN i. m. Gloss. 337) ~ Kāşy. *tal* 'ua.' ~ ujg. *tal* 'Rute, ein junger Baum' (RADL. III, 875) ~ csag., turki, tar. *tal* 1. 'Zweig, Stamm'; 2. 'jeder lange dünne Körper (beim Zählen)' (876) ~ oszm. *dal* 'Zweig' (1633).

Kāşy. *čybyq* 'Zweig' ~ más török *čybyq* 'Rute, ein dünner Stock' (RADL. III, 2099—100) és Kāşy. *čyb* 'Zweig'. Az utóbbi BROCKELMANN szerint *čybyq*-ből rövidítve. Nem! — hanem a *čap* 'schlagen, abschlagen' ige névszói párjának módosult hangalakban és jelentésben való megőrzője. A *čybyq* pedig a *cyb igének -*yq* deverbális névszóképzős származéka.

Kāşy. *buty* 'Zweig abschlagen' | kirg. *buta* 'sich verzweigen' (RADL. IV, 1856) ~ oszm. *buda* 'die Zweige beschneiden' (1858; HEUSER—ŞEVKET, TürkDeutschWb.) ~ alt., tel. *puda* 'sich verzweigen' (RADL. IV, 1381). Mint elég világosan -*y*, illetőleg -*a* denominális igeképzős alakulatok egy 'ág' értelmű *but ~ *bud alapszóra vallanak. Arra, hogy az 'ágot csinal: elágazik' meg 'az ágtól megfoszt: az ágot leüti, levágja' azonos vagy rokon alakulattal fejeződik ki, vö. Kāşy. *butaqıa* 'die Zweige abschlagen' és *butaqıan* 'sich verzweigen (Baum, Wasser)'. — Olyan *but* szót, amelynek 'ág' volna az értelme, nem tudunk adatolni. Azonban több török nyelvben találunk egy főnevet, amely a felhozott igékből kikövetkeztetett *but ~ *bud 'ág' szóval való összevetésre kínálkozik. Mégpedig az ez: türk *but* 'Bein, Fuss' (GABAIN i. m. Gloss. 306) és belőle *butıuy* 'mit Beinen versehen' (GABAIN i. m. uo.) ~ oszm. *but* 'Oberschenkel; (Hammel)keule' (HEUSER—ŞEVKET) ~ alt., tel., sór, szag., kojb., kacs., küär., szárt, tar., turki *put* 1. 'Bein'; 2. 'Hinterfüsse der vierfüssigen Tiere (die Vorderfüssen heissen *qot* »der Arm«)' (RADL. IV, 1379) ~ sór, szag., kojb. *put* 'die Weiche' (1380). Úgy vélekedhetünk, hogy a 'Fuss, Bein, Schenkel' jelentésű török *but* összefügg az 'ág' jelentésű *but ~ *bud szóval, illetőleg ebből jelentéstani elfejlődéssel jött létre, úgy, hogy a *but ~ *bud a maga eredetibb 'ág' jelentésében kihalt. Hogy a 'láb' vagy a 'comb'

értelem-e a korábbi, bajos kétségtelenül eldönteni. Nekem mégis úgy tetszik, hogy a 'láb' előzte meg a másikat, ilyen szemlélet megnyilvánulásaként: 'a törzsből »kiágazó« két végtag'. A „Jóka ördögé”-ből ismert „A légynek sem ártott, mióta kétágú” szólásra vonatkozólag nyilván azoknak — köztük Aranynek — van igazuk, akik így értik: „mióta két lábon járok, mióta élek” (legutóbb NAGY J. BÉLA: MNy. LIII, 479—80). Ha a 'comb' értelem elsőbbsége volna igazolható, az úgy keletkezhett volna, mint ahogy a német *Keule* (*Kugel*) a 'bunkó, bot, rúd, buzogány' jelentéshez vette fel a 'comb, sonka' jelentést. — Türk *butiγ* ~ *budiγ* 'Zweig' (BANG—GABAIN, AnalIndTurfT.) ~ Kášy. *butyq* 'Zweig, Gerte'. Kášy. *butaq* 'Zweig' ~ kun, kirg., krími *butaq* 'Zweig' (RADL. IV, 1857) ~ oszm. *budaq* 'Zweig, Schössling, Weinrebe' (1858) ~ csag. *buday* (1859) ~ turki, tar. *putaq* 'Zweig' (1380) ~ tel., alt., leb., küär. *pudaq* 'Ast, Zweig' (1382). Mind a *butiq* = *budiγ*, mind a *butaq* ~ *budaq* -q ~ -γ deverbális névszóképzős alakulatnak fejthető meg, egy *but ige származékának. — Van azerb., kkirg. *buta* 'Zweig, Rute' (RADL. IV, 1856) ~ azerb. *buta* 'Strauch' (uo.) ~ azerb. *buta* 'Blumenstrauss, Girlande' (uo.). Ez ugyancsak *but igéből eredhet: -a névszóképzővel (GABAIN 70). A *but* igei alapszó közvetlen adattal nem mutatható ki, de megvoltát tanúsítja a Kášyari-féle *butan* 1. 'tun als ob man schläge'; 2. 'der Zweige beraubt werden'. Az 1. értelmezés valami „medium” árnyalatnak felelhet meg (vö. GABAIN 81), a 2. pedig reflexivum vagy passivum (uo.). Türk *butarla* 'zerreißen' (GABAIN i. m. Gloss. 306): a -la denominális igeképző leválasztásával maradó *butar-* rész -r eleme aoristoképző, de gyakran igei eredetű melléneveké (GABAIN 79). Ez szintén egy *but* ige egykori megvoltá mellett szól. — Tehát a törökben volt egy 'üt' jelentésű *but* ige, és török nyelvtani vagy nyelvtörténeti alapon az is több mint valószínű, hogy az 'ág' értelemben szereplő *butiq* ~ *budiq*, *butaq* ~ *budaq*, *buta* elemek igei eredetű névszói formák. Gondolom, a valószínűségnek nem csekély mértéke forog fenn a tekintetben, hogy az 'ág' jelentésű szók a jelzett 'üt' jelentésű *but* igeének a származékai, vagy hogy az 'üt' jelentésű *but* ige mellett volt egy vele etimológiailag összefüggő 'ág' jelentésű *but* névszó is.⁵

Vagyis a felhozott analógiákat tekintve is az erősen valószínű nyelvi jelenségek közé sorolhatjuk, hogy a *tal* 'ág, vessző' névszó meg a *tal* 'üt' ige a nomen-verbum viszonyában állnak egymással.

⁵ „Budapest kialakulásának kezdetei” című közleményemben (MNy. L, 508) ezt írom: „Buda város nevének Anonymusból *buduuar*, Albericus szerzetes krónikájából az 1223. évre keltezve *Bodvariam* (accusativus) alakjait ismerjük. Éppen ezeknek a számbavételével tartom legvalószínűbbnek, hogy a név török eredetű, mégpedig az 'ág, csomó, bunkó, tuskó, buta' jelentésű török *but* ~ *bud*, *buta* ~ *buda* közszók személynévi alkalmazása (vö. PAIS: Scripta Hung. I, 85). Egyébként a török szócsaládban kereshetjük *bot* és *buta* közszavainknak, valamint a hagyomány *Botond*-ja nevének az előzményeit. Tehát az abban a korban nem ritka névváltozás esetével van dolgunk: ugyanazt a személyt hol az 'ág stb.' jelentésű közszóból vált *Bud(u)* néven, hol meg az ugyancsak 'ág stb.' jelentésű *Buda* néven emlegették.” — A török jövevény magyar szócsaládról egyszer majd talán bővebben is.

Kaz. *tal* 'fűzfa, rakottya' (BÁLINT 108) ~ ujj., tel., alt. leb., sór, szag., kojb., kacs., küär., kirk., kirk., kaz., tob., karaim *tať* 'Weide (salix)' (RADL. III, 875) ~ csag., turki, tar. *tal* 'Weide' (uo.) ~ kel. nyj.-ok *tať* 'Weidengestrüpp' (uo.). A névszói *tal* nyelvelem 'ág' vagy még inkább 'vessző' jelentéséből ágazott ki a 'fűzfa' jelentés, és lett a *tal* a fűzfa nevévé szinte valamennyi török nyelvben. Ez eléggé érthető, mert hiszen bizonyos kultúrákban — a földrajzi és természetrajzi adottságoknál fogva is — igen jelentős tényező volt a vesszőfonás, elsősorban a fűzfajtáknak fonással való alkalmazása többféle szükségletnek a kielégítésére. Egyébként figyelembe vehető, hogy az ujjurban a *tal* nemcsak 'Rute', hanem 'ein junger Baum' is (l. fentebb).

Nem tudom, nem lehetne-e határozottabban gondolni arra, hogy az evezővel kapcsolatban előforduló régi és népnyelvi *dal*, *dali*, *dallaz* stb. nyelvelemeink (EtSz. I, 1260—1 2. *dal*) is az imént megbeszélt török *tal* ~ *dal* elem átvétele, mégpedig az előző 'ág' értelműé, de nem a 'fűzfa, vessző' értelműé. Tudniillik GOMBOCZ (MNY. III, 155) veti fel az utóbbi lehetőséget, olyan érveléssel, hogy a *dal-evező* a m. 'gúzs-evező', a *dal-gúzs* meg magyarázó összetétel (SZARVAS: Nyr. XVIII, 83), s a *dal* szó az oszmánliból esetleg délszláv közvetítéssel kerülhetett a magyarba.

Alt., tel., sór, kirk. *tať* 'grade, genau' (RADL. III, 876) ~ kirk. *dať* 'gerade in der Mitte' (1632) ~ oszm. *dať* 'grade, glatt, kahl' (1632). Ez a melléknév — határozószó is tagja lehet a tárgyalt szócsaládnak, mégpedig úgy, hogy az 'ág', illetőleg 'ütés—ület' jelentésű *tal* névszóval egyeztethető. — Az etimológiát erősíti, hogy az ugyancsak 'üt' jelentésű török *čať* igének szintén van ilyen jelentésű tartozéka: Kāšy. *čať* 'gerade, genau' ~ oszm. R. *čať* 'genau, gerade' (RADL. III, 1833). Voltaképpen ez a *čať* nomen-verbum nomen ágával azonos. A *tal* és *čať* elemeknek 'egyenes—egyenesen' értelemben való használatához az indítékot az a tárgyi szemlélet szolgáltathatta, hogy a cél felé hatoló személy a közbe eső akadályokat nem kerülgette, hanem á t ü t ö t t e, á t t ö r t e. — A *čať* 'üt—ütés' nomen-verbum szókörébe még más névszói és határozószói nyelvelemek is beletartoznak (egyikük révén a mi *csak* határozószónk is). Ezeknek a fejtegetésébe most nem bocsátkozom bele.

4. Egy további — önmagában mindenesetre összefüggő — török szócsoporthoz veszünk szemügyre: oszm., krími, azerb., kaz., kirk., kar., alt., tel., sór, szag., kojb., kacs. *taťa* 1. 'zerstören, vernichten'; 2. 'zerreißen, abreißen'; 3. 'beißen'; 4. 'rauben, plündern'; 5. kirk. 'kämpfen, zanken, streiten' (vö. RADL. III, 878) ~ oszm. *daťa* 1. 'beißen, stechen'; 2. 'rauben, plündern' (1633) | csag. *taťaq* 'Raub' (880) ~ kaz. *taťau* 'Räuberei, Plünderung' (uo.): -q (> -au) deverbális névszóképzővel (GABAIN 74) | csag. *taťya* 'Plünderung' (RADL. III, 891): -qa ~ -ya deverbális névszóképzővel *taťaya (vö. fentebb) > *taťya* | csag. *taťač* 'der Beraubte, der Geplünderte' (RADL. III, 882): a *taťa* igéből -č névszóképzővel (vö. DENY 580) | *taťaš* 1. kaz., kar. T., tel., kumand., csag. 'Zank, Streit'; 2. oszm., krími 'Unruhe, Aufregung,

Anstrengung, Lärm, Sorge' (RADL. III, 884) ~ *talaš* 'querelle': -iš ~ -aš deverbális névszóképzővel (DENY 459—60, 554—5; GABAIN 75), amely gyakran a kölcsönösség árnyalatát is kifejezi (vö. DENY 541, 1119) ~ kirg., szag. *tałas* 'Zank, Streit, Prozess' (RADL. III, 882) | oszm. *tałasman* 1. 'zänkisch'; 2. 'wild, grob' (vö. RADL. III, 885) ~ oszm. *datašman* 'zänkisch, der Raufbold' (1634): -*man* nagyító képzővel (DENY 526—7) ~ kun CodCum. (KUUN 285): „*talaschman*: concionator” és „*talischirmen*: litigo”; nb. CAL. 232: „concionator: Prédikátor” ~ kun CodCum. (KUUN 285): „*talasman*: praedo” | türk *talaš*- 'sich gegenseitig bekämpfen' (BANG—GABAIN, AnalInd-Turft.) ~ oszm., tel., alt., leb., sór, kacs., küär., kaz., kumand., kking. *tałas* 1. 'sich prügeln'; 2. 'kämpfen'; 3. 'sich gegenseitig fortreißen, streiten, zanken' (vö. RADL. III, 884) ~ oszm. *dataš* 'sich beissen, einen erbitterten Kampf führen' (1634) ~ kirg., szag. *tałas* 1. 'sich prügeln'; 2. 'sich beissen (von Hunden)'; 3. 'sich streiten, sich zanken' (vö. RADL. III, 882) (vele egy címszóban: *tałas* 'in grader Richtung gehen'): az -š (-s) kölcsönösséget és gyakoriságot kifejező deverbális igeképző (DENY 366—8; GABAIN 82) | alt., tel., szag., kojb. *tałat* 'zerstört, zerrissen werden, einstürzen' (RADL. III, 882): szenvedő | csag. *tałat* 'berauben lassen' (uo.): műveltető.

A fentebbi csoportot az első helyre tett *tala* ige meg a belőle való képződmények alkotják.

Számba veendők itt még az alábbiak: csuv. *tula* 'harap, harapdál, marcangol': *tulaš* 'ua. recipr.': *tulat* 'ua. caus.' (PAASONEN: NyK. XXXVIII, 172) — tar. *tuła* 'schlagen, prügeln, peitschen (Pferde)' (RADL. III, 1467). — A csuvas és tarancsi nyelvelemeket a törökség többi ágában jelentkező *tala* ige változatának tekinthetjük. — Ami a *tala*:*tula* hangviszonyt illeti, az *a*:*u* megfelelés korántsem egyedül álló a törökben. „A *gyula* és a *kündüh*” című cikkemben (MNy. XXVII, 170—1) mutattam rá arra, hogy a 'Fackel; Licht' jelentésű török *jula* vagy *j-la* egy *jal* ~ *jyl* 'fénylő, csillogó; láng' jelentésű alapszó rokonságába iktatható bele.

Két türk adat: *talī* [ä ?] 'rauben' és *talīm* [ä ?] 'Raub, Kampf' (GABAIN i. m. Gloss. 337). Amennyiben az alakok hitelesíthetők volnának, akkor bennük egy *talī* igével és ennek -(i)m nomen actionis vagy nomen acti képzős származékával (DENY 550—3; GABAIN 72) volna dolgunk; GABAIN (i. h.) példái közül az egyik éppen *talīm*, de 'Beute' értelmezéssel.

Az -a:-e, valamint az -i:-i és -u:-ü denominális igeképzőkként vannak számon tartva a török grammatikákban (vö.: DENY 537—8; GABAIN 66; NÉMETH, TürkGramm. 93). — Azonban meggondolni való, hogy DENY (537)

$\frac{-e-}{-a-}$ vagy $\frac{-i-}{-i-}$ képzők tárgyalása során a 847. pontban ezt írja: „Il existe des bases verbales dissyllabiques terminées par une voyelle, c'est-à-dire étant du même type que les dérivés étudiés au paragraphe précédent [-e- ~ -a- vagy -i- ~ -i- képzővel névszóból alakult igék], mais dont il est difficile de

dire, dans l'état actuel des études turques, si leur deuxième voyelle appartient à la racine ou si elle est un suffixe de dérivation." Az ehhez felhozott két példa: *bari-maq* 'garder, conserver'; *taši-maq* 'porter'. Hogy ezek esetében voltaképpen mi az igető végén levő magánhangzó: volt-e valaha képzői funkciója, vagy pedig pusztán hangelem volt-e, azzal most nem foglalkozunk. Ellenben a *tala*: *tula* és *talī* igék második szótagjabeli magánhangzó mivoltának a felderítésére rátérünk.

Gondolom, elég meggyőző módon világítottuk meg, hogy volt a törökben egy 'darabka, morzsa, falat — ág' jelentésű *tal* főnév. Az előbb összefogott szócsalád alapszavául szolgáló *tala* ~ *dala* vagy *tula*, továbbá *talī* igéket megfejt-hetjük egy 'darabka, törmelék, falat' jelentésű névszóhoz tartozó *-a*, illetőleg *-i* képzős igének. — Azonban hogy az *-a*: *-e* vagy *-i*: *-i* csak denominális igeképző lehetett volna egyszer s mindenkorra, azt korántsem látom elintézettnak. Hogy a deverbális és denominális képzők között éles, áthatolatlan határ lett volna a hajdani törökben, nem hihetjük, mint ahogy éppen az ellenkezőjét tapasztaljuk a korai, de még a mostani finnugorságban is. Az elkülönülés kétségtelenül hasonlíthatatlanul nagyobb mértékű, előre haladottabb a törökben, mint a finnugorban. Azonban ezen a téren is helytelen volna a nem nagyon távoli múltba vagy mostanra kialakult grammatika szabványaihoz igazodva megítélni a nyelvtörténet tényeit és lehetőségeit, illetőleg a korábbi fejlődési fokozatokból későbbi nyelvallapotokba elszármazott maradványokat. — Mit akarok ezzel mondani? Azt, hogy elképzelhetőnek vélem a *tala* ~ *tula* és *talī* igéket mint az igei funkciójú *tal*: *tul* alapszóból való igei származékokat is, s így az *-a*: *-e* vagy *-i*: *-i* és *-u*: *-ü* suffixumokat mint deverbális igeképzőket is. Ezért megokoltnak látnám, ha ilyen távlatból igyekeznénk megközelíteni azokat az eseteket is, amelyek DEXY 848. és 849. pontjaiban kerülnek szóba.

A *tal* nomen-verbum és a *tala* ~ *tula* vagy *talī* igék, illetőleg tartozékaik összefüggésére vonatkozó nézetünk megszilárdítása végett még néhány jelentéstani észrevételt is kívánunk tenni, anélkül, hogy kimeríteni törekednénk a lehetőségeket. — Az 'üt, ver' jelentésből induljunk ki, amelyet egyébként a tarancsiból idézhető *tula* 'schlagen, prügeln, peitschen (Pferde)' világosan megőrzött, amely azonban más adatoknak 'sich prügeln' értelmezéséből szintén kikövetkeztethető. — A 'harap, mar' és 'szúr' jelentéshez analógia a török *çağ* 'mit einem kurzen Schläge schlagen'; 2. 'auf einmal zufassen, beissen, stechen'; 'stb.' (RADL. III, 1832). — A 'rabol, fosztogat' értelem bizonyára a 'hirtelen megtámad, rajta üt' előzményt váltotta fel, ami a magyar *meg-üt* igekötős alakulattal kapcsolatban a régi nyelvben közönséges (NySz. *meg-üt* 3. jel) és a *rá-üt*-höz társulva is előfordul (NySz.). — A 'sich prügeln: verekedik' jelentés folytatásai 'hareol, viaskodik (vö. magyar *ütközik, meg-ütközik, ütközet*: NySz.) — veszekedik, civakodik. viszálykodik, vitatkozik'. A csallóközi *vergődik* 'tusakodik, tépelődik (kül. egyezkedésnél, alkudozásnál)' (MTsz.) adat azt mutatja, hogy a mi *ver* igénk eme gyakorító visszahatójának

is fejlődött a törökségben tapasztalt jelentése. — Itt említhető a csag. *talac* 'schiefaugig' (RADL. III, 882). Ez a 'ferde szemmel néző' vagy 'kancsal' jelentésű szó — mint a fentebb szóba hozott *talac* 'der Beraubte, der Geplünderte' is — a *tala* igéhez tartozhatik, azonban még eredetibb 'üt' jelentése fonalán, azaz ilyen korábbi értelme tehető fel: 'félre ütött → ferde'. Az sem ütközik azonban nehézségbe, hogy a *tal* 'üt' ige közvetlen származékát lássuk benne.

Talán itt jelezhetjük azt a sejtelmünket, hogy a magyar *dul* ige (melléknévi igenévben 1358: *Dulow*-), amiről az a vélemény (EtSz. és SzófSz.), hogy ismeretlen eredetű, a török *tul* ~ *dul* 'üt' igére visszavezethető jövevény.

5. Lássuk, belefoglalhatók-e egy etimológia körébe az eddig tárgyalt szócsoportok.

Egy negatívnak látszó mozzanat, hogy az [A] alatt adatolt *tal* 'kábultnak, ájultnak, eszméletlennek lenni' ige nem átható jelentésű. — A török nyelvek történetében is bizonyára volt és soká elhúzódhatott az idő, amelyben az igeik jórésze átható és nem átható egyszerre, amint a németben jelentékeny hányadukban most is azok, vagy a régibb és újabb magyarban szintén elég gyakran tapasztaljuk. Így például: R. „*mül* valamit: praeterit”: „*mül(ik)* tőlem, rajta stb., az idő” | „*ér* valamit: tangit — pervenit — valet”: „*ér* valahová: pervenit” vagy „*érik* valami” | „*jár* valamihez”: „*jár* valamit” | „*hat* (megy) valahová”: „*hat* (tud) valamit” (vö. PAIS, A *hat* ige és a *-hat*, *-het* képző: MNy. XLI, 19–20) | „*tör* valamit”: „*tör* valahová” vagy „*tör(ik)* valami”. — A törökből ilyen állapot emléket idézi DENY, amikor (561 jegyz.) ezt írja: „Le verbe *bit-mek*, qui est tantôt transitif (en osmanli ancien, avec le sens de «écrire»), tantôt intransitif («finir, prendre fin»), a donné le dérivé *bit-ik*, qui est tantôt passif (en osmanli ancien, avec le sens de «écrit»), tantôt actif «qui a pris fin».” — Így élhetett a török *tal* ige, azaz *tal* nomen-verbum is egyfelől átható 'üt. ver', illetőleg 'ütés, verés', másfelől nem átható: visszaható 'ütődik, verődik', illetőleg 'ütődés, verődés' értelemben.

A 'kábultság, ájultság, fáradtság' kifejezőskörébe vágó nyelvelemek közül a [B] alá beosztott *tali*, *talıq* és (valószínűleg) *talqa* igeik — mint jeleztük — denominális származékok, s úgy magyarázhatók, hogy volt a törökség egyes ágaiban egy 'kábultság stb.' értelmű *tal* névszó is, amelynek a lelki vonatkozású jelentése egy *'ütődés, verődés' jelentésből változhatott el.

6. A fentebbi összeállításokba foglalt nyelvelemekhez fűződő alábbi szóalkotástani lehetőségekre gondolhatunk még.

Az egyik ez: *taltıš vagy *taltuš vagy esetleg *taltaš: benne a *-t* (ritkán előtte kötőhangzóval) műveltető képző (DENY 369; GABAIN 83), s ami követi, az az (*-š*) *-ıš* ~ *-iš*: *-uš* ~ *-üš*: *-aš* ~ *-eš* deverbális névszóképző vagy igenévképző (DENY 459–60, 554–5, 1119; GABAIN 75).

„La forme en *-(y)ıš* est employée tantôt comme nom verbal de sens abstrait (ex. *baq-ıš* »regard«, *al-ıš ver-ıš* »commerce«), tantôt comme nom

d'action." — írja DENY (460). Azonban: „A la différence du suffixe *-me*, le suffix *-(y)iş* très rarement employé dans un sens nettement spécialisé ou concret: *bul-uş* ou *bul-gu* »esprit inventif, intelligence rapide«; osm. anc. *bil-iş* (synonyme de *bil-dik*) »connu, familier«... *saj-iş* »nombre«; *ej-iş* »limaille«" — olvassuk DENYNél (555). — DENYnek ezt a megjegyzését és kapcsolatos példáit lényegesnek tartom a képzővel alakult származékok funkciójának a megítélésében, azonban azt a gyanúmat fejezem ki, hogy nem is lehetnek olyan nagyon ritkák a leszármaztatható konkrét értelmű szók. A különböző török nyelvekben bizonyára számos efféle nyelvelem akad, csak keresni kell őket. Kapásból utalok egyre: Kāşyaritól adatolt *çigil uluş* 1. 'Dorf'; 2. Balasayun, Arju: 'Landschaft' ~ ujj., kar. L. *ulus* 'Volk' (RADL. I, 1697—8) ~ tel., alt., kun, ujj., oszm., azerb., kar. T. *ulus* 'Volk' ~ oszm. *ulus* 'die Vereinigung mehrerer grosser Volkstämme' (1696—7). Összefügg a Kāşy. *ula-maq* 'verbinden, vereinigen' (vö. RADL. I, 1676) szóval. — Figyelmet érdemel, hogy az előbbi példák között cselekvő és szenvedő értelműek egyaránt vannak. Cselekvő a *buluş* 'találékony'. Szenvedők: *biliş*, amely fent-idézett értelmében összevethető a magyar *ismerős* alakulattal; *sayıs* 'ami meg van számolva'; *ej-iş* 'reszelék'. — Azonban rá tudunk mutatni arra is, hogy egyes esetekben cselekvő és szenvedő a jelentés. Íme: Kāşy. *biliş* 'Wissen' mellett 'kundig', azaz 'tudós' az előbb említett 'ismerős'-sel szemben; tehát hasonlóan, mint *buluş*. Vagy: oszm. *âjis* 'Feile' (RADL. I, 725), azaz 'reszelő' a fentebb közölt 'reszelék' ellenében.

A tárgyalt szócsalád körében feltehető másik alakulat **taltıryan* vagy **talturyan*. Ez nem volna más, mint a *taltır* vagy *taltur* „műveltető” igének *-qan* ~ *-yan* képzős igeneve. A *-qan* ~ *-yan* igenév-, illetőleg névszóképzővel foglalkoztunk már. DENY (469—70) az alakot mint igenevet így nevezi meg: „participe présent-passé”. Különben ugyanő (454) — előbb láttuk — jelzi, hogy a funkciói között van a „participe normal”, de van „participe quasi-passif” is.

Ami a causativ: műveltető képzős alakok jelentését illeti, DENY (371—2) figyelmeztet arra, hogy azok kifejezhetik a műveltetésen—tétetésen kívül a szándéktalanul okozott, sőt csupán csak túrt, meg nem akadályozott cselekvéseket is. Azonkívül olyan észrevételt is tesz, hogy a *-t* vagy *-dır* képzős alakulatnak nagy ritkán intransitiv jelentése is lehet; így *seyir-t* 'häter le pas, courir en sautillant': oszm. *sājir* 'hüpfen (ein wenig)' (RADL. IV, 450) vagy *saldır* 'se jeter, se précipiter' ~ oszm. *saldır* 'sich auf etwas werfen' (RADL. IV, 371): török *sal* 'legen, hinlegen; aufstellen, errichten' (uo.). — Azt hiszem, a török *-t* és *-tır* stb. — úgynevezett és általában úgy is alkalmazott — „causativ” képzőkkel kapcsolatban számításba jöhet valami intenzitásfokozó, nagyító, nyomatékosító jelentésmozzanat is.

Eszerint egy **taltış* vagy **taltuş* általában így volna értelmezhető: a) a *tal* 'üt, ver' ígéhez: a) 'üttetés, veretés' vagy β) 'ütés, verés'; b) a *tal*

'kábul' igéhez : a) 'kábitás vagy β) 'kábulás'. Azonban felvehetők ilyen értelmezések is a konkrétság irányában : a) a *tal* 'üt, ver' igéhez : a) csel. 'üttető, verető' — szenv. 'üttetett, veretett' — vagy β) csel. 'ütő, verő' — szenv. 'ütött, vert'; b) a *tal* 'kábul' igéhez : a) 'kábitó' vagy β) 'kábuló, kábult'. — Számba veendő még, hogy a **taltış* ~ **taltuŝ* a kölcsönösség kifejezője is lehet, tehát egyebek közt 'verekedés' vagy 'verekedő' (vö. fentebb a *talaŝ* névszóval és igével kapcsolatban).

A **taltıryan* ~ **talturyan* alakulat értelmezéseiként pedig ezekre gondolhatunk : a) a *tal* 'üt, ver' igéhez : a) 'üttető, verető' — 'üttetett, veretett'; b) a *tal* 'kábul' igéhez : a) 'kábitó' vagy 'kábuló, kábult'.

A török **taltıryan* ~ **talturyan* ugyanolyan deverbális képzővel alakult, mint aminővel *boszorkány* szavunk feltehető török eredetije : *basırqan* ~ *basurqan*. — Az EtSz. (I, 499) szerint : a *-qan* ~ *-yan* képzőt a török *bas* 'drücken, treten' igének *basır* „causativuma” veszi magához. Az oszmánli *basyr*- jelentése : 'faire presser, fouler ; éteindre l'incendie ; dominer, vaincre ; arrêter (le gibier) ; forcer, contraindre ; couvrir, faire couvrir' (BARB. DE MEYN.); a turkomán *basyr*-é : 'zerdrücken, zertreten, zusammenpressen' (BUDAG.); a csuvas *pyzâr* ~ *pyzar*-é : 'drücken' (ZOL., PAAS.). A köztörök *bas* ~ csuvas *pyŝ* 'drücken, treten' másik : *-tır* képzős „causativ” származéka : oszm., kaz. *bastyr* ~ bask. *bastır* ~ alt. *pastır* 'ua.' (EtSz. I, 500). A törökből (csuvasból) ment át a votjákba a *busturgan* 'házi manó, kobold, mely álm idején megnyomkodja az embereket, annak pedig, akit szeret, összekuszálja a haját és szakállát' (EtSz. I, 500).⁶

A magyar *boszorkány* szó eredetének és török előzményeinek, illetőleg kapcsolatainak a kérdését igen behatóan megvizsgálta LIGETI LAJOS (MNY. XLIII, 10—7). Afganisztáni török : özbeg gyűjtéséből is érdekes adatokat közöl vele összefüggésben. Különösen fontos az özbeg *basıryan* elem, amely egyaránt él 'női boszorkány' és 'rossz álmot lát' értelemben. LIGETI nézete szerint a *-yan* végű nomen-verbum úgy jött létre, hogy a *-yan* deverbális névszóképzős alakulat igei funkcióra váltott az özbegen kívül az oszmánliban és csagatájban is. Magyarázatot kapunk a *boszorkány*-beli *k* hangra nézve is. „Jelentéstani szempontból teljesen világos, hogy a *basıryan*, *basıryan* (**basırqan*) eredetileg a. m. 'nyomó ; ami nyom : lidércnyomás, aki nyom : lidérc'. Ez utóbbiból fejlődhetett ki, s szerintünk ki is fejlődött már a törökben a 'lidérc'-ből az 'ártószellem → boszorkány' jelentés-sor. A török alapszó eddig közölt származékai közt valóban megtaláljuk a 'lidércnyomás'-t (*basqan*, *basan*, *basqun*), a 'boszorkány'-t (*basıryan*; ehhez csatolhatom az afganisztáni

⁶ DENY (536—6) *-[i]rga-*, *-[i]rgan-*, *-[i]rgin-* képzőket vesz fel, így például a „*bas-ırgan-maq* »avoir un cauchemar«, de *bas-maq* »s'abattre, peser sur quelqu'un en parlant d'un cauchemar (*ağırlıq*)»” esetében is. Hogy a *basırgan*-féle passivumokban vagy a *basırqan* ~ *basırgan*-féle igenevekben a képzőegyütteseket mi módon tagoljuk szét, nem különösebben lényeges.

őzbeg nyelv Dörmán törzsének *bāḏlāqqan* szavát), a 'lidérc'-et (*baslāq*, ehhez : laqai *baslāqqan*).” (I. h. 16.) A közlemény így fejeződik be : „De a magyar szó régi jelentése is elég gazdag : 'lemur' (CALEPINUS 1590.); 'strix, incubus, lamia, venefica' (MA. 1621.); 'venefica, saga' (PP.). Minden okunk megvan tehát arra, hogy a törökből átkerült szónak az eredetileg feltett 'lidérc'-en kívül 'boszorkány, varázsló, gonosz szellem' jelentéseket is tulajdonítsunk. — Igen fontos volna a kérdés néprajzi vonatkozásait tüzetesebben megvizsgálni, mégpedig magyar és török oldalon egyaránt. Magyar oldalról igen szépen világosította meg a *boszorkány* néprajzi hátterét SOLYMOSSY SÁNDOR : A magyarság néprajza IV, 443—5. A lidércekről (bolygótűz, vérszipoly, kincseket hozó fajta), sajnos, csak éppen megemlékezett (445), azonban mit sem szólt az előbbivel való összefüggésekről, amire pedig a magyar nyelvi anyag is feljogosította volna, nem is beszélve a török adatokról.” (I. h. 17.)

A *basır*, *bastır* és származékaik jelentéseinek figyelembe vételével a valószínűség mérlegének nyelve a *taltış* ~ *taltuș* és *taltıryan* ~ *talturıyan* elemekkel kapcsolatban is inkább arra felé billenhet, hogy nem műveltetés az értelmük. Ekképpen aztán ilyen jelentéseiket vehetjük fel : 'ütő, verő' — 'ütött, vert' vagy 'kábultra, ájultra ütő, verő' — 'kábultra, ájultra ütött, vert'.

*

Török nyelvi oldalról idáig juthatunk el.

II.

A MAGYAR ANYAG

1. A) A *táltos* szó adataiból :

Az OkISz. a következő adatokat közli a *táltos*-ra : 1424 : „Thoma *Thalthos*”; 1466 : „Petro *Thaltos*”; 1484 : „Valentini *Talthos*”; 1516 : „Petrus *Thalthos*”; 1544 : „Blasii *Thalthos*”.

1439. augusztus 19-én kelt jegyzőkönyv szól arról a tárgyalásról, amely Marchiai Jakab előtt folyt le egy a szerémségi „Kamanch” (Kamenic) városában történt eretnek-kiszabadító zendülés ügyében.¹ A zendülés vezetője Bálint szabó ; az egyik kiszabadított „quidam Valentinus sacerdos pro tunc plebanus de Bechen hereticus convictus”, vagyis bizonyára az az (Ujlaki) Bálint mester, belcsényi plébános, akit elég valószínű nyomok alapján Huszita Bibliánk egyik fordítójának tarthatunk (vö. ÓMOLv. 248—9) .A vádló tanúk

¹ Közli EUSEBIUS FERMENTŽIN, Acta Bosnae : MonHistSlavMerid. XXIII. Zagrabiae, 1892. 173—4.

egyike „Clemens *That(o)s*”.² Első adat az *l*-je vesztett *tátos* vagy *tátus* alakra. A jegyzőkönyv írója „Mathias Georgii de Debrechen notarius imperialis”. Valószínű, hogy ő a családnévét a maga ejtette formában jegyezte fel és nem a kamanciaktól használt alakban. Így az adat nem mond ellene annak, hogy a szerémségi íróknak tulajdonítható Bécsi Kódexben — mint majd mindjárt látjuk — *taltos*- van.

BécsiK. 119 : „ParanLola kèdeg kiral hog egbè hiuattatnanac az oltaron nezoc es a' *taltosoc*³ a' gonoz teuoc es a' caldeosoc hog kiralnac megiententene 9 almaid : Praecepit autem rex, ut convocarentur arioli et m a g i, et malefici et Chaldaei...” | uo. 122 : „A' titkot mellèt kiral kèrd bõlLèc *taltosoc* es oltaron nezoc nem ièlenthètic meg kiralnac : Mysterium, quod rex interrogat, sapientes, m a g i, arioli et aruspices nequeunt indicare regi.”

ÉrsK. 42 : „Es erodes órwle rayta reme(n)wen valami Ielenseget ó twle latny Mert tegedeth alyt wala *taltosnak* lenny...” (Vö. Lukács 23 : 8. MünchK. 164.)

A NySz.-ban későbből ezek az adatok találhatók még : Balásfi : Csepregi Iskola. 1616.: „Lutherben mint egyg természetté vált az hűt és vallásbeli *tátosság*”. — „Cantio alia de mulieribus” 1666.: [Mielőtt az asszony részegeskedésre tért volna:] „Mint a z *tátosok*, u g y m e g v i v á n a k,⁴ | nem régen Urával vonyakodának | efféle dolgá ért harczolódának mind | az egész éjjel harcztot tartának.” (A Szencsei-daloskönyvből: Mgtud. Int. kiad. 51⁵). — Faludi : Nemes Ember : „Fegyvernekinek tovább nyujtózik nyelve hogysen pallosa, sebesebb mintsem *tátos paripája*”.

MA. 1604., 1621., PP. 1708., PPB. 1767.: „*Tátos*: Proteus, Vertumnus, Magus, Praestigiator. (ein Leutverblender, Gaukler.)” — SzD.²: „*Tátos*: változó, tündér. *Tátos*-ló, v. gyermek. Lásd, Alakos.” — KRESZN. „*TÁT*” alatt veszi fel a *tátos*-t és MA., Pázmány, Szirmai, SzD., Faludi a forrásai ; feltűnő, hogy saját tudomását nem említi.

SÁNDOR ISTVÁN, Toldalék : „*Táltos*. R. Sapiens, Doctus, Magus. Bát. *Táltosok*. R. Druides, Druidae, Magi. A' régi pogány Magyarok bõltseik 's papjaik.” — Tzs.: „*Táltos*: der Priester der alten heidnischen Ungern.”

PÁLÓCZI HORVÁTH ÁDÁM gyűjtéséből : „Ebanyátul lettél, Kókényfán termettél, *Tátos* Lucza napján Éjféiben termettél” (HORVÁTH JÁNOS, A m. ir. népiesség 89 : az ő figyelmeztetése nyomán — orvul).

² Kamanc város lakossága magyar nyelvűségének bizonyítékául négy más névvel együtt „*Tátos Kelemen*” formában hivatkozik rá KARDOS TIBOR „A Huszita Biblia keletkezése” című tanulmányában (MNYTK. 82. sz. 34 ; ez hívta fel a figyelmemet). — KARDOS szerint az egyik név : „*Sajó György*”. A forrásközlésben : „Gregorius *S hayw* dictus”: az *S* és *h* közt némi hézaggal. Nézetem szerint ennek a Gergelynek a „dictus”-a és még nem a családneve *Sárhajú* a m. 'sárga hajú', amire több XIV–XVII. századi adatot közöl az OklSz.

³ Ezt a NySz. „MünchK. 119” utalással hibásan újra fölveszi.

⁴ Én emeltem ki.

⁵ A NySz. hiányosan és hibásan közli.

A Tsz. ezt tudja: „*Tátus*, tündér, rémkép a' mesék' országából, garabonczás diák. Balaton melléki szó. Horváth Zsigmond. Az ősi magyaroknak még pogány hitőkben illyek voltak a' papok, a' tudákosok: ezeket nevezték *táltosok*-nak; ... Pápa vidéki. Matics Imre.”

CzF. „*tátos* v. *táltos*” címszavában l. a BécsiK., 2. MA., 3. SzD. és Faludi adataira hivatkozik. 4. alatt a Tsz.-ból a HORVÁTH ZSIGMOND-féle közlést idézi, és ezt teszi hozzá: „Ami ezután jön: »Az ősi magyaroknak még pogány hitőkben illyek voltak a papok stb. (Matics)« csak vélemény.” Ebben körülbelül igaza van, de — mint láttuk — ezt a „vélemény”-t SÁNDOR ISTVÁNTól veszi át a Tsz. CzF. 5. alatt népmesei mozzanatokkal világítja meg a *táltos* mivoltát. 6. alatt meg ezt írja: „Átv. ért. képes kifejezéssel jelent a nép nyelvében tüzes vériü, szilaj, sebes nyargalású paripát, milyen a néphit szerint a *tátos* ló.”⁶

A MTsz. a következő anyagról ad számot: 1. Nógrád megye Ságújfalu, Szeged: *tátus* 'bűbájos': „Szent István kirá *tátus* vót.” ~ 2. Balaton mell. (Tsz.), Csongrád megye Mindszent: *tátas* vagy *tátos* 'garabonczás diák' ~ 3. Szabadka: *tátos* 'nagyon jó fölfogású gyerek' ~ 4. Szabadka: *tátos* 'hirtelen haragú ember' ~ 5. Somogy megye Lábod: *táltos*: *tátos*: *tátus* 'munkában telhetetlen, haszonleső ember, aki mindent magának akarna elkaparítani'. A címszó alatt külön tétel: Kiskunhalas: *tátos-szél* 'szélvész, orkán'. Szeged: *tátos* 1. 'nagy tudományú bűbájos'; 2. 'a mesék beszélő, mindentudó lova'; 3. 'rozzant gebe' (tréf.); utána bő néprajzi tájékoztató (SzegSz.). — Szamoshat: *tátos* 1. 'mindentudó csodaember'; 2. 'a mesék csodaparipája'; a néprajzi háttér bőséges adalékokkal van megvilágítva (SzamSz.). — Ormányság: *tátos* 'nagyevő, girhes, szélesebb járású, mesebeli ló'; leginkább ebben a szólásban: *Őznek, mint a tátos* (OrmSz.). — A CsángóSz.-ban nincs meg.

Persze ezt az anyagot főképpen az újabb néprajzi gyűjtések adatai szerszaporítják a nyelvészeti tekintetben igen lényeges tárgyi vagy jelentéstani mozzanatok megismertetése irányában.

1. B) Ami a szó történetét illeti, előhozakodhatunk egy az 1424-i tulajdonnévnel és a BécsiK.-belieknél több mint kétszáz évvel korábbi adattal. Ezt az 1211-i tihanyi összeírás következő részlete tartalmazza: „In Fuzegy vdornicij... filii *Wros*, *Tholtus* cum filio suo Waasard, cum fratre suo Calud” (PRT. X, 512).⁷ Hogy a benne látható *Tholtus* valóban a *táltos*-sal egyeztethető, azt megerősíti az illető személy apjának *Wros* neve. Ugyanis az adatban olyan gyakori esettel van dolgunk, amikor az együtt előforduló két vagy több személynév a közöttük felismerhető — itt jelentéstani vagy tárgyi — vonatkozásmozzanathal fogva egymást világítja meg. A *Wros* olv. *Uros* itt a. m. *orvos*, mégpedig a szónak a régi és a népnyelvből ismeretes *v* nélküli *uros* alak-

⁶ CzF. etimologizálását ezúttal mellőzzük.

⁷ ERDÉLYI (PRT. X, 410; vö. mutató is) szerint: „*Oros* fiai *Taltos* a fiával Vásárdal és öccsével Káloddal”.

jában. A *v* nélküli alakról és a szóval kapcsolatban felvethető etimológiai lehetőségéről majd lentebb mondunk egyet-mást.

1. C) Az 1211-ből fennmaradt *Toltus* olvasatú forma előzményeül joggal következtetünk ki *Táltus*-t, minthogy az *á*-nak *o*-vá zárulását a szótagban őt követő *l* is előmozdíthatta. — Azonban nem ez az *o*-zó forma folytatódott, illetőleg fejlődött, hanem a *táltus* ~ *taltus*. A második szótagbeli *u* megőrződött egyes tájszólásokban: *tátus* a somogyi Lábodról és a nógrádi Ságújfaluról (MTsz.). Az *á* ~ *a*-zó alakból vált a *táltos* > *tátos* és ebből a Balaton mellékéről ismert *tátas* (Tsz. után MTsz.). Az *l* eltűnése az *ált* > *át*, *által* > *átal* esete.

2. Szélre, mégpedig erős szélre vonatkoztatva jelenik meg — 1874-től közölve — a *tátorján* szó, sajnos, kevés számú adatban, s ezek egy része sem helyhez rögzített. — Hódmezővásárhelyi közlés: „Megvítak a *tátosok*. (A nép hiedelme azt tartja, hogy a nagy szelet a *tátosok* egymás közti vívása idézi elő; innen van talán a rendkívül nagy szélnek sajátos epithetona: *tátorján* szél. — A közmondást leginkább akkor használják, midőn két nő hevesen összevész egymással.)” (TÖRÖK KÁROLY: Nyr. III, 86.) A hely nincs jelezve: „*tátorján*: szélvész” (Nyr. XII, 528; hiteles?). A közlő egy öreg (hová való?) pásztorembertől több ízben hallotta nagy viharokról, szelekről használva: „De nagy *tátorján*. Ugyancsak nagy *tátorján* támad. Ez a nagy *tátorján* hoz valamit (t. i. havat, esőt). Ez a szörnyű *tátorján* esőt hajt.” (VARGA IMRE: Nyr. XIII, 286.) Kecske métről: „*tátorján*: fergeteg, orkán” (DEÁK BÉLA: Nyr. XIX, 46). Ezekhez a MTsz.-ban többlet a Csongrád megyei Mindszentről: „A *tátos* ott járt, azért vannak most azok a *tátorjanszelek*.”⁸ LAMBRECHT KÁLMÁN „A magyar szélmalom” című tanulmányában ezzel járul hozzá az előbbiekhöz: „*Tátorjános szél* — Kiskunság, Szeged, Halas — viharos szél.” (Vö. MNy. VII, 466.)

Hogy egy magyar *tátorján* alakú szó *táltorján*-ból változhatott el, fölösleges külön bizonyítani.

III.

A MAGYAR ÉS TÖRÖK ELEMÉK VISZONYÍTÁSA

1. Eddigi vizsgálódásaink foglalatja az, hogy megszervezni próbáltunk egy elég népes török szócsaládot, a magyarból pedig két szóra irányítottuk rá a figyelmet: a *táltos*-ra meg a *tátorján*-ra. — Az a kérdés mármost, hogy a török elemcsoport és a magyar nyelvelemek összekapcsolása lehetséges-e és miképpen.

A kérdés ide s tova negyed százada érdekelt és meglehetősen behatóan foglalkoztatott is. Ennek nyilvánosság előtti nyoma az 1934-i Magyar Nyelv-

⁸ SZINNYEI (Nyr. XXIX, 182) helyreigazítja azt a megjegyzést (Nyr. XXIX, 137), hogy a MTsz. a *tátorján* szónál utal a *tátos-szél* összetételre, de az nincsen meg a szótárban: megvan *táltos* főszó alatt mint kiskunhalasi adat.

nek alábbi levélszekrény-közleménye (XXX, 192): „A török *tal* 'ermüden, ermatten' és 'in Ohnmacht fallen, die Besinnung verlieren' ige *talt* műveltetőjének -*yš* vagy -*uš* képzős nomenje van meg *táltos* szavunkban, az ige *taltyr* műveltetőjének -*yan* képzős nomenjével pedig a szélnévben szereplő magyar *tátorján* függ össze.”

A SzófSz. így nyilatkozik a *táltos* szóról: „bizonyt. er.; fgr. — vö. f. *taítaa* 'tud, ért' — és mongol egyeztetései nem fogadhatók el, de tüzetesebb vizsgálatot érdemel az a származtatása, mely a török *talt-* 'önkívületbe ejt' igeinek -*yš* képzős alakjában keresi a m. szó őseit (Nyr. 42: 436; MNy. 30: 192).”¹

A SzófSz. egyik utalása SIMONYI „Karácsonyi cikk” című közleményének arra a részére vonatkozik, amely a magyar vallási kifejezések, ünnepek nevét tárgyalva ezt írja: „A varázslót jelentő *táltos* s a *táltos* paripa, *tátos* ló nevét rokonították a finn *taítaa* 'tudni, érteni', *taिताja* 'mester', s másfelől a mongol *dalda*, *daldu* 'titkos, titokszerű' szókkal.”

A másik utalás az én levélszekrénybeli apróságomnak szól. Örültem és örülök, hogy BÁRCZI megérezte, hogy az ott felbukkantott ötletből lehet valami. Kíváncsi vagyok, hogy a SzófSz. — reméljük, hamarosan elkövetkező — 2. kiadásában milyen fogadtatásban lesz része az egykor közölt ötlet jelenlegi terjengős kifejtésének.

2. A török szócsalád elfogadható tagjaiul kikövetkeztettünk egy *taltiš* ~ *taltuš* meg egy *taltīryan* ~ *talturyan* alakulatot. Az előbbi a magyar *táltus* ~ *táltos* feltehető őse, az utóbbi a magyar *tálturyán ~ *tátorján*-é.

Hogy a feltett török és a tényleges magyar nyelvelemek között összeköttetést teremtsünk, azt hangtani nehézségek nem akadályozzák. A csillagos török jövevényekhez magyar kiindulásokul szabott *taltī[i]s* ~ *táltus* és *taltī[i]ryan* ~ *tálturyan* alakokból az adatolt formák mind simán levezethetők. Csupán a török *taltīryan* ~ *talturyan*: magyar *tátorján* viszonyban jelentkező *γ* ~ *j* megfeleléshez hivatkozunk a török *baltī[u]ryan*: magyar *bojtorján* analógiájára.

Jelentéstan terén azonban bőven akad megbeszélni való.

3. A) Előre most a *tátorján*-t vesszük, minthogy körülötte kevésbé bonyolultak a problémák a jelentés szempontjából. — Hogy a szél, a vihar ü t, v e r. e s a p — különösen, ha esővel, hóval, homokkal jár együtt — természetszerűen érezhették és mondhatták a hajdani törökök. Így válhatott

¹ VÁMBÉRY „A magyarság keletkezése” című munkájában (171–2) ekként fejti meg a *táltos*-t: „Így a magyar nép közt még megmaradt a ló-áldozat emléke, és pedig e szóban: *tátos*, *táltos*, a mely ma bölcsét, okosat jelent, régen azonban áldozópapot, jóslót jelentett (ebből: *tát*, megnyit; lehet, hogy az áldozati állatok megnyitására, felbontására vagy levágására való vonatkozással).” Amit VÁMBÉRY itt ír, alig kíván különösebb cáfolatot. Legfeljebb azt jegyezhetjük meg, hogy az 1211-i adatból is kitetszően nyilvánvalóan az *l*-es forma az eredetibb.

MÉSZÁROS GYULA (Csuv. ősv. 256) a 'bűbájos' értelmű *tucātmeš* ~ *toxātmeš* szót mint a *tucad-* ~ *toxan-* 'varázsol, bűvöl [ártó hatással!]' ige származékát veti össze a magyar *tátos* vagy *táltos* szóval.

szélnek, viharnek a nevévé a **taltıryan* ~ **talturyan*, mint ahogy 'hóvihar' értelmet kapott a szócsaládnak egy másik tartozéka is: a Kāšyari-féle *talıay* (l. fentebb). A feltett török nyelvelem a 'szél, vihar' jelentéssel juthatott be a magyarba, és ezt meg is tartotta itt. A magyarban egyébként szintén van hasonló kifejezés, a csíki szólás: „a szél északról vert: fújt” (MTsz.). Nb. középelnémet *slege-regen* 'Platzregen' (LEXER, MhdWb.).

3. B) Vannak azonban adataink a *tátorján*-nak más jelentésére vagy más jelentésű *tátorján*-ra is.

A MTsz. a *tátorján* 'szélvész, orkán' címszó alá osztja be a Csongrád megyei Szegvárról és a Székelyföldről közölt *tátorján-gyökér*, illetőleg ? jellel *tátorján-gyökér* 'brassica tataria' növényvevet.

A növénynevet a *tátorján* szélnévtől elkülönítendőnek magyaráztam (MNY. XXXI, 208): „R. R.-n a k.: Mikor MNY. XXX, 192 a szélnévként szereplő *tátorján* szó eredetére vonatkozó nézetemet érintettem, a növénynévként ismert *tátorján* szót szándékosan nem említettem. T.i. ez véleményem szerint nem függ össze a szélnévvel, hanem a török *taty* 'ízlik, édes' ige *tatur* 'ízleltet, ízelít' műveltetőjének *-yan* képzős nomenjére megy vissza, vagyis értelmére nézve az volt, ami a magyar *ízeltő* 'étvágygerjesztő’.”

A növénynév először SZIKSZAI FABRICIUS BALÁZSNAK a XVI. század hatvanas éveiben készült, 1590-ben kinyomtatott szójegyzékében jelenik meg először: 11: „Bunias: *Tatorian*”; 22: „Napus vel naxis: Vörös repa, *tatorian*, karo repa”; 35: „Napus: *Tatorian*”. MA. 1604., 1611: „Anemosphoros: *Tatorján*, Muroc.” Uo.: „Bunias: Nagy gömbölyeg répa, *Tatorian*.” Uo. a *napus* megfelelőjeként nincs meg. MA. m.—l. 1604., 1611.: „*Tatorján*: Napus, Naxis, Bunias, Anemosphoros.” PP. 1708., PPB.: „Bunias: Nagy gömbölyék, Vad répa, *Tátorján gyökér*. Item. Tövis répa.” PP. m.—l., PPB. m.—l.: *Tátorján*; mint MA. m.—l.

A növénynévvel két ízben foglalkozott RAPAICS RAYMUND. A Pesti Hírlap Vasárnapja-beli „Tátorján, a tüzes sárkány virága” című cikkben (1933. május 28.) népszerűen néhány érdekességet mond el róla. Másik „Tátorján” című cikke, A Természet 1938. novemberi számának (XXXIV, 251—6) közleménye az ördögsekér-növények körében tárgyalja. RAPAICS tájékoztatói nyomán közölhetjük: SZIKSZAI után a Magyarországon járt kiváló botanikus, CLUSIUS ad hírt a *tátorján*-ról, és magyar neve alapján *Tataria* néven vezeti be a tudományba. CLUSIUS leírásából RAPAICS szerint megállapítható: „a tátorján a növénytanban ma *Crambe tataria* néven ismert, Dunántúl és az Alföldön ritkább, Erdélyben gyakoribb, tovább keletre Dél-Oroszországban, Elő-Ázsiában és Nyugat-Szibériában gyakori vastag gyökerű, keresztesvirágú növény, amelynek gyökere úgynevezett inségeledel.” (PH. Vas.) Lentebbről: „Egyáltalában nem lehetetlenség tehát, hogy a tátorjángyökeret már a keleti pusztaságokon ismerte az ősmagyarság és úgy használta, mint Clusius korában a tatárok [az ennivaló nélküli nagy pusztaságokon való átkelések során],

de bizonyos, hogy a XVI. századig nem volt külön neve, hanem egyszerűen egyike volt a »gyökereknek.« (Uo.) RAPAICS közli, hogy egy magyar növénykutató a XVI. század valamelyik végső évtizedében a német fűveskönyvébe széljegyzetként ezt írta: „*tatorian*, nagy bokros feyer virágú fiw, feyr az pusztákon, mint az juh.” (Term. 253.)²

A *tátorján* névről így nyilatkozik RAPAICS (Term. 253): „Hogyan kapta ez a növény a »tátorján« nevet? Sajnos, *tátorján* szavunk eredete a magyar nyelvészetnek mindmáig megoldatlan kérdése. Azt azonban most már biztosan tudjuk, hogy minden olyan kísérlet, amely a *tátorján* szót mint elsődleges növénynevet akarja megfejteni, hamis nyomon jár. Biztos, hogy ez a növény csak a XVI. században, a növénytan első nagy felvirágzásának korában, kapta ezt a nevét annak a kornak magyar növénykutatóitól. Azt is tudjuk, hogy eredetileg egy szél neve volt, s valószínűleg fergeteg a jelentése. Így élt még a múlt században is a nép ajkán. Először Hódmezővásárhelyről közölték ilyen jelentésben, később az Alföldről máshonnan is, utoljára 1890-ben Kecskemétről. Biztos tehát, hogy a növény a fergeteg jelentésű *tátorján*-ról kapta a nevét.” — RAPAICS úgy vélekedik, hogy a szakirodalomban SZIKSZAI FABRICIUS avatta a *tátorján*-t növénynévvé, s ezt azzal kívánja erősíteni, hogy a *tátorján* egyik latin megfelelőjéül közölt latin *bunias*-nak *bunion* változata így szerepel CALEPINUS-nál (1627. évi kiad.): „*Anemosphoros*: Herba est ex naporum generibus, quae receptiore nomine *Bunion* appellatur.” „Ha ezeket egybevetjük FABRICIUS idézett szópáraival, nem marad bennünk kétség az iránt, hogy a *tátorján*-fergeteg mint *anemosphoros* [’szélhordta, szélről hajtott’] lett növénynévvé és ezért a magyarban a *bunias* megfelelője.” (Term. 254).

Valószínűleg első cikkének a megjelenése után beszéltem RAPAICS barátommal a *tátorján* szó eredetéről, sőt a növénynévre vonatkozó nézetemet éppen az ő kedvéért tettem közzé: a levélszekrénybeli üzenet címzettje „R. R.”! Ő — úgy látszik — ezzel szemben jobbnak tartotta a ’fergeteg’ *tátorján*-nal való összekapcsolást.

Én a RAPAICS második cikkében kiemelt „ördögszekér” jelleg ellenére is az egykori levélszekrényben ajánlott származtatásnak adom az elsőbbséget továbbra is.

Az ott érintett török szócsalád: oszm., krími, csag., tar., bar., tob., kirg., kaz. *tat* ’Geschmack, Süssigkeit’ (RADL. III, 898—9) ~ tar. *tat* ’Gefühl, Empfindung’ (899) ~ tel., alt., küär. *tāt* ’Geschmack’ (900) ~ csag., krími *dat* ’Geschmack’ (1638) | ujj., oszm., csag., tar., krími, kun *tat* ’kosten, schmecken, probiren’ ~ kirg. *tat* ’süss werden, einen süssen Geschmack annehmen’

² „Kencsén túl, Fűzfő felé menve, a napsütötte déli löszös, füves lejtőkön díszlik a *tátorján*. A délorosz pusztaságok [növényének Magyarországon ez az egyetlen ismert lelőhelye.” (TASNÁDI KUBACSKA ANDRÁS, Természetvédelem: Élet és Tudomány XIII, 179 (1958. 6. szám).

(900—1) ~ tel., alt. szag., kojb., kacs., küär. *tāt* 'ua.' (901) ~ oszm. *dat* 1. 'schmecken, kosten, mit Vergnügen geniessen, an Etwas Geschmack finden'; 2. 'proben, versuchen' (1638) | kaz. *taty* 'schmecken, probiren, kosten' ~ kar. L. *taty* 'schön schmecken' (904—5) | kun CodCum. (KUUN 284): „*tatmac* gustum”; „*tatmac* ul *tatig*: sapor”; „*tatigli* sapidus”; „[? *ta*]tov: gustus”; „*tatli* 'dulcis'”; „*tatli chele*: dulciter”; „*tatlar*: gustat”; „*tatarmen*: gusto”; *tatchil* 'ua.' imperativus | csag. *tatir* 'geschmackvoll, saftig' (RADL. III, 905) | csag. *tatur* 'schmecken lassen' (906) ~ oszm., kun *tattyr* 'kosten lassen' (909) ~ csag. *tattur* 'kosten lassen, zu Kosten geben' (uo.) ~ oszm. *dattyr* 'schmecken lassen' (1639) | stb.

Az idézett török nyelvelemek közé egy **tatiryan* ~ **taturyan* 'ízeltő, ízlő' növénynév a *tatir* ~ *tatur* igéből való *-yan* képzős névszóként egészen jól beleilleszkedik. Egy ilyen török növénynévhez legalább olyan, ha nem nagyobb mértékben odafűzhetjük a mi *tátorján* növénynevünket, mint a 'fergeteg' jelentésű, szerintünk ugyancsak török jövevény *tátorján* szóhoz. Így persze elesik az a RAPAICS-féle feltevés, hogy a *tátorján* nem „elsődleges” növénynév, hanem SZIKSZAI FABRICIUS vagy más növényértő fikciója egy „ördögszeker” megjelölésére.

4. A *táltos*-t, illetőleg az előzményeül feltett török *taltis* ~ *taltuš*-t jelentéstani szempontból csak elsősorban a néprajz és a vallástörténet körébe vágó tárgyi mozzanatok ismertetésével kapcsolatban tudom megvilágítani.

Ezt teszem a következő szakaszban.

IV.

A TÁLTOSÁGGAL KAPCSOLATBAN FELMERÜLŐ TÁRGYI LEHETŐSÉGEK SZEMÜGYRE VÉTELE

1. Nincs terem és nincs időm, de talán képességem sem volna, hogy a samanizmusról és annak körében a „táltosság”-ról néprajzi, illetőleg néprajz- vagy vallástörténeti monográfiát írjak.

A magyar *táltos*-sal összefüggő ismeretkör nem egy az ütésre, verésre vonatkozó tárgyi mozzanatot és ezeknek megfelelő nyelvi kifejezéseket tartalmaz.

2. A) RÓHEIM GÉZA „Magyar néphit és népszokások” című (1925-ben elkészült és valószínűleg 1926-ban megjelent) könyvének I. része a „Táltos” (7—40); közölte a Nyelvőr is (LV, 35—42, 70—7; mi innen idézünk). Azt hiszem, ez a magyar táltosságnak a modern tudományosság színvonaláig emelkedő első feldolgozása, amely a maga rövidségében is több lényeges mozzanatra rámutat, és nem egy tovább fejthető szempontot vet föl. Az is javára írandó, hogy RÓHEIM sokban különleges felfogása ide kapcsolódó magyarázataiban aránylag kevésbé hat zavaróan.

RÓHEIM kellő mértékben megvilágítja a „táltosviaskodás” jelentőségét. Néhány idevágó pontjára utalunk. — Minden hetedik évben kénytelen elmenni a táltos és megvívni más országbeli táltosokkal, úgyhogy amelyik ebben a küzdelemben győz, annak az országa nagyon termékeny lesz (Nyr. LV, 39). — Roppant erők és özönvízzel tudnák elönteni a földet, ha egyetértének, de egymást hétéves koruktól gyűlölik, mindig marakodnak, és ilyenkor borzasztó vihar támad (40). Gyűlölik egymást, s ha találkoznak, rögtön egymásnak mennek; ilyenkor mindenütt esik az eső, csak ott nem, ahol ők szélvihar alakjában egymással verekednek (40). Gyakori közlés, hogy a táltosok esőért verekszenek, azzal, hogy mindegyik a saját országába akarja vinni a felhőt (vö. RÓHEIM 72). — RÓHEIM (41) ezt az észrevételt teszi: „Úgy látszik, hogy a táltos leglényegesebb működése a verekedés egy másik táltossal vagy bikával.”

RÓHEIM (74—5) szerint a primitívek kannibalizmusának, vérszomjasságának az áldozatoknál alkalmazott „vérfürdő” mellett a maradványa az is, hogy a táltos foggal születik, és élete végéig a többi táltossal (bikával) verekszik. Ez bizonyos mértékig lehetséges; azonban nem hiszem, hogy a táltosviaskodásban pusztán csak hagyományt kellene látnunk. Számolnunk kell ugyanis azzal, hogy a viaskodás, verekedés nem önmagáért történik: oka és célja van. Az ok a gyűlölködés, a vetélkedés, érvényesülés szelleme; a cél, hogy a maga feleinek valami hasznot szerezzen, így főképpen esőt juttasson; persze ez többször mások kárával jár.

A samanizmusnak természetesen alapvető tényezője az emberfölötti világ mozzanataival való kapcsolatok hiedelme, illetőleg az a hit, hogy az emberi és emberfölötti világ tükröződnek egymásban. Erre idézhetjük például RÓHEIM (42) nyomán: „A jakutoknál, mikor a hó elolvad, a samánok ie-kuái, azaz állatalakú védőszellemei vagy külső lelkei, amelyeknek alakját a samán magára tudja öltetni (szó szerint anyaállat) felkerekednek rejtekhelyeikről és vándorútra indulnak. Ilyenkor az ie-kuák rettentő zajjal összeverekednek egymással, míg a samánok, akiknek lelkei az állatalakba bújtak, betegen fekszenek odahaza. Troschanski szerint az állatalakú lelkeknek ez az összezsapása a samánkodás vagy az extázis alatt történik.”¹

RÓHEIM (39) szerint: „A táltos mestersége a szél, vihar, jég, tűz és árvíz csinálás, a láthatatlanná levés, állattá válás, az emberek megrontása. A táltos a füvek titkait is tudja és ezeket, mint a samán, gyakran megálmodja vagy pedig a füvek emberi nyelven szólalnak meg neki. Kis korukban szótlanok, búskomorak, zárkóztak, félrevonulók, de korukhoz képest igen erők és amit jósolnak, beteljesedik.”

¹ Vö. DIÓSZEGI: Ethn. LXIII, 326, 340: SZEROSEVSZKIJ és KSZENOFONTOV munkáira való hivatkozással.

2. B) Érdekes és több irányban hasznosítható az a tájékoztató összefoglalás, amelyet SOLYMOSY SÁNDOR ad a Magyarország Néprajza (IV.) „A magyar ősi hitvilág” című részének „Az ural-altáji hitvilág sajátosságai” és „Hitvilági alakok hazai emlékei” feliratú fejezeteiben, illetőleg az utóbbinak „A táltos” című szakaszában (432–9).

SOLYMOSY (432) a *táltos* jellegzetes képében előtérbe állítja a csak nála jelentkező tulajdonságot, azt, hogy viaskodik a levegőben. Feltűnő vonásként mutatja be a kitűnő folklorista (435), hogy a táltos egy ellenséges táltossal ütközik meg, mégpedig úgy, hogy levegőbe emelkedve elváltoznak: vagy mint kék láng és vörös láng csapnak össze, vagy mint tüzes kerék és vas kerék, vagy mint szőke bika és fekete bika.

2. C) KODOLÁNYI JÁNOS „A táltos a magyar néphagyományban” című cikke (Ethn. LVI, 31–7) — egy értekezésnek a fejezete — a táltosok viaskodásáról szóló adatok bő ismertetése.

2. D) DIÓSZEGI VILMOS „A viaskodó táltosbika és a samán állatalakú életlelke” című közleményében (Ethn. LXIII, 308–55) elismerésre méltó alaposággal és igen józan mérlegelő készséggel dolgozza fel a magyar táltosság és vele párhuzamban a keleti sámánosság anyagát. Vizsgálódása eredményeként ehhez jut el (346): „A táltos-hiedelemkör viaskodás-motívuma minden lényeges (számszerint 29) elemében pontosan egyezik a samán-hiedelemkör viaskodás-motívumával. Ezek az egyezések kétségtelenül azt bizonyítják, hogy a táltosok állatalakban való viaskodása honfoglalás előtti eleme táltos-hiedelemkörünknek; másszóval: a samán-hiedelemkör egyik napjainkig fennmaradt emléke.”

2. E) A legkorábbi adat a Szentsei-kódexbeli „Cantio alia de mulieribus” feliratú és 1666. keltezésű fentebb (274. l.) közölt idézetnek ez a része: „Mint az táltosok úgy meg vivának” (PAIS). Az utána következők 1711-ből és 1725-ből valók (vö. KODOLÁNYI: Ethn. LVI, 31).

2. F) A magyar táltosság vizsgálói mint annak a fő tényezőjét tehát a viaskodást emelik ki. A fentiek szerint etimologizált török **taltis* ~ **taltuš*: magyar *táltos* szóval való megjelölés így a sámánosság körében igen elterjedt viaskodás indítékára mehet vissza. — Ez egyébként jól összevág azzal, hogy — amire már fentebb (268. l.) rámutattunk — az *-is* ~ *-uš* képzős deverbális alakulatok némelykor a cselekvés kölcsönösségét is kifejezhetik. Azonkívül a táltosság körében gyakran jelentkező ’viszálykodás, civakodás’ motívum szintén belejátszhatott egy török *taltis* ~ *taltuš* szóval való megjelölésbe, amely ilyen értelemben a *talaš* (*talas*) ’civakodás—civakodik’ névszó, illetőleg ’civakodik’ ige rokonértelműje is lehetett.

3. A magyar táltosságnak igen szembetűnő mozzanatai a — talán úgy mondhatjuk — meteorológiai vonatkozások. Szél—vihár, eső jár velük, vagy

ezeket képesek felidézni. Erre utal a kiskunhalasi *tátos-szél* 'szélvész, orkán' (MTsz.).

DIÓSZEGI (Ethn. LXIII, 346—7) így nyilatkozik: „Tehát az eső-, jég-vihar-motívum átvételének közvetítése a délszláv *grabancijaš dijak* stb. hiedelemből a magyar táltoshiedelembé a magyar garabonciás diák révén igen kézenfekvő. Az átvételt nagymértékben elősegíthette az a tény, hogy az eredeti táltos-hiedelemkör is ismerte az idővel, nevezetesen a rossz idővel (vihar, szél) való kapcsolatot, t. i. a viaskodás széllel, viharral, zivatarral jár együtt, vö. a 15. pontot. Ez az elem kétségtelenül nem a délszláv »időjárás-motívumból« való, mert amíg például a táltosviaskodáskor keletkező szelet a Sárréten, Kiskunhalason és másutt *táltosszélnek* nevezik, addig máshol *tátorjanszélnek* hívják. Pl. »A táltos ott járt, azért vannak most azok a *tátorján-szelek*«, más vidékeken pedig csak *tátorján* névvel jelölik. A *tátorján* szó pedig etimológiai kapcsolatban áll a *táltos* szóval.”² Itt a tőlem (MNY. XXX, 192) felvetett *táltos*—*tátorján* etimológiát idézi DIÓSZEGI. Majd ekként folytatja: „Hogy a táltosviaskodáskor keletkező szél, vihar valóban honfoglalás előtti eleme táltos-hiedelemkörünknek, azt a nyelvészeti megfigytésen kívül a néprajzi egyezés is igazolja: láttuk, hogy a sámánviaskodáskor is szél, vihar támad.”

Ami a *tátorján*-t illeti, arra nézve én úgy vélekedem, hogy annak a török előzménye, még ha volt is neki valami 'táltos'-féle jelentése, csupán szélre, viharra vonatkozó értelemben került át a magyarba, mégpedig nagy valószínűséggel Árpád-kori török népelemeink valamelyikétől, közelebbről a kunoktól.

4. RÓHEIM (Magyar néphit és népszokások 25) a sámán „trance” állapotából (magyarul: *elrejtőzés*) magyarázza a táltos verekedését, repülését. — DIÓSZEGI „Adatok a táltos révülésére” című cikke (Ethn. LXIV, 303—10) igazolja, hogy a magyarban a táltosságnak lényeges velejárója a *révülés*, az *elrejtőzés* és ezen az úton bizonyos dolgoknak tudomásul vétele. Erről nyilatkozik később is (Honf. hitv.: Ethn. LXV, 42—3), és arra mutat rá, hogy a „közmagyar”-nak elfogadható műszava az extázisra az *elrejtőzés*.

Felvetődik az a lehetőség, hogy a révület előidézésének a módjára vonatkozott az ütés, verés. Mégpedig lehetséges, hogy a jelzett cél elérése végett a sámán — általában a sámánok egyik főszeközét — a dobót ütötte, verte; azonban feltehető az is, hogy a verés magát a sámánt érte.

5. Gondolom, elég általánosan ismert a varázsdob jelentősége. Ezért csupán néhány jelenlegi szempontunkból különösen érdekesnek és fontosnak tetsző mozzanatra hívjuk fel a figyelmet.

² Az idézetből a jegyzeteket elhagytuk.

KROHN GYULA „A finnugor népek pogány istentisztelete” című könyvében (130—1) ezt olvassuk: „A [szibériai] sámánnak legfőbb ismertetőjele a dob és a hozzá tartozó verő.” Ehhez kapcsolódik a sámándobnak és a verőnek a leírása és magának a varázslásnak az előadása. — KAJ DONNER beszél arról, hogy a szamojédek bájoló ceremóniáival kapcsolatban a dobnak, illetőleg dobolásnak milyen jelentős a szerepe (id. SOLYMOSSY 428). — Amit VERBITZKI misszionárius leírásából az Altaj hegyvidék tatárjainak a sámán szertartásáról megtudunk (SOLYMOSSY 428—9), szintén a dob fontosságát tanúsítja. — A varázsló dobnak és a helyében alkalmazott szitának különleges jelentőségéről tájékoztat SOLYMOSSY (417—8).

RÓHEIM (i. h. 36—8) nyomán: „Az ázsiai urálaltaji népekről tudjuk, hogy sámánjaik lelke extázisban repül messze tájak felé és az extázis eszköze a dob. Egy szatmármegyei találós kérdés így szól: »Nekem olyan kis lovam van, a mék minden házba benyerít.« (BARTÓK JENŐ: Nyr. XII. 284.) A talány megfejtése: dob, és ez a mi talányunknak is a nyitja. Mert a tanghu-urankháj sámánok felfogása szerint a dob a lovat ábrázolja, melyen a sámán a szellemek világába vágat, minél jobban adja a hangot, annál sebesebben vágat a ló a másvilágba. A dobverő a korbács. (JANKÓ JÁNOS: i. h. Ethn. XI. 219.) Khangalov szerint a burját dob szitaforma, lóbőrrel van bevonva és ez jelképezi a lovat, amely a sámánt odaviszi, ahova az akarja. A dob itt is a sámán lova, amelyen a szellemek világába vágat. (MIKHAILOVSKII: Shamanism in Siberia and European Russia. Journ. of the Royal Anthr. Inst. 1895. XXIV. 80.) Priklonski szerint a dob nemcsak a lónak, hanem általában a jakut sámán segítő állatának a szimbóluma, de bármilyen ez a segítő állat, a sámán mindenestre ezen nyargal a másvilágba. A dobverő a korbács és ha veri a dobót, akkor úton van a másvilágba. (W. L. PRIKLONSKI: Über das Schamanentum bei den Jakuten. BASTIAN: Allerlei aus Volks- und Menschenkunde II. 262. ezeket az adatokat már összeállítottam. RÓHEIM: Adalékok a magyar néphithez. 1913. 6.) Mindebből az világlik ki, hogy az ősmagyar táltos olyan sámán lehetett, aki különösen közeli kapcsolatban állott a lóval, habár azt, hogy a segítő szellem nem volt kizárólag ló, már eddig is láttuk (bagoly) és még látni fogjuk. Akármilyen állatban testesült is meg ez a segítő szellem, a sámánt jellemző átváltozásos világban a dob képviselte a fantázia száguldását...” Majd tovább ezt írja: „Az elnevezések ingadozók; más név mögött lehet ugyanaz a mag. A táltos közeli rokona a nézőnek, tudós embernek és a javas-asszonynak. Valóban sikerült is Sebestyén Gyulának egy ilyen javas-asszony kezén megtalálni az ázsiai sámánok bűvös dobját. Andrászhidán, Zala megyében az öreg Besenyeiné egy dobon babot ugráltatott. Besenyeiné az irha balfelére három fekete kört, jobbfelére pedig három fehér kört rajzolt és a körök közepére megfelelő színű babszemeket rakott. Azután elkezdte a dob alsó felét veregetni, hogy a babszemek ugráljanak. Jót jelentett, ha a fehér bab a feketét el tudta kerülni vagy ha eljutott a fekete körbe. Sebestyén a

samán dob hasonló használatát kimutatta a lappoknál. (SEBESTYÉN GYULA : A magyar varázsdob. Ethn. XI. 442—446.) Azóta még egy megfelelő csángó adatról is tudunk (WICHMANN GYÖRGYNÉ : A moldvai csángók szokásaiból. Ethn. 1907. 290.). A dobbal való jóslásnál is jellegzetesebb vonása az uráلتaji (és északamerikai) samanizmusnak a dob szerepe a gyógyításnál. Ha eltekin-tünk a boszorkányperekben szereplő dobtól, amely különben is rontásra való volna, meg azután a nyugati analógiák miatt sem sorolható ide, úgy látszik, hogy a dobbal való gyógyítás nyomait csak egy gyermekversben találjuk.” — A „Gólya, gólya, gilice” kezdetű gyermekversnek nagyváradi változatát idézi RÓHEIM, majd arra figyelmeztet, hogy egyes változatok szerint a gólya meg-vágott és véres lábát a magyar gyerekek „síp-pal, dob-bal, nádi hegedűvel gyógyí-totta”. És így folytatja : „Amikor ezt a verset mondják : »kezüket széjjel-kapkodva egymást ütögetik nagy lármával«. Tudvalevő dolog, hogy a beteg-ség szellem kiverése, a dob-bal, lármával való gyógyítás világszerte jellegzetes vonása a samánizmusnak.”

DIÓSZEGI „Dobbal való kötés, oldás” című közleményében (NéprKözl. II [1957.], 128—34) főképpen DOMOKOS PÁL PÉTER feljegyzése alapján fel-hívja a figyelmet arra, hogy a moldvai magyarság körében a „Gólya, gólya, gilice” kezdetű gyermekversnek a moldvai magyarság körében élő változata szerint a d o b b a l nem gyógyítanak, hanem „kötnék és oldanak”, még-pedig darukat.

A táltos gyógyító szerepének a valószínűségéről l. később.

Az előre bocsátottak alapján nem kell külön bizonygatnunk annak a lehetőségét, hogy a sámánt vagy táltost a dobnak a veréséről „(d o b) v e r ő”-nek nevezték meg.

6. Szám-ba jöhet, hogy a sámán vagy táltos elszenvedője volt a verésnek. Mégpedig verhette a sámán önmagát, de verethette magát mással is.

Az osztjákok sámánkodását ismertette BJELJASZKIJ (1833.) ezt közli : „Mindkét nembeliek használják a dobot, ezzel izgatva föl és tartva feszült-ségben idegeiket, melyek sokszor elgyöngültek a túlságos erőfeszítéstől. A va-rázslás, mely éjjel megy végbe, mód-fölött fárasztó. A samánnak folyton mozog-nia kell ; szüntelenül veri a mellét és a fejét, elterül a földön, összekuporodik, egyre hatalmasan ütelve magát, mígnem kimerülve önkívületbe jut, mely két napig is eltarthat.” (Id. KROHN 135.) Tehát egy samanisztikus cselekmény, amely-nél kétféle verés is közre játszik.

A verés és a misztika közti kapcsolat megnyilvánítói a flagelláns vezeklőtársaságok.

PRIKLONSKIJ V. L. szerint az „egyszerűbb” jakut sámánnak a varázsló ceremónia folyamán tanúsított viselkedéséről említi : „A gyenge tűztől csak félig megvilágított jurtában tombolt az öreg samán vad topogással, szenvedel-mes szokellésekkel körbe mozogva, közben monoton énekkel ritmikus kaden-

ciás ismétlésekkel hívva, igézve a szellemeket, s amint tanítványai közelébe ért, egyenként botjával a fejükre ütögetett.” (Id. SOLYMOSSY 423.)

7. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy 'ver' jelentésű nyelvelemek „átvitt” értelmű kifejezéseként vagy „átvitt” értelmű kifejezésekben is használatosak lehettek.

Így némelyek *szemmel verni* tudtak. A *szemmel ver* nincs meg a NySz.-ban, de minden valószínűség szerint nyelvünk régi elemei közé számítható. CzF.-nál a *szem* alatt (V, 1160) találjuk: „*Szemével megverni*, látással megbabonázni.” A kifejezésnek az eredeti értelmét így fordíthatjuk le a lélektan nyelvére: 'nézésével hipnotizál, szuggerál; elkábít; akarától megfoszt vagy a saját akarata alá rendeli'. Nb. francia *regard* 'szemmel-verés'; *il a un mauvais regard* 'megver a szemével, rossz a nézése' (ECKHARDT SÁNDOR francia—magyar szótárában).

8. SOLYMOSSYNÁL (440) olvasható: „Egyéb hagyományok még azt is tudni vélik, hogy a sárkány vagy az anyja: a boszorkány embereket kővé tud változtatni. Alighanem innen eredhetett az amásképp alig magyarázható régi mondás is a gutaütésre, hogy »megütötte a szél« vagy általában a tag-elhalásra, hogy »szélütés érte«.”

Voltak csakugyan, akiket „szélütés ért”? — Lehettek volna, de úgy látszik, mégsem voltak. Tudniillik szótörténeti adatok arra vallanak, hogy a *szél* 'ventus' főnévből való régi *szélhűdik* 'insanire, delirum fieri' ige *szélhűdt* ~ *szélhűdött* múlt idejű melléknévi igenevéből népetimológiával lett a *szélütött* és ebből egyéb tartozékok. Az átváltozásban valószínűleg a *gutaütött* és esetleg a német *Schlag* is közrejátszott.

Az 'üt, ver' jelentésű nyelvelemből még származtatható lelki vonatkozású szók vagy kifejezések megbeszélését nem folytatjuk tovább.

9. Táltosainkkal összefüggésben gyakran felmerülő mozzanatként állapítható meg az eltűnés, átváltozás képessége.

„Látatlanul jönnek, ugyanúgy tűnnek el, de utánuk mindig nagy szél támad. Amint láthatatlanok tudnak lenni, épúgy át tudnak változni, veres, tüzes fehér, szőke, fekete bikává, sárkánnyá”: írja RÓHEIM (40).

Tehát olyan tulajdonsággal rendelkeznek, amelyet belső keletkezésű magyar *tündér* szóval, a bizonytalan eredetű *tűn(ik)* igének *tünd gyakorító-jából (*tündöklök, tündézik*) való -r képzős névszóval jelöltek meg. Ez (vö. SzófSz.) egyelőre legkorábbi MA.-ból adatható, illetőleg a belőle való *tündé[é]rlés* a MünchK.-ból, a *tündöres* vagy *tündéres* Dávid Ferenctől 1571-ből (Nyr. XXX, 429; SzófSz.) és Bornemisztól, a *tündéreskedik* ige pedig Nádasdy Tamásné 1556. október 5-i leveléből. Ilyen régi nyelvi jelentésekkel: 1. 'magus; praestigiator, qui se in varias species pro libitu transformat; empusa'; 2. MA., PP., PPB. 'portentum (Wunderzeichen) [látomás]'; 3. '[változó, állhatatlan, múlandó, hamis, csalárd]'. Az idézett jelentések közül a harmadik-

kal lett a szerencse (először Gyöngyösinél), a világ és ország vagy Erdély jelzőjévé.³ A MünchK. 41 és 83: *tünderlèt* latin „phantasma” megfelelője. — Mindenesetre érdekes fényt vet a Huszita Bibliát kitermő szellem rugalmasságára, hogy ilyen *tündérlet*-féle szöveget használ vagy alkot, továbbá bevonja kifejező elemei közé a nem túlzottan keresztényi vagy egyházi jellegű *táltos* vagy *rület* szöveget, az utóbbit az „extasis” megfelelőjéül (vö. KARDOS TIBOR i. m. 56–7).

10. SOLYMOSSY (433) szerint: „A táltos [mint ember] mindig jószándékú s az embereken segíteni törekszik.” Egyszersmind az a véleménye, hogy a sámánosságban szerepet játszó fehér és fekete sámán párból a fehér sámánnak a megfelelője a mi táltosunk, vagyis a jó szellemek képviselője és gyámolítottja. — SOLYMOSSY (436) ezt is írja: „Eredetileg az égiek küldöttei s ezek érdekében végzik viaskodásaikat. Ugyanerre vall, hogy boszorkánypereink aktáiban igen ritkán van szerepük; a boszorkányok rontó, ártó törekvésűek, a táltossal soha sincsenek szövetségben, sőt ezek leplezik le gonoszságait.”

RÓHEIM (70) lényegesnek tartja a táltos antagonizmusát a boszorkányokkal szemben. Valóban gyakran kiderül, hogy a táltos nemcsak megkülönbözteti magát a boszorkánytól, hanem határozott ellenségeskedésben van vele. — Azonkívül ugyancsak RÓHEIM (70–1) nyomatékosan utal a táltos gyógyításának szellemidéző módjára, a nézővel, tudóssal, javassal és ennek révén valószínűleg a varázsdobbal való kapcsolatára.

Azt, hogy a táltosoknak — legalábbis jelentékeny részüknek — a hivatáskörébe beletartozott a javaskodás, a gyógyítás, adatok egész sora igazolja. Működésüknek ezt az ágát jelölték meg, illetőleg értékelték az ugarságnak tulajdonítható *jó*: *jav*- melléknévnek kétségtelen igei tartozékai: a *-g* képzős *jóg* kicsinyítőből való *jógul*—*jógit*: *gyógyl*—*gyógyít*, továbbá az igen nagy valószínűséggel szintén a *jó* melléknévhez vonható *javas* és *jós* szók (vö. SzófSz.).

Vagyis a táltos tárgykörében találkoznak és bizonyára találkoztak olyan elemek is, amelyeknél fogva az orvos szóval érintkezésben állhatott.

V.

AZ ORVOS

1. Az orvos szóval kapcsolatban különféle etimológiák merültek fel. Ezeket én most nem ismertetem (rájuk vonatkozólag l. SzófSz.).

Az orvos legutóbbi magyarázata RÁSONYI NAGY LÁSZLÓTÓL (MNY. XXX, 157–8) való. Eszerint a turfáni szövegekben előkerül *arwiš* 'Zauberformel' és *arwišči* 'Zauberer'; van azután Kášyarínál *arvyš* 'Zauberspruch', a teleutban meg *arbyš* 'das Murren, die Zauberei, das Besprechen (von Krank-

³ Vö.: HUNFALVY, Mg. Ethn. 251–2; KERTÉSZ MANÓ: MNY. VIII, 433–4; RÓHEIM, M. néphit 110–6, 124.

heiten)' és *arbyšcy* 'Zauberer, Hexenmeister'. Tehát: a bolgár-török jövevényszavainkból ismert őstörök $\check{c} > \check{s}$ fejlődéssel és magyar tővéghangzólekopással **arvyššy* $> *orvuš$ alakokon át egész simán magyarázható az *orvos*. — Az etimológia tetszetős, és el is lehetne fogadni, de csak azzal, hogy más megoldás is van.

A török szavak, amelyekkel a mi *orvos*-unkat R. NAGY összekapcsolja, tovább családósíthatók. A rokonságot NÉMETH GYULA „Az uráli és a török nyelvek ősi kapcsolata” című dolgozatában (NyK. XLVII, 75–6) így állította össze: „sor *orba*, szag. *orby*, tel. alt. *orbū* 'der schlägel, mit dem der schaman seine trommel schlägt' | tel. leb. sor. kir. kkir. tar. szag. koj. kac. bar. tob. csag. kturk. *arba*- 'hexen, behexen, bezaubern, wahrsagen, besprechen (krankheiten); raten; (tel.) schelten; (kir.) übertölpeln; (csag.) märchen erzählen' | csag. *arbay*, *arbak* 'lüge, betrug, list, besprechung, hexerei' | csag. *arbayči*, kturk. *arbakči*, bar. *arbaudy* 'hexenmeister, zauberer' | türk. *armakcy* ua. vö. orkhoni I E 6 | tel. alt. leb. *arban*- 'murmeln, murren, unwillig sein'. (WICHMANN: FUF. I, 104.) | KÄŠARĪ—BROCKELMANN: *arva*- 'zaubersprüche murmeln', *arvaš*- 'zaubersprüche zusammen murmeln', *arvyš arvaldy* 'der zauberspruch wurde gemurmelt' | MÜLLER, Uig. II, B. 58 (7), *arvyš* 'magie' | v. LE COQ, Man. II, 5 (180), *arvyš* 'hexenkunst'. (Nem lehetne a votják *urveš*, *urbetš* szót a török **arbyš* $>$ *arvyš*-sal magyarázni?)” — NÉMETH 'varázssbot, varázsolni' jelzésű pontban ezt a török szócsoportot veszi fel uráli megfelelőül a következő finnugor elemekhez: „f. *arpa* 'wahrsagungswerkzeug; schlägrute, um verborgene dinge zu entdecken; botschaftsstock; hobelspan oder ringknoten, den man beim zaubersieb anwendet', *arpoja* 'wahrsager' | fÉ. *arp* 'loos, zaubermittel', *arbutama* 'hexen, zaubern' | lapp *vuorbbe* 'sors, fortuna; annulus orichalci, in membranam tympani magici, quoties pulsabatur, imponendus' | [? m. *orvos* | ? votj. *urveš*, *urbetš* 'ein krankheit verursachendes geisteswesen; die opferceremonien, unter denen dieses geisteswesen vertrieben wird']. (SETÄLÄ, SUS. Aik. XVII, 50–51, j.; WICHMANN: FUF. I, 99–104; MUNKÁCSI: KSz. II, 312–315.)”

Én a fent jelzett török és finnugor nyelvelemek összekapcsolhatóságának kérdésében nem látok tisztán, s ezért sem pozitív, sem negatív irányban nem kívánok nyilatkozni. Egyet mégis megjegyzek: azt, hogy szerintem a sór *orba*, szagáj *orby*, teleut, altaji *orbū* 'der Schlägel, mit dem der Schaman seine Trommel schlägt' (RADL. I, 1077) bajosan függhet össze az ezekben a nyelvekben, de a szibériai törökség nyelvében általában meglevő *arba* 'hexen, besprechen stb.' igével és tartozékaival. — Nb. — főképpen a *b* hanggal kapcsolatban — alt., szag., koj. *tarba* 'Verhexung, Besprechung' (RADL. III, 871) ~ tel. *tarma* 'Hexerei, Zauberei' (873) és tel. *tarmačy* 'Zauberer, Hexe, Besprecher, Wahrsager' (874).

2. Lehet, hogy csupán ötletet pendítünk meg, amikor a török *ur* 'üt' igére, illetőleg bizonyos tartozékaira hívjuk fel a figyelmet. De talán az is

lehetséges, hogy a megpendítés, a hang ü t é s, ha nem is szimfóniában, de legalább valami szerényebb dallamban folytatódik.

Türk *ur* 'errichten, aufsetzen, (Gesetz) erlassen, werfen' (BANG—GABAIN, AnalIndTurffT.) ~ Kāšy. *ur* 'schlagen, legen' ~ tar., alt., tel., sór, leb., szag., kojb., kacs., soj., küär., kirg., kking., kun, krími, ujj., csag., kar. L. *ur* 1. 'schlagen, einen Schlag geben'; 2. 'stellen, hinlegen'; 3.; 4.; 5. (RADL. I, 1647—50) ~ kaz. *or* 'schlagen, einen Schlag geben, verletzen' (1320) ~ oszm. *nur* ~ krími, türkmen *wur* 'schlagen' (IV, 1982—3) | Kāšy. *uruš* 'zusammen schlagen, einander schlagen' ~ tel., alt., kacs., sór, leb., tar., kking., csag., turki, kar. T. *uruš* 'sich prügeln, kämpfen' (RADL. I, 1664—5) ~ szag., kojb., kirg., kar. L. *urus* 'sich prügeln, kämpfen, sich zanken' (1663—4) ~ kaz. *oroš* 'zanken, auszanken, schimpfen, Vorwürfe machen' (1321) | türk *uruš* 'Kampf': *ur* 'schlagen' (GABAIN 75) ~ Kāšy. *uruš* 'das Schlagen, Kampf' ~ tar., kking., tel., alt., leb., sór, krími, kun, ujj., csag., turki, kar. T. *uruš* 'Prügelei, Zank, Streit' (RADL. I, 1664) ~ szag., kojb., kirg. *urus* 'Prügelei, Kampf, Streit' (1663) ~ kaz. *oroš* 'Schlägerei, Kampf, Schlacht'; 2. 'Streit, Zank, Gezänke, Uneinigkeit' (vö. RADL. I, 1321) ~ türkmen *wuruš* 'Prügelei, Schlacht, Kampf' (RADL. IV, 1983) | alt., tel. *urušcy* 'Raufbold. Zänker' (1665) | tob. *urusšcaq* 'ein Zänker, Raufbold; zänkisch' (1665) | tar., kacs. *urušqaq* 'ua.' ~ kirg., szag., kojb. *urusqaq* 'ua.' (1664).

Az összeállításhoz *uruš* (*urus*) főnév olyan alakulat, aminőnek a *taltiš* ~ *taltuš*-t jeleztük. és jelentésekre is olyanfélékre gondolhatunk vele összefüggésben. amilyeneket a *taltis* ~ *taltuš* esetében vettünk fel. Az *urušcy* a maga denominális -či (-či) képzőjével (DENY 343—7) az *uruš* alapszóban kifejezett cselekvésnek szokásos, hivatásos végrehajtójára vonatkozik. Hasonlóképpen az *urušcaq* és *urušqaq* is.

3. A) Előbb tudomásul vehettük, hogy az 1211-i tihanyi összeírás egyik udvarnokának *Wros* a neve, a fiáé pedig *Tholtus*. Ott talán elfogadhattuk azt a nézetet, hogy a két név vonatkozásban van egymással, s így az egyik a. m. *táltos*, a másik meg a. m. *orvos*, úgy, hogy ennek *v* nélküli formáját mutatja.

3. B) 1211: „In Thurkh joubagiones: filius *Agard*, *Vruus* cum filiis suis Urbano. Ambrosio; filii Secud ~ [fog.] Seechund, Fita, Resch ~ [fog.] Rescu” (PRT. X, 515). — A nevek közt levő *Vruus*-t az OklSz. az *orvos* adatai közé veszi? jellel. Ha az volna, *Urvus* olvasással a szónak *v*-t tartalmazó formájára volna példa. Így ugyanabban az időben előkerülne a szónak *v* nélküli és *v*-s alakja is, s nyelvjárási változatokat láthatnánk bennük. Csak az a baj, hogy a két nevet olyan emberek viselik, akik körülbelül 30 km-re éltek egymástól Somogy megye északkeleti sarkában: *Wros* „Fuzegy”-en, a Koppány vize melletti Kisbár vidékén (vö. ERDÉLYI: PRT. X, 409—12). *Vruus* meg „Thurkh”-ön, vagyis a Siófoktól délnyugatra eső mai *Töröki* major helyén volt birtokon (i. h. 347—50). — ERDÉLYI (i. h. 348; vö. mutató

is) szerint : „*Agárd fia Örvös*”. ERDÉLYMEK igaza van. Az *Vruus* név valóban a. m. *örvös*, illetőleg akkori hangalakjában *ürvüs*. Apjának a neve a bizonyíték : *Agard*, azaz az *agár* kutyanev -*d* képzős alakja, mert ebből következtethetjük, hogy a fiú a nevét arról az eszköztől : a nyakkötőtől vagy nyakláncról (collare [caninum], millus[m]) kapta, amelyet bizonyos fajta vadászkutyáknak, így az agaraknak a használatánál is alkalmazni szoktak (l. erre régi nyelvi adatokat OklSz. és NySz.). Még az is lehetséges, hogy az apa neve : *Agár* meg a fiú neve : *Örvös* rokonértelmű kifejezések.¹

4. A) Az *orvos* szónak *v*-s alakja a JókK.-ben jelentkezik legkorábban : 101 : *vruus* és 5, 91 : *vrussag*; azután a MünchK.-ben : 29, 115, 129 : *vruos* 'medicus'. Már a kódexekben a *v*-s alak a leggyakoribb. 1593 (Szegedi Lőrinc leveléből) : „Az Vr Isten w Szent fölsege ky mindön Nyaualiaknak es beteghseghőknek b ő l c z y es hatalmas *Vruossa*” (MNY. XLVII, 100 után SzegSz.). Szegedről 1728 : *orvosasszony* (REIZNER III, 374); néha ma is (SzegSz.), amint van *orvosember* is (SzegSz.). A népnyelvből ilyen változatokban is idézhető : Eger és vidéke, Szeged (öregek ajkán ritkán) : *urvos* (MTsz., SzegSz.) ~ a Csongrád megyei Algyő, Szeged (öregek ajkán ritkán), Szamoshát, Háromszék orbai járása és a Vadrózsák szerint Háromszék : *orvas* (MTsz., SzegSz., SzamSz.) | Debrecen, Szamoshát, orbai járás és a Vadrózsák szerint Háromszék : *orvasság* (MTsz., SzamSz.). Az Ormányságon *orvos*, *orvosol*, *orvosság* van (OrmSz.).

4. B) A *v* nélküli alak régi nyelvi jelentkezései : 1506. WinklK. 250 : (Jézusról) „mennye *orws*”; 1592 : „Pungorác *urussága*... kétféle *urussággal* élt... egyéb *urusságot*” a Doboka megyei Ombozról (LevT. II, 87). — Népnyelvi előfordulása : általában Székelyföld (Tsz.), Háromszék, Erdővidék, moldvai csángó : *urus* : *urus-ember* (MTsz.) | általában Székelyföld (Tsz.), Udvarhely, Háromszék : *urusol* (MTsz.) | Udvarhely, Háromszék : *urusus* 'orvos' (MTsz.) | Székelyföld : *urusság* ~ *uruság* (MTsz.) ~ északi-csángó *urugāg* 'Medizin, bes. zu Hause hergestellte' (CsángóSz.) ~ Hétfalu : *urušāg* 'Arznei', de ugyanott már *orvōššāg* is, továbbá *orvāš* (CsángóSz.).

5. A *v*-telen forma : az *urus* lehetett az eredetibb. Ezen át a szó a török *uruš*-hoz kapcsolható. Jelentés tekintetében olyan lehetőségek kínálkoznak, mint a *táltos* esetében. — Bizonyos fokig egy török **urušči* > **urušši* előzmény is számba jöhet.

Hogy egy ilyen hangtestű nyelvelembe a *v* után *v* léphet fel, arra példaként a következő helynévre hivatkozhatunk : 1339, 1341 : „Poss. *Sorwl*”;

¹ A névkörnyezet tehát itt is — mint sok más esetben — beszél, sőt — ugat, talán hogy a karaván haladjon.

Megjegyezhetjük, hogy a régiségben *örü[ű]* ~ *ürü[ű]* alanyesetű szót ismeretlen eredetűnek jelzi a SzófSz. — Esetleg összevethető a Kászari-féle ujjur *ürk* 'Halsband für Tiere' szóval.

1365: „Villa Sarol”; 1396, 1478, 1491, 1493: „Nobiles de Sarol” ~ 1487: *Sarvol*: Al- és Fel-Csút szomszédságában Bodmér és Szár felé feküdt Fejér megyében (CSÁNKI III, 344). A helynév mivoltának vizsgálatával itt nem foglalkozom (vele összevethető neveket idéz MIKOS: MNy. XXXI, 294; kiegészítést tudok adni én is).

NÉMETH GYULA a *karvaly* madárnevet tárgyalva (MNy. XXXIX, 101–4) írja: „Egy régi magyar *korvul* és egy *korul* alak van tehát előttünk, amelyek úgy viszonylanak egymáshoz, mint a régi *urvus* > *orvos* az *urus* alakhoz, vagy mint az *orv* szónak *v*-s és *v* nélküli alakjai (*oroz* stb.). Mindenesetre feltűnő, hogy a XIII. és XIV. században csak a *korul* alak jelentkezik; de ennek különös fontosságot nem tulajdoníthatunk, a szó eredeti alakja kétségtelenül *v*-vel hangzott.” (I. h. 101.) — Ennyire határozottan nem helyezkedném arra az álláspontra, hogy a madárnév *v* nélküli formájának korábbi és hosszú időn át kitartó jelentkezése nem fontos. A problémák egyszerűsítése mindenesetre kényelmességet és jóleső biztonságot biztosít, azonban a valóság — néha még a kronológiai valóság is — szintén valami.

NÉMETH az „*orv*” szónak *v*-s és *v* nélküli (*oroz* stb.) alakjainak egymáshoz való viszonyát nyilván úgy értelmezi, hogy a *v*-sből vált a *v* nélküli. — Én „Orv, oroz, ólalkodik” című cikkemben (MNy. XL, 63–8) foglalkoztam a *v* nélküli és *v*-s alakok váltakozásával. De már akkor (1944-ben) sem a *v*-s alakokat tartottam elsődlegeseknek. Most még kevésbé. — Annak idején ezt írtam: „Felmerülhet olyan ötlet, hogy *úr* ~ *ór* alapszóból -*ú* (-*ó*) képzős kicsinyítő *úrú* ~ *óru* képződött, amilyen *od-ból *odú*, *mag*-ból *magú*, s amint az *odú* mellett *odvas*, *magú* mellett *magva* alakok voltak járatosak, olyanféle módon lett kicsinyítő *úrú* ~ *óru* mellett *úrvot*, *órvok*. — Szerintem azonban inkább a következőkre lehet gondolni: Egy *oyru* (*oyry*) vagy *ūru* (*ūry*) alak abban a korban került a magyarba, amikor a szóvégi magas nyelvválású magánhangzók lekopása a nyelvközösség jelentős körzeteiben már előrehaladott fokon volt, vagyis a XI–XII. században: a besenyőkkel és a korai kunokkal (Anonymus *c u m a n u s* aival) való érintkezés idejében. Így eshetett meg, hogy egyes körzetekben az *u* lekopásával *úr* alak keletkezett, másokban pedig az *u* megtartásával *ūru*. Az *ūru* forma az akkori magyar nyelvállapotban gyakori etimológikusan hosszú *ú*- végű: *darú, *hamú, *lolú, *magú* (*mag*), *odú*, *szarú, *tolú*, *nyomorú*, *sanyarú*, *szomorú* szók alakrendszéréhez alkalmazkodva egyrészt megnyújtotta a szóvégi *u*-t, másrészt az idézett szócsoporthoz mintájára bizonyos formansokat *v*-s tövel vett fel.” — Ezt mint egyik lehetőséget nem vonom vissza. Azonban azt a gyanúmat érintem, hogy az *or*: *orv*, *karul*: *karvaly*, *Sorul*: *Sarvol* esetében és hozzájuk hasonlóan az *urus*: *orvos* esetében *•r* > *•rr* geminatio, ebből meg valami *•rv* elhasonulás történt.

VI.

NÉMI KÖVETKEZTETÉSEK ÉS MENTEGETŐZÉSEK

I. Ezek után milyen eredetűnek tartsuk *táltos* szavunkat?

RÓHEIM (72) véleménye, hogy a magyar *táltos* az ázsiai sámánság emléké két egy olyan fokon őrizte meg, amely a török-tatár népekéhez áll legközelebb. Egyszersmind (42) kiemeli, hogy a mi *táltosaink* viselt dolgaihoz — szerinte — a legközelebbi analógia a törökség jakut ágánál található. — Különös, hogy RÓHEIM, aki a *táltosról* 1926-ban közölt cikkében helyes adatolással és tárgyilagosan szól hozzá a magyar *táltos* kérdéséhez, „Magyar néphit és népszokások” című könyvében (334—5) vizsgálatainak „eredményeit” így fogalmazza meg: „egyáltalában nem túlzás, ha röviden azt mondjuk: a magyar néphit szláv néphit”. — RÓHEIM újabban megjelentetett angol nyelvű könyvében ilyen nyilatkozatot találunk: „Ha a folklóre ma jelentkező magyar formáit áttekintjük, azt találjuk, hogy annak zöme a magyarokkal szomszédos népeknél is megvan. Valóban, csak egyetlen elemet találtam, amely Ázsiára mutat: a *táltos*-t, amely az urálaltaji samanizmus képviselője. A *táltos* azonban inkább török, mint ugor sámán, bár megfelelői megvannak mindkét területen. Mindenesetre: a magyar—vogul eredetmondák és ősisztenek felfedezése révén a magyar vallás legrégebbi rétegét érjük el.”¹

DIÓSZEGI „A honfoglaló magyar nép hitvilága (ősvallásunk) kutatásának módszertani kérdései” (Ethn. LXV, 20—65) című tanulmányában igen behatóan és valóban ritka józansággal mérlegeli, hogy milyen elemei lehettek még vagy már a magyarság, illetőleg a magyarság egyes részei vallásának, hitvilágának a honfoglalás korában. Joggal hangsúlyozza (63), hogy az összehasonlító módszer alkalmazása során az eltérések éppen olyan súllyal esnek latba, mint az egyezések. „Mert ezek az eltérések törvényszerűek: a magyar nép története folyamán anyagi, társadalmi és szellemi kultúrájában beállott változások velejáró különbségei.” — Ehhez fűződnek következő megjegyzései (i. h. 63): „Táltoshiedelmünk közismert vonása például a *táltosnak* csődör vagy bika alakban való viaskodása. Ennek párhuzamai hiányzanak szomszédainknál, de viszont megtalálhatók mind az obiugor, illetve a török népeknél, mind azok rokonainál. Az obiugor sámán rénszarvasbika, a török sámán bika alakban viaskodik a másik sámánnal. A *táltosok*, illetve a sámánok küzdelmének azonossága a nagyszámú, pontos egyezés következtében kétség-

¹ GÉZA RÓHEIM, Hungarian and Vogul Mythology (Monographs of the American Ethnological Society XXIII, New York, 1954, 28): „If we survey the Hungarian folklore as it appears today we find that the bulk of it is shared with the neighbors of the Magyars. Indeed the only element I could find that appointed to Asia was the *táltos*, the representative of Ural-Altaic shamanism. But the *táltos* appears to be more a Turkic than a Ugric shaman, although parallels can be found in both areas. However with the discovery of the Hungarian—Vogul origin myths and ancestral gods, we reach the deepest layer of Hungarian religion.” (CZEGLÉDY KÁROLY szíves figyelemztetése és fordítása.)

telen, azonban a mai magyar hiedelem természetesen el is tér az eredeti ugor képzettől. — Mivel a samanizmus — és benne a viaskodás motívuma — nemcsak a török és obiugor népek hitvilágában ismeretes, hanem a finnugor népeknél is, ebből az következik, hogy a táltos viaskodás motívuma már a finnugor korszakban része lehetett szellemi kultúránknak. Ezt a datálást megerősítik — mint láttuk — a régészeti leletek is. A finnugoroknál és a velük azonos gazdasági, földrajzi és éghajlati viszonyok között élő népeknél a samán állat alakban való viaskodásakor szarvas (rénszarvas) alakot ölt. A magyar néphitben találunk utalást erre a mozzanatra, ez azonban szerfelett halvány. (V. ö. a *szarvas* eufemisztikus nevét: *szarvas* < *szarv* [*szarvas állat]...

DIÓSZEGI (63—4) fejtegeti a lónak a viaskodás-motívumban való szerepét. A ló itt is, mint egyébként, a török lovas-nomád életformának lehet a jellemzője. A táltosság köréből — a lóvá vált táltosnak vagy a táltos lovának indítékából — termett elő meséink *táltos-lova*: csodaparipája. — SOLYMOSSY (431) azt írja, hogy a hazai értelmiség tudatában ma *táltos* néven ló értendő. Ebben inkább többé, mint kevésbé igaza van.

Az állatalakban való viaskodás hiedelme a totemizmusnak egyik kiágazása. És hogy a magyar táltosságban totemisztikus jelenségekkel találkozunk, korántsem lephet meg bennünket, amikor a totemizmusnak számos mozzanatára bukkanunk a régi magyar műveltség nem egy területén, például az Árpád nemzetség hagyománybeli *turul* madár ősében (vö. PAIS: MNy. XLV, 37—43) vagy totemisztikus — állatnévből való —, többnyire törökből származtatható személyneveinknek jelentős sorában (vö. PAIS, Régi személyneveink jelentés-tana: MNy. XVIII, 31—2). A táltosság totemisztikus tényezőinek köszönhetette létét a magyar mesékben emberfölötti tündéri erőt birtokoló *Fejérlő* vagy *Fejérlőfia*, amellyel a Csokonainál levő „Egyen meg a fejilló” verssor kapcsán és ilyen címen SZILÁGYI FERENC foglalkozott (MNy. L, 387—96). Arra mutat rá, hogy a *fehér-ló* emberfölötti hatalma hozhat az emberre jó- és balszerencsét, azonban többnyire bajt okozó gonosz, rontó hatalom, táltos, rossz szellem képviselője. Én oda fűzött jegyzetben „Nyelv és élet” című egyetemi előadásom egyik része alapján jelzem, hogy szerintem a ló tárgykörében nálunk is, egyebütt is támadhattak totemnevek, s ilyenek az emléke lehet a mesebeli *Fehérlő-fia*.

DIÓSZEGI (Honf. hitv. 42) eredményei azzal biztatnak, hogy a táltos-hiedelmekről felkutatása az egész magyar etnikum területén sikerrel jár, és — amire korábban gondoltak — hogy kun volna, valószínűtlen.

Igen! nekem is az a nézetem, hogy török népelemekkel való honfoglalás előtti érintkezéseink, kapcsolataink töredezett, elmosódott, többször európai mozzanatokkal vegyült emlékeit őrizték meg a táltos-hiedelmekről szóló értesítések.¹

¹ Bizonyos — nem lényegtelen — érintkezések és kapcsolatok ismerhetők fel a táltosra meg a garaboncás diákra vonatkozó mozzanatok között (vö. pl. RÓHEIM:

És ezért tartottam és tartom fontosnak, hogy a *táltos* szóra vonatkozólag fölvetett török etimológiai lehetőség megkapja a maga pozitív vagy negatív értékelését.

A *reg* tartozékaival és a *táltos*-sal összefüggésben azt az észrevételt tehetjük, hogy mindkettejük a samanizmus tárgykörébe vágó jelenségekre vonatkozhatott, de amaz inkább a finnugorsággal vagy ugorsággal közös formákra, emez pedig a törökség köréből hozzánk jutottakra. A *reg* és rokonsága mögött kereshetjük természetesen az ősibb elemeket, míg a *táltos* a később — valószínűleg a vándorlások korában — átvett mozzanatok megjelölője volt. Magától értetődik, a két vagy több réteg között keveredés mehetett végbe.

Fentebb annak a valószínűségét fejeztem ki, hogy a *tátorján* 'szél, vihar' értelemben jött a magyarba, mégpedig a kunból. Ezzel azonban éppenséggel nem azt akartam mondani, hogy az előzményül feltehető — valószínűleg *taltíryan* vagy *talturyan* formájú kun nyelvelemnek ne lehetett volna 'sámán, táltos' jelentése is. — GYÖRFFY ISTVÁN „A kunok megtérése” című szokás szerint igen érdekes cikkében (Protestáns Szemle XXXIV [1925.], 669—81) hívja fel a figyelmet arra, hogy amikor az olasz származású Bandinus moldvai katolikus püspök egyházmegyéje 1646-ban végrehajtott meglátogatásáról a pápához 1648-ban megküldött jelentésének „A bűbájolásról” szóló fejezetében a Moldvában dívó bűbájoskodás és rontás mesterségét leírja (i. h. 672), voltaképpen a török-tatár népek sámánkodását világítja meg. Azt jegyzi meg: „Amikor a babonaságban elmerült oláh népről ír, azonnal ráismerünk bennük a samanizmusnak hódoló kunra, akit, úgy látszik, még akkor is csak nyelvileg és felekezetiileg asszimilált az oláhság, de ősi hitében még alig ingatott meg.” GYÖRFFY a mi kunjainkkal kapcsolatban is kiemeli vallási téren félreismerhetetlen konzervatív voltukat és ellenzékiességüket. És nem alaptalanul írja le (i. h. 681) a kun lélek kitűnő bűvára és ismerője: „Lélekben való megtérése pedig még ma sem fejeződött be teljesen.”

Még további — jobban részletezett és különösen „végleges” — következtetéseket levonni nem felelne meg a magam elé tűzött feladatnak. Esetleg majd valamikor később kerítem napirendre. Azonban szívesen látnám, ha valaki más vállalkoznék ilyesmire.

2. Ami ebben a pontban hangot, illetőleg betűt kap, az részben önkritika, részben önvédelem, illetőleg védelme a tudomány eleven erejének valamilyen dogmatikába való bebalzsamozás, örökre elraktározandó szellemi múmiák gyártása ellen.

Magam vetem fel a kérdést, magam adok szót a bizonytalankodásnak, hogy nem délibáb után indultunk-e és megyünk-e, amikor a magyar *táltos*-hoz és a *tátorján*-hoz olyan török nyelvelemeket veszünk fel előzményekül,

több helyen). Erről most nem nyilatkoznám. Esetleg akkor, amikor — talán rövidesen — a *garaboncs* szóra nézve egy újabb etimológiai javaslattal állok elő.

amelyek nincsenek meg, vagyis amelyeket én ez idő szerint nem tudtam idézni. — Azt hiszem, az ilyen szempont vagy „módszertani elv” szerint való korlátozás túltízstelete volna a tényeknek. Pozitivizmus a pozitivizmusért!

Nem én találtam ki, de mindenesetre nem csekély mértékben én is fontosnak becsülöm a GOMBÓCZTÓL (Hangtört.² 9) korábban nyilvánított felfogást arról, hogy idegen nyelvekbe jutott elemek „nyelvemlékek” lehetnek, és nyelvtörténeti adatokul szolgálhatnak. Valamely nyelvnek idegen nyelvektől átvett elemei nem ritkán olyan elemek fenntartói vagy olyan jelenségek hordozói, amelyeknek az átadó, a forrás-nyelvben hírük sincs, hamvuk sincs (erre nézve vö. PAIS, Irányelvek : MNy. XLVI, 98—101).

Vajon bizonyos történeti körülmények ismeretében lehetetlennek kell-e tekintenünk, hogy a magyarság a honfoglalás előtti, de az az utáni időkben is olyan török népelemekkel került érintkezésbe, akiknek a nyelve olyan szavakat, kifejezésmódokat, alak- és jelentéstani változatokat is tartalmazott, amelyek egyéb török nyelvekből hiányoztak vagy kivesztek? És vajon nem eshetett-e meg, hogy ilyeneket az átvevő magyar szállított tovább?

Nem tudom, helyes volna-e a nyelvészet számára kötelezővé tenni bizonyos sablonná merevített módszertani előírásokat, s ilyenek kedvéért lemondani olyan vizsgálatokról, amelyek más körökből meríthető adatanyag odavonásával vagy egyéb tudományágak eredményeinek és szempontjainak a hasznosításával több-kevesebb valószínűséggel sikeresek lehetnek. — Én is azt mondom, hogy kell és fontos a „módszer” a nyelvtudományban is, azonban a nyelvtudomány módszeres irányelvei közé be kell fogadni és érvényesíteni azt a szempontot is, hogy más tudományok köréből is meríthet bizonyítékokat, amelyek nem egyszer többet érhetnek, mint a maga elszigetelt körére szorító látszatbizonyítékok.

*

És talán ilyen szempontból sem egészen érdektelenek és haszontalanok a jelen dolgozatban ismertetett etimológiai kísérletek.

A közleményt azért írtam meg most, hogy egy jelentéstani és frazeológiai adalékot szolgáltatassak a *táltos* szóhoz. Az adalék : az ötven egynéhány év előtti Eötvös-kollégium nyelvjárásában úgy hívtak valakit, hogy *Kistáltos* (vö. MTsz. *táltos* 3. jelentés). Ez a Valaki H O R V Á T H J Á N O S volt. — Azóta őbelőle sokunknak, sőt az egész magyarságnak is egyik *nagy táltosa* lőn, nagy szellemeinknek varázslatos hatalmú idézője — nem síppal, dobbal, arany-szőrű paripával, hanem régi szabású íróttal.

Kívánjuk magunknak, hogy a tündér szerencse kényétől nem háborgatva még igen soká hasson, alkosson, gyarapítson mint a mi 'j e l e s s é g ő m á g u s u n k'.

BÓKA LÁSZLÓ

HORVÁTH JÁNOS KÖSZÖNTÉSE

A nyolevan esztendőös Horváth János ünnepén nem egy tisztos nyugalomban pihenő ősz mestert köszöntünk, hanem a magyar irodalomtudomány legtevékenyebb alkotóját ünnepeljük, ki ma is kifulladászt minket, ha versenyre akarunk kelni vele közös munkánk műhelyében. A tömeggyilkos világháborúk évszázadában megőregedni sem könnyű. De a sokasodó évek terhet lerázva, tetterőt s alkotó-kedvet megőrizve, mindegyre új feladatok vonzását követni, nem élettani csoda, hanem egy erkölcsi magatartás eredménye, igazándi érdem. Nem korára, hanem érdemére tekintünk föl most is.

Arany János szavával élve, a „bizalmas tisztelet” János mester néven emlegeti őt. Mi is úgy beszélünk róla, mint mesterünkről, kik a szocialista irodalomtudomány művelésére szántuk el magunkat. Nem mindenki érti ezt, hiszen Horváth János nem szocialista tudós, munkássága nem oly értelmű előkészítője a szocialista irodalomtudomány megszületésének, mint amilyen akár a hegelianus, idealista Erdélyi János munkája volt. A divatos szellemi szépség-ápolás semmiféle ügyeskedése sem tudná Horváth János alakját a szocialista irodalomtudomány előfutárává hamisítani. Mi nem is az illetén való sanda őskeresés szemszögéből nézünk föl rá s valljuk mesterünknek. Neki erre nincs szüksége, s minket a világnézeti ellentétek bűnös elködösítésének útjára sodorna. Mély tiszteletünk és őszinte szeretetünk táptalaja nem holmi zavaros, süppedékes hazugság, nem egy megalkuvó megegyezés gyümölcse. Nekünk a valóságos Horváth János a mesterünk, őt ünnepeljük. Talán neki sem lesz kedve ellen való, s az eszmék tisztázását is szolgálni fogja, ha ünnepi kongású szólamok helyett erről beszélünk.

Ha számbavesszük elődeit, különös kép tárul elénk. Toldy Ferenc a bölcsészettudomány és az orvostudomány közt tétovázik, s szépírói becsvágy fűti pályája kezdetén. Arany János, Petőfi Sándor egyetlen méltó költőtársa. Salamon Ferenc az orvostudomány és a matematika művelőjének indul s tehetsége végül is a történettudomány felé tereli. Gyulai Pál jogot és teológiát hallgat, s elsősorban költő és jelentékeny prózaíró. Beöthy Zsolt is jogásznak indul, elvetélt szépíró s igazi szerelme mindig is a műtörténet marad. Péterfy Jenő elsősorban a görög klasszikusok világában érzi otthon magát s inkább

kritikus és műélvező, mint irodalomtörténész, csakúgy, mint első hivatásos irodalomtörténészünk, Riedl Frigyes: nem véletlen, hogy legjelentősebb műveik a magyar essay-művészet remekei. Nagy érdemeik alábecsülése nélkül, van e nemzedék munkásságában egyrészt valami hőstettszerű, áldozatjellegű — Arany János és Gyulai Pál remekműveket áldoztak föl az irodalomtudomány szolgálatában —, másrészt van benne valami, a szó legnemesebb értelmében vett dilettantizmus: nem tudós becsvágy vezette őket, hanem az a szent cél, hogy népünk nemzeti öntudatát irodalmunk értékeinek feltárással is erősítsék, hogy alapot vessenek a magyar irodalomtudomány megteremtésének. Irodalomtörténetírásunk úttörői tanulva tanítanak, felfedezői annak, amit feltárnak és megpróbálnak megszerezni, tájékozódásuk alapja, ha maguk is művészek, a saját művészi problematikájuk (Arany irodalmi tanulmányai műhelytanulmányok), a többieké a műélvező ízlése. Legtöbbjükből hiányzik is az elvi alapvetés és a rendszerezés igénye, akiben megvan, az úgy nyúl a külföldi példa után, mint ahogy Bessenyei György, Kazinczy Ferenc kerestek követendő példákat a nyugati irodalomban: az volt a siker, ha alkalmazni, adaptálni tudták.

Ha körülnézünk kortársai és pályatársai között, az apostolok, a költők s a nagy műértők hiányoznak sorukból. A pozitivizmus járszalagján haladó tudományos hivatalnokok és iskolamesterek sivár akademizmusából csak egy tudós arcél rajzolódik ki, Négyesy Lászlóé. Négyesy, mindmáig fel nem mért és kellően meg nem becsült irodalomtörténeti munkássága tört utat afelé az esztétikailag megalapozott, a nyelv problematikájával kiteljesedett történeti irodalomkutatás felé, mellyel a tudományos irodalomtörténetírás megvalósulhatott. Ám amilyen világosan látta Négyesy nyelv és irodalom, irodalomtörténet és irodalomtörténeti segédtudományok összefüggését, oly kevéssé ismerte fel a társadalom és az irodalom összefüggését, bár egy-egy megjegyzése arra vall, hogy ennek kérdései is felderengtek látóhatárán. Sajnos, Négyesy László sem egy átfogó elvi alapvetésig, sem a rendszeres magyar irodalomtörténet megírásáig nem jutott el. Jelképes volt az a gesztus, mellyel a maga katedráját kínálta fel azért, hogy Horváth János tanszékhez jusson a budapesti egyetemen.

Horváth János az első sajátképen való magyar irodalomtörténész, az első önálló, elvi alapvetésében és módszerében tudományos igényű irodalomtörténeti életmű megalkotója, a módszertani iránymutatást adó, méltó feladatokra ösztönző egyetemi irodalomtörténeti oktatás megteremtője, minden nyomába lépő irodalomtudósnak és irodalom-oktatónak mestere. Ismétlem: mesterünk nekünk is, akik nem minden alapelvét fogadjuk el s nem minden eredményével értünk egyet.

Mesterünk abban, hogy irodalomtörténeti munkásságát elvi alapon, tisztázott fogalmakkal operálva, elveivel egyező módszerrel végzi. Ezt az elvi alapvetést úgy dolgozta ki, hogy mind a történetietlen apriorisztikus kötött-

ségek, mind az impresszionista szubjektivizmus ellen tudatosan küzdött, a tárgyi hűséget és kutatásai anyagának önelvű rendszerezését tűzve ki célul maga elé. Ha tanítványi tisztelettel követjük, nem fenyeget sem az elvtelenség, sem a tényektől elszakadt dogmatizmus vagy egyénieskedés veszélye, s megóvjuk magunkat attól, hogy deklarált elveinkre rácsáfoljunk vele ellentétes módszerünkkel. A mi véleményünk szerint az irodalomtörténeti kutatás elvi alapja a történelmi materializmus és módszere a dialektika, de ez nem ment fel az alól, hogy Horváth János lelkiismeretes gondjával igyekezzünk elveinket minduntalan szembesíteni a vizsgált tények valóságával, különösen akkor nem, ha a marxizmus-leninizmust nem akarjuk dogmává merevíteni, hanem alkotó továbbfejlesztését tűzzük ki célul, ha az irodalomtörténetírást ki akarjuk emelni abból az alárendelt helyzetéből, melybe a történettudomány és az esztétika mellett, azok viszonylagos fejlettsége okán esúszott, ha tudományunk objektív érvényét nem akarjuk továbbra is a megfontolatlan aktualizálással gyengíteni.

Hogy példája valóban követendő példa, azt két tény is bizonyítja. Az apriorisztikus állásfogalásoktól való tartózkodásának köszönheti, hogy a szellemtörténeti iskolától, melynek hatása alól csak a legvakabb, minden elviségtől irtózó, adatrágó pozitivisták tudták kivonni magukat, leginkább ő maradt érintetlen. (Ennek ugyan ma éppen az ellenkezőjét hirdetik egyesek, de meggyőző bizonyításával egyelőre adósaink. Mi azonban bizonyítani tudjuk a magunk példájával, hogy a magyar középkor szellemtörténeti módszerű ábrázolási kísérletének az ő meggyőző középkor-ábrázolása segítségével tudtunk ellenállni, s abban sem kis része volt, hogy a szellemtörténet barokk-konceptiója sokkal kevésbé érvényesült irodalomtörténetírásuban, mint akár a történettudományban, akár a műtörténetben.) Ugyanennek köszönhető az is, hogy nincs olyan irodalomtörténészünk mégegy, akitől annyi tárgyi útmutatást kaptunk volna, mint tőle, annak jeléül, hogy a tárgyi hűségre való törekvése meghozta gyümölcsét: irodalmunk történeti valóságából eddig ő látott meg legtöbbet.

Mesterünk abban is, hogy irodalomtörténeti érdeklődése nem fordította el érdeklődését az élő irodalomtól. Ady Endréről az első tudományos monográfiát ő írta, de írt Cholnoky Viktorról, Heltai Jenőről, Kaffka Margitról, Szomory Dezsőről, Lukács Györgyről, Ignotusról, Ambrus Zoltánról, Móricz Zsigmondról, Tormay Cécile-ről, Schöpflin Aladáról, Babits Mihályról, Berde Máriáról, Keleti Arturról, Herezeg Ferencről, Vargha Gyuláról, de a Magyar versek könyve s Rendszeres magyar verstana bizonyítja, hogy Füst Milán Gellért Oszkár, Illyés Gyula, József Attila, Juhász Gyula, Kassák Lajos, Kosztolányi Dezső, Lesznai Anna, Németh László, Peterdi Andor, Radnóti Miklós, Rozványi Vilmos, Sárközi György, Szabó Lőrinc, Szentimrei Jenő, Tóth Árpád, Török Sophie művészete sem esett ki szemhatárából. A nemzeti klasszicizmusról alkotott koncepciója megakadályozza abban, hogy XX. szá-

zadi irodalmunk egészéről számunkra is elfogadható képet alkosson, de a tárgyi hűségre való törekvése következtében egyetlen jelentős irodalmi jelenség, egyetlen jelentős probléma mellett sem halad el vakon, s mindről van megszívlelendő véleménye s szilárd meggyőződése sem akadályozza meg abban, hogy a felismert értéket fel ne mutassa. Ha összevetjük Illyés Gyula, Németh László, Féja Géza, József Attila-értékelését az ő tartózkodó-idegenkedő értékelésével, az derül ki, hogy többet látott meg József Attilából, mint ifjabb kortársai. Ha tanítványi hűséggel követjük példáját, tudományunk az élet tanítómesterévé válhat. Az irodalomtörténésznek nem az a feladata, hogy a jelent visszavetítse a múltba —, ellenkezőleg! A múlt búvárlása közben szerzett tapasztalatait kell gyümölesztetnie a jelenvalók megítélésében. Ha mi azzal a következetességgel képviseltük volna az irodalmi kritika terén azt a felfogásunkat, hogy Petőfi forradalmi költészetének egyenes folytatása Vajda János, Ady Endre, József Attila vonala, mint amilyen következetesen érvényesítette Horváth János irodalmi kritikáiban azt a koncepciót, hogy Petőfi és Arany nemzeti klasszicizmusától elhajolt Vajda János, Reviczky Gyula, Komjáthy Jenő, Ady Endre, nem következett volna be irodalmi köztudatunkban egy olyan értékzavar, amilyen bekövetkezett. Horváth János felfogásából logikusan következik, hogy Vargha Gyulát, Herczeg Ferencet nézi az irodalmi folytonosság képviselőinek, a mi felfogásunknak ellentmond, hogy segédletünkkel olyanoknak jutott koszorú, kikből hiányzott Petőfi, Ady, József Attila forradalmi erkölése, de akik híjával voltak Vargha Gyula, Herczeg Ferenc szerény tehetségének is. De vessük össze azt a szerető gondot, ahogyan Ady Endre, Babits Mihály, Kaffka Margit fejlődését nézi a maga merőben más felfogásának szemszögéből, azzal az értékcsecserlő rideg közönnyel, ahogyan — ismétcsak a mi segédletünkkel — kirekesztettek, elkedvetlenítettek írókat és irányzatokat, szektás türelmetlenséggel, tehetségükben rejlő lehetőségeikre való minden tekintet nélkül. Ha a helyes elvek következetlenséggel párosulnak és tárgyi hűség nélkül érvényesülnek, a helyes elvek kompromittálódnak.

Mesterünk ő a tudományos erkölcs terén. A „tudományos alázat és önuralom” követelményét azért támasztotta éppen ő a legnagyobb hatással, mert nem az ítélkező bíró pózában tette ezt, hanem rámutatott ennek bennünk rejlő nehézségeire: „Az emberi gondolkodásnak vannak saját törvényei és feltételei; nagyobb egész csak mint tagolt egységet képes felfogni, s összefoglaló emlékezetében (történelem!) is a tagolás segítségét igényeli. Saját törvényeit többnyire előnyben részesíti tárgya követelményei fölött, s ezek rovására is érvényesíti; hajlandó kitalálni egységet és tagoltságot, s hajlandó kész rendszer-hálózatot (természetesen: szabályos arányút) ráteríteni a tárgyi szemléletre. Ily *apriori*-szintéziseket nagy számmal ismerünk, s tudományunk területén az ilyenek legkivált a *korszakolásban* (korszakokra osztásban) árulják el önkényes voltukat, mikor az bizonyos tetszetős törvényszerű-

ség meglétét akarja reánk szuggerálni” — írja s arra int : „Magától a szemlélet tárgyától kell tanácsot kérnünk s *arra* szabnunk gondolatrendszerünket”. A tudós nemes szemérmét azért ő fogalmazta meg számunkra a legnagyobb hitelességgel, mert amit Szilády Áronról emlékező kegyelettel írt, szemérmes önvallomás : „Műveiben magáról sohasem beszélt ; — írta — személyes líraiságának, mi a tudós munkát is sugalmazza, vagy kíséri hangot nem adott. Az életben sem volt közlékeny. Ő csak dolgozott, folyvást, szakadatlanul ; oly természetességgel, olyannyira csak tárgyával törődve, mintha senki sem figyelne, senki sem csodálná ; úgy mint a bányász, aki egymagában, és csak keze alá világítva csákányoz éjjel-nappal, lent, a tárna mélyén. — Nagy volt : erős és egyszerű.” Tudományos erkölcséből következik, hogy a „pajtáskodó, hízogó, meggyőződés nélkül reklámozó s csak bókolvá hibáztató” kritikát senki sem vetette meg jobban nála. Ehhez az adott jogot neki, hogy — személyes példaadásán túl — benne élt teljes világossággal a közösségi erkölcs és a személyes felelősség elválaszthatatlanságának tudata. „A kritika az egyéni felelősség legsajátabb irodalmi műfaja, s aki bírálatot ír, az szükségképp vállalja annak mindennemű következményét. Büntetése ugyanott van, ahol egyedüli szankeiója : az erkölcsi közvéleményben. Minden kritikus mintegy erkölcsi ujjlenyomatot ad magáról a nagy nyivánosság, a közerkölcsiség szabad ítélőszéke számára, s nemesak akaratlanul kapja, hanem kihívja, várja megítéltetését . . . Az ilyen kritikus, ha sebet kap (s talán váratlan oldalról), elszenvedi sebeit s nem megy panaszra senkihez. Rokongondolkozású társai pedig, amennyiben vannak, nem állnak össze célszerű érdekszövetkezetté, hogy védelmére siessenek . . . Egy nagy, erkölcsi eszmény : a köz szolgálata ; egy-két irányelv, mely e szolgáltatnak „törvényt szab és határt”; egyebekben pedig teljes önállósága, de teljes felelőssége is az egyénnek, ki e szolgáltatra önként vállalkozott : ennyiből áll, rövidre fogva, az irodalmi (közéleti) nyilvános bírálat saját alkotmánya.” Alázat és önuralom a tényekkel szemben, szerénység és odaadás a munkában, személyes felelősség a köz szolgálatában —, ezt tanultuk tőle, ezt próbáljuk tanítványi hűséggel megvalósítani. Mennyivel nagyobb becsülete volna tudományunknak, ha nem kellene pironkodnunk a kinos gyorsasággal változó szubjektív szintézisek miatt, ha munkánk eredménye nagyobb lenne, mint a híre, ha elvtelen kottériák védelmében bízva nem volna lehető személyes helytállás nélkül, rejtekből nyilazni, ha a közösséget nem menedéknak néznők csupán, hanem egyedi munkánk számtartójának is, ha a tettenért kártevő nem kiáltaná el magát : „Ki engem sért, az sérti (tetszés szerint behelyettesíthető).” Végül még valamit el kell mondanom. Megszoktuk, hogy az emberek hovatarozását a deklarációk hangerején mérjük. Vannak olyan történelmi pillanatok — csakis pillanatok! —, mikor helye van a hűség nyilvános deklarálásának. De aggasztó, ha valaki minduntalan deklarálja azt is, ami természetes. Amilyen visszás hatású volt valaha a bizonykodó magyarkodás, olyanná züllik lassan a népünkhöz való hűség

hangoztatása. Horváth János szavakkal nem deklarál semmit. De a felszabadulás óta hat kötetet tett könyvespolcunkra, s mikor e sorok elébefutnak ünnepének, most kaptam az örömhírt egy hetedik elkészültéről. Nem kétséges számomra, hogy merre billen a mérleg nyelve, ha az egyik serpenyőbe szavak csörrennek, a másikba testes művek.

Szándékosan hallgattam tudományos munkásságának azokról az eredményeiről, melyeket változtatás nélkül magunkénak vallhatunk, arról a sok indításról, melyet tőle kaptunk. Szívembe zártan maradt az is, amit — mint egyik szerény tanítványa — személyesen köszönhetek neki. De amit elmondtam, el kellett mondanom, el, hogy érthetővé váljék: vitatkozunk Horváth Jánossal, bíráljuk Horváth Jánost, de — tőle engedményt nem kérve, elveinkből semmit fel nem adva — mesterünknek valljuk, tiszteljük és szeretjük.

Ez a mi köszöntőnk: embert köszöntünk férfi-szóval.

KARDOS LÁSZLÓ: „TÓTH ÁRPÁD” CÍMŰ DOKTORI DISSZERTÁCIÓJÁNAK
VITÁJA*

Az 1955. november 16-án megtartott vitán a bírálóbizottság elnöke Turóczy-Tröstler József akadémikus volt; tagjai Trencsényi-Waldapfel Imre akadémikus, Hadrovics László és Waldapfel József, lev. tagok, Földessy Gyula, az irodalomtudomány doktora és Gáldi László, a nyelvészeti tudományok doktora, a bizottság titkára. Az értekezés opponensei Benedek Marcell, az irodalomtudomány doktora, Bóka László lev. tag és Tolnai Gábor lev. tag voltak.

Benedek Marcell opponensi jelentésében mindenekelőtt az értekezés korszerűségét hangsúlyozta. Most, amikor részben még élnek a tárgyalt korszak szemtanúi, különösen hálás feladat egy olyan korszak tárgyalása, amely éppen csak kezd tegnappá válni. Az Ady születését követő évtized annyi nagy tehetséget termelt (az élőkől eltekintve, idetartozik Babits, Juhász Gyula, Kosztolányi és Tóth Árpád), hogy e téren már ezért is nagy feladatok várnak irodalomtörténészeinkre. Ady-kérdés már nincs, de megoldásra váró Ady-kérdések még vannak, s kétségtelen, hogy a többi nagy költővel kapcsolatban az értékelés alapvető kérdései is forrongó állapotban vannak még. Babits és Kosztolányi esetében inkább egy kialakult köztudat kisebb-nagyobb megváltozásáról lehet szó, Juhász Gyula és Tóth Árpád esetében azonban még ennél is több szükséges: az irodalmárok hiányos és a nagyközönség hiányzó tudatát kell helyesen kiegészíteni, illetve mindenestül megteremteni. Ezért örömdetes eredmény ez a 600 lapos monográfia, amely Tóth Árpádot is méltó helyre kívánja állítani a magyar költészet nagyjai közé.

Ámde itt mindjárt felmerül egy kérdés: helyes-e vajon, hogy a disszertáció végén Kardos — bár idézőjelbe teszi a „sor” szót — mintegy a mai irodalomtörténet nevében újra „rangsorolja” azokat a költőket, akiket az imént az opponens betűrendben említett? Benedek Marcell szerint az efféle rangsorolási kísérlet azért meddő, mert „nincs a világon olyan háromszögelő geometria, amely szellemi csúcsok viszonylagos magasságát pontosan megmérje”. Ahhoz, hogy Kardos új rangsorolást ajánljon, előbb el kellett volna végeznie Babits és Kosztolányi teljes újraértékelését is. Élnünk kell tehát a „ius dubitandi”-val, s helyesebb beérnünk azzal az állítással, hogy Tóth Árpád méltó helyet foglal az Ady-évtized nagy lírikusainak első sorában.

* A vita teljes anyaga megtalálható az Irodalomtörténeti Intézet Könyvtárának — az Eötvös-Könyvtárnak — archivumában.

Az opponens reméli, hogy ezzel a fogalmazással a jelölt is egyetért: annál örövendetesebb lenne ez, mert Kardos László, aki maga is jeles műfordító, valóban poeta doctusként írt más poeta doctusokról; a költői alkotás műhelytitkainak mély ismeretével, személyes átélés alapján foglalkozott életművükkel, s hozzá olyan stílusban, amely debreceni emlékeket idéző ízes magyarságával, bonyolult mondatszerkezeteken is áttörő világosságával, szókincsenek színes gazdagságával messze kiemelkedik mai értekező, sőt szép-irodalmi prózánk fölé.

A továbbiakban az opponens elsősorban egyes részletekkel foglalkozott, a kortárs emlékeivel egészítve ki az értekezés adatait. A család-történeti részleteket szerinte rövidebben is el lehetett volna intézni, illetve a jegyzetekbe relegálni; ha ezektől a kevésbé olvasmányos részekről a szöveg megszabadulna, még jobban érvényesülne Tóth Árpád debreceni éveinek színes rajza. Később, a költő újságíróskodásával kapcsolatban, Kardos kissé csodálkozik azon, hogyan hirdethetett Tóth Árpád irodalmi cikkeiben olyan radikális nézeteket, amelyek lapja irányával ellenkeztek. Benedek Marcell szerint ez nagyon is érthető: akkor még, sovén és klerikális lapoktól eltekintve, számos újságnak nem volt egységes irodalompolitikai irányvonala. s például az Egyetértésben Bárdos Artúr bántatlanul írhatta le ezt a mondatot: „Mi, akik jobbra csak vegetatív életünket éljük Magyarországon...” Mindez Benedek Marcell szerint a kapitalizmus terén előbbre haladott országokban nem történhetett volna meg: nálunk a szóban forgó jelenséget a magyar kapitalista lapok gyermekkorá magyarázza. Nagyon jónak tartja egyébként az opponens annak a különbségnek alapos feltárását, amely a „bús” költő és a harcias cikkíró közt megnyilatkozik, s hozzáteszi, hogy ilyenfajta különbséget, az Új versek előtti években, bizonyára Ady versében és prózájában is találunk.

Mintaszerűnek ítéli az opponens a fiatal Tóth Árpád elefántcsont torony-költészetének elemzését: szerinte a világtól való elfordulás, a dekadenciába való belekapaszkodás nemcsak szociális öntudatot nélkülöző érzelm-menekülés volt, hanem afféle passzív rezisztencia a külvilággal szemben; nyilván ezért büszkélkedett Ady is azzal, hogy ő írta az első magyar dekadens verset. Kardos tehát megértéssel fordul Tóth Árpád fejlődésének e szakasza felé, és távolról sem kívánja a l'art pour l'art elvét mereven alkalmazni. De szükséges lenne ennek az elvnek, illetve a vele szemben alkalmazott kritikának enyhítése még egy ponton: az opponens szerint el kell ismerni a költőnek azt a jogát, hogy játsszék néha. Ez a játék csak látszólag „öncélú”: tulajdonképpen pihenés, mely harcok természetnek is jól esik — új harcok előtt.

Mindenesetre Kardos Lászlót, bár az igazi költő beleérző készségével elemzi a formai problémákat, igazán nem érheti a formalizmus vádja. Verselemzéseit egy ponton lehet kiegészíteni: az opponens lehetségesnek tartja, hogy Tóth Árpádnál, aki olykor két jambust choriambussá játszott át (főleg sor elején, pl. *Illata emlékeimből messzereszket*), esetleg Arany János choriambusai jelenthettek bizonyos ösztönzést.

Tóth Árpád emberi és költői fejlődésének képe általában meggyőző: világos a költő eszmei fejlődésének vonala is. Tóth Árpád a forradalmiságban sohasem járt olyan elöl, mint Ady, de a fehér terror idején sem húzódott vissza olyan óvatosan, mint a Nyugat vezetői. Versei, kritikái, műfordításainak megválasztása mind magán viseli azt a beavatottnak szóló összeesküvő jeleget, amelyről mai napig meg lehet ismerni azokat az írókat, akik az

ellenforradalomtól a fejlett fasizmus koráig megszokták, hogy virágnyelven beszéljenek”. Kardos különösen Tóth Árpád sokféle béklyóba szorított kritikáiból, nagy megérző képességgel szedi össze ezeket a beavatottaknak szóló mondatokat.

Az újságíró Tóth Árpád működésével kapcsolatban megjegyzi az opponens, hogy egy időben — amint maga a költő mondta el neki — az Est-lapoknál címadással is foglalkoztatták. A szenzációra épített bulvárlapban igen fontos volt a hírek címe, s a költő igába fogott fantáziáját erre is felhasználták. Bonyolította a munkát, hogy a különböző esti lapoknak ügyelniök kellett, nehogy a vezetőhelyre kerülő hírek nagybetűs címei egyezzenek egymással. Ezért a konkurrens lapok címadó munkatársai nap nap után barátságos telefon-egyezségeket kötöttek.

Nagyon fontosnak tartja az opponens Tóth Árpád műfordításainak elemzését. Tóth Árpádnak két kedvelt és sokat fordított költőjéhez, Samain-hoz és Baudelairehoz való viszonyát Kardos helyesen, tömören így jellemzi: „Samaint szerette, túlbecsülte, fölfedezte, Baudelairet tisztelte, vizsgálta, vívódott vele”. Nagyon jók A readingi fegyház balladája fordításához fűzött megjegyzések; e vers közlése a Nyugatban nyilván tiltakozás volt akkor a fehér terror rendezte tömeges kivégzések ellen. Még világosabban politikai tett Tóth Árpád Lenau-fordításának (Az albigensek utolsó éneke) közlése a sokat üldözött Független Szemlében. Ami Tóth Árpád műfordítói elveit, ti. a formai és tartalmi hűséget illeti, ezekkel csak egyetérthetünk; az viszont elkerülhetetlen, hogy egy nagy költő egyénisége ne üssön át a leghívebb fordításon is (tipikus példa erre, hogyan vált egy híres Baudelaire-sor jellegzetes Ady-verssé: „*Mais la tristesse en moi monte comme la mer*” — „*Bennem a szomorúság tengere sírva árad*”).

A prózai műfordítás anyagát persze kevésbé volt alkalma a költőnek megválogatnia: az ellenforradalom sok, állását veszített áldozatának kenyérkereső, napszámos munkája volt a fordítás, mely természetesen a kiadók szükségletétől függött. Tóth Árpád prózai fordításaiban is igyekezett hű maradni eszményeihez: Aucassin és Nicolette történetét sok ízléssel, stílusos archaizálással fordította, s amikor legnagyobb fordítói próbatételéhez, Flaubert *Bouvard et Pécuchet* című regényéhez kellett nyúlania, akkor is olyan fordítást adott, amely remeke a lelkiismeretességnek és a nyelvi gazdagságnak. Egyébként ugyanakkor, amikor a Géniusz Tóth Árpáddal fordíttatta le ezt a regényt, a Franklin-Társulat Benedek Marcell fordításában adta ki.

Az értekezés utolsó részében érdemes lenne megemlékezni Tóth Árpád síremlékének leleplezéséről; talán az első elégtétel volt ez, amit az új korszak a költőnek adott.

Mindent összevetve, Benedek Marcell szerint Kardos László értekezése, amelyben a tudós tárgyilagossága mély költői beleérző képességgel párosul, bizonyára nagymértékben hozzájárul majd ahhoz, hogy Tóth Árpád a tudománytól is megpecsételt helyét végre elfoglalja az olvasóközönség tudatában. Az opponens a disszertációt a legnagyobb melegséggel ajánlja elfogadásra.

Második opponensként B ó k a L á s z l ó terjesztette elő véleményét. Szerinte is immár nélkülözhetetlen kíváncsi volt Tóth Árpád életművének marxista-leninista értékelése. Eddig sem a költő életét, sem publicisztikai és prózaírói munkásságát nem ismertük ilyen részletességgel. Kardos László tehát ismeretanyagban is rengeteg újat nyújt, s különös érdeme, hogy mindezt a kor alapos rajzába ágyazza bele: a politikai, gazdasági, társadalmi fejlődést

nem háttérnek tekinti, hanem a mű közegének, s ez a törekvés „sikerében példamutató, sikertelenségében figyelmeztető, irodalomtudományunk egésze számára ösztönző hatású”. A mű hatásához erősen hozzájárul arányos tagolt-sága és szép, ízes stílusa : „fáradt és nehézkes mondat akad a munkában, de igénytelen és felőtlenül hibás aligha, felesleges szószaporítás, tautológia sehol”. Kardos László példamutatása tehát e téren is nevelő hatású.

Mindazonáltal van az értekezésnek néhány sebezhető pontja, s ezekre azért kell kitérni, mert irodalomtörténetírásunk alapproblémáit vetik fel. Mindenekelőtt ilyen kérdés a *líra realizmusa*. Általában mindig az epika és a dráma realizmusára gondolnak, s e kérdést Kardos László sem teszi fel. „Sajátos körvadászat formájában valósággal körülkeríti a problémát, hogy aztán futni hagyja a kérdést”. Pedig nyilvánvaló, hogy az általa felvetett kérdések mind elemi részei lehetnének Tóth Árpád realizmusa fejlődésrajzának. Hogy ezt megtehesse, fel kellett volna vetnie a valóság lírai tükröződésének kérdéseit. A modern líra alapproblémája ahhoz a folyamathoz fűződik, amelynek révén a lírikus szubjektíven újra megalkotja az objektív valóságot: minden azon múlik, vajon ez a szubjektív teremtő mozzanat az objektív valóságot célozza-e, vagy attól elszakadva egy fiktív világba téved; más szóval, vajon a lírikus forma eszközei mennyire tudják érzékiessen, érzelmileg és érthetően feltárni a valóság objektív dialektikáját. Kardos ehhez a kérdéshez önkéntelenül sok értékes adalékot nyújtott, de az ezzel kapcsolatos értékelő munkát, neki vagy másnak, utólag kell elvégeznie.

Másik sebezhető pontja Kardos László tanulmányának Tóth Árpád irodalomtörténeti helyének meghatározása. Nem kétséges, hogy egy ilyen új rangsorolás eszméje felvetődött: erre mutat pl. az a tény, hogy — amint Kardos is kiemeli — a Magyar Klasszikusok sorozatban szerepel mind Juhász Gyula, mind Tóth Árpád, de a Babits-kötet mindeddig nem jelent meg. Bóka azt sem tartja kizártnak, hogy az ő Juhász-tanulmányának néhány részlete szintén hozzájárult Kardos felfogásának kialakulásához: Bóka szerint ugyanis Juhász „azzal magasodott Babits Mihály és Kosztolányi Dezső fölé a mi szemünkben”, mert Adyval együtt vállalta azt, hogy irodalmunk megújodása a szocializmus révén született. Sajnálatos azonban, hogy Kardos, bár elfogadja az eddigi eredményekből kiolvasható sorrend-változást, meg sem kísérli annak igazolását. Nem tud rá megfelelni, miért hatott a maga korában — és hat ma is — Babits szélesebb körökre a nála világnézeti szempontból haladóbb Juhász Gyulánál és Tóth Árpádnál. Babits-csal egy életen át viaskodott József Attila. Juhász Gyulához gyermeki, elvtársi ragaszkodással vonzódott. De a Juhász Gyula-hatás igazában csak első szárnypróbálgatásain érezhető, a Babits-hatás viszont még akkor is, amikor ő már Babitsnál sokkal nagyobb költővé magasodott. Bóka a reális helyzetet egy hasonlattal igyekszik érzékeltetni: amint Mikszáth. Bolgár Eleknek egy szellemes megjegyzése szerint, azért olvasottabb író a haladóbbnak vélt Vértesi Arnoldnál, mert „a maga kisebb igazát adekváltabb művészi kifejező erővel tudta kimondani”, hasonlóképpen effélére kell gondolnunk ebben az esetben is. Ha Kardos felveti a lírai tükrözés sajátosságainak problémáját, s ebből a nézőpontból hasonlítja Tóth Árpád életművét a Babitséval, bizonyára változatlanul Ady közvetlen körébe utalja Tóth Árpádot, de semmiképpen sem Babits elébe. Babits lírája a valóságnak szélesebb perspektíváját fogta át; többet és differenciáltabban látott meg világából, mint költőtársai, problématudata gazdagabb volt s a teljes igazság megismerésének nagyobb szenvedélye lobogott benne.

S mindez annak ellenére igaz, hogy Babits világnézeti fejlődésének útja tele van törésekkel. 1912-ben versben üdvözlí a munkásság forradalmi megmozdulását, de mihelyt fel akarja használni versét a munkásmozgalom, tiltakozik ellene. 1919-ben ő az, aki a legszégyentelenebbül tagadja meg részét a proletárforradalomban, később pedig elfogadja Berzeviczy békejobbát. S mégis ő a jobboldal céltáblája, s az Akadémia csak akkor fogadja be, amikor már a fasiszta Itália Dante-fordítását a san-remoi díjjal tüntette ki. A Babits-kérdés tehát még távolról sincs lezárva, s a felvetett kérdések feleletre várnak.

Végül szintén sebezhető pont az, amit Bóka, mai divatos néven, „lakozásnak” nevez. Ez szerinte Kardosnál kétféleképpen érvényesül. Az egyik módszer a szofisztika, vagyis az a „szarvas-szökellés”, amellyel a szerző egyrészt egyértelműen elítéli a dekadenciát, másrészt azt bizonyítja, hogy Tóth Árpád dekadenciája — nem volt hanyatlás. Az opponens szerint azonban az „emelkedő dekadencia, a jó kapitalista, az ártalmatlan kulák” — mind egyformán paradox kifejezések. Kardosnak helyett azt kellett volna kimutatnia, hogy valamely inspiratív hatás követése korántsem eredményez feltétlenül a hatóerővel való azonosságot. Kisebb veszély az, ha Tóth Árpádot egyértelműen kiemeljük a dekadencia köréből, mint ha elismerjük, hogy a dekadencia lehet progresszív, illetve regresszív. De van e körben Kardosnak még egy másik módszere is: az elhallgatás. Miért kellett Tóth Árpádnak Hatvany folyóiratánál, az Esztendőnél kifejtett működését Tóth Árpád és Hatvany viszonyára egyszerűsíteni? Meg kellett volna mondani, hogy az Esztendő polgári radikalizmusa visszatorpant a bolsevik forradalomtól; a lap egyértelműen anti-bolsevista polgári organum volt. Az opponens szerint ez a légkör magyarázza, hogy Tóth Árpád a magyar proletárdiktatúra bukása után miért nem adta semmiféle jelét annak, hogy — mint a kor számos más írója — tud egy meg nem bukott proletárforradalomról.

Az opponens szerint azonban a tanulmánynak erőnei súlyosabbak mint hibái, s ezért az értekezés érdemes arra, hogy vele a szerző az irodalomtudomány doktora fokozatot elnyerje.

Bóka László után harmadik opponensként Tolnai Gábor terjesztette elő véleményét. Szerinte is nagyon jelentős a megvitatásra kerülő értekezés témaválasztása: Tóth Árpád emberi alakja még költészetének rajongói előtt is szinte homályban van, verseihez alig kapcsolja az olvasó az embert, s így pályájának részletes ismerete híján, jobbára ködös vonások élnek róla a köztudatban.

Annak idején a Magyar Klasszikusok Juhász Gyula — Tóth Árpád kötetében Kardos László írta az első marxista igényű tanulmányt Tóth Árpádról. Örvendetes, hogy akkori, több tekintetben sematikus, vulgarizáló elemzésén jelen művében már túljutott.

A továbbiakban az opponensi vélemény nyomon követi a disszertáció téziseit. Tolnai Gábor helyesnek tartja, hogy Kardos László nagy súlyt helyezett Tóth Árpád életrajzi adatainak összegyűjtésére. Jól érzékelteti a szülői ház légkörét, s általában azt az atmoszférát, amelyben a költő gyermek- és ifjúkorát töltötte. A debreceni évek gazdag adatanyaga után azonban a következő életszakaszok dokumentálása már nem ilyen bőséges: homályban maradt például a Négyesy-féle híres stílusgyakorlatok jelentősége is, pedig a feldolgozó munkáját ma még segíteni tudnák néhányan olyanok, akik jelen voltak ebben a — Kosztolányi szavaival élve — „ideális parlamentben”.

A debreceni újságírói évekkel kapcsolatban az opponens dicsérőleg állapítja meg, hogy a debreceni napilapokban elásott cikkanyag bősége nem ragadta Kardost Tóth Árpádnak, a fiatal újságírónak túlértékelésére. Helytálló az a megállapítás is, amely szerint a publicista Tóth Árpád haladóbb nézeteket vallott, mint aminő ugyanekkor írt verseiből kicsendül: jellegzetes századelejei dekadens polgári felfogás szerint a verset akkor még ő sem tartotta adekvát kifejezési eszköznek az aktuális politikai mondanivalók számára. Tolnai Gábor helyesnek véli Tóth Árpád első korszakával kapcsolatban a dekadencia említését, s hozzáteszi, hogy a költő működésének e szakaszához Kardos kitűnő verselemzéseket fűz, s különösen nagy figyelmet szentel a vers alkatának. Az opponens csak azt sajnálja, hogy a verstani kérdésekhez kitűnően értő szerző nem tett kísérletet a 20. századi jambus törvényszerűségeinek, sajátosságainak behatóbb elemzésére.

A monográfia 2. része 1913 utántól a Tanácsköztársaságig bezárólag rajzolja meg Tóth Árpád pályáját. E részben sajnos az életrajzi részletek eléggé vázlatosak: inkább Tóth Árpád alkotásainak a kortársak műveihez való viszonyáról van szó, mintsem a költő személyes, emberi vonatkozásairól. Az első részben az ember bemutatása egyensúlyban volt költészetének analízisével, a 2. résztől kezdve azonban Kardos László inkább a műre helyezi a hangsúlyt. Mindenesetre jól követi nyomon Tóth Árpád nézeteinek fokozatos radikalizálódását, s éppen a fejlődés gondos szemléltetése kölcsönöz művének marxista jelleget. A belső fejlődés így szervesen torkollik bele abba az „ideológiai csúcsba”, amelyet az Új Isten jelent: ezt a hatalmas költeményt Kardos sokoldalúan, az eszmei és a formai kérdések egységében elemzi. De ez az új eszmeiség még a régi formai eszközökkel jelentkezik, tehát a forradalom eszméjével való szubjektív azonosulás még nem járt új forma teremtetésével együtt.

Helyesnek tartja Tolnai Gábor, hogy Babits és Tóth Árpád radikalizálódása közt Kardos bizonyos analógiát keres. Megvizsgálandó lenne azonban, hogy amint Szabó Ervin hatása nélkül Babits nem jutott volna el odáig sem, ameddig eljutott, éppen úgy esetleg Tóth Árpád ideológiai fejlődésében is ez a hatás érvényesült.

Korábban már említette az opponens, hogy Kardos ezúttal — dicsérendő módon — igyekezett szakítani Tóth Árpád-tanulmányának néhány sematikus állításával. Érdemes lett volna azonban elmélyítenie művészet és játék viszonyának alaposabb, marxista elemzését: ha így járt volna el, s ha figyelembe vette volna, hogy régebbi tudós költőknek, mint Szeucz Molnár Albertnek is voltak, játékos, „formalista” alkotásai (vö. *Lusus Poetici* című versgyűjteményével), akkor Tóth Árpád leveleinek úgynevezett „szabadszájúságát”, állítólagos „selejtes nyelvi tréfáit” nem írta volna feltétlenül a „polgári kultúra fertőzésének” terhére. Vajon, kérdezi az opponens, Csokonai szabadszájúságát minek a terhére kell írunk?

A monográfia 3. részének legjobb szakasza az opponens szerint az, amelyben Kardos László Tóth Árpád műfordításaiival foglalkozik.

Ami a Tanácsköztársaság bukása utáni légkört illeti, ezt a tanulmány jól érzékelteti, de pl. az 1920 márciusában mintegy az ellenforradalom elleni tüntetésként megrendezett Ady-matinéval kapcsolatban érdemes lett volna világosabban megmondani, ki is volt Pártos Aliz, a matiné egyik rendezője. Tóth Árpád tanítványai közt említi Kardos Begyáts Lászlót, akiről megjegyzi, hogy igen korán abbahagyta az írást. E megállapítás revízióra szorul, amennyiben

Begyáts a 20-as években is közölt verseket a Nyugatban, mégpedig Mittag László néven.

Összefoglalva az elmondottakat, az opponens örömmel állapította meg, hogy Kardos László monográfiája az első marxista igényű összefoglalás a 20. századi magyar líra egyik legnagyobb alakjáról; hiányosságai, hibái könnyen kiküszöbölhetők, s alaptételein a további részletkutatások sem fognak sokat módosítani. Éppen ezért az opponens javasolja a doktori fokozat odaítélését.

Az opponensi vélemények elhangzása után — mivel kérdést senki sem intézett a jelölthöz — a felszólalások sorát Földessy Gyula nyitotta meg. Elismerte a szerző imponáló tudását és elmélyedő, sok tekintetben végérvényes eredményeket nyújtó szintézisének értékét, de hozzátette, hogy Ady hatása Tóth Árpádra minden valószínűség szerint sokkal jelentősebb volt, mint aminőnek Kardos feltünteti. E kapcsolat olykor apró részletekig követhető: Ady „Te előtted volt” című versének befejezése például visszacseng Tóth Árpád „Isten oltó-kése” című versében. Vitába száll Földessy Kardosnak Tóth Árpád nibelungizált verseire vonatkozó megállapításával is: véleménye szerint aligha valószínű, hogy a költő ezt vállalta volna. Inkább arra kell gondolnunk, hogy ez a forma olykor magától adódott a költőnek epikus szélessége kívánczó mondanivalójából. A nibelungizálás ellen szól az is, hogy Tóth Árpád nibelungizáló verseinek rímképlete nem egyezik a nibelungi szak ismert *aabb* képletével. Kétes értékű továbbá az a verstörténeti megállapítás, amely szerint Tóth Árpád későbbi jambusai tisztábbak, feszesebbek: ez a tétel legfeljebb műfordításaira alkalmazható. Ami a költők rangsorolását illeti, Földessy védelmébe vette Kardost: általános elvi szempontból is lehetőségek vélt bizonyos rangsorolást, hiszen pl. Shakespeare és Petőfi irodalomtörténeti helyét soha senki nem vonta kétségbe.

Gáldi László hozzászólásában az értekezés 6. fejezete alapján elsősorban stilisztikai és verstani kérdésekkel foglalkozott. Kifogásolta, hogy a Tóth Árpád jellegzetes szóképeiről s más nyelvi fordulatairól szóló fejezetben annyi a szövegösszefüggésből kiragadott s ezért nehezen értékelhető idézet; ez a módszer sajnos arra vezet, hogy a sajátosnak vélt szóképek végül nemcsak Tóth Árpád verseiből, hanem saját korukból is kiszakadnak, hiszen szövegkörnyezet híján kevésbé értékelhetők, s kevésbé tudjuk megmondani róluk, vajon nem voltak-e szokásosak a kor más költőinél is. A továbbiakban a Földessy Gyula említette nibelungizálás problémáját fűzte tovább, s megállapította, hogy ebben az esetben a műszóhasználat erősen megtévesztő: nagyon valószínű ugyanis, hogy a franciából annyit fordító Tóth Árpádra inkább a francia alexandrin versképlete hatott: ennek egyik változata, a végén „rime masculine”-nal s középen „césure féminine”-nel bíró alexandrin (tehát pl. Baudelairenél: „Dis-le, belle sorcière, oh! dis, si tu le sais...” L'Irréparable) a szóban forgó magyar sorhoz rendkívül hasonlít, tehát a nibelungi versre való hivatkozás megtévesztő és felesleges. Az ún. „pótláb”-bal sem szabad operálni: ez nem más, mint a francia alexandrinnak a metszet előtti hangsúlytalan íze, amely a XVI. századtól csakis hiátusban fordulhat elő, de a XV. században még gyakori volt hiátus nélkül is. Éppen a Villon-fordító Tóth Árpád ne ismerte volna ezt a régies alexandrint?! Mindeme problémákhoz csakis az alexandrinhoz hasonló hosszú magyar jambusi vers európai hátterének némi bemutatása segített volna hozzá. Gáldi egyébként „konzeratív”-nak tartja Kardos jambuselemzését, mivel egyáltalában nem számol a magyar jambusversben feltétlenül érvényesülő szó- és mondathangsúllyal!

A dolgozat számos verssort a hagyományos ritmizálás alapján „spondeusinak” vél (pl. ezt a sort: „S minden vágyam, hogy fáradt, forró orcám . . .”), de jelöljük csak a hangsúly természetes eloszlását (S *minden vágyam, hogy fáradt forró orcám . . .*), s máris a „*fáradt, forró orcám*” szókapcsolatot jambusi lejtésűnek érezzük. Mindezt figyelembe véve valószínű, hogy Tóth Árpád Verlaine és Baudelaire nyomán olyan magyar fülszámára is zengzetes sortípust kívánt alkotni, amely a francia alexandrinnak méltó egyenértékese.

A következő felszólaló, B o k o r L á s z l ó, elsősorban Kardos László módszerének a líra megragadásában tapasztalható finomságát, érzékenységét értékelte, majd rátért két olyan pontra, amellyel kapcsolatban az olvasót nem elégti ki a disszertáció probléma-felvetése. Az egyik Ady és a Nyugat többi költőjének viszonya, a másik pedig az Ady melletti Nyugat-költőknek új hangja, esztétikai újsága. Bokor szerint Ady — amint ez a Kosztolányi-kötetről írt bírálatából is kitűnik — nagyon jól látta a közte és költőtársai közt levő különbséget. Kosztolányit kimondottan „irodalmi írónak” nevezte, s a magányosság, az életből való kiszakítottság érzése valóban megvolt Kosztolányinál is, Babitsnál is. Ámde a lírai dekadencia határvonalát aszerint kell meghúznunk, hogy a nagy társadalmi problémáktól elszigetelt költők mennyiben szenvednek izoláltságuktól s mennyiben próbálnak belőle kitörni. Voltaképpen meg kellene vizsgálni, hogyan is jött létre ez a dekadencia. Bokor úgy látja, hogy Kardos fogalmazása szerint csak az imperialista burzsoázia reakciós részének érdeklődése jelentette a dekadenciát. A kérdés tisztázásához az vezetne, ha finomabb és apróbb különbségeket tennénk a polgárság különböző rétegei közt, sőt a polgári értelmiséggel kapcsolatban is. A társadalmi elemzés így sokkal objektívabb lenne. A dekadenciát 1919 progresszivitás tekintetében két részre választja. Más volt az írók magatartása a munkásosztállyal szemben is 1919 előtt és után. 1919-ig a magyar munkásosztály megmozdulásait rokon-szenyvvel figyelték, illetve legalábbis nem tartották veszedelmesnek, a nagy történelemformáló kísérlet után viszont a költőknél hatalmas visszalépés következett, s érzékenységük bizonyos megzavarodásba, következetlenségbe torkollott. Egyszersmind azonban 1919 után, amikor az ellenforradalmi korszak barbársága társadalmilag retrográd visszalépést jelent, pozitívabb hangot kapnak még azok az irodalmi tiltakozások is, amelyek 1919 előtt, éppen a liberalizmus megléte és Ady működése miatt, nem érvényesültek ilyen módon.

E fenntartások ellenére Bokor szerint az ifjabb irodalomtörténész-nemzedék nagyon sokat tanulhat ebből a disszertációból, s különösen szerzőjének esztétikai érzékenységéből.

A hozzászólások sorát Turóczy-Trostler József akadémikus részletes, az értekezés és a vita számos mozzanatát kiegészítő megjegyzései zárták le. Bevezetőül Turóczy-Trostler hiányolta a fiatalság további hozzászólásait, hiszen szerinte ezek mutatnák meg, hogyan tükröződik az idősebb nemzedék monografisztikus igénye a fiatalságban. Egyébként örömmel állapította meg, hogy a felvetett problémák változatossága egymagában is igazolja a disszertáció jelentőségét, időszerűségét. Ezután, mint Tóth Árpád kortársa és barátja, azt körvonalazta, mennyiben járult hozzá saját adalékai-val a disszertáció anyagához. Nehány adattal valóban szolgált Kardos László művéhez; mindazonáltal a szerzővel folytatott megbeszélései nem voltak olyan rendszeresek, amint helyes lett volna. Korábban közölt adatait tehát érdemes nehánnyal megszereznie. A Négyesy-féle stílusgyakorlatokkal kapcsolatban emlékeztet arra, hogy egy alkalommal Négyesy a stílusgyakorlatok

keretében igen melegen emlékezett meg Vörösmartyról, akiről egyébként aznap tartott előadást a Kisfaludy-Társaságban. Turóczi-Trostler valószínűnek tartja, hogy a szeminárium résztvevői, köztük Tóth Árpád számára ez a mozzanat „fedezte fel” Vörösmartyt, megvetve alapját annak a Vörösmarty-tiszteletnek, amely a Nyugat körében sokáig megvolt s többek között a Vörösmarty-Akadémiához vezetett.

További visszaemlékezéseiben Turóczi-Trostler foglalkozott Tóth Árpád Hajnali szerenád című kötetéről írt ismertetésével a Pester Lloyd 1913-i évfolyamában, cáfolta a kezdő Tóth Árpádról keringő széplelek-legendát, majd rátért a dekadencia problémájára. Ellentétben Kardos Lászlóval, szerinte sem képzelhető el „haladó” dekadencia. Haladó csupán az elzárkózás, a magány elleni harc, s dekadens költő akkor lesz progresszív, ha magányából ki akar törni. Ezért annyira letisztult, elmélyült a halállal viaskodó Babits és Kosztolányi lírája is. De ez a vita nemcsak a dekadencia problémáját vetette fel, hanem a lírai realizmusét is. Ez pedig oly fontos kérdés, hogy érdemes lenne a lírai én és a lírai realizmus problémájának külön kongresszust szentelni. Turóczi-Trostler egyébként azért talál lírai realizmust éppen Tóth Árpádnál, mert versei, amint már 1913-ban megírta, tele vannak érzéletes szemléletességgel. Versei nyomán, bármilyen régen olvastuk is őket, vizionárius, érzéki kép marad meg az emberben. Verstechnikája — írta Turóczi-Trostler annak idején — az aranyművességre emlékeztet és néha különös, virtuóz játékokhoz vezet: a ritmus széttöredezik s csak gondolati tartalmuktól elszakadó szavak rezegnek tovább az ember fülében.

Beható tisztázást igényelne Tóth Árpád viszonya több irodalmi folyóirattal, köztük a Héttel. A Hét mintegy előiskolája volt a Nyugatnak; „csak az maradt ki, akit kimarasztaltak, vagy aki maga nem akart munkatársa lenni a Nyugatnak”.

Sok problémát vet fel a Független Szemle is. Kétségtelen, hogy ez radikális alakulat volt. A szabadkőművesek szintén támogatták, különösen pedig azok az írók, akik mintegy kiszorultak a hivatalos világból. Ennek a lapnak igen fontos missziója volt. Munkatársai közt akadtak emigránsok is, s egyik számának címlapján akkor, amikor Szabó Dezsővel együtt Tormay Cecil uralkodott a magyar Olimposzon, mégis ez állt: „A karaván halad és egy sötét kis kutya ugatja.” S Tóth Árpád mert ebbe a lapba írni, bár néha nem tudta, miből él majd a jövő héten.

A Nyugat írói gárdájával kapcsolatban Turóczi-Trostler figyelmeztetett arra a nagy szerepre, amelyet tanárok, illetve hajdan tanári pályára készülők játszottak a Nyugat első nemzedékében. Ezt a kérdést érdemes lenne közelebb-ről vizsgálni, hiszen széles történelmi távlatba állítható: Szenczi Molnár óta megfigyelhető a magyar tanárságnak és prédikátorságnak irodalmat erjesztő és felszabadító szerepe.

Ami a versformákat illeti, a felszólaló nem ért egyet Gáldi Lászlónak a verstani részek bizonyos elnagyoltságát kifogásoló megjegyzésével; a verselemzést inkább kissé sokallja jelen alakjában is. Elismeri viszont, hogy a jambus kezelésmódja éppen úgy összefügg a Nyugat költői forradalmával, mint bármely más formai mozzanat, például a szonett divatja.

Vizsgálatot igényelne a Nyugat körének és az antikvitásnak viszonya is. Miért van az, hogy az antikvitas cselekvő szerepe Vörösmartynál szinte megszűnik; Aranyánál van ugyan belőle, később azonban egyre kevesebb, majd Babitsnál ismét jelentkezik. Ezzel kapcsolatban felmerül a kérdés, tulajdon-

képpen miféle különbség van a nagy európai példaképek és az antik példaképek közt. Talán abban rejlik a különbség, hogy az antikot szeretjük és tiszteljük, de mindennapi esztétikai szükségleteink kielégítésére mégsem hozzá fordulunk. Tehát ebben az esetben „inkább Tóth Árpád mint Horatius, inkább Kosztolányi vagy Juhász, mint Catullus...”

Befejező szavaiban Turóczi-Trostler akadémikus ismét nyomatékosan kiemelte az értekezés jelességeit; persze számos tétellel lehet és kell is vitatkozni, továbbá kívánatos lenne, ha a jelölt „megszívlelné az opponenseknek azokat a kifogásait, amelyek történelmileg, filológiaiilag, biológiaiilag mindenestre megokoltak”.

Kardos László válaszában mindenekelőtt *Benedek Marcell*nak az irodalmi rangsorolásra vonatkozó aggodalmaival foglalkozott. Kardos szerint bizonyos sorrend mégis állítható fel, s hogy ez a sorrend idővel módosulhat, erre jó példa a Hét évszázad versei c. antológia, amely már több verssel szerepelteti Juhászt és Tóthot, mint Babitsot és Kosztolányit. Valamelyes rangsorolás tehát nemcsak lehetséges, hanem elkerülhetetlenül szükséges. Ezzáltal nem kívánta az efféle kísérleteket társadalmi-esztétikai gyökereit közelebből megvizsgálni; a kérdésre úgyis vissza kell még térnie Bóka László opponensi jelentésével kapcsolatban. A Tóth-család genealógiájának első pillantásra száraz bemutatását is védelmezte: szerinte ez azért volt szükséges, hogy utána annál jobban hasson a költő gyermek- és ifjúkorának szélesebb, színesebb rajza. Köszönettel fogadta Benedek Marcellnak a kapitalista sajtó irodalompolitikájával kapcsolatos észrevételét. Ami az elégikus költő és a harcos cikkíró közti különbséget illeti, Adyra utalt ömage is, idézve jegyzetben Bókának egyik idevágó megállapítását. A műfordításokkal kapcsolatos észrevételekkel egyetért; Tóth László síremlékének leleplezését természetesen megemlíti.

Bóka László opponensi véleményéből a jelölt néhány olyan általános problémát emelt ki, amelynek jelentősége messze túlnőtt a vitára kerülő tanulmány keretein. Feltétlenül egyetértett Bókával abban, hogy a lírai realizmussal foglalkozni kell, de véleménye szerint ami ennek a kérdésnek elvi síkon való felvetését illeti, ez nem lehet éppen egy Tóth-monográfia feladata; egyébként ebből a monográfiából is kitetszik, hogyan vélekedik a szerző a lírai realizmus elemzéséről mint elméleti feladatról. Ami pedig a lírai realizmus konkrét tanulmányozását illeti Tóth Árpád esetében, Kardos ama nézetének adott kifejezést, hogy talán többet tett a kérdés felvetésénél, s helyesen járt el akkor, amikor elméleti alapvetés helyett tüstént belefogott ennek a realizmusnak módszeres feltárásába. Nemcsak élettrajzi, hanem ideológiai fejlődést igyekezett felfedezni a tanulmányozott költői életműben, sőt arra is törekedett, hogy Tóth Árpád versformáinak változását, fejlődését szintén belső okokra vezesse vissza. Így „a kérdés mint elméleti kérdés talán elfutott”, de Tóth Árpád realizmusának konkrét kérdése mégsem maradt egészen megvilágítatlan. Az új fejlődésrajz vonalaiban és árnyalataiban a szerző céltudatosságáról tanúskodik, tehát szó sem lehet arról, hogy az értekezés — amint Bóka mondta — „szándéktalanul” szolgáltatott adalékokat a lírai realizmus vizsgálatához. Egyébként a jelölt opponensével együtt vallja, hogy a lírai realizmus elméleti problematikájával is meg kell birkóznia az irodalomtudománynak.

Irodalmunk tegnapijával kapcsolatban nagyon fontos a Nyugat költőire vonatkozó sorrendi kérdés. Mivel ez a probléma voltaképpen így egyszerűsíthető le: ki a nagyobb költő, Babits-e vagy Tóth Árpád? — éppen e ponton

a jelölt erősen hajlik Benedek Marcell finom és tapintatos türelme felé, amely az ilyen kérdéseket *ab ovo* elhárítja. Mindenesetre tény, hogy az utolsó tíz évben Babits az irodalmi köztudatban veszített rangjából, s kiadványaink Tóth Árpádot fölébe emelték Babitsnak, emellett azonban tény az is, hogy Babits valóban nagyobb formátumú jelensége irodalmunknak; ha ezt állítja Bóka László, akkor nyitott kapukat vív. Ámde maga a tanulmány sem kisebbíti Babitsot, hiszen Kardos pl. azt írja, hogy Tóth „maga elé engedi a problémák hatalmasabb körében, egyetemesebb igényekkel, szenvedélyesebben csapongó Babitsot”. Mindenesetre elkerülendő, nehogy a dolgozat egészének optikája Babitsot méltánytalan helyzetben tüntesse fel: lényegében azt kell kifejezésre juttatni, hogy „Babits izgalmasabb, nagyobb formátumú, összetettebb, átfogóbb és hatásosabb figurája irodalmunknak. viszont Tóth Árpád egységesebb, hibátlanabb, hűségesebb.” Mindez persze még nem a probléma megoldása, de talán érezteti, „milyen malomkövek közt őrlődik itt az irodalomtörténétíró”.

Bóka László legsúlyosabb kifogása a tanulmányban észlelhető szépítő törekvésre vonatkozik. Ami az Esztendőt illeti, valóban nem szabad Tóth Árpádnak e folyóiratnál való működését a költő és Hatvany személyes viszonyára leegyszerűsíteni. Kétségtelen azonban, hogy a költő számára akkor ez a folyóirat volt az egyetlen mentőöv. A nyomorban és tudóbajban fuldoklónak eszébe jutott-e azon töprengeni, vajon az induló orgánum nincs-e ellentétben az ő világnézetével? S nem nyílt-e alkalom itt egy fronton dolgoznia az Esztendő szerkesztőivel, akik mind a Nyugat emberei voltak (Hatvany, Karinthy, Kosztolányi)? Ebben az időben a költő nem tudhatta magát balra Hatvanytól, nem támadhattak még „progresszívista aggályai az Esztendő netánvaló reakcionizmusa felől”. Ne feledjük, hogy még előtte vagyunk a magyar proletárdiktatúrának!

Volt-e a költőnek az Esztendőnél bármiféle irányító szerepe? Maga Bóka elismeri, hogy a lap antibolsevista szellemében Tóth Árpádnak semmiféle része nem volt. De lehet-e egyáltalában ilyen szellemről szó? Egyértelműen antibolsevista közleményt a folyóiratban nem találunk, kivéve Gorkij néhány — hiteles vagy apokrif? — naplótöredékét az orosz proletárforradalom idejéből. Kardos elfogadja, hogy ez az írás antibolsevista hatású lehetett. Egyébként azonban, bár a folyóirat polgári orgánum volt, s mint ilyen, távol állt a bolsevizmustól, dús választék áll rendelkezésünkre a folyóiratnak olyan megnyilatkozásaiból, amelyek valósággal propagandát csináltak a forradalomnak, sőt magának a szovjet rendszernek. S tagadható-e, hogy a folyóirat munkatársa volt Barta Lajos, Gábor Andor, Várnai Zseni, Kassák Lajos, Juhász Gyula, Móricz Zsigmond, Bölöni György? Az Esztendő nemcsak „Dosztojev-szkij, a bolsevik” címen közölt cikket, hanem leköszölte — a forradalom eseményeinek számos elemzése után — az új orosz alkotmány főbb részeit is, s ehhez nyíltan szovjetbarát kommentárt fűzött.¹

Természetesen az Esztendő antibolsevizmusának cáfolata nem jelenti, hogy ennek az orgánumnak bolsevik hajlandóságáról egyáltalában szó lehetne. „A lap liberális, helyenként radikális, polgári, általában lelkes októbrista

¹ Kardos László a következő részletet idézte: „Az új köztársasági alkotmány már életbe lépett és az oroszok bízatra veszik, hogy idővel nemcsak Oroszország viszonyait, hanem az egész világrendet átalakíthatják, mindenütt a dolgozó népnek egykor titkos álma és ma egyre nyíltabb kívánsága szerint.”

(„őszirózsás”) nézeteket propagált”; mindent összevéve „polgári, szórakoztató, nem eléggé elvies, de elveiben mégis az októbrizmushoz szító röví volt az Esztendő”. Tény az is, hogy a 19 utáni Est-lapok jellegzetesebben „antibolsevista” orgánumok voltak. S ha költőnknek az Estnél töltött esztendőket „megbocsájtjuk”, miért hánynók szemére az Esztendőnél töltött hónapokat? Kár, hogy az Esztendő általános jellemzése a dolgozatból kimaradt, ezt a hiányt a szerző pótolni szándékozik.

Bonyolultabbnak érzi a dekadencia problémáját. Nagyon veszélyesnek tartja „minden olyan mozgalmat, állapotot, irányzatot” mindenestül a dekadencia fogalma alá terelni, amely a maga idején mint dekadens állapot vagy mozgalom szerepelt. Féligazság, ha — egyetértve Rákosi Jenőékkal — századeleji líránkat ma is fenntartás nélkül egyszerűen dekadensnek bélyegezzük. Meg kell látnunk, hogy maga Tóth Árpád saját korai költészetét egyik versében „az önmegvetés egy nemével... játéknak, lim-lomnak, szép szemétnék” ítéli, s meg kell látnunk azokat az elemeket is, amelyek Tóth Árpád dekadenciájából már felfelé mutatnak. Ilyen 1909-ben írt ódája Ady Endréhez: ebben a költő — aki ekkor magát így jellemezte: „félénk apostola az én erős Uramnak” — egyszerre volt dekadencia és erő, hanyatlás és emelkedés. „Mert aki félénk, aki gyáva, az nem apostol, s aki apostol, az nem gyáva, nem félénk, hanem, még ha szelíd is: hirdető és megszállott. De Tóth mind a kettő volt, egyszerre, elválaszthatatlanul. Idővel a félénkség csökkent benne, az apostoliság nőtt”.

Semmi esetre sem lehet tehát védelmezni a Bóka kifogásolta „emelkedő dekadenciát”: ez fából vaskarika lenne. Nem szabad azonban a Nyugat költőit a dekadencia mocsarába kritikátlanul belenyomni; a kiegyezés első évtizedeiben látott hanyatlással szemben mégis ők jelentették az emelkedést. Bóka veszélyesnek tartja ezt a kettős szemléletmódot; kétségtelenül jár ez bizonyos veszélyekkel, de csak annyira, amennyire minden ilyen kényesebb, aprólékosabb művelet. Minden dekadenciát természetesen nem szabad progresszívnek minősíteni, viszont elvetni egy módszert csupán azért, „mert kontár és ellenség esetleg visszaélhet valamikor vele, ez nem tetszik helyesnek”.

Ezek után a jelölt bizonyítottnak vette, hogy a Hajnali szerenád költőjénél dekadens és emelkedő mozzanatok „együtt, keverten jelentkeznek”.

Kardos László végül kijelentette, hogy „tüzetesen” és „szenvedélyesen” foglalkozott Bóka bírálatával: ez az opponensi vélemény ugyanis olyan kérdéseket vetett fel, amelyek a szerzőt is sokáig izgatták s amelyekkel kapcsolatban nem is kívánt végleges megoldásokat adni. Ha tehát nem is sikerült opponensét a maga igazáról meggyőznie, talán legalább új oldalukról világított meg egyes problémákat.

Tolnai Gábor opponensi véleményére Kardos rövidebben válaszolt. Elismerte a disszertáció bizonyos aránytalanságát, de kifejtette, hogy a debreceni éveket azért ecsetelte oly kimerítően, mivel véleménye szerint mindig a kialakulás éveit kell összes fontos mozzanataival együtt megvilágítani. Mihelyt Tóth Árpád „felnőtt”, a biográfiai adatok szerepét már átveheti a közélet, a társadalmi-politikai háttér és levegő rajza, s az író tudatosan vizsgálta ezután inkább művészként, semmint sokféle közvetlen emberi hatás alatt formálódó egyénként. Mindez persze a kritika súlyát inkább csökkenti, de nem szolgálhat kielégítő ellenérvnek. Elvben az életpálya minden szakaszát egyforma alapossággal meg kell világítani, ezúttal azonban — az előmunkála-

tok hézagossága miatt — erre nem volt lehetőség. A munka kidolgozását a szerző mégsem halogatta; valószínűnek tartja ugyanis, hogy az összképet az ezután felbukkanó adatok sem módosítják döntő módon. Kíváncsian azonban, hogy számos részlet, pl. a Négyesy-féle stílusgyakorlatok rövidesen feldolgozóra találjanak.

A 20. századi jambus dolgában csak a többi korabeli költő jambusainak hasonlóképpen alapos vizsgálata után lehetne megállapításokat tenni. Egyelőre szolgáljon a további kutatások alapjául Tóth Árpád jambusainak itt nyújtott tárgyalása. — Ami Szabó Ervin radikalizáló hatását illeti, ezt Kardos lehetségesnek tartja; e kérdéssel különösen az elkészítendő Babits-monográfiában kell majd foglalkozni. — Játék és költészet problémáit csupán másutt lehet alaposabban tárgyalni; egyelőre abból, amit Kardos a Nyugat dekadenciájáról és formalizmusáról mondott, némi fény derül erre a kérdésre is. Ami Tóth Árpád magánleveleinek szabadszájúságát illeti, valóban meggondolandó, szabad-e ezt a bomló burzsoá kultúra fertőzetéből származtatni. A Csokonai-párhuzam, amelyre Tolnai utalt, stílustörténeti okokból azért nem helytálló, mert — ellentétben a Tóth-versék éteri tisztaságával — a szabadszájúság egyes jelei behatoltak Csokonai költészetébe is. — Tolnai kisebb helyreigazításait, így a Begyáts Lászlóra vonatkozót, Kardos köszönettel fogadta, s egyben háláját fejezte ki opponenseinek segítő fáradozásáért.

A jelölt ezután a hozzászólásokkal foglalkozott. *Földessy Gyulának* az Ady-hatásra vonatkozó észrevételeit elfogadta, s rámutatott, hogy maga is 15 lapot szentelt Ady hatásának. Az ún. nibelungizált sor tárgyában azonban nem ért egyet Földessyvel: erről a versképletről, valamint a kérdéses sor európai háttéréről maga Tóth Árpád nyilatkozott, a költő tehát nem véletlenül talált rá erre a formára. Védelmezhető az az álláspont is, hogy a Hajnali szerenádhoz képest a költő eredeti verseinek jambizálása is pontosabbá vált, a metrumnak erősen szabad kezelése később egyre ritkul. *Gáldi Lászlóval* a jelölt egyetértett abban, hogy egy kiszakított idézet vagy szó mindig sokkal kevesebbet mond, mint az összefüggő szöveg. Elvben tehát a rímet sem lehet a verstől elszakítva tárgyalni, de sajnos a gyakorlatban teljesebb szövegrészek idézése Kardos szerint lehetetlen. A nibelungizált sorral kapcsolatos érvelésre azért nem tért ki újból, mert már Turóczy-Trostler akadémikus feleslegesnek mondta minden ilyen esetben a túlságosan messzire menő történelmi visszatekintést. „Pótláb” ebben a konkrét esetben annyit jelent, hogy Tóth Árpád a magyar 6 szótagos félalexandrinust még egy szótaggal megtoldotta. A *forró orcám*-végű verssorral kapcsolatban Kardos megjegyezte, hogy ezt a sort maga sem tartja rossznak, s általában semmiről sem kíván nyilatkozni addig, amíg a tartalommal való összefüggést meg nem vizsgálja. A többi megjegyzést illetően elfogadta Gáldi László véleményét. — *Bokor Lászlónak* válaszolva Kardos megállapította, hogy a Nyugatnál jelentkező dekadens mozzanatoknak az imperialista burzsoáziának nevezhető réteghez való viszonyáról csak hosszabb vizsgálódás alapján lehetne hozzászólni. Teljesen egyetértett viszont Bokorral abban, hogy 1919 után bármely szerényebb tiltakozás a rendszer barbársága ellen többet jelentett mint 1919 előtt. Ha ekkor valaki *keresztény* helyett azt írta *krisztusi*, „már ezt a finom árnyalatot is olybá vették, hogy a kereszténység igazi magját akarja hangsúlyozni, s nem áll a hitlerizmusnak barbár, vandál, kannibáli álláspontján”. *Turóczy-Trostler* felszólalásával Kardos általában egyetértett; néhány megjegyzéssel Négyesy és Tóth Árpád viszonyát igyekezett még pontosabban megvilágítani.

A továbbiakban készséggel elismerte, hogy valóban alaposabban kellett volna tárgyalnia a Héttel és Kiss József személyével kapcsolatos kérdéseket. Végül a monográfusi ökonómiára hivatkozott : a dolgozatnak lehetnek és bizonyára vannak is kevésbé elmélyült részei, azonban a kutatásnak „termékeny korlátaira”, vagyis azokra, amelyek nélkül egy mű nem készülhet el, a szerzőnek mégis gondolnia kellett.

Az elnök kérdésére, kielégítőnek találták-e a jelölt válaszát. Bóka László jelentkezett szólásra, s Kardos László válaszában erényeire mutatott rá : fiatal tudósjelöltjeink is megtanulhatták tőle, „hogyan kell szenvedélyesen, de sértődés nélkül és a bírálat lebecsülése nélkül válaszolni egy bírálatra”. Ami a realizmus ügyét illeti, természetesen nem lehet kívánni minden monográfiától elvi elmefuttatást ; ebben az esetben szükséges lenne azonban legalább a mű utolsó fejezetét kissé kibővíteni, s bemutatni, hogyan vált Tóth Árpád „kis-realizmusa”, „részlet-realizmusa” végül az ő „nagy-realizmusává”. Babits és Tóth Árpád viszonyával kapcsolatban nem arról van szó, ki nagyobb költő ; e tekintetben az opponens is eléggé közel jár Benedek Marcell álláspontjához. Inkább a magyar irodalom fejlődésének szemszögéből kell az ilyen kérdéseket megközelíteni, vagyis azt kérdezni, melyik írónak volt a fejlődés szempontjából nagyobb jelentősége. A probléma további tisztázása korszerű Babits-monográfia nélkül elképzelhetetlen. Tóth Árpádnak a dekadenciához való viszonya is további tisztázást kíván : Bóka egyszerűen nem tartja Tóth Árpádot dekadensnek. Tóth Árpádnak nem a dekadenciája emelkedő, hanem ő maga emelkedő költő, aki azonban egy korszak félreértésének áldozata. „Az a költői nemzedék, amely az elmaradott félfeudális magyar viszonyokkal szemben eszményének tartotta a fejlődöttebb nyugati demokráciák állapotát, abba az optikai csalódásba esett, hogy ezeknek a nyugati demokráciáknak, a dekadens polgárságnak a költészetét egyenértékűnek tartotta a nálunk fejlettebb politikai helyzettel.” A költészetet tehát a társadalmi forma tartozékának vélték, s ez a feltételezés vezetett bizonyos tévedésekhez. Tóth Árpádnál valóban vannak dekadens elemek, de az emelkedő vonalat ezek nem érintik. Végül Bóka László örömet fejezte ki azzal kapcsolatban, hogy az előmunkálatok hiányossága sem tartotta vissza Kardost műve kidolgozásától, s hogy ezúttal neki, mint opponensnek egy olyan tanulmányt kellett mérlegre tennie, amelynek szerzőjéhez őt a barátság szálai is fűzik.

Mivel a két másik opponens nem kívánt válaszolni, Turóczy-Trostler elnök zárószavára került sor. Az elnök megállapította, hogy a vita kellő mértékben kidomborította a disszertáció értékeit. Egyben a vita színvonalas is volt : opponens és jelölt nem bagatellizálták egymás érveit, s ez példaadó lehet a fiatal kutatók tudományetikai és filológiai magatartása szempontjából is. Persze maradtak megoldatlan kérdések : a lírai realizmusra, a lírai énre és a lírai hősré más alkalommal részletesebben kell visszatérni. Bóka László közelebb vitt a dekadencia kérdésének megoldásához ; végeredményben a dekadencia semmiféle formában sem mutathat emelkedő tendenciát, sőt csak akkor lehet emelkedő a költő, ha harcol a dekadencia ellen. Tóth Árpád azonban idáig jutott el, s ebben a pozitív eredményben az összes résztvevők egyetértenek.

Az elnök ezután felfüggesztette az ülést s a bírálóbizottság határozathozatalra vonult vissza. Az ülés újbóli megnyitása után a bizottság titkára a következő javaslatot olvasta fel :

„A bírálóbizottság megállapította, hogy Kardos László tanulmánya kiváló irodalomtörténeti munka, amely mind Tóth Árpád költői pályájának megvilágításában, mind pedig műveinek elemzésében a marxista irodalom-esztétika szempontjait úttörő módon alkalmazta. Egyes hiányokra az opponensek rámutattak; e kérdések további vizsgálatra várnak. A bizottság a jelölt választát mintaszerűnek találta: Kardos László az opponensek ellenvetéseit részben elfogadta, részben szilárd érveléssel sikerült saját felfogását érvényesítenie. Mindezek alapján a bírálóbizottság egyhangúan javasolja a Tudományos Minősítő Bizottságnak, hogy Kardos Lászlónak a doktori fokozatot ítélje oda.”

A vitát összefoglalta

Gáldi László

a Bizottság titkára

FODOR ISTVÁN: „A NYELVTANI NEM A SZLÁV NYELVEKBEN” CÍMŰ
KANDIDÁTUSI DISSZERTÁCIÓJÁNAK VITÁJA

A Tudományos Minősítő Bizottság 1956. jún. 6-án tartotta meg Fodor István disszertációjának vitáját. A bíráló bizottság elnöke: Bárczi Géza, titkára: Sipos István. A bizottság tagjai: Décsy Gyula, Király Péter voltak.

A kandidátusi disszertációnak két opponense volt: *H a d r o v i c s L á s z l ó* és *S u l á n B é l a*. A bírálók egybehangzóan, s örömmel állapították meg, hogy ez az első általános nyelvészeti dolgozat. Szerintük azonban a téma sokrétűségével és kiterjedésével túlhaladta az aspirantúra követelményeit és időkereteit. Helyesebbnek tartották volna, ha az értekezés egy szláv nyelvet vagy legfeljebb a szláv nyelvek egy csoportját ölelte volna fel. Ez esetben jelöltnék módja lett volna önálló kutatásokra, anyaggyűjtésre, és pontosabb filológiai munkát végezhetett volna.

Az opponensek részéről a jelölt megállapításaival kapcsolatban a következő észrevételek és kiegészítő megjegyzések hangzottak el.

H a d r o v i c s L á s z l ó:

A jelölt minden szláv nyelvénél külön-külön vizsgálja a ragok és képzők genus-megkülönböztető szerepét, a genus szempontjából aktív vagy passzív szavak viselkedését szintaktikai szerkezetekben. Így ugyanaz a formula 14 esetben ismétlődik. Fenti jelenségeket egy-egy esetleg két példával illusztrálja. Vázolt feldolgozáshoz a jelölt az anyagot az egyes szláv nyelvek összefoglaló történeti és leíró nyelvtanaiból meríti — önálló kutatásokat nem végzett, anyaggyűjtés céljára szövegeket nem dolgozott fel. Opponens a dolgozatnak ezzel a munkamódszerével és felépítésével nem ért egyet. A készen kapott anyag egymás mellé sorakoztatása nem adhat igazi képet a jelölt kutató, rendszerező, elvonatkoztató képességéről. Másrészt a dolgozat imponáló terjedelme ellenére a részletekben nem elég mély. Az érdekes pedig éppen az lett volna, ha részletes elemzéssel azt tudta volna kimutatni, hogyan alakultak ki egy-egy szláv nyelv genus-viszonyai. Helyteleníti, hogy a jelenségek leírásánál túlságosan a mai nyelvállapot síkján mozog. A tanulmány aránylag

legönállóbb részének tartja az élő — élettelen, illetőleg személy — nem személy kategóriát vizsgáló fejezetet. Hasonló a nem és a névragozás viszonyát tárgyaló fejezet is. Ezekben vitába száll tudósokkal, de állításait itt sem támasztja alá saját kutatású eredményekkel.

Részletekre vonatkozóan megjegyzi, hogy a szlovén genusjelenségeknél az ige duális ragjait is meg lehetett volna említeni. Az orosz nasekomoje — rovar szót nem tartja szerencsés példának, mert aránylag fiatal tükörszó. A das Deutsche, le francais — német, francia nyelvhez hasonló szláv használat megfogalmazása nem pontos. A szerb—horvát hímnemű főnevek között — e végződés is előfordul. A szerb—horvát jelzői használatú participiumok tárgyalása túl sommás és téves. A szerb—horvát part. act. II. alakjának — o végződése nemcsak azért különböztethető meg könnyen, mert magánhangzó után áll. A nemet megkülönböztető szerb—horvát képzők felsorolása nagyon hiányos. A nehézkes vagy helytelen fogalmazás gyakran nehézzé teszi a szerző szándékának megértését. A személy — személytelenség helyett a személy — nem személy terminus használatát ajánlja.

Sulán Béla:

A jelölt célkitűzése speciálisan a genus szempontjából vizsgálni meg a szláv nyelvcsaládot, (egy nagyobb munka első lépéseként), hogy aztán általános következtetéseket vonhasson le. Egyben, sajnos, mindjárt korlátozza is e célt, mert csak az eddig feldolgozott anyagon kíván „végigmenni”, azaz lemond a genus-viszony önálló tanulmányozásáról, illetve az eddig végzett kutatások kiegészítéséről. Ez az értekezés egyik fő hiányossága, mivel a szláv nyelvek genus-viszonyainak irodalma eléggé hiányos, és egyenetlen, így a megrajzolt összkép sem lehet elég megalapozott és teljes. A készen talált anyagot morfológiai, szintaktikai, lexikológiai és szemantikai szempontból vizsgálja. Ez a módszer az értekezés egyik eredménye s vele a hiányos anyagból is több új eredményt hoz. Még több eredményt kapott volna, ha teljes következetességgel alkalmazza e módszert valamint a történetiség elvét. E módszerének köszönheti többek között a terminológia gyarapítását (aktív—passzív generitás, nyelvtani, nyelvtani—szemantikai, szemantikai generitás). A genus-megkülönböztető rag fogalma és műszava azonban nem következetes, sőt eléggé mesterkéltnak tűnik. Szláv nyelvészeti szempontból fontos, hogy a genus-viszonyok összehasonlító tanulmányozása, főleg a megoszlásos és az élő—életteleniség kategóriájába vágó genus-jelenségek alapos vizsgálata és összevetése alapján igazolja a szláv nyelvek három csoportra való beosztásának helyességét. Fodor a genust megnyilvánulása alapján szintaktikai kategóriának fogja fel — ami vitatható —, de maga is ellentmond saját meghatározásának a szófajok aktív és passzív generitásának bevezetésével. A jelölt itt nem tudott szabadulni Meillet, Sachmatov és Oberfalcer hatása alól. Ez utóbbi kongruencia meghatározásának formális vonásait már V. Mathesius is bírálta „Několik zásadních slov o kongruenci a o dvojí negaci” (Čeština a obecný jazykozpyt Praha 1947, 319—320) című írásában, — amelyet Fodor nem ismer. Bizonyára a téma nagysága s a kidolgozására szánt idő rövidsége miatt nem vizsgálja kellő gondossággal a jelenségeket, s ezért helytelenül általánosít, és téves következtetésekre jut, pl. a méltóságot, címet, rangot jelentő elvont eredetű cseh főnevek egyeztetésénél, a kníže és hasonló típusú főnevekkel kapcsolatban. Sajnos, az is előfordul, hogy az irodalomban nem ismeretes

jelenséget „új” jelenséggént tárgyal az egyik forrás (Oberfalcer) megfelelő helyének meg nem értése folytán. A jelöltnek további munkáiban nagyobb gondot kell fordítania a filológiai formai kellékekre. Kellően kell tagolnia. A tárgyalásnál nem lehet 1—2 utólag idézett példa alapján, vagy néhol példa nélkül messzemenő következtetéseket vonni le. A hivatkozásokat el kell különíteni a szövegtől.

Fodor István válasza az opponenseknek :

Egyszerre válaszol az opponenseknek, mivel elvi kifogásaik többnyire megegyeznek, csak a részletkérdéseket választja külön. Jogosaknak tartja az opponensek kifogásait a hibás vagy hiányos adatokkal, a munka megszerkesztésével, fogalmazásával, módszerbeli sajátásaival kapcsolatban. Ezeken túlmenően is javításokat eszközölt már a dolgozatban. Nem tudja elfogadni a dolgozat eredményeiként feltüntetett két megállapítást. Így Hadrovics László megállapítását, hogy e dolgozat igazi értelme és haszna, a jelölt tudományos horizontjának kiszélesítése, s nagy mennyiségű szakirodalommal való megismerkedés. Az ő véleménye szerint ez csak alapja lehet a tudományos munkának, de nem helyettesítheti. Mindkét opponens általános nyelvészeti munkát lát e dolgozatban, ő pedig általános vagy összehasonlító szlavisztikai műként kívánná elfogadtatni. Igaz, hogy a genus-viszonyokat vizsgálja általában, de ezt konkrét szláv anyagon végzi, mint Miklosich és Vondrák tették szláv összehasonlító nyelvtanukban. A szláv anyagon kívül, természetesen, más nyelvek genus-jelenségeit is vizsgálata körébe vonta, mivel jelen dolgozatát egy nagyobb elvi munka első részének tekinti.

Rátérve a dolgozat negatívumaiként értékelt megjegyzésekre, elismeri, hogy bár az anyaggyűjtő monográfiák is a nyelvtudomány továbbfejlesztésének nélkülözhetetlen eszközei, de megértést kér a régi anyagot rendszerező, újrendező, értékelő munkáknak is, amilyen az övé. Belátja, hogy nem minden kezdő kutató kezdheti ilyen természetű munkával, de magát alkalmasnak véli ilyen feladatokra is. Az opponensek által javasolt szűkebb téma alaposabb feldolgozását nem tudta volna megoldani, mert a szláv nyelvek közül elfogadhatóan csak az oroszról beszéli. A magyarországi szláv nyelveket, nyelvjárásokat nem ismeri, s történelmileg a magyar könyvtárak sem nyújtanak elegendő anyagot. Dolgozata egyenetlen, hézagos — mint az eddigi irodalom —, de sikerült egy általános képet adnia a genus jelenségekről a szláv nyelvekben. E kép mégjobban kidomborítja a hiányosságokat, s egyben figyelmeztet a feladatokra, melyek e területen a kutatókra várnak. A dolgozat értékét és jelentőségét abban látja, hogy ez az első összefoglaló kísérlet a genus sokrétű jelenségeinek bemutatására. Szándékában volt enciklopédikusan mindazt közölni, amit a genusról írtak, s talán az ilyen részeket minősíti Hadrovics László kompilatív jellegűeknek. Sajnálja, hogy Hadrovics László csak két fejezetben lát újat, pedig ezeken kívül éppen a kompilatív részekben számos új megállapításra jutott sok részletkérdésben (a semleges nem eltűnése a volgai oroszban, egyeztetési rendellenességek a polab nyelvben stb.). Sulán Béla nyilván félreértette, úgy vélvén, hogy kompromisszumra kényszerül, s a kevéssé ismert vagy éppenséggel ismeretlen nyelvek genus-viszonyainak tanulmányozásáról lemond. Éppen ellenkezőleg már bevezetőjében mondja, hogy valamennyi nyelvcsalád eddig feldolgozott anyagát kell vizsgálat tárgyává tenni. Sajnálatos, hogy Sulán Béla e téves kompromisszum teóriából vezeti le érteke-

zése egyes hibáit : önálló adatgyűjtés-hiánya, nyelvi jelenségek és gondolkodás elszakítása, azaz formalizmus. Az a látszat, hogy a genus-megkülönböztető ragoknál nem látja e ragok mibenlétét, onnan eredhet, hogy hol genus-megkülönböztető, hol genus-jelölő ragról beszél. Másrészt ez alapelv keresztülvitele is nehézségekbe ütközik gyakran (— o a semleges főnevek és a hímnemű főnevek sg. nom.-ban). Sulán Béla opponenssel szemben továbbra is vallja, hogy a genus alaktani elkülönüléseken nyugvó mondattani jelenség. Ezt Mathesius — akinek művét szándékosan nem idézte — és egyéb tekintélyekkel szemben, saját kutatásai alapján állítja. Elismeri, sőt kidomborítja, hogy a genus alaktani jelenség (aktív—passzív generitás, genus-megkülönböztető ragok, élő—élettelenység a keleti és déli szláv nyelvekben alaktani elkülönülés hiányában nem genus jellegű kategória), de ennek nem mond ellent azzal, hogy mondattani jelenség is (a mondatrészek kongruenciája következtében). A Hadrovics László által javasolt személy — nem személy elnevezést semmivel sem tartja szerencsésebbnek a személy—személytelenység helyett, bár gondolkodni lehet rajta. Helyes Hadrovics László meglátása, hogy dolgozata túlságosan a mai nyelvallapot síkján mozog, de lényegében azt az állapotot tükrözi vissza, amely a szláv nyelvek történeti kutatásában fennáll. A továbbiakban, Hadrovics László és Sulán Béla 3—3 adatbeli kifogásához igyekszik magyarázatot fűzni. A szerkesztéssel kapcsolatban Sulán Béla kifogására közli, hogy az egész dolgozat lezárása után kíván külön tanulmányt szentelni a nyelvtani nemnek. Hiányosságként tudomásul veszi a rendszertelen és nem megfelelő helyen történő példaközlést és stílusának nehézkességét. Az opponensek kifogásai helytállóak, de az állításaik igazolására felhozott példák nem állják meg a helyüket. Végezetül 7 pontban összefoglalja válasza lényegét és köszönetet mond azoknak, akik munkájában segítettek, főként Kniezsa István és Tamás Lajos aspiránsvezetőknek és a két opponensnek.

K n i e z s a I s t v á n :

Elmondja, hogy kész témával kapta Fodort aspirantúrája utolsó évében. Neki is az volt a véleménye — amit az opponensek körülírtak, — hogy a jelölt túl sok munkával kevés eredményt ér el, de ezt nem lehet kifogásolni, mert érdekes téma, amely még tanulmányokban sincs feldolgozva. A nyelvtörténeti része is azért nem elég erős, mert ez az egyes nyelvekben hiányosan van feldolgozva. A helyzet felmérése szempontjából is érdemes ilyen munkát csinálni.

T a m á s L a j o s :

A jelölt először az indoeurópai nyelvcsalád genus-viszonyait akarta feldolgozni. Ő beszélte rá a szűkítésre. Felhívja a figyelmet, hogy vannak a dolgozatban a reproductív anyagba vesző elvi jellegű észrevételek (az orosz nyelvjárások és köznyelv viselkedése a nemek tekintetében.) A feldolgozás 14-szeri ismétlődése a szláv nyelvek nagy száma miatt van. Az aktív és passzív generitást dialektikusan kell vizsgálni, mert aktív generitás csak ott lehet ahol passzív generitású megfelelők is vannak. Egyetért az opponensek ellenvetéseinek legnagyobb részével, de utal arra, hogy az ilyen természetű dolgozatok módszerének nálunk kevesebb hagyománya van, mint a magyar problémák feldolgozásánál.

Király Péter:

Havrának: Genera verbi című művét állítja példaképnek, amelyben elsősorban van nyelvjárási és csak másodsorban irodalmi anyag. Azaz Havránék önálló kutatást is végzett. Ha ezt Fodor is megtette volna, dolgozata színesebb, egyenletesebb lett volna. Főként a szlovák anyagnál hiányolja ezt. Felrója továbbá, hogy jelölt nem mélyül el az anyagban (duális és vocativus, az -ovi sg. dat., az -ou -u sg. inst. rag, az -r-, -s- tövű, -j végű főnevek, az -ová nőnem-képző). Végül téves adatokra hívja fel a figyelmet. A dolgozatot félig-meddig ő is úttörő munkának tartja.

Sipos István:

A forráskutatással, önálló anyaggyűjtéssel kapcsolatban megjegyzi, hogy téved Fodor István, ha azt hiszi, hogy a terepen kellett volna nyelvjárási anyagot gyűjtenie. De azokat a nyelvjárási és egyéb monográfiákat, amelyek Vondrák műve után jelentek meg, igenis be kellett volna dolgozatába dolgoznia. A módszer és források felhasználásával kapcsolatban felhívja a jelölt figyelmét, hogy helytelenül idéz, helytelenül általánosít, sok helyen nem értette meg az idegen nyelvű szöveget és adatai nem mindig pontosak. Ezekre a dolgozatból jó néhány példát idéz. Végül Fodor István görcsös védekezésével kapcsolatban úgy érzi, hogy el is felejtje, nem is az észrevételeket.

Fodor István válasza a hozzászólásokra:

A hozzászólások sok konkrétumát, mégha nagyrészt hibákra is vonatkoznak, köszöni. Az adatok legnagyobb részére azonban nem tud kapásból válaszolni. Sok esetben azért hozott csak egy példát, mert nem ismeri a kérdéses nyelvet. Sok dolognak az észrevételek alapján fog utánanézni. *Király Péter* kérdésére a nőnemű kongruenciával kapcsolatban csak azt tudja, hogy bizonyos esetekben fordul elő, pl. *není možná*. A forrásmunkák használatával kapcsolatban nem tartja szükségesnek, hogy önálló forrásmunkákra támaszkodjon. Nem hiszi, hogy kis utánjárással pótolhatta volna a hiányokat, mert a bevezetőben említett 8–10 szöveg vizsgálata is két havi munka volt. Sok munkához nem jutott hozzá, vagy könyvtárközi kölcsönzés útján későn érkeztek meg. *Sipos István* megjegyzésével kapcsolatban, hogy nem szívesen hallja saját dolgozatával kapcsolatban az észrevételeket, elismeri, hogy hosszan beszélt, de szükségét érezte a felrótt hibák cáfolásának.

Hadrovics László:

A jelölt válaszát bőven kielégítőnek találta, de úgy látja, hogy időnként mellékvágányra tévedt, pl. ő távolról sem kívánta, hogy egy délszláv dialektus hangsúlyviszonyait dolgozza fel. Nem tartja logikusnak azt az érvelést sem, hogy egy szláv nyelv genus-viszonyainak a vizsgálata több időt vett volna igénybe, mint az összes szláv nyelveké. Végül visszautasítja a munka folyamán nyújtott segítségért szép szavakkal mondott köszönetet, mert csak egy-egy könyvet vagy cikket jelölt meg átnézésre.

Sulán Béla:

Továbbra is fenntartja, hogy célszerűbb lett volna egy szláv nyelv kidolgozása régebbi és újabb szövegek eredeti feldolgozása alapján. Nem érti, hogy miért tiltakozik a jelölt dolgozata általános nyelvészeti jellege ellen, mintha az dehonesztáló volna. Az igaz, hogy az opponált kérdések közt vannak vitathatók, de a jelölt válaszai arra mutatnak, hogy nem latolgat minden körülményt. Egy meghatározás akkor jó, ha a lényegét fejezi ki. A genusnál tehát szem előtt kell tartani, hogy történeti kategória, amely sok helyen megszűnőben van vagy megszűnt. Fodor István genus meghatározása sem általában, sem a szláv nyelvekre nem pontos, mert nem mindig mondattani sajátságokban nyilvánul meg, amint azt a szláv nyelvek férfi és női foglalkozást, állatok hím vagy nőtényét kifejező külön képzők bizonyítják. A nyelv és gondolkodás egységénél sem lehet bizonyos nyilvánvaló összefüggéseket neglignálni, pl. a genus kategóriával rendelkező nyelvekben egy főnév sem képzelhető el nem nélkül, s néha a jelentést is a genus határozza meg: le livre — la livre, das Schild—der Schild, Das Kiefer, Der Kiefer stb. A történetiség nem domborodik ki eléggé a dolgozatban (a cseh neutrum többesszámmú egyeztetése nem is magyarázható e nélkül). Mindezeket meg kell fontolni a végleges meghatározásnál.

*

Vita után a bíráló bizottság a disszertációt a következő indokolással javasolja elfogadásra: a témaválasztás nem volt eléggé szerencsés, hasonló széleskörű téma ui. az aspirantúra ideje alatt teljes értékkel aligha dolgozható fel, és a vita során kiderült, hogy ezért az értekezésben hiányok vannak, mégis a jelölt kiterjedt ismeretekről tett bizonyosságot, igen nagy szakirodalmat dolgozott fel, olyan természetű munkát végzett, amelyre mintát nem találhatott, vizsgálatai pedig nem jelentéktelen tudományos eredményekkel is jártak.

A vitát összefoglalta:

Sipos István

a Bizottság titkára

N. SEBESTYÉN IRÉN: „SZAMOJÉD JELZŐS SZERKEZETEK” CÍMŰ DOKTORI DISSZERTÁCIÓJÁNAK VITÁJA

N. Sebestyén Irén doktori értekezésének vitáját a TMB. 1956. június 13-án tartotta. A kiküldött bírálóbizottság elnöke Ligeti Lajos akadémikus, titkára Gáldi László a nyelvtudományok doktora, tagjai pedig Kniesz István és Pais Dezső akadémikusok, Tamás Lajos levelező tag, valamint Mészöly Gedeon, a nyelvtudományok doktora voltak. Az értekezés opponenseiként Bárczi Géza akadémikus, Beke Ödön és Lakó György levelező tagok működtek közre.

A vitaülés megnyitása után a bizottság titkára a jelölt eddigi tudományos munkásságát, majd N. Sebestyén Irén értekezésének a téziseit ismertette.

A bizottság elsőnek Bárczi Géza opponensi véleményét hallgatta meg. Bárczi Géza bevezetőjében hangsúlyozta, hogy opponensi jelentése bizonyos mértékben arra a szakvéleményre épül, amelyet Hajdú Péter készített a

jelölt értekezéséről. Méltatva a téma megválasztásának helyességét, rátért az uráli mondat eredeti szerkezetével foglalkozó első fejezet bírálatára. Egyetért a szerzővel abban, hogy a szófajatlanság erősen a praeuráli korba tartozik, s hogy a névszói és igei fő az uráli korban már elvált egymástól, de úgy gondolja, hogy az ilyen szétválás rendkívül lassú folyamat lehetett és a nyelvterület egészen nem egyöntetűen ment végbe. Meglepőnek tartja azonban, hogy a jelölt a még szófajatlanságot mutató neutrális töveket egyszersmind nominális jellegűnek tartja. Ez a nézet nem áll messze a névszó elsődlegességét hangoztató felfogástól. Az a körülmény pl., hogy az uráli nyelvek verbum finitum alakjaiban sokszorosan ősi igenév rejtőzik, csak látszólag szól a névszó egyeduralma mellett, hiszen ahhoz, hogy igenév keletkezhessék, igeinek, igei főnek kellett lennie. De emellett az uráli nyelvek számos ige-tővének névszói használata a legrégebbi korokra sem következtethető ki. Mégis azt hiszi, hogy a jelölt felfogása jó irányban keresi a megoldást, oly értelemben, hogy a két szómondat összetapadásából keletkezett tagolt mondat két fő pólusa közül az alany mindig névszói jellegű, az állítmány pedig nem mindig igei jellegű lehetett, különösen akkor, ha állapotot fejezett ki. Az igei tövek száma bizonyára a cselekvés (s ezzel együtt a cselekvés idejének, szemléletének) megkülönböztetésére való törekvéssel egyre nőtt. De a régi formák még mindig sokáig megmaradtak, s innét van az, hogy gyakori a nominális (ill. igenévi) mondat olyankor is, midőn az állítmány cselekvést fejez ki. A továbbiakban a gyermeknyelvnek e kezdetleges kor nyelvi eseményeivel analóg jelenségeire utalt Bárczi Géza, ahol a kezdeti beszédben először szintén neutrális tövekből álló szómondatok jelentkeznek, s az igeik száma a tagolt mondatalkotásra való folyamatos áttéréssel kezd gyarapodni.

Több fejezet egyes részletmegállapításaihoz való hozzászólás után az opponens áttért a dolgozatban a főnévi jelzőről kifejtett álláspontnak a megvitatására, amely szerint a főnév és melléknév kategóriája az uráli alapnyelvben még nem különült el. Úgy véli az opponens, hogy ha formailag éppen nem is különböztette meg semmi a melléknévet a főnévtől, s főnévi-melléknévi tövek voltak is, ez nem vonhatja magával a melléknév kategóriájának tagadását, hiszen a névszó és ige formai megkülönböztetésének hiánya sem jelenti okvetlenül azt, hogy a két szófaj még nem vált el egymástól. Módszertanilag helyesnek tartja azt az eljárást a kérdés megoldásának megközelítésére, hogy a melléknévek etimológiája útján próbáljuk megállapítani, van-e több olyan szócsalád, amely a szamojéd és finnugor nyelvek zömében előfordul és mindig melléknév. Míg ez a vizsgálat meg nem történt, várakozó álláspontot kell elfoglalnunk ebben a kérdésben.

E fejezet eredményeit van hivatva támogatni a jurák melléknévekről szóló fejezet, amelyben a szerző kifejti, hogy a mai jurák melléknévképzők eredetileg nem sajátosan melléknévképzők voltak. Egyes melléknévképzőket pl. szervetlen hangoknak tart, másokat birtokos személyragokból eredeztet. Ez a feltevés nem látszik eléggé bebizonyítottnak. A többi szamojéd nyelv melléknévképzőit is meg kellene vizsgálni, s emellett a tárgyalt képzők eredeztetésében is lehetnek kételyek. Noha a szerző által felsorakoztatott bizonyítékok alapján korai is még kategorikus megállapításokat tenni, azért igen valószínűnek látszik az a tétel, hogy a melléknévképzők eredetileg más szerepűek voltak.

Az igenévi jelzőről, a hátravetett jelzőről és az értelmezőről szóló fejezetek tartalmas, rendszeres és jelentős áttekintését adják a kérdéseknek — állapította meg Bárczi Géza majd hosszabban foglalkozott a disszertációnak a

birtokos jelzöt tárgyaló utolsó fejezetével. Tanulságosnak tartja a fejezetnek a jelöletlen birtokviszonyt tárgyaló és a birtokos személyragokat a személyes névmás értelmezői szerepéből magyarázó részeit. A szerzőnek azzal a megállapításával kapcsolatban, hogy a szamojéd nyelvek *-n* ragos genitivusa és a finnugor nyelvekből kimutatott *-n* genitivus között semmi kapcsolat nincs, s hogy a szamojéd *-n* rag csak az érintkező szavak között másodlagosan keletkezett ejtéskönnyítő hang, idézi a szakvéleményt, amely szerint e kapcsolóhangok nem éppen szervetlenek, hanem a hangszalagzárhangok, többek között éppen a jurák genitivus hangszalagzárából álló ragja helyén jelennek meg. Hogy a gégezár valóban egy genitivusrag maradványa, azt bizonyítaná az a tény is, hogy a birtokosjelzőben a hangszalagzár a teljes *tő* végén jelentkezik. Azt pedig, hogy a genitivus ragja *-n* volt a szamojédban, a jurák birtokos személyragos genitivusi alakok és több szamojéd nyelv genitivusi alakjai támogatják. Bárczi Géza a két ellentétes vélemény között nem dönt. Véleménye szerint a kérdés rendkívül bonyolult, és a szakvélemény okfejtése igen komoly mérlegelést érdemel. Lehetségesnek tartja, hogy a jelöltnek a siklóhangra vonatkozó felfogása nem fog elég szilárdnak bizonyulni, mégis a szerzővel együtt azt hiszi, hogy az uráli genitivus rag föltevése nem valószínű. E véleménye azon alapul, hogy az ugor és a permi nyelvekben e ragnak a legcsekélyebb nyoma sincs, hogy egy ragos birtokos szerkezet nehezen illeszthető a nyelvfejlődésnek abba a fokába, amelyen az uráli alapnyelv állt, s hogy Ravila szerint is a nyugati finnugor nyelvek *-n* genitivus ragjának genitivusi funkciója másodlagos. Ebben az összefüggésben a szamojéd genitivus rag sem látszik éppen ősinek, bár a szerző siklóhang-teóriája talán nem bizonyul kielégítő magyarázatnak.

Bárczi Géza jelentésének bezárásaképpen hangsúlyozta, hogy a szerző olyan kérdéshez nyúlt, amely eddig alaposabb tárgyalásban nem részesült. Anyaggyűjtése nagy, anyagának elrendezése gondos és szakavatott, az értekezés ötletekben, eredeti megfigyelésekben gazdag, nagy tárgyi tudásra vall. Számos fő és részletkérdésben jelentős — olykor vitára ösztönző — eredményre jut, s ezért örömmel ajánlja a doktori fokozatra.

Következőleg Beke Ödön olvasta fel opponensi véleményét. A tárgy megválasztását helyesli. Az uráli mondatra vonatkozó megállapításhoz több finnugor nyelvből idéz adatokat. Véleménye szerint névszóról és igéről beszélni csak a tagolt mondat, s vele az alany és állítmány megjelenése után lehet. Midőn pedig az ige kategóriája kialakult, az első bővítmény a tárgy volt. A jelző pedig csak a névszó fogalmának kialakulása után jelenhetett meg. Ezért nem fogadja el a disszertációnak azt a Ravilán nyugvó megállapítását, hogy a mondat jelzős főnévből alakult ki.

A neutrális szók névszói jellegével kapcsolatban megemlíti, hogy a *Mavagy*, *Němvagy* óvőnevek s a párhuzamként említett jurák szavak nem lehetnek e kor emlékei, mert ezekben a második tag nem igenévszó, hanem 2. személyű igealak.

A disszertációnak a számképzéssel és egyeztetéssel foglalkozó részeihez kisebb-nagyobb megjegyzéseket fűz. Egyetért a szerzővel abban is, hogy az uráli alapnyelvben a főnév és a formális elemet nem tartalmazó melléknév kategóriája még egybeesett.

Az értekezésnek a hátravetett jelzöt érintő fejtegetéseit nem tartja meggyőzőnek. A hátravetett jelző Beke szerint nem ősi sajátysága sem a finnugor, sem a szamojéd nyelveknek.

Sebestyén Irénnek a genitivus eredetéről vallott magyarázatához azt a megjegyzést fűzi, hogy az uráli alapnyelvben s bizonyára az ősszamojédban is a birtokviszony kétségkívül jelöletlen volt, de kissé merésznek tartja azt a felfogást, hogy az ősszamojédban, sőt talán már az uráli alapnyelvben a birtokszón fellépő szervesen hangból fejlődött volna ki a mai genitivusrag. Beke véleménye szerint a genitivus ragja eredetileg birtok képző volt, s ezzel kapcsolatban bizonyos finnugor és indoeurópai nyelvekből vett példákra hivatkozik.

A disszertációt kiváló munkának és megvédésre alkalmasnak tartja.

Beke Ödön után L a k ó G y ö r g y lev. tag terjesztette elő opponensi jelentését. Hangoztatta a szamojéd nyelvekre vonatkozó kutatások és éppen a mondattani vonatkozású kutatások jelentőségét. Ezzel kapcsolatban megállapította, hogy az N. Sebestyén Irén dolgozatában felvetett kérdések kidolgozása nagyon időszerű volt. Véleménye szerint azonban jó lett volna, ha a szerző elvi állásfoglalást is adott volna arra nézve, hogy miért éppen az általa tárgyalt néhány kérdést választotta értekezése tárgyául. Nem ártott volna jeleznie, hogy milyen belső összefüggés áll fenn a tárgyalt kérdések között.

Az uráli szófajok kialakulásával foglalkozó fejezetnek a disszertáció élen való elhelyezését helyesli, mert így a dolgozat voltaképpen tárgya egy nagyobb egységbe ágyazódik bele. Kiemeli, hogy e fejezetben több elmélet magyarázatot ad a szerző (pl. a számnévi, a főnévi és a melléknévi jelzős szerkezetek kialakulására), végső benyomása — mint mondotta — mégis az, hogy ez a fejezet túlnő egy. jelzős szerkezetekről szóló monográfia bevezetésének a keretein, s bizonyos mértékig öncélú, önálló fejtegetés. Az alanyt és állítmányt tartalmazó kéttagú mondat kialakulásának magyarázata mellett nincsen benne eléggé kiemelve a jelzős szerkezetek kialakulásának a kérdése. s ezért a bevezető fejezet kapcsolata az utána következőkkel nem elég szoros.

Figyelemre méltó megjegyzéseket tartalmaz az opponens szerint az első fejezethez tartozó függelék is. Ebben N. Sebestyén Irén bizonyító anyagot ad a szamojéd nyelvekből Ravilának ahhoz a tételéhez, amely szerint a *t* többesjel eredetileg csak az állítmányhoz járult, s az alany megegyeztetése az állítmánnyal csak későbbi fejlődés eredménye. Lakó nem tartja szorosan a dolgozat tárgyához tartozónak ezt a kérdést, s több olyan megfontolást tesz szóvá, amelyek Ravila felfogása ellen szólnak. Ezek röviden összefoglalva a következők: a) Ravila nézete alapján fel kellene tennünk, hogy a *t* többesjel mindazon uráli nyelvekben, melyekben megvan a névszók többesszámában, különnyelvi fejlődés útján, másodlagos kongruencia kifejlődésével nyerte el ezt a funkcióját. Lakó szerint sokkal valószínűbb, hogy a *t* többesjel, ha eredetileg az állítmány többségét jelölte is, igen korán odáig fejlődött funkciójában, hogy esetleg már az uráli alapnyelv korában jelölhette az alany többsét is.

b) Ravila következtetéseit meglehetősen önkényeseknek tartja. Ravila pl. egyáltalán nem számol annak a lehetőségével, hogy a *t* többesjel az őscseremiszi korai szakaszában meglehetett a főnévragozásban is, noha a többesi *t* az igeragozásban megvan. Ugyanakkor azonban felteszi, hogy a permi nyelvek igeragozásából a többest jelölő *t* igen korán elveszett, holott a permi nyelvekben a többesi *t* egykori meglétének sem a főnévragozásban, sem az igeragozásban nincsen semmi nyoma.

c) Ravila egyik fő érve amellet, hogy a pluralitás eredetileg csak az állítmányon volt jelölve, az a cseremiszi sajátság, hogy a pluralitás ősi eszközökkel csak az állítmányon van jelezve, ugyanakkor pedig az alanyi, névszói

többszám jelölésére másodlagos jelek szolgálnak. Ezzel szemben a votjában éppen fordított eljárást találunk: többször előfordul, hogy a pluralitás csak az alanyon van kifejezve, az állítmányon pedig semmi nyoma a többesszám jelének.

A fenti érvek alapján N. Sebestyén Irén szamojéd példái ellenére sem tartja elfogadhatónak Ravila felfogásának olyasféle tolmácsolását, hogy a *t* többes jel az uráli kor végén sem jelölhette a névszó többszámát.

Fontosnak tartja Lakó György a disszertációnak „A főnévi jelző” c. fejezetben felvetett gondolatait a főnév és a melléknév elkülönüléséről. Véleménye szerint N. Sebestyén Irén fejtegetései nem tudják megnyugtatóan bebizonyítani, hogy az uráli alapnyelv megszűnte előtt még nem különült el egymástól a főnév és a melléknév kategóriája. Mégis nagy érdeműl ismerhető el, hogy e fejezetben sok új megállapítással és igen világosan dokumentálja a finnugor és a szamojéd nyelveknek mondattani téren megnyilvánuló rokonságát.

A dolgozatnak a formális elemet tartalmazó jurák melléktnevekről írt része sikeresen — bár végső következtetéseiben kissé mereven — bizonyítja, hogy a mai jurák melléknévképzőknek eredetileg nem ilyen funkciójuk volt. Érvelését az opponens az *-m* képző esetében nem tudja elfogadni. A szerző ezt a képzőt szervetlen hangnak tekinti, Lakó György viszont a disszertációban bemutatott anyag alapján nem lát olyan egységes fonetikai környezetet, amely egy ilyen szervetlen *m* kialakulását magyarázná: ez a képző mindenféle fonetikai helyzetben egyaránt előfordul.

Az igenévi jelző, a hátravetett jelző és az értelmező problémáival foglalkozó három fejezetre az opponens érdemleges megjegyzést, ellenvetést nem tesz, mivel ezek a részek többnyire régebben felmerült nézetek megerősítésül, kiegészítésül szolgálnak.

A genitivusról szóló fejezettel kapcsolatban azonban Lakó György azon véleményének ad hangot, hogy a szerző magyarázata a genitívus másodlagos, szervetlen voltáról nem meggyőző. N. Sebestyén Irén a genitívus ragként felfogható elemnek *n* alakban való megjelenését kapcsolatban látja azzal a ténnyel, hogy a reá következő birtokszó *d.* *t*, *g*, *j*, *s*, *ś*, *n*, *m* stb. hanggal kezdődik. Nem mondja meg azonban, hogy mi az a fonetikai tulajdonság, amely e hangokra egyformán jellemző, s amely egyaránt *n* szervetlen hangot eredményezett volna. E kérdésekre nem tér ki a szerző, s így a részletek tisztázása híján Lakó György a szervetlen hangokra vonatkozó magyarázatot nem tudja elfogadni. Egyúttal azokra a nehézségekre is utal, amelyeket N. Sebestyén Irén feltevésével kapcsolatban Hajdú Péter fejtett ki a Finnugor Konferencián. Ezek közül csak arra a megállapításra hivatkozik, hogy egy szamojéd *n* genitívus rag nyomainak szerinte valamennyi szamojéd nyelv birtokos személyragozásában kimutathatók.

A disszertáció fő eredményeihez fűződő hozzászólása után több részletkérdést tett még szóvá Lakó György: ezek néhány etimológiai összeállításra tartalmaztak kritikai megjegyzéseket, valamint az idézetek, utalások pontosságával, a dolgozat stílusával foglalkoztak.

Opponensi véleményének lezárásaképpen kiemelte Lakó György, hogy N. Sebestyén Irén megállapításai lényegesen gvarapítják a szamojéd nyelvek mondattanára vonatkozó ismereteinket, mondattani érvekkel hozzájárulnak a szamojéd és a finnugor nyelvek rokonságáról szóló tanítás igazolásához, egyidejűleg pedig nagy jelentőségű következtetésekre nyújtanak módot a

szerzőnek az uráli mondatrészek, ill. beszédrészek kialakulásának a magyarázatában. Ha e végső következtetések nem is mindig a legmeggyőzőbbek, kétségtelen, hogy a szerző sok eredeti gondolata és további vizsgálatot igénylő ötlete némi módosítással a jövőben kutatásokra is gyümölcsözően fog hatni. N. Sebestyén Irén disszertációja megfelel azoknak a követelményeknek, amelyeket a doktori értekezésekkel szemben támasztanak.

Az opponensi vélemények meghallgatása után F o k o s - F u c h s D á v i d hozzászólása következett. Azt a nézetét fejtette ki a felszólaló, hogy nem tartja meglepőnek a szamojéd nyelvekben a birtokos szerkezet jelöletlenségét, hiszen még egyes, idegen hatásoknak jobban kitett finnugor nyelvekben is olyan jelöletlen birtokos jelzős összetételek ismeretesek, amelyek még a magyar észjárástól is eléggé távol állanak (pl. votják *beste uramjn* 'Beste utcáján' szosz. 'Beste-utcán' vagy: zürjén *das-kik jura gundjil-mujas vile* 'a tizenkétfejú sárkány földjeire' szosz. '...sárkány-földekre').

K e l e m e n J ó z s e f arról szólt, hogy minősítő jelzőktől tipológiai, szerkezeti és nyelvhasználati szempontból elválasztja az ún. nevező jelzőt (pl. Pista fiam, Kovács János), amelyben a jelző funkcióját ellátó szónak a szerkezeten belül alapfunkciója a nevezés. Emellett esetről esetre lehet egyéb funkciója is (pl. egyénítés, családnevek esetén csoporthoz tartozás jelölése), de az alkalmiak mellett a nevezés mindig állandó funkció. Felhívja a figyelmet arra, hogy a jelzős szerkezeteket két szemszögből, a jelző és a jelzett szó felől is külön-külön kell megvizsgálni, s hogy a jelző funkciója a jelzett szó oldaláról nézve nem mindig azonos azzal a szereppel, amely a jelző felőli vizsgálatnál mutatkozik. Ha így vizsgáljuk a jelzős szerkezetek jelentésviszonyait, akkor a hátravetett jelzőt nem mindig minősíthetjük értelmezőnek és a jelző meg a tulajdonképpeni értelmező között nemcsak a szólam önállósága szempontjából tehetünk különbséget, hanem a jelentéstani viszonyok tekintetében is.

A szófajok kialakulásával kapcsolatban az a nézete, hogy a differenciálatlan és a differenciált szófaji kategória évezredek során is egymás mellett élhet. E párhuzamos egymás mellett élésben helyenként súlypont eltolódások lehetségesek voltak, de e kettősséggel számolnunk kell, mert különben csak merev kategóriákon keresztül szemléljük a nyelvi jelenségeket és nem kaphatunk hű képet róluk. Elképzelése szerint tehát számolnunk kell egy főnév-melléknévi kategóriával is, amely nem elsődlegesen főnév és nem elsődlegesen melléknév, hanem mindkét funkció ellátására alkalmas. A szófaji értékek kialakulásában nyilvánvalóan azután nagy szerepe volt annak, hogy egy bizonyos szó szófaji értéke a használatban hogyan realizálódott. Így nézve a kérdést pontosabban lehet megfogalmazni néhány tételt olyan esetekben, amikor eddig főnévi jelzőről beszéltek, ha a kategória nem is tisztán főnévi.

T a m á s L a j o s szükségesnek tartja, hogy a neutrális szófajok mellett neutrális szintagmákról is beszéljünk, amelyek az előbbiek alapján jöhetnek létre. A *lintu lentävä* típusról nehéz megállapítani, hogy néhány ezer évvel ezelőtt jelzős vagy predikatív szerkezet volt-e, s ezért ajánlja neutrális szintagmaként való kezelését. Ennek két tagja volt ugyan, de egyik pólusnak sem volt határozottabb, egyvalamely szófaj felé mutató jellege.

A jelöletlen birtokos szerkezetre vonatkozólag megemlíti, hogy a birtokviszony a baszk nyelvben is pusztán szórendi kérdés. A genitivus rag eredetének szempontjából fontosnak tartaná az uráli alapnyelv egész rendszerének megvizsgálását.

Pais Dezső volt a következő felszólaló. Régebbi megnyilatkozásait idézve kifejtette, hogy ő a *Mavagy*, *Némvagy*-féle régi magyar óvóneveket nem egyes 3. sz.-ű igealakoknak tartja. E nevekben kétféle: névszói és igei jelentéssel számol. A *vagy* tag lehet ui. 'tulajdon, javak' értelmű névszó, lehet azonban 2. vagy 3. személyre vonatkoztatott ige is. Hasonlóképpen a *Némél* óvónevet is 'nem élő' vagy 'nincs életben' értelmezéssel foghatjuk fel. E nevekben a *vagy*-ot, meg az *él*-t is nomen-verbumnak tartja. Nem tartja egyébként összeegyeztethetőnek, hogy egy szót egyrészt neutrálisnak, másrészt névszói természetűnek mond a szerző.

Gáldi László hozzászólásában a Tamás Lajos által említett neutrális szintagmát érintette. Ő úgy gondolja, hogy egy régi nyelvallapotban a szavak szófaji minősítése igen változékony lehet, de amikor már szintagmáról van szó, annak minőségét feltétlenül a beszélő egyén tudattartalma dönti el, vagyis az, hogy egy konkrét helyzetben mit akar mondani. A szavaknak ugyanaz a sorozata neutrálisnak is nevezhető, mert lehet jelzős és lehet predikatív szintagma is, de egyszerre csak az egyik lehetett, és a primitív embernek is fogalma volt arról, hogy az ige kategóriájában, folyamatosságában szemléli-e a cselekvést, vagy annak valamilyen modalitását fejezi ki.

Több felszólaló nem lévén N. Sebestyén Irén felolvasta válaszáat az opponenseknek.¹ Köszöni opponenseinek és a szakvélemény írójának észrevételeit, egyes tételeihez fűződő bíráló megjegyzéseiket. Ezekre nem külön-külön, hanem összefoglalóan adja meg válaszát.

Értekezését azért kezdte az uráli mondat szerkezetét tárgyaló fejezettel, mert Ravila az uráli mondatot jelzős szerkezetre vezeti vissza, s egy olyan munkának, mely a szamojéd jelzős szerkezetekkel foglalkozik okvetlenül tárgyalnia kellett Ravila elgondolását is. A szamojéd nyelvi tények nem igazolták Ravila nézetét (e ponton félreértette őt Beke Ödön), támogatták viszont Pais Dezső és Bárczi Géza idevonatkozó fejtegetéseit, s ezekben találta meg azt a keretet, amelybe szamojéd adatait beilleszthette.

A neutrális szavak névszói jellegéről írt fejtegetései valóban nem egészen kifogástalanul vannak megfogalmazva. A neutrális szavak „névszói jellegén” azt érti, amit Bárczi Géza, hogy ti. „a kezdetleges gondolkodás gyakran magát a cselekvést is állapotnak fogta föl...”. E felfogás helyességét a szamojéd adatok is megerősítik.

Lehet, hogy az I. fejezet laza összefüggésben áll a dolgozat többi részével, de az I. fejezetben foglalt fejtegetések nélkül aligha lehetne megérteni, hogy mi az elvi alapja egyes későbbi megállapításainak.

Az opponensi és szakvélemények kétkedő álláspontra helyezkednek azzal a megállapításával szemben, hogy a főnév és a képzőt nem tartalmazó melléknév kategóriája nem különült el az uráli alapnyelvben. Valamennyi uráli etimológiát nem tudott végigvizsgálni e kérdés eldöntéséhez, de felfogása védelmében J. Angere „Die uralo-jukagirische Frage” c. könyvére hivatkozik, amelyben Angere is úgy véli, hogy a melléknév morfológiai kategóriája az uráli alapnyelvben még nem létezett.

„A formális elemet nem tartalmazó melléknevek” c. fejezet bírálói nem tartják kielégítőnek az *m melléknévképzőről adott magyarázatát.

¹ N. Sebestyén Irén 64 gépelt lapot kitevő válaszát helyszűke miatt nincs módunkban behatóan ismertetni. Itt kizárólag a válasz gondolatmenetét iparkodtunk összefoglalni.

Bizonyos jelenségek alapján mégis fenntartja azt a véleményét, hogy ez a képző másodlagos, szervetlen elem a jurákban.

Beke Ödön kifogásolta, hogy a hátravetett jelzőkre Fokos Dávid magyarázatát fogadta el. Tkp. azonban Fokostól függetlenül, kizárólag a szamojéd nyelvek vizsgálata útján jutott arra az eredményre, amelyre Fokos a finnugor nyelvek adatai alapján.

Disszertációjának központi kérdése az uráli genitívus kérdése volt. Az opponensek közül egyedül Bárczi Géza ismerte el helyesnek elvi álláspontját. A magyarázatával kapcsolatban felmerült ellenvéleményét a Finnugor Konferencián Hajdú Péter már kifejtette, s ezt mostani szakvéleményében is megismételte, úgyhogy a következőkben elsősorban az ő érveivel foglalkozik. A jurák és általában a szamojéd genitívus másodlagos, szervetlen voltával szemben a szakvélemény is kifejti, hogy a hangszalagzárát felváltó nazális legtöbbször etimologikus, s ezért a genitívusi hangszalagzár helyén jelentkező nazális sem lehet szervetlen. Jelzi, hogy azóta rendszeresen megvizsgálta Lehtisalo szövegeinek jelentős részét a gégezár helyettesítése szempontjából. A szervetlen hang kifejezés valóban kifogásolható, s a másodlagos nazálisokat nem is használja fel későbbi fejtegetéseiben azon tétel igazolására, hogy az uráli alapnyelvben nem volt *n* ragos genitívus. A hangszalagzár valóban a legtöbb esetben etimologikus, de a helyette fellépő nazális nem az elveszett hang folytatója, hanem másodlagos, bár a birtokviszonyt kifejező vagy névutós kapcsolatokban a szóvégi nazális több esetben valóban a tőhöz tartozó elemnek bizonyul. De ha elveszett hang helyett áll is a genitívusi hangszalagzár, ez még nem jelenti azt, hogy a hangszalagzár **n* rag nyomát őrzi. A hangszalagzárnak másodlagos hanggal, ill. a következő szó kezdő hangjának megnyúlásával való helyettesítése a jurákban igen érdekes fonetikai jelenség, de nem bizonyítéka az *n* rag egykori létezésének.

Ami a szakvéleménynek azt az észrevételét illeti, hogy a genitívusnak felfogható alakokban a teljes tőalak jelentkezik, amelyet csak a már hangszalagzárra kopott genitívus rag indokolhat, megállapítja, hogy szerinte e teljesebb tőalakok nominatívusi használatúak.

A genitívusban jelentkező birtokos személyragok *n* elemét — a szakvéleménnyel ellentétben — ugyancsak nem tartja a genitívusi *n* bizonyítékának. Az ilyen szerkezetek adják tkp. a magyarázatát annak, hogy miképpen keletkeztek a genitívusnak felfogható *n* elemű alakulatok. Véleménye szerint ugyanis, mivel a személyragos genitívusi alak több esetben formailag azonos a birtokos személyragos datívussal, feltehető, hogy eredeti datívusi szerkezetek birtokviszony kifejezőjévé váltak. A genitívus *n* ragja azokban a szamojéd nyelvekben, ahol megvan a (tavgi-, osztják és kamasz-szamojédban) szintén nem tekinthető egyébnek, mint eredeti datívusi alakulatnak. Válaszának további részében igen beható módon azzal foglalkozott N. Sebestyén Irén, hogy egyes szamojéd nyelvek *n* ragos genitívusa miképpen alakult ki az *n* ragos datívus-locatívusból. Ennek alapján ismételten megállapítja, hogy *n* ragos genitívus az ósszamojédban és az uráli alapnyelvben sem volt.

A válasz felolvasását követően az opponensek kijelentették, hogy azt kielégítőnek tartják. Ehhez L a k ó G y ö r g y még azt fűzte hozzá, hogy a szamojéd genitívus eredetéről most hallott magyarázatot meggyőzőnek találja.

A bíráló bizottság ekkor visszavonult és az alábbi határozatot hozta: „N. Sebestyén Irén értekezése gazdag egyéni anyaggyűjtésen alapuló, el-

mélyült kutatói tevékenységről tanúskodó tudományos munka. Bár a szerző nem tárgyalta a szamojéd jelzős szerkezetek minden kérdését, számos ponton eredményei az eddigi kutatásokhoz képest igen nagy haladást jelentenek. Az értekezés tehát uráli nyelvtudományunk értékes gyarapodása; széleskörű problémalátása, módszeres felépítése és eredményeinek megfogalmazási módja már a vita folyamán is bebizonyította gondolatindító jellegét. N. Sebestyén Irén nagy érdeme, hogy sikerrel veti fel a magyar és az általános nyelvészet számára nagy fontosságú kérdések egész sorát, s ezzel is meggyőző bizonyítékot szolgáltat arra, hogy a finnugor, valamint a szamojéd nyelvek rendszeres tanulmányozása hazánkban nagy jelentőségű mind a nemzeti tudományok szempontjából, mind pedig nemzetközi vonatkozásban. Mindezek alapján a bíráló bizottság egyhangúlag javasolja a TMB-nak, hogy N. Sebestyén Irén a nyelvészeti tudományok doktora fokozatot nyerve el.”

A vitát összefoglalta:

Hajdú Péter

KOLTAY-KASTNER JENŐ: „POLITIKAI BÍRÁLAT ÉS TÁRSADALMI SZATÍRA AZ OLASZ IRODALOMBAN METASTASIÓTÓL FOSCOLOIG” CÍMŰ DOKTORI DISSZERTÁCIÓJÁNAK VITÁJA*

A Tudományos Minősítő Bizottság 1956. június 15-re tűzte ki Koltay-Kastner Jenő professzor doktori értekezésének megvitatását. Az opponensi vélemények, Koltay professzor válasza és az elhangzott hozzászólások alapján a Bizottság egyhangú határozatot hozott, melynek alapján javasolta a doktori cím odaítélését Koltay-Kastner Jenő professzornak.

Hajnal István opponensi véleményében a történettudomány szemszögéből közelíti meg a Koltay munkájában vizsgált irodalomtörténeti kérdést. Megállapítja, hogy olyan társadalomrajz, amely a társadalmat úgy ábrázolja, hogy az „az irodalom termelő talajának tűnjék fel”, eleddig még kevés született, s szerzőnek ezzel a hiánnyal is meg kellett küzdenie, amikor az 1740–1830 közötti irodalomtörténeti korszak szatírairodalmát tette vizsgálódásai tárgyává. „A szerző célja, az — mondja Hajnal opponensi véleményében — hogy felszínre hozza az olasz írók műveiben található haladó, forradalmi elemeket, amelyeket az újabb polgári olasz irodalomtörténetírás elhallgatott. Célja, hogy egyes írók eddigi közkeletű képét módosítsa, s együttesen az egész korszak belső forrongásáról elevenebb képet adjon. Bizonyosra vesszük, hogy a szerző eredményeit méltányolni fogja a mai olasz irodalomtörténet is.”

Hajnal István ugyanakkor megállapítja, hogy a disszertáció még sokoldalúbbá tehetné volna a társadalmi fejlődés és irodalom összefüggésének képét és ezzel kapcsolatban néhány, szerinte jelentős gondolatra hívja fel a figyelmet.

Elemzi az írónak, valamint az abbé-típusnak szerepét a XVIII. századi olasz társadalomban s megállapítja, hogy az olasz irodalom szociális elhelyező-

* A vita teljes anyaga megtalálható az Irodalomtörténeti Intézet Könyvtárának — az Eötvös Könyvtárak — archívumában.

désének „összefoglalóbb, határozottabb körvonalait kellett volna egy oly műnek adnia, amely az irodalmi társadalombírálattal foglalkozik”. Ugyanakkor felvázolja az olasz társadalomfejlődésnek egy olyan képét, amely, szerinte, társadalmi tényezők és irodalom összefüggéseinek még mélyebb rajzát adhatta volna: „Tény — írja Hajnal — hogy Itália népei vetették le magukról, legelőször Európában, már a középkorban, a feudalizmus kötelékeit. Szabad a parasztság a földön, szabad a polgárság a városokban. A földművelés, az ipar, a kereskedelem, az irodalom, a művészet és a tudomány terén Itáliáé volt a vezetés Európában.

Honnan van tehát az, hogy mintegy a XVII. sz.-tól kezdve mégis már az Alpokon-túli nyugati társadalmaké a vezetős szerep? Honnan a XVIII. sz. Itáliájának belső ziláltsága, viszonylagos nagy elmaradottsága? Hogyan tért vissza egy sajátos új feudalizmus, amelyben a grófok s hercegek sokaságának udvara körül fordul meg a társadalom egész élete?”

Hajnal István opponensi véleménye a továbbiakban ennek a hanyatlásnak, sajátos „újfeudalizmusnak” vonásait elemzi, megállapítja, hogy annak részleteit a történettudomány korántsem derítette még fel, és hangsúlyozva, hogy az irodalomtudomány viszont ugyanakkor „az iskolázás társadalmi szerepének rajzával” adós. „Milyen termékeny dolog lenne — szögezi le végül Hajnal — ha Koltay-Kastner folytathatná vizsgálatait a XVIII. század Itáliájának társadalombíráló irodalmáról, s a történettudomány asszisztálna e munkájához!”

Kardos Tibor opponensi véleményében hangsúlyozza, hogy „Koltay-Kastner Jenő a hazai italianisztika, s közelebről az olasz—magyar irodalmi érintkezések, valamint a magyar irodalom régi kutatójának doktori értekezése, a XVIII. század irodalmi képének egy számunkra igen értékes, de ugyanakkor kevésbé kidolgozott vonását elemzi, a társadalmi szatírárt. A csaknem félezer lapot kitevő nagyarányú anyaggyűjtés az olasz risorgimento előfeltételeinek jobb megértéséhez vezet, a XVIII. század olasz írói közül nem egynek — mint pl. Metastasionak, Alfierinek, Foscolonak — hagyományos arcképét jelentékenyen gazdagítja vagy megváltoztatja, s általában a század irodalmának képét gazdagabbá és árnyaltabbá teszi.”

Kardos Tibor a továbbiakban azt fejtegeti, mennyiben ért egyet és mennyiben nem Koltay módszerével és eredményeivel. Megállapítja, hogy Koltay a pozitivizmus jó hagyományait gyümölcsözően állítja a marxista—leninista irodalomtudományi módszer szolgálatába. Ugyanakkor rámutat, hogy a mű néhány gyengéje a módszer — a marxizmus—leninizmus — helyenként bizonytalan alkalmazásából fakad.

Éppen a marxizmus—leninizmus módszerének helyes alkalmazása szemszögéből kifogásolja Kardos a mű címét, melyet tautologikusnak érez, mivel a társadalmi szatíra lényegében magában foglalja a politikai bírálatot, ezért talán élesebb, egyszerűbb lett volna egy ilyesféle cím: „Társadalmi szatíra az olasz felvilágosodás irodalmában.” Ugyanígy, a marxizmus—leninizmus kutatási módszerének széleskörű alkalmazása szemszögéből hiányolja Koltay művében az olasz félsziget „gazdasági rendjének, társadalmi szerkezetének, a benne végbemenő osztályharcnak mélyreható elemzését”. Hasonlóképpen elvi síkon kellett volna a műnek sok író társadalmi helyzete ellentmondásosságát tárgyalni. Ebben a vonatkozásban a „kalandorokról” szóló fejezet megbontja a mű egységét, mert, Kardos nézete szerint, az ebben a fejezetben tárgyalt író-abbék jelentős szerepet töltöttek be az olasz társadalmi

fejlődésben. Egyébként az író-abbék érdemei tekintetében Kardos teljesen egyetért a szerző „helyes megállapításaival”.

„Igen értékesek azok az utalások — állapítja meg Kardos — amelyekkel Marxnak a milánói merkantilistákról vallott felfogását vázolja (Koltay), s általában jól sikerült a lombardiai felvilágosodás rajza.” Ugyanakkor Kardos úgy érzi, hogy a Caffé irodalmi körének szerepe és Pietro Varri kozmopolitizmusa kapcsán némi bizonytalanság érezhető Koltay elemzésében. „A Caffé irodalmi körének küzdelme a monopólium ellen — mondja Kardos — a kereskedelem szabadságáért (tehát a vámhatárok lerombolásáért) a népek mint fogyasztónak felismerése — a marxizmus—leninizmus tanítása szerint — elválaszthatatlan attól, hogy ugyanez a folyóirat megvédi Goldoni realista művészetét, aki a népet ábrázolja, és a hanyatló társadalmi osztályokat kiéneikli, és elválaszthatatlan attól, hogy ugyanez a folyóirat hasábjain, — ha elszigetelten is — hangot ad az olasz hazafiúi érzésnek, az egységes piac, a nagy fogyasztó tömegek, a *szabad burzsoá nemzet* hazájának, a »patria degli italiani«-nak.”

Koltay felismeri, hogy a milánói felvilágosodásban nagy szerepet játszanak a közgazdasági problémák, azonban. Kardos megállapítása szerint, nem hangsúlyozza, hogy ebben mekkora szerepe volt az osztrák—magyar monarchia sajátos társadalmi szerkezetének, az olasz tartományokra szánt osztrák gyarmati rendszerek.

A lombard felvilágosodás elemzése kapcsán — állapítja meg Kardos — a marxizmus—leninizmus következetesebb alkalmazása „Beccaria méltányosabb, s a valóságnak megfelelőbb ábrázolását hozta volna létre. Helytelen Beccariában elsősorban a megalkuvót, nem pedig a példátlan hatású újítót látni.”

Teljesen egyetért Kardos a szerzőnek Parini *Il Giorno*-jára vonatkozó értékelésével, azonban nem tartja elég meggyőzőnek az értékelést támogató érvelést.

Kardos a szerző egyébként igen sikerült Alfieri-ábrázolásában is mélyebbre ható társadalomrajzot tartana szükségesnek, amelyből kibontakoznék, hogy „Alfieri bírálata a kereskedelmi tőkével és a gyarmati kizsákmányolással szemben egyáltalán nem campanellai utópista alapról történik, hanem az alkotmányos monarchia liberális nemességének szíve mélyéről”.

Kardos a disszertáció gyengébb pontjait általában „a történeti elemzés hiánya, vagy elnagyoltsága” terén látja, ugyanakkor azt is megállapítja, hogy az esztétikai elemek kidomborítása és mélyreható vizsgálata is igen gyümölcsöző lett volna. Hiányolja, hogy a mű „nem látja meg Goldoniban Parini mellett a kor legnagyobb társadalombíráját, a feudalizmus felbomlásztásának legnagyobb hatású íróját”.

Kardos Tibor bíráló megjegyzéseinek ezzel nagyjából végére is ér, s a továbbiakban azt vizsgálja, mily mértékben járul hozzá Koltay-Kastner Jenő műve a XVIII. század olasz irodalmáról vallott hagyományos felfogásunk megváltoztatásához, s általában, milyen új elemekkel gazdagítja az italianisztikát. Különösen kiemeli a Metastasio-ról és Alfieriről szóló kitűnő elemzéseket, a Parini-ról adott fejlődésrajzot, valamint Foscolo munkásságának méltatását. Bár Kardos a „kalandorokról” szóló fejezet feldolgozása terén a fent már jelzett femtartásokkal él, Koltay feldolgozását alapvetőnek tekinti, Casanova és Cagliostro egyéniségének Koltay-rajzolta portréit feltétlenül helytállóknak tartja. A disszertáció egyik eredménye Giambattista Casti

felfedezése, alakjának Koltay egész fejezetet szentel, mélyen és részletesen elemzi életét, műveit, jelentőségét. Különösen jelentős a *Poema Tartaro*-ról és az *Animali parlanti*-ről adott műelemzés, ez utóbbit tekinti Koltay az első polgári eposznak.

Befejezésül Kardos Tibor opponensi véleményét a következőkben foglalja össze: „Koltay-Kastner Jenő doktori értekezése méltó folytatása gazdag tudományos életpályájának a tekintetben, hogy lelkiismeretes, gondos vizsgálódásaival, nagy tárgyszeretetével, a XVIII. sz. olasz irodalmának hagyományos kánonjába az utolsó harminc év szakirodalmát is érezhetően megtoldva új színeket és fontos elemeket tud vinni. Hogy ez sikerült, az nagy mértékben köszönhető előbb említett tudós adottságain kívül a helyes módszernek, és tudományos világnézetnek, a marxizmus—leninizmusnak.”

Gárdi László opponensi véleményének bevezetésében hangsúlyozza, hogy a disszertáció legfőbb erényeiről — a helyes tárgyválasztásról, anyaggazdagságról és változatosságáról — Hajnal István és Kardos Tibor már szóltak, ezért ő a disszertáció egyes konkrét részleteihez fűz bíráló megjegyzéseket. Észrevételeit hét pontba foglalja:

1. A disszertáció sajnálatosan szűkre veszi Metastasio alakjának, művészetének, jelentőségének elemzését. Sok adattal igyekszik bizonyítani, hogy Koltaynak a mű céljához mérten Metastasio-ról kimerítőbb képet kellett volna festenie: „Mindent összevéve, helyes tehát, hogy a mű »peristyle«-jét — ahogyan egy-egy mű bevezető részét MEILLET szokta nevezni — Metastasio alkotta, de nem helyes, hogy e rész szerfölött szűkre méretezett, s így kimaradtak belőle fontos, sőt részben közismert adatok is.”

2. A tanulmány III. (A lombardiai felvilágosodás), IV. (Olasz kalandorok), V. (Szatírák) c. fejezeteivel Gáldi nem foglalkozik részletesen, csupán néhány részletkérdésre hívja fel a figyelmet. Hiányolja, hogy Kastner legalább jegyzetben nem utalt azoknak a nyelvészeti problémáknak elágazásaira, amelyek Beccariának az olasz nyelvvel kapcsolatos nyilatkozatára vonatkoznak. Nem ért egyet Koltayval abban, hogy, Casanováról szólva, mintegy érdemül tudja be, hogy a szabadkőművességet nem sokra becsülte. „Pedig a XVIII. századi szabadkőművességről joggal mondhatjuk el egy modern francia történésszel, EDMOND PRECLINNEL — mondja Gáldi — hogy „elle a développée chez les nobles la religion de l'égalité, de la liberté, du progrès”.

Igen jónak tartja Gáldi a disszertáció V. fejezetének azt a részét, amelyben Passeroni-t, a Cicero-eposz íróját mutatja be. Eredményesen vizsgálja a disszertáció — Gáldi szerint — Richardson, Sterne és Passeroni kapcsolatait, s így eljut angol—olasz vonatkozású összehasonlító irodalomtörténeti problémákhoz is.

3. A Casti-val foglalkozó rész nagyobb terjedelmével Gáldi egyetértene, ha e fejezet terjedelméhez igazodnék a mű többi része is. Hiányolja, hogy Koltay viszonylag keveset foglalkozik Casti novelláival, pedig van „e novelláknak is bizonyos eszmei magva: a természetes hajlamokat bénító és elferdítő konvenciók nyűgével Casti bátran a francia filozófus libertin-ek életfelfogását állítja szembe”.

Gáldi nem tartja elég mélyrehatónak Koltay Casti orosz tárgyú szatirikus költeményével, *Gli animali parlanti*-val kapcsolatos elemzését; mind az orosz felvilágosodás, mind a műfaj története szempontjából javasol bizonyos kiegészítéseket.

4. Parini-val részletesen foglalkozik a disszertáció, bár, Gáldi nézete szerint, itt is akadna pótolnivaló; érdemes volna kutatni — Gáldi szerint — Parini emberbaráti tevékenységének körülményeit. A „Parini maggiore” tárgyalása is bonyolult stílustörténeti problémákat vet fel.

5. Gáldi megállapítja, hogy Koltay disszertációjának fontos és jól kidolgozott fejezete foglalkozik Alfierivel. Három ponton javasol kiegészítéseket; szerinte helyes lett volna kommentálni a *Vita* elejének híres szakaszát, amely Alfieri jellemének, magatartásának egyik kulcsa; többet monthatott volna a disszertáció Alfieri tragédiáinak ihletéről, mintáiról, forrásairól s végül megnyugtatóan tisztázni kellett volna Alfieri és a romantika kapcsolatát.

6. Színesen mutatja be Koltay Foscolo életrajzát. E kérdéssel kapcsolatban Gáldi felhívja a szerző figyelmét Foscolo 1808-ban kelt levelére, amely különösen erős színnel mutatja Foscolo demokratizmusát. Erre a levélre Foscolo egyik életrajzírója, Michele Saponaro már 1938-ban felhívta a figyelmet. Koltay művében erre az életrajzra nem történik utalás. Ugyancsak mellőzi a disszertáció Foscolo-nak, az irodalomtörténésznek mélyreható metatátását. Hasonlóképpen hiányzik a disszertációból Foscolo *Sulla lingua italiana* címen 1823-ban tartott 6 előadásának értékelése.

7. Teljesebb lenne — Gáldi szerint — a tárgyalt kérdéstről festett kép mélyreható esztétikai értékelésekkel. „Addig is azonban — fejezi be Gáldi bírálatát — amíg e kívánságunk megvalósul, tisztelettel és megbecsüléssel tekinthetünk Koltay-Kastner irodalomtörténeti törekvéseire, s a doktori fokozat elnyerésének méltó alapjául szolgáló disszertációját a magyarországi olasz filológia jelentős gyarapodásaként kell elkönyvelnünk.”

Koltay-Kastner Jenő válaszában — a disszertáció védelmében — elöljáróul az elhangzott opponensi vélemények elvi kérdéseire válaszol.

Hajnal István kitűnő követelésének, hogy „jól átértett társadalomszervezeteket mutasson be a múltból az irodalomtörténet számára”, olasz vonatkozásban sajnos a történettudomány még nem tett eleget, s ezért meg kellett elégednie a már eddig felderített kutatási anyaggal. E vonatkozásban Koltay a részletek plaszticitására törekedett, nem pedig összefoglaló körvonalakra. Koltay örvend, hogy munkája Hajnal Istvánt opponensi véleménye megfogalmazásakor egy átfogó társadalomrajz megalkotására sarkallta, ennek hiányosságait azonban fájdalommal állapítja meg.

Kardos Tibor elvi kifogásaival szemben Koltay több ellenvetést tesz, s elvi okokból nem tudja elfogadni Kardosnak a címmel kapcsolatos javaslatát: „Kardos Tibor magát a dolgozat címét támadja — írja Koltay — mely kétségtelenül túl hosszú és kiadás esetén változtatásra szorul. Valóban fel lehet úgy fogni, hogy a társadalmi szatíra magában foglalja a politikai bírálatot, bár a kettő elvi síkon talán nem hozható teljesen egy nevezőre, továbbá Metastasio-nál legföljebb burkolt bírálatról lehet szó, de nem szatíráról. A Kardos Tibor által ajánlott *Társadalmi szatíra az olasz felvilágosodás irodalmában* címben ugyanígy szűknek érzem a kifejezés második tagját is, mert Metastasio még nem, Alfieri és Foscolo már nem fér bele egészen a felvilágosodás kategóriájába.”

Részletesen foglalkozik Koltay a disszertációval szemben elhangzott módszertani kifogásokkal. Gáldi a dolgozat egyes fejezeteinek aránytalanságait, valamint bizonyos fontos, sőt közismert adatok kimaradását teszi szóvá. E kifogásokra válaszolva Koltay arra hívja fel a figyelmet, hogy dolgozata a kérdést sem kézikönyvszerűen, sem népszerűsítő stílusban nem tárgyalja,

tézisei bizonyító anyagát a szakember szemszögéből állította össze, a disszertáció fejezeteinek terjedelme tehát nem a tárgyalt író értékjelzője, hanem ahhoz igazodik, hogy mennyi helyre volt szükség a korabeli társadalomhoz való viszonyának megvilágításához. Ami a szakirodalmat illeti, természetesen csak olyan irodalomra hivatkozik, ami számára hozzáférhető volt.

Minthogy a disszertáció általában a kor irodalomtörténetét kívánja nyújtani, bizonyos részletekkel, mint pl. a három Mariannával kapcsolatos szerelem, vagy a tézisekkel össze nem függő nyelvészeti és stílusproblémák itt nem kerültek megvitatásra. Ugyanígy nem tartoznék szorosan a tézisekhez a Gáldi-hiányolta Casti-novellák elemzése sem. Gáldi egyébként olyasmit is hiányol, ami az értekezésben benne van, pl. a Natali-ból idézett levélrészlet, valamint a P. Hazard alapján idézett Giorno részlet. Gáldi hiányolja, hogy a dolgozat megemlíti ugyan Alfieri kapcsolatát a Sturm und Drang-gal, de nem veszi figyelembe Croce-nak erre vonatkozó megjegyzéseit. Koltay meállapítja, hogy munkája 413. sz. jegyzetében ez olvasható: „A Sturm und Dranggal való összefüggés problémáját Croce vetette fel.” Ugyanígy utal a dolgozat Michale Saponaro Foscolo-ról 1938-ban megjelent könyvére, s a tézisek szabta keretek közt Foscolo irodalomtörténeti munkásságáról sem feledkezik meg.

Kardos Tibor néhány bíráló észrevételével Koltay egytért:

„El kell azonban ismernem Kardos Tibor igazát, hogy a „Szatírák” c. fejezet anyaga kaotikusan gazdag s nem engedelmeskedik kellőképpen a rendező akarátának. A benne foglaltak szétágazó változatossága ellenére itt majd módszeresebb előadást kell követnem. Azt is el kell ismernem, s ezt dolgozatom összegezésében meg is mondom, hogy a művek esztétikai értékelésére nem fektettem ezúttal súlyt.”

Kardos Tibor több észrevételét azonban Koltay nem tudja elfogadni. Részletesen bizonyítja, hogy a Kardos Tibor által vulgarizálásként elkönyvelt néhány megállapítása legfeljebb csak a homályos fogalmazás miatt vitatható. Ugyanígy Goldoni egész életművét csupán a közvetett társadalombírálat fogalomkörébe tartozónak érzi, ezért szorítkozik művében csupán annak megállapítására, hogy a közvetlen társadalombírálat Goldoni-nál legfeljebb *Il feudatorio* c. komédiájában lelhető meg.

Azt sem fogadja el, hogy műve a szabadkőművesség szerepét a XVIII. században lebecsülné. Részletesen kifejti, mi volt a szabadkőművesség szerepe az általa tárgyalt irodalomtörténeti korszakban és megállapítja, hogy az itáliai szabadkőművesség „csak 1830 táján, a risorgimento korának kezdetén jut fontos szerephez”.

Koltay megköszöni opponenseinek a termékeny problémafelvetéseket, majd néhány részletkérdés kapcsán (Parini style sublimejének ironikus funkciója, Carlo Porta munkássága és vele kapcsolatban Mozart két operája, a Sterne—Byron—Passeroni összefüggés stb.) megmagyarázza a disszertáció helyes álláspontját.

Kardos Tibor opponens a jelölt választát kielégítőnek tartja és a vitához csupán azért szól újból hozzá, hogy Hajnal István opponensi véleményéhez fűzzön megjegyzéseket. „E vélemény — mondja Kardos — bár részleteiben rendkívül érdekes és fontos adatokat adott, teljességgel nélkülözi a marxizmus történeti szemléletét s ezen felül, úgy érzem, hogy elfogult az olasz társadalommal és irodalommal szemben. Lehetetlenség csak hanyatlónak nevezni egy olyan századot, amelyből egy-két évtized múlva a romantika egyik leghatalmasabb és legelőrejutatóbb alkotása származik — Manzoni »Promessi sposi«

ja. Úgy érzem, hogy Hajnal professzor a hanyatló arisztokratikus társadalom szemüvegén keresztül nézte az olasz társadalmat.”

Gáldi László szükségesnek tartja néhány megjegyzést fűzni Koltay-Kastner Jenő válaszához. A stílus és a nyelv kérdését éppen egy olyan irodalom keretében, ahol a stilisztikai magatartás már majdnem társadalmi állásfoglalás számba megy, semmi esetre sem tartja mellőzhető, vagy elhanyagolható tényezőnek. Metastasio esetében döntően fontosnak tartja például azt, hogy merész mondanivalóját az olasz klasszicizmus nyelvi formáiba önti. Hasonló körülményeket kell Parini esetében is fontolóra venni.

Ama bizonyos Metastasio-levél kapcsán (Bírálat, 5. lap) Gáldi a következőt állapítja meg: nem azt kifogásolta, hogy Koltay nem idézte, hanem azt, hogy nem *olaszul* idézte. Alfierivel vonatkozásban bírálatában csak annyit állapított meg, hogy Van Tieghem ismert kézikönyvében Alfieriről nem szól. A fenti megjegyzések — ezzel zárja Gáldi a válaszhoz fűzött észrevételeit — semmiképp sem csökkentik a válasz értékét.

A vita alapján a bírálóbizottság a következő egyhangú határozatban értékelte Koltay-Kastner Jenő professor munkáját:

„Koltay-Kastner Jenő disszertációja a magyar italianisztika jelentős gyarapodása és a szerző tudományos múltjának méltó folytatása abban a tekintetben, hogy helyes tudományos módszerrel és a marxizmus—leninizmus alkotó tudományos szemléletének alapjáról világítja meg témáját és ezért jelentős új eredményekre jut.

A Bizottság javasolja, hogy a munkát az opponensi vélemények lényegesebb pontjai figyelembevételével (a tárgyalt művek irodalmi-esztétikai elemzése, a történeti-társadalmi elemzés elmélyítése) a szerző egészítse ki. A Bizottság kívánatosnak tartja, hogy a mű lehetőleg olasz nyelven jelenjék meg.”

A vitát összefoglalta:

Lutter Tibor

a Bizottság titkára

LENGYEL BÉLA: „A SZOVJET IRODALOM MAGYARORSZÁGON A FELSZABADULÁS ELŐTT” CÍMŰ KANDIDÁTUSI DISSZERTÁCIÓJÁNAK VITÁJA*

A Tudományos Minősítő Bizottság 1956. június 25-én tartotta Lengyel Béla kandidátusi disszertációjának vitáját. A bíráló bizottság elnöke: Bóka László, az MTA lev. tagja, titkára: Kispéter András, az irodalomtudomány kandidátusa, tagjai: Király István, az irodalomtudomány kandidátusa, Nagy Péter, az irodalomtudomány kandidátusa és Turóczi-Trostler József akadémikus voltak. Opponentek: Kardos László, az irodalomtudomány doktora és Sziklay László, az irodalomtudomány kandidátusa.

Elsőnek Kardos László olvasta fel opponensi véleményét. Elismerően nyilatkozott Lengyel Béla alapos, lelkiismeretes munkájáról, melyet disszertációja anyagának összegyűjtése terén végzett. A dolgozat legfőbb érdeme

* A vita teljes anyaga megtalálható az Irodalomtörténeti Intézet Könyvtárának — az Eötvös Könyvtárnak — archívumában.

azonban az anyag sokszerű, sokoldalú értékelése, a szerző ezzel politikai- és irodalomtörténetünk egy tragikus korszakába világít be. Megtudjuk, hogy Magyarországon milyen leleményes, bátor, sokszor hősiess munkát kellett végezni a szovjet irodalom megismertetéséért. Hangsúlyozza, hogy a dolgozat a marxizmus módszereivel készült, de már a XX. kongresszus szabadabb szelleme lengi át. A jelölt felszántatlan területen dolgozott önállóan és módszeresen, végső eredményei aligha vonhatók kétségbe, azért dolgozatát elfogadásra ajánlja.

Ezután a dolgozat hiányosságaival foglalkozik az opponensi jelentés. Kifogásolja, hogy nem elég igényes a disszertáció nyelve, stílusa. Helyenként pongyola, máshol közhelyes, majd pedig a régifajta zsurnalizmus rikító és olcsó színeit használja. A szerkezetre vonatkozóan nem tartja helyesnek, hogy a szerző „a tárgy voltaképpeni feldolgozása után az egyes szovjet írókra vonatkozó közlendőit külön is megfogalmazza mintegy miniatűr monográfiák hosszú sorozatában”. A lényeges mondanivalót a főszövegben kellett volna elmondani, a kevésbé fontos közlendőknek pedig a jegyzetben a helye. Így el lehetett volna kerülni az ismétléseket, melyeket jelenleg még szembetűnőbbé tesz a disszertáció végén olvasható terjedelmes összefoglaló. A szerző egyes megállapításaival itt már harmadízben találkozunk. Nem helyes a jelöltnak az az eljárása, hogy túl sokat idéz. Igaz, hogy mikor a vizsgált szovjet művek magyarországi fogadtatásáról ad képet, természetes eljárásnak tetszik, ha a vonatkozó cikkek legjellegzetesebb részeit szószерint is felmutatja. Mégis: ez a módszer hosszú fejezeteken keresztül már-már citátumtárrá minősíti át helyenként a munkát.

Nem eléggé összefogó, teljes, a gyökerek legmélyéig leásó Lengyel Béla magyarázata arra a kérdésre, hogy miért engedte a horthyzmus bizonyos mértékig a szovjet művek terjesztését, propagálását. Igaz, a jelenségek okait elszórtan érinti, futólag kitapintja, mégis a könyv nyomán az olvasónak az a benyomása, hogy az ellenforradalmon negyedszázada sokkal liberálisabb, szabadságtisztelőbb volt, mint a híre. Nyomatékosan rá kellett volna mutatni, hogy ez a türelem csak kényszeredett kultúrtüntetés az ellen a világszerte felhangzó vád ellen, hogy a horthyzmus minden téren elnyomta a szabad gondolatot. Ugyanakkor mindent elkövettek, hogy „a megjelenő szovjet alkotásokat vagy a maguk tényvalóságában, vagy a hozzájuk fűzött bírálatok, kommentárok vonalán” meghamisítsák, eredeti szándékukból kiforgassák. Ez a magyarázat többször feltűnik Lengyel munkájában is, de nincs eléggé hangsúlyozva.

Helyes, hogy Lengyel Béla a liberális polgári sajtó marasztaló ítéleteit a szovjet irodalommal kapcsolatban egy-két ponton a proletkultos, rappista elvek rovására írja. Ki kell azt még egészíteni azzal, hogy Magyarországon egy időben csak a proletkult és a Rapp jelentette a szovjet irodalmat, még Solohov Csendes Donját is — ahogy azt a jelölt is kiemeli — gyakran úgy tekintették, mint amelyik a szovjet irodalom és a szovjet hatalom ellenére született.

Amit a műben Gorkijról olvasunk, az mind helyes — állapítja meg az opponensi vélemény —, de jobban középpontba kellett volna állítani és árnyaltabban elemezni azt a kérdést — amit egyébként szintén érint Lengyel Béla, de nem elég érinteni —, hogy Gorkij alakja és szerepe a korabeli magyar kritikának sajátos kétlakiság megélésére adott alkalmat. Aki rokonszenvezett a forradalommal, az rokonszenvét Gorkij propagálásán keresztül veszélytelenül érvényre juttathatta, hiszen Gorkij már a forradalom előtt világhírű író volt,

aki pedig ellensége volt a forradalomnak, Gorkijban nyugodt lélekkel dicsérhette a szovjet vezetéssel nem egyező „rég orosz író”.

Lengyel Béla többször is leírja, hogy a szovjet irodalmat a Csendes Don mutatta be először világirodalmi szinten. Ennek ellenére nem szentel akkora helyet a mű tárgyalásának, amilyen azt jelentőségénél és magyarországi hatásánál fogva megillette volna — állapítja meg Kardos László. „Igazában a Csendes Don törte át teljes szélességében az ellenkezés, a szépségszisz makacs frontját. Minden, ami előtte a szovjet irodalomból eljutott hozzánk, csak ígéretnek, kísérletnek, egzotikumnak tetszett a nagy Solohov-regénynek a fényében. Ez a rendkívüli mű valóban átalakító hatással volt a realizmus-felfogásunkra, a szovjet irodalom rangjáról alakuló ítéletünkre, szinte egész irodalomlátásunkra.”

Túl mostohán bánik a jelölt Nagy Lajos úti-jegyzeteivel, amelyekben az író — mint az 1934-es szovjet írókongresszus egyik magyarországi résztvevője — saját szovjetunióbeli benyomásait, tapasztalatait írja le. Nem szabadna ezeknek a cikkeknek elsikkadniok Illyés Gyula könyve mellett akkor sem, ha nem értünk velük mindenben egyet. Ezek elemzése egy tipikus korabeli magatartás körvonalainak kirajzolását tenné lehetővé. Hiányolja az opponensi jelentés, hogy Lengyel Béla nem foglalkozik ugyancsak Nagy Lajosnak *Az anya* magyar nyelvű megjelenése alkalmából a tízes évek elején a Nyugatban megjelenő cikkével. „A cikk igen érdekes. Tanúságot tesz egyfelől szerzőjének a gorkiji szemlélethez való közelállásáról, másrészt arról, hogy a szocialista realizmus »első remekének« esztétikai megoldásai még idegenek voltak Nagy Lajostól és nyilván sok más írótól is. Nagy Lajos mintegy elvtársi fájdalommal véli megállapítani, hogy *Az anya* unalmas könyv.”

Hiánya a disszertációnak, hogy nem említi meg azokat a szovjet ideológiai munkákat, melyek az ellenforradalom idején Magyarországon megjelentek. Nagyobb nyomatókkal kellett volna a szerzőnek felhívnia az olvasók figyelmét M. Pogány Bélára. „Ez a kritikus — a disszertációba foglalt, tőle származó idézetekből ítélve — legkorábbi és legkiválóbb marxista kritikuskaink egyike.” Ügyelnie kellett volna Lengyel Bélának, hogy ennek a jeles úttörőnek a neve ne maradjon továbbra is ismeretlen. Nem tökéletes az a mód sem, ahogy Lengyel Béla Szerb Antalt megítéli. Méltatlan Szerbnek felrögni, hogy *Hétköznapi és csodák* című könyvében — amelyet az angol-francia és a német modern regényirodalomnak szentelt — nem foglalkozik az új orosz regénnyel. Szerb sok tekintetben és sok ponton pozitívan értékelte a szovjet irodalmat. Végül számonkéri Kardos László Lengyel Bélától a határozottabban megfogalmazott véleményt a vizsgált korszakban fordított művekről, mint műfordításokról.

Kardos László után Sziklay László olvasta fel opponensi jelentését. Hangsúlyozta, hogy a disszertációt nagy jelentőségű kezdeményezésnek, hézagpótló műnek tartja, melynek gazdag anyaga a további kutatásnak megfelelő alapja, jó kincsebányója lesz. Ismerteti a dolgozat szerkezetét és elismerően, nyilatkozik a jelölt által felállított szintézisről.

Vétót emel a vélemény a szerző anyagfeldolgozási módszerével szemben. Szűkszavú, amit a dolgozat a szovjet irodalom előzményeiről nyújt. Hangsúlyozza Sziklay, hogy az orosz kérdés a századfordulón, az első világháború, majd az októberi forradalom és a Tanácsköztársaság idején nem olyan súlytalan, hogy néhány sorban el lehessen intézni, hiszen az 1920 és 1945 közötti korszak magyar magatartásának gyökerei ide nyúlnak vissza. A századfor-

duló évtizedeiben az erőszakosan terjeszkedni kívánó cári imperializmustól való félelem jellemezte a magyar értelmiség szinte valamennyi rétegét, tehát a szélsőjobbtól a szélsőbalig mindenki ellenezte a cári politikát. Ugyanakkor egyre nagyobb lett az érdeklődés baloldali körökben az orosz realista irodalom, majd az orosz forradalmi mozgalmak iránt. Szólni kellett volna a hatvanas – hetvenes – nyolcvanas évek irodalmi ellenzékének vonzalmáról az orosz realizmus-hoz, arról a küzdelemről, melyet 1920-ig jónéhány haladó írónk a „Slavica non leguntur” jelszó szűklátókörű előítélete ellen folytatott. Ha ezt a szerző megtette volna, akkor színesebb, elevenebb lett volna az a kép is, amelyet Gorkij háború előtti magyarországi szerepléséről rajzolt. Az első világháború előtti idők Gorkij-rajongása nem olyan egyszerű. Igaz, hogy 1905-ben Rákosi Jenő is tiltakozott Gorkij letartóztatása ellen s őt Oroszország egyik legnagyobb szellemének nevezte, de nem valószínű, hogy Rákosi a forradalmárt ünnepelte volna Gorkijban. Viszont nem egy írónk van már ebben az időben is, aki felismeri Gorkijban a forradalmárt.

Kifogásolja Sziklay, hogy a jelölt nem rendszerezi kellőképpen az egy-egy megjelent szovjet műről alkotott véleményeket, csak mechanikusan felsorolja. Ebben a felsorolásban hol a szélső jobboldal elítélő magatartása kerül az élre az ismertetett bírálatok sorában, hol pedig éppen a „100%” vagy a „Társadalmi Szemle” kritikusanak recenziója. Hibáztatja a vélemény a disszertáció szét-tördelzettségét: a jelölt nem ad egységes képet egy-egy kiemelkedő magyar írónak a szovjet irodalomhoz való viszonyáról, hanem megnyilatkozásait szétszórja a disszertáció különböző helyeire. Ezért nem tud választ adni arra a kérdésre sem, honnan a polgári írók véleményalkotásában az az ellentmondás, hogy habár idegenkednek a szovjet irodalomtól, mégis — mint például Kosztolányi esetében —, nem egyszer lelkesednek annak művészi értékeiért.

Még fokozottabb mértékben kifogásolható a baloldali és kommunista vélemények koncentrációja. Ha a szerző az egyes véleményeket és ezekre vonatkozó megjegyzéseit egy csokorba gyűjtötte volna, akkor minden bizonynyal azt az igényt is támasztotta volna művével szemben, hogy egyszerre vegye tekintetbe a szovjet irodalom fejlődését s azt, hogy az hogyan hatott az illegalitás nehézségeivel küzdő magyar kommunisták és útítársak irodalom-szemléletére.

Nem helyeselhető, hogy a jelölt nem tesz értékelő megjegyzéseket Kolos Marcel „Arion lantján” című kötetével kapcsolatban. Helyesen jár el amikor megemlíti, hogy itt jelent meg Blok „Bánat” című költeménye magyar fordításban, de azt sem kellene elhallgatni, hogy Puskin és Lermontov mellett az orosz l'art pour l'art képviselői is jelen vannak a kötetben. Elemezni kellett volna az egyes műfordításokat művészi színvonaluk és stílusfejlődésük szempontjából is. A szocialista realizmus irodalmának első magyar nyelvű tolmácsolásai minden bizonnyal új útra indították el a magyar irodalmi nyelv, a művészi stílus fejlődését. Megvannak-e ennek a nyomai már a disszertáció által tárgyalt korban? Lengyel Béla ilyen irányú megjegyzései semmitmondóak. Elmulasztja az olyan lehetőségeket is, mint Ilf és Petrov „Szovjetmilliomos”-ának egyszerre két fordításban megjelent változatát összevetni. „Nem elég a fordításokat egyszerűen csak azzal jellemezni, hogy bátor vállalkozás — mondja Sziklay. Számadó György Blok fordítása érdekes forradalmi tett, de semmi esetre sem irodalom, a József Attiláé ugyancsak értékes forradalmi tett jellege mellett — színvonalas, sajátos ízével az egykorú magyar irodalom komoly előrelendítő tényezője lett . . . Nem kevesebbről van itten szó, mint a magyar

szocialista realizmus *elindulásáról*.” Számos részlet tanúskodik erről Lengyel disszertációjában is, csak rendszertelenül szét van szórva s így elsikkad az összkép. Összefügg ez azzal a kérdéssel, hogy a szovjet irodalom milyen hatással volt az egykorú magyar olvasó közönségre, amire a dolgozat szintén nem fordít kellő figyelmet.

Nem foglalkozik eléggé a jelölt a csehszlovákiai, romániai és jugoszláviai magyar irodalom szovjet fordításaival és a szovjet vonatkozású sajtóval. Figyelmezteti a szerzőt az opponensi vélemény Barta Lajos Pozsonyban megjelent „Új Szó”-jára, a Pártnak Moravszka Osztravában megjelent napilapjára, a „Magyar Nap”-ra. A Magyar Szó néhány fontosabb cikkének ismertetése után Fábry Zoltán, Morvay Gyula és Vass László munkásságának jelentőségét emeli ki. A romániai vonatkozások közül pedig Tóth Sándornak „A Szovjetunió népszerűsége a Korunkban” című tanulmányát ajánlja Lengyel Béla figyelmébe.

Ezután a dolgozat néhány kisebb hibájával foglalkozik az opponensi jelentés. Kifogásolja, hogy a komoly, tudományos hanghordozású mondatok közé néha-néha bekerül egy-két felületes zsurnalizmus, fölösleges aktualizálás. Rámutat a dolgozat egy-két filológiai pontatlanságára, majd nyelvtani, szórendi hibáira és az orosz nevek egységes írására hívja fel a szerző figyelmét. Végezetül megállapítja, hogy a dolgozat az itt felsorolt hibái ellenére is kandidátusi disszertációnak alkalmas.

Az opponensi vélemények elhangzása után LENGYEL BÉLA olvasta fel a véleményekre adott válaszát. Röviden szólott a támasztásról, célkitűzéséről s azokról a nehézségekről, melyekkel a munka folyamán meg kellett küzdenie. Szembeszáll azzal az általánosan elterjedt véleménnyel, hogy a felszabadulás előtt alig ismerték Magyarországon a szovjet irodalmat, megjelenésének és hatásának tényét csak a felszabadulással hozzák összefüggésbe. „Kutatásaim . . . arról győztek meg — írja Lengyel Béla —, hogy a szovjet irodalom eleven valóság volt Magyarországon ebben az időben is s hatása — ha a felszínen és mennyiségben nem is, de mélységben és minőségben — vetekedett a nyugati irodalmak hatásával. Eleven, tevékenyen ható erő volt a szovjet irodalom a felszabadulás előtt s a marxista elmélet mellett nem lebecsülendő szerepe volt a társadalom legértékesebb részeinek világnézeti nevelésében.” A téma kidolgozása előtt álló nehézségek közül kettőt emel ki. Egyik: irodalomtudományunk és történettudományunk még csak a kezdeti lépéseket tette meg a korszak feldolgozása területén. Másik: bármennyire fontos volt is a téma az elmúlt évek mégsem kedveztek kidolgozásának. Lehetséges volt-e eredményesen elvégezni a munkát — teszi fel a kérdést Lengyel Béla — amikor bizonyos nevek említése sem volt kívánatos. — ez vonatkozik mind a szovjet szerzőkre, mind pedig a szovjet irodalom érdemes magyarországi népszerűsítőire — s amikor egy hamisan értelmezett pártosság megkövetelte volna a történetietlen, vulgarizáló, szimplifikáló szemléletet és tárgyalási módot?

Ezután Lengyel Béla először Kardos László opponensi jelentésére válaszolt. Elfogadja a disszertáció stílusára tett megjegyzéseit, véleménye szerint ezek is tartalmi jellegűek és a fentebb említett akadályokkal függenek össze. Csak részben ért egyet Kardos Lászlónak a szerkezetre vonatkozó bírálatával. Úgy hiszi a tények teljes anyagának a disszertáció első szintetikus felébe való belezsúfolása nem engedi meg a fejlődés vonalainak kellő világossággal való megmutatkozását, a sok fától elvesz az erdő. Ezenkívül a monografikus részek mellőzése esetén nem alakult volna ki összefüggő, egységes kép az egyes írók

fogadtatásáról értékelésük változásairól, a körülöttük folyt harcokról. Igaz, hogy így ismételések vannak a dolgozatban, de bővebb jegyzetanyag meg tárgya és névmutató sem oldaná meg ezt a problémát. Mégis úgy hiszi helyes, ha a szintetikus részbe belefoglalja a tények teljes anyagát, azt követően egy nagyobb terjedelmű összefoglaló fejezetben összefüggő képet ad az egyes szovjet írók egykorú értékeléseiről és arról, hogy mit jelentett egyes íróink számára a szovjet irodalom, mit ismertek belőle. Igazat ad a bírálónak abban, hogy az idézetek számát csökkenteni kell.

Nem tartja igazságosnak Lengyel Béla Kardos László megállapítását, amely szerint adós maradt annak a magyarázatával, hogy sajtónk az ellenforradalom negyedszázadában miért foglalkozott többet — baloldali részében sokkal méltóbban és szabadabban — a szovjet irodalom kérdéseivel, mint azt gondolni szokás. A munkán vörös fonálként végigvonul az ellenforradalmi terror érzékeltetése — állapítja meg Lengyel — s az a gondolat, hogy a szovjet irodalom körül folyó harc a nép felszabadításáért küzdő, haladó s az uralkodó rendszer létérdekeit védelmező, reakciós, a forradalmi és az ellenforradalmi erők élethalálharcának része volt. Az ellenforradalmi rendszernek nem volt ereje teljesen távoltartani a számára veszedelmes forradalmi világnézetet; nem tudta megakadályozni a szovjet irodalom Magyarországon való megjelenését és terjedését sem, bár mindent elkövetett, hogy hatását semlegesítse.

Egyetért az opponensi jelentéssel abban, hogy Magyarországon Solohov Csendes Donjáig csak a rappista, proletkultos irodalmat ismerték és ezt azonosították az egész szovjet irodalommal, valamint, annak Gorkijjal kapcsolatos megjegyzéseivel is. A Csendes Donról azonban úgy véli mindazt elmondta, ami lényeges a mű fogadtatásával kapcsolatban. Igazat ad Kardos Lászlónak, hogy Nagy Lajos oroszországi cikksorozatával bővebben kellett volna foglalkozni s hiba az is, hogy figyelmen kívül hagyta Nagy Lajos cikkét *Az anya* magyarországi megjelenése alkalmából. Elismeri az opponens igazát abban a kérdésben is, hogy az ellenforradalmi korszakban Magyarországon megjelent szovjet ideológiai műveket sem lett volna szabad mellőzni és abban is, hogy M. Pogány Béla munkásságát nagyobb nyomatékkal kell kiemelni.

Nem ad igazat a jelentésnek Lengyel Béla Szerb Antal megítélésében. Fenntartja továbbra is azt a véleményét, hogy a széleskörűen képzett irodalomtörténésznek az orosz irodalom gyenge pontja volt, értékeléseit másodkézből merítette, de nemcsak tájékozatlan volt, hanem elfogult is különösképpen az új forradalmi orosz irodalommal szemben. Jogosnak tartja a jelölt azt a kíváncsiságot, hogy határozottabban megfogalmazott véleményt kell adni a vizsgált korszakban fordított művekről, mint műfordításokról is. Ezen a ponton szándékában van bizonyos kiegészítő munkát végezni.

Ezután *Sziklay László* opponensi véleményére válaszolt Lengyel Béla. Elismeri, hogy érdekes lett volna kissé bővebben kifejteni a szovjet irodalom előzményeit, de úgy gondolja a tárgyalás szűkszavú volta — amit a jelentés kifogásol —, nem nehezíti meg azoknak a problémáknak a megértését, melyek az orosz irodalom tárgyalt korszakával kapcsolatban felvetődnek. A dolgozat gondolatmenetéből például világosan kitűnik, hogy Rákosi Jenő és a többi közéleti polgári személyiség tiltakozása Gorkij 1905-ös letartóztatása miatt nem a forradalmárnak szólt, hanem a cári önkényuralom ellen irányult. Nem érti mégis miért állítja szembe a bíráló a disszertáció gondolatmenetével Radó György cikkét, amely lényegében ugyanazt mondja.

Nem világos előtte, Sziklay miért tartja mechanikus eljárásnak azt a módszert, hogy amikor egy-egy íróról vagy műről van szó, ismerteti és kritikailag értékeli a különféle megnyilatkozásokat. Ez a módszer lehetővé teszi, hogy az olvasó képet alkosson magának arról a harcról, amely egy-egy író, illetőleg mű körül folyt. Megalapozatlan a következtelenség vádja is, sőt nagyonis következetesen végiggondolt elv szerint jár el. Először a korszakot jellemzi, utána az egyes megjelent művekről tájékoztat, ezt követően az összefoglaló cikket elemzi (ezen belül a szélső jobboldali nézetektől halad a kommunista megnyilatkozásokig), majd az egyes írókról, művekről szóló cikkeket (a tárgyalás rendje ezen belül ugyanaz). A széttöredezettség vádjával egyetért, ezen — ahogy már a Kardos Lászlónak adott válaszában kifejtette —, segíteni fog, de az a szerkezeti megoldás, amit Sziklay javasol (ti. hogy kösse egy csokorba egy-egy magyar írónak a szovjet irodalommal kapcsolatos megnyilatkozásait, nézeteit) nem valósítható meg. Nem egészen világos számára, hogy mire gondol a bíráló, amikor a kommunista és a polgári erkölcs összeütközésének megmutatását kéri számon a polgári kritikusoknak a szovjet irodalomról alkotott véleményével kapcsolatban.

Igazat ad a bírálónak, hogy nem helyes egy-egy szovjet mű részletes tartalmi ismertetése miatt megszakítani a fejtegetés menetét. Úgy érzi azonban, hogy a szovjet fejlődésről kielégítő képet adott. Egyetért a fordítások bővebb értékelésével, de szerinte Sziklay túl nagy jelentőséget tulajdonít ezeknek a sokszor kezdetleges fordításoknak. Korainak és megalapozatlannak tartja ebben a korszakban a szovjet szépirodalmi műveknek a magyar költői és prózai stílus fejlődésére kifejtett hatását vizsgálni. Lényegtelennek látja Ilf és Petrov „Szovjetmilliomos” című regénye két fordításának összehasonlítását. A regény egyébként is 1944-ben jelent meg, tehát a tárgyalt korszakban semmiféle hatást nem fejthetett ki. A szovjet irodalom közönség hatásának rekonstruálásánál úgy érzi nem terheli mulasztás. Fontosnak véli a bírálatnak azt a részét, amely a csehszlovákiai magyar irodalomra hívja fel a figyelmet, de ennek feldolgozása külön disszertáció feladata lenne. Fábry Zoltán, Morvay Gyula, Vass László munkásságáról szólva nem tartja feladatának életművük teljes feltárását. A stílusra vonatkozó megjegyzésekkel egyetért, az orosz nevek írásában azonban nem ő a következtelen, minden cikkben a szerző által használt átírást tüntette fel.

A vitában REJTŐ ISTVÁN hiányolja, hogy a jelölt vizsgálódásait nem terjesztette ki a klasszikus orosz irodalom korabeli kiadásaira és kritikai irodalomtörténeti értékelésére. Ugyanezt a kérdést veti fel FORGÁCS LÁSZLÓ is hozzászólásában. Továbbá kifogásolja Forgács a szovjet irodalom történetiellen felfogását, amiből nem egy módszertani hiba következik. Lengyel Béla fel sem veti azt a kérdést, hogy Gorkij, Solohov művein a CEMENTEN és a TIZENKILENCEN-en kívül csak alig néhány szovjet mű gyakorolhatott jelentős pozitív hatást közönségünkre s irodalmunkra. Téves felfogás ennek okát egyszerűen polgári elfogultsággal, vagy egyoldalú szovjetellenességgel magyarázni. Nincsenek-e annak objektív, történeti okai, hogy oly sok közepes vagy gyenge művet tartottak sokáig nagynak a Szovjetunióban. A legnagyobb realista művek akkor születtek a Szovjetunióban, amikor a lenini szellem, a néptömegek történelemalakító szerepének helyes írói módszer-érvényesítése jellemezte a szovjet irodalmat: vagyis a húszas évekből és a harmincas évek elejéről. Ezután az illegális kommunista párt szektás hibáira figyelmeztet, amelynek irodalompolitikai kihatásai is vannak. Lengyel Béla dolgozatából hiányzik a

magyar munkásmozgalom kritikai megértése és az egyéb haladó mozgalmak helyes értékelése. Kifogásolja Forgács az értekezés szerkezetét és felhívja a jelölt figyelmét, hogy egyes írók megítélésében számos nyomot hagyott még művében a dogmatizmus.

OLTVÁNYI ÁMBRUS felszólalásában arra figyelmeztet, hogy a disszertáció a XX. kongresszus előtt készült, történelmietlenség volna ezt figyelembe nem venni. Helyesebbnek látná Oltványi, ha nem a szovjet, hanem a magyar irodalom oldaláról — tehát nem a ható, hanem a hatás alatt álló irodalom oldaláról — közelítené meg Lengyel Béla a szovjet irodalom magyarországi hatásának kérdését. Nem nézi elég kritikával a szerző az egyes szovjet műveket, még a művészilag gyenge, vagy eszmeileg helytelen műveket sem.

GARAMVÖLGYI JÓZSEF a disszertáció legnagyobb hibájának azt tartja, hogy módszertanilag nincs megkonstruálva, a sok összehordott anyagot a szerző csupán összekötő szöveggel látta el, nem jutott el az elvi általánosításig.

Ezután LENGYEL BÉLA válaszolt a hozzászólásokra. A klasszikus orosz irodalom tárgyalása, úgy véli, nem tartozik a feladatához. A történelmietlenségre vonatkozó vádat nem tartja megalapozottnak. Elismeri, hogy a szektségek bírálatában nem volt elég következetes, erre az átdolgozásnál ügyelni fog. Az opponensek viszontválasza után — melyben a jelölt választát kielégítőnek találták — a bizottság Lengyel Béla disszertációját kandidátusi értekezésül szótöbbséggel elfogadta.

A vitát összefoglalta :

Kispéter András

a Bizottság titkára

JÓZSEF FARKAS : „A MAGYAR TANÁCSKÖZTÁRSASÁG IRODALMI ELŐZMÉNYEI 1914–1919” CÍMŰ KANDIDÁTUSI DISSZERTÁCIÓJÁNAK VITÁJA*

A Tudományos Minősítő Bizottság 1956. június 27-én tartotta József Farkas : „A magyar Tanácsköztársaság irodalmi előzményei 1914–1919” című kandidátusi disszertációjának vitáját. A bíráló bizottság elnöki tisztét Tolnai Gábor, az MTA lev. tagja, titkári teendőit Nagy Péter, az irodalomtudomány kandidátusa látta el. A bizottság tagjai voltak : Baróti Dezső, az irodalomtudomány kandidátusa, Földessy Gyula, az irodalomtudomány doktora, Kardos László, az irodalomtudomány doktora, Király István, az irodalomtudomány kandidátusa, Kispéter András, az irodalomtudomány kandidátusa, Komlós Aladár, az irodalomtudomány doktora, Nemes Dezső, a történelemtudomány kandidátusa. Az értekezés opponensei : Bóka László, az MTA lev. tagja, és Réti László, a történelemtudomány kandidátusa.

Az elnök felkérésére először WALDAFFEL JÓZSEF, az MTA lev. tagja, a jelölt aspiráns vezetője szólt József Farkas aspiránsi munkájáról. Hangsúlyozta, hogy a jelölt munkássága a szervezett aspirantúra létjogosultságáról tanúskodik. József Farkasra a szakdolgozata alapján figyelt fel és biztatta,

* A vita teljes anyaga megtalálható az Irodalomtörténeti Intézet Könyvtárának — az Eötvös Könyvtárnak — archívumában.

hogy jelentkezzen aspiránsnak. Témája először a Tanácsköztársaság irodalma volt, de a munka során kiderült, hogy ehhez szükséges előbb az előzmények feltárása, amely magában is kitesz egy kandidátusi értekezést.

Waldapfel József után BÓKA LÁSZLÓ olvasta fel opponensi jelentését. Megállapítja, hogy a disszertáció olyan feladat megoldására vállalkozott, amely régóta súlyos tartozása irodalomtörténetírásunknak. A polgári irodalomtörténet hamisításával szemben itt az ideje, hogy bemutassuk 1919 jelentőségét, amely 1848/49-hez hasonló korszakhatár irodalmunkban. E kérdés megoldása nélkül nem tudjuk megfelelően ábrázolni mai irodalmunk közvetlen előzményeit, a két világháború közé eső szakaszát sem. Örömet fejezi ki, hogy az első jelentős lépést ezen a területen egy fiatal kutató tette meg ismét bizonyosságát adva annak, hogy tudományos minősítési rendszerünk — ha küzd is a kezdet nehézségeivel — egészében életképes, hogy az aspirantúra intézményétől jelentős eredményeket várhat tudományosságunk.

József Farkas a Tanácsköztársaság uralmának korszakhatár voltát irodalmunkban az előzmények beható elemzésével bizonyítja. Tanulmánya arról győzi meg olvasóját, hogy a tizes évek irodalmának fő tendenciái a proletárforradalomban lelték meg céljukat, hogy legnagyobb íróink fejlődése organikusan haladt a proletár forradalom felé. 1919-ben nem valami terrornak engedtek, sőt nem is egy forradalmi pillanat fellobbanó fényében, hevével csatlakoztak a proletárforradalomhoz, hanem e rövid időszakban törekvéseik sikerét, vágyaik beteljesedését látták.

József Farkas disszertációjából fény hull irodalomtörténetünk olyan területeire, melyekkel szemben ez ideig késedelmes adós szerepét játszottuk. 1. A tanulmány első kísérlet arra, hogy irodalmunk egészében pozitív magatartását az első imperialista világháborúval szemben rendszeresen és árnyaltan tárja fel. 2. Nyilvánvalóvá válik, hogy a Nyugat-mozgalom felbomlása már 1919 előtt megkezdődött, mégpedig olyan irodalmi tendenciák érvényesülése okán, melyek közvetlenül már kiindulásukban is a munkásmozgalomhoz kapcsolódtak. 3. Élesebb fény vetődik olyan írókra is, akikre idáig kevés ügyet vetettünk. Más megvilágításba kerül Barta Lajos, Benjámin Ferenc, Gábor Andor, György Mátyás, Illés Béla, Komját Aladár, Lengyel József, Lukács György, Révai József életpályájának 1919 előtti korszaka. Hangsúlyozta az opponens, hogy a tanulmány nemcsak szorosan vett tárgykörére terjeszkedik, hanem korábbi kutatások kiinduló pontja lehet *több irányban is*.

A jelölt nem mossa el az Ady-típusú állásfoglalás nyílt forradalmisága és a Babits-típusú állásfoglalás humanitárius-pacifista jellege közötti különbséget, de feltárja a kétféle álláspont közös vonásait is. Helyzetképe és fejlődésrajza sokkal árnyaltabb az eddigieknél, az egyes csoportokon belül is disztinkvál, s olyan jelenségekre is felhívja a figyelmünket, melyekkel eddig nem foglalkoztunk. Azonban nem csupán tematikus kérdésekkel foglalkozik, hanem a Ma és a Tett kapcsán felveti ennek a mozgalomnak stílus problémáit is. A *Rohanunk a forradalomba* című fejezet tárja fel előttünk először sokoldalúan, hogy az 1917-es orosz forradalom milyen hatással volt irodalmunkra és egyes íróinkra. Ez két okból is jelentős. Először Ady Endre háború alatti munkásságát is bizonyos vonatkozásokban új oldalról világítja meg, továbbá a Nyugat megítélésénél realisabbá, tagoltabbá teszi az irodalom helyzetképét. Nagy érdeme a dolgozatnak, hogy a Tett, a Ma, tehát a Nyugat körén kívül élő írók munkásságának jelentőségét először állítja igazi irodalomtörténeti perspektívába.

A tanulmányt záró *Kipillantás* megmutatja, hogy az 1918-as októberi

polgári forradalom, melyet kirobbanása pillanatában általános lelkesedés fogadott, magában hordta a proletárforradalom lehetőségét, továbbá, hogy az 1919-es proletárforradalom széles körét aktivizálta az íróknak. Jelentős érdeme a disszertációnak, hogy nem vulgarizál és majdnem teljesen mentes a még a közelmúltban is vallott téves nézetektől.

Ezután a tanulmány néhány hibájára hívja fel Bóka László a jelölt figyelmét. Megállapítja, hogy jóllehet a történeti szempont uralkodik az irodalomtörténeti, irodalomelméleti, esztétikai szempontok felett történeti helyzetképe is hagy kívánnivalókat. Behatóbban kellett volna foglalkozni a munkásmozgalom fokozódó kulturális fellendülésével ebben a korszakban. (A szindikalizmus bizonyos fokú előretörései, a Galilei-kör, a radikális tanárok mozgalma, az egyetemi élet stb.) Hiányzik a tudományos élet elemzése, annak tanulmányozása, hogy az olvasóközönség hogyan szélesedett ki a munkásság és a parasztság irányába a frontokon.

Az elemzett történeti folyamatot József Farkas elsősorban íróink eszmei fejlődése, a művek tartalmi átformálása szempontjából vizsgálja. Ettől csak ritkán — a Tett, a Ma, az Internacionálé és Babits szerepének elemzésénél — tér el, de itt sem hatol elég mélyre és műfaji kérdésekkel nem foglalkozik. Örövendetes, hogy József Farkas megint egy ifjú tudóssal szaporítja azok sorát, akik az igazat igényes formában akarják kifejezni. Éppen ennek az egészséges irányzatnak az érdekében kell figyelmeztetni, hogy polemizálása során stílusa néha — főleg a *Bevezetésben* — arra a politikában sem helyes útra téved, mely a megfogalmazás élességét a durvasággal cseréli fel. Hiányolja még az opponensi vélemény, hogy a jelölt a dolgozathoz nem csatolt bibliográfiát. Végül József Farkas részére a kandidátusi fokozat odaítélését javasolja.

Bóka László után RÉTI LÁSZLÓ olvasta fel opponensi véleményét. Az értekezés első jelentős kísérlet arra — kezdte jelentését —, hogy felmérje az első világháború magyar irodalmában a proletárforradalom irányában ható erőket, megrajzolja azok fejlődési vonalát, helyesen két fő csoportra osztja a haladó magyar irodalom akkori képviselőit a munkásirodalom belül is különbséget tesz a szociáldemokrata és a forradalmi szocialista irodalom között és megmutatja, hogy ez utóbbi hogyan vált később kétfelé. A tanulmány mindvégig helyes forradalmi pártossággal értékeli az egyes művészek és művészeti csoportok hatásait, világnézetük és művészi készségük fejlődését.

Hibául rója fel Réti, hogy hiányzik a dolgozathoz egyrészt az összehasonlítás a nemzetközi irodalmi fejlődéssel, másrészt az egész magyar irodalommal. A nemzetközi irodalommal való összefüggés felrajzolására csak a Kassák-Komját irányzat esetében tesz kísérletet a szerző. A magyar irodalomra vonatkozólag meg kellene mutatni, hogy a haladó és forradalmi irodalom hogyan harcolt a tömegek elhódításáért a reakciós irodalomtól; általában többet kellene foglalkozni az irodalmi alkotások tömegekre gyakorolt hatásával. Az izmusos formaforradalmárok irányzatánál csak arra szorítkozik, hogyan akadályozta az az írók fejlődését, nem mutat rá eléggé, hogy a formabontás szektás elkülönülés a néptől.

Az értekezés általában helyesen értékeli az egyes irodalmi irányzatok helyét és szerepét, de nem helyes, hogy a *Bevezetésben* szinte ugyanazt a hangot használja a „burzsoá-liberális” Szerb és Schöppflinnel szemben, mint a keresztény-nemzeti Pintér és Herczeggel szemben. Hibája a tanulmánynak, hogy nem differenciál eléggé az egyes szociáldemokrata állásfoglalások között. Helyteleníti, hogy a szerző nem látja meg a kettősséget és ellentmondást a

Népszavában, különösen a háború második felében. Helyesen mutat rá a jelölt — állapítja meg Réti —, hogy a bolsevizmus előretöréséről szóló híreket a cenzorok azért engedték közölni, mert ezek Oroszország belső bomlását mutatták, de rá kellett volna mutatni arra is, hogy az uralkodó osztályokat elsősorban az érdekelte, hogy Oroszország kilépjen a háborúból és ebben a kérdésben érdekeik egybe estek a bolsevikokéval. Ez adja magyarázatát annak, hogy a Népszava Kerenszkijékkal értett egyet a belpolitikát illetően, de a bolsevikoknak adott igazat a háború és a béke kérdésében. Ez a kettősség magyarázza egyes haladó polgári íróknak a bolsevikok mellett tett nyilatkozatát (pl. Karinthy).

Nem tartja kielégítőnek Réti a dolgozat szerkezeti felépítését. Abból, hogy külön fejezetben tárgyalja a szerző az általános politikai helyzetet és külön annak tükröződését az irodalomban számos ismétlődés adódik. Azt ajánlja, hogy a jelölt vagy hagyja ki a politikai fejlődést mutató bevezető fejezetekből az írókra való hivatkozást, vagy pedig szüntesse meg ezeket a bevezető fejezeteket és a politikai fejlődést az irodalom fejlődésének ismertetése során mutassa be. A Tett értékelésénél meg kellene mutatni, hogy az e csoportban észlelhető ellentmondásosságnak jelentős magyarázó oka a magyar forradalmi munkásmozgalomban meglevő kiforratlanság. Külön kiemeli a jelentős, hogy az értekezés stílusa, kifejezésmódja igen világos és szemléltető. Végül hangsúlyozza, hogy az értekezést komoly, alapos, tudományos munkának tartja és javasolja érte a kandidátusi fokozat odaítélését.

Ezután JÓZSEF FARKAS olvasta fel az opponensi véleményekre adott válaszát. Először azokra a kérdésekre tért ki, amelyek mindkét jelentésben felmerültek. Egyetért, hogy a *Bevezetés*ben a polgári és a reakciós irodalomtörténeti véleményeket árnyaltabban kellett volna tárgyalni és, hogy indulatos, zsurnalista ízü kifejezések nem helyén valók a dolgozatban. Nem fogadja azonban el Bóka Lászlónak azon végkövetkeztetését, hogy a hibás és túlzó kifejezések mögött a szektás irodalomtörténeti felfogás elemei húzódnak meg.

Elismeri, hogy az egyes fejezeteket bevezető történelmi-politikai helyzetképekben többet kellett volna szólni a kulturális élet radikalizálódásáról, a Galilei-körről, a kor sajtóviszonyairól. Többet kellett volna foglalkozni az olvasóközönség háború alatti kiszélesedésével és az irodalmi alkotások tömeghatásának kérdésével. Azonban nem ért egyet Réti László megfogalmazásával, amely teljesen figyelmen kívül hagyja az értekezés ilyen irányú eredményeit. Egyetért a jelentésekkel abban, hogy tudományos igényű irodalomtörténeti munkában felesleges az olyan részletező történeti helyzetkép, amilyen a dolgozatban olvasható, de úgy érzi, a nagyközönség felé ennek is megvan a maga szerepe, könnyebbé teszi a tárgyalt kor irodalmának megértését. Ezt a célt kívánta szolgálni az írói művekből hozott bőséges idézetekkel is. Egyetért Bóka László ama megjegyzésével, hogy a fejlődésrajzon belül a tartalmi, eszmei és formai egység sokoldalú megvalósítására sokkal következetesebben kell törekednie, de úgy érzi egyes általa hiányolt kérdésekkel foglalkozott, pl. Kosztolányi Dezső prózájában ez időben végbemenő fordulattal, Ady szimbólumainak funkcióváltozásával a háború utolsó esztendejében stb. Igaz, hogy a *Fáklya* elemzésénél KIRÁLY ISTVÁNra és NAGY PÉTERre támaszkodik, de a *Szegény emberek* című elbeszélést a korabeli magyar novellaterméshez összehasonlítva tárgyalja és elemzi.

Hogy a világirodalomra való kitekintés nem elegendő, elismeri, de nem fogadja el Réti László ama megállapítását, amely szerint a műből „lényegében

hiányzik az összehasonlítás az egész magyar irodalommal". A Bóka László által számonkért művek nagy részét ismeri és fel is használta, ami közülük valahogyan kiesett ismeretköréből, utólag hasznosítja. Igazat ad abban, hogy polemizálni kellett volna Várkonyi Nándor, Féja Géza és mások irodalomtörténeti összefoglalásaival is, de nem érzi feladatának az ifjúsági irodalommal való foglalkozást, kivéve a Tanácsköztársaság idején. Jogosnak tartja József Farkas Réti László azon kifogását, hogy a szociáldemokrata irodalmat még árnyaltabban kellett volna bemutatni, de megjegyzi, hogy a dolgozat ebben a formájában is — bár a XX. kongresszus előtt készült —, tárgyilagossabb a szociáldemokrata irodalom értékelésében, mint bármelyik korábbi e kérdéssel foglalkozó munka.

A vitában többen felszólaltak. KÓHALMI BÉLA a Martinovics-nevű szabadkőműves páholyra hívja fel a jelölt figyelmét. KOMLÓS ALADÁR felveti a kérdést, vajon helyes-e a dolgozat címe, lehet-e a Tanácsköztársaság irodalmi előzményeiről beszélni 1914 és 1919 között. Kifogásolja Komlós, hogy Balázs Béla *Lélek a háborúban* című munkáját és egész háborúellenes magatartását túl pozitívan értékeli a jelölt és helytelenül értelmezi Babits a *Veszedelemes világnézet* és az *Örök béke* című esszéit. REMETE LÁSZLÓ a Szovjetunióban megjelent magyar nyelvű folyóiratok és publicisztika kiemelését hiányolja. FÖLDESSY GYULA szerint nem elég élesen bírálja a dolgozat Schöpfung Aladárt — kiemeli viszont, hogy az Ady-elemzések jól sikerültek, találóak. SZABÓ GYÖRGY a Tett és a Ma című folyóiratok kapcsán hiányolja, hogy nem fejtegeti elég mélyen és sokoldalúan a modern izmusok kérdését, továbbá, hogy a *Kipillantásban* 1925-ig kellett volna elmenni.

KARDOS LÁSZLÓ felszólalásában a tanulmány *Bevezetésének* újraírását javasolja, mivel annak hangneme méltatlan az egész dolgozathoz és hamis képzetet kelt az író tudományos képzettsége és tudói képességei felől. Hibáztatja, hogy József Farkas az esztétikai problémákat a formai kérdéseket csak egészen futólag említi. Megállapítja, hogy ez nemcsak József Farkas, hanem az utolsó tíz év irodalomtörténetének a hibája, de feltétlenül megoldandó feladat. Réti László opponensi véleményével vitázva arra mutat rá Kardos László, hogy a közérthetőség és a népszerűség nem egy és ugyanaz pl. Ady népszerűsége kétségtelen, de közérthetősége már nem olyan egyszerű. Hozzá kell még tenni, hogy a közérthetőség az írói haladó felfogás szempontjából nem úgy jelentkezik mindig, hogy minél több ember értse meg az író. Lehet a néprért, a haladásért, az emberiségért való küzdelemnek olyan eszköze, formája, variánsa, amikor az író csak egy elithez szól, hogy azon keresztül legyen publikussá a gondolat. Vitába száll Komlós Aladárnak a tanulmány címét kifogásoló megjegyzésével is. Kardos László igazat ad a tanulmány írójának, hogy a tizes évek forradalmisága potencialiter magában hordja a Tanácsköztársasági eredményváltozatot. Balázs Béla értékelésében szintén a jelölttel ért egyet.

Többen hozzászóltak Babits: *Husvét előtt* című versének értékeléséhez. SZABÓ GYÖRGY a költemény Babits akaratától függetlenül meglevő objektív funkcióját, háborúellenes mozgósító erejét hangsúlyozza. KARDOS LÁSZLÓ arról beszél, hogy a vers befejező részét gyakran szokták idézni Babits pacifizmusának bizonyítására, holott Babits itt nem a szociális megbocsátásról beszél, hanem az akkoriban állandóan napirenden levő nemzetek közötti vádaskodásról, hogy vajon az angolok, a franciák vagy a németek kezdték-e a háborút. A nemzetek közötti vádaskodás megszüntetéséért emel itt szót Babits és

teljes joggal. BÓKA LÁSZLÓ véleménye szerint az a kérdés, hogy Babits hogyan értette a költeményt, ma már nem dönthető el, de a versnek az a pontja, hogy „Ki a bűnös ne kérdjük...” ideológiailag változatlanul hibás. KARDOS LÁSZLÓ ezután, hogy a költemény korabeli hatását érzékeltesse, egy személyes élményét mondta el. Jelen volt az első világháború utolsó esztendejében Váradon egy irodalmi rendezvényen, ahol Babits elmondta a *Husvét előtt*. „Amikor azt mondta Babits, hogy »legyen vége már, legyen béke már«, az úgy hangzott, mint egy forradalom meghirdetése”.

LENGYEL JÓZSEF felszólalásában azt hangsúlyozza, hogy 1916-ban a haladó szellemű írók között Kassák volt a legnagyobb, s úgy érzi, ez a dolgozatban nem kap elég erős hangsúlyt. Ez szerinte abból következik, hogy a szerző az írók munkásságát elsősorban politikai és nem esztétikai szempontból vizsgálja. Hiányolja még Lengyel, hogy a jelölt nem foglalkozott Móricz Zsigmond torzónak maradt *Jószerecsét* című regényével.

NAGY PÉTER felszólalásában azt veti szemére a szerzőnek, hogy kicsit túlírtta a dolgozatot. Ennek következtében a tanulmány szerkezete meglehetősen széthullott, inkább egyes írók fejlődésrajzát adja, mintsem irányzatokét. Azt ajánlja József Farkasnak, hogy kiadás előtt alapos tömörítést végezzen művén, akkor sokkal inkább érezni lehet az egyes irányzatok, egyes csoportok képének és fejlődésének kialakulását. Több gondot kellene fordítani Nagy Péter szerint a nem irodalmi, de az irodalomra rendkívül jelentős hatást gyakorló publicisztikai műfajok vizsgálatára. Ilyenek pl. a Népszava elméleti cikkei, amelyek fontosabbak, mint a Népszava hasábjain megjelenő huszonötödrangú versírók inkább csak rimbe szedett olyan tételei, melyek ott jelentős közírók elméleti írásaiban megjelentek. Helyesli Nagy Péter, ahogyan a dolgozat Móricz Zsigmond fejlődését tárgyalja, s külön kiemeli a *Szegény emberek* című novella sokoldalú, művészileg is újat adó elemzését.

JÓZSEF FARKAS válaszában elfogadja a felszólalások azon részét, amelyek kiegészítik munkáját. A vitás kérdések közül Balázs Bélát illetően, a címre vonatkozólag, az irodalmi közérthetőség problematikájában fenntartja véleményét, melyet felszólalásában *Kardos László* is támogatott. Elismeri azonban, hogy a bevezetés nem elég tudományos és alapos átdolgozásra szorul. *Szabó György* felszólalásából az izmusokra vonatkozó észrevételeket elfogadja, nem ért azonban egyet felszólalásának több részletével, elsősorban azzal, ami a Kipillantást illeti. Babits esszéinek megítélésében több felszólalóval szemben továbbra is fenntartja véleményét. *Lengyel József* Móricz Zsigmond regénytöredékeire vonatkozó megjegyzéseit elfogadja, de nem ért egyet azzal, hogy 1916-ban Kassák Lajos lett volna a legnagyobb haladó magyar költő; ez csak a Tett és a Ma irányzaton belül igaz, hiszen irodalmunk egészének elismert vezéralakja Ady volt. Igaznak, de túl erősnek és eltúlozottnak tartja *Nagy Péter*nek a tanulmány szerkezetére tett megjegyzését, viszont magáévá teszi a *Lobogó szövetnek* és a *Fáklya* összevetésének gondolatát, amelyből fény derül Móricz erkölcsi fejlődésére.

Az opponensek és a felszólalók viszontválasza után — akik a jelölt választát kielégítőnek találták —, a bíráló bizottság József Farkas dolgozatát egyhangúlag elfogadta és részére az irodalomtudomány kandidátusa fokozat odaítélését javasolta.

A vitát összefoglalta :

Kispéter András
bizottsági tag

PAPP FERENC: „JELZŐS SZERKEZETEK FŐBB KÉRDÉSEI A MAI OROSZ IRODALMI NYELVBEN” CÍMŰ KANDIDÁTUSI DISSZERTÁCIÓJÁNAK VITÁJA

A Tudományos Minősítő Bizottság az 1956. szeptember 14-én megtartott vitára a következő bírálóbizottságot küldte ki: elnök Rubinyi Mózes, a nyelvészeti tudományok kandidátusa, titkár Décsy Gyula, a nyelvészeti tudományok kandidátusa, tagok Fodor István, Király Péter, Sulán Béla, Tompa József, a nyelvészeti tudományok kandidátusai. Az értekezés opponensei Kniezsa István akadémikus és Gáldi László, a nyelvészeti tudományok doktora voltak.

RUBINYI MÓZES néhány szóval annak a jelentőségére mutatott rá, hogy a kandidátusi viták során első ízben foglalkozunk orosz nyelvészeti problémákkal, s hogy az értekezés témája a hazai russisztika szempontjából új. Ezután került sor az opponensi vélemények kifejtésére.

A távollevő KNIEZSA ISTVÁN akadémikus írásban megküldött véleményét Décsy Gyula olvasta fel. Kniezsa ismerteti a dolgozat tárgyát és felépítését. Az a címmel ellentétben nem egy, hanem két, egymástól szinte független kérdéssel foglalkozik. Az egyik téma a címmel megegyezik, a másik a magyar és az orosz nyelv jelzői szerkezeteinek különbségét tárgyalja egy külön fejezetben.

A munka első részében a jelölt a kérdés orosz vonatkozásainak történetét írja le. Ennek legfőbb hibája az, ami egyébként az egész értekezést jellemzi, hogy nem világítja meg, az orosz kutatók álláspontja hogyan viszonylik a korabeli európai kutatók álláspontjához.

Az egyeztetett jelzőkről szóló fejezet, amely lényegében a melléknévi jelzőket taglalja, csak egy problémával foglalkozik behatóan, a szórenddel. A szerző véleményével ellentétben nincs eldöntve, hogy a hátravetett jelző gyakoribb-e az orosz nyelvben, mint a többi szláv nyelvben. Az egyéb szláv nyelvekre vonatkozó részletes kutatások ugyanis e téren hiányzanak. Néhány esetben a felsorolt példák közt téves is akad. Így a *den' gotovils'a čudesnyj* mondatban a *čudesnyj* nem jelző, hanem állítmány stb.

A nem egyeztetett jelzőkről szóló fejezet, amely a magyar felfogás szerinti határozókat tárgyalja, kevésbé van kidolgozva. Abban igaza van a szerzőnek, hogy az adnominális szerkezetek, főként a genitivuszi szerkezetek, a szláv nyelvekben eredetileg ritkák voltak, s helyettük a melléknévi szerkesztést használták: *zavistsz bratnija, dëtszka l'ubovs* stb. Az oroszban ez a szerkezet egyre inkább háttérbe szorult. Nem említi a szerző, hogy az *-ovs*-féle birtokos képző eredetileg az *-ű-* tövű főnevek egyes számú genitivus ragjából (*syn-ovs*) vonódott el. Ez viszont arra mutat, hogy talán nem sokkal a nyelvtörténet előtti korban a genitivuszos szerkezetek voltak a gyakoribbak, különben a rag képzővé való elvonását nem tudnók megmagyarázni. E téren további kutatómunkára van szükség.

A jelzői szószerveket jelzett szó utáni helyzetével kapcsolatban aligha fogadható el az az állítás, hogy eredetileg a szórend fordított volt, mert ilyen szószervek nem mennek vissza az indoeurópai alapnyelvig, hanem nyilván szláv különnyelvi fejlődés eredményei.

Igen érdekes és felette hasznos a magyar és orosz nyelv szóban forgó jelenségeit összevető fejezet. Amint a szerző megállapítja, a két nyelv kutatói más-más módszerrel dolgoznak, mert a jelenségek felosztása is eltérő elvek szerint történik. Az orosz kutatók általában a formából indulnak ki, a magyarok viszont a funkcióból.

A legkönnyebb még az orosz egyeztetett jelzőket a magyar melléknévi, számnévi és névmási jelzőkkel egybevetni, mert itt csak a jelző hátravetése, illetve az értelmező jelző okozhat problémát. A határozó-jelzők esetében az összehasonlítás lényegesen nehezebb, mert a két nyelv teljesen eltérő módon viselkedik e tekintetben. A szerző itt sok érdekes és tanulságos megállapítást tesz nemcsak az orosz, hanem a magyar nyelv területéről is. A *való, levő, tett, történő* igenevekből álló jelzős szerkezetekre vonatkozóan a dolgozat megállapítja, hogy igen régi öröksége nyelvünknek. Az oroszban a határozó-jelzői szerkezetek könnyebben keletkeznek és változatosabbak, mint a magyarban, ami kétségtelenül a két nyelv szerkezeti különbségéből ered. Érdekes a birtokos jelzők egybevetését tárgyaló rész is.

Az opponens összefoglalva véleményét kifejti, hogy sokáig tanakodott, elfogadható-e a dolgozat az orosz nyelvészeti kandidátusság alapjául. A műnek sok a fogyatéka. Sokat markol, hiszen lényegében két témát ölel fel, de keveset fog, mert egyik témát sem dolgozza ki alaposan. Az első rész csak egy szorgalmas kompiláció. A második rész ezzel szemben sok értékes és eredeti anyagot tartalmaz, ez azonban nem orosz, hanem elsősorban magyar nyelvtudományi kérdéseket tárgyal. Mivel azonban a novumnak nem feltétlenül a szlavisztika körében kell jelentkeznie, végül is az opponens arra a meggyőződésre jutott, hogy minden hibája és fogyatéka ellenére a dolgozatot elfogadhatja.

GÁLDI LÁSZLÓ ugyancsak azon a nézeten van, hogy nem helyes a történeti áttekintést teljesen kiszakítani az európai fejlődésből és még az orosz nyelvtanirodalmat is úgy tárgyalni, mintha az kizárólagosan saját belső fejlődési törvényei alapján, s nem az európai nyelvтанirodalom szerves részeként bontakozott volna ki. Például az orosz nyelvтani terminológia kialakulásában szintén kereshetünk idegen hatást. Így az *opredelenie*-nek alighanem a német *Bestimmungswort* lehetett a forrása.

Ugyancsak kifogásolható, hogy a jelölt az orosz történeti fejlődés ismeretetésénél sem törekedett a teljességre. Ellenkező esetben, ha például az utolsó 30–40 év orosz nyelvтанait gondosabb elemzés alá veszi, alighanem észrevette volna, hogy az akadémiai nyelvтан nem közvetlenül Hattala hatására sorozta a hátravetett nem egyeztetett (*čelovek s umom* típus) bővítményeket a jelző kategóriájába, hanem Scserba és Matyijcsenko nyelvтанainak hasonló beosztása is közrejátszhatott e tekintetben.

Az egyeztetett jelzőről szóló fejezet igen gyér tudománytörténeti előzményekre támaszkodhatott. A sorrendi kérdések tisztázásához alapos stilisztikai vizsgálatokra van szükség. Bár a szerző törekedett a tipológiai rendszerezésre, néhány típusról megfeledezett. Ilyen a lexikonok címszavaiban szokásos hátravétel (*kino stereoskopičeskoje*), amely a gyakorlati okokon kívül a korábbi szabad szórend egyik késői megnyilatkozása. Hasznos lett volna, ha a jelző hajdani kötetlen voltát a szerző néhány költői példával is igazolja, mint ahogyan Scserba nyelvтанában Puskin „Mednyj vsadnik” című költeménye soraival szemlélteti e jelenséget.

A számnévi jelzőkről írva a jelölt nem említi, hogy a hátravetett számnév nem pontosan, hanem csak megközelítőleg jelöl bizonyos mennyiséget (*eto godov des'at' nazad tomu*). Több figyelmet kellett volna szentelni a participiumoknak, amelyek igei természetüknél fogva több bővítményt szedhetnek fel, mint a többi jelzők, nem esik szó a népies vagy archaikus jelző által elválasztott prepozíciókettőzésről (*v gorode vo Kieve*).

Az opponens az ún. nem egyeztetett szerkezetek közül kiemeli a *čelovek vysokogo rosta* típust, amelyet a szerző még az akadémiai nyelvtannál is rövidebben intéz el, meg sem vizsgálva a genitivus qualitatis régiségét az orosz irodalmi nyelvben, továbbá mai elterjedtségét a nyelv rétegződése szempontjából. Pedig feltehető, hogy e szerkezetek nem minden típusa fordul elő minden stílusrétegben.

Ezután Gáldi László több téves megállapítást vagy hibát sorol fel az értekezésből.

A dolgozat érdemeként ismeri el az opponens annak világos, közérthető stílusát.

Összegezésként Gáldi László megállapítja, hogy a jelölt értekezése nagy szorgalomról, jó megfigyelőkészségről és a problémák lényegére tapintó, bár egyelőre még nem túlságosan önálló tudományos invencióról tanúskodik, hiányosságai ellenére eredményeit, valamint azt a tényt figyelembe véve, hogy ez az első biztató kezdeményezés orosz filológiai téren a tudományos fokozatokért indított vitákban, Papp Ferenc disszertációját megvitatásra feltétlenül érdemes munkának minősíti.

RUBINYI MÓZES elnök megköszönve az opponenseknek alapos bírálatukat különösen kiemelte Kniezsa István akadémikus őszinteségét, amidőn az értekezés elfogadásával kapcsolatos lelki vívódásairól számolt be. Miután a jelölthöz és az opponensekhez senki sem intézett kérdést, a vita a hozzászólásokkal folytatódott.

TOMPA JÓZSEF az értekezés második részéhez szól hozzá, amelyben az egybevetés egyszersmind a pedagógusoknak is gyakorlati segítséget kíván nyújtani. E téren az értekezés úttörő jellegű, s már az is eredmény, ha fel tudjuk mérni, hogy többé kevésbé mit lehet várni az ilyenféle munkáktól. Papp Ferenc a magyar jelzős szerkezeteknek a legapróbb típusát is összeállította.

A vitatható részletekre rátérve Tompa József megemlíti, hogy a határozójelzők tárgyalásánál az anyag túlságos felaprózása az áttekinthetést zavarja. A felsorolt magyar megfelelők közt az első és második típus a *való-val*, illetve más igenévvel kiegészített szerkezet (*az irántunk való jóindulata — az előttünk fekvő könyv*) nézete szerint azonos. Ugyancsak felesleges három típusban tárgyalni az *-i* képzős szerkezeteket (*természetbeni járandóság, törvény szerinti büntetés, szovjetunóibeli tárgyalások*).

Ami azt a kérdést illeti, hogy az *-i* képző határozóraghoz nem járulhat, megjegyzi, hogy a múlt század irodalmi nyelve gazdagon élt vele. Egyébként bizonyos ragokhoz ma is járulhat (*tulajdonképpen*), legfeljebb ezeket nem ragoknak, hanem adverbiumképzőknek kell tekinteni.

A *való* régebbi használatával foglalkozva helyes volna expressis verbis rámutatni, hogy önálló jelentéstartalma már a régiségben teljesen eltűnt, funkciója szerint rendkívül közel került a képzőéhez.

Nem foglalkozik a dolgozat egy szerkezetileg a melléknévi jelzőkhöz, alakilag a határozókhoz hasonló fajtával (*közel-erdő, távol-vidéken, telezsákban*).

A szerző érdeméül említi meg, hogy önálló adatgyűjtést végzett a magyar anyagból is. Fel kellene használni azonban kiegészítésül néhány olyan monográfiát, amely az értekezés benyújtása óta jelent meg (Hámori Antonia, Gyalmos János).

A jelölt munkájának kétségtelenül megvannak a maga értékei magyar

vonatkozásban is, azonban ez korántsem jelenti azt, hogy önmagában a kandidátusi disszertáción belül befejezett részt alkot.

FODOR ISTVÁN szintén örömmel üdvözlí a jelölt témaválasztását.

Nem ért egyet a szerzővel abban, hogy a főnévre vonatkozó prepozíciós szerkezeteket kiegészítő (*obvinenije v ubijstve*) és jelzős (*čelovek v full'are*) típusokra osztja. Amint maga a jelölt is elismeri, az analógia ereje folytán mindkét típus közvetlenül gyarapodik, így az eredeti képzésmódbeli különbség elmosódik. Legfeljebb altípusokra lehetne őket bontani, de ebben az esetben sem szükséges nagy eltérésekre mutató elnevezésekkel ellátni őket.

GÁLDI LÁSZLÓVAL egyetért abban, hogy a jelzős kapcsolatok szórendjére világosságot deríteni stilisztikai vizsgálatok nélkül nem lehet. Aligha van igaza Widnáseknek akkor, amikor az orosz jelzős szerkezetek fordított (jelzett szó—jelző) sorrendjét görög eredetűnek véli.

Téved a szerző azt állítván, hogy az analitikussá válás folyamata látszik meg abban, hogy a birtokos mellékneveket (*otcov dom*) a birtokosjelzős szerkezetek (*dom otca*) váltják fel. Az ilyen esetekben az analitikus kifejezésmód két különböző fajtájával állunk szemben.

A hozzászóló végül annak a véleményének ad kifejezést, hogy az opponensek által megjelölt hiányosságok ellenére az értekezés pozitívumai többségben levőnek látszanak.

RUBINYI MÓZES kapcsolódva Tompa József felszólalásához megemlíti, hogy a *házbani*, *kertbeni* típus mai nyelvhelyességi szempontból helytelen és elítélendő.

A hozzászólások után PAPP FERENC válaszolt az opponenseknek majd a felszólalóknak.

A jelölt elismeri, hogy az elhangzott bírálatok sok helyes észrevételt tartalmaznak, és számos hibára mutattak rá. Ezekre külön nem tér ki, csak a vitás kérdésekkel foglalkozik.

Mentségül említi meg, hogy az orosz kutatók nézeteinek külföldi összefüggéseire vonatkozó tudománytörténeti kutatások mindeddig hiányoznak úgy, hogy ő maga is csak tapogatózásokra volt utalva. Ami azt a kívánságot illeti, hogy az orosz nyelvtani hagyományok történetével is alaposabban kellene foglalkozni, szintén egyetért, bár minden rendelkezésére álló forrást igyekezett felhasználni. Egy adat tekintetében helyesbítésre szorul az értekezése: a genitivus qualitatis típusait legelőször nem Lomonoszov sorolja fel, hanem Meletij Szmotrickij nyelvtana. Egyébként a ma általánossá vált nyelvtani hagyományok kialakításában a döntő szerepe Buszlajevnek volt, s ezt néhány azóta megszerzett új forrással, pl. Polivanov először 1867-ben megjelent nyelvtanával kívánja igazolni, amely az egyeztetett jelzőkre vonatkozó felfogás tekintetében is Buszlajevre megy vissza, és bizonyos mértékben beleilleszkedik a nyelvtani hagyományok fejlődési sorrendjének még hiányzó időrendjébe. Eltér Buszlajev rendszerétől Durnovo és Sapiro iskolai nyelvtana. Barchudarov nyelvtana viszont ismét Buszlajevet követi. A fejlődés tehát nem lehetett egyenesvonalú Buszlajevtól az akadémiai nyelvtanig, további vizsgálatoknak kell az egyelőre adatok hiányában homályos helyzetet tisztázni.

Ami *Kniezsa István* akadémikus kifogásait illeti, egyes szerkezetek (*den' gotovils'a čudesnyj*) értelmezésére vonatkozóan, a jelölt megjegyzi, hogy az akadémiai nyelvtannak hasonló a felfogása. Bár a kérdés vitatható, úgy látja, hogy a kifogásolt mondatrész (*čudesnyj*), amely formájára nézve jelző, inkább határozónak érezhető.

Papp Ferenc nagyon örül, hogy opponensének tetszett a második rész, amely a magyar és orosz jelenségek egybevetésével foglalkozik annál is inkább, mert ennek részletesebb kidolgozása volt eredetileg a célkitűzése, de ezt a témát a Tudományos Minősítő Bizottság nem hagyta jóvá. Ő maga azon a véleményen van, hogy az összevető munkák hasznosak lehetnek a nyelvtudomány fejlődése szempontjából.

Gáldi Lászlónak válaszolva a jelölt elismeri, hogy észrevételei nagyrészt helyesek, csupán néhány megjegyzésével kapcsolatban védekezik, amelyek nem világos megfogalmazásuk miatt mutatnak csak különbséget az opponens által képviselt állásponthoz viszonyítva.

Tompa József megjegyzéseit teljes mértékben magáévá teszi és köszönetét fejezi ki értük.

Fodor Istvánnak válaszolva elismeri, hogy a főnév melletti szerkezetek két részre bontása (jelző-kiegészítő) nem indokolt, erre a meggyőződésre maga is rájött időközben, azonban a kérdés nem ebből a szempontból, hanem a főnév, mint alaptag mellett kialakuló szó szerkezetek szempontjából vált érdekessé. Az akadémiai nyelvtan a szó szerkezetek alkotásmódját az utolsó pont kivételével az értekezésben foglaltakhoz hasonlóan tárgyalja, a jelölt azonban a saját felfogását jobbnak tartja.

A szórendre vonatkozó stilisztikai vizsgálatok fontosságát, amelyre Gáldi László és Fodor István utalt, elismeri.

Ami az analitikussá válás kérdését illeti, nem fogadja el teljesen Fodor István kifogását, mert az értekezésben azt is kimutatta, hogy a nem egyezettett jelzős szerkezetek legnagyobb része éppen viszonyzó, a korábbi egyezettett jelzős kapcsolatokkal szemben tehát mégis megfigyelhető bizonyos analitikussá válás is.

Az elnöklő Rubinyi Mózes kérdésére az opponensek közül GÁLDI LÁSZLÓ kívánt szólni.

Az opponens megdöbbenésének adott kifejezést a vita során arról értesülve, hogy a jelölt, aki orosz nyelvészettel foglalkozik, mindössze egészen rövid időt tudott tölteni egy parasztküldöttség kísérelőjeként a Szovjetunióban. A tudomány fejlődése érdekében elengedhetetlen, hogy legalább a baráti államok tudományos szervei közt kialakuljon olyan viszony, amely lehetővé teszi a kutatók annyi időre szóló akár önköltséges, akár hivatalos látogatását, amennyire tanulmányaik szempontjából szükségük van. A könyvtárközi kölcsönzés nem pótolja a tanulmányutat.

A jelölt tudománytörténeti kérdésekkel kapcsolatos válaszára csak annyit jegyez meg, hogy nem lehet véletlen a múlt század végi orosz nyelvtanok *obstojatel'stvennoje slovo* elnevezése a határozóra, ami megint az *Umstands-wort*-tal való összefüggéseire enged gyanítani. A *den' gotovils'a čudesnyj* féle mondattal kapcsolatban az indoeurópai módon való gondolkodás szükségességét hangsúlyozza. Ez a mondat franciául kissé szabadon így hangzanék: *le jour se promettait merveilleux*. Bármely vaskalapos felfogás szerint sem jutna eszébe senkinek sem, hogy a *merveilleux* szót másnak tekintse, mint egy egyszerű jelzős alakkal kifejezett határozónak.

Tompa József megjegyzésére az az észrevétele, hogy a *messze földön, közel napokon* típusban a határozó először jelzővé vált, majd a jelzősülés következtében melléknévvé lett. Ez játszódott le a francia *dans le lointain* típusban is nagyjából, ezért ezt az egész szófaji átalakulást így kellene felfogni.

Az orosz nyelvben a bizánci görög hatás kérdésében további vizsgálatot lát szükségesnek.

Egyébként a jelölt választát kielégítőnek tartja.

Ezután a bírálóbizottság tanácskozássra vonult vissza. Szünet után a bírálóbizottság felolvasta a Tudományos Minősítő Bizottsághoz beterjesztett alábbi határozatát :

Papp Ferenc „Jelzős szerkezetek főbb kérdései a mai orosz irodalmi nyelvben” című kandidátusi értekezésének nyilvános vitájára kiküldött bíráló-bizottság megállapította :

Papp Ferenc dolgozata hazai szlavisztikánkban az első olyan munka, amely belső orosz nyelvészeti problémát tárgyal és a magyar és orosz nyelvi jelenségek egybevetésének módszerét alkalmazza. E munka igen nehéz külső feltételek között készült, részben ezzel magyarázható több ponton mutatkozó hézagossága és egyenetlensége. Részleteredményeiben azonban így is sok a gyakorlatilag hasznosítható. A bírálóbizottság az opponenseknek adott válaszból meggyőződött arról, hogy a jelölt a dolgozat elkészülte óta a tárggyal tovább foglalkozott és tudományos felkészültségében sokat fejlődött.

Mindezek alapján a bírálóbizottság egyhangúlag javasolja a Tudományos Minősítő Bizottságnak, hogy Papp Ferencnek „a nyelvészeti tudományok kandidátusa” fokozatot ítélje oda.

A vitát összefoglalta :

Fodor István

a Bizottság tagja

DEZSŐ LÁSZLÓ : „ADALÉKOK A DÉLMÁRMAROSI U-ZÓ NYELVJÁRÁS
XVI – XVIII. SZÁZADI FEJLŐDÉSÉHEZ” CÍMŰ KANDIDÁTUSI DISSZERTÁCIÓ-
JÁNAK VITÁJA

A Tudományos Minősítő Bizottság az 1956. szeptember 15-én megtartott vitára a következő bírálóbizottságot küldte ki: elnök Harmatta János, a nyelvészeti tudományok kandidátusa, titkár Fodor István, a nyelvészeti tudományok kandidátusa, tagok Benkő Loránd, Erdődi József, Király Péter, Sulán Béla, Vekerdi József, a nyelvészeti tudományok kandidátusai, valamint a vendégként hazánkban tartózkodó I. Paňkevič professzor mint tiszteletbeli tag. Az értekezés opponensei Hadrovics László, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja és Décsy Gyula, a nyelvészeti tudományok kandidátusai

HADROVICS LÁSZLÓ örömdetesnek tartja, hogy a hazai szlavisztika újabb, nyelvjárást és nyelvméleket feldolgozó monográfiával gyarapodik. A szerző érdeme, hogy a feldolgozott anyag nagy részét maga kutatta fel a könyvtárakban és az Országos Levéltárban. A felkutatott anyag jó részét közzé is teszi dolgozata függelékeként.

A szóban forgó szövegek közül csak a nyagovai „Poučenija” és az ugljai „Kl’uč” összefüggőbb és hosszabb terjedelmű, a többiek kisebb szövegek, az egyházi könyvekben a tulajdonostól származó bejegyzések, magyar helyesírású urbáriumok. Ennek következtében a szövegek egyrészt nyelvtípus szempontjából keverték, másrészt túlságosan kis terjedelműek összességükben is ahhoz, hogy a nyelvjárásterületről teljes képet nyújtsanak, s emiatt számos nyelvi

alakra nincs is példa a forrásokban. A jelölt a hangtani és alaktani vizsgálatokat szövegenként külön-külön, a mondattani elemzést egyesítve végezte. Ez az eljárás vitatható ugyan, mivel azonban itt az emlékek különböző vidékekről származnak, ahol azonban a mondattani jelenségek aprózódnak el a legkevésbé, nem tekinthető helytelennek.

Az opponens a továbbiakban részletesen ismerteti a disszertáció felépítését és tartalmát. A bevezetés túlságosan elvont, mert a történeti dialektológia helyével és szerepével foglalkozik általában, ezzel szemben hiányzik az ide kívánckozó indokolása annak, miért olyan tarka e kis terület nyelvi képe, s mi akadályozta általában Kárpátalján az ukrán vagy a kárpátaljai ukrán köznyelv, később irodalmi nyelv kialakulását. Itt kellene ismertetni röviden az ukrán nyelvjárások felosztásának alapelveit, és a szóban forgó délmármaros nyelvjárásnak a helyét a többi nyelvjárás viszonylatában.

Az a fejezet, amely a kárpátukrán terület településtörténetével foglalkozik, s a vele összefüggő nyelvi hatásokat részletezi, sok olyant ismertnek feltételez, amiről csak később esik szó.

A hangtani és alaktani fejezet szemmel látható lelkiismeretességgel regisztrálja az egyes jelenségeket. Helytelenül tekinti hangtörténeti folyamatnak (*pruz'ba* < *prus'ba*) azokat az asszimilációs jelenségeket, amelyek a legtöbb nyelv sajátosságai, és nem spontán, hanem kombinatórikus hangváltozások.

A mondattani fejezet egészen úttörő jellegű. A kárpátaljai nyelvjárásoknak sem leíró, sem történeti mondattana nincs megírva, csupán egyes cikkek foglalkoznak néhány jelenséggel. A feldolgozásban a szerző az akadémiai orosz nyelvtan módszerét követi, először a szókapcsolatokkal, majd az egyszerű, végül az összetett mondatokkal foglalkozik.

A dolgozat stílusában sok kivetnivalót lehet találni. A nehézkesen fogalmazott, pongyola részek átjavítására még akkor is szükség van, ha a munka idegen nyelven jelenik meg.

Mindent összevéve az opponens a disszertációt a mondattan terén végzett úttörő munkája, módszeressége, pontossága miatt a kandidátusi fokozat odaítéléséért indítandó vita alapjául elfogadja.

Décsy GYULA szintén helyesli a témaválasztást elvi szempontból, de úgy véli, gyakorlatilag sok nehézség mutatkozott már eleve a munka elkészítésénél (a kárpátukrán nyelvjárás bonyolult problematikája, a szerző egyéb szláv, illetve román nyelvű ismereteinek fogyatékos volta stb.), bár ezeket a jelölt szívós akaraterővel igyekezett leküzdeni.

A több mint háromszáz oldalas munka pozitív eredményének a benne közölt anyagot tekinti.

Décsy Gyula nem ért egyet a jelölttel a nyelvemlékek feldolgozásának módszere tekintetében. Két szokásos módszert szoktak követni a kutatók: vagy a mai nyelvjárásokból kiindulva visszamennek a nyelvemlékek azonosítható adataira, vagy megfordítva, a nyelvemlékekből kiindulva igyekeznek az adatokat a mai irodalmi nyelvi vagy nyelvjárási jelenségekkel azonosítani. Dezső e két módszert keveri, s emiatt ellentmondások keletkeznek a dolgozat célja és módszere közt. A nyelvemlékek nem kifejezetten u-zó jellegűek, s a szerző nem tudta következetesen csakaz egyik módszert alkalmazni. Ezzel azonban nem sikerült az a szándéka, hogy valóban elmélyült munkát végezzen.

Nem helyeselhető az az eljárás sem, hogy a mondattani jelenségeket együttesen dolgozza fel, míg a hangtani és alaktani jelenségeket nyelvemlékek szerint tárgyalja. Kevés jól lehet mondani a dolgozat stílusáról, nem szólva a filológ-

giai módszeresség egyéb fontos külső kellékeiről (pontatlan írásmód, hivatkozások hiánya stb.). Nehéz követni a jelölt szokatlan rövidítési rendszerét.

Tekintettel arra, hogy Décsy Gyula kutatási területe távol esik az ukrán dialektológiától, BALECZKY EMIL egyetemi docentst kérte fel, hogy a disszertációról szakszerű véleményt adjon. A továbbiakban e szakvéleményt olvasta fel.

Baleczky Emil kifogásolta, hogy a jelölt nem ad részletes ismertetést azokról a munkákról, amelyek a délmármárosi nyelvjárással és nyelvemlékekkel foglalkoznak. Ismertetnie kellett volna a szerzőnek az ukrán nyelvjárások Kuraszkievics által való újabb felosztási kísérletét. Hiányolni kell, hogy a dolgozatban a nyelvjárás szókinéséről nem esik szó, holott a délkárpáti ukrán nyelvjárások szókinésének feldolgozásához ez nagy segítséget jelentene. Keveset foglalkozik a munka a településtörténeti és főleg helynévtörténeti kérdésekkel; így nem tudjuk meg, hogy az adott nyelvjárást beszélő közösség hol élt azelőtt, milyen népekkel (rokon vagy idegen) érintkezett stb. A hely- és dűlőnevekről egyáltalában nem esik szó, családnevekre is csak egy ízben hivatkozik.

Nem említi a mű, hogy a nyagovai Postilla (Poučenijska) szerzője csak a mármaroszigeti kálvinista kollégium volt növendéke lehetett, s hiányoznak a nyelvemlék keletkezésének egyéb körülményeire való utalások is. A hangtani jelenségeknél nem lehet megállapítani, mi az, amit a szerző maga mond, és mi az, amit JAGIĆTÓL vett át.

Ezután Baleczky Emil, a szerző több vitatható vagy hibás állítását, illetve eljárását említi meg (a zárt *e* helytelen jelölése, a *r* protézis szerepe stb.).

Az alaktani fejezet általában jobban sikerült a hangtani résznél. Különösen értékesek az *ű*-töví ragokról, a keménytöví ragozásnak a lágy ragozásra gyakorolt hatásáról szóló megfigyelései stb. Itt is előfordulnak azonban pontatlanságok vagy hiányok. Így a feltételes mód múlt idejű alakja (*by byly sluchaly*) nemcsak néha, hanem mindig előfordul a mai nyelvjárásokban. A *rin'* 'kavics' szót hímneműnek tartja, holott az nőnemű. A jelölt szerint az *oba* számnév nem fordul elő a kárpáti nyelvjárásokban, pedig ez ott közismert szó. Gyakran beszél szlovakizmusról olyan esetekben, amikor pedig arról szó sem lehet. Az Urbarium nyugati szláv sajátosságait nem igen tudja megmagyarázni, holott ebben a nyelvemlékben egész sereg lemko (hangtani alaktani, lexikai) vonás van.

Jól sikerült a modattani fejezet felépítés és áttekinthetőség dolgában. Megfigyelései, néhány részletkérdéstől eltekintve, hasznosak.

A jelölt megemlíti, hogy néhány ige után az irodalmi nyelvtől eltérően accusativus áll (*pomahaty, ptákaty, žuryty*). Az első kettőnél valószínűleg magyar hatásról van szó, míg a harmadiknál önálló fejlődés eredménye lehet (vö: orosz *zurit' kogo-nibud'*). A *hadaty za što* kifejezést Dezső vagy bolgár hatásnak, vagy önálló fejlődésnek tulajdonítja, bár lehet közös fejlődés is. Általában a délmármárosi és a bulgár nyelvjárások közös vonásainak nem szentel kellő figyelmet, holott ezzel a kérdéssel többen foglalkoztak (Pogorelev, Paňkevič). Baleczky Emil még több tárgyi kifogást sorolt fel.

Décsy Gyula csatlakozva a szakértői jelentéshez a maga részéről még az alábbi megjegyzéseket teszi.

A nyagovai Postilla többes nominativusi alakjait helyes lett volna Paňkevič adataival egyeztetni. A *-ci* végződés a *vuok* szóban pl. keleten is megvan, nyugaton pedig számos szóban jelentkezik. Ez tehát lehet nyugati szláv vagy egyházi szláv hatás, de esetleg kevésbé valószínűen megőrzött régiség is.

Egyéb alakoknál is jó lett volna Paňkevič alapvető munkáját felhasználni az összehasonlításra.

A szerző nem közli, vajon az összes nyelvi adatokat felsorolja-e a nyelvemlékek tárgyalásánál, vagy pedig csak a fontosabbakat. Baleczky véleményéhez csatlakozva Décsy kifejti, mennyire elnagyoltan foglalkozik a mű a szlovák hatás kérdésével.

Összefoglalva az elmondottakat az opponens úgy véli, hogy a módszerbeli hibák és fogyatékoságok kiküszöbölésével a jelölt szorgalmas adatgyűjtésen nyugvó munkájának értékét emelheti, s ezért a disszertációt a kandidátusi fokozat odaítéléséért indítandó vita alapjául elfogadja.

Az opponensi vélemények elhangzása után — mivel a jelölthöz és az opponensekhez kérdést senki sem intézett — a vita a hozzászólásokkal folytatódott.

I. PAŇKEVIČ professzor orosz nyelven tartott felszólalásában örömeinek ad kifejezést, hogy a magyarországi szlavisztika e fiatal kutatója személyében egy hozzá földrajzilag közel álló szláv nyelv, a kárpátaljai ukrán nyelvjárással foglalkozik. A magyar kutatók igen hasznos munkát végezhetnek e területen, tekintettel arra, hogy a nyelvjárás írott emlékeinek nagy része a budapesti könyvtárakban található. Dezső László értekezése azért is nagyon érdekli, mivel ő maga szintén elsősorban a kárpátaljai nyelvjárással foglalkozik. Az értekezés megírása során állandó kapcsolatban állt a szerzővel.

A kárpátaljai nyelvjárások jelenségeit sem a múltban sem a jelenben nem vizsgálhatjuk elszakítva az északkárpati ukrán nyelvjárásokétól. Különösen vonatkozik ez az eredeti *o* hang mai *ü*, *i* megfeleléseire zárt szótagokban. Nem lehet azt állítani, hogy a Kárpátok déli részén ez a jelenség a XVI. század végén ismert volt, hiszen az északkárpat nyelvjárásokban sincs ekkor még nyoma. Az *ô~i* váltakozás csak a XVII. század végén és a XVIII. sz. elején terjedt el és csak a verhovinai területen. Az *ô~ü* váltakozás Beregben a XVIII. sz. első felében jelentkezik, de Verhovinában már előbb is. Ami a kárpátaljai XV. századi nyelvjárások területi vagy törzsi jellegét illeti, Paňkevič professzor a területi mellett foglal állást ellentétben Antošinmal, aki a törzsi jelleg mellett tör lándzsát (Učenyje zapiski Užgorodskogo gos. Universiteta, XIII. 1955.). A kárpátaljai nyelvjárások néhány fonetikai és morfológiai problémáját nem lehet diakrónikus úton tisztázni, mivel nem elégséges a történeti tényanyag, különösen a X—XVII. század közti időből. Ez vonatkozik elsősorban a *dž~ž<*dj* megfelelésekre, amelyek a kárpátaljai területet két részre osztják: a *dž* megfelelésre a Latorca nyugati részén, és *ž*-re a Latorcától keletre fekvő területeken.

A települési viszonyokat sem szabad teljesen figyelmen kívül hagyni, hiszen ezek sokszor megmagyaráznak fontos jelenségeket. A Máramaros-megyei őslakók a *što* névmást használták. A később északról betelepülő lakosság *ščo* névmást beszélt, s ez lassanként túlnyomóvá vált ezen a területen. A délről betelepült lakosság (szerbek) viszont a *čto* névmás helyett a *tko*, illetve *ko* alakot honosították meg.

Paňkevič professzor felhívja a szerzőt, hogy folytassa hasznos munkáját az ukrán történeti dialektológia terén, és igyekezzék jól felhasználni a Magyarországon található ukrán levéltári anyagot.

FODOR ISTVÁN igen jelentősnek tartja, hogy a magyar szlavisztika eddig elhanyagolt területével, a keleti szláv nyelvészet ukrán ágával foglalkozik a jelölt dolgozata. Bár részletesen nem volt módjában tanulmányozni a disszer-

tációt, mégis úgy látja, határozottan több benne a pozitívum, mint a negatívum.

A dolgozat kiadása esetében helyes volna a szóban forgó területet és az ott végbement nyelvi változásokat térképen is ábrázolni. Nem egységes a szerző által használt terminológia. A nyelvelmékek vizsgálatánál feltétlenül helyesebb volna a fonetikus hangjelölést alapul venni, csupán a példákat kellene meghagyni az emlékekben szereplő eredeti írásmód szerint. Hiányosságok mutatkoznak a dolgozatban abban a tekintetben, hogy az egyes nyelvelmékek nyelvtani analízise nem egyforma mélységben történt meg. Így a nyagovai „Poučenijsz” igeragozásának tárgyalásánál nincs szó az ige-tövekről stb.

A szerző túlságosan hangsúlyozza a dolgozat bevezetőjében a nyelvtörténet és a történeti nyelvjárástan módszerbeli különbségeit. A két módszernek ki kell egészíteni egymást.

Vitatható a nyelvelmékek alaktani jelenségeinek tárgyalási módja. Főleges egy-egy jelenség összehasonlítása valamennyi szláv nyelvvel (tehát pl. az alsó- és felsőszorbokkal), hiszen a legtöbb esetben a szóban forgó jelenségek már a különválás után keletkeztek, elegendő tehát az összláv alakokkal és esetleg a közel álló leánynyelvi alakokkal való egybevetés.

Bár a mondattani fejezet valóban az értekezés egyik legjobb és legjelentősebb része, hiányolható, hogy a szerző eredményeit nem vetette egybe a már meglevő szláv szintaktikai munkák anyagával. Az összehasonlítás a többi szláv nyelvvel e tekintetben nemcsak szükséges, hanem lehetséges is szemben az alaktannal és a hangtannal.

A hozzászólások után DEZSŐ LÁSZLÓ válaszolt az opponenseknek és a hozzászólóknak.

HADROVICS LÁSZLÓ észrevételeivel kapcsolatban Dezső László elismeri, hogy nem tért ki az ukrán vagy kárpátaljai ukrán köznyelv majd később irodalmi nyelv kialakulását gátló tényezőkre, de ennek a rendkívül bonyolult feladatnak elvégzésére egymaga nem vállalkozhatott. Az eddigi vizsgálódásai során arra a megállapításra jutott, hogy az irodalmi nyelv kialakulását egyrésztől nagyban nehezítette a műveltség alacsony foka, amely a kisnemesség és a papság soraira egyaránt vonatkozott, másrésztől az a körülmény, hogy a népnyelvi írásbeliség kifejlődését hátráltatta az egyházi szláv nyelv, amely összekapcsolta a sokat üldözött ukrán egyházat a többi görögkeleti szláv egyházzal. A népnyelv hatása inkább csak egyes morfológiai sajátságokban nyilvánult meg. De az ukrán irodalmi nyelv XVI–XVIII. századi fejlődéséről egyáltalában igen keveset tudunk. Feltehető, hogy az akkori polonizált irodalmi nyelvben az irodalmi élet középpontját alkotó déli nyelvjárások sajátosságai tükröződnek vissza. A nyagovai „Poučenijsz” és az ugljai „Kl’uč” nyelvvel összevetve megállapítható, hogy azok a nyelvjárások bizonyos alaktani tendenciák és elterjedtség szempontjából sokkal fejlettebbek voltak, mint a már akkor is archaikus kárpátaljai nyelvjárások.

Az 1938. utáni szakirodalommal részletesen azért nem foglalkozott, mert a délmáramarosi nyelvjárásokat tárgyaló anyag nincs benne. Készülőben van egy az összes kárpátaljai nyelvjárásokkal foglalkozó munka. Ennek megjelenése után a jelölt dolgozatát ennek anyagával ki fogja egészíteni. Egyébként nem számolt az ezen a területen nem dolgozók igényeivel.

A zöngétlenedés példái azért nem kaptak helyet az egyes fejezetekben, mert ez a jelenség nem következik be az egész ukrán nyelvterületen: a délkeleti tájszólásokban nincs zöngétlenedés, míg a délnyugati tájszólásokban

megtalálható. A mai kárpátaljai nyelvjárásokban túlnyomórészt bekövetkezik a zöngétlenedés. Ezért nem érdektelen e jelenséget külön is feltüntetni.

Ami DÉCSY GYULA kifogásait illeti, először is a módszerbeli következetlenség vádjával foglalkozik. A jelölt szerint dolgozatában e tekintetben nincs ellentmondás, mert kétféle eljárást nem alkalmazott. Az emlékek tárgyalásánál ezek anyagából indult ki, s ezeket próbálta egybevetni az irodalmi nyelvi, nyelvtörténeti, illetve egyéb nyelvjárási adatokkal. Mivel az opponens nem konkrétizálja állítását, konkrétan nem is lehet megcáfolni sem. Csupán két nyelvmélek esetében, a Nyomtatott Urbarium és a Verchovinai Feljegyzések taglalásánál tett annyiban kivételt, hogy csak a kétségtelenül mármarosinak nevezhető jelenségeiket vette számításba tekintettel arra, hogy ezekben a délmármaros nyelvjárásokon kívül egyéb nyelvjárások hatásai is fellelhetők.

Ellentétben az opponenssel Dezső László úgy véli, hogy helytelen lett volna 3 évszázad nyelvmélekeit egy kalap alá venni, és külön hangtani és alaktani fejezetben tárgyalni őket. Igaz, hogy a külön való tárgyalási módnál szükségszerű ismétlésekbe kellett bocsátkoznia, ellenkező esetben azonban a diachronia és synchronia szempontjait kellett volna összekevernie.

Ami a stílus hiányosságait illeti, ezek nem a lázas sietség következtében keletkeztek, hanem azért, hogy a munka 3 év alatt folyamatosan íródott, s a kezdeti gyengeségek nyomai meglátszanak rajta. Az írásmód tekintetében filológiai pontossággal alkalmazkodott a nyelvmélekek magukban is következtetlen írásmódjához. Az átírásnál a tudományos irodalomban elfogadott rendszert alkalmazta.

BALECZKY EMIL szakértői véleményét igen hasznosnak és tanulságosnak ítéli meg a jelölt. A szókincs elemzése azért maradt kívül a dolgozat anyagán, mert a kb. 800 szóból álló szótár és annak tárgyalása igen megnövelte volna a terjedelmet. Igaz, hogy helynévtörténeti kérdésekkel a disszertáció alig foglalkozik, de nagyon nehéz volna választ adni arra a kérdésre, honnan jöttek a délmármarosi ukránok. Valószínű, hogy Bukovina felől. A hely- és dűlőneveket igyekezett figyelembe venni, de a kérdés megoldásánál ezek nem nyújtottak sok segítséget.

Ami a nyagovai „Poučenija” egyes adatait és keletkezésének körülményeit illeti, ezeknek Petrov (Materialy dl'a istoriji Ugorskoj Rusi. VIII. Prága, 1923) egy egész kötetet szentel, úgyhogy ezek ismételése fölösleges lett volna.

A *rin'* szó instrumentalis alakja a nyelvmélekben *rin'om*. A volt -i- tövű főneveknél egyébként is előfordulhat genusingadozás.

Azzal a kifogással kapcsolatban, hogy a dolgozat nem tesz különbséget olyan nyugati szláv sajtásokok közt, amelyek nem fordulnak elő a délkárpáti nyelvjárásokban, és olyanok közt, amelyek e nyelvjárásra jellemzőek, a jelölt azt válaszolja, hogy inkább opponense hajlamos minden sajátosságot lemke hatással magyarázni. A szlovákból való magyarázásnak mindenestre megvan az az alapja, hogy a konszkriptor biztosan tudott szlováku. Ez egyéb sajátosságokból is látható (szobe, seszt stb. szavak használata). Egyébként a szerző utal arra, hogy több esetben maga is lehetségesnek véli a nyugati kárpátaljai nyelvjárások hatását.

Décsy Gyulának azon megjegyzése, hogy a többes számú nominatívus -ci végződés nyugati szláv vagy esetleg egyházi szláv hatás, a jelölt úgy véli, hogy feltételezhetően inkább megőrzött régiség. A népneveknél feltehetőbb, hogy a saját elnevezést használták, s ezért, kevésbé valószínű az egyházi szláv hatás. A nyugati szláv hatás feltételezése is helytelen csak azért, mert ma ez

a típus nyugaton gyakoribb, mint keleten. Nem lehet a mai adatokat szembeállítani a 400 év előttiakkal.

Ami a Paňkevič professzor munkájával való egybevetést illeti, Dezső László úgy véli, hogy e munkát szükségszerűen elvégezte, és felsorolja azokat a helyeket, amelyeken a dolgozat az egybevetéseket tartalmazza. Ugyancsak visszautasítja a jelölt Décsy Gyulának azt a kifogását, hogy az előforduló alakok számszerűségi adatairól nem tesz említést a dolgozat, és felsorolja azokat a lapszámokat, ahol pontos mennyiségi tájékoztatás található a nyelvenléki adatokra vonatkozóan.

A jelölt megköszöni PAŇKEVIC professzornak hozzászólását, valamint az értekezés írása alkalmával nyújtott segítséget. A hozzászólás során kapott szempontokat figyelembe fogja venni.

FODOR ISTVÁN észrevételeire válaszolva Dezső László kifejti, hogy a dolgozat kiadása esetében megfelelő térképet fog alkalmazni a jelenségek ábrázolására. A többi megjegyzésével is egyetért, de úgy véli, hogy a délmáramarosi adatoknak a többi rokon nyelvvel való egybevetése bizonyos esetekben hasznos még akkor is, ha nem közvetlen rokonságról van szó.

Az elnök kérdésére az opponensek közül DÉCSY GYULA kívánt a jelölt válaszához megjegyzéseket fűzni.

Décsy Gyula helytelennek tartja, hogy a jelölt szerint a történeti dialektológiában nincs kétféle eljárás. (A jelölt itt megjegyezte, hogy nem a történeti dialektológiával, hanem saját munkájával kapcsolatban állította ezt). A következő mondatban azonban elismeri, hogy ő a második eljárást követte, vagyis ezzel azt is elismeri, hogy mégis van kétféle eljárás. Helyes volna, ha e kérdésben a történeti dialektológia elméletének olyan kiváló képviselője, mint a bizottságban helyet foglaló Benkő Loránd is nyilatkoznék. A maga részéről fenntartja azonban, hogy a jelölt dolgozatát súlyosan terheli a módszertani ellentmondás, ami a dolgozat címe és módszere, valamint eljárás módja között van. A hiányosságon viszont könnyen lehet segíteni, ha a jelölt nyelvjárási lag kiszélesíti a témát, és megváltoztatja a disszertáció címét. Erre egyébként azért is szükség van, mert vitatható magának az u-zó nyelvjárásnak az elhatárolása, továbbá a nyelvenlékeknek ehhez az egy nyelvjárasterülethez való kötése is. Egyetlen kritérium, az u-zás megléte ugyanis nem elégséges egy nyelvjárás elhatárolásához, különösen, hogy e szóban forgó nyelvjárás is ezer szállal kapcsolódik a szomszédaihoz. Ezenkívül filológiai szempontból a jelölt nem mutatta ki meggyőzően az általa megvizsgált nyelvenlékek keletkezésének, legfőképpen a konskriptorok nyelvének körülményeit.

Nem fogadható el Dezső László védekezése abban a tekintetben sem, hogy azért nem ismerteti az egész ukrán szakirodalmat, mert nem lehet tekintettel az azt nem ismerőkre. Amit idéz, az sem pontos. Petrov, mint Balczyk Emil rámutatott, egész könyvet írt a nyagovai Postilláról, a jelölt meg sem említi (Dezső László itt megjegyzi, hogy megemlíti), legalábbis az említett művet tárgyaló helyen nem. Márpedig, ha valaki egész könyvet ír ilyen témáról, ez nem menti fel a szerzőt, hogy részletesebben meg ne emlékezzék róla.

E két fenntartással elfogadja a jelölt válaszát.

Az elnök kérdésére BALECZKY EMIL kért szót. Kijelentette, hogy a jelölt itt felolvasott válaszát jobbnak tartja annál, amelyet előzőleg a szerző neki megmutatott. A lemko nyelvjárás problémájára vonatkozóan azonban még mindig nem kielégítő Dezső László álláspontja. A lemko elemek főleg kétféle módon keletkezettek. Egyrészt a szomszédság, másrészt a XVIII. században

való áttelepülés következtében jutottak át lemko elemek keletre. Még egy harmadik módon is keletkezhettek: a nyugatról keletre került írott művek útján. Az 1646-ban bekövetkezett unió után a görögkatolikus püspökség nyugati nevelésben részesült papokat és egyházi embereket küldött Máramarosba, hogy a görögkeleti valláshoz ragaszkodó lakosságot megnyerje. Ezen az úton is létrejöhetett nyugati szláv hatás.

Ami a *rin'* szó nemét illeti, lehet, hogy hímnemben is használták, de a jelölt ezt nem tudta adatokkal kellőképpen alátámasztani, mindenesetre az ukránban a szó nőnemű.

BENKŐ LORÁND csak azért kér szót, mivel előbb aposztrofálták. A vita során itt két módszerről volt szó, amelyet a történeti dialektológiában használnak. A magyar történeti nyelvjáráskutatásban nemcsak ez a két út van, hanem ennél több, de valóban ez a kettő válik élesen szét. Ami a történeti dialektológia és nyelvtörténet viszonyát illeti, az egységes nyelvtípus kialakulásáig a kettő közé egyenlőségi jelet tenni nem lehet, de ez elsősorban a magyar nyelvtudomány terén van így. A dolgozathoz érdemben nem tud hozzászólni, de helyesnek tartja, hogy olyan esetekben, amikor elméleti kérdések is felmerülnek, figyelembe vesszük a magyar nyelvtudomány eredményeit.

*

Szünet után a bírálóbizottság felolvasta a Tudományos Minősítő Bizottsághoz beterjesztett alábbi határozatát:

„Dezső László, „Adalékok a délmáramarosi u-zó nyelvjárás XVI—XVIII. századi fejlődéséhez” című kandidátusi értekezésének nyilvános vitájára kiküldött bírálóbizottság megállapította:

Dezső László értekezése az első ukrán nyelvészettel foglalkozó kandidátusi disszertáció hazánkban, s előbbre viszi a szlavisztika fejlődését. A jelölt önálló kutatások alapján eddig olyan kiadatlan nyelvemlékeket is feldolgozott, amelyeket ő maga tárt fel. Célkitűzésének általában véve eleget tett, azonban munkájában fogyatékoságok is mutatkoznak a filológiai pontosság, a mű megszerkesztése és megírásának stílusa tekintetében. Mindazonáltal e hiányosságok az értekezés gondosabb átjavításával eltüntethetők.

Mindezek alapján a bírálóbizottság szótöbbséggel javasolja a Tudományos Minősítő Bizottságnak, hogy az értekezést fogadja el, és Dezső Lászlónak a kandidátusi fokozatot ítélje meg.”

A vitát összefoglalta:

Fodor István

a Bizottság titkára

ANTAL LÁSZLÓ: „A FONÉMA FOGALMÁNAK TISZTÁZÁSÁHOZ” CÍMŰ KANDIDÁTUSI DISSZERTÁCIÓJÁNAK VITÁJA

A Tudományos Minősítő Bizottság a vitára a következő bírálóbizottságot küldte ki: elnök: Bárczi Géza akadémikus, titkár: Fodor István, a nyelvészeti tudományok kandidátusa, tagok: Benkő Loránd, Fónagy Iván, Hegedüs Lajos, Hajdu Péter, Telegdi Zsigmond, a nyelvészeti tudományok kandidátusai. Az értekezés opponensei Gáldi László, a nyelvészeti tudományok doktora, Laziczius Gyula és Deme László, a nyelvészeti tudományok kandidátusai.

mányok kandidátusai voltak. A vitán részt vett Tamás Lajos akadémikus, a jelölt aspiránsvezetője.

A vita két részletben folyt le, 1957. március 6-án és 1957. március 22-én. A félbeszakításra azért szükség, mert a vita az előrelátott időnél jóval tovább elhúzódott, s az akkor még szükséges hatósági engedély sem terjedt ki annyi időre. Az első ülés a három opponens véleményének ismertetésével fejeződött be.

LAZICZIUS GYULA írásban megküldött véleményét távollétében Fodor István olvasta fel. Laziczius rendkívül érdekesnek tartja az értekezés témáját, amely széleskörű irodalomra támaszkodik, mindazonáltal úgy látja, hogy a jelölt ebből az anyagból semmit sem tudott felhasználni a kitűzött és vállalt feladat megoldására. A dolgozat szerinte tele van félreértésekkel, torzításokkal és hibákkal, s ami a legfontosabb, lényegében fonológia ellenes szellem hatja át, habár a fonológia terminológiájával fonológia néven tálalja az olvasó elé. A jelölt hadakozik SAUSSURE alapelvével, amely a nyelvi jelek különbözőségében találja meg funkciójukat, de ellentmondásokba keveredik. Nem helytálló az a megállapítása, hogy a „nem rendszer jellegű változásoknak eredménye rendszer nem is lehet”, hiszen a mordvin nyelv példája mutatja, hogy az orosz kölcsönszavak hatására egész hangállománya az oroszéhoz lett hasonló. Egyébként milyen lehet az a nyelv, amelyben a pozitív jelleg dominál különbség nélkül? Ilyen nyelv nem létezhetik, mert csak egyetlen jelölő és egyetlen jelölt kapcsolatából kellene állnia. Nem áll jobban a jelölt fonetikai képzettsége sem. Nagy jelentőséget tulajdonít Durand időtartamvizsgálatainak, pedig ezt Meyer és Zwirner már korábban elvégezték. Nem fogadható el a jelölt fonológiai történeti korszakolása. Már az is kétséges, TRUBETZKOY „Grundzüge”-je tekinthető-e új korszaknak, sokkal aggályosabb azonban a SAUMJÁN-vitát új korszaknak nevezni, hiszen maga Saumján sem mond újat Trubetzkoyhoz viszonyítva, legfeljebb a vegyes fonémák kérdésében tér el tőle, egyáltalában nem meggyőző módon. Az egyes kutatókat gyakran helytelenül értékeli, így BRÖNDALT a pszichologizmus képviselői közt sorolja fel, holott maga is idézi Bröndal azon megállapítását, hogy a fonéma olyan egység, amelyet pszichológiailag vizsgálni legalább is közvetlenül, nem lehet. Mostohán bánt a jelölt TWADELL fonémelméletével, de még inkább JONES-szal, mert az állítólag sem szubjektív, sem objektív létet nem tulajdonít a fonémnek, holott Jones hangsaládjá semmiképpen sem üres terminus technikus, hanem konkrét realitást takaró megjelölés. Érthetetlen, miért tartja Antal László a prágai iskola vezérfonémáit kombinatórikus variánsnak, hiszen ezek korrelatív fonémákból eredő absztrakció útján jönnek létre, s nincs közülük a kombinatórikus variánsokhoz. Teljesen hibás a jelölt nézete a fonéma és változat kérdésében, amely szerint minden hangban együtt van a fonéma és a variáns. Ha ez így van, vajon melyik magyar hang az, amelyikben az *n* fóném és az *η* változat együtt van? Antal László tagadja a szópárok asszociatív erejét, mert szerinte a mindennapi életben ez nem fordul elő; amikor a *sár* hangsort halljuk, eszünkbe sem jut a *zár*, *sál*, *sör* stb. hangsor. Mindez naivitás. A szópárok kérdése nem a nyelvi, hanem a fonológiai gyakorlatban merült fel, ez az a próbakő, amely a foném és változat közt különbséget tud tenni. Enélkül a *tép*—*hamvas*, *leng*—*rőzsa* féle szembeállításokból soha sem lehetne megállapítani, hogy a magyar nyelvben melyek a fonémák és melyek a változatok. Ha a jelölt a foném és változat közt semmi-féle hierarchikus különbséget nem lát, akkor miért vállalkozott a foném

definíciójának feladatára? Laziczius Gyula az értekezés hangnemében is talál súlyos kifogásokat, s mindent összegezve kijelenti, hogy a dolgozatot a maga részéről nem fogadhatja el.

Fodor István bejelenti, hogy Laziczius Gyula opponensi véleménye a disszertáció egy korábbi szövegéhez készült. Az opponensek tanácsára a jelölt a dolgozaton változtatásokat hajtott végre. A végleges szöveget Laziczius Gyula újra megkapta, de korábbi véleményét továbbra is fenntartotta.

Gáldi László opponens ugyancsak helyesnek tartja a témaválasztást, mivel Gombocz Zoltán és Laziczius Gyula fonológiai kutatásain kívül a magyar nyelvtudomány e téren nem fejlődött tovább. Gáldi László helyesnek tartja, hogy a jelölt BAUDOUIN DE COURTENAY pszichologizmusát helyesen értékeli, s megértéssel nyilatkozik fonémadefiníciójáról, továbbá különbséget tesz jó és káros pszichologizmus között. Baudouin de Courtenay nem hibáztatható azért, amit TRUBETZKOJ rótt fel hátrányára, hogy ti. a fonéma meghatározásánál pszichológiai szempontokat vett figyelembe. Antal László helyesen nem tekinti Baudouin de Courtenay-t „szubjektív idealistának”, de szemére veti, hogy a fonémát és a hangot teljesen különállónak veszi, s nem ad magyarázatot arra nézve, miért alakul ki a különböző konkrét hangokat ejtők között a lelki ekvivalens. Azonban az, aki elismeri az objektív létező fizikai hang elsőlegességét, továbbá elismeri a „fonematikus hallás” meglétét, mint ezt a lengyel kutató tette, az nem marasztalható el az említett hiányosságok tekintetében sem. Mindazonáltal Antal Lászlónak Baudouin de Courtenay-ról alkotott véleménye érdekes vita kiindulópontjául szolgálhat. Gáldi László örömmel állapítja meg, hogy az értekezés végleges szövegében a jelölt nagyobb figyelmet szentel a Jones-féle „hangsalád” fogalomnak. Antal romanisztikai megjegyzései azonban nem elég pontosak. Ami a diaphone fogalmának bírálatát illeti, az átdolgozott szöveg teljesen kielégít. Valóban fontos, hogy az egyéni ejtéssajátságokat a nyelvjárásbeli ingadozásokkal ne keverjük össze. A dolgozat második részében Antal László a nyelv rendszerszerűségével és a nyelvi jel önkényességével foglalkozik. A rendszerszerűséggel kapcsolatban nem ártott volna megemlíteni a hangrendszerben mutatkozó szimmetrikus jelenségeket. A nyelvi jel önkényességének kérdésében pedig jó lett volna még néhány fontos munkával foglalkozni, mint pl. TAMÁS LAJOSnak a Pais-émlékkönyvben megjelent tanulmányával, továbbá hangszimbolikai problémákkal, amelyekre vonatkozóan KARNZ munkája szolgálhatott volna támpontul. Nem helyeselhető a jelölt azon állítása, hogy hangutánzó hangok vagy fonémák nincsenek, hiszen például Grammont híres *phonétique expressive*-je is e tétel cáfolata. Egyet kell érteni viszont az értekezés azon megállapításával, amely szerint nem a különbségek nyelvtani szerepét kell tagadni általában, hanem azt, hogy a nyelvben csak különbségek vannak. A strukturalizmus kritikáját túlságosan sommásnak tartja az opponens. A fonéma meghatározásának kérdésében viszont elfogadja a jelölt álláspontját, de felhívja a figyelmét a homonímia és a kontamináció szerepére, amellyel számolva aligha tehetnők magunkévá a jelölt azon megállapítását, hogy „a különbözőség foka és a szótest jelentésmegkülönböztető funkciója közt semmi összefüggés nincs”. Számos jelét látjuk annak, hogy a nyelvek a homonímia megszüntetésére törekszenek. Nem fogadja el a jelöltnek a szópárok szembeállításának lekicsinyléséről vallott nézetét. A mindennapi életben is előfordul, hogy a jelentéskülönbség csak egyetlen fonéma különbségén múlik, így a magyar *megy-mégy* szavak esetében. A változatok és fonémák taglalásánál

nem esik szó az ún. stilisztikai variánsokról. Javasolja Antal Lászlónak, végezen részletkutatásokat valamely nyelv hangtörténetében, hogy történeti nyelvszemlélete megerősödjék. Történeti jellegű problémák nem kielégítő jellegű megoldására utal a jelöltnek az az észrevétele is, hogy a terhelés és a fonémák sorsa közt ez idáig még nem sikerült semmiféle összefüggést találni, hiszen csak figyelembe kell venni a magyar magas nyelvéllású magánhangzók kvantitáskülönbségének elmosódását, amely alighanem azért történt, mivel ott nem fordultak elő a *fel:fél. por:pór* párokhoz hasonló ellentétek. Igen jó ezzel szemben az összefoglalás-rész, amelyben sűrítve megtalálható a fonéma fogalmának minden sajátos jegye. Figyelembe véve a jelöltnek a fonéma-fogalom tisztázásával kapcsolatos elvitathatatlan érdemeit, a diszsertációt a kandidátusi fokozat megítélése szempontjából megfelelőnek tartja.

Deme László szintén osztja azt a véleményt, hogy a jelölt igen szerencsés témát választott értekezése tárgyául. Bizonyos tekintetben úttörő szerepet vállalt, s ha azt is számításba vesszük, hogy önhibáján kívül az egyetemen rendszeres nyelvtudományi képzésben nem részesült, akkor érdemként kell elismerni, hogy ilyen feladatra vállalkozott, s célkitűzését lényegében teljesítette is. A továbbiakban az opponens röviden ismerteti a disszertáció felépítését és tartalmát. Megállapítja, hogy az értekezést jellemzi a sokrétűség és témagazdagság, de a velejáró mozaikszerűség is. A legkevésbé sikerült az első rész, amelyben a kérdés történetét ismerteti. Ez egyébként gyakorlott kutató számára sem könnyű feladat. Ez a fejezet is gazdag finom megfigyelésekben, és túlmutat a kezdőtől megszokott tapogatózáson. Az értekezés érdeméül tudható be a széleskörű szakirodalom ismerete és felhasználása. Munkájában akadnak pontatlanságok, ez azonban nem haladja túl a megengedhető mértéket. Ezután Deme László felsorolja a jelölt azon megállapításait és eredményeit, amelyekkel egyetért. Helyesnek tartja azt a véleményt, amely szerint a foném és a hang viszonya lényegében az általános és egyes viszonyának felel meg. Egyetért vele, hogy a pszichológista irányzatot objektíven bírálja, s megvédi másokkal szemben, ha azok vádját igazságtalannak tartja. Jól látja a jelölt, hogy a hangtest és a fogalom viszonya nem a forma és a tartalom szükségszerű és belső összefüggésén alapuló viszonya, hogy a hangutánzás nem a fonémák, hanem a fonémacsoportok sajátosága, hogy a nyelvi jelnek az azonosítás, és nem az elhatárolás, a megkülönböztetés a fő funkciója stb. Különösen sikeresnek véli azt a fonémfelfogást, amely kivezet a strukturalista fonológia öncélú körforgásából. A továbbiakban a jelölt helytelen vagy vitás állításaival foglalkozik. Nem ért egyet Antallal abban, hogy ő JONES-szal ellentétben TRUBETZKOY-hoz csatlakozva a hangfogalom kialakulását nem az azonos hangtestek azonos vagy azonos funkciójú hangjainak többszörös elvonatkoztatása, azonosítása és fogalommal formálásából következteti ki, hanem inkább az egyedek közös jegyeinek felismeréséből. Pedig az altípus fogalma gyakran hamarabb alakul ki, mint a főtípusé, pl. a szarvasmarha fogalmát jóval megelőzi az ökör, bika, tehén stb. altípusoké. Feltétlenül helyes a fonémának az a meghatározása, amely szerint az fizikailag nem egyéb, mint az adott hangokban meglevő közös mag, pszichikailag pedig ennek elvonódása, de tovább is lehetett volna mélyíteni a vizsgálatot. Helyesen lát a jelölt a hangszándék kérdésében. E problémát tovább vizsgálva láthatjuk, milyen fontos szerepe lehet a lélektani tényezőknek olykor a fizikai és fiziológiaiakkal szemben. Ezért van az, hogy a *háztól* alakban ejtett sz nemcsak lélektanilag, hanem nyelvi szerepében is z, hiszen a beszélő szubjek-

tíve nem *hásztól* alakot ejt osztatlanul, hanem *ház* alapszót és *-tól* ragot. Kár, hogy a jelölt fonéma-definíciója alapján nem halad végig valamely nyelv egész fonémarendszerén gyakorlatban is bemutattva és alkalmazva elméleti megfigyeléseit. Ha ezt megtette volna, rájöhetett volna arra a felfedezésre, hogy a fonológia tulajdonképpen két studium, egyrészt fonológia, másrészt rendszertan. A tulajdonképpeni fonológiai vizsgálat tisztázná a jelentésmegkülönböztetésre önállóan használt elemek sajátságait és rokonsági kapcsolatait, tehát fonológiailag a magyar *a* nemcsak veláris, alsó állású rövid magánhangzó, hanem labiális is, az *á* pedig nemcsak kvantitás tekintetében, hanem alacsonyabb nyelvvállására nézve is eltér tőle. Rendszertanilag viszont nem a vizsgált típusok sajátságaiból, hanem a nyelv alakrendszerében betöltött szerepük-ből kellene kiindulni. Ekkor az *a* és *á* közt csupán időtartambeli különbség mutatkozik, erre példa a *fa* ~ *fát* tövváltozás.

A fonéma funkciójának vizsgálatánál igazat kell adni Antalnak, amikor BÜHLERrel és LAZICIUSSzal ellentétben tagadja azt, hogy a fonéma maga is három funkcióval bír: a fonéma nem fejez ki semmit, nem ábrázol semmit és nem hív fel semmire, ilyen funkciója csak a fonémákból összeállt jelentéshordozó nyelvi egységnek van. LAZICIUSSzal szemben az opponens egyetért a jelölttel az emfaticum és a fonéma viszonyának kérdésében. Az igaz, hogy az *ember* ~ *ēmer* szembeállításban az *e* és *ē* nem két külön foném, de súlyos tévedés volna azt hinni, hogy a kettő két külön szó, amelyek viszonya az affektív értékű szinonimákhoz hasonlít. Itt lényegében nem a két adott hang közt van emfáziskülönbség, hanem a szokásos ejtésű szóalak áll szemben első szótagjában megnyújtott (vagy magas hanglejtésű) szóalakkal. *s* ehhez a fonémának csak annyi köze van, hogy helyzeténél fogva a hangsúly (vagy hanglejtés) éppen rá esik. Az emfaticum mindig valamely fonémán jelenik meg, de nem a fonéma sajátsága, hanem a szótesté. Abban is igaza van Antalnak LAZICIUSSzal szemben, hogy az emfaticus szóalak megtartja a kifejezés és felhívás kiemelt funkcióján kívül az ábrázolás funkcióját is, ennél fogva ez a szóalak az emfázis nélküli szóalakhoz viszonyítva nem kevesebb, hanem több. Mindezek alapján Deme László úgy véli, hogy a jelölt értekezése kandidátusi disszertációként való megvitatásra alkalmas, mert hibái ellenére is jelentős tudományos eredményei vannak. A dolgozat sok újat tartalmaz alapszemléletében és számos részlete tekintetében, amely a hagyományos felfogás hívei körében várhatóan nem lesz népszerű. Mindazonáltal a jelölt bebizonyította, hogy képes bonyolult tudományos kérdéskomplexumok önálló feldolgozására, noha a dolgozat maga jelenlegi formájában még nem alkalma a megjelentetésre.

Az opponensi vélemények elhangzása után — mivel a jelölthöz és az opponensekhez kérdést senki sem intézett — a vita az ülés elnapolt második részében a hozzászólásokkal folytatódott.

H e g e d ű s L a j o s kijelentette, hogy a dolgozat alapvető értékelése tekintetében Gáldi László és Deme László véleményéhez csatlakozik. Néhány bíráló megjegyzést tett a disszertáció szerkezetére vonatkozóan, majd megemlített több elírást és géphibát. Hegedűs nem osztja a jelölt nézetét JONES megítélése kérdésében, mivel úgy látja, hogy az angol kutató nagy lépést tett előre, amikor a hangszín, időtartam, hangsúly és hangmagasság funkcióját elválasztva egymástól megkülönbözteti a fonémákat, kronémákat és tonémákat. Az emfaticum értelmezése körül kialakult vitában ugyancsak Antal mellé áll LAZICIUSSzal szemben. A fonéma lényegének eldöntésénél figyelembe

kell venni a legújabb eszközfonetikai eredményeket, amelyekből arról értesülünk, hogy jelentős lépések történtek a fonémák elektroakusztikai úton való meghatározására. BLOOMFIELD gondolatait megvalósítva látjuk JAKOBSON, FANT és HALLE közös munkájában, amelyben a szerzők 12 olyan oppozíció formánsjegyeit elemezték ki a hangszínspektrumból, amelyek bármely nyelv fonémarendszerének meghatározásához elegendők.

Fodor István a maga részéről szintén úgy látja, hogy a jelölt dolgozatában az eredmények javára billen a mérleg a pozitív és negatív tényezők súlyának latolgatásánál. Ezenkívül több érdekes, újszerű gondolat található az értekezésben, amely, ha nem fogadható is el egyértelműen, de legalább is hasznos vitát eredményezhet. Ilyen a foném és hang viszonyának kérdése. Antal a fonémát teszi meg e kétarcú fogalom lényegének, benne látja a fizikai valóságot, s a hangot csak a fonéma absztrakciójának. Mellette szól az a tény, hogy a természetes vagy mesterséges úton létrejött írásrendszerek egyaránt nagyjából a fonémához és nem a hangokhoz igazodtak a fonológia ismeretét megelőző korban is, ellene szól az a körülmény, hogy az eszközfonetika mindig csak hangokat tud megkülönböztetni, sohasem fonémákat. Amit az előbb HEGEDŰS LAJOS hozzászólásából hallott, az megdöntené ezen utóbbi állítását, de nem hisz a szóbanforgó kísérletek reális voltában. A fonéma funkciót jelent, s azt eszközfonetikailag különválasztani nem lehet. Meggyőzőnek látszik Antal okfejtése az emfatikumra vonatkozóan. Nem tudja a fonematikus hallás meglétéről szóló állításokat kételkedés nélkül elfogadni. Alapos és kísérleteken nyugvó kutatásoknak kell eldöntenie, hogy e jelenség valóban fennáll-e, vagy például csak a helyesírás ismerete adja-e adott esetben azt, hogy a *hamvas* hangsorban az *m* hangot a beszélő az *m* hanggal azonosítja. A hangutánzó hangok, illetve fonémák kérdésében Antal álláspontját teszi magáévá GÁLDI LÁSZLÓÉVAL szemben, s úgy véli, maga GRAMMONT sem állítja azt, hogy egyetlen hang lehet hangutánzó vagy hangfestő jellegű önmagában is. Helytelennek tartja, hogy Antal sommásan elítéli a strukturalizmust. Ebben a nálunk szokott módszert követi, pedig helyesebb volna, ha a magyar nyelvészek közül valaki alaposan megismerve ezen irányt, ismertetésekkel, saját megfigyeléseken alapuló bírálatokkal indítaná el országunkban a strukturalizmus fejlődését.

Telegdi Zsigmond nem ért egyet a jelölttel abban, hogy a Saumján-vita korszakalkotó volt és ideológiai szempontból is jelentősnek tekinthető. Ezt az Izvesztvija szerkesztőségi ítélete szintén megcáfolta. De a jelölt dolgozata sem tisztázta a fonéma kérdését a materialista világnézet szempontjából megnyugtató módon. Bizonyításra szorul például a szerzőnek az a tétele, hogy a hang és fonéma úgy viszonylik egymáshoz, mint az egyes az általánoshoz. A jelölt súlyosan félreérti a fogalom természetét. Az egyes az általánost nem fizikai értelemben tartalmazza, ahogyan a szerző gondolja, hanem olyasféléképpen, ahogyan az algebrai függvényben kifejezett viszony megtalálható a függvény minden egyes értékében. A dolgozat egyébként is alapjában véve téves. A jelölt filozófiailag is meg akarta közelíteni a probléma megoldását, de ehhez iskolázottsága nem volt elegendő. A kandidátusi dolgozatnak a tudományos munkára való képességet annak egy érvényes próbáján kell bemutatnia. E követelménynek a jelölt dolgozata nem tudott megfelelni, bár a szerző rendelkezik az eredményes munkához szükséges képességekkel.

Péter Mihály egyetemi adjunktus örömmel látja, hogy a jelölt SAUSSURE munkásságát bátran és helyesen igyekezett értékelni, s ezzel a

követendő, előítéletektől mentes úton indult el. Egyébként is úgy véli, fiatal kutató létére elég óvatosan tud evezni a fonológia veszélyes vizein a strukturalizmus és az akusztikai vulgármaterializmus Scyllája és Charybdise közt. Egyetért Antallal az emfatikum értékelésének kérdésében, de bírálatának egyes módozataiban különbözik tőle. A szubjektív tényező nem választható el az objektív valóság nyelvi-gondolati tükrözésétől. Ezért helytelen azt állítani, hogy ami a felhívás szempontjából fontos, az lehet közömbös az ábrázolás szempontjából. Ami a neutralizáció kérdését illeti, a jelölt egy ponton belesik abba a hibába, hogy következetlenné válik, és eltér korábbi, a fonéma objektív fizikai alapjáról vallott felfogásától. Nem helyes ugyanis a *dobtam* szó *t* előtti *p* hangját kombinatórikus variánsnak tekinteni, hiszen a kombinatórikus variánsok lényeges jegyeik tekintetében nem különböznek egymástól, márpedig a *p* és *b* hang közti különbség a magyarban sokkal nagyobb. Ilyen esetekben helyesebb kombinatórikus hangváltakozásokról beszélni. Ennek elméletét SCSEBBA dolgozta ki először, és az úgynevezett „leningrádi iskola” fejlesztette tovább szemben a „moszkvai fonológiai iskolával”. Kár, hogy a dolgozat keveset foglalkozik a két iskola nézeteinek értékelésével. SCSEBBA munkássága a fonológia szempontjából lényegesen fontosabb, mint SAUMJÁN vita-cikkei.

F ó n a g y I v á n jórészt azonosítja felfogását TELEGDY ZSIGMONDÉVAL, és kifogásolja, hogy a jelölt a fonéma fogalmát a hang egy részének tekinti. Ha a mechanikus materializmus talaján állva a fogalmakban a közös jegyek lecsapódását látjuk, a fonémát pedig az egyes hangokból igyekezünk összefényképezni, nem tudunk választ adni az olyan kérdésekre, mi a közös mag a francia *a* fonéma esetében, amelynek kombinatórikus változatai közt bizonyos helyzetben a *0* is előfordul. Nem hibáztatható, hogy Antal az egyik vagy másik nézethez csatlakozik, de helytelen, hogy a nehézségek mellett elsiklik. A józan paraszti ész sohasem pótolja a tudományos gondolkodást, ezzel nem lehet megmondani, hogy a *dobtam* szóban *p* vagy *b* fonéma van-e. A főkérdésben Antal nem jutott közelebb a megoldáshoz, bár több ízben rámutat egyik vagy másik elmélet hibás oldalaira. Tévedések mellett helyes gondolatokat is tartalmaz a változatokról szóló rész. Mindazonáltal kevés az eredeti és az új a dolgozatban. Azért sem sikerülhetett a dolgozat célkitűzése, mert a jelölt képzettségéhez viszonyítva túlságosan nagy és nehéz témakörbe vágta fejszéjét. Az elmúlt évek egyik leglényegesebb újdonsága a rendszer-gondolatának bevezetése volt a fonológiában és nyelvtudományban. Ezért sem lett volna szabad olyan felületesen bírálni ezt a kérdést. Nem tisztázta megnyugtatóan a jelölt a neutralizáció kérdését sem. Ha a *dobtam* szóban a morfológikus tényezők adnak is útbaigazítást, mit csináljunk a *nimfa* vagy *szenved* esetében? Itt az *m* vagy az *n* fonéma funkcióját látja-e el az adott hang? A jelölt igyekszik tárgyilagos lenni ellenfeleihez, de azt híven, hogy a materializmus talaján áll, indokolatlanul fölényeskedik azokkal szemben, akiket bírál, pedig csak néhány kirívó tévedésüknek áll felette.

G á l d i L á s z l ó úgy véli, hogy FODOR ISTVÁN félreértette GRAMMONT-t. Fenntartja azt a korábbi véleményét, hogy például egy *s* vagy hasonló hangadás igenis összefügg valamely zajjal, fizikai és fiziológiai jelenséggel, tehát a füttyüléssel, a süvöltéssel stb. Egy írástudatlan francia paraszt ugyanolyan módon használja a különféle kifejező, hangfestő értékű fonémákat, mint ahogyan az irodalomban, és nemcsak az irodalomban használták a latinok és mások is.

Deme László a *dobtam* szó *b* illetve *p* hangjára tér vissza. Szerinte az, hogy a *b*-nek bizonyos releváns sajátosságai egyes szélső esetekben hiányoznak, nem döntő érv amlett, vagy az ellen, hogy a *b* számít-e fonémának. Nem ért egyet TELEGDI ZSIGMONDDal a foném és a változat viszonya tekintetében. A fonémának is kereshetjük a fizikai alapját olyan értelemben, hogy az adott változatokban kell lenni valami közösnek, amit a beszélők közös fogalomná sűrítene. FÓNAGY IVÁNNal ellentétben nem találja mechanikus materializmusnak azt a megállapítást, hogy a fogalom közös jegyek lecsapódása. Egyébként a józan paraszti ész, gyakran fölébe tud helyezkedni az öncélú tudományos okoskodásnak. Ezért sokkal helyesebb például a koloni nyelvjárás ízó és őző jelenségeit a két szomszéd nyelvjárás hatásával, mint pusztán rendszerbeli egyensúllyal magyarázni. Nincs igaza Fónagy Ivánnak, amikor feltétlenül soha nem hallott újat vár egy kandidátusi értekezéstől. Nem mindig az újdonság a tudományos kutatás jellemzője. Amikor valamely kérdésben több nézet alakul ki, tudományos értékű alkotás lehet az is, amely az egyik nézet helyességét próbálja elfogadható módon igazolni. Ilyen Antal László értekezése is.

Az elnök kérdésére utolsónak T a m á s L a j o s akadémikus jelentkezett szólásra. A hozzászóló megvédte Antal Lászlót FÓNAGY azon vádjától, hogy nem ismeri a tárgykör egyes területeit. Nem is csoda, hiszen még a hazai irodalmat is nehéz számontartani, bármilyen kevés is az. Fontos kérdés, vajon a fonéma benne van-e a beszédhangban, vagy nem. Ha nincs benne, akkor hogyan vonjuk el? Úgy lehet elképzelni, hogy a fonéma és az alája rendelt hangok együtt vannak meg, éppen úgy, mint az asztal-fogalom és az alája rendelt asztalok. A hasonlóság kritériumát veszélyes volna elvetni. A *b* és *p* hang könnyen helyettesítheti egymást, de már nehéz volna a *g* és *f* hangot összekeverni, mert itt nemcsak a zönge hiánya vagy megléte okozza a különbséget. DEME LÁSZLÓval egyetért abban, hogy a kandidátusi disszertációtól nem kell mindjárt új, nagy koncepciót várni. Antal László képességeit ismerve figyelembe kellene venni a nálunk ritkán értékesített módszeres gondolkodásra való hajlamot, amely még nagy nyelvismerettel is párosul.

Ezután Antal László válaszolt az opponenseknek és a hozzászólóknak. A hangutánzó hangok vagy fonémák kérdésében nem a hangok materiális tulajdonságai döntenek el, hanem az egész hangtest, hogy hangutánzás vagy hangfestés jelensége képződik-e. Így a *csörren*, *csobban* féle szavakban kétségtelenül fennáll a hangutánzás ténye, de a *császárr*, *csárda* féle szavakban már ezt nem állíthatjuk. Az előbbi szavakban a jelentésen és a *cs* hangon kívül még egyéb tényezők (mássalhangzóképződés) is segítik a hangutánzás keletkezését. Ami a stilisztikai változatokat illeti, e tekintetben sokáig nagy bizonytalanság uralkodott. Laziczius Gyula követelte elsőnek az igazi változatok elkülönítését a változatok többi fajtáitól. Újabban az emfatikum lett a műszava mindazon hangoknak, amelyek az ábrázoláson kívül a felhívás és kifejezés tekintetében többletet tartalmaznak.

Ami Deme Lászlónak a fonetika és fonológia mellett egy harmadik stúdiumnak, a rendszertannak a bevezetését követelő javaslatát illeti, véleménye szerint nagy akadályokba ütköznék egyelőre egyrészt azért, mert hiányzik a megfelelő értékű, amelyre levetíthetnők, másrészt e követelés egyéb tekintetben nyitott kapukat dönget, hiszen a fonémák különválasztása sohasem önmagában, hanem a többire való tekintettel történik, s ez már bizonyos mértékben rendszertan is. Ha a fonológiát túlságosan konkrétan

értelmezzük, és a vizsgált típusok minden sajátosságát felsoroljuk, akkor viszont a fonetika lába alól húzzuk ki a talajt.

Egyetért Deme Lászlóval abban a tekintetben, hogy az emfatikum nem egy hangra, hanem egy egész hangtestre vonatkozó jelenség. De azért a formális elemzésről sem mondhatunk le, ellenkező esetben az emfatizálódásnak csak a tényét vennők tudomásul, s az okait nem kutathatnók ki.

Ami a fonéma és változat viszonyát illeti, tisztelettel viseltetik Laziczius Gyula nézeteivel szemben, amelyek az ő életművét alkotják, mégsem tudja álláspontját magáévá tenni. Velük szemben két aggálya van, az egyik gyakorlati, a másik elvi természetű. Laziczius szerint a magyarban a η nem foném, mert nincs egyetlen szó sem, ahol ábrázolási értéke volna. Márpedig gyakorlatilag az a helyzet, hogy az η igen is differenciál mind más fonémákkal, mind O-val szemben (*mankó* - *mackó*, *pengő* - *pezsgő*; *harag* - *harang*, *rag* - *rang*). Elvileg viszont nem találunk alapot annak eldöntésére, hogy milyen mennyiségű torzulásig tekinthetők a hangok fonémáknak, és honnan kezdve degradálódnak fonéma nélküli változatokká, ugyanis minden fonéma a környezet hatására eltorzul. Így torzulást szenved az n is az intervokális helyzettől (*ének*) egészen a g és k előtti helyzetig. Azt a kifogásolt megállapítást, hogy nem a fonéma differenciál, hanem a csoportosulás, a kibernetikára való hivatkozással szeretné még jobban alátámasztani. Ez az új tudományág is azt vallja ugyanis, hogy minden jelrendszer működésekor a jelek csoportosulása, a döntő.

A fonológia korszakolásával kapcsolatos kifogásokra megjegyzi, hogy TRUBETZKOY „Grundzüge”-jét nem korszaknyitó, hanem egy korszakot lezáró munkának tekinti. A SAUMJÁN-vitában, amelyben nem a név a fontos, az a maradandó, hogy a világ egyik harmadában a fonológia körüli esendőt eloszlatta, továbbá, hogy ott Trubetzkoyt szalonképessé tette.

A vezérfonémákra vonatkozóan Antal László megjegyzi, hogy nem archifonémákról beszél általában, hanem a neutralizáció esetéről, mikor is TRUBETZKOYÉK szerint az egyik releváns jegyét elvesztő fonéma a vezérfonéma közvetlen képviselőjévé válik. Véleménye szerint indokoltabb lenne a kombinatórikus változatok egy sajátos esetének tekinteni őket.

Nem állja meg a helyét Laziczius Gyula azon bírálata, hogy ő nem tekinti a jövevényszók beilleszkedését rendszerbeli jelenségnek. Dolgozata első változatában illet nem állított, hanem azt mondta, hogy amikor jövevényszavak kerülnek bele a nyelvrendszerbe, a létrejött változások okát nyelven kívüli (földrajzi, történelmi) körülmények szabják meg.

A Jones értékelésével kapcsolatos kifogások jogos voltát a jelölt elismeri. Egyébként is elfogadja a három opponensnek számos észrevételét, amelyek felsorolására külön nem tér ki.

A hozzászólóknak adott válaszában megköszöni Hegedüs Lajosnak, hogy felsorolta az általa észrevett kisebb hibákat és elírásokat. A fonémák, kronémák és tonémák fogalmainak számbavételénél úgy látja, mégis szükség van egy általános összefoglaló elnevezésre, s erre a fonéma fogalma volna a legalkalmasabb.

Fodor Istvánnak a hang és fonéma fordított viszonyáról tett megjegyzéseire részben későbbi válaszáda haladékat kér, részben még másutt foglalkozni fog velük. A strukturalizmust illetően megjegyzi, hogy nem magát a módszert akarta támadni, hanem annak általánosító alkalmazását.

Fónagy Iván és Telegdi Zsigmond egyformán kifogásolta felfogását a

fonéma — hang, illetve az egyes — általános párhuzamról. Nem látja indokolt-nak, bírálói miért olvasták ki értekezéséből azt, hogy szerinte a fogalom, mint gondolati termék benne van a tárgyban. Az az általános, amelynek alapján a fogalom kialakul, benne van az egyesben is. Lehet, hogy ez nem fizikai valóság, hanem funkció. A jelölt szerint éppen ő vallja, hogy a fogalom nincs benne a tárgyban, nem lehet benne a fizikai tárgyban, mert a fogalom gondolati termék. Többen azt kifogásolják, hogy a fonémát a hang részének tekintik. A fonéma szerinte tényleg a beszédhang egyik része, mégpedig releváns része, s a hangfogalom lényegében a fonéma absztrakciója. Ha mármost a tárgy lényeges közös vonásai összegének a fonémát tekintjük, s ugyanakkor úgy véljük, hogy a fogalomban a tárgy lényeges közös vonásai tükröződnek absztrakció útján, akkor nem ellentmondás az a következtetés sem, hogy a beszédhang fogalma a fonémát tükrözi vissza.

Az elnök ezután kérdést intézett az opponensekhez, elfogadják-e a jelölt válaszát. A két jelenlevő opponens, Gáldi László és Deme László igennel válaszolt. Miután a többi jelenlevő észrevételt nem tett, a bírálóbizottság tanácskozássra vonult vissza.

Szünet után a bírálóbizottság felolvasta a Tudományos Minősítő Bizottsághoz beterjesztett alábbi határozatát :

„Antal László „A fonéma fogalmának tisztázásához” című kandidátusi értekezésének nyilvános vitájára kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a jelölt alaposan ismeri értekezésének témakörét. A kérdés terjedelmes és soknyelvű szakirodalmát gondosan áttanulmányozta, és felhasználta. Az értekezés nem egy új gondolatot vet fel, és ezek között van néhány elfogadható, mások pedig további viták alapjául szolgálhatnak. A tanulmányban akadnak komolyabb hiányosságok is. A szerkezet elég laza, stílusa olykor pongyola. Előfordulnak tárgyi tévedések is, bár a jelölt igyekezett pótolni egyetemi nyelvészeti képzésének hiányosságait. Mindezek alapján a bírálóbizottság szótöbbséggel javasolja a Tudományos Minősítő Bizottságnak, hogy Antal Lászlónak „a nyelvészeti tudományok kandidátusa” minősítést ítélje oda.”

A vitát összefoglalta :

Fodor István

a Bizottság titkára

HEXENDORF EDIT „A SZELLEMI MŰVELTSÉGRE VONATKOZÓ MAGYAR NYELVI KIFEJEZÉSKÉSZLET KIALAKULÁSÁNAK KEZDETEI” CÍMŰ KANDIDÁTUSI DISSZERTÁCIÓJÁNAK VITÁJA*

A Tudományos Minősítő Bizottság 1957. június 4-én tartotta Hexendorf Edit aspiráns kandidátusi értekezésének vitáját. A bíráló bizottság elnöki tisztét Bárczi Géza akadémikus látta el, a titkári teendőket Imre Samu, a nyelvészeti tudományok kandidátusa végezte. A bizottság tagjaiul Benkő Loránd, Deme László, Lőrincze Lajos, Tompa József, a nyelvészeti tudományok kandidátusai működtek közre. Az értekezés opponensei Bóka László lev. tag és Hadrovics László lev. tag voltak. Aspiránsvezető : Pais Dezső akadémikus.

* A vita teljes anyaga megtalálható az Irodalomtörténeti Intézet Könyvtárának — az Eötvös Könyvtárnak — archívumában.

A szokásos formaságok után elsőnek B ó k a L á s z l ó terjesztette elő opponensi jelentését. Rámutatott arra, hogy a magyar tudományosság a magyar nyelvtörténeti kutatásokkal méltán büszkélkedhet, de a feltárt nyelvtörténeti folyamatok és jelenségek nyelvi feldolgozása mögött messze elmarad ezeknek történelmi, művelődéstörténeti értékesítése. Hexendorf Edit tárgyválasztása tehát feltétlenül helyes. Az ilyen jellegű munkának módszertani jelentősége is van, s Hexendorf Edit értekezésének módszertani alapelvei is minden kétséget kizáróan helyesek.

Az opponens ezután az értekezés néhány hibáját sorolta fel. Kifogásolta a címben szereplő „szellemi műveltség” terminus technikust részben azért, mert „egy letűnt tudományos irányzat eszmevilágát szuggeráló ajándéka a német terminológiának”, részben azért, mert pontatlan. Meghökkenve állapítja meg, hogy a bibliográfiában nyoma sincs a nem jelentéktelen külföldi szakirodalomnak. Bóka László véleménye szerint a legsúlyosabb kifogás a tanulmány szerkezete ellen emelhető. Az I. fejezet, amely időrendben, emlékenként ábécérendben felsorolja az egyes kifejezések lelőhelyeit, túlzottan terjedelmes, sőt felesleges. Nem helyeselhető az sem, hogy a II. fejezet — első sorban formai szempontok alapján (vázlatos szócikkek, többnyire kommentálatlan felsorolások, kidolgozott szócikkek) — megbontja a kifejezésanyag tárgykörök szerinti egységét. Mindezek következtében az adatok nem eléggé áttekinthetők, az elvi és módszertani megállapítások széttagolódnak, viszonylag sok benne az ismétlés. Véleménye szerint a II. fejezet szótanulmányait helyesebb volna talán a III. fejezet elvi cikkeihez kapcsolni. Nem tartja teljesen megnyugtatónak Bóka László a tanulmány megírás-módját sem, mert a pontos definíciókra való törekvés mellett „olykor valamiféle végletes, szaporaszavú szubjektívizmus” eluralkodását figyelhetjük meg benne.

A továbbiakban rámutat az opponens arra, hogy mennyire jelentősek a tanulmány irodalomtörténeti tanulságai, mily rendkívül becsesek azok az útnutatók, melyeket a jelölt az adatok felhasználásához útravalóul ad. Sajnálja, hogy néhány vitakérdésben (pl. az ÓMS. laikus eredetének kérdése, a Batori-féle bibliafordítás huszita eredete stb.) nem fejt ki részletesebben megjegyzéseit.

Opponensi véleményét összegezve megállapítja Bóka László, hogy Hexendorf Edit értekezése problémagazdag és eredményes munka, melynek értékei magasan felülhaladják fogyatékosságait. Javasolja, hogy a teljes anyag kiadása előtt bocsásson közre egy tanulmányt, mely a jelenlegi II. és III. fejezet eredményeit foglalná össze.

H a d r o v i c s L á s z l ó opponensi véleményének bevezetőjében kifejti, hogy Hexendorf Edit kandidátusi értekezésének témája nemcsak magyar szempontból, hanem több más európai nép szempontjából is rendkívül érdekes. A dolgozat hiányosságait taglalva fő hibának azt tartja, hogy hiányzik a szilárd elvi alapvetés. A témakör nincs pontosan körvonalazva, s nem fejt ki a jelölt azt sem, hogy a korábbi kutatók (Imre Sándor, Horváth János) eredményeihez képest milyen új szempontok alapján akar többet nyújtani. Az elvi alapvetéshez tartoznék egyrészt egy olyan fejezet is, amely a források rendszeres jellemzésével, tipizálásával, nyelvi szempontú értékelésével foglalkoznék, másrészt pedig a különböző források feldolgozásának módszeréről írandó fejezet. Bóka Lászlóhoz hasonlóan Hadrovics László is kifogásolja a címben szereplő tárgykör-kijelölést és a tanulmány szerkezetét. Helyteleníti a rend-

szerelésben túlságosan nagy szerepet játszó alaktani elvet, helyesebbnek látná, ha a csoportosítás csak lexikális alapon történék, hasonlóképpen helyteleníti a betűrendes csoportosítást is.

A dolgozat erényeiről szólva kiemeli a nagyarányú, igen értékes önálló anyaggyűjtést, s hogy a jelölt minden nyelvi jelenséget a maga természetes környezetében, a tárgyi valóságban akar megragadni. Fő erényének tartja, hogy a jelölt a részletproblémákat filológiai módszerességgel és az analízis iránti különös érzékkel tudja boncolgatni. Külön kiemeli a latin–magyar szójegyzék jelentőségét.

Az opponensi jelentések elhangzása után Hexendorf Edit válaszolt az opponenseknek. Kifejti, hogy nem egészen azt kapta a bírálatokból, amit várt. Szerinte „A lényeges megvitatni való úgyszólván kimerül abban, hogy mi és milyen elrendezésben található a dolgozatban, s ezzel szemben mi lenne a követelmény”. Hadrovics Lászlónak az „elvi alapvetés”-re vonatkozó tanácsaival nagyrészt egyetért, de a tárgy megjelölésének részletesebb kifejtését nem látja szükségesnek. A tárgykör kijelölésével kapcsolatban kifejti azt, hogy ezen a téren igen sok nehézséggel találta magát szemben, s a megoldás az anyag természetéből következően sokszor nagyon nehéz. Úgy látja, hogy az opponensi véleményekben kifejtett kifogások közül elsősorban azok a jogosak, amelyek a nem „szellemi” tárgykörök határain túl történt messzire kalandozást helytelenítik. Az opponenseknek azt a véleményét, hogy a dolgozat I. fejezete ebben a formában felesleges, az elhangzottak után belátja. Hadrovics Lászlónak az alaktani szempont, illetőleg a betűrendes csoportosítás mellőzésére vonatkozó tanácsát megszívlelendőnek tartja. Nem látja azonban megoldhatónak Bóka László elgondolását a dolgozat szerkezetére vonatkozóan, ugyanis ez a megoldás — szerinte — az áttekinthetőséget nem növelné, hanem éppen nehezítené. Bóka Lászlónak a külföldi szakirodalom feldolgozásának hiányára tett megjegyzésével kapcsolatban az a véleménye, hogy őt a külföldi hasonló jellegű munkák elsősorban abból a szempontból érdekelnék, hogy módot nyújtanának a magyar nyelvi fejlődésnek más nyelvekben megfigyelhető fejlődésekhez való hozzámérésére. Egy ilyen összevetésre azonban csak távolabbi feladatként gondolt. Az a gondolat, hogy ezekben a művekben esetleg helyes követendő módszereket találhat, csak az opponensi vélemény elolvasása után merült fel benne. Azóta végzett is ilyen irányú kutatást, de olyan külföldi munkát, melyből módszertani tanulságot meríthetett volna, eddig nem talált.

A hozzászólók közül Gáldi László szintén hangsúlyozza, hogy Hexendorf Edit dolgozatának tárgya nemzetközi jelentőségű. Úgy látja azonban, hogy a téma jelenlegi keretei között nehezen határolható el, ezért helyesebb látná, ha a jelölt leszűkítené, mert ezzel a dolgozat egyes részeit jobban elmélyíthetné. Hexendorfnak ahhoz a kijelentéséhez kapcsolódva, hogy a külföldi szakirodalomban egyelőre nem talált olyan művet, amely munkájához kiindulópontul szolgálhatott volna, Gáldi több forrást megjelöl, s egyúttal konkrét példákon mutatja be, hogyan segítheti a jelöltet a külföldi szakirodalom felhasználása az egyes részletkérdések szélesebb horizontú kidolgozásában.

Tómpa József a témaválasztás helyes voltát szintén hangsúlyozza. Rámutat arra, hogy ennek a gazdag témakörnek a feldolgozása milyen sok nehézséggel jár. Ha a szerző ennek az anyagnak társadalom-, irodalom- és művelődéstörténeti vonatkozásait is olyan alaposan fel akarja dolgozni, mint

a nyelvészeti vonatkozásokat. munkája évtizedekig tart. Ő is csatlakozik az opponenseknek ahhoz a véleményéhez, hogy a dolgozat szerkezete nem a leg-szerencsésebb. Nem látja pl., milyen szempontok alapján került más-más témakörbe az *ír* és az *olvas* szó. Igen hasznosnak tartja azt a munkát, amit a jelölt a kisebb nyelvemlékek teljes jegyzékének összeállításával végzett.

D e m e L á s z l ó a dolgozatot rendkívül érdekes munkának tartja. Kíváncsún látná azonban, hogy a szerző az egyes részleteket tömörebben dolgozza fel. Szerinte nem szükséges minden egyes szócikket oly részletesen kidolgozni, ahogy azt a szerző általában teszi. Elegendő volna típusokat kialakítani, a típus egy-egy esetét részletesen kidolgozni, a többit pedig csak vázlatosan tárgyalni. Hadrovics Lászlóhoz hasonlóan ő is hiányolja, hogy a dolgozatot nem fogja össze valami vezérmotívum, ezért az önmagukban nagyon érdekes szócikkekből nem szűrődik le annyi tanulság, mint amennyi leszűrődhetne. Világosabban körvonalmazni kellene pl. azt, mi a tárgyalt kor-szak feladata nyelvi téren, mi az — nyelv és társadalom kapcsolata szempont-jából —, amit a jelölt a dolgozatban vizsgál. A téma fő problémája tulajdon-képpen bizonyos tárgykörök anyanyelvűsödése.

B á r c z i G é z a elnök megjegyzi, hogy Hexendorf Edit dolgozata az opponensi vélemények és a hozzászólások alapján a legjava kandidátusi dolgozatok közül is kiemelkedik. Ő nem is a dolgozathoz, hanem a jelölt vála-szához kíván néhány megjegyzést fűzni. A jelölt ugyanis több ponton félre-értette az opponenseket, s néhány egészen meglepő kijelentést is tett. Néhány jogi műszó (pl. *ítél*, *vádol*) elhagyására adott magyarázata elfogadhatatlan. Meglepő az a megjegyzése is, hogy az egész nemzetközi irodalomban nem talált témájához jól felhasználható munkát.

P a i s D e z s ő aspiránsvezető szólalt fel ezután. Véleménye szerint a dolgozat erényei és eredményei a jelöltéi, a kifogásolt mozzanatok jelentős mértékben rá vezethetők vissza. A jogi műveltség műszó-készletének kirekesz-tését pl. ő javasolta, részben azért, mert a tárgykört még felduzzasztotta volna, részben azért, mert inkább az erkölcsi műveltség tárgykörében tárgyalandók-nak tartotta.

H e x e n d o r f E d i t a hozzászólásokra adott válaszában utal arra, hogy a hozzászólások jelentős része nem kifogás, hanem tanács, javaslat. A továbbiak során néhány apróbb részletkérdéshez fűz kiegészítő vagy módosító megjegyzést.

Az elnöknek arra a kérdésére, hogy az opponensek elfogadják-e a jelölt választát, B ó k a L á s z l ó kért szót. Kifejti, hogy nem ért egyet a jelölt válaszával. Szerinte helyesebb lett volna, ha Hexendorf a merev visszautasítás helyett elgondolkozott volna azon, hogy mindkét opponens egymástól függetlenül miért foglalkozott oly sokat szerkezeti kérdésekkel. Helyteleníti, hogy a külföldi szakirodalomról úgy beszél, mint amitől semmit sem lehet várni. Továbbra is fenntartja azt a javaslatát, hogy a II—III. fejezet ered-ményeinek összefoglalását tegye közzé. A jelölt választát természetesen tudomá-sul veszi.

A dolgozat és a vita alapján a kiküldött bizottság egyhangúlag javasolta a nyelvészeti tudományok kandidátusa fokozat odaítélését Hexendorf Editnek. Az indokolás a következő volt: „Az értekezést elmélyült tárgyismeret, jó módszertani felkészültség, a hazai szakirodalom alapos ismerete és józan kritikai felhasználása jellemzi. A jelölt bebizonyította, hogy önállóan gyűjtött hatalmas anyagát mind nyelvészeti, mind filológiai szempontból mód-

szeresen, finom analízissel tudja feldolgozni. Az értekezés nemcsak a nyelvtudomány, hanem a rokontudományok, elsősorban a művelődéstörténet és az irodalomtudomány számára is igen értékes, jól felhasználható eredményekre jut.”

A vitát összefoglalta

Imre Samu

a Bizottság titkára

PÁLFFY ENDRE: „HALADÓ ROMÁN IRODALMI IRÁNYZATOK A XIX. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN” CÍMŰ KANDIDÁTUSI DISSZERTÁCIÓJÁNAK VITÁJA*

A vita 1957. június 12-én zajlott le a Magyar Tudományos Akadémia előadótermében. A bírálóbizottság elnöke: Bóka László levelező tag, tagjai: Domokos Sámuel, Kispéter András és Szenczi Miklós, az irodalomtudomány kandidátusai, titkára: Sziklay László, az irodalomtudomány kandidátusa, az oppenensek pedig: Tamás Lajos levelező tag és Gáldi László, a nyelvészeti tudományok doktora voltak.

Pálffy Endre dolgozata elsősorban a XIX. század második felének két román kritikusával: Maiorescuval és Dobrogeanu Ghereaival foglalkozik. Az utóbbi évek vulgármarxista irodalomtörténetírásától eltérően nem tör egyoldalúan pálcát a polgári mentalitású Maiorescu fölé és nem hagy helyben mindent a szocialista Gherea műveiben; szándéka éppen az, hogy kellő történelmi megvilágításba helyezze a két kritikusnak, irodalompolitikusnak és folyóirataik, a Junimea és Contemporanul köré csoportosult íróknak a küzdelemét.

Tamás Lajos opponens szerint helyesebb lett volna, ha Pálffy dolgozatának a következő címet adta volna: „Haladó irányzatok és eszmék a XIX. század második felének román szépirodalmában és sajtójában.” Igen sokszor tárgyal olyan kérdésekről, amelyek kívül esnek az irodalom területén, amelyeknek azonban megvan a kultúrpolitikai, illetőleg politikai történeti érdekességük. A sok probléma fölvetéséhez nagy bátorságra volt szükség, Pálffy ezzel a bátorsággal száll szembe a mai román irodalomtudományban uralkodó tévhitekkel is. Tamás Lajos viszont több példában is rámutatott, hogy e polémiái közben Pálffynak több, az irodalomban könnyen föllelhető adatra lehetett és kellett volna támaszkodnia. Rámutat egy tévedésére is: Maiorescu nem nézte úgy le Ghereát, mint azt Pálffy dolgozatában hiszi; adat van rá, hogy Gherea egyik tanulmányára Maiorescu válaszolt. Pálffy szándéka: kimutatni Maiorescuról, hogy nem minősíthető egyszerűen reakciónak, hiszen a parasztságra, mint a román nemzet „egyetlen reális osztályára” kívánt támaszkodni. Ezt a kérdést több oldalról kellett volna megvizsgálni, a vizsgálatba bele kellett volna vonni Maiorescu oktatásügyi miniszeri ténykedését is, így állt volna szemléletesebben az olvasó előtt — ellentmondásosságában is — Maiorescu egész problematikája. Gherea „esztétikai

* A vita teljes anyaga megtalálható az Irodalomtörténeti Intézet Könyvtárának — az Eötvös Könyvtárnak — archívumában.

tompaságának” kérdése sem egészen egyszerű, nemcsak azért, mert „ehhez hasonló jelenségek egészen a XX. Konresszusig nem egy kommunista kritikusnál még magában a Szovjetunióban is felléptek”, hanem azért sem, mert sok olyan adatról tudunk, amelyek Gherca komoly esztétikai érdeklődésére mutatnak. A Junimeán és a Contemporanulon kívül a többi egykorú irányzatról is szólni kellett volna. Pálffy eléggé könnyelműen hoz kapcsolatba román és más nemzethez tartozó írókat, de ezeket a kapcsolatokat nem tudja filológiailag alátámasztani.

A dolgozat érdemei: az írókat, a jelenségeket minden szektásságtól mentesen igyekszik értékelni, tud és mer bírálatot mondani mai román irodalmi tekintélyek fölött, sok hasznos észrevétele és kiegészítése van, úgy, hogy az irodalom és művészet hivatásáról 1894-ben fellángolt vitáról kerekébb képet kapunk. Beszámol arról is, hogyan tükröződik a művész társadalmi helyzetének problémája a kor irodalmában.

Ezek alapján Tamás Lajos a disszertációt alkalmasnak találja, hogy a jelölt kandidátusi vita keretében védhesse meg.

G á l d i L á s z l ó opponens — miután elismeréssel adózott Pálffy Endre eddigi pedagógiai munkásságának — elsősorban e dolgozatának célkitűzéseit bírálta. Helytelenítette csak kizárólagos társadalompolitikai alapvetését s az esztétikai szempontok mellőzését, mert ez — akarva akaratlan — oda vezetheti a szerzőt, ami ellen pedig éppen e dolgozatával küzdeni akar: a sematizáláshoz. Pálffy Endre túl sokat markolt. 162 lapon nagyon nehéz a XIX. század második felének valamennyi román irodalomelméleti harcáról számot adni. Ehelyett inkább csak egy részletet kellett volna kiragadni s azt kellett volna — az egész európai irodalmi életbe beleágyazva — alaposabban kidolgozni. Így járult volna hozzá Pálffy Endre az idealista esztétika s a szocialista irodalom XIX. századvégi párvíadalának jobb ismeretéhez. Súlyos kifogást lehet emelni az ellen, hogy Pálffy nem ismer fontos forrásokat, amelyekhez pedig Bukarestben hozzá tudott volna férni, inkább csak az újabb hírlap- és folyóiratirodalomban tájékozott. De nem számol be Pálffy Maiorescu és a Junimea előzményeiről sem: az Erdélyből Bukovinába menekült Aron Pumnult, aki a román irodalom első iskolai antológiáját szerkesztette s akinek e mennyiségi válogatása alapján végezte el később Maiorescu a minőségi válogatást, még csak meg sem említi. Bár Maiorescu szemléletének fejlődéséről a disszertáció nem számol be, az igen nagy elismerést érdemel, hogy Pálffyt nem tévesztik meg a nacionalista s a dilettáns szólamok s kellően értékeli Maiorescu fontos szerepét a román irodalmi fejlődésben. Pálffy helyesen mutatja ki Maiorescu esztétikai követelményeinek szinte azonnali jótékony hatását az irodalmi élet fejlődésére, de Maiorescu esztétikájának elvi kérdéseivel és azoknak távolabbi összefüggéseivel kevésbé tud megbirkózni. Maiorescu és Vischer összefüggéseit alaposabban kellett volna megvizsgálnia: ezt Gáldi László több idézettel és adattal támasztja alá s megállapítja, hogy Vischertől Maiorescu nem annyira a belső szuggesztivitás megkövetelését mint inkább a költői nyelv külsőségeinek, poétikai, sőt retorikai figuráinak a leírását vette át. Pálffy nem tárgyalja elég alaposan annak az okait és következményeit sem, hogy Maiorescu mindvégig ellenezte a költészet politikusságát, a „littérature engagée”-t.

Gherca, az Oroszországból Romániába költözött kritikus életrajzának bemutatása színes és mozgalmas, de túl szűkre szabott, hiányos és inkább csak az irodalomra támaszkodik, ahelyett, hogy az eredeti dokumentumokat

állította volna saját korukba. Pedig a román kritika e szocialista megteremtőjével kapcsolatban az irodalomtudománynak sok a tennivalója. Gherea politikai helyét kellene pontosabban meghatározni: milyen jellegűek voltak azok a forradalmi központok, amelyeket Galacban, majd Ploesztiben szervezett. Gáldi László Ghereát Csernisevszkij tanítványának érzi, aki nagyjából Plechanovval azonos utakon indult el, de nem jutott el a munkásosztály vezetőszerepét felismerő Plechanov felfogásáig. Ezért nem teljes Pálffy disszertációjában Gherea irodalomtörténeti tájékozottságának rajza sem, pedig a nagy román kritikus műveiből kitűnik, hogy sokmindent ismert a klasszikus és egykorú európai irodalomból. Ezt Pálffynak okvetlenül érdemes lett volna bemutatnia, már csak azért is, mert a mai román irodalomtörténészek egyáltalában nem figyeltek fel rá. Pálffy Gherea orosz kapcsolatairól is keveset szól, nem mélyült el Csernisevszkij írásaiban s ezért nem látta meg a két író párhuzamait. Gherea Verescsagin-értékelését már csak azért is érdemes lett volna alaposabban elemezni, mert magyar vonatkozása is van: a román kritikus az orosz realista festő művészi hitvallásáról szólva arra a nyilatkozatra hivatkozik, amelyet Verescsagin budapesti kiállítása alkalmából tett „a művész elhivatottságáról s felelősségéről kora társadalmával szemben.” Pálffy nem mélyül el eléggé Gherea esztétikai nézeteinek méltatásában sem s ezért nem veszi észre, hogy az orosz eredetű kritikus második hazájában éppen Maiorescuval szemben vetette föl 48 forradalmi hagyományai valóban hazafias ápolásának szükségességét! Pálffy állításával szemben Gáldi László bemutatja: Gherea sokat adott az író egyéniségére. A disszertáció hibája az is, hogy nem mutatja be: Gherea a realista parasztábrázolásért szállt síkra s ez tette őt az ilyen tárgyú nagy román regények előzményévé. Ami Pálffy írói elemzéseit illeti, azok pontosak, hasznos ismereteket adnak, de nem tudják bemutatni azt a szellemi légkört, amelyben Eminescu, Caragiale, és Creangă írókká értek. Ezért nem jut el annak az ellentmondásnak a feltárásához sem, hogy Maiorescu — aki e nagyobb tehetségeket a lap színvonalának emelése érdekében befogadta a *Jumineaba* — e tettevel saját magával, sőt egész gárdájának célkitűzéseivel jutott ellentétbe. Eminescut túlzás kritikai realistának nevezni; „Császár és proletár” című költeményének elemzésénél Pálffy helyesen vetette el az eddigi tévedéseket s próbált meg egyéni úton járni, de a költő lelki alkátának, mint tényezőnek a szerepéről megelégedett. A *Contemporanul* köré csoportosult írók, egy Mille, egy Vlahută jellemzése jó. A disszertációnak igen nagy hiánya, hogy mellőzi az összehasonlító irodalomtörténet szempontjait s azokat ötletszerű, erőltetett, néha teljesen indokolatlan egybevetésekkel igyekszik pótolni.

Gáldi László azzal fejezi be opponensi véleményét, hogy Pálffy Endre a román irodalomnak „egyik fontos s a mai Román Népköztárságnak szellemi arculatát is mintegy előkészítő korszakára irányította figyelmünket . . . ; jó témaválasztása, valamint tárgyának alapos ismerete arra kötelez, hogy disszertációját — itt elmondott és talán további munkára sarkalló megjegyzéseim fenntartásával — a vita alapjául elfogadjam.”

Pálffy Endre jelölt válaszában elsősorban arra hivatkozott, hogy disszertációja egy terjedelmesebb műnek már rövidített kivonata, sok meglevő anyaga ezért maradt ki belőle. Ezért hagyta el a címből a Tamás Lajos által megkívánt „sajtó” szót is, amely az eredeti változat címében benne volt, mert ott valóban szolt sajtótörténetről is: itt a sajtó megnyilatkozásait már csak az irodalmi anyag dokumentálására szánta.

Az opponensek ellenvetései főleg Maiorescuval és Dobrogeanu Gherea-val kapcsolatosak; ő is erre tért ki leginkább. Helytállónak mondta Tamás Lajos megállapítását, hogy ti. Maiorescu nemcsak Vischer közvetítésével, hanem közvetlenül is megismerhette Hegel esztétikáját, ugyanakkor újabb adatokat támasztotta alá a Gáldi László opponensi véleményében hangoztatott összefüggéseket Vischer és Maiorescu között. MAIORESCU: Critice és VISCHER: Aesthetik oder Wissenschaft des Schönen c. művéből vett idézetekkel. Mindkét opponens felvetette azoknak az ellentéteknek a kérdését, amely Maiorescu idealista szemlélete és néhány általa nevelt író realizmusa között feszül. Maiorescu és a realista írók között elsősorban személyes kapcsolatok voltak, ezt az állítását Pálffy főleg Eminescuval és Caragialeval kapcsolatban bő adatfelsorolással bizonyította. Amíg azonban Eminescu mindvégig a Junimea köréhez tartozónak tekintette magát, Caragiale elfordult tőle. Végso fokon minden egyes realista író szakított művében Maiorescu merev dogmatizmusával, az a következetlenség is bántotta őket, amely a Junimea korifeusainál a politikai kérdésekben nyilvánult meg. A 60-as években a Junimea a költészetben politikamentességet követel, ugyanakkor vezetői később magas politikai állásokra törekednek. Miért ragaszkodtak hát a realista írók mégis Maiorescuhoz? „A Junimeanak saját hitele és egzisztenciába vágó népszerűsége érdekében szüksége volt e nagy írókra, akik viszont szintén egzisztenciális okokból kénytelenek voltak tovább élni azokkal a lehetőségekkel, amelyeket számukra a Junimea anyagi alapjai, a gazdasági bojárrok nyújtottak, valamint azzal a publikációs lehetőséggel, amelyet a tekintélyes Convorbiri Literare biztosított számukra.” A kritikai realizmussal kapcsolatban Pálffy nem tudta osztani Gáldi aggályát, mert a periodizációt nem lehet mindig teljes pontossággal végrehajtani, a mai román irodalomtörténészek nyilván Eminescu művének egy részére gondolnak, amikor őt is a kritikai realizmus írói közé sorolják. Érdekesen mutatta be válaszában Pálffy a nemzeti kérdés alakulását e korban: Eminescu és a Junimea közt az ellentétet az is elmélyíthette, hogy amíg Eminescu — részben a Gáldi László által említett Aron Pumnul-féle antológiára támaszkodva — mindvégig nemzeti irodalomért harcolt, addig a Junimea hivatalos körei küzdöttek a nemzeti állásfoglalás ellen. „Persze, a kérdés vulgarizálása lenne, ha nem disztinkválánk s nem mondanánk ki kereken, hogy az indítóok náluk a l'art pour l'art dogmájához való ragaszkodásban rejlik: a nemzeti kérdést, a nacionalizmust tárgyaló költészet tendenciózus s mint ilyen kívül esik a művészet szféráján. Tehát ezt a zsunimisták nem úgy értelmezték, hogy küzdeni kell a faji megkülönböztetés ellen, hanem hogy az irodalmi alkotásokban ilyesminek nincsen helye.”

Ghereanak Gáldi szerint rövidre fogott életrajzában Pálffy olyan adatokat sorol fel, amelyek ma nem közkeletű dolgok. Románia Gherea szakértője, VITNER, eddigi műveiben ennél jóval kevesebbel megelégedett. A tanulmány beadása után került Pálffy kezébe Vitner újabb Gherea-tanulmánya, amely új adalékokra hívta fel a figyelmét. Ezekből válaszában jónéhányat bemutatott. Ami Gherea politikai álláspontjának és szervezőmunkájának a színezetét illeti, ezzel kapcsolatban Pálffy elmondta, hogy a szocialista köröknek, amelyekben Gherea tevékenykedett, orosz emigráns értelmiségiek voltak a tagjai, akikhez később román értelmiségiek, de egyre inkább munkások is csatlakoztak. Ideológiájukról s működésükről HAUPT nyújt hiteles tájékoztatást „Deapre influența mișcării ruse” és „Din istoricul legăturilor revoluționare româno-

ruse" c. munkáiban. Marxista műveltségük igen szűk volt, Marx—Engels nevét ismerték, a Tőkéről is hallottak, „de lényegével nem voltak tisztában. A szocializmust Lassalle szerint értelmezték, vallási kérdésekben Bakunin, a tulajdon kérdésében Proudhon, a család-erköles-filozófia problémáiban a burzsoá filozófia szerint foglaltak állást. De általában nem ez jellemző rájuk, hanem — éppen a köztük nagy számban tevékenykedő orosz, illetve lengyel emigránsok hatására — az Oroszországból behatolt forradalmi szellem. Az emigránsok — s ezek között elsősorban Gherea — Csernisevszkij, Dobroljubov, Belinszkij. Herzen tanításait hozták magukkal.” Részletesen foglalkozott Pálffy olyan személyek bemutatásával is, akik Ghereával szoros kapcsolatban voltak s akik politikai álláspontjának kialakulását elősegítették. Csernisevszkij sokkal inkább hatott rá is s a Contemporanul íróira is, mint Marx. Gáldi László kívánságát akarván teljesíteni, Pálffy részletesen elemezte Csernisevszkijnek azokat a nézeteit, amelyek szerint Gherea hatottak s itt különös alapossággal tért ki Csernisevszkijnek a helyes parasztábrázolásáról szóló nézeteire, de sok más olyan problémára is, amelyek Gherea realizmusát s a realizmushoz való viszonyát ábrázolják. Verescsagint illetően BACHER BÉLA 1954-ben megjelent tanulmányának vonatkozó részét ismertette. Ami Ghereának a külföldi irodalomtörténetekhez való viszonyát illeti, Pálffy arra hivatkozott, hogy ezt a kérdést tanulmánya eredeti formájában részletesen tárgyalja s — mintegy illusztrációként — a kihagyott részből vett több példán mutatta be, hogy a nagy román szocialista kritikusnak német, francia és olasz érdeklődése és kapcsolatai voltak.

Ami Tamás Lajosnak azt a megjegyzését illeti, mintha Maiorescu méltóságán alulinak tartotta volna részt venni a Ghereával folytatott vitában, Pálffy ismét példák hosszú során át bizonyította, hogy Maiorescu a vitában valóban keveset vett részt. Ez részben magyarázható azzal is, hogy Maiorescu már 1873-ban abbahagyta kritikai működését. „Közrejátszhatott Gherea páratlan műveltsége, a tanulmányaiból kiáradó oly erőteljes és magasízzású polémikus hangvétel, amellyel versenyezni talán nem érezte magát elég erősnek.” De: Ghereának Maiorescuval kapcsolatban alkalmazott mérsékelt hangjából arra is következtethetünk, hogy „Maiorescu és Gherea között nem folyt az a kíméletlen harc, amelyet a mai irodalomkritikusok bizonyítani szeretnének. Ezt a már itt is ösmertetett vitaanyag s vitatónus sem támasztja alá (jóllehet nem hallgattunk el semmit belőle).” Pálffy meggyőző érveléssel mutatta be, hogy polgárok és elnyomottak harca e korban Romániában még nem olyan egyértelmű, mint ahogy azt a vulgarizáló történészek látni szeretnék: a Károly királlyal beköltözött német tőkések s bojárok szövetsége ellen a hatalomból magukat kirekesztetteknek érző polgárok egy része a néppel vagy legalábbis a haladó értelmiséggel együtt lépett fel s e ponton találkozhatott Maiorescu Eminescuval is. „S ez magyarázza azt is, hogy a liberális Maiorescu és a szocialista Gherea, valamint ennek követői között sem áll fenn az az éles szakadék, amelyet egyesek feltételeznek.”

Végül néhány részletkérdés megválaszolása után Pálffy azokkal a párhuzamokkal foglalkozott, amelyeket a két opponens erőszakoltaknak tartott s amelyeket ő a tényleges magyar—román kapcsolatok hiányának pótlására alkotott; példákkal igyekezett bemutatni a szerinte Arany és Coşbuc, Petőfi és Alecsandri között fellelhető hasonlóságokat.

B a k o s F e r e n c bátor és igen figyelemre méltó tettnek nyilvánította a „perújítást”, amellyel Pálffy a mai román állásponttal ellentétben vissza-

adta Maiorescunak a román fejlődésben az őt megillető rangot. Persze, még Pálffy-nál is jobban kell hangsúlyozni, hogy Maiorescu életműve nem egységes valami, szigorúan el kell választani tevékenységének objektíve haladó részét a szubjektíve reakciós résztől. A dolgozat másik nagy erénye a Contemporanul körének ismertetése: ez a román irodalomtörténetben teljesen elhanyagolt terület, rendszerint sommásan intézik el. Pálffynak kell ezirányú tanulmányait továbbfejlesztenie.

Domokos Sámuel szerint „Pálffy Endre tanulmányának értéke éppen abban van, hogy tárgyilagos és a marxizmus tanításainak megfelelő értékelést nyújt a századvégi román irodalom eszmei harcairól, írók és művek igazi jelentőségéről.” Pálffynak 12 év mulasztásait egyedül kellett pótolnia s ez itt, Budapesten nehéz dolog volt. Domokos a dolgozat legjelentősebb részének Maiorescu új értékelését tartotta. Pálffy a polgári irodalomtörténeteszek egyoldalú magasztalása s a vulgarizálók egyoldalú pálcátörése helyett higgadtan és a valóságra támaszkodva adja a román kritikus igazi képét. A Maiorescuról szóló fejezetben a kor politikai, társadalmi és kulturális képét kellett volna részletesen megrajzolni.

Pálffy Endre jelölt a felszólalásokra adott válaszában adatokkal támasztotta alá Bakos kívánságát Maiorescu haladó és reakciós arculatának megrajzolását illetően. Bakos és Domokos apróbb kifogásaival foglalkozva, kifejezte azt a véleményét, hogy „még mindig sajnálatosan nélkülözzük például a román irodalom történetének, de általában a környező népek irodalmának is a magyar nyelvű kézikönyvét, amely — azt gondolom — a magyar tanszékeket és a világirodalmi tanszékeket is nagymértékben segítené munkájukban, mert hiszen az év végén rendszerint összefoglalást, áttekintést kell adniok a környező népek irodalmáról.”

Gáldi László végszavában elismerte Pálffy dolgozata hiányainak kiküszöbölésére irányuló törekvését.

A vita végeredményeképpen a bizottság a következő határozatot hozta: „Pálffy Endre a román irodalomtörténet fontos problémáira hívja fel a figyelmet. Nagy anyagot dolgoz fel és a korszak két kiemelkedő kritikusának, Tito Maiorescunak és Dobrogeanu Ghercanak az értékelésében új szempontokat próbál érvényesíteni. Feldolgozási módszerének vannak hiányai: többet foglalkozik az eszmék harcának pusztá felsorakoztatásával, mint a tárgyalt írók esztétikai értékelésével. Filológiai apparátusában is vannak hiányok. Tekintettel arra, hogy a mai román irodalomtörténetírás számára is sok új anyagot és szempontot adhat, a bíráló bizottság Pálffy Endre disszertációját szótöbbséggel elfogadta és javasolja a Tudományos Minősítő Bizottságnak, hogy Pálffy Endre részére az irodalomtudomány kandidátusa fokozatot ítélje oda.”

A vitát összefoglalta:

Sziklay László

a Bizottság titkára

KARDOS PÁL: „NAGY LAJOS ÉLETE ÉS MŰVEI” CÍMŰ KANDIDÁTUSI
DISSZERTÁCIÓJÁNAK VITÁJA*

A vita 1957. június 27-én zajlott le a Magyar Tudományos Akadémia előadótermében. A bírálóbizottság elnöke Barta János, az irodalomtudomány doktora, tagjai: Kardos László, az irodalomtudomány doktora, Hermann István, a filozófiai tudományok kandidátusa, József Farkas, az irodalomtudomány kandidátusa, titkára: Sziklay László, az irodalomtudomány kandidátusa, a disszertáció opponensei pedig: Bóka László levelező tag és Komlós Aladár, az irodalomtudomány doktora voltak.

Bóka László opponensi véleménye elsősorban azt hangsúlyozta, hogy irodalomtörténetírásunk jelenlegi helyzetében mennyire meg kell becsülni minden olyan munkát, amely egy-egy író életének és műveinek ma még fellelhető adatait kutatja fel és menti meg a feledéstől. Igaz, hogy Nagy Lajos két-kötetes önéletrajza ad már támpontot nemcsak az író élete tényyszerűségeinek ismeretéhez, hanem páratlanul töretlen, mindvégig elvhű magatartásának megértéséhez is, de az író férfias szemérme 1954-ben már nem engedte meg, hogy szocialista múltjának olyan részleteivel dicsekedjék, amelyeket Kardos Pál a szenvedélyes és lelkiismeretes kutató páratlan odaadásával földerített. Disszertációjának egyik legnagyobb érdeme, hogy olyan képet ad Nagy Lajos életművéről, amely teljesnek mondható s ezzel példát ad a többi fiatal kutatónak is, hogyan kell hasonló monográfiák anyagát összegyűjteni. De nemcsak az életrajzi adatok vallanak hivatott kutatóra, hanem a filológiai munka is: maguknak az — eddig sokszor teljesen elfelejtett — műveknek a felkutatása és elemzése is. Kardos disszertációjának harmadik érdeme: alapos műelemzése, amelyeket az egyedül helyes módszerrel, az életrajzba szervesen beágyazva végzett el. Ennek a módszernek azonban van egy veszedelem: az életmű széttördelése apró mozaikokra, de Kardos igyekezett ezt kiküszöbölni azzal, hogy műve végére összefoglaló, értékelő fejezetet illesztett, amelyben elkerüli a részletesen előadott ítéletek felesleges ismétlését. E műelemzések érdemét Bóka László még egy szempontból hangsúlyozta; bár a realizmussal foglalkozó elméleti irodalmunk tételeit rendszerint a prózán próbálja ki, éppen az elméleti kérdések tisztázatlansága miatt az utóbbi időkben elsősorban lírikusokról jelentek meg jelentősebb monográfiák. Kardos Pál műelemzése alaposak, elmélyültek s körültekintők anélkül, hogy szem elől tévesztenék az ideológiai értékelést.

Ami a mű hibáit illeti, Bóka László elsősorban arról szólt, hogy Nagy Lajos a disszertációban túlságosan egymagában áll, ki van ragadva a kor világirodalmi és magyar irodalmi összefüggéseiből. Legfeljebb összehasonlítgatások találhatók e műben Nagy Lajos és a kortárs írók között, de az egész életműnek a korba való beleillesztése hiányzik. Ez nemcsak Nagy Lajos írói arcképét teszi szegényesebbé, hanem itt-ott politikai magatartásának a magyarázatát is. Esztétikai szempontból nagy hiány, hogy Kardos meg sem kísérli a Nagy Lajos műveivel kapcsolatban felmerülő naturalizmus—kritikai realizmus—szocialista realizmus fogalmak tisztázását, vagy modernebb értékelését, ott, ahol a műelemzéseknek ezeknek az elvi kérdéseknek a tisztázásához kellett volna hozzájárulniuk, az olvasó mindössze epiteton ornansokat kap (pl.:

* A vita teljes anyaga megtalálható az Irodalomtörténeti Intézet Könyvtárának — az Eötvös Könyvtárnak — archívumában.

„a valóság fanatikusa”, „az igazság bajnoka”), címkéket, amelyek nem valók másra, mint a megoldatlan problémák jelölésére. Ami Kardos Pál előadásmódját illeti: sok benne a naivitás, az elhamarkodottság, a pongyolaság s ez mind a szerző túlzott bőbeszédűségére vezethető vissza. Opponensi véleménye utolsó mondatában Bóka László hangsúlyozta: Kardos disszertációja e hibái ellenére is csak pozitívan értékelhető s azt — mint kandidátusi disszertációt — elfogadta.

Komlós Aladár opponensi véleménye is hangsúlyozta Kardos erényeit: alapos tárgyismeretét, finom műelemzéseit és természetes, de ápoltságos, élvezetteljes stílusát. „Oly tudóssal van dolgunk — mondotta Kardos Pálról — aki nem tankönyvekből tanulta az irodalmat, hanem ez az életközege és szinte ösztönös érzéssel beszél róla.”

Ami Kardos Pál disszertációjának hibáit illeti, Komlós Aladár is főleg azt kifogásolta, hogy túlságosan önmagában szemléli Nagy Lajost, írói szemléletét csak származásával és Gorkij hatásával magyarázza, nem veszi észre, hogy széprózájának problematikája korának, századunk elejének törekvéseivel, a kortársak eszmevilágával milyen szoros összefüggésben van, még akkor is, ha „... szigorú valóságtisztelete, racionalizmusa, valamint erkölcsi komolysága segítségével kinő onnan”. Kardos másik hibája, hogy „kritika nélkül, dogmatikusan és vulgárisan alkalmaz bizonyos marxista tételeket”. Komlós ezt egész sor hiba bemutatásával bizonyította: Kardos esztétikai nézeteltéréseket csak az írók osztályhelyeztetével magyaráz s elfelejti, hogy „a tetszést esztétikai mozzanatok is befolyásolják”: merev antifreudizmusával nem tudja megérteni Nagy Lajosnak a marxizmus és freudizmus összeegyeztetésére irányuló kísérletét, jelszószerűen mindent elítél, amíg a felszabadulás előtt volt s ezzel tárgyi tévedéseket is elkövet stb. „A tudomány veszélyes lejtőre téved — fejezte be kifogásainak felsorolását Komlós — elveszti hitelét, tekintélyét, értékét, ha a propaganda változékony céljainak szolgálatába áll.”

Összefoglalásképpen Komlós opponensi véleménye is hangsúlyozta, hogy a könyv „erényei jóval felülmúlják hibáit” s a tanulmányt elfogadásra javasolta.

Kardos Pál az opponenseknek adott válaszában — elismerő szavaikat és kifogásaik egy részét megköszönve — részletesebben azokkal a tételekkel foglalkozott, amelyekkel nem tudott egyetérteni. Felfogása szerint művében Nagy Lajos nem áll elszigetelten; mindössze annyi az igaz, hogy inkább csak azokhoz a kül- és belföldi írókhoz és irányzatokhoz hasonlította hőseit, akik valóban hatással voltak rá s nem tért ki azokra, akikhez személyi kapcsolatai nem mutathatók ki. Általános korrajzot írni Nagy Lajos életéhez: ez annyit jelentett volna, mint megírni a XX. század első felének és főleg a század elejének irodalomtörténetét. A kérdés részleteire is kitért, itt most csak azt említjük fel, hogy Nagy Lajos és a munkáspártok viszonyának a kérdését a más (román, orosz) munkáspártok történetéből adódó párhuzamokkal azért nem vetette össze, mert a románt nem ismeri. „az orosz helyzetről pedig nem óhajtok szólni addig, amíg a Szovjetunió Kommunista Pártja történetének új, a XX. Kongresszus szellemében átdolgozott kiadása napvilágot nem lát.” Lényegesnek tartotta Bóka László kifogását, hogy nem igyekszik megadni a naturalizmus, kritikai realizmus, szocialista realizmus új fogalmi meghatározását, hanem adottaknak veszi ezeket a kategóriákat. A teljes tisztázást nem tekinthette feladatának, de az opponensek által is elismert műelemzések segítségével egy-két árnyalattal mégiscsak hozzá akart járulni

ennek a kétségtelenül elvégzendő munkának a sikeréhez. „A valóság fanatikusa” jelző Kardos Pál szerint nemcsak címke, hanem az írónak igen lényeges tulajdonságát határozza meg. Bóka László stilisztikai kifogásait Kardos nagyrészt mind visszautasította, azt állította, hogy az egyes kifogásolt mondatokat, fordulatokat nagyrészt mind Nagy Lajos műveiből idézte és megkísérelte bebizonyítani, hogy igazat mondanak. Bőbeszédűségét azzal magyarázta, hogy gyorsan dolgozott. *Komlós Aladárnak* a merev dogmazitmussal kapcsolatos kifogásait Kardos szintén visszautasította úgy, hogy azokat alapos elemzésnek vetette alá. Nem akarta a tetszést az esztétikai tényezőktől függetleníteni, a felmerült konkrét példákban azonban igyekezett megerősíteni a disszertációjában elfoglalt álláspontját. A marxizmus és a freudizmus összeegyeztetését nem merev dogmatizmusból, hanem tudományos szempontból kifogásolta. Ami a propaganda és a tudomány viszonyát illeti, Kardos szerint „... nincsen is irodalomtörténeti munka propaganda nélkül. Azt azonban igazán megkövetelem magamtól is, másoktól is, hogy a propaganda igaz legyen.” Tizenegy pontban foglalva hátrította el *Komlós* részletkifogásait s fejtegetéseit azzal fejezte be, hogy Nagy Lajosnak, mint írónak kommunista voltát bizonyította: „... ha kommunistának tekintjük az olyan író, aki az első tollvonástól az utolsó írógépkoppanásig az elnyomottakért, a szegényekért, a kizsákmányoltakért harcolt az elnyomók, a kizsákmányolók, a gazdagok ellen, akkor Nagy Lajos kommunista író. A párthoz, mint szervezethez, a marxizmushoz, mint világnézethez pályája különböző szakaszaiban különböző lehetett a viszonya s e változásokat igyekeztem is munkámban nyomon követni. De e változások sohasem érinthették művének az imént tágabb értelemben meghatározott kommunista szellemiségét.”

Az ezt követő vita két lényeges pont körül forgott: 1. a kommunista író és 2. a naturalizmus problémáját igyekezett tisztázni. Az itt-ott hevesse vált nézeteltérések eredményeképpen a hozzászólók sok új szempontot adtak e fontos kérdések megoldásához.

Hermann István egy anekdotával — Nagy Lajosnak és Lukács Györgynek a Szovjetunióban lezajlott beszélgetésével — járult hozzá az író kommunista érzelmének a bizonyításához. A naturalizmus kérdését illetőleg elsősorban azt hangsúlyozta, hogy „Kardos Páltól számonkértek egy sor olyan problémát, amely probléma megoldásában a kezdő lépéseket tette meg.” A XX. század eleji irányzatok kérdései majd csak akkor lesznek megoldva, ha a részletek munkásai lépcsőről-lépésre haladva kidolgozzák a legapróbb árnyalatokat is. A naturalizmusról általánosan elfogadott frázis, hogy fényképezést jelent, de ez igen sok naturalista írónak még a leglényegesebb vonásait sem ragadja meg elvi síkon. Nagy Lajos esetében is perdöntő az az általános elv, hogy nem lehet egyes műveket széttrancsírozni és belőlük egyes naturalista részleteket kiragadni, bizonyos naturalista elemek egy realista költő művében a realista ábrázolás elmélyítésére szolgálhatnak. Ez nemcsak nagylajosi probléma, előfordul József Attila műveinek elemzésénél is — és igen sok kérdés függ vele össze. A szociográfiáé is. Hermann szerint „a szociográfia mint a tudományos riportázs egyik fajtája nem irodalmi műfaj, azonban talajává válhatik irodalmi műfajoknak.” „Nemcsak az ideológia, hanem a történelem területén uralkodó zűrzavarok is vannak.” Nem lehet ezeket a kérdéseket kielégítőn megoldani anélkül, hogy látnók, mi volt abban az időben az egyes pártoknak, köztük a Kommunista Pártnak a valóságos politikája. „Mind-ezeknek a kérdéseknek a megoldását most egyszerre egy disszertációtól nem

várhatjuk. „ez a mű tükre lesz azoknak a hiányosságoknak, amelyek objektíve jellemezték ideológiai életünket.” Éppen ezért nem vállalkozhatott Kardos Pál többre, mint hogy Nagy Lajos életével és művével kapcsolatban néhány adalékot szolgáltatasson.

Barta János szerint azzal, hogy Nagy Lajos szemléletét realizmusnak, naturalizmusnak vagy a realizmus egy fajtájának nevezzük-e, Kardos Pál disszertációjának többet kellett volna foglalkoznia, az olyan problematikus író, mint Nagy Lajos, ösztönzést kell hogy adjon ezeknek az elvi kérdéseknek a tisztázására is. Ezt nem elég az elmúlt esztendők klisészerű naturalizmus-meghatározásával elintézni. Persze, nem lehet az sem, hogy az író naturalizmusát egy-egy kiragadott részlet naturalizmusával jellemezzük. A tényhalmozást, a tények egyszerű felsorolását már eddig is naturalista jellemvonásnak tekintették, régi megállapítás az is, hogy bizonyos biologizmus, pozitivist determinizmus a naturalizmusra szintén jellemző. „Azután feltétlenül meg kell említenünk a művek dokumentum jellegét, amit én úgy szoktam más oldalról kifejezni, mint az esztétikai feloldódás hiányát.” Ezzel kapcsolatos az „elepikátlanodás”, vagyis a cselekvénynek, a konfliktusnak, az eseményeknek, a drámai elemeknek a háttérbe szorulása, illetőleg mindezeknek a fel szívódása a környezetrajzba. Mindezek alapján Barta naturalista jellemvonásokat vélte fölfedezni Nagy Lajosban, ami — szerinte — bizonyos fantáziaszegénységgel is párosul. Kardos Pál ezt úgy igyekezett beállítani, hogy Nagy Lajos a valósághoz való nagy és becsületes ragaszkodásával elnyomta a saját fantáziáját: ezt a kérdést — Barta szerint — még alaposan meg kell vizsgálni. Az, hogy a tényközlő, a szigorú megfigyeléshez ragaszkodó módszerrel nem látja meg azt, „amit úgy szeretek nevezni, hogy az életnek bizonyos eszmei, erkölcsi vagy akár esztétikai felépítménye” — Nagy Lajost Tolnai Lajoshoz hozza közel. Ez az oka, hogy Nagy Lajos „sokat mond eszmeileg, tartalmilag, érzelmi és szenvedélybeli gazdagsága is lehet, de azt a bizonyos nagy totalitást, amely az élet egészét adja, mégsem tudja elérni.” Mindezeknek az alapján Barta azt a követelményt állította fel Kardos Pállal szemben, hogy mind a realizmus és a naturalizmus esztétikai kérdésében, mind Nagy Lajos emberi, illetve írói egyéniségét illetően mélyebbre szántson és Nagy Lajost, mint egyéniséget a gyökerénél fogja meg. Kardos Pál az opponensek kifogásaiból sok mindent akart visszaverni, de ez nem történt mindig teljes sikerrel.

Agárdi Ferenc saját élményanyagára támaszkodva adott adalékokat Nagy Lajos kommunista világnézetének bizonyítására. Szerinte Nagy Lajos nem volt naturalista, mert a pontos adatszerűség önmagában véve még nem naturalizmus.

Nagy Lajosné szerint Nagy Lajosnak volt élményanyaga és fantáziája. Kommunista világnézetéhez sem férhet kétség.

Kardos László elsősorban azt hangsúlyozta, hogy a disszertáció nem száraz filológus munka, hanem író műve az íróról — s ez igen nagy értéke. Másik erőnye: Nagy Lajos szépprózájának alapos és gondos elemzése. Hibája bőbeszédűsége, amely Kardos Pál hosszú pedagógus múltja, a jó tanárnak mindent megmagyarázni akaró szándéka alapján érthető meg. Helytelen, hogy az életrajzban az ifjúkor alapos és tüzetes képe mellett az öregkor rajza vázlatosabb; Kardos Pálnak ki kellene használnia jó barátságát Nagy Lajos családtagjaival és az öreg Nagy Lajosnak plasztikusabb, tüzetesebb megrajzolására kellene vállalkoznia. Kardos László szerint Nagy Lajos kommunista

volt, mert ha voltak is életének e tekintetben válságai s ha egyénekekkel, sőt a párttal magával is itt-ott szembe is került, „egész emberi élete és egész írói műve ... kommunista élet és kommunista mű.” Körülbelül ugyanez áll Kardos László szerint Nagy Lajos naturalizmusára is: „művében lehetnek naturalista részletek, az egész kétségtelen, hogy realista életmű.” Igaza van Bartának, hogy van Nagy Lajosban bizonyos szárnytalanság, amit Féja Géza „ösztvérségnek” mondott Nagy Lajosban. De ez Kardos László szerint erő: ezzel tudta jól ábrázolni a valóságot. Nagy Lajos „puritán volt és szemérmes és mindent, ami ezzel a két fogalommal ellenkezni látszott az ő szemében, elítélt és került.”

Hermann István újabb felszólalásában — részben a közben elhangzottak felhasználásával — a naturalizmus pontosabb meghatározását igyekezett megadni: „hogya ha egy naturalista író, egy naturalista művész ábrázol egy adott élethelyzetet, egy adott életproblémát, akkor ezt úgy adja vissza, hogy minden részletet visszaad, ámde az egész mégsem igaz. Mi az, ami nem igaz benne? Mi az, ami hamis benne? Tudniillik az, hogy ezek a részletek, amelyek a naturalista írónál állandóan felmerülnek, eltakarják a valódi, mélyebb emberi igazságot.”

Kardos Pál jelölt a felszólalásokra adott válaszában hangsúlyozta, hogy egy időben a naturalizmus vádjá a polgári írók fegyvere volt: naturalistának azt mondták, aminek félték a leleplező erejétől. Barta János a naturalizmusnak jó esztétikai elemzését adta, mégsem tud neki Nagy Lajost illetőleg igazat adni. A Kiskunhalom részletes adatai agitatív, olykor lírai jellegűek is: részletekként naturalisták, egészükben azonban realisták, kritikai realista, sőt, esetleg éppen forradalmi álláspontot képviselnek. Tolnai és Nagy összehasonlítását egyáltalában nem tartja szerencsésnek, mert Tolnai valóságérzéke a Nagy Lajosénál sokkal ködösebb és személyeskedőbb volt. Nagy Lajos fantáziája valóban nem gazdag, de ereje a valósághoz való ragaszkodásban van.

Bóka László annak hangsúlyozása után, hogy a lezajlott szenvedélyes vita igen gyümölcsöző volt, fenntartotta azt a véleményét, hogy Kardosnak alaposabb korképet kellett volna adnia, mert csak ezzel lehet elkerülni az elrajzolás, a torzítás veszedelmét. Nagy Lajos értékeléséből még egy motívum maradt ki: hatással volt József Attila prózájára. Nem lehet megelégedni azzal, hogy a realizmus és a naturalizmus meghatározását az irodalomtörténészek mindig az esztétáktól várják, az írók és művek elemzése arra való, hogy ezek a fogalmak is tisztázódjanak. Nagy Lajos kommunista világnézetéhez nem férhet kétség, ami pedig fantáziáját illeti: az bonyolult kérdés. Itt azt a kérdést kell felvetni: mit nevezünk fantáziának? Ha csak a romantikus szárnyalást, akkor bizonyára tévedünk s akkor Nagy Lajos valóban fantáziaszegény. De ha a konstruktív fantázia is fantázia — márpedig az —, akkor Nagy Lajos képzelőerejéhez nem férhet kétség. Végül szemrehányást tett Kardos Pálnak, hogy az opponensek véleményéből azt sem fogadta el, amit művében mindenki egyértelműen kifogásolt.

Komlócs Aladár: Tolnai Lajos és Nagy Lajos között — Bartával ellentétben — nem lát párhuzamot: Tolnai aggálytalan meseszövése inkább a Jókaiéhoz hasonlít, csak ellenkező előjellel. Tolnai nem tudta észrevenni az élet, az emberek szeretetreméltó vonásait, mert nem volt benne elég szeretet. Nagy Lajosban akkor is a szegények iránti részvét dolgozott, ha az elhíjások, a kizsákmányolók gyűlölete élt benne. Kár, hogy Kardos Pál az opponensek minden véleményét elutasította, ott is, ahol ezt csak felületességgel tudta

megtenni. Hogy Nagy Lajos mindig kommunista volt-e vagy sem, igen bonyolult kérdés, mert a felszólalókkal szemben éppen itt sok ellenérv is adódhat. Végül újra hangsúlyozta, hogy elfogadja Kardos Pál disszertációját, bár választát nem tudta minden részletében elfogadni.

A sok tanulsággal járó vita végeredményeképpen a bírálóbizottság a következő határozatot hozta:

„A jelölt helyesen választotta disszertációja tárgyául a nemrég elhunyt kiváló szépprózaíró életművét. Új adatok feltárásával Nagy Lajosról alaposan kimunkált, hiteles képet adott. Kardos Pál a filológus lelkiismeretességével gyűjtötte össze az életmű szinte valamennyi dokumentumát; bibliográfiai teljességre törekedett s e törekvése elveszettnek hitt művek, kéziratok felfedezéséhez segítette hozzá a magyar irodalomtörténetírást. Tudományos alapossággal elemezte Nagy Lajos novelláit. Összefoglalása az író realizmusának tisztázására törekszik. Kár, hogy a disszertációban Nagy Lajos a kor politikai és irodalmi áramlataitól s a világirodalmi vonatkozásoktól elkülönítve áll az olvasók előtt. Kardos állításai itt-ott dogmatikusan hatnak, stílusában van némi szólamszerűség. A mű hibái azonban eltörpülnek érdemei mellett.”

Mindezek alapján a bírálóbizottság egyhangúlag javasolta a Tudományos Minősítő Bizottságnak, hogy Kardos Pálnak a kandidátusi fokozatot ítélje oda.

A vitát összefoglalta:

Sziklay László

a Bizottság titkára

NEMESKÜRTY ISTVÁN: „BORNEMISZA PÉTER” CÍMŰ KANDIDÁTUSI DISSZERTÁCIÓJÁNAK VITÁJA*

A Magyar Tudományos Akadémia Tudományos Minősítő Bizottsága 1957. október 25-én tartotta meg Nemeskürty István kandidátusi értekezésének vitáját. A bírálóbizottság elnöke Tolnai Gábor levelező tag, titkára Bán Imre, az irodalomtudomány kandidátusa volt, tagjai Révész Imre akadémikus, ifj. Horváth János, az irodalomtudomány doktora, Juhász László, az irodalomtudomány kandidátusa, Károly Sándor, a nyelvészeti tudományok kandidátusa, Sziklay László, az irodalomtudomány kandidátusa, opponensei Eckhardt Sándor, az irodalomtudomány doktora és Klaniczay Tibor, az irodalomtudomány doktora voltak.

A jelölt életrajzának és eddigi tudományos munkásságának ismertetése után az opponensek adták elő véleményüket. Eckhardt Sándor elismeréssel adózott a szerző tárgyválasztásának, hiszen SCHULEK TIBOR hasonló című könyve igen gazdag új anyaga ellenére sem elégíthette ki az irodalomtörténészeket, mert a teológiai szempont mellett az író, sőt az ember is elhalványul a könyvben. Nemeskürty nagy odaadással olvasta át Bornemisza roppant terjedelmű irodalmi munkásságát, s rengeteg új anyagot és szempontot bányászott elő a további kutatás számára. A mű egyik árnyoldalát azonban éppen abban látja, hogy az eddigi eredményeket nem foglalta össze,

* A vita teljes anyaga megtalálható az Irodalomtörténeti Intézet Könyvtárának — az Eötvös Könyvtárnak — archívumában.

Bornemisza teológiai nézeteinek elemzése csaknem teljesen elmaradt, így a mű átcsúszott a biográfia, a társadalomkritika és az irodalmi teljesítmény elbírálásának területére. Elismerést érdemlő kitűnő részletei (a Salm-család és az alsólindvai Bánffyak kapcsolatának felismerése, Huszár Gál és Bornemisza viszonyának újszerű rajza, Bornemisza Báthory-rajongásának magyarázata, a nagy író stílusának elemzése) mellett több alapvető megállapításával lehet vitába szállni. A disszertáció középpontjában kétségtávol az Ördögi Kísértetek elemzése áll, Nemeskürty azonban Bornemisza ördögszemléletét bizonyos fokig modernizálja, amidőn azt állítja, hogy „Bornemisza számára az ördög nem kézzelfogható szörny, hanem valami emberi állapot” (360. l.). Az opponens nyomatékosan utalt rá, hogy az ördög a nagy prédikátor számára éppoly materiális valóság volt, mint Luther vagy Melancthon szemében. A „kísértet” szó tulajdonképpen igen szűk fogalom mindarra, amit Bornemisza könyvében mint az ördög művét említ. Az ördögtől jön mindaz, ami az embert sújtja, de az ördög ugyanakkor Isten büntetése is, s ez a teológiai probléma sokat foglalkoztatja Bornemiszát, de nem Nemeskürtyt, holott, a prédikátor művét nemcsak a mélylélektan, hanem a teológia szempontjából is elemeznie kellene. Kár, hogy Nemeskürty művéből hiányzik a korabeli nagy oktatókhoz, Melancthonhoz és Lutherhez való viszony tisztázása, holott ha az Erasmus-Melancthon-féle *loci communes* műfaját figyelembe vette volna, jobban megvilágíthatta volna Bornemisza szépírói módszerét, mint állandó Boccaccio-hivatkozásaival. Az opponens nézete szerint Bornemisza apró történetei jórészt nem *novellák*, hanem hitelességre igényt tartó híradások. Kifogásolható az is, hogy nem esik szó ezeknek az anekdotáknak a történeti valóságértékéről, holott Bornemisza néha nemzetközi vándormeséket, vagy egyenesen novellisztikus eredetű történeteket fogad el hiteles valóságnak az ördög gonosz sugallatának vagy varázásának bemutatására. Az is aligha lehet helytálló, hogy Telegdi Miklós orgyilkossal akarta eltétni láb alól a semptei prédikátort: bizonyára a szóban forgó Kelemen nevű szolga hazugsága volt az egész. Helyes lett volna alaposabban tisztázni az Ördögi Kísértetek műfaját, s kétségbe lehet vonni azt is, hogy Bornemisza Péter a feudalizmus elvi ellensége lett volna. Művében erős támadás foglaltatik „a nyúzó fosztó nagyurak” és tisztartóik ellen, de nem készült a feudális arisztokrácia leleplezésére. Több kisebb észrevétel mellett az opponens még arra hívta fel a értekező figyelmét, hogy Bornemisza Foliopostillájának bonyolultabb stílusában ne korai barokk vonást keressen, hanem az ekkor már Európa – szerte divatos ciceronianizmust. A hőstúlértékelő stilisztikai fordulatok szintén kiküszöbölendők volnának. Az Elektra is csak a XVI. században kiemelkedő alkotás, önmagában véve nem remekmű. Összefoglalólag azonban az opponens azt állapította meg, hogy a magyar irodalom története jelentékenyen gazdagodni fog, ha – kellő átdolgozással – a közönség kezébe adjuk Nemeskürty István tanulmányát.

Klanczay Tibor opponensi véleménye szintén a téma jelentékeny voltának kiemelésével kezdődött. Nézete szerint Nemeskürtynek sikerült a nem könnyű feladat megoldása: finom megfigyelései és sokoldalú elemzései segítségével megszüntette azokat a látszólagos elválasztóvonalakat, melyek az író egyes korszakait, illetve munkásságának egyes területeit a szemünkben eddig erősen elkülönítették. Sikeresen igazolta azt a tételt, hogy Bornemisza megértésének a kulcsa az Ördögi Kísértetekben rejlik. E mű sokoldalú elemzése, az író valószínű lélektani fejlődésének megrajzolása a kandidátusi értekezés komoly értéke. A szerző otthonosan mozog a több, mint tízezer lapot kitevő

Bornemisza-életműben, s ez lehetővé teszi számára, hogy szavakat, sorokat, idézeteket, amelyekkel az eddigi kutatás nem tudott mit kezdeni, helyükre állítson és étellel töltsön meg. Van Nemeskürty művének néhány jelentékeny részletmegállapítása is, főleg Bornemisza származásának meggyőző fejtegetése, Tinódi hatásának kimutatása, a Huszár Gállal való kapcsolat újszerű megvilágítása, Bornemisza déldunántúli összeköttetéseinek feltárása, valamint az Énekeskönyv összeállításával kapcsolatos új megfigyelések. Ellenvetéseinek felsorolását Klaniczay Tibor azzal kezdte, hogy nem látja megnyugtatóan tisztázva Bornemisza tanulóéveit, fiatakorának eseményrendjét: nem tudjuk meg, milyen műveltségre tett szert, mikor írta híres búcsúversét, miért és hogyan került Itáliába. Jó lett volna Nádasdynak és Tinódinak Bornemisza életében játszott esetleges szerepét tüzetesebb vizsgálat alá fogni. Nádasdy talán támogatta Bornemiszát tanulmányaiban! A könyv másik, kissé elnagyolt része Bornemisza énekeskönyvéről szól. Az opponens ezzel kapcsolatban számos részletkérdésre hívta fel a szerző figyelmét. Kifogásolta a dolgozatnak egy szinte minden fejezeten végigvonuló hiányosságát is: a verstani, stilisztikai, nyelvi vizsgálatok csekély, sokszor felületes voltát, valamint az ebből adódó téves megállapításokat. Elmaradt az Elektra behatóbb formai vizsgálata. Klaniczay szintén úgy látta, hogy az értekezés szerzője az Elektrát túlbecsüli. Erősen vitatható Melius Juhász Péter beállítása, valamint Nemeskürtynek az a tétele, hogy Bornemiszának szükségszerűen át kellett térnie a prózára, mert a vallásos költészetben a további fejlődés számára már nem volt lehetőség. Ennek ellenkezőjét éppen Balassi Bálint remek vallásos lírája bizonyítja! Módszertani hiányosságok, adatbeli tévedések szintén találhatók a vitatott műben. A szakirodalom jó néhány tanulmányát (JUHÁSZ GÉZA, BÓKA LÁSZLÓ, KOLTAY-KASTNER JENŐ, ESZE TAMÁS, KARDOS TIBOR írását) nem értékesítette a szerző. Hiba az is, hogy kitért bizonyos filológiai problémák megoldása elől, pl. az Elektra feltehető forrásának kiderítése vagy éppen eredetiségének bizonyítása elől. Zavaró, hogy Nemeskürty a XVI. századi viszonyok jellemzésére nem egyszer egészen modern terminológiát használ, a protestáns egyházakat egy ízben szektáknak nevezi. Klaniczay Tibor is szóvá tette Nemeskürtynek tárgya iránt tanúsított túlzó lelkesedését, valamint stílusának kelleténél könnyedébb, olykor szinte „zsurnaliszta” elemeit. Az opponens azonban kifogásai ellenére is Nemeskürty könyvét Bornemisza emberi és írói portréja újszerű és meggyőző bemutatásaként értékelte.

Nemeskürty István, a kandidátusi értekezés szerzője az opponensek észrevételeire adott válaszában elismerte, hogy műve nem mentes a tárgya iránt érzett lelkesedés itt-ott túlzó jeleitől. A formai elemzés hiányosságait maga is érzi. Fenntartotta azonban az Elektrára vonatkozó nézetét, mert szerinte ez a dráma a XVI. században annyi új szcenikai ötletet hozott, hogy JUHÁSZ GÉZA szavai szerint „lehetetlen Shakespeare-re nem gondolnunk”, s remekműnek nem tartanunk. Az énekköltészetre vonatkozó megjegyzését viszont úgy érthette, hogy a Bornemisza által művelt bibliai epika volt már további fejlődésre képtelen műfaj — mint azt HORVÁTH JÁNOS is megállapítja —, nem általában a vallásos ihletésű líra. *Eckhardt Sándor* számos kritikái észrevételét köszönettel elfogadta, de nem értett egyet azzal a megjegyzéssel, hogy Bornemisza anekdotáinak hitelességét nyomoznia kellett volna, ez ugyanis ma már többnyire nem dönthető el. Az ördög realitásának kérdésében azt az álláspontot képviseli, hogy materiális valóság volt ugyan Bornemisza számára, mégis modern, lélektani jellegű ábrázolását adta a Kísértetekben, s

a modern kutatónak a születő újra kell figyelnie. Bornemisza teológiai nézeteinek elemzésére azért nem vállalkozott, mert erre az irodalomtörténészt nem érzi hivatottnak. Fontosnak tartja, hogy választ adjon a Bornemisza anekdotáinak műfaji jellegét érintő kritikára. Bár az Erasmus-Melanchton-féle *loci communes* hatását maga is megállapította, mégis *novellának* nevezte Bornemisza történeteit, mert az ilyfajta rövid, száraz, tényszerű felsorolásokat tartalmazó anekdotákat maguk az olaszok is így nevezték, mint a „Le cento novelle antiche” c. gyűjteményből bárki megállapíthatja. Nemeskürty azt is idézetekkel kívánta bizonyítani, hogy Bornemisza a nagyurak *ellen* írta az Ördögi Kísérteteket („javokat kívántam az Írásba is, kit ellenek irtam”). Úgy érezte, hogy Melius megítélésében nincs eltérés közte és bírálói között. *Klaniczay Tibornak* adott válaszában Nemeskürty István elismerte, hogy az Énekeskönyvet sok vonatkozásban alaposabban kellett volna elemeznie, ehhez azonban a kor énekköltészetének beható ismerete lenne szükséges. Elfogadta Klaniczaynak a bibliográfiai kiegészítésekre és a mű olykor aktualizáló stílusára tett megjegyzéseit, vitába szállt azonban az opponens több megállapításával. Bornemisza ifjúságáról több adatot megállapítani nem sikerült, innen vannak a hézagok és bizonytalanságok a híres Búcsúének keletkezése körül is. Ugyanez a helyzet az Elektra forrása esetében, sem neki, sem másnak nem sikerült oly latin drámát találni, amely Bornemisza Sophokles-feldolgozásához állna közel. Nézete szerint TANNER képzelte el így a darab modern átültetését. Befejezésül köszönetet mondott opponenseinek értékes tanácsaikért.

A disszertációról meginduló vitában először Oltványi Ambrus kapott szót. Dicsérte a monográfia érdekes voltát, s helyeselte a szerzőnek azt az eljárását, hogy igyekezett témáját a modern olvasóhoz is közelhozni. Ez, szerinte, különösen a régi magyar irodalom iránt táplált alaptalan előítéletek eloszlatása érdekében szükséges. Hiányolta, hogy a dolgozat nem tesz említést Bornemisza utóéletéről. (Bessenyei György, Móricz Zsigmond nézetei stb.)

Bán Imre alapvető kifogása megegyezett az opponensekével, sajnálta, hogy Bornemisza teológiai nézeteinek behatóbb elemzése elmaradt. A XVI. századi prédikátor vallásos-teológiai gondolkodása ugyanis minduntalan belejátszik írói egyéniségének alakításába, s a kor eszméinek, az egyháztörténet tényeinek mellőzése számos hiányra és tévedésre adott okot. A bíráló szerint Nemeskürty nem mutatta be elég plasztikusan a kor apokalyptikus váradalmait, holott e kérdésnek jó magyar irodalma is van (HARSÁNYI ANDRÁS, KATHONA GÉZA). Nem lehet elfogadni azt az állítást, hogy az ördöghit és a világvég-váradalmak csak katasztrófába került nemzeteknél virágoztak volna. Kifogás tárgyává tett a felszólaló több Jeanne d'Arcra, Árpádházi Boldog Margitra, Keresztes Szent Jánosra, Avilai Terézre vonatkozó megállapítást, s kiigazított néhány téves történeti-egyháztörténeti adatot. Helytelennek tartotta, hogy a szerző Bornemisza Elektrájának előszavát minősíti az *első* tudatos írói nyilatkozatnak, indokolatlanul lenézi a XVII. századi hitviták írói teljesítményét, s az erdélyi emlékirat gyökereit Bornemiszában keresi. Részletesen vitatta a felszólaló a Nemeskürty művéből kivilágító realizmus-fogalmat. Tévedés a XVI. század művészi alkotásaiban tömény realizmust keresni, a valóban megnyilatkozó naiv realizmusban pedig aktualizálást, olykor politikai célzatosságot látni. A felszólaló Heltai Gáspár művészi realizmusát egyébként a Bornemiszáé fölé helyezte. Nem értett egyet teljesen Nemeskürtynek Bornemisza stílustörekvéseiről adott fejtegetéseivel sem, nem

lát Bornemiszában akkora stilisztikai tudatosságot, mint a szerző. Helyes lett volna Bornemiszának a középkori és reformátori próza-hagyomány sodrába való beállítás, jobban kiderült volna, hogy kiváló szépírói elemei ellenére mégiscsak prédikátor volt ő, s a rhetorica sacrát művelte. E szépírói elemek egyébként művének csak igen kis hányadát teszik ki. Elutasította a bíráló a Bornemiszta barokkos stílusára vonatkozó feltevést, szerinte is Cicero utánzásáról lehet szó. Mindezen ellenvetésekkel szemben Bán Imre is megállapította, hogy a benyújtott mű érdekesen megírt, értékes alkotás.

Ezután ifj. Horváth János adta elő észrevételeit. Bornemiszta kétségtől az első reformátorköltők (Szkhárosi, Batizi, Dézsi) hatása alatt indult el írói pályáján. Az is világos ma már, hogy a humanizmus erősen hatott rá, de az Elektra nem a humanizmus kizárólagos gyümölcse, hanem a reformáció és a humanizmus szintézise, ahogyan azt a szerző is kifejti. Kérdés ezek után, helyes-e Bornemiszta pályáját töretlenül, állandóan felfelé ívelő vonalnak tekinteni a középkori vallásos világnézettől a profán szellemű humanizmus felé. Az Ördögi Kisértetek nem éppen egy bizonyos visszakanyarodást jelent-e? A bíráló annak a nézetének adott kifejezést, hogy helyes lett volna Bornemiszának a középkorral való kapcsolatait alaposabb vizsgálat alá venni. Az kétségtelen, hogy a szent szövegek humanizálása Bornemiszánaál kimutatható, de ennek már a középkorban is jelentékeny előzményei voltak. Bornemiszta a prédikáció műfajában is régi hagyományaink hordozója s európaibb horizontú képviselője.

Révész Imre úgy látta, hogy Bornemiszta értékelője is szembe került a pap-költő nem könnyű problémájával: a teológia és a szépirodalom nehezen egyeztethetők össze. Bornemiszta ezt az antinómiát néha nagyszerűen oldotta fel, az Ördögi Kisértetekben azonban ez a feloldás — a bíráló nézete szerint — nem sikerült. Túlzásnak kell minősíteni azt az állítást, hogy Bornemiszta nagyurak ellen támadó hangja nem található meg Luthernél, könnyű ennek éppen ellenkezőjét bizonyítani. A rajongó szekták nem elsősorban politikai színezetű eszméket hirdettek. A Confessio Pentapolitana nem jelentette a protestantizmus hivatalos elismerését, csak hallgatagosan elfogadott paktum volt a protestantizmus ügyében egészen Boeskaig. A lutheránusok, de még a kálvinisták sem rombolták mindenütt a képeket. Az Istennel perlés nem bornemiszai vagy humanista vonás, megtalálható már a zsoltárosnál és Jób könyvében. Figyelmeztette a bíráló a szerzőt, hogy nem ő mondta ki először Melius írói gyengeségeit, a reformátorok nagy része bizony nem volt igazi költő. Elnézést kért azért, hogy a monográfiát nem volt módja alaposan tanulmányozni, de még felületes átlapozás után is csak a legnagyobb elismeréssel adózhat Nemeskürty István munkájának.

Károly Sándor nyelvészeti-stilisztikai megjegyzéseket fűzött a disszertációhoz. Kiemelte, hogy a sok helyeseltető megállapítás mellett van Nemeskürtynek néhány feltétlenül javítandó tétele. Nem egy, a XVI. században már közkeletű szóról állítja, hogy Bornemiszánaál újszerű. A halmazás Bornemiszta stílusának általános jelensége és nemcsak a főnevekre s igenevekre vonatkozik. Alaposabban kiemelhetne volna az értekező Bornemiszta stílusának naturalista jegyeit. Úgy látja, hogy a prédikátor nem volt modern értelemben vett tudatos író, stílusa bizonyára kora társalgási köznyelvéhez áll közel. Képei, szólásai gyakran érintkeznek a népnyelvvel, s nem egy megtalálható már a kódexirodalomban is, pl. a szerző által gyakran idézett „talán az oldalamon is kifakadt volna” (Guary-kódex).

Ezután Nemeskürty a felszólalók bíráló megjegyzéseire adott választ. Oltványi Ambrusnak Bornemisza utóéletére vonatkozó kritikája jogos, de a baj az, hogy igen kevés az erre vonatkozó adat *Bán Imre* megjegyzéseire a szerző részletesen felelt. A tanácsok jó részét elfogadta, de több ponton állításait fenntartotta. (Világvég-váradalom, ördög-szemlélet, Jeanne d'Arc, a spanyol szentek aszkézise). A realizmus kérdésében egyetértett Bán Imrével, de nem vállalta azt a feltevést, hogy ő a realizmusnak különösebb jelentőséget tulajdonított volna a XVI. százaban. Bornemiszát viszont Heltai fölé helyezi. Elismerte, hogy a barokk kérdése Bornemiszával kapcsolatban problematikus, a cicerói vonatkozások további vizsgálatát ígérte. *Horváth János* és *Révész Imre* megjegyzéseit a szerző elfogadta, csak a magyar protestantizmus sajnálatos képrombolásáról vallott felfogását tartotta fenn. *Károly Sándor* nyelvészeti megjegyzéseire is köszönetet mondott. Mint mondotta, külön megtiszteltetés volt számára, hogy nagyszámú bíráló jószándékú és alapos tanácsadásban részesítette dolgozatát.

Minthogy az opponensek a jelölt választ elfogadták, s a bírálók sem éltek a viszonzás jogával, a bírálóbizottság — rövid tanácskozás után — az alábbi határozatot hozta: „A Nemeskürty István „Bornemisza Péter” című kandidátusi értekezésének nyilvános vitájára kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy az értekezést érdemes munkának tartja; eredménye Bornemisza életművének alapos feltárása, s annak megmutatása, mennyi szépírói elem lappang a teológus író műveiben. Nem tartja szerencsének, hogy a szerző monográfiájában jelentékeny mértékben mellőzte Bornemisza teológiai eszméinek vizsgálatát s túlozta szépírói elemeit, amelyek hatalmas írói munkásságának csak kis hányadát jelentik. Helyes lett volna, ha a jelölt az egyház történet tényeit és a kor eszméit alaposabban figyelembe vette volna, jobban feltárta volna Bornemiszának elődeivel, a középkorral való eszmei és művészi kapcsolatait. Mindezek ellenére a bizottság méltányolja a jelölt alapos filológiai felkészültségét, anyagismeretét, szorgalmát, valamint műve megalkotásában nyilvánuló kompozíciós és írói értékeit. Értekezése sok új adattal és szemponttal gyarapította Bornemisza Péterről való eddigi ismereteinket. Az opponensek és a bírálók véleményének figyelembe vétele után a bizottság kíváncsúnak tartja a mű mielőbbi megjelenését. Mindezek alapján a bírálóbizottság egyhangúlag javasolja a Tudományos Minősítő Bizottságnak, hogy Nemeskürty Istvánnak az irodalomtudomány kandidátusa címét ítélje oda.”

A vitát összefoglalta:

Bán Imre

a Bizottság titkára

AZ OSZTÁLY ÉLETÉBŐL

A NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI OSZTÁLY MUNKÁJA 1956-BAN

A NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI OSZTÁLY VEZETŐSÉGE 1956-BAN AZ ALÁBBI FONTOSABB KÉRDÉSEKKEL FOGLALKOZOTT:

Az aspiránsképzés problémái.

Az Osztály második ötéves terve.

Az Acta Litteraria első évfolyamának programja.

Az Osztály folyóiratai és actái.

A Zenetudományi Főbizottság és a Népzene kutató Csoport munkája.

A nagygyűlés munkájának értékelése. Az Osztály tudományszakjaival kapcsolatos határozati javaslatok megvitatása.

Sajtó- és propaganda munka a Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály területén.

Új fakszimile sorozat megindítása.

Az oktatással, a tankönyvekkel és a jegyzetekkel kapcsolatos problémák.

Színháztudományi Bizottság felállításának terve.

A Petőfi eltűnése körülményeinek tisztázására kiküldött magyar—román munkaközösség jelentése.

Az I. Osztály 1957—1958. évi kongresszusainak terve.

Nemzetközi kongresszusok 1957-ben.

Az Osztály 1957. évi könyv- és folyóiratkiadási terve.

Az Osztály tanácskozó-tagjai ügyének rendezése.

AZ OSZTÁLY FELOLVASÓ ÜLÉSEI:

Turóczi-Trostler József: Heine (H. Heine halálának 100. évfordulója alkalmából).

Bóka László: A pártosság kérdése az irodalomban.

Kardos Tibor: Dante képalkotása.

Wolfgang Steinitz: A Német Tudományos Akadémia tagja, az MTA vendége: A rokonsági viszonyok és elnevezéseik az „Osztják”-ban. (*Chantiban*.)

Beke Ödön: Az uráli és indoeurópai duális történetéhez.

Szabolcsi Bence: Mozart és a népi színháték.

Bóka László: Osztályvezetőségi beszámoló a Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály munkájáról (Nagygyűlési előadás.)

Tompai József: Készülő leíró nyelvtanunk kérdéseiről (Nagygyűlési vitaindító előadás).

Hadrovics László : Szláv jövevényszavaink kérdéséhez (Hozzászólás Kniezsa István „A magyar nyelv szláv jövevényszavai” című könyvéhez).
 Lauri Hakulinen : a helsinki egyetem professzora, az MTA vendége :
 A jelentéstan szerepe a nyelvkutatásban.
 Tolnai Gábor : Federico Garcia Lorca.

A NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI OSZTÁLY 1956-BAN MEGJELENT KIADVÁNYAI :

Pais Emlékkönyv. Nyelvészeti tanulmányok (Pais Dezső 70. születésnapjára. Írták tisztelői, barátai és tanítványai. Szerk. Bárczi Géza és Benkő Loránd).
 Deme László : Nyelvtaszkunk funkciója és további problémái.
 Décsy Gyula : Egy XVII. századi szlovák orvosi kézirat.
 A „Nyelvtudományi Értekezések” sorozatában :
 8. Lakó György : Északi manysi nyelvtanulmányok.
 9. Fábíán Pál : „A helyesírásunk időszerű kérdései” vitája.
 10. Károly Sándor : Igenév rendszerünk a kódexirodalom első szakaszában.

„Irodalomtörténeti Füzetek” :

5. Pukánszky Kádár Jolán : A drámaíró Csokonai.
6. Hegedüs Nándor : Ady Endre Nagyváradon.
7. Komlós Aladár : Ellenzéki mozgalmak a XIX. sz. második felének irodalmában.
8. Fejős Imre : Vörösmarty arca.

A realizmus kérdései a magyar irodalomban. (Az 1955. évi irodalomtörténeti kongresszus anyaga.)

Horváth János : Tanulmányok.
 Lutter Tibor : John Milton.
 Hatvany Lajos : Így élt Petőfi III.
 Gulyás Pál : Magyar írói álnév-lexikon.
 Petőfi Sándor összes művei. V., VI.
 József Attila kritikai kiadás. I. II. (Új kiadás).
 Mikszáth Kálmán összes művei. I., II., IV.
 Marót Károly : A görög irodalom kezdetei.
 Kubinyi : Libri Manuscripti Graeci in...
 Studia Memoriae Béla Bartók Sacra
 A Magyar Népzene Tára III/B. (Lakodalom.)

Folyóiratok, Acták

Magyar Nyelvőr 1., 2., 3.
 Magyar Nyelv 1., 2., 3. LII. évf.
 Nyelvtudományi Közlemények 1955. évfolyam. LVII. kötet.
 Irodalomtörténet 1., 2., 3., 4.
 Irodalomtörténeti Közlemények 1., 2., 3.

Filológiai Közlöny 1—2.

Irodalmi Figyelő 1., 2., 3.

Magyar Könyvszemle 1., 2., 3. 4.

I. Osztály Közleményei VIII. 1—4. IX. 1—2. 3—4., X. 1—2.

Antik Tanulmányok III. 1—3.

Studia Slavica I. 4.

Acta Linguistica V. 3—4. VI. 1—3.

Szótárak

Ország László : Angol—magyar kéziszótár.

Magyar—angol kéziszótár.

Eckhardt Sándor : Magyar—francia kéziszótár.

Francia—magyar kéziszótár.

Halász Előd : Magyar—német kiesszótár

Gyökös Lajos : Latin—magyar szótár

Bolgár—magyar szótár.

A NYELVTUDOMÁNY TERÜLETÉN MŰKÖDŐ BIZOTTSÁGOK MUNKÁJA:

Nyelvtudományi Főbizottság

A Főbizottság megvitatta az Acta Linguistica eddig megjelent évfolyamait, különös tekintettel a tudományos színvonalra és a terjesztéssel kapcsolatos problémákra.

A Főbizottság javaslatot tett az 1956. évi külföldi kiküldetésekre.

Gáldi László előterjesztése alapján megvitatásra került a Petőfi szótár részletes terve.

A Főbizottság megvitatta a Magyar Nyelv című folyóirat utolsó évfolyamait (tudományos színvonal, szerkesztés stb.).

Az 1957. évi kiadványterv elkészítése.

A Finnugor Bizottság beszámolója a Nyelvtudományi Közleményekről rendezett vita eredményeiről.

Megvitatásra kerültek az aspiránsok disszertáció-vázlatai.

Finnugor Bizottság

A finnugor konferencia határozatai alapján a Bizottság kijelölte a legfontosabb teendőket.

Sz. Kispál Magdolna beszámolt Zsirai Miklós kéziratot hagyatékáról. Jelentés készült Beke Ödön Mari szövegeinek II. kötetéről.

A Bizottság foglalkozott a Magyar Szókészlet Finnugor Elemei című tervmunka szerkesztési elveivel.

A Bizottság jóváhagyta a finnugor nyelvek és nyelvjárások rövidítésére kidolgozott javaslatot és állást foglalt a ciril betűs finnugor irodalmi nyelvek átírásának kérdésében.

Az I. számú Finnugor Tanszék céltámogatással készülő munkáját ellenőrizte és kidolgozta a Reguly-szótár 1956. évi munkatervét. Foglalkozott a Bizottság a Helsinkiben tartandó (1957) nemzetközi finnugor kongresszus előkészületeivel is.

Helyesírási Főbizottság

Megvitatásra kerültek a helyesírási nagyszótár elkészítésével kapcsolatos teendők, valamint a különírási-egybeírási példatár kiadásával felmerülő kérdések. Az üléseken sor került aktuális helyesírási kérdések megvitatására is.

Nyelvművelő Főbizottság

Megvitatásra került a megjelenés előtt álló nyelvművelő kiadvány. Az üléseken foglalkoztak a nyelvművelés elvi és gyakorlati problémáival.

Orientalisztikai Bizottság

A Bizottság megvitatta az Acta Orientalia c. folyóiratot.

Jelentés készült a Bizottság 1955. évi munkájáról.

A Bizottság megvitatta a Magyar Enciklopédia orientalisztikai anyagára vonatkozó javaslatot.

Foglalkozott az orientalisztikai népszerűsítő munkák ügyével.

Szótári Főbizottság

A Főbizottság magyar részről állandóan szorgalmazta és rendszeresen irányította a cseh—magyar szótár prágai lektorálását és előkészítette a szótárt a nyomdai munkálatokra.

A magyar—bolgár szótár problémáit bizottsági ülésen a szótár bolgár szerkesztőjének részvételével vitatta meg. Ismételten foglalkozott a finn—magyar, a lengyel—magyar, román—magyar, a magyar—olasz és egyéb (szerbhorvát, spanyol, ukrán stb.) szótárak szerkesztési és kiadási kérdésével. A beküldött szótári terveket és javaslatokat meg-bírált, elvi kérdésekben állást foglalt, tanáccsal segítette a tervezőket és szótárírókat. A Főbizottság egy olyan tudományos ülést vett tervbe, mely a legjelentősebb elméleti lexikográfiai kérdéseket öleli fel. Az 1957-ben megtartandó tudományos ülés napirendjén a szófejtőszótár, az angol, francia, orosz, bolgár, román szótárírás tudományos problémái s egyéb elvi kérdések szereplnének.

A NYELVTUDOMÁNYI INTÉZET 1956. ÉVI BESZÁMOLÓJÁBÓL :

Az Intézet munkájának gerincét az 1956. évben is azok a nagyszabású kollektív munkálatok alkották, amelyek már az előző években is folytak. Az Intézet vezetősége azonban ebben az évben még az eddigieknél is nagyobb gondot fordított arra, hogy a munkatársak egyéni kutatás alapján önálló tudományos munkát végezzenek. Az önálló tudományos kutatás elmélyítése, a munkaidő gazdaságosabb és célszerűbb felhasználása végett az Intézet vezetősége azokon az osztályokon, ahol a munka jellege ezt lehetővé tette, bevezette a munkaidő kötetlen felhasználását.

Az Intézet Tudományos Tanácsa 1956-ban két ülést tartott. Ezeken részletesen megtárgyalta az Értelmező Szótár megjelentetésének részletkérdéseit, foglalkozott az általános nyelvészeti csoport munkatervével, a munkaidő

kötetlen felhasználásának kérdéseivel, személyi ügyekkel. A személyi változások során Lakó György osztályvezetőt az ELTE I. számú finnugor tanszékére egyetemi tanárrá nevezték ki. Mint a Magyar Szókészlet Finnugor Elemei c. tervmunka vezetője azonban fél állásban továbbra is az Intézetnél maradt.

Megjelent ebben az évben is az Intézet sokszorosított folyóirata: a Nyelvtudományi Intézet Közleményei. A könyvtár állománya 1956-ban 946 kötetrel gyarapodott. Ebből 575 kötet ajándék. Az októberi események során a könyvtár is belövést kapott és ennek következtében kb. 250—300 kötet tönkrement. Elpusztult az 1956. évi magyar napi és hetilapok nagy része.

Az egyes kollektív munkák előrehaladása

A magyar nyelv leíró nyelvtana

Akadémiai irányító: Pais Dezső; szerkesztő: Tompa József; intézeti munkatársak: Deme László, Farkas Vilmos, Hátori Antónia, Héra Zoltánné, Imre Samu, Károly Sándor, Keresztes Kálmán, Lőrincze Lajos, B. Lőrinczy Éva, Ruzsiczky Éva; külső munkatárs: Temesi Mihály.

A magyar nyelvtudomány egyik legfontosabb feladata elkészíteni a magyar nyelv olyan rendszeres leíró nyelvtanát, amely tudományos rendszerezését adja mai magyar nyelvünknek, s amely alapjául szolgálhat különböző igényű nyelvtanok készítésének. Ennek a nyelvtannak a munkálatai 1952 óta folynak, s a könyv kézírata 1957-ben elkészül. 1956 végéig elkészült a nyers kéziratnak kb. a 60 %-a.

1956 folyamán elkészültek a külső bírálatok, és a vitaülések alapján részben átdolgozásra kerültek a következő fejezetek: hangtan (Deme László); szójelentéstan (Temesi Mihály); tótan (Károly Sándor); a szóalkotás ritkább módjai (Keresztes Kálmán); a fokozás (Tompa József); a birtokos személyragozás (Hátori Antónia); a tárgy (Héra Zoltánné); a határozók (B. Lőrinczy Éva); a minőség- és mennyiségjelzők (Imre Samu); az értelmező jelzők (Károly Sándor); a névelők (Imre Samu); elkészült és megvitatásra vár az *-é* jel és a *-t* tárgyrag, a mellérendelő mondatok fejezete.

Részben elkészültek a következő fejezetek: a szófajtan (Temesi Mihály); a szóösszetétel (B. Lőrinczy Éva); a *-k* többesjel (Tompa József); a névszóragok (Tompa József); a tárgyi mellékmondatok (Héra Zoltánné); a határozói mellékmondatok (B. Lőrinczy Éva); a hangsúly, hanglejtés, szórend (Deme László). Ezenkívül segédeszközök készültek a belső szerkesztésre és az egységesítésre.

Értelmező Szótár

Akadémiai irányító: Bárczi Géza; szerkesztő: Országh László; intézeti munkatársak: Balázs János, Elekfi László, Kelemen József, Kovalovszky Miklós, O. Nagy Gábor, Martinkó András, Fodor István; külső munkatársak: Ujváry Lajos, Bencédy József, Biró Izabella, Lengyel Lajos, Loványi Gyula, Szabadi Béla, Papp László és mások.

Az Értelmező Szótár mintegy 58 000 szót dolgoz fel a leggyakrabban használt magyar szavak közül. Megadja ezeknek a szavaknak a jelentését, jelentésárnyalatait, szófaji hovatartozását. Felsorolja a szótár a legfontosabb szóvonzatokat, szó szerkezeteket. A mű kézírata 1957-ben készül el. 1956-ban

a szótár munkatársaira két fő feladat hárult: a) a nyers kézirat végleges megszerkesztése, b) a kész kézirat sajtó alá rendezésének megindítása olyan ütemben, hogy a mű 1957 első felében nyomdába kerüljön.

E feladatok elvégzéséhez szükséges két alapvető feltétel (a sajtó alá rendezés költségeinek szerződésben való biztosítása oly módon, hogy ez a munkát már az év első hónapjában megindulhasson és a szerkesztéssel párhuzamosan folyhasson, valamint a szerkesztői munka zavartalansága) azonban nem teljesült s a munkát az októberi események is nagymértékben hátráltatták. Az év folyamán a következő munkálatok folytak:

Szerkesztés.

Egységesítés végrehajtása 8 különböző szempont (fogalomkörök, illetve szótípusok, alakváltozatok, szófaj jelölés, ragos alakok, szókapcsolat, szólás, közmondás, idézetek, stílusminősítés, tárgyköri kötöttség jelölése) szerint mintegy 160 000 alkalommal. Ezzel az anyagnak kb. kétharmad része egységessé vált.

A címjegyzék felülvizsgálása és 50 példányban való sokszorosítása. Sajtó alá rendezés.

Ebben az évben 23 000 szócikk került lektorálásra. A lektori megjegyzések elbírálása kb. 25 000 szócikkben történt. A lektorálás és szerkesztői felülbírlás alapján kb. 8000 szócikket javítottak át. Elkészült három fontos segédeszköz; azonos utótagú összetett címszavak, homonia címszavak jegyzéke, összetételek és szókapcsolatok helyesírási jegyzéke; ez utóbbi kb. 75 %-ban.

Akadémiai Nagyszótár

A munkát vezetője: Gáldi László; intézeti munkatársak: Balázs János, J. Soltész Katalin, Wacha Imre; heti két munkanapon: Kovács Ferenc; Részt vett a munkában még kb. 25 külső munkatárs.

Az Akadémiai Nagyszótár a magyar irodalmi nyelv szókincsét öleli fel 1770-től napjainkig. Terjedelménél, jellegénél fogva leghatalmasabb vállalkozása nyelvtudományunknak. Mielőbbi elkészülése sürgetően szükséges nemcsak a nyelvtudomány, hanem az irodalomtudomány és más rokonszakták szempontjából is. Bár a munka már 1898-ban megindult, s 1944-ig össze is gyűlt mintegy három és fél millió cédula, minthogy a szótár a Nyelvtudományi Főbizottság 1953. évi határozata értelmében a XX. századi anyagot is magában foglalja, és kellő anyagi eszközök nem álltak rendelkezésünkre, még ma is csak az anyaggyűjtésnél tartunk.

1956-ban a következő munkálatok folytak:

Adatgyűjtés

A gyűjtött adat szám szerint 237 200. Ezen belül nagy szerep jutott az új Petőfi-gyűjtésnek. Ez összesen 50 500 adatot eredményezett. A Petőfi adatok nagy része már szoros betűrendbe van rakva s így a kutatás számára könnyen hozzáférhető. ■

Adatmásolás

E munka során 18 000 adat készült el. Az új adatok filológiai ellenőrzése, az 1956. évi gyűjtések ellenőrzése lényegében megtörtént.

Adatrendezés

Szoros betűrendben van már a régi anyag az *e* betű utolsó harmadáig. Elkészült a rendezett anyag címszó jegyzéke.

Mintacímszavak készítése. Egész évben folyt az anyagnak új adalékokkal való kiegészítése.

A magyar nyelvjárások atlasza

Akadémiai irányító: Bárczi Géza; intézeti felelős: Lőrincze Lajos; intézeti munkatársak: Imre Samu, Keresztes Kálmán, Végh József; külső munkatársak: Benkő Loránd, Kálmán Béla, Kázmér Miklós.

A munkatársak az év folyamán összesen 48 gyűjtést végeztek. Az eredeti terv teljesítését a közbejött események gátolták. Öröndetes viszont, hogy megindulhatott a rendszeres gyűjtés a Román Népköztársaság magyarlakta területén. Az anyag térképre írása a gyűjtésnek megfelelően haladt. Nem folyhatott kellő ütemben — anyagi fedezet híján — a térképre írt anyag cédulázása.

A Magyar Szókészlet Finnugor Elemei

Szerkesztők: Lakó György és Hajdu Péter; intézeti munkatársak: Sal Éva, Vértés Edit; külső munkatárs: Fokos-Fuchs Dávid.

A finnugor összehasonlító nyelvtudomány gazdag irodalmában — megfelelő gyűjteményes munkák hiányában — ma már nehéz eligazodni. Ez a készülő kézikönyv etimológiai szótár formájában összefoglalja és értékeli az etimológiai kutatások eredményeit, tartalmazza az egy-egy szóra vonatkozó irodalmat.

Anyagrendezés

A magyar anyag rendezése teljesen, a finn anyagé kb. 50%-ban, a többié az első betű szerint kész. Az újonnan gyűjtött anyagnak a régibe való beillesztése megtörtént. Elvégezték a szükséges kiegészítéseket és adatkijelöléseket az utaló lapok számára az *a-k*, *ly*, *n* kezdőbetűs címszavaknál.

Anyaggyűjtés

Állandóan folyt a megjelenő irodalom cédulázása. A gyűjtött cédulák száma 7000 (6000 etimológia). Az új anyag ellenőrzése megtörtént.

Szerkesztés

Megkezdődött a szerkesztéshez szükséges finnugor hangtani ismeretek rendszerezése, táblázatok készültek a szabályos vokális-megfelelésekről.

Minta címszavak szerkesztése. Elkészült a *lúd*, *merül*, *márt* címszó, több másnak a készítése folyik. A Finnugor Bizottság javaslatai alapján befejeződött a szerkesztési elvek kidolgozása.

Nyelvművelés

Vezető: Lőrincze Lajos; a nyelvművelő munka különböző területeken (folyóiratok, előadások, állandó közönségszolgálat, Édes anyanyelvünk c. rádiósorozat stb.) egész évben folyt.

Új Magyar Tájszótár

Intézeti felelős : Keresztes Kálmán.

Az Új Magyar Tájszótár munkálatai az év folyamán anyagi okokból csökkentett ütemben haladtak. Elkészült 6500 cédula, ellenőrzésre került az eddigi gyűjtés anyagából 8000 cédula. Folytak a gyűjtések a debreceni egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetében és a budapesti egyetem II. sz. Magyar Nyelvtudományi Tanszékén is.

Nyelvtörténeti Adattár

Intézeti felelős : Hámosi Antónia.

1956-ban a Bécsi kódexből gyűjtött anyag rendezése és ellenőrzése folyt. Elkészült kb. 30 000 cédula, s ezzel az Adattár rendezett adatainak száma kb. 100 000-re emelkedett. Az év folyamán — a kiadás előkészítésére — próba-fejezet készült az alanyi igeragozás területére.

Magyarországi Szláv Nyelvatlasz

Intézeti felelős : Király Péter.

A tervbe vett tíz kutatópont helyett — az októberi események miatt — csak hatot lehetett felgyűjteni. Elkészült a magyarországi szlovák kzségek jegyzéke.

Fonetikai munkálatok

A munkálatok vezetője Hegedüs Lajos ; tudományos munkatárs Fónagy Iván.

Köznyelvi, nyelvjárási és idegennyelvi hangfelvételekből elkészült 102 hanglemez.

Kísérletfonetikai elemzések folytak a magyar affrikátákkal és kettős-hangzókkal, a beszédzünetekkel kapcsolatban; vizsgálatra kerültek a zöngés zár- és réshangok hangmagasság-vizonyai, valamint a hangsúly fiziológiai tényezői.

Az elemzések eredményei több vonatkozásban hasznosíthatók : a készülő magyar nyelvtan és a magyar nyelvjárások atlasza munkálataiban és hozzájárultak egyes vitás hangtani kérdések tudományos tisztázásához.

Dokumentáció

A munkálat felelőse : Uray Géza.

Az év folyamán lényegében elkészült az 1945—1954. évi hazai nyelvészeti bibliográfia kézírata.

**AZ IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZET KIBŐVÍTETT TUDOMÁNYOS TANÁCSA
1956-BAN AZ ALÁBBI FONTOSABB KÉRDÉSEKKEL FOGLALKOZOTT:**

A világirodalmi kutatások második ötéves terve.

Az Irodalomtörténeti Intézet szervezeti felépítése.

A szegedi tematika-vita előkészítése.

Javaslat a Petőfi Sándor Irodalmi Múzeum és az Intézet együttműködésére.

A XX. századi irodalmi kutatások intézeti terve.

A Filológiai Közlöny és az Irodalmi Figyelő 1955. évfolyamának megvitatása.

Rövidített aspirantúrára beadott kérelmek, aspiránsstémák elbírálása.

Az Irodalomtörténeti Társaság munkája.

A realizmus-vita eredményei és a további teendők meghatározása.

A Modern Magyar Irodalmi Múzeum tervezete.

Az Irodalomtörténeti Kézikönyv munkálatainak állása.

Az irodalomtörténeti bibliográfiák sorozatának terve.

Az Intézet kiadványainak problémái.

Az Irodalomtörténeti Intézet fejlesztésének kérdései.

Petőfi eltűnése körülményeinek tisztázására kiküldött magyar—román munkaközösség jelentése.

AZ IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZET EÖTVÖS KÖNYVTÁRA 1956. ÉVI MUNKÁJÁBÓL :

Az Irodalomtörténeti Intézet megalakulásakor az Eötvös Könyvtár az intézeti kutatómunka szolgálatába állott. 1951-től 1956-ig, amíg a könyvtár az Akadémiai Könyvtár egyik osztályaként működött, sok szó esett a könyvtár jellegéről. Hol a tankönyvtári, hol a tudományos könyvtári szempont került előtérbe. Az Eötvös Könyvtár múltja, a gyűjtemény minősége és mennyisége, az Akadémiához való tartozás, valamint az épületben lakó több száz bölesész-kari hallgató jelenléte mindkét felfogáshoz alapot adott. Az Intézethez történt csatlakozás megszabta a profilt, de csekély korlátozással fenntartotta a tankönyvtári funkciót s a nyilvánosságot a külső kutatók számára is.

A könyvbeszerzés (szerzeményezés) új lehetőségéhez jutott a könyvtár az Intézet külföldi kapcsolatai által. A vásárlás, a nemzeti tulajdonba vett ömlesztett könyvanyagból való részesedés az akadémiai könyvtári duplum- és csereanyag mellett új forrásként jelentkezett a külföldi csere. A pozsonyi irodalomtörténeti intézettel jött létre elsőnek a könyv- és folyóíratcsere. Majd cserekapcsolat létesült a cambridgei egyetem magyar intézetével és a washingtoni kongresszusi könyvtárral. A Kiadói Főigazgatóság nagyobb könyvadománnyal gyarapította az Intézet könyvtárát. Az Állami Könyvterjesztő Vállalat raktáron maradt műveiből 100 000 forintos keretben választást ajánlott fel. A könyvtár ebből az anyagból 569 művet igényelt és kapott művenként több példányban 20 000 Ft értékben. Számottevő gyarapodást jelentett a volt Irodalomtörténeti Dokumentációs Központ és a Magyar Irodalomtörténeti Társaság kézikönyvtárának beolvadása az Eötvös Könyvtárba. 2225 kötet került így leltárba. A könyvtár rendszeresen válogatott a Széchényi Könyvtár csereanyagából. Ezen a révén viszonzás nélkül eredeti orosz, lengyel, német, csehszlovák, román stb. művekhez, valamint ezek és más nyugati művek magyar fordításaihoz jutott hozzá. Az 1956. évi költségvetési évben 29 000 Ft-ja volt a könyvtárnak könyv- és folyóíratvásárlásra és 6000 Ft-ja köttetésre. A könyvvállomány összesen 4228 kötettel gyarapodott 113 714 Ft értékben. Ez az érték több mint 50 %-kal túlhaladja az 1951—56. évek legmagasabb állománygyarapodási értékét.

Az olvasószolgálati munka középpontjába az intézeti kutatók könyvellátása került. A kutatómunka megkönnyítése céljából a kutatók szabad

bejárást kaptak a magyar és világirodalmi gyűjtemény helységeibe. A könyvanyag jobb hozzáférhetősége, a zsúfoltság enyhítése érdekében nagyobb raktárrendezésre került sor. A könyvtárállomány mintegy felének megmozgatását és célszerűbb elrendezését új helyiségek tették lehetővé. A magyar könyvtár másod- és harmadpéldányaiból kölcsönözhető részleg alakult az egyetemi hallgatók számára. A könyvtár raktár-rendszere feljesztésének további állomása, a nyelvészeti könyvtár beépítése vaspolcokkal. A beépítéssel ennek a szárnynak egyetlen fapolcos terme is átalakul.

Megújításra szorul a könyvtár katalógusa. A régi kartonok tetemes része hiányos és nehezen olvasható, rekatalogizálni kellene. A rekatalogizálást szakkatalógus készítésével lehetne összekapcsolni. A személyi és tárgyi feltevételek (munkaerők, továbbá szabványméretű katalógusszekrények, kartonok, alkalmas írógép stb.) előteremtéséig be kell érni kisebb alkalmi javításokkal. 1956-ban a külön szerzői füzetkatalógus a szerzői betűrendes katalógusba lett beolvasztva. A füzetanyag tárgyi katalógusa megmaradt. Új katalógus készült az egész és csonka folyóiratévfolyamokról.

A ZENETUDOMÁNYI FŐBIZOTTSÁG MUNKÁJÁBÓL:

Az Acta Musicologia és a Prágában tervezett nemzetközi zenetudományi folyóirat ügye.

Barta Dénes és Falvy Zoltán beszámolója a bécsi nemzetközi zenetudományi kongresszuson tartott előadásairól. (1956. júl. 2—9.)

Szelényi István jelentése weimári tanulmányútjáról.

A Magyar Népzene Tára további kötetei és a Népzene kutató Csoport munkája.

Kiadványügyek, a célhiteles felhasználása, premizálás stb. kérdésekkel is foglalkozott a Főbizottság.

A KLASSZIKA-FILOLÓGIAI FŐBIZOTTSÁG MUNKÁJÁBÓL:

A Főbizottság megvitatta a Magyar Enciklopédia ókori vonatkozású címszójegyzékeit és az ókori szavak és nevek latinbetűs átírásánál jelentkező nehézségeket.

Foglalkozott a második öt éves tervbe fölvett ókortudományi kézikönyvek készítésének ügyével.

Összeállította az 1957-re tervezett klasszika-filológiai kongresszus programját.

Megvitatta a magyar klasszika-filológia külföldi sajtóvisszhangját.

Megtárgyalta az ókori keleti kutatások szervezeti hovatartozásának kérdéseit.

Szilágyi János beszámolt az 1955 júliusában tartott carnuntumi kongresszusról, Trencsényi-Waldapfel Imre akadémikus pedig beszámolt 1956 júniusában tett lengyelországi tanulmányútjáról.

Foglalkozott „a humanitás” címmel megjelenendő közös lengyel—magyar kiadványsorozat megindításának ügyével.

Marticskó József beszámolója a Német Demokratikus Köztársaságban tett tanulmányútjáról.

A Főbizottság ismételten foglalkozott aspirantúra ügyekkel, célhitellel, kiadvány, premizálási ügyekkel, irányította a klasszika-filológiai munkaközösség működését.

A KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI FŐBIZOTTSÁG A KÖVETKEZŐ FONTOSABB KÉRDÉSEKKEL FOGLALKOZOTT:

Az országos ősnymtatvány katalógus szabályzata.
 Az Akadémiai Kiadó által megindítandó hasonmás-sorozat.
 A Művelt Nép Kiadónál közreadandó könyvtártudományi művek terve.
 Az országos szakbibliográfia koordinációja.
 A Régi Magyar Könyvtár új kiadása.
 Tudományos könyvtárak 1956. évi tudományos tervei.
 A Magyar Könyvszemle kötetei.
 A külföldi lelőhely-bibliográfia.
 A magyar könyvészet 1945—1954. kiadása.
 Szakvélemények, kiadói ügyek, premizálások, célhiteles munkák támogatása és ellenőrzése.

TUDOMÁNYOS FOKOZATOK ODAÍTÉLÉSE, MEGVÉDETT DISSZERTÁCIÓK ALAPJÁN:

Balázs János: A nyelvtanirodalom alapjai és a magyar nyelvtanirodalom kezdetei. (Kandidátus).
 Deme László: Nyelvatlaszunk funkciója és anyagközlési problémái. (Deme László disszertációja vitájának anyaga könyve függelékeként jelent meg.) (Kandidátus).
 Dezső László: Adalékok a délmáramarosi u-zó nyelvjárás XVI—XVIII. századi fejlődéséhez. (Kandidátus).
 Domokos Sámuel: A román betyár-balladák. (Kandidátus).
 Fodor István: A nyelvtani nem a szláv nyelvekben. (Kandidátus).
 Fónagy Iván: A hangváltozás lefolyásáról. (Kandidátus).
 Imre Samu: A Sabác viadala mint nyelvi emlék. (Kandidátus).
 József Farkas: A Magyar Tanácsköztársaság irodalmi előzményei, 1914—1919. (Kandidátus).
 Károly Sándor: Igenév rendszerünk a kódexirodalom első szakaszában. (Kandidátus).
 Koltay-Kastner Jenő: Politikai bírálat és társadalmi szatíra az olasz irodalomban Metastasiótól Foscoloig. (doktor).
 Komlós Aladár: Vajda János. (doktor).
 Lengyel Béla: A szovjet irodalom Magyarországon a felszabadulás előtt. (Kandidátus).
 Papp Ferenc: Jelzős szerkezetek főbb kérdései a mai orosz irodalmi nyelvben. (Kandidátus).
 B. Rincsen (Mongol Népköztársaság. Az ulanbatori egyetem tanára): „A mongol nyelv grammatikája” című doktori értekezését védte meg.
 N. Sebestyén Irén: Szamojéd jelzős szerkezetek. (doktor).
 J. Soltész Katalin: Az ősi magyar igekötők. (Kandidátus).

Tőkei Ferenc: Földtulajdonviszonyok a csou-kori Kínában. (Kandidátus). Az alábbiakban nyilvános vita megtartása nélkül adta meg a Tudományos Minősítő Bizottság a doktori, illetve a kandidátusi fokozatot :

Doktori fokozatot kaptak:

Barta János
Brisits Frigyes
Fokos Fuchs Dávid
Galamb Sándor
Gyergyai Albert
Hatvany Lajos
Klemm Antal
Révay József
Szabó Árpád
Zolnai Béla

Kandidátusi fokozatot kaptak:

Alszeghy Zsolt
Bán Imre
Fitz József
Gaál László
Gulyás Pál
Laziczius Gyula
Mór Elemér
Ország László
Szenczi Miklós
Trócsányi Zoltán

A NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI OSZTÁLY VEZETŐSÉGE AZ ALÁBBI SZERZŐKET RÉSZESÍTETTE PRÉMIUMBAN 1956-BAN

Benkő László : A szépirodalmi művek stilisztikai elemzése.

Nemes Zoltán : Rag- és jelstatisztika.

Szilágyi Ferenc : Csokonai nyelve II.

Vértés O. András : A magyar fonetika története a XVIII. és XIX. században.

P. Balázs János : A Jókai-kódex kiadása és nyelvészeti feldolgozása.

Bán Imre : Apáczai gyulafehérvári székfoglaló beszéde.

Balogh László : József Attila és Derkovics Gyula.

Barla Szabó Jenő : Arany János kisújszállási tanítósága.

Bársony Imre : Ibsen drámái a magyar kritika tükrében.

Csapodi Csaba : A XVI–XVIII. sz. elbeszélő források annotált bibliográfiája.

Esze Tamás : Egy kuruc Mátyás-dráma.

Órsi Júlia : Tiéd a sírig (Emlék Juhász Gyuláról)

Farkas László : Emlékezések XX. századi írókról.

Gelléri Andor Endréné : Gelléri Andor Endre naplójának és leveleinek feldolgozása.

Gyenis Vilmos : Bethlen Miklós imádságos könyve.

Hankis Elemér : József Attila.

Kassák Lajos : A századvég és a XX. sz. elejének irodalmi áramlatai.

Pásztor József : Emlékezés Juhász Gyulára.

Péczely László : A tartalom és versforma összefüggésének néhány kérdése.

Szij Rezső : Sepsí Csombor Márton : Udvari schola.

Szilágyi Géza : Emlékezések kortársokról.

Tiborecz Zsigmond : Farkas Antal munkássága.

Vásárhelyi Júlia : XX. századi emlékezések (Juhász Gyula, Móra Ferenc, Ady Endre).

Varga Ervin : József Attila betegségének problémája idegorvosi szempontból.

Szekeres László: Jókai forradalom alatt írt műveinek utóéletéhez.
 Horváth István Károly: Catullus tanulmányok.
 Juhász László: Bibliotheca Scriptorum...
 Bárdos Kornél: A Régi Magyar Költők Tára dallamai.
 Cs. Tóth Kálmán: A Régi Magyar Költők Tára dallamai.
 Kárpáti János: Bartók korai melódiavilága.
 Kovács János: Kodály zenekari műveinek elemzése.
 Sinay Jenő: Liszt-bibliográfia.
 Somfai László: Beethoven utolsó kvartettjei.
 Schram Ferenc: Adalékok népénekeink és népdalaink stílusának összefüggéséhez.
 Tóth Margit: Írott hagyomány — élő hagyomány.
 Papp Géza: A XVII. sz. magyar népének forrásai.
 Ember Ernő: A Debreceni Időszaki Sajtó.
 Soltész Zoltánné: A Hoffhalterek magyarországi könyvdíszai.
 Tiszay Andor: Hazánk felszabadulása (1944—45). Bibliográfia és Dokumentum gyűjtemény.
 Orosz Gábor: A katalógus-technika és a kártyalyukasztás (Lochkarten-verfahren) eljárás elméletével kapcsolatos külföldi publikációiért.
 Moravék Endre: Könyvtári vonatkozású rövidítések nemzetközi szótára c. munkáért.

A Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály 1956-ban kutatási prémiumra összesen 50 000 Ft-ot fordított.

KÜLFÖLDI TANULMÁNYUTAK ÉS KÜLFÖLDI VENDÉGEK

Az év folyamán a Nyelvtudományi Intézet több munkatársa volt tanulmányúton külföldön. Németh Gyula igazgató Albániában és Bulgáriában folytatott turkológiai kutatásokat, előadásokat tartott a szófiai egyetemen. Országh László osztályvezető a Német Tudományos Akadémia meghívására júliusban tíz napot töltött Lipcsében és Berlinben. Részt vett az Institut für deutsche Sprache und Literatur germanisztikai ülészakán a lexikográfiai szekció munkájában. Lőrincze Lajos igazgatóhelyettes pedig a Román Népköztársaságban volt nyelvatlasz-gyűjtő úton. Több külföldi tudós is meglátogatta az intézetet: Lauri Hakulinen (Finnország), B. Rinsen (Mongol Népköztársaság), K. Je. Majtyinszkaja (Szovjetunió), Josaf Polisenky (Csehszlovák Köztársaság), A. M. Rot (Szovjetunió), Ivan Panykevics (Szovjetunió), Rosemarie Brachwitz és Gert Sauer (Német Demokratikus Köztársaság).

Irodalomtörténetírásunk mindeddig híjával volt a szervezett külföldi kapcsolatoknak, bár az elmúlt évtizedekben nem egyszer történt kísérlet ezek megteremtésére. Több irodalomtörténészünknek az elmúlt években külföldön tett utazásai, valamint az 1955. évi irodalomtörténeti kongresszus, külföldi kapcsolataink új fellendülésének lehetőségeit teremtették meg.

Az Irodalomtörténeti Intézet megalakulása után az Intézet szervezetéről és programjáról szóló tájékoztatást megküldte a moszkvai, prágai, pozsonyi, varsói, bukaresti, szófiai és pekingi irodalomtörténeti intézeteknek, a berlini nyelv- és irodalomtudományi intézetnek, a belgrádi és zágrábi akadémiák irodalomtörténeti szekcióinak, a bécsi egyetem irodalomtörténeti tanszékei-

nek és a finn irodalmi társaságnak. Az Intézet levelére Moszkvából, Prágából, Pozsonyból, Belgrádból, Pekingből, Szófiából és Helsinkiből érkezett válasz, a lengyel, német és román irodalomtörténészekkel pedig személyes eszmecserére került sor.

Az elmúlt év folyamán számos külföldi irodalomtörténész látogatott hazánkba. Megbeszéléseken vettek részt Karol Rosenbaum, a szlovák irodalmi intézet vezetője és Ján Mišianik, a szlovák irodalmi intézet osztályvezetője. Veselinov Georgi szófiaiegyetemi tanár, Sinor Dénes cambridgei egyetemi tanár, Joachim Boeckh, a Berlini Akadémia nyelv- és irodalomtudományi osztályának vezetője, és Werner Lenk egy. asszisztens. Karel Kreici prágai egyetemi tanár, Zsivojin Boskov, az újvidéki Matica vezetője és Szabó György, az újvidéki pedagógiai főiskola tanára, Lepsy krakkói egyetemi tanár, Tasbir krakkói egyetemi docens, Robotos Imre bukaresti újságíró. Hosszabb ideig az Intézet vendégeként Magyarországon tartózkodott Milena Češnakova, a szlovák irodalmi intézet kutatója. Miroslava Petrovska, a prágai szláv intézet aspiránsa, Ján Soboljevsky, a varsói egyetem adjunktusa, és Jancsó Elemér kolozsvári egyetemi tanár. Vendégeink közül az Intézetben Boeckh, Boskov, Kreiči és Jancsó professzorok előadást is tartottak.

Az Intézetben folyó termékeny megbeszéléseket kiegészítették az intézet vezetőjének és kutatóinak külföldön tett látogatása és megbeszélése. Sötér István, a Tud. Tanács elnöke és Szauder József oszt. vezető az MTA képviselőletében 1956 áprilisában részt vettek a varsói Mieczkiewicz kongresszuson és ott előadást tartottak. Együttal alkalmuk nyílt a lengyel irodalomtörténeti intézet vezetőivel megbeszélést folytatni. Eckhardt Sándor, a Tudományos Tanács tagja a Balassi-kutatásokkal kapcsolatosan Csehszlovákiában járt. Kardos Tibor lev. tag Csehszlovákiában volt egyhónapos kutatóúton és résztvett az italianisták velencei kongresszusán. Az Intézet kutatói közül Stoll Béla kéthónapos tanulmányúton volt Romániában, a Régi Magyar Költők Tárához szükséges kutatás végett. Béládi Miklós három hónapot Csehszlovákiában töltött, ahol a két világháború közti csehszlovákiai magyar irodalom kérdéseit tanulmányozta. Bor Kálmán négy hónapot Jugoszláviában töltött a 19. századi magyar—szerb irodalmi kapcsolatokról készülő munkája anyaggyűjtése végett. Szabó György kéthetes látogatáson volt Csehszlovákiában az ottani bibliográfiai munka tanulmányozása céljából. Része volt az Intézetnek az 1956 augusztusában Romániában Petőfi halálhelyének megállapítása céljából végzett közös román—magyar kutatásokban. Klaniczay Tibor ig.-helyettes tagja volt az Akadémia által Moszkvába küldött irodalmi delegációnak és Bóka László osztálytitkárral s Tolnai Gábor lev. taggal együtt megbeszéléseket folytatott a Gorkij Intézet vezetőivel.

Az irodalomtörténetírás külföldi kapcsolatainak megerősítésében mindez csak a biztató kezdetet jelenti. Ezek továbbfejlesztéséhez főként újabb és újabb külföldi tanulmányutak és a külföldi tudósok Magyarországra való meghívása, valamint kiadványaink külföldön való megismertetése szükséges.

A NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI OSZTÁLY 1956. ÉVI CÉLHITELÉNEK
INTÉZETEK ÉS TÉMÁK SZERINTI FELOSZTÁSA

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest

II. sz. Magyar Irodalomtörténeti tanszék

Vezető: Bóka László levelező tag

Ady Endre összes művei IV., V., VI. köteteinek előkészítése.

III. sz. Magyar Irodalomtörténeti tanszék

Vezető: Sőtér István levelező tag

Jókai összes műveinek bibliográfiája

Jókai noteszeinek feldolgozása.

IV. sz. Magyar Irodalomtörténeti tanszék

Vezető: Tolnai Gábor levelező tag

Levéltári irodalmi dokumentumok gyűjtése.

I. sz. Magyar Nyelvtudományi tanszék

Vezető: Pais Dezső akadémikus

Új Magyar Nyelvtörténeti Szótár.

II. sz. Magyar Nyelvtudományi tanszék.

Vezető: Bárczi Géza akadémikus

Új Magyar Tájszótár.

I. sz. Finnugor tanszék

Vezető: Lakó György levelező tag

A Reguly-szótár elkészítése.

II. sz. Finnugor tanszék

Vezető: Beke Ödön levelező tag

A mari nyelvjárási szótár szerkesztése, németre fordítása.

Szláv nyelvek intézete

Vezető: Knieszsa István akadémikus

Szlovák nyelvtörténeti szótár.

Török Intézet

Vezető: Németh Gyula akadémikus

A szovjet turkológia harminc éve c. mű munkálatai.

Belső-Ázsiai Intézet

Vezető: Ligeti Lajos akadémikus

Siddhi-kür mongol szövegének sokszorosítása, további szövegek előkészítése.

Görög Filológiai tanszék

Vezető: Moravcsik Gyula akadémikus

A görög—magyar szótár munkálatai.

Latin Filológiai tanszék.

Vezető: Trencsényi-Waldapfel Imre akadémikus

A munkálatokat vezeti Horváth János docens

A Középkori Magyarországi Latinság szótári munkálatai.

Német Intézet

Vezető: Turóczi-Trostler József akadémikus

Heine műveinek magyarországi bibliográfiája.

Olasz Intézet.

Vezető: Kardos Tibor levelező tag

Az olasz Risorgimento és romantika problémái.

Kossuth Lajos Tudományegyetem. Debrecen

Magyar Irodalomtörténeti tanszék

Vezető: Juhász Géza kandidátus, egyetemi tanár

Csokonai hagyatékának kritikai kiadása.

A XX. századi debreceni irodalmi élet.

A debreceni felvilágosodás irodalma.

Magyar Nyelvtudományi tanszék

Vezető: Kálmán Béla kandidátus

Új Magyar Tájszótár.

Nyelvjáráskutató képzés és nyelvjárásgyűjtés.

Egyetemi Könyvtár

Vezető: Kovács Máté könyvtárvezető

Nemzeti bibliográfia, 1945—1954.

Szegedi Tudományegyetem

Magyar Irodalomtörténeti tanszék

Vezető: Baróti Dezső kandidátus, egyetemi tanár

Juhász Gyula összes művei kritikai kiadásának előkészítése.

Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola

Vezető: Barta Dénes kandidátus, főiskolai tanár

A középkori magyar többszólamúság emlékeinek összegyűjtése és kiadásra való előkészítése.

A XIX. századi magyar műdal emlékeinek jegyzékbe vétele és leltározása a marxista zeneesztétikai dokumentáció előkészítése.

A volt Esterházy levéltár (Nemzeti Múzeum) okmánytárából a zenei oklevelek regestaszerű feldolgozása.

A Népművelési Minisztérium intézetei

Országos Széchényi Könyvtár

Vezető: Varjas Béla kandidátus, könyvtárigazgató

A magyar nemzeti bibliográfia 1945—1954. időszakának lezárását megelőző munkálatai.

Az 1705—1919. időszak nemzeti folyóirat-bibliográfiájának munkálatai.

A Szabó—Hellebrant: „Régi Magyar Könyvtár” új kiadásának munkálatai.

Az Országos Széchényi Könyvtár kéziratári katalógusának munkálatai.

Írás-, könyv-, könyvtár- és nyomdászattörténeti kutatásokra.

Petőfi Irodalmi Múzeum

Vezető: Jánosi Ferenc

Petőfi-kutatások.

Országos Színháztörténeti Múzeum

Vezető: Hont Ferenc kandidátus

Színháztörténeti kutatások.

Központi Statisztikai Hivatal Nyilvános Könyvtára

A munkálatokat vezeti: a könyvtárvezető

A Borsod és Veszprém megyei községekre feldolgozott 1774. évi úrbéri tabellák anyagának rendezése, ellenőrzése.

Egyházkerületi Nagykönyvtár. Sárospatak.

Vezető: Ujszászi Károly könyvtáros

A magyar népköltési irodalom cím- és sorkezdet katalógusának elkészítése.

A Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály 1956-ban céltámogatásra összesen 230 000 Ft-ot fordított.

Az Osztály munkatársainak
segítségével összeállította :

Hopp Lajos

JELENTÉS MONGÓLIAI TANULMÁNYUTUNKRÓL

Előadás a Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály 1957. IX. 16-i felolvasó ülésén

1. A Mongol Tudományos és Felsőoktatási Bizottság meghívására folyó évi április 27-től július 26-ig tanulmányúton voltunk a Mongol Népköztársaságban. Róna Tas András ezt követően még egy hetet Pekingben, majd három napot újból Ulánbátorban, végül pedig négy napot Moszkvában töltött.

Kiutazásunkhoz a Magyar Tudományos Akadémia I. osztálya, illetőleg a Művelődésügyi Minisztérium nyújtott támogatást. A gyűjtéshez szükséges technikai felszerelés nagy részét az MTA I. osztálya, az akadémiai könyvtár, az Országos Néprajzi Múzeum, a Magyar Néprajzi Társaság és a Magyar Rádió bocsátották rendelkezésünkre, s anyagi segítséget nyújtott az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Dékánja és a Magyar Nyelvtudományi Társaság is.

2. Tanulmányutunk első két hetét Ulánbátorban töltöttük. Ez idő alatt megtekintettük a főváros kulturális intézményeit és műemlékeit, megismerkedtünk a mongol tudósokkal és a mongol kulturális élet több irányítójával, továbbá előkészítettük, sőt részben meg is kezdtük egyéni tudományos gyűjtőmunkánkat. Ulánbátori tartózkodásunk közben, május 10-én, egynapos kirándulást tettünk a fővárostól mintegy 50 km-re délkeletre fekvő Nalajha szénbányáiba, és ezek közelében megtekintettük a türk rovásírásos feliratok egyik legjelentősebbjét, Toñuquq síremlékét.

Május 14-én Vandujnak, a Mongol Tudományos és Felsőoktatási Bizottság Nyelv- és Irodalomtudományi Kabinetje munkatársának kíséretében a bizottság egyik teherautóján nyugat-mongóliai körútra indultunk. Utunk első állomása a hudzsirti gyógyfürdő volt, majd a már romos Erdeni Dzü kolostorhoz utaztunk, ahol átvizsgáltuk a kolostor értékes könyv- és kéziratanyagát, valamint falfestményeit, s megtekintettük Karakorumnak, a mongol birodalom XIV. sz.-i fővárosának a kolostor közelében fekvő romjait is. Innét Cecerlegbe, Közép-Hangaj ajmak központjába mentünk, majd a 2700 m-es Egijn davá hágón átkelve a félsivatagi jellegű Góbi-Altaj ajmakba értünk. Ennek központjában, Jöszön Bulagban három napot töltöttünk részben a helyi múzeum anyagának vizsgálatával, részben recens anyag gyűjtésével. Gyér növényzetű kavicsos völgyben, növényzet nélküli tarka sziklás hegyek és mögöttük távolról látszó havasok között vitt utunk Kobdoba (Hovd, illetőleg más néven Dzsargalant), az azonos nevű ajmak központjába. A városban és környékén gyűjtést végeztünk a különféle mongol és török nemzetiségű lakosság körében, és átvizsgáltuk a múzeum érdekes tárgyi és könyvanyagát.

Kobdóból a kazah lakosságú magas hegységi Bajan Ölgij ajmakba utaztunk. Ennek központjában, Ölgijben, két napot tartózkodtunk, és némi kazah és tuva anyagot gyűjtöttünk. Ölgijből Cagán núr kereskedelmi bázison keresztül Uvsz ajmak központjába, Ulángomba mentünk, ahol megtekintettük az ajmak múzeumát, amely a látott vidéki múzeumok közül kiemelkedik rendezettségével és vezetőjének hozzáértésével. Majdnem egy hetes ott-tartózkodásunk értékes gyűjtést tett lehetővé. Ulángomból Dzavhan ajmak központjába, Dzsavhlantba vettük utunkat; ezúttal azonban sikerült eltévednünk és hét alkalommal a mocsaras talajon meg is feneklettünk, úgyhogy egy napos késéssel értünk csak célba. A városban töltött három nap alatt megtekintettük a múzeumot, a régi mandzsu erődöt és az egykori kínai városrészt, továbbá némi recens anyagot is gyűjtöttünk.

Dzsavhlantól Hóvszgül ajmak központjába, Mörönbe, majd egy napig ott-tartózkodás után a Hóvszgül (Koszogol) tó legdélibb végénél fekvő Hatgalba utaztunk. Eredeti terv szerint innét gőzhajóval a tó északi végéig szándékoztunk utazni, hogy felkeressük az onnét egy napig lovaglásnyira lakó cántangut urjanhajokat (rénszarvastenyésztő tuvaiakat). Erről a tervünkről azonban le kellett mondanunk, mert a tavat még ekkor, június 19-én is 25 cm-es jég borította. Így hát három és fél napig Hatgalban végeztünk gyűjtést. Utána ismét Mörönben töltöttünk egy napot, ahonnan a Tarialan szumi állami gazdaságba mentünk, majd pedig Üntej üdülőhelyen tartózkodtunk két napig. A harmadik napon Bulgan ajmak azonos nevű központját érintve megkerestük a Biesigt Surgulagt nevű feliratos sziklát. Az állítólag XVI. századból származó, mongol, tibeti és kínai nyelvű, csak tussal a sziklára festett feliratok sajnos már csak helyel-közzel olvashatók, nehezen hozzáférhető fekvésük, és rossz megvilágításuk miatt pedig a róluk készített fényképek sem nyújtanak összefüggő szövegeket. A feliratoktól egy nap alatt, június 29-én, érkezünk vissza a fővárosba, és fejeztük be közel 6000 km-es nyugati utunkat.

Megérkezésünk utáni ötödik napon megkezdődött a Mongol Tudományos és Felsőoktatási Bizottságnak hivatalos szovjet és kínai (belső-mongóliai) delegáció közreműködésével rendezett mongol helyesírási konferenciája, amelyen a bizottság meghívására mi is részt vettünk, de nem szólaltunk fel. Az tartó üléseken heves viták folytak a modern mongol (halha) helyesírás fontos problémáiról, ún. az ábécé-ről, a redukált magánhangzók kiírásáról, az idegen szavak írásmódjáról, a nagybetűk használatáról és az interpunkcióról stb.

A nádam négy napján (július 11–14) részben a hivatalos állami rendezvényeken vettünk részt (ünnepi díszelőadás, ünnepi díszszemle és felvonulás, mongol gazdasági kiállítás megnyitása, elnöki tanács fogadása), részben pedig a népi versenyjátékokat és az azokra való felkészülést tanulmányoztuk.

A nádam befejezése utáni tíz napon az ulánbátori könyvtárak anyagát néztük át, mikrofilmeket és magnetofonfelvételeket készítettünk, valamint a múzeumok minket érdeklő anyagát tanulmányoztuk. Közben július 18-án, U. Kóhalmi Katalin, Vanduj tudományos munkatárs kíséretében, egy terepjáró személyautón Öndör Hanon keresztül a Hentej ajmak északi részén élő hamniganok nyelvi és néprajzi vizsgálatára indult. A sorozatos autódefektek miatt csak 20-án délben sikerült Dadal szumba megérkeznie és így csak másfélnapos tájékoztató gyűjtésre jutott ideje. Dadal szumból huszonnégy óras autótút után 23-án reggel érkezett vissza a fővárosba.

Július 25-én este közvetlen, baráti hangulatú vacsorán vettünk búcsút mongol vendéglátóinktól, barátainktól és ismerőseinktől, s másnap délelőtt repülőgépen elindultunk Peking, illetőleg Budapest felé. Róna Tas Pekingből visszatérve három napig még további múzeumi kutatásokat folytatott Ulánbátorban.

3. Tanulmányutunk egyik célkitűzése az volt, hogy megismerkedjünk a Mongóliában folyó nyelvészeti és néprajzi munkával, személyes kapcsolatot építsünk ki a mongol tudósokkal és a kulturális élet vezető személyiségeivel, továbbá, hogy megismerkedjünk a mongóliai tudományos gyűjtemények anyagával.

A Mongol Tudományos és Felsőoktatási Bizottságban megérkezésünk-kor Dzsagvaral, a bizottság akkori elnöke, aki időközben a mongol minisztertanács elnökének helyettese és mezőgazdaságügyi miniszter lett, búcsúzásunk-kor pedig Cevegmid, a bizottság új elnöke fogadott minket. Gyakran találkoztunk Rincsen professzorral, a nyelvtudományok doktorával, akit már Budapestről jól ismertünk, és akinek segítségét és hasznos tanácsait mongóliai tartózkodásunk egész ideje alatt élveztük. Többször folytattunk eszmeeserét Damdinszüren kandidátussal, az egyetem mongol irodalomtörténész professzorával is.

Meglátogattuk a tudományos bizottság Nyelv- és Irodalomtudományi Kabinetjét is, és baráti kapcsolatokat építettünk ki a kabinet titkárával, Luvszandendev-vel, valamint a kabinet munkatársaival, többek között Misig, Sindzse és Horló elvtársakkal.

Több alkalommal tárgyaltunk Bolddal, a Külföldi Kulturális Kapcsolatok Irodájának vezetőjével vidéki utunkról és az általunk rendezett magyar kiállítás előkészítéséről, s e megbeszéléseinken a mongol—magyar kulturális kapcsolatok néhány kérdése is szóba került.

Meglátogattuk az Állami Csojalszan Egyetemet, ahol Cevegmid rektor, a Tudományos és Felsőoktatási Bizottság későbbi elnöke, fogadott minket és ismertetett meg az egyetem szervezetével. Az egyetem professzorai közül a már említett Damdinszüren professzoron kívül Luvszanvandammal, a mongol nyelvészetnek, és Dorddzsal, a tibeti nyelvnek tanárával volt alkalmunk megismerkedni. Megismerkedtünk a Tanárképző Intézet mongol nyelvi tanszékének munkájával is.

Két alkalommal fogadott minket a mongol buddhista egyház feje, Erdenepel, a Gandan kolostor főlámája, akinek helyettese, Gombodo, számos alkalommal volt segítségünkre a kolostorban folytatott könyvtári és vallástörténeti kutatásainkban.

Gyakori látogatói voltunk az Állami Könyvtár régi mongol és tibeti gyűjteményének, amelynek vezetői mindig készségesen segítettek munkánkat. Megvizsgáltuk az egyetem könyvtárának régi keleti könyvanyagát is. A vidéki városok közül Cecerleg, Kobdó és Dzsavhlant modern mongol anyagot tartalmazó könyvtáraiban tettünk rövid látogatást.

Ulánbátorban átvizsgáltuk a Központi Múzeum, a Vallástörténeti Múzeum és a Bogdo Gegen palota minket érdeklő anyagát, és megtekintettük a Szuhebátar—Csojalszan Múzeum állandó kiállítását. Igen értékes néprajzi, régészeti és régi könyvanyagot találtunk, az ajmak-székhelyeken felállított „kabineteknek” nevezett tájmúzeumokban (Cecerleg, Jöszön Bulak, Kobdó, Ulángom, Dzsavhlant, Mörön), valamint az ulánbátori és a kobdói színház jelmeztárában. Mind a fővárosi, mind a vidéki múzeumoktól

és színházaktól engedélyt kaptunk bizonyos anyagok közlésére. Vidéki tartózkodásunk folyamán több lelkes fiatal tanítóval is megismerkedtünk, akikkel a helyi nyelvjárási és néprajzi gyűjtés kérdéseiről beszélgettünk.

Ulánbátorban személyesen megismertünk több éppen ott-tartózkodó külföldi tudóst is. Megismerkedtünk a helyesírási konferencián résztvevő szovjet és kínai delegátusokkal, többek közt G. D. Szanzsejev professzorral a filológiai tudományok doktorával, a szovjet delegáció vezetőjével és a kínai delegációt vezető Erdene Togtóval, a Belső-Mongóliai Tudományos Intézet igazgatójával, továbbá C. B. Cidendambajevvel, a Burját—Mongol Kulturális Tudományos Intézet igazgatójával, Csingeltejjel, a pekingi Központi Nemzetiségi Főiskola tanárával és G. I. Mihajlov kandidátussal, a Szovjet Tudományos Akadémia Orientalisztikai Intézetének munkatársával. A kínai (belső-mongóliai) nyelvészek élénken érdeklődtek a magyar mongolisztika helyzete és eredményei iránt, és kifejezést adtak annak a kívánságuknak, hogy minél szorosabb kapcsolatokat építsenek ki a magyar orientalisztikával. Személyes ismeretséget kötöttünk Pentti Aaltoval, a helsinki egyetem tanárával, Johannes Schuberttel, a lipcsei és berlini egyetem docensével, valamint Lokesh Chandrával, az Indiai Kultúra Nemzetközi Akadémiájának titkárával, akik éppúgy, mint mi, tanulmányúton voltak Mongóliában.

4. A tudományos kapcsolatok ápolásán kívül a mongol—magyar kulturális kapcsolatok más területein, valamint külkereskedelmi téren is háramlottak ránk feladatok.

A magyar Kulturális Kapcsolatok Intézete nagyobb könyv-, reprodukció- és zeneműanyagot, az Országos Néprajzi Múzeum pedig néprajzi tárgyakat és fényképeket küldött általunk a Mongol Tudományos és Felsőoktatási Bizottságnak, illetőleg a bizottság alá tartozó Állami Könyvtárnak és Központi Múzeumnak. Ezen ajándékok anyagából magyar kiállítást rendeztünk, amely országunk földrajzát, földművelésünket és állattartásunkat, népviseletünket és népművészetünket, a XIX. sz. magyar festészetét, valamint újabb könyv- és zeneműkiadásunk néhány termékét mutatta be. A kiállítást a nádam előestéjén, július 10-én nyitottuk meg, és 22-ig tartottuk nyitva, amikor is anyagát ünnepélyesen átadtuk a Központi Múzeum igazgatójának. A Magyar Tudományos Akadémiától egy mikrofilmekzésre is alkalmas fényképezőgépet, a Magyar Nyelvtudományi Társaságtól pedig több kiadványt vittünk ajándékba a Mongol Tudományos és Felsőoktatási Bizottságnak. Ezeket az ajándékokat bemutatkozó, illetőleg búcsulátogatásunk alkalmával nyújtottuk át.

Nyugati útunkon tizenegy helyen mongol nyelvű előadást tartottunk Magyarországról, a Mongol Népi Forradalmi Párt központi lapjában, az Ünenben pedig cikket írtunk a mongol—magyar kapcsolatok történetéről és a magyarországi mongolisztikáról.

Több magyar, exportra gyártó vállalatból, úm. a Fortétól, a Magyar Optikai Művektől, az Oriéntól és az Ozalidtól különféle gyártmányokat vittünk magunkkal, hogy használhatóságukat az ottani körülmények és időjárási viszonyok között próbáljuk ki. Ezeknek a gyártmányoknak egy részét — amelyek technikai felszerelésünket egészítették ki — magunk próbáltuk ki, más részét pedig a megfelelő mongol szakintézményeknek használatra adtuk át.

5. Nyelvi és néprajzi gyűjtéseinket, valamint múzeumi kutatásainkat — noha a területeket egymás között elosztottuk — bizonyos fokig közösen végeztük, ami főleg abban állt, hogy a gyűjtő tette fel a kérdéseket és jegyezte a válaszokat, társa pedig rajzokat és fényképfelvételeket készített, más ese-

tekben viszont ketten is jegyezték. Ez a kölcsönös segítség lehetővé tette a gyűjtés ütemének meggyorsítását és egyben a feljegyzések ellenőrzését is.

Kara György ojrát (főleg dörböt és dzahcsin, részben pedig torgút, mongol-urjanhaj, mingat, hoton) és nyugati halha szókészleti és szöveggyűjtéseket végzett. Ezenkívül magnetofonon népdal-felvételeket készített az ulánbátori rádió népdalanyagából.

U. K ő h a l m i K a t a l i n rajzokat és fényképfelvételeket készített, megfigyeléseket tett, és nyelvi anyagot gyűjtött a századeleji és a mai központi és nyugati halha, dzahcsin, mongol-urjanhaj, dörböt, bajt, hövszögöli burját és hamnigan ruházatról, viselésének módjáról, hajviseletről és ékszeréről, továbbá rajzokat készített az ulánbátori Központi Múzeumban kiállított régi mongol hadiöltözetekről. Tanulmányozta a lószerszámok fajtáit és részeit, ezeknek készítését és használatát, valamint a lótartást és a lovas magatartását, a nem lóval történő teherszállítás szerszámaait, ezekről rajzokat és fényképfelvételeket készített, továbbá feljegyezte a vonatkozó központi és nyugati halha, hotogojt, dzahcsin, ölt, mongol-urjanhaj, mingat, dörböt, hoton, bajt, darhat, hövszögöli burját és hamnigan, továbbá kazah, kobdói özbe (csantú) és tuvai (ujgur-urjanhaj) terminológiát; ezt a gyűjtését a múzeumok múltszázadvégi és századeleji lószerszámairól, valamint az archeológiai leletekről készített rajzok és fényképfelvételek, továbbá egy XIX. századi, lótartásról szóló kézirat egészítik ki. A nem tűzfegyver jellegű fegyverekre vonatkozólag már csak a versenyíjjászatra vonatkozóan lehetett recens anyagot gyűjteni, viszont néhány érdekes régi, hűbérúri fegyvertárakból és archeológiai leletanyagból származó fegyvert sikerült lerajzolni és lefényképeznie a múzeumokban. Adatokat gyűjtött a mongóliai kovácmesterség szerszámaira, s ezeknek központi és nyugati khalkha, ölt és kobdói özbe elnevezéseit is felgyűjtötte. A Hentej ajmak északi részébe tett gyűjtőútja alkalmával megállapította, hogy az ezen a környéken lakó mongol-hamniganok a többi hamniganoktól eltérően régi tunguz nyelvüket már nem ismerik, viszont egy régies mongol nyelvjárást beszélnek. Ebből a nyelvjárásból mintegy kétszáz szót és néhány érdekes nyelvtani alakot sikerült feljegyeznie, továbbá — a már említett ruházatra és lótartásra vonatkozó adatokon kívül — a lakásukra vonatkozóan is gyűjtött néprajzi anyagot.

R ó n a T a s A n d r á s a mongol, valamint a mongóliai kazah és tuva sátor (jurt) típusaira, szerkezetére, alkatrészeinek készítésére, a sátor berendezésére, felállítására és életére vonatkozóan gyűjtött adatokat, feljegyezte az ezzel kapcsolatos központi és nyugati halha, torgút, dzahcsin, mongol-urjanhaj, dörböt, bajt és darhat, valamint kazah és tuva nyelvi anyagot. Tanulmányozta a nyugat-mongóliai (dörböt és szartúl) nemezkészítést. Vizsgálatokat végzett a Szelenga-völgyi halha nomád földművelésre vonatkozóan, s megfigyeléseket tett a nomád életmód több más jelenségéről is. Néhány adatot gyűjtött a Hövszögöl vidéki lakosság (darhatok, tuvák) vadász kultúrájáról. Fényképeket készített a századfordulón élt Mardzan-serab mongol festőnek az ulánbátori Központi Múzeumban és a Bogdo Gegen palotában őrzött öt festményéről, amelyek bemutatják a korabeli mongol népelet minden megnyilvánulását, és ezekhez a képekhez néprajzi magyarázatokat és terminológiát gyűjtött. Lefényképeztette a lamaista *cam* táncszertartásoknak az ulánbátori Vallástörténeti Múzeumban őrzött maszkjait, ezekre vonatkozólag magyarázatokat és tibeti terminusokat jegy-

zett fel, továbbá megszerezte a Gandan kolostor *cam* szertartásának tibeti nyelvű rituáléját. Megfigyeléseket tett a mongol lámák tibeti könyvolvasati nyelvének néhány sajátosságára vonatkozóan is.

Gyűjtéseinken kívül tanulmányutunk eredményének könyvelhetjük el azt is, hogy lényeges előrehaladást tettünk a mai mongol (halha) nyelv gyakorlati elsajátításában, és hogy közvetlen érintkezés alapján is megismerhetjük Mongólia népeinek életét.

6. Nagyszámú régi mongol és tibeti kéziratot és fanyomatot hoztunk magunkkal, amelyeket a Mongol Tudományos és Felsőoktatási Bizottság, a Gandan kolostor könyvtára és Rincsen professzor ajándékozott a Magyar Tudományos Akadémiának. E könyvek között, amelyeket nagyrészt mi magunk válogattunk össze, van egy tibeti—mongol szótár, több tibetiből fordított mongol nyelvű lamaista munka, néhány samanisztikus tartalmu mongol kézirat, egy kínai regény mongol fordításának része, egy kétnyelvű mandzsú—mongol szöveg, a tibeti Kandzsar *Yum* szekciójának több teljes kötete, és számos történeti, irodalom- és vallástörténeti szempontból fontos tibeti nyelvű munka.

Az Állami könyvtár értékes könyvanyagából mikrofilm felvételt készítettünk a *Yeke Bodhi* mör c. buddhista vallástörténeti munkának egyik, XVI—XVII. századi kéziratáról, amely elsősorban mongol nyelvtörténeti szempontból értékes forrás, továbbá Longdol láma (*Kloñ-rdol bla-ma*) tibeti nyelvű enciklopédikus munkájáról, amely a tibeti irodalmi és vallástörténeti forráskutatás szempontjából érdemel figyelmet.

Az ulánbátori Központi Múzeum az Országos Néprajzi Múzeumtól ajándékba kapott magyar néprajzi anyag viszonzásául mongol néprajzi tárgyakat fog Budapestre eljuttatni. Ennek az anyagnak összeállítását a múzeum igazgatójával megtárgyaltuk.

7. Róna Tas András egyhetes pekingi tartózkodásának az volt a célja, hogy tájékozódjék egy későbbi időpontban megvalósítandó magyar—kínai közös, tibeti nyelvészeti-néprajzi expedíció lehetőségeiről. E célból a pekingi magyar nagykövetség támogatásával megbeszéléseket folytatott a Kínai Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetében és Nemzetiségi Nyelvi Intézetében, valamint a Nemzetiségi Tanácsban. Ezek a kínai szervek örömmel fogadták az expedíció gondolatát, s megbeszéléseken szóba került az expedíció néhány tudományos kérdése is. A szervezési és technikai kérdések megtárgyalása a szokásos államközi úton fog meg történni.

A kínai tudományos és politikai szervek részéről nagy érdeklődés nyilvánult meg az iránt, hogy a magyar orientalisztika legfontosabb eredményei Kínában kellően ismertté váljanak. Kívánságukra meg kellene fontolni, hogy az Acta Orientaliához a jövőben kínai rezümét is mellékeljünk.

Moszkvai tartózkodása alatt Róna Tas András megismerkedett a Szovjet Tudományos Akadémia Orientalisztikai Intézetében és Nyelvtudományi Intézetében folyó orientalisztikai, elsősorban mongolisztikai munkálatokkal, és a már Ulánbátorból ismert Szanzsejev professzorral és Mihajlov kandidátussal kívül találkozott T. A. Bertagajevvel a filológiai tudományok doktorával is.

Kara György
U. Köhalmi Katalin
Róna Tas András

NÉPDALGYŰJTÉS NYITRÁBAN

1956 szeptemberében a Magyar Tudományos Akadémia Népzenekutató Csoportja megbízásából Szlovákiában gyűjtöttem népdalokat. Utam egyik célja az volt, hogy a lehetőségekhez mérten megismerjem a Nyitra megyei magyarság ma élő népdalkincsét, énekes népszokásait. Másrészt rendkívül érdekelt, hogy a magyar népzene kutatás első éveiből már ismert helyeken kit talállok még életben Kodály Zoltán régi énekesei közül, hányan emlékeznek még az ősi szokásokra, tudják-e még a szentiváni énekeket, járnak-e még villózni, sardózni, élnék-e még a lakodalom szertartásos dalai? Bár tudtam, hogy e gazdag anyag megismerésére egyetlen gyűjtőút alatt nem igen lesz módom, mégis nagy örömmel és lelkesedéssel indultam útnak.

A közel egy hónapig tartó tanulmányút nagyobb részét a Zoborvidék északi részén, kisebb részét más, Nyitra megyei magyar községekben és a Gömör megyei Felső-Garam partján fekvő szlovák falvakban töltöttem. 13 községben 440 dallamot jegyeztem le, melyből 320-at vettünk magnetofon szalagra a pozsonyi Szlovák Tudományos Akadémia munkatársainak szíves közreműködésével. Az ily módon hazahozott anyag, jóllehet sok értékes anyagot tartalmaz, nem nyújt teljes képet egy falu dalkincséről sem. A 2000 lakosú Ghymesen például, ahol a legtöbbet gyűjtöttem, a rendelkezésemre álló rövid idő miatt csak 60 dallamot jegyezhettem fel. A többi falvakban hasonló volt a helyzet.

Az idő rövidségére már itthon is számítottam, ezért, hogy munkám eredményesebb legyen, még elutazásom előtt kiírtam a Néprajzi Múzeum zenei osztályán és a Magyar Népzene Tára köteteiben található zoborvidéki dalok kezdősorát és az énekesek nevét. Ez a jegyzék az éneklés megindítása-kor minden esetben nagy segítségemre volt és bár eleinte a már régebben feljegyzett dalokra irányította a figyelmet, elősegítette azt is, hogy ezekhez hasonló, vagy más dallam is eszükbe jusson. Az a tény pedig, hogy idegen létemre több falubeli asszony, vagy férfi nevét és nótáját említettem, még közvetlenebb kapcsolat kialakítását segítette elő közöttünk.

Az eredményt elsősorban mégsem ennek köszönhetem, hanem annak a baráti fogadtatásnak és dalolókészségnek, amely végigkísért egész utamon. Szíves vendégszeretettel marasztaltak mindenhol s ha időm engedi, kétszer ennyi dallamot is leírhattam volna. Menyhén özv. Kostyál Sándorné egymaga két napig énekelt s így a falu többi énekesét idő hiányában már nem hallgathattam meg. Bédén sem jutottam tovább, mint a falu elején levő két házba, pedig — mint mondták — még sokan vártak régi nótákkal. Így volt ez Lédecen, Kolonban és Zsérén is. Legtöbb helyen meg

kellett ígérem, hogy rövidesen újra eljövünk hosszabb időre, ők pedig megígérték, hogy addig annyi dalt gyűjtenek össze, hogy le sem tudjuk írni.

E tapasztalatok alapján talán nem túlzás azt mondani, hogy a zaborvidéki magyarság dalainak nagy része a mai napig szinte változatlanul él, nem halt ki a régi öregekkel. Egyes népszokások elmaradásával csökkent ugyan az énekes alkalmak száma, a dalolás a mindennapi életben talán kisebb szerepet játszik, mint azelőtt, de a 40 évnél idősebb énekesek mind jól emlékeznek az újak mellett a régi dallamokra is. Nem egyszer hallottam ilyen és ehhez hasonló megjegyzéseket: „Ez már száz éves ének, öreg mányikántól tanultam.”

A nép emlékezetének megbízhatóságát, amely több generáción keresztül képes változatlanul megőrizni a dallamokat, meggyőzően tárja elénk a következő kimutatás. A Magyar Népzene Tára I., II., III/A és B kötete, KODÁLY: A magyar népzene c. könyvének példatára és KODÁLY-ÁDÁM két kötetes Iskolai Énekgyűjteménye több száz Nyitra megyei — főleg zaborvidéki — dallamot közöl. Ezeket a dallamokat — kevés kivétellel — ma is mind ismerik. (NB. Ha egyik-másik régi dallam nem szerepel a mostani gyűjtésben, az nem jelenti azt, hogy ezeket már senki sem tudja.)

Mély kútba tekintés	MNT. I.	50	Ghymes, Zsére,
Ispiláng		66	Csitár,
Itthon vagy-e		514	Barslédec,
Lánc, lánc		783	Ghymes, Nagycétény, Zsére,
Éva, anyánk, Éva		856	Ghymes,
Várba harangoznak		867	Ghymes,
Csicsibeli hajó (altató)		1160	Ghymes,
Talalaj	MNT. II.	91—95	Béd, Ghymes 2 ¹ , Menyhe,
			Zsére,
Sardó		96—99	Béd, Ghymes, Zsére,
Gergelyjárás		102—112	Barslédec 2, Ghymes, Kolon,
Virágvasárnap		113—140	
a) Ez ki háza			Menyhe,
b) Villó, villó			Barslédec, Csitár, Gerencsér,
			Ghymes, Kolon, Zsére,
Szent Iván napja		204—294	Béd: Megraktuk, Ki ökrei,
			Rózsafa,
			Ghymes: Tüzt megrakálja,
			Velágoj, Jelenti ma-
			gát, Vetekezik vala,
			No ti apró diákok,
			Menyhe: Megrakjuk, Ki ökrei,
			Rózsafa, No ti apró
			diákok,
			Zsére: Ki ökrei, Ahol a nap,
			Ha a dió, No ti apró,
			diákok,
Aratás		295—311	
a) Arass rózsám, arass			Barslédec, Béd 2, Csitár, Ge-
			rencsér, Ghymes 2, Kolon 3,
			Nagycétény, Vága, Zsére,
			Ghymes, Zsére,
b) Elvégeztük, elvégeztük			
Ostyahordás		312—328	Barslédec 2,
Karácsony		523	Nagycétény,
Névnap		970—976	Nagycétény 2,
Hajnal hasad, csillag ragyog	MNT. III/A.	8—15	Béd 2, Menyhe, Zsére,
Nem anyától születtem		16—18	Béd,

¹ A helységnév utáni számok a községben gyűjtött variánsok számát mutatják

{ Oh, én édes arany kácsám Segélj el Uram Isten { Téli zöld, téli zöld	23—26, 32—43	Béd 4, Gerencsér, Kolon 2, Menyhe, Nyitraegerszeg, Szalakusz,
Dunna, dunna, tarka dunna	45—54	Barslédec 2, Gerencsér, Ghymes, Menyhe, Nagycétény 2, Szalakusz,
Végigmegyek, végig	55	Kolon,
{ Fonok, fonok, fonogatok, { Lassan, lassan magas parton	58, 149—173	Béd, Csitár, Gerencsér, Ghymes, Kolon 2, Menyhe, Szalakusz, Zsére, Béd, Menyhe,
Te asszony, te asszony,	59—60	Barslédec,
Dunna, dunna	73	Ghymes, Kolon, Zsére 2,
Párta, párta, burabajló	82—84	Ghymes,
Haj, dudu lenese,	174	Barslédec 4, Béd 4, Csitár, Gerencsér, Ghymes 2, Kolon 3,
Urísten rendelte	1, 175—205, 469, 583	Menyhe 2, Nagycétény, Nyitraegerszeg, Szalakusz, Zsére 4, Ghymes,
Ez a kislány akkor sír,	208	Menyhe,
Amerre gyütté	218	Menyhe,
Mé gyüttetek ide karikázni	222	Nyitraegerszeg,
Vajda hegedűnek	234	Csitár, Kolon 2, Zsére,
Édesanyám felvirradt rám	252—254	Béd, Csitár, Ghymes 3, Menyhe,
Zörög a kocsi	259—261, 266—270	Nyitraegerszeg, Zsére,
Anyám, anyám	265	Nyitraegerszeg,
Haj, révész, révész,	271—274	Kolon 2, Menyhe 2,
Isten éltessen Péter, Pál	429	Kolon,
{ Fölhozták a kakast { Egyszer két lányok	439—468	Menyhe, Nyitraegerszeg 2, Zsére,
Katekizmusi ének	492—517	Kolon, Menyhe,
Kána mennyegző	518—564	Barslédec, Béd, Gerencsér, Kolon, Menyhe, Nagycétény, Vága, Zsére,
Nem láttam én molnár csókot	565—581	Barslédec 3, Ghymes 4, Kolon Menyhe 3, Zsére,
Madár, madár, kis madár,	591	Zsére,
Kivel háltál az éjjel	801—805	Barslédec, Ghymes, Kolon 2, Menyhe,
Szent János áldása	925—927	Csitár, Ghymes, Kolon, Menyhe,
Elvesztettem szűz koszorúm	852j	Vága
Oh, én édes kicsinykém	MNT. III/B 2—11	Barslédec, Béd, Gerencsér, Ghymes 2, Kolon, Menyhe, Nyitraegerszeg, Zsére,
Házasodik a lapát	16	Zsére,
Igyál, egyél, én jó vendégem	27	Zsére,
Tik csak esztek, isztok,	29—31	Barslédec, Béd, Gerencsér,
Üres a pohár	63	Ghymes,
Szőlőhegyin egy körtefa	A magyar népzene 47. o.	Barslédec, Ghymes 2,
Piros alma mosolyog	36	Béd, Menyhe,
Két tyukom tavali	290	Zsére,
A jó lovas katonának	291	Ghymes,
Elkiáltom magamat	332	Ghymes,
Zöld erdőben	343	Béd 2, Ghymes,
Harcra van a vízbe	Isk. Énekgy. I. 105	Zsére 2,
Azt izente a likit-lakatos	160	Béd,
Mezei virágot szedtem	189	Barslédec,
Pusztá malomba	II. 559	Barslédec, Gerencsér, Ghymes,

Negyven évesnél fiatalabbat keveset hallottam énekelni. Igaz, hogy első-sorban az idősebbeket kerestem, de azt hiszem, hogy az ottani fiatalság — hasonlóan a miénkhez — már alig tudja az öregek nótáit. Szégyelli, ha egy idősebb énekelni kezd, a régi dallamokat nevetségesnek, vagy idegennek tartja. Természetesen ez alól is akad kivétel. Mint például Ghymesen, ahol a fiatalság megtanulta az öregektől és elő is adta a régi szentiváni dallamokat egy szindarab keretében. A siker, mint mesélték, rendkívüli volt. Az előadást többször meg kellett ismételni. Vagy Menyhén, ahol a fiatal lányok sok régi népdalt tudnak és azokat szívesen is éneklük.

A civilizáció teremtette jobb közlekedés, amely megszüntette e hagyományörző vidék elzártságát, csak 20 éve jutott el a Zoborvidékre a Lužianky—Kozarovce-i (Üzbég—Garamkovácsi) vasútvonal megépítésével. A vonat Menyhén, Zsérén, Ghymesen és Lédecen áthaladva kettészeli az addig csak gyalogszerrel, vagy kocsin megközelíthető vidéket. Kolon és Béd csak az utóbbi években kapott autóbusz járatot. Zsérén és Bédén még nincsen villany, s e két községben rádió is alig. Más a helyzet Csitáron, Gerencséren vagy Nyitraegerszegen, honnét közvetlen autóbusz, vagy vasútösszeköttetés van Nyitrába és így a lakosság nagy része gyakran megfordul a városban, sokan pedig ott dolgoznak.

Meglepő volt számomra — bármerre mentem — a korszerű közlekedéssel összefüggő nagyarányú építkezés. A tömegesen épülő új házak nemcsak a falu külső képét változtatják meg, hanem mélyreható belső változással is járnak. Kolonban egy új teleppel bővült a falu, a dombra épült árpádkori templomot, amely már messziről feltűnik az utazónak, a régi boltívek és oszlopok meghagyásával egészen újjáépítették. Lédecen, amely azelőtt két megye határán feküdt, alig ismerne rá valaki a szép új házakkal bővült régi „nyitrai” és „barsi” sorra. Menyhén azért panaszkodtak a kőművesek, hogy nem győzik a munkát, mindenki új házat akar. Ghymesen — úgy hallottam — hogy a még jó állapotban levő régi tanítólakást is lebontják. (Ebben lakott Kodály Zoltán, amikor Ghymesen gyűjtött.) Új polgári iskola is épül Gyhmesen. Ezzel kapcsolatban többen kifejezték azt a véleményüket, hogy a Forgách grófok egykori kastélya, amelyben most az iskola van, jó lenne zoborvidéki magyar népművelődési háznak. A Zsére melletti Zsibrica hegyen felújították a kutatásokat. A geológusok sok értékes ásványt találtak. Az hírlik, hogy rövidesen gyárat és köréje új várost is építenek majd. Az ilyen gazdasági változások lassan maguk után vonják a falu társadalmának átalakulását is. Az új házakban, az új környezetben megszületik az új életforma, az embereknek egymáshoz való új viszonya, amely ha ideig-óráig tiszteletben is tartja a régít, de tartósan nem őrzi azt.

A gyűjtött anyag 419 magyar és 21 szlovák dallamot tartalmaz. A magyar dallamokat *Barslédec* (Ladice), *Ghymes* (Jelenec), *Kolon* (Kolenany), *Zsére* (Žirany), *Béd* (Badice), *Nyitraegerszeg* (Jelšovce), *Nagycétény* (Velky Cetin), *Gerencsér* (Nitra Hrnčiarovce), *Csitár* (Dolne Štitare), és *Vága* (Vahovce) községekben gyűjtöttem. Az utolsó két helyet kivéve, mindenütt volt magnetofonfelvétel is. A szlovák dallamokat *Sokolniky* (Szalakusz) Nyitra megyei, *Heľpa* és *Švermovo* (Telgart) Gömör megyei falvakban jegyeztem le.

A magyar dallamok megoszlása a következő:

A MNT. I.	anyagához sorolható	: 22 dallam
„ „ II.	„ „	: 55 „
„ „ III/A és B	„ „	: 140 „
A MNT. előkészületben lévő IV.	kötetének anyagához (párosítók)	: 22 „
„ „ „ „ V.	„ „ (siratók)	: 1 „
„ „ „ „ VI.	„ „ (egyéb alkalmához kötött dalok)	: 17 „

Ezeken kívül:

Régi stílusú dallam : 12 db.

Új „ „ : 159 „

Egyéb „ „ : 31 „

A magnetofonfelvétellel kapcsolatos következő megjegyzés tanulságos lehet a további gyűjtésekre nézve. A felvétel hírért legtöbb esetben örömmel fogadták. Gyimesen nagy érdeklődés előzte meg már jövetelünket is. Mikor megérkeztünk, azt kérték, hogy búcsú másnapja lévén, mi is járuljunk hozzá a falu szórakoztatásához és a kellemest összekötve a hasznossal a magnetofonnal felvett dalokat közvetítsük az egész falu lakosságának. Kérésüknek — bár sürgetett az idő — örömmel tettünk eleget. Csak azt sajnáltuk, hogy nem maradhattunk másnap is a faluban, mert a rögtönzött közvetítés nyomán sokan kaptak kedvet az énekléshez, lett volna még mit gyűjteni. (A szlovák kollégáknak ez különben jól bevált gyűjtőmódszere.)

Nyolc községben összesen 30 énekes dalát vettük magnetofonszalagra. Legtöbben megilletődve hallgatták saját hangjukat, csodálkoztak a modern technika — előttük eddig ismeretlen — alkotásain. Csak azoknak nem volt meglepetés, akik már Kodály Zoltán, vagy Manga János gyűjtése alkalmával átestek a „tűzkeresztségen”. „Az a másina is olyan volt, hogyhát beleköhintettünk a tölcserbe, azt is visszamondta.” — tréfálkoztak az öregek.

A magnetofonnal felvett dalok a Magyar Tudományos Akadémia Népzene kutató Csoportja magnetofon szalag-, ill. hanglemeztárában találhatóak. A magnetofon szalagok száma: 635–639 A–B, a hanglemezek száma: A. P. 1669–1706.

E beszámolóban csak néhány dallam bemutatására szorítkozhatunk. Igyekeztünk az értékesebbekből válogatni. Azok közül, amelyeket itt közlünk, egy sem szerepel az előző kimutatásban.

Poco rubato ♩ = 72

1) Od'-a - lā szol - gāl - tām, Szol - gā - le - gény vol - tām.

2) Á kel - lem - be mā - szott Á nagy sā - si ki - gyó.
Szi - vem szo - ron - gāt - já, Pi - ros vé - rēm szí - já.

3) 1. vsz. 2. vsz. III^a 2. 4. 6. vsz. 4) 1. vsz. III^a 2. 3. 4. 5. 6. vsz.

2. — *Védd ki, apám, védd ki,
Á nagy sási kígyót.
Szívem szorongatja,
Piros vérém szíjára.*
3. — *Bizon nem vészem én,
Mer én féllek tőle.
Vidd el az anyádnak,
Talán majd kivészi.*
4. — *Védd ki, anyám, védd ki,
Á nagy sási kígyót.
Szívem szorongatja,
Piros vérém szíjára.*
5. — *Bizon nem vészem én,
Mer én féllek tőle.
Vidd el a mátkádnak,
Talán majd kivészi.*
6. — *Védd ki, mátkám, védd ki,
Á nagy sási kígyót.
Szívem szorongatja
Piros vérém szíjára.*
7. — *Várjál, mátkám, várjál,
Majd kesztyűt szabatok,
Majd kesztyűt szabatok,
Ázzál majd kivészem.*

Ghymes, Bányi Antalné Reczika Teréz (58). Kodály Zoltán egykori énekesse. „Sási kígyó” balladát Zoborvidéken már Kodály Zoltán is gyűjtött 1907-ben. (I. Ethnographia 1907. 112. o.) A Magyar Népzene c. tanulmányában (21. o.) ezt egy votják dallammal hasonlította össze. Az itt közölt dallam régi aratódal. (Vö. MNT. II. 295–297.) Közte és a két dallam közötti hasonlóság kétségtelen. Lemezszám : AP. 1690a).

Parlando $\text{♩} = 84$

1. Ros-té - jos áb - lá - kon Kis má - dár száll - do - gál,
Szallj be já ró - zám-hoz, Mon' még, hogy ráb vá - gyok.

1. vsz. 2. vsz.

2. Ráb vágyok, ráb vágyok,
Szabadulást várok,
Á jó Istén tudja,
Mikor szabadulok.

Ghymes, Sipos János (79). Kodály Zoltán egykori énekesse. Így emlékezett vissza a 40–50 év előtti gyűjtésre : „Az úr is ezt énekeltette velem a másinábá. Mindig csák azt mondta, hogy ezt akárja hallányi.” „A dallam azóta sem változott. Most is, mint akkor is, az utolsó sort egy oktávval feljebb énekelte.” (Kodály megjegyzése)
Vö. Ethnographia 1907. 156. o.
Lemezszám : AP. 1693a)

Rubato ♩ = 84-90

1. Fe-hér Lász-ló lo-vát lo-pott, lo-vát lo-pott, ná-gyot lo-pott.
O-lyát csát-tánt az os-to-rá, Még-hál-lot-tá hét vār-mē-gye.

2. Hét vārmēgye kāplārostól,
Kāplārostól, hādnāgyostól.
Ellítétkék Fehér Lāszlót,
Akasztófá tetejére.
3. Mēghallotta Fehér Anná,
Szaladt a tömlőcajtóra.
— Bātyām, bātyām, Fehér Lāszló,
Ki is itten most a bíró?
— Hugom, hugom, Fehér Anná,
Horvāt Miklós itt a bíró.
4. — Bíró, bíró, Horvāt Miklós,
Eresztesd ki a bātyāmát,
Mēgfizetēm lovád árát,
Csāk ereszd ki a bātyāmát.
5. — Anná, Anná, Fehér Anná,
Kieresztēm a bātyádát,
Kieresztēm a bātyádát,
Csāk hāllj velem ēggy éjszaka.
6. Szalád Anná a bātyjāhoz,
A tömlőcnek ajtājára.
— Bātyām, bātyām, Fehér Lāszló,
Mit is kívān most a bíró.
Hālljak vele ēggy éjszaka,
Kiszábādít a rábsāgból.
7. — Hugom, hugom, Fehér Anná,
Nē hāllj vele az éjszaka,
Szüzességēd elveszítēd,
Nekēm fejemet vétetēd.
8. — Bíró, bíró, Horvāt bíró,
Mi zörög az udvārodbā?
— Lovāt visznek itātóra,
Zāblā csērēg a szājābā.
9. Alig vārtā Fehér Anna,
Hogy a hājnal mār virrādna,
Szalád a tömlőcajtóra,
A tömlőcajtó nyitva vān.
10. Szalád Anná a bíróhoz,
— Hová tētted a bātyāmát,
Bíró, bíró, Horvāt bíró,
Hová tētted a bātyāmát?
— Zöld erdőbe, sīk mezőbe,
Akasztófá tetejēbe.
11. — Bíró, bíró, Horvāt Miklós,
Nēm ātkozlak nāgy ātokkal,
Nēm ātkozlak nāgy ātokkal,
Sēm nēm szidlak nāgy szitokkal.
12. Lovád lābā mēgbotollyon,
Hid alāttād beszākādjon,
Mosdóvized vérré vāllyon,
Törölközöd mēglobbānjon.
Mēglobbānjon, lāngot vessēn,
Hogy tēgēdet mēgégessēn!

Zsére, Bús Lipótné Bús Etel (75).

(NB. A 3. 6. 10. és 12. vsz. utáni két-két sort a dallam második felére énekelte.)

Vö. BARTÓK BÉLA: A magyar népdal 29. sz. (Véasztó, 1918.)

A magnetofon felvétel hiányzik.

Tempo giusto ♩ = 168

1. Antál bácsi, dudál - lyon ké, Hosszu nótát né huzzon ké,
Gyöngék vágyunk, el - fá - rádunk, Tálau bizon még is há - lunk.

1. v. sz.

2. *Antál bácsi kutyát nyúzott,
Belelépött, belécsúszott.
Ugy köll néki, mér cicázott.
Mér nem inkább furullyázott?*

Kolon, Balkó Hangya András (84).

Vö. KODÁLY ZOLTÁN : Magyar népzene énekhangra, zongorára V. 31.
(Zsére, 1906.)

Változatok még : Bédről, Kolonból és Menyhéről.

Lemezszám : AP. 1687h)

Tempo giusto ♩ = 96

1. Ho - vá háj - tod má - gyár gye - rek az ök - rod,
Azt gon - do - lod, kis ker - tém - be be - kö - tőd?
O - da bi - zony nem kö - tod, má - gyár gye - rek, az ök - rod,
Gyén - ge á roz - má - ring á - gá, lé - tö - rod.

1. v. sz. 2. v. sz.

2. *Há lőtöröm, megfizetém az árát,
Hozz egy kászát, hádd vágják egy rend rózsát.
Ritka rózsát nem lehet, nem lehet rendre vágni,
Büszke legény, nem muszáj hozzánk járni.*

Zsére, Andrasko Jánosné Rácz Magdolna (45). Manga János egykori énekese.
A dallam kétféleképp tiszta pentaton, új stílusú.
Lemezsám : AP. 1682g).

Tempo giusto ♩ = 120

Lyányok vānnák a to-rony-bā fehér ko-szo-rú-bā.
 Ár-rā mēn-nek szép le-gi-nyek sár-kān-tyus esz-mak-bā.
 Lyányok vāttok, szépēk vāttok, piros āz or-cā-tok.
 Kertbe mēntek, rózsát szēltek, szivem szakād ra-tok.

Barslédec, Fazekas Mihály (64).

Vö. KODÁLY ZOLTÁN : A magyar népzene 337 sz. (Nyitracsehi, 1909.)

MNT. I. 888. (= KODÁLY ZOLTÁN : A magyar népzene 43. o.)
(Barslédec, 1907.)

Lemezsám : AP. 1674g).

A szövegek fonetikai revízióját Pál Máté végezte.

Szlovákiai tartózkodásom alatt — mint már említettem — nemcsak a Nyitra megyei magyarok között voltam, hanem elfogadtam a pozsonyi Szlovák Tudományos Akadémia egyik néprajzi kutatócsoportjának meghívását és a Felső-Garam völgyében néhány napot velük töltöttem. Štefan Tóth néptánckutató, Oskár Elschek népzenekutató és Slavomir Motaj hangmérnök társaságában az utat a Tudományos Akadémia Zenei Intézetének gépkocsiján tettem meg. A gépkocsiba beépített magnetofon és az annak zavartalan működését biztosító áramforrás lehetővé tette azt, hogy bárhol készíthessünk felvételeket. Kihasználva a kedvező időjárást Helpa és Švermovo (Telgart) községekben a fiatalság által máig megőrzött, régi hagyományos népi táncok filmezésére került sor. Ezzel egyidőben a táncok zenéjét magnetofon szalagra is vettük. A zenét a helybeli cigányzenekarok szolgáltatták.

Nehezen tudnám felsorolni e néhány nap minden élményét. Felejthetetlen volt a festői en szép környezet. A 2000 méter magas Királyhegy zord sziklái és hatalmas fenyvesei, a rohanó, kristálytiszta vizű, még csak alig 1—2 méter széles Garam partján elterülő rétek, a csupa fából és kőből épült házak, a színpompás népviseletben járó falusiak. (Hat egymás melletti község mindegyikében más a népviselet.) De nem kevesebb gazdagsággal bonta-

kozott ki e rövid idő alatt a felső-garami szlovák falvak népzeneje is. Nem lehet elfeledni a feszes, gyakran szinkópált ritmusú, líd kvartos táncdallamokat, vagy a völgyekben és a hegyoldalokon messzehangzó hosszan elnyújtott két-szólamú szénagyűjtő dalokat.

A szlovák kollégák gyűjtési és rendszerezési módszere nem azonos a miénkkel. Helyszínen — hogy minél több időt takarítsanak meg — nem jegyzik le sem a dallamokat, sem a gyűjtött dalok szövegeit, csak magnetofon felvételeket készítenek róluk. Ha az otthoni lehallgatás alkalmával aztán valami kétséges marad, azt a legközelebbi helyszíni gyűjtéskor tisztázzák. Ennek a módszernek — véleményünk szerint — az a hátránya, hogy nem fordít kellő gondot a dallamok különböző változatainak megfigyelésére és összegyűjtésére. Egyszer elhangzó, pillanatnyi formát rögzít s mellőzi az egy énekes ajkáról elhangzó dallamvariánsok helyszíni tanulmányozásának lehetőségét.

Bár a Szlovák Múzeum épületében jól felszerelt saját laboratóriumuk van, a magnetofon szalagokon levő dalokat — valószínűleg anyagihiány miatt — egyelőre nem teszik át lemezre.

A népzene gyűjtésben és az anyag kiadásában szorosan együttműködik a pozsonyi Tudományos Akadémia és az Egyetemi Zenei Intézet. Előre megbeszélt tervek alapján, egymás között felosztva a gyűjtendő anyagot, sorra látogatják Szlovákia azon vidékeit, ahol eddig még nem volt népzene gyűjtés. Vannak olyan területek, amelyeknek népzenejéről még semmi adatuk sincsen és mindaddig, amíg ezeket a gyűjtéseket el nem végzik, nem tudnak a szlovák népzeneről teljes képet alkotni. Még kevésbé kiadni a miénkhöz hasonló egyetemes szlovák népzenei gyűjteményt. Számos új kiadványuk van már, ezeknek nagyobb része azonban nem zenetudományos igényű. A Slovenské Ľudové Piesne kiadásra kerülő harmadik kötete már zenei rendszerezéseket is tartalmaz majd. Nagy örömmel értesültem arról, hogy rövidesen megjelenetik Bartók Béla szlovákiai gyűjtésének náluk levő anyagát is.

Befejezésül köszönetet mondok mindazoknak, akik elősegítették a kutatóút megvalósulását és biztosították annak eredményességét. Köszönöm az énekesek fáradságát, azt, hogy munkájukat megszakítva időt szántak az éneklésre és hogy olyan kedves vendégszeretettel fogadtak. Köszönöm a Szlovák Tudományos Akadémiának, hogy a dalok felvételéhez szükséges gépi berendezéseket rendelkezésemre bocsátotta. A zoborvidéki tanító és plébános uraknak, hogy segítettek a jó énekesek kiválasztásában. Külön köszönet jár Oskár Elschek pozsonyi népzene-kutatónak, aki időt és fáradságot nem kímélve sietett mindenben segítségemre.

Vikár László

Balla Lukácsné, Molnár Anna
ghymesi énekes

Varga Andrásné, Andrasko Jozefina
ghymesi énekes

Bányi Antalné, Reczika Teréz
ghymesi énekes

Varga Józsefné, Balla Veron
ghymesi énekes

Székely Ferencné, Dubay Mária
barslédéci énekes

Fülöp Imréné, Gál Monika
bédi énekes

Barsléceci asszonyok ünnepi viseletben

„Sárho gyűjjön, hozzon melegét...”

AZ AKADEμία LEVÉLTÁRA

(a M. Tud. Akadémia Könyvtárának Kézirattárában.)

Százharminchárom éves Akadémiánk régi irattára csak nemrégiben vált használhatóvá. Sajó Géza, az 1936—40 közti években e Levéltár kezelője, Az akadémiai Értesítő 1940-i kötetében ismertette ugyan rendezői munkája eredményét,¹ ámde akkor még nem is sejtett mértékben bővültek azóta e közlés adatai. Az Akadémia *első harminc évének* levéltári anyaga ekkor, 1940-ben még csak kis töredékében volt ismert. Az első akadémikusok levelein, tagajánlásain, bírálatain kívül azonban ennek sokszorososa került elő 1949—50 telén az akadémiai palota nagy átalakítási munkálatai megindulásakor, a pince-raktárak egyikéből.

Az 1880-as években valaminő nagyobb irodai átrendezés és festés során a padlózott pincerészbe szállított s aztán a bútortörmelékek közt otffelejtett iratok jórésze azonban elpusztult, különösen a nyirkos padlón és falak mellett elhelyezett kötegek. E megpenészedett csomagokat semmiképpen sem lehetett megmenteni. Ámde így is jelentős mennyiségű s értékben fel sem becsülhető papírokat találtunk és konzerváltunk. Miért oly nagyértékűek ezek, az Akadémia első fél évszázadából eredő iratok? Főleg azért, mert az akadémiai élet s könyvkiadás, ügyvitel stb. adattömegein kívül rengeteg sok ismeretlen adatot tárnak elénk a magyar tudomány- és irodalomtörténet köréből.

A levéltári anyagot éveken át fertőtlenítettük, szárítottuk s minthogy az akadémiai iratok közé *Kisfaludy-társasági folklore-gyűjtemények* is keveredtek, mégpedig több mint tízezer lapnyi mennyiségben, így ezektől is el kellett különítenünk saját anyagunkat.²

Az akadémiai levéltári anyagot kéziratlaponként csoportosítottuk, külön választva az akadémiai tagok kézíratait a gazdasági, pénzügyi természetű aktáktól s mások, nem-akadémikusok beadványaitól. Az előkerült *több mint harmincezer*, 1825—1880 közötti iratnak mintegy *fele* egyáltalán iktatva sem volt s így ezt a munkát is el kellett végezni. Ezeken kívül a most már tüzetesen számbavett s átnézett alapítványi és pénzügyi akták száma *további húsz ezer*, az említett évkörből. Ezek is immár időrendben, illetőleg a nyugtákat aláírók ABC-rendjében használhatókká váltak.

¹ *Ak. Ért.* 1940: 360—369. l. — Az addig ismert s általa rendezett 6000 db főtitkári irattári aktát nagy gonddal iktatta s bizonyos szak-csoportosításban mutatózni is kezdte.

² Arany László szerkesztette Gyulai Pállal együtt a Kisfaludy-Társaság *Népköltési Gyűjtemény-sorozatát*, s így kerültek e kéziratok az Arany-lakás közvetlen szomszédságában levő főtitkári irodába, — onnét pedig kb. 1885 után, özv. Arany Jánosné elhunytá s fiának innét elköltözése után a mélységes akadémiai pinceraktárakba.

Az 1881 utáni főtitkári irattár fönt, a hivatali szekrényekben maradt s ezek aránylag kisebb hiányokkal ma is együtt vannak, a második világháború kisebb-nagyobb kártevéseit leszámítva. Így ezek 1949-ig megfelelő évi indexeikkel (1891-től 1949-ig csupán, mert 1881—1890-ből elvesztek, vagy talán még nem is készítették ilyen ABC-s indexeket), mutató-köteteikkel kiegészítve most is elérhetők. A hiányzó 10 évről és természetesen legelső sorban az Akadémia *első félszázadáról* is elkészítettük a névmutató cédulák tízezeit. Mondanunk sem kell, hogy ebből az időből nemcsak hogy iktatókönyv, de még kevésbé mutató(Index)anyag sem maradt fenn.

Az utóbb említettekkel s a gazdasági, pénzügyi aktákkal együtt immár több mint 120 000 darabra tehető irat-tömegből, kiváltképpen az első félszáz évből, a magyar irodalom valamennyi klasszikusának kéziratai — az egy Petőfit kivéve! —, továbbá világszerte ismert tudósaink, úttörő kutatóink egész sorának levelei, bírálati nyugtái és tagajánlásai, önéletrajzai stb. várnak tudományos feldolgozókra. Ezekből az iratokból nemcsak külföldi tudományos kapcsolataink, idegen akadémiákkal való szoros kiadvány-csere ügyeink derülnek ki, hanem igen sok esetben meglepő állásfoglalásokra és az első akadémiai tagoknak akkor észre sem vett, vagy félreismert, félbemaradt munkaterveire és aprólékos életrajzi adataira, körülményeire is fény derül.

Hogy mentől világosabb képünk lehessen az Akadémia első félszázados adminisztratív és tudományos életéről, személyzeti beosztásáról, röviden szólnunk kell ezekről is, mielőtt a forrásanyagul immár kutató tudósaink és tudósjelöltjeink rendelkezésére álló *Levéltárunk* részletes ismertetésébe fognánk.

Az 1830—40-es években még *Magyar Tudós Társaság* néven működött Akadémia 1845 után már nemcsak együttes ülésekben, hanem a *hat tudományos szakosztály* külön-külön tartott ún. *kisgyűlésein* vitatta meg a bemutatott dolgozatokat s határozott a kiadandó művek felől. Ekkoriban a hat szakosztály (egészen 1870-ig, az újabb Alapszabályokig) még a következő volt: 1. Nyelvtudományi, 2. Filozófiai, 3. Történetírási, 4. Matematikai, 5. Törvénytudományi, 6. Természettudományi, mindegyik élén az ügyeit intéző osztályjegyzővel. Az egy-két havonként tartott összességi megbeszéléseket is a „kisgyűlések” sorába vették.

Az évenként egyszer tartott *nagy-gyűlések* és a háromévenkénti elnökválasztó, ún. „Elegyes ülések” mindenkor zártkörűek voltak. Sőt eleinte még a kisgyűlések, felolvasó ülések is. — csupán az 1848-as forradalom vívmányaként lettek nyilvánosak ezek az osztályülések és később, 1870-től kezdve az „*összes ülés*”-nek nevezett osztályközi, teljes ülések is, amelyeken gyakran közérdekű felolvasások s az elhunyt tagokról emlékbeszédek is hangzottak el. Egyébként 1870-től a régi hat szakosztályt háromra vonták össze, s így is működött az Akadémia az 1945-i felszabadulásig. Azután emelték négyre az osztályok számát.

Az évenként tartott *nagy-gyűlés*ben választottak új tagokat, döntöttek a jutalmakról s tűztek ki új pályakérdéseket az alapítványok időközi kamataiból. A nagygyűlés utolsó napján tartott „*Köz-ülés*”-ben 3—4 felolvasás (közérdekű témáról) és főtitkári beszámoló volt szokásban, midőn a „titoknak” (= főtitkár, 1870 után) beszámolt az Akadémia múltévi működéséről, elparentálta az elhunyt tagokat és üdvözölte az újakat, átadta a pályadíjakat nyertek jutalmát stb.

Az ügyvitelt az *elnök* (= elől-ülő, praeses) és helyettese, a *másodelnök* mellett, akiket akkoriban még 3 évenként választottak, — az élethossziglan

választott *titoknok* vezette. A titoknok irányítása alatt dolgoztak: az ülési jegyzőkönyvek vezetésére választott jegyző (levéltárnok),³ továbbá a hivatal írnokai, nyomdai javítnokai (correctorok), az épület gondnoka, az akadémiai ügyész és pénztárnok, sőt az első harminc év alatt még a Könyvtár személyzete is. Később, 1875-ben külön Könyvkiadóhivatalt is szerveztek, szintén a főtítkár közvetlen felügyelete mellett. Az adminisztratív személyzet száma félszázad alatt négy főről tizenkettőre növekedett s 1865 után *Könyvtárunk* két könyvtárnok és a Kézirat- és Éremtár vezetője mellé már két „szolgát” is kapott az egyre növekvő kutató-igények kielégítésére.

Az akadémiai tagok száma a következőképpen oszlott meg: a 25 tagú *Igazgató-Tanács* a volt alapítók családtagjaiból, leszármazottaiból s néhány kiérdemesült tiszteleti tagból állott: feladata az anyagi ügyek és tisztviselői kinevezések irányítása, ellenőrzése volt s az egész Akadémia költségvetésének megbeszélése, számviteleinek ellenőrzése. A legelső igazgatósági tagokat még a pozsonyi országgyűlés nevezte ki 1830-ban s ezek választották meg a *legelső rendes tagokat*. Később aztán ezeket és a tiszteleti, levelező s külföldi tagokat is az *évenkénti nagy-gyűlés* választotta, életük végéig.⁴

Az első ilyen nagygyűlést 1831 februárjában tartották, ekkor kezdte meg tulajdonképpen tudományos működését az Akadémia! Ekkor tűztek ki jutalomdíjakat, létesítették az első négy szakbizottságot: a nyelvészeti, jutalomkérdési, Évkönyv-szerkesztő és folyóirat-szerkesztési bizottságot, amelyek aztán 120 év alatt éppen húsz további szakbizottság követett. Ezek némelyikének egész jelentős méretű, külön irattára s ügyvitele volt és ezekből az iratokból jó rész fenn is maradt. Pl. a *Történeti Bizottság* több száz kézirat-kötegnyi oklevél-másolati anyaga és levelezése ma is egyik legértékesebb forrásgyűjteményünk.

Vegyük most sorra az *Akadémiai Levéltár* anyagát:

I. Ülési jegyzőkönyvek:

Az ismertetett különféle elnevezésű akadémiai ülések legtöbbször gondos jegyzőkönyveket vezetett a jegyző vagy a titoknok (s ebben különösen Arany János vezetett). Ülés-fajták szerint csoportosítva immár a következő, *elsőrendű forrásjellegű* akadémiai ülési jegyzőkönyveket őrzi Kézirattárunk,

³ Legelső volt *Czuczor Gergely*, utána Schedel F., Szalay László, Csengery A. stb.

⁴ Első ízben 24 tiszteleti és 42 rendes tagot választottak (I. rendes tag Kisfaludy Károly volt!) és ezek együttesen választották 1831. febr.-ban, az első nagy-gyűlésben, a továbbiakat; és néhány *külföldi és belföldi levelező tagot*. Ezek létszáma akkor még nem volt alapszabályban megszabva.

Az elmúlt ötnegyed század alatt, 1950-ig *összesen több mint 1600 tagja volt Akadémiánknak*; ezek közül akkor életben volt még 220 belső-tag, s mintegy nyolcvan külföldi, akikről persze még pontos életbenléti adatok nem lehettek. Az addig, 1950-ig elhunyt akadémikusok száma 1300. Közülök mintegy 700-nak *gyászjelentéseit*, halálhírukról szóló egykorú lapkivágásokat stb. sikerült felkutatnunk, részben éppen az Ak. Levéltár papírjai között s így most ezek is, betűrendbe rakva, a Kézirattár egyéb gyűjteményeivel együtt az életrajz-írók, kutatók rendelkezésére állanak.

Az 1869. évi nagy Alapszabály-átdolgozás után megszabott keretekben választották a tagokat, így pl. 1870-ben a *taglétszám* a következő volt: Ig. Tanács-tag 25, rendes tag 42 és levelező tag 165. A kül-tagok (külföldiek) száma nem volt megszabva, átlag 15–20-at szoktak osztályonként megválasztani. Így a három szakosztálynak pl. 1870-ben 74 k. tagja volt.

valamennyit gondosan beköttetve, feliratokkal ellátva ; sőt némelyiknek még eredeti vázlatait is beköttettük, különféle eltéréseket mutatván a letisztázottak szövegétől :

1. *Igazgatósági ülések*, 1830. nov. 27-től (Pozsony) 1949. novemberéig. (Teljes sorozat!)

2. *Nagygyűlési és elegyes ülési jegyzőkönyvek*, 1831—1916-ig hiánytalanul, csupán 1917—1920-as évek „összes ülési” anyagához kötve a nagygyűléseké is; majd 1921—1929-ről mindkét féle hiányzik az összes ülési jegyzőkönyvekkel együtt, melyek a második világháború utáni zavarokban elvesztek.

3. *Kisgyűlési jegyzőkönyvek*, 1831—1869-ig, teljesen hiánytalan sorban ; sőt 22 kötetben a legtöbb kisgyűlési fogalmazvány is előkerült s ezeket is beköttettük. (Pl. Döbrentei, Toldy, Szalay, Arany stb. kézírásában!)

4. *Összes-ülési jegyzőkönyvek* : 1870—1949-ig, kivéve az előbb említett 1921—1929. évi elveszetteket.

5. *Osztálygyűlési jegyzőkönyvek* : I. osztály, 1870—1949., kivéve a világháború következtében elvesztett 1910—1916. és 1924—1936. éveket. A II. osztály jegyzőkönyvei 1870—1946-ból, s a III. osztályé 1870—1949. évekből hiánytalanul megvannak, szintén beköttetve.

6. *Bizottsági ülések jegyzőkönyvei* :

a) Történeti Bizottságé 1859—1949.

b) Hadtörténeti Bizottságé 1909-től 1944-ig,

c) Archaeológiai Bizottságé 1858-tól (hiányosan) 1940-ig,

d) Nemzetgazdasági és statisztikai bizottságé 1860-tól,

e) Nyelvtudományi Bizottságé 1860-tól,

f) Irodalomtörténeti és klasszikus filológiai biz. igen töredékesen, különböző évekből.

g) Jogtudományi Bizottságé szintén töredékesen, 1929-től,

h) Matematikai és természettudományi Biz. (hiányosan) 1860—1949.

i) Római magyar történeti Bizottsági 1913—1942-ig.

k) Könyvkiadó bizottságé 1875-től,

l) Könyvtári Bizottságé 1865-től,

m) Pénzügyi és építési Bizottságé 1860-tól,

n) Coopération Intellectuelle (nemzetközi szellemi együttműködés magyar bizottságai) jegyzőkönyvei, szintén töredékesen 1925—1936-ból.

II. Vegyes tartalmú iratkötegek :

1. *Elöl-ülői levelek* fogalmazványai, Döbrentei Gábor és Toldy Ferenc kézírásában, 1831—1839. évekből, két kötetben.

2. *Alapítólevelek kivonatai* s alapítványi jegyzékek, két kötetben.

3. *A Tudós Társaság üléseiről* hírlapokban megjelent közlések másolatai, 1830 novemberétől 1841-ig, két kötetben.

4. Akadémikusok bejelentései a *nyomdai termékekről*, 1831—35-ből. Talán nem árt kiemelnünk, hogy ez utóbbi nyomdatörténeti s általában bibliográfiai szempontból mily értékes gyűjtemény. Nemkülönb az előbbi : az ülésekről az első akadémiai években a hírlapokban közölt híreknek az írnokok által kimásolt szövegei, melyek ma már szinte sehol meg nem kaphatók (mint magam is meggyőződtem néhányról), még az Orsz. Széchényi Könyv-

tárban sem. Így e két kötetben összegyűjtött *hírlapi cikkmásolatok forrásértékűek* — Az eddig felsoroltakat mind bekötöttük.

5. *Akadémiai pályakérdésekre* küldött kéziratok művek, 1831—1948-ból. A több mint kétezer, jelíges kézitról (szerzők ismerete híján) csupán cím szerinti katalógus készült s egyelőre időrendi sorrendben állítottuk fel a nagy mennyiségű anyagot.

6. *Kiadó-vállalati közlésre* benyújtott kézírásos művek az 1930—1948. közti évekből. Ezeknek is van cím és szerző szerinti katalógusuk.

7. A *Vigyázó Ferenc-féle birtokok* és bérházak kezelési aktái, tervrajzai, 1928—1946-ból, köztük több eredeti régi birtok- és adóív, szerződés; akadémiai gazdasági és jogi bizottsági jegyzőkönyvek, ügyészi jelentések stb. — Sajnos azonban ezt az ügyészi és birtokkezelői irattárat az akadémiai gondnokság és a Könyvtár 1950. évi vezetője kiselejteztette, úgyhogy ami véletlenül megmenthető volt ebből a jelentős anyagból (pl. eredeti birtokívek, térképek, ügyészi jelentések), azt is csak az akkori könyvtárigazgatóval való erőyes szembenállásom eredményezte. Tömerdek eredeti cselédszerződés és bérleti, haszonbéri elszámolás, eredeti szerződés, parcellázási rajz és számadás került azonban akkorra a kazánházba...

III. Naplókönyvek iktatók:

Nemcsak kiegészítője, hanem a rendezési munkáknál pótolhatatlan, időrendi segédkönyvei Akadémiai Levéltárunknak a következő kéziratok kötetek:

1. *Iktatókönyvek* 1859—1949-ig, kivéve az 1880—1885. évi elveszett sorozatot. Ámde ezeknek az aktáit is éppúgy pótlólag iktattuk, mint az 1825—1858. évekeit.

2. *Pénzügyekre* vonatkozó naplók, főkönyvek, alapítványi kimutatások, házipénztári és építkezési pénztárkönyvek 1831—1949. évekről.

3. *Iratmutatók* = *Index-könyvek*. 1891—1949-ig. Ezt megelőzőleg semmiféle mutatókönyv nem volt, vagy ha volt is, mind elveszett, úgyhogy ezeket több évi munkával kellett pótolnunk. Az általunk iktatott darabokról éppúgy, mint az 1859—1880 közti iktatott aktákról mintegy *harmincezer név- és tárgy-mutató cédula* készült, közte az Akadémiára került 1817—1825. évi *Marczibányi-féle* alapítványi iratok cédulái is. Ezek a 15×5 cm-es méretű kis mutató-cédulák most már valamennyi, föllelhető, 1817—1890. évi akadémiai iratról tájékoztatnak, megfelelő dobozokba rakva, betűrendben.

IV. Levéltári anyag:

Az anyag túlnyomó részét természetesen a titoknok- főtitkári levelezések, akadémiai tagok bírálati, önéletrajzok és szakvéleményei, jutalmi jelentései, végül az Akadémiához küldött beadványok tízezrei alkotják. Mindezek háromféle méretű, háromszázötvenöt dobozban vannak elhelyezve az Akadémiai Könyvtár Kézirattárában.⁵

Az akadémikusok, vállalkozó iparosok és különféle kereskedők, valamint a szolgazemélyzet s írnokok stb. *nyugtáit* 26 nagy dobozban helyeztük el (mintegy 15 000 számla-nyugtát), továbbá az *akadémiai palota építkezésének*

⁵ Az 1825—1860. évi akták régi barna, álló dobozokban, 1861—1880-iak újonnan készített, sárga színű, ívméretű dobozokban s végül 1881—1949-ből a hosszában kettéhajtott akta méretének megfelelő téglány-alakúakban!

gyűjtőíveit s magának az építésnek számláit 12 nagy kötegben, az *alapítványi és ügyészi iratanyagot* kb. négyszáz iratesomóban gyűjtöttük össze. — Az akadémiai házipénztár ügyvitele csak 1869-ig tartott, s ekkor az egész könyvelést és pénzkezelést a Magyar Földhitelintézet vette át, az új Alapszabály s ügyrend értelmében. Ezután már csak kisebb irodai s gondnoki házipénztári keret volt, saját pénzkezelésünkben. Így tehát csak 1869-ig találhatók az igen becses *eredeti nyugták*, pl. olyanok kezétől, mint Kazinczy, Kölesey stb. más, legelső akadémikusaink, vagypedig többszáz Toldy F. — Szalay László-, vagy Arany János féle kiutalási jegyzék. utalványozás. A *Földhitelintézet* aktacsomói 1945-ben mind elpusztultak, rendkívüli kárára akadémiai történetünknek is.

Hogy pedig mit jelenthetnek a holt betűk kb. száz-százharminc év múlva, ennek illusztrálására elegendő csak futólag áttekintenünk a Levéltár kincsei közül, az *Akadémia első félszáz évéből*, a következő legfontosabb három kategóriát. Ebből is láthatjuk, kiktől és milyen természetű kéziratok találhatók.

1. Tartalmuk szerint legértékesebbek az *akadémikusok által írt bírálatok*, különféle kéziratoss vagy nyomtatott művekről, egyes pályakérdések kapcsán. Ilyen kéziratunk, — túlnyomó részben kiadatlanul, egyelőre még az ismeretlenség homályába rejtve! — csak e félszáz évnyi időszakból — 271 akadémiai tagtól, mintegy *kétezer lapon* található. Legtermékenyebb elmék: Vörösmarty, Bajza József, Toldy Ferenc, Bugát Pál, Döbrentei, Czuczor, Horváth Cyrill, Győri Sándor. Némelyiküktől, mint pl. Vörösmartytól hetvennél több bírálatunk maradt fenn!

A megbírált pályamunkák között persze akad sok silány, ma már sem tárgyánál, sem szerzőjénél fogva említésre sem méltó fércmű. de a kéziratok nagyobb részben előbb-utóbb mégis csak nyomtatásra kerültek, s így nem közömbös, hogy a tudomány-történet megfelelő lapjaira fölkerüljön az első méltatók, kritikusok neve és véleménye. Viszont igen sok *örökéletű alkotás* legelső ismertetését, méltatását is itt találjuk, amelyeket túlnyomó részben eddig még sehol sem közöltek. Hogy csak néhány ilyen maradandó művet mondjunk, melyet az akadémiai nagyjutalommal vagy más díjakkal tüntettek ki, éppen az itt levő szakvélemények alapján. íme időrendben a következők: a *legelső magyar szótár* Kresznericstől, vagy Vörösmarty, Kisfaludy Sándor, Kazinczy Ferenc, Jósika Miklós. Szalay László munkái, Petőfi Sándor verskötete. Arany különböző művei, Eötvös József és Lőránt, Horváth Mihály, Toldy Ferenc, Fényes Elek, Zsoldos Ignác, Győri Sándor, Vállas Antal, Jedlik Ányos, Petzval O., Pólya József, Hógyes Endre, Thán Károly, Mihálkovics Géza, Zemplén Géza stb. művei a legkülönbözőbb tudományágak köréből. Csak a százharminc év alatt jutalmazott legkiválóbb, ma is értékálló munkák pusztá cím-felsorolása is egész kötetre menne!

2. Igen értékes a *több mint ezer akadémikustól érkezett* s itt található levél és munkaterv, így pl. József nádortól közel száz levelünk van. Döbrentei Gábortól, Teleki Józseftől, Toldytól 40—50 darab. Tíznel többet találunk Kállay Ferenctől, Szalay Lászlótól, Bugáttól, Almási Balogh Páltól, Rómer Flóristól, Horváth Józseftől és Cyrilltól, Czech Jánostól, Edvi-Illestől stb. Ezek a levelek nemcsak akadémiai munkájukról tárnak fel sok új adatot, hanem a múltszázad első felének egész szellemi életéről, a kortársak szerepéről is tájékoztatnak.

Neves külföldi tagok is sokan megköszönték kultaggyá választásukat és ezek leveleiből is megmaradt néhány; hogy csak a legnagyobbakat említsük,

mint : Bunsen, Macaulay, Mommsen, Gladstone, Quetelet, Boissier, Thierry, Virchow, Palaczký, Liebig, Levasseur, Renan, Roscher, Schuchardt, W. Ostwald, Hilbert, Demidoff stb. Ha ezeknek a köszönőleveleknek nem sokkal több is az értéke, mint pusztán írástörténeti, autogramjellegű emlékeké, mégis : le nem tagadható bizonyosságai annak, hogy az Akadémia sosem maradt el a világ élvonalbeli tudósainak megbecsülésében, s hogy önmagát : a Magyar Akadémiát becsülte meg a megválasztásukkal.

3. Az *önéletrajzi feljegyzések*, melyeket az akadémikusok mindjárt megválasztásuk után, a titoknak (főtitkár) körlevelére be szoktak küldeni az Almanach (Névkönyv) részére, nem kevésbé érdekesek, hiszen egész csomó akadémiai tagnak, kikről emlékbeszédet nem tartottak, mai napig fel sem bontották életrajzi önvallomását. Ilyen pedig egész jelentős számban található. Nyilván sok haszonnal fogják forgatni a bibliográfiák mindenkori készítői ezeket a sajátkezü tájékoztatókat, sok kiadott és készülő kézirat-jegyzékükkel.

Az újabban, nyolc évvel ezelőtt napfényre került anyag mennyiségi szemléltetésére táblázatos összeállítást készítettem :

Év	Ismert darab 1940-ig	Ma meglevők száma	Év	Ismert darab 1940-ig	Ma meglevők száma
1825—30.	10	18	1850.	3	83
1831.	93	113	1851.	22	83
1832.	217	250	1852.	13	82
1833.	142	172	1853.	7	113
1834.	114	192	1854.	8	59
1835.	119	176	1855.	20	147
1836.	152	344	1856.	20	146
1837.	138	234	1857.	8	153
1838.	104	217	1858.	41	281
1839.	133	323	1859.	303	715
1840.	155	327	1860.	278	563
1841.	134	300	1861.	336	546
1842.	133	263	1862.	361	771
1843.	138	266	1863.	205	535
1844.	132	210	1864.	17	341
1845.	152	239	1865.	42	932
1846.	108	210	1866.	26	433
1847.	161	392			
1848.	65	131			
1849.	2	14			

Az 1867-től 1878-ig terjedő időszak-
ból valamennyi,

— több mint tizenötezer — jegyzőkönyv és akta az említett 1949—50. évi télen került elő, közte *Arany János főtitkári levelezése*, több mint négyezerszáz sajátkezü fogalmazványa és 339 jegyzőkönyve!

Végül talán nem érdektelen néhány adat arra nézve, hogy az Akadémiai Levéltár anyagát eddig kik használták tudományos munkáikhoz? Már a „lelet” rendezése, szétválogatása közben bemutattuk a népzenei gyűjtésre vonatkozó legelső adatokat Kodály Zoltánnak és több munkatársának (Kerényi György, Kiss Lajos stb.), kik a nagy népzenei kiadványsorozat létrehozásán fáradoznak, s műveikben hivatkoznak is több helyütt Kézirattárunkra. Ugyancsak haszonnal forgatták gyűjteményeinket : Szabolcsi Bence prof. és tanítványai (Bónis Ferenc, Székely András, Várnai P. stb.).

Természettudományi vonalon kutatómunkát végeztek : Marek József, Dudich Endre, Fejér Lipót és aspiránsaik (matem. és természettudományi kutatók), a történettudósok közül : Révész Imre és Váczy Péter akadémikusok, Markó Árpád, Kumorovitz Bernát tan. tagok, Zakariás Sándor és Voit Pál építészettörténészek, — nyelvtudományi téren többször forgatta haszonnal aktáinkat : Gáldi László, Balázs János és Kelemen József, az irodalom-történészek közül : Waldapfel József és Tolnai Gábor akadémikusan kívül Barta János, Brisits Frigyes, Szauder József egy. tanárok, Scheiber Sándor, Vargha Balázs, Varga József, Horváth Károly, Jenei Ferenc, Stoll Béla, Jancsó Elemér (Kolozsvárról), továbbá Vértes András és Törő Györgyi intézeti kutatókon kívül éppen a legutóbbi hetekben sokszor kutatott anyagunkban Misianik János szlovákiai egyet. prof. A folklóre-tudomány művelői közül elsősorban kell említenünk Ortutay Gyula akadémikust s több munkatársát (Katona Imre, Kovács Ágnes stb.), továbbá Csanádi Imrét, Domokos P. Pétert, Pogány Pétert és még sok más, fiatalabb kutatót. Arany-kéziratainkat Törös László nagykőrösi múz. igazgatón kívül sokszor tanulmányozta Keresztury Dezső és legutóbb a nagyszalontai Arany-múzeum igazgatója : Danielisz Ernő.

Mint ebből a kis felsorolásból is láthatjuk, a legkülönbözőbb tudomány-szakok művelői ismerik és évek óta használják e levéltári anyagot. — Abban a reményben, hogy az Akadémiai Levéltárban mások is több-kevesebb haszonnal találhatnak adatokat készülő munkájukhoz, szeretettel várja a többi kutatókat is az Akadémia Kézirattára.

Gergely Pál

LAKÓ GYÖRGY ÉSZAKI-MANYISI NYELVTANULMÁNYOK

Nyelvtudományi Értekezések 8. sz. Akadémiai Kiadó, Budapest 1956. 61 l.

Mikor Lakó György professzor 1952-ben a M. Tud. Akadémia megbízásából háromhónapos tanulmányútra indult a Szovjetunióba, hogy az ott folyó finnugor nyelvészeti kutatásokkal közelebbről is megismerkedjék, természetesen nem tervezett és nem is tervezhetett speciális, valamelyik meghatározott finnugor nyelv alapos megismerését célzó tanulmányokat, és így nem is sejthette, hogy az úti terve szerint Leningrádban töltendő néhány nap alatt alkalma nyílik majd arra, hogy behatóan foglalkozzék a manyisi nyelvvel, és még kevésbé gondolta volna, hogy egész tanulmányútjának egyik, sőt talán legértékesebb eredménye egy manyisi nyelvtan lesz.

Szerencsés véletlen volt, hogy a leningrádi egyetemen éppen akkor végezte egyetemi tanulmányait a manyisi származású és Szigva vidéki szülőfalujának nyelvjárását kitűnően beszélő és ismerő E. I. Rombangyejeva (akinek azóta egy terjedelmesebb orosz—manyisi szótára jelent meg), és hogy Lakó a finnugor tanszék vezetőjének, A. I. Popov professzornak a közvetítésével Rombangyejevát meg tudta nyerni tanítójául, nyelvmesteréül. Hogy azután ezeknek az oly rövid ideig (összesen 11 napig) tartott tanulmányoknak az alapján Lakó György el tudta készíteni az „Északi-manyisi nyelvtanulmányokat”, ezt a kitűnő nyelvtant, nyelvtudományi irodalmunknak ezt a jelentős és értékes eredményekben gazdag termékét, azt Lakónak nagy tudása, éleslátással párosult alapossága, rendszeressége, kiváló megfigyelőképessége, tervszerű és céltudatos munkája, erős kritikai érzéke és különösen a saját munkája eredményeinek kiértékelésében megnyilvánuló óvatossága tette lehetővé.

Sebtében kellett munkaprogramját összeállítania, de a manyisi nyelv egész hangtani és alaktani rendszerének megismerésére irányuló munkájába beillesztette és munkája közben állandóan figyelemmel kísérte a manyisi hang- és alaktan vitás problémáit, így pl. az *ē* vagy *ē*, az *š* vagy *š*, MUNKÁCSI *a*-je hangértékének kérdését stb.

De bármennyire céltudatos és lelkiismeretes alapossággal végezte is Lakó a munkáját, mikor itthon feljegyezéseinek feldolgozására került a sor, anyagában hiányokra, és ellenőrzésre: megerősítésre, esetleg helyesbítésre vagy kiegészítésre szoruló adatokra kellett bukkannia.

És ekkor másodszor is segítségére jött a véletlen. 1954 márciusában újra ellátogathatott a Szovjetunióba és ekkor két napon keresztül újból

átvehette Rombangyejévéval anyagának ezeket a részeit. Betetőzésül pedig nem sokkal utóbb itthon a M. Tud. Akadémia Nyelvtudományi Intézetének fonetikai laboratóriumában hanglemezeiről tanulmányozhatta Rombangyejeva nyelvét, kiejtését és ily módon is tudta feljegyzéseinek helytálló voltát, pontosságát ellenőrizni. Többszörösen átszűrt anyagát végre megnyugodott tudományos lelkiismerettel 1956-ban jelentette meg a Nyelvtudományi Közlemények LVII. kötetében és különnyomatként az itt ismertetett füzetben.

Rögtön munkája elején megállapítja, hogy az általa tanulmányozott nyelvjárás, a szigvai nyelvjárás, általában bizonyos mértékben eltér a MUNKÁCSI, KANNISTO és STEINITZ közléseiből ismert ugyancsak északi (szoszvai) nyelvjárástól. másfelől az általa följegyzett mai szigvai alakok sem azonosak a REGULY és MUNKÁCSI följegyzéseiben szereplő régibb szigvai alakokkal: a mai szigvai nyelvallapot tisztán észrevehető módon és mértékben különbözik a MUNKÁCSI és REGULY gyűjtéséből ismert, 70, ill. 100 évvel ezelőtti nyelvállapottól.

Lakó egyúttal módot keres és talál arra is, hogy a MUNKÁCSI és KANNISTO följegyzései között mutatkozó eltéréseknek nagy részét megmagyarázza. Hangsúlyozza, hogy — amit egyébként minden népnyelvgyűjtő megfigyelt — egyrészt „a nyelv ugyanazon a nyelvjáróterületen belül sem egészen egységes: helyi és egyéni sajátságok tarkítják”, másrészt „ugyanazon beszélő nyelvében is vannak ingadozások”, azonkívül figyelembe veendő, hogy „a szavak, szóalakok hangalakját a mondatbeli összefüggés igen lényegesen módosítja” (7—8. l.). „Teljesen helytelen lenne — fejezi be Lakó ezt a gondolatmenetét — azt várni, hogy a szavak és a szóalakok hangalakja (az egyes hangok hangszíne és időtartama stb.) a mondatban is minden esetben ugyanolyan legyen, mint izoláltan történő kiejtésük esetén. Épp az ellenkező jelenséggel kell számolnunk, s azt állíthatjuk, hogy az olyan feljegyzés, amelyben a szavak és szóalakok mondatbeli hangalakja minden esetben és teljesen megegyezik az izolált ejtés esetén hallható hangalakkal, semmi esetre sem tükrözi híven a nyelv használatát” (8. l.). A KANNISTO és MUNKÁCSI átírása közti különbségekkel kapcsolatban még kifejti, hogy „noha az is feltehető lenne, hogy ugyanazon egyén vagy közösség nyelvében két, keletkezése korát tekintve különböző alak egy ideig párhuzamosan él, mégis [az adott esetben] a két különböző alak előfordulása legvalószínűbben helyi [esetleg egyéni] nyelvjárási különbségek feltevésével magyarázható” (36. l.).

Az eltérések azonban természetesen tévedésen, nem teljesen pontos megfigyelésen is alapulhatnak. Erre a körülményre különösen saját feljegyzéseivel kapcsolatban hívja fel a figyelmet. Bár láttuk, hogy a többszörös ellenőrzés a legnagyobb valószínűséggel biztosítja Lakó anyagának, feljegyzéseinek megbízhatóságát, mégis munkája közben nem egyszer kételyei támadnak ebben a vonatkozásban és ilyenkor ezeket a kételyeit nemcsak hogy nem hallgatja el, hanem ellenkezőleg külön is kiemeli, ezzel is tanúbizonyságát adva emelkedett tudományos erkölcsének, becsületességének, nagy felelősségtudatának. Ismételten hivatkozik arra, hogy egyes jelenségekkel kapcsolatban kevésnek bizonyult az anyaga, és hogy éppen ezért csak fenntartással vonhat le következtetéseket. Így hangsúlyozza, hogy „az általam használt β (= w) jelölésmód... ellenőrzésre szorul” (22. l.), őszintén elismeri a zöngétlen médiák jelölésével kapcsolatban, hogy „előfordulásuk feltételeit nem ismertem fel” (uo.). Az $\bar{e}$ és $\bar{e}$ problémája tárgyalásánál rámutat arra, hogy saját anyaga „ennek a kérdésnek a szempontjából nem elegendő s

nem is elég pontos” (11. l.); valószínűnek tartja, hogy „nem ellenőrzött feljegyzéseim között vannak hibásak” (11. l.), és általában is érzi, hogy „ahogy munkámban haladtam, több és több hangsajátságot vettem észre, illetőleg több ilyen sajátságot tudtam jelölni. Eltérés van 1952-ben és 1954-ben készült feljegyzéseim között is, mert 1954-ben — bizonyos előtanulmányok végzése után — több hangsajátságra figyeltem, mint korábban” (8. l.).

Lakó munkája valóban — ebben a vonatkozásban is — nevelő hatású, követendő mintaképe lehet tudományunk minden ifjú munkásának. De mintaképe lehet minden hasonló tanulmánynak a tárgyalás menetében: ahogyan a hangtanban sorra veszi a hangsúly, hangok és hangjelölés, a magánhangzók kvalitása és kvantitása (első és nem-első szótagban), a magánhangzók kvalitatív és kvantitatív váltakozásai, a mássalhangzók, váltakozásaik és újabb váltakozásaik kérdését, majd ahogyan, rátérve az alaktan tárgyalására, magyarázatok kíséretében bőséges paradigmákon bemutatja a főnévragozást és a rendkívül gazdag birtokos személyragozást (amikor a birtokos is, a birtok is lehet egyes-, kettős- és többes-számú), utána a személyes névmások ragozását ismerteti, végül az igeragozás változatos alakjait sorolja fel (a cselekvő ragozás alanyi és tárgyas paradigmáját a jelentő, feltételes és felszólító módban, továbbá a szenvedő igeragozás példáit). Az alaktani részt az igenevek tárgyalása és két változó tövű ige ragozásának bemutatása zárja le. Külön fejezet foglalkozik a mai manysi irodalmi nyelv írásával, hangjelölésével és ezeket szemelvényeken is szemlélteti. A munka utolsó fejezete a manysi szójegyzék, melyben a szerző (rendszerint KANNISTO vagy MUNKÁCSI adataival összehasonlítva) közli saját gyűjtésének szóanyagát.

*

Lakónak itt ismertetett értekezése már sajtó alatt volt, mikor kézhez kapta STEINITZnek 1955-ben megjelent *Geschichte des wogulischen Vokalismus* c. könyvét; így nagy sajnálatára már nem tudta felhasználni STEINITZ fontos megállapításait. Így pl. a 11. lapon nem tudta figyelembe venni, hogy KANNISTO *ē* és *ẽ* fonémájának a kérdésében STEINITZ véleménye megváltozott (l. *WogVok.* 220; vö. KÁLMÁN BÉLA: *NyK.* LIX., 245.), és nem tudta felhasználni (a 6—7. lapon) STEINITZ megállapításait a hangsúlyról (i. m. 336. l.). Bizonyosan hasznos lehetett volna, ha a KANNISTO—LIIMOLA-féle hatalmas vogul népköltési gyűjteményből (*Wogulische Volksdichtung*) nem csupán a rendelkezésére állott (1951-ben megjelent) I. kötetnek, hanem a később (1955-ben, ill. 1956-ban) megjelent II. és III. kötetnek az anyagát is értékesíteni tudta volna tárgyalásában. De ezek a munkák különben is csak a megállapítások és eredmények egybevetése terén jöhettek volna tekintetbe, Lakó munkájának tulajdonképpen anyagát, saját feljegyzéseit, a szigvai nyelvjárás bemutatását, ezek a munkák természetesen nem befolyásolták volna. Talán egy újabb kiadásban ezeket a későbbben megjelent munkákat is figyelembe tudja majd venni a szerző. És talán módot talál majd annak a persze jól ismert ténynek a közlésére is, hogy — miként a szoszvaiban — úgy a szigvaiban sem maradt nyoma a magánhangzók illeszkedésének.

Szívesen látnók a *mān* 'mi, mink', *mēn* 'mi ketten' nyomatékos alakjaiban jelentkező *nk*-kapcsolat (*mānki* 'mi magunk', *mēnki* 'mi magunk ketten' (37—8. l.) és a *naŋ* 'te' nyomatékos alakjában (*naŋki* 'te magad') mutatkozó *-ŋk-* közti különbség hangsúlyozását (l. még az infinitívusban is; pl. *min̄kβe*

'adni'). (A magyarban csak *ηk* hangkapcsolat van, viszont pl. a zürjénben ismeretlen az *ηk*, *ηg* kapcsolat.)

Örömmel látjuk, hogy az az érték, melyet Lakó munkája jelent, a külföld részére is könnyen hozzáférhetővé vált; a tanulmány német nyelven is megjelent (1. *Acta Linguistica Hungarica* VI, 347—423). A német nyelvű kiadás alkalmat adott a szerzőnek arra is, hogy a magyar kiadásban még megmaradt kevés sajtóhibát kijavítsa, és egy-két helyen lehetővé tett kisebb kiegészítést vagy csekélyebb módosítást is (1. pl. 11., 21., 55. l. — és velük szemben ALH. VI, 358, 371, 415-6.).

*

Lakó György munkája mindössze 61 lapra terjed. Ha ebből levonjuk a bevezetést (6 l.), a szöveg szemelvényeket és a szójegyzéket (10 l.) és a vagy 14 lapot betöltő ragozási paradigmákat, tulajdonképpen csak 31 lap jut a hangtani és alaktani fejtegetésekre, elméleti magyarázatokra, de ez a 31 lap a fejtegetések tömörségével és precizitásával az avatott mester biztos kezére, a nyelvi jelenségek finom érzékű megfigyelőjére és éles elméjű magyarázójára vall.

Ugyancsak nemrég jelent meg KÁLMÁN BÉLA professzor sikerült manyisi chrestomathiája (Manyisi nyelvkönyv. Egyetemi Magyar Nyelvészeti Füzetek. Tankönyvkiadó, Budapest, 1955), amely mint az egyetemi oktatás céljait szolgáló segédkönyv a kezdő egyetemi hallgatót mindenekelőtt megismerteti a legszükségesebb tudnivalókkal a manyisi népről és nyelvről, majd szerencsésen megválasztott változatos szövegek és hozzájuk csatlakozó szójegyzék segítségével képessé teszi őt manyisi szövegek megértésére.

Reméljük, hogy Kálmán Béla és Lakó György füzetei új munkásokat nevelnek a finnugor nyelvtudománynak, olyanokat, akik az obi-ugor nyelvek terén szerzett alapismereteikkel és a tudományos munka módszereinek elsajátításával előbbre viszik, tovább fejlesztik, új eredményekkel gazdagítják majd a finnugor nyelvtudományt.

Fokos Dávid

SÖTÉR ISTVÁN: ROMANTIKA ÉS REALIZMUS

(Irodalmi tanulmányok, Szépirodalmi könyvkiadó, 1956.)

Jó hatszáz oldalas kötet; nagy része négy-öt esztendő termése. Szerzőjét két tulajdonság emeli az irodalomtörténeti tanulmányok íróinak átlagos színvonalára fölé, az egyik: hogy akarva sem tudná elnémítani magában a szépíró. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy stílus-virágokkal próbálja helyettesíteni a tudományos alaposságot, hanem azt, hogy az írói lélek megértésével és megérzésével közeledik a tárgyhoz s így tudja betölteni azokat a réseket, amelyekkel szemben tehetetlen a legbuzgóbb filológus is. Stílus-virágokkal nem él, de azért stiliszta. Hiába is próbál nekem íróművészt megmagyarázni, aki kontár az írás művészetében. Az irodalom történetét a legnagyobb filológiai akribia sem teheti egzakt tudománnyá. Írói látásmód és kifejezőkészség nélkül száraz adathalmaz marad.

Másik jótulajdonsága, hogy ízig-vérig tanár: vagyis az a fajtája a tudósoknak, aki munka közben nemcsak a maga közvetlen tárgyát nézi, hanem körültekintve figyeli, milyen részlet-munkát kellene még elvégezni e tárggyal kapcsolatban s lépten-nyomon témákat, mintegy dolgozatokat ad fel tanítványainak, vagy az ifjabb nemzedéknek. Számontart minden eredményt (nyilván papírviszonyainkra jellemző az, hogy annyszor hivatkozik kéziratban levő munkákra) s így teljes hittel hívhatja fel a figyelmet olyan kérdésekre, amelyeket még tanulmányozni kellene.

Mielőtt magukra a tanulmányokra térnék, hadd mondjam el egyetlen kritikai megjegyzésemet a szépíróra és a tudós professzorra vonatkozóan. Közös gyökérből fakadó hibájuk, hogy túlságosan magukon viselik az elmúlt lustrum bélyegét. Sőtér tanulmányai elavulni nem fognak egyhamar, de mint a francia mondja, „dátumuk” máris van, meglátszik rajtuk, hogy 1951 és 56 közt keletkeztek. Az író nem tudott megenni a kornak — remélhetően rövid-életű — közhelyei nélkül. Csak egyetlen példát hozok fel, mert nem itt van a helye annak, hogy ezzel a már-már rögeszmémé váló tárggyal részletesen foglalkozzam. A hatszáz oldalon legalább negyven mondat kezdődik így: „ugyanakkor azonban”. Napisajtó és tudományos értekezés egyaránt záporoztatja ránk ezt a hosszadalmas, fontoskodó fordulatot, holott papirosban is sokat megtakaríthatna a régi jó, egyszerű és rövid „de, pedig, noha” használatával, hiszen az egyidejűséget, amit hangsúlyozni akar, az igeidők úgyis kifejezik. Az írónak mindenesetre iszonyodva kellene szótárából törölni az ilyesmit, mihelyt közhely-voltát észrevette.

A tudós pedig azt a középkorra emlékeztető divatot vette át a most letűnt évektől, hogy — jóformán mielőtt egy szót is szólna a maga nevében — két-három tekintélyre is hivatkozik. Szerintem éppen elég, ha forrásait, és a tudomány jelenlegi állását ismerteti: a tekintélyt szerezzze meg maga önmagának.

A tanulmányok közt a kötetben első helyre került, legterjedelmesebb és talán legjelentősebb is, a *magyar romantikáról* szóló (1954). Magát a magyar romantikát illetően nemcsak hogy vitázni nem tudnék Sőtér megállapításaival, hanem azt is ki kell mondanom: mindnyájan, akiket ez a kérdés érdekel, az eddig homályban maradt igazságok egész sorának megvilágítását köszönhetjük neki. Bár összegezés-szerűen nem mondja ki — talán a nacionalizmus vádjától félve —, de elemzéseinek során mégis kiderül, hogy a magyar romantika sokkal erősebben függ össze a nemzet sajátos politikai és szociális helyzetével és sokkal kevesebbet vesz át a külföldtől, mint akár a nagy nemzetek romantikusai is egymástól. Hogy egyetlen tényt hangsúlyozzak: a múltbamenekülés egészen mást jelentett Vörösmartynál és Kisfaludy Károlynál, az egzotikumba menekülés egészen mást Vajda Péternél, mint a reakciós szellemű német romantikában. A mi múltba-nézőink a jövőt akarták szolgálni. Az ő romantikájuk idővel természetes módon kapcsolódott a francia romantika realiztikus elemeihez.

A FARKAS GYULÁVAL folytatott, immár elég fölösleges vitát elengedtem volna Sőtérnek, de annál szívesebben láttam volna, ha fölleveníti egy régi magyar irodalomtörténész, BÁNÓCZI JÓZSEF emlékét, aki Kisfaludy Károlyról szóló monográfiájában meglepően közel járt ezekhez a gondolatokhoz.

Ami a tanulmány olvasása közben némileg zavart: az a bizonytalanság, amelyben az európai romantikát illetően egész mai irodalomtörténetírásunk leledzik. A legutóbbi években kollektíve igyekeztek határozottabb állásfoglal-

lásra, de, valljuk meg, kevés eredménnyel. Az eredmények közé tartozik a romantikus emberábrázolás egyenrangú félként való elismerése a realista mellett, ami Sötér Jókai-tanulmányaiban is megnyilatkozik. Ez okulás nekünk idősebb nemzedékbélieknek is, akik hiába tartottuk igazságtalannak Gyulai Jókai-ellenességét, sokban mégis hatása alá kerültünk ítéleteinek. De ilyen részlet-kérdéseket nem számítva, az európai romantika végtelenül összetett kérdései ma sem állnak világosan előttünk. Sötér utalásain is lépten-nyomon meglátszik, hogy nincs általánosan elfogadott tér- és időbeli meghatározásunk különböző nemzetek romantikájáról és annak korszakairól; a múltba vagy egzotikumba, fantasztikumba menekülő, reakciós (folklorisztikájában is reakciós) német romantikáról s ennek megnyilatkozásairól francia és angol területen is; a byroni világfájdalom romantikájáról, Angliától Oroszországig; s az 1830-as, szociálisan száznyolevan fokos fordulatot tevő, a realizmus felé vezető francia romantikáról. Mindez külön-külön hatott a magyar irodalomra is, de — és itt érkezünk vissza Sötér igazságához — együttvéve sem annyira, hogy kilendítette volna ezt az irodalmat a történelmi és szociális körülmények megszabta természetes fejlődéséből.

Érdeemes idéznünk Sötér tanulmányának konklúzióját :

„Láthattuk, miként hasonult át a romantika — nemzetivé a reform-kor legnagyobb költőinek alkotásaiban. Láthattuk, miként igyekeztek túl is haladni a romantikán ugyanők a népiesség és a realizmus felé. Láthattuk, hogy a romantika a liberális középnemesség nemzeti céljainak irodalmi szolgálatát látta el — és idejét múlttá akkor vált, amikor a nemzeti cél igazi megvalósítását immár nem a liberális középnemességtől, hanem a néptől kellett várni. Ami Petőfivel kezdődik, az nem csupán a romantika lejártát, de a liberális középnemesség elégtelenségének beh bizonyosodását is jelenti a nemzeti célok kiküzdésében. Ismétljük : *a magyar romantika nem a valóságtól elfordulás költészete volt, de a romantika ellentmondásossága épp a valóság felé fordultában mutatkozott meg.*

A magyar romantikának hatalmas jelentősége van nemzeti irodalmunk kialakulásában és 1848 előkészítésében is. A magyar romantika áhította az új Magyarországot. De vezetni az úton, az új ország felé vivőn : csak Petőfi tudott.”

Az idézett sorok természetesen vezetnek át az ugyancsak 1954-ből való Petőfi-tanulmányokhoz. Az első — *Petőfi a János vitéz előtt* lényegében arról szól, hogy Petőfi ebben a korszakában már megcsinálja a maga költői forradalmát, de érezzük már szociális forradalmársága csírázását is. Ebből a tanulmányból két részletet szeretnék kiemelni. Egyik a *Helység kalapácsa* értékelése. Valójában nem értem, miért látnak tekintélyes Petőfi-magyarázók is pusztá tréfát ebben a költeményben, holott igen világosan kiolvasható belőle az, amit Sötér kiolvas: a költő harca egy általa halálra ítélt irodalmi irány ellen. A másik kiemelni való a szerepjátszás kérdése körül folyó vita. Minthogy a szónak van valami pejoratív jellege, Sötér helyesen teszi, hogy megvédi ellene Petőfit. De azt gondolom : az egész vita légtüres térben folyik. Szerepet játszik mindenki, aki érzelmeivel, gondolataival kiáll a világ elé, akkor is, ha teljes őszinteséggel és közvetlenséggel adja önmagát. Hogy önmagát adhassa, tudatosítania kell magában önnön jellemét, akárcsak a színésznek az alakot, amelyet eljátszani készül, s keresni a hangot, a gesztust, amely ezt a tudatossá vált jellemet legtökéletesebben kifejezi. A jellem következetességére, állandóságára a költőnek éppen úgy ügyelnie kell, mint a színésznek. Ellenőriznie kell magát : én vagyok-e én, amikor ezt meg ezt, így meg így mondom? Ez a szerepjátszás

nem bűn, hanem erény. Ez Petőfi esete. Kétségtelen, hogy a szerepjátás egyebet is jelentett az őt közvetlenül megelőző, sőt első korszakába is átnyúló romantikus időkben. Költők és olvasók kialakítottak egy általános képet a költőről s ehhez a képhez alkalmazkodni kellett. Még ez sem ment okvetlenül az őszinteség rovására. Vörösmarty és Berzsenyi szentül hitte, hogy lelkileg díszmagyarba kell öltöztetnie, ha verset ír. Díszmagyarban nehezebb természetesen mozogni, mint ingujjban, nyakkendő nélkül, s ez stílusban nagy különbséget jelent, de ki vádolhatná ezért Vörösmartyt vagy Berzsenyit szerepjátással? Ezt a vádat csak azok a költőcskék érdemlik meg, akik valódi egyéniség híján valami divatos lelki jelmezt öltenek magukra.

A *Petőfi a Felhők után* c. kisebb tanulmány plasztikus képet ad a költő „válság-korszakáról”, amelyben a köznemesei reformeszméktől eljut a plebejus forradalom gondolatáig, tudatára ébred vezető szerepének és ezzel kigyógyul a Felhők pesszimista hangulatából is.

Az *Arany Jánosról* szóló tanulmány (1852) — akárcsak a fentebb említett stílus-sajátságok — bizonyos tekintetben „dátumot mutat.” Annak a — szerencsére rövid — időszaknak képét viseli, amikor Aranyt „menteni” kellett, nehogy halhatatlan értékeinek ragyogását homályba borítsa a politikai elfogultság. Ebből a minden dicséretet megérdemlő mentő-szándékból származik a néhány kritikus esztendőben Sötérnek és másoknak az az igyekezete, hogy a reformkorszak és 1848 Arany Jánosából tüzes ifjú forradalmárt faragjanak, elhallgatva azt a véralkatbeli különbséget, amely Aranyt — nézeteik azonossága mellett is — elválasztotta lelkének barátjától, Petőfitől. Pedig milyen szép és lelkesítő a kendőzetlen igazság: az, hogy ez a koravén, önmagában sem bízó, félénk, szerény ember a maga módján utána indul a tüzes ifjúnak, s az epikus folyású, lassú menetű Toldival ugyanazt a szociális lépést teszi meg, amit Petőfi a János vitézzel!

A rezignált Arany minden felhalmozott keserűségével soha nem csinált volna forradalmat, s a Beállottam a Bocskay-csapatba vagy a Nép barátja eikkei a legnagyobb jóindulattal sem állíthatók Petőfi forradalmi írásai mellé. De mi szükség is lenne (ma már) erre a szépítgetésre? Nem szebb-e maga az igazság, a rezignált „öreg” kiállása a forradalom mellett?

Alighanem e mentő célzat teszi némileg aránytalanná a tanulmánynak azt az igen értékes részét, amely a forradalom utáni Arany költészetével foglalkozik. Szépek és éppen nem fölöslegesek azok az elemzések, amelyek az 50-es évek balladáinak rejtett politikai értelmére világítanak rá. Ugyancsak nem fölösleges az Őszikék értékének kiemelése. A lírikus Arany máig sem foglalta el méltó helyét a köztudatban. De ilyen — címe szerinti általános jellegű — tanulmányban hiányolnunk kell azt, hogy Sötér kurtán intézi el a Gondolatok a békekongresszus felől sokrétű tartalmát (szociális mondanivalójára sem utal) nem beszél a Nagyvidai cigányokról, s a 60–61-es nagy verseket egyszerűen átugorja: nem tekinti feladatának, hogy az öregkori balladák új stílusáról szót ejtsen stb. A Szondi két apródja elemzője sok figyelemreméltót, mondhatott volna nekünk mindezekről, ha a mentőszándék nem korlátozza mondanivalójának megválasztásában.

A *Madách*-tanulmány sokatmondó dátuma 1955. Menteni kellett Madáchot is. A tanulmány átfogóbb, mint az Aranyról szóló. Egész életével és művével magyarázza Madáchot, amire Palágyi Menyhért óta nem igen vállalkozott az irodalomtörténet. Újszerű és eredményesen végigvitt gondolata Sötérnek, hogy előtérbe állítja és szembehelyezi Luciferrel a Föld szellemét, ebben és

Éva anyaságában látva a materializmusnak azt a fajtáját, amellyel Madách meg tud békélni. Így juttatja el annak az Arany-emlegette „magasb harmóniának” felismeréséhez, amely átsegíti történelemlátásának (nagy ember és tömeg) pesszimizmusán. Igen gondolatébresztő és sok mindent helyesen megvilágító tanulmány ez s a maga idejében bátor cselekedet is volt. Ha helyünk engedné, érdemes lenne bővebben foglalkozni vele.

A *Vajda-tanulmány* (1955) voltaképpen Komlós Aladár könyvének impozáns terjedelmű és alaposságú bírálata, de egyben teljes egységbefogása is Vajda költői és politikai művének, emberi sorsának és egyéniségének. Ez az egységbefogás, egységes látás a tanulmány legfőbb érdeme. Minél több filológiai adattal dolgoznak irodalomtörténet-íróink, annál nagyobb a veszedelem, hogy az adatok sokaságában elvész az ember. Nagyon szép, ahogy Sötér egybekapcsolja Vajda politikai és szerelmi magányosságát. Ahol Komlós-sal Vajda 48-as meggyőződésének revíziójáról vitatkozik, ugyancsak a maga egységbe-látó álláspontját képviseli. Anélkül, hogy a döntőbíró szerepét arrogálnám magamnak olyan kérdésben, amellyel mindkét fél alaposabban foglalkozott, mint én: általános, költő-lélektani megfigyeléseim és Vajda egyéniségéről alkotott képem alapján azt hiszem, hogy a vitában Sötérnek van igaza. — Örülök végül annak a közös megállapításuknak, hogy Vajda pesszimizmusa csak kritikai magatartás. Nem szabad ugyan megfélemlenünk ennek a pesszimizmusnak egyéb, jól ismert, hangulati és látszólag filozófiai elemeiről sem, de azért nem szabad pesszimistának elskatulyáznunk azt az embert, akinek „plebejus hazafisága” magányosságában is kapcsolatot jelent nemzetének legnagyobb részével s harci kiállása bizonyítja, hogy érdemesnek tartja a közösség érdekében végigvinni a maga küzdelmeit. A pesszimizmus az élet hiányos, egyoldalú látására vall. Olyan magasról, ahová Vajda költészete emelkedett, látni kell a dolgok másik oldalát is. És Vajda látta, különben feladta volna a harcot.

Ha a két *Jókai-tanulmány* inkább csak egyes — bár jelentős — részletekre bocsát világosságot, *Mikszáth* egyetlen műve, a Beszterce ostroma köré a „szeretve bíráló” író egész fejlődését megmutató távlatot fest Sötér. *Krudy Gyuláról* írt tanulmányában mintha a szépiró játszaná az első hegedűt, olyan őszinte megindulással éli bele magát Krudy stílusának muzsikájába.

Ezek a tanulmányok nagy íveléssel vezetnek keresztül a XIX. század irodalmának problémáin. Századunkat, a közeli tegnapot csak az utolsó érinti: *La Fontaine és Radnóti Miklós*. Itt ismét jólesően találkozunk az íróval, aki Radnóti *La Fontaine*-fordításaiban megérzi a meg nem írt — mert meg nem írható — Radnóti-verseket, s ezen az elhanyagolt területen is méltó emléket állít a fasiszta gyilkosok áldozatának.

Végezetül csak ennyit: Sötér tanulmányai egy nagy és fontos területen világosan és legtöbbszörre meggyőzően fejezik ki az irodalomtudomány mai felfogását, sok gondolatot ébresztenek és utat jeleznek további kutatások számára.

Benedek Marcell

JANCsó ELEMÉR: AZ ERDÉLYI MAGYAR NYELVMÍVELŐ TÁRSASÁG IRATAI

Bukarest, Akadémiai Könyvkiadó, 1955. 446 lap. A kötetet átnézte: Emil Petrovici akadémikus.

1. Nemcsak Erdély tudományos életének, hanem általában a magyar akadémiai törekvéseknek mindmáig sok tekintetben feltáratlan történetében előkelő helyet foglal el Aranka György híres marosvásárhelyi köre, az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság. Működésének alaposabb megismeréséhez — JAKAB ELEK¹, RUBINYI MÓZES² és PERÉNYI JÓZSEF³ úttörő jelentőségű tanulmányai után — jelentős mértékben segít hozzá az a vaskos szöveggyűjtemény, amely a bukaresti Akadémiai Kiadónak eléggé nem méltányolható bőkezűsége folytán jelent meg, s mely, az Előszóban kifejtett terv szerint, voltaképpen egy forrásközlő trilógia első darabja. Az első csoportba, a kiadó elgondolása szerint, „a tudós társaság hivatalos iratai, felhívásai, jelentései és jegyzőkönyvei tartoznak”, a másodikba „a társasághoz és főként annak titkárához, az [?] Aranka Györgyhez küldött levelek és a tőle másokhoz írt válaszok”.⁴ A harmadikba pedig „a társaság tagjainak beküldött kéziratai” [6]. Egyelőre Jancsó Elemér, akit már eddig is az erdélyi irodalmi élet egyik legkiválóbb történészének ismertünk,⁵ a Társaság hivatalos iratait tette közzé, de máris jelzi, hogy „később ezt a kötetet követheti a levelezés és a társaság legjelentősebb tanulmányainak kiadása” [7]. Az így kibontakozó kiadási terv tehát igen jelentős, s éppen ezért tartjuk szükségesnek néhány olyan szempont kiemelését és tisztázását, amellyel kapcsolatban a gyűjtemény szerkesztőjének kértőbb is nem egyszer állást kell majd foglalnia.

2. A szövegkiadást terjedelmes, közel 80 lapos bevezetés előzi meg; bár Jancsó Elemér elvben helyesen látja, hogy „a végleges értékeléshez még általános- és részletmonográfiákra van szükség” [5], mégis megkísérli legalább nagy vonásokban felvázolni az Aranka-féle Társaság helyét kora társadalmi és közművelődési életében. A többek (Antal Árpád, Hajós József és Szabédi László) lektorálta bevezetés szempontjaival általában egyetérthetünk, mindazonáltal érdemes felhívunk a figyelmet néhány vitatható részletre is.

a) A bevezetés első része a Társaság megalakulásának történelmi háttérét kívánja tisztázni, s ezzel kapcsolatban Jancsó természetesen utal az eddigi kutatásokra. Sajnos, amint már a Nyelvőr recenzense, NÉMEDI LAJOS is jelezte (vö. Nyr. 81 : 338). igen s o m m á s a n, pedig a tudományt

¹ JAKAB ELEK: Aranka György és az Erdélyi Nyelvművelő és Kéziratkiadó Társaság. Figyelő, 16 : 161–75, 256–77, 341–68.

² RUBINYI MÓZES: Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság története. MNy. 7 : 148–53, 204–210.

³ PERÉNYI JÓZSEF: Aranka György magyar nyelvművelő társasága. ItK. 28 : 14–59, 143–158. Bibliográfia: 14–5, 157–8. A Bevezetés jegyzeteiben Jancsó E. sajnos nem utal PERÉNYI másik két tanulmányára: Aranka György Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társasága. It. 5 : 363–76; Aranka Nyelvművelő Társaságának fennmaradt kéziratjai. MNy. 13 : 489–93.

⁴ Vö. pl. CsűRY B.: Aranka Györgyhez írt ismeretlen levelek. ItK. 45 : 34–58, 180–9.

⁵ A Bevezetés jegyzeteiben idézett újabb tanulmányai: Aranka György levelezése. Kolozsvár, 1947; Lupta duşă în Ardeal pentru inoirea limbii maghiare în a doua jumătate a sec. XVIII-lea. Studii şi Cercetări Ştiinţ. IV. 3–4. sz. 1953; Gyarmathi Sámuel és az erdélyi felvilágosodás mozgalma. Utunk. 1955. 7. sz.

nyilván nem az viszi előre, ha jóformán az összes „előttünk szólottakra”, köztük a ma is serényen működő Rubinyi Mózesre⁶ alkalmazzuk az „objektivistá” címkét, s mintegy őket tesszük felelőssé azért is, hogy „nyomukban a többi feldolgozók burzsoá-nacionalista szellemtől áthatva vetik fel és tárgyalják az erdélyi tudós társaság törekvéseit, ... kozmopolita, vagy nacionalista szemléletükkel torzítják el, hamisítják meg Bessenyei, Kazinczy szerepét, a nyelvújítás és a nemzeti nyelvű tudományért vívott harc igazi értelmét” [11]. Ha Jancsó többek közt azzal vádolta volna monografus-elődeit, hogy nem mindig vették kellő mértékben figyelembe Aranka és társai európai horizontját, s az ő törekvéseikkel párhuzamos külföldi kezdeményeket, sokkal közelebb járt volna az igazsághoz, s jobban rámutatott volna az egész magyar tudománytörténetnek egyik fájdalmas hézagára.

b) Erdély a nemzeti nyelvért és a nyelvújításért folyó harcba (vö. 14–5) színházi életének fellendülésével is bekapcsolódott; nem lett volna azonban felesleges ezúttal is jelezni az erdélyi színjátszó törekvések 1790 körüli magyarországi előzményeit, többek közt azt a tényt, hogy éppen Gyarmathi Sámuel, a marosvásárhelyi tudós társaság egyik legbuzgóbb tagja, már 1784 körül tevékenykedett Pesten a magyar nyelvű színjátszás fellendítése körül.⁷ Egyébként magának Jancsónak is terjedelmes kéziratos tanulmánya van a kolozsvári magyar színészet történetéről 1792-től 1862-ig (vö. Bevezetés, 83. j.); e mű megjelenése bizonyára a magyar színháztörténet nagy nyeresége lenne.

c) Rendkívül hasznos volt Bod Péternek a felállítandó tudós társaság ügyében 1756-ban Ráday Gedeonhoz intézett levelére utalni (16); kár azonban, hogy a Bod javasolta *Literata Societas* neve Jancsó idézetében — igen meglepő módon — *Literatura* [!] *Societas*-szá torzult. Hiányoz az idézet vége is: Bod a „megdeákosult s francziásult szólások módját” kárhóztatja (Figyelő 1882: 263), a Jancsó idézte szövegből viszont az első — nem éppen felesleges! — jelző meglepő módon kimaradt (egyéb szövegközlési kérdésekről vö. 4.).

d) Kell-e éppen Jancsó Elemért, az erdélyi szabadkőműves mozgalom jeles krónikását,⁸ figyelmeztetnünk arra, hogy a szabadkőművességek a felvilágosodással oly szorosan összefonódó hatását ez alkalommal talán nem minden tekintetben méltatta valóságos történelmi érdeme szerint? Kazinczy lelkes és közismert szabadkőművességéről — mely pedig számára Aranka felé kétségtelenül hidat jelentett — sehol egyetlen szó sem esik,⁹ s arról sem hallunk, hogy Arankát abban a bécsi páholyban avatták fel, amelynek tagjai sorában

⁶ Rubinyival kapcsolatban félreértésre adhat okot a Bevezetés I. jegyzetének következő részlete is: „Mindhárman pozitivistá tudósok voltak, tanulmányaik elsősorban adatközlők” (79).

⁷ Vö. M. NAGY O.: Gyarmathi Sámuel élete. Kolozsvár, 1944. 16.

⁸ Vö. JANCÓS E.: A magyar szabadkőművesség irodalmi és művelődéstörténeti szerepe a XVIII. században. Cluj, 1936.

⁹ Pedig figyelemre méltó lett volna többek közt Kazinczy egyik legrégebbi Arankához intézett levelének (1789) következő szakasza: „Mihelyt Orpheusom ki jön, azonnal Postára teszek belőle egy Nyomtatványt. (Te nékem még sem írtad meg, ha nem vagy é szabad Kőműves.)” (Kaz. Lev. I, 520). Vö. a Lev. II. kötetében közölt, Arankához intézett levelekkel (pl. „Arankát Szerzetes Barátja ORPHEUS szent tsókkal öleli” stb. 2: 15).

helyet foglalt Bessenyei híres fegyvertára. Báróczy is.¹⁰ Jancsó egészen futólag utal csupán a Társaság és a szabadkőművesség kapcsolataira s mindjárt hozzáteszi: „A szabadkőművességnek csak a társaság létrejövetelében volt szerepe, amennyiben a páholyok egykori tagjai támogatták Aranka tudós társasági tervét. Később a szabadkőművesség megszűnt tényező lenni” (32). Nagy kérdés, egyetértett volna-e ezzel a véleménnyel a Magyar Kurír egykori levelezője, aki szerint — s ezt is Jancsó idézi! — a társaságra semmi szükség sincs, mivel „a s z a b a d k ő m ű v e s e k b a n d á j a fogna lenni” (25.)¹¹ S vajon megszűnt-e, éppen ebben a korban, valaki lélekben s törekvéseiben szabadkőműves lenni pusztán azért, mert a páholyok működését betiltották?

e) A Társaság nyelvészeti törekvéseivel kapcsolatban feltétlenül említést érdemelt volna az a szótári töredék, melyet a marosvásárhelyi kör egyik ülésén talán éppen valószínű szerzője, Gyarmathi Sámuel műveként mutattak be.¹² Mivel jelenlegi ismereteink szerint ez az első nyom egynyelvű, magyar értelmező szótár készítéséről, az utalás hiánya legalább is feltűnő.

f) Ugyancsak a Társaság nyelvészeti törekvéseivel kapcsolatban lett volna érdemes megemlíteni azt a körülményt is, hogy a Benkő József összeállította háromnyelvű növénytani nomenklatúrát (1783) már 1942-ben újra kiadta I. COTEANU, mint egy hajdani magyar tudós román vonatkozású érdeklődésének szép bizonyítékát.¹³

g) Jancsó figyelmeztet arra a tényre, hogy a társaság tagja volt Beregszászi Pál is, a magyar—török rokonság ismert védelmezője (Aehnlichkeit der ung. Sprache mit den morgenländischen. 63).¹⁴ E tény kiemelését a magunk részéről annál nagyobb örömmel üdvözljük, mivel most mutattuk ki, hogy Beregszászi egyik nyelvészeti munkájában foglalkozott a latin és román nyelv rokonságának kérdésével is, és a románság római származásának bizonyítása végett olyan szójegyzéket közölt, amelynek erősen nyelvjárási színezetű adatait minden valószínűség szerint egy Szatmár megye nyugati részéből származó adatközlőtől nyerte.¹⁵ A Társaság tájnyelvi érdeklődésének újabb

¹⁰ Jancsó: i. m. 90: „Báróczy, Naláczy, Szacsvai, Aranka, Bessenyei stb. mindannyian Bécsben nyerne felvételt és az osztrák főváros testőr írói, az ugyancsak ott élő, vagy csupán rövid ideig ott megforduló írónkkal együtt a páholyokon át ébrednek jelentőségük tudatára és próbálják hazamenve befolyásukat a nemzeti szellem felébresztése irányában érvényesíteni.”

¹¹ A nyilatkozat pontos lelőhelye — mint számos más idézeté — sajnos hiányzik; ún. „közvetett idézettel” van dolgunk, melyet Jancsó Elemér, a forrás pontos megadása nélkül, ARATÓ E. — VARGA Z. főiskolai jegyzetéből merített (Magyarország története. 1790 — 1825. Bp. 1954, 44).

¹² A szótártöredéket közölte és Gyarmathinak tulajdonította JANCsó E.: Nép és Nyelv 3: 133. A töredék jelentőségéről s helyéről a Társaság történetében vö. GÁLDI L.: A magyar szótáriródlom a felvilágosodás korában és a reformkorban. Bp. 1957. 85 — 7.

¹³ Vö. I. COTEANU: Prima listă a numelor românești de plante. București, 1942 (vö. EPhK. 67: 269 — 71).

¹⁴ Beregszászinak Arankához intézett leveleit CsűRY B. közölte: ItK. 45: 38 — 47; az egyik 1797-ben kelt levél érdekesen utal Beregszászi hajótörést szenvedett szótárirási terveire: „Én úgy tettem volt fel magamban, hogy... más munkákkal is szolgáljak édes Nemzetemnek, a mennyire tőlem kitelhetik, mindennek előtt pedig egygy Magyar és Német, Német és Magyar kézi Lexiconnal, mivel ezt igen igen szükségesnek látom; és a' mellyre már még a' Német Tudósok is ösztönöztek 's a t. de már arról le tettem, és ezt a spártát [...] azoknak engedem által, a' kiknek sok heverő pénzük van, vagy ezekkel bírnak. Nem szegény Magyar legénynek való az Auctorság, úgy látom!!” (ItK. 45: 39).

¹⁵ Vö. Acta Ling. 7: 1 — 16.

nyoma ez; aligha pusztán véletlen, hogy éppen a Társaság két nyelvész-tagja, Gyarmathi és Beregszászi volt a közép-európai dialektológia két jeles úttörője. A különbség persze az közöttük, hogy Gyarmathi tudatosan különböztetett meg legalább három magyar nyelvjárásterületet,¹⁶ Beregszászi viszont szinte véletlenül lett, szatmári adatközlője révén, a tudományos román dialektológia előfutára. Érdemét csak öregbíti az a körülmény, hogy éppen egy olyan román nyelvjárásból közölt adatot, mely jóformán a modern román nyelvatlaszokig teljes ismeretlenségben lappangott.

h) A Nyelvűvelő Társaság 1800 utáni tevékenységében is jelentékeny szerepet játszanak a Telekiek (71 kk.); Jancsó ebben elsősorban a „főnemesi befolyás” erősödését látja (72), s nem jelzi egyszersmind azt a körülményt is, hogy többek közt éppen a Telekiek közreműködése jelent **k ö z v e t l e n k a p c s o l a t o t** az erdélyi tudós társasági kezdemények és a magyarországi akadémiai törekvések közt. E kapcsolat oly nyilvánvaló, hogy bizonyítása szinte felesleges: elég ezúttal Teleki József kiadatlan erdélyi tervére (73. és 190. jegyzet), Teleki Domokos előterjesztéseire, Teleki László 1806-i jutalomfeletére (A magyar nyelv előmozdításáról buzgó esdeklései. Pest)¹⁷ s végül az erdélyi hagyományokon nevelkedett ifj. Teleki József 1816-ban kidolgozott jutalomfeletére (Egy tökéletes magyar szótár elrendelése, készítése módja), amely később az akadémiai nagyszótár első hivatalos alapja lett s 1830 után Vörösmarty, Toldy s más akadémiai tagok kiegészítéseivel érlelődött tovább, utalni.

i) Igen fontos lenne részletesebben értesülnünk a Magyar Nyelvűvelő Társasággal szinte egyidőben szervezkedő nagyszebeni Román Filozófiai Társaságról (1793). Erről a mindeddig alig ismert csoportosulásról Jancsó közlése szerint a kiváló román költőnek és filozófusnak, Lucian Blagának 1950 óta kéziratosa tanulmánya van letétbe helyezve az RNK Akadémiája kolozsvári fiókjának kéziratárában (vö. 200. jegyzettel); mivel remélhető, hogy e tanulmány számos ponton új adatokat nyújt az erdélyi román felvilágosodásnak az erdélyi magyar felvilágosodásnál is jóval törekedésebben ismert történetéhez, **s ü r g ő s f e l a d a t** lenne Blaga tanulmányának közzététele! Nem lehet kétséges, hogy ugyanaz az áldozatkészség, amely már Aranka örökségét mintegy új életre keltette, hamarosan e téren is megnyilatkozik.

3. Nem célunk ezúttal maguknak a kiadott dokumentumoknak, Aranka számos röpiratának és a Társaság érdekesnél-érdekesebb jegyzőkönyveinek beható tartalmi ismertetése. Ez az anyag oly gazdag új és ismeretlen adatokban, hogy valamennyi részletét csak akkor tudjuk majd megfelelőképpen értékelni, ha előttünk lesz Jancsó kéziratközléseinek további két része is, ti. Aranka levelezése¹⁸ és a Társasághoz benyújtott fontosabb tudományos munkák. Addig is azonban legyen szabad felhívni a figyelmet Aranka 3. értekezésének egy olyan részletére, amely — ha nem csalódom — a Bevezetésben nem került említésre. Arra a részletre gondolok, amelyben Aranka 1891-ben a Társaság könyvkiadói tevékenységének **r o m á n** és **g ö r ö g** vonatkozásait tartalmazza. „Szép oláj és görög betűket hozatván a társaság”, írja ezzel kapcsolatban Aranka, „és azokat a könyveket, melyeknek a két Oláhország-

¹⁶ Gyarmathi dialektológiai felfogásáról vö. GÁLDI L.: Szótáriródlom 73–6.

¹⁷ E tanulmány időben is egybeesik az utolsó erdélyi tervezetekkel (320 kk.).

¹⁸ Ennek kiadási tervéről vö. JANCÓS E.: Aranka Gy. levelezése. Kolozsvár, 1947. 5.

ban keletek vagyon, szépen kiadván, ez a jövedelemnek és kereskedésnek egy ága lehetne. Melyben a Nagy Kata böles és messzelátó példája, ki a maga birodalmában a Koránt kezdetette nyomtattatni, figyelemtelenségre és követésre méltó az igazgatás rendiben is" (109). Ebben a célkitűzésben két hagyomány ötvöződik új szintézisbe: az egyik a havasalföldi román könyvnyomtatókat a 16. század óta a Kárpátokon innenre invitáló brassói bírák és erdélyi fejedelmek hagyománya, a Ciresival együttműködő Hans Benkneré és a gyulafehérvári román Újszövetséget kiadó Rákóczy Györgvé, a másik pedig a 18. századi és 19. század eleji magyar „felvilágosítóké”, akik annyiszor hivatkoztak buzdító példaként Nagy Péter és Nagy Katalin nemzetalakító reformjaira! Nyolc évvel később maga Gyarmathi is az orosz cárnak ajánlja az Affinitast, nyilván abban a reményben, hogy e könyv megnyitja számára az utat nyelvrokonainknak a helyszínen való, közvetlen tanulmányozásához.

4. Részletes tartalmi ismertetés helyett fel kell azonban vetnünk egy olyan kérdést, amelynek jelentősége nem csupán filológiai. A közlés módjáról, a szöveghűség kérdéséről van szó. E vonatkozásban Jancsó Elemér kétszer is jelzi elvi álláspontját; az Előszó szerint „szükségesebb láttuk, hogy az egykori okmányokat mai helyesírással közöljük, megtartva természetesen a korra jellemző nyelvi sajátosságokat” (7), „Az iratok közlési módja” című jegyzetből pedig kiderül, hogy „az oklevelek nyelvezetében mindenütt szigorúan ragaszkodtunk az eredeti formához. Csak a helyesírás terén alkalmaztuk a mai szabályokat” (388). Mindez máris némi aggodalomra adhat okot, hiszen a „mai helyesírás” alkalmazása semmi esetre sem jelentheti az egykorú iratokra jellemző hangtani sajátosságok részletes vagy teljes kiküszöbölését! Különösen fájdalmas lenne ez Aranka esetében, akit erdélyies írásmódjára annak idején már Kazinczy figyelmeztetett;¹⁹ Aranka 3. tervének (106 kk.) az MTA könyvtárában meglevő eredetivel (könyvtári jelzete: MNyelv. O. 479) való összehasonlításából könnyen meggyőződhetünk. Egybeírás és különírás, kis- és nagybetűk használata tekintetében Jancsó kiadása az eredetit természetesen távolról sem tükrözi, de vajon szabad-e helyesírási normalizálásra hivatkozva már a címben is *Erdélyi*-t írni *Erdélyi* helyett, s ha megmaradhatott *mejjemből*, miért lett *vólt-ból volt*, *méjjebben-ből mélyebben*, s miért maradt el a gemináció többek közt az *erősebb* és *fénnyire* alakokban (az eredetiben: *erőssebb*, *fénnyire*). *Módjáról* természetesen fonetikailag nem feltétlenül azonos az eredetiben olvasható *módyjáról* alakkal (5), s aki csak kissé ismeri a 18. századi magyar nyelv állapotát, feltétlenül sajnálni fogja az *-ül*, *-ül* képző indokolatlan megrövidülését, pl. a *kerülnének* és *ártatlanul* szavakban (az eredetiben természetesen: *kerülnének*, *ártatlanul*, 7). Természetesen azt is sajnáljuk, hogy a másolatban a *zálogául* alak köznyelvi *zálogául*-lá torzult (7/108), s hogy a régies *netalám* helyett Jancsó *netalán* olvasattal szolgál (9/109). Ahol a modern közlésben *hiányosoknak* olvasható, ott bizony az eredetiben a sokkal jellemzőbb *héjjánosoknak* alakot találjuk (i. h., vö. *héjja* helyett *hija* stb.). Nyugtalanító példaként sajnos nemcsak egyes szók, hanem egész mondat eltorzulását is idézhetjük; ha Aranka ezt írta: „És ezt tészem a társaság egyik Fő Tárgyának” (9), miért lett ebből a modern közlésben: „És ez l é s z e m [!] a társaság

¹⁹ 1789-ben ezt írta Arankának: „A' Júlia leveleire már jegyzéseket is tsináltam. Az Orthographia benne igen rossz: noha én nem akarlak az Erdélyitől el-vonni” (Kaz. Lev. I: 448).

egyik fő tárgya” (108)? A példákat könnyen folytathatnók,²¹ de befejezésül — mivel az RNK-ban kiadott kiadványról van szó — elég megjegyeznünk, hogy például Perpessicius napjainkban nem így tette közzé kritikái Eminescu-kiadását, bár ott a nehezen olvasható változatoknak szinte áttekinthetetlen tömegével kellett megküzdenie. Vajha az ő szövegközlésének filológiai akribiája ösztönözné az eredetinek hívebb közlésére a román Akadémiai Kiadó jóvoltából megjelenő magyar kiadványokat is! Mindenesetre a további kötetekben a helyesírási normalizálás semmi esetre sem jelentheti jellegzetes régiességek és fontos nyelvjárási sajátosságok kiküszöbölését, illetve meglehetősen következtetlen jelzését.²²

5. Meglepő, hogy az egyébként nagyon érdekes anyagot feltáró szövegkiadás kolozsvári ismertetője, Kelemen Béla a szövegközlés módjának kérdésért egyáltalában nem érintette, viszont feleslegesnek tartotta az okiratokban említett személyekre vonatkozó életrajzi adatok jegyzékét, valamint számos ritkábbnak vélt szók magyarázatát.²³ Kelemen B. kifogásaival nem érthetünk egyet; sajnos aligha lehet arra az ideális esetre számítani, hogy ott van mind-egyik határainkon innen és túl élő magyar filológus asztalán valamelyik írói lexikon, s még ha meg is lenne egyik vagy másik, ezekben semmi esetre sem lelhetne benne a kutató olyan friss bibliográfiai utalásokat, aminők Jancsó Elemér írói névtárát ékesítik! Ami a „Szavak magyarázatát” illeti, erre is nagy szükség van, hiszen a legmerészebb helyesírási modernizálás sem teheti Aranka és társai munkáit — mai irodalmi szöveggé. Ámde ha már vannak szómagyarázatok, ezeknek pontossága is itt-ott bizony kiegészítésre szorul. A *conversatio* szótár véleményünk szerint nem egyszerűen ’magyarázó szótár’ (425), hanem egykorú szóval élve *Conversations-Lexicon*; *journal* nem ’napilap’ (427), hanem ’folyóirat’ (vö. orosz журнал). *Topertyámféreg* helyett (430) természetesen *toportyámféreg* olvasandó. Könnyű lenne az olvasónak a szójegyzéket egy-egy ritkább szóval meg is szereznie: hiányzik pl. *in extractu* (255), *assignata* (260), *kőírás* (262), *konstitúció* (305), *artikulus* mint ’vezető szócska’ azaz ’nevelő’ (308), *passus* (322), *remonda ló* (325), *policia* (334) stb., hogy csak e néhányat említsük találomra.

6. A 18. századi források filológiai feltárása szempontjából tehát, sajnos, nem éppen mintaszerű a tartalmilag nagyon értékes, minden ízében szeretettel és odaadással szerkesztett kiadvány, mindazonáltal tagadhatatlan, hogy a közölt dokumentumok talán most jöttek a legjobbkor, hiszen — készülvén a magyar irodalom történetének új, marxista szemléletű

²¹ Íme néhány példa még A’ Magyar Nyelv-Mívelő Társaság’ Munkáinak Első Darabja (Szeben, 1796) című kiadvány Bé vezető (Jancsónál: Bevezető) Cikkelyeiből: *Ásia* — *Azsia*; *földével* — *földjével*; *héján* — *helyben*; *Mufulman* — *muzulmán* (1/181), *Anyá várossa* — *anyavárosa*; *meg-tsilapodtanak* — *megcsillapodtanak*; *mellyiket* — *melyiket*; *gyümölcseinek* — *gyümölcsseinek*; a’ *pallérozott China* — a *pallérozott kína* (! 2/181); *tavaszsza* — *tavasza* (3/182); *rab szíjját* — *rabszíját*; *ékesen szollás* — *ékesenszollás* (4/182); *napnyugoti* — *napnyugoti*; *mühellyeibe* — *mühelyeibe* (5/182); *állapottya* — *állapotja*; És e’ már fő czélja — És ez már fő czélja (7/183) stb. Nemigen értjük, hogy ha megmaradhatott *hajdoni*, *nyájós* (3/182), *esméreteknek* (7/183), miért kellett — különösen hangszín és betűkettőzés tekintetében — máskor az eredetitől erősen eltérni?

²² Aranka a mai *szerint* helyett mindig a régies *szerént* alakot használta; ezt Jancsó a 107. lapon egyszer *szerintre* írja át, két ízben pedig meghagyja eredeti formájában. Miért?

²³ Vö. Cercetări de Lingvistică. I. 1956, 179.

szintézise — bizonyára nem egy, először itt feltárt adat éppen Jancsó közlése nyomán fog bekerülni irodalom- és művelődéstörténeti köztudatunkba. Sokat, nagyon sokat meríthet e kiadványnak kéziratos anyagot közlő részéből az Akadémiai Nagyszótár munkaközössége is, mely nem mondhat le a most közzétett szótörténeti anyagról, bár az innen merítendő adatok hitelessége tekintetében a felelősséget, sajnos, teljes egészében e forrásmű kiadójára kell hárítania.

Gálldi László

DANTE: ISTENI SZÍNJÁTÉK

Fordította: Babits Mihály. A bevezető tanulmányt írta, a fordítást az eredeti szöveggel egybevetette és Babits Mihály jegyzeteit kiegészítette: Kardos Tibor.

Danteről még Voltaire mondotta, hogy ő is azok közé a nagy művészek közé tartozik, akiket minél inkább tisztelnek, annál kevésbé olvasnak.

Ez persze még az olasz Risorgimento nagy Dante-kultuszának feléledése előtt hangzott el. Az irodalomtörténet értői számára ez nem is különösebben meglepő, vagy érthetetlen.

Dante azok közé a költők közé tartozik, akiknek megértéséhez és élvezéséhez szinte nélkülözhetetlen a kommentár s nem véletlen, hogy a világ-irodalom legtöbbet kommentált költője lett.

A XVIII. században meglevő kommentárok nagy része azonban egyáltalában nem volt különösebben alkalmas arra, hogy az érdeklődést felkeltse a költő iránt s hogy megszerettesse az olvasókkal. Az akadály kettős jellegű volt: objektív és szubjektív. Objektív, amennyiben a felvilágosodás korának érdeklődése — az ismert okok következtében — kevésbé volt történetileg elemző és megértő a múltat illetően, másrészt az ismert kommentárok sem Dante lényegi megértését segítették elő, hanem vagy túlságosan belebonyolódtak a leghermetikusabb allegória- és szimbólum-magyarázkodásba és azt szinte valóságos kazuisztikává fejlesztették; vagy pedig — s ez volt a nagyobbik rész — tudálékos nyelvi és retorikai kommentárok voltak.

A jelennel való kapcsolatát, ami pedig a dantei műnek egyik legerősebb oldala, a felvilágosodás kora kevésbé érezte és a kommentárok sem éreztették.

Az olasz nemzeti újjáéledés kora azonban egyre inkább ráeszmélt Dante nagyságára, mert az olasz történeti hagyományok felkutatása és feldolgozása mind meggyőzőbben kezdte kiemelni Dante nagy nemzeti-történeti jelentőségét.

Az olasz nemzet és az olasz állam problémáinak felvetődése ismét problémává emelte a dantei kérdés-feltevést. A régebbi történeti és művészi érdek-telenséget most úgyszólván kizárólag a dantei koncepció aktuális politikai értéke és alkalmazhatósága körüli viták váltották fel s kialakult a Dante-magyarázók egy nagy nemzeti-retorikus irányzata, mely a Risorgimento kimerülésével leíró, pozitivistá, szociológiai érdeklődéssel telítődött meg.

A művész és a dantei művészet mindezideig háttérben maradt (az egyetlen *DE SANCTIS* kivételével teljesen másodrangúnak tartották a művészet kérdését).

A századforduló táján és után, nem kis részben éppen a crocei esztétika hatására fordul az érdeklődés a dantei művészet felé. Azonban ez az érdeklődés sem mentes az egyoldalúság hibájától, mert a dantei művészetnek crocei alapon történő szemlélete, mint tiszta intuíció és tiszta kifejezés, igen sokszor a dantei művészet tartalom-forma egységéből visszaszorította és kizárta a dantei művészet nem egy vitális elemét, formalista maradt és mindinkább dekadens irányba torzult, függetlenedett a dantei eszmei tartalomtól.

Ez a rövid, több mint hézagos vázlat azonban igen fontos, mert törekességében is megmutatja, hogy mennyire nem könnyű: dolgozni annak, aki ma Magyarországon Danteról ír. Dante kiadására, Dante-fordítás sajtó alá rendezésére, jegyzetelésére vállalkozik. Nálunk az előzmények szintén nem túlságosan könnyítik meg a feladatot. Első teljes Dante-fordításunk és jegyzetes kiadásunk (SZÁSZ KÁROLYÉ) alapjában véve a pozitivisták kor szülötte, annak erőnyeivel és nem kisszámú hibáival. A fordítás és a magyarázat azonban sem művészileg, sem eszmeileg nem áll azon a fokon, hogy kellőképpen tudná kidomborítani Dante utolérhetetlen művészetét és örök történeti-társadalmi és emberi aktualitását. Egy PÉTERFY kellett ahhoz, hogy a fordítás mögött meglássa a helyes törekvéseket, de Dante stílárús nagyságára ő is kizárólag csak az eredetinek ismeretében figyelhetett fel.

BABITS halhatatlan műve, mely a Dante-fordítások között mindaddig talán a legnagyobb, lényegesen többet ad, mind a két fent említett szempontból. Ez nemcsak Babits személyével, hanem az első világháború előtti Nyugat-mozgalom általános tájékozódásából fakadó hatással is összefüggésben van.

Ugyanezek magyarázzák azonban bizonyos korlátait is, mind Dante életrajzában, mind pedig fordításában. A fordításban gyakran a már háború utáni Nyugat művészi, lírai érzésvilágának belevetítése érezhetően dekadens ízzel; Dante életrajzában a magányos drámai küzdelmet folytató egyén túlságos kiemelésével, a történeti összefüggések és a harc történeti értékének érezhető elhomályosításával. Dante katolicizmusának a magáéhoz hasonlóan történő bizonytalan körvonalazásával.

A nehézség csak fokozódik akkor, hogy ha az eddigi marxista szempontú kutatási előzményeket vesszük tekintetbe. Mindenek előtt azt kell látnunk, hogy ilyen előzmények alig vannak. Egyetlen irányító fáklya lobog csak a különböző vélemények útvesztőjében. ENGELSnek az az ismert megállapítása, melyben Danteról, mint a két világ határán álló költőről beszél. Más eddigi marxista kísérletek, nem beszélve azokról, amelyek szándékosan csak egy-egy részlet-aspektussal kívántak foglalkozni, túlságosan vagy a nemzeti-retorikai, vagy a pozitivisták Dante-kutatás hatása alá kerültek és valahogy a művésszel szemben inkább az embert és történeti harcát értékelték, de nem ügyeltek eléggé arra, hogy mint műalkotást is közelhozzák a színjátékot a ma emberéhez. Van ebben a tényben egy adag megtorpanás a feladat természete előtt, az allegorikus-kauzisztikus egzegézis hatalmas könyvhegyei előtt. Ez megmutatkozik az eddigi legnagyobb méretű Dante feldolgozáson is, a kiváló és sokoldalú szovjet italianista DZSIVELEGOV Dante-monográfiáján. Itt is elsősorban a történeti-társadalmi környezet és Dante alakjának elemzése dominál művészi értékeinek megvilágítása felett, sőt a Színjáték elemzésének sommás elintézése egy kissé azt az érzést kelti, mintha a szerző sem lenne eléggé meggyőződve a dantei művészet aktuális értékéről, nemcsak eszmei, hanem formai nagyszerűségéről is.

A könyv, amelyről írunk, nem Dante-monográfia, még csak nem is nagylegzetű szaktanulmány, hanem a Világirodalom Klasszikusai sorozatában újra megjelent Színjáték-kiadás, melynek nagyközönséghez, műveltebb nagyközönséghez szóló bevezető tanulmányát Kardos Tibor írta s melyben, mint szerkesztő, ugyancsak ő revideálta Babitsnak a fordításhoz csatolt jegyzeteit.

Az előzményként elmondottak talán túlméretezetteknek tűnhetnek az első pillanatra, mégis úgy véljük, szükség volt elmondásukra azért, hogy ennek az új Dante-kiadásnak a jelentőségét kellőképpen megvilágíthassuk. Ez egyben azt is jelenti, hogy Kardos Tibor bevezető tanulmánya messze túlnőtt a műfaj szokásos keretein és jelentőségén, mondhatnánk a Dante-irodalom fontos állomása lett, mégpedig nemcsak magyar vonatkozásban. Nem ismereteket összefoglaló és azokat egyes részletkérdésekkel kiegészítő tanulmányról van szó, hanem belőle — rövideége ellenére is — egy új, teljesebb, marxista Dante-kép félreismerhetetlen és jól meghatározott körvonalai bontakoznak ki.

A tanulmány eleve korlátozott terjedelme nem könnyítette meg a szerző feladatát, csak nehezítette, mert mondanivalóját rendkívüli módon szűkitenie kellett. Ez pedig gyakran kényelmetlen, különösen olyankor, ha a szerzőnek komoly és súlyos, új mondanivalója van, ami legalább is valami minimális bizonyító eljárást követel meg. A szerző ezzel a nehézséggel is a lehető legeredményesebben birkózott meg és megtalálta a legmegfelelőbb és leghatásosabb megoldást.

Módszertanilag mindennek előtt azt szeretnénk megemlíteni és kiemelni, hogy a Dante-irodalomban hosszú idő óta először és elsőnek kapunk olyan Dante-képet, amely egységes szemléletbe foglalja össze a kort s az embert, a gondolkodót és a művészt és megfelelő arányokban adja vissza (az arányok kérdése ilyen bonyolult esetekben még rövid portré megrajzolásakor is igen fontos). Ebben a Dante-képben kétségtelen, hogy a történelem bizonyos fokig domináns szerepet játszik (sajtónkban volt is, aki ezt hátrányosnak tekintette), mégis azt kell mondanunk, hogy ez természetes és helyes, sőt magának a dantei intenciónak is megfelel, aki művét a gyakorlati élet, a történelem szolgálatába állítandó eszköznek tekintette s hatalmas szintézisbe foglalta tíz néma évszázad hangját, gondolat- és érzélemvilágát.

A történelemnek juttatott túlsúly önmagában — legalább is olyan mértékben, mint e tanulmányban mutatkozik — nem jelent különösebb problémát. Ellenkezőleg, probléma akkor adódna, ha a történelem teljesen feloldaná magában, vagy elszíntelenítené az író egyéniségének és művészi kvalitásainak jellemzését, kidomborítását. Erről azonban koránt sincsen szó. Maga a történelem igen szerencsés módon, jobbra az író életrajzán keresztül bontakozik ki az olvasó előtt és viszont, a költő alakja állandóan kora történelmének általános problémáin keresztül vetődik elénk. A gyakran csábító, de felesleges részletezés, részletproblémák említése helyett csak azok a lényeges kérdések domborodnak ki, amelyek elengedhetetlenek a kor alapvonásainak, a művész és mű döntő jellegzetességeinek megértéséhez. Így plasztikussá válik az az eszmei vezérfonal, mely Dante műveit kivétel nélkül összeköti és inspirálja.

A tanulmány egyik legnagyobb erénye éppen az a megragadó mérték-tartás, amely megóvja a szerzőt a gondolati elemek túlságosan részletező, elvont, száraz analízistől s a hangsúlyt mindennek előtt arra fekteti, hogy megkeresse és megmutassa azt a közvetlen belső kapcsolatot, amely az eszmeiséget a költő érzélemvilágával, kora emberének érzélemvilágával s ezen keresztül a művészi

kifejezés formájával köti össze. Éppen ennek az egységes folyamatnak a felvázolásán keresztül jut el a konkrét gazdasági, történeti, társadalmi valóságtól az emberek gondolat- és érzésvilágán keresztül a művészi forma sajátosságainak érzékeltetéséig. Ez a mély, marxista kutatásra jellemző szintetikus szemléletmód és analízis teszi lehetővé az olyan törések kiküszöbölését melyek a megelőző Dante-kutatást, sőt még az eddigi marxista kísérleteket is jellemezték. Ezért nem válik szükségessé bizonyos dantei gondolati és művészi elemek túlhangsúlyozása, másoknak meg az elhallgatása, kiiktatása Dante emberi és művészi portréjából. Így nem kell hallgatni Dante alapvető katolicizmusáról, nem kell elvont és kevésbé meggyőző magyarázatokba kezdeni, mentegőzni, mert a kérdés az összképben megkapja a maga igazi történeti helyét és súlyát, anélkül, hogy Dante nagysága, értéke, számunkra, szocialista emberek számára, a legkisebb mértékben is csökkenne.

Az alapvető módszertani kérdésekhez tartozik az is, hogy a szerző miképpen közeledik Dante kifejező művészetéhez, hogyan szemléli azt. A Dante-kutatásoknak ez egyik legsikamlósabb kérdése s a legnagyobb zűrzavar éppen e körül tapasztalható. Nem kétséges, hogy e zűrzavarhoz maga Dante is hozzájárult (an Grande della Scala-hoz írt levelével, melyben ő maga veti fel a Színjáték többszörösen allegorikus voltát, természetét (ami egyébként megegyezik a középkor művészetszemléletének általános sajátosságával). Így igen sokáig kísértett a Színjáték elemzésében a dantei allegória rekonstruálására való törekvés. (Még a XX. században is olyan neves képviselői akadtak ennek az irányzatnak, mint PIETROBOÑO és VALLI, sőt még VOSSLER nagy műve sem mentes az ilyen tendenciáktól.) E szemlélet alapján minden más művészi kifejezési eszköznek csak az allegória funkciója szempontjából van és lehet értelme és létjogosultsága. Ez az irányzat azonban, akarva-akaratlanul, egy olyan hamis Dante-kép kialakításához vezetett, mely gondolatilag igyekezett Dantet egészen modernnek beállítani, mint művészt azonban meghagyta a „sötét középkor” fiának s nem hozta közel a ma emberéhez, hanem inkább eltávolította tőle.

A másik pólus az úgynevezett művészi kritika a crocei esztétika alapján állva, a kor fragmentista ízlésének és alkotó módszerének szemszögéből magát a Színjátékot is szervesen töredékek sorozatára szabdalta fel és saját dekadens művészetének önigazolását kereste benne, mit sem törődve a mű tartalmi elemeivel. Ez a fragmentista szemlélet mutatkozott meg a mű stuktúrájának, mint ab ovo antipoetikus elemnek a visszaautásításában; ami még sok későbbi, kétségkívül egészségesebb tájékozódású Dante-interpretátornál is tovább kísértett.

Vagy hiányzott a módszer, vagy a módszer helyes alkalmazása ennek az ellentmondásnak az áthidalásához. Kardos Tibor nem bonyolódott bele az allegória kérdésének boncolgatásába, de nem kötött ki és nem engedett a fragmentista szemlélet hatásának sem. Dante művészi kifejező eszközeinek és emberi-történeti, gondolati-érzelmi tartalmának alapvető egységét a költő alkotó fantáziájában találta meg s a látszólag különmű elemek és mozzanatok valóban itt olvadnak össze homogén művészi egységgé. Nem a pusztá gondolati tartalom, vagy az elméleti tudatosság, még kevésbé pusztán maga a kifejezés bizonyos technikai sajátosságai jelentik a dantei művészetet (és a művészetet általában), hanem a kettőnek a művészi fantáziában megmutatkozó egysége. Ez a mód tette lehetővé, hogy Kardos Tibor Dante művészetének körvonala-zása közben valóban képes volt kibontakoztatni belőle mindazt, ami abban új

és előremutató, a művészi látásmód, a képalkotás és az ábrázolás módszere tekintetében. Ugyanakkor nem kellett ezeket az elemeket elszakítani, csak elkülöníteni, azaz meg lehetett tartani alapvető egységüket a régi elemekkel, az allegóriával. Ezzel a módszerrel sikerül bizonyítani Kardos Tibornak a Színjáték népiségét valóban meggyőzően, amidőn kimutatja Dante alkotó képzetének erőteljes népi vonásait, rokonságát, átfogóbban és komplexebb módon, mint PÉTERFY.

Ezek az eredmények nagymértékben tudományos eredmények. Éppen Dante alkotó képzetéről szerzőnek hosszabb szaktanulmánya jelent meg (A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei X. 1956.). Ez a tanulmány nélkülözhetetlen előzménye a Bevezetésnek, de nem mondhatnánk azt, hogy a bevezetés csak ezt a tanulmányt summázza. A Bevezetés sokkal komplexebb és ennek következtében, éppen módszertani szempontból, bizonyos mértékig tanulságosabb is, mint az említett tanulmány. E Bevezetésnek jelentős érdeme az, sok egyéb mellett, hogy Kardos Tibor súlyos tudományos mondanivalóját, új módszertani eredményeit röviden, tömören, az evidencia erejével, élvezetes, dinamikus stílusban tárja a művelt és érdeklődő olvasóközönség elé. Ez a Bevezetés valóban alkalmas arra, hogy megszerettesse Dantet az olvasóval, megízleltesse vele művészetét és kalauzolja őt a Színjátékon keresztül. E Bevezető meg tudja érteni az olvasóval, hogy miért adtuk ki újra Dantet, s hogy miért szerves része Dante a szocialista népek kultúrkincsének. Megtalálható benne, mi az az óriási többlet, amit a Dante-kutatásban a marxista tudomány nyújtani képes, nem torzítva el, nem bontva meg Dante hatalmas művészi egységét, hanem ellenkezőleg, az elsők között restaurálva, az előző kutatás által felszabadult Dante-kép egységét, elhomályosított, bizonytalanra tett művészi nagyságát.

Világosan megmutatkozik, hogy lehet, sőt kell Dantet a ma művészi érzésvilágának szempontjából vizsgálni és hogy ez nem hamisításhoz vezet, hanem új, gazdag, eddig rejtve maradt szépségek és eredmények feltárásához, vagy legalább is tudatosításához.

A Bevezetés, bár közvetlenül nem túl sokat foglalkozik magával a Színjátékkal, közvetve azonban szinte minden sora éppen a Színjáték megértésének funkciójával íródott. Igen jól egészítette ki a bevezető tanulmánynak ezt a törekvését az eredetileg Babits által összeállított jegyzetanyag revideálása, kiegészítése. Itt sem a minél több részlet megvilágítása volt a szerkesztő célja és feladata, hanem a Színjáték alapvető mondanivalójának aláhúása, iránymutatás egy-egy epizód eszmei-művészi tartalmának értékeléséhez (különösen látható ez a Francesca da Rimini, Ulysse, Cato stb. esetében). Felvetődhet a kérdés, hogy talán olyan esetekben, amikor Babits nyilvánvalóan elértette a mű gondolati, vagy érzelmi mondanivalóját, nem lehetett volna-e a jegyzetben műfordításban közölni az illető részeknek, a dantei mondanivalónak jobban megfelelő változatát. (Ez különösen a Pokol V. énekével kapcsolatban áll fenn). Meg vagyunk győződve róla, hogy sokan szívesen látták volna, ha a kiadás a szerkesztő intenciója szerint Babits Dante életrajzát is külön tartalmazza a bevezetéstől függetlenül. Néha azonban szerző és szerkesztő tehetetlennek bizonyul egyes kiadói szempontokkal szemben.

Egy Dante-kiadás mindig nagy eseménye nemcsak a könyvpiacnak, hanem az egész kulturális életnek általában. Egy ilyen művön sok minden lemérhető: a közönség művészi ízlésének fejlődésétől, változásától kezdve

kutatók, tudósok orientációjának, tudományos módszerbeli érlelődésének megállapításáig. Ez a Dante-kiadás azonban — meg vagyunk róla győződve — nemcsak ilyen passzív mérőeszköz, hanem nagyon is aktív kulturális hatótényező lesz: az ismertetésben elmondott okok miatt meg fogja találni azt a széles tömegkapcsolatot, amelyet Magyarországon eddig még Dante soha nem talált meg s ugyanakkor ösztönzőül fog hatni a kiadás és a bevezető tanulmány fiatalabb és idősebb kutatók számára egy nagyon termékeny, alapvetően marxista kutatási módszer elmélyítésére.

Sallay Géza

HERMANN ISTVÁN: ARANY JÁNOS ESZTÉTIKÁJA (AZ ELVESZETT ALKOTMÁNYTÓL A BUDA HALÁLÁIG)

Bp. 1956. *

Arany János tanulmányaiban, kritikáiban, levelezésében, költői ars poeticáiban az alkotóművészetnek annyi elméleti kérdését fejtegette vagy annyiról tett mélyrevilágító megjegyzéseket, hogy valóban lehet Arany János esztétikájáról beszélni. A *szép* meghatározásán kezdve az alapszeme, a kompozíció, a műfajok, az eszményesítés legfontosabb kérdésein át egészen stilisztikai, verstani és nyelvhelyességi problémákig az irodalomelmélet területén a megvilágításoknak olyan gazdagságával találkozunk műveiben, amely költőknél, kik nem elsősorban esztéták, kritikusok, hanem alkotók, párját ritkítja. Igaz, hogy Arany nem alkotott tudományos esztétikai rendszert, mint ezt Hermann István és e kérdéssel foglalkozó elődei (GÁLOS REZSŐ, MITROVICS GYULA, VOINOVICH GÉZA) is hangsúlyozzák, de ha Arany egész munkásságát tekintjük, igazat kell adnunk MITROVICS GYULÁNAK, aki — bár Arany János esztétikai nézeteit a polgári tudomány korlátozottságával, deskriptív-metafizikus és nem genetikus-dialektikus módszerrel vizsgálta, — helyesen állapítja meg: „Ha így, Arany összeszedett nyilatkozatain végig tekintünk, látjuk, hogy bár elszórtan, rendszerbe nem fogva, de az esztétikai kérdések főbbjeiről igen jól átgondolt, lelkiismeretes tanulmányokon alapuló, sok töprengésen át megszürt és végsőleg egymással összefüggő, sőt egymást szervesen kiegészítő nézetei voltak.” (Arany János esztétikája. ITK. 1925. 179. l.) Ezeknek a nézeteknek egységes jellegét aláhúzza az a tény, hogy azok a tanulmányok, bírálatok, amelyekben ezeket Arany János lefektette, egy meghatározott költői korszakában, 1858 és 1863 között keletkeztek, a Széptani jegyzeteket kivéve: ezek a nagykőrösi tanárság gyakorlati céljait szolgálták s keletkezésüket 1855-re teszik.

A polgári irodalomtörténetírásban a kimondottan Arany esztétikáját elemző tanulmányok egyéb tévedéseik mellett abba az alapvető hibába is beleestek, hogy Arany esztétikai elveit Arany költői gyakorlatától elválasztva tárgyalták. Ezzel szemben Hermann István, helyesen, kimondja az elvet: „A költő elméleti esztétikája, összehasonlítva az esztéta elméleti munkájával egészen különleges... A költő kiinduló pontja elsősorban saját költői gyakorlata, saját költő-problématicája.” Ennek az alapvetően helyes elvnek következe-

* Vitaindító előadás az Irodalomtörténeti Intézetben 1957. májusában. A vitáról az *Irodalomtörténet* fog ismertetést közölni.

tes végigvitele érdeme Hermann munkájának. túlhangsúlyozása pedig egyik főhibája.

Miben áll ez a túlhangsúlyozás? 1. Hermann István túlhangsúlyozza azt a tényt, hogy Aranynak nem volt tudományosan végigmunkált esztétikája, annyira, hogy az olvasóban az a benyomás támad, mintha Arany esztétikai nézeteinek nem volna összefüggő logikus rendszere.

2. Hermann István túlzott mértékben alkalmazza a történetiség elvét. Nyilvánvalóan Arany valamely 1849 előtt vagy akár 1852 előtt megfogalmazott esztétikai megállapításának más az akusztikája, mint az 1860-as években felállított tételeinek. Azonban Arany tanulmányai és bírálatai, tehát azok a művek, amelyek elsősorban jönnek számításba, éppen egy meghatározott költői korszakban, 1858 és 1863 között keletkeztek, tehát lehet ezeket nemcsak történeti, hanem logikai összefüggésben is tárgyalni.

3. Mikor Hermann helyesen az esztétikai nézetek kialakításánál a költő-problematika igényeit állítja előtérbe, mellőz két másik szempontot: a tanár és az irodalmi életet irányítani akaró szerkesztő szempontját. Arany nagy-kőrösi tanári munkájában a magyar irodalomtörténettel ellentétben, melyet saját vallomása szerint Toldy könyvéből kivonatolt, a *Széptani jegyzeteket* lényegesen önállóbb munkával állította össze, ezt a kis iskolai esztétikát Greguss és Purgstaller műveit felhasználva, de önállóan készítette el. Kimutatják (PAP KÁROLY: Bp. Szle. 1925. 200. k. 212. l.), hogy pl. a *szép* definíciójában mit vett Gregustól és meghatározása ugyanakkor mennyire más, mint amazé. A *Széptani jegyzetek* számos tétele későbbi tanulmányaiban is szerepel, az említett definíción kívül pl. az eposzi végzetszerűségnek és az eposzi anticipációnak a *Zrínyi és Tassoban* részletesebben kifejtett elve, amelyet Hermann István is igen szépen fejteget (218—219. l.). Az esztétika gyakorlati tanítása, melyre az *Entwurf*, az abszolutizmus alkotta tanterv, csak egy német antológiát ajánlott, tankönyvet nem, mintegy rá is kényszerítette Aranyt, hogy végiggondolja felfogását számos kérdéstről. Nem kevésbé szerepelt az elméleti megfogalmazás szükségességének, mikor mint a Szépirodalmi Figyelő szerkesztőjének kellett véleményt mondania hazai és külföldi irodalmi termékekről. Efégyezőval. Arany esztétikai nézeteinek kialakításában a költői problematika mellett elméleti szempontok is szerepeltek. Természetesen e nézetek milyenségét a költői gyakorlat, végső soron Arany belső ideológiai-művészi fejlődése határozza meg.

Miért kellett mindezt elmondani? Azért, hogy megindokoljam, miért éreztem csalódást: Hermann István voltaképpen nem Arany esztétikai nézeteinek fejlődését és ennek, valamint a költői gyakorlatnak kölcsönhatását vizsgálja, hanem inkább egy Arany-fejlődésrajzot ad. Hangsúlyozni kell, hogy Arany esztétikájáról és ennek a költői gyakorlatra tett hatásáról számos érdekes és eredeti észrevétele van, de a cím ígérete ellenére mégsem ez az elemzés gerince. Külső jele ennek, hogy terjedelemben a sajátosan esztétikai elvek, s az ezeket kimondó írások, pl. a Szépirodalmi Figyelőbe írt cikkek annyi helyet sem foglalnak el Hermann könyvében, mint BARTA monográfiájában, melynek pedig nem Arany esztétikai nézeteinek elemzése az elsődleges célja. Ezek szerint talán helyesebb, ha Hermann István könyvét nem a címben megfogalmazott szempont szerint tárgyaljuk, hanem Arany-tanulmánynak, Arany-fejlődésrajznak tekintjük és ilyen értelemben foglalkozunk vele.

A könyv két fő részre oszlik: 1. A népi esztétika fogalma az 1849 előtti Aranynál. 2. Az Arany-tragédia. Már az előszó is hangsúlyozza, hogy a szerző

az utóbbira veti a főhangsúlyt. Ezzel nyilvánvalóan irodalomtörténetírásunk számára egy tíz évvel ezelőtt kijelölt feladatnak megoldásához kíván hozzájárulni. „Az Arany-tragédia igazi és teljes feltárása az eljövendő irodalomtörténet feladata lesz” írta 1947-ben LUKÁCS GYÖRGY. (Új magyar kultúráért 52. 1.) Azóta számos irodalomtörténeti munka törekedett e folyamat felárására, de emyire megfogalmazottan csak Hermann munkája állítja az Arany-tragédiát vizsgálódása középpontjába.

Az első rész (a népi esztétika fogalma az 1849 előtti Arany-nál) az Aranytól és Petőfitől egyaránt vallott költői elveket tárgyalja első-sorban. Ennek megfelelően először az Arany — Petőfi viszonyra vonatkozó balvélemények cáfolásával kezdődik, majd a szerző összefoglalja az erre vonatkozó újabb felfogásokat, saját érveivel erősítve meg őket. Utána főleg az 1849 előtt írt nagyepikai műveket elemzi az alapeszme, a műfaj, a kompozíció elvi kérdései és az olyan hangnembeli problémák, mint pl. a humor szempontjából.

Fejtcgetéseinek ebben a részében általában helyesen állapítja meg a plebejus-forradalmi esztétika érvényesülését, de a részletekben néha túloz, néha helytelenül értelmez.

Újszerű módon magyarázza pl. Aranynak Szilágyihoz írott levelében megfogalmazott tételét: „Szeretem a nemzeti költészetet; a népiesség köntösében még most; később majd pusztán...” Ismeretes, hogy eddig az Arany-kutatók e passzusban Arany felfogásának árnyalati eltérését állapították meg Petőfi egyértelműen plebejus esztétikai elveitől. Hermann úgy akarja feloldani ezt az ellentmondást, hogy Erdélyi esztétikájának hatására, Erdélyi terminológiájára hivatkozik, kinek lapjára Arany eml. levelében is utal. Erdélyinél ugyanis nemzeti költészet politikai költészetet jelent, ellentétben a tisztán humánus népköltészettel. Arany tehát azt mondta volna, hogy a népi költészetnek politikai költészetté kell válnia. E kétségtelenül szellemes és jól megkomponált magyarázatnak azonban a Szász Károlyhoz írt levél sokat idézett passzusa mond ellent (ugyancsak 1847-ből): „döntessék el a közfal a népi és ma úgynevezett *fennköltészet* közt, és legyen a költészet általános, *nemzeti!*” A „nemzeti” értelme itt világosan „általános”, „össznemzeti” és nem politikai.

Ez arra vall, hogy bár Hermannak ez első korszak értékelésében alapján véve igaza is van, maradnak még megoldandó problémák Arany 1849 előtti esztétikájával kapcsolatban is.

Az *Álom-való* c. vers értelmezése is inkább ötletes, mint meggyőző (59—60. 1.) Az álomnak mint költői motívumnak az irreális-jellege nem zárja ki, hogy Arany reális aggodalmai szólaltak meg a versben. Az ébrenlétben a hősi elszánás útjának választása nem teszi irreálisakká e kételyeket, csak azt fejezi ki, hogy ekkor Arany hite győzelmesen került ki egy belső válságból.

A *Toldi Estéjének* értékelésével sem tudok mindenben egyetérteni. Hermann szerint az apródok „a Toldit kiutasító és eltaszító aulikus nemesség” képviselői az osztály „dekadens gyökértelenségének” kifejezői. (63—64. 1.) Toldi György még konkrétan küzd Miklós ellen, őt még egyes szálak a faluhoz kötik, ő még „az uralmon levő uralkodó osztály” képviselője. Az apródok már konkrétan semmit sem tehetnek Toldi ellen, „a taszítás nem az ellene folytatott harcból következik, hanem az egész lényükből áradó cinizmusból.” A baj ott van, hogy e cinizmus a renaissance-racionalizmusnak elfajzott, romlott megnyilatkozása, szemben a középkor testi erő kultuszával. Még Toldi

be sem lép, már énekli kobzosuk a Toldit gúnyoló Boccaccios asszonyhistóriát, a gúnydal nem feltétlenül a parasztnak szól, szólhat az a régivágású esetben lovagnak. Számos olasz és francia példát lehetne itt felsorakoztatni. A *Toldi Estéjének* elemzésekor fontos figyelembe venni azt, hogy Arany mit adott hozzá az Ilosvaitól kapott anyaghoz. Ez pedig Nagy Lajos és Toldi beszélgetése. Tehát Toldiban a nemzet becsületét megmentő paraszti erő glorifikálása mellett egyenlő súllyal esik latba Toldi korszerűtlenné válása. Korszerűtlenné válik nemcsak a nagyerejű lovag, de a vele patriarchalisan összenőtt fegyverhordozó Bence is, s ez a humor forrása a műben. Arany maga is úgy nyilatkozik, hogy az „elmúlás mindig humoros”.

Hermann könyvének első része azonban, ismételem, alapvetően helytálló koncepciójú, az alapeszme és a műfaj, valamint a jellemzés kérdésében igen szép megfogalmazásai vannak, Ki kell emelnünk például Petőfi és Arany különbségeinek mélyreható és újszerű elemzését is (43–50), főleg mikor a két költő történet szemléletét veti össze. Kár, hogy a költői megformálás sok kérdésére nem tér ki. Pl. Arany e korszakbeli lírájának és lírai-epikájának szerkezetére nem fordít elegendő figyelmet, sőt a balladás kezdetek megfelelő értékelését a limine elutasítja: „Költői magaslat tekintetében és mennyiségileg is a *Czakó sírján*, *Egyesülés*, *Eldorádó*, *Nemzetör-dal* mellett a *Szóke Panni* vagy a *Varró leányok* epizódoként hatnak.” (162. l.) Ezzel a felsorolással nemcsak a *Rákóczi*nét lehetne szembeállítani, melyről különben Hermann István sem feledkezik meg, hanem a *Rózsa Sándor*-szerű költeményeket, az olyan életképeket, mint a *Szegény jobbágy* vagy Arany lírájának olyan balladás szerkezetű megoldásait, mint a *Rásút az esthajnal* vagy a *Mit csinálunk?*

A főkérdést, az Arany-tragédiát Hermann István könyvének második részében világítja meg. Hogy mit ért Arany-tragédián azt már könyvének bevezetésében félreérthetetlenül leszögezte: „a teljes, majd részleges költői hallgatás”-t. (6) Tehát Aranynak a művésznak a tragédiájáról van itt szó és nem Aranynak az embernek, a hazafinak. Mert e kettő semmiképpen sem ugyanaz.

E szétválasztással nem akarunk visszatérni HORVÁTH JÁNOS azon tételéhez, hogy a magyar nemzeti klasszicizmus kiteljesedése a nemzeti katasztrófával függ össze. De helytelen lenne a nézet fordítottja is. Az igazság az, hogy egy művész számára a nemzeti bukás is alkalom lehet, hogy kiteljesítse vagy tovább bontakoztassa az új helyzetnek megfelelően tehetségeit. Victor Hugó politikai költészete Brumaire 18 után ért a csúcsra a *Bűnhődések* ben. A költő ilyenkor művészete erejével mintegy legyőzi a viszonyok nyomorúságát, ha eszmei és művészi magaslaton tud maradni. Ilyenkor beszélhetünk a hazafi, az ember tragédiájáról, de nem a művész tragédiájáról.

Ezért nem tudok egyetérteni Hermann Istvánnal, mikor Arany tragédiájához hozzászámítja az ötvenes éveket, a nagy lírai és a nagy balladás felvirágzás korszakát, mint e tragédia első, második és harmadik felvonásait. Kétségtelen, hogy a katasztrófa, az elhallgatás előzményei 1849-re nyúlnak vissza. De e dátum után még két nagy művészi korszak van! Arany költészetének két csúcsa! Hermann István is szépen ír e korokról, s külön ki is emelném fejtegetéseit Arany és Gyulai tragikum-elméletének különbségeiről. De nem indokolt a nagy balladás korszakot a „tragédia kiterelvényesedése” korának nevezni. Hermann István újszerűen mutat rá, hogyan járultak hozzá az 1852-es események a politikai látóhatár még sötétebb elborulásához, de hiszen Arany e helyzetben megtalálta azt a műfajt, amelyben eszmei és művészi tekintetben is a legtöbbet nyújthatott nemzetének; a történeti balladát. Az adott hely-

zetben valóban a szabadságért vívott harc erkölcsi nagyságának a bemutatása lehetett az egyedül járható út a haladó gondolat számára!

Találón mutat rá Hermann, hogy míg az első *Toldi* a progresszív lelki gazdagodás rajza, addig a balladákban a negatív alakok progresszív elszegényülésével találkozunk. De maga is utal rá, hogy a *Szondi két apródjában* és *A walesi bárdok*ban a negatív szereplő fokozatos süllyedése párhuzamos a hősök erkölcsi emelkedésével egész a morális értelemben vett diadalig. (194) Az ötvenes évek viszonyai közt az ilyen ábrázolásmód aligha tekinthető egy művészi tragédia felé vezető út lépcsőfokának.

Itt hiányoljuk a lélektani ábrázolás elmélyülésének és a kifejezőképesség gazdagodásának és erősödésének a rajzát Hermann István munkájában. Helyes, hogy megkülönbözteti Arany eljárását a Kemény-féle pszichologizálástól, de mért nem vonja le eléggé ennek az Aranyra nézve jogosan kedvező párhuzamnak a konzekvenciáit? Nézetem szerint itt BARTÁNAK van igaza, aki a balladákban a realizmus egy magasabb megvalósulását látja.

Igaz, hogy Arany már Nagykőrösön eltávolodott bizonyos mértékben a paraszti szemlélettől, de ez a nemzeti egység felé való tájékozódás az önkényuralom ellen minden társadalmi osztály. így a parasztság szempontjából is történelmileg indokolt, s indokolt az a magasszínvonalú nemzeti klasszicizmus is, melyet ekkor Arany kifejtett, elsősorban a balladákban.

Ennek az Arany-féle nemzeti klasszicizmusnak egyik oldalát, az Arany-féle realizmust elemzi is bizonyos mértékig Hermann, szembeállítva a Gyulai-Kemény képviselte korlátozott realizmussal. Itt található Arany és Gyulai Bánk bán tanulmányának összehasonlítása. Gyulainál Gertrud megölése mindenképpen tragikai bűn. Aranynál csak azért, mert Gertrud magában a tényben nem vétke. (210) Itt azonban megáll a gondolatmenet. Pedig, ha tovább haladunk a következtetések fonalán, rá kell jönnünk, hogy Arany álláspontja is eszményítő realizmus, csak más mint Gyulaié. Gyulainál a társadalom alapvonalai mozdíthatatlanok, Aranynál csak bizonyos etikai elvek, melyeken belül a változás lehetséges. BARTA is céloz erre, mikor azt mondja, hogy az eszményítő realizmus tanulságait Gyulai „szűri le világosan” mikor a „világrend kényszerűségéről” beszél. Arany „csak félig mondja ki a maga álláspontját”, mikor a „költői nagy világszellemek” „mély morális érzetéről” szól (Real. kérdései a m. irod.-ban 172. l.).

Aranynál a „királynő” megölése magában nem lenne tragikai vétség abban az esetben, ha Gertrudis valóban értelmi szerzője egy erőszak-tételnek, a szó kriminalisztikai értelmében kerítendő. Ha így lenne, Bánk éppúgy ítéletet tehetne felette, mint bármely alattvaló felett, ki hasonló vétket követett el. A balladákban megnyilvánuló eszményítő realizmus történetileg teljesen indokolt, és az alapját képező etikus világnézet számos ponton egyezik még a Petőfi vallotta republikánus „tisza erkölccsel”. Ez az éthosz nyilvánul meg a walesi bárdok hajthatatlanságában, Szondinak és két apródjának hazafiságában, Hunyadi közéleti moráljában „kinek tiszta ép erkölcsén semmi csorba, semmi szeplő”. Ez az alapja annak a népi humanitásnak, amellyel Ágnes asszony megtévedését ítéli meg Arany, amelynek alapja semmi esetre sem lehet nézetem szerint valami Tiszazug-szerű anyagi meggondolás, mint azt Hermann István feltételezi (190. l.).

A balladákban tehát a morális jellegű eszményítés még egyáltalában nem áll ellentétben a kor társadalmi és nemzeti követelményeivel, önmarcangolóvá, bűn és bűnhődés-szerű moralizálássá csak a következő korszakban lesz.

Erre mutat a perspektíva is. Már ti. a morális perspektíva. Hermann István igen szépen fejtegeti a *Zrínyi és Tasso*val kapcsolatosan, mit jelent az, hogy Arany az eposzt most már csak az Iliász-típusú tragikus jellegű formájában tárgyalja, s nem szól az Odüsszeia-típusról, hol a hős győzelmet arat (218—219). Az eposzi végzetszerűségről Arany már a *Széptani jegyzetek*ben is szól (1855), de a definíciót csak itt mondja ki (1858—1859): „a tragikai hős bátor a sors ellen, mit leküzdhetőnek hisz; az eposz hőse bátor, *noha nem hiszi annak*.” Hozzátehetjük, hogy Arany itt még a pesszimista heroizmus főpéldáját, a Nibelung ének Hagenjét is idézi! S ekkor teszi hozzá, hogy a Zrínyiász is ilyen fogantatású mű, hiszen a jóslat alapján Zrínyi is tudja, hogy elbukik. Pedig előbb a tanulmány a Zrínyiász második énekének elemzésekor elmondja, hogy a fészület jóslata győzelmet ígér Zrínyinek, kettős győzelmet: földit és mennyeit. („Szulimánnak hatalmát erejét vesztí Szigetvára s így bajnoki önfeláldozása legalább ezúttal — megmenti a hazát a fenyegető végtromlástól”...) Nos pl. Szondi is elbukik, de Zrínyihez hasonlóan „diallal várja be végét”. S a Zrínyiről írt tanulmányban mégis a tragikai hősről és az eposzi hősről szóló megállapítás után ezt mondja Arany: „Szép példa erre maga Zrínyi, ki a második énektől kezdve ismeri végzetét, mindazonáltal csüggedés, habozás nélkül folytatja teendőit, elszánt nyugalommal várva be az elkerülhetetlent.”

A szemléletnek ez a fordulata már a benső művészi meghasonlást foglalja magában, tehát 1857 előttre nem tehető. Hermann István találóan hangsúlyozza az 1857—1860-as évek átmeneti jelentőségét, talán helyesebb lenne ezeket az éveket tenni az elhallgatási tragédiát előkészítő idő első szakaszának. E szakaszban valóban feltűnően keveset ír Arany, rá egy igen gazdag korszak következik, mely nagy művészi meggazdagodásával egyidőben benső konfliktus csíráját is rejtí magában, mint ahogy erre Hermann István különböző művek kapcsán rá is mutat.

A Deák-párttal való kapcsolata első éveiben megnő Arany költői és prózai termése. A balladás korban kialakult nemzeti klasszicizmusa most sok vonatkozásban kiteljesedik, de túl is érik, eszményítő realizmusa is sok olyan elemet vesz fel, mely őt a Gyulai—Kemény-féle felfogáshoz közelíti. A realista ábrázoláshoz ragaszkodik, a kor apologetikus ábrázolását elveti (Hebbel-bírálat), a külsődleges korszerű eszme-nélküli népi naivságba menekülést is affektáltnak tartja (Wittgenstein-bírálat), a kritikai realizmustól visszariad (Hebbel-bírálat). A l'art pour l'art megoldástól egész világnézete, esztétikai felfogása (a szépbe a jó és igaz is beletartozik) visszatartja. A kor vezető eszméjének a nemzetiséget tartja (Hebbel-bírálat), és ennek alapján létre is tud hozni egy nagy epikai alkotást, a *Buda halálát*. De olyat, amelyben a nemzeti hős (Etele) nem népe megmentője, hanem tragikai vétkével népe tragédiájának okozója lesz. Hermann István szépen elemzi, hogy a Buda halála már egy tragikus nemzetfogalom alkotása. „Az egység valóban pusztán viszonylagos volt, a szétszakadás abszolút, és ahhoz, hogy a szétszakadást tetten érhesse, a hun mondakörig kellett visszanyúlnia.” (257. l.) Ez azonban csak átmeneti megoldás volt, a szétszakadás tragédiája nem lehetett naiv népi epikus eszményítő szemlélet alapja: „amikor nép és nemzet egysége nincs meg, egyúttal teljes mértékben lehetetlenné válik a naiv eposzok mintájára írt műeposz megteremtése is.” (221. l.)

Ennek a szemléletnek, a naiv, népi, epikus, eszményítő szemléletnek a magyar fejlődésben való korszerűtlenné válása valóban a nagy elhallgatás

egyik hathatós tényezője lehetett. Ezzel Hermann István valóban bevilágít a nagy Arany-válság okainak mélységeibe.

Arany azonban nem teljesen azonos azzal a népi, naivan eszményítő szemlélettel, amelyet ő képvisel. Ő túllépett rajta, a nagy hallgatás számára nem végtragédia. A dezillúzió mélye az, amikor világos lesz, hogy a Deákék kínálta megoldás, a kiegyezés nyújtotta lehetőségeket sem tudja felhasználni a nemesség vezetett Magyarország. A kiábrándulás szavát először Arany fia mondja ki „A délibábok hőséiben”. Utána Arany is eljut, előző fenntartásai ellenére, a kritikai ábrázolásmód egy sajátos fajtájához az Őszikékben, mely, nézetem szerint, több, mint egy művészi tragédia epilógusa.

Hermann Istvánnak szép fejtegetéseibe gyakran csúsznak be e fejezet folyamán is téves értelmezések. Nézetem szerint túlzás azt állítani, hogy Kossuth III. Napóleonnal, Cavourral folytatott tárgyalásainak a baloldali értékelése sodorta volna Aranyt részben Deákék oldalára. A *Széchenyi emlékezetében* a „szilaj patak” kifejezésnek (226) nem tulajdonítanak forradalmi szimbólikát, főleg nem politikai ellentétet a „dús önérelem dagasztotta lassú folyóval” szemben. Nem hiszem, hogy a *Magányban* utolsó két szakasza a költő reményeit fejezné ki, hogy a „fősodor majd kiragadja a vezetést az eddigi irányítók (t. i. Deákék) kezéből”. (239) Ennek ellentmond Arany egész akkori magatartása és a *Rendületlenül* higgadtságra intő sorai is.

Hermann István könyve, említett tévedései ellenére is, sok eredeti és mélyreható elemzést tartalmaz, nyeresége az Arany-irodalomnak, hibái is hasznos vitákat kezdeményezhetnek. gondolatcsírái érdekes továbbfejlesztéseket hozhatnak.

Horváth Károly

GERGELY PÁL: ARANY JÁNOS ÉS AZ AKADÉMIA

(Irodalomtörténeti Füzetek 11. Budapest 1957. Akadémiai Kiadó)

Arany János akadémiai éveinek ismertetésével Gergely Pál méltóképpen járult hozzá az Arany emlékévé megünnepléséhez. Az utóbbi évek egyik legizgalmasabb irodalmi leletének, az Akadémia Főtitkári Hivatala 1949-ben megtalált levelestárának Aranyra vonatkozó részeit ismerteti a kis füzet, függelékben pedig a legérdekesebb Arany-kéziratok közül publikál néhányat a szerző.

Gergely Pál írása nyomán látjuk csak igazán azt, amire verseiben és barátaihoz írt levelében Arany maga is nem egyszer célzott, hogy milyen iszonyatos terheket rótt rá a „beamtárság” és hogy mekkora kincsektől foszthatta meg a magyar irodalmat az akkori kultúrpolitikának az a bűnös tékozlása, mely Aranyt közel másfél évtizedig akták elintézésével foglalkoztatta.

Mert Arany ezekben az években egymaga látta el a titkár, később főtitkár, a könyvtár és a könyvkiadás irányítójának nehéz munkáját. Sőt, amint a hivatali iratokból kiderül, még a találmányleírásokat, prioritásokat is ő tartotta számon. Mai fogalmakra lefordítva tehát négy intézményt: a Tudományos Akadémiát, az Akadémiai Könyvtárt, az Akadémiai Kiadót és a Találmányi Hivatalt irányította egymaga. Mindehhez pedig segítségül három osztálytitkár, három könyvtáros, egy kéziratáros, egy jogtanácsos,

egy gondnok, egy „főtitkár segéd”, egy írnok, két javítnok és nyolc szolgálótt rendelkezésére.

Ezek után nem csodálkozhatunk a most előkerült iratok óriási változatoságán. Hírt adnak ezek az akták arról a gondosságról és alaposságról, mellyel Arany a nagygyűléseket, a felolvasó üléseket megrendezte, a tagválasztásokat előkészítette, fenntartotta a kapcsolatot a külföldi akadémiákkal és akadémiáink külföldi tagjaival. Nem lehet meghatottság nélkül olvasni azokat a sorokat, melyekben a legjelentéktelenebb adminisztratív és gazdasági ügyekben is ő maga intézkedik, ahogy „táblás kimutatásokat” gyárt, ülésrendeket készít, kérvényez, pályázatokat bírál, gratulál és kondoleál — s mindezt az ő pedáns, gyöngybetűs kézírásával. És még jobban elszorul a szívünk, ha tudjuk, hogy az első két évben e tömördek munka mellett naponta kétszer esőben-hóban is gyalog járt be hivatalába az Akadémiától bizony távol eső Erkel utcai lakásából. Csoda-e, ha ilyen körülmények közt nemcsak költői alkotásra nem jut ideje, de még hosszabb, elmélyültebb bírálatra sem. Igaz, hogy ezt a pályázatokra beérkezett művek alacsony színvonala se nagyon ösztönözte. Mindössze két hosszabb bírálatot találunk az anyagban, ez is titkári megbízatása előtt, 1861-ben és 1863-ban kelt.

Gergely Pál úgy van ezzel a gazdag kézirat-lelettel, mint aki hirtelen-váratlan hatalmas kincsre bukkan és még első izgalmában szét akarja osztani, hogy más is örüljön neki. Ez az izgalom érzik meg kissé az anyag közreadásán, a rendszerezés hiányán. Időrendi sorrendben mondja el az érdekesebb iratok tartalmát, szándéka szerint bizonyára azért, hogy Arany életrajzának ehhez a szakaszához fontos nyersanyagot szolgáltatson. Ebben az esetben azonban nem ártott volna, ha az egyes iratok pontos keltét is feltüntette volna. Az adatszűrésen túlmenőleg azonban Gergely Pál időnkint felhívja figyelmünket az akták hivatalos hangján is átütő, jellemző aranyi stiláris fordulatokra és az „ügyintézésből” kivilágló emberi magatartásra is.

A kötetet kiegészítő függelékben az adott lehetőségek keretei közt jó érzékkel válogatta ki a szerző az ízelítőnek szánt legfontosabb szövegeket is. Nagy kár azonban, hogy a Darwinnak 1872-ben írt levél fogalmazványát nem olvashattuk a szövegek között.

Gergely Pál füzetének anyaga csak kis hányadát teszi annak a hatalmas irattárnak, melyre ő maga akadt rá és melynek rendszerezését azóta is áldozatos munkával végzi. Éppen ezért nagyon üdvös volna, ha folytatná a feldolgozás munkáját is. Úgy tűnik, hogy az előkerült iratokból meg lehetne írni a Magyar Tudományos Akadémia történetét. Nagy nyeresége volna kulturális életünknek, ha Gergely Pál erre a feladatra is vállalkoznék.

Most megjelent munkája pedig remélhetőleg újabb lendületet fog adni az Arany kutatásnak, hiszen a Gergely által ismertetett adatok alapján Arany mintegy 15 éves életszakaszának csaknem minden napját megismerhetjük az életerejét szinte teljesen felörlő robot oldaláról. Jó volna, ha a rengeteg újonnan megtalált kézirat végre az Arany kritikai kiadás folytatására is ösztönözően hat.

Vezér Erzsébet

RAJECZKY BENJÁMIN: MELODIARIUM HUNGARIAE MEDII AEVI. I. HYMNI
ET SEQUENTIAE. A FORRÁSOKAT ISMERTETI RADÓ POLIKÁRP

Budapest 1956 (1957), Zeneműkiadó. LII., 344 l. Haránt.

A magyar — de egyben az európai — zenetörténet egyik hézagpótló forráskiadványáról adhatunk számot, „Azt a nemzetközi dallamanyagot adjuk közre — olvashatjuk a bevezetőben —, mely Magyarországon biztosan elhangzott, együtthangzott felderítetlen zenénkel és bizonyos vonásokban talán még mai népzeneinkben is visszacseng.” E munkában az első középkori magyar *zenei* forráskiadványt köszönhetjük, amely nemcsak felveszi a versenyt a legjobb európai kiadványokkal, hanem bizonyos vonatkozásokban — túl is szárnyalja azokat. 1893-ban jelent meg az első átfogó szövegkiadás Dankó József: *Vetus Hymnarium ecclesiasticum Hungariae* c. művével. Zenetörténész akkor sem és azóta sem vállalkozott a közreadott szöveg melódiáinak rendszerezésére, jóllehet akkor még a dallamok és források kétszerese állhatott volna rendelkezésre. Dankó óta Radó Polikárp jegyzékei (*Index codicum liturgicorum manu scriptorum Regni Hungariae*. Budapest 1941; *Repertoire hymnologique des manuscrits liturgiques dans les bibliothèques publiques de Hongrie*. Budapest 1945 és *Libri liturgici manu scripti bibliothecarum Hungariae*, Tom 1. *Libri liturgici manu scripti ad missam pertinentes*, Budapest 1947.) jelentették a zenetörténész számára is a forrásokat. De Radó Polikárp jegyzékei a második világháborút megelőző állapotot tükrözték, s a háború pusztításai után és óta 4 kódexszel megint kevesebb lett a dallamokat megőrző kódexek száma. (R 28, 31, 34 és 72)¹ Közülük fontos emlék volt az R 72-es: a Szombathelyi Ferences könyvtár *Liber variorum cationum*-a (Sign. 6264), amely a XVI. sz. elején a szegedi prem. apácák számára készült és a bevezetésben nem említett Esztergomi Főszékesegyház (R 9) kétkötetes Antifonáljának első kötete a XV. század végéről. Ez utóbbi megmaradt második kötetből ítélve — ahol a magyar szentek közül: István és Imre szerepel — Szent László officiumának veszésére gondolhatunk.

Így a magyar zenetörténeti szempontból legelső e monumentális kiadvány (meg kell jegyeznünk, hogy a technikai kivitel is egészen kitűnő: a művészi kótarajzolás Dombay Hugó munkáját dicséri), s amikor a bevezetés maga-mentsége igazolásaképpen a magyar zenetudomány szolgálatát hozza fel, akkor egy olyan missziót teljesít, amely a modern összehasonlító zenetudomány elengedhetetlen alkotó eleme.

Ez akkor válik egészen világossá, ha kézbe vesszük az azóta megjelent *Monumenta Monodica Medii Aevi*² vaskos kötetét. Nyilvánvaló: provinciális forráscsoportunk nem jelent új himnuszalkotásokat, hathatós figyelmeztetés azonban a nagy nyugati forráskiadványok szerkesztőinek, hogy a középkori Európa térképén nem az osztrák kolostorok voltak a keleti végvárok. Virágzó kultúráról tanúskodik ez a kötet hazánkban, már a Mátyás előtti évszázadokból. — Fontos a kiadvány fellendült népzenetudományi kutatásaink számára „... a gregorián hatás rendkívül bonyolult kérdésében teljesen hiányzik

¹ Radó Polikárp a kötetben, valamint korábbi kiadványaiban egyaránt használt signaturái.

² STÄBLEIN BRUNO: *Monumenta Monodica Medii Aevi*. Bd. I. Hymnen (I.) Kassel und Basel 1956, Bärenreiter.

minden előmunkát³ — írja még KODÁLY ZOLTÁN 1937-ben, de „... a magyar zene kialakulásának útja sem lehetett más mint a nyelvé, a népe. Amerre járt, amint nőtt a nép, zenéje velejárt, ami hatott a nyelvre, hathatott a zenére is.”⁴

A mű részleteire térve, elsőbben igen jó szerkezeti felépítéséről, majd a kötet anyagáról, dallamairól szólnunk.

A dallamok előtt Radó Polikárp, korábbi munkáinak összegezéseképp, a dallamok forrásait ismerteti. A Repertoire hymnologique sorszámozását követi. Részletes leírást ad az egyes emlékek provenienciájáról, possessoráról, a formai és magyar vonatkozású tartalmi összefoglaláson, valamint a rövid bibliográfiai tájékoztatáson kívül. (Könnyebben lett volna használható, ha valamiféle csoportosításban kapnók e forrásgyűjteményt, akár kronológiai, akár topográfiai rendben.) Sajnálattal láttuk, hogy a signatura használatban a régi jelzetek maradtak érvényben: a Nemz. Múz. c. l. m. ae. megjelölések a Nemzeti Múzeum és az Országos Széchényi Könyvtár 1952-ben történt szétválása óta már nem érvényesek. Egy külföldi kutató számára zavaróak lehetnek. Kiváltképpen, ha megtörténik a Múzeum és Könyvtár — napjainkban központi kérdésként élő — területi szétválása is. A fenti signatura ma így érvényes: Orsz. Széchényi Könyvtár (O. Sz. K.) c. l. m. ae. (Itt kell megjegyeznünk, hogy a kiadvány 1952-ben már készen állt és a szerzőknek kevés módjuk volt azóta korrekciókat eszközölni).

A forrásismertetést a himnuszok és sequentiák betűrendes jegyzéke követi. A kezdősorok után Chevalier: Repertorium Hymnologicumának számát találjuk, majd a darab liturgikus használatát (hymnuszoknál a darab officiumbeli használatát), továbbá a Radó Polikárp által ismertetett kéziratos források számait. (Ezek közül kiemelkedőbb, vastagabb szedéssel, a dallammal is ellátott darabok).

A szöveges rész után következnek a dallamok. Elrendezésük egészen újszerű: zenetörténeti dallamanyagot kapunk itt katalógus rendben. Ez a rendszerezés a Magyar Népzene Tára eddig megjelent köteteiben vált be, s ennél a középkori dallamanyagnál is elsőrendűen érvényesül. Lényege köte-tünknel:

I. H i m n u s z o k :

szótagszám
sorvégzők
sorszám

szerint kerültek elrendezésre 2, 3, 4 soros elrendezésekben a magyar strófák mintájára, míg a

II. S e q u e n t i á k

rímtelen (régí stílusú)
rímtelen egy-két rímes sorral (átmeneti korszak)
rímes (a kezdősorok rendjében)

A dallamközlés minden változó árnyalatot — éppen a provinciális jelleg miatt — közölni igyekszik (sokszor a sequentia strófákat ezért külön-külön

³ KODÁLY ZOLTÁN: A magyar népzene. Bp. 1937, Egyetemi ny. 47. p.

⁴ KODÁLY ZOLTÁN: I. m. 15. p.

és nem páronként hozza). A dallamokat mutató-rendszer egészíti ki — a kötetnek ismét kiválóan megszerkesztett része :

strófamutatók
ambitusmutatók
sequentiadallamok jegyzéke.

Strófamutatók: több rubrikára oszlanak. Az első a szótagszámot jelzi, a második a kadenciákat (az első három sorét, alulról felfelé emelkedő rendben a finálist véve 1-nek), a harmadik a darab formai felépítését : AABA pl., a negyedik a sorszámot stb.

Ambitusmutatók: kétsoros, háromsoros és négysoros rend szerint az alaphang vonalához mérten. Kitűnő vizuális áttekintést nyújt az emelkedő, ereszkedő és kupolás építésű dallamokról.

Sequentiadallamok jegyzéke: áttekintő táblázatot nyújt egy-egy dallam előfordulásáról a források és kiadványok szerint. A kötetet jegyzetek zárják be. Itt rövid összefoglalásban himnusz- és sequentiátörténetet találunk, megjegyzéseket az egyes dallamokhoz a kódexben levő pontos oldalszámokkal, stíluscsoport áttekintést, a magyar alakítás kérdését, az egyes népdalokkal való szerkezeti kapcsolatot, majd végül a himnusz-dallamok betűrendes jegyzékét.

A gyűjtemény materiája nemcsak a hazai magyar kódexek dallamait adja közre, hanem az ország területén levő idegen eredetű kódexekét is. Ezzel kívánja érzékeltetni dallamaink viszonyát a germán és román változatokhoz.

A magyar középkorból 76 kódex anyagát találjuk a kötetben, német provinciájú 47, francia 5, cseh 2, lengyel 3, olasz 6, spanyol 1, bizonytalan eredetű 8. E sokféle proveniencia hazánk területén igen jellemző fényt vet a Mátyás előtti idők fejlett és sokoldalú zenei kultúrájára ; ha a himnuszok költőinek listáját is átfutjuk, azt tapasztalhatjuk, hogy igen sok európai himnusz-költő képviselt : Ambrozián-himnusz 18 van a gyűjteményben, a spanyol Prudentiustól 5 származik, a római Seduliustól 2, az észak-itáliai Venantius Fortunatustól 3, a VIII–IX. sz.-ból 18, a trieri forrásokból 9, de éppúgy szerepelnek az ezredforduló utáni szerzők : Herbert von Rothenberg vagy Aquinoi Szt. Tamás is, sőt egészen késői, XIV. sz-i himnusz is akad néhány. Mindebből még nyomatékosabban figyelemmel kísérhető az ősi magyar nyolcasknak nevezett forma középkori eredete, amely az ambroziánus jambikus diméter alapján helyt adva az ars rhythmica hatásának, oly elhatározó szerepet nyert a magyar verselésben. Ezek dallamai egyöntetűen szillabikusak, kis ambitusúak és igen gyakran jelentkeznek pentaton stílusban. — Ha a himnusz-kiadás néhány olyan darabját vesszük elő, amely európaszerte nem tartozott az átlagosabb, elterjedtebb himnuszok közé, érdekes megfigyeléseket tehetünk. Rendelkezésünkre állva immár Stäblein Monumenta Monodica Medii Aevi I. kötete, néhány összefüggésre rámutathatunk : az egész európai zeneirodalomban csak egy-két dallammal fennmaradt himnuszok és ezek nálunk meglevő változatai nagyrésztben észak-itáliai, francia forrásra utalnak. Például : a Gaude mater Hungaria kezdetű Szt. István himnusz, (mintája a Gaude, mater ecclesiae, laetam agens memoriam ... Domonkos officium himnusza), dallammal két észak-magyarországi kódexben maradt fenn (R 81, 132), a lengyeleknél Gaude mater Polonia kezdetű népszerű, francia forrásban a legrégebbi : a párizsi Saint-Jacques kolostor 1250 táján készült „Gros livre”-jében.

Mint a bevezetőben olvastuk, az anyagközlés rendszerezésének főcélja a középkori liturgikus verses dallamok strófaépítkezésének feltárása a magyar népzeneirodalom számára, fontos a népzene stilisztikai vizsgálatában. „Pozitív irányban: megfelelő világosságot vet újabb stílusú dallamstrófaink sorviszonyaira (bizonyos mértékben a régiekre is); negatív irányban: megóv attól, hogy bizonyos építkezési sajátosságokat kizárólag keleti dallamesaládók jellemzőinek tekintsünk és teljes anyagával ellensúlyozza azt a benyomást, ami a köztudatban eddigi zenetörténeti eredményeink nyomán észrevétlenül gyökeret vert: hogy a nyugati áramlatokkal lépést tartó késő középkori képzőművészetünk és irodalmunk mellől csak zenénk hiányzik.

E vizsgálati szempontban a strófa-katalógus segít. A formai építkezés rubrikája érdekes százalékos megállapítást enged: *a közölt himnuszanyag közel 24%-a visszatérő forma*. Ha a himnuszok csaknem negyedrésze ilyen építkezésű, akkor népdalaink e jellemző sajátja nem kizárólag az európai népzene XVI. sz. óta érvényrejutó hatásaként alakult így ki, hanem — miként régi versformáink — a középkori himnuszirodalom eredményeként.

Összefoglalóul ismételjük meg bevezető állításunkat: csak e kötet megjelenésével látjuk, milyen nélkülözhetetlen gyűjteménnyel lett gazdagabb összehasonlítható zenetudományunk.

Így végre méltó módon lépünk az európai zenetörténet színterére, amelynek képviselői mostanáig — éppen a forrásközlés hiányában — alig akartak tudomást venni középkori zenénk fontos területi jellegéről az általános zenetörténet szempontjából.

Falvy Zoltán

NYELVMŰVELŐ

Szerkesztette Lőrincze Lajos. „Művelt Nép” tudományos és ismeretterjesztő kiadó. Budapest, 1956. — 412 lap.

A jórészt rádióelőadások anyagából összeállított kötet nemcsak a szoros értelemben vett nyelvművelést szolgálja jól, hanem a nyelvi kultúra növelését, a magyar nyelvről szerzett tudományos ismereteink terjesztését is. E törekvés sikerének nemcsak a gazdag tartalom a bizonyítéka, hanem az a körülmény is, hogy az első kiadás példányai (3000) elfogyván, most újabb kiadásra számíthatunk.

A könyvet már ismertette a Magyar Nyelvőr (LXXX, 489—94) GRÉTSY LÁSZLÓ tollával. Tartalmi tájékoztatója előtt GRÉTSY visszatekint a magyar nyelvművelés múltjára, hogy megmérhesse, méltathassa a kiadvány helyét, jelentőségét nyelvművelésünk diachroniájában. Ezért itt lemondhatunk ez előzmények számbavételéről, s e tárgyban GRÉTSY szemléjére utaljuk az érdeklődőt.

A 27 szerző 46 cikkét tartalmazó, négy részre osztott könyv szándékába LŐRINCZE LAJOS avatja be az olvasót. A kötet célja: terjesztetni a nyelvi műveltséget, küzdeni „a jó és szép magyar nyelvért”. De van még egy érdeme e gyűjteménynek. „Tudományos problémák népszerű, könnyen érthető módon való megírásának nálunk — sajnálatos módon — igen csekély hagyománya van” — írja LŐRINCZE. A „Nyelvművelő”-nek többek között azt is köszönhetjük, hogy azóta már nem annyira csekély ez a hagyomány.

„A magyar nyelv múltjából és jelenéből” című, ismeretterjesztő jellegű I. rész KÁLMÁN BÉLA cikke nyitja meg: A magyar nyelv eredete (11–7). Két kérdés köré fűzi mondanivalóját: melyek a finnugor nyelvek, mi a nyelv-rokonság. Ez utóbbi tárgykörben érdekkeltő módon mutat be példákat a finnugor nyelvek szókészleti és nyelvtani egyezéseinek legfontosabbjai közül. Kár, hogy ősi szavainkból többre — esetleg fogalomkörök szerint való csoportosításban — nem jutott hely, mert így az olvasó nem látja a nyelvhasználat őstörténeti hasznát, nem tájékozódhatik a finnugor alapnyelvet beszélt nép műveltségi fokáról, hazájának helyéről. Ezt csak azért említjük meg, mivel KÁLMÁNÉ az egyetlen finnugor nyelvészeti vonatkozású írás az egész gyűjteményben. — BÁRCZI GÉZÁNAK a tihanyi alapítólevélről írott tanulmányát (18–28) olvasva úgy érezzük, meghajtott fővel állunk a magyar nyelv évszázadainak templomában; amit látunk, nemcsak értelmünkre, lelkünkre is hat. S a tíz lapból tanító egyszerűséggel tárul elő szinte mindaz, ami e nyelv- emlékekben tanúság és tanulság a tudomány számára. Okuljon belőle nevelő és tanár, író és költő. Vajha az utóbbiak elolvassák! Mert közülük többen megszívelhetnék a szerző sorait: „Mai magyar nyelvünket a maga szövevényességében, finom árnyaltságában, gazdag zeneiségében nem lehet igazán értékelni, de akár csak tudatosan, fegyelmezetten s főleg művészi gondnal használni sem múltjának, történetének ismerete nélkül.” — KERESZTES KÁLMÁN írása következő nyelvjárásainkról (29–36). A „Nyelvművelő” céljainak jól megfelelő, igen sikerült összefoglalás. Módszeres magyarázatát nyelvjárási szövegközlés gazdagítja. Talán csak egy probléma hiányzik az áttekintésből: melyek a magyar nyelvjárások (ez a kérdés sokszor a laikusokat is foglalkoztatja). — KELEMEN JÓZSEF szókincsünk nagyságáról ír (37–44). Olvasójának ízelítőt ad a szókészlet felmérésének rendkívüli nehézségeiről, közben szinte beavatja e kutatás módszerébe, s tájékoztatja e vizsgálatok modern eredményeiről. — MARTINKÓ ANDRÁS igen élvezetes olvasmánnyá sűríti a szókészlettannak s a szótannak szinte egész problematikáját „A szavak élete” című cikkében (45–50). A szótörténet kivált alkalmas a laikus érdeklődés fölkeltesére, ezt az adottságot finom didaktikai érzékkel használja ki a szerző. — Ugyanezt mondhatjuk KÁLMÁN BÉLA „Párhuzamos átvételek” című rádióelőadásáról, melynek 14 példája még a nyelvtudós számára is nagyon tanulságos listába sorakozik. — AMIT KOVALOVSKY MIKLÓS írt „Szókincsünk gazdagítói”-ról szóló cikkében (58–70), azt érdemes megtanulni. A tudatos szóalkotás történetét meséli el a kódexíróktól napjainkig. Tizenkét lapra szorítani események, emberek és szavak legfontosabbjait, egyúttal izgalmas olvasmányt nyújtani: ez sikerült a szerzőnek mesterien. — O. NAGY GÁBOR a szólások titkaiba avat be (71–6) típusokba rendeződő példák segítségével. Előadásának két különösen érdekes mozzanata: előljáróban lélektani szempontból magyarázza, hogy beszédünkben miért különleges szín, íz a szólás; befejezésül a nyelvi kliséket, közhelyeket választja el „nyelvünk virágai”-tól. — LŐRINCZE LAJOS rádióelőadásának „Egy és más a magyar személynevekről” (77–84) a címe, de benne van szinte minden, amit e tárgyból tudnia érdemes, sőt illik a művelt embernek. A szerző saját kutatásának eredményei is táplálják ezt az élvezetes előadást, a szakember is tanulhat belőle. Azt is tanulhatja, hogyan lehet tudományt adni — mindenkinek. — „Mi legyen a neve?": e sokakat izgató cím alatt LŐRINCZE (85–91) névtörténeti, néprajzi ismeretek iskolájában neveli olvasóját. Többnyire nem ítélkezik az egyes keresztnevek fölött, hanem tájékoztat, feltár, bemutat, összehasonlít, mérlegel — de sorai közül kiolvashatjuk, merre kívánja

terelni a közönséget. Talán erre: a keresztnévadásban vezesse nemzeti hagyomány, népi szokás, magyar nyelvtörvény, a név céljának tisztelete, változatosságra törekvés, jó ízlés. — LACZKÓ GÉZA rádióelőadásra szánt dialógusában (92—7) szótörténeti ismeret és általános műveltség fonódik közös célba: köznévvé vált tulajdonneveknek mintegy kileneven példáját mutatja be színes mozaikban, ügyes sorrendben, mely láttatja a tulajdonnév közszóvá válásának okait, körülményeit, folyamatát is. — Az I. rész TOMPA JÓZSEFnek „Nyelvtan és nyelvi műveltség” című írásával (98—102) zárul. Ez arra a nem egyszerű, de annál fontosabb (és — figyelembe véve közművelődésünk állapotát — nagyon is idején való) feladatra vállalkozik, hogy — megmutatva a nyelvtani ismereteknek műveltségünk elemei között elfoglalt helyét és súlyát — megvilágítsa a nyelvtanulás célját, bebizonyítsa gyakorlati hasznát az élet különböző területein. E fejezet olvasásakor az embernek az a kívánsága támad: bárha megjelenne ez az írás valamely nagy példányszámú napilapban vagy folyóiratban.

A tudománytörténetbe pillantó II. rész címe: „A magyar nyelv művelés múltjából.” Itt találjuk RUZSICZKY ÉVA cikkét Kazinczyról (105—13), SZILÁGYI FERENCÉt Csokonairól (114—22), NAGY J. BÉLÁÉt Aranyról (123—9), DÉNES SZILÁRDÉt Szarvasról (130—7) és PROHÁSZKA JÁNOSÉt Simonyiról (138—49). A szakember számára sem tanulság nélkül való írások közül valószínűleg azokhoz nyúl előlegezett érdeklődéssel a szélesebb közönség, amelyek költőkről szólnak. Az ő nyelv művelésük — különösen éppen Aranyé — intheti korunk költői, írói — és műélvezői — közül azokat, akik a nyelvkutatók iránt érzett ellenszenvüket esetleg hajlamosak kiterjeszteni a nyelvtudományra. Örömmel üdvözljük hát SZILÁGYI FERENC magvas és lelkes tanulmányát; köszönjük NAGY J. BÉLÁnak a nyelv művelő Arany gondos szeretettel metszett képét, mely nem egy tekintetben többet láttat az olvasóval, mint az Arany nyelvészkedéséről szóló, eléggé terjedelmes irodalom végigbongészése. — Amit DÉNES SZILÁRD ír Szarvasról, valamint PROHÁSZKA JÁNOS Simonyiról, az korunkban is időszerű tanulság nyelvtudomány és nyelv művelés viszonyát illetően. Sőt ezek az írások — hozzájuk számítva RUZSICZKY ÉVA tömör, mégis tanulságos cikkét Kazinczy tevékenységéről — arra is figyelmeztetnek, jelenünk szép, jó, egészséges nyelv művelése miben követhetné még szorosabban a múlt nagyjait. Talán ebben: legyen egy árnyalattal kinéletlenebb. — Aki elolvassa a könyv második részének ezt az öt fejezetét, annak érdekes összehasonlításra nyílik alkalma: hogyan találkozunk egy fronton történelmünk öt, oly különböző egyénisége, mint Kazinczy, Csokonai, Arany, Szarvas, Simonyi.

A III. rész a nyelvhelyessége. Huszonhárom cikk foglalkozik szinte minden fontosabb, manapság elterjedt nyelvi vétséggel. Sajnáljuk, hogy a jó kiejtésnek csak az az öt lap jutott, melyen LŐRINCZE LAJOS támad a hangképzés, a hangsúly, a hanglejtés egyes hibáira, igen szórakoztató csevegésbe rejtett gúnnyal, mely neki tapintatos eszköze, mégis győzelmes fegyvere (153—7). — „Hogyan is írjuk? Miért éppen így?” Hét, sokaktól kérdezett helyesírási problémára felel TOMPA JÓZSEF, beavatva olvasóját az egy-egy szabály mögött rejlő tudós megfontolásokba (158—63). — FÁBIÁN PÁL az idegen szavakról ír; típusokba rendezi őket, hogy azután alapos elvi megokolással és gondos izléssel jelölhesse ki, melyek ellen kell küzdeni (164—71). — ORSZÁGH LÁSZLÓ a készülő Magyar Kéziszótár ismertetésében szókészletünk időbeli, társadalmi, stilisztikai rétegződésének szinte metszetét adja: előadása a legközömbösebbeket is meggyőzheti a készülő mű fontosságáról (172—80). — Ismét LŐRINCZE

két rádióelőadása következik: „Össze ne tévessze!” s „Még egyszer: össze ne tévessze!” a címük (181–91). Aki beleolvas, nehezen hagyja abba, annyira szellemes, fordulatos mindkettő. Szótörténettel, művelődéstörténettel neveli olvasóját nyelvi tudatosságra. — Ugyanő foglalkozik az ikes ragozás használatának nehéz kérdésével (192–8). Érthető — és csak helyeselhetjük —, hogy merev ítélkezés helyett tüzetesen tájékoztat a két ragozás keveredésének bonyolult folyamatáról. De mindenesetre kíváncsian volna annak beteljesülése, amit LŐRINCZE ír: „Az iskolában pedig mindig meg fogjuk tanítani a szabályos ikes igealakokat, még akkor is, ha egyáltalán nem is használjuk már őket beszédünkben” (198). Így van-e, így lesz-e? — Színes, kellemes olvasmány SZABADI BÉLA cikke a szenvedő igeragozásról (199–206). Az világlik ki anyagából, hogy a szenvedő mondat szerkezetet aligha szoríthatjuk ki nyelvünkéből. De hogy e szerkesztés eszközei közül az *-atik*, *-tatik* végű ige nem is a legrosszabb — ha mérsékelten használjuk —, azt talán kimondhatnók. — KOVALOVSKY MIKLÓS rádióelőadása: „Mondhassuk ezt így?” (207–15) keményen sújt le az analógia e förtelmes működésére; mindnyájan vele érezzük, hogy itt kíméletnek nincs helye, ha csak fel nem adjuk magát a nyelv-művelést. — Csattog az ostor (öröm hallani) T. LOVAS RÓZSA üde írásában is: „Új csodabogarak a pesti nyelvben” (216–23). — J. SOLTÉSZ KATALIN rádióelőadása az igeekötőkről szól (224–30). B. LŐRINCZY ÉVÁÉ a határozói ige-nevek használatáról (231–6). Mindkét tárgy időszerű, mindkét cikk érdekes; mindkét szerző állásfoglalása mérsékelt, mégsem túlzottan liberális. — Szükséges és hatásos fejezet IMRE SAMUÉ a határozott névelő használatában elkövetett hibákról (237–42). — Szerencsésen egészíti ki az előbbit FARKAS VILMOS új szempontokat is alkalmazó összefoglalása a határozatlan névelő használatáról (242–9); stílusa elsősorban a nyelvtanban képzett olvasókhoz szól. — Nyelvművelésünk kevéssé járt, gyomlálásra annál kínálkozóbb területére vezeti el az olvasót TOMPA JÓZSEF megdöbbenő hatású tanulmánya: „Vonatkozó névmásaink számbeli egyeztetése” (250–6). — Ezután „Szőrendi vétségek és kétségek” címmel DEME LÁSZLÓ adja elő finom megfigyeléseit, hasznos tanácsait (257–65). — A következő három fejezet arról tanúskodik, mekkora érdeklődést keltett a rádió „Édes Anyanyelvünk” rovata. Ezt az öröndetes érdeklődést mindenki megérti, aki meghallgatta LŐRINCZE LAJOS rádióelőadásait: „Seperjünk a magunk portája előtt!”, „Kérdések—válaszok”, „Újabb válaszok a rádióhallgatók kérdéseire” (266–82). — Sokak olvasta napilapba kívánczik FERENCZY GÉZA eleven, sőt szenvedélyes írása hivatalos és tudományos nyelvünk magyartalanságairól; a cikk tárgya nagyon idején való, hangja szuggesztív (283–91). — Hatásos gúny a fegyvere TOMPA JÓZSEF-nak a következő fejezetben: „Baj-e az, ha az olvasó gondolkodik?” (292–6); bizony ezt is minél nagyobb közönségnek kellene elolvasnia! — A III. rész utolsó két fejezete a dilettáns nyelvörködés ellen irányul. „Így is jó, úgy is jó” című rádióelőadásában IMRE SAMU hangtani, szóalaktani és mondattani változatpárokat mutat be, stílusértéküket magyarázva (297–302). Végül NAGY J. BÉLA tanító szavait olvashatjuk a nyelvhelyességi babonákról; a tizennyolc szakaszba foglalt hiedelmek elosztatását sok jó tanács, a balhit rombolását a tudás építése kíséri (303–27).

A könyv IV. része — akárcsak az első — nyelvművelésünk öröndetes bővülésének hírnöke. „Magyar stílus, magyar irodalmi nyelv” cím alá sorakozik hat, tárgyában, módszerében vagy mindkettőben újdonságos írás. BALÁZS JÁNOSÉ a rokon értelmű szavakról nemcsak ismeretterjesztés, hanem nyelv-

művelés, ízlésnevelés is (331—6). GÁLDI LÁSZLÓnak az Akadémiai Nagyszótárról írt tájékoztatójában (337—43) szótártörténeti ízelítőt kapunk; Vörösmarty néhány sora szavainak történeti adatolása meg izgalmas bepillantást enged irodalmi szókinszünk kialakulásába. A következő fejezetet TOMPA JÓZSEF írta az elavult nyelvi formák művészi felhasználásáról; észrevételei nemcsak az irodalomkedvelőt szórakoztatják, nemcsak a nyelvkutatót érdeklik, hanem tanítják mindazokat is, akiknek kenyerre az igényes írás. — Ezután BÁRCZI GÉZA helyezi finom lencséjű mikroszkópba Kisfaludy Sándornak egy tizenkét soros versét (350—3). Az elemzésnek ez a napjainkban már — vagy egyelőre még — sajnos nem szokásos módja példát mutat arra, hogyan kell, hogyan lehet a nyelvtörténet, a nyelvten, a fonetika talajára is állva — vagyis érdemlegesen — vizsgálni szépirodalmi szövegek stílusát, hogyan lehet magyarázni anyagából, elemeiből magát a szépséget. — A Nyelvművelő cikkeinek mindvégig színes sorát T. LOVAS RÓZSA két, párbeszéd formájában elhangzott rádióelőadása fejezi be. „A versek zenéjé”-ben (354—62) Fazekas, Csokonai, Vörösmarty, Arany, Petőfi, Juhász, Tóth, Ady, Babits, József, Benjámin verssorainak műélvezetére tanítja közönségét a szerző; hangfestés, szóhangulat, ritmika értésére nevel, s a szójelentés titkaira fordítja olvasója figyelmét. T. LOVAS RÓZSA másik cikkének címe: „Milyen szavak valók a versebe?” (363—72); ez az ötlet párbeszéd a legszélesebb közönséggel is megismertetheti szókészletünk stílárís rétegződésének nem egy jelenségét.

Hála FARKAS VILMOS és RUZSICZKY ÉVA munkájának, jó szó- és tárgy-mutató segíti a könyvben való tájékozódást.

Befejezésül nem bocsátkozunk a gazdag s célját kitűnően szolgáló kiadványt méltán illető dicséretnek ismétlésébe, hanem inkább néhány olyan gondolattal zárjuk az ismertetést, melyet éppen e könyv vált ki olvasójából. Ha ilyen jól, ilyen hatásosan is lehet nyelvet művelni, ismeretet terjesztetni, akkor — ami a mennyiséget illeti — még többet kíván az olvasó felébredt mohósága. Megjelenik-e elég népszerű olvasmány a magyar nyelv és nyelvtudomány múltjáról, e múlt történelmi, társadalmi, személyi eseményeiről? Olvashat-e majd az ország Sajnovicsról, Gyarmathyról, Regulyról úgy, miként most Kazinczyról, Szarvasról, Simonyiról olvashatott? Továbbá: vajon ma kiknek a kezében van a tudatos szóalkotás? Ott lehetnek-e a nyelv szakemberei, amikor gazdasági életünkben új szó keletkezik? Vagy csak a már keletkezettet bírálhatják? Azután a névtudomány szakembereinek van-e alkalmuk hatni a magyar keresztnévállomány hivatalos lajstromozóra, vagy a magyar család- és keresztnév külföldi használatának módjára? — Nem idején való-e még mindig foglalkoznunk a névmagyarosítás kérdéseivel? — Tanítjuk-e rendszerrel, módszerrel a jó magyar kiejtést az iskolában? Felhasználjuk-e eléggé a nagy példányszámban megjelenő napilapokat az anyanyelvi műveltség terjesztésére? — Ha mindez sikerül, abban része lesz a Nyelvművelő hatásának; reméljük, hogy ezt a hatást a közönség minél nagyobb táborára terjeszti majd ki a második kiadás.

Kubinyi László

OSVÁTH BÉLA : SZIGLIGETI

Művelt Nép. Bp. 1955.

Szigligeti életművének első összegezése próbára teszi a kutatót. Pályája történelmünk három — egymástól erősen elütő — korszakára terjed ki; ez a bonyolult kérdések sorozatát veti fel, de koronként más-más összefüggésekbe ágyazódnak bele az azonos jelenségek is. Az a százegynéhány eredeti s csaknem húsz fordított dráma az elnagyolt és értékes alkotások erdőrengetege, amelyben nem könnyű a tájékozódás. Bár egyéb tényezők is nehezítették Osváth munkáját (a könyv szűkös terjedelme, bizonyos népszerűsítő célzat, az anyag filológiai problémái stb.), monográfiája jelentős eredménye a Szigligeti-kutatásnak, s talán dráma és színházkutatásunknak is.

Sok részletvívmaný mellett két területen végzett úttörő munkát. Elfelejtett vagy méltatlanul értékelt alkotásokra hívta fel a figyelmet és kísérletet tett Szigligeti fejlődésének megrajzolására. Különösen az elsőt érezzük termékenynek; a már eddig is számontartott művek (főleg népszínművek és vígjátékok) mellett új fényt kapnak elemzéseik nyomán Szigligeti történeti drámái. A *Gritti* jelentőségére Osváth elődei is utaltak (pl. RAKODCZAY, BAYER), de az ő sokoldalú méltatása fedte fel teljes értékét. *II. Rákóczi Ferenc fogságáról* sikerült lehántania BAYER hagyománnyá kövült megállapítását: „Ez a darab alig egyéb apró tableauk egymásutánjánál,” s csupán a forradalmi idők izgalma magyarázza hatását.¹ Érdekes — bár vitatható — *A világ ura* esztétikai értékeinek az „iskolás” *Trónkereső* fölé való helyezése. Az önkényuralom korának kutatása szempontjából is fontos, hogy a *Béldi Pál*ban felfedezi a passzív ellenállás „nemzeti egység”-gondolatának alakító hatását, s új összefüggésekben látjuk az 1860-as évek három drámáját: az *Egy bujdosó kurucot*, az *üldözött honvédet* és a *Halottak emlékét*.

A könyv másik jelentős vívmánya: kísérlet Szigligeti fejlődésrajzára s a fejlődés fordulópontjainak meghatározására. Osváth az írónak a kritikai realizmus irányába tett lépéseit kutatja. E folyamat tényeként elemzi, s így új összefüggésekben vizsgálja Szigligeti népszínműveit (Szökött katona, Csikós), vígjátékait és társadalmi drámáit (Mama, Fenn az ernyő ninesen kas, Nőuralom, A fény árnyai). Eredményei ezen a téren is számottevőek, ám — úgy érezzük — felfogása részben kiegészítést, részben módosítást igényel. Éppen ezért főleg itt szeretnénk utalni a vitatható, további kutatást és megfontolást igénylő problémákra.

A könyv legjobb fejezetének, az 1849 előtti fejlődésnek megoldatlan kérdése: Szigligeti és a színi hatás viszonya. Osváth színvonalasan rajzolja meg a pályakezdés romantikus komponenseit, s jól tárja fel azt a forrásvidéket, amely Szigligeti első műveire alakító hatással van. A romanticizmus és a magyar kultúra francia orientációja juttatja uralomra nálunk a színi hatást, s ez rányomja bélyegét az 1830—40-es évek drámairodalmára. Történeti jelentősége nem becsülhető le, vívmányait GYULAI PÁL is számontartotta. Szerinte ez a dráma teremtette meg az önálló magyar színházi műsort, közönséget toborzott, bizonyos technikai virtuozitást fejlesztett ki, a drámát igyekezett a színpad törvényeihez alakítani s némely ponton jobban megközelítette a műfaj lényegét, mint az általános művészi hatás hívei. Szenvedély-kultuszával,

¹ A magyar drámairodalom története. Bp. 1897. I. kötet. 527. s. köv. l.

történeti tematikájával s gyakran korszerű eszméivel a társadalmi és nemzeti küzdelem kifejezőjévé vált.

Mindez nem változtat az alapvető tényen: a színi hatás romantikus elv, s ezért a realista törekvések szükségszerűen kerülnek szembe vele. ERDÉLYI JÁNOS és HENSZLMANN IMRE éppen a drámai realizmust készítették elő a kritika és az elmélet síkján. Természetesen következni ebből, hogy ha Szigligeti realista irányú fejlődését kutatjuk, szembe kell néznünk a következő problémákkal: fejlődése során mit őriz meg és mit ad fel a színi hatás rendszeréből, s milyen új esztétikai elemekkel bővíti művészetét? Osváth nem ügyel anyaga e fontos drámatörténeti és elméleti kérdésére. Úgy tűnik, mintha a színi hatás „vádját” a polgári irodalomtörténet elavult kelléktárába utalná; erejét arra összpontosítja, hogy e mélyen romantikus művészetszemléletet összebekítse a realizmussal, s az író további fejlődésének rugójaként tüntesse fel. Ennek érdekében egyetlen pontra redukálja az elvrendszert: a szituációra, a színszerűségre (holott székfoglalójában Szigligeti is felsorol kilencet) és a drámai helyzetet azonosítja a konfliktussal. Kiegészíti ezt Szigligeti mintáinak indokolatlan keverése; Shakespeare, Molière, Hugo nevét együtt emlegeti, holott a pályakezdésnél *csak* Hugo és a romantika alakító hatását tudja dokumentálni.

Nyilvánvaló, hogy a színi hatásból nemcsak a drámai helyzet tanát sajátította el Szigligeti. Hozzájárult ehhez a kivételes hőfokon lobogó szenvedély kultusza, a tragikum azonosítása a borzalmassal (pl. Dienes és Vazul), a felületi izgalomkeltést célzó hatásformák vagy éppen a felhasznált romantikus motívumok sora, amelyekről Osváth is szól a *Megjátszott cselek* kapcsán. Ám e szféra bevonulása művészetébe nem véletlenség, nem esetlegesség, hanem a színi hatás egyenes következménye. A korabeli tollharcok élesen vetették fel az irányzat nagy veszélyét: a dráma kiszakadását a művészetből. Vachot Sándor: *A színpadi hatás mint drámai becsmérték* c. cikke pl. arra a megállapításra jutott, hogy a dráma csak a színpad számára becses, az irodalom számára nem. Hogy Szigligetiben is lappangott e felfogásból valami, éppen székfoglalójának sokat idézett sorai bizonyítják: „Nem akartam leginkább színpadi hatásra dolgozott műveimet, a pusztá felolvasás által öltözékeitől megfosztva, meztelenül bemutatni. Az ily kivetköztetett gyermek rám apjára nem sok dísz hozandott.”² A realizmus szempontjából is találó GYULAI megállapítása: „Ez a rendszer öntudatlanul is kényszeríté a költőket, hogy nem az életet, hanem a színpadot tanulmányozzák, s a szív titkai helyett a színészek tehetségeit.”³

A drámai helyzet és a konfliktus azonosítása többféle lehetőségtől fosztja meg Osváthot. Igaz, elvileg nincs ellentét a kettő között, de lehet. Adva van az a lehetőség, hogy az érdekesítő helyzetek hajszolása következtében eltorzul vagy közömbösödik a konfliktus eszmei struktúrája. Nyomai felfedezhetők a *Vazulban*, de még a *Szökött katonában* is. Vazul „csínyjei” pl. érdekes helyzetekre adnak lehetőséget (Istvámmal való viszálya, szembekerülése Antóniával, párba az olasz lányért), de éppen ezek következtében válik bohém, meggondolatlan ifjúvá alakja. Az eltítkolt gyermek izgalmas bonyodalma a *Szökött katonában*, megszakítja az első felvonás által exponált társadalmi konfliktust és más térre vezet bennünket. A hatásos helyzetek uralma a kon-

² A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. VII. kötet. 436. l.

³ Dramaturgiai Dolgozatok. I. kötet. 267. l.

fliktus fölött : ez magyarázza az Osváth által is kifogásolt költői igazságszolgáltatás hiányát Gémesi, Korpádiné és Lajos vonatkozásában. Az elmondottakkal rokon az az eset, amire OLVÁNYI AMBRUS is utalt : néha előre elképzelt helyzetekbe erőlteti bele jellemeit, tehát a szituáció éppen nincs összhangban a jellemek belső mozgásával.⁴

Ez a kiindulás feltétlenül hozzátartozik Szigligeti fejlődésrajzához. Kétségtelen, s ebben igaza van Osváthnak, költői gyakorlata részben mentes azoktól a túlzásoktól, amelyektől maga is óvott említett székfoglalójában. Történeti tragédiái már 1843 előtt sem halmozzák mindig az izgalmak felkorbácsolására szánt fordulatokat, a nagy tömegjeleneteket, a külsőségek kultuszát, vagy a cselekmény bonyodalmait. Egyik érdekes darabja, a *Romilda* éppen puritán cselekményvezetésével tűnik fel. Ezek azonban csak annyit jelentenek, hogy pályája első korszakában is adva vannak azok az impulzusok, amelyek segíthetik túlfejlődni a színi hatás romantizmusán.

A könyv meg nem oldott kérdése : milyen változást jelent a realista irányú fejlődés Szigligeti művészetében. 1849 előtt a realizmus jelentkezését a népszínművekben keresi Osváth, s a műfajt — helyesen — a plebejus népiesség irodalmi forradalmának drámai változataként tárgyalja. A drámának ez a válfaja valóban a 40-es évek demokratizmusából sarjadt ki, ám nyilvánvaló az is, hogy a színi hatás — realizmussal ellentétes — égisze alatt jött létre. Valószínűleg ezzel magyarázható a *Csikós*-féle típus viszonylag lassú kikristályosodása, hiszen a megelőző művek konfliktusa nem a jobbágy-nemes társadalmi ellentétén épül fel. Ebből arra következtethetünk, hogy a „nép” sokáig nem plebejus kategória Szigligeti számára ; nép-fogalma kevésbé körülhatárolt, mint Petőfié és Aranyé, nemcsak a jobbagyokat jelenti, s inkább a nemesi liberalizmus „populus” fogalmával rokon.

Az író fejlődésének 1849 utáni vonalait nem bontja ki tisztán a monográfia, s terjedelmében is aránytalan e termékeny és időben hosszú korszak tárgyalása. Az elnyomatás éveit önkényesen, s gyakran a pillanatnyi szükséglet szerint jellemzi. Egyszer „céltalan, eszmények nélküli élet”-nek mondja, ahol „nem hevítik nagy eszmék a szíveket” (135. l.), máskor meg a közös nemzeti egységfront eszmei, lelki erőit fedezi fel (107. l.). *Béldi Pált* és Szigligeti Dózsa-bírálatát elemezve — jól látja Osváth, hogy a megváltozott társadalmi, politikai helyzet szükségszerű módosítást kíván a népi realizmus hagyományán. A kezdetben még fegyveres szándékú, később csak passzív ellenállás a nemzeti egység gondolatát emeli fel, a 40-es évek érdekegyesítésének folytatásaként. A történelmi helyzet igényelte, hogy törekedjenek az osztályellentétek feloldására (vagy méginkább : elhallgatására), mivel az osztrák őszi birodalmi törekvések a paraszt-nemes ellentét szításával is igyekeztek megtörni a nemzet ellenállását. Ugyanezt a célt szolgálta valamivel később a német-ajkú burzsoázia gazdasági pozícióinak erősítése. Ezért csendül ki a nemzeti összefogás ideája Jókai regényeiből, Gyulai és Kemény cikkeiből, Greguss és Szigligeti Dózsa-bírálatából.

A népszínmű helyzetét is befolyásolják a fentebb mondottak. Igaza van Osváthnak, midőn a műfaj átalakulásáról beszél, ám el is torzul könyvében ez a folyamat. Már 1853-ban a „szociális csalódtatás” irodalmi lecsapódását látja benne, tehát azonosítja az elnyomatás éveinek népszínművét a 70-es években, Rákosi Jenő népszínházában kialakult stílussal. A valóságban nincs többről

⁴ Irodalomtörténet, 1957. 1. sz. 109. l.

szó: a plebejus demokratizmus drámai válfaja áthajlik a nemzeti ellenállás költészetébe, s a jobbágy—nemes társadalmi konfliktusa helyett az egység szószólójává válik. Arra az útra tér rá, amelyen a kor nagyszámú népies válfajlata járt (a nép számára kiadott napilapok, folyóiratok, füzetes vállalkozások, kalendáriumok stb.). A mögöttük meghúzódó politikai szándéokra már SZINYEI is figyelmeztetett: „A Bach-rendszer az osztrák-ellenes nemesség ellensége lévén, szintén szeretett demokratikusnak, a népérdek védőjének látszani. Ezért a magyar középosztály fokozottan iparkodott tenni valamit a népért — legalább irodalmi téren, nehogy elveszítse irányító hatását a népre.”⁵

Szigeti *Violája* a Csikós-féle konfliktustípus utolsó fecskéje (1850); később is felbukkan, de kibékítő megoldással (Szigligeti: *Az obsitos huszár*). *A cigány* bonyodalmát viszont éppen a földesúrfi bogozza ki, tehát a *cselekmény* válik a társadalmi egység kifejezőjévé. Ennek ellenére az életszemlélet realitásából is megőrződik valami, s ez némi korszerű vonást ad a műfajnak. Elemei a konfliktus helyett a környezetrajzban, a társadalmi helyzetrajzban bukkannak fel. Zsiga cigány faluvégi putrija, a család kiszolgáltatottsága az urasági hajdú önkényének, a második felvonás falusi pletykái, a fiát hazaváró apa összetört alakja — a helyzetrajz realitására vall. Ha nem is ilyen erős színekkel, de hasonló jelenség figyelhető meg Szigligeti: *A vén bakancsos meg fia a huszár* c. művében is (Mihály alakja, helyzete a kocsmárosnál stb.). Ezért mondtuk, hogy a Csikós társadalmi konfliktusa — legalább részben — áttevődik a helyzetrajzba, s ez magyarázza, hogy BORBÉLY ISTVÁN Rózsi alakjában az elnyomott jobbágy szimbólumát látta, „aki menni tartozott, ha hajtották” a hajdúk.⁶ Még egy fontos mozzanat: gyakran tűnik fel az a törekvés, hogy a 40-es évek jobbágy—nemes ellentéte helyett a paraszti osztály *belső konfliktusait* vigyék bele a népszínműbe. Igaz, az erre épülő cselekmény ritkán bontakoztatja ki tisztán az ellentéteket (éppen a kifejtett egység-gondolat miatt), de kereteibe felszívódik mindig a társadalmi valóság néhány jelentős mozzanata.

A cigány új oldalról veti fel a nemzeti egység gondolatát is, hiszen az egység e konglomerátumában teljes értékű emberként, egyenlő félként szerepelteti a cigányt. Az évtized műdal és cigányzene-kultuszának nagy szerepe lehetett ebben, ám erősen vitatható Osváth felfogása, amikor e dalkultúrát azonosítja a 70-es évek után, a gentry pusztulása nyomán elburjánzó „sírva vigadással”. Az ekkori dal bánata még együtt rezeg a szabadságharc csúcsairól lezuhant nemzet fájdalomélményével, s változás csak az 1870 és 1880-as években, Szentirmai Elemér (Németh János) működése nyomán következik be. Ugyanekkor kerül Pestre Blaháné Kölesi Lujza is. A nemzeti ellenállás eszmekörébe áthajló műfaj tehát csak akkor válik a „szociális csalódtatás” eszközévé, amikor 1867 után egyszerre szétfoszlanak a mögötte feszülő, nemzeti síkra is kiható energiák.

A vígjátékban és *A fény árnyaiban* mutatja ki a monográfia a realizmus jelentkezését. Említi Osváth, hogy művészi síkon a jellemvígjáték létrejöttét eredményezi a fejlődés. Kár, hogy figyelme perifériájára szorul e kérdés, hiszen alaposabb vizsgálat során a változás eszmei struktúrája mellett összegezhetné a művészi módosulást is. Csak néhányra utalunk ezek közül: a könyv is jelzi, hogy a hősök küzdelme válik a cselekmény mozgatójává; egyensúly és köl-

⁵ Novella- és regényirodalmunk a Bach-korszakban. Bp. 1939. I. k.

⁶ A magyar irodalom története. Cluj — Kolozsvár. 1925. II. k. 380. l.

csönhatás jön létre közöttük, tehát a szituáció is a jellemzésnek rendelődik alá. A kivételes érzés-típusok helyett az általános, mindenki által érezhető érzelmek elmélyítésére törekszik. Szinte teljesen eltűnnek az izgalom és kíváncsiságkeltés külsőleges eszközei. A cselekmény valószínűsége érdekében korlátozza a véletlen, a „sors”, s más egyénen túli erők szerepét. Jellemábrázolása elmélyül s ezzel párhuzamosan a tragikum és komikum is eszmeibbé válik műveiben, nemcsak szomorú vagy derűs eseményt jelent már.

A realizmus bíráló, leleplező változatát nyomozva, két ellentmondással küszködik Osváth. Egyik az, hogy realizmus-konceptiójába csak *A fény árnyai* és néhány vígjáték fér bele, de kívülreked a történeti dráma, s a már elemzett okok miatt a népszínmű. Talán éppen ezért nem (vagy sem) sikerült rendet teremtenie a kusza jelenségekben. Szemlélete alapján három — időben egymás mellett haladó — folyamat bontakozik ki (bár a könyv egymás után tárgyalja őket): a népszínmű lezülése; eszmélkedés, a szabadságharc szellemének idézése, majd a „valóságtól való megijedés” (119. l.) a történelmi drámában és a Halottak emlékében; realista irányú lépések a vígjátékban, *A leleplezésben* és *A fény árnyaiban*. Igaz, hogy a vígjátéki, komikus nemből nálunk hamarabb jelentkezik a realizmus,⁷ mégis: ebben az esetben talán nem az irodalmi jelenségek kusza lecsapódásával állunk szemben, hanem olyan szemlélettel, amely mást keres, mint ami a tényekben adva van.

A másik ellentmondás az, hogy Szigligeti akkor tesz lépéseket a kritikai realizmus irányába, amikor társadalmi élményei leszűkülnek. „Most meg lehet élni a színház négy fala közt is” (146. l.) — írja Osváth, s kifejti, hogy az élménytelenedés együttjárt a Bach-korszak színházának megváltozott helyzetével és Szigligeti munkakörével. Az élet közvetlen benyomásait nyilván nem pótolja az újságolvasás, hiszen az élmény mélyebb valami a sajtóból megszerezhető ismeretnél. Ha most az író szinte hihetetlen termékenységre gondolunk, ismét a régi vád ötlík fel: Szigligeti nem mindig valóságot ábrázol, hanem színpadtechnikai és dramaturgiai tőkéjét kamatoztatja. Anélkül, hogy mélyebb összefüggésben vizsgálná, Osváth is ír erről: „Színházi gyakorlatában, dramaturgiai munkásságával olyan technikai tudásra tett szert, szerepei révén annyi motívum élt fantáziájában, hogy könnyen össze tudott rakni egy színdarabot” (94. l.). Nyilvánvaló, hogy legjobb műveinél képtelenség ez a vád. Mégis: csak úgy lehet kísértéstől megszabadulni, ha a monográfus megpróbálja feltárni az író élményforrásait, műveinek élményanyagát.

Érdemes ebből a szempontból is vizsgálni a családi téma eluralkodását. Nemcsak a polgári dráma jelentkezik benne, hanem a társadalom tükröztetésének egy belterjesebb, szűkebb formája, ami egyenes következménye az író élményhiányának. Az ábrázolás eszmei, társadalmi horizontja különösen szűknek tűnik az olyan művekben, mint a *Mama*, *Petronella*, vagy a *Nőuralom*. Csupán a *Fenn az ernyő nincsen kas* és *A fény árnyai* első két felvonása ad szélesebb látképet a kor társadalmi problémáiról.

Az ellentmondások talán jórészt feloldhatók, ha nem a kritikai, hanem az *eszményítő realizmust* keressük e másfél évtized fejlődése mögött. Mivel az irányzat a nemzeti ellenállás eszmei, erkölcsi követelményeit képviseli, teljes összhangban van vele a kozmopolita-ellenesség, az osztrák tőke támadása, a polgárság bírálata, vagy Nyárai Péter szavai: „Nyomorogva tartjuk fel most

⁷ L. TÓTH DEZSŐ hozzászólását. A realizmus kérdései a magyar irodalomban. Bp. 1956. 275–80. l.

a hazát." Az eszményítés felfedezhető a vígjátékban, a társadalmi és történeti drámában is, s az élménybeli korlátozottság sem ellentétes vele. Szigligeti drámaelméletében Osváth is kimutatta már jelentkezését,⁸ bár néhány fontos kérdésben (a „mártír”-hős problémája, a haladó társadalmi törekvések tragikum, a tragikus összeütközés szimbolikus értelme) csak részben közeledik Gyulai álláspontjához. Fontos az is, hogy a drámái szervezetében létrejött művészi változás a Gyulai-féle *drámái hatás* felkeltését célozza, a korábbi színi hatás helyett. A tragikai vétség, s a nyomában járó lelki, erkölcsi konfliktus ott van a *Trónkeresőben* és *A fény árnyaiban*. Különösen az utóbbi érdekes ilyen szempontból; az első két felvonás társadalmi képe expozíció csupán, belőlük fejlődik ki az az erkölcsi vívódás, amely Bélánál a lélek egyensúlyát veszélyezteti, Charlotte-nak pedig a méregpoharakat adja kezébe. Módosulva, át-meg átszöve társadalmi elemekkel, de jelentkezik *A lelenchen* is. A palacsintá- eset fejleszti ki Szentesi Nagy István rettegését a nevetségessé válástól; öntudatában mindig ott lebeg az erkölcsi megsemmisülés félelme. Félte őrizi élete anekdotába illő titkát, s rendkívül hevesen reagál, ha családjában bárki is célozni mer rá. 1847-ben még azt vallja Szigligeti, hogy a valósággal kerül ellentétbe az író, ha mindig bünteti a rosszat és jutalmazza a jót. Az eszményítés eszmei, erkölcsi világképe alapján most mindig eleget tesz a költői igazságszolgáltatás követelményeinek. Folytathatnánk a sort, de ennyi is bizonyító tény. Nem állítjuk, hogy az életmű e szakaszának minden mozzanata magán viseli az irányzat jeleit, hiszen Szigligeti sokat harcolt néhány képviselőjével, s a romanticizmustól is elég hosszú út vezet idáig. Fejlődésében mégis az eszményítő realizmus eszmei, művészi alakító ereje fedezhető fel.

Befejezésül vissza kell térnünk kiindulásunkhoz. Osváth nagy gonddal és avatottan tárta fel az író drámáinak értékét s újabb művekre irányította rá a figyelmet. Tisztázta az életpálya több vitatott vagy csak sejtett problémáját, s általában megnyugtató az első és utolsó korszak fejlődésrajza is. De az igazsághoz hozzátartozik az is, hogy könyve az eszményítés elvi, irodalomtörténeti tisztázása előtt jött létre, tehát a kritikus már tört útról, kész eredmények birtokában tarthatott szemlét a könyv eredményei fölött. Meggyőződésünk, hogy Osváth további kutatásai nyomán, az írói fejlődés részletesebb kidolgozásával és elmélyítésével, egyre inkább beigazolódnak Gyulai emlékbeszédének szép sorai: „Kisfaludy és Szigligeti, megvetvén a magyar dráma alapját, nagy fejlődést indítottak meg. Minden újabb drámaíró vállalkon fog emelkedni s részök lesz a késő nemzedék műveiben is.”⁹

Kovács Kálmán

⁸ I. m. 303–307. l.

⁹ Emlékbeszédek. I. k. 157. l.

REJTŐ ISTVÁN : IVÁNYI ÖDÖN

(Művelt Nép. 1955.)

Ez a tanulmány egy sajnálatosan félben maradt, nagy ígéretekkel biztató írói pályát mutat be. A csonka életmű, amennyiben nem tartalmaz különlegesen magas színvonalú, messze sugárzó hatású alkotásokat, többnyire az irodalomtörténet emlékezetéből is kihullik, vagy pedig valóságos jelentőségéhez mérten hiányosan szerepel lapjain. Persze Iványi esetében a részvétlenséget nemcsak a tehetség befejezetlen kibontakozása, hanem annak erőteljesen bíráló realista jellege is okozza, mind az akadémikus, mind a polgári irodalomtörténetírás részéről. Rejtő István arra vállalkozott tanulmányával, hogy túl a kevés számú kritikai, vagy a nagyobb munkák Iványinak szentelt mondatain, voltaképpen először rajzolja meg ezt az igen érdekes és tanulságos írói életpályát.

Az itt elvégzendő munka úgyszólván a források felkutatásával kezdődhetett csak. A szerző igen lelkiismeretesen és pontosan dolgozta fel a különböző újságok évjárait, hogy az Iványi pályájának felvázolásához oly nélkülözhetetlen kronológiai adatokat összegyűjtse. Nem volt hiábavaló ennek a tekintélyes mennyiségű anyagnak a feldolgozása azért sem, mert eközben kiviláglott, hogy Iványi Ödön, akit szinte csak regénye kapcsán emlegettek, viszonylag termékeny, sokoldalú, tehetséges novellairó egyszersmind. Rejtő István tanulmánya több évtizedes mulasztást pótol, s a közvetlen tárgyán túlmenő, általánosabb megállapításaival hozzájárul a századvég forrongó, kísérletező irodalmi életének, s az akkor fellépő új irodalmi törekvések nagyigényű, de sokszor felemásan érvényesülő jellegének megismeréséhez.

Sajnos a tágabb kitekintés, Iványi művének behelyezése a századvég irodalmának egészébe, az Iványi-életmű fejlődésének belső elvi-esztétikai rugói sokkal kevésbé kapnak helyet a tanulmányban, mint ahogy az kívánatos lenne, amint ahogy azt a szerző alapos tárgyismerete lehetővé is tenné. Ezzel kapcsolatosan egy módszertani probléma merül fel, ami az új irodalomtörténetírásban is tovább él, holott gyökerei a messze időkre nyúlnak, s egyik megjelenési formája a pozitívizmus adatokhoz ragaszkodó pontossága és a szellemtörténet nagyvonalú általánosításra való hajlama közötti, még mostanáig is húzódó, a marxista irodalomtörténetírásban is megbúvó ellentét egészséges feloldódásával szembeni határozatlanság. Rejtő tanulmányának fő érdeme az anyag-feltárás, a lényeges társadalmi kérdések biztos felismerése, a realista próza egyes elemeinek (főként tartalmi elemeinek) pontos taglalása. Ugyanakkor a szorosan esztétikai kérdések, melyek az irodalmi irányzatok társadalmi érvényét és megjelenésük formai sajátosságait szerves összefüggésben tárják fel, elvértve s akkor is kissé egysíkúan szerepelnek a tanulmányban. Ennek egyik oka abban rejlik, hogy a szerző, legalább is könyve megírásának módszerét tekintve, a sajátosan „formai” vonásokat nem csupán a szerkezet és stílus, hanem az ügyes vagy kevésbé sikerült kompozíció, s a szintelen vagy kifejező stílus tankönyvszerű fogalmaira szűkíti le.

Igazságtalanság lenne mégis ezt a magyar irodalomtörténetírás helyzetéből adódó s véglegesen csak hosszú időn át folytatott tudományos munkálkodással leküzdhető ellentmondást éppen a szóban forgó munka kapcsán a kelletnél erősebben hangsúlyozni. Annál is inkább, mert az érintett két véglet közül az egyiknek, vagy a másiknak a jelentkezését az utóbbi években napvilágot látott tanulmányok nagy részében fel lehet fedezni. Inkább azt kell vizsgálni, hogy a különben jogos elemző és összefoglaló módszer szükségszerűen külön-

bőző keretein belül milyen kísérletek történnek egy sokoldalú, a társadalmi és művészi jelenségek dialektikáját kifejezésre juttató szemlélet alkalmazására. Rejtő István tanulmányában, ha hiányosan és kevésbé kidolgozottan is, megvannak azok az elemek, melyek révén munkája a jelenleginél meggyőzőbb, több szempontú, izgalmasabb tudományos elemzés lehetett volna. A következőkben a tanulmány néhány részletére szeretnénk hivatkozni, ahol azt éreztük, hogy igen érdekes fejtegetésekbe bocsátkozik a szerző, de nem vonja le elég határozottan a saját elemzéséből eredő következtetéseket.

Azt olvassuk a tanulmányban, hogy Iványi Ödön első elbeszéléseiben jelentékeny szerepet játszik a romantika „elvarázsló világa”, vagy közelebbről: Victor Hugo művészetének hatása. Első elbeszéléseinek megjelenése után néhány évvel pedig így vall az író: „Nem vagyok vakbuzgó, a biblia helyett Büchner merész bölcséletét vallom és hiszem.” A romantikus pályakezdés és a büchneri filozófia behatolása Iványi gondolkozásába nem egyszerűen az egyéni fejlődés két egymás után következő állomása, hanem a századvégi prózaírók egyik tipikus, egymással összefüggő, kettős pillérű problémája. A magyar próza sajátos fejlődéséből, továbbá a reformkori fellendülés tragikus töréséből következik, hogy a progresszív eszményekkel telített romantikának hosszú időn keresztül létjogosultsága van nálunk, amikor a romantika napja rég leáldozott Európában. Ez a fajta romantika persze már csak egyes elemeiben hordozza a XIX. sz. első fele nagy irodalmi mozgalmanak sajátosságait, minden csillogása ellenére, némiképp avult benyomást tesz, s csupán más elemek (pl. Jókai genre-realizmusa) beáramlása teszi életképpessé. Fiatal, kezdő prózaírók esetében kevésbé meglepő, hogy eleinte ehhez a progresszívitása ellenére is avult, hatásos hagyományhoz fordulnak, mert egyrészt még nem ismerik fel a választott út nehezen járhatóságát, másrészt a XIX. sz. végére a magyar helyzet úgy alakul, és ez hosszú időn át így fest, hogy mindenfajta progresszív, vagy haladó színezetű irodalmi hagyományt, néha tekintet nélkül annak korszerűtlenségére, újra fel kell fedezni. A hivatalosan elismert és támogatott irodalom és kritika a sajtón s a különböző kulturális intézményeken keresztül hathatósan gondoskodik arról, hogy valóban progresszív hagyományaink ne menjenek át torzítás nélkül a köztudatba, s ne öröklődjenek természetesen egyszerűséggel egyik generációról a másikra.

Iványi Ödön pályáján — amint ezt Rejtő tanulmánya tényszerűen jól ábrázolja — hamarosan nagy fordulat történt, a romantikától Büchner irányába. Nagyon meglepő ez a fordulat? A fiatal, ellenzéki irodalom kialakulásának körülményei elég jól indokolják. A kiegyezés után, az annak szemléletéből táplálkozó magyar konzervativizmus, amely egyre erőszakosabbá s egyre korlátoltabbá válik az idők folyamán, sikeresen szigeteli el intézményei segítségével a vele szemben álló erőket. Ebből s a haladó társadalmi rétegek gyengeségéből eredően azok a művészi kezdeményezések, melyek mind mondanivalójukat, mind ábrázolási módszerüket tekintve újszerűek, szükségképpen az elszigeteltség helyzetében jönnek létre. Ennek a helyzetnek számos messzemenő következménye van, amelyek körülbelül meg is szabják a századvégi új kísérletek lehetőségeit és sajátosságait. Az egyik fontos, figyelemre méltó körülmény maga az „ellenzékiiség”. A századvégi progresszív írócsoport esetében, ez szembenállást, bírálatot, de mellőzöttséget, periférikus helyzetet, visszhangtalanságot is jelent egyszerre. Azt jelenti, hogy kellő bázis híján bírálatuk nem lehet eléggé mélyreható, hogy a nemzet centrális problémáit nem tudják kellő erővel ábrázolni (mint ahogy ez a nézeteiben

kevésbé haladó Mikszáthnak sikerült). Az ún. „ellenzéki” irodalom, kevés kivétellel, mind a művek tartalmi, felfogásbeli, mind formai vonatkozásait illetően rendkívüli gyorsasággal csatlakozik a korabeli európai áramlatokhoz. Ezekben a művekben tűnik fel a neo-darwinizmus, a naturalizmus hatása, itt jelenik meg egy összetételében és felfogásában modernebb tematika. Ez a váltás az avult hagyományoktól az újdonság erejével ható modernségig, egyes írói életpályákon, mint Iványinál, igen gyors. A hirtelenség és szokatlanság okán, valamint az effajta új igények befogadására alkalmas, jobbára polgári rétegek, számszerű és társadalmi jelentőségbeli csekélységéből kifolyóan, érezhetőek e művekben új és egyúttal a korabeli magyar irodalom egészétől feltűnően elütő, szemmel láthatóan csak egy bizonyos fajta szellemiség számára érzékelhető sajátosságok.

Csupán néhány problémát érintettünk itt, távolról sem törekedve akár a kérdés-feltevés kifogástalan szabatosságára is. A századvég irodalmával kapcsolatos kérdések tisztázása, amelynek egyik fontos állomása Rejtő tanulmánya, még nem érte el azt a fokot, hogy az általánosabb vonások mellett az ezeket kiegészítő részletek területén elfogadható biztonsággal mozoghassunk. Olyan fontos problémák felderítésére is szükség van, mint a tanulmányban elemzett dzsentri-vita, valamint az ezzel összefüggő, az egész korszak karakterét jelentősen befolyásoló tematika szerepe, társadalmi gyökerei, mégpedig nemcsak általánosságban, a haladás és maradiság két túlföntül tág kategóriájába szorítva, hanem az árnyalatokat és összefonódásokat is figyelembe véve.

E megállapításokkal a recenzió tulajdonképpen a végéhez érne, már csak néhány sommázó mondat hiányozna. Időközben azonban kezünkbe került NÉMETH G. BÉLA kritikája (Irodalomtörténet, 1957. I. szám.), amely rendkívül figyelemre méltó megállapításokat tartalmaz. Vállalva ezt a veszélyt, hogy e sorok megjelenése idején a polémia az eredeti szándéktól eltérő hatást vált ki, s bizonyos mértékig érvényét veszti — néhány megjegyzést kell fűzni a szépen és sok tekintetben meggyőzően formába öntött kritikához. Amit Rejtő tanulmányának egyes hibáiról ír, az részben találkozik az e sorokban foglaltakkal. Amit a francia romantika Iványinál jelentkező sablonos fogásairól, valamint a szalónregény és társasági regény Iványi munkásságában felfedezhető sajátosságairól mond, kitűnő irodalom-értőre vall. Az egész kritika igen érdekesen és szellemesen taglalja Rejtő munkáján kívül eső kérdéseket, s vizsgálat tárgyává teszi a századvég irodalmára vonatkozó eddigi nézeteket, sőt ezen túl, új megfogalmazásokat is sugall.

Az új megfogalmazások azonban Rejtő tanulmányának lényegi szempontjait, az abban foglalt egész szemléletet teszik kérdésessé, s így a kritika olyan területeket érint, amelyeknek védelmében meg kell villogtatnunk egyébként békés természetű tollunkat. Nem kívánunk arról szólni, hogy NÉMETH G. BÉLA, miközben Rejtő tanulmányában a hibák végső forrását kutatja, — szintén az utóbbi évek divatjának hódolva — „az utolsó évtized esztétikájának” sok kártevéséről beszél, megfélemedkezvén arról, hogy a fiatal irodalomtörténész generáció számára (s általában az egész magyar tudomány számára) ez az évtizednyi esztétika nemcsak a hibák forrása, hanem az eredmények kútfeje is volt, minden torzulása, hibája, vagy nevezzük így: dogmatizmusa ellenére is. A generáció, amely ezt az esztétikát vallotta, ezen nevelkedett, saját bőrén érezte a szűklátókörűség, vulgarizálás, a tudomány-ellenes kinyilatkoztatások megannyi következményét: de mégis, ennek ellenére, itt

tanulta meg gondolkodását a lét és tudat meghatározott viszonyaira alapozni. a valóság és a művészet összefüggéseit vizsgálni, az emberi haladás eszményeit tisztelni, s azokat minden igaz művészet nélkülözhetetlen pilléreinek vallani.

Tulajdonképpen nem ez, a tanulmány hibáit egyoldalúan megokoló eszme-futtatás váltotta ki reagálásunkat, hanem a már említett, szigorúan irodalmi jellegű, új megfogalmazások. „Mi a modernség értelme a magyar századvég irodalmában?” — teszi fel a kérdést NÉMETH G. BÉLA. Felelete, ha a „modernség” fogalmát az Európában itt-ott, vagy általában, újonnan feltörő, vagy uralkodóvá váló stílár és szerkesztési sajátosságukra szorítjuk, eltekintvén a nemzeti sajátosságoktól s még inkább elfordítván figyelmünket a művekből sugárzó eszméktől, mondom, ha a „modernség” címen az adott korban időszerűt és jellegzetest értünk *általában*, akkor a kritikus feleletében semmi kivetni valót sem találhatunk: „A prózai epikában úgy tetszik Asbóth s méginkább Petelei jelzi azt a folyamatot, s ami ezzel stílus tekintetében együtt jár, a lírai, az alanyian személyes alaphangot, a szigorúan racionalisztikus — kauzális, megokoló szerkesztés és előadásmód helyébe az asszociáción alapuló, lazább szerkesztésfajtát és a konstataáló, elősoroló előadásmódot.”

Nem akarunk e meghatározás kapcsán azzal a kissé primitív, de mélységesen igaz bölcsességgel élni, miszerint ami új, nem feltétlenül hasznos is. A prózai epika — a regény — ideálja az objektivitás, lévén a regény alapján az élet objektiv tényeit alkotássá formáló műfaj. A kauzális kapcsolatok — azaz emberi sorsok és társadalmi viszonyok összefüggései — elengedhetetlenül szükségesek, hogy e műfaj az emberi világ bonyolultságát, annak okozóit a lehető legsokrétűbben mutassa fel, mert csak így válhatnak valósággá a legteljesebb formában a műfaj adta lehetőségek. A lehetőségig teljes, vagy sűrítetttségében jellemző kép kialakításának fő feltétele a valóság lényeges összefüggéseit életszerű, hiteles keretbe foglaló téma. A modernség, az időszerűség valóságos értelme az írói téma időszerűségében rejlik. Persze minden kor irodalmának van egy sajátos arculata, ami elsősorban stílár, szerkesztési eljárásokban, s általában bizonyos hangulati elemekben nyilvánul meg. Ez azonban soha sem kizárólagos, bármennyire ilyen benyomást kelt a sokszor túlérzékeny, az impressziók befogadására fokozottan hajlamos s az irodalom „mesterségheli” jegyeit érdeklődésénél fogva túlbecsülő műértő szemében. Ha a századvég íróit egyenként vennénk szemügyre (ami kissé hosszadalmas lenne) s az egyezések mellett a különbségeket s a stílus és szerkesztés mellett az írói igényeket és a szemléletet, valamint az innen kiágazó írói pályákat vizsgálnánk, akkor kiderülne, hogy nagyon is sokarcú ez a „modernség”.

Ha a tartalom és forma kapcsolatát egyszerűen az időszerű írói mondani-való és a stílár és szerkesztési elveiben „modern” irodalmiság kapcsolatára redukálnánk, képtelenségekhez vezetne vizsgálatunk. A századvég magyar irodalmában jelentős szerephez jutnak bizonyos tendenciák, melyek a realista hagyományok hanyatlásával, az írói témák szűkkörűvé válásában nyilvánulnak meg. Ennek stílár vetülete pl. a kauzális kapcsolatok lírai feloldása. Ha a realizmust nem tekintjük irodalmi iskolának — s ez közhely ma már! — akkor nyilvánvaló, hogy bizonyos témák, s éppen a realizmus lehetőségét magukban hordozó témák, nem lehetnek NÉMETH G. BÉLA ízlése szerint „modern”. Időszerűségük, realista jellegük két úton bontakozhat ki: vagy visszatérnek az „avult” hagyományokhoz, vagy pedig az adott irányzatokban rejlő lehetőségeket a realista kifejezés igényeinek megfelelően tágítják, átdolgozzák. E második úton haladva is nagy eredmények érhetők el: innen magyarázható

nem kis részben, hogy a végső alapelveiben azonos irodalmi realizmus a művészi alkotó munka részleteit tekintve képes a létező összes irodalmi irányzatok eredményeivel szélesíteni a művészi kifejezés skáláját. Igaz ugyan, hogy újabban a realizmus problémakörével kapcsolatban (realista és antirealista tendenciák harca) más vélemények vannak kialakulóban, ez azonban semmiképpen sem jelentheti — főként az elbeszélő műfajokban nem! — a realista művészet értékesökkenését, pusztán egy történelmileg körülhatároltabb, s a művészi tükrözés sajátos törvényeit árnyaltabban kifejező szemlélet kimunkálására ösztönöznek.

Balzac írói módszere — lévén az ő művészete a realizmus klasszikus példája — éppen a magyar realista hagyományok szegénysége miatt időszerű. Témái és szemlélete persze a múlté, dehát nem a párizsi bankárok és aranyifjak alakját lehet csak másolni, ha valaki Balzac realizmusának tanulságait akarja alkalmazni. Ezért furcsáljuk ezt a megállapítást: „Mire azonban a realizmus mezét magára öltő szalonregénytől, társasági drámától az igazi francia realizmusig, elsősorban Balzac realizmusáig jutott, már a realizmusnak ez a válfaja alkonyához közeledett, időszerűségét veszítette.”

NÉMETH G. BÉLA arról panaszkodik, hogy az utóbbi években a realizmus és a típus kérdéseit túl mereven értelmezték, s ebben igaza van. Ő azonban — rendkívül hajlékonyan — még jobban megszorítja a terminust, s nála már a realizmus újra és újra felbukkanó válfajai maradnak, más, nem realista áramlatok mellett, s a magyar századvégen éppen az avultság köntösében búslakodva. (Nem kevésbé furcsa a Móricz-regények objektív ábrázolási módszerének mentegetése azzal, hogy az Árvácska mennyire szubjektív és lírai!) Ha a realizmus fogalmának kibővítését így képzeljük el, nem sokra megyünk. Persze, ha a marxista esztétika realizmus-fogalmát egészében tenné a kritikus a bírálat tárgyává — s ehhez joga van — akkor újabb eszmecserére lenne szükség. Ez azonban inkább érezhető s nem bizonyítható, sejtelmekkel vitázni pedig a híres realista regényalak, — típus —, a búsképű lovag szélmalomharcához volna hasonlatos.

Nagyon nehéz e fontos esztétikai kategóriák alapos megvilágítása Iványi Ödön műveivel kapcsolatban, hiszen az értékek és hibák egyaránt sajátos összefonódásban s nem is a legmagasabb irodalmi szinten jelentkeznek az ő munkáiban. Realista törekvéseket láthatunk nála, amelyek eleinte egy túlhaladott irodalmi iskola keretei között érvényesülnek, később a századvégi polgári ellenzékiesség akkoriban tipikus ideológiája hatja át — gyengeségeivel együtt — munkáit. Nem tud következetesen realista lenni, főleg a balzaci értelemben nem, ebben megakadályozza a realizmus szűkös felfogása, az a fajta „modernség”, amely a naturalizmussal, a „reporteri” szemlélettel hatol bele ars poeticájába.

Témái, nézetei, főként a regényében megnyilvánuló, mégis a századvég egyik figyelemre méltó vonását, a kritikai hang élesedését, a jelentős társadalmi problémák előtérbe kerülését jelzik, amelyek oly meggyőzően, oly hatalmas erővel, s egyre kevesebb kedélyességgel, anekdotizálással és líraisággal kapnak helyet Mikszáth késői műveiben. (Ilyen fajta törekvéseket, az alanyi költészet törvényeinek megfelelően, a századvég lírájában is lehetetlen észre nem venni). És *ebben* az értelemben prologus és nem epilógus Iványi művészete. Nem jelentős stilisztika Iványi, talán nem elégíti ki a kényes ízlésű olvasót, de a tárgyilagos utókor különösebb elandalodás nélkül is méltán tartja számon azokat az értékeket, melyeket Iványi szerény művészete képvisel, amely az élesen

látás, sokszor a helyesen látás, a bátor szókimondás nem szorosan stilisztikai, de az irodalomban mégis nem mellékes eredményeiben bővelkedik. Ezek a tulajdonságok adnak jogot arra, hogy neve a magyar kritikai realizmus történetében szerepeljen (anélkül, hogy ő művészetével ezt a megtisztelő címet kiérdemelné). A kritikai realista törekvéseket és főként a kritikai realizmust — bevalljuk — igen magasra értékeljük, s a kritikai realizmus kibontakozásáért folyó évszázados küzdelmet Magyarországon irodalmunk múltjának vizsgálatkor kiemelkedő fontosságú kérdésnek érezzük, s bár igen helyénvalónak gondoljuk az e problémakörben a szűkkörű, merev szemléletet bíráló megjegyzéseket — az igaznak, helytállónak megismert alapok védelmében mégis szükséges volt néhány szót ejteni. Persze egy recenziókban folytatott esatározás egyik fél részéről sem vezethet meggyőzéshez, s NÉMETH G. BÉLA van oly művelt irodalom-értő, hogy álláspontját meg tudja védeni. Ebből viszont az is következik, hogy alapos elmélyedéssel tanulmányozván saját elképzelését, s a realizmus torzításoktól mentes, dialektikus elméletét, kissé nagyvonalú elmélkedéseit revideálni tudja. Ezt azonban egyelőre rá kell bízni minden változások szakavatott bábájára: az időre.

Rejtő István tanulmánya, azáltal, hogy nem mentes a fogyatékoktól, alkalmat adott erre az erős, sok esetben találó, de egészében mégis igazságtalan bírálatra. A hiba ott van, hogy Rejtő tanulmányának gyengeségeit a kritikus nem mindig ott keresi, ahol azok találhatók, hanem eltúlzott általánosítással. Rejtő könyvét egy rossz elmélet s egy dogmatikus irodalomtörténetírási gyakorlat termékének tartja. Hogy az új magyar irodalomtörténetírás szenvedett bizonyos betegségekből, azt mindenki tudja, aki azzal foglalkozik. Hogy ezek nyomai Rejtő tanulmányában is felismerhetők, kétségtelen. De a realizmus azért attól nem kevésbé marad realizmus, ezt el kell ismerni. Rejtő fejtegetései az irodalmi realizmus érvényesüléséről Iványi munkáiban nem eléggé árnyaltak, s nem is mindig hibátlanok, de munkájának alapelvei helytállóak. NÉMETH G. BÉLA fejtegetései a realizmusról igen szellemesek, sokszor mélyenszántóak, de alapelvei olyan elméleti oszlopokon nyugszanak (amelyek egyébként, elég régen, a XIX. században emeltettek már), melyek nem annyira a hazánkban közismert realizmus-fogalom kiigazításához, mint inkább annak kétségbe vonásához nyújtanak kellő támaszt.

Feltételezve a tárgyilagosság megőrzésének képességét, s bizonyosan érezve a sekélyes elfogultság hiányát, egy döntő fontosságú esztétikai princípium védelmében volt szükséges Rejtő tanulmányának vezérlő gondolatait e bírálat soraiban helyesléssel és jóváhagyólag elkönyvelni.

(1957. június)

Wéber Antal

A MAGYAR NYELV XXVI—L. ÉVFOLYAMÁNAK MUTATÓJA

A Magyar Nyelvtudományi Társaság megbízásából szerkesztette Juhász Jenő.
Budapest, 1958. Akadémiai Kiadó. VIII + 576 lap.

A magyar nyelvtudomány, illetőleg a magyarországi nyelvtudomány nem dicsőkedhet sok és jó bibliográfiái művel. A „Magyar nyelvjárási bibliográfia; 1817—1849” (szerkesztette Benkő Loránd és Lőrincze Lajos, Bp., 1951.) az egyetlen — általános könyvészeti szempontból is megfelelő és kinyomtatott — magyar, illetőleg magyarországi nyelvtudományi bibliográfia. Remélhetőleg

a Nyelvtudományi Intézetben most készülő „tíz éves” (1945—54) francia nyelvű bibliográfia végképp megszünteti ezt a bibliográfiátlanságot.

Kialakult azonban időközben egy sajátos könyvészeti műfaj: a nyelvtudományi folyóiratok mutatója. A Nyelvtudományi Közlemények régi (I—XXV. kötetének) mutatója és a Nyelvőr Kalauzok (I—X., I—XXV., XXVI—L. és LI—LXIX.) után, illetőleg részben már ezekkel egy időben a mutatókészítésben új korszakot jelentett Juhász Jenő három mutatója: A Magyar Nyelv I—XXV. évfolyamának mutatója (Bp., 1931.), Mutató a Nyelvtudományi Közlemények 1—50. kötetéhez (Bp., 1955.) és a most ismertetendő kötet. — Sőt már a mutató-készítésnek is van szakirodalma: KELEMEN JÓZSEF bírálata (NyK. LXVI, 321—5) és főleg JUHÁSZ JENŐnek „A folyóirat-mutatók készítésének módszere” című írása (MNY. LIII, 535—40) többféle szempontból is igen tanulságos.

A folyóirat-mutató tulajdonképpen vegyes műfaj. Általában három részből áll. A t a r t a l o m m u t a t ó több évfolyamnak (kötetnek) a szerzők betűrendje szerint összegezett tartalomjegyzéke. A t á r g y m u t a t ó nyelvtani (nyelvészeti) lexikonszerű részletes, betűrendes analitikus index; vagyis a folyóiratokban elszórtan tárgyalt grammatikai stb. jelenségeknek rendkívül sokoldalú, kötet és lapszám szerinti katalógusa. A s z ó m u t a t ó a folyóiratokban tárgyalt, magyarázott vagy érdemben idézett szavaknak a nyelvenként (sokszor nyelvesaládonként is) elrendezett betűrendes glosszáriuma. Néhány régebbi mutatóban (így még a Magyar Nyelv első negyedszáz évfolyamának mutatójában is) külön nyelvjárási mutató is volt; ezekben földrajzi egységek (kisebb-nagyobb etnikai, illetőleg tájegységek, de leginkább megyék és helységek) szerint rendezték el a közölt nyelvjárási anyag helyére való lapszámszerű hivatkozásokat. A nyelvjárási mutatót azonban a fejlettebb módszerű nyelvjárási bibliográfia fölöslegessé tette.

A remélhetőleg nagyobb mértékben megjelenő bibliográfiák azonban nem teszik fölöslegessé a mutatók készítését ezután sem. Hiszen a bibliográfia csupán általános áttekintést, tájékozódást nyújthat; az egyes részletkérdések irodalmának pontos (és a lehetőségek határain belül teljes) összegyűjtése mutatók nélkül tengernyi pepecselést igényelne. Mutatók híján vagy mindenkinek magának kellene rendelkeznie csaknem ugyanilyen alapos kartertkészű feldolgozással (illetőleg lokális memóriával); vagy meg kellene próbálni minden egyes részletkérdéshez újból meg újból átlapozni folyóirat-kötetek tucatjait. Ennek híján gyakran említés nélkül marad egy-egy részletnek már régebbi kidolgozása. (Persze ezen a helyzeten már eddig is enyhítettek az egyes kötetek végén levő mutatók. Ezeknek a fenntartása továbbra is kívánatos.)

Mert hiszen mondanunk sem kell talán, hogy Juhász Jenő — szokása szerint — túl szerény akkor, amikor a mutatók célját illetően így nyilatkozik: „A mutatót elsősorban nem egyetemi tanárok vagy általában nyelvtudósok részére állítottam össze, hiszen ők mutató nélkül is tudják, hogy erről vagy arról a tárgyról kik és körülbelül hol írtak, hanem főleg a nyelvészetbe most belekóstoló egyetemi hallgatók részére, s azok részére, akik nyelvtudománnyal nem foglalkoznak, de valamit keresnek folyóiratainkban (irodalomtörténészek, néprajzosok stb.)” (MNY. LIII, 536).

A mutató bizony a nyelvész mindennapos olvasmánya. Sokkal kisebb mértékben forgatják más szakok kutatói, bár — épp a Magyar Nyelv esetében — más tudományágak számára is igen hasznos.

A magyar, illetőleg a magyarország nyelvtudománynak évtizedeken keresztül a folyóirat-cikk volt a vezető műfaja. Nagyrészt még ma is ez a helyzet. A nyelvészeti folyóirat-mutató tehát nemcsak egy folyóiratnak, hanem az egész nyelvtudománynak (s a vele szimbiózisban élő számos más filológiai diszciplínának) szempontjából igen fontos munkaeszköz, elsőrendű tudományos segédeszköz.

Éppen ezért amennyire örülünk annak, hogy a legutóbbi néhány évben két ilyen kitűnő mutató jelent meg Juhász Jenő szerkesztésében és az Akadémiai Kiadó kiadásában, éppen annyira sajnálatos, hogy több folyóiratunknak még mindig nincs megfelelő mutatója. Ez főleg a megszűnt folyóiratok esetében volna szükséges; ezeknek anyaga amúgy is könnyebben felejtődik, mint azoké, amelyeknek megmaradt a folytonossága. Nemcsak Asbóth Oszkár „Nyelvtudomány” című kitűnő általános nyelvészeti és indogermanisztikai orgánumára gondolok, meg a nyelvjárások szempontjából fontos „Magyar Népnyelvre”, azután a nyelvművelést ma is segítő „Magyarosan”-ra, hanem olyan jelentős, vidéken megjelent kiadvány-sorozatokra, mint a „Szegei Füzetek”, a „Nép és Nyelv”, illetőleg a „Népünk és Nyelvünk”. Nem volna érdektelen, még a száz éves „Magyar Nyelvészet” kötetének megmutatózása sem. (Itt nem kívánom felsorolni az ebből a szempontból még számbajövő többi folyóiratot.) Mindezeket vagy külön-külön, vagy csoportokban, vagy egy „univerzális” index keretében kellene feldolgozni a Juhász Jenőtől már megmutatott módon.

Az ismertetendő kötetre rátérve legelőször azt szeretném röviden bemutatni, hogy miben különbözik a Magyar Nyelv első huszonöt kötetének mutatójától. Lényegében ugyanolyan jó maradt, sőt egy-két ponton még jobb lett. Ami elmaradt (a népnyelvi mutató), az csak helyesíthető. Ami új benne (a terjedelemnek vagyis a feldolgozás részletességének növekedése; az egyes adatok többszöri, illetőleg lényeges tárgyalásának külön jelzése; magában a kötetben való eligazodást megkönnyítő tartalomjegyzék), szintén csak javára vált a mutatónak. Sajnos egy dologban nem számolhatok be örömdetes változásról: ismét római számok jelölik a köteteket, noha a Nyelvtudományi Közleményekben már (félkövér) arab számokat találtunk ebben a funkcióban. Ezt a szerkesztő bizottság kívánta így, hogy „az előző mutatóval való kapcsolatot — az egyöntetűség kedvéért — lehetőség szerint” (III. lap) fenntartsa. Ezt azonban nemcsak a terjedelem fölösleges bővítése miatt helyeselhetem, hanem azért sem, mert a római szám félreolvasási és elírási hibaforrás. — Egyébként érdekes, hogy a kötetszámokat világszerte egyre jobban háttérbe szorítják a kötet megjelenésének évszámai. Ezzel kapcsolatban csak érdekességgént említem meg, hogy ebben a mutatóban szinte egyáltalában nem található semmilyen évszám, pl. az sem, hogy mikor jelent meg a Magyar Nyelv XXVI. és L. évfolyama (1930—1954.).

A kötet tartalma a következő. A Magyar Nyelv szerkesztő bizottságának rövid Előszava (III. lap) után következik a szerkesztő Tájékoztatója (IV—VI. lap), majd a jelzések és rövidítések jegyzéke (VII. lap). A Tartalom [mutató] (I—50) Mikesy Sándor munkája, a Tárgymutató (51—230) és a Szómutató (231—573) Juhász Jenőé.

A Szómutató három főrésze oszlik: az uráli, az altaji és az egyéb nyelvek csoportjára. Az uráli nyelvek csoportjának élén található a legterjedelmesebb magyar szómutató (231—493); ezt követik a többi finnugor nyelvek szómutatói, a magyarral való rokonsági fokuk szerint elrendezve.

majd a számojéd nyelvek mutatói. Az altaji nyelvek csoportjában (518—40) a köztörök után a többi nyelv betűrendben következik. Ugyancsak betűrendben közli az „egyéb” nyelvek szómutatóit az albántól a szögdig bezárólag (541—73). A szláv nyelveket nem választja külön; de a szláv csoporton belül is közli (a szóadat után) azt, hogy melyik nyelvből való az adat, kivéve akkor, ha kettőnél több nyelvben is előfordul, vagy ha ez közelebből nincs megjelölve. Ugyanígy módszerrel közli a köztörök szavakat is.

A tartalommutató — amennyire ellenőrizni tudtam — igen pontos munka. Kár, hogy nem oldja föl (vagy valamilyen módon nem jegyzeteli meg) a monogramokat és írói árneveket; ezeknek jó részét most még meg lehet állapítani, később azonban egyre kevésbé lesz ez lehetséges. Az sem szerencsés, hogy névváltoztatás esetén a régi és az új név mint két teljesen külön tétel szerepel, minden kölesönös utalás nélkül. — A tárgymutatón belül viszont már igen helyes módon egy helyre összesíti a szerkesztő az egy személyre vonatkozó utalásokat.

A tárgymutató készítése lehetett a legnehezebb, mivel ennek tartalma a legheterogénebb. Első pillanatra nem is lehet benne mindig könnyen eligazodni; hozzá kell szokni: valahogy bele kell tanulni egy kevésbé a szerkesztő észjárásába. Leginkább a nagy összefoglaló címszavak használata nehézkes (pl. a hangok és hangcsoportok, valamint az egyes népek és nyelvek tudnivalóit összefoglalóké). Azonban valamivel behatóbb vizsgálat után kiderül, hogy éppen ezek a nagy címszavak könnyítik meg legjobban a hangtörténésznek és a történeti alaktan kutatójának a munkáját. Természetesen itt is igen sok részletkérdésben (s talán nemcsak részletkérdésben) elképzelhető lett volna más megoldás. Nem szabad azonban megfedkezünk két tényezőről: a folyóirat anyaga és Juhász Jenő nyelvtudományi érdeklődése óhatatlanul meghatározza a szóban levő huszonöt kötet feldolgozásának szemléletét és módszerét (vö. KELEMEN: NYK. LVII, 324—5). Ehhez még hozzájárult a Magyar Nyelv első huszonöt kötetének mutatója is mint közvetlen műfaji, formai előzmény.

A mutató mögött kétségtelenül ott áll Juhász Jenő, a nyelvész és az ember. A nyelvész — amint az ebből a kötetből is kiderül — számotörténeti alaktani fejtegetéssel és jellegzetes, találékony etimológiával a történeti érdeklődésű „budapesti iskola” jeles képviselőjének számít. Finnugor érdeklődése és munkássága is közismert. Szubjektív érdeklődése nyilván hozzájárult a feldolgozás súlypontjainak megállapításához. Az ember pontosságát, önzetlenségét s más ismert vonzó tulajdonságát talán jól szemlélteti ez a két, mutatókészítéssel kapcsolatos idézete: „Aki csak írói tiszteletdíjért akar dolgozni, den nem szereti szívvel-lélekkel a nyelvtudományt, s akinek nincs igen nagy türelme és kitartása, az bele se fogjon mutató szerkesztésébe. Nem tehettem meg azt, hogy például az egyik kötetben egy hosszú cikk számomra nehéz vagy unalmas volt, tehát kihagytam a cédulázásból, és tovább mentem, hogy majd később, ha kedvem lesz hozzá, akkor ahhoz is hozzányúljak. Ennek az eljárásnak az szokott lenni a következménye, hogy megfedkezünk róla, és kimarad a cédulaanyagunkból” (MNY. LIII, 535). — „Ha hosszú nem szeretem cikk került elem, türelemmel feldolgoztam azt is, azzal vigasztalva magamat, hogy nincs az a hosszú nóta, melynek egyszer vége ne volna” (MNY. LIII, 536).

A másik tényező pedig, amely determinálja a mutató jellegét és szerkezetét, voltaképpen nem más, mint a magyar, illetőleg a magyarországi

nyelvtudomány munkájának iránya és teljesítménye, amely a korszak reprezentatív nyelvtudományi folyóiratából elég jól kideríthető. Szinte csábít egy ilyen mutató különféle minőségi és mennyiségi összevetésre ; ezeket azonban át kell engednem a tudománytörténeti feldolgozások részére.

Végül mindössze annyit szeretnék megjegyezni, hogy ez a mutató — amint az számos címszavából kiderül — a nyelvtudományon kívül fontos segédeszköz a történettudomány (leginkább a magyar őstörténet és településtörténet), valamint a magyar irodalomtudomány és az etnológia művelői számára is.

A kötet megjelenéséért Juhász Jenőn kívül köszönettel tartozunk Mikešy Sándornak, aki az első rész elkészítése mellett a további részeket lektorálta és szerkesztette ; Deme László lektornak ; valamint az Akadémia nyomdájának és kiadójának, amely — terven felül! — készítette el ezt a hasznos kiadványt.

Szépe György

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki felelős: Farkas Sándor

A kézirat nyomdába érkezett: 1958. II. 12. — Terjedelem: 43 (A/5) ív, 18 ábra, 2 melléklet

---

44845/58 — Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

A Nyelv és Irodalomtudományi Osztály előadásai az 1957. évi nagygyűlésen:

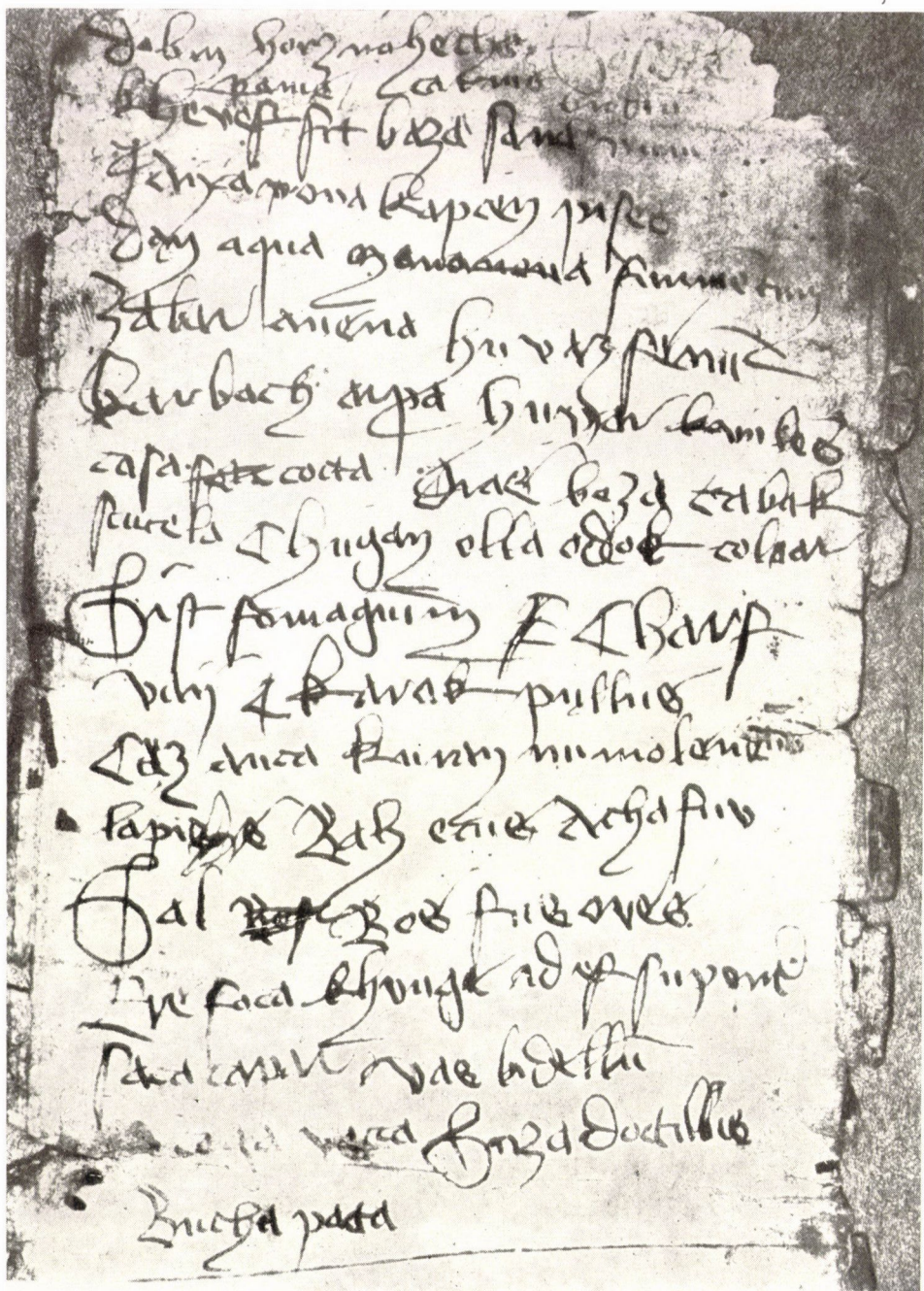
<i>Bóka László</i> : A Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály munkája 1956–1957-ben	1
H o z z á s z ó l á s o k :	
<i>Bárczi Géza</i>	23
<i>Turóczi-Trostler József</i>	24
<i>Harmatta János</i>	24
<i>Bóka László válasza</i>	26
<i>Pais Dezső</i>	31
<i>Sötér István</i> : Arany János.....	33
<i>Moravcsik Gyula</i> elnöki megnyitója Marót Károly előadása előtt.....	47
<i>Marót Károly</i> : Ovidius, a Mindenki költője.....	51
<i>Harmatta János</i> : Tájékoztató az Ókortudományi Társaság megalakításának előkészítéséről.....	65
<i>Szlavisztikai Napok</i> : (1957. december 18–19.).....	67
<i>Bóka László</i> elnöki megnyitója Kniezsa István előadása előtt.....	67
<i>Kniezsa István</i> : A magyar szlavisztika problémái és feladatai.....	69
H o z z á s z ó l á s o k :	
<i>Baleczky Emil</i>	91
<i>Sziklay László</i>	98
<i>Gunda Béla</i>	103
<i>Juhász József</i>	107
<i>Póth István</i>	109
<i>Niederhauser Emil</i>	111
<i>Gáldi László</i>	114
<i>Angyal Endre</i>	115
<i>Kniezsa István válasza</i>	117
<i>Bóka László elnöki zárószava</i>	120
Í r á s h e l i h o z z á s z ó l á s o k :	
<i>Dezső László</i>	121
<i>Nyíró Lajos</i>	122
<i>Gáldi László</i> : A szlavisztikai jövevényszó kutatás néhány problémája.....	125
H o z z á s z ó l á s o k :	
<i>Tamás Lajos</i>	143
<i>Fogarasi Miklós</i>	143
<i>Gunda Béla</i>	150
<i>Pais Dezső</i>	152
<i>Dezső László</i>	153
<i>Kniezsa István</i>	156
<i>Gáldi László válasza</i>	158

<i>Dobossy László: A cseh irodalomtörténet korszakolása</i>	161
H o z z á s z ó l á s o k :	
<i>Bóka László</i>	175
<i>Hadrovics László</i>	176
<i>Dobossy László válasza</i>	177
<i>Knieszsa István</i> elnöki javaslata	178
<i>Perényi József: A kárpátaljai ukránok egyházi uniójának kezdete a XVII. század közepén</i>	179
H o z z á s z ó l á s o k :	
<i>Dezső László</i>	199
<i>Bihari József</i> (írásbeli hozzászólás)	201
<i>Sipos István: Népdalok a magyarországi szlovák nyelvjáráskutatásban</i>	203
<i>Knieszsa István</i> elnöki zárószava	231
*	
<i>Németh Gyula: Egy jász szójegyzék az Országos Levéltárban</i>	233
<i>Pais Dezső: A táltos meg az orvos</i>	261
<i>Évfordulók—megemlékezések:</i>	
<i>Bóka László: Horváth János köszöntése</i>	297
<i>Vita:</i>	
<i>Kardos László: „Tóth Árpád” című doktori disszertációjának vitája (Gáldi László)</i>	303
<i>Fodor István: „A nyelvtani nem a szláv nyelvekben” című kandidátusi disszertációjának vitája (Sipos István)</i>	317
<i>N. Sebestyén Irén: „Szamojéd jelzős szerkezetek” című doktori disszertációjának vitája. (Hajdu Péter)</i>	322
<i>Koltay-Kastner Jenő: „Politikai bírálat és társadalmi szatíra az olasz irodalomban Metastasiótól Foscolóig” című doktori disszertációjának vitája (Lutter Tibor)</i>	330
<i>Lengyel Béla: „A szovjet irodalom Magyarországon a felszabadulás előtt” című kandidátusi disszertációjának vitája (Kispéter András)</i>	336
<i>József Farkas: „A magyar Tanácsköztársaság irodalmi előzményei 1914–1919.” című kandidátusi disszertációjának vitája (Kispéter András)</i>	343
<i>Papp Ferenc: „Jelzős szerkezetek főbb kérdései a mai orosz irodalmi nyelvben” című kandidátusi disszertációjának vitája (Fodor István)</i>	349
<i>Dezső László: „Adalékok a délmáramarosi u-zó nyelvjárás XVI–XVIII. századi fejlődéséhez” című kandidátusi disszertációjának vitája (Fodor István)</i> ..	354
<i>Antal László: „A fonéma fogalmának tisztázásához” című kandidátusi disszertációjának vitája (Fodor István)</i>	361
<i>Hexendorff Edit: „A szellemi műveltségre vonatkozó magyar nyelvi kifejezőképesség kialakulásának kezdetei” című kandidátusi disszertációjának vitája (Imre Samu)</i>	370
<i>Pálffy Endre: „Haladó román irodalmi irányzatok a XIX. század második felében” című kandidátusi disszertációjának vitája (Sziklay László)</i>	374
<i>Kardos Pál: „Nagy Lajos élete és művei” című kandidátusi disszertációjának vitája (Sziklay László)</i>	380
<i>Nemeskürty István: „Bornemisza Péter” című kandidátusi disszertációjának vitája (Bán Imre)</i>	385
<i>Az Osztály életéből:</i>	
<i>A Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály munkája 1956-ban (Hopp Lajos)</i>	391
<i>Jelentés mongóliai tanulmányutunkról (Kara György, U. Köhalmi Katalin, Róna Tas András)</i>	409
<i>Népdalgyűjtés Nyitrában (Vikár László)</i>	415
<i>Az Akadémia Levéltára (Gergely Pál)</i>	429

Szemle:

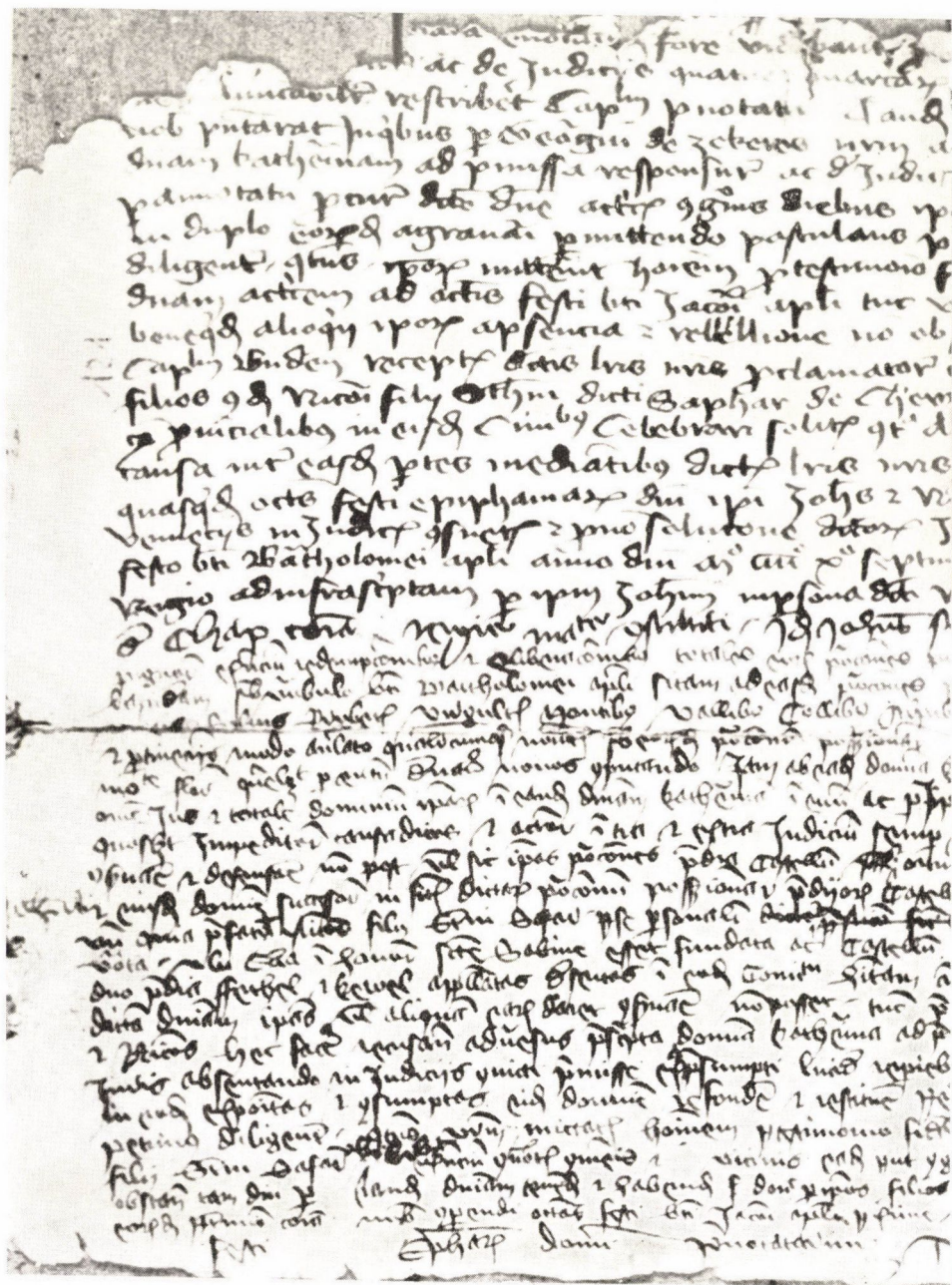
<i>Lakó György:</i> Északi-manyisi nyelvtanulmányok (Fokos Dávid)	437
<i>Sötér István:</i> Romantika és realizmus (Benedek Marcell).....	440
<i>Jancsó Elemér:</i> Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság iratai (Gáldi László)... ..	445
<i>Dante:</i> Isteni színjáték (Sallay Géza).....	451
<i>Hermann István:</i> Arany János esztétikája (Horváth Károly).....	456
<i>Gergely Pál:</i> Arany János és az Akadémia (Vezér Erzsébet).....	462
<i>Rajeczky Benjámín:</i> Melodiarium Hungariae Medii Aevi I. Hymni et Sequentiae (Falvy Zoltán)	464
Nyelvművelő (Kubinyi László)	467
<i>Osváth Béla:</i> Szigligeti (Kovács Kálmán).....	472
<i>Rejtő István:</i> Iványi Ödön (Wéber Antal).....	478
A Magyar Nyelv XXVI.—L. évfolyamának mutatója (Szépe György).....	483

A Jász Szójegyzék hasonmása

ÚJABB KIADVÁNYOK

A NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNY KÖRÉBŐL

K Ö N Y V E K

<i>Borzsák István</i> : Budai Ézsaiás és klasszika-filológiánk kezdetei	20,—
<i>Décsy Gyula</i> : Eine slowakische medizinische Handschrift aus dem 17. Jahrhundert	70,—
<i>Deme László</i> : Nyelvatlaszunk funkciója és további problémái	45,—
<i>Horváth János</i> : Vitás verstani kérdések („Nyelvtudományi Érte- kezések”)	8,—
„Irodalomtörténeti Füzetek” sorozatból:	
<i>Fejős Imre</i> : Vörösmarty arca, füzve	8,—
<i>Fenyő István</i> : Az Auróra. Egy irodalmi zsebkönyv élet- rajza, füzve	8,—
<i>Forgách László</i> : Bajza és Belinszkij, füzve	8,—
<i>Hegedüs Nándor</i> : Ady Endre Nagyváradon, füzve	16,—
<i>Komlós Aladár</i> : Irodalmi ellenzéki mozgalmak a XIX. szá- zad második felében, füzve	12,—
<i>Péter László</i> : Espersit János, füzve	8,—
<i>Pukánszky Kádár Jolán</i> : A drámaíró Csokonai, füzve	8,—
<i>Szádeczky-Kardos Lajos</i> : Miscellánia, füzve	8,—
<i>Trócsányi Zsolt</i> : A Nagyeniedi Kollegium történetéhez (1831—1841), füzve	8,—
<i>Gulyás Pál</i> : Magyar írói álnév-lexikon. A magyarországi írók ál- nevei és egyéb jegyei. Függelék: néhány száz névtelen munka jegyzéke	120,—
<i>Horváth János</i> : Tanulmányok	80,—
<i>Juhász Jenő</i> : Mutató a „Nyelvtudományi Közlemények” 1—50. kötetéhez	250,—
<i>Károly Sándor</i> : Igenévrendszerünk a kódexirodalom első szaka- szában. „Nyelvtudományi Értekezések” sorozatában, füzve	50,—
<i>Kubinyi Mária</i> : Libri manuscripti Gracci in Bibliothecis Buda- pestinensibus asservati	30,—
<i>Lakó György</i> : Északi-manyisi nyelvtanulmányok. „Nyelvtudományi Értekezések” sorozatában, füzve	6,—
<i>Lutter Tibor</i> : John Milton, Az angol polgári forradalom költője	35,—
<i>Marót Károly</i> : A görög irodalom kezdetei	50,—
<i>Mezey László</i> : Irodalmi anyanyelvűségünk kezdetei az Árpád-kor végén, füzve	20,—
II. Nyelvészkongresszus anyaga	85,—
Pais-Emlékkönyv. Nyelvészeti tanulmányok	80,—

Ara 93- FL